Hugh Thomas
Spanska inbördeskriget

Engelska originalet: *The Spanish Civil War* (1977).
Svensk utgåva 1978. Översättning av Olof Hoffsten.

Innehåll

Om denna digitala upplaga 1
Förord 3
I. Krigets förhistoria 7
II. Revolt och revolution 110
III. Världskrig i miniatyr 243
IV. Två kontrarevolutioners krig 352
Slutsatser 473
Epilog 489

Om denna digitala upplaga

Första upplagan av Hugh Thomas' klassiska arbete om spanska inbördeskriget kom ut våren 1961, men har kommit ut i flera upplagor sedan dess (den sista 2001). Förändringarna mellan de olika upplagorna har varit ganska små (oftast bara vissa tillägg och smärre rättelser).

Den svenska översättningen, som återges här, är baserad på 1977 års engelska upplaga och var den första lite mer omfattande historik över spanska inbördeskriget på svenska.[*] Det faktum att boken kommit ut i flera upplagor beror givetvis till stor del på att den anses ge en ganska balanserad bild av inbördeskriget. Faktamässigt är den till stora delar utmärkt, även om den har sina brister, som bl a kan förklaras av att den skrevs innan de sovjetiska och spanska arkiven och andra dokument blev tillgängliga och många frågetecken om olika skeenden kunnat rätas ut. Den är också svag när det gäller den ekonomiska utvecklingen, arbetarrörelsen m m, vilket nog beror på att han politiskt inte var socialist, utan snarare liberal med en hel del konservativa värderingar.[**] När det gäller Spanien, hade han otvivelaktigt sympatier för republiken, men snarare då för dess icke-socialistiska delar, vilket inte minst framgår av föreliggande bok, där han då och då kommer med mindre smickrande omdömen om arbetarrörelsen, särskilt dess mer radikala delar (ibland rör det sig om för historiken helt ovidkommande anmärkningar[***]).

Andra historiska arbeten och dokumentsamlingar har fördjupat kunskaperna om och förståelsen för spanska inbördeskriget, men Thomas klassiker har väl motstått historiens tand och kan fortfarande läsas med stor behållning, samtidigt som den svenska översättningen börjar bli ganska svåråtkomlig. Det är därför som vi har digitaliserat den.

Hela boken återges nedan, förutom de 3 bilagorna och bibliografin, som båda är något förlegade med tanke på de arbeten och dokumentsamlingar som kommit ut sedan dess.

Noter och vissa tillägg i texten, de senare inom [], har tillagts av undertecknad.

Lästips

Bland nyare historiska arbeten som utgör bra komplement till Thomas' bok, inte minst genom att de bättre tar upp frågeställningar som Thomas behandlar styvmoderligt eller inte alls, kan nämnas följande:

Pierre Broué: Den spanska revolutionen (1931-1939)
Burnett Bolloten: Spanska inbördeskriget: Revolution och kontrarevolution
Pelai Pagès: Katalonien i krig och revolution, 1936-1939

Martin F i februari 2022

---

[*] Sedan dess har även *Spanska inbördeskriget* av Antony Beevor kommit ut på svenska (1978). Den kompletterar Thomas på flera punkter, inte minst genom att den utnyttjar de sovjetiska arkiven.

[**] Hugh Thomas (1981-2017) var politiskt något av en vindflöjel med skiftande politiska preferenser. Fram till 1974, dvs när han skrev denna bok, var han medlem i brittiska labourpartiet, men bytte då till de konservativa för att till slut, 1998, gå med i liberaldemokraterna.

[***] Det gäller t ex ett avsnitt i slutet av kapitel 37 där Thomas noterar att det "framförts" obekräftade anklagelser om "att vissa POUM-ledare, liksom också anarkister, hade varit noga med att i Frankrike placera pengar eller värdeföremål som de hade tagit hand om under revolutionens första skede". Thomas själv medger att det saknas bevis för detta illasinnade rykte och några bevis på att något sådant skulle ha skett har heller inte framkommit senare. Varför då framföra en sådan uppgift?

Några grupper och politiska partier

CEDA	(Confederación Española de Derechas Autónomas) – katolskt högerparti
CNT	(Confederación Nacional de Trabajo) – anarkosyndikalistisk fackförening
FAI	(Federación Anarquista Ibérica) [Iberiska anarkistiska federationen] – anarkistiskt dogmatiskt avantgarde
FIJL	(Federación Ibérica de Juventudes Libertarias) [Frihetliga iberiska ungdomsfederationen]– anarkistiskt ungdomsförbund
JAP	(Juventudes de Acción Popular) – katolsk militant ungdomsrörelse [knuten till CEDA]
JCI	(Juventud Comunista Ibérica) – POUM:s (se nedan) ungdomsrörelse
JONS	(Juntas de Ofensiva Nacional-Sindicalista) – fascister
JSU	(Juventudes Socialistas Unificadas) [Förenade socialistiska ungdomen] – kommunistisk ungdomsrörelse)
POUM	(Partido Obrero de Unificación Marxista) [Arbetarpartiet för marxistisk enhet] – revolutionära (anti-stalinistiska) kommunister
PSOE	(Partido Socialista Obrero Español) – [Spanska socialistiska arbetarpartiet]
PSUC	(Partido Socialista Unificado de Cataluña) [Kataloniens förenade socialistparti] — ett täcknamn för kommunisterna i Katalonien
UGT	(Unión General de Trabajadores) – socialistisk fackförening
UME	(Unión Militar Española) – högerorienterad officersgrupp
UMRA	(Unión Militar Republicana Antifascista) – republikansk officersgrupp

Förord

Denna bok publicerades första gången i april 1961. Det var den månad då exilkubanerna gjorde sin olyckliga expedition till Grisbukten, och då de fyra berömda generalerna gjorde uppror mot de Gaulle, samt tre månader före Harold Macmillans ansökan att Storbritannien skulle bli medlem av EG. Vid den tidpunkten hade ingen allmän historisk undersökning av spanska inbördeskriget ännu skrivits, om man undantar de betydligt äldre böckerna av Salvador de Madariaga (den andra delen av hans verk *Spanien*, utgiven år 1946) och av Julián Zugazagoitia (*Historia de la guerra de España*, publicerad 1940). Tanken att skriva en allmän historia om kriget hade obestridligen föresvävat åtskilliga personer förutom mig: en annan allmän historia, *La Révolution et la guerre d'Espagne*, av två fransmän, Pierre Broué och Emile Témime[1], publicerades så gott som samtidigt med min, och den amerikanske historikern Gabriel Jackson arbetade med uppgiften (fastän hans *The Spanish Republic and the Civil War* kom ut först år 1965). Redan hade också en eller ett par monografier utarbetats, eller var under förberedelse: till dem hörde professor Cattells två böcker om kommunismen och rysk politik (1955 och 1957), Robert Colodnys bok om belägringen av Madrid (1958) och Burnett Bollotens något inkvisitoriska granskning av kommunistiskt beteende, *The Grand Camouflage*[2], publicerad samtidigt med min bok. Följaktligen fanns det ett ”behov” av en det spanska inbördeskrigets historia, som förläggarna uttryckte det. Lidelserna tycktes ha svalnat något bland dem som kämpade för eller hade sympatiserat med den ena eller andra sidan. Vid samma tid hade också mycket material som ägde samband med spanska inbördeskriget blivit tillgängligt, eller kunde påträffas. Föga av detta hade faktiskt utnyttjats effektivt.

Vad Spanien självt beträffar tycktes inbördeskriget vara dött, såväl historiskt som politiskt. Det krävs en ansträngning av fantasin, nu, för att erinra sig den intellektuella stämningen i Spanien år 1958 eller 1959. Det nyss förflutna var ett lika förbjudet ämne som den omedelbara framtiden. En alltför djup sondering riskerade tystnad eller fientlighet. Så gott som ingen i Spanien skrev verk om mycket sentida historia, som på något sätt kunde betraktas såsom på allvar historiska. Inte bara kriget var tabu, utan också republiken. Det var som om en tung ridå hade dragits ner över händelserna efter kungens landsflykt år 1931 — och den ridån var inte mindre ogenomtränglig därför att dess tyngd var lika mycket dammets som järnets. Spaniens dåtida regering utnyttjade visserligen det närmast förgångna, men som en del av dess aktuella politik: för att imponera, att rättfärdiga, till och med för att skrämma. Jag kommer ihåg att det i kiosken på Plaza de Cibeles brukade säljas en rad broschyrer, skrivna om en eller annan tilldragelse under inbördeskriget: *Temas Españoles*. De häftena kostade två pesetas och berättade hur general Franco och hans kolleger efter ett fruktansvärt blodbad hade räddat Spanien, i ett ”befrielsens korståg”, från kommunism, ateism och frimureri.

Den propagandan hade gjort verkan. Men visst var något slags kunskap eller ett sanningsenligt återgivande av det förflutna önskvärda, om framtiden skulle mötas med tillförsikt? Kanske kunde en historisk undersökning spela en viss roll härvidlag, om den utfördes lugnt? Därför sökte jag i min bok undvika polemik, lägga fram fakta så långt det var

---

[1] Boken finns i engelsk översättning: *The Revolution and the Civil War in Spain*. Dess första upplaga gavs ut 1970, men den har kommit ut i flera upplagor sedan dess. Bokens första del (skriven av Broué) finns på webbplatsen Marxists Internet Archive: The Revolution and the Civil War in Spain (Part 1)

[2] Bollotens arbete har ombearbetats, kompletterats och utvidgats flera gånger. Den senaste upplagan, som kom 1991 under titeln *The Spanish Civil War – Revolution and Counterrevolution*, omfattar över 1000 sidor och är förmodligen den grundligaste och bäst dokumenterade historiken över utvecklingen på den republikanska sidan under inbördeskriget. En ganska stor del av boken finns i svensk översättning på marxistarkivet: Spanska inbördeskriget: Revolution och kontrarevolution

mig möjligt, med all den klarhet jag kunde uppbåda och, i den mån det var möjligt, undvika anklagelser. Naturligtvis ansåg jag representativ styrelse vara överlägsen den reaktionära, eller revolutionära, diktaturens välde, men eftersom en eller annan version av den sistnämnda spelade en avgörande roll i inbördeskriget och den representativa styrelsen försvann, kunde jag inte beskyllas för att vara alltför partisk. Det är sant att jag gjorde mig skyldig till en del eftergifter, för vilka jag kritiserades — så till exempel ägnades alltför mycken uppmärksamhet åt de internationella brigadernas roll, i synnerhet den brittiska kontingentens. Jag förmodar att jag tänkte, att jag i första hand skrev för en engelsk publik.

Detta visade sig händelsevis vara fel, eftersom boken fick en mera omfattande spridning i USA, Frankrike, Italien och Spanien självt än i England. Mottagandet i Spanien var särskilt intressant. Innan boken gavs ut i England tog en grupp spanjorer i Paris kontakt med mig. De var angelägna att grunda ett nytt förlag. Fick de publicera min bok? Jag insåg att det år 1961 icke fanns någon möjlighet att publicera boken i Spanien. Därför gav Ruedo Ibérico ut den i slutet av år 1961, och mellan den tidpunkten och början av år 1962 smugglade de många exemplar över gränsen. Senare blev det svårare, eftersom det spanska informations- och turistministeriet (som ansvarade för censuren) togs om hand av den duglige Manuel Fraga Iribarne. Tidigare hade ministeriet inte bara varit intolerant, utan också inkompetent. Därför, trots att så gott som allt politiskt intressant fördömdes, passerade nästan allt, på ett eller annat sätt. Señor Fraga var mera liberal. Men det han faktiskt förbjöd föresatte han sig att utestänga, och det var alltjämt för tidigt att sprida en historisk granskning av inbördeskriget, skriven av en engelsman, i Spanien. Följaktligen hade Ruedo Ibérico större svårigheter att sälja boken sedan señor Fraga kommit till makten. Men försäljningen fortsatte, och när som helst under 1960-talet kunde man köpa *Spanska inbördeskriget* i Spanien, om man gick till rätt bokhandel — under disken.

Under Fragas tid fick Spaniens intellektuella liv trots allt en pånyttfödelse. Tillströmningen av en väldig mängd turister och det faktum att så många spanjorer emigrerade till Nordeuropa gjorde måhända detta oundvikligt. Tiden hjälpte till. Det gjorde också högkonjunkturen, som har kommit många i Spanien att glömma, eller förlåta, det förgångna. Dessutom dog under de följande tio åren många som hade spelat en betydande roll i inbördeskriget, medan några som inte hade spelat någon alls nådde mogen ålder. I alla händelser, under 1960-talet och i början av 1970-talet kom republiken och inbördeskriget att skildras i Spanien, med beaktande av sanningen och med intellektuell stringens. Några författare som medvetet understöddes av regimen lämnade också lärda bidrag (till exempel böckerna av överstarna Martínez Bande och Salas Larrazábal, vilkas arbeten om krigets militära aspekter icke kan förbigås, även om få är benägna att dela alla deras slutsatser). Och i början av 1970-talet har det publicerats så många böcker om inbördeskriget och dess uppkomst, att det nästan verkar som om studiet av det nyligen förgångna vore en ersättning för ett aktivt politiskt liv. Polemiken fortsätter, men det råder inget tvivel om att den har en annorlunda karaktär nu än tidigare. Det finns många synpunkter. Mycket intressant arbete har också, givetvis, utförts utanför Spanien om nutida spansk historia (av exempelvis Raymond Carr, Edward Malefakis, Richard Robinson, Stanley Payne och Herbert Southworth, för att nämna bara några olika personer). Inte desto mindre skulle det vara dumt, om någon år 1976 hyste några illusioner om var det bästa arbetet nu utföres i fråga om det moderna Spaniens historia: det vill säga, i själva Spanien. Vissa hämningar finns visserligen kvar: men sådana undersökningar som dem Angel Viñas, josé María Bricall eller Alberto Balcells gjort, för att nämna endast tre nya historiker, visar hur mycket som nu kan uträttas. Det har också publicerats viktiga memoarer, sådana som José María Gil Robles'. Utan tvivel har den ridå för det förgångna, som verkade så förlamande när jag först besökte Spanien på 1950-talet, dragits undan. General Francos död 1975 gjorde detta än mera påtagligt.

Följaktligen var det för länge sedan på tiden med en ny upplaga av min bok. Jag hade följt tvisterna och de polemiska tidvattenvågor som sköljt över ämnet. Jag gjorde vissa förändringar i Penguin- och Pelicanutgåvorna av boken, men i dem företog jag ingen allvarlig prövning av arbetets jämviktsförhållanden. När så mycket nytt arbete nu hade utförts, hade jag att välja mellan att låta min bok själv bli ett minnesmärke i krigslitteraturens historia och att föra den à jour, genom ytterligare forskning med hänsynstagande till det nya materialet. Jag bestämde mig för det senare tillvägagångssättet. Jag dröjde så länge jag kunde, då jag till en början inte fann det lätt att på nytt ta upp de gamla kontroverserna — en revolutionär armé eller en reguljär sådan, ansvaret för kriget, interventionens betydelse — om vilka jag hade fällt tämligen bestämda omdömen år 1961. Men utöver rättelser av fakta, eller av tolkningen av dem, måste jag till slut omstöpa vissa kapitel och till och med skriva om andra. Resultatet är tvivelsutan en ny bok, fastän jag har försökt att bibehålla den gamlas form så mycket som möjligt. Jag kände faktiskt en viss skyldighet gentemot mina gamla läsare att bevara uppbyggnaden i stort sett sådan jag utformat den i slutet av 1950-talet. Men om jag hade satt i gång helt och hållet på nytt nu, skulle jag kanske ha närmat mig också det problemet på ett annat sätt.

Jag är medveten om att människor, om denna bok blir läst i sin nya form, kommer att påpeka förändringar som bevisar att också författaren har förändrats — vikit av åt höger när han blev äldre, exempelvis, eller åt vänster, för att hålla jämna steg med ungdomen. Det kan så vara att min synvinkel har ändrats: jag är inte medveten om det. Jag har gått hårdare fram, det är sant, mot den socialistiska ungdomen när jag sysslar med månaderna före kriget än jag gjorde 1961, och sannolikt rätt mycket hårdare mot segrarens brist på storsinthet efter kriget. Jag anser nu att anarkisternas tankar om samhällets pånyttfödelse var originellare, förutsatt att de förverkligades i ett blandat samhälle, än jag tyckte år 1960. Jag är också år 1976 mera medveten än jag var år 1960 om de svårigheter som politiska personligheter ställs inför, och om de trängre ramar de har att röra sig inom. Men i stort sett lever mina omdömen om personer kvar. Men jag tror att jag nu är mera rättvis mot Manuel Azaña än jag tidigare var, delvis till följd av avslöjandena i hans publicerade dagbok. Kanske är jag mera, snarare än mindre, kritisk mot general Franco. Jag hoppas också att läsaren skall finna att krigets ekonomiska och sociala sida har behandlats bättre, och jag tror att effekten av vissa typer av vapen har beaktats bättre än tidigare.

Det är också en fråga om perspektiv. År 1960 var det fortfarande med knapp nöd möjligt att betrakta den militärregim som leddes av Franco som en vilseförd sådan, och att anse att den representativa styrelsen, sådan den utövades mellan 1931 och 1936 — eller enbart från 1931 till 1934; när börjar inbördeskriget? — och före 1923 med mindre hederlighet men med större framgång, var det samtida spanska livets ”norm”, liksom också dess ideal. Men, vad idealet än må vara, om man ser tillbaka på de senaste femtio åren av spanskt liv, verkar republikens fem år att vara ett avbrott i den allmänna tendensen till autoritärt välde som började med krisen 1917, verkade bekräftad av general Primo de Riveras statskupp 1923 och bekräftades på nytt på ett otvetydigt sätt av revolten i juli 1936 samt av general Francos statskupper i oktober 1936 och april 1937. Tendensen fortsatte i riktning mot envåldsmakt, medan Spanien långsamt återhämtade sig efter sitt långa förfall — ett återhämtande som började år 1898, en tidpunkt då landets välstånd tycktes ha nått sitt bottenläge.

Jag hyser inga illusioner om att de sista orden i denna bok skall utgöra det sista ordet om spanska inbördeskriget. Historien kräver fortlöpande omvärdering. Ibland verkar en utlänning att vara den sämste som kan skriva om ett annat lands historia, ibland den bäste. De frågor som hör samman med det spanska kriget sträcker sig emellertid utöver Spanien och omfattar Europa, precis i lika hög grad som konflikten gjorde på sin tid. Ja, eftersom de frågor som tas i övervägande gäller den representativa styrelsens insatser och sammanbrott, den autoritära

styrelsens uppkomst och triumf, både till höger och till vänster, de entusiastiska inställningars sammanstötning som förvandlas till brutalitet, teknologins inflytande över ett alltjämt efterblivet land samt förhållandet mellan inbördeskrig och internationella kriser, finns det ingen anledning att tro, att spanska inbördeskrigets betydelse är begränsad till Europa. Inte heller, faktiskt, till 1930-talet. Här är på nytt en välgörande skillnad mellan den nuvarande tiden och den tid då jag skrev min första utgåva. Då, i början av Kennedys era, tycktes världen försjunken i en solig optimism, nu lätt att komma ihåg som en andra *belle ép*oque, omöjlig att förnya. Det tycktes då inte finnas något skäl att förmoda, att världens ekonomiska tillväxt inte skulle fortsätta i all framtid, varvid allt mera upplysta industriländer skulle ägna allt större uppmärksamhet åt de fattigare ländernas behov. Det kalla kriget tycktes ha tagit slut. Spanska inbördeskriget verkade vara en företeelse i ett fjärran, svart förflutet, begravt före andra världskriget. I dag verkar de problem som ledde fram till det värsta inbördeskriget i Europa på flera sekler blott alltför närliggande i många länder — och inte enbart i ”latinska” sådana. Klangen i ord från människor varandra så olika som Manuel Azaña och Antonio Maura verkar obehagligt relevant; och faktiskt, den förstnämndes ord, som fortfarande år 1976, som år 1961, avslutar denna bok, tycks vara en lämplig maning inte bara till spanjorer, utan till mänskligheten. Men kanske också denna sinnesstämning kommer att synas, ett decennium härefter, speciellt karakteristisk för en då glömd bekymmersam tid!

Mars 1976

H. T.

I. Krigets förhistoria

”Varje spanjors ideal är att inneha ett författningsenligt dokument med en enda stadgande, kort men bjudande: ’Denna spanjor är berättikgad att gör vad helst han behagar.’”

Angel Ganivet

Spaniens regioner och provinser

1. Prolog. Cortes den 16 juni 1936 — Casares Quirogas regering — Gil Robles talar — hoten mot ett demokratiskt liv — La Pasionaria — Calvo Sotelos konflikt med premiärministern

Cortes, Spaniens parlament, är beläget halvvägs upp på kullen som leder från Prado till Puerta del Sol, det livliga centrala torg i Madrid, där många revolutioner har börjat. Bronslejon, gjutna av kanoner som erövrats i de marockanska krigen, vaktar dess portar. Ovanför dessa korintiska kolonner omfamnar Rättvisan hoppfullt Arbetet på en granitfronton. I dag används de förgyllda korridorerna och salongerna i cortes' byggnad endast tillfälligt, när några dignitärer med hederstitlar formellt sanktionerar påbud utfärda, de av statschefen. Den 16 juni 1936 var emellertid denna klassiska byggning hela Spaniens medelpunkt.

över fem år hade då förflutit sedan kung Alfonso XIII hade avstått från den spanska tronen — för att undvika, som han uttryckte det (varvid han kanske överdrev sin egen betydelse för sitt folk), ett inbördeskrigs olycka. Det hade varit fem år av parlamentarisk aktivitet. Innan kungen gav sig i väg hade det förflutit åtta år, från 1923 till 1931, då cortes hade varit lika övergivet som det är i dag, större delen av tiden under den älskvärde militärdiktatorn general Primo de Rivera. Nu, i juni 1936, tycktes det parlamentariska livet i Spanien vara på väg att krossas.

En ängslig grupp av medelålders, medelklassen tillhörande liberaler hade samlats på den blå regeringsbänken i främre delen av den halvcirkelformade debattkammaren. Hederliga och intelligenta män, de och deras anhängare hatade våld. De beundrade Englands, Frankrikes och Amerikas tilltalande, demokratiska metoder. I både detta hat och denna beundran utgjorde de dock undantag bland sin tids spanjorer, ensamma också bland de fyrahundra andra medlemmar som satt eller stod kring och ovanför dem, där de kunde få plats i den till trängsel fyllda salen. (Andra republikens cortes hade 473 medlemmar.) Ändå var männen i denna regering besatta av en fanatism, som knappast var utmärkande för de praktiskt inriktade länder de önskade efterlikna i Spanien.

Tag exempelvis premiärministern, Santiago Casares Quiroga. (En spanjors hela namn består av hans förnamn, ett eller flera, hans fars efternamn, som också är hans eget, och hans mors efternamn, i den ordningen. De utelämnar ofta sitt sista namn, moderns, och kallar sig vid faderns namn och, givetvis, förnamnen. Men i de fall då faderns namn är vanligt används det ofta inte ensamt, och moderns används ibland i dess ställe. Ingen skulle sålunda om García Lorca säga ”Garcia”, och i dag omnämns han såsom ”Lorca”.) Premiärministern, en rik man från Galicien i nordvästra Spanien, hade under en stor del av sitt liv krävt självstyrelse för sin egen fattiga provins, fastän den enda fördel *gallegos*, invånarna i Galicien, kunde ha fått av detta skulle ha blivit bättre järnvägsförbindelser. Fastän Casares tycktes handla enligt liberala, om president Wilson påminnande principer som formulerats på andra sidan Pyrenéerna, kunde ingen ha varit mera spansk. Han var en lidelsefull liberal, när den organiserade arbetarrörelsens uppkomst kom liberalismen att verka nästan lika anakronistisk som liberalernas fiende feodalismen. Men ändå, eftersom det i Spanien inte hade förekommit någon framgångsrik medelklassens revolution av samma modell som den i Frankrike år 1789, kan man knappast anklaga Casares och hans vänner för deras inställning. Under republikens tidiga år, 1931 och 1932, hade Casares Quirogas ögon (han var då inrikesminister) för både vänner och motståndare tyckts brinna i hans lilla huvud, som Antoine de Saint-Justs. Nu utmärktes de av en märklig, ironisk optimism, förklarlig endast som ett symtom på den tuberkulos han redan led av.

Krisens art i Spanien beskrevs den 16 juni 1936 av Gil Robles, den skinande, tjocke och nästan flintskallige men fortfarande unge ledaren för det spanska katolska partiet, CEDA. Hans parti var konservativt och katolskt, och det omfattade dem som ville återupprätta en

monarki, men också dem som önskade en kristen demokratisk republik. Några i CEDA, särskilt inom ungdomsrörelsen (JAP), var i det närmaste fascister, och några beundrade Dollfuss' korporativa stat. Gil Robles var vältalig och kunnig, men tveksam och slingrande. Han var lika hatad av monarkister och fascister som av socialister. Ändå hade han skapat den spanska medelklassens första massparti. Nu erinrade han om att regeringen alltsedan valen i februari hade ägt utomordentliga maktbefogenheter, bland dem presscensur och upphävandet av författningsenliga garantier. Det hindrade inte, sade han, att under dessa fyra månader 160 kyrkor hade bränts ner till grunden, det hade förekommit 269, i huvudsak politiska mord och i 287 överfall av olika allvarlighetsgrad. Sextionio politiska centra hade skövlats, det hade varit 113 generalstrejker och 228 partiella strejker, medan io tidningskontor hade plundrats. ”Låt oss inte lura oss själva!” slutade Gil Robles. ”Ett land kan leva under en monarki eller en republik, med ett parlamentariskt eller ett presidentsystem, under kommunism eller fascism! Men det kan inte leva i anarki. Nu befinner sig Spanien, tyvärr, i anarki. Och vi är i dag närvarande vid demokratins begravningsceremoni!” Ilskna rop ljöd runt om i salen, somliga instämmande, andra protesterande.

Landets och regimens förhållanden var så allvarliga som Gil Robles antydde, även om siffrorna föreföll misstänkt exakta, och även om en del av den förorsakade oredan var högerns verk: den byggning som tillhörde *El Ideal*, en högerorienterad tidning i Granada, hade uppenbarligen bränts ner av högerns unga män. Utöver detta våld tränades män på det politiska spektrums båda ytterkanter att slåss, som militära förband. ”Alla ut på söndag” var en förhållningsorder som gavs av en mängd politiska ledare. Varken Casares Quiroga eller Gil Robles, representanter för grupper som hade intagit en framskjuten plats i den andra republikens historia, kunde längre kontrollera händelseutvecklingen. (Casares Quiroga var medlem av det republikanska vänsterpartiet, som med sig hade införlivat de galiciska självständighetsivrarna.) Båda stöddes i själva verket i cortes av de medlemmars röster, vilkas syften var andra än deras egna. Valen i februari detta år hade haft som motkandidater två allianser: folkfronten och den nationella fronten. Utom av liberaler som Casares hade den förstnämnda utgjorts av det stora socialistiska partiet, det lilla kommunistpartiet och andra grupper tillhörande arbetarklassen. Bakom det socialistiska partiet stod de mäktiga socialistiska fackföreningarna, UGT, en av de bäst organiserade arbetarrörelserna i Europa. I juni 1936 uppskattades antalet medlemmar till 1 447 000 arbetare. Nationella fronten bestod inte bara av CEDA, utan också av monarkister, agrarer som representerade de stora jordägarna i landets södra och mellersta delar, samt en del andra högerorienterade partier. Den var politisk hemvist för alla det gamla Spaniens krafter, armén, kyrkan och bourgeoisien.

Folkfronten hade tagit hem spelet i februari 1936, fastän enligt den spanska vallagen dess majoritet av platser i cortes var större än vad dess summa av avgivna röster skulle ha berättigat den till, i ett system med strikt proportionell fördelning. Alla partier som hade ingått i valalliansen deltog inte i regeringen. I själva verket var regeringen sammansatt av liberala republikaner, medan den för sin majoritet var beroende av grupperna från arbetarklassen. Detta är aldrig receptet på en stark regering. Det var särskilt olyckligt i Spanien år 1936, när arbetarklassens partier redan befann sig i ett permanent tillstånd av revolutionär jäsning. Och, bortsett från de grupper som samarbetade med det demokratiska systemet så långt som till att tävla om platser i cortes, återstod utanför parlamentet den stora armén av närmare två miljoner anarkistiska, eller med en nutida svensk term anarko-syndikalistiska, arbetare, huvudsakligen i Andalusien eller Barcelona, organiserade i CNT, och ledda av ett hemligt sällskap, FAI. (Förklaringar av de olika politiska partiernas och grupperingarnas förkortningar ges innan förordet ovan.) Denna väldiga, i sig själv försjunkna och lidelsefyllda rörelse, som redan pulserade som en storstad i krig, föraktade Casares Quirogas progressiva regering lika mycket som den förut hade hatat högerns regeringar. Så fanns där armén. Vem hade då, i början av

sommaren, i Madrid inte hört rykten om ledande generalers sammansvärjningar, för att upprätta ”ordning” eller en militärdiktatur? Sedan Gil Robles hade avslutat sitt tal i cortes förklarade en socialistisk medlem faktiskt att kyrkorna stacks i brand av köpta uppviglare, för att rättfärdiga just en sådan militär revolt.

Socialisterna var splittrade. Några var reformistiska. Andra var intellektuella fabianer. Ett fåtal var revolutionärer. Somliga var förblindade av kommunisternas smicker, andra bestörta över det nyligen ökade kommunistiska inflytandet. Men alla kunde instämma i de anklagelser som av deras talesman riktades mot högern.

När deras bifallsrop hade tystnat reste sig, stolt, monarkistledaren Calvo Sotelo. Som Casares Quiroga var han född i Galicien, men han saknade också, i likhet med Casares, det lugn för vilket den landsändan är berömd. Hade han zigenarblod i ådrorna? Var han en lika kraftfull man som hans vackra ansikte antydde? En spansk Roosevelt, eller en klokare, spansk Mussolini? Alla visste med säkerhet att han var våldsam, vältalig och dugande. När han år 1915 lämnade universitetet i Zaragoza hade han utnämnts till privatsekreterare hos Maura, Alfonso XIII:s moraliskt högtstående konservative premiärminister. (Maura hade gått till val på det enkla programmet *¡Nosotros somos nosotros!* — ”Vi är vi!”. Måhända med en viss rätt tillgrep hans motståndare under denne statsmans sista år det ännu enklare slagordet *¡Maura no!*) En kort tid senare gjorde Maura honom till civil guvernör i Valencia, vid tjugofem års ålder. Spaniens 49 provinser förvaltades av civila guvernörer, med säte i provinshuvudstäderna. Detta var politiska utnämningar, av inrikesministeriet. Den civile guvernörens befogenheter delades med garnisonskommendanten i vederbörande stad, som titulerades militärguvernör. Han utnämndes av krigsministeriet.

General Primo de Rivera gjorde Calvo Sotelo till finansminister. Han var då trettiotvå år. Han tillbringade försiktigtvis republikens första år i Paris, för att undgå en förkastelsedom över diktaturens ekonomiska missgrepp, och han återvände till Spanien först när republiken hade börjat vackla. Han hade invalts i cortes som monarkist men trodde framför allt på sin egen lyckliga stjärna. Att Gil Robles ställdes i skuggan hade varit en vinst för honom. Han hade redan vunnit erfarenhet och stod på höjden av sin makt, och han talade som om han inbillade sig ha Spaniens framtida öde i sina händer.

Oredan i Spanien, sade han, i ett tal som ideligen avbröts, var följden av den demokratiska författningen av år 1931. Ingen livsduglig stat, trodde han, kunde byggas upp på den författningen.

> Mot denna sterila stat — fortsatte han — föreslår jag enhetsstaten, som kommer att medföra ekonomisk rättvisa och som med vederbörlig auktoritet skall säga: ”inga fler strejker, inga fler lockouter, inte längre några ockerräntor, inga fler kapitalistiska övergrepp, inga fler svältlöner, inga fler politiska arvoden till följd av en lycklig slump, inga fler anarkistiska friheter, inga fler brottsliga sammansvärjningar mot full produktion”. Vad nationen producerar skall vara till gagn för alla klasser, alla partier, alla intressen. Denna stat kallar kanske många fascistisk; om detta verkligen är den fascistiska staten, då förklarar jag, som tror på den, stolt att jag själv är fascist!

När den följande stormen av hån och applåder hade dämpats fortsatte han:

> När jag hör prat om faran för monarkistiska generaler ler jag en smula, för jag tror inte (och ni torde medge att jag har en viss — han gjorde en paus — moralisk grund för det påståendet) att det i den spanska armén finns en enda soldat som är hågad att göra uppror för monarkin och mot republiken. Om det fanns en sådan person, då vore han galen — jag säger det på fullt allvar, faktiskt galen, liksom varje soldat skulle vara som, inför evigheten, inte vore redo att ta till vapen för Spanien, och mot anarkin — om det skulle bli nödvändigt.

Calvo Sotelo hade i själva verket redan i hemlighet förbundit sig att stödja en militär revolt, om en sådans komma. Cortes' talesman, den svartmuskige Diego Martinez Barrio, anmodade

Calvo Sotelo att inte göra sådana uttalanden, eftersom hans avsikter kunde missförstås. Talmannen var en erfaren politiker av dunkel härkomst från Sevilla, som en gång en kort tid hade varit premiärminister. Han var nu ledare för det republikanska unionistpartiet. Han var öppen, förstående men fåfäng, och han hade hitintills med framgång företrätt kompromiss-tanken i sitt politiska liv. Detta var så sällsynt i spanska allmänna angelägenheter, att hans fiender tillskrev hans karriär hans ockulta makt såsom frimurare av trettiotredje graden.

Premiärministern svarade med lugn och besinning Calvo Sotelo:

> Efter vad Ers excellens (Su Señoría; tilltalsordet i cortes) sagt åvilar ansvaret för vad som än sker er. Ni kommer hit i dag med endast två avsikter: att utdöma parlamentet såsom vanmäktigt och att uppegga armén, i ett försök att avsöndra förband från deras lojalitet med republiken. Men jag försäkrar er. Parlamentet skall arbeta. Armén *skall* göra sin plikt.

> Härnäst talade den mest berömda spanska kommunisten, Dolores Ibarruri, känd såsom ”La Pasionaria” (passionsblomman). Hon var alltid svartklädd och hade ett allvarligt men fanatiskt utseende, som kom folkmassorna som lyssnade till hennes tal att betrakta henne som ett revolutionärt helgon. Hon var nu fyrtio år. Många år tidigare, som flicka, hade hon varit hängiven katolik. På den tiden hade hon vandrat från by till by i de baskiska provinserna, enligt en uppgift säljande sardiner ur ett stort fat hon bar på huvudet. Men Dolores la Sardinera gifte sig med en gruvarbetare från Asturien, en av de obemärkta grundarna av det socialistiska partiet i norra Spanien. Personliga tragedier hopades — tre av hennes döttrar dog i späd ålder — mot en hård och kampfylld bakgrund. (Dolores Ibarruri har skildrat detta i boken *El único camino*, Den enda vägen, Paris 1962.) Hon överflyttade sin dyrkan från Den heliga jungfrun i Begoña till profeten i läsesalen i British Museums bibliotek. Högern spred rykten om att hon en gång hade bitit strupen av en präst med sina egna tänder. Hon skulle bli en stor vältalare och var redan en konstnär i fråga om ord och val av rätt tidpunkt. Men hennes personlighet var mindre kraftfull än den verkade offentligt, och hennes fiender inom den trotskistiska vänstern förklarade hennes retoriska framgångar såsom möjliga att tillskriva hemliga agenter från Moskva. Hon var inte desto mindre en enkel, rätlinjig och stark kvinna, som flera gånger hade suttit i fängelse — tre gånger under republikens tid — och två gånger varit i Moskva. I cortes framstod hon som den enda imponerande ledaren inom det lilla, om än växande spanska kommunistpartiet. Det fanns endast sjutton kommunistiska parlaments-ledamöter, alla ”okända och okunniga” enligt Indalecio Prieto, en moderat socialist, och utanför parlamentet hade partiet som mest 130 000 medlemmar.

Viktigare var att La Pasionaria också representerade tanken på revolutionär kvinnlighet, en betydande kraft i ett land som hade skänkt jungfru Maria en speciell ställning i sin religion. Så långt tillbaka i tiden som år 1909 hade kvinnorna i Barcelona varit de vältaligaste, djärvaste och våldsammaste bland dem som strejkade, satte eld på kyrkor och plundrade nunnekloster.

När La Pasionaria talade i cortes den 16 juni avfärdade hon fascisterna i Spanien som gangsters. Men fanns det inte en ”fascistisk international”, ledd från Berlin och Rom, som redan hade bestämt räkenskapens dag i Spanien?

En katalansk affärsman, Juan Ventosa, uttryckte härnäst sin oro inför premiärministerns uppenbara optimism. Ventosa, som två gånger varit kungens finansminister, hade varit politiskt verksam i många år och var politisk hantlangare åt Francisco Cambó, den störste finansmannen i Barcelona och en av Spaniens rikaste män. Det påstods att Cambós förmögen-het redan hade överförts till utlandet. Frågan var, om det var klokare, från kapitalflyktens synpunkt, att verka hoppfull eller bekymrad? Regeringen kunde aldrig bestämma sig. Joaquín Maurín, ledare för det revolterande kommunistiska parti som var känt under beteckningen POUM, förkunnade härnäst att det redan rådde en pre-fascistisk situation i landet. Då reste sig Calvo Sotelo på nytt för att svara premiärministern:

> Jag har breda axlar, sade han. Jag söker inte undvika, i själva verket accepterar jag med glädje ansvaret för vad jag gör ... Jag erinrar mig det svar San Domingo av Silos gav en spansk kung: ”Sire, mitt liv kan ni beröva mig, men mera kan ni inte ta.” Är det inte i själva verket bättre att

> förgås med ära än att leva föraktad? Men jag uppmanar, i min tur, premiärministern att besinna sitt ansvar, om inte inför Gud, eftersom han är ateist, så åtminstone inför sitt samvete, såtillvida som han är en ärans man.

Han talade sedan om den roll Kerenskij och Károlyi spelat när de utlämnade Ryssland och Ungern till den kommunistiska revolutionen:

> Min högt aktade vän kommer icke att bli någon Kerenskij, eftersom han inte är omedveten om vad han gör. Han är i besittning av full vetskap om det han döljer, och om vad han tänker. Gud give att han aldrig kommer att jämföras med Károlyi, den medvetne förrädaren av en tusenårig civilisation!

Calvo Sotelo satte sig. När han gjorde det dånade skrik och applåder i salen.

Återverkningarna av denna debatt, med dess hot och varningar, gav eko över hela Spanien. De nådde också presidenten, Manuel Azaña, den förkroppsligade republiken, som dystert såg sina förhoppningar grusas i den förgyllda ensamheten i Nationalpalatset, det tidigare — och senare — Kungliga palatset. De nådde fram till de generaler som så länge hade begagnat sin rikligt tilltagna fritid till taktiska planer på en militär revolt mot regeringen. De nådde också José Antonio Primo de Rivera, den gamle diktatorns son och de spanska fascisternas, Falangens, ledare i hans fängelse i hamnstaden Alicante, dit han förgäves hade sänts anklagad för en bagatell, i själva verket såsom gisslan för sina anhängares goda uppförande. De nådde den andra grupp spanjorer, vilkas strävanden fanns utanför cortes, anarkisterna. De hittade vägen till de flesta av de 24,5 miljoner människor som då utgjorde Spaniens befolkning. De frågor som upptog alla när sommaren framskred, när tjurfäktningssäsongen nådde sin höjdpunkt, var: ”Hur länge skall detta fortsätta?” ”Kommer det att bli revolution?” och ”Kan det bli krig?” Ty fastän det inte hade förekommit några inbördeskrig i större delen av Europa sedan 1600-talet, hade Spanien, det enda stora europeiska land som lyckats hålla sig utanför första världskriget, hamnat i strid och konflikt inom sina egna gränser tre gånger under 1800-talet.

2. Det enväldiga kungadömets sammanbrott – restaurationen och förmyndarregeringen – den ”tragiska veckan” i Barcelona – Marocko – den parlamentariska regimens misslyckande – Primo de Riveras diktatur – hans fall – monarkins slut

Denna debatt i cortes utgjorde kulmen på de många passionerade tvister rörande hur Spanien skulle styras, som hade fortgått alltsedan år 1808. Det året kapitulerade den kraftlösa monarkin fegt för Napoleon. Engelsmännen under hertigen av Wellington hjälpte det spanska folket att fördriva fransmännen under det därpå följande självständighetskriget. Bourbonerna hämtades tillbaka, representerade av den avskyvärde Ferdinand VII. Men monarkin var inte längre okränkbar. Under närmare tre århundraden före 1808 hade Spanien varit det fredligaste och mest ostörda av Europas länder. Alltifrån den tiden skulle det bli ett av de oroligaste.

Det följande halvseklets politiska historia kännetecknades av en kamp om författningen. De kämpande var kyrkan och armén, de två spanska institutioner som hade överlevt med ära efter självständighetskriget. Den förra var konservativ, den senare genompyrd av fritänkande frimurarloger. I början av detta upprörda halvsekel gjorde de spanska kolonierna i Mellan- och Sydamerika revolt och blev oberoende, och alltigenom gränsade denna kamp till öppet krig.

År 1820 påtvingade liberala officerare kung Ferdinand en författning, och han hämtade år 1823 in en fransk armé, ”Den helige Ludvigs hundratusen söner”, för att göra sig kvitt den. Tvisten blev år 1834 till det första karlistkriget när kyrkan, och förespråkarna för regionala rättigheter i norr, slöt sig till Don Carlos’ sak, den döde Ferdinands bror. Don Carlos gjorde anspråk på tronen i stället för den minderåriga brorsdottern Isabella II, Ferdinands dotter. Isabella stöddes av liberalerna och armén, som båda företrädde Kastiliens krav på att behärska halvön. Detta religions- och tronföljdskrig slutade år 1839, när liberalerna segrade, men freden blev en kompromiss mellan arméerna på ömse sidor. Karlistiska officerare tilläts exempelvis att ingå i den reguljära spanska armén. Delvis till följd härav (och delvis därför att konfiskationen av kyrkans jordegendomar år 1837 hade minskat denna institutions inflytande) tog tvisten mellan liberaler och klerikala konservativa hädanefter formen av en rad revolter (*pronunciamientos*), av den ene generalen efter den andre.

Denna märkliga era nådde sitt slut 1868, när drottning Isabella, som var nymfoman, själv fördrevs av den störste bland Spaniens liberala generaler, Prim. Om anledningen till hennes avgång var hennes överdrivna förlitande på fader Claret, hennes biktfar, var den verkliga orsaken en revolt mot det slags styrelse, som Isabella och hennes ”underverkens hov” förstrött hade lett. De följande sju åren var förvirrade. En bror till den italienske kungen, hertigen av Aosta, hämtades till Spanien såsom kung Amadeo I. Det försöket till borgerlig monarki kunde inte tygla det våld som på nytt uppstod mellan liberaler och konservativa, som ånyo gripit till vapen. Amadeo abdikerade. Den första spanska republiken proklamerades. Den republiken avsågs till en början att bli federal, där provinserna skulle ha betydande egna rättigheter. Men de intellektuella som planerade detta hade inte makt nog att garantera överlevandet av någon som helst central myndighet. I norr reste sig karlisterna på nytt, under en sonson till den gamle tronpretendenten, och understöddes allmänt av kyrkan överallt på halvön. I söder och sydost förklarade sig många kuststäder vara självständiga kantoner. Än en gång grep armén till slut makten. Medan generalerna återställde ordningen beslöt de att det inte fanns något annat alternativ än att hämta hem drottning Isabellas son, då kadett vid Sandhurst i England, såsom kung Alfonso XII.

En författning promulgerades år 1876. Tack vare gynnsamma europeiska handelsvillkor blomstrade Spanien på 1880-talet. Allmän manlig rösträtt infördes formellt. Men valresultaten förfalskades av en informell överenskommelse, *turno pacífico*, mellan de båda främsta partierna, genomförd under förmedling av inrikesministeriet och lokala politiska pampar,

caciques. Spaniens folk kom att betrakta det parlamentariska systemet, en medveten efterhärmning av engelsk praxis, som ett sätt att utestänga det från politiken. Alfonso XII hade under tiden dött år 1885, vid tjugoåtta års ålder, och efterlämnade en postumt född son, Alfonso XIII, för vilken modern, Maria Cristina, regerade som riksföreståndarinna till 1902. Det var under denna period som inbördeskrigets alla huvudfigurer var födda. En man som år 1936 var sjuttio år kan ha kommit ihåg karlistkrigen på 70-talet. En åttioåring kan ha deltagit i dem.

Författningens ”fromma bedrägeri” var en av anledningarna till spridningen av revolutionära tankegångar inom hela arbetarklassen. Vid tiden för första världskriget fanns det i Spanien två allmänna fackföreningar. Den första, CNT, var påverkad av Bakunins anarkistiska idéer. Den andra, UGT, var marxistisk, dock mera reformistisk än revolutionär. Socialisterna i UGT samarbetade med det politiska systemet så till vida som de ställde upp i val till cortes, och i städerna, där den manipulering med rösterna som *caciques* ägnade sig åt blev allt svårare, lyckades de också bli valda. Men anarkisterna betraktade författningen såsom oren; och det våld, de mord och de blixtstrejker som periodiskt tillgreps av de anarkistiska kämparna skapade osäkerhet i regeringarna. Båda dessa arbetarklassrörelser önskade pånyttföda Spanien genom utbildning, en högre offentlig moral, pacifism och antiklerikalism lika mycket som genom politiken.

Två andra problem orsakade emellertid sammanbrottet för den författning som hade skapats vid restaurationen. Det första gällde Katalonien. Många katalaner strävade efter ett erkännande av deras speciella karaktär, i motsats till återstoden av Spanien. Katalonien hade efter Spaniens enande fortsatt att leva som en egen region och att vända sig till sin egen huvudstad Barcelona, aldrig till Madrid. Den ”katalanska frågan” blev brännande på grund av den industriella utvecklingen i denna storstad under 1800-talet. Irritationen över Madridregeringens inkompetens drev de nyrika i Barcelona till katalansk nationalism i slutet av århundradet. Detta jämte arbetarnas anarkistiska tro, den omfattande analfabetismen och den demagogiska atmosfär som inskärptes av ett centralistiskt, opportunistiskt men våldsamt parti, radikalerna, gjorde Barcelona (vars befolkning ökade snabbt) vid sekelskiftet till den oroligaste staden i Europa: ”bombernas stad”. Den stora strejken i Barcelona 1902 och den i Bilbao 1903 var stora strider, i vilka allas nerver var på helspänn. Den rikt utsirade arkitekturen, som gillades av den välmående bourgeoisien, utgjorde den påkostade fondkulissen till en tilltagande mängd anarkistiska brott. ”I Barcelona behöver en revolution inte förberedas”, skrev den civile guvernören Angel Ossorio y Gallardo, ”eftersom den alltid är förberedd.” Under tiden började katalanska strävanden ge eko i de lugnare baskiska provinserna, där en likaledes självtillräcklig bourgeoisie höll på att bli rik på järn, bankväsen och handel.

Regimens tredje kris härrörde från kolonialkrigen, först på Cuba, sedan i Marocko. Det kubanska kriget 1895 förvandlades till ett spansk-amerikanskt krig 1898; allt förlorades, utom äran. Nederlaget förvärrade det katalanska problemet, eftersom Cuba hade varit den bästa marknaden för katalanska textilprodukter. Förlusten av Cuba fick också psykologisk betydelse, då många katalanska förmögenheter hade grundats på kubansk handel. Därtill kom att förlusten av det sista spåret av ett imperium gav upphov till en kris i hemlandet. Det förstärkte gamla missnöjesanledningar, gav bränsle till nya. Nederlagets år, 1898, var sålunda en vändpunkt: spanjorerna tvingades att betrakta sitt land som fattigt, med få resurser.

Marocko erbjöd emellertid nya utsikter till ett imperium. Men det orsakade också nya oroligheter. Spanien hade i flera hundra år ägt de två nordliga marockanska hamnstäderna Melilla och Ceuta. Landet hade försökt utsträcka sitt välde där på 1860-talet, och det hade förekommit ytterligare strider i närheten av Melilla på 1890-talet. Spanien var begripligt nog ovilligt att tillåta någon annan europeisk makt att etablera sig på den nordafrikanska kusten

mitt emot moderlandet. År 1904 delade Frankrike och Spanien, till följd av den *entente cordiale* som ingåtts mellan England och Frankrike, Marocko i intressezoner, varvid Spanien tog den mindre, norra delen. Marocko var då efterblivet, laglöst och moget för europeiskt intresse, om också inte investeringar, fastän stammarna i båda zonerna formellt var lojala mot en sultan i Fes. Det spanska folkets stora flertal var illa underrättat och kanske lika kritiskt mot dessa egenmäktiga åtgärder som den oföretagsamme sultanen; ingendera konsulterades. Men ekonomiska intressen följde flaggan: järngruvorna i Marocko var rikt givande. En gradvis skeende utvidgning av den spanska handeln följde, delvis en återspegling av ett likartat franskt handlande. (Om Spanien inte hade visat något intresse, skulle Frankrike ha tagit hand om hela Marocko.) Ett spanskt koloniseringsbolag bildades och köpte upp jord i de långsamt framryckande truppernas kölvatten. Men så hejdades framryckningarna. Marockanska stammedlemmar slöt leden, en rad motgångar tvingade armén att begära förstärkningar. År 1909 förekom allvarliga nederlag, och i september det året hade den spanska armén 40 000 man i Marocko. Men den var då engagerad i ett imperialistiskt äventyr, vars enda slut kunde bli erövringen av norra Marocko, till ett pris som landet inte hade råd att betala.

Det uppstod redan 1909 fruktansvärda återverkningar i hemlandet, när Antonio Mauras regering kallade in 850 reservister, några från Katalonien, alla från nordöstra Spanien. När männen motvilligt gick till sina fartyg i Barcelonas hamn utlöstes en storstrejk som protest. En veckas upplopp följde, *semana trágica*, den tragiska veckan i Barcelona. Radikaler, socialister och anarkister samarbetade i organisationen av strejken, radikalerna eggade till brännande av kyrkor. Många människor hoppades att en hela landet omfattande revolution skulle bli följden. Men i avsaknad av verklig politisk ledning slösade upprorsmännen bort sina krafter på meningslös förstörelse. Medan radikala ledare tvekade skrämde radikala kvinnor, kontorister, förbrytare, pojkar och prostituerade nunnor ut ur klostren, brände upp deras ägodelar, dödade deras husdjur och grävde upp lik. En ståtlig kolbärare dansade med ett uppgrävt lik utanför den rike markisen de Comillas' hus, ”förtjust över att vara till nytta som revolutionär”. Till slut återtog armén kontrollen. Omkring 120 personer dödades, men bland dem endast tre präster. Upprorsmännen hade velat krossa ”egendom och illusioner”, inte liv. Cirka femtio kyrkor eller andra religiösa byggnader brändes ner.

Katastrofen var en chock, som tycktes visa vilken våldsam nation som fanns under det konstitutionella väldets yta. Myndigheterna oroades mindre av radikalernas eller anarkisternas revolutionära förväntningar än av den uppenbart meningslösa förstörelse som folkmassorna vållade, när deras blod väl råkat i svallning. Den tragiska veckan var ett bakslag för tanken att en parlamentarisk demokrati så småningom skulle kunna skapas: om folkmassorna var sådana som de tedde sig år 1909, tänkte dåtidens politiska skikt, skulle verklig demokrati resultera i undergång. Hädanefter undvek politikerna allmänna val, om de kunde, och försökte arrangera koalitioner av grupper av parlamentariker som redan fanns i den lagstiftande församlingen. De internationella demonstrationerna av vämjelse inför avrättandet av den anarkistiske skolläraren Ferrer, anklagad för att ha varit den främste organisatören av uppploppen, fick också en motsatt verkan: de högre samhällsklasserna såg i de protesterna de hycklande, hysteriska och okunniga reaktionerna hos en mystisk koalition av beskäftiga människor utomlands och frimurare, som skulle bli sorgligt beryktade såsom ”anti-Spanien”.

Premiärministern, Maura, som till följd av internationella klagomål avskedades av kungen och övergavs av många inflytelserika konservativa, trodde att denna ”kapitulation i cortes” efter ”segern på gatorna” utdömde regimen, eftersom man hade sett den ge efter för oreda, propaganda och illvilja. Därefter följde det konservativa partiet, som hade hållit ihop sedan 1870-talet, liberalerna i upplösning. Maura gav sig ut i politikens kulisser, som samlande namn för en rörelse bland unga män som var förbittrade på parlamentarismen och angelägna om en pånyttfödelse, men som inte kunde samla en majoritet för en regering. I denna

maurismo kunde man se ursprunget till fascismen – påtaglig också i andra länder före år 1914 (med Déroulède och Maurras i Frankrike, d'Annunzio i Italien, och även Ulster Volunteers). Maura utlovade en ”revolution uppifrån”. De spydiga sade att han blott och bart önskade en ”revolution utan revolution”.

Krigen i Marocko fortsatte, men utan framgång. Tanger, norra Marockos bästa hamn, uteslöts ur det spanska protektoratet 1912, som en internationell stad, och stammarna vägrade att godta den spanska ”civiliserande” närvaron. Människor, pengar, livsmedel och känslor östes alltjämt in i landet, av ett Spanien som bara hade råd med de förstnämnda. Stammarnas folk hade aldrig lytt under sultanen; endast Spanien skänkte dem enighet. När Spanien sökte skapa ett imperium bidrog man följaktligen till att ge nutida marockansk nationalism nytt liv.

De tre huvudproblemen i det moderna Spanien (oroligheterna inom arbetarklassen, den regionala frågan samt kolonialkrigen) kullkastade till slut restaurationsöverenskommelsen. Måhända var under alla omständigheter den politiska byggnaden alltför bräcklig för att någon längre tid kunna överleva den begåvade konservative historiker, Cánovas, som var dess främste arkitekt, och Sagasta, den ”gamle herden”, hans liberale motståndare. Personligheter betyder lika mycket i nutida politik som de gjorde under kungarnas epok. Cánovas mördades, Sagasta dog. Maura misslyckades såsom tänkbar efterträdare till Cánovas lika mycket på grund av styrkan i hans personlighet som av svagheten i hans program. Sagastas slutlige efterträdare, José Canalejas, var visserligen journalist, vältalare och en reformator av förnämligt slag. Hans regering mellan 1910 och 1912 verkade vara en tid av kamp mot den klerikala kontrollen över utbildningen och ordnarnas frihet att organisera skolor utan statlig inspektion. I själva verket reviderade Canalejas skattesystemet till förmån för de fattiga, han löste tillfälligt den katalanska frågan genom att bevilja *mancomunidad* (begränsad självstyrelse) och ingick en kompromiss med kyrkan i *ley de candado* (hänglåslagen), som inskränkte tillväxten av religiösa ordnar, om de ej ägde regeringens tillstånd. Canalejas avskaffade också det system, varigenom de rika kunde köpa sig fria från militärtjänst. Med rätta kunde en engelsk historiker, Raymond Carr, hylla honom som ”den ende liberal som fick något uträttat”. Hans efterföljare som liberala ledare (greve de Romanones, García Prieto, Santiago Alba) ägde varken Canalejas' energi eller hans begåvning.

Första världskriget kom förnyelseproblemen i Spanien att nå en höjdpunkt. Kriget gynnade alla neutrala nationer, och i Spanien gav det upphov till stor rikedom, som stod i motsats mot mycken kvarlevande fattigdom. Baskiska fartyg, katalanska textilvaror, kol, zink och koppar från Asturien, alla nådde höga priser. Den åtföljande inflationen blev kännbar i första hand för arbetarklassen, trots att lönerna gick upp och, inom vissa arbeten, överträffade priserna. Väldiga skaror av arbetare liksom sögs in till Barcelona på tåget från Murcia och Almería, något som blev känt under namnet *transmiseriano*. Atmosfären var förvirrad av sterila argument rörande vilken sida Spanien skulle stödja i kriget. (Vänstern var huvudsakligen pro-allierad, högern huvudsakligen pro-tysk. Det gjorde att kungen kunde säga, att endast han och ”packet” hoppades att England skulle segra.) Under tiden blundade greve de Romanones' regering (han hyste själv sympatier för de allierade) för de terroristers verksamhet som betalades av tyska agenter och som angrep pro-allierade industrier. Romanones avgick till slut själv på frågan om tyska ubåtar skulle tillåtas utnyttja spanska baser för utrustning i slaget om Atlanten.

Armén gjorde nu på nytt sitt intåg i politiken. Situationen hade komplicerats av tillkomsten av så kallade *juntas de defensa*, yrkesmässiga sammanslutningar av yngre infanteriofficerare som protesterade mot den låga lön, som i likhet med jordbruksarbetarnas, inte hade hållit jämna steg med inflationen. Juntas ogillade också befordran genom ”förtjänster i strid” (*méritos de guerra*) eller den kungliga ynnest som åtnjöts av de officerare som kämpade i Marocko. Juntas grundades i Barcelona och spreds över hela Spanien. I maj 1917 arresterades deras

ledare överste Benito Márquez, en dum, döv officer, för insubordination, jämte några av hans kolleger. Andra *junteros* begärde att likaledes bli arresterade. Kungen garanterade att samtliga släpptes fria, och regeringen föll. Alla politiker upprördes över denna nya kapitulation. Men pressen uppskattade juntas och gav oklok publicitet åt föreställningen att de skulle kunna ta första steget till en hela nationen omfattande nydaningsrörelse. Cambó, finansmannen som var den katalanska borgerliga rörelsens ledare, alltså *lliga regionalista* (grundad 1901), tänkte också så.

Under tiden gav i södra Spanien den berusande nyheten om ryska revolutionen upphov till allmänna oroligheter, bland dem strejker, ockupation av jord och hotelser mot landsbygdens vaktmanskap. De handlingarna leddes huvudsakligen av anarkisterna, medan i Barcelona de anarkistiska fackföreningarna trodde att krisen gav dem ett enastående tillfälle.

Ställd inför denna utmaning från många håll upphävde en ny regering, under ledning av en konventionell konservativ, Eduardo Dato, författningsenliga säkerhetsbestämmelser och upplöste cortes. De mera progressiva politikerna svarade ursinniga med att sammankalla en alternativ ”församling” av katalanska nationalister, som träffades i Barcelona för att ”förnya” den spanska författningen. Regeringen förklarade detta upproriskt och införde censur. ”Församlingsrörelsen” kunde ha nått långt, om det inte hade varit för vänsterns obetänksamma beteende. Socialisterna, som smittats av stämningen inom rörelsen, hade 1916 övergivit sin försiktiga reformism och förberedde en storstrejk som syftade till revolution. Deras program träffade anstalter för monarkins avskaffande, sju timmars arbetsdag, avskaffandet av armén och dess ersättande med en milis, skilsmässa mellan kyrkan och staten, förstatligande av jorden, stängning av klostren och, viktigt år 1917, ingen krigsförklaring utan föregående folkomröstning.

Dato intog en fast hållning. Han betecknade först en järnvägsstrejk som ett hot mot staten och behandlade den i enlighet därmed (regeringen hade uppmuntrat järnvägsbolagen att uppträda bestämt). Regeringen utnyttjade vetskapen om att *junteros* också faktiskt motsatte sig varje förändring av samhällsordningen, och att den katalanska progressiva bourgeoisien, hur rå och grym den än var, önskade allt annat än en revolution, och mötte storstrejken med armén.

Socialisterna trodde att de för en gångs skull hade åstadkommit en tillfredsställande allians med anarkisterna, liksom med några politiker tillhörande centern, de reformistiska republikanerna. Men deras taktik hade inte varit väl samordnad, och strejken misslyckades. Armén ledde de därpå följande repressalierna, och *junteros* slog dövörat till för socialisternas vädjanden. Sjuttio personer dödades (huvudsakligen i Barcelona, medan de slogs för att hålla spårvagnarna i gång, eller för att stoppa dem), och den katalanska *lliga*, skakad av den revolution den delvis burit ansvaret för, gick med på att delta i en koalitionsregering ledd av Maura, som köpte sig fri från *junteros* med hjälp av befordringar. Den inofficiella parlamentariska församlingen sammanträdde faktiskt på nytt, i Madrid, men stämningen var försiktig: den krävde att en konstituerande cortes skulle omarbeta författningen och hördes sedan inte mera av. Cambó satt nu i regeringen som utvecklingsminister. Det var hans stora chans, och han visade sig nu vara en lika duglig planerare som han hade varit när det gällt att förtjäna pengar. Men regeringen ägde inte bestånd. Inte heller gjorde någon annan det. Under närmare fem år misslyckades en rad konservativa regeringar till och med i fråga om att klara upp gräl inom det konservativa partiet. De var ur stånd att handskas med följderna av en ekonomisk lågkonjunktur efter kriget, åtföljd av fortlöpande motgångar i Marocko och arbetarklassens våldshandlingar såväl i Andalusien som i Barcelona. Det märkliga är inte att författningen till slut sattes ur spel, utan att den klarade sig så länge som den gjorde, i ett land där militär intervention hade förekommit så ofta under det föregående seklet. Måhända ägde den faktiskt inte bestånd efter år 1917: en demokrati kan knappast existera, om flera provinser avhålles från revolution enbart av *guardia civils* brutalitet, och de största industristäderna

räddas undan inbördeskrig av motterrorism bekostad av industrimagnaterna, en terrorism som polisen blundar för.

Utan tvivel bar den ekonomiska världssituationen delvis skulden. Under kriget hade spanska arbetsgivare utvidgat sina företag, men de måste nu krympa dem. De ville bekämpa arbetarrörelsen nu, eftersom det fanns en uppsjö av arbetare. Under kriget hade det rått brist på arbetskraft. Men under sammandrabbningen mellan arbetarna och kapitalet, mellan 1917 och 1923, kunde man se ett klasskrig som ofta närmade sig öppen strid och som gällde också andra än ekonomiska frågor: arbetsgivarna trodde sig vara hotade av bankrutt, om inte formligen av revolution, anarkisterna trodde sig vara nära tusenårsriket. Då de lokala militära myndigheterna, vilka centralregeringens åsikter än var, i allmänhet höll med arbetsgivarna och ofta arresterade strejkande, antog konflikten en allt mera våldsam karaktär. General Martinez Anido (tidigare känd som blodtörstig guvernör i Melilla) förde ett ökänt skonings-löst regemente som civil guvernör i Barcelona från 1920 till 1922. Det var en typ av förtryck som inte på flera generationer hade bevittnats i Spanien. Han understödde *sindicatos libres*, de fria fackföreningar som mer och mer verkade vara arbetsgivarnas föreningar av strejkbrytare, fastän de fick ett visst aktningsvärt stöd av katolska sociala reformivrare. Gangsters infiltrerade dem, och terrorismen blomstrade bland anarkisterna. I andra delar av Spanien förekom liknande tragiska händelser: i Andalusien övertog anarkistiska kommittéer kommunalstyrelser, jordägare gav sig i väg, man uppnådde att få högre löner, men till slut besegrade armén de strejkande. I Madrid, där det år 1921 också kom till allvarliga strejker, bekämpade socialister och anarkister varandra, betraktade varandra som förrädare.

Till slut förstörde anarkisterna sina utsikter till en revolution, sådana de nu var, till följd av inre stridigheter. Många ledare mördades. Mördad blev även den konservative premiär-ministern, Dato. År 1923 var CNT utmattat. Det var också Spanien. Våldsamma reaktioner hade visat en benägenhet att öka på sina håll i det offentliga livet, och fientlighet hade uppstått som aldrig skulle glömmas. Anarkisterna bidrog, inte för sista gången, till att krossa ett system som, trots alla sina fel, var mäktigt fredliga förändringar och vars efterföljare i betydligt mindre grad vann deras gillande.

Krigen i Marocko fortsatte att binda den spanska armén. Efter några obetydliga segrar kulminerade en långsam kampanj mot rifberberna, anförda av den högt begåvade Abd-el-Krim och hans bror, i nederlaget vid Annual år 1921. Där besegrades general Fernández Silvestre, en romantisk, populär men oförsiktig officer, en av kungens vänner, med hela sin stab. Armén i östra Marocko greps av panik, den ena spanska befästningen efter den andra föll och rifberberna nådde Melillas utkanter. Minst 15 000 spanska medborgare och soldater dödades. Katastrofen var upprörande: än mera den undersökning som leddes av general Picasso och som avslöjade ett tillstånd av bristande beredskap och korruption som var svårt att föreställa sig, omöjligt att negligera. Abd-el-Krims uppror och det faktum att en Rifstat bildades (trots att 150 000 man spanska trupper nu sökte besegra honom) bevisade att spanjorerna hade åstadkommit föga i sin zon, medan fransmännen under den store Lyautey hade presterat mycket i Marocko. Dessutom troddes kungen ha telegrafiskt uppmuntrat general Silvestre till hans våghalsighet.

Allt detta, och ”ansvaret” för katastrofen, väntades bli offentliggjort på hösten 1923. Cortes tog sommarferier. Parlamentet samlades aldrig åter på samma sätt. År 1923 tycktes monarkin vara krossad till döds, trots att ett hot, det från *junteros*, hade undanröjts genom upplösningen av deras förbund året innan. Delvis på grund av *caciques'* lokala maktställning hade nydaningens politiska partier inte lyckats prestera mycket utöver *tertulias*, halvt bjudnings-liknande sammankomster på kaféer, kring en enda person. Några av politikerna, som exempelvis de i det republikanska reformistiska partiet, var demokrater. Men allmänna opinionen hyste ingen kärlek till cortes. Politikerna, å sin sida, visste att armén inte skulle

göra motstånd mot en populär general. Det fanns alltså ingen vilja att motsätta sig ett ultimatum, framlagt på artonhundratalsvis, av den utvalde ledaren för en grupp betydande generaler, general Miguel Primo de Rivera, guvernör (generalkapten) i Katalonien:

> Vi har rätten på vår sida, och därför styrkan, trots att vi hittills har utnyttjat styrkan måttfullt. Om något försök göres att lura oss in i en kompromiss som vårt samvete finner vanhedrande, skall vi kräva större straff, och pålägga dem med större stränghet. Varken jag eller garnisonerna i Aragonien, från vilka jag just har mottagit ett telegram till stöd, kommer att gå med på något annat än en militär diktatur. Om politikerna gör ett försök att försvara sig, skall vi göra detsamma, i förlitan på folkets hjälp, vars kraftreserver är stora. I dag har vi bestämt oss för måttfullhet men vi skall icke, å andra sidan, rygga tillbaka för blodsutgjutelse.

Så följde general Primo de Riveras diktatur. Kung Alfonso gav sitt tysta medgivande, i vetskap om vad som hade planerats på förhand. Han var förbittrad på politiker och gillade soldater. Detta nya system varade till januari 1930. ”Min Mussolini”, så presenterade kung Alfonso Primo för kung Viktor Emanuel av Italien. Men generalen var ingen fascist. Han var 1923 redan femtiotre år, vithårig, men hård. Han hade inte mängder av anhängare, inte heller företrädde han någon expansiv utrikespolitik. Han skulle ha uppgett Marocko, om han kunnat göra det. Den rörelse han försökte skapa, *Unión Patriótica* (UP), en sammanslutning av ”alla människor med god vilja”, fick aldrig någon tyngd. Fastän han använde officerare till att sköta kommunstyrelserna under tre år, fängslade eller landsförvisade dem som motsatte sig honom och förbjöd politiska partier, förekom det inga politiska likvideringar under hans sex och ett halvt år vid makten. (Tre anarkister dödades dock under en skärmytsling vid Vera de Bidasoa vid franska gränsen den 6-7 november 1924, sedan de provocerats av *guardia civil*.)

Hans *pronunciamiento* välkomnades i början till och med av intellektuella som José Ortega y Gasset, som trodde att en ”järnkirurg” behövdes för Spaniens sjukdomar. Det gjorde också både *junteros* och officerare som tjänstgjorde i Marocko, för en gångs skull överens. Inrikesminister och chef för den allmänna säkerheten (alltid en betydelsefull ämbetsman i Spanien) var dock generalerna Martinez Anido och Arlegui, som skoningslöst härskat i Barcelona mellan 1920 och 1922. De officerarna höll de politiska partierna utom synhåll. Under tiden gav ett ambitiöst program för offentliga arbeten (nya dammar, järnvägar, elektrifiering på landsbygden, vägar) diktaturen sken av välstånd. Handelsförhållandena förbättrades, som överallt i slutet av 1920-talet, och både produktionen och handeln ökade med 300 procent. Socialisterna gick med på samarbete och UGT lovade, i olikhet mot sina anarkistiska rivaler, att bli ett slags officiellt fackförbund av den typ som påträffades i Sverige. Den unge Calvo Sotelos finanspolitik vann åt Primo stöd av det spanska kapitalet, och bankerna intresserade sig för första gången för utveckling genom kreditgivning. (Mauras inflytande var indirekt betydande på denna regim, som han formellt inte skänkte något stöd. Han dog år 1925.) Det var en period av underbara planer, i Spanien som på andra håll: ett stort kanalprojekt påbörjades i Ebros och Douros dalgångar, och det hölls en berömd industriutställning i Barcelona. Väldiga idrottsanläggningar byggdes, som banade väg för fotbollens blomstring och tjurfäktningens nedgång. Produktionen var framgångsrik inom den lätta industrin. Framför allt läkte diktatorn de marockanska krigens öppna sår, trots att Abd-el-Krim faktiskt hade besegrat spanjorerna när fransmännen drogs in i konflikten. Abd-el-Krim hamnade i fångenskap på ön Réunion, och det tycktes – och att det tycktes så var betydelsefullt – som om Spanien hade vunnit en militär seger, för första gången på flera generationer. (Abdel-Krim dog i Marocko, dit han just hade återvänt, år 1963.)

Ändå kan diktaturen endast mätas med Primo de Riveras egen personlighet som måttstock. Han var patriotisk, storsint, förstående och tolerant, och såväl hans fysiska som hans moraliska mod, på Cuba, Filippinerna och i Marocko, var väl dokumenterade. En gång gick han in i en teater och började röka, medan anslag överallt förkunnade att rökning var

förbjuden. När han underrättades härom reste han sig och meddelade, med cigarren i handen: ”I kväll får alla röka!” Han var änkling, han brukade arbeta hårt i månader och sedan försvinna under ett veckoslut fyllt av dans, dryckeslag och älskog med zigenerskor. Han brukade ses så gott som ensam på Madrids gator, insvept i en teaterkappa, på väg från ett kafé till ett annat, och vid hemkomsten brukade han utfärda en talträngd och ibland berusad kommuniké, full av oväntade liknelser och pinsamma förtroenden, som han kanske måste ogiltigförklara morgonen därpå. Han ville styra Spanien som en upplyst despot, vid en tidpunkt, emellertid, då despotismen endast kunde bestå om den var brutal.

Primo de Rivera föll till slut delvis därför att han förföljde, men inte krossade, den liberala och i de lärda yrkena arbetande medelklassen. Så till exempel innebar affären La Caoba (Mahognyflickan) för många en skandal. La Caoba var en andalusisk demimond, som när hon inblandades i en narkotikarättegång vädjade till Primo de Rivera. Diktatorn beordrade domaren att frige henne. Domaren vägrade och stöddes härvidlag av ordföranden i högsta domstolen. Primo förflyttade den förre, avskedade den senare. De som protesterade, män som Unamuno, filosofen, skalden, journalisten och professorn i grekiska, förvisades till Fuerteventura, en av Kanarieöarna. Det tillvägagångssättet var tyvärr typiskt för Primos inställning till lagens bestämmelser, som han ostraffat skapade och bröt mot. Det undergrävde mer än hans styrelsesystem, det banade väg för en hänsynslös inställning till lagen på 1930-talet från den spanska högerns håll, något som skulle ha varit exempellöst på artonhundratalet.

Primo förolämpade också armén, och till och med kungen, genom förändringar som påverkade den alltid ömtåliga frågan rörande befordringar inom artilleriet. När artilleriofficerarna sökte protestera upplöste Primo förbandet och frikallade männen från deras lydnadsplikt mot officerarna. Likaså skrämdes ortodoxa bankmän av Calvo Sotelos planer på en inkomstskatt och, än mer, av den särskilda budgeten, som syftade till att finansiera offentliga arbeten med lån, vilkas räntekostnader skulle bäras av statsinkomster. Ingen, med undantag för dem som direkt drog nytta av dem, gillade monopolen på telefoner (som beviljats det amerikanska ITT), bensinförsäljningen (som förlänats CAMPSA, en grupp banker) eller tobak i Marocko (sålt till miljonären från Mallorca Juan March), allra helst som följderna av bensinmonopolet blev att göra landet beroende av rysk olja.

Primos rådgivande och nominerade nationalförsamling skrev utkastet till en ny författning, i vilken det valda elementet förenades med det korporativa. Det första upprörde högern, det andra förkastades av liberalerna och vänstern. Inte heller tyckte kungen om ett system som förutsåg att han skulle dela sin makt att avskeda med en kopia av Mussolinis fascistiska Stora råd. Därför ledde den vägen inte till en återgång till ”det normala”, så som diktatorn hade tänkt sig. När han avskaffade presscensuren mötte honom en skur av kritik. Studenterna protesterade bittert mot honom. Det förekom två icke framgångsrika *pronunciamientos* mot honom, i Valencia och Andalusien, den ena ledd av en sjuttioårig konservativ politiker, Sánchez Guerra, den andra av den ärelystne unge general Goded, som hade varit den segerrike general Sanjurjos stabschef under det marockanska fälttåget. Tiden för *pronunciamientos* tycktes ha brutit in på nytt. Pesetans värde sjönk, medan depressionen 1929 förorsakade sammanbrottet av flera av de storslagna ekonomiska planer som Calvo Sotelo hade lagt fram. Tillkomsten av biografer och radio samt den ökade användningen av telefon och bilar stegrade folkets förväntningar, i synnerhet biograferna, av vilka det år 1930 fanns flera i Spanien än i Frankrike. Till slut tog Primo, som ville ha ny tillförsikt, det märkliga steget att sända ett telegram till alla generalkaptener (guvernörer) i Spanien, där han uppmanade dem att ta reda på, om de högre officerarna alltjämt stödde honom. I sina svar nämnde de sin lojalitet mot monarken, få nämnde diktatorn. Kungen talade om för Primo att han var premiärminister inte i kraft av arméns stöd, utan på kungens befallning. Alfonso trodde i varje fall nu att han själv kunde bli Spaniens räddare och gjorde det fullt klart, att han hoppades att

Primo skulle träda tillbaka. Han gjorde det. ”Och nu”, yttrade diktatorn i den sista av sina berömda kommunikéer, ”och nu en smula vila, efter 2 326 dagar av ständig ängslan, ständigt ansvar och arbete.” Han lämnade Spanien och dog några månader senare på hotell Pont Royal i Paris, ensam och olycklig. Han var blott sextio år.

Han efterlämnade ingen grundval för en regim. Under en tid gjorde kungen ett försök att regera så som Primo hade regerat, med hjälp av en samling rådgivande ministrar under ledning av general Berenguer, som hade varit en dugande och hederlig guvernör i Marocko men som inte var någon politiker. Det skulle under alla omständigheter ha kostat på den skickligaste statsman att föra Spanien tillbaka till 1876 års författning, så som kungen önskade. Berenguer själv sade att han kom till makten när Spanien var som ”en champagne-flaska i färd med att spränga sin kork”. Republikanska tänkesätt spred sig runt om i landet. Många arméofficerare, liksom också resterna av Primos patriotiska union, ansåg att kungen hade betett sig vanhederligt genom att acceptera diktatorns avskedsansökan. Andra var nu obotfärdiga republikaner. Kyrkan var vacklande, med några av sina mest inflytelserika personligheter angelägna att upprätta ett demokratiskt system, om detta över huvud taget var möjligt. (De följde härvidlag den alltjämt Wilson-påverkade påven Pius XI.) Andra kyrkans män var mera opportunistiska. Varken bourgeoisien eller de lägre samhällsklasserna hade något att hoppas av en fortsatt monarki.

Men kungen var inte beredd att upprätta en kunglig diktatur av den typ som fanns på Balkan, och general Berenguer velade hit och dit innan han krävde val. På sommaren 1930 undertecknades en överenskommelse i badorten San Sebastián mellan åtskilliga republikanska politiker och intellektuella, socialisterna och den katalanska nationalismens förespråkare. De förstnämnda gick med på självstyrelse för katalanerna, som i gengäld samtyckte till att stödja de republikanska hemliga planerna, sådana dessa nu var. I Madrid bildade tre framstående intellektuella, dr Gregorio Marañón, Ortega y Gasset och romanförfattaren Ramón Pérez de Ayala, en ”rörelse i republikens tjänst”. Ortega (vars tidigare, välformulerade kritik av parlamentet hade hjälpt Primo) skrev en berömd artikel som förkunnade: ”Spanjorer! Er stat finns inte längre! Bygg upp den på nytt! *Delenda est monarquía!*” Viktigare var att många missnöjda officerare stödde revoltörerna, och till och med anarkisterna, som gått under jorden men var vid liv, uttalade en trött sympati för de borgerliga motståndarna mot kungen. I december förbereddes en *pronunciamiento*. De sammansvurna gjorde följande uttalande:

> Ett lidelsefyllt krav på rättvisa väller upp ur nationens inre. Folket, som sätter sitt hopp till republiken, är redan ute på gatorna. Vi skulle ha önskat att förmedla vad folket vill genom ett vederbörligen lagligt förfaringssätt. Men den vägen har stängts för oss. När vi har krävt rättvisa har vi förvägrats frihet. När vi har krävt frihet har vi erbjudits ett stympat parlament, som de i det förgångna, grundat på bedrägliga val, sammankallat av en diktatur, ett redskap för en konung som redan har brutit mot författningen. Vi åstundar inte en revolutions kulminerande drama. Men det spanska folkets nöd griper oss djupt. Revolutionen kommer alltid att vara ett brott eller en vanvettig handling, när lag och rättvisa råder. Men den är alltid berättigad när tyranniet härskar.

Dessa republikaner var män som inte bara motsatte sig tanken att en enda man, även om han var en bourbon, kunde avskeda och utnämna en premiärminister, utan som också i tanken på monarkins avskaffande såg ett steg i riktning mot en modernisering av Spanien.

Fortsättningen följde snabbt. Först reste sig garnisonen i Jaca i Aragonien, ledd av två nitiska unga officerare, kapten Fermín Galán och löjtnant García Hernández, mot monarkin, innan de sammansvurna i det övriga Spanien uttalade lösenordet. De båda officerarna, som togs till fånga när de anförde sina män mot Zaragoza, sköts för uppror. Indignationen över avrättningarna var stor. På andra håll misslyckades rörelsen. En ung kapten i flygvapnet, Ramón Franco (en nationalhjälte på grund av flygningen, i planet *Non Plus Ultra*, över Sydatlanten till Buenos Aires), gav sig i väg för att bomba kungapalatset, tvekade och släppte i stället ner

flygblad. Han flydde sedan till Portugal. De som undertecknat överenskommelsen i San Sebastián arresterades. När de ställdes inför rätta försvarade de sig med att säga, att kungen hade brutit mot författningen genom att godta Primo de Rivera som diktator. Från deras väl besökta celler växte republikanernas anseende. Flera små partier bildades för att skapa entusiasm för monarkin: de lyckades inte göra det. Primo de Riveras patriotiska union förvandlades till monarkistiska unionen, men den försvarade minnet av diktatorn, inte kungens framtid. General Berenguer erbjöd val. Den tanken avvisades såsom hycklande och falsk, och generalen, som var sjuk, tog tacksamt avsked. Efter resultatlösa förhandlingar med politiker utnämnde kungen till premiärminister en annan officer, amiral Aznar, som var okänd och oerfaren. Han och kungen beslöt att pröva opinionen genom att hålla kommunalval, inte allmänna val, i april. Under mellantiden tvingade studentrevolter av våldsamt slag civilgardet på defensiven.

De valen hölls i en entusiastisk stämning och antog karaktären av en folkomröstning. Tilltänkta politiker av allehanda slag vände sig till väldiga möten runt om i landet. När slutresultaten av röstsammanräkningen den 12 april började strömma in var det tydligt att, i alla Spaniens stora städer, de kandidater som stödde monarkin hade besegrats. Republikanernas röstandelar i Madrid och Barcelona var enorma. (Madrid hade då 950 000 invånare, Barcelona 1 000 000, Valencia 320 000, Sevilla 229 000, Zaragoza 175 000, Malaga 190 000, Bilbao i 60 000.) På landsbygden vann monarkin tillräckligt många platser för att åt sina vänner garantera en majoritet inom nationen i dess helhet. Men man insåg klart att *caciques* där var mäktiga nog att förhindra en hederlig röstning. De slutgiltiga siffrorna publicerades aldrig, och förmodligen räknades de heller aldrig. På kvällen den 14 april hade 29 953 monarkister valts, och 8 855 medlemmar av republikanska partier.

På flera platser utropades republik – den första var Eibar i de baskiska provinserna. På kvällen den 14 april samlades folkmassor på gatorna i Madrid. Regeringen, bestört och skrämd, rådde kungen att acceptera de republikanska ledarnas råd att lämna huvudstaden ”före solnedgången”, för att undvika blodsutgjutelse. Endast en minister, Juan de la Cierva (inrikesminister vid tiden för den ”tragiska veckan” år 1909) önskade göra motstånd. Om kungen hade gjort det, skulle han kanske ha triumferat i Madrid, men han skulle ha funnit provinshuvudstäderna benägna att slåss. Ett inbördeskrig kunde ha blivit följden där och då. Efter någon tvekan utfärdade Alfonso därför en värdig kungörelse:

Söndagens val har visat mig att jag icke längre åtnjuter mitt folks kärlek. Jag kunde mycket lätt finna medel att understödja mina kungliga maktbefogenheter mot vem det vara må, men jag är fast besluten att icke ha något att skaffa med detta att ställa en av mina landsmän mot en annan i ett brodermördande inbördeskrig. Följaktligen, till dess att nationen uttalar sin vilja, skall jag medvetet inställa bruket av mina kungliga prerogativ.

Med dessa högtidliga och gåtfulla ord reste kungen från Madrid till kusten, och till landsflykt.

Experimentet med konstitutionell monarki, prövat mellan 1874 och 1923, misslyckades därför att det var ett defensivt politiskt arrangemang, som sattes i verket som en reaktion mot den revolutionära oredan 1868-74. Dess statsmän kunde, till en början, utnyttja önskan att överleva (*ansia de vivir*), som griper också den fattigaste efter en politisk omvälvning. Oroligheterna fick nytt liv, och Primo de Rivera kunde under en tid återigen räkna med denna konservativa sinnesstämning. Han trodde också att endast ett autoritärt system kunde ta ledningen av Spaniens modernisering. De följande åren, närmare bestämt efter kungens flykt, var på nytt kaotiska, trots att de hade inletts i god ordning. Följaktligen kom många att tro, att Primo de Riveras arbete kunde fortsättas, på ett normalt sätt, medan andra också eftersträvade auktoritet, eftersom de fruktade framtiden. Men tills vidare vilade Spaniens öde i deras händer som välkomnade förändringen, och de möjligheter den erbjöd.

3. Den andra republikens ankomst – Alcalá Zamora – radikalerna – republikanerna – Azaña – Fria undervisningsinstitutet – de spanska socialisterna – den katalanska frågan – kardinal Segura

”Detta unga och otåliga Spanien har äntligen blivit myndigt”, utropade republikanerna hänryckta år 1931: en besynnerlig kommentar om en av de äldsta nationella staterna, och en som redan hade bevittnat många misslyckade försök till förnyelse. Republiken var ett annat sådant försök. Till en början lovade den gott. Monarkin hade ju, när allt kom omkring, störtats utan blodsutgjutelse. En ny regering tog med lätthet över ministerierna i Madrid. Republikens förste premiärminister var Niceto Alcalá Zamora, en advokat från Andalusien, med den blomsterrika vältalighet som var typisk för den regionen. Alcalá Zamora var varmhjärtad, hederlig, lärd och självsäker, men också fåfäng och beskäftig, och medan han i Madrid verkade att älska friheten högre än livet tycktes han vara gamla tiders förkroppsligade politiska boss i Priego, hans avlägsna hemstad i södra Spanien. Han hade en gång varit kungens minister före Primo de Riveras diktatur, ordförande i den revolutionära kommitté som bildades i San Sebastián. Nu ofredades han och andra i hans regering av skrikande folkmassor, när de långsamt åkte genom Madrid till inrikesministeriet. Både Don Niceto och Miguel Maura, som blev inrikesminister och därför var direkt ansvarig för ordningens upprätthållande i landet, var katoliker. (”Don” påminner om det engelska *esquire* men är mera demokratiskt. Titeln används sällan om någon under fyrtio års ålder. Det är ett uttryck för aktning, och det kan brukas om en kung – ”Don Alfonso” – eller en bagare.) Miguel Maura var son till Antonio Maura och bror till hertigen av Maura, som hade varit medlem av kungens sista regering till den 14 april. Miguel betraktades som det svarta fåret i denna märkliga judisk-katolska familj, till dess att hans systerdotter, Constancia de la Mora y Maura, gifte sig med den republikanske flygvapenchefen Hidalgo de Cisneros och blev kommunist.

Zamora och Maura kunde alltså betraktas såsom uttryck för att åtminstone ett parti inom kyrkan godtog slutet på monarkin. Gick det inte rykten, trots allt, att ”byprästerna hade röstat för republiken” i de ryktbara kommunalvalen? (Men borgmästaren i en småstad hade telegraferat till inrikesministeriet: ”Vi har uttalat oss för republiken. Vad skall vi göra med prästen?”)

De andra medlemmarna av republikens första regering var antiklerikala, om inte rent av ateister. Det fanns två medlemmar av det radikala partiet som hade blivit allmänt kända i Barcelona under seklets första år: först Alejandro Lerroux, son till en andalusisk kavalleriveterinär, mannen som bildat det radikala partiet och på nittiotalet känd såsom ”kejsaren av Paralelo” (den bråkigaste stadsdelen i Barcelona). Han blev vid sextiosju års ålder republikens utrikesminister. Åldern hade kylt av denne korrumperade demagogs lidelser. Han var villig att ta mutor av så gott som varje regering, eller att erbjuda så gott som varje tänkbar medhjälpare mutor, han hade blivit rik på affärer, men han var inte längre den man som år 1905 hade uppmanat sina anhängare från Barcelonas slumområden att revoltera mot sina arbetsgivare och kyrkan: ”Unga barbarer av i dag! Träd in i och plundra detta olyckliga lands dekadenta civilisation! Förstör dess tempel, gör slut på dess gudar, slit slöjan av dess klosternoviser och uppfostra dem till att bli mödrar! Kämpa, döda och dö!” (”Unga barbarer” var öknamnet på den radikala ungdomsrörelsen.) Lerroux var nu en erfaren talare, journalist och politiker, förstående, till och med hängiven sina vänner, taktfull, alltid på jakt efter en kompromiss – om det så bara var för att han var ivrig att komma i väg till teatern eller en bankett. Hans parti hade splittrats: många av dem som hade varit radikaler 1910 hade blivit socialister eller anarkister. Lerroux var inte längre någon revolutionär, radikalerna var inte radikala, och få kom ens längre ihåg de dagar, då det sades att ”en lerrouxist utan sitt gevär är som en katolik utan sitt radband”. Hans inträde i regeringen, tillsammans med sin moderate vapendragare Diego Martinez Barrio, en ärkefrimurare från Sevilla (talman i cortes år 1936), gav emellertid upphov till en viss oro inom den spanska hierarkin, en oro som var verklig trots att den var

onödig. Några år senare sade en katolsk parlamentsledamot om det radikala partiet, att det var som ett fartygs färd: ”Folk av alla åldrar och levnadsvillkor, med de mest olika ideologier, sammanförda enbart för att resa.”

Det fanns dock en farligare grupp av antiklerikala politiker än dessa radikaler i andra republikens första ministär. Det var de medelklassens eller de lärda yrkenas män som, såsom representanter för tusentals människor liknande dem, var arvtagare till Spaniens liberala reformivrare under 1800-talet. De var männen som företrädde Cádiz-författningen av år 1812, som i hundra år hade sökt begränsa de religiösa ordnarnas, de stora godsens makt, och andra inskränkningar av handelsfriheten. De var män vilkas intellektuella åskådning hade utformats antingen direkt eller indirekt av *Institución Libre de Enseñanza* (Fria undervisningsinstitutet) grundat under restaurationen som ett fritt, och fritänkande, universitet. Det blev sedan en upplysningens läroanstalt, med en grupp universitetslärare som hade vägrat att svära trohetseden till ”kyrka, krona och dynasti” och som därför berövades sina lärarbefattningar.

Den sinnesförfattning som inskärptes av Fria institutet härrörde delvis från beundran av engelsk fördragsamhet och religionsfrihet, delvis från den tyske filosofen Karl Krauses idealistiska panteism. De oliktänkande professorernas förste ledare, Sanz del Rio, hade hört Krause föreläsa i Berlin. Institutet var till en början antipolitiskt. Men det har ännu aldrig funnits någon period i Spaniens historia, då förfäktandet av ett fritt tänkande har varit en politiskt neutral handling. Motvilligt drogs därför dessa intellektuella, genom sin förkärlek för intellektuell sanning och under ledning av Sanz del Ríos lärjunge och efterföljare, Francisco Giner de los Rios, in i politiska ställningstaganden. Institutet var också delvis ansvarigt för den renässans för spansk kultur som följde på förlusten av de sista amerikanska kolonierna i spansk-amerikanska kriget 1898, och vars främsta drivkraft var sorg över Spaniens efterblivenhet, självbelåtenhet och ständiga uppskjutande av allt som borde göras.

Detta var den berömda ”generation -98”, som hade vissa lösa förbindelser med professorn i grekiska Miguel de Unamuno; samhällsanalytikern Ortega y Gasset; socialhistorikern Joaquin Costa; essäisten Angel Ganivet; den kastilianske poeten Antonio Machado; den originelle galiciske skalden Valle Inclán; den oberäknelige publicisten Ramiro de Maeztu; romanförfattaren Pio Baroja; essäisten Azorin; skådespelsförfattaren Benavente och, kanske, målaren Zuloaga. Dessa män var de ledande intellektuella vid spanska universitet omkring år 1898.

Senare grep institutets anda dem som utgjorde de mest fruktansvärda intellektuella motståndarna till general Primo de Riveras diktatur. Deras förhoppning var att den personliga kontakten mellan lärare och elev skulle bli modellen för universitetet och andra ”institut”, eftersom det rådande etablissemanget och dess läroanstalt ”Residencia” i Madrid (med dess junta för vidare studier, avsedd att hjälpa spanska studerande att resa utomlands) inte kunde göra annat än påverka medelklassens ledare i framtiden.

Dessa republikaner representerades i den nya regeringen 1931 av flera män. Där var justitieministern, Fernando de los Rios, en brorson till Francisco Giner de los Ríos, själv professor vid universitetet i Granada, teoretiskt socialist men, med sitt flödande och vackra kastilianska språk, framför allt humanist och alltför individualistisk och förnäm för att vara någon pålitlig marxist. Där fanns marinministern, Casares Quiroga, den galiciske jurist som skulle bli premiärminister vid inbördeskrigets utbrott. Där var jakobinen från Asturias, Alvaro de Albornoz, som tillsammans med den erfarne katalanske republikanen Marcelino Domingo var ledare för vad de kallade det republikanska radikala socialistpartiet, utformat efter Clemenceaus och Ferrys franska parti. De var ministrar för ”utvecklingen” och för skolväsendet, respektive. Där fanns också den nye krigsministern, Manuel Azaña, som fastän han själv inte var elev från Fria institutet likväl återspeglar dess anda.

Om Azaña hade levt i ett mindre orosfyllt land, hade han kanske ägnat sitt liv åt litteraturen.

Som det nu var är hans utmärkta översättningar av George Borrow, G. K. Chesterton och Voltaire, en självbiografisk roman om hans skoltid och ett antal kritiska och polemiska verk allt han lämnat efter sig – förutom en samling tal och en märklig dagbok. (Den är märklig därför att ingen annan spansk politiker sedan år 181 o har fört dagbok.) Han drogs nämligen in i politiken av förhållandena i landet. Han betraktade ”politiken som en konst, med folket som paletten”.

Azaña föddes år 1880, i ett hus mellan två kloster i Alcalá de Henares, den söndervittrande katedralstaden 30 km från Madrid, Cervantes’ födelsestad. Han tillhörde en släkt som i Alcalá var känd för statliga ämbeten och liberala politiska åsikter. Hans mor dog när han var nio år. Azaña förlorade sin religiösa tro i augustinkollegiet i klostret El Escorial, mot vars formella undervisning han revolterade. Han tog sedan en juridisk examen och studerade i Paris. Han gick i statlig tjänst, blev förste sekreterare i statistikbyrån. Azaña bodde ensam antingen i Alcalá eller i Madrid, sysslade med litterärt arbete, översatte, recenserade, verkade vara representativ för många andra intellektuella ur medelklassen vid den tiden – och inte bara i Spanien. Men det var mycket som gav Azaña en särprägel. För det första, han var ful. Hans följdriktiga självmedvetande kom honom att i stort sett hålla sig för sig själv, att underkasta sig en ständigt pågående självprövning i sina skrifter och även i sina tal, att undvika sällskap (i synnerhet med kvinnor), till och med att bli hånad av sina intellektuella kamrater – och, som en följd härav, att inom sig lagra intellektuella reserver som skulle föra honom fram till ledningen i Spanien och som bidrar till att förklara hans bittra uttalanden och hans enstöriga arrogans, som han gav prov på både i segerns och nederlagets stunder.

Unamuno sade att Azaña var i stånd att sätta i gång en revolution för att försäkra sig om att hans böcker blev lästa. Han var i viss mån granntyckt och känslig, och han beskylldes för att vara homosexuell, fastän det inte fanns några bevis för den saken. Han gifte sig slutligen, 1929, vid fyrtionio års ålder, med den mycket yngre systern till Cipriano Rivas Cherif, mannen som en gång i tiden samarbetade med honom i hans litterära tidskrift. Han var också vältalig. Han dokumenterade det först i många tal i Ateneo, den klubb i Madrid som hade varit ett centrum för progressiv verksamhet i Spanien alltsedan början av 1800-talet. Till följd härav fick Azaña kontakt med och blev respekterad av andra republikanska ledare. Hans tal var kyliga och monotona, men fängslande och väl konstruerade. Han blev redaktör för en politisk tidskrift, Espaiia, Ateneos ordförande, och han grundade sedan Republikansk aktion, hans egna republikanska parti. Azaña blev krigsminister 1931, eftersom ingen annan av de liberaler som hade föga sinne för militära ting hade gjort sig besväret att ta reda på något om armén. Genast sökte Azaña att i sina tal och i sitt uppträdande genomsyra den nya republiken med en värdighet som endast tiden kunde ha skänkt den, men som den omedelbart behövde för att över huvud taget kunna överleva.

Azaña beundrade Cromwell, men han var okunnig i ekonomiska frågor. Han odlade en övermänsklig objektivitet och en intellektuell renhet som kom honom att förbise några av de förhandenvarande fakta i spanskt liv. Han sökte aldrig framhålla sig själv, och de motståndare som snabbt samlades tvingades att tillgripa personliga förolämpningar för att angripa honom. Ändå skulle emellanåt tusentals människor i honom se ”republikens starke man”. Han var dyrkad av dem som kände honom väl, men för sina motståndare framstod han ofta som bitter, hånfull och trångsynt. Han valde medarbetare illa. Han trodde att republiken skulle vara radikal eller upphöra att existera. Han var alltid redig, behärskade varje ämne han talade om, han var vacklande i kritiska ögonblick, ironisk när han stod inför en katastrof, fallen för ryck av diktatorisk oförsonlighet och för en optimism som dämpades av misströstan. Han var i viss mån fysiskt feg, fastän han gjorde sig stor möda att dölja detta faktum. Azaña var den dugligaste och den högst bildade av republikens politiker. Tyvärr var de två starkaste politiska drivkrafterna hos honom en negativt inställd fientlighet till kyrkan och till arméns makt. Han

saknade en massrörelse, och därför måste han under republikens första år välja, om han skulle gå samman med Lerroux' radikaler eller med socialisterna. Han valde de senare.

Azaña, Domingo och Albornoz stod för en republikanism som hade vuxit sig oerhört mycket starkare under diktaturens sista år: 450 republikanska klubbar, med närmare 100 000 medlemmar, delade Azañas åsikter och synpunkter. Azaña ärvde också många gamla liberaler, som hade spelat en så betydelsefull roll i restaurationens politik. Men de anhängarna fick Azaña blott på nåder: det antiklerikala småborgerskapet, hantverkare, lärare, läkare, statstjänstemän som röstade för Azaña 1931 kunde lockas bort, och blev det också, av mera radikala och mera konservativa ledare. Azaña var förvisso en statsman, men som så många andra framstående spanska politiker fann han det svårt att hålla kvar flyktiga anhängare. Inte heller var han någon förnyare. Många av hans politiska idéer hade tidigare förekommit i liberalernas program på. Canalejas' tid, eller i tankegångarna hos de reformistiska republikaner som Azaña själv en tid hade tillhört. ”Republikanerna” var individer, inte partigängare. Därav följde många av deras svårigheter.

Utöver Fernando de los Ríos fanns det två socialister i republikens första regering. Det var Indalecio Prieto och Francisco Largo Caballero, generalsekreteraren i det socialistiska fackförbundet, UGT. Det socialistiska partiet hade omkring 20 000 medlemmar och förbundet något under 300 000. Partiet och fackförbundet hade grundats år 1879, av de spanjorer som stödde Marx i hans konflikt med anarkisterna, och båda hade tillväxt långsamt, till strax före första världskriget. Ingetdera kunde få starkt fotfäste i det industriella Barcelona, där anarkisterna blev så mäktiga. Följaktligen vann socialisterna sina medlemmar bland typograferna och byggnadsarbetarna i Madrid, bland kolgruvearbetarna i Asturien och i de industriområden som växte upp kring Bilbao, särskilt bland grovarbetande icke-baskiska immigranter från Kastilien eller Galicien, som faktiskt gav upphov till de första allvarliga strejkerna i Spanien, på 1890-talet.

År 1908 hade UGT, ett litet, tämligen återhållsamt fackförbund som var organiserat efter engelskt föredöme, med betalda tjänstemän och omsorgsfullt samlade strejkfonder, fortfarande bara omkring 40 000 medlemmar. Partiet hade 6000. Tre nya faktorer började stimulera medlemskap. Den första, som efterliknade det radikala partiet, var tanken på *casas del pueblo*, socialistiska klubbhus där man kunde finna den lokala fackföreningens sammanträdesrum, ett gratis lånebibliotek och ett kafé. Civilgardets kaserner, kyrkan och stadshuset fick nu i de flesta av Spaniens städer och vitkalkade byar sällskap av en fjärde byggning, i likhet med dem också ett uttryck för en centraliserande idé, men en som förenade marxistiska tankegångar med utbildning.

Den andra utvecklingsfaktorn var en taktisk allians med republikaner tillhörande medelklassen, vilket gav socialisterna en plats i cortes och följaktligen kom ledarna att delta i den parlamentariska politiken. Den tredje var kriget 1914-18, som skänkte Spanien välstånd, större politiskt medvetande och ökat intresse för det övriga Europas angelägenheter. De som flyttade in till städerna från landsbygden övertalades lätt att bli socialister, allra helst när socialisterna stödde arbetarna i deras kamp att undvika att bli inkallade för att slåss i Marocko. Socialisterna var konsekvent antityska i första världskriget och hade förbindelser med Cambó och andra i deras förnyelseplaner år 1917, med, som det har visat sig, tillfälligt dåliga följder för dem. Socialisterna omfattade alltifrån den tiden många av medelklassens intellektuella, utöver arbetare. UGT hade år 1920 200 000 medlemmar. Det året lockades det socialistiska partiet först av och bröt sedan med de ryska bolsjevikerna. (Till en början var socialisterna benägna att ansluta sig till Komintern. Innan de bestämde sig sände de Fernando de los Rios till Ryssland som rapportör. ”Men var finns friheten?” frågade denne skäggige individualist från Andalusien. ”Friheten”, svarade Lenin, ”till vad?”) Några socialister lämnade partiet för att, tillsammans med en del missnöjda anarkister, grunda det spanska

kommunistpartiet, som emellertid lång tid framöver förblev betydelselöst.

År 1925 dog den vördnadsvärde, sveklöse, tålmodige och omutlige Pablo Iglesias, den spanska socialismens fader. Som ung boktryckare hade han bidragit till att åstadkomma brytningen med Bakunin 1872, och alltsedan dess hade han klokt och med heder lett partiet genom otaliga skiftande öden. Hans efterträdare, i partiet och i UGT, var hans främste vapendragare, Francisco Largo Caballero, en stuckatör som hela sitt liv hade varit fackföreningsman och en ansvarsmedveten medlem av kommunfullmäktige i Madrid. Han gjorde framgångsrikt upp sjukförsäkringsplaner och inrättade bibliotek, arrangerade föreläsningskurser och förhandlade med arbetsgivarna. (Iglesias hade blivit medlem av cortes 1910, och Largo Caballero och flera andra socialister följde efter 1917.)

Largo Caballero var 1931 sextiotvå år. Han hade deltagit i Madrids första byggnadsarbetarstrejk 1890 och var en man som inte gillade, och inte hade någon talang för, parlamentarisk verksamhet. Han hade inte uppmuntrat någon som ville strejka när Primo de Rivera ”gjorde uppror”. Han hade gått med på att samarbeta (om än under kort tid) med Primo de Riveras diktatur såsom ”statens rådgivare”. Förklaringen härtill återfanns i socialisternas förakt för den konstitutionella monarkin och i Largos sjukliga fruktan att förlora mark till sina rivaler inom arbetarklassen, anarkisterna, som fastän desorganiserade alltjämt var talrikare än socialisterna. UGT hade i lång tid varit närmast respekterad av bourgeoisien för sin disciplin, sin effektiva ”apparat” med dess mångfald av utskott, sitt praktiska, till och med resonliga beteende under strejker (i motsats mot anarkisterna) och sin centralistiska anstrykning. Det var inte förvånande att Largo Caballero blev den förste arbetsministern i den republikanska regeringen. De skiljedomskommittéer av arbetsgivare, fackföreningar och en statlig utslagsröst som han hade tillsatt under Primos tid för att lösa lönetvister var föregångare till ett liknande system, som han införde år 1931. Largo Caballero hade för sin popularitet att tacka den omständigheten, att tusentals spanska arbetare i honom såg en spegelbild av sina egna våndor; han var framför allt mannen från *casas del pueblo*, som hade kommit sig upp av egen kraft, av oböjlig envishet och av hederlighet, men också av beslutsamheten att undvika obehärskad revolutionär verksamhet.

Indalecio Prieto, hans kollega i den republikanska regeringen – han var finansminister – var en socialist av mycket annorlunda slag. Han var född i Oviedo men flyttade som barn med sin mor till Bilbao, där han arbetade som tidningspojke. Hans snabba ingenium väckte en baskisk miljonärs uppmärksamhet, Horacio Echevarrieta, som gjorde honom först till sin förtrogne och senare till redaktör för sin tidning *El Liberal de Bilbao*. År 1918 valdes Prieto som socialist till cortes, där hans eleganta talekonst tilldrog sig uppmärksamhet – och Largo Caballeros avundsjuka. Därefter präglade antagonismen mellan dem båda det spanska socialistpartiet. Det var en spegling av deras djupgående olikhet i inställning till vad för slags parti det skulle vara. Prieto hade blivit välmående. Han var flintskallig, med dubbelhaka och små ögon, hans huvud satt på en sockersjuk kropp av väldiga dimensioner och han verkade, och uppförde sig, mera som en upplyst medlem av överklassen än som en arbetarledare. ”Prietos främsta egenskap är hans stora hjärta”, skrev Miguel Maura om honom. ”Jag har känt få, förfärligt få mera självuppoffrande, mera medkännande, osjälviska människor än Prieto.” Han var livlig men förvånansvärt hängiven partidisciplinen. Som framgångsrik parlamentariker hade han motsatt sig socialistiskt samarbete i Primo de Riveras regering, och det hade varit han som övertalat socialisterna att ta del i sammansvärjningen mot monarkin år 1930. Prieto var fyrtioåtta år 1931. Han var populär inom medelklassen. Men bland arbetarna ingav Largo Caballeros allvarligare gestalt alltid större förtroende.

Ordförande i såväl UGT som partiet till år 1931 var Julián Besteiro, den tredje mest inflytelserika spanska socialisten, professor i filosofi och, fastän teoretiskt marxist, i partipolitiken moderat. Men han motsatte sig tanken att socialisterna skulle tjänstgöra i

regeringen. Till följd härav tog han snart avsked från ordförandeskapet i både partiet och fackförbundet. Besteiro var human, vänlig, vis, lärd men reserverad. Ingen duade honom.

Den spanska arbetarklassen omfattade på 1930-talet 8 miljoner människor, i en befolkning på 24 miljoner. Cirka 4,5 miljoner (54,5 procent) arbetade i jordbruket, och socialisterna hade, hittills, inte många anhängare bland dem, fastän de snart skulle få det. Socialisterna hade inte heller många anhängare i Katalonien, dit närmare tre fjärdedelar av den spanska industrin var koncentrerad. Men om de följaktligen hade få medlemmar i Spaniens största industrier – de 300 000 som arbetade inom tillverkningen av kläder och textilindustrin – fick de ett betydande stöd bland de 270 000 byggnadsarbetarna, de 200 000 som arbetade inom livsmedelsindustrin, de 100 000 gruvarbetarna och de 120 000 metallarbetarna. De var också starka bland de 60 000 transportarbetarna och bland de omkring en halv miljon hantverkarna.

Den siste medlemmen av 1931 års republikanska regering var en katalansk professor i antikens historia, Nicolau d'Olwer, som blev minister för ”den inhemska ekonomin”. Fastän han hade varit aktiv inom katalansk politik på 1920-talet, var han i mindre grad professionell politiker än någon annan i regeringen. Hans medlemskap i den var avsett att tillfredsställa de katalanska nationalisterna. Som ekonom, sades det om honom, var han ”en stor hellenist”.

Fem av denna regerings medlemmar hade en egenskap gemensam: de var frimurare och därför av sina konservativa motståndare misstänkta för antispanska lojaliteter. (De fem var de los Rios, Martinez Barrio, Alvaro de Albornoz, Casares Quiroga och Marcellino Domingo. Azaña blev frimurare i början av år 1932.)

På 1800-talet hade de flesta spanska liberalerna varit medlemmar av en eller annan bland de frimurarloger som, trots att de inrättades i Spanien redan på 1700-talet, spred sig under napoleonkrigen. På 1900-talet tycks progressiva personer, i Spanien och på andra håll på kontinenten, ha känt sig tvungna att gå med i en loge, i stor utsträckning som en gest. Fastän de biträdde de franska revolutionsprinciperna om frihet, jämlikhet och broderskap vid sitt installerande i logerna, utgjorde frimurarna dock ett hemligt sällskap utan någon verklig politik. Men trots att det spanska frimureriet saknade öppet uttalade politiska syften, var det antireligiöst såväl som antiklerikalt. Eftersom detta att inte tro på Gud i Spanien var något med politiska konsekvenser, trodde kyrkans män och högern att frimureriet var en djävulsk internationell sammansvärjning, organiserad i Londons City men ändå avsedd att införa ateistisk kommunism. För jesuiterna framstod frimureriet såsom speciellt ondskefullt, eftersom dess hemliga förehavanden tycktes vara en profan parodi på deras egen orden. En sådan fientlighet fick naturligtvis snarast den verkan att öka frimurarnas hemlighetsfullhet. Men Spaniens frimurare utgjorde ändå ingen politisk front. De franska frimurarna finansierade eventuellt antiklerikalismen i andra länder, och de spanska logerna var användbara mötesplatser för intriger mot Primo de Rivera. Men senare uppstod splittringar mellan dem. Några generaler, som Goded, Queipo de Llano och Cabanellas, tillhörde en militär loge, i vilken många medlemmar var glödande republikaner. Frimureriets förhållande till marxismen debatterades också livligt. Män tillhörande Fria institutet var sällan frimurare. Frimurarna kan därför inte betraktas såsom på ett avgörande sätt betydelsefulla under 1930-talet, trots att vissa politiker, exempelvis Martinez Barrio, hade sin ställning inom frimurarrörelsen att tacka för mycket av sitt inflytande.

Kataloniens problem var det första som den nya republiken fick ta itu med. De fyra provinserna i Katalonien hade åtnjutit ett medeltida förflutet med välmående oberoende och kommersiell överlägsenhet, som det var lätt för romantikerna att dröja vid. Industrialiseringen och läs- och skrivkunnighetens utbredning under 1800-talet skapade, som det tidigare har påvisats, en strävan efter självständighet som, när den gäckades, omvandlades till en nationalistisk rörelse. Katalonien var rikare än någon annan del av halvön, med en modern

klasstruktur och en medelhavskultur, och kunde ha blomstrat inom en spansk federal stat. Det blev med säkerhet upproriskt inom den centraliserade, fantasilösa bourbonska statsstrukturen. Fientlig inställning till frihandel och åstundan efter tullskydd spelade en viss roll vid den katalanska nationalismens tillkomst. Katalanerna uppfattade också sig själva som en ”levande lem”, förenad med Kastiliens ”döende kropp”.

Katalanismens styrka berodde emellertid på en kombination av denna ekonomiska tolkning och en litterär renässans, som tog sig uttryck i de så kallade blomsterspel som hade börjat år 1859, poesitävlingar på katalanska, liksom också i verk av flera skalder, i spetsen för vilka stod den romantiske prästen Verdaguer. Under 1900-talets tidigare år ökade Kataloniens ekonomiska betydelse på grund av utvecklingen av vattenkraftsenergin i östra Pyrenéerna. Kraftledningar drogs till Madrid och Valencia från Katalonien, medan själva tillgången till elektricitet koncentrerades till det stora nordamerikanskt finansierade och ägda ”La Canadiense” (Barcelonas kraftbolag).

Under tiden översattes bibeln till katalanska av munkarna i benediktin-klostret Monserrat, en ström av böcker i original och översättningar lämnade de katalanska pressarna, ett stort lexikon utarbetades och många tidningar grundades. Katalanska talades mera allmänt än någonsin och blev stadsfullmäktiges sedvanliga språk. Utflykter för att upptäcka det inre av Katalonien, kulten av nationaldansen (”sardana”), tillkomsten av folkliga körer, också valet av en nationell gudomlighet (Mare de Déu de Monserrat), alltsammans utgjorde kulturella manifestationer av en kraftfull politisk nationalism som, trots bakslag, år 1931 fortfarande fick större delen av den katalanska medelklassens lojalitet. Kyrkan gav den katalanska rörelsen ett visst stöd, i stor utsträckning av det negativa skälet att katalanismen var anti-liberal, i den bemärkelse alla regionala rörelser en gång hade varit det. Men den federalism som katalanismen lätt kunde passa in i var inte desto mindre mera vänster- än höger-orienterad.

Det fanns en mångfald politiska partier i Katalonien, alla behärskade av människor som mer eller mindre avvisade den kastilianska enhetsstatens makt och myndighet. Inget parti hade visserligen betytt mycket under Primo de Rivera, vare sig i Katalonien eller annorstädes. Till och med de centra som tillhörde det en gång löftesrika katalanska borgerliga partiet, Lliga regionalista, hade stängts. Men antimonarkisternas triumf i kommunalvalen i april 1931 var ännu större i Barcelona än på andra håll. För att vara exakt hade segern där vunnits av *Esquerra*, ett nytt parti vars namn var det katalanska ordet för vänster. Dess ledare var en äldre, hedervärd, romantisk överste, Francisco Maciá, *el avi* (farfadern), som hade tillbringat åren under Primos diktatur intrigerande i Frankrike, Latinamerika och till och med i Moskva. Frånsett ledaren var *Esquerra* ett parti av intellektuella, småföretagare och den lägre medel-klassen i Barcelona. År 1930 hade de katalanska industrimännen skrämts, av anarkisternas våldshandlingar i deras fabriker mellan 1917 och 1923, och av så många stolta företags miss-lyckande, till en allians med den spanska ortodoxa högern. Den katalanska överklassen hade en gång hoppats att kunna förnya Spanien genom att väcka Katalonien till nytt liv. Deras ledare, Cambó, hade bekämpat de gamla lokala *caciques* i början av seklet. Men nu bekäm-pade han vänstern och radikalerna. Den katalanska rörelsen hade vid flera tillfällen enat både vänstern och högern för den katalanska saken (i synnerhet i alliansen Solidaridad Catalana år 1906), men utsikterna till ett återupplivande av den gemensamma fronten var nu fjärran.

År 1913 hade provinsråden i de fyra katalanska provinserna gått samman, under Canalejas lag, beträffande vissa av sina funktioner till en självständighetens förelöpare, *mancomunidad*, som inte hade påverkat spansk suveränitet. Den hade upplösts av Primo. Skulle den nu bildas på nytt? Eller skulle *Esquerra* gå vidare? Manuel Carrasco Formiguera, en katalansk advokat, uppmanade Katalonien ”att förklara Spanien krig”. När de valda stadsfullmäktige 1931 steg ut på balkongen vid Plaza San Jaime hördes inte bara Marseljäsen och ”Els Segadors”, den

katalanska nationalsången, utan också rop på en självständig katalansk republik. Luis Companys, Maciás närmaste man, en ung jurist (som hade blivit ryktbar i början av 1920-talet, när han för obetydliga arvoden försvarade anarkister) utropade republiken såsom ”den katalanska republiken”, och Maciá talade om ”den katalanska staten och republiken” från samma balkong en timme senare. Och därför gjorde Nicolau d’Olwer och Marcelino Domingo (båda födda i Katalonien) en snabbvisit i Barcelona för att övertala Maciá att invänta att det nya cortes (som snart skulle väljas) godkände katalansk självständighet. Maciá gick med på det, trots att Barcelona var i hans händer. Utan tvivel gjorde han klokt i att vara tålmodig, eftersom Barcelona långt ifrån hade enbart katalanska invånare: mer än en tredjedel av stadens befolkning var född utanför Katalonien. Deras politiska uppfattning kunde man inte gissa sig till.

Den nya republikens smekmånad varade en månad. Under den tiden karikerades republiken i pressen som *la niña bonita*, den vackra flickan, ungefär som den lyckliga Marianne norr om Pyrenéerna; hon hade först uppträtt som representant för 1812 års författning i Cádiz. Regeringen planerade i juni val till ett provisoriskt cortes. Det skulle godkänna en författning. Under tiden byttes den kungliga flaggan i rött och guld ut mot en trikolor i rött, gult och rödviolett, den kungliga nationalsången ändrades från ”Kungamarschen” till ”Riegos hymn” (konstitutionalisternas sång år 1820), och många gator döptes om med republikanska namn. Companys, som blev den förste republikanske civilguvernören i Barcelona, förstörde polisens register över såväl anarkister som vanliga brottslingar. Regeringen offentliggjorde planer på tusentals nya folkskolor, och den 6 maj kungjorde man att religiös undervisning hädanefter inte var obligatorisk i statliga skolor: den skulle finnas ”tillgänglig” för dem, vilkas föräldrar begärde det. Den förändringen var uppseendeväckande i Spanien.

Republikens fiender samlades, inte desto mindre. Anarkisterna drog fördel av Maciás välvilliga inställning till dem och av landets plötsliga överhalning bort från auktoritets-bundenheten och gjorde upp några gamla räkningar i Barcelona, trots deras rikslednings förklaring att de ogillade en återgång till terrorismen. Republiken genomförde under tiden ingen utrensning av vare sig den nationella eller lokala administrationen, inte heller av polisen, lärarna och statliga organ. Domarkåren förblev densamma. Det gjorde givetvis också armén. Denna kombination av oerfarna, reformistiska politiker och en konservativ styrelsestruktur sköt många svårigheter på framtiden.

Trots att den stora depressionen hade varit mindre svår i Spanien än i de längre hunna industriländerna, beredde den ändå stora svårigheter, speciellt inom gruvområdena. Under loppet av år 1931 skulle depressionens verkningar börja göra sig märkbara i Katalonien. Under tiden skulle många arbetares återkomst från utlandet, särskilt från de amerikanska länderna, förvärra arbetslösheten i de fattigare delarna av landet, som Galicien och Andalusien. På landsbygden brukade arbetslösheten alltid vara dubbelt så svår som i städerna, även om den där märktes mindre. Ändå hade Spanien vid denna tid inget arbetslöshetsunder-stöd, och landets socialhjälp var i stort sett outvecklad i jämförelse med vad som fanns i Nordeuropa. Slutligen, det första skottet i en kamp mellan kyrkan och staten, som skulle fortsätta fram till inbördeskriget, var det allvarliga men våldsamt utformade herdabrevet från kardinal Segura, ärkebiskop av Toledo och den spanska kyrkans primas. Det offentliggjordes i början av maj. Denne beslutsamme prelat förenade intelligens med halsstarrighet. Han hade blivit biskop vid trettiofem års ålder och hade förflyttats från sitt vilda biskopsdöme i Estremadura till följd av kungens speciella inskridande. Han var en lärd man som kunde skryta med tre doktorat, och när han en gång om året åtog sig socialt arbete utförde han ett hårt sådant som församlingspräst. År 1931 hade han ännu inte fyllt femtio år och stod på höjden av sin makt. Hans herdabrev började med ett lovprisande av Alfonso XIII och slutade med följande hotfulla ord:

> Om vi förblir ”tysta och overksamma”, om vi tillåter oss att ge efter för ”likgiltighet och rädsla”; om vi lämnar vägen öppen för dem som försöker krossa religionen, eller om vi väntar att våra fienders välvilja skall säkerställa våra ideals triumf, då har vi inte rätt att klaga när en bister verklighet visar oss att vi hade segern inom räckhåll, men att vi ändå inte förstod att kämpa som modiga krigare, beredda att falla med ära.

”Tysta och overksamma” samt ”likgiltighet och rädsla” var fraser som brukats i en encyklika av påven Leo XIII. Segura hatade fascismen och var Englandsvän under andra världskriget.

4. Kyrkan i Spanien år 1931 – dess roll i Spaniens historia – kyrkan och skolundervisningen – relationer till Vatikanen – El Debate

Kyrkan i Spanien omfattade på 1930-talet omkring 20 000 munkar, 60 000 nunnor och 35 000 präster. Det fanns närmare 5 000 religiösa samfund, av vilka cirka 1 000 var manliga, de övriga kvinnliga. Två tredjedelar av spanjorerna var emellertid på 1930-talet icke utövande katoliker – det vill säga, fastän de kanske utnyttjade kyrkorna för dop, vigsel och begravning, biktade de sig aldrig eller gick i mässan. Enligt en jesuit, fader Francisco Peiró, utförde endast 5 procent av landsbygdsbefolkningen i Nya Kastilien sina påskåligganden 1931. I några byar i Andalusien besökte bara 1 procent av männen kyrkan. I en del byar förrättade prästen mässan ensam. I den rika församlingen San Ramón, i Madrids förstad Vallecas, biktade sig inte 90 procent av dem som gått i religiösa skolor, eller åhörde mässan sedan de lämnat skolan. (Spanska kvinnor är betydligt mera religiösa än männen, ytterligare ett tecken på den dominerande kvinnliga ställning i kyrkan som kommer till uttryck i den roll, som i Spanien förlänats jungfru Maria.) Fastän siffrorna runt om i landet var mycket olika, ger de anförda statistiskt stöd åt Manuel Azañas okloka yttrande att Spanien hade ”upphört att vara katolskt”. (Om Azaña hade sagt att Spanien hade upphört att vara klerikalt, skulle han ha uttryckt sig mera exakt.)

Azaña menade att Spanien inte längre var fullständigt katolskt, så som landet hade verkat vara exempelvis under det gyllene 1500-talet. Vid den tiden hade kyrkan ensam förenat provinserna. Den spanska inkvisitionen, inrättad som den religiösa ortodoxins domstol, var det enda juridiska organ som respekterades i hela landet. De habsburgska kungarna hade, med de rikedomar som förts hem från de amerikanska kolonierna, sökt förverkliga en katolsk kulturell och politisk enighet i Europa som aldrig hade uppnåtts under hög-medeltiden. De mäktiga spanska härarna hade brukats i ett nytt försök till *reconquista*, en återerövring av Europa från protestanterna och av Medelhavet från turkarna. Den spanske kungen hade stolt spänt på sig motreformationens världsliga svärd, medan Societas Jesu, jesuitorden, grundad av basken Ignatius och ständigt bibehållande spanska särdrag, blev dess teologiska ledare.

Spaniens gyllene sekel, när det landet för alltid slöt upp i ledet av dem som en gång, om än under aldrig så kort tid, varit det största i världen, markerade därför också den spanska kyrkans höjdpunkt. Medan kyrkan var den länk som förenade nationen geografiskt gjorde den detta också socialt. Spanska teologer var på grund av frånvaron av en reformation befriade från de diskussioner om kyrkans arbetes utformning som besvärade Nordeuropa. De kunde därför i närmast moderna termer debattera förhållandet mellan medborgare och samhället och till och med resonera om önskvärdheten av en mera jämlik fördelning av jorden. Stora nationer förfaller emellertid av samma skäl som tidigare höjde dem över andra. Habsburgarnas om medeltiden påminnande strävanden tömde statskassan. Den spanska kyrkans fientliga inställning till handel, och därutöver till den lätthet varmed guld och silver kunde föras hem från Amerika, gjorde slut på den ekonomiska vitaliteten i Spanien. Spänningen mellan kristna och nyligen konverterade judar (*conversos*) förlänade de intellektuella tvisterna under denna period en nästan rasistisk ton; det ”gyllene seklet” blev bly-tungt långt innan det var förbi. Cervantes, som skrev när de ekonomiska följderna av den våldsamma spanska jakten på storhet redan började göra sig märkbara, gjorde Don Quijote, den största gestalten i spansk litteratur, till urtypen för den vandrande riddaren på jakt efter tom ära. Och donquijoteriets vidmakthållande av en uppsättning medeltida uppfattningar i den europeiska senrenässansens nya värld blev utmärkande för det land, som hade varit det första som avslöjade den verkliga Nya världen på andra sidan Atlanten. De tankar på social rättvisa som teologerna predikade förstärkte en förkommersiell syn, som lika mycket erinrade om skolantiken som den förebådade socialismen. Kyrkans intellektuella förfall fortsatte, till den grad att lärda män vid Spaniens främsta universitet, i Salamanca, på sjuttonhundratalet högtidligt diskuterade vilket

språk änglarna talade, och om himlen var gjord av en vinliknande vätska eller av klockmetall.

Under dessa år fanns det knappast en enda protestant i Spanien, och knappast en enda kritiker av kyrkans grepp över nationens sinnen. Spanien innehade, fram till sjuttonhundratalet, världens största imperium. Men den spanska kulturen blev, i likhet med sederna vid hovet, hyperformell och gick mot sin upplösning efter Velázquez' död 1660. Provinsernas fria institutioner, en gång något av det mest levande i Spanien, vittrade bort under habsburgarnas och deras bourbonska ättlingars byråkratiska döda händer. På sjuttonhundratalet började de franska upplysningsfilosofernas tankegångar bli populära vid de spanska bourbonernas hov. Men efter bourbonernas sammanbrott under napoleonkrigen blev kyrkan, som vunnit folkets kärlek tack vare sin opposition mot Napoleon, centrum för motståndet mot liberala idéer. Dess mest våldsamma förkämpar grupperade sig i Den utrotande ängelns sällskap. Så följde det första karlistkriget. Under den tiden bestod den låga intellektuella nivån inom prästerskapet.

Liberalernas största framgång var att år 1837 upphäva fideikommiss-naturen hos kyrkans jordegendomar. Kyrkan fick visserligen gottgörelse, men det var i kontanter. Jorden kunde inte återköpas från de spekulanter inom medelklassen som hade köpt upp den. Hädanefter inskränktes kyrkans makt över arbetarklassen, trots att kyrkan alltjämt gjorde ett oförsonligt motstånd mot liberala idéer.

Tillkomsten av Fria institutet i slutet av 1800-talet sammanföll med, eller inspirerades av, en kyrkans förnyelse. Den hopplösa strid som Rom hade utkämpat i Frankrike, Tyskland och Italien under 1800-talets sista fjärdedel gav upphov till utarbetandet av en taktik som skulle bevara åtminstone ett land – Spanien – ”fritt från liberal ateism”. Tusentals spanska präster återvände från Cuba eller Filippinerna. Ordnarna mångdubblades. Många franska och, senare, portugisiska präster kom också. Den religiösa byggnadsverksamheten sköt fart med konsolideringen av kyrkans rikedomar i kapital. Jesuiterna och marianistfäderna troddes, med rätta, inneha stora tillgångar i allehanda företag, från antikaffärer till, senare, danssalonger och biografer. Den tolkning som ordnarna gav påvarna Leo XIII:s och Pius XI:s till modernisering syftande encyklikor var faktiskt att de tillät klerikal tillväxt av klerikalt kapital. En framstående katalansk affärsman gjorde år 1912 en omtalad beräkning, att ordnarna kontrollerade en tredjedel av allt kapital i landet. I en populär katekes som publicerades 1927 fick frågan: ”Vad för slags synd begås av en som röstar på en liberal kandidat?” svaret: ”I allmänhet en dödssynd.” Men svaret på frågan: ”Är det en synd att en katolik läser en liberal tidning?” var: ”Han får läsa Börsnyheterna.” Ändå var den nya katolicismen inte någon cynisk rörelse. Fastän den stödde status quo och de bättre ställda, var den välgörande, evangelisk, pedagogisk, framför allt pedagogisk. Vissa ordnar, särskilt jesuiterna och augustinerna, hade utmärkta om än konventionella läroverk (sådana som det i El Escorial, där Azaña uppfostrades).

Mellan 1909 och 1917 hade den främsta politiska tvisten i Spanien gällt kyrkans roll i läroverken och den högre undervisningen. Staten gjorde anspråk på att gratis tillhandahålla folkskoleundervisning åt alla, och i varje provinshuvudstad fanns det ett statligt läroverk, ofta med mycket dålig standard. Men skollärarna var huvudsakligen katoliker, och barnen tillbringade en stor del av tiden med att be radbandets böner. (Skolorna var alltför få – år 1930 fanns det enbart i Madrid 80 000 barn som inte gick i skola.) Genom sin auktoritet i de statliga skolorna såväl som i dem som drevs av ordnarna kunde kyrkan behålla sitt inflytande över ungdomen. Liberalernas försök att ändra på detta hade givit vissa medgivanden till resultat, men till slut misslyckades de. Liksom i Frankrike vid sekelskiftet höll kyrkans ställning inom undervisningen, och till följd därav inom landets kulturliv i allmänhet, på att bli en fix idé för dem som förkastade den. Arbetarna kom att tänka på ordnarnas missionerande i arbetarklassens förstäder som det mest fördärvbringande av allt ont, särskilt om de hade statligt understöd och än mer om de, under utbildningens täckmantel, tycktes bjuda ut en falsk moral åt de okunniga. Intellektuella som Manuel Azaña eller den unge filmskaparen Luis Buñuel

kunde inte glömma kyrkan, även om de avvisade religionen.

Vad kyrkan beträffar talade kardinal Segura inte för hela sin hjord när han gick till angrepp mot republiken i maj 1931. De politiska stämningarna inom den spanska kyrkan var alltför motsägelsefyllda för att kunna sammanfattas i ett kraftigt hållet brev. Många medlemmar av hierarkin och ordnarna var eventuellt lika monarkistiskt sinnade som kyrkans primas, av fruktan för vad som skulle kunna komma snarare än av lojalitet mot det som hade försvunnit. Men den grupp av intellektuella katoliker som skrev i tidningen *El Debate* i Madrid gynnade en mera liberal katolicism, som kanske kunde vinna stadsproletariatet för kyrkan eller göra vissa eftergifter i riktning mot demokrati. Kardinal Segura hade fördömt *El Debate* som en ”liberal blaska”. En polemik utbröt mellan *El Debate* och den monarkistiska *ABC* under republikens första veckor, om den ”tillfällighetstolkning” som den förstnämnda gjorde av republiken, nämligen att styrelseformer var tillfälliga, medan kyrkan var evig. *ABC* betraktade den hållningen som feg.

Inget entydigt uttalande kan sålunda göras om kyrkans egentliga politiska inställning. Det var visserligen sant att ordnarna och hierarkin hade varit kapitalister sedan konfiskationen av kyrkojord under det föregående seklet. Men många enskilda munkar och de flesta präster (med undantag för dem i eleganta delar av stora städer) hade lika liten lön som sina församlingsbor, något som givetvis bidrog till att hålla dem kvar på en låg intellektuell nivå. Hierarkin betraktades med rätta som överklassens bundsförvanter. Men byprästen, och också prästen i en fattig del av en stor stad, sågs ofta som en relativt hygglig rådgivare, en som kunde inskrida, ibland med framgång, hos myndigheterna för de förtrycktas räkning. Detta var speciellt fallet i de baskiska provinserna i norra Spanien. Den spanska arbetarklassen blev emellertid utom sig när en präst öppet visade sig hycklande, genom att uppenbart handla tvärt emot Kristi lära om fattigdom, eller genom att visa sin vördnad för adelsmän. Då ansågs intet öde vara för obehagligt för honom, och hans kyrka löpte risken att brännas ner. (Prästen i Palomós, som av anarkistiska mordbrännare ombads att lämna ut nycklarna till sin kyrka under händelserna 1909, svarade: ”Visst, låt oss bränna kyrkan, men låt oss också bränna fabriken. Båda mister vi på det sättet vårt dagliga bröd. Låt oss börja med fabriken.” Prästen gav sig av nedför kullen, men ingendera byggnaden brändes ner.) Under upploppen 1909 visade sig arbetarklassen i Barcelona fullständigt okunnig om, och likaledes ointresserad av, vad som försiggick i nunneklostren. Några av de mystiska byggnaderna antogs härbärgera kropparna av flickor som blivit martyrer, liksom också värdepapper och aktier. Men det lik som visades upp i skolan tillhörande Den obefläckade avlelsens systrar i Puerto Seco avslöjades vara den balsamerade Leonors av Aragon kropp, och han dog före år 1450. Det förmodades också allmänt att nunnor måste vara rika, om de skulle kunna leva ett kontemplativt liv. Varje nunnekloster betraktades alltså som en ”sammansvärjning mot demokratin”.

Det var alltid sällsynt, också i revolutionstider, att bybor dödade sin egen präst eller brände ner hans kyrka, om han inte var känd som en bourgeoisiens vän. Under sådana omständligheter brukade också då gärningen ofta överlåtas på människor som eventuellt kom in från andra *pueblos*. Det var förvisso ovanligt att spanjorer förstörde bilden av den lokala Maria, eller en lokal kyrka. Ärkebiskopen av Valladolid påpekade en gång att ”dessa människor skulle vara redo att dö för sin egen heliga jungfru, men de skulle sätta eld på sina grannars av minsta anledning”. Ändå hade under den tragiska veckan 1909 arbetare som förlorat besinningen av hat till religionen huggit huvudet av och styckat religiösa bilder, grävt upp gravar, framför allt sökt att förstöra. De hemliga ordnarna fortsatte att hållas ansvariga för varje omstörtning; en tro som passade och stimulerades av anarkister och antiklerikala republikaner i lika mån.

Den spanska kyrkan under 1900-talet förbryllade Vatikanen. De offentliga yttringarna av fanatism och vidskepelse uppvisade långt ifrån någon sann religiös anda. Påven Pius XI var år

1931 minst lika liberal som de som i Madrid skrev i *El Debate*. Hans statssekreterare Eugenio Pacelli lekte redan med de tankar på kristligt demokratiska partier, som han mera framgångsrikt förverkligade när han var påve (Pius XII), efter andra världskriget. När regeringen den 22 maj 1931 utfärdade en kungörelse som förkunnade religionsfrihet reste kardinal Segura till Rom, där Pius XI antydde för honom att nuntien monsignore Tedeschinis taktfulla försiktighet var den bästa politiken för kyrkan i Spanien. Men Segura riktade från Rom ett offentligt angrepp mot regeringen. Hans anseende förbättrades inte när han en månad senare i hemlighet återvände över Pyrenéerna, utan att passera någon tullstation. Han kom till Guadalajara innan han greps. Regeringen lät sedan eskortera honom ut ur landet, under bevakning. (Det hade blivit känt att Segura hade varit intresserad av att sälja kyrkan tillhörande skatter, för att hjälpa den att skapa en fond, med vilken den skulle bekämpa republiken.) Kardinalen återvände inte till Spanien förrän efter inbördeskrigets utbrott. Efter en del ömtåliga diplomatiska manövrer utnämndes monsignore Gomá, en lärd man som hade varit biskop av Tarazona, att efterträda honom såsom primas och ärkebiskop av Toledo. Vatikanen inledde snart ett gräl med republiken genom att vägra att ta emot den ambassadör, Luis de Zulueta, som regeringen hade utsett att representera den vid påvestolen. Kardinalerna Gomá och Segura träffades den 23 juli 1934 i Frankrike och hade en märklig diskussion, i vilken de kom överens om att påven Pius XI var en man ”utan kärlek, kall och beräknande”, som hyste alltför mycken sympati för Katalonien och som vilseleddes av Angel Herrera och kardinal Vidal y Barraquer, ärkebiskopen av Taragona.

Herrera och hans vänner på tidningen *El Debate* startade under tiden en konstitutionell katolsk rörelse, Acción Nacional, i slutet av april 1931, vars syfte var en valorganisation för att sammanföra ”de element som stod för ordning”. Men några av medlemmarna i detta förment ”liberala” parti, som exempelvis Antonio Goicoechea och greve de Vallellano, var närmast autoritära monarkister. Skalden José Maria Pemán, mannen ”med idéer” i Primos Unión Patriótico, likaledes medlem, var en i det förflutna förälskad romantiker. (Acción Nacional måste snart ändra sitt namn till Acción Popular, när regeringen småaktigt höll på att ordet nacional icke fick användas om annat än statliga organ.) Det verkade vara en föga löftesrik början för Spaniens första konservativa parti med en massrörelse bakom sig. Så blev det dock slutligen, då det spelade på fruktan hos dem som var förbittrade på regeringens och dess vänners tilltagande antiklerikalism.

Antiklerikalismen var förståelig i Spanien på 1930-talet, och liberalerna som drevs av detta att avlägsna katolicismens strupgrepp på uppfostran och kultur verkade inom en stor artonhundratalstradition. Men det verkliga kulturella problemet i Spanien var bristen på utbildning. Så till exempel hade närmare tjugo spanska provinser 50 procent analfabeter eller mer, och endast två provinser (Barcelona och den baskiska provinsen Alava) hade mindre än 25 procent. Det skulle ha varit klokare, och mera förutseende, om republiken hade koncentrerat sig på skapandet av nya skolor, hellre än att angripa de religiösa ordnar som vidmakthöll goda, om än exklusiva sådana, hur mycket Azaña än hade plågats av fader Montes i den augustinska skolan. Vidare införlivade kyrkan i Spanien, antingen man gillade det eller inte, med sig en gammal tradition i spanskt liv; den hade faktiskt skapat det livsmönstret. Det var därför lätt att framställa antiklerikalismen såsom ett ”antispanskt” element. Många gjorde det.

5. Uppploppen i maj 1931 – brännandet av kyrkorna – monarkisternas sammansvärjningar – den spanska anarkismens särprägel

Söndagen den 10 maj 1931, inom några dagar efter publiceringen av kardinal Seguras herdabrev, sågs en grupp arméofficerare och aristokrater som troddes vara speciellt lojala mot kung Alfonso samlas i ett hus på Calle Alcalá, en av huvudgatorna i Madrid. Formellt grundade de bara Oberoende monarkistklubben, ”att tjäna som ett föreningsband mellan de element som önskar arbeta för monarkins väsentliga ideal”. Det var ett högerorienterat, monarkistiskt svar på de ”liberala” katolikernas Acción Nacional. Men ”Kungamarschen” spelades på grammofon. En folkhop samlades. Två monarkister (en av dem var markis Luca de Tena, redaktör för *ABC*, den monarkistiska dagstidningen) som kom sent var förtjusta över antalet människor på gatan och skrek: *”Viva la monarquía!”* Deras taxichaufför svarade med att ropa: *”Viva la república!”* Monarkisterna protesterade, och ett rykte spreds genast att de hade dödat chauffören. Folkmassan blev rasande och satte eld på flera bilar, tillhörande monarkisterna som bevistade mötet inne i huset. På ett ögonblick tycktes antalet människor på gatan öka hundrafalt. Republikens smekmånad var förbi. En ilsken folkhop gav sig i väg till *ABC*:s lokaler, som de sedan anlade eld i. Inrikesministern, Miguel Maura, hotade att avgå om han inte fick tillkalla civilgardet, men regeringen tvekade begripligt nog. Azaña sade att alla kloster i Madrid inte var värda ett republikanskt liv. Folkmassorna skingrades till slut. Men dagen därpå fick uppploppen nytt liv. Jesuitkyrkan på Calle de la Flor, i centrum av Madrid, brändes ner till grunden. På dess förkolnade väggar kritades orden ”Folkets rättvisa dom över tjuvar”. Flera andra kyrkor och kloster i Madrid brändes också under dagen. Inom några dagar hade bränderna spritt sig till Andalusien, särskilt till Málaga. Maura fick tillstånd att använda armén i stället för det hatade civilgardet, och undantagstillstånd proklamerades. Det var allmän oro i hela Spanien. Ingen dog, trots att flera munkar flydde i sista minuten. Men ändå, republiken hade fått en fläck på sitt anseende. Några hundra kyrkor hade skadats runt om i Spanien. Regeringen anklagade offentligt monarkisterna för att ha provocerat uppploppet och drog in inte bara *ABC*, utan också *El Debate*.

Några av dem som samlades i huset vid Calle Alcalá skulle säkerligen ha gillat en resning mot republiken. De hade härvidlag inte kung Alfonsos samtycke (då i Paris), som hade uppmanat sina vänner (också arméofficerare) att tjäna republiken. Några dagar tidigare hade han beviljat *ABC* en högtidlig intervju, i vilken han hade sagt: ”Monarkister som önskar följa mitt råd skall icke bara avstå från att resa hinder i regeringens väg, utan skall stödja den i alla patriotiska angelägenheter. Högt över den formella tanken på republiken eller monarkin står Spanien.” Fastän Don Alfonso utan tvivel i denna metod såg det bästa medlet att kunna återvända till den spanska tronen, ville han uppenbarligen inte omöjliggöra något för den nya regeringen. Som följd härav svor det överväldigande flertalet officerare i armén, flottan och flygvapnet eden till den nya regimen. (Den 25 april hade Azaña utfärdat en kungörelse som tillät alla officerare som så önskade att ta avsked med full lön. Denna överdrivet rättvisa handling skapade enbart en mängd arbetslösa officerare, med pengar och tid nog att intrigera mot den nya regimen.)

Men några hade inte för avsikt att samarbeta med republiken. De ledande bland dessa potentiella sammansvurna var generalerna Orgaz, Cavalcanti och Ponte. Andra aktiva var markis de Quintanar, ivrigt på jakt efter pengar; Ramiro de Maeztu, en gång medlem av generation –98, som sedan dess hade dragits till anarkismen, men som också varit ambassadör och journalist och nu närmast var fascist; den karlistiske intellektuelle Victor Pradera; och unga monarkister som till exempel Sáinz Rodríguez, oerhört fet (”ett storgods av kött”, som han en gång beskrevs), lärd och bohemisk. Dessa konspiratörer beslöt snart att bilda ett nytt och lagligt monarkistparti. De skulle grunda, med *Action Francaise* i Frankrike som förebild, en tidskrift *Acción Española* (inte att förväxla med partiet Acción Nacional) med Ramiro de

Maeztu som redaktör, som offentligt skulle ta till orda för ett uppror mot republiken (redaktionen skulle också utgöra ett centrum för studier i syfte att ”samla texter rörande frågan om ett upprors laglighet”), och de skulle bilda en organisation för att skapa ”en revolutionär atmosfär” inom armén. Andra högerorienterade politiska grupper växte snart fram: Acción Castellana; en regional högerrörelse i Valencia, med en tidigare karlistisk journalist i spetsen, Luis Lucía; och ett agrarparti av kastilianska jordägare. Den gamla karliströrelsen var också verksam. Andra monarkister diskuterade hur de skulle kunna spränga regeringens ekonomiska politik genom att uppmuntra kapitalflykten. Dessa spanska monarkister på 1930-talet var inflytelserika, förmögna, mera autoritära än den kung vars sak de formellt stödde, och de gav förvisso mera prov på fantasi i sina bemödanden att störta republiken än de hade gjort i sina försök att försvara kungen.

Vad beträffar människorna som protesterade mot dem den där söndagsmorgonen 1931 var några helt enkelt invånare i Madrid som promenerade huvudgatan fram i huvudstaden: det var vanligt på söndagsmorgnarna. Men de noggrant planerade och utförda kyrkbränderna (och eldsvådan i *ABC*:s högkvarter) var förmodligen anarkisternas verk.

De spanska anarkisternas strävanden 1931 hade modifierats, men inte förändrats, sedan Bakunins förste agents ankomst till Spanien 1868. Före den tiden hade hela samlingen av revolutionära socialistiska idéer haft få spanska anhängare. Några intellektuella bland hantverkarna hade lockats av federalismen: Proudhon översattes till spanska av Pi y Margall, en av de ledande (och en tid premiärminister) i första republiken. År 1868 anlände till Madrid Giuseppe Fanelli, en italiensk parlamentsledamot, en gång Garibaldis vapenbroder, nu en lidelsefylld beundrare av Bakunin, fortfarande en av Internationalens främsta män. Fastän Fanelli inte talade spanska, och fastän bara en av hans tio åhörare (huvudsakligen boktryckare) förstod franska, fick hans tankegångar en enastående verkan. Fanelli förde de spanska arbetarna i kontakt med Europa och antydde nödvändigheten av organisation. Två spanjorer besökte sedan Bakunin i Basel. År 1873 fanns det 50 000 ”bakunister” i Spanien, först kända såsom ”internationella” och, senare, under det riktigare namnet anarkister. För dem tycktes en ny sanning ha uppenbarats. Staten, som grundade sig på tankar om lydnad och auktoritet, var ond. I dess ställe skulle det finnas kommuner med självstyrelse – städer, yrken eller andra samfund – som skulle ingå frivilliga överenskommelser med varandra. Allt samarbete med parlament, regeringar och organiserad religion måste fördömas. Förbrytare skulle straffas genom allmänna opinionens ogillande. Bakunin var, i likhet med Tolstoy, vid utformningen av sådana tankegångar påverkad av en längtan efter det ryska bylivet, som han själv hade lärt känna under sin barndom. Spanjorerna, bland vilka dessa idéer så fruktbart spreds, kan också framställas såsom åtrående en liknande enkelhet från tiden före den snikna moderna staten, från de medeltida bysamhällen och självständiga provinsenheter som hade blomstrat i Spanien såväl som i det övriga Europa. Pengar var då i en stor del av Spanien alltjämt något nytt. Anarkismen var följaktligen mera en protest mot industrialiseringen än en metod att organisera den till allmänhetens fromma. Kyrkan, som skulle lida så mycket till följd därav, kan ha hjälpt till att bereda vägen; dess fientliga inställning till konkurrensandan, särskilt sådan den tillämpades av spanjorerna, kom Fanellis tankar att verka som blott och bart en fortsättning av den gamla tron, kanske till och med den verkliga reformation som aldrig hade skett. Detta var en tid då jordägare (särskilt de nya, som hade övertagit kyrkans jord) erkände allt färre skyldigheter gentemot bönderna, som i allt större utsträckning blev ett jordlöst proletariat utan några rättigheter.

Dispyterna mellan Marx och Bakunin i Internationalen splittrade dess avläggare i Spanien. Huvuddelen av den spanska rörelsen, anarkisterna, fortsatte så gott som ensam i Europa att följa Bakunin. En minoritet, socialisterna, bildade ett eget parti och följde Marx. De första anarkistiska invigda – boktryckare, skollärare och studenter – inledde en medveten

utbildningspolitik, inriktad huvudsakligen på de andalusiska jordbruksarbetarna. Militanta revolutionärer flyttade från by till by, levde som kringvandrande tiggarmunkar. De organiserade kvällsskolor, där bönder lärde sig att läsa, att bli nykterister, vegetarianer, att vara trogna sina hustrur och kanske att diskutera det moraliskt förkastliga i tobak och kaffe. Fastän den svaga regeringen bannlyste internationalerna år 1872, tog anarkisterna ledningen bland distriktens revolutionärer under de åren. I en stor strejk samma år i Alcoy (Alicante) omvandlade anarkisterna den lokala styrelsen till en kommitté för allmän trygghet, dödade borgmästaren och civilgardet och förde i triumf de senares huvuden runt i staden'– en antydan om de många svårigheter som skulle följa.

Restaurationen år 1874 medförde förtryck, och rörelsen gick under jorden. Medlemsantalet minskade, tvister uppstod, så bittra som de blott kan bli när de utspelas i ett tomrum, gamla kämpar baktalades och förråddes. Flera icke-politiska fackföreningar grundades, fria från anarkistisk påverkan. Ändå blev vissa radikala personer ur medelklassen anarkister, sådana som den heroiske Fermín Salvochea från Cádiz. De männen predikade frihet, och de var självdisciplinerade. De var motståndare till konventionella äktenskap (liksom till avskaffandet av medel- och överklassens moraliska normer), och de levde som helgon. Deras anhängare gjorde sitt bästa att söka överträffa dem, de försökte ofta påskynda tusenårsriket genom någon våldsam, spontan handling, som brukade undertryckas med skoningslöshet som i sin tur gav upphov till ytterligare våld. Men i hela södra Spanien fortsatte dock anarkismen att spridas, under 80-talet, 90-talet och under det nya seklets första årtionde. Den spreds som vore den en religion, hindrad av förföljelse eller hungersnöd men aldrig besegrad, och allt flera lantarbetare började tro att en dag, kanske rent av efter nästa beslagtagande av jord, skulle det gamla Spaniens struktur, med prästen och godsägaren, försvinna och kärlekens värld bebådas, den då de stora egendomarnas jord omfördelades. De som skulle ha varit banditer på 1840-talet blev anarkister på 1880-talet. Andalusien, så länge försummat av överklassen, fick sin upprättelse genom att förespråka en tro, vars triumferande skulle innebära det rent fysiska krossandet av överklassen, dess vänner och tjänare. Många bönder lärde sig läsa med anarkisternas hjälp, och de trodde sannolikt blint på mycket av vad de läste i de illa tryckta småskrifterna av Bakunin och Proudhon. När de fann att Bakunin hade sagt, att den nya världen skulle erövras först sedan den siste kungen hade strypts i den siste prästens tarmar, brukade de hysa en önskan att pröva, om det faktiskt förhöll sig så. Kunde inte allt åstadkommas med en pistol och en uppslagsbok? Denna kiliastiska stämning, undfången i hemlighet, levde kvar länge i frihetens och sammangåendets tid.

Godsägarna och civilgardet fortsatte i ett halvpermanent tillstånd av skräck inför det hot som de så påtagligt stod inför i det revolutionära Andalusien. De började handla som om också de levde lika fjärran från den praktiska verkligheten som sina motståndare, vilka de tillskrev en förmåga till organisation som inte överensstämde med sanningen. Den mest omtalade händelsen var sammansvärjningen av *la mano negra* (svarta handen) år 1883, som civilgardet påstod sig ha hejdat, sedan ett antal skördar hade bränts upp och några vaktmän på landsbygden skjutits, och strax innan Andalusiens hela överklass skulle massakreras. Trots att det inte existerade någon sådan plan garrotterades fjorton stridande på det största torget i Cádiz, efter en snabbt undanstökad rättegång. Detta satte tillfälligt stopp för anarkistaktiviteten i Andalusien, fastän de flesta byar alltjämt hade sin *obrero consciente*, sin arbetare som höll den anarkistiska medvetenheten vid liv. Nio år senare marscherade 4 000 bönder, beväpnade med skäror, in i Jerez och skrek *"Viva la anarquía!"* samt dödade ett antal snikna butiksägare. Revolten slogs ner med kavalleri, fyra män avrättades och många dömdes, till och med en (Salvochea) som satt i fängelse när den stora marschen företogs.

"Idén" (under vilket namn anarkismen var känd av sina anhängare) nådde också Barcelona, delvis kanske som en följd av andalusiska arbetares inflyttning till textilfabrikerna, trots att

större delen av Barcelonas tillväxt berodde på att folk kom in till staden från den katalanska landsbygden. De katalanska anarkisternas antal uppgick år 1880 till 13 000, medan Andalusien hade omkring 30 000. Men medlemsantalet skiftade, och det verkade ibland som om textilarbetarna i Barcelona skulle vinnas för socialismen. Den katalanska anarkismen var vidare alltid bättre organiserad än den i Andalusien. Ända från början hade arbetarna insett att planering var nödvändig för att besegra både rivaliserande fackföreningar (grundade på kooperativa idéer) och industriägarna. Å andra sidan behärskades de utblottade jordlösa lantarbetarna i södra Spanien av drömmen om att sköta sin egen by, utan godsägarens förvaltares och civilgardets brutalitet, utan byhandlarens giriga knipslughet och prästens nedlåtande inblandning. Tvister mellan dessa båda skolor inom befrielserörelsen dånade vidare under otaliga kongresser på 1890-talet, varvid de förra fördömde de senare som brottslingar och de senare beskrev kollektivisterna såsom enbart intresserade av en högre levnadsstandard.

Men också i Barcelona satte terrorismen fantasin i rörelse hos de icke yrkesutbildade och ofta icke läskunniga arbetare, som nyligen hade flyttat \ in till staden från landsbygden, och också de mest storsinnade var ur stånd att förneka värdet av ” ärningens propaganda”, som den italienske anarkisten Malatesta uttryckte saken: någon plötslig våldsam handling som skulle injaga skräck i bourgeoisien. Det gjordes ett ryktbart försök med generalkaptenen Martinez Campos år 1893; hans tilltänkte mördare avrättades, och en vän till honom kastade för att hämnas en bomb in i Liceoteatern i Barcelona, som dödade tjugoen personer. Mördaren avrättades såsom vedergällning, liksom också ett flertal oskyldiga människor. Ett annat bombangrepp utfördes mot en procession under Heliga lekamens fest, varvid tio dödades. Att anarkisterna bar ansvaret härför bevisades aldrig, men fem anarkister avrättades och andra föstes in i fästningen Montjuich, där flera dog av vanvård. En internationell skandal blev resultatet, och premiärminister Cánovas mördades i sin tur av en italiensk anarkist. Nu verkade rörelsen, trots att det rådde vänskap mellan spanska anarkister och deras kamrater bortom Pyrenéerna (också ryssarna), att vara inhemskt spansk, huvudsakligen på grund av att den med sig införlivat Pi y Margalls federalism inom den lägre medelklassen. Denna rörelse blev föremål för mycken politisk spekulation (så sent som år 1937 förklarade sig en ledande anarkistisk intellektuell, Federica Montseny, stå närmare Pi än Bakunin).

Under 1900-talets första år inrättades ett antal rationalistskolor i Barcelona, som syftade till att ge en mera förfinad version av anarkismen. Den mest berömda var Escuela Moderna i Barcelona, ledd av Francisco Ferrer, en murare, agitator, konspiratör, spelare på börsen, flickjägare och optimist. De skolorna var radikala utbildningsexperiment i Tolstoys anda, som i Spaniens katolska atmosfär med nödvändighet måste orsaka skandal. Ferrer utmanade exempelvis medvetet konventionen genom att ta med sig sina elever på en utflykt på långfredagen. Det var: knappast någon slump att den tillämnade mördaren av kungen och drottningen vid deras bröllop år 1906 var Mateo Morral, anställd av Ferrer på hans förlag i Barcelona. Ferrer själv, å andra sidan, hade så gott som säkert föga att skaffa med förberedelserna till den tragiska veckan i Barcelona, fastän han ställdes inför rätta och sköts för att ha varit dess ”främste planerare”, efter lögnaktiga vittnesmål av några radikaler som var ivriga att krossa honom. (Han avrättades faktiskt för att han länge hade förespråkat en revolution, även om han inte hade organiserat någon.) Ferrers död skänkte anarkisterna en internationellt känd martyr och skadade radikalerna, som hade inkräktat på anarkisternas maktställning bland de katalanska arbetarna. (Ferrers roll blev aldrig utredd. Skänkte han pengar för anställning av mordbrännare, försökte han finansiera fortsatt kamp medan han själv köpte statsobligationer, som med säkerhet skulle stiga i värde, om revolutionen misslyckades? Några ville göra gällande att hela revolten var en ”fondmarknadsmanöver”. Ferrer arresterades därför att han, som redan gått under jorden och troddes befinna sig i Frankrike, undertecknade ett papper

som förnyade ett överskridet konto.)

Regeringen antog att den anarkistiska arbetarsammanslutningen i Barcelona hade varit det redskap varmed Ferrer arbetade, med bistånd av de franska arbetarna, för att inte tala om det internationella frimureriet. Anarkister förföljdes, och arbetarna anslöt sig som följd härav alltmer till dem, och de vände sig från politiska program sådana som radikalernas. Sedan förlorade också mera moderata arbetarledare terräng till mera våldsamma sådana, som var beredda att romantiskt betrakta den tragiska veckan som en spansk motsvarighet till Kommunen i Paris, ett ”epos” som om möjligt borde uppföras på nytt.

Tragiska veckan ledde till bildandet, år 1910, av den första hela nationen omfattande arbetarfederationen, *Confederación Nacional de Trabajo*, CNT, efterföljare till den 1907 bildade *Solaridad Obrera*, som hade varit en koalition av katalanska arbetarrörelser, behärskade av men inte uteslutande sammansatt av anarkister. Socialisterna drog sig tillbaka när den rörelsen blev riksomfattande. CNT dominerades från början av anarkister. CNT:s ledare, som tillträdde sina befattningar 1911, förenade tankegångarna hos de överlevande från Bakunins generation med furst Kropotkins, Malatestas och Ferrers, och de var också påverkade (som Ferrer hade varit) av tankar från Frankrike, där arbetarklassens vältaliga ledare var fyllda av entusiasm för ”syndikalismen” och tanken på ekonomisk krigföring på liv och död. Tvivelsutan var CNT:s medlemmar fortfarande i minoritet, också bland organiserade arbetare i Barcelona. Men deras hänförelse och våldsamhet krävde uppmärksamhet. Deras taktik omfattade sabotage, upplopp och antiparlamentarism, framför allt den revolutionära generalstrejken, omsorgsfullt planerad och skoningslöst genomförd, som blev spanska arbetares väsentliga hopp såsom medlet att nå målet ”frihetsvänlig kommunism”. Eftersom det förmodades att den strejk som sattes in i rätt tid skulle bli omedelbart effektiv, fanns det ingen strejkkassa, och inte heller kunde många anarkistiska arbetare haft råd att lämna bidrag till en sådan. Fram till år 1936 fanns det inte heller mer än en avlönad funktionär i fackförbundet. Vid mötena förekom ingen dagordning, och det fanns inga egna lokaler, bortsett från tidningarnas eller boktryckarnas redaktioner.

Första världskriget intensifierade hela den spanska arbetarklassens intresse för Europa. Ryska revolutionen stegrade det intresset till högsta upphetsning. Tyska agenter var verksamma i Katalonien, där de mutade såväl gangsters som korrumperade anarkister till att angripa proallierade affärsmän. De tillförsäkrade sig också hjälp av den korrumperade chefen för den politiska avdelningen av Barcelonas polis. Monarkins ändlösa regeringskriser tycktes ge anarkistledarna vid handen att deras stund nalkades. Medlemskapet i CNT nådde tydligen 700 000 år 1918, medan över 200 anarkistiska tidningar och tidskrifter blomstrade – enbart Barcelona förtecknade 29 publikationer mellan 1900 och 1923.

Den makt CNT förvärvat över den spanska arbetarklassen i Barcelona och Andalusien vid första världskrigets slut gav i sig själv upphov till ett problem, därför att den skapade oliktänkande mellan de renläriga, som inte ville acceptera någonting mindre än en fullständig samhällsomvandling, och den mera moderata flygeln som fastän den bibehöll samma mål för framtiden inte desto mindre trodde att en viss kortsiktig förbättring av svåra förhållanden var ett mål att kämpa för, jämte en smula strategi, några allierade och lite kunskap om den internationella skådeplatsen. De moderata stod under ledning av *Noi del Sucre* (Sockerpojken), öknamnet på Salvador Seguí, en sockerarbetare med oratorisk begåvning som var motståndare till omdömeslös terrorism. Regeringens försök att krossa hela rörelsen, och anarkisternas beslutsamhet att rädda de vinster de hade avvunnit industriägarna under världskriget, ledde till en fem år lång period av ligakrigföring i Barcelona, mellan stridbara medlemmar av CNT och *pistoleros* lejda av arbetsgivarna. Kampen inleddes 1919 genom en strejk i Barcelonas elektricitetsverk, La Canadiense. Regeringen accepterade åttatimmarsdag. Men en stridslysten ledning lockoutade arbetarna. En generalstrejk blev följden, fredlig till avsikten men förvandlad eller provocerad till våld. Seguí gjorde sitt yttersta för att omorganisera den

anarkistiska rörelsen enligt realistiska principer. Han till och med predikade tålamod. Men inom kort hade de flesta av de ledande anarkisterna i Barcelona, bland dem också Seguí och hans advokat, Layret, mördats, antingen av *pistoleros* ute på gatan eller ”under flyktförsök” från fängelset, den så kallade *ley de fugas*, flyktlagen. Guvernören, general Martinez Anido, bekämpade anarkisterna med alla vapen han kunde komma över, bland dem inte bara det rivaliserande, av regeringen gynnade fackförbundet, *Sindicato libre*, utan också en speciell poliskår, *sonatén* (borgargardet), ett återupplivande av en styrka med samma namn av katalanska friskaror som hade bekämpat Napoleon. Våld och mord blev dagliga företeelser, politiska brott åtföljda av gangstervälde, dödande av poliser, vanliga arbetare och förbipasserande. Sammanlagt dog cirka 1 000 personer av ”politiska” orsaker i Barcelona mellan 1917 och 1923.

Ryska revolutionen kom under tiden att utgöra en frestelse för den anarkistiska rörelsen. Entusiasmen var störst i Andalusien, där man uppfattade åren 1918-21 som den ”bolsjevikiska treårsperioden”. År 1920 sände CNT:s rikskongress Seguis främste medtävlare, Angel Pestaña, till Moskva för att rapportera om den ryska revolutionen. I likhet med den socialistiska delegationen fick han ett ogynnsamt intryck, särskilt av förföljelsen av de ryska anarkisterna och krossandet av oppositionen i allmänhet. Pestaña talade därför i Moskva mot de ”tjugoen villkoren”, som nämnts såsom nödvändiga för anslutning till den tredje kommunistiska internationalen (Komintern). Han kunde dock inte lämna sin rapport när han kom tillbaka till Spanien, eftersom han arresterades vid ankomsten och tillbringade de närmast följande månaderna i fängelse. År 1921 resulterade en annan inbjudan till Moskva i rörelsens förlust av sin nye generalsekreterare, Andres Nin, och några andra intellektuella, som anslöt sig till kommunisterna. Men detta påverkade inte rörelsens stora massa. Pestaña hade snart kommit ur fängelset, och tillsammans med den ende av Nins grupp som förblev anarkist, Gaston Leval, påpekade han hur snabbt Lenin hade organiserat en poliskår och censur. Den antikommunistiska fraktionen triumferade, och anarkisterna anslöt sig inte till Moskva, utan till den nya, lilla anarkistiska internationalen, Internationella arbetarassociationen (AIT), med högkvarter i Berlin. En berömd gammal anarkist, Eleuterio Quintanilla, sade: ”Ryska revolutionen ger inte uttryck för våra ideal. Den är en revolution av socialistisk art. Dess inriktning och orientering svarar inte mot arbetarnas behov, utan mot politiska partiers.”

Primo de Riveras diktatur bevittnade nedgången av stridbar anarkist-verksamhet, då de flesta ledarna antingen var döda, befann sig i landsflykt eller i fängelse. Anarkistiska tidningar förbjöds, men inte alla tidskrifter. Några rationalistskolor tilläts fortsätta. De mera våldsamma anarkistledarna, bland dem ett berömt band som kallades *Los solidarios*, samlades i Frankrike och dirigerade plundringståg över gränsen. Bland dessa män uppenbarade sig ett antal legendariska anarkistkrigare, i synnerhet två oskiljaktiga våldsmän, Buenaventura Durruti och Francisco Ascaso. Durruti var järnvägsarbetare från León, Ascaso bagare och kypare. Deras mest beryktade brott var mordet på ärkebiskopen av Zaragoza 1923, mordförsöket mot kung Alfonso (i Paris) 1924 och det omtalade angreppet på Spaniens riksbank i Gijón. De flydde från Spanien, vandrade omkring i Sydamerika och startade en anarkistisk bokhandel i Paris. Fyra länder hade dömt Durruti till döden, yttrade Ilja Ehrenburg senare gillande. Dessa män och deras kamrater var givetvis inte vanliga förbrytare. De var drömmare med ett våldsamt uppdrag, typer som Dostojevskij skulle ha varit stolt över att ha skapat. För några framstod Durruti som en ”bandit”, ”mördare” eller ”ligist”, för andra var han den ”oövervinnliga hjälten”, med en fin ”överlägsen hjärna som överträffade alla andras, som skrattade som ett barn och grät inför mänsklig tragedi”. De flesta *solidarios* trodde att något slags allians var nödvändig med diktaturens övriga motståndare, och flera av dem beredde sig, i landsflykt och trots att de förespråkade revolutionärt våld, att överväga en lång förberedelsetid före en verklig generalstrejk. De gjorde också upp planer på en revolutionär anarkistisk armé efter

mönster av ukrainaren Nestor Makhno, som de kände.

I juli 1927 bildade på ett hemligt möte i Valencia de ledande militanta anarkister som fanns kvar i Spanien en ny sammanslutning, *Federación Anarquista Ibérica* (FAI), avsedd att motarbeta revisionismen. Den blev, under de närmaste åren, en revolutionär elit med uppgift att leda massorna fram till förverkligandet av det rätta revolutionära ögonblicket. FAI var inte någon central organisation, utan i stället ett antal separata grupper som arbetade utan samband: därav följde dess svaghet i kriser.

När diktaturen upphörde och republiken tillkom råkade denna mäktiga, hemliga grupp – dess organisation och medlemsantal var okända – alltmer i strid med den reformistiska gruppen, nu ledd av Pestaña, som ville skapa ett syndikalistiskt *politiskt* parti, som i stort sett skulle ha stått i samma förhållande till CNT som det socialistiska partiet gjorde till UGT. En annan moderat ledare var Juan Peiró, en glasarbetare som definierade anarkismen såsom ”tolerans, själslig förfining och en antidogmatisk inställning, och likaså det föredömliga värdet att bilda kooperativa produktions- och konsumtionsföreningar”. Republiken ställde rörelsen inför ett dilemma: ett enda dokument medgav att republikens konstituerande cortes utgjorde ”följden av en revolutionär handling, i vilken vi har ingripit, direkt eller indirekt”, och förkunnade också att ”vi trotsar det konstituerande cortes på samma sätt som vi trotsar all makt som förtrycker oss. Vi befinner oss i öppet krig mot staten.” *Solidarios* anslöt sig efter återkomsten från landsflykten helt naturligt till FAI. De var yngre än CNT:s ledare, sådana som Pestaña, och drog fördel av den otåliga stämningen bland Spaniens ungdom för att trycka på mot det orubbligt principfasta.

Anarkiströrelsen hade på 1930-talet en klok taktisk ledare i Juan García Oliver. För Cyril Connolly, den engelske kritikern, beskrev han sitt syfte såsom ”att avlägsna djuret i människan”. Men han hade själv tillbringat flera år i fängelse för våldsbrott.

CNT var år 1931 splittrat på grund av doktrinära, geografiska och åldersskillnader. Städernas arbetare, framför allt i Barcelona, kan betraktas som syndikalister, och de famlade fortfarande efter den ”vertikala” samhällsordning som först hade antytts av franska fackföreningsmän i slutet av 800-talet. Deras plan var alltjämt att arbetarna i en fabrik skulle utse medlemmar till ett ”syndikat”, som med andra syndikat skulle förhandla om alla frågor rörande bostäder, mat och underhållning. Landsbygdens anarkister, i synnerhet i Andalusien, representerade fortfarande en idealisering av den egna *pueblon*, vars invånare samarbetade för att bilda sin egen oberoende styrelse. (Innebörden av det sistnämnda idealet antyds av ordet *pueblos* andra betydelse, alltså ”folk” i motsats till över- och medelklassen. Slutsatsen blev att de senare var främlingar i sin egen stad.) Den praktiska konsekvensen var att det i varje enskild *pueblo* alltjämt fanns åtminstone en anarkist som vidmakthöll förbindelsen med CNT, som höll en svart och röd anarkistfana i beredskap att i nödfall hissas på civilgardets högkvarter, som levde som ortens samvete och som, om tillfälle till handling gavs, kunde räkna med många andras stöd – ett faktum som gör alla uppskattningar av antalet illusoriska. Förmodligen var över en och en halv miljon spanska arbetare anarkister till sin åskådning på trettiotalet; men de ”militanta” uppgick inte till mer än 200 000. (Anarkisterna påstod sig ha 600 000 medlemmar i juni 1931, varav 250 000 i Katalonien.)

De flesta anarkister trodde att CNT inte bara var en revolutionär organisation, utan att den även drog upp riktlinjerna för ett framtida idealsamhälle. Det antogs att de olika *pueblos* efter revolutionen skulle förenas, för utbyte av varor, med sina grannar i en regional federation av städer och byar, medan federationerna själva skulle samarbeta med andra federationer och utbyta statistik och överskottsproduktion. Liknande federationer skulle bildas i städerna, anknyta fabrikerna till leverantörer eller importörer av råvaror. Anarkistiska intellektuella brukade rättfärdiga sina synpunkter genom att säga, att det inte fanns hopp om rättvisa i något

samhälle, om den inte först skapades bland små grupper av människor. Många anarkister hatade till och med tanken på ägande. Så förklarade sig den anarkistiska ungdomen, *Federación Ibérica de Juventudes Libertarias* (FIJL) vara emot äganderätten, eftersom det var:

> ... en mänsklig orättvisa att en människa för egen räkning skulle behålla nyttigheter som producerats av andra, eller ens en del av jorden ... som är lika helig för mänskligheten som livet är för individen; därför att den har sitt ursprung i den starkares våldsamma och brottsliga exploaterande av den svagare, vilket skapar den förhatliga förekomsten av parasiter ... som lever på andras arbete; därför att den skapar kapitalism och den lönelag som dömer människan till ett livslångt ekonomiskt slaveri och till bristande ekonomisk jämlikhet; därför att den är orsaken till prostitution, den skändligaste och mest förödmjukande skymf som samhället tillfogar människans samvete, den som dömer kvinnan till att göra den renaste och mest andliga handling människan känner till föremål för köpslagan. Vi är . . . emot staten därför att den hämmar och begränsar den fria och normala utvecklingen av människors etiska, filosofiska och vetenskapliga verksamhet och därför att den ligger till grund för auktoritetens och äganderättens principer genom de väpnade styrkorna, polisen och domarkåren ...

Men trots alla dessa synpunkter fanns det ingen antydan om att barn skulle uppfostras kollektivt, och den fria kärleken föraktades.

Det var naturligt att anarkisterna skulle vara misstänksamma gentemot Largo Caballeros statliga arbetsförmedlingar och skiljedomskommittéer, som under Primo de Rivera liksom under republiken troddes hota deras existensberättigande. Den bristen på intresse för ett löftesrikt program på den sociala lagstiftningens område visar hur rörelsen, trots att dess medlemmar ofta var orädda och fantasifulla, alltför lätt var i stånd att glömma att det fanns andra i Spanien, bland dem både socialister och kapitalister, som hade synpunkter värda att ta hänsyn till. Anarkisterna hade faktiskt ofta enbart ”idén” om en befrielserevolution som stöd för sin verksamhet. De glömde att ”idéns” män aldrig utgjorde någon majoritet inom arbetarklassen.

Det fanns i Spanien några fackföreningar som varken var socialistiska eller anarkistiska, vilkas medlemmar var såväl katoliker som motståndare till stridbar ateism och revolutionärt tal. Nationella katolska jordbruksförbundet gjorde år 1919 anspråk på att ha 600 000 bondefamiljer som anhängare. Den organisationen begränsade emellertid sin verksamhet till Kastilien och Navarra och inriktade sig mindre på ideologi än på sådana praktiska ting som att sälja gödsel och köpa utsäde. Några försök hade i det förgångna också gjorts till en omfattande sociallagstiftning. Så till exempel en lag om arbetslöshetsvederlag år 1909, åtta timmars arbetsdag infördes 1918 och socialförsäkring hade genomförts på 1920-talet. Svårigheten var inte bara anarkisternas ovillighet att samarbeta, utan också statens oförmåga att se till att lagarna efterlevdes. På liknande sätt var de kooperativa förslag som tillkom i några katalanska och kastilianska fiske- och jordbrukssamhällen märkliga undantag från den växande oenigheten i samhällsfrågor.

6. Anarkistiska strejker — den republikanska författningen — Castilblanco — jordreformslagen — det spanska jordbrukets tillstånd

Händelserna i maj 1931 gav den nya republikanska regeringen en varning för de hot, som sannolikt skulle drabba den från både vänstern och högern. Men ministrarna visste ingenting om detaljerna i monarkisternas planer: det spreds naturligtvis rykten, och muntliga hotelser. Inte heller tog de anarkisterna på så stort allvar som de borde ha gjort. De tillskrev monarkisternas provokationer att det hade bränts ner kyrkor. Den 28 juni hölls ett val som gav vid handen att folkets flertal stod bakom regimen. Det valet, till ett konstituerande cortes, hölls under förutsättningen att en ledamot skulle representera cirka 50 000 manliga röster. Ledamöterna utvaldes för provinsernas, inte lokala valdistrikt, varigenom man sökte undvika de lokala caciques' makt. (Städer med över 100 000 invånare utgjorde särskilda valkretsar.) Det var de hederligaste val som hade hållits i Spanien. Resultatet blev att det valdes 117 socialister (en riktig återspegling av det utökade antalet socialister under veckorna som gått sedan april) ; 59 radikala socialister och 27 medlemmar av Azañas republikanska aktionsparti; 8g radikaler, anslutna till Lerroux, och 27, högerrepublikaner, Alcalá Zamoras anhängare. Därutöver valdes 33 medlemmar av det katalanska Esquerra och 16 galiciska nationalister. (Kvinnor kunde ställa upp som kandidater men fick inte rösta förrän år 1933. Den andra valdagen var den 12 juli.)

Mot dessa kunde den icke-republikanska högern endast mönstra 57 medlemmar, trots vittnesbörd om att de gamla caciques fortfarande ofta var starka nog att utöva ett otillbörligt inflytande. Det monarkistiska partiet verkade att vara ”ingenting annat än en sporre till oroligheter”. Många lantarbetare som kunde ha förväntats vara likgiltiga för republiken hade vunnits över till den av den nya jordlagstiftningen. Katolikernas Acción Nacional fick bara sex platser. Högern hade överrumplats av monarkins fall, de gamla ledarna kunde inte enas om vilken politik de skulle föra, och sådana nya högerorienterade ledare som redan befann sig i den spanska politikens kulisser hade ännu inga anhängare. Om det inte hade varit för regeringens oviktiga antiklerikala förordningar i början av sommaren, skulle oppositionen inte ha kommit i gång på flera år. Men de omfattade sådana saker som ett förbud mot att visa bilder av helgon i skolornas klassrum, av det skälet att det var ohygieniskt att kyssa dem; och utbildningsministern tilläts att konfiskera konstföremål från kyrkorna, om det var risk för att de skulle förfalla. Dessa nålstyng irriterade, men de skadade inte. Under tiden var den nya konstituerande församlingen på många sätt en samling individer snarare än en samling partier. Endast socialisterna utgjorde en organiserad rörelse. De andra republikanska grupperna var grupper av vänner. Det fanns talrika i allt väsentligt oberoende ledamöter, sådana som Ortega, Unamuno och dr Marañón, republikens ”grundare”.

Förtroendet för regeringen minskade emellertid på grund av en rad strejker som organiserades av anarkisterna i juli och augusti. Under en byggnadsarbetarstrejk i Barcelona sade de strejkande, när de belägrades i ett hus vid Calle de Mercaders, att de inte ämnade vika annat än för reguljära trupper. Ett förband anlände, och männen gav sig; de mejades inom kort ner av ordningsstyrkornas kulsprutor. Tre dödsfall förekom under en generalstrejk i San Sebastián. Regeringen tillkallade också armén, jämte artilleri, för att krossa en generalstrejk i Sevilla, som uppstått ur en telefonstrejk. Inte mindre än trettio anarkister, inklusive några gangsters, dödades och tvåhundra sårades. Om regeringen hade reagerat alltför långsamt på mordbränderna i conventos, hade den nu reagerat alltför kraftigt. Fientligheten mellan anarkisterna och socialisterna dämpades dock denna sommar av anarkisternas egna inbördes tvister. Motståndarna till FAI:s strävan efter en ledande elit publicerade i augusti ett manifest, undertecknat av trettio ledande anarkister (hädanefter kända såsom treintistas). FAI hade gjort sig skyldigt, sade de,

> till att utveckla en alltför förenklad uppfattning av revolutionen .. . som skulle överlämna oss åt

> republikansk fascism ... Revolutionen förlitar sig inte uteslutande på djärvheten hos en mer eller mindre modig minoritet, utan i stället eftersträvar den att vara en rörelse för hela arbetarklassen på marsch mot sin slutgiltiga befrielse, som ensam kommer att avgöra karaktären av och det exakt rätta ögonblicket för revolutionen.

FAI var starkt nog att motstå denna kritik och lyckades till och med utesluta treintistas ur CNT. Det var en ungdomens seger över de medelålders: de flesta medlemmarna i FAI var i tjugo- eller trettioårsåldern, de flesta treintistas äldre. Rörelsen försvagades dock i sin helhet, eftersom några av de lokala federationerna följde dem av sina ledare som hade undertecknat manifestet. Några av treintistas anslöt sig åldrig på nytt till rörelsen. Angel Pestaña, till exempel, bildade ett litet utbrytarparti som aldrig fick någon inneboende kraft. Andra, som Roldán Cortada i Barcelona, blev kommurister. Under tiden verkade ute på landsbygden en hård sammanstötning mellan ånyo militanta och organiserade unga lantarbetare och representanter för det gamla Spanien oundviklig, särskilt i landets södra delar, där det inte, som i städerna, fanns någon liberal medelklass.

Under hösten 1931 hade ett cortesutskott utarbetat förslag till en ny författning. Här gjorde sig regeringen (eller snarare utkastskrivarna) skyldiga till ett svårt fel. Det hade varit att hoppas för mycket att den nya regimen skulle kunna avstå från att utarbeta en skriven författning. Men det var ett svårt missgrepp att göra republikens författning till ett kontroversiellt politiskt dokument, fyllt av känslomässiga fraser. Liberalerna av år 1931 upprepade det misstag deras föregångare på 1800-talet hade gjort. De identifierade den nya regimen med sina egna politiska åsikter. Sålunda inleddes förslaget till författning med att förkunna, att ”Spanien är en demokratisk republik av arbetare av alla samhällsklasser, organiserade i en frihetlig och rattvis regim”. Regeringsmakten ”utgick från folket”, och alla medborgare var jämbördiga. Landet skulle avstå från krig som ett redskap för nationell politik. Inga adelstitlar skulle erkännas. Båda könen skulle ha rösträtt vid tjugotre års ålder. Det skulle bara finnas en kammare. Egendom skulle bli ”föremål för expropriering i samhällsnyttans intresse”. Några av dessa punkter kunde åberopas för att rättfärdiga socialism; andra kunde betraktas såsom lämnande garantier mot den. Sedan, eftersom republikens män fruktade en beskäftig statschef som kung Alfonso hade varit, inskränktes presidentens maktbefogenheter genom en sexårig ämbetsperiod, utan möjlighet att omedelbart omväljas. Presidenten skulle emellertid utnämna premiärministern. Presidentens beslut skulle endast äga giltighet om de undertecknats av ett statsråd, men presidenten kunde inlägga sitt veto mot lagar han inte gillade. Han kunde dock avsättas, om han upplöste cortes två gånger.

De religiösa paragraferna åstadkom den största ilskan. Artikel 26 skilde kyrkan från staten. Statens löneutbetalningar till prästerna skulle upphöra inom två år, trots att dessa löner hade utgjort en del av den ersättning som kyrkan hade fått efter konfiskeringen av dess jord år 1837. Alla religiösa ordnar måste registreras i justitiedepartementet. Om de bedömdes utgöra en fara för staten, skulle de upplösas. (Ett tidigare författningsutkast hade föreskrivit upplösning av alla ordnar.) De skulle bli tvungna att betala skatt i vanlig ordning. Ordnar som krävde ett löfte utöver de tre kanoniska löftena (kyskhet, fattigdom och lydnad) skulle i varje fall upplösas. Detta var blott och bart ett nytt sätt att upplösa jesuitorden, inom vilken (över en viss rang) en speciell ed om lojalitet mot påven vanligen krävs. Ingen orden skulle tillåtas inneha mer egendom än den behövde för sitt eget underhåll, inte heller skulle någon orden tillåtas ägna sig åt handel. Alla ordnar skulle inlämna sina årliga räkenskaper till staten. All utbildning skulle genomsyras av ”den mänskliga solidaritetens ideal”. Religiös uppfostran skulle med andra ord upphöra. Varje ”offentlig religiös manifestation” — också passsionsveckan, trettondagen, till och med karnevalsprocessioner — skulle kräva officiellt godkännande, medan däremot skilsmässa skulle beviljas till följd av parternas söndring, eller på endera partens begäran, om giltig orsak kunde bevisas. Borgerlig vigsel skulle vara den enda

lagliga.

Införandet av sådana genomgripande antiklerikala bestämmelser i republikens författning var anspråksfullt men dumt, vilka argumentens förtjänster än kunde vara. Det är möjligt att tillämpningen av sådana villkor till slut skulle ha åstadkommit ett mera rättvist Spanien. Det hindrar inte att det skulle ha varit klokare att dröja till ett fullständigt skiljande av kyrkan från staten. Det skulle ha varit klokare att vänta med upplösningen till dess att augustin- och jesuitskolorna kunde ha ersatts med lekmannainstitutioner av jämförbar kvalitet. Ty med alla sina brister hade dessa ordnar skapat de bästa läroverken i landet — för dem som kunde betala. Till och med liberala tidningar brännmärkte dessa åtgärder. Ändå dundrade Azaña i cortes: ”Tala inte om för mig att detta strider mot friheten. Det är en fråga om hälsovård.” Tyvärr hade den spanska liberalismen kommit att betrakta kyrkan som en syndabock för alla Spaniens olyckor, men ingen sådan enkel förklaring var i själva verket riktig. Vidare var dessa tankegångar långt ifrån nya: jesuiterna hade fördrivits tidigare, och obligatorisk religiös undervisning hade övergivits 1913, för att återinföras av Primo de Rivera. Svårigheten var att de spanska katolikerna tvingades att bekämpa republikens författning, om de önskade kritisera dess skolpolitik.

Debatterna i cortes om dessa klerikala bestämmelser medförde den första av många regeringskriser i andra republiken. Alcalá Zamora, premiärministern, och inrikesminister Miguel Maura, båda ”progressiva” katoliker, avgick i oktober. I båda avskedstagandena var personliga förhållanden såväl som principer inblandade. Cortes' talman, den lugne och fridsamme Besteiro, beklädde tillfälligt ämbetet som Spaniens president och uppmanade Azaña att bilda en ny regering. Eftersom Azaña hade tagit ledningen av regeringspartierna i cortes i både militära och religiösa frågor, var det naturligt att välja honom: han var den ende framgångsrike i den nya regimen. Men hans befordran kränkte den radikale Lerroux, som ansåg sig själv representera republikanismens sanna samvete och som snart övergick till oppositionen, med sina nittio anhängare. Därefter var regeringen mera rigoröst antiklerikal, då den var en koalition av republikaner med Azañas tänkesätt och socialister. Alcalá Zamora blev obestridligen republikens förste president. Det kunde därför inte sägas att katolikerna helt uteslöts ur regimen. Alcalá Zamoras och Mauras avgång ur regeringen betecknade deras misslyckande att utvidga sin grupp till ett parti med bred bas; den rollen skulle spelas av den ännu så länge obetydliga rörelsen Acción Nacional, vars högerinriktade karaktär var obestridd, samtidigt som dess republikanism kunde misstänkas. Under en tid satte många högerorienterade och medelklassen tillhörande röstande sina förhoppningar till och gav sina röster åt Lerroux, som var smickrad över att höra sig omtalas såsom ”en stor statsman” eller ”den spanske Tardieu”.

Författningen blev lag i slutet av år 1931. Det återstod för regeringen att påbörja den lagstiftning som skulle genomdriva alla dess bestämmelser. Ministrarna tog först itu med en lag ”till försvar för republiken”. Författningen träffade anstalter för upphävandet av alla garantier för friheten under trettio dagar, i nödfall. Den nya lagen gav inrikesministern befogenhet att inställa offentliga sammankomster. En blygsam inkomstskatt infördes för första gången i Spanien. Allt detta bekämpades med kraft av de få högerorienterade ledamöterna. Så inträffade, den sista dagen år 1931, en fruktansvärd händelse som väckte hela landets uppmärksamhet.

I Estremaduras vilda och folktomma område, nära klostret Guadalupe, låg en liten by med 900 invånare som hette Castilblanco. Förhållandena här var i stort sett desamma som på andra håll i regionen. Det rådde ingen speciell brist på livsmedel. Våld var tidigare okänt. Socialisterna på orten ville demonstrera, tillsammans med folk i andra *pueblos,* mot den impopuläre civilguvernören i Badajoz. Tillstånd att göra det gavs inte. De beslöt att sätta i gång. Civilgardet trädde då fram till myndigheternas försvar.

Civilgardet (*la Benemérita*, ”det förtjänstfulla” som det brukade kallas av medelklassen) räknade omkring 30 000 man. Det hade upprättats år 1844. för att hålla ordning på landsbygden, som då skakades av bandithopar vilka tillgrep gerillametoder som med framgång använts mot Napoleons arméer. Civilgardet var organiserat som en del av armén, under ledning av en general och officerare i tjänst. Många av de meniga var förutvarande soldater i de reguljära trupperna och underofficerare. Med sina gröna uniformer, trekantiga hattar, sina mausergevär och dystra baracker betraktades denna polisstyrka som en ockupationsarmé. Civilgardets medlemmar tjänstgjorde aldrig i den del av Spanien som de kom från. De uppmuntrades inte att göra sig till vän med någon i den by, där de var inkvarterade. De hade rykte om sig att vara skoningslösa. ”När man tar värvning i civilgardet”, skrev romanförfattaren Ramón Sender, ”förklarar man inbördeskrig.” Personalen under republikens tid — densamma som under monarkin — var lika brutal på 1930-talet som den varit på 1920-talet.

I Castilblanco år 1931 var civilgardet lika impopulärt som på andra håll i Spanien. Dess öde blev fruktansvärt. När de sökte förhindra att socialistmötet hölls anföll byn dem. Fyra dödades. Deras ögon trycktes ut. Deras kroppar stympades. På en av kropparna upptäcktes efteråt trettiosju knivhugg, och liksom i staden Fuenteovejuna i Lope de Vegas skådespel med samma namn fanns det ingen möjlighet att ställa mördarna inför rätta. Byn, inte någon enskild person, bar ansvaret. (Sex människor dömdes senare till livstids fängelse.)

Denna tragedi följdes sedan av flera liknande, men mindre dramatiska, händelser i andra *pueblos*. I Arnedo (Logroño) utkrävde civilgardisterna hämnd och dödade sju fredliga demonstranter. Civilgardet tog till offensiven överallt efter Castilblanco. Men i Sallent, i Llobregatdalen nära Barcelona, tog CNT ledningen i staden, hissade en röd flagga på stadshuset, avskaffade den privata äganderätten och pengar och förklarade sig vara ett självständigt samhälle. Regeringen behövde fem dagar för att återerövra staden. Många anarkister runt om i Spanien deporterades som följd härav. Bland dem var de båda *solidarios* Durruti och Francisco Ascaso. Den senare skrev från sitt fängelsefartyg: ”Stackars bourgeoisie, som måste tillgripa sådana åtgärder för att överleva. Men givetvis, de befinner sig i krig med oss, och det är naturligt att de försvarar sig genom att göra oss till martyrer, mörda och landsförvisa oss.” Det straffet avhöll inte FAI, som var oroat över det ökande antalet medlemmar i den socialistiska lantarbetarfackföreningen, från att praktiskt taget förklara krig mot republiken och landsbygdens bourgeoisie under återstoden av år 1932. Det var en hemsk tid för godsägarens förvaltare och hans vänner.

Att dessa utbrott förekom så ofta gav regeringen anledning att ta upp en diskussion av de grundläggande sociala problem som främst orsakade den spanska arbetarklassens oro, särskilt problemet rörande det spanska jordbruket.

Spanien var ett torrt land med dålig jordmån. Dess torrhet hade ökats av skogsskövling och de berömda fårhjordars betande, som i sekler hade strövat omkring i det centrala Spanien. Skogar hade förstörts av åsnor, getter, byggnadsverksamhetens behov (hus och fartyg) och av böndernas fördomar mot träd. Bristen på foder förhindrade att djur användes i samma utsträckning som i det övriga Europa, medan jordbruksmaskiner knappast existerade år 1930. Regnmängderna var små utom i nordväst, och omöjligheten att förutse de regn som ändå föll gjorde jordbruket än mera riskfyllt. Den ”gyllene kanten” vid Medelhavet och ett fåtal gynnade dalar och konst-bevattnade slätter producerade en stor del av tillgängliga livsmedel. Den sociala kontrasten mellan dessa välmående områden och de fattiga, vindpinade ökentrakterna i landets mitt var slående. Många jordbrukare slavade hela sitt liv på ofruktbara jordar. Vatten och bränsle upptog betydligt mer av böndernas tid än de gjorde i Nordeuropa. Avkastningen var också mindre: så till exempel var vingårdsarealen densamma som i Frankrike, men den producerade bara omkring två tredjedelar av vad den franska gjorde. Långa avstånd mellan byar och åkrar, dålig transport, dåliga vägar, brist på gödsel och

okunnighet om moderna jordbruksmetoder, allt medverkade till att hålla de i lantbruket arbetandes inkomster på en låg nivå. Fastän livsmedelsdistributionen hade förbättrats till följd av Primo de Riveras järnvägs- och landsvägsprojekt, tog det fortfarande för lång tid att frakta ömtåliga varor från den fruktbara bevattnade jorden i Valencia eller i Guadalquivirs dalgång till bergsbyar eller till Madrid. Detta var anledningen till den begränsade livsmedelstillgången.

Det spanska jordbruket hade i flera generationer varit föremål för debatt, vilket var förståeligt då det alltjämt utgjorde den ojämförligt främsta källan till välståndet i landet. Det svarade för omkring två femtedelar av den spanska nationalinkomsten på 1930-talet, trots att de flesta arbetares löner inte gav dem tillräckligt att köpa mat för. Fortfarande fick över hälften av landets befolkning sin utkomst från jorden. En jordbruksreform hade diskuterats på 1700-talet, men i likhet med många andra goda idéer som lagts fram av kung Carlos III:s ministrar hade föga kommit ut av detta. På 1800-talet hade kyrkans jordegendomar konfiskerats och sålts, och det förekom andra välmenta lagförslag avsedda att befria jorden från feodalismen. Men den lagstiftningen hade inte åstadkommit något för att förändra det spanska jordbrukets struktur; det som gjordes var till nackdel för de fattiga. Jordbruksreformen började diskuteras i slutet av 1800-talet, och ekonomen Joaquín Costa, medlem av den berömda generationen -98, hade hävdat att konstbevattning, inhemsk kolonisation och ett kollektivt agerande skulle kunna göra under. Med många oroligheter ute på landsbygden tycktes det vara önskvärt, men bortsett från inrättandet av några tekniska skolor uträttades föga. Ändå diskuterades ämnet vitt och brett, och flera lagar för åtminstone en förbättring av jordbruket lades fram som propositioner och smulades sönder i cortes.

På 1930-talet var det tre huvudproblem som kännetecknade jorden: för det första problemet med de små gårdarna, *minifundia*, som inte kunde ge sina ägare en rimlig bärgning och som ofta var mycket splittrade. De gårdarna återfanns särskilt i det regniga Galicien, men de fanns också på andra håll i norra Spanien. Soria, i Kastilien, företedde några av de mest ytterlighetsgående exemplen. För det andra fanns det också många stora egendomar, *latifundia*, ofta ägda av folk som inte bodde på platsen, likgiltigt skötta. De gav ofta sina ägare eller deras representanter en dominerande ekonomisk ställning på orten. *Latifundia*s typiska områden var västra Andalusien och Estremadura, ett vackert och bergigt land, även om det var vilt och stenigt. För det tredje var det problem som uppstod på grund av olika slags arrenden. Större delen av Kastilien, till exempel, var ett område med fattiga arrendatorer, som var otrygga främst på grund av en mängd juridiska bestämmelser. I andra delar av landet, som det baskiska området, den östra och den kantabriska kusten, var gårdarna i allmänhet välmående och vanligen väl bevattnade; de erbjöd inga sociala problem, eftersom de sysselsatte endast ett fåtal personer utöver bondens familj.

Problemet med *latifundia* verkade vara det allvarligaste i Spanien. Det är svårt att hitta tillförlitlig statistik i denna fråga. Fastän kyrkan alltsedan 1800-talet hade upphört att vara en stor jordägare, fortsatte adelsmännen att vara det: av adeln ägd jord utgjorde en fjärdedel av arealen i Toledo, en åttondel i Cáceres, medan kanske 6 procent av den odlade jorden i dess helhet befann sig i adliga familjers ägo. Gamla släkter, sådana som hertigarna de Medinaceli, Peñaranda, Villa Hermosa eller Alba, ägde samtliga egendomar på över 30 000 hektar. Inte desto mindre tillhörde de flesta storgodsen bourgeoisien snarare än adeln. Det är svårt, på grund av släkternas ingiften och innehavens därav följande fördubbling, att riktigt veta hur betydelsefulla *latifundia* var inom ekonomin, men över hälften av den odlingsbara jorden i Spanien ägdes av människor, vilkas sammanlagda jordinnehav översteg den enligt spanska förhållanden tämligen stora arealen 100 hektar. På de godsen bedrevs vanligen odling av traditionella grödor (särskilt oliver och vin), och löftesrika nya sådana (bomull, ris, vete) försummades ofta, av brist på investeringskapital. Konstgödsel, bevattning och mekanisering brydde man sig inte heller om, och mycken jord (dock förmodligen föga fruktbar jord)

lämnades ouppodlad. Många sådana egendomar arrenderades visserligen ut till höga priser. Men alla som arbetade på dem bodde i de stora vita sovstäderna i söder och väster och lejdes, eller lejdes inte, av ägarens förvaltare i soluppgången och fick en obetydlig lön (låt oss säga 3,50 pesetas per dag), utom i skördetiden. (Den genomsnittliga lantarbetarlönen har beräknats till 2,80 pesetas per dag, lönen under skördetiden till 5,50 pesetas. Den genomsnittliga årsarbetstiden uppgick till 250 dagar.)

Tillgången på arbetskraft var i det närmaste dubbelt så stor som efterfrågan. Den årligen ökande befolkningen kunde inte absorberas av ny industri vare sig i Madrid eller i Katalonien — inte heller av emigration till Amerika (den möjligheten upphörde efter år 1930). Arbetslösheten grasserade därför: genomsnittligt arbetade man per år mellan 180 och 250 dagar i Andalusien, ofta 130. Lönerna under skörden låg nära genomsnittet i städerna, men arbetare på orten fann sig då konkurrera med kringvandrande eller till och med portugisisk arbetskraft. Det fanns alltid ny arbetskraft att ta till, och de enda strejker som kunde börja få någon verklig effekt var de som sattes i gång under skörden, och många samvetsömma arbetare brukade dra sig för något så fördärvligt.

De jordlösa lantarbetarna i södra Spanien var emellertid den revolutionära grupp som lättast kunde komma till stånd i landet. Deras villkor hade försämrats på de hundra år som förflutit sedan kyrkans jordegendomar hade konfiskerats. Hundra små lättnader som funnits i det gamla ineffektiva ”feodala” systemet hade försvunnit i och med modernt kapitalistiskt jordbruk — från möjligheten till axplockning till utnyttjandet av allmänningar som betesmark och vedplockning. Få jordlösa lantarbetare hade ens trädgårdar. Följaktligen lockades bönderna av anarkismen, och de flesta jordbruksarbetarna i Andalusien och Estremadura var antingen helt och hållet eller delvis anarkister omkring år 1920. Mellan 1903 och 1907 och mellan 1917 och 1920 (de ”bolsjevikiska tre åren”) hade det förekommit otaliga strejker, försök att skrämma, våldshandlingar och till följd härav försämrade relationer på landsbygden. Socialisterna började också göra framsteg i dessa områden. De berörda arbetarna hade inga arrenden, och då de var undersysselsatta om inte arbetslösa, var de lätt åtkomliga för revolutionär propaganda. Och när det väl blev känt att N.N. var anarkist, var hans utsikter att på nytt få arbete mycket små.

Också ägarna av små gårdar hade problem. De flesta av dem vilkas egendomar verkade mycket små — över tre fjärdedelar av småbruken (det vill säga de under 10 hektar) hade en areal mindre än ett tunnland — var i själva verket trädgårdsodlare med en potatisåker och hade något annat arbete, som fiskare, kringvandrande arbetare eller daglönare. På 1930-talet var trycket på de bönderna så mycket kraftigare, därför att emigrationen till Nord- och Sydamerika, särskilt betydelsefull i Galicien, hade upphört. Vad beträffar egentliga arrendatorer hade få sina arrenden ordnade genom någon skriftlig överenskommelse, och om så var fallet gällde det bara en kort tid. Arrendatorer kunde inte överlåta sina gårdar till sina söner, och om egendomen såldes eller ägaren dog, kunde den nye innehavaren säga upp det löpande arrendet. Många arrendatorer hade stora skulder till lokala penningutlånare. Så var det problemet med *rabassaires* i Katalonien (av *rabassa morte*, död vinranka på katalanska). Det var bönder som hade odlat vinstockar i utkanterna av vissa stora egendomar och behöll dem till dess att vinstockarna dog: i det förflutna vanligen femtio eller sextio år. Vinlusens uppträdande i slutet av 1800-talet gjorde att nya vinstockar planterades, med kortare livslängd, cirka tjugofem år. *Rabassaires* försökte nu tillförsäkra sig äganderätten till den jord det gällde. Under republiken skulle deras hållning bli mer och mer radikal. Bortsett från dem var det få småbrukare, arrendatorer eller självägande bönder som anslöt sig till något av de revolutionära partierna. Alla var medvetna om sin status, som de betraktade såsom högre än en vanlig arbetares.

Socialisterna hade intresserat sig för jordbruksfrågor alltsedan början av 1920-talet. Ett

”jordbrukssekretariat” inom UGT hade bildats 1927. Deras planer omfattade en allmän jordreform, jämförbar med reformerna i Mexiko, eller i Östeuropa efter 1919, som skulle godkännas av cortes efter vederbörlig konsultation av experter och analyser på platsen. Deras kortsiktiga planer var de som lades fram såsom förordningar av Largo Caballero när han var arbetsminister, i maj 1931. Hädanefter kunde arrendatorer avhysas endast om de inte hade betalat arrendet eller inte hade odlat jord. Arrendatorer som sade upp sina kontrakt skulle få betalning av jordägarna för förbättringar, om sådana hade gjorts. Arrendatorer kunde få sina arrendeavgifter minskade i händelse av dålig skörd, eller om avgiften översteg inkomsten från gården. Kollektiva hänvändelser från grupper av bönder skulle föredras vid ansökan om arrenden (socialisterna i regeringen önskade uppmuntra kollektivisering, dock inte påtvinga de ovilliga den). Åtta timmars arbetsdag skulle utgöra norm, med övertidsbetalning för extra arbete. Skiljedomsnämnder sammansatta av godsägare och bönder skulle avgöra lönetvister: en ordförande skulle antingen väljas eller, om man inte lyckades nå någon överenskommelse, utses av arbetsministern (som just nu var socialist). Lagen om *términos municipales*, stadsgränser, innebar att arbetsgivare måste erbjuda arbete åt människorna i vederbörande stad innan de vände sig till utomstående, och en lag med rubriken *laboreo forzoso*, tvångsarbete, förpliktade jordägare att sköta sina egendomar på regionens ”traditionella” sätt — det vill säga, de kunde inte övergå till något nytt för att motverka eller utmanövrera sina lantarbetare, i avsikt att hålla lönerna nere.

Av dessa fick lagen om *términos municipales* en avgörande verkan genom att avskaffa ägarens handlingsfrihet att anställa vem han behagade och att vända sig till folk utanför byn för att slå ned en lokal strejk. Men förordningen påverkade de kringvandrande arbetarna ogynnsamt. Dess verkan blev att förhindra en fortsatt tillströmning av arbetskraft till städerna, och den gjorde ingenting för att stimulera investeringar på landsbygden, som ensamma kunde ha skapat flera arbetstillfällen där. Inte desto mindre var lantarbetarna imponerade. Sak samma att deras förväntningar ökades omåttligt, så att de hoppades att den slutliga jordreformen skulle ge de fattiga verklig makt. Sak samma att förordningarna om arrenden gav domstolarna för mycket arbete. Lantarbetare började gå med i UGT:s jordbruksavdelning, FNTT (*Federación Nacional de Trabajadores de la Tierra*), i så stora skaror, att det år 1932 fanns omkring 450 000 socialistiska, huvudsakligen jordlösa lantarbetare, nu flera än anarkisterna på landsbygden, för första gången. Dessutom utgjorde dessa arbetare halva det totala antalet medlemmar i UGT, vars karaktär därför höll på att förändras: i stället för ett stadspräglat förbund av det traditionella proletariatet, praktiskt inriktat och disciplinerat, blev det under de närmaste par åren åtminstone delvis kiliastiskt och normlöst till sina förväntningar och sitt uppträdande. Under tiden fick de nya påbuden en annan verkan, genom att bana väg för högre löner: inkomsterna fördubblades mellan 1931 och 1933 till följd av beslut i Largos blandade skiljedomsnämnder.

Arbetet inleddes också på en verklig jordreform. Den första planen, som hade fördelen att vara enkel, effektiv och politiskt genomförbar, sökte placera 60 000 till 75, 000 jordlösa lantarbetare om året på jord som ”tillfälligt” hade konfiskerats från de största jordägarna, och allt skulle betalas med en extra skatt på alla stora jordägare. Den planen var alltför blygsam för det socialistiska partiet, alltför långtgående för radikalerna. Alcalá Zamora lade fram en egen plan, vilket också ett jordbruksutskott i cortes gjorde. Alla de förslagen avvisades. Till slut, i mars 1932, lade Marcelino Domingo, Azañas välmenande men okunnige nye jordbruksminister, fram en mycket invecklad plan. Omkring hälften av Spaniens yta skulle tekniskt sett betraktas såsom möjlig att expropriera, även om bara en liten del skulle övertas till en början. Bönderna skulle bosätta sig antingen som enskilda gårdsägare eller som medlemmar av ett kollektiv, i enlighet med rösterna i vederbörande kommun. All jord som beslagtagits skulle ersättas, med undantag för grandernas eller andras jord, de som hade

förvärvat sina egendomar på 1800-talet genom att såsom privata gårdar hävda det som formellt hade varit deras enbart att förvalta, enligt de feodala bestämmelser som avskaffades år 1811. Jordlösa lantarbetare skulle stå överst på listan över dem som önskade bosätta sig som nybyggare på ny jord, men självägande bönder kunde också ansöka om sådan jord. Nybyggarna kunde inte sälja, inteckna eller arrendera ut den jord de hade förvärvat: staten skulle vara den nye ägaren. Ett jordreforminstitut inrättades för att administrera detta, och för att uppmuntra teknisk utbildning, investeringar och bevattning.

Den jord som skulle övertas var, för det första, jord som ägdes av en enda person i en enda kommun utöver ett visst maximum, som varierade efter grödan (spannmål 295 ha; ouppodlad jord 650 ha; vingårdar 145 ha). För det andra skulle jord i närheten av staden exproprieras, om den inte var odlad och om ägaren också hade jord till ett värde av över 1 000 pesetas i samma stadsområde. ”Feodal” mark (med länsherredomsrätt), dåligt odlad mark, land som kunde bevattnas men inte hade blivit det samt ständigt utarrenderad mark kunde också exproprieras. Endast den jord som tillhörde granderna av Spanien — den högsta adliga värdigheten — påverkades på riksplanet, inte kommunalt, i den meningen att de adelsmännens jordinnehav begränsades till ett maximum, oberoende av var det fanns.

Alla dessa stadganden begränsades av modifikationer, så att till slut de stora jordägarnas egendom, med undantag för grandernas, inte påverkades mycket, om de var spridda vida omkring. Varför, frågades det fullt förståeligt, skulle grander behandlas på ett sätt och de nyrika på ett annat? Skog och betesmark undantogs också. Lagarna skapade oro bland småbönderna, utan att omvandla grunden för jordbruket i Spanien. Largo Caballero kunde med fog säga att lagen var ”ett huvudvärkspulver för att bota en blindtarmsinflammation”. Den var dock en början, och om den hade genomdrivits rätt, med vissa jämkningar och förbättringar på grundval av gjorda erfarenheter, kunde den ha fått betydande verkan, i synnerhet om planen att avsevärt öka den konstbevattnade arealen hade satts i verket samtidigt. (Spanien hade omkring i 600 000 ha bevattnade, och republiken planerade att bevattna ytterligare i miljon ha.) Men reformen genomfördes inte alls på rätt sätt.

För det första angrep jordbrukspolitikerna, under ledning av karlisten José María Lamamié de Clairac, lagen dag efter dag i cortes, med stor ihärdighet. För det andra försummade republikanerna, bland dem Azaña och till och med ministern, Marcelino Domingo, att närvara vid många av debatterna om jordbrukslagen. De intresserade sig i första hand för kyrkan, den katalanska frågan, en fri press och ett bra skolsystem. Deras kunskaper i ekonomiska frågor var lika blygsamma som deras intresse. Följaktligen förändrades lagen, trots att den slutligen antogs, under debatten av den, och många tvivel gjorde sig hörda, också bland många av dess tillskyndare. Debatterna växlade under sommaren 1932 om med debatterna rörande lagen om katalansk självstyrelse. När jordbrukslagen äntligen gick igenom rådde det ingen iver att sätta den i verket. Ministern tycktes alltjämt känna saknad efter sin tid i ecklesiastikdepartementet. Ändå hade stora förhoppningar väckts bland lantarbetarna. De förväntningarna skulle snart komma på skam. Jordreformen hade i Spanien, som på andra håll, blivit en myt. I likhet med frasen ”generalstrejk”, eller orden ”frihet” eller ”revolution”, verkade den vara ett program för sin egen skull, utan hänsyn till det faktum att stora och små gårdar har lika vitt skilda problem som regnrika och torra områden. Något kunde göras för att lindra jordbrukslivets nöd i Spanien genom lagstiftning och investeringar, men eftersom kontroll av vattentillgångarna, dränering, konstbevattning och anskaffandet av kemiska gödningsämnen alla är beroende av investeringar och industri, var den enda verkliga lösningen på jordbrukets problem att finna utvägar att minska befolkningen på landsbygden och att stimulera industrin.

7. Den katalanska författningen — baskerna — armén — nya sammansvärjningar — general Sanjurjos uppror

En folkomröstning hade hållits i Katalonien. Den hade givit 592 961 röster för självstyrelse och endast 3 276 mot. Måhända hade inte i några fria val, någonstädes, en så överväldigande röstövervikt förekommit. Under sommaren 1932 hade en katalansk författning blivit lag. De fyra provinsråden skulle omorganiseras till en katalansk regering, kallad *generalidad*, det gamla namnet på det medeltida generalguvernörskapet i Katalonien. Katalanska och spanska skulle båda vara officiella språk. I likhet med Ulster skulle Katalonien fortsätta att sända ledamöter till det centrala parlamentet, liksom också till den nya lokala kammaren i Barcelona. Socialister, radikaler och kastilianska intellektuella som Unamuno samarbetade med högern i sitt angrepp på författningen. Men *generalidad* hade ingen som helst makt i fråga om utrikespolitik, försvar och gränskontroll. Den handlade endast som ”ombud” för den centrala regeringen när det gällde ordningens upprätthållande, domstolsväsendet, skolor, kommunikationer och offentliga arbeten. Det katalanska parlamentet kunde endast ta initiativet till lagstiftning i fråga om lokal administration, hälsovård, socialvård och civilrätt. Varje intressekonflikt skulle lösas av en författningsgaranternas domstol. Men det var ändå ett stort ögonblick när överste Maciá visade sig tillsammans med Azaña på en balkong på Plaza de San Jaime i Barcelona för att ta emot folkmassornas jubelrop, de som hade väntat så länge på att få sina önskemål uppfyllda. ”Jag hyser det största förtroende”, sade Maciá, ”för den goda vilja varmed ni kommer att ta emot denna författning. Men det är inte den författning vi röstade för.” Så började den katalanska republikens korta, tragiska historia.

Under tiden gjorde baskerna ett nytt försök att få självstyrelse.

Baskerna var ett folk på omkring 600 000 människor, som sedan urminnes tider hade bott i västra utkanten av Pyrenéerna. Av dem bodde cirka 450 000 i Spanien, de övriga i Frankrike. Befolkningen i de tre baskiska provinserna uppgick år 1930 till 891 710 personer; med Navarra nådde summan i 237 593. Långt ifrån alla som bodde i provinserna var basker. Folkets ursprung är okänt. De som är angelägna att förringa olikheterna mellan basker och spanjorer har identifierat den traditionella baskiska dansen *espata danza* med iberernas *tripidium*, studerad av Strabo. De har därför hävdat, övertygande men inte fullt bindande, att baskerna är iberer som har bevarat sin egenart i sina avlägset belägna dalar. Det baskiska språket står nära det man känner till av det iberiska. Det är primitivt, utan någon större litteratur. Det enda säkra i fråga om baskisk historia är förhandenvaron av ett egenartat samhälle i de bergiga spanska provinserna Guipúzcoa, Vizcaya, Alava och Navarra (och, i mindre utsträckning, bland baskerna i Frankrike) sedan tiden före alla skriftliga dokument.

Det som sedan äldsta tider utmärkt detta samhälle har varit religiös fromhet, politisk isolering och självförsörjning på jordbrukets område. Eftersom kyrkan här fortfarande hade nära kontakt med jordbruket, förblev dess byggnader centra för medborgarnas liv. Lokala rådsförsamlingar samlades alltjämt på dessa låga och breda kyrkors verandor. De baskiska prästerna hävdade att år 1936 så gott som hela bondebefolkningen i Guipúzcoa, Alava och Vizcaya, och över hälften av dem i industriområdena (bland dem som till börden var basker) var utövande kristna.

Politiskt brukade, åtminstone från medeltidens början, församlingar sammansatta av representanter för alla män över tjugoett års ålder träffas vartannat år under en ek i Guernica i Vizcaya. Där brukade monarken, eller hans representant, svära att respektera baskiska rättigheter. Ett verkställande råd valdes sedan genom lottning, som skulle styra landet under de närmaste två åren. Både eken och staden Guernica blev heliga för baskerna, de symboliserade en överflyttning till det politiska livet av en gammal dyrkan av eken. Dessa upplysta sedvänjor var väl utvecklade redan före morernas ankomst, av vilka baskerna aldrig

besegrades. Ändå hade baskerna aldrig varit självständiga. (Med undantag för dem som bodde i Navarra. Det lilla kungadömets monarker härskade där till 1500-talet.) En stor del av Kastilien hade faktiskt koloniserats av baskiska nybyggare, när landet återerövrades från morerna. Baskernas första åtgärd för att hävda sig företogs i början av 1800-talet när de, därför att de var katoliker men också på grund av sin starka lokalpatriotism, bildade kärnan i karlisternas arméer i deras krig mot liberalerna. Resultatet blev att deras lokala rättigheter avskaffades år 1876.

Den vrede detta orsakade påverkades i slutet av 1800-talet av industrialiseringen. Baskerna hade länge varit kända som skeppsbyggare, därför att det fanns så gott om ek i Vizcaya. Det baskiska ankaret var en berömd exportartikel på 1700-talet. I slutet av 1800-talet blev Bilbao en stor industristad, till följd av de lätt utskeppade järnmalmsfyndigheterna runt staden. I början av vårt sekel kom 45 procent av Spaniens handelsflotta från de baskiska provinserna, liksom så gott som allt Spaniens järn. Den spanska stålindustrin var också lokaliserad till det baskiska området, och på 1930-talet producerade Vizcaya tre fjärdedelar av Spaniens stål och hälften av dess järn. (Men den baskiska järnmalmens glanstid var förbi: produktionen 1929 var hälften av vad den varit 1913.) Omkring en tredjedel av alla spanska investeringar var baskiska. En välmående men progressiv medelklasstrygghet fann sitt uttryck i baskiska banker. De överskred familjeföretagets gränser och kom att inta en dominerande ställning inom spanskt bankväsen. Bankcheferna förblev begripligt nog centralister, på grund av sina sociala och ekonomiska intressen, men den övriga baskiska medelklassen förenade, i likhet med katalanerna, sin sakliga tyngd och betydelse med romantikernas som, under ledning av Sabino de Arana (son till en karlist och en man som blev baskisk nationalist i Katalonien), på 5890-talet började kräva en pånyttfödelse, eller en kraftförnyelse av de lokala rättigheter som hade avskaffats så kort tid tidigare.

I början av 1930-talet innebar den nationalistiska rörelsens katolicism att den inte kunde komma överens med de republikanska partierna. Det baskiska partiet var faktiskt närmast radikalt i sina försök att hindra giftermål med icke-basker och i sitt tal om att fördriva kastilianare. Den baskiska kyrkan understödde kraftigt den nationalistiska rörelsen och hoppades att det skulle komma en dag, då basker skulle upphöra att lära sig kastilianska, ”liberalismens språk”. Det var följaktligen inte förvånande att de baskiska parlaments-ledamöterna lämnade lokalen under diskussionen av författningens klerikala paragrafer.

Baskerna tycktes år 1931 stå så långt till höger, att deras ledare José Antonio Aguirre det året uppsöktes av den oförbätterlige monarkistiske intrigmakaren general Orgaz och ombads att gå med i en militär komplott mot regeringen. ”Om ni till mitt förfogande ställde de 5 000 unga baskiska nationalister som häromdagen paraderade i Deva, skulle jag snabbt göra mig till Spaniens härskare”, sade generalen. Några dagar senare fick Aguirre besök av ett sändebud från kung Alfonso, som sade: ”Kungen önskar gottgöra de oförrätter baskerna fått utstå. Möjligheterna att återinföra *era fueros* (gamla lagar) undersöks.” Aguirre, en ung advokat som hade sitt förnämliga utseende och sin skicklighet som fotbollsspelare i Bilbaos idrottsklubb att tacka för mycket av sina politiska framgångar, avvisade båda förslagen, och därefter iakttog monarkisterna en speciell bitterhet gentemot det baskiska nationalistpartiet. En baskisk lag lades snart fram, som skulle ha givit baskerna samma mått av självständighet som katalanerna åtnjöt. (De hade redan åstadkommit *concierto económico*, ett speciellt arrangemang för statlig skatt, samt några andra inslag av administrativ självständighet.)

I juni 5932 samlades delegater från de fyra provinserna i Pamplona. De från Navarra sade nej till lagförslaget, med så jämna röstsiffror som 123 mot 109. Karlismen hade alltid varit stark i Navarra, och fastän basker och karlister hade hyst samma uppfattningar på 1800-talet — karlismen hade i själva verket haft många baskiska anhängare — skilde sig de båda rörelserna åt i frågan om var den högsta makten skulle finnas i framtiden: i Bilbao eller i Madrid.

Hädanefter slog Navarra in på en annan väg än baskerna. Delegaterna från de tre andra provinserna antog under tiden lagförslaget med stor majoritet. Den bekräftelsen stadfästes senare av en folkomröstning i de tre provinserna. Av sammanlagt 489 887 röstande i de tre provinserna röstade 411 756 för lagförslaget, 14 196 emot, och 63 935 avstod. Ty vid den tidpunkten stödde alla samhällsklasser i de baskiska provinserna (av vilka många var invandrare från Asturien, Andalusien eller Galicien) kravet på begränsad självstyrelse, om än inte oberoende. En stor majoritet gav faktiskt sitt stöd åt det gamla baskiska slagordet: ”För Gud och våra gamla lagar”.

Kulturen spelade en mindre roll i den baskiska förnyelsen än den gjorde bland katalanerna. Det fanns inget operahus i Bilbao, ingen baskisk motsvarighet till katalanska konstnärer som Sert eller Gaudí. Deras rörelse fick kraft av republikens antiklerikalism. I motsats till Barcelonas nationalister fann baskerna sina bästa marknader utanför Spanien. Det är en ironisk tragedi att denna motvilja mot förbindelserna med Spanien drev dem in i inbördeskriget och krossade dem. Lika ironiskt är det att de medelklassen tillhörande baskiska ledarna huvudsakligen talade kastilianska och i en del fall endast med svårighet talade baskiska.

De växande framgångarna för de båda separatiströrelserna i Katalonien och de baskiska provinserna fick återverkningar på andra håll. En separatiströrelse i Galicien hade inletts under Primo de Riveras diktatur. En lag om galicisk självständighet förbereddes av Casares Quiroga, inrikesminister i Azañas regering. Det förekom liknande aktiviteter bland valencianarna, och till och med bland kastilianarna. Några människor tyckte faktiskt att Spanien var på väg att splittras geografiskt. Detta var ytterligare ett skäl till fruktan, och en benägenhet att sanktionera våld, bland dem som trodde att de skulle kunna förlora på en så påtaglig sönderdelning.

Kyrkan och många inom medelklassen stöttes bort från republiken av de religiösa paragraferna i författningen. Jordägarna hade uppretats av jord-reformlagen. Det var armén som mest kränktes av den katalanska lagen och av utvecklingen i riktning mot en federal spansk stat.

De dagar var förbi, då en fransman som Brantôme kunde känna sig stolt över människosläktet när han såg spanjorerna rida till sina krig i Flandern, ”som furstar i sin högmodiga och förmätna värdighet”. I själva verket hade den spanska armén under senare tid visat få tillstymmelser ens till kompetens. Wellington ansåg de spanjorer som kämpade tillsammans med honom vara modiga men odisciplinerade. Engelska iakttagare av karlistkrigen hade observerat samma sak. Det första karlistkriget avslutades inte med en seger på slagfältet, utan med ett fördrag (i Vergara, ett ord som därefter blev liktydigt med en förödmjukande kompromiss), som satte karlistiska officerare i stånd att med full lön ta tjänst i den reguljära armén. Den överenskommelsen hade inlett en era av övervikt av officerare gentemot manskap i den spanska armén. Under monarkins sista år fanns det 17 000 officerare (bland dem 195 generaler) och cirka 150 000 soldater — en officer för var nionde man. (1800-talssiffrorna var ännu orimligare. År 1898 fanns det en general på var hundrade man.) Detta var orsaken till att armén i Marocko hade varit ur stånd att tillhandahålla goda fältlasarett, stridsvagnar och moderna stridsövningar.

Det var en banal sanning att säga, att denna stora styrka vidmakthölls inte för att bekämpa Spaniens fiender utomlands, utan för att skapa ordning i hemlandet. Alltsedan napoleonkrigen hade officerarna i den spanska armén vant sig vid att leva ett politiskt liv. Det hade förekommit otaliga *pronunciamientos*, framgångsrika eller misslyckade, mellan 1814 och 1868. Mellan 1868 och 1875 hade armén, klädd i trasor, illa utrustad och odisciplinerad, avsatt kungen, inkallat en annan furste från Italien, upprättat republiken, återställt ordningen och, slutligen, på nytt gjort landet till en monarki. Generaler hade inte öppet ingripit i politiken

mellan 1875 och 1923, men de hade rådfrågats och gynnats av både Alfonso XII och Alfonso XIII, som i sin egenskap av högsta befälhavare hade speciella förbindelser med armén. De förolämpningar ”mot arméns ära” som en katalansk tidning gjorde sig skyldig till år 1905, medförde den förbluffande eftergiften i lagen om rättsskipningen, av en regering under tvång utifrån, att angrepp på armén skulle dömas enligt militär lag. År 1917 hade armén krossat generalstrejken, fastän den själv vid den tiden delvis företedde oroligheter. Från 1923 till 1930 hade general Primo de Rivera upprätthållit en militärdiktatur, och han hade frånträtt sin befattning först när han fick meddelande (av sina kolleger bland generalerna) om att garnisonerna var emot honom. Under tiden hade krigen i Marocko, från 1909 till 1927, givit många tillfällen till illusioner om storhet, men också om elände. Det var otänkbart att armén någon längre tid skulle hålla sig utanför rampljuset i republiken.

Azaña beslöt när han var krigsminister att minska denna alltför starka institutions makt. Med sin sedvanliga olyckliga förmåga att formulera en fras som skulle bli ihågkommen förkunnade han att han skulle ”pulverisera” republikens fiender. Han försökte göra det genom att avskaffa lagen om rättsskipning. Han avskaffade också arméns (och flottans) högsta råd, ställde försvarsgrenarna under civila domstolars jurisdiktion. Han upphävde vicekungarangen generalkapten. Som det redan har påvisats lät han alla officerare välja mellan att svära en trohetsed till republiken och att ta avsked med full lön. Azaña gjorde också vissa entledigan-den i avsikt att göra armén till en effektivare, om än mindre styrka. Men andra av Azañas åtgärder — upphävandet av befordringar som vunnits genom tapperhet i fält — måste nödtvunget göra honom impopulär. Hans språk var ofta överdrivet, hans handlingar despotiska, hans rådgivare hämtade från ett föga populärt ”svart kabinett” av liberala officerare, sådana som general Ruiz Fornells och överste Hernández Sarabia. Armén var också förbittrad över sådana inskridanden i dess ceremoniella, eller symboliska, liv som avskaffandet av trohetseden till fanan. När arméns stabschef, general Goded, den synnerligen politiske general som hade biträtt vid Primo de Riveras *pronunciamiento* och sedan hade rest sig mot honom, arresterade en republikansk överste, Julio Mangada, för att denne ropat *Viva la república!* sedan han själv ropat *Viva España!* under en middag i officersmässen, stödde Azaña visserligen Goded och satte Mangada i fängelse för insubordination. (Mangada hade också kastat sin vapenrock på golvet och trampat på den.) Men efteråt remplacerades Goded med en mindre ärelysten officer, general Masquelet. (Goded blev arméinspektör.) Det förekom andra liknande incidenter.

Under republikens hela tid utgjorde de spanska officerarnas antal 10 000. De antogs föra befälet över 150 000 man som, med undantag för främlingslegionen och de infödda moriska trupperna (de var kända såsom ”Afrikas armé”), var värnpliktiga. Värnpliktstiden var ett år, men den uppgick sällan till nio månader: de 15,o 000 var en formell siffra. Denna armé var utspridd i garnisoner i provinsernas huvudstäder. Azañas reformer lyckades emellertid inte minska den militära budgeten, utbildningen förbättrades inte och stridsförberedelserna försummades.

De flesta av de ledande officerarna inom armén hade deltagit i krigen i Marocko, och de blickade nostalgiskt tillbaka, många av dem, på de krigens brutala atmosfär av kamratskap i strid. Allt efter som åren gick glömde de blodet och kom ihåg äran. Trots att många av deras kamrater hade dödats i Marocko, hade det funnits rika tillfällen till snabb befordran och fritt militärt välde. Många trodde, felaktigt, att politisk inkompetens i Madrid hade varit orsaken till att de fått utkämpa kriget med alltför litet ekonomiskt understöd, utan tillräckliga vapen eller förråd. Sedan Primo de Rivera, med Frankrikes hjälp, hade besegrat rifberberna hade de officerare som skapat sig ett namn under de fälttågen, de så kallade *africanistas*, med förakt sett på dem bland sina kolleger (*peninsulares*) som inte hade anmält sig som frivilliga till imperieäventyret. Kriget i Marocko hade så ofta varit nära att misslyckas, i synnerhet hade

händelserna 1923 varit så fruktansvärda, att den slutliga segern gjorde veteranerna speciellt stolta. Eftersom kungen hade varit en entusiastisk förespråkare av protektoratet, var det naturligt att många av dessa officerare var monarkister. De männen kunde knappast beskrivas som gammalmodiga, för i motsats mot sina föregångare under 1800-talet hade de erövrat ett territorium, inte dragit sig bort från det. *Africanistas* var en offensiv elit, romantiskt gripen av detta att ha ”skrivit ett ärofullt blad” i historiens bok genom att i triumf rida till det heliga Xauen. Många av dem hyste en önskan att förbättra, tvivelsutan på ett faderligt sätt, de sextiosex stammarnas lott i Spanska Marocko. Silvestre, generalen som hade besegrats vid Annual år 1921, hade med fasa utropat, när han såg fängelserna i Larache: ”Detta är fruktansvärt, omänskligt: jag skall inte tåla något sådant i ett land under vårt beskydd.” Den franske generalen Beaufre, på andra sidan kullarna, skrev: ”Vi utkämpade dessa kolonialkrig med gott samvete, i förvissning om att vi förde med oss civilisation och framåtskridande, säkra på att vi skulle hjälpa dessa människor att lämna sitt efterblivna tillstånd.” Sådana var officerarnas minnen. En sergeant erinrade sig: ”Under det här seklets första tjugofem år var Marocko ett slagfält, en bordell och en oerhört stor krog.” Barea, som tjänstgjorde som sergeant i Marocko, hånade anspråksfullheten: ”Civilisera marockanerna ... vi? Vi från Kastilien ... som inte kan läsa och skriva. Vem tänker civilisera oss? Vår by har ingen skola ...”

Marockos ”epos” spelar en betydelsefull roll i berättelsen om republikens sammanbrott, ty generalerna Sanjurjo, Goded, Franco, Millán Astray, Queipo de Llano och Mola, för att nämna de mest kända riddarna i Afrika, liksom också några yngre officerare, som överstarna Varela och Yagüe, betraktade själva Spanien som ett marockanskt problem av ett nytt slag: hemsökt av upproriska stammar i politiska partiers förklädnad och krävande en järnhand, om än en faderlig sådan. *Africanistas* erinrade sig också med tillgivenhet de två styrkor som hade hjälpt dem att segra. Det var den hårda och skoningslösa främlingslegionen, trots sitt namn bestående främst av spanjorer, jämte en del portugiser, fransmän och tyskar. Den hade bildats år 1920 av general Millán Astray som en stormtrupp. Vidare de moriska regulares, skapade av general Berenguer, Primo de Riveras efterträdare. De var inhemska trupper som från 1911 och fram över hade utbildats som till hälften soldater, till hälften poliser, under spanska officerare, för att undertrycka banditväsendet.

Många spanska arméofficerare såg i sina egna traditioner en viss föreställning om ett tidlöst, suveränt kastilianskt Spanien, utan politik, som skapade ordning och bannlyste allt icke-spanskt (varmed de förstod separatism, socialism, frimureri, kommunism och anarkism). De kunde inte intala sig att deras ed, som officerare, att ”vidmakthålla landets oberoende och försvara det mot inre och yttre fiender” ägde företräde framför deras lojalitetsed till republiken. Den genomsnittlige spanske officeren var när han nått livets middagshöjd missbelåten, irritabel och högerorienterad. I Spanien, som på andra håll, var den unge officeren i allmänhet lycklig, när han fortfarande försörjdes av familjens eller släktens pengar. Han var också lycklig därför att hans uniformer och hans ståtliga figur alltjämt kunde blända de giftasvuxna döttrarna i hans familjs umgängeskrets. Så följde en kort förlovning, befordran till kapten och giftermål. Det blev ökade utgifter, skenet måste hållas uppe, men lönen förblev låg. Ungdomens militära hänförelse försvann. Balsalens djärva unga lejon blev en bitter statsanställd: föga mer än en polis i en landsortsstad. Hans hustru tärdes svårt av ett oupphörligt sparandes krav. Hon pekade avundsjukt på sin mans en gång föraktade civila jämnåriga. De erfarenheterna kunde utgöra en del av officerarnas lott i alla länder. I Spanien tycktes det finnas en utväg. Officeren kunde drömma om en *pronunciamiento*, som skulle försätta honom i en ställning som var högre än hans förnuftiga liberala och handelsidkande vänners. (De officerare som nu hade möjlighet att befordras till högre rang inom armén hade varit elever vid infanterihögskolan i Toledo ungefär vid tiden för spansk-amerikanska kriget.) Ett sådant handlande stämde helt med traditionerna inom spansk politik och var inte heller ett helt och

hållet högerinriktat sådant. Ändå var det få officerare som ”reste sig” eller ”gjorde uppror” av ren ärelystnad i Spanien, åtminstone på 1900-talet. De tilltänkta rebellerna var vanligen hängivna män som handlade efter bästa förstånd, vilkas politiska oro stimulerades av deras kamraters psykologiska redobogenhet att sanktionera revolt av historiska skäl.

Den spanska armén var ändå mera politiskt splittrad än någon annan i Europa, fastän inrättandet av militära högskolor under restaurationens tid hade kommit majoriteten av alla officerare att oftare vara konservativa än liberala, liksom det också skapat något av en kastanda. Splittringarna inom den spanska medelklassen kom dock till synes inom armén, likaväl som inom andra yrkesgrupper. År 1931 var en liten minoritet officerare radikala, en större minoritet hyste starka högerorienterade åsikter, en annan minoritet återigen var lojal mot den nya republiken, utan något annat politiskt engagemang. Återstoden, kanske hälften av samtliga, var opolitiska och opportunistiska, även om de genom sin uppfostran var benägna för konservatism och att misstro civila.

År 1932 väcktes lidelserna hos många officerare på grund av att den katalanska lagen antogs. Det var inte bara detta att skapandet av en katalansk stat tycktes hota integriteten hos det Spanien, som officerarna hade svurit att försvara. Katalansk självstyrelse verkade vara en medveten skymf av armén själv, som mellan 1917 och 1923 hade ägnat så mycken tid åt att bevara Barcelona i ett belägringstillstånd. Hade inte general Primo de Rivera gått hårdare fram mot de katalanska nationalisterna än mot några andra av sina kritiker? Vidare var de flesta officerare till börden kastilianare eller andalusier. Mycket få katalaner tog tjänst i armén.

Samtidigt blomstrade andra antirepublikanska planer. Det möte som hade inletts på Calle Alcalá i maj 1931 fortsatte, med en ständigt ökande skara deltagare. I slutet av år 1931 övergav kung Alfonso i landsflykten sitt motarbetande av sina tillämnat upproriska anhängare. Det följde på att han själv av cortes dömdes till livstids landsförvisning och konfiskation av hans ägodelar in absentia. Ett fördrag undertecknades nu mellan hans parti, de ortodoxa monarkisterna, och anhängarna till hans avlägsna karlistiska kusin. ”Alfonsisterna” hade få konstitutionella fördomar att tvista om med karlisterna, som nu kallade sig ”traditionalister”. Därför beslöt i september 1931 de båda grupperna formellt att samarbeta. Något framtida slött cortes skulle utan tvivel avgöra vem som skulle bli den verklige kungen.

Karliströrelsen — ty den var inte enbart ett politiskt parti — hade 1931 bevarat sin identitet, ehuru föga mer, efter sitt sista nederlag år 1876. I likhet med många skenbart hopplösa rörelser hade den splittrats, och dess medlemmar hade angripit varandra med allt större giftighet när deras antal smälte samman, fastän karlistiska ungdomar enligt vad man visste hade försökt omintetgöra valen i Katalonien på 1910-talet. Den karlistiske pretendenten, Don Jaime, gjorde med glädje eftergifter för ex-kung Alfonso, i utbyte mot ett lugnt liv. Han var ungkarl, och hans ende manlige arvinge var hans åttioårige farbror Alfonso Carlos. Denne var gift men hade inga barn. Vem visste vad som skulle ske med karlismen sedan dessa båda furstar hade dött? Tanken på en monarki med makten utövad av ett råd av framstående personer, ett korporativt valt cortes och regionalt överlåtande av myndighet kunde leva kvar, under mera lovande omständigheter, nu när karlisternas andra huvudtema, det om katolsk dominans på uppfostrans och kulturens område, bestreds så kraftigt av republikanerna. Republikens tillkomst återupplivade faktiskt karlismen på gräsrotsnivå i Navarra, i mindre utsträckning i Kastilien, Valencia och Katalonien, på ett sätt som förvånade dess pretendent och dess gamla ledare. Rörelsens olika element samlades på nytt. Den karlistiska författaren Victor Pradera grundade en ny tidskrift, en daglig tidning *El Siglo Futuro* blomstrade i Madrid, och medan Don Jaime och Don Alfonso blev goda vänner i Paris började unga medelklasskarlister uppenbara sig på platser, där den saken aldrig tidigare hade florerat, till exempel i Sevilla. Pengar och medlemmar anskaffades i lika mån av en andalusisk advokat,

Manuel Fal Conde, som för första gången gav den andalusiska karlismen en organisation. Hans rekryter var vanligen unga, ibland tillhörande arbetarklassen och, eftersom det fanns mycket få släktband med karlisterna på 1870-talet, lade man större vikt vid planeringen.

När Don Jaime dog i slutet av år 1931 avbröt hans efterföljare som pretendent, Alfonso Carlos, förbindelserna med Alfonsos monarkister. Karlisterna ägde faktiskt större förmåga att påtala den konstitutionella monarkins fel än att samarbeta med den. En del karlister, som greve de Rodezno, karlistisk generalsekreterare från 1932, en aristokrat från Navarra, hoppades alltjämt att kunna vinna alla monarkister för karlistiska åsikter. Men ungdomsrörelsen i Navarra ville ha ett slut på gentlemannasammansvärjningar i storslagna hotell. De ville skrida till handling och inte för evigt förbli, som en av dem märkligt uttryckte det, ”hårdhjärtade l'hombrespelare, trägna kafébesökare”. Som under 1 800-talet förblev karlisternas största styrka kvar uppe i norr, särskilt i Navarra. Fastän Navarra formellt var en baskisk provins, och trots att baskiska talades i många byar där, kom de politiska olyckorna i det förflutna och den nuvarande ekonomiska utvecklingen Navarra att slå in på den karlistiska snarare än på den baskiska nationalistvägen. Ty invånarna i Navarra var en belåten skara självägande bönder som slagit sig ned bland kullarna vid foten av Pyrenéerna. Anledningen till att majoriteten av dem var emot den baskiska förordningen var att Navarra inte hade någon bourgeoisie som var angelägen att leva ett västerländskt, av köpenskap präglat liv. Navarra var brinnande katolskt, och ingenting kunde förmå dess präster att modernisera den kristna läran. En resa till Navarra var fortfarande en expedition till medeltiden. Det behöver inte påpekas att republikens klerikala reformer gav upphov till speciell harm i Navarra, och de skulle i sig ha varit tillräckliga för att väcka den gamla andan i dessa pyreneiska dalar till nytt liv — och också på andra håll, för i mitten av år 1932 fanns det få större städer som inte hade en karlistisk avdelning, i allmänhet ledd av någon artig och aristokratisk våldsman.

Karlisternas politiska tankegångar var primitiva. Några år senare diskuterade en grupp politiker tanken på monarkens återvändande i närvaro av greve de Rodezno, som då ledde traditionalistpartiet i cortes. En av politikerna vände sig till Rodezno och frågade vem som skulle bli premiärminister, om kungen kom tillbaka. ”Ni eller någon av de här herrarna, det är en fråga om sekreterare.” — ”Men vad skulle ni göra?” — ”Jag!” utbrast greven. ”Jag skulle stanna hos kungen, och vi skulle tala om jakten.” Jaktens politik var i själva verket det väsentliga i den karlistiska samhällssynen. De ortodoxa monarkisterna, alfonsisterna, var rika godsägare eller finansmän. Karlisterna återfanns bland fattigare aristokrater, bönder, hantverkare och butiksägare, särskilt i områden som var mindre gynnade av centralregeringen.

Det fanns ingenting svekfullt i karlisternas religiösa, halvt mystiska fientliga inställning till den moderna världen (i synnerhet liberalismen och franska revolutionen), och i deras innerliga lojalitet mot *Dios, Patria* och *Rey*. Ändå, medan anarkisterna trodde att en pistol och en encyklopedi skulle skänka dem en ny värld, satte karlisterna en motsvarande tro till en kulspruta och ett missale. Andra eftersträvade visserligen att ge den nya karlismen en mera intellektuell anstrykning. Sålunda skrev Victor Pradera *El estado nuevo*, ett försök till en ny utopi som införde ett kraftigt element av korporativism, med undantag av att författaren tvingades medge att, när allt kom omkring, ”den nya staten” inte var något annat än Ferdinands och Isabellas gamla stat.

De sammansvärjningar mot republiken som hade börjat så snart efter republikens födelse nådde en förtidig mognad i general José Sanjurjos *pronunciamiento* i augusti 1932. Denne officer var den mest berömde krigaren i Spanien. Det var han, ”lejonet från Rif”, som i sin egenskap av militärguvernör i Melilla och chef för den framgångsrika landstigningen i Alhucemasbukten hade skänkt Spanien seger på nytt, år 1927. Efteråt hade han varit en duglig guvernör i Marocko. Han var en tapper, hårt drickande flickjägare vars sinnliga ansikte antydde en blandning av lojhet och styrka. År 1931 hade han som chef för civilgardet talat om

för kungen att denne inte kunde räkna med kåren som stöd för monarkin. År 1932, när han till sin förtret hade förflyttats till den mindre betydelsefulla posten som chef för carabineros, tullsoldaterna, övertalades han lätt av sina monarkistiska och militära vänner att det var hans plikt att resa sig mot republiken. ”Ni ensam, general, kan rädda Spanien”, sade de till honom. (Sanjurjo hade karlistiska förbindelser, eftersom hans far hade varit brigadchef i Don Carlos' armé och hans morbror hade varit Don Carlos' sekreterare. Han var själv född i Pamplona 1872, i början av det andra karlistkriget.) Han var tveksam och ägnade knappast tillräcklig uppmärksamhet åt komplottens organisation. Tydligen hade han blivit bestört över tragedierna i byarna vintern innan. Han hade besökt Castiblanco strax efter händelserna där och hört ögonvittnen beskriva hur kvinnorna i byn hade dansat runt civilgardisternas lik.

Flera karlistledare, bland dem Rodezno och Fal Conde, var delaktiga i denna sammansvärjning. Ett antal aristokratiska officerare utgjorde emellertid komplottens ryggrad — jämte de flesta av dem som hade träffats emellanåt sedan maj 1931. Ett stort antal var antingen yngre officerare, som hade svurit trohetseden till monarken först under åren omedelbart före hans abdikation, eller också gamla generaler som länge hade tjänat monarkin. Upproret var delvis ett försök att återinföra monarkin, delvis ett försök att störta ”Azañas antiklerikala diktatur”. Alfonsisterna, sådana som greve de Vallellano, Pedro Sainz Rodríguez och Antonio Goicoechea, generalerna Goded och Ponte, var också inblandade, medan general Emilio Barrera, som efter att ha varit den general som krossat Andalusiens anarkister 191718 hade varit Primo de Riveras ”vicekung” i Katalonien, var sammansvärjningens främste, om än inkompetente samordnare. (Lerroux kände utan tvivel till sammansvärjningen. Han var god vän till Sanjurjo och väntade sig förmodligen att bli premiärminister, om sammansvärjningen blev framgångsrik.)

Planen räknade med att framstående officerare skulle ta hand om de förnämsta regeringsbyggnaderna i omkring ett dussin städer. I sitt manifest i Sevilla använde Sanjurjo exakt de ord som hade tillgripits av republikens tillskyndare två år tidigare: ”Ett lidelsefullt krav på rättvisa väller upp ur folkets inre, och vi har drivits att tillfredsställa det ...” Innan upproret ägde rum sändes en ung monarkistisk flygare, major Ansaldo, för att söka vinna den italienska regimens stöd. Ansaldo träffade marskalk Balbo; löften om diplomatisk hjälp i händelse av seger förelåg. Hemma i Spanien lämnades också stöd av en ny och oerfaren fascistgrupp, det så kallade nationalistpartiet i Burgos, lett av en fanatisk och föga betydande jurist, dr Albiñaña.

Hela saken blev ett fiasko. Azaña och regeringen visste — tydligen genom en prostituerads förräderi — vad som var i görningen. I själva verket hade man i veckor pratat om saken på kaféerna. En av de sammansvurna, José Félix de Lequerica, en gång i tiden ”maurist” och tidningsägare, tillfrågades av domaren hur han kände till den för upproret bestämda dagen. ”Jag har hört det av min portvakt”, svarade han. ”I veckor har han sagt att datum uppskjutits. Så äntligen, i går, förklarade han högtidligt: 'Det är i kväll, Don José Félix.’” General Sanjurjo triumferade kortvarigt i Sevilla, men i Madrid gick allt på tok. De flesta av de tillärnade rebellerna infångades, efter ett tumult på Plaza de la Cibeles. Azaña iakttog nonchalant kampen, med en cigarrett i munnen, från krigsministeriets balkong.

I Sevilla utlyste både kommunister och anarkister storstrejk, och flera överklassklubbar brändes ner. Sanjurjo övertalades att fly till Portugal. Han greps i Ayamonte och fördes tillbaka för att ställas inför rätta tillsammans med 150 andra, huvudsakligen officerare, jämte två ättlingar av huset Bourbon. Den första resningen mot republiken slutade sålunda med ett snöpligt nederlag för dess motståndare. Resultatet blev också att man beslagtog de sammansvurnas jordegendomar, utan ersättning. Och ologiskt nog genomförde man också en långtgående konfiskation av jord tillhörande granderna av Spanien, om de hade en areal större än den som utsetts till expropriation enligt jordreformslagen. Inte heller den jorden betalade man

för. I ögonblickets hetta gjorde regeringen, och sedan cortes, ett särskilt undantag i sin jordbrukspolitik, som knappast kunde rättfärdigas. Vilka av granderna hade faktiskt stött Sanjurjo? Endast två av 262.

8. Casas Viejas — Azañas regerings nedgång och fall — valen i november 1933 — Gil Robles och CEDA — José Antonio Primo de Rivera och Falangens uppkomst — den spanska kommunismens begynnelsestadium

Azaña och hans regering uthärdade resten av år 1932 utan större svårigheter. Under en stor del av den tiden var de högerorienterade tidningarna *ABC*, *El Debate* och *Informaciones* indragna. Det förekom ett olycksbådande stort antal förebyggande arresteringar av högerpolitiker och officerare, som inte alla ställdes inför rätta. En utrensning bland de statsanställda diskuterades, för att avlägsna dem som var ”oförenliga med regimen”. Cortes' höstsession sysslade med godkännandet av församlingslagen, som upphöjde författningens religiösa stadganden till lag. Många jesuiter hade redan lämnat Spanien, men en mängd arbete krävdes alltjämt för att avslöja vilka skolor de faktiskt ägde, och vilka andra åtaganden de hade: jesuitorden var mästare i konsten att kamouflera äganderätt. Lagar förbereddes som fastställde tidpunkterna för upphörande av utbetalning av alla prästlöner i november 1933. År 1931 hade den klerikala budgeten uppgått till 66 miljoner pesetas. Biskopslönerna hade indragits i april 1931. Prästlönerna för år 1932 skars ner till 29,5 miljoner pesetas, och hela den klerikala budgeten skulle bli 5 miljoner pesetas. Kyrkan stod sålunda inför det allvarliga problemet att försörja 35 000 präster, av vilka 7 000 var över 50 år. Den religiösa undervisningen skulle också upphöra, och man inledde andra begränsningar av ordnarnas verksamhet: de kyrkliga folkskolorna skulle stängas den 31 december 1933, och läroverk, högskolor och institut för högre undervisning tre månader tidigare. Detta skulle innebära, i ett land som redan förut hade alltför få skolor, att ytterligare 350 000 barn skulle behöva undervisas. Enorma ansträngningar gjordes dock redan av Fernando de los Ríos, nu undervisningsminister, och av Rudolfo Llopis, direktör för folkskoleundervisningen, att förverkliga denna del av republikens ideal. Sjutusen skolor byggdes, och lärarnas årsinkomst höjdes till 3 000 pesetas. Ambulerande skolor sändes till avlägsna provinser. I slutet av år 1932 gick 70 000 elever i läroverk, mot 20 000 tre år tidigare. Därefter blev takten i skolbyggandet långsammare, beroende på att tvivel uppstod om en del nya lärares kompetens och på varandra följande regeringars önskan att balansera budgeten.

Nationen fascinerades också av rättegången mot den mallorcanske miljonären Juan March, antagligen Spaniens rikaste man — han hade nämligen monopol på försäljningen av tobak i Marocko, beviljat av Primo de Rivera. March dömdes för bedrägeri, men han mutade sig senare till flykt, en sensationell sådan, från fängelset i Alcalá, och sedan använde han uppenbarligen sin betydande förmögenhet (uppskattad till 20 miljoner engelska pund) till att söka sabotera republikens valuta. Den hävdade sig dock under dessa år till ungefär samma kurs: ett engelskt pund motsvarade cirka 55 pesetas. (Den svenska pesetakursen var 1932: 100 pesetas=Skr. 44:50.)

Den olustiga freden under vintern bröts emellertid av en rad nya jordbruksrevolter — en av dem i Castellar de Santiago (Ciudad Real), där högerinriktade bönder dödade den lokale socialistiske fackföreningsledaren under upprörande omständigheter, och sedan, i januari 1933, av en närmast dödsbringande framstöt från vänstern. Den 8 januari förekom vissa anarkistiska utbrott i Katalonien. De var inspirerade av FAI, i synnerhet av den nye anarkistledaren García Oliver. En frihetssträvande kommunism proklamerades i Sardanola-Ripollet. Det var sporadiska revolter runt om i öster och Andalusien. Den mest kända anarkistiska revolten ägde emellertid rum i *Casas Viejas*, i provinsen Cádiz. Borgmästaren gav sig, men det gjorde inte civilgardet, som telefonerade efter hjälp från det närbelägna Medina Sidonia. Anarkisterna var en kort tid härskare i byn. Den svart-röda flaggan vajade i vinden. Ingen tycks dock ha blivit dödad, trots att det fanns många överklassfamiljer i staden. Prästen överlevde. Det är möjligt att några anarkister trodde att den stora revolutionen hade triumferat överallt. Förstärkningar anlände snart i form av enheter ur *guardia de asalto*

(kravallpolis). Den kåren, effektivare och modernare än det äldre civilgardet, hade bildats efter majupproren 1931, som en ny polisstyrka till republikens försvar. Den stod under ledning av överste Augustin Muñoz Grandes, en duglig befälhavare känd för att år 1924 ha evakuerat spanska trupper från Gomara i Marocko. Han skapade den nya kåren av ingenting, på tre månader. *Guardia de asalto* utgjordes av officerare och soldater som antogs vara lojala mot den nya regimen. De drev ut anarkisterna, av vilka somliga inrättade sig på en liten kulle utanför staden. Under tiden inledde ett förband ur civilgardet och kravallpolisen en jakt på vapen, från hus till hus. En gammal anarkistveteran, med öknamnet Seisdedos (”sex fingrar”), vägrade att öppna dörren. En belägring inleddes. Seisdedos, tillsammans med sin svärdotter, Josefa, som tjänstgjorde som laddare av gevär, och fem andra vägrade att kapitulera. Två medlemmar av kravallpolisen sköts till döds. Kulsprutor fördes fram. Men skottlossningen fortsatte. Det blev natt. Seisdedos fortsatte eldgivningen. En av hans döttrar, Libertaria, och en pojke flydde ur huset. Morgonen därpå hällde regeringsstyrkorna, ursinniga över att så länge ha hållits i schack, bensin runt huset och satte eld på det. Människorna där inne dödades. Efteråt sköts omkring fjorton fångar, och kaptenen i vederbörande poliskår, Rojas, berättade för pressen att han hade order att inte ta några fångar och att skjuta dessa män ”i buken”. Rojas ställdes inför rätta och dömdes till tjugoett års fängelse. Han avtjänade inte straffet. I ett samtal med Azaña sade Rojas: ”Vi var hårda, grymma om ni så vill. Alla som sprang och inte sträckte händerna i vädret på våra order blev skjutna. Vi gav eld mot alla som tittade ut genom fönstren. När de hade beskjutit oss från skorstenarna svarade vi med kulspruteeld.” Libertaria mördades år 1936 på vägen till Medina Sidonia av ett gäng falangister.

Fastän Azaña och Casares Quiroga, inrikesministern, uppenbarligen aldrig hade givit sådana instruktioner, återhämtade de sig aldrig från följderna av detta våldsdåd. De anklagades av högern, en smula hycklande, för att ”mörda folket”. Den radikale Martínez Barrio brännmärkte regeringen för att skapa ett välde av ”blod, smuts och tårar”. Ortega y Gasset förklarade öppet att republiken hade gjort honom besviken. ”Det var inte för detta”, sade han, ”som vi arbetade under monarkins dagar.” Azañas majoritet i cortes sjönk till en mycket låg siffra.

I april 1933 hölls kommunalval i de områden som hade valt monarkister 1931, och som till följd härav hade blivit utan representanter. Liksom år 1931 var dessa val lika viktiga som riksvalen. För det första utkämpades de mycket hårdare än några andra val som hade försiggått i Spanien tidigare. I hundratals *pueblos* var den stora frågan religionen lika mycket som klasskampen, även om de båda sakerna ofta förenades. Initiativet till kampen hade på många håll tagits av vänstern, som 1931 hade suttit vid makten i kommunerna för första gången i historien. Kommunala rådsförsamlingar hade ibland handlat en smula före regeringen och ofta avskaffat vissa processioner under religiösa festdagar. Kommunala musikkårer hade ibland förbjudits att gå in i kyrkan. Där processioner hade tillåtits hade unga socialister stolt sagt att de skulle kasta dem som följde med gruppvagnarna eller kärrorna i ortens flod. En präst i Andalusien hade också bötfällts av en socialistisk domare för att han läst mässan i sin kyrka, vars tak hade förstörts av blixten: han hade anklagats för att ha anordnat en offentlig religiös uppvisning. En annan präst bötfälldes som monarkist för att han hänsyftat på Guds konungavärdighet under Kristus konungens fest. I en församling beskattades klockringningen, i en annan förbjöds bärandet av krucifix. Kyrkor plundrades också, och brändes ibland ner, och ingen tycktes göra något försök att gripa illgärningsmännen. I en kyrka i en by i Aragonien såpade ”vänstermännen” ingången och iakttog de troende halka och slinta, under råa skratt. På många platser avlägsnades namnen på berömda helgon eller kyrkans män från gator och torg.

Så började, långsamt, en kontrarevolution. Det gamla Spanien började skydda bilderna av den heliga jungfrun i processioner, med beväpnade män som också stod i gathörnen där hon kunde tänkas passera. De troende kände sig nu också förpliktade att göra alla religiösa processioner

mera högtidliga. *Acción Católico* började organiseras som ett högerparti, med uppgift att vidmakthålla ”det långsamma traditionella sättet att uträtta saker och ting”, i motsats till ”direkt progressiva och våldsamma idéer och handlingar”.

I kommunalvalen 1933 valde regeringspartierna 5 000 stadsfullmäktige, högern 4 900 och centeroppositionen, ledd av Lerroux och hans radikaler, 4 200. Det gick upp för både vänsterrepublikaner och socialister att de kunde förlora makt, också i en demokrati. Högern vann också segrar i cortes, i synnerhet över arrendelagen, därför att vänsterrepublikanerna inte deltog i debatten. Liberala tidningar vände sig mot Azaña. I september gav valen bland de kommunala tjänstemännen för att utse domare till högsta domstolen de kandidater som stod i opposition mot regeringen en betydande majoritet. Oppositionen i cortes var högljudd och hotade med passiv ohörsamhet, om lagförslaget som förbjöd de religiösa ordnarna att undervisa blev lag. Azaña var uttröttad och modfälld, och han sökte först göra omflyttningar i sin regering och sedan, när presidenten gjorde svårigheter, avgick han. Han gjorde det innan kyrkans skolor ännu hade stängts, och därför fick de ytterligare en tidsfrist. Efter ett misslyckat försök av Lerroux att bilda regering bildade hans närmaste man, Martínez Barrio, en expeditionsministär och utlyste allmänna val till den 19 november.

Azaña och hans vänner gick till valurnorna i försvar för vad de åstadkommit: det hade stiftats viktiga lagar om arrenden, skiljedom, uppfostran, religiösa ordnar, jordbruket, armén och katalansk självstyrelse. Man hade fått en ny och radikal skilsmässolag, liksom också en lag som gjorde borgerlig vigsel laglig, lagar om kvinnans rättigheter och ett mera rättvist system för anställning av personer i statlig tjänst. Det hade utarbetats en ny strafflag. I ett av de mera rörande experimenten hade republikanska studenter, inspirerade av den åldrige konstkritikern Manuel Cossio och under ledning av Luis Santullano, genomfört kulturella uppdragsfärder till de mest avlägsna delarna av Spanien, låtit fattiga bönder bevista föreställningar av Lope de Vegas dramer eller uppläsningar av Lorcas dikter. Men många var trots allt besvikna på republiken: jordreformsinstitutet hade hitintills endast installerat 4 600 familjer. En expropriationskommitté arbetade sig fortfarande långsamt igenom de juridiska problem som orsakats av jesuitordens upplösning; den gjorde små framsteg. Som så många andra före och efter honom hade Azaña skrämt medelklassen, utan att tillfredsställa arbetarna. Hans jordbruksminister, Marcelino Domingo, förlorade röster på sin vanskötsel av veteimporten. Framför allt hade överallt de politiska känslorna vaknat till liv. Men omfattningen av Azañas nederlag var oväntad.

Vänstern förlorade 1933 därför att den, för det första, var söndrad i ett system som gynnade koalitioner — socialisterna fick 1 722 000 röster men vann bara 60 platser, medan radikalerna med 700 000 röster vann 104 platser. Men socialisterna hade vägrat att samarbeta med en ”borgerlig demokrati” längre. För det andra förvrängde högerns påkostade propaganda republikens positiva arbete. Det förekom uppenbart också en del valfusk, försök att skrämma och hotelser, på båda sidor. Slutligen gynnade införandet av rösträtt för kvinnor, för första gången i Spanien, som vanligt högern. Tillsammans fick de partier som hade stött den gamla regeringen bara 99 platser, av vilka Azañas parti, *Acción Republicana*, fick bara 8.

Vad centern beträffar fick radikalerna 104 platser och La Lliga, de katalanska affärsmännens parti, 24. Högern, å andra sidan, fick 207 platser. Av dessa vanns 35 av en osäker allians mellan karlister och ortodoxa monarkister: nu hade de sistnämnda organiserats under det missvisande namnet *Renovación Española*, under ledning av Antonio Goicoechea, en åldrande dandy som hade varit den ”unge mauristaledaren” år 1913, konservativ inrikesminister 1919 och förste ordförande i Acción Nacional 1931. När han uteslöts ur den hade han varit konspiratör och följaktligen satts i fängelse 1932. Sent det året hade han brutit med *Acción Popular*, det nya namnet på *Acción Nacional*, och grundat en rörelse för de katolska, högerorienterade människor som inte kunde acceptera det katolska partiets ”tillfällighet”. Det

fanns också 29 ”agrarer”, som representerade de kastilianska vete-och olivodlarnas intressen. Men den största högergruppen, och faktiskt också i hela cortes, med 117 platser, var det nya katolska partiet CEDA, *Confederación Española de Derechas Autónomas*. Det påstods att CEDA år 1933 hade 730 000 medlemmar; om det är sant, skulle det ha varit Spaniens största parti någonsin. Denna stora medlemskader, med ett visst stöd av ”storfinansen”, satte CEDA i stånd att ge ut summor utan motstycke i valrörelsen. Socialistpartiet hade fortfarande bara omkring 75 000 medlemmar, trots att UGT hade över en miljon medlemmar.

Den drivande kraften var Angel Herrera, redaktör för *El Debate*, och ett av hans mål var (i likhet med både påven Pius XI och dennes utrikesminister Eugenio Pacelli) att skapa ett kristligt demokratiskt parti i Spanien, med de mera framgångsrika, efter år 1945, i Tyskland, Italien och Frankrike som förebild. Men författningens antiklerikala karaktär innebar att CEDA:s medlemmar inte godtog regimen sådan den då var organiserad. De mindre åtgärder i antiklerikal riktning (sådana som kyrkogårdarnas sekularisering, kravet på borgerlig begravning, om den avlidne inte speciellt hade begärt katolsk begravning i sitt testamente, samt inställandet av kyrkparaderna inom armén) gav upphov till lika stor ilska som de mera drastiska lagarna. CEDA, formellt grundat i mars 1933 som en sammanslagning av de många små katolska grupperna på högerkanten som hade vuxit fram sedan 1931, var en allians, från många synpunkter. Enligt en av dess mest upplysta medlemmar, Manuel Giménez Fernández, var omkring trettio av CEDA:s cortesledamöter socialdemokratiska kristna, ytterligare trettio monarkister eller konservativa, och återstoden, sextio stycken, opportunister.

Ledarna ville inte såra de rika män till höger, på vilkas bidrag de litade. José María Gil Robles, den vältalige unge advokaten som blev CEDA:s ledare, hade varit *Acción Nacionals* och *Acción Populars* parlamentsgruppledare 1931 och 1932. Han hade gjort sig ett namn, när han ännu bara var ett par och trettio år, i debatterna om författningens klerikala bestämmelser. Han hade varit en av Angel Herreras främsta ledarskribenter i *El Debate* och var jesuiternas jurist. Han fortsatte att förklara sin hållning under namnet ”tillfälligheternas spel” — det var en ”tillfällighet” om Spanien var monarki eller republik, men det var ”väsentligt” att lagen inte skulle komma i konflikt med kyrkan. Följaktligen hade han ur CEDA uteslutit sådana aktiva monarkister som Goicoechea. Det hindrar inte att Gil Robles faktiskt var monarkist, och han sammanträffade med, underhandlade med och försvarade, om så krävdes, monarkistiska konspiratörer. Ändå tillät han också sina anhängare — småbrukare i Kastilien, medelklassen i städerna (med undantag för Katalonien och de baskiska provinserna), en del jordägare — att på stora möten hälsa honom såsom *Jefe*, ledare, som om han faktiskt vore en *Duce*, eller till och med en *Führer*. Han hade besökt Tyskland 1933 för att studera den nazistiska propagandan, hade varit närvarande vid massmötet i Nürnberg och till Spanien fört hem vissa nazistiska idéer rörande politiskt kampanjarbete — utnyttjandet av radion, att släppa ner flygblad från flygplan, den välorganiserade psykologiska påverkan av massorna under stora möten med våldsamt berusande tal. Gil Robles var en durkdriven parlamentariker, som inte desto mindre ogillade parlamentet och trodde att det snart skulle ha sett sina bästa dagar. Hans representanter besökte kungen i Paris, men några av hans tal 1933 gav prov på sympatier för nazismen, liksom också för Dollfuss' katolska stat i Österrike. Hans vacklan i fråga om de slutgiltiga målen och hans ovilja att bekräfta lojaliteten mot republiken kunde endast vara utmanande i början av 1930-talet, när berättelser ofta förekom om liknande beteende på andra håll som ledde till fascism. Hans ungdomsrörelse JAP (*Juventud de Acción Popular*) var en hektisk och otålig grupp av *señoritos*, överklassynglingar, som öppet skröt med sin antiparlamentarism: ”det gemensamma bästa kan inte fullständigas med hjälp av en folkförsamling vald genom en oorganisk allmän rösträtt”, brukade de tala om för sina anhängare. *JAP-istas* var en mäktig grupp, som pressade Gil Robles i riktning mot en kontrarevolution. En farlig situation höll alltså på att uppstå i Spanien under vintern 1933-34,

eftersom det stora spanska socialistpartiet, med hela tyngden av sin prestige och sina disciplinerade fackföreningar, också var på väg bort från konstitutionalismen.

Den förändringen inom det socialistiska partiet härrörde i första hand från besvikelsen över det sätt, varpå högern med framgång hade utnyttjat författningen för att hindra reformarbetet. Socialisterna var också bekymrade över det sätt, varpå den författning de hjälpt till med att skriva hade visat sig vara en så dålig vän till dem i valet. Som väntat hade Largo Caballero inte varit någon särskilt framgångsrik parlamentariker (i olikhet mot Prieto). Tillströmningen av bönder från landets södra delar till FNTT, den socialistiska jordbrukarfederationen, spelade också en viktig roll. Dessa nya socialistiska rekryter stod närmare anarkismen än den ortodoxa marxismen. De var förvisso olika de disciplinerade fabriks- och byggnadsarbetarna i Bilbao eller Madrid. Largo Caballero talade ett språk som de uppskattade när han sade, att ”om lagligheten inte är till nytta för oss, om den hindrar vår frammarsch, då skall vi undvika den borgerliga demokratin och gå vidare till den revolutionära erövringen av makten”. Dessutom övertygade anarkisternas våld under de senaste månaderna Largo om att han måste försöka mäta sig med dem och vinna en större del av den spanska arbetarklassen för socialismen. Detta kunde endast göras, trodde han, genom att offentligt bryta med de republikanska medelklasspartierna, med vilka socialisterna hade samarbetat i regeringen, och genom att gripa sig an med att bli det mest extrema av alla de spanska proletära partierna. I själva verket var den slutsats han drog felaktig, eftersom de inre tvisterna, och förmodligen också våldet, kom människor att överge anarkismen, som säkerligen hade betydligt färre anhängare i Barcelona 1933 än den hade haft 1931. Largo lyssnade också på sina nya intellektuella rådgivares argument, journalisterna Luis Araquistáin och Julio Álvarez del Vayo, att samarbete med borgerligheten absolut måste vara ett misstag. Under tiden blev många yngre socialister ivriga eftertraktare av revolutionen, och av handling: ”vi uppskattade mycket bombhistorier”, erinrade sig den socialistiske ungdomsledaren, Santiago Carrillo.

Bland de många ledamöter i cortes som valts 1934 som representanter för små partier fanns det två som var de enda företrädarna för sina respektive partier. Det var José Antonio Primo de Rivera, advokat och son till den gamle diktatorn, som förkunnade att han var fascist, och Cayetano Bolívar, som hade valts såsom kommunistisk cortesledamot för Málaga. (I själva verket hade Bolívar för sitt inval att tacka en ”folkfront” i Málaga, bildad av kommunister, socialister och republikaner.)

Den spanska fascismen hade inletts, medan Primo de Rivera ännu var diktator, av Ernesto Giménez Caballero. Som de flesta europeiska fascister började han sitt liv som socialist. Denne hetsige kvasi-d'Annunzio i Spanien hade kommit att beundra Mussolini, under påverkan av Curzio Malaparte, som han lärt känna i Italien 1928. Vid återkomsten till Spanien propagerade han för en teori om militant ”latinitet”. Den angrep allt som hade orsakat förfallet i länderna vid Medelhavet. Tyskland sågs vid denna tid med speciellt hat av Giménez Caballero, medan han en tid förvånande nog betraktade Ryssland som en medelhavsländernas allierad. Men Rom var centrum i Giménez Caballeros värld, religionens såväl som fascismens huvudstad. Han reviderade sin uppfattning efter Hitlers maktövertagande i Tyskland 1933.

Också innan dess hade nazisterna haft beundrare i Spanien. I mars 1931 grundade en fattig förutvarande student vid universitetet i Madrid, Ramiro Ledesma Ramos, son till en skollärare i Zamora, en tidskrift, *La Conquista del Estado* (”Erövringen av staten”). Här förkunnade han en politik som liknade nazisternas. Ledesma drev sin beundran för Hitler så långt, att han kopierade dennes frisyr. Han var i övrigt en den puritanska intoleransens man. I *La Conquista del Estado* meddelade han att han inte jagade efter röster, utan önskade ”en den militära känslans, ansvarets och kampens politik”. Rörelsens kadrer skulle vara ”arbetslag av militär typ som inte hycklade inför gevärspipan”. En man kände sig genast dragen till detta hårdföra program. Det var Onésimo Redondo, som i likhet med Giménez Caballero och Ledesma

tillhörde medelklassen och hade studerat juridik i Salamanca. Han blev lektor i spanska vid universitetet i Mannheim, där han beundrade ”nazisternas orubbliga skaror”. När han 1931 återvände till sin födelsestad Valladolid arbetade han en kort tid som organisatör av ett konsortium av sockerbetsodlare, och senare grundade han sin egen veckotidning, *Libertad*, som framhöll behovet av den ”disciplinerade förnyelsen av det gamla Kastiliens anda”. I september gick Redondo och Ledesma samman, trots att den förre var katolik och konservativ, den senare en medelklassradikal. I oktober tillkännagav de bildandet av en rörelse som pompöst kallades *Juntas de Ofensiva Nacional-Sindicalista* (JONS). Programmet inrymdes i de ”sexton punkterna” från Valladolid år 1931. De innefattade ett fördömande av separatism och klasskamp, gillande av spansk expansion till Gibraltar, Tanger, Franska Marocko och Algeriet, samt ”den oblidkeliga granskningen av utländska inflytanden i Spanien”. Som jämförbara program på andra håll inrymde dokumentet straff för dem ”som spekulerade i folkets nöd och okunnighet” och krävde kontroll (”disciplinerande”) av vinster. Ledesma och Onésimo Redondo gav rum för den romersk-katolska religionen, som de beskrev såsom förkroppsligande spanjorernas ”rastradition”. Katolicismen tycks ha betytt samma sak för Redondo som ariskt blod betydde för Hitler. Men de kritiserade den tidens kyrka i Spanien. De betraktade CEDA, till exempel, som ”reaktionens” kompromitterade allierade, även om falangisterna ända från början talade på nästan samma sätt som CEDA:s ungdomsrörelses ledare. Sålunda ville JAP:s ledare José María Valiente ”smida nya människor, en ny äkta ungdom, lycklig, optimistisk, kort sagt spansk, och inte lik denna andra ungdom, sorgsen och dyster, fullproppad med ryska romaner, de lämpliga ättlingarna av den anarkistiska generation -98”. Inte heller var det stor skillnad mellan Falangen och monarkisterna: ”Vilken är min hållning? En traditionalists? En fascists? En bit av vardera, varför förneka det?” Så lät monarkisten Goicoecheas kommentar.

Under återstoden av år 1931 och under hela år 1932 var den verksamhet JONS bedrev ringa. Bristen på pengar hindrade dem, och Spaniens medelklass hade ännu långt till desperationen. Redondo spelade en underordnad roll i Sanjurjos revolt 1932, fastän Ledesma föraktade officerarna som reaktionärer. Under tiden samlades en mera hänsynslös grupp av rikare unga män kring José Antonio Primo de Rivera. (Giménez Caballero erbjöd 1932 högsta befälet över fascisterna åt Prieto.)

José Antonio var en lång, ståtlig jurist, då ett par och trettio år, ogift (med en olycklig kärleksaffär att glömma) och uppfylld av önskan att behaga. Hans fiender erkände hans charm. Han ”närde en dröm.., farlig för honom och för vårt folk, men trots allt en dröm”, skrev José Antonio Balbontín. Hans skrifter gör intryck av en begåvad student som har läst, men inte lyckats smälta, en alltför lång kurs i politisk teori. Han hade inlett sin karriär som monarkist, fastän han kände avsmak inför många monarkisters förräderi (som han betecknade det) av hans far. Han förblev katolik. I tidningen *El Fascio* (av vilken endast ett nummer någonsin utkom) skrev han, i mars 1933: ”Landet är en historisk helhet.., som står över var och en av oss och våra grupper. Staten grundar sig på två principer — att tjäna den enade nationen och klassernas samarbete.” Ett år senare förkunnade han:

> Fascismen är ett europeiskt bekymmer. Den är ett sätt att förstå allt — historia, staten, uppnåendet av en proletarisering av det offentliga livet, ett nytt sätt att förstå vår epoks fenomen. Fascismen har redan triumferat i några länder, som i Tyskland, med de mest oklanderliga demokratiska medel.

José Antonio var alltid beredd att bekämpa var och en som kritiserade hans far, och hans karriär var i vissa avseenden helt enkelt ett försök att rättfärdiga den gamle diktatorn. Av sin far hade han ärvt ett förakt för politiska partier, en tro, instinktiv hos fadern, förnuftsmässig hos sonen, på ”intuitionen” — erfarenhetens triumf över intellektet. José Antonios syn var överdrivet faderlig. Den liberala staten, sade han, har betytt ”ekonomiskt slaveri, eftersom den med tragisk sarkasm säger till arbetarna: 'Ni har frihet att arbeta som ni behagar: ingen kan

tvinga er att acceptera de eller de arbetsvillkoren. Men då det är vi som är de rika, erbjuder vi er de villkor vi gillar; om ni inte godtar dem, kommer ni att dö av svält mitt i den liberala friheten.'" Med sin charm, sin aristokratiska ringaktning för pengar, sin villighet att ta risker, var José Antonio en typisk *señorito* eller playboy från Andalusien, varifrån hans familj kom. Men han hade ett socialt samvete som inte var typiskt för hans miljö, och en lika otypisk sonlig pietet. José Antonios favoritdikt var Kiplings ”If”. Han brukade läsa delar av den, på spanska, för sina anhängare före söndagsparaderna eller eventuella gatuslagsmål. Han startade sitt eget parti, *La Falange Española*, i oktober 1933, trots att han var osäker på sin egen förmåga som ledare: ”Det tvivel och det sinne för ironi som aldrig överger dem av oss som besitter en smula intellektuell nyfikenhet”, skrev han, ”gör oss oförmögna att upphäva de kraftiga, ståndaktiga rop som krävs av folkmassornas ledare.” ”Hur lider jag inte av att se armarna sträckta i vädret för att hälsa mig”, sade han till Ximénez de Sandoval.

Två dagar efter det att en JONS-medlem i Madrid, Matías Montero, hade dödats när han sålde Falangens tidning FE, av en medlem av FUE (*Federación Universitaria Escolar*, den främsta studentorganisationen, då behärskad av vänsterstudenter och grundad år 1927), underhandlade José Antonio och Ledesma Ramos om en sammanslagning av Falangen och JONS. Den sistnämnda hade haft vissa framgångar 1933: en studentgrupp bildades, *Sindicato Español Universitario* (SEU), omfattande 400 studenter, och omkring ett hundratal andra ”militanta” organiserades för att slåss på gatorna, i grupper om fyra. Ledesma trodde att samgåendet med Falangen skulle ge honom större spelrum, medan José Antonio trodde att JONS skulle hjälpa honom mot Falangens mera borgerliga element.

Det nya förenade partiet (som tillkom den 11 februari 1934) lade sig till med JONS:s symbol oket och pilarna, men av triumviratet i ledningen kom två — José Antonio och Ruiz de Alda — från Falangen och endast Ledesma från JONS. Partiets slagord härrörde från Ledesma: *”Arriba! España, Una, Grande, Libre!”* och *”Por la Patria, el Pan y la Justicia.”* Men José Antonio ställde sina kamrater i skuggan, genom sin sociala prestige, sin värdighet såsom ledamot av cortes — han hade valts av konservativa intressen i Cádiz — och genom sin tilldragande personlighet. Våren 1934 besökte han Tyskland — men han träffade inte Hitler och återvände till Spanien kritisk mot nazisterna. Sex månader tidigare hade han uppskattat Mussolini mera, medan han själv gjorde ”ett djupt intryck” på sir Oswald Mosley i England.

Den 14 mars 1934 hölls Falangens och JONS:s första riksmöte i Valladolid. Ett kraftfullt men ändå ”poetiskt” tal hölls av José Antonio, ett slagsmål uppstod med några socialister utanför lokalen, och rörelsen hade gjort en god början. Pensionerade officerare sysselsatte sig med militär utbildning. Ledarna fortsatte att föra ett krigiskt språk, men det var först i mitten av år 1934 som José Antonio tog de fulla konsekvenserna av sina egna ord. Också då var han alltid en motvillig understödjare av terrorism. En avgörande händelse var att en ung falangist pryglades till döds i Casa del Campo utanför Madrid, och det därpå följande mordet på en socialistisk flicka, Juanita Rico, som hade vanhelgat hans lik. Det mordet utfördes av en ung falangistdiplomat, Alfonso Merry del Val. Falangisterna uppfattade sig själva som en heroisk elit av unga män, vilkas uppgift det var att befria Spanien från marxismens gift, liksom från vad de ansåg vara de ortodoxa liberala värderingarnas medelmåttiga, trista provinsialism.

Majoriteten av Falangens medlemmar var unga. Ledesma tyckte att ingen över fyrtio års ålder borde tillåtas bli medlem. En stor minoritet var missnöjda söner till rika föräldrar, ivriga att vistas åtminstone i en våldsam atmosfär. Det fanns ett fåtal missnöjda förutvarande socialister och kommunister. Andra var de överlevande från den gamle diktatorns Patriotiska union. Många var besvikna medelklassmänniskor, som Ledesma själv, längtande efter ett mera heroiskt samhälle än de hade råd med. De flesta kom från mitten av Spanien, fastän en hel del rekryterades från Sevilla. I Madrid fanns det en hård kärna av falangistiska taxichaufförer — kanske därför att de hade sett medelklassens allra sämsta sidor. Studenter utgjorde förmod-

ligen den största enskilda gruppen. Medel strömmade in från affärslivet och från monarkisterna, alltid villiga att ha sitt finger med i spelet när det gällde en ny högerrörelse, men partiet hade ont om pengar. En del av ”ideologin” var karlistisk i sina fraser, och därför var det knappast en slump att en av de arméofficerare som talade om för de unga falangisterna hur man handskas med vapen var den pensionerade översten Ricardo Rada, som vid en senare tidpunkt hade samma uppgift bland karlisterna.

På den politiska kampens andra front räknade Cayetano Bolívars parti, den kommunistiske cortesledamoten för Málaga, förmodligen 25 000 medlemmar år 1933. Dess ursprung fick sökas bland de probolsjevikiska sektionerna inom både den socialistiska och den anarkistiska rörelsen, vid tidpunkten för ryska revolutionen. I april 1920 hade en majoritet inom den socialistiska ungdomsrörelsens verkställande utskott förklarat sig stödja Sovjetunionen, och en tid senare bildade de det första spanska kommunistpartiet, *Partido Comunista Español*. Fastän de kritiserades skarpt av de djupa leden, hade i juni samma år en majoritet av det egentliga socialistpartiet uttalat sitt stöd för inträde i Komintern: 8 270 röstade för, 5 016 emot, 1615 avstod. Det socialistiska fackförbundet, UGT, höll sig under tiden till sin icke-kommunistiska inställning, anslöt sig till den (socialdemokratiska) Socialistiska arbetarinternationalen. Kominterns andra kongress hölls i vederbörlig ordning i Moskva. Där fanns emellertid inga socialistiska delegater, den ende spanske representanten där var Angel Pestaria, chef för den anarkistiska tidningen *Solidaridad Obrera*, som hade sänts till Ryssland för att göra samma efterforskningar för anarkisterna som de los Ríos och Anguiano skulle göra för socialisternas räkning. Pestaña var kritisk. Socialisterna kom till Ryssland kort tid efter det att Pestaña hade återvänt. De åtföljdes av Julio Álvarez del Vayo, då utrikeskorrespondent ackrediterad i Tyskland. De los Ríos var fientligt inställd och föreslog att man skulle upphäva det provisoriska inträdet i Komintern; Anguiano stödde anslutningen, på vissa villkor. Socialistpartiet utlyste en extra kongress till april, för att överväga hela frågan på nytt. Flera veckors argumenterande följde, i en mycket laddad politisk atmosfär (Dato, premiärministern, sköts till döds av anarkisterna den 8 mars). Pablo Iglesias, nu gammal, förde en kraftfull kampanj mot Komintern, och det kom vågskålen att tippa över. En gammal kamrat från 80-talet, García Quejido, intog en annan ståndpunkt. Efter långa debatter röstade partiet slutligen, med röstsiffrorna 8 808 mot 6 025, mot anslutning till Tredje internationalen. Ledarna för *terceristas* (det vill säga de som rekommenderade anslutning) bröt sig ur för att bilda ett andra spanskt kommunistparti, *Partido Comunista Obrero de España*. Till det hörde den unga Dolores Ibarruri, ”La Pasionaria”.

Ytterligare en inbjudan till Moskva kom: denna gång till den kommunistiska fackföreningsfederationens första kongress, som blev känd under namnet ”Profintern” — i själva verket fackföreningssektionen av Komintern. De båda små spanska kommunistpartierna ombads att sända en gemensam delegation, liksom CNT. Den senare sände sin nye generalsekreterare, Andrés Nin, en ung förutvarande socialistisk journalist; Joaquín Maurín, en skollärare från Lérida; Hilario Arlandis, en skulptör från Valencia, och Gaston Leval, en fransk anarkist. (En femte delegat var en tidigare socialistisk snickare, Jesús Ibáñez.)

Nin, briljant språkbegåvad, beundrade den ryska revolutionen så mycket, att han stannade kvar i Moskva, medan Maurín och Arlandis återvände till Spanien för att söka övertala sina anarkistvänner att stödja Lenin. Leval ensam förblev anarkist, då han var skeptisk inför allt han såg. De två små spanska kommunistpartierna av socialistisk härkomst sammanslogs under tiden, med hjälp av olika Kominterndelegater — de första av många internationella kommunister som uppenbarade sig i Spanien mellan detta datum och 1939 för att ge vägledning åt det spanska kommunistpartiet, och vid tillfälle för att bestraffa det. Dessa första delegater omfattade Roy, den indiske kommunisten, den berömde revolutionären ”Borodin”, Antonio Graziadei, en italiensk intellektuell kommunist, och Jules Humbert-Droz, en av

grundarna av det schweiziska kommunistpartiet. Iglesias hyste medlidande med Roy såsom ett ”offer för en ny fanatism” när han avvisade hans argument. År 1922 fanns det kanske 5 000 medlemmar. Maurín och Arlandis anslöt sig till partiet, deras bas fanns i Barcelona. Nästan alla ledare arresterades efter Primo de Riveras *pronunciamiento* år 1923. Andra framträdde: Oscar Pérez Solis, en ombytlig förutvarande artillerifficer som hade varit socialist och till en början bittert motsatte sig tanken att ansluta sig till kommunisterna. Vidare José Bullejos, posttjänsteman i Bilbao, och hans svåger Gabriel León Trilla, student och son till en överste, alla skugglika, halvt konspiratoriska män snarare än politiska ledare, som agerade ute i den verkliga spanska arbetarrörelsens kulisser. Alla lämnade vanligen Spanien när de släpptes ur fängelserna.

Bland dessa tidiga kommunister var Julián Gorkin (född Julián Gómez) typisk både till sitt ursprung och till sin senare karriär. Gorkin var son till en analfabetisk snickare som var hängiven republikan och anslöt sig till den socialistiska ungdomsrörelsen i Valencia men blev alldeles häpen över nyheterna om den ryska revolutionen. Han blev kommunist 1921 och grundade partiet i Valencia när han ännu knappast lämnat tonåren. Han reste till Frankrike, utvisades av den franska polisen och gick under jorden som heltidsanställd inom Komintern, varvid han gav ut en kommunisttidning i Paris och verkade som Kominterns representant bland spanska landsflyktiga under dessa år. Gorkin lämnade kommunistpartiet, delvis därför att han upptäckte att man spionerade på honom i Moskva. Det gjordes av en flicka från Tiflis, i den ryska hemliga politiska polisens tjänst, GPU. Delvis gjorde han det för att Komintern, genom sin dåvarande främste representant i Paris, litauern August Guralsky (född Abraham Heifetz, men också alias ”Kleine”), gav honom instruktioner att planera mordet på general Primo de Rivera — ehuru man avstod från uppdraget. Delvis, slutligen, för att Gorkin ställde sig på Trotskijs sida mot Stalin i slutet av 1920-talet. Han bröt med partiet 1929 (och dök efteråt upp på nytt, tillsammans med många andra av dessa tidiga spanska kommunister, som en av ledarna för det nya antistalinistiska marxistiska partiet, POUM, *Partido Obrero de Unificación Marxista*.)

År 1927 kom ett nytt litet styrketillskott från anslutningen av de flesta ledarna för anarkisterna i Sevilla, särskilt bland hamnarbetarna, metallarbetarna och bagarna. Detta gav partiet ett visst inflytande i den staden. Vid partiets överläggningar i Vizcaya 1928 rådde det delade meningar om man skulle delta eller inte i Primo de Riveras föreslagna nationalförsamling. En representant för Komintern, en polsk kommunistveteran vid namn Henryk Walecki, talade för samarbete men hans argument förkastades, ovanligt nog. Denne ”Walecki” var typisk för en generation av kommunistiska internationella konspiratörer, som spelar en roll i Spaniens historia. Han föddes såsom Maximilian Horwitz i Warszawa år 1877, i en medelklassfamilj. Han deporterades två gånger till Sibirien före 1914, var närvarande vid kongressen i Zimmerwald, vid det italienska partiets kongress i Milano 1921, vid det franska partiets konferens i Marseilles samma år. I USA var han känd såsom ”Brooks” — var hade han inte varit i revolutionens tjänst? Han dog i fängelse i Moskva år 1937.

En agitationskampanj inleddes mot församlingen. Det förekom återigen några arresteringar. Nya svårigheter uppstod rörande frågan om vilken politik som skulle föras gentemot fördraget i San Sebastián och kommunalvalen år 1931. Än en gång beslöt man sig för ett program av isolering från alla andra partier, varvid ”socialfascisterna” (det vill säga socialisterna) och de ”sterila” anarkisterna betraktades som om möjligt skadligare än de mera påtagligt borgerliga grupperna. Det enda tillfälle under Primo de Riveras diktatur då det faktiskt förekom samarbete mellan kommunisterna och de övriga politiska oppositionella rörelserna i Spanien var år 1925, när de katalanska nationalisterna och anarkisterna med föga framgång försökte göra gemensam sak med kommunisterna i fråga om en eventuell katalansk revolt. Överste Maciá reste till Moskva tillsammans med den dåvarande generalsekreteraren, José Bullejos,

men frånvaron av all angelägenhet på ryskt håll gjorde ”el avi” rasande, medan ryssarna inte kunde tänka sig att en man så gammal som Maciá kunde åstadkomma något. Ingenting kom ut av förhandlingarna.

Republiken fann sålunda år 1931 kommunistpartiet sakna stridsvilja, efter tio ofruktbara år av tvister. Partiet existerade inte i Barcelona, och det fanns endast fjorton medlemmar i Bilbao. Den högsta uppskattningen av medlemsantalet vid den tiden är 3 000, den lägsta (av Komintern själv) 120. Andrés Nin återvände från Ryssland efter närmare tio år, men han hade brutit med kommunismen på grund av Stalins förföljelse av Trotskij. Han bildade en liten ny, egen grupp, *Izquierda Comunista*, Kommunistiska vänstern. Hans gamle förutvarande anarkistkamrat Maurín (som aldrig hade gillat central ledning) var också beredd att bryta med kommunisterna. Också han bildade ett marxistiskt, antistalinistiskt splittringsparti, *Bloque Obrero y Campesino* (BOC), Arbetar- och bondeblocket. Både Nin och Maurín betraktades som trotskister, och grovt sett var de det, så till vida som de var marxister som ogillade Stalin. Men Trotskij kritiserade dem från sin exil i Norge. Anslutningen till dem förblev liten, men under en tid förhindrade de att kommunistpartiet fick medlemmar i Katalonien.

Partiet inledde sitt offentliga liv i ren opposition mot republiken, i enlighet med instruktioner man fått av en stor ny Kominterndelegation, under ledning av Jules Humbert-Droz (en schweizare som några år hade varit chef för det ”latinska” sekretariatet inom Komintern). Dit hörde också ”Pierre”, en kaukasier, en annan schweizare, Edgar Woog, alias Stirner, och en fransman, Octave Rabaté. Jacques Duclos var också där. I maj 1931 reste Bullejos till Moskva för att få bekräftat att instruktionerna gick ut på att ”förlänga krisen med alla tänkbara medel, att söka förhindra det stabila upprättandet av den republikanska regimen, att omintetgöra möjligheterna till en effektiv social revolution och, där så var möjligt, bilda sovjeter”. Humbert-Droz skrev från Madrid till sin hustru att han och Stirner skrev de flesta artiklarna i den kommunistiska pressen och att de samtliga hade mycket litet att göra: Stirner ägnade sig åt en hel del sightseeing, men Rabaté steg upp vid middagstid, läste tidningarna på en kaféterrass, tog en aperitif, åt en god lunch, återvände till kaféet för att dricka kaffe och tillbringade resten av dagen på bio eller på barer. ”Vårt parti”, tillade han, ”sover och drömmer barndomens djupaste och oskyldigaste drömmar.” Det tycktes också vara fallet med en annan undersökningskommitté som anlänt från Moskva, under ledning av tysken Walter Stoecker.

De följande månaderna inrymde tvister men inga framgångar, och generalsekreteraren, José Bullejos, sade senare att det alltigenom var fiendskap mellan partiledarna och Kominterndelegaterna, som för egen räkning gjorde anspråk på alla beslut. Partiet fick 190 000 röster i valen till det konstituerande cortes i juni 1931, men ingen ledamot. Sanjurjos revolt inspirerade till ett manifest av de medlemmar av sekretariatet som råkade befinna sig i Madrid — Bullejos, Astigarrabía (från de baskiska provinserna) och Etelvino Vega — som lanserade slagordet ”Försvar av republiken”. Sedan upprepade företrädarna för Komintern, enligt instruktioner från Moskva, att den främsta fienden var Largo Caballeros och Azañas ”slaktarregering”, inte monarkisterna och deras bundsförvanter. Bullejos och de andra spanska ledarna höll inte med om det. De gav sig kort tid efteråt i väg för att diskutera denna sak i Moskva. Alla dessa ledare blev slutligen uteslutna ur partiet och kom tillbaka till Spanien först efter fem månaders ofrivillig vistelse i Ryssland. Partiets nya styrelse var ung (La Pasionaria, den äldsta, var trettiosju år 1933), och alla hade för sin ställning att tacka det okritiska stödet av Moskvadelegationerna i Spanien. Den nye generalsekreteraren, José Dia; tidigare bagare i Sevilla och förutvarande anarkist, var en hederlig och hårt arbetande man med föga fantasi. Han skulle bli den spanska revolutionens främste ledare, en man som alltid (om än motvilligt) följde instruktionerna från Moskva. Vicente Uribe, en metallarbetare, till hälften kastilian, till hälften bask, som hade varit i Moskva, var partiets teoretiker och utgivare

av *Mundo Obrero*. Antonio Mije, talför, något av en demagog, livlig och kvinnlig till sättet, var ”fackföreningssekreteraren” som kom från Andalusien och likaledes hade varit anarkist tidigare. Jesús Hernández var partiets propagandist, framstående agitator som hade ordet i sin makt och som outtröttligt hade varit verksam i gatuslagsmålen sedan sina tidiga tonår, då han hade gjort sig känd för ett misslyckat mordförsök på Prieto. Partiet förblev under hela 1932 och 1933 litet och obetydligt, som Falangen. Dess främsta paroll var motstånd mot anarkisterna och socialisterna. Det enda betydande steget framåt var bildandet av ett katalanskt kommunistparti, ett medgivande av att inget parti med högkvarter i Madrid kunde hysa förhoppningar om stöd i Katalonien. Försöken att upprätta en separat, Moskvaorienterad allmän union misslyckades. Men kommunisterna hade faktiskt, från slutet av år 1933, en halvmilitär organisation, MAOC (*Milicias Antifascistas Obreras y Campesinas*), ledd av en förutvarande underofficer i Marocko, Juan Modesto.

Fram till år 1934 höll sig kommunisterna för sig själva. I valen 1933 fick de 200 000 röster. Deras kommentar löd: ”Socialistpartiets enorma förluster skulle ha blivit än större ... om inte de socialfascistiska ledarna, i synnerhet Caballero & Co, hade gjort nya manipulationer för att lura de arbetande massorna och genom vänsterdemagogi avhålla dem från att gå över till vårt parti.” Partiet hävdade att Lerroux' regering inte gick att skilja från Azañas, och att ”hela och ofrånkomliga ansvaret ... åvilar socialistpartiet... stöttepelaren för de borgerliga junkrarnas kontrarevolution”.

Kommunisterna betraktades med större ängslan än deras antal borde ha nödvändiggjort. Det berodde delvis på mängden av kommunistisk propaganda, delvis naturligtvis på partiets förbindelser med Sovjetunionen. Men ett skäl var också att de flesta medlemmarna av den spanska bourgeoisien inte skilde så noga mellan det ena eller det andra proletära partiet. Anarkisterna sade ju, trots allt, att de försökte åvägabringa ”frihetlig kommunism”, och överstar i Burgos, liksom sherryexportörer i södra Spanien, hade ingen känsla för nyanserna i den revolutionära ideologin.

Kominterns representant i Spanien i mitten och slutet av 1930-talet var en argentinare av italiensk härkomst, Vittorio Codovilla (i Spanien känd såsom ”Medina”). Han hade tidigare sysslat med organisation av kommunistpartier i Sydamerika. Han var en mycket fet man, borgerlig till sitt sätt och sin smak. Jacques Doriot påpekade, när han i början av tjugotalet alltjämt var det franska kommunistpartiets stora hopp, apropå Codovillas enorma aptit: ”Ludvig XIII ville vara omgiven av män som åt en hel del. Codovilla kommer att klara sig bra under Stalin.” Senare kom en bulgar, ”Stepanov”, för att bistå Codovilla. (Stepanovs verkliga namn var S. Mineff, och under sin karriär i Komintern var han också känd som Lebedev, dr Chavaroche och Lorenzo Vanini. Han var en av de mest erfarna professionella revolutionärerna.) Med tanke på de spanska kommunisternas ungdom och oerfarenhet var dessa båda utlänningars inflytande över partiets överläggningar farligt. Det var exempelvis Codovilla som försäkrade José Antonio Balbontín, en cortesledamot som en kort tid anslöt sig till partiet vintern 1933-34, att kommunisterna aldrig skulle göra gemensam sak med socialisterna och republikanerna mot den ”monarkistiskt-klerikala reaktionen”. Det var i mars 1934. Ändå var, från sommaren 1934 och framöver, Kominterns politik faktiskt att skapa en ”folkfront” av alla demokratiska partier, arbetare och borgare i lika mån, för att bekämpa ”fascismen”. Alltifrån den tiden talade därför alla kommunistpartier, också det spanska, om behovet av att bibehålla ”parlamentarisk borgerlig demokrati”, till dess att den kunde ersättas av ”proletär demokrati”.

Vid denna tid, då krigets och fascismens skuggor växte i lika mån, hade Sovjetunionen gott anseende i Spanien, som på andra håll bland vänstersinnade och progressiva människor. Det stora ryska experimentet tycktes faktiskt ännu inte ha svikit sina ideal. Tack vare ett framgångsrikt propagandaprogram och en hemlighetsfullhet utan motstycke var fakta rörande jordbrukskollektiviseringen inte kända, och inte heller förföljelsen av Trotskij. Kommunist-

partiet skulle göra anspråk på att bära ansvaret för den folkfrontens pakt som bekämpade de spanska allmänna valen i februari 1936. Men det behövdes mycket liten hjälp på traven för att socialisterna skulle lägga sig till med hälsningen med den knutna näven och den böjda armen (den härrörde från de tyska kommunisterna), den röda fanan, det revolutionära uttryckssättet, uppmaningarna att enas inför hotet från den internationella fascismen, som i hela världen hördes från de kommunistiska partierna. ”Antifascism” och ”folkfronten” började bli mäktiga myter, närmast oemotståndliga för dem som både älskade fred och frihet och hade svårt att fördra de gamla partierna. Viktigare, förmodligen, än någon hemlig agent i Spanien för spridningen av kommunistiska tankegångar var vad de spanska arbetare berättade som, efter händelserna i Asturien, reste för att arbeta med tunnelbanan i Moskva. De ansåg den vara ett under av ingenjörskonst. Lika betydelsefulla var inom högern myterna om ett imperium och nationell pånyttfödelse. Att det i det cortes som valdes 1933 framträdde en fascist och en kommunist var ett järtecken och en varning.

9. Lerroux vid makten — den stora strejken i Zaragoza — monarkisterna i Rom — regeringen Samper — Ley de cultivos — de baskiska rådsherrarna — CEDA går med i regeringen — oktoberrevolutionen i Madrid, Barcelona och Asturien — Francos personlighet

Spaniens historia under de två och ett halvt år som förflöt efter de allmänna valen i november 1933 präglades av sönderfall. Då och då försökte enskilda personer, förgäves, att hejda det fruktansvärda och, som det visade sig, oåterkalleliga skeendet. De saknade den energi, den tur, det självförtroende och kanske också den storsinthet som krävdes för att nå framgång.

Regeringen efter valen var en centerkoalition, ledd av radikalerna. Lerroux blev till sin stora tillfredsställelse premiärminister. Gil Robles och CEDA åtog sig att stödja honom i cortes, men de ingick inte i själva ministären. Detta katolska parti stod — olycksbådande, som det verkade — i kulisserna och väntade på det ögonblick, då Gil Robles skulle ge tecknet till ett maktövertagande. Den omvandling som under tiden ägde rum med Lerroux, antiklerikalen, till bundsförvant åt det katolska partiet blev för mycket för hans närmaste man, Martinez Barrio, som efter en kort tid som inrikesminister övergick till oppositionen i spetsen för sin egen grupp, nu under det nya namnet Republikanska unionspartiet. I själva verket hade Lerroux endast motvilligt röstat för den föregående regeringens antiklerikala lagstiftning. Han var redan en högerns man, snarare än centerns. Hans minister för offentliga arbeten var Rafael Guerra del Rio, de ”unga barbarernas” obehärskade ledare år 1909. Nu verkade han vara blott och bart en partiapparatspolitiker. En ytterligare källa till förvirring var den rent personliga frågan om den misstro som president Alcalá Zamora hyste gentemot både Lerroux och Gil Robles. Han intrigerade mot Lerroux och försökte undvika att uppmana Gil Robles att bilda regering. Alcalá misstrodde Lerroux för dennes korruption och Gil Robles såsom i hemlighet monarkist. Under de omständigheterna föredrog han Lerroux, och han kallade faktiskt aldrig på Gil Robles: en försvagning av det demokratiska skeendet, eftersom den katolske ledaren var lika beredd att arbeta i en borgerlig demokrati som socialisterna var. Lerroux' första svårigheter härrörde från en rad anarkistiska utmaningar. De angrep isolerade civilgardesposteringar och fick expresståget Barcelona—Sevilla att spåra ur, varvid nitton personer dödades. I både Valencia och Zaragoza förekom storstrejker som varade i veckor. Den stora strejken i Zaragoza, till att börja med avsedd att befria människor som satts i fängelse av regeringen föregående år, pågick faktiskt i femtiosju dagar. CNT betalade aldrig något strejkunderstöd, men arbetarnas motståndskraft förvånade resten av landet. Anarkistledarna trodde en tid, som vanligt, att de befann sig i tusenårsrikets förrum, och några av deras vänner bland *pistoleros* spetsade till dramat med sporadiskt skjutande. De strejkande beslöt vid ett tillfälle att skicka bort sina hustrur och barn med tåg till Barcelona. Civilgardet gav eld mot tåget och hindrade det från att nå sin bestämmelseort. De som skulle evakueras reste sedan med husvagnar.

Dessa oroligheter var delvis följden av en ny och ”självfördärvande egoism” bland arbetsgivarna, som i hela Spanien firade högerns seger i valen genom att försöka sig på lönesänkningar, att höja hyrorna och att genomdriva vräkningar. (Frasen ”självfördärvande egoism” användes av Gil Robles för att beskriva hans anhängares handlingar, i en intervju i *El Debate* den 8 mars 1936.) Den 8 december inrättades en revolutionskommitté i Zaragoza, under ledning av Buenaventura Durruti, Cipriano Mera och dr Isaac Puente. Den kämpade i flera dagar mot polisen, förstärkt av enheter ur armén, med stöd av stridsvagnar. Durruti blev en folklegend. På flera orter i Aragonien och Katalonien infördes under en kortare tid ”frihetlig kommunism”. Våld förekom på många håll, som orsakade 87 dödsfall, många sårade och 700 fängslade. Det var svårt att föreställa sig att det rådde fred i landet. Föga förvånande var att kampen spred sig mer och mer genom UGT, särskilt dess största men sämst ledda avdelning, jordbrukarnas FNTT. Dess medlemmar drabbades av minskade löner,

något som var följden av att högerorienterade ordförande i Largos förlikningsnämnder hade utnämnts av den radikale arbetsministern José Estadella. Jordägaroligarkins nyförvärvade starka ställning kompenserades överallt av en radikalare hållning bland arbetarna, understödd av en alltmer förbittrad Largo Caballero. Prieto, om någon en måttfull socialist, motarbetade inte detta, något han ständigt skulle ångra. Besteiro gjorde det. Han kritiserade sina kollegers ”antiregeringsinställning” 1934 lika mycket som han hade kritiserat deras partitagande för regeringen 1931, till ingen nytta.

På nyåret 1934 vidtog regeringen en rad åtgärder som var avsedda att sätta stopp för föregångarnas reformer. Religiösa skolors ersättande med lekmannaskolor uppsköts på obestämd tid. Jesuiterna skulle snart ses undervisa igen, trots att den stadga som formellt utestängde dem alltjämt var gällande lag. Genom ett klokt debattanförande uppnådde Gil Robles att prästerna skulle behandlas som om de vore pensionerade statsanställda, och de började få två tredjedelar av den lön de haft 1931. Fastän jordreforms-lagen alltjämt var i kraft, övergavs dess tillämpning på många håll i tysthet. Amnesti beviljades till slut också politiska fångar — bland dem general Sanjurjo och alla som satts i fängelse vid tiden för revolten år 1932. Denna mildhet stimulerade endast gamla kuppmakare till nya planer.

Många små *pueblos* tycktes vid denna tid fullständigt ha kluvits i två delar av politiken. På orter som alltjämt hade socialistiska eller radikala stads- eller kommunalfullmäktige gjordes ansträngningar att införa en helt ny kulturell ordning, raka motsatsen till den tidigare så till vida som religiösa föreställningar hade fått ge vika för ateism, inte enbart agnosticism. Religiösa fester fick lämna plats för den revolutionära traditionens fester — första maj, årsdagen av ryska revolutionen eller Galáns och García Hernández' död. Kvinnorna, som det gamla Spanien traditionellt hade hållit hemma bakom höga fönster, kom ut på gatorna klädda i partiets färger, ”bildade grupper som männen, sjöng, skrek och dansade i stora skaror för att fira friheten”. Striderna gällde nu arbetsförhållandena lika mycket som kyrkan. Så till exempel hade i en by i Aragonien ett kafé gjorts om till en obligatorisk arbetsförmedling. Alla måste söka och få arbete av tjänstemännen på kaféet. Ingen tyckte om det, och högerns män vägrade, liksom alla arbetare som hade någon gammal överenskommelse att arbeta för en viss bonde. Vänstern utlyste en storstrejk, högerns folk fortsatte att arbeta och trakasserades av strejkvakter. Det blev slagsmål, varunder en person dödades. Hotelser, glåpord och demonstrationer blev sedan ett dagligt inslag i byns liv. Alla började ansluta sig till den ena eller den andra gruppen. De obundna sökte ideologier, medan ledarna gjorde upp planer för att förvandla alla nöjestillställningar till politik.

Folk till höger utgick automatiskt ifrån att Azañas och socialisternas nederlag innebar en seger för det gamla Spanien. Men var Lerroux' regering en som ”provocerade”, eller var den helt enkelt reaktionär? Antingen regeringen gillade det eller inte utnyttjade faktiskt, runt om i Spanien, det ekonomiska livets gamla herrar vad de trodde vara sitt tillfälle att återupprätta sin ställning, och lika säkert svarade socialistpartiet med att misströsta om eller till och med att fördöma republiken. I ett tal i sin valkrets Granada sade Fernando de los Ríos detta rent ut. Alltifrån den tiden hävdade *El Socialista* regelbundet att republiken var lika dålig som monarkin hade varit, och att det i denna borgerliga republik inte fanns någon plats för proletariatet. Azaña försökte att för socialisterna påpeka det farliga i en sådan hållning. Om socialisterna faktiskt försökte åvägabringa ”revolutionen”, sade han, då skulle de misslyckas. Han talade till de los Ríos, som sade att ”massorna behärskade ledarna”. Azaña svarade: ”Massornas känslor kan förändras.” Han påpekade att detta att förbereda ett uppror, som socialisterna tycktes vara i färd med, var att inbjuda armén till att på nytt göra sig hörd i politiken: ”Armén skulle vara förtjust över att sätta i gång ett undertryckande av arbetarna.” De los Ríos vidarebefordrade Anañas yttranden till Largo, som emellertid slog bort dem, och tre veckor senare segrade den extrema ”caballeristuppfattningen” i det spanska

socialistpartiets riksstyrelse, vilket fick till resultat att moderata medlemmar som Besteiro, Saborit och Trifón Gómez avgick. Ett ”förrevolutionärt” utskott bildades då, och den 31 januari talade Largo om för socialistpartiet i Madrid, att han på nytt önskade bekräfta sin tro på nödvändigheten av att förbereda en proletär revolt. Det var en ödesdiger brist på omdöme.

Alltifrån den tiden började socialisterna anordna militär utbildning av sin ungdom, och de anslöt sig därmed till den upproriska högern, såväl som till de små grupperna i utkanterna av den spanska politiken, sådana som Falangen och kommunisterna, i fråga om sitt trotsande av den borgerliga republiken.

Karlisterna hade varit verksamma på det sättet i månader. I Navarra sågs deras röda baskrar (*boinas rojas)* varje vecka på torgen. En ståtlig överste, Enrique Varela, som två gånger hade fått Spaniens främsta tapperhetsmedalj i Marocko, skaffades fram för att öva dessa nya *requetés* — så kallades uppbådet under karlistkrigen, efter en rad i deras vildaste bataljons marschvisa. Varela (som karlistledarna Fal Conde och Rodezno hade träffat i fängelset efter upproret år 1932) reste omkring i de pyreneiska byarna förklädd till präst, under namnet Tio Pepe (farbror Pepe), och uppträdde som krigsmissionär. När han befordrades till general ersattes han av överste Rada. (Varken Rada eller Varela hade några anknytningar till karlisterna. Båda var andalusier. Varela var son till en fanjunkare och hade alltifrån sina tidigaste år varit besatt av en oerhörd ärelystnad. Hans tapperhet i Marocko hade blivit till ett ordstäv.) Det karlistiska samfundet gjorde anspråk på inte mindre än 700 000 medlemmar i 540 avdelningar i början av år 1934, och trots att det med säkerhet var en betydande överdrift, råder det inget tvivel om att rörelsen befann sig i snabb tillväxt, som ett resultat av den vaknande politiska medvetenheten inom den katolska småborgerligheten i västra Andalusien, Navarra, Valencia och delar av Katalonien.

Den 31 mars 1934 gjorde Antonio Goicoechea, monarkistledaren i cortes, tillsammans med två karlister (Rafael Olazábal och Antonio Lizarza) samt general Barrera (den misslyckade samordnaren från år 1932, som hade flytt), ett besök hos Mussolini. Spanjorerna gav intryck av oenighet beträffande målen för sina planer. Mussolini slog emellertid bort detta genom att säga, att allt som krävdes var att rörelsen skulle vara ”monarkistisk och ha en korporativ och representativ” karaktär. Han lovade de spanska rebellerna en och en halv miljon pesetas, 20 000 gevär, 200 kulsprutor och 20 000 granater samt gick med på att sända mer när upproret inleddes. Pengarna utbetalades dagen därpå. Därefter utvecklades *requetés* snabbt, utskott bildades för att handlägga exempelvis rekrytering av officerare, propaganda, vapenköp och strategi. Det hade förekommit åtskilliga tidigare försöksexpeditioner av monarkister och andra konspiratörer till Italien, och nu, sedan exkung Alfonso anlänt dit, blev Rom ett nytt centrum för sammansvärjningar mot republiken. A andra sidan, när den energiske Fal Conde utnämndes till karlisternas ”kunglige generalsekreterare” i maj 1934, tog denna rörelse allt skarpare avstånd från de ortodoxa monarkisterna, som de kallade ”den alfonsinska monarkins patrask, som har antagit namnet *Renovación Española*, som om vi inte visste att den 'förnyelse' de lockar oss med är en återgång till den bristande jämlikhetens regim”. Rodezno, Fal Condes företrädare, förblev inte desto mindre inflytelserik såsom rörelsens ledare i cortes, och han fortsatte att tro på en bredare rörelse.

Fyra dagar efter mötet i Rom avgick Lerroux, i protest mot president Alcalá Zamoras vankelmod när denne undertecknade den lag som benådade Sanjurjo och konspiratörerna från år 1932. Den nye premiärministern, en oföretagsam jurist från Valencia, Ricardo Samper, var också radikal. Han hade för sin upphöjelse att tacka det faktum, att han var god vän med president Alcalá Zamora, som instinktivt föredrog en svag premiärminister, för att rättfärdiga sitt eget inskridande. Samper uträttade föga mer än ett försök att bevara sin majoritet, fastän det i rättvisans namn måste sägas att det under hela 1934, fram till oktober, förekom nybyggen enligt jordreforms-lagen. Hans inrikesminister, Salazar Alonso, vädrade dock

revolution överallt och avsatte — något han hade juridisk befogenhet till — många stadsfullmäktige, under förebärande av att de ”inte ingav förtroende i frågor som gällde den offentliga ordningen”. I själva verket försökte han genom att byta ut sådana fullmäktige, om de var socialister, att göra sig kvitt många FNTT-medlemmars sista politiska vänner i deras samhällen. Det var förvisso en provokation, som påminde om de antisocialistiska åtgärder som vidtagits av fascistregimer på andra håll i Europa. I förening med vräkningar, den förnyade användningen av rörlig arbetskraft och avskedanden på politiska grunder skapade detta handlingssätt stora spänningar på landsbygden i början av år 1934, när lönerna minskade och svälten ökade. Gil Robles' tal blåste endast liv i elden, när unga män från högern började se att politikens pendel nu svängde mot tankar på kompromiss. ”Ledarna tar inte miste!” (*Los jefes no se equivocan!*) ropade de unga medlemmarna av CEDA på ett stort möte i Escorial i april. (Socialistungdomen försökte hindra hela tåglaster av CEDA-anhängare att komma fram till Escorial genom att kröka järnvägsrälsen.)

I början av juni följde en välorganiserad lantarbetarstrejk i söder, under skörden, av det socialistiska FNTT. FNTT hade fått sina krav accepterade i fråga om lönesatser och sitt förslag om garantier att all tillgänglig arbetskraft skulle anställas. Men de strejkade för kravet att skördetidslönerna skulle betalas även återstoden av året. De anarkistiska ledarna gick med på att stödja det, men många moderata socialister gjorde det inte. Salazar Alonzo, inrikesministern, som trodde att han hade fått en revolutionär generalstrejk på halsen, satte in civilgardet, införde presscensur i söder och lät arrestera, dock bara under kort tid, många socialistledare, bland dem 'borgmästare och till och med ledamöter av cortes. Strejken bröt samman, skörden bärgades under beskydd av polisen, medan UGT och de måttfulla ledarna beskylldes för att svika FNTT genom overksamhet. Därnäst, likaså i juni, inträffade en allvarlig situation i Katalonien.

Den katalanska regeringen, *generalidad* (som hade haft ringa effekt både på den nationella och den internationella skådeplatsen sedan den katalanska författningen hade antagits), hade genomdrivit en ny lag, *ley de cultivos*, som satte arrendatorer med vingårdar (*rabassaires*) i området i stånd att tillförsäkra sig besittningsrätt till sina gårdar, om de hade innehaft dem i femton år. Jordägarna klagade hos republikens högsta juridiska myndighet, författnings-domstolen, som med liten majoritet avvisade *ley de cultivos*, av det skälet att generalidad inte kunde uttala sig i en sådan fråga. Men Luis Companys, som efter överste Maciás död i december 1933 hade blivit ordförande i *generalidad*, stadfäste lagen på eget bevåg. När han tog det steget, som innebar en utmaning av regeringen i Madrid, var den pådrivande kraften hans nye högerorienterade rådgivare i inrikesfrågor, José Dencás. Denne var läkare och ledare för en extremistisk separatistgrupp, *Estat Catalá*, grundad av Maciá 1922 och nu den militanta katalanska ungdomens huvudfraktion. De ville ha fullständig självstyrelse. De hade en i gröna skjortor klädd milis, *escamots*, under ledning av en hänsynslös terrorist, Miguel Badía, som hade tillbringat större delen av sin ungdom i fängelse för ett mordförsök mot Alfonso XIII. En kort tid år 1934 hade Companys ändå Badía som sin polischef. Även utan den komplikationen var det säkert att dilemmat med en katalansk regering till vänster om mitten och en regering i Madrid till höger om mitten inom kort skulle ge upphov till svårigheter. Azaña hade talat i försiktiga ordalag med Companys, som han tidigare hade gjort med de los Ríos. Companys hade till en början insett farorna, men senare hade han ryckts med av vad han trodde att ”massorna” önskade.

Den allvarliga konstitutionella konflikt som alstrades därav sjöd fortfarande när frågan om baskernas självständighetssträvanden också blev aktuell. Baskernas ekonomiska förbindelser med den centrala regeringen i Madrid hade dikterats av en överenskommelse, *concierto económico*, av år 1876. Den gav baskerna ett eget skatteväsen, varmed de beskattade sig själva och betalade en enda summa till staten. Stads- och kommunalfullmäktige i de baskiska

provinserna trodde att vissa lagar som genomdrivits av Sampers regering hotade denna *concierto* och beslöt att hålla kommunalval i de tre provinserna Vizcaya, Guipúzcoa och Alava, i vilka de valda representanterna skulle uttala sig offentligt i frågan om *concierto*. Regeringen förbjöd valen. När valen trots detta förbud ändå hölls blev de nya fullmäktige-ledamöterna arresterade. En rad våldsamma demonstrationer till förmån för baskisk självstyrelse följde i alla de tre provinserna. Det baskiska nationalistpartiet, som så gott som helt och hållet var katolskt och borgerligt, började inlåta sig på en allians med socialisterna och vänstern, en allians som var lika bisarr som den var ödesdiger. De var besvikna på CEDA och sökte sig nya beskyddare.

Medan båda separatistproblemen i Spanien samtidigt hade intensifierats skakades nationen av ryktet att flera lådor med vapen hade tagits i land i Asturien, som hjälp åt socialisterna, av den i vanliga fall ”moderate” Prieto, från ångaren *Turquesa*. Det var vapen som köpts av vissa portugisiska revolutionärer i Galicien, av den socialistiske cortesledamoten Amador Fernández. Ångaren lämnade Cádiz med destinationen Djibouti klistrad på lådorna men omdirigerades sedan till Asturien. Efteråt flydde Prieto till Frankrike, där han stannade till i slutet av år 1935. Regeringen proklamerade undantagstillstånd. Gil Robles förkunnade, vid ett stort möte som hans ungdomsrörelse höll i Covadonga, den heliga plats i Asturien där den västgotiske kungen Pelayo inledde återerövringen av Spanien från morerna: ”Vi kommer inte längre att låta detta sakernas tillstånd fortsätta.” CNT och UGT handlade gemensamt, för första gången på många år, och utlyste en generalstrejk i Asturien och gjorde det därmed svårt för CEDA:s delegater vid detta möte att återvända hem till Madrid. En vecka senare förklarade Gil Robles att han och hans parti, när cortes samlades i oktober efter sommaren, inte längre skulle stödja Sampers regering. Den naturliga slutsatsen var att han själv skulle ta makten. På grund härav gjorde UGT ett uttalande som fördömde Gil Robles, ”lekmannajesuiten”. Om CEDA hade för avsikt att inträda i regeringen utan att tillkännage sitt stöd av republiken, ”skulle UGT inte längre ta ansvaret för sitt fortsatta agerande”. Slutsatsen var att UGT skulle betrakta CEDA:s inträde i regeringen som det första steget till upprättandet av en fascistisk stat i Spanien. Largo Caballero sökte då bilda en *alianza obrera*, ett arbetarförbund som han hoppades skulle föra samman socialister, kommunister och anarkister. Han utmanövrerade Prieto och andra reformvänner. Prieto sade till Besteiro att han skulle ha velat strypa Largo. Besteiro svarade förnuftigt att det vore ”bättre att motarbeta honom”. Men Prieto, de los Ríos och alla de moderata ledarna sveptes ändå snart med i en våg av optimistisk stridbarhet, i vilken ungdomsrörelsen spelade den främsta rollen.

Gil Robles' ovilja att deklarera sin anslutning till republiken härrörde ur fruktan att förlora många högersinnade anhängare, om han gjorde det, eftersom han då skulle tyckas acceptera författningens ännu icke reviderade antiklerikala stadganden. Han behövde monarkisternas ekonomiska stöd och kanske hyste han också en äkta avsky för republiken. Men detta var på sensommaren 1934. De spanska socialisterna i UGT hade sett hur de tyska och österrikiska socialisterna hade betvingats av Hitler och Dollfuss under de senaste arton månaderna. Vari bestod skillnaden mellan Dollfuss och Gil Robles? Gil Robles gjorde ingenting för att klargöra det.

Tiden närmade sig då cortes skulle samlas på nytt. Atmosfären förgiftades av flera politiska mord. Den 4 oktober undandrog Gil Robles CEDA:s stöd av Sampers regering, som avgick. Alcalá Zamora uppmanade fortfarande inte Gil Robles att bilda regering. I stället anförtroddes Lerroux på nytt denna uppgift. Han tog med tre medlemmar av CEDA i sin ministär, dock inte Gil Robles själv. Alcalá Zamora misstrodde honom fortfarande. Lerroux hade inte heller för avsikt att, om han kunde undvika det, släppa in en ung rival om ledningen av Spaniens medelklass. A andra sidan drog sig presidenten för nya val, så som socialisterna hade väntat sig. Vidare ville han bara ha en CEDA-minister. Gil Robles var stark nog att bestämt yrka på

tre. Dessa tre CEDA:s ministrar var Giménez Fernández (jordbruksminister), Anguera de Sojo (arbetsminister) och Aizpún (justitieminister). Aizpún hade grundat och organiserat CEDA i Navarra. Anguera de Sojo hade en gång varit katalansk nationalist, men han tycktes ha bedragit sina kolleger år 1931, då han var civil guvernör i Barcelona. Giménez Fernández var en upplyst och lärd man och skulle bli den socialt mest ansvarsfulle jordbruksministern under republikens tid. Anguera hade varit allmän åklagare och hade som sådan burit ansvaret för många indragningar av *El Socialista*. Aizpún stod karlisterna nära. I stort sett var vänsterns fientliga inställning till dessa tre män som individer inte berättigad.

Reaktionen blev snabb och våldsam. Azañas republikanska vänsterparti — *Izquierda Republicana* — Martinez Barrio och även Miguel Maura fördömde presidentens handling att överlämna republiken till dess fiender. I Madrid utlyste UGT en generalstrejk, och en del militanta socialister drog, under eldgivning, fram mot inrikesministeriet på Puerta del Sol. Några unga officerare följde med dem. Men CNT gjorde det inte. JAP:s unga medlemmar bidrog med väsentliga tjänster. Landsbygden var overksam, utmattad av strejkerna tidigare det året. *Alianza obrera* omfattade bara i Madrid socialisterna och några kommunister. Det rådde allmän förvirring. Largo Caballero var nervös. Mot slutet av dagen var regeringen situationens herrar, och socialistledarna hade arresterats.

I Barcelona kom CEDA:s inträde i regeringen Companys att utropa ”den katalanska staten” som en del av en ”federal spansk republik”. Än en gång eggades Companys till ett förhastat handlande av sin rådgivare i inrikesfrågor, Dencás. Han hotades också från vänster av *rabassaires*, de katalanska vingårdsarrendatorerna, som hotade rent fysiskt att ta hand om den jord de betraktade som sin, enligt den nu upphävda *ley de cultivos*. Huvudtemat i Companys' vädjan till Katalonien var ett angrepp på CEDA:s fascism, trots den fascistiska tonen i Dencás' tankegångar:

> De monarkistiska och fascistiska krafter som under någon tid har försökt svika republiken har nått sitt mål. I denna allvarliga stund övertar, i folkets och i parlamentets namn, den regering vars chef jag är alla maktbefogenheter i Katalonien, utropar den katalanska staten i den federala spanska republiken och, för att stärka förbindelserna med dem som riktar denna allmänna protest mot fascismen, inbjuder dem att upprätta republikens provisoriska regering i Katalonien.

Detta var samtidigt ett förkunnande av ett nytt förhållande mellan Katalonien och det övriga Spanien och en uppmaning till revolutionärerna i Madrid att själva förklara sig vara regeringen, om så var nödvändigt slå sig ned i Barcelona. En våg av katalansk nationalism, och fientlighet mot allt kastilianskt, hade svept fram över Katalonien den sommaren, något som Companys, som var svag, fann omöjligt att motstå. Dencás skulle under tiden ha velat proklamera fullständig självstyrelse.

Denna katalanska revolt krossades dock nästan lika snabbt som generalstrejken i Madrid. Det förekom en del sammandrabbningar mellan Dencás' *escamots* och *mozos de escuadra* (säkerhetsstyrkan som hade upprättats i Katalonien under monarkin). Fyrtio personer dödades. Anarkisterna ställde sig reserverade och sade att *de* inte ville samarbeta med socialisterna, för så vitt de inte upphörde med sitt samarbete med *Esquerra*. Dencás lät omedelbart arrestera Durruti och andra anarkistledare. Companys sände efter general Batet, befälhavare för den division som var stationerad i Barcelona, och bad honom överföra sin lojalitet på den nya federala regimen. Men Batet, som var katalan, ställde sig till centralregeringens förfogande och förklarade krigstillstånd. Han agerade medvetet långsamt för att spara människoliv och ge möjligheter till flykt, men han arresterade snart Companys och dennes regering — med undantag för Dencás, som lyckades fly genom en kloak och som till slut kom till Rom. Allt motstånd slogs snabbt ned i resten av Barcelona, och Companys framförde i radio en värdig vädjan till sina anhängare att lägga ner vapnen. Companys och hans folk arresterades. Arresterad blev också, orättvist och ologiskt, Azaña, som var i Barcelona för att närvara vid

sin finansminister Jaime Carners begravning.

”Oktoberrevolutionen” misslyckades alltså i Madrid och Barcelona. Det förekom andra utbrott, men med ett undantag nedkämpades också de. Undantaget var Asturien. Här var upproret — för det var utan tvivel ett sådant — dirigerat av regionens hårdföra, politiskt medvetna gruvarbetare. Deras agerande var politiskt snarare än ekonomiskt inspirerat. Medan arbetarklassens partier på andra håll i Spanien hade hyst skilda meningar om revolutionen, samarbetade i Asturien anarkister, socialister, kommunister, arbetar- och bondealliansen, UGT, och den regionala CNT-kommittén i Asturien under fältropet UHP! (*Uníos, Hermanos Proletarios!*) — Förena er, proletära bröder! Grundvalen för denna allians hade lagts av en berömd artikel i februari av en ung CNT-ledare, Valeriano Orobón Fernández, i *tidningen La Tierra*. Han hade hävdat att faran för fascism i Spanien faktiskt var sådan, att ett nytt förbund inom arbetarklassen var nödvändigt. Endast Asturien följde hans råd. FAI hade inte lyckats bemäktiga sig det lokala CNT, och också det bidrog till förbundet. Utomlands var för en gångs skull den internationella kommunistiska reaktionen snabb. Den 10 oktober tillkännagav Komintern, det vill säga dess exekutivkommitté, sitt förslag till gemensamt agerande till stöd för de spanska arbetarnas allians för den (andra) socialistiska Internationalen.

Upproret i Asturien var noggrant förberett i hela provinsen, med högkvarter i Oviedo, huvudstaden, och viktiga aktioner organiserade i de närliggande gruvstäderna Mieres och Sama. Signalen blev här som på andra håll CEDA:s inträde i regeringen. Men gruvarbetarna var väl rustade mot denna möjlighet. De hade vapenförråd. De hade dynamit. De ägde redan gemensamma arbetarkommittéer, som kunde leda deras aktiviteter. Deras reaktion på det ”fascistiska” maktövertagandet i Madrid var att sätta i gång, så långt det var möjligt, en arbetarklassens revolution i full skala.

> ”Vid halv åttatiden på morgonen (den 5, oktober)”, antecknade Manuel Grossi, ”samlades en skara på omkring tvåtusen personer utanför stadshuset i Mieres, som redan hade ockuperats av de revolterande arbetarna (*obreros insurrectos*). Jag utropade, från en av balkongerna, den socialistiska republiken. Entusiasmen var obeskrivlig. Hurrarop för revolutionen följdes av andra för den socialistiska republiken. När jag lyckades göra mig hörd igen gav jag instruktioner att fortsätta verksamheten ...”

Detta betydde angrepp på civilgardets posteringar, kyrkor, kloster, stadshus och andra byggnader i provinsens städer och byar. Asturien hade en kraftfull, välorganiserad och disciplinerad arbetarstyrka. De 50 000 gruvarbetarna hörde till de bäst betalda arbetarna i Spanien, men arbetslösheten hade varit stor sedan år 1931. Olycksfallsfrekvensen var också hög, och säkerheten var sämre tillgodosedd än på andra håll i Europa. UGT dominerade gruvorna men samarbetade med CNT. Många gruvarbetare var unga, och det hade förekommit otaliga strejker där alltsedan republikens tillkomst. Kommunisterna var också väl etablerade i Asturien (särskilt i Mieres), och deras ledning duglig.

Inom tre dagar efter revolutionens början befann sig en stor del av Asturien i gruvarbetarnas händer. Varje stad eller by som hade erövrats kontrollerades av en revolutionär kommitté, som själv tog ansvaret för invånarnas försörjning och säkerhet. En radiostation som installerats i Turón förfäktade stridsmoralen. ”Kamrater”, förkunnade den revolutionära kommittén i Grado, ”vi är i färd med att skapa ett nytt samhälle ... det är inte förvånande att den värld vi smider kostar blod, sorg och tårar — allt på jorden är fruktbart, idealets soldater! Grip era gevär! Kvinnor, ät lite, bara när det är nödvändigt! Länge leve den sociala revolutionen!” Vapenfabrikerna i Trubia och La Vega (Oviedo) övertogs av en kommitté bland dem som arbetade där och förmåddes att arbeta dag och natt. På andra ställen övergavs fabriker och gruvor. Rekryteringsofficerare krävde tjänstgöring i den ”röda armén” av alla arbetare mellan arton och fyrtio års ålder. Trettiotusen arbetare hade mobiliserats till strid inom tio dagar. Samarbetet mellan partierna överraskade också dem själva. Till och med anarkisterna insåg

”behovet av en temporär diktatur”, ehuru begränsningen av denna aktivitet till en grupp *pueblos* hindrade frågor rörande statens organisation från att göra dem oense med kommunisterna. Kommunisterna visade sig i några *pueblos* mer angelägna att upprätta sin egen diktatur än att skicka män till fronten. Men i regel var fältropet *UHP!* inte alls vilseledande.

Medan gruvarbetarna i Asturien sålunda framgångsrikt hade upprättat en revolutionär sovjet i hela sin provins var de också hela tiden invecklade i striderna. De ägde främst rum i Oviedo och i Gijón. De 1 500 man reguljära trupper som var stationerade i Asturien och på andra platser på kusten i norr var alltför fåtaliga för att kunna göra annat än att hålla ut i sin belägrade garnison i Oviedos centrum. Under tiden förekom en viss plundring och oprovocerade våldsamheter från revolutionärernas håll. De lokala kommittéerna begav sig av för att vidmakthålla disciplinen, och det fanns tillfällen då arbetare räddade livet på hotade medlemmar av bourgeoisien. Många våldsdåd begicks. Flera kyrkor och kloster brändes ner. Biskopspalatset och en stor del av universitetet i Oviedo förstördes under försöken att erövra Pelayokasernerna, som hölls av civilgardet. Några affärsmän och omkring tolv präster sköts ihjäl, framför allt i Turón. I Sama uthärdade civilgardister och stormtrupper en och en halv dags belägring. När de kapitulerade sköts några av dem. Dessa illdåd var utan tvivel följden av förvirring, inte avsiktliga, men de gjorde allt betydligt svårare för de två hittills moderata socialistledarna, Ramón González Peña och Belarmino Tomás, som, en smula överraskande för dem själva, fann sig stå i ledningen för denna revolution.

Regeringen stod nu inför något som ingen förnekade vara ett inbördeskrig. Kommittén som behärskade Mieres övervägde faktiskt att marschera mot Madrid. Men de visste givetvis inte att Lerroux och hans ministrar nu fattade flera stränga beslut. För det första sände de efter generalerna Goded och Francisco Franco, som skulle tjänstgöra som stabschefer, gemensamt, för att leda undertryckandet av denna revolt. För det andra godtog de dessa båda officerares råd, när de rekommenderade avsändandet av delar av *regulares* och av främlingslegionen för att kuva gruvarbetarna. Goded hade, som tidigare nämnts, varit stabschef under några månader i republikens begynnelse men hade avskedats av Azaña.

Francisco Franco Bahamonde var fyrtio år när han fick sin nya befattning under Lerroux. Franco var född år 1892 i örlogsbasen i El Ferrol i Galicien, son till en utsvävande marinkassör och ättling till förvaltningspersonal i flottan på både fädernet och mödernet i sin traditionsbundna släkt. Det var därför meningen att han skulle gå till sjöss. Men det fanns ingen plats i marinens kadettskola. Katastrofen till sjöss i spansk-amerikanska kriget 1898 bar ansvaret härför. I stället begav han sig, år 1907, till infanterihögskolan i Toledo. Han placerades i Marocko 1912, där han i snabb följd blev den yngste kaptenen, majoren, översten och generalen. Den sistnämnda rangen uppnådde han efter krigets segerrika slut. År 1916 hade han blivit svårt sårad i magen och återvände till Spanien för fyra års garnisonstjänst i Oviedo. Han var främlingslegionens näst högste befälhavare vid dess tillkomst år 1920, förde befäl över den från 1923 till 1927 och ledde, i synnerhet, landstigningen i Alhucemasviken (under Sanjurjo) år 1925, som gav seger. Han hade öppet kritiserat Primo de Rivera när diktatorn verkade att söka förbereda armén på att överge Marocko. Det skedde under en berömd middag år 1924. Han och några andra *africanistas* hade till och med planerat, det året, att arrestera Primo och hans stab, därför att de kände sig kränkta av tanken att lämna territoriet. Franco ägnade sig helt åt sitt yrke — han drack aldrig sprit, gick aldrig ut med kvinnor och verkade vid den tiden (som hans fromma levnadstecknare skyndar sig att inskjuta) aldrig religiös. Hans puritanism kan måhända tillskrivas faderns felsteg, marinkassören som skilde sig från sin hustru år 1907 och sedan bodde tillsammans med en älskarinna i Madrid till sin död 1942, då han var åttiosju år, och kanske också moderns fromhet, hon som dog år 1933 strax i början av en pilgrimsfärd till Rom. Francos barndom var

tvivelsutan olycklig, och hans ynglingaår kampfyllda.

Livet i Toledo var brutalt. Franco var alltid känd som en grym disciplinkarl. Han hade rykte om sig att vara tapper och att ha turen med sig under eldgivning: han red vita hästar i striden. Främlingslegionens relativa effektivitet hade honom att tacka för mycket. Han gjorde sina första erfarenheter av att slå ner revolutioner under generalstrejken 1917, när han var i Oviedo. Han gifte sig — efter dröjsmål som berodde på kampanjer — med en flicka av god asturisk familj, Carmen Polo. Franco var kortvuxen och hade redan i den begynnande medelåldern blivit rund om magen. Hans röst hade också fått ett högstämt tonläge, vilket kom honom att ge militära order en anstrykning av bön. En brittisk politiker, sir Samuel Hoare, tyckte att han liknade ”en läkare med stor praktik i familjerna och ett lugnande sätt gentemot patienterna”, vars ”vaddliknande virrvarr” av ”förbluffande banalitet” det var omöjligt att tränga igenom. Han hade stort anseende som ”den lysande unge generalen”, men han vägrade att förklara sig stå på någons sida inom politiken, trots att han hade beundrat Mauras ”revolution uppifrån” och till slut gillade Primo de Rivera. Också när republiken avskaffade befordringarna efter meriter och därmed förvisade honom från i det närmaste överst på listan över brigadchefer till botten av den, hade han tagit det slaget utan större klagan.

När det år 1931 publicerades i *ABC* att den nya regeringen hade för avsikt att utnämna honom till guvernör i Marocko skrev Franco att han skulle tacka nej till en sådan befattning, eftersom ett accepterande skulle innebära ”en partiskhet till förmån för den nyligen installerade regimen, och en ljum lojalitet mot dem som så sent som i går utgjorde ett koncentrat av nationen”. Han var blyg, tystlåten och tålmodig, men också skoningslös, ärelysten och beslutsam. ”En mindre rättfram man har jag aldrig träffat”, sade en amerikansk journalist som talade med honom 1936. När monarkistiska konspiratörer tillfrågades: ”Är Franco med er?”, var de ur stånd att ge ett entydigt svar. Han hade inte förknippats med general Sanjurjo i dennes *pronunciamiento* år 1932. Men han ogillade Azañas reformer, särskilt stängningen av den nya militärhögskolan i Zaragoza, vars förste befälhavare han hade varit och vars kurser han hade ägnat mycken omsorg (med inspiration från Tyskland, som han hade besökt 1928). Republikanerna visste, av anföranden han hade hållit när han var i Zaragoza, att han var en vän av autoritär styrelse. De visste också att han under lång tid hade varit intresserad av politik. Så tidigt som år 1926 hade han begärt att böcker i politisk teori skulle sändas till hans högkvarter. Men generalens bror, Ramón, en känd pilot som såsom den förste flugit över Sydatlanten, var republikan, till och med revolutionär. Det var han som år 1931 hade kastat ut republikanska flygblad över kungapalatset, under det misslyckade republikanska upproret.

Regeringen tillkallade inte bara general Franco, som väl kände till Asturien, för att leda kampen mot gruvarbetarna, utan också främlingslegionen och marockanska trupper, därför att de helt enkelt tvivlade på att andra trupper skulle lyckas. Krigsministern, radikalen Diego Hidalgo, förklarade senare att han var skräckslagen inför alternativet att se de unga värnpliktiga från halvön dö i Asturien på grund av bristande erfarenhet. De skulle komma att kämpa mot mästare i konsten att spränga med dynamit, och i bakhållsteknik. ”Jag beslöt”, skrev han, ”att det var nödvändigt att ta i anspråk de förband som Spanien underhåller för sitt försvar, vilkas yrke det är att kämpa och dö i fullgörandet av sin plikt.” Inom några timmar efter general Francos ankomst till krigsministeriet sändes förband ur främlingslegionen under överste Yagüe för att bistå de reguljära garnisonerna i norr. En annan kolonn under befäl av en liberal general, López Ochoa, kämpade sig fram för att förstärka den belägrade garnisonen i centrum av Oviedo.

Främlingslegionen och *regulares* var framgångsrika. Med stöd av flyget undsatte de snabbt Oviedo. Gijón föll den 10 oktober. I dessa städer hängav sig segrarna åt ett lumpet förtryck. Efter femton dagar av krig och revolution var det endast kommunisterna som ville kämpa vidare i de andra städerna. González Peña avgick såsom ledare för revolutionen.

Främlingslegionen erövrade flera av städerna, hus för hus. Överste Yagüe, legionens befälhavare, uppmuntrade den avskräckande tillämpningen av brutalitet vid undertryckandet. Till slut kapitulerade rebellerna i Sama. Belarmino Tomás, socialistledaren som hade stått i centrum för hela kampen, talade på följande sätt till en stor skara gruvarbetare som samlats på stadens största torg:

> Kamrater, röda soldater! Här inför er, i förvissning om att vi har fullgjort det uppdrag ni har givit oss, kommer vi för att tala om den sorgliga belägenhet, som vår ärorika upprorsrörelse har hamnat i. Vi måste beskriva våra fredssamtal med den fientliga arméns general. Vi har besegrats endast tillfälligt. Allt vi kan säga är att arbetarna i de övriga provinserna i Spanien inte gjorde sin plikt och stödde oss. På grund av detta misslyckande har regeringen varit i stånd att slå ner upproret i Asturien. Vidare, fastän vi har gevär, kulsprutor och kanoner, har vi inte längre någon ammunition. Allt vi kan göra är därför att träffa en uppgörelse om fred. Men det betyder inte att vi uppger klasskampen. Vår kapitulation i dag är bara en rast på vägen, då vi rättar till våra misstag, förbereder oss för vår nästa strid, som måste sluta med de utsugnas slutgiltiga seger...

Det följde en våldsam vedergällning under ledning av en brutal polisofficer, Lisardo Doval, känd för sin hänsynslöshet. Ett av villkoren för gruvarbetarnas kapitulation hade varit att främlingslegionen och regulares skulle dras tillbaka från Asturien. Det villkoret uppfylldes inte, det hade godkänts endast av general López Ochoa, inte av krigsministeriet. De styrkorna uppträdde i det erövrade området som om de var en segerrik armé som levde på de besegrade. Omkring 1 500 till 2 000 personer tros ha dödats, närmare 3 000 sårats. Bland de döda var cirka 320 civilgardister, soldater, kravall-poliser och karabinjärer. Återstoden var, får man anta, huvudsakligen arbetare. Många dödsfall inträffade säkerligen efter stridernas upphörande, vid en tidpunkt då legionen höll på att ”bekräfta” sin seger. En uppgift från inrikesministeriet den 3 januari 1935 angav att i oktober 1934 dödades i hela Spanien 1 335 människor, och 2 951 sårades. 730 byggnader hade förstörts eller skadats svårt. Femtioåtta kyrkor hade bränts ner. Oviedo låg i ruiner, och kostnaderna för upproret beräknades till en miljon pund (19 miljoner Skr). Inte mindre än 90 000 gevär erövrades, jämte 33 000 pistoler, 10 000 lådor dynamit, 30 000 granater och 330 000 patroner.

Åtskilliga tusen, kanske så många som 30 000 politiska fångar, togs också i Spanien under oktober och november 1934 — den siffran kan dock inte bekräftas. Kanske dödades omkring 35 präster. Den tidens censur förhindrade, och förhindrar alltjämt, att en korrekt uppskattning gjordes tillgänglig för pressen. Polisregister har, där sådana existerar, ännu inte undersökts. Flertalet fångar togs i Asturien. *Casas del pueblo* i området förvandlades till extra fängelser, och de som förvarades där utsattes för allehanda skymfer, också för tortyr. Många sköts ”under flyktförsök” (som kanske ibland verkligen var sådana). En journalist, Luis de Sirval, som vågade påpeka dessa fruktansvärda ting blev arresterad och mördad i fängelset av tre officerare ur främlingslegionen. I Madrid betraktades generalerna Franco och Goded som nationens räddare, medan högerpressen presenterade hemska skildringar av hur nunnor våldtagits och prästers ögon tryckts ut. I övrigt var censuren beträffande Asturien fullständig. På landsbygden firade jordägarna det som hänt genom att överge varje beredvillighet att samarbeta med jordreformen, vräkningar verkställdes snabbt och de socialister som hade undgått att hamna i fängelse fick kort frist i sökandet efter anställning. Ytterligare fruktansvärd förbittring skapades därför.

10. Följderna av händelserna i Asturien — Lerroux' försök att finna medelvägen — Straperlo — republiken i en återvändsgränd — valen den 16 februari 1936

Efter revolutionen i oktober 1934, och det sätt varpå den hade slagits ned, skulle det ha krävts en övermänsklig ansträngning för att undvika ett inbördeskrigs kulminerande katastrof. Men inga sådana ansträngningar kom till synes. De flesta socialistledarna satt i fängelse. De hade sällskap där av ledarna för den katalanska regeringen, av Azaña och av åtskilliga andra vänsterpolitiker. Arresteringen av Azaña, som kunde tillskrivas paniken, följdes av att han hölls i fängelse i några månader — en skymf som absolut inte kunde rättfärdigas. Under sådana förhållanden antog upproret i Asturien en episk karaktär i den spanska vänsterns tankar. Några profeterade dystert, och de upprepade därvid Belarmino Tomás' sista ord vid det dödsdömda mötet i Sarna, att oktober 1934 för Spanien skulle bli vad 1905 hade varit för Ryssland. Largo Caballero, som satt i fängelse till december 1935, tillbringade sin fångenskap med att för första gången läsa Marx och Lenins verk.

Han närmade sig nu sjuttioårsåldern, och denne länge respekterade och måttfulle socialistledares fantasi fylldes av revolutionära visioner. Många andra fann sin tid i fängelset vara ”en sann revolutionens skola”. Under tiden gav Romain Rolland i Paris uttryck för de känslor de stridande förvisso hyste för revolten i Asturien, när han förkunnade att världen icke hade skådat något så skönt sedan Pariskommunen. Förföljelsernas brutalitet i Asturien kom folk att glömma, att också Azaña skulle ha varit tvungen att slå ned revolutionen, och uppgifterna om undertryckandet kom via ett cortesutskotts rapporter och via en engelsk parlamentsdelegation. Men Largos blandade skiljedomsnämnder bröt samman på många orter, byggnads- och metallarbetarna tvingades tillbaka till fyrtioåttatimmarsvecka och många avskedades för att de hade deltagit i politiska strejker före oktober 1934. Arbetsgivarna sänkte lönerna överallt där de kunde göra det. CEDA:s parlamentsledamöter klagade, men deras röster drunknade. Å andra sidan återlämnades faktiskt ingen jord som övertagits av jordreforms-institutet till de förutvarande ägarna. Ändå, från och med nu behärskade en ”revolutionär anda inom högern och vänstern” klart och tydligt alla partier.

Asturien kom en rysning av fasa att löpa genom den spanska medelklassen. För den verkade det som om vad som helst, till och med en militärdiktatur, vore att föredra framför upplösning. Skulle general Franco ta över makten nu när han var stabschef? Skulle Gil Robles och CEDA utnyttja chansen helt? Gil Robles visste att följderna kunde ha blivit helt andra, om upproret hade varit allmänt i hela Spanien och inte begränsat till Asturien.

Lerroux var fortfarande premiärminister. Under de följande månaderna gjorde den gamle marodören sitt bästa att slå in på en medelväg. När monarkisterna krävde att den katalanska författningen skulle avskaffas fullständigt försäkrade sig Lerroux (här med stöd av CEDA) sålunda om enbart dess tillfälliga upphävande, med de katalanska provinserna förvaltadeunder en generalguvernör. Hans jordbruksminister, CEDA-politikern Giménez Fernández, fortsatte att försöka dela ut jord en tid framöver och genomdrev lagstiftning till skydd för småbrukarna. Han önskade exempelvis låta 10 000 bönder bosätta sig på egen mark år 1935. Han motarbetades emellertid ständigt av samma människor, folk som karlisten Lamamié de Clairac, som hade gått så illa åt den första jordreformlagen under debatterna i cortes.

Den svåraste frågan för regeringen utgjorde dock bestraffningen av rebellerna från år 1934. Ty i februari 1935 hade militärdomstolarna avkunnat tjugo dödsdomar. Av dem verkställdes två. De dömda omfattade Companys, socialistiska deputerade som den stackars Teodomiro Menéndez, som hade blivit i det närmaste tokig under sin fängelsevistelse på grund av de tortyrljud han hade hört, Ramón González Peña, Belarmino Tomás samt några officerare som hade tagit parti för revolten antingen i Madrid eller i Katalonien. Under tiden fortsatte många socialistledda stads- och kommunalfullmäktige att vara suspenderade, därför att deras

medlemmar tillhörde samma parti som några av rebellerna 1934. Lerroux, som föreställde sig den bitterhet som skulle orsakas av att till exempel Belarmino Tomás och González Peña (de båda socialistiska cortesmedlemmarna för Asturien) avrättades, för att inte tala om Companys, var för ett återkallande av alla vidare dödsdomar. CEDA:s ministrar stödde dödsstraffet. Gil Robles talade energiskt för det. Lerroux fick stöd av presidenten, Alcalá Zamora, som erinrade om hur general Sanjurjo och hans medkonspiratörer hade benådats år 1933. Domarna mildrades. CEDA-ministrarna avgick. Efter en långdragen kris bildade Lerroux en ny regering, i vilken CEDA hade fem representanter, bland dem Gil Robles som krigsminister.

Gil Robles utnämnde Franco till stabschef, hämtade hem honom från befälet i Marocko, dit han hade sänts vintern innan. Därefter befordrades åtskilliga högerorienterade officerare, och andra, som troddes vara liberaler eller socialister, miste sina befattningar. Gil Robles engagerade sig också i underhandlingar om vapenköp från Tyskland. (Vapen skulle köpas av krigsministeriet med hjälp av en affärsman, La Iglesia. Endast CEDA:s ministrar kände till saken, och Tyskland övervägde också att ställa medel till förfogande för CEDA:s valkampanj.) Men det blev inga fler avrättningar. Companys och andra ledare som förklarats skyldiga till revolt dömdes till livstids fängelse — en dom som ingen trodde skola gå i verkställighet. Largo Caballero kvarhölls i häkte tillsammans med andra i flera månader, utan rättegång. Azaña frigavs, då anklagelserna mot honom inte hade lyckats samla två tredjedelars majoritet i cortes, fastän det av tal som hölls av högerpolitiker stod klart att många hoppades att göra sig kvitt honom och vänsterrepublikanerna en gång för alla. (Cortes hade att avgöra, om han skulle dömas av domstolarna eller inte. Rösterna mot Azaña var inte desto mindre 189 mot 68. CEDA röstade mot Azaña, för att blidka de rika monarkisterna. Han hade suttit häktad ombord i ett fängelsefartyg utanför Barcelona i två månader. Den orättvisa kränkningen — han hade försökt att avhålla både socialisterna och katalanerna från uppror — gjorde honom djupt upprörd.)

Den bitterhet varmed de båda politiska blocken nu betraktade varandra var svår att mildra. Men centerns män — och under de rådande omständigheterna hörde både presidenten och premiärministern dit — hade en möjlighet att lösa problemen. De förspillde sina tillfällen. En revidering av några paragrafer i författningen föreslogs. Detta kunde ha modifierat den regionala självstyrelsens karaktär, upprättat en senat samt förändrat äktenskaps- och skilsmässolagarna. En oberoende, om än ortodox, finansman, Joaquín Chapaprieta, gjorde sig beredd att lägga fram en budget — något man inte sett i republiken sedan år 1932. Han önskade rensa ut korruption och byråkratiskt slöseri. De åtgärderna, i sig beundransvärda, skulle ha beskurit de statliga utgifterna för utbildning — men också de alltjämt otillräckliga lärarlönerna. Men man kom aldrig överens om någon budget eller någon författningsrevision. (Budgeten av år 1932, årligen upprepad, var republikens enda ekonomiska stadga.) Så avskedades jordbruksministern, Giménez Fernández, i maj 1935 på grund av en föreslagen ändring av jordbrukslagen: hans humana idéer hade begåvat honom med öknamnet ”den vite bolsjeviken” i monarkistkretsar, och hans vana att åberopa påvliga encyklikor för att försvara sina planer hade gjort andra ursinniga. Hans försvinnande betydde slutet för varje tanke att CEDA eventuellt kunde modifiera jordreformslagen i stället för att sopa den under mattan. Chapaprieta bildade regering, i vilken Lerroux blev utrikesminister. Men det radikala partiet var nu krossat av en skandal.

En holländsk ekonomisk äventyrare, Daniel Strauss, hade övertalat vissa ministrar att gynna en ny typ av ruletthjul, kallat *straperlo*. Strauss lovade att han, i utbyte mot tillåtelse att införa det hjulet, skulle garantera vinster. När skandalen blev ett faktum befanns det att Lerroux' adoptivson var intimt lierad med Strauss. Lerroux själv, vars ekonomi alltid hade varit trasslig, var också inblandad, liksom Salazar Alonso, förutvarande inrikesminister och borgmästare i Madrid, och en del andra. Radikalerna avgick, under avsky, och ordet *straperlo*

kom att ingå i språket som term för en offentlig skandal. Under tiden splittrades det radikala partiet, som hade spelat en så viktig roll i republikens liv, trots att dess politik hade betytt så lite, och det förbund som Lerroux hade ingått med Gil Robles och som under ett år effektivt hade styrt Spanien, bröt också samman. Inom några veckor grälade premiärministern med Gil Robles, formellt om Chapaprietas önskan att införa en jordskatt på stora egendomar samt att öka arvsskatten till 3,5 procent, från 1 procent. Men Gil Robles hade i själva verket provocerat fram krisen för att slutligen söka nå posten som premiärminister.

Ändå var president Alcalá Zamora, som kontinuerligt hade inskridit i den dagliga skötseln av förvaltningen under det föregående året, alltjämt fast besluten att undvika att uppmana Gil Robles att bilda regering. Medan Gil Robles själv i slutet av år 1935 tycktes ha mognat från den experimenterande, katolske korporativist han hade påstått sig vara 1933, verkade några av hans anhängare, särskilt JAP:s medlemmar, otåliga att gripa till vapen. De hade redan lagt sig till med symboler, liksom också med ett språk som liknade fascism. De bar ett svart kors, från vilket hängde bokstäverna Alfa och Omega i vitt, inramade i rött, varigenom de hoppades att symbolisera Pelayo, reconquistas förste kung, och ett obefläckat vitt skepp i ett hav av martyrers blod. Gil Robles hade också ett program för en författningsreform, som Alcalá Zamora ogillade. Slutligen var de personliga relationerna mellan Gil Robles och presidenten dåliga. Den senare var fortfarande avundsjuk på den förre, medan Gil Robles fann presidenten fåfäng. Följaktligen sökte presidenten en förhastad utväg; han uppmanade en av sina vänner, Manuel Portela Valladares, en politiker från Galicien under monarkins dagar, att bilda en expeditionsministär och förbereda nyval. (Miguel Maura hade också sökt bilda regering men misslyckats.) Portela, en frimurare och det priscillianska kätteriets outtröttlige historiker, hade återupptäckts som politiker av Lerroux, på en badstrand i norra Spanien sommaren 1934. Som inrikesminister tidigare under år 1935 hade han varit Zamoras informatör om vad som försiggick inom regeringen. Presidenten hoppades nu att Portela skulle kunna reorganisera ”centerns krafter” för att ersätta det avsomnade radikala partiet. Tyvärr insåg varken Alcalá eller Portela att centern var ett begrepp som stadigt minskade.

Gil Robles blev ursinnig över Alcalá Zamoras handlande. Det blev också hans statssekreterare i krigsministeriet, general Fanjul, som sade till honom: ”Om ni ger mig order att göra det, skall jag redan i kväll dra ut på Madrids gator med huvudstadens garnison. General Varela tänker som jag.” Gil Robles' svar var inte lika rakt på sak som det kunde ha varit: ”Om armén, grupperad kring sina naturliga befälhavare, tror att den temporärt måste överta makten i syfte att rädda författningens anda, skall jag inte utgöra minsta hinder härför.” Han uppmanade Fanjul att rådgöra med de andra generalerna. General Franco, stabschefen, uppgav som sin åsikt att man ej kunde räkna med att armén skulle utföra en statskupp. Man inlät sig därför inte på någon sådan, trots stöd för den tanken bland vissa officerare, falangister och monarkister. Gil Robles lämnade krigsministeriet. General Franco grät. Portela bildade en expeditionsministär av utomparlamentariker och centerpolitiker av lägre dignitet. Medan högern fördömde Gil Robles för feghet och för svagheten att lämna ifrån sig makten, lättades presscensuren. Azaña hade redan börjat bättra på den republikanska vänsterns lott, med en framgångsrik oratorisk föreställning inför en publik på kanske 100 000 personer under hösten, utanför Madrid, på ett fält i Comillas. De ”högljudda ovationer” som hälsade hans tal gav eko runt om i landet. Härnäst öppnades *casas del pueblo* på nytt, och vänstern vaknade till nytt liv. Socialisterna, kommunisterna och vänstern gjorde det mesta möjliga av sina chanser: ”oktober” och ”Asturien” blev heliga ord, som kännetecknade en förtvivlad kamp av heroiska revolutionärer mot främlingslegionen — ”morerna” — och ”oktoberslaktarna”.

Cortes upplöstes den 4 januari. Valen skulle hållas den 16 februari. Portela sökte fördröja röstningen genom författningsvidrig senfärdighet. Han misslyckades. Den trots allt långa valkampanj som ägde rum mellan dessa båda data dominerades, till en början, av Gil Robles.

Hans fotografi som *Jefe*, där det nedtill stod att läsa ett krav att han skulle få ”en absolut majoritet, så att han kan ge er ett stort Spanien”, stirrade hotfullt från planken på Puerta del Sol. När kampanjen väl sköt fart stod det ändå klart för CEDA:s ledare att det inte skulle bli så fritt fram för dem som de hade förmodat. De började därför upprätta gemensamma listor med andra högerpartier. De alfonsinska monarkisterna och karlisterna uppträdde, tillsammans med ”agrarerna” och ”de oberoende”, på de flesta håll i förbund med CEDA i den ”nationella fronten”.

Det gångna året hade varit ett aktivt sådant för båda monarkistpartierna, med militär utbildning av tvåhundra karlister på ett flygfält nära Rom — där de var utklädda till peruanska officerare — och en ideologisk debatt bland monarkisterna, som fortfarande ändrade kurs mellan ”fascism” och traditionalism. Calvo Sotelo, Primos finansminister, hade anslutit sig till *Renovación Española* men försökte skapa en allians på egen hand av alla autoritära monarkister: hans åsikter hade utvecklats i riktning mot fascism under hans exil i Frankrike, delvis genom kontakt med Maurras' Action Française, och han hade diskuterat en revolt med andra landsflyktiga monarkister. Av hans skrifter, och av sådana av Ramiro de Maeztu (alltjämt redaktör för *Acción Española*), Pradera (den karlistiska ”den nya statens” ideolog) och Sáinz Rodríguez, nu den ledande alfonsistiske ”teoretikern”, framstod det förvisso som om leden slöts i den autoritära högern.

Vad Falangen angår hade José Antonio varit invecklad i en långvarig dispyt med den gamle ledaren för JONS, Ledesma Ramos. Den senare hade alltid betraktat José Antonio som blott och bart en señorito, och kritiserat honom för hans kontakter med kyrkan och överklassen. José Antonios förbindelser med armén och andra krafter inom ”det gamla Spanien”, som Ledesma fördömde, härrörde delvis ur ekonomiskt nödtvång, delvis ur hans gillande av de sociala kretsar, vilka han som diktatorns son hade vuxit upp i, men också till en del ur hans bristande tilltro till att hans parti skulle växa tillräckligt snabbt för att besegra socialismen. Det var i sådana ordalag han uttryckte sig i ett besynnerligt brev till Franco omedelbart före upproret i Asturien, den 24 september 1934. Här antydde han att han vore villig att stödja en statskupp för att återupprätta ”landets förlorade historiska öde”. Franco besvarade tydligen aldrig brevet.

Ledesma bildade en arbetarorganisation, CONS (*Confederación de Obreros Sindicalistas*), som emellertid fick få anhängare. José Antonio lyckades göra framsteg mot de falangistiska extremisterna, som ville gripa till våld, men han hade misslyckats med att skapa en politik som hans mera monarkistiska ekonomiska medhjälpare kunde stödja lika väl som Ledesma. I oktober 1934 hade José Antonio fått bekräftelse på sin ledning av partiet med bara en röst, sjutton mot sexton. Ledesma försökte bryta loss JONS från Falangen för att behålla organisationen som ett nationellt syndikalistiskt parti, även om ett mycket litet sådant. Hans personliga relationer till José Antonio hade alltid varit dåliga. När Ledesma skrev några artiklar som stämplade José Antonio som ”reaktionens redskap” uteslöts han ur Falangen. De händelserna, och dessa unga spanska fascisters ekonomiska svårigheter, hade förhindrat att deras antal ökade (särskilt sedan den rike monarkisten markis de Eliseda hade brutit med dem) efter revolutionen i Asturien, när man kunde ha väntat sig att de skulle locka till sig flera. Men de fortsatte att paradera i blå skjortor på söndagarna. I valkampanjen stod Falangen kvar utanför högeralliansen, då Gil Robles inte kunde gå med på kraven på den fördelning av platserna som rests av José Antonio. Dennes gamla valkrets i Cádiz ville inte ha något med honom att skaffa, och CEDA, liksom karlisterna, var kritiska gentemot José Antonios ekonomiska ”korporativism”, som de betraktade såsom farligt socialistisk. Falangen ställde inte desto mindre upp några kandidater, som skällde ut CEDA:s ”ofruktbara och enfaldiga tvåårsperiod vid makten”. Många av de mest energiska falangisterna befann sig dock under rösträttsåldern. Falangen räknade kanske 5 000 medlemmar i början av år 1936, bortsett från

studenter och skolpojkar.

Till vänster om denna högerallians fanns centerns olika partier. De omfattade Lerroux och radikalerna, *La Lliga* (de katalanska affärsmännen), de progressiva — Alcalá Zamoras anhängare — och det parti som egentligen bar namnet ”centerpartiet”, lanserat av premiärminister Portela Valladares. Till centerpartierna räknades också det baskiska nationalistpartiet, som, fastän det sedan år 1934 inte hade stått på god fot med sina naturliga allierade inom CEDA, ändå tvekade innan det ingick ett otvetydigt förbund med vänstern. (Eller med högern. En grupp baskiska deputerade förebråddes utan framgång för att de inte gjort gemensam sak med CEDA av monsignore Pizzardo, biträdande påvlig utrikesminister.) Portela försökte utveckla centern artificiellt, genom att utnämna sina vänner till civilguvernörer, men det knepet misslyckades.

Vänstern var i valen i februari 1936 grupperad i en folkfrontspakt. Namnet hade föreslagits av kommunistpartiet. I juli föregående år hade Kominterns sjunde kongress hållits i Moskva. Dimitrov, den bulgariske kommunisten som då var Kominterns generalsekreterare (beroende på hans trotsiga uppträdande när han anklagades för att ha satt eld på riksdagshuset i Berlin), hade definierat världskommunismens mål inför hotet mot Sovjetunionen till följd av Hitlers maktövertagande:

> Bildandet av en gemensam folkfront som träffar anstalter för ett gemensamt agerande tillsammans med socialdemokratiska partier är en nödvändighet. Kan vi inte eftersträva att förena de kommunistiska, socialdemokratiska, katolska och andra arbetarna? Kamrater, ni kommer ihåg den gamla berättelsen om erövringen av Troja. Den angripande hären kunde inte vinna seger förrän den, med hjälp av den trojanska hästen, trängde in i själva hjärtat av fiendens läger. Vi, revolutionära arbetare, bör inte vara rädda för att använda samma taktik.

Med de orden hade folkfrontens internationella politik formellt lanserats. Kommunistpartier beskylldes för att i det förgångna ha behandlat varje borgerligt parti som fascistiskt. Nu besvors de att bevara borgerlig, parlamentarisk demokrati till dess att den kunde ersättas av ”proletär demokrati”. Denna folkfrontens politik gick längre än den gemensamma frontens på 1920-talet. Då (liksom i Östeuropa efter 1945) hade kommunistpartierna fått instruktioner att göra gemensam sak endast med andra arbetarklass-partier. Inom folkfronten måste de upprätta förbindelser också med medelklasspartier.

Det var svårt för kommunisterna att tillförsäkra sig Largo Caballeros gillande av den alliansen. Den franske kommunistledaren Duclos reste till Spanien enkom för att övertala honom. Förföljelserna efter 1934 och försöket att väcka åtal mot Azaña bidrog till vänskapen, hur kortlivad den än blev, mellan vänsterns ledare. Azaña och Prieto var de som åvägabragte alliansen. Den förres prestige hade ökat betydligt under år 1935, hans egen ironiska redogörelse för sin fängelsevistelse år 1934 (*Mi rebelión en Barcelona*) hade sålts i 25 000 exemplar. (De republikanska partierna hade redan i november bildat en ”republikansk front”.) Azaña och Largo stod inte på god fot med varandra, men alliansen passade dem. Det hindrade inte att Largo Caballero nu trodde sig vara en revolutionär socialist och trots att han önskade få en republik utan klasskamp — trodde att det därför ”är nödvändigt att en klass försvinner”. Socialistpartiet fortsatte att vara splittrat, då både Prieto och Besteiro sökte hålla tillbaka majoritetens förnyade omsvängning i riktning mot revolution, under påtryckningar från de yngre; eller, snarare, mot ”bolsjevisering”. (Prieto återvände till Spanien från Paris i december 1935, en vecka efter det att Largo Caballero hade frigivits ur fängelset.)

Anarkisterna stannade utanför systemet. Inte desto mindre uppmanade de i sista minuten sina medlemmar att inför valurnorna upprepa den enighet som kommit till uttryck i Asturien. Det var för att ett av de förnämsta förslagen i folkfrontens program var amnesti åt politiska fångar. Högern insåg det önskvärda i att anarkisterna avstod från att rösta, och i Cádiz, kanske också

på andra håll, erbjöd man anarkistledare betydande penningsummor i utbyte mot propaganda för röststrejk.

Andra punkter i folkfrontens program återgick på händelserna i Asturien. Alla arbetslösa av uppenbart politiska skäl skulle återfå arbetet: en varning till arbetsgivarna som hade försäkrat sig om ny arbetskraft som ersättning för dem som satt i fängelse, eller för dem de hade avskedat efter oktober 1934. Ett skadestånd till offren för händelserna 1934 skulle betalas av staten. Den katalanska författningen skulle åter sättas i kraft. Andra regionala statuter skulle man förhandla om. Jordbrukslagen och andra reformer som inletts 1933 skulle prioriteras.

Valen fick ett stormigt förlopp. Regeringen upphävde det ”larmtillstånd” som hade rått i många områden sedan Asturien. Väldiga folkmassor samlades till mötena. Orden, men för ögonblicket endast orden, var våldsamma. ”Vatikanfascismen”, förkunnade en valbroschyr, ”erbjöd er arbete och gav er svält; den erbjöd er fred och gav er femtusen gravar; den erbjöd er ordning och reste en galge. Folkfronten erbjuder inte mer, och inte mindre, än vad den kommer att ge: bröd, fred och frihet!” (De femtusen syftat på det antal arbetare som påstods ha dödats under kuvandet av oroligheterna i Asturien.) Biskopar rådde rent ut katoliker att rösta mot folkfronten. Largo Caballero förklarade att han, om högern vann, skulle ”vidta åtgärder för att förklara inbördeskrig”, och Primo de Rivera att hans män skulle ignorera ett resultat ”som på ett farligt sätt stod i strid mot Spaniens eviga öde”. Lerroux och radikalerna koncentrerade sina ansträngningar på att krossa det centerparti som lanserats av Portela. Calvo Sotelo framträdde för första gången som en nationell gestalt. Hans kampanj var uttryckligen antirepublikansk och antidemokratisk. Han hävdade att författningen var död, mördad av sina egna grundare. Nästa cortes skulle bli ett nytt ”konstituerande cortes”. Han talade också om för patriotiska spanjorer, i de mest kraftfulla ordalag, att om de inte röstade för den nationella fronten, skulle en röd flagga vaja över Spanien: ”Den röda flagga som är symbolen för krossandet av Spaniens förflutna och av landets ideal.”

Spanien gick till valurnorna den 16 februari, karnevalssöndagen före fastan. 34 000 civilgardister och 17 000 man kravallpolis var i tjänst. Det förekom vissa bråk i Granada, där vallokalen stängdes med våld, medan andra stoppade röstsedlar i urnorna. Men sådana incidenter var sällsynta. Times' korrespondent Ernest de Caux rapporterade att röstandet hade varit ”i stort sett föredömligt”. Resultaten av den första valomgången, tillgängliga den 20 februari, var på riksplanet:

4 654 116 (34,3 procent) för folkfronten;
4 503 505 (33,2 procent) för den nationella fronten, och
526 615 (5,4 procent) för centern, däribland 125 714 baskiska nationalister.

Folkfronten hade valt 263 deputerade, den nationella fronten 133 och centern 77. Tjugo av dessa platser (där ingen hade fått över 40 procent av de avgivna rösterna) återstod att röstas om i en andra valomgång, två veckor senare. Men vänstern hade fått en klar majoritet av platserna i cortes, en återspegling av en definitiv om än blygsam majoritet av rösterna.

Eftersom väljarna röstade på block och inte på enskilda partier, kan rösterna som avgavs för de sistnämnda inte anges. Men de främsta partierna fick platser enligt följande: socialisterna 88; republikanska vänstern (det vill säga Azañas parti) 79; republikanska unionen (Martínez Barrio) 34; kommunisterna 14; Esquerra 22; CEDA i o i ; agrarerna 11; monarkisterna (inklusive Calvo Sotelo) 13; karlisterna 15; Portela Valladares' nya centerparti 21; La Lliga 12; radikalerna 9 och baskerna 5. Falangen fick inga platser alls i cortes. De flesta av de gamla ledarna kom tillbaka, men varken Lerroux eller José Antonio blev ledamöter av cortes.

Man bollade efteråt mycket med dessa siffror, för att bevisa det ena eller det andra. Sådana diskussioner förbisåg det faktum, att valsystemet (som gav ett parti som fick över 50 procent

av rösterna 80 procent av platserna, i en viss provins) medvetet var uppbyggt för att gynna koalitioner. Både högern och vänstern hade ökat sitt röstetal, delvis för att några flera röstade på dem 1936 än 1933, delvis därför att centern klarade sig dåligt. *Caciquismo* spelade en viss roll i landsbygdsdistrikten, och därför var kanske folkfrontens seger större där än vad siffrorna utvisar, men det fanns en viss tyngd i anklagelsen att socialisterna skapade sin egen caciquismo i en del städer. I alla händelser hade vänstern vunnit en oväntad seger, och högern, i synnerhet CEDA, hade lidit ett oväntat nederlag. Att centern ställdes i skuggan var en sann återspegling av bristen på stöd för en så artificiell neutralitet i landet.

Det förekom betydande röstskolk: kanske 28 procent (i jämförelse med 32,5 procent år 1933). Omkring 9 870 000 personer röstade, av en sammanlagd valmanskår på cirka 13 500 000. Röstskolkarna fanns huvudsakligen i Aragonien, Galicien och Andalusien.

Det kan hävdas att siffrorna antyder att valmanskåren var på väg mot ett tvåpartisystem. Azaña och Gil Robles var förkämpar för två klart avgränsade inställningar, ett faktum som senare skymdes av ovilligheten hos flera minoriteter, militarister, anarkister, socialistiska lantarbetare, socialistiska ungdomar och fascister, att acceptera ett parlamentariskt system som var tämligen väl etablerat, vilket framgår av detta att 70 procent röstade. Den sanningen fördunklades, som så många andra, av otaliga propagandafraser som knappast skilde sig från rena lögner: ty Lerroux var inte någon ”Mussolini” (inte heller var Azaña det, trots att hans gamle vän Ossorio y Gallardo en gång beskrev honom så), och slagordet ”Framför allt för religionen och Spanien” var inte något fascistiskt påhitt. Azaña var inte Kerenskij, inte heller var Largo Caballero Lenin (även om han ville vara det). Varken den parlamentariska högern eller socialisterna (inte heller, givetvis, armén) var direkt grundlagsenliga, men inte heller var de rent grundlagsstridiga: i själva verket var båda, CEDA och socialisterna, ”tillfälligheter”, och socialisternas kärlekshistoria med demokratin varade bara från omkring 1930 till 1933. Båda dessa partier var dåliga förlorare, medan socialisterna var nästan lika dåliga vinnare. Ännu år 1933 hade Largo Caballero sagt till sina anhängare: ”I dag är jag övertygad om att det är omöjligt att utföra ett socialistiskt arbete inom en borgerlig demokrati.” Men som så ofta verkade den borgerliga demokratin att mången gång vara en underbar vän, om än en förlorad sådan, till så gott som alla, sedd från ståndpunkten några månader senare, när två halsstarriga, totalitära tänkesätt, det ena härrörande från den socialistiska ungdomen, det socialistiska partiets vänsterflygel, kommunisterna och kanske också en fraktion av anarkisterna, det andra från en allians av fascism, ren monarkism och den katolska ungdomen, brakade samman i strid.

11. Franco med Portela Valladares — fängelserna öppnade — Azaña åter till makten — Falangens mord — Largo Caballero som ”den spanske Lenin” — Calvo Sotelos framträdande — Mola i Pamplona — gräl inom vänstern — Alcalá Zamora avsatt — Azaña president — José Antonio med i sammansvärjningen

Medan valresultaten strömmade in gjordes försök att mildra följderna av dem. José Antonio erbjöd Portela Falangens tjänster och bad om vapen. Då uppmanade monarkisterna Gil Robles att genomföra en statskupp. Han vägrade men gick sedan själv till Portela, klockan fyra på morgonen, med en begäran att ”krigstillstånd” skulle proklameras omedelbart och att han skulle förflyttas till ansvarig ställning, som ”minister, sekreterare, skrivmaskinsbiträde eller vad ni vill”, för att därmed minska högerns bekymmer. Portela sade att han skulle tänka på saken, men allt som skedde var att han ringde till presidenten för att be denne att förkunna ett ”orostillstånd”. Han gjorde det. Sedan uppmanade Franco, stabschefen, Portela att förklara landet i ”krigstillstånd”, efter att först ha förmått sin egen minister, general Molero, och civilgardets chef general Pozas att rekommendera detta. ”Krigstillståndet” skulle givetvis försätta landet i belägringstillstånd och i själva verket innebära en statskupp. Enligt Franco frågade Portela varför armén inte agerade på eget initiativ. Franco sade att han utan stöd av regeringen skulle sakna den nödvändiga hjälpen av civilgardet. Portela och presidenten motsatte sig fortfarande tanken. På morgonen den 18 februari försökte Portela överlämna makten till Azaña, som dock ansåg att han borde vänta till dess att cortes samlades. Portela var angelägen att slippa ansvaret och såg sig om efter alternativa möjligheter. Franco sökte på nytt avråda honom från att överlåta makten, och Calvo Sotelo sammanträffade också med premiärministern i samma syfte. Under tiden började socialisterna tala om en generalstrejk. Portela, som var utmattad, nästan utom sig och döv för alla råd, insisterade på att avgå. Calvo Sotelo förklarade att allt var förlorat. Presidenten uppmanade så Azaña att bilda regering. Det var mot reglerna, men med tanke på Portelas önskan att slippa ansvaret kunde han knappast ha handlat annorlunda. Portelas civilguvernörer flydde tillsammans med honom, varigenom ett vakuum bildades som snabbt måste fyllas.

General Franco jämte generalerna Fanjul (helt nyligen statssekreterare i krigsdepartementet under Gil Robles), Varela (han som tidigare hade utbildat karlisterna) och Emilio Mola, som av Gil Robles fått befälet i Marocko, Orgaz och Ponte, beslöt att inte vidta några omedelbara kontrarevolutionära åtgärder, fastän både Fanjul och Goded gärna skulle ha gjort det.

Entusiasmen bland folkfrontens anhängare visste inte av några gränser. Folkmassor samlades utanför inrikesministeriet i Madrid och ropade Amnistía! I Oviedo föregrep stridbara folkfrontsmän valets konsekvenser och öppnade de fängelser, där de flesta av de fångar som tagits efter revolutionen i Asturien förvarades. Vissa vanliga förbrytare frigavs också. Azañas första handling som premiärminister var att underteckna ett dekret om amnesti för politiska fångar. De socialistiska och katalanska ledarna från år 1934 frigavs. Companys och hans rådgivare lämnade fängelset för att på nytt hyllas som sin älskade stads ledare, under utbrott av en entusiasm som till och med Barcelonas lummiga avenyer sällan hade bevittnat. Författningsdomstolen förklarade sedan upphävandet av den katalanska författningen olagligt: Companys ombildade sin regering sådan den hade varit 1934, med undantag för dr Dencás, som klokt nog stannade utomlands. Azaña bildade också sin regering. Den sattes samman av företrädare för hans eget parti, den republikanka vänstern, Martínez Barrios parti, den republikanska unionen (Martínez Barrio blev talman i cortes) och av Companys' Esquerra. Amos Salvador, en gammal vän till Azaña som hade finansierat den litterära tidskriften La Pluma, som Azaña hade redigerat 1920, blev inrikesminister. Bland välkända ansikten från 1931-33 fanns Casares Quiroga i ministeriet för offentliga arbeten, Marcelino Domingo i utbildningsdepartementet och José Giral i sjöförsvarsdepartementet. General Masquelet, som hade avskedats som stabschef 1934, blev krigsminister. Prieto skulle ha gått med i regeringen,

om han hade blivit ombedd, men Largo Caballero förbjöd varje sådant vidare samarbete.

Azaña närmade sig utsikterna till en ny maktutövningsperiod i dyster sinnesstämning: ”Jag har alltid fruktat att vi skulle återkomma till makten under svåra förhållanden. De kunde inte vara värre. Än en gång måste vi skörda vetet medan det ännu är grönt.” Regeringen måste för att överleva lita till socialisterna, de allierade i valet. Och så överlevde folkfronten, svagt. Azaña och hans ministrar inledde sin nya styrelse med en vädjan om lugn. De behöll larmtillståndet, med presscensur. Nya civilguvernörer utnämndes runt om i landet — huvudsakligen medlemmar av Azañas eget parti. Många vänsterorienterade, eller i varje fall republikanska officerare utsågs till viktiga poster inom de nationella polisstyrkorna. Generalerna Franco och Goded sändes bort till de mindre betydelsefulla befälsposterna på respektive Kanarieöarna och Balearerna. Regeringen tog också itu med arbetet att genomföra bestämmelserna i folkfrontspakten. Jordreformsinstitutet började på nytt. Andra åtgärder vidtogs, som hade med amnestipåbuden att skaffa. Det betydde emellertid att arbetsgivare måste återanställa människor som de hade avskedat efter strejkerna år 1934, och också gottgöra dem för förlorad arbetsförtjänst. Samtidigt måste de antingen behålla dem som anställts i deras ställe, eller kompensera dem.

Ecklesiastikministern återgick till de gamla planerna från 1931-32 att med statliga skolor ersätta de religiösa ordnarnas. Till följd härav minskade pesetans värde, och ledande finansmän började flytta sina tillgångar — och också sig själva — ur landet. I Asturien och på några andra håll upphörde ägarna med kolbrytningen i gruvorna. Regeringen övertog dem, genom ett slags provisoriskt förstatligande, med avsikt att inom några månader överlämna dem till arbetarnas kooperativa föreningar. Under tiden ägde i vederbörlig ordning den andra valomgången rum, den nationella fronten råkade i oordning och folkfronten hade vunnit en avgörande slutlig seger. Författningsdomstolen dömde också till förmån för folkfronten i talrika omtvistade valresultat. CEDA jävade de domarna, några ändringar gjordes och fyra val återstod att hållas i maj. Dessa konstitutionella tvister förbittrade ytterligare relationerna mellan segrarna och de besegrade. De främsta partiernas slutgiltiga siffror blev: republikanska vänstern 80; republikanska unionen 37; socialisterna 90; kommunisterna 16; Esquerra 38; centerpartister 14; radikalerna 1 (!); baskiska nationalister 9; CEDA 86; agrarerna 13; La Lliga 13; monarkisterna 11 och karlisterna 8.

Men de svårigheterna var obetydliga i jämförelse med hoten mot lag och ordning i Spanien. Ända från valen och framåt gick en våg av våld, mord och mordbrand över landet. Den orsakades delvis av socialisternas och anarkisternas känslor av välbefinnande över att ha frigivits ur fängelserna, eller åtminstone från CEDA:s och radikalernas välde. Den var också medvetet ett verk av Falangen, som var fast besluten att skärpa oordningen i Spanien och därigenom rättfärdiga upprättandet av en ”ordningens” regim. Både Calvo Sotelo och Goicoechea skyllde sitt nederlag på CEDA och på den ”dåraktiga eftergivenheten” 1935. José Antonio Primo de Rivera var själv alltjämt vacklande i fråga om våld. Den 21 februari hade han låtit ett meddelande cirkulera bland de lokala *jefes* i hela Spanien: ”*jefes* har att se till att ingen intar en fientlig hållning till den nya regeringen eller solidariserar sig med den besegrade högern ... Våra kämpar skall helt avstå från alla lockelser att delta i sammansvärjningar, planer på statskupper eller allianser med ordningsmaktens styrkor.” Under en tid efter valen tycks han ha eftertraktat en överenskommelse med Prieto. Kanske kunde Prieto bli ledare för en förenad ”socialistisk falang”? Men Prieto vägrade att förhandla, fastän han var isolerad inom sitt eget parti — även om han, i likhet med många andra, fann José Antonio personligen sympatisk. Därefter var José Antonio ur stånd att lägga band på sina anhängare, eftersom de trodde att deras stund var inne: banditer lejdes, bland dem några förutvarande främlingslegionärer från Marocko, och efter ytterligare en del angrepp från vänstern började José Antonio dra slutsatsen, otvivelaktigt motvilligt, att endast ett militärt

uppror kunde rädda Spanien. Falangen hade förmodligen inte 25 000 medlemmar i slutet av februari 1936, men det betydde ingenting för dess provokatoriska makt. Falangens *señoritos* bidrog mycket till att öka oordningen, där de körde omkring i bilar beväpnade med kulsprutor. ”Paradiset är inte vila”, hade José Antonio barskt sagt till dem. ”Paradiset är emot vila ... vi måste lyfta våra huvuden mot paradiset, så som änglarna gör.” Nåja, i så fall, tänkte de, låt oss försöka. Snart började medlemmar av JAP och andra unga högermän flytta över till Falangen i så stora skaror, att José Antonio började frukta att hans rörelse skulle förlora sin särprägel. (I juni hade 15 000 JAP-medlemmar övergått till Falangen.)

På vänsterkanten återvände de miliser och andra halvmilitära organisationer som grundats 1933 och 1934 och förbjudits 1934, med sina medlemmar satta i fängelse, också de ut på gatorna, mot en bakgrund av arbetsgivarnas hotelser, våldsamma strejker i landet och en skräck för revolutiorfen som växte sig allt starkare. De militanta inom FAI och CNT höll sig i stor utsträckning undan detta käbbel. De trodde alltjämt att de med en encyklopedi och en pistol snart skulle göra sig kvitt varje politisk black om foten. Republikens förfall fyllde dem med samma översvallande tillfredsställelse som fallet var med Falangen. Några av de båda grupperna *pistoleros* tros ha agerat gemensamt — särskilt mot socialisterna, som hade för vana att med avsky tala om Falangen såsom ”FAI-langen”. År 1934 övertalade José Antonio några av syndikalisten Pestañas anhängare, bland dem Nicolás Álvarez de Sotomayor (en vankelmodig tidigare anarkistisk student) att ansluta sig till Falangen, och det sägs att José Antonio ibland på sina resor till Barcelona eskorterades av *pistoleros* ur CNT. Några verkliga förhandlingar mellan syndikalisterna och Falangen kom aldrig till stånd.

Under tiden talade, dag ut och dag in, som det tycktes, framstående politiker vid väldiga möten i tjurfäktningsarenor eller på torgen, varvid landets politiska engagemang tog sig uttryck i det förvånansvärt stora antal människor som deltog. Largo Caballeros verksamhet var särskilt upphetsande.

Under veckorna efter valet i februari hade Largo Caballero faktiskt blivit mera berusad än någonsin av utsikterna till en revolution. Delvis eggades han av det som för honom framstod som verkliga möjligheter till makt. Delvis hade han bråttom. Slutligen kapitulerade han också inför smickret från sina vänner i ungdomsrörelsen. De talade om honom som den ”spanske Lenin”. Denne erfarne fackföreningsförhandlare var hänförd över det malplacerade namnet. Medan hans partis röster höll Azañas regering kvar vid makten reste Largo Caballero omkring i Spanien och uttalade deklamatoriska profetior inför vilt hurrande folkmassor att revolutionens timme snart var slagen. Largo Caballeros verkliga politik var utan tvivel mera måttfull än vad han gav vid handen i dessa apokalyptiska tal. När makten till slut tillföll honom, under mycket annorlunda förhållanden, visserligen, visade han sig listig, praktisk, human och fantasilös. Men ingen kunde förutspå det. Följaktligen var från mars 1936 och framåt i tiden det gamla grälet i full gång mellan Largos flygel av socialistpartiet och dem som fortfarande litade på Prieto. Prieto behärskade vid denna tidpunkt alltjämt socialist-partiets verkställande utskott samt partitidningen *El Socialista*. Men Largo styrde UGT, den nya tidningen *Claridad* och ledde ungdomsrörelsen och socialisterna i Madrid. Trots många förnämliga tal av Prieto befann sig dennes anhängare på defensiven. *Caballeristas* vädrade seger och väntade att den skulle komma ute på gatorna. Unga socialister tillgrep kommunistiska fraser, föraktade Prieto för hans reformism och hans försiktiga flykt till Frankrike vid tiden för revolten i Asturien. De trodde att framtiden tillhörde dem. Den revolutionära ”caballerismens” tidvattensvåg var stark i början av år 1936, den fick unga socialister i städerna att i ”revolutionen” se den enda utvägen att hjälpa lantarbetarna. UGT räknade nu en och en halv miljon medlemmar. Hälften var lantarbetare. Något mer än hälften av återstoden var fabriksarbetare eller gruvarbetare. Resten var kontorister, ”intellektuella” eller butiksägare.

Om vänstern sålunda var såväl självsäker som splittrad, började högern och det som återstod av centern under våren 1936 att göra gemensam sak. Tvingade av en gemensam fruktan att den växande vänstervågen skulle skölja över hela det spanska samhället likställde medlemmar av CEDA, arméofficerare, karlister, monarkister, småborgarna och bourgeoisien, samt till och med radikala anhängare till Lerroux, Azañas regering med Kerenskijs före bolsjevikernas framträdande i Ryssland år 1917. Skuggorna utanför Spaniens gränser verkade långa. Oppositionen vidmakthöll en allians som en seger i valen skulle ha gjort omöjlig. Efter det att folkfronten övertagit makten gav de flesta av dem som hade varit radikaler, eller röstat med dem, år 1931 eller 1933 sitt taktiska stöd åt högern. CEDA var fortfarande det största enskilda partiet i cortes. Men dess misslyckande att trygga en fullständig seger antydde för många av dess förutvarande väljare att detta experiment med kristen demokrati hade misslyckats. Gil Robles' ställning som den spanska medelklassens *jefe* intogs av den mera hänsynslöse Calvo Sotelo, som gjorde sig till oppositionens främste talesman när cortes samlades på nytt. Gil Robles var medveten om Azañas ställning. Han trodde att socialisterna snart skulle vända sig mot honom. ”Jag tror inte att regeringen kommer att låta sig besegras, och vi är alla redo att hjälpa den att undvika det”, sade han till sitt nationella råd i mars. CEDA:s villkor för ”samarbete” med regeringen angavs såsom: upplösning av alla milisstyrkor; ett program för ekonomisk återuppbyggnad som högern kunde stödja; inga fler kampanjer mot de katolska skolorna. Naturligtvis skulle han och hans anhängare fortsätta sitt arbete i cortes. Men nu tycktes cortes inte erbjuda något större hopp. Åtminstone en stor väljargrupp inom CEDA, Valenciahögern (DRV, *Derecho Regional Valenciano*), stödde öppet tanken på väpnad revolt, under ledning av den ombytlige Luis Lucia, CEDA:s vice ordförande.

Den antirepublianska sammansvärjningen, halvt monarkistisk, halvt militär, med rötter så långt tillbaka i tiden, höll än en gång på att ta form. Generaler som Fanjul, Ponte, Orgaz, Goded, Barrera och González Carrasco hade träffats regelbundet sedan Gil Robles lämnat krigsministeriet. De officerarna stod, från januari 1936, i kontakt med en högerinriktad militär organisation känd under namnet *Unión Militar Española*, en junta av yngre officerare, grundad år 1933 för att ”vidmakthålla en tillbörlig patriotism” inom armén. Den gruppens ledare var förmodligen bättre konspiratörer än soldater. Deras verksamhet hade givit upphov till en motgrupp, *Unión Militar Republicana Antifascista*, bildad 1934 och organiserad av en kapten Díaz Tendero, en socialist. UMRA grundades av överste Ernesto Carratalá, major José María Enciso, hantverkaren i marinen Rodríguez Sierra och kapten Palacio. Ingen av dem var särskilt betydelsefull, men senare anslöt sig två generaler (Núñez de Prado och Gómez Caminero) och flera överstar. Díaz Tendero, en officer som hade gått den långa vägen och som var besviken över att inte kunna befordras längre än till kapten (enligt reglerna), var den drivande kraften inom organisationen. Kommunisten Modesto säger att det fanns över 200 officerare i Madrid som tillhörde UMRA. Den var i själva verket en sammansmältning av UMR och UMA (*Unión Militar Republicana* och *Unión Militar Antifascista*), och kanske hade den vissa förbindelser med liknande sammanslutningar grundade före år 1931. General Francos ”exil” till Kanarieöarna och Godeds till Balearerna hade varit avsedd att till ofarliga platser förvisa dem som misstänktes för förräderi mot republiken. Men samtidigt hade general Mola, tidigare befälhavare i Marocko, förflyttats till Pamplona, huvudstaden i Navarra och karlismens centrum.

Innan dessa generaler kom till sina nya befattningar höll de den 8 mars ett möte i José Delgados hem, en katolsk affärsman. De kom överens om att de skulle stödja en militär revolt, förmodligen under Sanjurjo, om presidenten skulle överlämna makten till Largo Caballero, om civilgardet skulle upplösas eller om anarkin skulle bli landet övermäktigt. Generalerna Varela och Orgaz var emellertid angelägna om en omedelbar revolt. Mola var försiktigare. Generalerna som var kvar i Madrid bildade en organisationskommitté. Franco

besökte Azaña innan han gav sig i väg till Kanarieöarna och varnade rakt på sak premiärministern för kommunismens faror. Azaña avvisade med förakt den tanken. Dialogen fördes i förtäckta ordalag. Franco sade: ”Ni gör fel i att sända bort mig. I Madrid skulle jag vara till större nytta för armén och för Spaniens fred.” Azaña svarade: ”Jag fruktar inte utvecklingen. Jag kände till Sanjurjos revolt och kunde ha förhindrat den. Jag föredrog att låta den misslyckas.”

Den 13 mars träffade Franco José Antonio vid ett möte hemma hos Serrano Súñer, hans svåger, CEDA-deputerad för Zaragoza, men ingenting bestämdes. Franco föreslog att José Antonio skulle hålla kontakt med överste Yagüe i främlingslegionen. Men detta tycks ha varit en del av José Antonios sökande efter en central gestalt, kring vilken Spanien kunde enas, snarare än en komplott. Under tiden var karlisterna ivrigt i färd med att sondera terrängen hos general Sanjurjo, som hade besökt Tyskland i februari — till skenet för att närvara vid de olympiska vinterspelen. Han ville försäkra sig om tillgång till vapen, men tyskarna var ovilliga att engagera sig; de hyste alltjämt förhoppningar om att kunna ordna en stor vapenförsäljning till den spanska regeringen. (I St. Jean de Luz satt prins François-Xavier av Bourbon-Parma, blivande arvtagare till den åldrade karlistpretendenten Don Alfonso Carlos, ordförande i ett krigsutskott. De köpte 6 000 gevär, 150 tunga kulsprutor, 300 lätta kulsprutor, 5 000 000 patroner och 10 000 handgranater. Men av dessa nådde bara ett fåtal kulsprutor, köpta i Tyskland, Spanien före juli 1936. Återstoden konfiskerades i Antwerpen, och prins François-Xaviers intervention hos kusinen kung Leopold av Belgien kunde inte få loss dem.)

Efter detta tillfälliga bakslag blev Sanjurjo allt mera karlistisk: han påminde sig att hans far, kapten i ”Carlos VII:s” armé, hade ljutit hjältedöden på slagfältet — hans stoft vilade i Navarra. Han erinrade sig sin morfar, general Sacanell, också han krigare i karlistkriget. Sanjurjo var en utpräglad känslomänniska, och de upprepade besöken hos honom under dessa månader av karlistledare stämde honom mildare. En dag anlände karlistledaren Fal Conde själv, med sin son Pepito klädd som en *requeté*. Hur grät inte den gamle generalen! Han kände sig som karlist ända in i märgen. Kommittén av generaler i Madrid gjorde emellertid upp skilda planer, under ledning av general Rodríguez del Barrio. En plan lades fram för en statskupp den 17 april. Rodríguez del Barrio, Orgaz och Varela skulle förmå Madrid till resning; Villegas Zaragoza; Fanjul Burgos; Ponte och Saliquet Valladolid och González Carrasco Barcelona. Revolten skulle ske ”för Spanien”, utan något preciserat politiskt mål. Först efter en seger skulle generalerna överväga ”regimens struktur, symboler etc.”. De planerande var en smula osäkra på om de skulle avancera mot Madrid från provinserna eller koncentrera sig på Madrid och sedan krossa provinserna, kanske med hjälp — enligt båda planerna — av Mola, Goded och Franco i respektive Pamplona, Palma de Mallorca och Las Palmas. Sanjurjo skulle vara titulär överbefälhavare.

Om officerarna äntligen började få klart för sig vad de ville, verkade regeringen under tiden i allt högre grad ur stånd att hävda sig. Dess handlingsfrihet begränsades ytterligare, eftersom den behövde socialisternas röster för att behålla makten. Följaktligen kunde den stänga Falangens högkvarter i Madrid den 27 februari men inte vidta några åtgärder mot den socialistiska ungdomen. Inte heller, det bör rättvisligen sägas, hade flera ministrar någon önskan att göra det. Azaña kunde leka med tanken på någon mittenregering, men folkfronten, vars ledare han var, verkade både i Madrid och i provinshuvudstäderna mer och mer att vara ett redskap för den revolutionära socialistiska vänstern. Dag efter dag vidmakthölls spänningen av nyheter om ett mord här, ett lynchningsförsök där, en kyrka, ett nunnekloster eller en tidningsredaktion som stuckits i brand i någon provinshuvudstad.

Den 15 mars (när en falangist hade placerat en bomb i Largo Caballeros hus, efter ett angrepp på Jiménez de Asúa), arresterades José Antonio, formellt anklagad för att ha innehaft vapen utan licens. Detta ställde hans organisation utan ledare och undanröjde ett dämpande

inflytande. Före hans arrestering skickade Azaña tydligen efter José Antonio och föreslog att han skulle lämna landet. ”Det kan jag inte”, svarade José Antonio, ”min mor är sjuk.” ”Men er mor dog för många år sedan”, svarade Azaña. ”Min mor är Spanien”, sade då enligt uppgift José Antonio, ”jag kan inte lämna henne.” Eduardo Aunós, arbetsminister i Primos regering, föreslog också att José Antonio skulle fly ur landet. ”Absolut inte”, svarade José Antonio, ”Falangen är inte något gammaldags konspiratörparti, med sina ledare utomlands.”

Partiets generalsekreterare, Raimundo Fernández Cuesta, en gammal barndomsvän och juristkamrat till José Antonio, var alltför svag för att effektivt inträda som ledare medan José Antonio satt i fängelse. Falangen fick hädanefter sina order av José Antonio i Modelfängelset i Madrid. Men kommandokedjan var bruten.

En vecka senare fick republiken ta emot ett hårt slag från vänstern, på ett sätt liknande *Casas Viejas*. Trots de nya impulser jordreformen hade fått, ansåg många jordlösa människor på landsbygden som hade röstat för folkfronten att man gick alltför långsamt fram. Sammanstötningen kom i latifundieområdena i Estremadura, politiskt brännbara alltsedan 1931. Spänningen ökades av de svåra regnen under vintern, som hade försenat plöjningen. Följaktligen ökade arbetslösheten bland jordbrukarna, medan väldiga skaror under valkampanjen och omedelbart efteråt anslöt sig till FNTT eller CNT. I början av mars började bönderna sätta sig i rörelse mot en eller ett par stora egendomar, föregripande jordreformen men utan samband med institutets planer beträffande just dessa byar. Den nye jordbruksministern, Mariano Ruiz Funes, till yrket professor i juridik, uppfattade stämningen och försökte påskynda nybyggarbosättningen i Estremadura, varvid han tillgrep en paragraf om ”samhällsnytta” i den radikala regeringens sista jordlag, en paragraf som hade varit avsedd för mycket olika ändamål. Den eftergiften var inte tillräcklig. Den 25 mars övertog omkring 60 000 bönder, enligt förut gjord överenskommelse och under ledning av FNTT i provinsen, cirka 3 000 gårdar klockan fem på morgonen. De ropade ”*Viva la república!*” och satte i gång att plöja. Den kolonisationen, på en enda dag, utförd av flera gånger det antal jordbrukare som hade installerat sig sedan antagandet av jordreformlagen, upphävdes inte. Trupper sändes ut, men detta var inte längre 1917 — de drogs tillbaka. Andra nybyggen — antalet är osäkert — följde i samma område, likaledes opåtalade av lagen. Ockupationsepidemin slutade när vårens plöjningssäsong tog slut, men det ekonomiska livet i en hel provins hade omstörtats. I Badajoz, åtminstone, hade friheten gjort sig märkbar! Den jord det gällde brukades delvis kollektivt, delvis av nya bondeägare.

Denna ockupation följdes eller beledsagades i andra provinser av en förödande rad lantarbetarstrejker som gällde lönerna. Många självsäkra lantarbetare brukade infinna sig på stora gårdar och kräva arbete under hot. Många jordägare gav sig i väg till städerna. Det gjorde också sådana småbrukare som hade råd till det. Folk var till och med i vissa byar rädda att gå i kyrkan, eftersom det tycktes vara en handling som jämställde kyrkobesökaren med det traditionella Spanien. Mellan februari och maj skedde en väldig löneinflation på landsbygden, särskilt i landets södra delar. Under tiden fortsatte jordreforminstitutets regelrätta nybosättningar: omkring 70 000 nybyggare fick officiell bekräftelse i mars, bland dem de från den stora lantarbetarrevolten i Badajoz; 20 000 i april, 5 000 i månaden fram till juli. Kanske var ändå institutets siffra, 114 000 nybyggare mellan februari och juli, alltför blygsam och den som angavs av minister Ruiz Funes korrektare: han sade att det totala antalet var 190 000. En allvarlig incident inträffade i Yeste (Murcia), där flera bönder brutalt dödades, om det än skedde av en olyckshändelse. Jämsides med dessa svårigheter försämrades jordbruket självt, skörden var dålig, jordbrukskrediter omöjliga att få, och förvaltarna undrade om det lönade mödan att hålla arbetet i gång. Det rådde terror på många håll på landsbygden i början av år 1936. Den ökades av FNTT:s uppmaning till sina medlemmar att bilda miliser i varje by för att försvara de genomförda ockupationerna. I själva verket existerade miliser redan år 1934.,

under idrottsföreningars täckmantel. Blixtstrejker utlystes ofta, män gick ut utan föregående varning, med krav på ökade löner eller kortare arbetstid, och de fick bådadera av jordägare eller förvaltare som befann sig alltför mycket på defensiven för att göra motstånd. ”Det triumferande ansiktsuttrycket hos arbetarna var ibland mycket påfallande”, erinrade sig en engelsman i Andalusien.

Ungdomsrörelserna på bägge hållen föraktade partiledarnas ”konformism”: den socialistiska ungdomen betraktade Prieto som en förrädare, och JAP:s ungdomar ansåg Gil Robles (som ännu inte fyllt fyrtio år) vara alltför gammal. Flera socialistiska ungdomsledare besökte i mars Moskva och återvände i det närmaste som kommunister. I synnerhet tidningspojkar utkämpade regelrätta bataljer om packar med vänster- eller högertidningar. Ungdomen på bägge sidorna var ute på gatan och tycks ha ryckt nationen med sig. Motoriserade JAP-trupper körde, i likhet med de första fascisterna i Italien, in i arbetarklassens stadsdelar och terroriserade sina fiender, som svarade med samma mynt. Allt Azaña kunde uträtta var att än en gång göra reflexionen att den spanska arbetarklassen var ”råmaterialet för en konstnär”. Den 4 april beviljade han Louis Fischer, den amerikanske journalisten, en intervju. ”Varför gör ni inte utrensningar inom armén?” frågade Fischer. ”Varför?” sade Azaña. — ”Därför att det för några veckor sedan körde omkring stridsvagnar på gatorna, och ni var i inrikesministeriet till klockan två på morgonen. Ni måste ha fruktat en revolt.” — ”Kafésladder”, svarade Azaña. — ”Jag hörde det i cortes”, sade Fischer. — ”Å, det är ett enda stort kafé”, svarade Azaña (många kaféer var i själva verket ett slags förlängningar av cortes). Han tillade: ”Den ende spanjor som alltid har rätt är Azaña. Om alla spanjorer vore azañistas, skulle allt vara gott och väl.” Men inför en annan journalist medgav han, korrektare: ”*Sol y sombra!* Sol och skugga! Det är Spanien.”

I början av april inträffade en konstitutionell kris, om presidentskapet. Alcalá Zamora kunde, enligt författningens bestämmelser, voteras bort från sitt presidentämbete, eftersom han två gånger hade upplöst cortes. Vänstern vidtog åtgärder för att utnyttja författningen på det sättet, fastän den hade dragit fördel av den senaste upplösningen. Den nya regeringen fann att presidenten var ”en rasande, upphetsad fiende” som tycktes vara ”en av ledarna för den antirepublikanska oppositionen”. Några trodde att Alcalá Zamora en vacker dag kunde iscensätta en verklig statskupp genom att upplösa parlamentet och bilda en utomparlamentarisk regering. Largo Caballero och hans vänner trodde att med Alcalá Zamora ”levde den bourbonska andan kvar i Palacio de Oriente”. Largo Caballero hoppades också att kunna avlägsna Alcalá Zamora från presidentposten, och sedan i själva verket Azaña från regeringen, genom att främja hans presidentkandidatur. Azaña kunde sedan visserligen uppmana Prieto att bilda regering. Men socialistpartiet kunde inlägga sitt veto mot det förslaget, och Prieto skulle förmodligen visa sig medgörlig. Så skulle båda Azaña och Prieto ”neutraliseras” och en svag regering bildas, som skulle bli ur stånd att motsätta sig vare sig vänstern eller högern. Vägen skulle sedan ligga öppen för ”revolution”. Det visade sig till slut att Prieto, som alltid var nervös inför utsikten att förlora fotfästet inom det socialistiska partiet, blev medgörlig. Han övertalades till och med att ställa sig i spetsen för ”åtalet för maktmissbruk” mot presidenten. När den prövningen kom hade Alcalá Zamora faktiskt inga vänner. Gil Robles och CEDA kunde inte rösta för honom, sedan han så länge hade intrigerat för att utestänga dem från makten. Monarkisterna hatade honom såsom förrädare av kungen. Följaktligen avgick han, varken sörjd eller saknad, en bitter intrigmakare som hatade alla sina gamla bundsförvanter och som aldrig förlåts av dem. Zamora reste i början av juli till Sydamerika, där han under torftiga omständigheter stannade kvar till sin död år 1949.

Azaña visade sig verkligen vara den enda tänkbara kandidaten till posten som president, för vilken vänstern kunde rösta. Händelseutvecklingen tycktes få ett sådant förlopp som Largo Caballero, Araquistáin och Álvarez de Vayo hoppades. De och deras unga anhängare hyste nu

”absolut tilltro till sin förmåga att med våld och segerrikt erövra statsstyrelsens centrala maktbefogenheter”. Men fastän våldet med säkerhet skulle komma, var det inte så säkert att segern skulle göra det, och händelserna i april borde ha visat det.

Den 15 april kastades en bomb mot presidentläktaren under den parad som hölls på Paseo de la Castellana för att fira republikens fyraårsdag. Löjtnant Anastasio de los Reyes i civilgardet sköts till döds av kravallpolisen, tydligen därför att man trodde att han hade sin egen revolver riktad mot Azaña. Den officerens begravning den 17 april gav upphov till en demonstration. Likvagnen följdes på sin väg till den östra kyrkogården av de flesta av Madrids falangister, som alla ropade: ”Spanien! Ett, stort och fritt!” Entusiastiska medlemmar av den socialistiska ungdomsrörelsen sjöng Internationalen, hälsade med knutna nävar och öste kulor över kortegen. På själva kyrkogården blev det en strid under flykt mellan falangisterna och kravallpolisen. Omkring ett dussin personer dödades under dagens lopp — bland dem Andrés Sáenz de Heredia, en kusin till José Antonio. Skärmytslingen antydde att inbördeskriget nästan hade börjat. De varandra motsägande ryktena var omöjliga att kontrollera. Högern ville göra gällande att Bela Kun, den ungerske kommunisten som runt om i västvärlden troddes vara en blandning av Robespierre och Lenin, hade anlänt till Sevilla för att sätta i gång en revolution. Men det var förmodligen bara journalisten Ilja Ehrenburg.

Trots att omständigheterna verkade lovande bröt planen på den militära revolten i april samman. Allt berodde på general Rodríguez del Barrio, arméinspektionens chef, vars uppgift det var att egga upp garnisonerna i Madrid. General Varela skulle arrestera krigsministern, general Masquelet, och bemäktiga sig armén. Men Rodríguez del Barrio var döende i magcancer. I sista stund, delvis på grund av hans hälsotillstånd, delvis till följd av räddhåga bland officerarna i Barcelona, uppsköt han aktionen. General Orgaz väntade förgäves på signalen i den vänligt sinnade italienska ambassaden. Om ett uppror hade ägt rum i april, skulle det antagligen ha misslyckats, eftersom varken kurlisterna eller Falangen var redo att skrida till handling. Detta försöks misslyckande ledde till överenskommelsen mellan de revolterande officerarna att general Mola i Pamplona skulle bli ”chefen” för hela sammansvärjningen.

Emilio Mola var en modig, fantasifull, ombytlig officer med sinne för litteratur, vars asketiska, glasögonprydda ansikte kom honom att mera se ut som ”en påvlig sekreterare än en general”. Han härstammade från en militärsläkt som hade varit verksam i de liberala intressenas tjänst på 1800-talet. Mola var född på Cuba, hade tjänstgjort i Marocko tillsammans med de infödda trupperna inom regulares alltifrån deras tillkomst. Han utmärkte sig vid försvaret av Dar Akobba, hade varit högste chef för säkerhetsstyrkorna vid tidpunkten för monarkins fall, och som sådan hade han ådragit sig de republikanska intellektuellas speciella fiendskap. ”Skjut Mola!” hade varit ett populärt slagord bland upprorsmakarna 1930-31. Till följd härav hade han inte fått någon befattning under Azañas första regering, men hans memoarer hade blivit mycket lästa. Före 1936 hade han inte deltagit i komplotterna mot republiken. Men sammansvärjning visade sig vara alldeles särskilt hans hantering.

Hans planer tog snart fast form. Två förgreningar av sammansvärjningen, en civil och en militär, skulle upprättas i Spaniens förnämsta städer, på Balearerna och Kanarieöarna samt i Spanska Marocko. I motsats till vissa andra insåg Mola att tiden hade löpt förbi den gammalmodiga *pronunciamiento*: civil medverkan var nödvändig. Rörelsens mål, förklarade Mola, var att skapa ”ordning, fred och rättvisa”. Men det var uppenbart att den tilltänkta följande regeringen skulle bli hårdare och mera varaktig än vad Primo de Riveras styrelse hade varit. Mola tänkte sig ingen blott och bart ”kort parentes” i Spaniens konstitutionella liv, som Primo gjorde i sin första *pronunciamiento*. Alla kunde delta i upproret (i vissa avseenden lät rundskrivelsen som ett affärsprospekt), ”utom de som hämtar sin inspiration utomlands, socialister, frimurare, anarkister, kommunister etc.”. Provinsrepresentanterna instruerades att

utarbeta detaljerade planer för ockupation av offentliga byggnader på sina orter, i synnerhet kommunikationslinjer, och att förbereda ett uttalande om krigstillstånd. General Sanjurjo skulle flyga hem från Portugal och bli president i en militär junta, ”som omedelbart skall införa lag och ordning i landet”. På några platser, till exempel Sevilla, fick sig Falangen tilldelad en stor roll i upproret, men ingenstans nämndes det partiets politiska mål. Molas första plan inbegrep följande bestämmelse:

> Det bör hållas i minnet att aktionen, för att så snabbt som möjligt krossa en stark och välorganiserad fiende, måste vara våldsam. Följaktligen skall alla chefer för politiska partier, samfund eller föreningar som ej är förbundna med rörelsen fängslas: det kommer att utmätas stränga straff för sådana personer, så att revolt- eller strejkrörelser kvävs.

Dokumentet var undertecknat ”*El Director*” — det vill säga Mola. Denna sammansvärjning organiserades av en minoritet bland officerarna, som förlitade sig på att andras patriotism skulle få dem att ansluta sig, om tillfället att skrida till handling valdes med omsorg: det var inte många officerare som var falangister, och få var ens monarkister, fastän en del faktiska befälhavare på de avgörande platserna år 1936 var det förstnämnda, och flera anslöt sig varje dag. Men många pensionerade officerare var glada över att få spela en roll. Kanske eggade dem deras hustrur: ”Tolererar du det här? Vad gör armén? När skall den göra uppror?” Under vårens lopp blev allt fler officerare upprörda över den fortsatta oordningen. I Madrid dog under tiden, som väntat, general Rodríguez del Barrio. General Varela sattes i fängelse i Cádiz. Orgaz förvisades till Kanarieöarna. Deras aktiviteter under april hade kommit till regeringens kännedom.

Karlisterna hade i Lissabon fullt upp att göra med att tillsammans med Sanjurjo försöka planera det framtida Spaniens struktur, efter revolutionen. Fal Conde ville upplösa samtliga politiska partier, med en regering på endast tre man — Sanjurjo som president och med kontroll över försvaret, en utbildningsminister och en ”industriminister”. (Tidigare hade karlisterna önskat ett eget uppror, och Sanjurjo hade gått med på att ställa sig i spetsen för en provisorisk regering för att återinföra monarkin — med Alfonso Carlos, den karlistiske pretendenten, som kung — om ett sådant isolerat uppror skulle äga rum.) Under våren inleddes underhandlingar mellan konspiratörerna och de baskiska nationalisterna: Mola och monarkisterna försökte dra de sistnämnda ur deras allians med vänstern, och en del vapen ställdes till och med till deras förfogande. Värvandet av tänkbara ledare för upproret fortsatte. Från de åtta militära befälsområdenas högkvarter på halvön till de mindre kommandona på Balearerna och Kanarieöarna, till de tre bergsbrigaderna och de tre vapenslagsinspektionerna reste Molas budbärare, ibland överklassflickor, tålmodigt och i hemlighet, med tåg eller bil: namn, data, uppgifter angavs och angavs på nytt.

Vart och ett av de åtta militärområdena i Spanien vid denna tid hade på papperet en division, och varje division hade två brigader. Vanligen var den andra brigaden underbemannad, därför att folk hade permission eller därför att de till militärtjänst uttagna hade köpt sig fria. Följaktligen var befälhavaren för den första brigaden i varje division den betydelsefulla officeren i händelse av ett uppror. Hans högkvarter fanns i samma stad som den regionala divisionsbefälhavarens: den andra brigaden brukade finnas i en mindre stad, så som fallet faktiskt var med Molas brigad, i Pamplona (den andra, ansluten till sjätte divisionen, hade högkvarter i Burgos). Varje brigad omfattade två regementen, av vilka det första var förlagt i divisionshögkvarteret: de andra tre regementena fanns utspridda i andra städer, och förbandet utgjordes ibland bara av en pluton.

Spaniens militära indelning 1936

Azañas regering hade sett till, som man trodde, att samtliga divisionsbefälhavare var republikaner. Och det visade sig att endast general Cabanellas i Zaragoza, den femte divisionens befälhavare, deltog i Molas planer. De andra var fientligt inställda. Molas plan gick ut på att dessa fientligt sinnade divisioner och de andra enheter som var beroende av dem skulle tas om hand av andra generaler eller överstar, som antingen tjänstgjorde i vederbörande stad eller speciellt sändes dit.

Molas ombud reste givetvis också till den afrikanska arméns högkvarter, där främlingslegionen och de infödda trupperna var redo till aktion. Men Molas namn hade ingen magisk klang. Många befälhavare var ovilliga att engagera sig. Vad ämnade Goded göra, frågade de, och hur var det med Franco? Generalerna i Madrid, UME och karlisterna tycktes alltjämt dra åt olika håll. ”Barnen normala, daddorna sämre”, telegraferade en av Molas representanter från Andalusien till Pamplona i april, varigenom han antydde att de äldre officerarna inte var beredda att konspirera, vilket däremot de yngre var. (Det var överste García Escámez som telegraferade, och den spanska ordalydelsen var: *Las niñas, regular, las encargadas, pésimas.*)

Och hur förhöll det sig med Falangen? José Antonio varnade fortfarande från fängelset: ”Vi kommer inte att vara vare sig förtruppen eller stormtrupperna, inte heller den ovärderliga bundsförvanten till någon förvirrad reaktionär rörelse.” Mellan februari och juli 1936 ökade Falangens medlemsantal mycket, liksom kommunisternas, kanske till så många som 75 000. Bortsett från Onésimo Redondos organisation i Valladolid (som fick en del anhängare också bland arbetarna i Sevilla) var det unga män ur medelklassen eller universitetsstuderande som ännu inte kommit ut i arbetslivet, och många fler arméofficerare än vad man ibland antagit. José Antonios modiga uttalande kan mycket väl ha uttryckt de verkliga åsikterna bland dessa gamla falangister, som hade fört oväsen på gatorna alltsedan Ledesma lanserade *La Conquista del Estado* år 1931. Men den här gången var tärningen kastad. Falangen kunde uppenbarligen inte ställa sig vid sidan av en militär revolt.

Den 1 maj hölls de traditionella arbetardemonstrationerna runt om i Spanien. De följdes av en

generalstrejk, som av CNT utlystes i de flesta städer. På de stora städernas avenyer tågade den nu praktiskt taget bolsjeviserade socialistiska ungdomen hotfullt och självsäkert, som om den vore en del av en röd armé i vardande. (*Claridad* uppmanade den 25 april varje by att bilda en milis på etthundra man.) Hälsningen med den knutna näven gjordes till tonerna av Internationalen, eller till en av de sånger som komponerats under striderna i Asturien, eller kanske till *Primero de Mayo* eller ”Det unga gardet”. Stora porträtt av Largo Caballero, Stalin och Lenin bars som fanor på Castellana i Madrid, från vars eleganta balkonger bourgeoisien, den som företrädde Carlos V:s Spanien, iakttog skådespelet med trollbunden fasa. Detta kunde väl absolut inte fortsätta? Prieto begagnade tillfället, i ett stort tal vid ett fyllnadsval i Cuenca, att påpeka, att ”vad inget land kan uthärda är den ständiga blodsutgjutelsen och offentliga oroligheter utan ett omedelbart revolutionärt slut”. Han hävdade intelligent att de nuvarande våldsamheterna blott och bart gjorde allt lättare för fascismen, och han talade om general Franco som en man med tillräcklig begåvning och ungdom för att leda en militär revolt. Men hans åhörarskaror önskade inte höra försiktighet predikas. Prieto utsattes för fysiskt hot, vid ett tumultuariskt möte i Ecija, av den socialistiska ungdomen och andra *caballeristas*.

Valen i de omstridda provinserna (Cuenca och Granada) avgjordes till slut. I Granada vann folkfrontens samtliga tretton kandidater, i Cuenca tre av dem, en centerman, en medlem av CEDA och en agrar. José Antonios kandidatur där förklarades olaglig, på tvivelaktiga grunder, medan general Francos föreslagna kandidatur drogs tillbaka. I båda valen påverkade måhända skrämselaktioner av vänsterns ligister resultaten. Fyra dagar senare skrev José Antonio (som alltid hade gillat Sanjurjo) från sitt fängelse ett brev till de spanska soldaterna, där han uppmanade dem att göra slut på alla angrepp mot ”Spaniens heliga särprägel”. Han tillade: ”I sista hand, som Spengler uttryckte saken, har det alltid varit en pluton soldater som har räddat civilisationen.” Förbi var nu den tid, då José Antonio brukade säga att soldater i tjänst var värdelösa, att de var harhjärtade och att den fegaste av alla var Franco. Ändå utgjorde Falangen ännu inte någon verklig del av den militära sammansvärjningen, om vars detaljer den inte visste något.

Den 10 maj valdes Azaña slutligen till president i stället för Alcalá Zamora, med 238 röster för och 5 emot, i den valförsamling som sammanträdde i Retiropalatset. Händelsen skämdes av ett slagsmål i korridorerna mellan Araquistáin, som fortfarande stödde Largo Caballero, och Julián Zugazagoitia, redaktör för *El Socialista*, som stödde Prieto. (CEDA och höger-partierna hade inte ställt upp någon kandidat och lade ned sina röster.) Efter några dagar blev Casares Quiroga premiärminister, med en ministär som var mycket lik Azañas. Ministären var intellektuellt framstående, men det fanns alltför många jurister i den, och ingen ägde någon erfarenhet av industri eller ens av fackföreningar.

Den vasstungade Casares hade rykte om sig att vara stark, men det härrörde från hans tid som inrikesminister 1933 och var under alla omständigheter oberättigat: Azaña kom ihåg hur han vid tiden för *Casas Viejas* suttit nervöst på sin sängkant, ur stånd att klä på sig. Casares var nu sjuk i tuberkulos. Innan han erbjöds premiärministerposten tog Azaña kontakt med Prieto, som var tvungen att tacka nej eftersom hans socialistiska parlamentsgrupp, som väntat, röstade mot deltagande i regeringen (med röstsiffrorna 49 mot 19). Azañas hopp stod till en stor koalition av män från mittenpartierna som, om den hade uppnåtts, kunde ha räddat landet undan krig. Men han drev inte den tanken så hårt som han kunde ha gjort, och planen vilar kanske mera på historikernas efterklokhet än på dess praktiska genomförbarhet. Ändå höll Giménez Fernández alltjämt kontakt med Prieto för CEDA:s räkning. Men de idéerna strandade alltid på samma klippa som i början av maj: Largo Caballeros fientliga hållning och hans kontroll över sitt parti.

Den 21 maj kom socialisterna i Madrid överens om följande mål: ”För det första

arbetarklassens maktövertagande, med vilka medel som än står till buds. För det andra omvandlingen av privat äganderätt till kollektiv och gemensam sådan. Under övergångsperioden skall styrelseformen vara proletariatets diktatur.” Den 24 maj höll Largo Caballero ett stort tal i Cádiz: ”När folkfronten upplöses”, förkunnade han, ”så som den säkerligen kommer att upplösas, kommer proletariatets triumf att tryggas. Vi skall då upprätta proletariatets diktatur, som inte innebär ett undertryckande av proletariatet, utan av de kapitalistiska och borgerliga klasserna!” Obestridligen talade Besteiro om för en fransk tidning att förhållandena i Spanien var helt annorlunda än de som rådde i Ryssland 1917, och följaktligen kunde landet inte vara på väg mot kommunismen. Den kommunistiska tidningen *Mundo Obrero* hånade hans otillräckliga marxism.

Fastän det inte förekom mycket verkligt våld förklarar de verbala ytterligheterna på ömse sidor under dessa månader mycket av hur allt utvecklades till det sämre. Hoppades Largo att genom sina tal provocera fram en högerns militärrevolt, vars nederlag skulle betyda att han själv tog makten? Det är svårt att föreställa sig, faktiskt, att Largo verkligen visste vart hans vältalighet skulle leda honom. Gjorde kommunisterna det? Deras ledning var fortfarande kvalitativt blygsam, ”instruktören” från Komintern, Vittorio Codovilla, utan tvivel ännu mera envist inriktad än tidigare på att följa anvisningarna från Moskva: det måste ha varit en besvärlig situation för honom att finna verkliga möjligheter till en revolution i Spanien dyka upp just i det ögonblick då Stalin ville ha ett maximalt samarbete med demokrater.

I maj kom anarkisterna med sitt bidrag till debatterna om Spaniens framtid vid sin årliga kongress i Zaragoza. Den fem år långa kontroversen mellan *treintistas* och FAI lappades ihop, de förstnämnda inlemmades åter i rörelsen, men FAI:s politik för att ett stycke i sänder nå fram till ”frihetlig kommunism” med hjälp av blixtaktioner av hängivna anarkister i olika *pueblos* förblev den mest omhuldade taktiken. Kongressen krävde en fortsättning av dessa strejker men föreslog också nya ansträngningar för att uppnå en allians med UGT, samt ställde krav både på en trettiosextimmarsvecka och en månads semester, samt högre löner. Å andra sidan syntes inga tecken till att någon insåg att det fanns risk för fascism, och följaktligen nåddes ingen överenskommelse om beväpning av milisen, än mindre organisation av en revolutionär armé, så som Juan García Oliver hade föreslagit. Durruti motsatte sig den tanken av det skälet, att en revolutionär armé skulle kväva en revolution. Idealism fanns det gott om, men den verkade så närsynt inför sannolika militära aktioner, att CNT:s sekreterare, Horacio Prieto, avgick.

Ett kongressdokument, utarbetat av FAI-läkaren från Rioja, Isaac Puente, som skrivit en inflytelserik undersökning, *El comunismo libertario*, uttryckte väl vad anarkisterna väntade sig:

> I slutet av revolutionens våldsamma stadium kommer följande företeelser att förklaras avskaffade: privat äganderätt, staten, auktoritetsprincipen och, följaktligen, de klasser som delar upp människorna i utsugna och utsugare, förtryckare och förtryckta. När rikedomen väl har förstatligats kommer de producerande, som redan är fria, att anförtros den direkta förvaltningen av produktion och konsumtion. Sedan på varje plats den fria kommunen (*la comuna libertaria*) upprättats skall vi hjälpa den nya samhällsmekanismen på traven. Producenterna ... skall fritt avgöra i vilken form de skall organiseras. *La comuna libre* skall överta bourgeoisiens tidigare egendom, som livsmedel, kläder, arbetsverktyg, råvaror etc. Dessa ... skall övergå till de producerande, så att de kan förvalta dem direkt till gemenskapens bästa. *Comunas* skall först tillhandahålla mesta möjliga nyttigheter åt varje invånare, tillförsäkra de sjuka vård och de unga utbildning... alla arbetsföra människor skall eftersträva att fullgöra sin frivilliga plikt mot samhället i förhållande till sin styrka och skicklighet. Alla dessa funktioner skall helt sakna förvaltande eller byråkratisk karaktär. Bortsett från dem som har tekniska funktioner ... skall återstoden göra sin plikt som producerande och samlas till möten vid arbetsdagens slut för att diskutera detaljfrågor, vilka icke kräver de kommunala församlingarnas godkännande...

Samhällets grundval skulle vara de självstyrande kommunerna, fastän ”rätten till självständighet icke skall utesluta plikten att uppfylla överenskommelser med kollektiv räckvidd”. En grupp små byar kunde förenas till en enda kommun. Industri- och jordbruksproducenternas föreningar skulle gå samman på riksplanet, och de skulle verkställa utbyte av varor. Vad familjen beträffar skulle revolutionen principiellt inte gå fram våldsamt mot den. Men särbehandling av kvinnor, socialt och i yrkeslivet, skulle försvinna: ”Frihetlig kommunism förkunnar fri kärlek, utan flera föreskrifter än mannens och kvinnans vilja, med garantier åt deras barn om samhällets beskydd.” Samtidigt skulle, genom en god sexualuppfostran, som började i skolan, ett rashygieniskt urval inskärpas, så att människor hädanefter skulle föröka sig medvetet, för att frambringa sunda och vackra barn. (Denna sida av det anarkistiska programmet har måhända förbisetts.) Anarkisterna hade också ett program för kärleken:

> I fråga om problemen med moralisk idiosynkrasi, som kärleken kan innebära för den frihetliga kommunismens samhälle, lämnar gemenskapen och frihetens princip endast två vägar öppna ... frånvaro. För många sjukdomar rekommenderas luftombyte. För kärlekens sjukdom ... rekommenderas ett byte av kommun. Religionen, denna rent subjektiva yttring, kommer att erkännas i den mån den förblir hänvisad till det enskilda samvetets helgedom, men under inga förhållanden kommer den att tillåtas som en form av offentlig uppvisning, inte heller ett moraliskt och intellektuellt tvång (alla kyrkor skulle sålunda stängas).

Analfabetismen skulle bekämpas energiskt. Kulturen skulle återges åt ”dem som har berövats den” (av kapitalismen: antagandet bakom bruket av ordet ”berövats” var uppenbarligen att i ett fjärran förflutets gyllene tidsålder allt var bättre än det var år 1936). Ett riksförbund för utbildningen skulle upprättas — dess uppdrag var uttryckligen att uppfostra mänskligheten till att bli fri, vetenskapligt tänkande och jämlikhetssträvande. Därutöver:

> Alla frågor om belöningar och straff skall uteslutas ... Filmen, radion, undervisningsuppdragen ... skall vara utmärkta och effektiva hjälpmedel för en snabb intellektuell och moralisk omvandling av de nu levande generationerna ... Tillgång till konst och vetenskap skall vara fri.

Det skulle inte råda någon skillnad mellan de intellektuella och handens arbetare, eftersom alla skulle vara bäggedera.

> Då utvecklingen är ett kontinuerligt skeende — slutade programmet — även om den ibland inte alltid är direkt, kommer individen alltid att hysa en önskan ... att åstadkomma något bättre än sina föräldrar och sina samtida; alla dessa önskningar att ... skapa — konstnärligt, vetenskapligt, litterärt — kommer inte alls att vara ur vägen i det fria samhälle som skulle odla dem ... det kommer att finnas dagar för allmän rekreation, dagligen stunder för besök på utställningar, teatrar och biografer.

En lärjunge till Federico Urales frågade en gång: ”Har det här paradiset centralvärme?” Kommunister, socialister och vänsterrepublikaner hälsade dessa strävanden med sin sedvanliga ringaktning: anarkisterna kunde vara nyttiga att ha på samma sida som man själv på barrikaderna, men inte vid kommittébordet. Men inom kort skulle dessa idéer omsättas i praktiken, i tusentals byar och städer.

Den 25 maj lät general Mola utfärda en detaljerad strategisk plan. Den 27 maj började José Antonio brevväxla med Mola, då ett brev fördes till Pamplona av hans juridiska biträde, Rafael Garcerán. Han utlovade tillsvidare inte fullt stöd men diskuterade villkoren, ansvarade för att 4 000 falangister kunde understödja revolten vid dess början. Den 30 maj gav Sanjurjo Mola carte blanche att agera som sammansvärjningens samordnare, under förutsättning att han, Sanjurjo, segerns symbol, skulle bli chef för den nya regeringen och att karlisterna skulle få spela en roll. Den 3 juni hade Mola sin första diskussion med en ledande karlist, José Luis Oriol. Samma dag körde säkerhetschefen i Madrid, Alonso Mallol, som mycket väl visste vad som var på färde, upp till Pamplona för att försöka ta Mola på bar gärning. Men Mola, som hade varnats av sin vän Santiago Martín Bagüeñas, polischefen i huvudstaden, kunde dölja

alla farliga vittnesbörd om en sammansvärjning. Under tiden övertog en äldre överste, Valentín Galarza, ”teknikern”, uppdraget som komplottens stabschef och upprätthöll kontakten mellan ledarna. Den 5 juni, när José Antonio överfördes från Madrid till fängelset i Alicante, lät Mola sprida ett politiskt dokument som beskrev hur revoltens lyckade resultat skulle följas av ett ”direktorium”, bestående av en ordförande och fyra andra. Alla skulle vara officerare. De skulle äga makt att stifta lagar. Dessa skulle senare stadfästas av en konstituerande församling, vald ”genom omröstning på det sätt som anses lämpligast”. Cortes och författningen av år 1931 skulle upphävas. Lagar som inte stod i överensstämmelse med det ”nya organiska systemet” skulle avskaffas, och de människor som mottog ”inspiration från utlandet” skulle ställas utom lagen.

Men karlisterna gick inte med på programmet, trots ett sex timmar långt samtal mellan Mola och Fal Conde i klostret i Irache i Navarra den 16 juni. (Mola hade inte bara besvär med karlisterna, han var inte heller helt överens med *Unión Militar*.) Ideologin påverkade till och med tjurfäktningssäsongen. I Aranjuez, till exempel, galopperade de båda *alguacils*, de beridna vakterna, in på arenan med sina knutna nävar i vädret. Det blev stor uppståndelse. Alla lösa föremål — kuddar, hattar, flaskor kastades in på arenan som protest. Den första omgången fördröjdes i tre kvart, medan arenan rensades. I Málaga uppstod slagsmål, med en del dödsfall, mellan CNT och UGT. En engelsk direktör för en spetsfabrik blev under mystiska omständigheter mördad i Barcelona. José Antonio hade då tydligen accepterat en militärrevolt såsom oundviklig, och att Falangen skulle ta del i den. Men han gjorde det mindre av övertygelse än av sin tro att Falangen skulle krossas, om den inte aktivt ställde sig på Molas organisations sida: i det sista numret av den förbjudna falangistiska tidskriften *No Importa* skrev han: ”Se upp för högern. En varning till *madrugadores* (”ottefåglarna”, de som är morgontidiga): Falangen är icke en konservativ kraft.” Något senare varnade han för ”tron att Spaniens olyckor är beroende av enkla återställanden av den inre ordningen och kommer att försvinna när makten har överlämnats till ... charlataner som saknar varje historisk förståelse, varje verklig utbildning”. Färre förbehåll gjordes av Calvo Sotelo. Trots att det i Molas program saknades varje eftergift för monarkin, sade han till generalen att han blott ville veta dagen och timmen, för att bli ännu en soldat på arméns order. Gil Robles deltog inte i sammansvärjningen men kände till dess existens, och en del av CEDA:s fonder ställdes senare till de sammansvurnas förfogande. Vid den här tidpunkten hade han blivit övertygad om att den ständigt pågående oredan utgjorde en del av en plan att åstadkomma ett ekonomiskt sammanbrott, som ett rättfärdigande av revolutionen. Hans familj befann sig redan i St. Jean de Luz i Frankrike, och han insåg att hans tid var förbi. Det finns en del vittnesbörd om att han skulle ha velat ta större del i sammansvärjningen än vad generalerna tillät. Men hans anhängare övergav honom inte bara för att gå till Falangen, några gick också till Calvo Sotelo,

12. Ekonomin under republiken — det förflutnas revolution och katastrofen som närmade sig

Åren 1929-32 var världsdepressionens tid, överallt en svår tid för en regering att överta makten. Det är sant att om det inte hade varit för depressionen, hade Primo de Rivera kanske inte störtats i Spanien. Men hans efterträdare handlade inte som om de insåg den ekonomiska krisens verkliga natur, fastän de själva delvis hade förts till makten av den. Azaña och hans ministrar uppträdde som om de trodde att de i första hand hade att ta itu med konstitutionella eller kulturella problem. Inte heller de socialistiska ministrarna (mellan 1931 och 1933 var Prieto och Largo Caballero finans-och arbetsministrar) tycktes inse behovet, i en världs-ekonomisk kris, av ekonomisk överblick och ledning. Dels därför att ministrarna var oerfarna, dels för att det rådde tvivel om deras politik, men också därför att ingen hade pengar att ta några risker med, var de rika i Spanien och den internationella ekonomiska gemenskapen fientligt inställda till republiken till en början. Prietos övertagande av finansdepartementet ledde först till uppsägningen av ett lån från J. P. Morgan, ett lån som förmedlats av hans företrädare under kungen, Juan Ventosa. Kyrkbränderna i maj 1931 fördröjde upptagandet av nya förhandlingar om det. Det blev ett anlopp mot pesetan och betydande valutautflöde under hela år 1931. Prieto gjorde senare sitt bästa för att skydda pesetan, han underhandlade med Ryssland om köp av olja till ett pris som var i8 procent lägre än det som offererades av engelska och amerikanska bolag, och han krävde licenser för utländsk utrustning.

Inte desto mindre inriktade sig Prieto under hela år 1931, precis som om han vore en regelrätt chef för Bank of England, på försöken att stabilisera pesetan. Hans än mer konventionella efterträdare som finansminister, Jaime Carner, gjorde samma sak. De förhindrade faktiskt att pesetans internationella notering föll snabbare än den hade gjort tidigare: följden blev att medan pesetans internationella värde sjönk med 25 procent mellan 1929 och 1931, sjönk den bara något över 10 procent år 1932 och förblev därefter stabil till år 1936. Det kan diskuteras, om pesetan skulle ha ökat sitt värde redan år 1934. om det inte hade varit för den ständiga politiska osäkerheten, de många strejkerna och revolutionshoten både från vänstern och högern. Det verkar under alla förhållanden osannolikt att högerorienterade eller internationella ekonomiska sammansvärjningar kan beskyllas för republikens fall.

Industrin befann sig under dessa år på en låg nivå, av skäl som i stor utsträckning undandrog sig Spaniens kontroll. Siffrorna är beklämmande: om man tar 1929 som basår, var industriproduktionsindex under 100 år 1935; efter valen 1936 sjönk indextalet till 77 i mars 1936. Aktieprisindex var ännu dystrare. Återigen med 1929 som basår hade priserna sjunkit till 63 år 1935. Den mest hämmade delen av det spanska näringslivet var gruvorna, kol mindre än andra mineraler. Kolproduktionen minskade visserligen, men endast måttligt, från 7, miljoner ton 1931 till strax under 6 miljoner 1934, för att gå upp till 7 miljoner ton 1935. Det spanska kolet kunde emellertid inte konkurrera med engelska priser, och om exporten av citrusfrukter inte skulle bli lidande, måste en del engelskt kol regelbundet importeras för att balansera handeln. Å andra sidan minskade brytningen av manganmalm till nästan ingenting år 1935. Produktionen av svavelkis, kali och tackjärn sjönk med över en tredjedel mellan 1930 och 1935, av bly, zink, silver, tungsten och koppar med över hälften och av järnmalm med en fjärdedel. Stålproduktionen minskade stadigt, från 1 miljon ton 1929 till 580 000 ton 1935, inte bara på grund av förhållandena ute i världen, utan därför att republiken behövde mindre stål än vad Primo hade behövt: det fanns inget marockanskt krig att betjäna, medan republiken, som alla regeringar på 1930-talet, trodde på utvecklingen av vägnätet, inte av järnvägarna. Några sektorer klarade sig dock bra under republiken — elkraften ökade, till följd av tillkomsten av allt flera vattenkraftverk, med närmare femtio procent mellan 1926 och 1936. Det gjorde också byggnadsverksamheten. I själva verket hade många länder, kanske de flesta (USA, England, Frankrike och Tyskland) större problem under depressionen än

Spanien. Medan Spaniens industriproduktionsindex hade gått ner med över 10 procent hade sålunda den tyska och amerikanska produktionen minskat med närmare so procent 1932.

Den motståndskraftigaste av ministrarna när det gällde dessa svårigheter var Prieto, som när han flyttade från finansdepartementet till departementet för offentliga arbeten ägnade mycken tid och stora investeringar åt dammar, bevattningsplaner och skogsplantering, lämnade bistånd till såväl jordbruket som utbyggnaden av vattenkraften. Han elektrifierade en del järnvägar, började bygga underjordiska centralstationer i Barcelona och Madrid, fullbordade Primos planer på en järnvägstunnel genom bergskedjan Guadarrama och byggde många vägar. Det är lätt att föreställa sig vilken stor roll planer av detta slag skulle ha spelat i varje centerregering han skulle ha stått i spetsen för.

Jordbrukssiffrorna var betydligt mera uppmuntrande. Produktionen av vete, majs och ris nådde antingen tidigare nivåer eller visade uppgång. Fisk fångad utanför Spaniens kuster ökade med en tredjedel. Arealen för apelsinodling var mellan 1931 och 1935 närmare en halv gång till så stor som den varit 1926, medan exporten av apelsiner också nådde rekordhöga siffror under republiken — den gick huvudsakligen till England och steg till över 20 procent av Spaniens totala export. Ökningen berodde i första hand på minskningen i fråga om andra exportvaror, exempelvis vin och olivolja. Ändå var, som väntat, de sammanlagda export-siffrorna i mitten av trettiotalet endast omkring en fjärdedel av dem som nåtts år 1930.

Sådana siffror måste ställas mot den oföränderliga folkökningen — närmare 1 procent per år — så att förhållandena var värre för en större befolkning. (Befolkningen ökade från 23,6 miljoner år 1939 till 25,88 miljoner år 1940 — en regelbunden ökningstakt på strax under en procent om året, också när man tar hänsyn till inbördeskriget.) På 1930-talet återvände också 100 000 emigrantarbetare, främst från Cuba eller Sydamerika, och ytterligare emigration var omöjlig.

Spaniens ekonomiska liv kännetecknades därför av svagt minskande industriproduktion, en allvarlig nedgång inom gruvdriften, stillastående eller svagt ökande jordbruksproduktion och ökande befolkning. Priserna förblev tämligen konstanta: livsmedel var billiga i jämförelse med bostäder, liksom också kläder. Men de politiska förhållandena dominerade naturligtvis följderna. Mellan 1931 och 1933 steg exempelvis lönerna, som ett resultat av Largo Caballeros åtgärder och av en fantastisk strejkvåg, som arbetsgivarna inte ansåg sig ha någon annan möjlighet att möta än att gå med på villkoren, av politiska skäl. Så uppvisade år 1933 över 1 000 strejker, med omkring 14 miljoner förlorade arbetsdagar. Sådana siffror får kanske någon mening först när de jämförs med vad som skett tidigare. Antalet strejker under de sju åren 1929-35 var sålunda respektive 96, 402, 734, 681, 1 127, 594 och 164. Följden blev nedläggningar, avskedanden, stängningar av fabriker — och ökad arbetslöshet: i själva verket ökade arbetslösheten stadigt under republikens tid. Det är inte lätt att välja bland siffrorna, men om, vilket verkar sannolikt, arbetslösheten uppgick till 400 000 personer sedan republiken hade existerat i nio månader, i december 1931, hade den förmodligen nått siffran 600 000 i december 1933.

Situationen förändrades något under *bienio negro*, de två åren med radikalernas, centerns och CEDA:s styrelse mellan slutet av år 1933 och början av år 1936. Arbetsgivarna hyste nu ingen politisk ängslan att trotsa lönekraven. De hade polisen, civilgardet och armén bakom ryggen, och arbetarna visste det. Därför gick lönerna bara inte upp, utan de sänktes påtagligt på många håll, utan någon jämförbar prissänkning. Arbetarklassen befann sig under angrepp, och följden blev, som vi har sett, jordbruksstrejken i början av år 1934, följd av revolutionen och generalstrejken i oktober 1934. De politiska stämningarna försämrades sedan ohjälpligt, särskilt som så många arbetarledare sattes i fängelse. Men åtminstone arbetslöshetens ökningstakt minskade., Folkfrontens seger återförde landet till en skärpt version av det

tillstånd som rått mellan 1931 och 1933. Fondbörsen noterade nedgång, produktionen minskade och den här gången påverkade krisen jordbruket. Jordägare och arbetsgivare fann sig inte bara höja lönerna och avkorta arbetstiden, utan också, särskilt på landsbygden, ge efter för krav på arbete inte bara från dem som hade avskedats mellan 1933 och 1936, och från dem som hade suttit i fängelse, utan också från dem som aldrig hade haft något arbete. Men ändå ökade arbetslösheten — i juni 1936 nådde den siffran 800 000. Man kan lätt föreställa sig hur många av dessa som måste ha sökt anslutning till, om inte rent av försörjning hos, en eller annan av de halvmilitära organisationerna. I själva verket kan det ”lilla inbördeskriget”, som händelserna mellan februari och juli 1936 inte helt utan skäl har kallats, tolkas såsom inrymmande många av de typiska dragen hos ett angrepp av arbetslösa *pistoleros*, från det politiska spektrums båda ytterkanter, på, de lönmottagandes liv och ägodelar.

Med hänsyn till den osäkra politiska situationen och det hat som den givit upphov till sedan 1934, lämnade kombinationen av minskande produktion, höga löner (uppnådda med hjälp av hot), sammanbrottet av förtroendet inom affärslivet, och ökande arbetslöshet endast tre möjligheter öppna för landet: revolution, kontrarevolution eller inbördeskrig. Gil Robles och Azaña, med sitt intresse, för klerikal utbildning, var nu naturligtvis ovidkommande.. Under första halvåret 1936 tycktes bara Calvo Sotelo och Largo Caballero ha någon lösning att erbjuda: båda hade samarbetat med demokratiska politiker, båda hade tjänstgjort under Primo de Rivera, båda kom nu med autoritära lösningar. Tyngdpunktens förskjutning åt ena eller andra hållet var svår att motstå för männen i mitten.

Nittonhundratalet bevittnade ett uppvaknande av den spanska andan: den politiska ombytligheten mellan 1898 och 1936, och intensivast mellan 1931 och 1936, var ett uttryck för en vitalitet som sträckte sig genom de flesta områden av nationens liv. Första delen av .1900-talet var rikare i fråga om konstnärliga prestationer, exempelvis, än någon period sedan 1600-talet. De mest berömda namnen, Picasso, Dali och Miró, García Lorca, Juan Ramón Jimenéz, Antonio Machado, Pío Baroja, Buñuel, de Falla, Casals, Unamuno och Ortega — de betecknar bara höjdpunkterna under en lysande tid. Spanien var i början av 1900-talet förvisso på väg ut ur sitt långa förfall. Denna renässans kunde märkas på högerflygeln såväl som på vänsterflygeln, i utbildningen som inom konsten. Fria utbildningsinstitutets harmoniska rationalism kompletterades av' en katolicism som vaknade till nytt liv. Den katalanska och baskiska nationalismen var politiska uttryck för en både ekonomisk och kulturell renässans. Den anarkistiska rörelsen, som fortsatte att öka sitt medlemsantal fram till 1930-talet, visade att arbetarklassen också hade vaknat. Den intellektuella förnyelsen återspeglades i en kraftfull press: inte 'bara varje parti, utan varje nyans i opinionen hade sin egen tidning och ofta en eller ett par tidskrifter därutöver. Tyvärr kunde inte sammanstötningen mellan dessa och andra förhoppningar om en förnyelse hållas i schack inom de gamla strukturerna. Följaktligen bevittnade midsommaren 1936 inte bara fullbordandet av Lorcas ”Bernardas hus”, utan också kulmen på etthundrafemtio års lidelsefyllda gräl i Spanien.

År 1808 hade den gamla monarkin brutit samman, och från år 1834 fördes under fem år krig om frågan rörande en liberal författning. År 1868 fördrevs en korrumperad monark av armén, och landet splittrades i en konflikt som var på en gång religiös och regional, medan nya organisationer inom arbetarklassen bildades av representanter för Bakunin. År 1898 förde spansk-amerikanska kriget hem den överdimensionerade armén från de sista kolonierna till arbetslös besvikelse i Spanien, omgiven av otaliga påminnelser om förgången ära, medan en djärv grupp unga män ur medelklassen sökte förbereda landets intellektuella renässans genom att ”sätta hänglås för Cids grav”. (Frasen skapades av ekonomen Joaquín Costa. Jfr också Unamunos yttrande ”låt oss döda Cervantes”, som chockerade Lorca så kraftigt.)

År 1909 medförde klasshat, skärpt av både katalansk nationalism och antimilitarism, en

veckas blodiga upplopp i Barcelona, som särskilt utöste sin vrede mot kyrkan. År 1917 krossades en revolutionär generalstrejk av en armé som själv var halvt upprorisk, medan Primo de Riveras militärdiktatur, upprättad 1923 efter fem år av något som liknade inbördeskrig i Barcelona, var den regering som skänkte landet dess längsta vilopaus från politiska mord, strejker och ofruktbara intriger. ”Liberalerna”, vilkas protester medförde fördrivandet av både diktatorn, 1930, och kungen, 1931, visade sig ur stånd att skapa demokratiska vanor som var mäktiga nog att tillfredsställa förväntningar hos vare sig arbetarklassen eller de gamla härskande klasserna. De nya ledarna gjorde de sistnämnda oerhört förbittrade, samtidigt som de inte var starka nog eller radikala nog att vinna de förstnämndas gillande. År 1932 försökte en fraktion inom högern att reparera sitt nederlag i valen med en *pronunciamiento* i gammal stil, medan år 1934 en del av vänstern efter sin egen motgång i vallokalerna, och driven av sin egen otålighet, liksom också av den hela kontinenten omfattande fruktan för fascismen, också iscensatte en revolt, som i Asturien temporärt upprättade en arbetarklassens diktatur. I februari 1936 överlät de båda block som då hade tagit form, och som båda omnämnde varandra med det olycksbådande militära ordet ”front”, åt väljarna att avgöra grälet. Folkfrontens knappa seger över den nationella fronten hade fört en svag om än progressiv regering till makten, av sina egna socialistiska och kommunistiska anhängare betraktad som vittgående sociala förändringars förelöpare. De flesta av de ledande männen i Spanien 1936 tillhörde en generation som hade upplevt oroligheter, och många av dem, som Largo Caballero, Calvo Sotelo, Sanjurjo, hade spelat en betydande, om än tvetydig, roll alltigenom (Largo hade tjänat Primo de Rivera, Sanjurjo hade övergivit kungen).

Nu trodde den ekonomiska maktens gamla mästare, ledda av armén och understödda av kyrkan, detta förkroppsligande av Spaniens ära i det förgångna, att de skulle till att störtas. I opposition mot dem stod ”professorerna” — den upplysta medelklassen — och större delen av landets arbetskraft, försatta i raseri av år av förolämpningar, elände och likgiltighet, berusade av vetskapen om de bättre villkor som deras kamrater åtnjöt i Frankrike och England och av det herravälde som de antog att arbetarklassen hade skaffat sig i Ryssland. Vänstern skrämdes av fascismen, högern av kommunismen. Högern trodde också att den, om den inte gick vidare till en kontrarevolution, skulle krossas av revolutionen. Anarkisterna hade under tiden befunnit sig i krig med samhället under en hel generation, och regeringens svar hade varit en desperat krigstidsstyrelse, inte en fredlig sådan. Situationen sammanfattades fränt, om än högdraget, av den franske militärattachén överste Morell, några månader senare:

> En parasiterande aristokrati, en bourgeoisie som är föga intresserad av det allmänna bästa, ett folk utan ledare. Prästerskapets prestige har försvunnit, systemet med *caciquismo* har blivit kraftlöst, populanen har blivit ett byte för agitatorer och politiker. Det av revolution hotade borgerskapet har, av övertygelse eller av beräkning, höjt upprorsfanan.

En annan förklaring var att Spanien var ett konservativt land, där ett underutvecklat näringsliv förblev efterblivet på grund av en stagnerande social struktur, medan en raffinerad politisk utbildning och befolkningstrycket gjorde det gamla systemet ohanterligt. Det måste bli politiska förändringar, om landets tillgångar skulle utnyttjas på ett kreativt sätt. Men medan radikalerna var beredda att vända upp och ner på samhällsstrukturen för att säkerställa förändringarna, var de konservativa redo att gripa till våld för att stötta den gamla världen. Några inom vänstern var otåliga, centern kunde inte hävda sig.

Den andra spanska republiken misslyckades därför att den kom att avvisas av mäktiga grupper både till vänster och till höger. För anarkisterna hade Azañas första regering, med socialisterna, verkat ”loj och byråkratisk”. Många socialister höll med anarkisterna om detta år 1936. Men i försöken att lösa de mest påträngande problemen som Spanien då brottades med (och vilkas existens hade lett till tidigare regimers sammanbrott) stötte republiken bort

många som till en början, hur motvilligt det än skedde, hade övervägt att samarbeta med den. De fem och ett kvarts år som förlöpte mellan april 1931 och juli 1936 var sålunda en tid, då två block tog form i Spanien, mäktiga nog att hindra varandra från att vinna en omedelbar seger, om svärden skulle dras ur skidan. Det hade förekommit tre huvudsakliga tvister i Spanien sedan monarkins sammanbrott år 1808: den mellan kyrkan och liberalerna; den mellan jordägarna och, senare, bourgeoisien å ena sidan, och arbetarklassen å den andra; samt den mellan dem som krävde regionala rättigheter (särskilt i Katalonien och i de baskiska provinserna) och förespråkarna för Kastiliens centrala styrelse. Var och en av dessa tvister hade givit upphov till, eller lagts ovanpå, varandra, så att varje längtan efter måttfullhet från en grupp tvistandes håll stäcktes av förnyat våld från den andras.

Spaniens problem skapades också av frågan om demokraterna, de socialistiska revolutionärerna eller den autoritära högern skulle bära ansvaret för landets modernisering och industrialisering. I lika mån stod principerna för, och hatet mot, de franska och ryska revolutionerna på spel. Längtan efter förnyelse, och vetskapen om att Spanien var i stånd till en sådan, var vida spridda: ”Vi förklarar krig mot ondskefull kapitalism, som exploaterar de fattiga ... mera religion och mindre fariseism; mera rättvisa och mindre liturgi” — så sade en av CEDA:s medlemmar och grundare.

Republiken blev ett misslyckande, trots mycken löftesrik lagstiftning och många goda projekt som påbörjats (som exempelvis bevattnings- och nybyggarprogrammet i Badajozplanen, genomförd flera år senare under mycket annorlunda politiska omständigheter). Deterministen kan ge en enkel förklaring. En liberal historiker är frestad att lägga skulden på individer: Azaña för överdriven stolthet och någon enstaka gång förekommande lättsinne; Gil Robles för obeslutsamhet, retorik och brist på uppriktighet; både Largo Caballero och Calvo Sotelo för upphetsande tal och förakt för motståndarna. Lerroux var loj och korrumperad; Alcalá Zamora beskäftig och fåfäng. Om vi bortser från mindre personligheter som Miguel Maura och Giménez Fernández, var Prieto den framstående gestalt som visste vad som var den rätta kursen, även om han var alltför ombytlig för att slå in på den. För att bevara sitt anseende inom partiets allt mer revolutionära huvudfåra måste också han ge sig i kast med förhastade projekt, som till exempel vapensmugglingen 1934 eller avskedandet av Alcalá Zamora 1936. En viss dubbelhet och en viss pessimism utmärkte honom också: ”Jag är en svag man ... Jag tror inte att det finns någon som är så dåraktig, att han faktiskt önskar utöva offentlig makt i Spanien under dessa omständigheter”, skrev han. År 1933 gjorde Azaña ett bedrövat uttalande om att republikens svårigheter härrörde mindre från dess oförbehållsamma fiender än från regimens egna män: deras hat, ärelystnad och avundsjuka.

Men att skjuta skulden på individer är att glömma, att politiker är uttryck för allmänna stämningar, som utgör massornas kollektiva drömmar. Republiken föll faktiskt av samma orsaker som störtade både diktaturen och monarkins återinförande: de då verksamma politikernas oförmåga att lösa landets problem inom en allmänt godtagbar ram och, å andra sidan, några beredvillighet, understödd av traditionen, att sätta saker och ting på våldets prov. ”Redan nu finns det ingen fredlig lösning”, sade den falangistiska bulletinen *No Importa* den 6 juni; ”staten måste försvinna”, sade *Solidaridad Obrera* den 16 april. Gengångare gav upphov till kriget, och efteråt behärskade spöken landet.

Landet var byggt på tvister. Det fanns nu ingen fallenhet för organisation, kompromiss eller ens formuleringar som respekterades, eller eftersträvades, av alla. I den mån det existerade traditioner som var gemensamma för hela Spanien var det tvisternas och konflikternas tradition. Spanien var faktiskt ryggradslöst. Allt efter som åren gick antog alla dessa tvister samtidigt en halvt religiös, klassbetonad och regional karaktär. Ungdomen både inom CEDA och bland socialisterna var rusiga av rena visioner av lysande framtidsutsikter, de lät dem drabba samman och förödmjukade därmed staten. Under republiken hade landet

översvämmats av politik. Samtidigt ville många människor också ha ett ”nytt Spanien” (som kunde betyda hundratals olika saker), som skulle vara värdigt Spaniens stora förflutna och, likaså, dess folks bestående egenskaper. Sådana motiv påverkade antingen ytligt eller djupt många av de *señoritos* som sjöng falangisthymnen *Cara al sol*:

> Vänd mot solen, i den vapenrock
> som du i går smyckade,
> skall döden finna mig, när den
> kallar mig, och jag ser dig aldrig åter
> Arriba! bataljoner, segra —
> ty Spanien har börjat vakna.
> Spanien — enat! Spanien — stort!
> Spanien — fritt! Spanien — *arriba!*

Liknande tankegångar grep de passionerade revolutionärer som sjöng anarkisternas *Hijos del pueblo*:

> Folkets söner, bojorna tynger er,
> orättvisorna måste ta slut!
> Om ert liv är en värld av sorg,
> bättre att dö än leva som slav!
> Arbetare,
> du skall inte lida längre!
> Förtryckaren
> måste duka under!
> Res dig
> trogna folk
> när den stora
> revolutionen kallar!

Cara al sol skrevs av Augustin de Foxá, Dionisio Ridruejo och José María Alfaro, med hjälp av José Antonio, och den sjöngs första gången offentligt i februari 1936. Den martialiska musiken var av Juan Tellería. Bilden av det döende ansiktet vänt mot solen är direkt hämtad, kanske medvetet, från dikten ”Den vita rosen” av den kubanske ”frihetsaposteln” José Martí. Den katolska ungdomens hymn började: ”Framåt, med tro på seger, för landet och för Gud, att segra eller dö. Ärans lager väntar oss, historien är med oss, framtiden är för oss.”

Hijos del pueblo, märkligt nog en sång i cancanrytm, valdes till den anarkistiska rörelsens hymn vid den andra litterära tävlingen i *Palacio de Bellas Artes* i Barcelona 1890. En bättre sång än någon av dessa var karlisternas *Por Dios, Patria, Rey*, komponerad på 1830-talet.

Kastiliens store skald Antonio Machado antydde något liknande tankarna i *Hijos del pueblo*, när han i elegin över Fria institutets grundare, Francisco Giner de los Ríos, skrev:

> *Vivid, la vida sigue,*
> *los muertos mueren y las sombras pasan;*
> *lleva quien deja y vive el que ha vivido.*
> *Yunques, sonad! enmudeced, campanas!*
>
> Lev, ty livet går vidare,
> de döda dör och skuggorna försvinner;
> den som går bort finns kvar,
> den som har levt lever.
> Städ, klinga! Kyrkklockor, tystna!

II. Revolt och revolution

”Stämningen den 19 juli! En liten sak som belyser den: hemma hos en av mina kamrater i Barcelona öppnade kontrollpatrullen, efter en rutininspektion, en fågelbur och släppte ut en kanariefågel: det var frihetens dag!"

Manuel Casanova

13. Francos brev av den 23 juni — karlisterna — ”Dragon Rapides” färd — mordet på löjtnant Castillo — mordet på Calvo Sotelo —två jordfästningar — cortes' sista session

Den 23 juni skrev general Francisco Franco från sin halvvägs förvisning på Kanarieöarna till premiärminister Casares Quiroga. Brevet uppvisade i första hand ett intresse för splittringen inom officerskåren, i sig en återspegling av splittringen inom nationen. Franco protesterade mot högerorienterade officerares avskedande från befälsposter. De händelserna, sade generalen, skapade sådan oro, att han kände sig tvungen att varna premiärministern (som också var krigsminister) för den fara ”som gäller arméns disciplin”. Det brevet var ett slutgiltigt konstaterande av Franco, ”inför historien”, att han hade gjort sitt bästa för att trygga freden, fastän han måste ha vetat att föga kunde göras i denna sena stund. Premiärministern svarade emellertid inte. Ett bra stycke in på sommaren 1936 tycks Franco ha intagit en vacklande hållning (trots de åtgärder han vidtog omedelbart efter valen). ”Med Franquito eller utan Franquito skall vi rädda Spanien”, protesterade Sanjurjo i Lissabon. Men i slutet av juni tycktes allt som behövdes för att fastställa ett datum för revolten vara en överenskommelse med karlisterna. Ty den 29 juni skickade José Antonio order till lokala chefer inom Falangen hur de skulle uppträda; enheter inom Falangen skulle behålla sin identitet; bara en tredjedel av varje falangistparti på en viss ort kunde ställas under militär kontroll; motvilliga instruktioner, men dock instruktioner.

Ändå måste Mola, den i juli, låta sända kring ett dokument till sina medsammansvurna, där han förordade tålamod. Armén var ännu långt ifrån enad, och han måste tillgripa hotelser: ”Den som inte är med oss är emot oss: mot *compañeros* som visar sig icke vara *compañeros* kommer den triumferande rörelsen att vara obeveklig.” Francos vankelmod, om det nu var äkta, var förmodligen outhärdligt för honom. Karlisterna och falangisterna hade så många krav. Karlisternas fixa idé var färgen på den flagga, under vilken de revolterande skulle marschera, falangisternas var auktoritetsproblem. Mola övervägde till och med att dra sig tillbaka till Cuba, där han var född. Han tänkte på självmord, eller på att döda Fal Conde, men han höll ut.

I Marocko inledde den afrikanska armén sommarmanövrer. Huvudstaden var drabbad av en byggnadsarbetarstrejk: entreprenörerna, liksom också de anarkistiska arbetarna, vägrade att godta en medling, medan UGT gjorde det. Så gick det med Largo Caballeros förhoppningar att åstadkomma en arbetarnas allians. Också hissarbetarna, kyparna och tjurfäktarna strejkade — de båda förstnämnda grupperna på uppmaning av vänstern inom UGT. (Tjurfäktarnas strejk berodde emellertid på de framgångar två mexikanska matadorer haft den sommaren som kämpade *mano a mano*, en mot en. Pressen antydde att mexikaner var modigare än spanjorer.) Socialisterna var splittrade, som alltid, särskilt i fråga om resultaten av nya val som hade påtvingats partipresidiet av *caballeristas*. González Peña, de asturiska gruvarbetarnas ledare men inte desto mindre en av Prietos vänner, valdes med knappa röstsiffror: *caballeristas* klagade över att *prietistas* hade gjort sig skyldiga till valfusk när det visade sig att de hade uteslutit alla som inte hade betalat sin avgift år 1934.

I slutet av juni kom den länge väntade sammanslagningen av de socialistiska och kommunistiska ungdomsrörelserna till JSU (*Juventudes Socialistas Unificadas*). I den var politiken kommunistisk, trots att ledarna huvudsakligen var socialister, som Santiago Carillo. Också i Largos omgivning skapade detta oro. Araquistáin, redaktör för Largo Caballeros tidning *Claridad*, utbrast (ologiskt, med tanke på hans entusiastiska prokommunistiska åsikter fram till dess): ”Vi har förlorat vår ungdom. Vad kommer att ske med det spanska socialistpartiet?” Uttalandet gjordes till Henry Buckley, då korrespondent för *The Times* i Madrid. Araquistáin själv, som senare blev en lidelsefylld antikommunist, uppger att han vid den tiden ofta såg Korninterns agent, Codovilla, anlända för att hälsa på Álvarez del Vayo (som bodde i våningen ovanpå). Santiago Carillo bekräftade att Codovilla delvis medverkade till att göra honom till kommunist. Han hade till och med besökt honom i fängelset 1935. Carillo säger att

han bevistade den kommunistiska centralkommitténs möten från mars 1936, fastän han ännu inte var kommunist. Araquistáins politiska bana på 1930-talet är svår att följa. Från början övertygad socialdemokrat hade han blivit revolutionär 1934. Efter 1936 var han på nytt försiktig och blev sedan socialist på högerflygeln. Julinumret av hans tidskrift *Leviatán* kunde dock inte ha varit mera prosovjetiskt.

Prieto kunde inte behärska sin ilska. Men Largo Caballero verkade inte oroad. Madrids socialister tänkte till och med på en sammanslagning av de socialistiska och kommunistiska partierna. Socialistungdomen fortsatte, som andra grupper, den militära utbildningen, vars organisatör var en berömd italiensk socialist från Turin, Fernando de Rosa, känd för sitt mordförsök i Bryssel 1929 mot prins Umberto av Savojen. Denne de Rosa hade dömts till fem års fängelse i Belgien och avtjänade två. Han reste till Spanien, deltog i revolutionen 1934, sattes i fängelse och var en hjälte för den socialistiska ungdomen.

Medelvägen hade alltjämt en del anhängare. Miguel Maura, en av republikens fäder 1931, krävde ”en nationell republikansk diktatur” för att rädda Spanien undan anarki. ”Fredliga medborgare tror nu att lagarna är en död bokstav”, skrev han i *El Sol* i slutet av juni. Varken Prieto eller Maura skulle få någon möjlighet till en koalition. Alltför många rykten cirkulerade. Paniken spred sig på grund av att den gamla historien upprepades, att en grupp nunnor hade förgiftat arbetarbarns choklad. Mord av politiska skäl rapporterades dagligen. Den 2 juli, exempelvis, dödades två falangister som satt vid ett kafébord i Madrid, av skott från en förbikörande bil. Senare samma dag dödades två män som lämnade *la casa del pueblo* i Madrid av ett gäng män beväpnade med k-pistar. Sådan krigföring i liten skala hade pågått ohämmad sedan valen i februari. Vid få av dessa tillfällen greps mördarna. Den 8 juli arresterades sjuttio falangister i Madrid, och flera hundra ute i provinserna, anklagade för upproriskhet. Bland dem var Fernández Cuesta, Falangens generalsekreterare. (José Antonio hävdade att det fanns 150 000 falangister i juni, av vilka närmare 15 000 var förutvarande medlemmar av JAP, och 2 000 satt i fängelse.)

I krigsministeriet observerade under tiden lojala republikanska officerare rådplägningar bland personer som de visste vara republikens fiender. García Escámez, en förslagen och förtjusande andalusier som hade anfört en del av legionen i Asturien och som nu var Molas ställföreträdare i Pamplona, uppenbarade sig med nyheter och planer. På landsbygden beslagtogs mer och mer jord, jordägarna lämnade sina egendomar, de som stannade kvar tvingades att anställa långt flera arbetare än de behövde, boskap dödades, fackföreningarna uppmuntrade ockupationer och skörden försummades. Det rådde stor upphetsning rörande frågan om självstyrelse: representanter för Aragoniens provinser samlades i Caspe, borgmästaren i Burgos föreslog en författning för Gamla Kastilien, medan stadsfullmäktige i Huelva föreslog att staden skulle lämna Andalusien och ansluta sig till ett självständigt Estremadura. Spanjorer tillhörande över- och medelklassen gav sig däremot i väg med sina familjer för att fira semester på nordkusten: att stanna kvar i Madrid under sommaren hade blivit en social skamfläck. År 1936 verkade det att vara riskfyllt.

Den 7 juli skrev Mola till Fal Conde (som tillsammans med de övriga ledande karlisterna var i St. Jean de Luz) och lovade att avgöra frågan om flaggan efter upproret samt bekräftade att han inte hade några förbindelser med något politiskt parti. ”Du måste förstå”, tillade han, ”att allt håller på att förlamas av din inställning. Vissa saker har nu gått så långt, att det skulle vara omöjligt att dra sig tillbaka. Jag ber dig, för Spaniens skull, om ett snabbt svar.” (Dessa ”vissa saker” var en försäkran till Falangen att upproret skulle äga rum den 15, juli, samt att ett flygplan skulle hyras för att föra Franco till Marocko.) Samma dag skrev Fal Conde sitt svar och begärde garantier för att den kommande regimen skulle bli antidemokratisk och krävde att flaggfrågan skulle avgöras omedelbart. Lamamié de Clairac, den oförsonlige fienden till republikens jordbrukspolitik, krävde att det inte skulle förekomma något samarbete med Mola, utan löfte om att monarkin skulle återinföras. Mola, utom sig av vrede, vägrade att gå

med på de villkoren. ”Den traditionalistiska rörelsen”, skrev han, ”är i färd med att fördärva Spanien genom sin oförsonlighet, lika säkert som folkfronten är det.” Vad det gällde var, som Mola skrev till den mera medgörlige greve de Rodezno (som var karlisternas ledare i Navarra), att eftersom garnisonen i Pamplona var sammansatt av män som inte var pålitliga vid en revolt, då de huvudsakligen var asturier, behövdes en handfull karlister för att göra dem till soldater.

Den 9 juli skrev general Sanjurjo från Lissabon ett förbindligt brev, där han föreslog att karlisterna kunde använda monarkistflaggan även om Mola använde den republikanska: Sanjurjo skulle garantera en politisk regim i överensstämmelse med karlistiska principer. Detta löste inga frågor, men det var ungefär vid den tiden som Franco i Teneriffa slutligt gick med på att ansluta sig till revolten, varvid han fick befäl över alla trupper i Marocko — det vill säga de pålitligaste trupperna i den spanska armén. (Det är möjligt att Franco beslöt sig för att handla först när han, någon gång mellan den 10 och 13 juli, fick veta att de andra skulle sätta i gång även om han inte anslöt sig till dem. Andra tror att Franco och Mola stod på god fot med varandra ända sedan slutet av år 1935.) ”Tror ni att Franco kommer?” frågade general Varela general Kindelán, en framstående flygvapensofficer som tillfälligt hade lämnat tjänsten. ”Mola tror det”, löd svaret. Det verkade alls inte säkert. Under tiden gjordes gatorna i Pamplona redo för den årliga San Fermínfesten. Nu som andra år släpptes unga tjurar lösa i staden, på sin väg till arenan, och bekämpades utan åtskillnad åv de unga männen, medan kvinnorna i karnevalsdräkter tittade på från balkongerna. Bland männen fanns många som inom en vecka skulle enrolleras i karliststyrkorna. Bland åskådarna kunde man se den glasögonprydde Mola, åtföljd av den ängslige, skäggige general Fanjul, den ledande konspiratören från Madrid, och av överste León Carrasco, som skulle dirigera upproret i San Sebastián.

I London hade Luis Bolín, den monarkistiska dagliga tidningen *ABC*:s korrespondent, chartrat en Dragon Rapide av Olleys flygbolag i Croydon för att transportera Franco från Kanarieöarna till Marocko, där det var planerat att han skulle ta befälet över armén i Afrika. Man valde ett utländskt flygplan, därför att det inte fanns något pålitligt civilt sådant i Spanien. Bolins instruktioner från sin chefredaktör, markisen Luca de Tena, konspiratör sedan 1931, var att flyga till Las Palmas, men om inga nyheter nådde honom före den 31 juli, skulle han återvända till England. Den it juli lämnade det engelska planet Croydon, fört av en kapten Bebb, som inte hade någon aning om arten av det uppdrag han fått. I hans sällskap befann sig Bolín, en pensionerad major, Hugh Pollard, och två blonda unga kvinnor, en av dem Pollards dotter, den andra en väninna. Dessa passagerare, som inte heller de kände till resans syfte, hade skaffats fram av den katolske förläggaren Douglas Jerrold, för att ge flygningen utseendet av en vanlig snarare än en ovanlig intrig. (Pollard hade, som Jerrold uttryckte saken, ”erfarenhet av revolutioner”. Jerrold, styrelseordförande i Eyre and Spottiswoode, hade varit aktiv i motarbetandet av republiken.)

Den kvällen ockuperades radiostationen i Valencia av en nervös skara falangister, som mystiskt förklarade att ”den nationella syndikalistiska revolutionen” snart skulle bryta ut och som försvann innan polisen anlände. Samma dag hade premiärministern i Madrid på nytt varnats för det som var på väg att ske. ”Jaså, det ska bli en resning?” frågade han, med feltolkad munterhet. ”Jaha, jag för min del skall gå och *lägga* mig!” (*¿Ellos se levantan? Yo me voy a acostar*.) Något tidigare hade han på liknande sätt struntat i en rapport om karlistisk aktivitet i Navarra, av Jesús Monzón, kommunistledare i Pamplona, som kom på besök hos honom i sällskap med La Pasionaria. Men marinministern, Giral, var mera förtänksam: flottmanövrer fick inte hållas nära Marocko eller Kanarieöarna, och lojala telegrafister placerades i Madrids marinradios högkvarter i Ciudad Lineal och på de större fartygen.

Den 12 juli verkade Mola och karlisterna fortfarande vara oense. Men den förre lyckades nå sitt mål utan att faktiskt ge upp alltför mycket, genom att först spela ut entusiasmen för en

kamp bland den karlistiska ungdomen i Navarra, som tycktes likgiltig för villkoren beträffande deras deltagande i upproret, och sedan medgörligheten hos greve de Rodezno, som alltid hade eftersträvat samarbete med andra inom den spanska högern (framför allt med de alfonsinska monarkisterna), som hatade Fal Conde och som nu, såsom karlisternas chef på platsen i Pamplona, var i stånd att från prins Xavier av Bourbon-Parma i St. Jean de Luz tillförsäkra sig en överenskommelse att stödja upproret, om något sådant skulle äga rum innan han lyckades rådgöra effektivt med sin farbror Alfonso Carlos i Wien och få hans svar. Givetvis kom det svaret inte snabbt, och när det kom hade striden redan inletts. Mola drog alltså, eller drogs, in i krig med karlisterna på sin sida, med villkoren för karlistiskt deltagande betydligt vagare formulerade än vad Fal Conde, Xavier eller Alfonso Carlos ville.

I Marocko slutade främlingslegionens och *regulares'* manöver med en parad inför generalerna Romerales och Gómez Morato, befälhavare för respektive Marockos östzon och för den afrikanska armén. Ingen av de båda generalerna, och inte heller den tillförordnade guvernören, kapten Álvarez Buylla, var invigda i den komplott, i vilken många av de övriga officerarna i paraden innehade ledande roller. Gómez Morato var föremål för ett speciellt ogillande i ortodoxa militärkretsar, eftersom han hade organiserat förändringarna inom befälskåren som beordrats av Azaña för att garantera att det fanns lojala officerare på viktiga poster. Kvällen efter paraden telegraferade de båda generalerna till Madrid att allt var som det skulle i den afrikanska armén. Men under manövern höll konspiratörerna möten i sista minuten. Under en överläggning mellan unga officerare hade överste Yagüe, en äldre befälhavare inom främlingslegionen, till och med använt ordet ”korståg” (något som senare blev allmänt språkbruk i nationalistiska tal) för att beskriva rörelsen bakom upproret. Yagüe, hård, politiskt ärelysten och besviken på sin karriär i republikens tjänst, drogs till Falangen. En kväll hördes ropet CAFE! — som, för de initierade, betecknade *¡Camaradas! ¡Arriba Falange Española!* — vid den officiella banketten när paraden var slut. Álvarez Buylla frågade varför folk bad om kaffe när fiskrätten fortfarande stod på bordet. Han fick veta att ropet kom från en grupp unga män som var en smula berusade, kunde man befara. Samma dag hade Dragon Rapide nått Lissabon, där Luis Bolin överlade med Sanjurjo, som försäkrade honom att Franco var ”rätte mannen” för ett framgångsrikt uppror. Sedan gav de sig i väg till Casablanca, Cap Yubi och Las Palmas.

Klockan nio den kvällen lämnade löjtnant José Castillo i kravallpolisen sitt hem på Calle Augusto Figueroa i Madrids centrum för att börja sin tjänstgöring. Tidigare under året, i april, hade han fört befäl över de polisstyrkor som ansvarade för undertryckandet av uppploppen vid begravningen av löjtnant de los Reyes i civilgardet, som hade skjutits på femårsdagen av republikens tillkomst. Castillo hade efteråt hjälpt till att utbilda den socialistiska milisen. Från den stunden hade han utsetts att bli föremål för Falangens hämnd. I juni hade han gift sig, och hans brud hade fått ett anonymt brev kvällen före bröllopet, där man frågade varför hon gifte sig med en som snart skulle ”vara ett lik”. När Castillo lämnade hemmet den 12 juli, en mycket varm söndag under sommaren i Madrid, sköts han till döds av fyra män med revolvrar, som snabbt flydde in på de livligt trafikerade gatorna. (Castillos mördare var uppenbarligen falangister. En av dem tycks ha varit Angel Alcázar de Velasco, senare en framstående om än upprorisk medlem av Falangen, som fick den falangistiska tapperhetsmedaljen i silver för sin del i denna ”seger”.)

Detta var den andre socialistiska officer som hade mördats under de senaste månaderna — kapten Carlos Faraudo, en ingenjörsofficer som också aktivt deltog i utbildningen av den socialistiska milisen, hade dödats av falangister när han i maj promenerade med sin hustru i Madrid. Därför orsakade nyheten om Castillos död våldsam vrede när den nådde kravallpolisens högkvarter i kasernerna i Pontejos, intill inrikesministeriet på Puerta del Sol. Stoftet placerades i säkerhetspolisens lokaler i ministeriet. Den döde löjtnantens kamrater var rasande på regeringen, som hade låtit detta hända. De krävde åtgärder mot Falangen. En grupp gick

för att klaga hos den ålderstigne inrikesministern, Juan Moles, och bad honom om bemyndigande att arrestera vissa falangister som fortfarande var på fri fot. Han gick med på det men krävde officerarnas hedersord på att de bara skulle kvarhålla dem, vilkas namn fanns på listan, och att de skulle överlämna dem de arresterade till vederbörlig myndighet. De gav sitt ord. Bland männen fanns en kapten i civilgardet, Fernando Condés, som hade varit mycket nära vän med Castillo. Condés var förkrossad över Castillos död. Han körde sin väg i en tjänstebil, utan någon klar föreställning om vart han var på väg, i sällskap med flera civilklädda medlemmar av kravallpolisen. Chauffören förde Condés till en falangists adress — den visade sig vara falsk. ”Låt oss åka till Gil Robles' hus”, sade någon. Condés, alltjämt försjunken i tankar, sade ingenting. De åkte till Gil Robles' hus, men han var i Biarritz. Någon föreslog att de skulle bege sig till Calvo Sotelos hem.

Calvo Sotelo hade vissa föraningar om faran. Den 11 juli påstods La Pasionaria öppet ha hotat honom till livet. (Det sades att hon i cortes hade ropat: ”Det var ditt sista tal!” när Calvo Sotelo satte sig, efter ännu en våldsam oration. Men yttrandet förekommer inte i cortes' protokoll.) En av de båda polislivvakter som avdelats för Calvo Sotelos räkning i hans egenskap av cortesledamot berättade för hans vän, ledamoten Joaquín Bau, att hans överordnade officer hade fått order om att inte förhindra något mord på Calvo Sotelo, och att han i själva verket, om försöket skulle göras ute på landsbygden, skulle bistå mördarna. Livvakten hade då bytts ut mot en som Calvo Sotelo kunde lita på — fastän inrikesministern tydligen inte ägnade saken någon vidare uppmärksamhet. Det måste dock sägas att det var svårt att veta, den sommaren, vad man skulle tro.

I alla händelser, omkring klockan tre på morgonen, måndagen den 13 juli, lät *el sereno*, nattvakten utanför det hus där Calvo Sotelo bodde, på Calle Velázquez i en förnäm och modern stadsdel i Madrid, Condés och några av stormtruppsmännen gå uppför trapporna till offrets våning. Calvo Sotelo kördes upp ur sängen och övertalades att följa med inkräktarna till polishögkvarteret, trots att han som ledamot av cortes icke kunde arresteras. Han såg med tillfredsställelse att kapten Condés' papper identifierade denne som medlem av civilgardet. En socialist antydde senare att Calvo Sotelo trodde att han fördes inte till säkerhetspolisens chef, utan till Mola, vars kodnamn inom sammansvärjningen var ”chefen”.

I varje fall lovade Calvo Sotelo att snart ringa till sin familj — ”om inte”, tillade han, ”de här herrarna tänker skjuta mig i pannan”. Bilen gjorde en rivstart, ingen sade något. Efter några hundra meter sköt Luis Cuenca, en ung galicisk socialist som satt bredvid politikern, denne i nacken. Varken Condés eller någon av de andra hade uppenbarligen väntat sig denna dramatiska upplösning. Condés tänkte först själv döda Calvo Sotelo, eftersom denne hade överlämnat sig åt honom. I stället körde han vidare till östra kyrkogården och lämnade kroppen till den där tjänstgörande, utan att säga vem det var. Cuenca körde till *El Socialistas* redaktion och gav Prieto en redogörelse för vad som hänt. Kroppen identifierades vid middagstid dagen därpå. Strax efteråt arresterades Cuenca, Condés och andra som hade varit med i bilen. De gjorde inget försök att fly. Rykten spreds, det talades om en sammansvärjning, premiärministerns namn nämndes som medbrottsling, och anklagelserna har aldrig upphört att spridas. (Möjligheten att det var ett planerat mord kan inte helt uteslutas, men regeringen var med säkerhet inte inblandad.)

Medelklassen i Spanien var bestört över detta mord på oppositionsledaren i parlamentet, utfört av medlemmar av den reguljära polisen, fastän de kunde misstänka att offret hade varit inblandad i en sammansvärjning mot staten. Det var nu naturligt att tro, att regeringen inte längre hade kontroll över sina egna representanter, även om den önskade det. Republikaner på högerflygeln eller i centern, som Lerroux eller Cambó, eller till och med Gil Robles, ansåg att de hädanefter inte kunde ha för avsikt att vara lojala mot en stat som inte kunde garantera deras säkerhet till liv och lem. (Efter inbördeskrigets utbrott dödades både Condés och Cuenca i Guadarrama. Dokumenten i inrikesministeriet rörande undersökningen togs om hand

av en grupp milismän den 25 juli och förstördes antagligen.)

Ordföranden i det katolska studentförbundet, Jouquín Ruiz Jiménez, som tidigare hade förespråkat den icke våldsamma linjen, kom till den slutsatsen att den helige Thomas skulle ha godtagit en revolt som rättfärdig. Ministären satt under tiden i ständiga sammanträden den 13 juli. De beordrade stängning av de monarkistiska, karlistiska och anarkistiska högkvarteren i Madrid. Men medlemmarna av de två förstnämnda organisationerna och många andra var upptagna av besök i Calvo Sotelos hem, för att hedra den döde. Vid midnatt ledde Prieto (som i den dagens nummer av *El Socialista* förklarade att krig vore att föredra framför denna outhärdliga rad av mord) en delegation av socialister, kommunister och UGT för att av Casares Quiroga kräva, att han skulle utdela vapen till arbetarnas organisationer. Casares vägrade och tillade syrligt att om Prieto fortsatte att komma på besök till honom så ofta, skulle han själv vara den som styrde Spanien. Under ytterligare en varm natt väntade Madrid. Vänsterpartiernas milismän — det vill säga de på vilka partierna skulle lita, om det kom till strid, och som redan hade utrustats med de få vapen som fanns i deras organisationers arsenaler — höll vakt. Medlemmar av högerpartierna undrade vems tur det härnäst skulle bli att höra den olycksbådande knackningen på dörren.

Mola angav till slut ett bestämt datum för upproret. Hans telegram löd: ”Den 15 i förra månaden, klockan 4 f.m., fick Helen ett vackert barn.” När det tolkades betydde det att resningen skulle börja i Marocko den x8 juli klockan fem på morgonen. Garnisonerna i Spanien skulle följa efter den 19 juli. José Antonio hade skickat ett meddelande genom sitt juridiska biträde, Rafael Garcerán, att om Mola inte skred till handling inom sjuttiotvå timmar, skulle han själv inleda revolten med Falangen i Alicante. De sammansvurna erkände nu att det skulle bli svårt att segra i Madrid och likaså, trodde de, i Sevilla (fastän tydligen inte i Barcelona). På de orterna skulle garnisonerna, med Falangen och andra stridbara medhjälpare, hålla sig kvar i kasernerna och invänta undsättning. Mola från norr, Goded från nordost och Franco från söder skulle marschera mot huvudstaden. Sanjurjo skulle flyga från Portugal för att överta befälet i Burgos. Veteranerna från de marockanska krigen, med ”lejonet från Rif” i spetsen, skulle sålunda till slut behärska sitt eget land. I sista minuten bytte Goded plats med general González Carrasco, en annan men mindre framstående *africanista*, som skulle bege sig till Barcelona, på Godeds yrkande, eftersom den staden ansågs vara viktigare. Fastän sammansvärjningen hade diskuterats så länge, var det Calvo Sotelos död som faktiskt kom de sammansvurna att sätta i gång; annars hade de eventuellt inte tagit mod till sig att göra det yttersta. Om de inte hade handlat nu, kunde de ha blivit förbigångna av sina anhängare.

Följande dag, den 14 juli, var det två begravningar på östra kyrkogården i Madrid. Först löjtnant Castillos, vars kista, svept i den röda fanan, hälsades med knutna nävar av en skara socialister, kommunister och män ur kravallpolisen. Så, några timmar senare, Calvo Sotelos kropp, höljd i en kapucinmunks kåpa och dräkt, som sänktes i en annan grav, omgiven av stora folkmassor som hälsade med sträckta armar på fascistiskt vis. För alla de närvarandes räkning svor Goicoechea, Calvo Sotelos ställföreträdare i *Renovación Española*, en ed inför Gud och Spanien att hämnas mordet. Vice talmannen och den ständige sekreteraren i cortes, som var med, angreps av välklädda kvinnor som skrek att de inte ville ha något att göra med parlamentariker. Några skott utväxlades mellan falangister och kravallpoliserna, och flera sårades, av vilka fyra senare dog. Dessa båda begravningar var de sista politiska mötena i Spanien före inbördeskriget.

Stämningen i Madrid var upprörd hela dagen. Regeringen drog in högertidningarna *Ya* och *Epoca* för att de publicerade sensationsartiklar om mordet på Calvo Sotelo, utan att först underställa manuskripten censorns prövning. Regeringen uppsköt också sessionerna i cortes, i ett försök att låta känslorna svalna. Högerpartiernas ledare protesterade och hotade med att helt dra sig tillbaka från parlamentet. Largo Caballero lämnade, när han återkom från London

och ett möte med Socialistiska arbetarinternationalen, sitt tåg nära El Escorial, på begäran av regeringen, och åkte bil till Madrid för att undvika de demonstrationer, som skulle ha mött hans ankomst till Nordbangården. Men Casares Quiroga försäkrade en parlamentarisk kommission för offentliga arbeten i Madrid att det inte låg någon sanning i ryktet att Mola hade blivit arresterad, och han tillade att Mola ”är en general som är lojal mot republiken, och att sprida rykten av det slaget är att demoralisera regimen”. Tvisten mellan UGT och CNT fortsatte, sporadisk skottlossning mellan de båda fackförbunden hördes i de södra förstäderna.

Den 15 juli sammanträde i Madrid cortes' permanenta utskott (det vill säga representanter för alla de främsta partierna i cortes, i proportion till deras antal ledamöter). Först inlade greve de Vallellano, för monarkisternas räkning, en formell protest med anledning av Calvo Sotelos död och förklarade att hans parti inte längre skulle delta i det parlamentariska arbetet, eftersom landet befann sig i ett tillstånd av anarki. Inom några timmar gav sig han, Goicoechea och många ledande högermän som visste att deras liv svävade i fara, om det skulle uppstå strider i huvudstaden, i väg till tryggare städer. Gil Robles, som hade kommit hem från Biarritz (med sitt eget liv hotat, som det hade varit i månader), hyllade minnet av Calvo Sotelo, helt nyligen hans rival, vars öde han hade varit så nära att få dela. Han slutade med att förkunna, att ministären hade blivit en blodets, smutsens och skammens styrelse. Han förklarade offentligt att han hade misslyckats med att införliva CEDA i en parlamentarisk styrelses demokratiska process, och att han tvådde sina händer i fråga om parlamentet. Efteråt begav han sig åter till Biarritz. Cortesutskottet kom under tiden överens om att sammankalla cortes till följande tisdag, den 21 juli — en begäran framfördes av partiledarna att samtliga ledamöter skulle lämna skjutvapnen i garderoben. Det förestående mötet (som aldrig ägde rum) begåvades genast med öknamnet nedrustningskonferensen.

Morgonen därpå, den 16 juli, gick Mola till Logroño för att träffa general Batet, formellt hans överordnade och befälhavare för 6. divisionen, med högkvarter i Burgos. Batet var känd såsom lojal mot regeringen, trots att det var han som kallt hade krossat revolten i Barcelona 1934, när han var befälhavare i den staden. Mola fruktade lönnmord, och de officerare som åtföljde honom var beväpnade. Men Batet talade enbart om för Mola att han hört att vissa *pistoleros* var på väg från Barcelona för att döda honom och föreslog att han skulle lämna Navarra. Mola log åt den tanken. Batet (som inte kände till att hans egen stabschef, överste Moreno Calderón, hörde till de sammansvurna) bad också Mola om en förklaring att han inte hade för avsikt att göra uppror mot regeringen. ”Jag ger er mitt ord på att jag inte skall inlåta mig på något äventyr”, svarade Mola, som senare skröt med det förslagna i det yttrandet.

I Madrid förflöt dagen lugn. Arbetsdepartementet offentliggjorde sitt utslag med avseende på byggnadsarbetarstrejken, som arbetsgivarna vägrade att acceptera. De satte ändå i gång sina arbeten, i avvaktan på ett överklagande. Några UGT-arbetare återgick till arbetet, men CNT:s medlemmar fortsatte strejken. Regeringen vidtog vissa åtgärder i avsikt att begränsa omfattningen av ett uppror, om ett sådant skulle komma till stånd. Jagaren *Churruca* sändes från Cartagena till Algeciras, kanonbåten *Dato* beordrades att lätta ankar i Ceuta. Dessa åtgärder avsåg att förhindra transport av några truppförband ur främlingslegionen eller *regulares* till fastlandet. Men regeringen hindrades i sina försiktighetsmått genom att inte äga någon kännedom om lojaliteten bland dessa fartygs befälhavare. I själva verket behövde de inte ha oroat sig: Mola och hans vänner hade inte gjort några allvarligt menade föranstalter för flottans engagemang i komplotten.

På Kanarieöarna hycklade och dolde Dragon Rapides engelske kapten med framgång för myndigheterna i Las Palmas varför han hade landat utan vederbörliga papper på flygfältet. (Bebbs färd hade varit rik på incidenter: i Casablanca hade han förlorat sin radiotelegrafist, som hade supit sig full i stadens *kasaba*. I Cap Yubi hade det givits en bankett, under vilken Bebbs passagerare hade festat omåttligt.) Ett meddelande om att Bebb hade anlänt överlämnades av diplomaten José Antonio Sangróniz till Franco, som gjorde sig beredd att lämna

Teneriffa. Då sköts general Amadeo Balmes, militärguvernör i Las Palmas, till döds under övningsskjutning. Denna olyckshändelse (som i den upphetsade stämningen gav upphov till ryktet om mord, eftersom han hade vägrat att ansluta sig till konspiratörerna) gav Franco, befälhavare för armén i hela ögruppen, en förevändning att resa till Las Palmas för att närvara vid begravningen. Annars hade han planerat att säga, att han måste göra en inspektionsresa. Statssekreteraren i krigsdepartementet, general Cruz Boullosa, gav per telefon Franco tillåtelse att lämna Teneriffa. En halvtimme efter midnatt, natten mellan den 16 och 17 juli, gick generalen ombord i den lilla båten, i sällskap med sin hustru och dotter, för den första etappen av en resa som skulle föra honom till allenarådande makt i Spanien. Han hade med sig inte bara Sangróniz' diplomatpass, utan också ett brev som sade att han önskade resa till Madrid för att hjälpa till att krossa revolten. I Pamplona anlände Molas bror Ramón från Barcelona, för att uttrycka sina farhågor i händelse upproret skulle misslyckas i den katalanska huvudstaden. Generalen lugnade sin bror (och tillade: ”Jag tvivlar inte på att du skall veta att dö som en gentleman”), som därför återvände till Barcelona med nattåget och, i likhet med många bröder, och faktiskt också med många gentlemän, till sin död. Med samma nattåg reste skalden Lorca hem från Madrid till Granada. Lerroux åkte under tiden bil till Lissabon.

14. Upproret i Marocko — konstitutionella motåtgärder — upproren i Andalusien — Queipo de Llano i Sevilla — andra händelser den 18 juli — Madrid — tre regeringar under en natt — Molas omedgörlighet — Girals regering

Upproret började i Melilla, den östligaste staden i Spanska Marocko och historiskt sett den viktigaste staden i Spaniens hela marockanska företag, trots att Tetuán var protektoratets huvudstad. Under natten mellan den 16 och 57 juli reste general Romerales, den lokale militärbefälhavaren, runt på jakt efter misstänkt aktivitet. I *casa del pueblo* skämtade han med socialistledarna: ”Massorna vakar, ser jag.” Han återvände hem, övertygad om att allt var i sin ordning. Han var den tjockaste av Spaniens fyrahundra generaler, och en av de lättaste att lura.

Morgonen därpå höll de officerare i Melilla som deltog i sammansvärjningen ett möte i kartrummet i högkvarteret. Överste Juan Seguí, ledare för såväl Falangen som upproret i östra Marocko, meddelade sina medbrottslingar den exakta tidpunkten för upproret — klockan fem på morgonen följande dag. Anstalter träffades för ockupation av offentliga byggnader. De planerna avslöjades för platsens falangistledare, av vilka en, Alvaro González, var förrädare. Han underrättade ortens ledare för det republikanska unionspartiet, som underrättade *casa del pueblos* föreståndare, som underrättade Romerales. När de sammansvurna efter lunch återvände till kartrummet, och när vapen redan hade delats ut, omringade löjtnant Juan Zaro byggnaden med truppförband och polis. Löjtnanten tog sedan kontakt med sina upproriska överordnade officerare. ”Vad för löjtnanten hit?” undrade överste Dario Gazapo fryntligt. ”Jag måste söka igenom byggnaden efter vapen”, svarade Zaro. Gazapo ringde till Romerales: ”General, är det sant att ni har givit order om en razzia i kartavdelningen? Det finns bara mina kartor här.” — ”Ja, ja, Gazapo”, svarade Romerales, ”det måste göras.”

Avgörandets stund var inne, för tidigt men inte desto mindre med säkerhet. Gazapo, en officer som var medlem i Falangen, telefonerade till ett förband inom främlingslegionen och bad dem befria honom. I deras närvaro blev Zaro vankelmodig, höll med om att hans män inte kunde ge eld mot legionärerna och kapitulerade. Så begav sig överste Seguí till Romerales' tjänsterum, där han steg in med dragen revolver. Där inne pågick en ordväxling mellan dem av Romerales' officerare som påyrkade att generalen skulle avgå, och andra som ville göra motstånd. Casares Quiroga, som per telefon fått meddelande om det olycksbådande mötet i kartavdelningen, hade från Madrid beordrat Romerales att arrestera Seguí och Gazapo. Men vem kunde verkställa en sådan order? Romerales var obeslutsam. Då trädde Seguí in i generalens tjänsterum och tvingade honom under revolverhot att ge sig. De revolutionära officerarna förklarade att det rådde krigstillstånd, besatte alla offentliga byggnader i Melilla (också flygplatsen) i general Francos namn, såsom överbefälhavare i Marocko (trots att denne alltjämt var frånvarande, på Kanarieöarna), stängde *casa del pueblo*, vänsterns lokaler, samt arresterade de republikanska och vänstergruppernas ledare.

Det förekom en del strider runt *casa del pueblo* och i arbetarkvarteren, men arbetarna togs med överraskning, och de hade inga vapen. Alla de fängslade som gjorde motstånd sköts, bland dem Romerales, regeringens ombud och borgmästaren. Mot kvällen hade man skaffat fram listor över medlemmarna i fackföreningar, vänsterpartier och frimurarloger. Alla sådana personer blev likaledes arresterade. Var och en som blott och bart var känd för att ha röstat för folkfronten i februarivalen befann sig i farozonen. Melilla styrdes hädanefter enligt ståndrätt. Det sätt varpå upproret genomförts blev förebildligt i hela det övriga Marocko och i Spanien.

Överste Seguí ringde under tiden till överstarna Eduardo Sáenz de Buruaga och Yagüe, som hade anförtrotts organisationen av resningarna i Tetuán och Ceuta, de båda andra större städerna i Spanska Marocko. Han telegraferade också till Franco (som nu var i Las Palmas, för att närvara vid general Balmes' begravning) och förklarade varför revolten i Melilla måste äga rum tidigare än vid den överenskomna tidpunkten. Sáenz de Buruaga och Yagüe skred till handling, improviserade tolv timmar i förväg vad som hade planerats för den 18 juli. Molas

instruktioner hade träffat anstalter för att alla berörda parter skulle vara ”redo” den 17 klockan fem på eftermiddagen (”klockan 17 den 17”), då revolten skulle inledas i Marocko och på viktiga skådeplatser i själva Spanien den 18, samt på andra håll (däribland Pamplona) den 19 juli. Nyheterna om revolten i Marocko skapade förvirring bland de sammansvurna i hemlandet: skulle de hålla sig till den planerade tidpunkten eller också de tidigarelägga sitt inskridande?

I Madrid sökte Casares Quiroga reda på general Gómez Morato, högste befälhavaren i Afrika. Han fick tag på honom i kasinot i Larache. ”General, vad är det som försiggår i Melilla?” — ”I Melilla? Ingenting. Hur så?” ”Därför att en garnison har gjort uppror.” Gómez Morato lämnade kasinot och flög till Melilla, där han arresterades. I Tetuán hade vid denna tidpunkt överstarna Asensio, Beigbeder (förutvarande militärattaché i Berlin, sort republiken hade förflyttat) och Sáenz de Buruaga också gjort uppror. Den sistnämnde ringde till den tjänstgörande guvernören, Álvarez Buylla, i residenset där och omnämnde honom oförskämt som artillerikapten — i en uniform med den gradbeteckningen hade han stolt uppenbarat sig vid paraden efter manöverns slut — samt krävde att han avgick. Álvarez Buylla telefonerade till Casares Quiroga, som beordrade honom att hålla stånd till varje pris och talade om för honom att flottan och flygvapnet skulle befria honom dagen därpå. Men guvernören stängdes inne i sitt eget hem, omgiven av några officerare som förblev lojala. Utanför huset grävde major Antonio Castejón och främlingslegionens femte *bandera* skyttegravar på torget. (En *bandera* var en självständigt opererande bataljon på 600 man, jämte underhållstrupper och rörligt artilleri.) Något senare ringde major de la Puente Bahamonde, en kusin till general Franco, till guvernören från flygfältet Sania Ramel och sade att han och hans flygvapeneskader skulle förbli lojala mot regeringen. ”Gör motstånd, gör motstånd”, uppmuntrade Álvarez Buylla, så som Casares hade uppmuntrat honom.

Men vid den här tidpunkten, när det började bli natt, var residenset och flygfältet de enda platser i Tetuán som inte befann sig i de revolterande överstarnas händer. De hade, som sina kolleger i Melilla, krossat allt motstånd från fackföreningsfolket och från republikanska eller vänstergrupper. överste Beigbeder gick för att informera kalifen, Mulay Hassan, och storvesiren av Tetuán om vad som var i görningen, och han vann deras stöd. Mulay Hassan hade varit en spansk marionett sedan år 1925. Snart skulle han lämna materiellt bistånd, i form av marockanska frivilliga. Beigbeder var en framstående kännare av arabiskt språk och kulturliv. Han hade stort anseende i Marocko, och det berodde förmodligen på hans skickliga utnyttjande av telefonen och radion, liksom på detta att han talade flytande arabiska, att revolten konsoliderades där. I Ceuta tog Yagüe klockan elva på kvällen, med legionens andra *bandera*, kommandot i staden betydligt lättare, och inte ett enda skott avlossades för att hindra honom.

I Larache, den enda återstående staden av någon betydelse i Spanska Marocko, på Atlantkusten, kom revolten klockan två på morgonen den 18 juli. Striderna blev förbittrade. Två rebellofficerare dödades, jämte fem kravallpoliser på den andra sidan. Men i gryningen hade rebellerna erövrat staden, och alla deras fiender hade arresterats, flytt eller skjutits. Samtidigt gjorde sig Franco, tillsammans med general Orgaz, som hade förflyttats till Kanarieöarna efter det misslyckade upproret i april, till herrar över Las Palmas. Franco förklarade undantagstillstånd på alla öarna. Medan han dikterade ett manifest kom det väntade telefonsamtalet från Casares Quiroga. Premiärministern fick veta att Franco besökte garnisoner. En kvart över fem på morgonen den 18 juli utfärdade Franco sitt manifest, i vilket han speciellt hänvisade till den utomordentliga samhörighet som spanska officerare måste känna med landet självt, snarare än med någon enskild regering. Han fördömde utländskt inflytande och utlovade, i känslomässiga ordalag, en nyordning efter segern. Intet omnämnande gjordes av republikens angrepp på kyrkan: revolten hade ännu inte uttryckligen blivit ett korståg. Inte heller nämnde Franco över huvud taget Sanjurjo såsom rörelsens formella chef. Manifestet hade

uppenbarligen skrivits av ”auditören i arméns juridiska kår” Lorenzo Martínez Fuset, Francos juridiske rådgivare och en man som spelade en avgörande roll vid institutionaliseringen av Francos diktatur. Han åtföljde Franco på resan. Manifestet slutade med ett leve för det ”rättskaffens spanska folket”, efter en oväntad hänvisning till att broderskap, frihet och jämlikhet ”skulle återställas, i den ordningsordningen”. Detta manifest sändes av alla radiostationer på Kanarieöarna och i Spanska Marocko. Så började, i gryningen den heta dagen den .i8 juli, revolten på fastlandet.

Casares Quiroga och Spaniens regering försökte först krossa revolten mot dem med konstitutionella medel. Medan premiärministern telefonledes uppmanade Álvarez Buylla och andra lojala i Marocko att göra motstånd beordrade han flera ytterligare örlogsfartyg att lämna sina baser i El Ferrol och Cartagena och avgå till marockanska vatten. Han förblev optimistisk, satt tre hela timmar i ett regeringssammanträde, utan att förrän mot slutet av det berätta för sina kolleger vad han hade vetat redan innan det började. Det gjorde både lojala officerare och vänsterns ledare rasande. De förutsåg ett uppror i hemlandet och ansåg att alla de vapen regeringen förfogade över skulle överlämnas till fackföreningarna. Men den revolutionära åtgärden sade Casares nej till, och han förkunnade att var och en som gav arbetarna vapen utan hans order skulle skjutas. Följaktligen var gatorna och kaféerna i Madrid proppfulla av pratsjuka människor, och ingen av dem visste vad som hände, alla var ilskna över att deras brist på vapen avhöll dem från att vidta försiktighetsåtgärder för att skydda sig själva, om det skulle bli ett uppror. Kravet ”Vapen till folket” restes högljutt på plakat av alla vänsterorganisationer.

I krigsministeriet hade en grupp vänsterorienterade officerare full kontroll. General Pozas, civilgardets chef, och general Miaja, som förde befäl över den första infanteribrigaden, stationerad i Madrid, tycktes vara lojala, medan flygvapenchefen, general Núñez de Prado, ivrig republikan, ringde tillflygbaserna för att försäkra sig om att de huvudsakligen republikanska flygarna var på sin vakt. Endast Melilla, där basens befälhavare kapten Bermúdez Reina redan hade skjutits, underlät att svara, fastän befälhavaren i León var rebell. Många ytterligare omflyttningar på befälsposterna gjordes i Madrid, medan högre officerare förflyttades till eventuellt besvärliga områden. Det fanns omkring 7 000 man i garnisonerna i Madrid, och cirka 6 000 civilgardister, kravallpoliser och karabinjärer. Det var av största vikt att söka försäkra sig om deras lojalitet. De sammansvurna i Madrid höll under tiden brådskande och bekymrade möten i sina egna hem. Deras kommunikationer med Mola var bristfälliga och deras stridsmoral låg.

Det första meddelande som av regeringen lämnades om upproret kom när radio Madrid kungjorde att ”ingen, absolut ingen på det spanska fastlandet har deltagit i denna löjliga komplott”, som snabbt skulle krossas också i Marocko, det lovade man. Medan de orden avlyssnades utan att vinna någon tilltro ägde revolter rum runt om i Andalusien, där det fanns åtta städer som hade garnisoner med en styrka på en bataljon eller därutöver. Det förekom revolter också i andra städer, ledda antingen av falangister på orten eller av civilgardet. Så gott som överallt följde de civila guvernörerna den 18 juli Madridregeringens exempel och vägrade att samarbeta med arbetarklassens organisationer, som ropade på vapen. I många fall medförde detta att revolterna lyckades och undertecknade de civila guvernörernas dödsdomar, jämte lokala arbetarklassledares. Om rebellerna hade gjort uppror i samtliga provinser i Spanien den 18 juli, kunde de ha triumferat överallt redan den 22 juli. Men om regeringen hade delat ut vapen, och beordrat de civila guvernörerna att också göra det, därmed utnyttjande arbetarklassen till att försvara republiken vid första möjliga tillfälle, kunde revolten ha krossats.

För republiken verkade händelserna den 18 juli allvarliga nog. Alltifrån gryningen och vid olika tidpunkter fram till mitten av eftermiddagen skulle garnisonen revoltera och stödjas av Falangen, och i de flesta fallen också av civilgardet. På några platser, där det inte fanns någon

garnison, skulle civilgardet, Falangen och lokala högeranhängare handla på egen hand. Rebellernas utsedde ledare förklarade då att det rådde krigstillstånd, med ståndrätt, och den proklamationen lästes upp från stadshusets balkong vid huvudtorget. Det maktövertagandet brukade bekämpas av de socialistiska, kommunistiska och anarkistiska miliserna, så gott de kunde, medan den civile guvernören brukade vara villrådig på sitt tjänsterum och försöka telefonera Madrid. De mot republiken lojala officerarna och, i de flesta fallen, kravallpoliserna, brukade motsätta sig upproret och försöka samla både den civila styrelsen och arbetarorganisationerna. En generalstrejk utlystes av både UGT och CNT, och barrikader av gatstenar, trä, sandsäckar eller vad man kunde komma över byggdes genast. Så följde strider, varvid båda sidor helt satte sig över den personliga säkerheten.

Den 18 juli förekom revolter i Andalusien. I Sevilla åstadkom general Queipo de Llano, karabinjärernas befälhavare, en märklig överrumpling. Han hade kommit med i sammansvärjningen sent, trots att han var en *africanista* som hade deltagit i de republikanska komplotterna 1926 och 1930.

Han hade till en början blivit befordrad av republiken. Men han hade väntat sig större belöningar än han fått, och han hade blivit förtörnad över Alcalá Zamoras avskedande, vars dotter hans egen son hade gift sig med. I likhet med Sanjurjo år 1932 hade Queipo inga kontakter med staden före upproret, och han hade faktiskt anlänt dit först den 17 juli, i sin Hispano-Suiza (hans tjänstebil), som han skröt med att tidigare ha genomfört ”35 000 kilometer konspiration” med, under förevändningen att inspektera tullstationer. Åtföljd av endast sin adjutant och tre andra officerare inrättade han sig, under morgonen den 18 juli, i ett tjänsterum i högkvarteret som hade övergivits på grund av hettan. Så gick han längs korridoren för att träffa general Fernández Villa-Abrille, andra divisionens befälhavare, det vill säga Andalusiens.

”Jag måste tala om för er”, sade Queipo, ”att tiden är inne att fatta ett beslut: antingen är ni för mig och mina andra kamrater, eller också är ni för denna regering, som leder Spanien i fördärvet.” Villa-Abrille var en republikan som hade konspirerat tillsammans med Queipo 1930. Nu kunde han och hans stab inte bestämma sig, förmodligen därför att de fruktade att upproret skulle misslyckas, som 1932, och att de då skulle skickas i väg till ett hett fängelse i kolonierna. Queipo lät därför arrestera dem och beordrade samtliga att gå in i nästa rum. Då det inte fanns någon nyckel, beordrade han en korpral att ställa sig utanför dörren och skjuta vem som än kom ut. Därnäst gick han, nu i sällskap endast med sin adjutant, till infanteribarackerna. Vid ankomsten blev han förvånad över att se trupperna uppställda under vapen på torget. Queipo gick ändå fram till översten, som han aldrig förr hade sett, och sade: ”Jag trycker er hand, min käre överste, och gratulerar er till ert beslut att ställa er på era vapenbröders sida i denna stund, då vårt lands öde avgörs.” — ”Jag har beslutat att stödja regeringen”, sade översten. Queipo uttryckte förvåning och sade: ”Skall vi fortsätta samtalet i ert rum?” Där inne vidhöll översten sin inställning, och Queipo berövade honom befälet över regementet. Men ingen annan officer ville inta hans plats. Queipo skickade då sin adjutant att hämta en av de tre officerare som hade varit med honom från början. Han lämnades själv ensam tillsammans med de officerare som hade protesterat mot honom. Han började skämta med dem, och de sade att de fruktade det som hänt efter Sanjurjos revolt år 1932. Till slut hittade Queipo en kapten som kunde överta befälet. Han gick därefter längst bak i rummet och skrek åt de övriga officerarna, så högt han kunde: ”Ni är mina fångar.” Fogligt lät de sig tystas. Sedan upptäckte Queipo att regementet bara omfattade 130 man. Men femton falangister uppenbarade sig dock för att ställa sig till hans förfogande. Det var en liten styrka att erövra en stad med, som hade en kvarts miljon invånare. Som tur var för Queipo gick artilleribarackernas befälhavare och hans officerare med på att stödja revolten. Tungt artilleri fördes till Plaza San Fernando, och den civila styrelsen togs in i eldlinjen bakom hotell Inglaterra. Bombardemanget av hotellet, där en del kravallpoliser hade församlats, inleddes.

En granat träffade den civila styrelsen, och guvernören ringde till Queipo och kapitulerade, på villkor att hans liv skonades. (Det skonades faktiskt, men guvernören, Varela, fick tillbringa många år i fängelse.)

Civilgardet i Sevilla anslöt sig sedan till upprorsmännen. När morgonen var förbi var stadens centrala delar i Queipos händer. Under tiden hade arbetarorganisationerna kommit underfund med vad som var på färde. Radio Sevilla uppmanade till generalstrejk, och att bönderna i närbelägna byar skulle komma till staden för att hämta vapen. Men det fanns endast ett litet vapenförråd. Under eftermiddagen byggde arbetarna barrikader runt om i förstäderna. Elva kyrkor stacks i brand, jämte sidenfabriken som tillhörde markis Luca de Tena, en betydande man i sammansvärjningen. Så intog Queipo radiostationen. Klockan åtta på kvällen sände han den första av det som skulle bli en ökänd rad tirader. Med en röst som kryddats av många års sherrydrickande förklarade han att Spanien var räddat och att det slödder som satte sig till motstånd skulle skjutas som hundar. (Canalla, pack, slödder, förblev Queipos favoritord under hela kriget.) Men när natten kom var Sevilla kluvet i två hälfter. Queipos eggande tal bidrog i hög grad till att ansluta Andalusien till revolten: en mera teknisk nyhet, radion, spelade en stor roll under kriget. Möjligheten att i radio förneka att upproret hade slagits ned spelade en väsentlig roll för rebellernas partiella framgång, trots att de flesta av de stora radiostationerna — med undantag för radio Sevilla — förblev i regeringens händer.

Likaledes den 18 juli bringade general Varela (frigiven ur det fängelse där han hade försmäktat sedan april) och general López Pinto staden Cádiz till resning, fastän segern, liksom i Sevilla, inte vanns omedelbart. I Córdoba kuvade överste Ciriaco Cascajo, militärguvernören, sin civila kollega, pessimisten Rodríguez de León, till underkastelse med hjälp av artilleri, fastän ivriga röster i telefon från inrikesministeriet i Madrid utlovade undsättning inom några timmar. Algeciras och Jerez vanns för revolten utan strid. I Granada uppstod ett dödläge: general Miguel Campins, militärguvernören, föreläste för sina officerare om det illavarslande i revolten i Marocko. Ute på gatorna genomförde folkfrontens anhängare, tillsammans med anarkisterna, dagslånga demonstrationer. De sammansvurna i staden hejdade sig, fastän de entusiastiskt lyssnade på Queipo de Llanos radiotal. I Jaén, där det inte fanns någon garnison, väntade de lokala falangisterna och *requetés* på signalen, men ingenting hände, eftersom översten som förde befälet över civilgardet, Pablo Iglesias, förblev lojal mot republiken. Huelva, nära gränsen till Portugal, stannade kvar i folkfrontens besittning, fastän isolerad från återstoden av det republikanska Spanien av revolten i Sevilla. General Pozas ringde från inrikesministeriet i Madrid en brådskande order till civilgardets befälhavare att skicka en avdelning mot Queipo i Sevilla. Major Gregorio de Haro gav sig följaktligen i väg med en liten styrka ur civilgardet, men vid ankomsten till Sevilla gick han över till Queipo.

I Málaga var general Paxtot nervös och gav till slut upp försöket att förklara krigstillstånd, när han i telefon hotades med beskjutning av flottan. Kravallpolisen förblev lojal och kämpade mot ett kompani soldater som försökte besätta de förnämsta byggnaderna. Arbetarna angrep soldaterna bakifrån. Många soldater deserterade, och folket skaffade sig vapen från kasernerna. Kompaniets befälhavare lynchades av folkmassan. Men detta var regeringens sista framgång under dagen. På kvällen upphörde det sista republikanska motståndet i Afrika, i Tetuán. Men vänsterns motstånd fortsatte i Santa Cruz de la Palma till den 28 juli. I övrigt hade Kanarieöarna vunnits för upproret den 20 juli.

Striderna i Afrika hade varit förbittrade och lämnat spår efter sig inom såväl armén som civilbefolkningen. Sålunda befann sig den general som hade det högsta ansvaret, Gómez Morato, i fängelse, och befälhavaren i öster, Romerales, hade skjutits. (Befälhavaren för den västra zonen, general Capaz, en utomordentligt duglig officer som år 1926 hade erövrat Xauen, ogillade revolten och hade därför rest på semester, till Madrid — där han sedan skulle bli mördad.) I främlingslegionen avskedades inspektören, överste Luis Molina, jämte den första *banderas* befälhavare, överste Blanco Novo, medan befälhavaren för den andra

bandera, Yagüe, hade blivit överbefälhavare. Bland de fem cheferna för de infödda trupperna anslöt sig tre (överstarna Asensio, Barrón och Delgado Serrano) till resningen. Den fjärde, överste Caballero, sköts i Ceuta för vägran att ansluta sig, och den femte, överste Romero Bassart, som hade protesterat mot revolten i Larache, flydde till Franska Marocko och därifrån till hemlandet. Han uteslöts senare ur den republikanska armén såsom alltför revolutionär och blev CNT:s militäre rådgivare. Gómez Morato dömdes till trettio års fängelse för att ha motsatt sig resningen.

Regeringen i Madrid upptäckte sina nederlag per telefon, som i Marocko. En rebellbefälhavare brukade svara oförskämt, skrika Arriba España! Nyheter nådde på detta sätt också fackföreningarna och de politiska partierna, som brukade ringa till sina kamrater i andra städer och upptäcka att fienden hade satt sig i besittning av exempelvis järnvägsstationen eller postkontoret. André Malraux gav en livlig skildring av dessa samtal i sin lysande roman ”Förtvivla ej!”: *Allô Avila?* sade Madrid. *Comment fa va chez vous? — Ici la gare. Va te faire voir, salaud! — Vive le Christ-Roi! — A bien-tôt. Salud*! (Avila gjorde inte uppror förrän den 19 juli. Telefonväsendet fortsatte att opartiskt betjäna båda parterna — som det gjorde under inbördeskriget — en bragd som dess amerikanska ledning var mycket stolt över, och med rätta. Telefonen spelade en avgörande roll under upproret.)

Under hela dagen fortsatte Casares att handla som om det var han som befallde i landet, och som om det inte förelåg något behov av nödfallsåtgärder. Han rådgjorde med de generaler han visste var lojala mot republiken, fastän de och deras officerare, särskilt de som tillhörde den radikala officersorganisationen UMRA, höll på att upprätta kontakter med arbetarklassens milisledare. En delegation taxichaufförer besökte premiärministern, för att erbjuda honom 3000 taxibilar att bekämpa rebellerna med. UGT ägde några gevär, som redan fördelats bland den kommunistisk-socialistiska ungdomen, som nu började överge sina arbetsplatser och göra tjänst för gott som politisk polis på gatorna. Men de gevären tycktes inte vara nog för att motstå garnisonerna i Madrid och deras falangistiska medhjälpare, trots att det hitintills inte syntes några tecken på någon rörelse: inom något högerläger. Speciella utgåvor av *Claridad* och *El Socialista* krävde ”Vapen åt folket”, i helsidesrubriker. ”Vapen, vapen, vapen” ropades det hela dagen av massor av unga socialister och kommunister ute på gatorna runt *casa del pueblo*, krigsministeriet och på Puerta del Sol. Men Casares vägrade fortfarande. Han sände general Núñez de Prado, flygchefen, till Zaragoza för att försöka nå en kompromiss med general Cabanellas, en frimurare som förde befäl över den femte divisionen där. ”En snart stundande regeringsombildning kommer att tillfredsställa alla generalernas krav och undanröja nödvändigheten av en revolt”, sade Núñez de Prado till Cabanellas. Inte desto mindre blev han arresterad (och blev senare skjuten, tillsammans med sin adjutant).

Hemma i Madrid satt ministären i ett ständigt fortgående, om än av promenader avbrutet sammanträde i krigsministeriet, i kungliga slottet, och ännu senare i inrikesministeriet vid Puerta del Sol. På kvällen meddelade radio Madrid att revolten överallt hade slagits ned, också i Sevilla. Detta var det första officiella erkännandet av att något olyckligt höll på att ske på Spaniens fastland. Nyheterna följdes av en rad förordningar som avskedade generalerna Franco, Cabanellas, Queipo de Llano och Gonzáles de Lara från deras befälsposter. Därefter spelade huvudstadens radio gäll musik, dels för att lugna, dels för att egga de väntande skarorna. Då och då förkunnade högtalarna: ”Spaniens folk, lyssna vidare! Stäng inte av era radioapparater. Rykten sprids av förrädare. Fortsätt att lyssna.” Men Casares fortsatte, med Azañas stöd, att vägra att lämna ut vapen till folkmassorna. Av högern fruktad som revolutionär blev premiärministern av vänstern hatad som en reaktionär i hemlighet. Hans öknamn, *Civilón* (”civilisten”), som han fått efter en beryktad tjur som vägrade att försvara sig, upprepades överallt hånfullt. Det liberala Spanien låg i dödsryckningarna. Omkring 5 000 gevär delades emellertid ut av överstelöjtnant Rodrigo Gil, chef för artilleriparken, som sympatiserade med socialisterna, till UGT. Vad konspiratörerna i Madrid beträffar förblev de

obeslutsamma.

Under den 18 juli hade regeringen gjort vad den förmått för att bemöta den framgångsrika revolten i Marocko. Den sände till och med bombplan för att angripa Tetuán och Ceuta. Men det kom sultanen och storvesiren att ännu lättare godta de förändringar som prackades på dem av överste Beigbeder. Inte heller tillfogade flygplanen några militära skador. Casares Quiroga skickade också tre jagare från Cartagena till Melilla på morgonen den 18 juli. På vägen dit hörde officerarna Francos radiotal från Las Palmas. De beslöt att ansluta sig till nationalisterna. När de närmade sig Melilla fick de order att bomba staden. Kaptenen på jagaren *Sánchez Barcaíztegui* beskrev upprorets mål för sina män och krävde sedan deras stöd av det. Han hälsades med djup tystnad, som avbröts av ett enda rop: ”Till Cartagena!” Det ropet togs upp av hela besättningen. Officerarna övermannades, och Sánchez Barcaíztegui lättade ankar för att bryta sig ut ur rebellstaden till öppna havet. De besköt både Melilla och Ceuta innan de lämnade den nordafrikanska kusten. Liknande scener utspelades ombord i *Almirante Valdés*. Fartygen bildade var sin besättningskommitté, som skulle handla i officerarnas ställe. Den tredje jagarens, *Churruca*, inställning var en tid framåt tvetydig.

Ombord i så gott som alla de förnämsta fartygen inom den spanska flottan var officerarna i färd med att vägra lyda order från marinminister Giral. Han avskedade dem telegrafiskt, överlät befälet på maskincheferna och gav instruktioner om utdelning av vapen. Härav kom sig Girals anseende såsom flottofficerarnas mördare, men ”han följde blott och bart en oskriven lag i en situation utan motstycke”. Hans handlande gjorde dock inte flottan effektiv eller lojal. Tvärtom, revolten och revolutionen inom flottan försvagade den.

De konstitutionella medlen att motarbeta upproret stod alltså inför ett misslyckande. Det var oundvikligt, eftersom så mycket av de krafter som skulle verka för lag och ordning — armén och civilgardet — tog parti för rebellerna, som själva påstod sig representera ordningen, om också inte lagen. Den enda kraft som var i stånd att motstå rebellerna var fackföreningarnas och vänsterpartiernas. Men att utnyttja den kraften skulle för regeringen innebära att den accepterade revolutionen. Det är inte förvånande att Casares ryggade tillbaka inför det steget. Men i det tillstånd Spanien befann sig på kvällen den 18 juli var ett sådant steg också oundvikligt. I de städer där uppror hade ägt rum, i Marocko och i Andalusien, hade motståndet mot dem utgjorts av vänsterns revolutionära partier. I många småstäder föregreps faktiskt revolten av revolution, ty när nyheterna om upproret i Marocko och Sevilla nådde orter utan några militära garnisoner var vänsterns reaktion förvisso inte att vänta till dess den blev angripen.

Därför skulle det nu över Spanien spridas ett moln av våld, i vilket åtskilliga generationers tvister skulle finna utlopp. När kommunikationerna var besvärliga eller helt enkelt inte existerade fann varje stad att den måste handla på egen hand, uppföra sitt eget drama, uppenbarligen i ett vakuum. Det skulle snart finnas inte två Spanien, utan tvåtusen. De geografiska skillnaderna inom Spanien utgjorde en väsentlig faktor i nationens sociala sönderfall. Lokalpatriotismen hade sått vind och skördade nu storm. En högsta makt upphörde att existera, och i dess frånvaro handlade individer såväl som städer utan hämningar, som om de stode utanför samhälle och historiskt skeende. Inom en månad skulle tusentals människor ha omkommit, godtyckligt och utan rättegång. Biskopar skulle mördas, kyrkor vanhelgas. Bildade kristna skulle tillbringa sina kvällar med att mörda okunniga bönder och sensibla personer i de lärda yrkena. De händelserna gav oundvikligt upphov till ett sådant hat, att när ordning till slut upprättades, då var det en ordning anpassad blott och bart till att rättfärdiga det hat som kallas krig.

De fruktansvärda framtidsutsikterna sågs tydligt av Casares Quiroga när han feberaktigt gick fram och tillbaka i sitt nyligen ombyggda och smyckade tjänsterum vid Paseo de la Castellana. Hans optimism hade visat sig vara fåfäng. Utmattad beslöt han att träda tillbaka.

Presidenten, Azaña, hade också han en blott alltför klar vision av vad som förestod. Han uppmanade därför Martínez Barrio, kompromissernas överstepräst, att bilda regering för att söka förhandla med rebellerna. De män han bad att tjänstgöra som ministrar, mitt i natten mellan den 18 och 19 juli, var alla måttfulla. Bland dem befann sig medelvägsadvokaten Sánchez Román, det lilla nationella republikanska partiets ledare, och två av hans vänner. Sánchez Román hade inte undertecknat folkfrontsfördraget före februarivalen, och han motsvarade de största förhoppningarna om den politiska kompromiss han själv med kraft understödde. Martínez Barrio hoppades att hans namn skulle förmå rebellerna att överge sina planer. I stället hälsades det av skarorna som hörde det i radio ute på gatorna enbart med rop om förräderi.

Ett annat namn, Justino de Azcárate som utrikesminister, en brorson till den framstående läraren vid Fria institutet, var mera populärt. Men Azcárate fanns i León, inte i Madrid — och han skulle snart bli rebellernas fånge. Tusentals arbetare banade sig väg från *casa del pueblo* till Puerta del Sol. ”Sol, Sol, Sol” ropade skaran under marschen, och så: ”Vapen, vapen, vapen.” Kompromissförsöket gjordes. General Miaja, som Martínez Barrio hade nämnt såsom sin krigsminister och som var känd som en sorglös republikansk officer, ringde till Mola i Pamplona. Det måste ha varit svårt att komma fram, eftersom Mola tillbringade större delen av natten under telefonsamtal, i sina försök att förvissa sig om att hans rebellofficerare genomförde hans uppgjorda plan. Efter ett utbyte av artigheter meddelade Mola kort och gott att han stod i begrepp att revoltera mot regeringen. Azaña telefonerade så till Miguel Maura, som då var på semester i La Granja, för att be honom delta i en ny koalition. Maura vägrade och sade att det var för sent. Largo Caballero skulle under alla förhållanden ha vägrat att ge sitt stöd åt en centerregering. Han lovade att han, om en sådan regering bildades, skulle ”släppa lös den sociala revolutionen”.

En stund senare ringde Martínez Barrio till Mola för att erbjuda honom en plats i regeringen. ”Folkfronten kan inte upprätthålla ordningen”, svarade Mola. ”Ni har era anhängare, och jaghar mina. Om vi skulle göra upp sinsemellan, skulle vi svika våra ideal och våra män. Vi skulle båda förtjäna att bli lynchade.” Efter ytterligare resonemang sade Mola: ”Det ni föreslår är nu omöjligt. Pamplona är fullt av karlister. Från min balkong kan jag bara se röda baskrar. Alla är redo till strid. Om jag nu talar om för de här männen att jag har träffat en överenskommelse med er, blir mitt huvud det första som faller. Samma sak skulle hända med er i Madrid. Ingen av oss kan behärska våra skaror.”

Telefonlurarna lades på, och kriget började. Mola bär alltså stort ansvar för händelseutvecklingen. Men å andra sidan, hur kunde han ha dragit sig tillbaka i detta stadium? Om han gjort det, skulle då inte karlisterna ha sopat undan honom? Det verkar som om. Mola insåg att det skulle bli ett inbördeskrig, om kuppen misslyckades. Det gjorde också general Franco. Den kraft varmed han talade var energin hos en intellektuell, som nu befann sig i centrum av den storm han själv hade skapat. En liknande vädjan per telefon av Martínez Barrio till general Cabanellas i Zaragoza misslyckades också den. (Det påstods att Cabanellas till slut övertalades att ansluta sig till upproret av en ung officer, som tryckte en revolver mot hans huvud och talade om för honom att han hade en minut på sig att bestämma sig. Hans son förnekar detta.)

I gryningen, mot slutet av denna sömnlösa natt mellan den 18 och 19 juli, hölls nya rådplägningar mellan. Azaña, Martínez Barrio och socialistledarna, Prieto och Largo Caballero. Radio. Unións högtalare förkunnade snart att en ny regering höll på att bildas, som skulle acceptera ”fascismens krigsförklaring mot Spaniens folk”. Den regeringen var emellertid inte alls ny. Med undantag för att marinministern, professor José Giral, blev premiärminister, att general Pozas, civilgardets befälhavare, blev inrikesminister och att general Castelló, militärguvernören i Bajadoz, blev krigsminister, var ministären den 19 juli densamma som den varit före den 18 juli. Men socialisterna, kommunisterna och också anarkisterna

förklarade sig stå bakom ministrarna och bilade formellt sina tvister. Tydligen var det Giral som, medan Casares och Martínez Barrio fortfarande var motsträviga, hade vidhållit att den enda lösningen var att överlämna vapen till fackföreningarna. Den nya regeringen tog i varje fall det oåterkalleliga steg som Casares, författningstrogen ända till slutet, hade ryggat tillbaka inför. Folket skulle beväpnas! Miaja, första brigadens befälhavare (och, så kort tid, krigsminister), var ovillig att verkställa den ordern, men regeringen insisterade. Det verkar dock som om ytterligare ett försök till kompromiss gjordes, några dagar senare, av Sánchez Román, under ett regeringssammanträde med Prieto och Largo Caballero närvarande. Sánchez Románs plan gick ut på en allmän återgång till positionerna den 19 juli, amnesti, avrustning, förbud mot strejker, alla politiska partiers bildande av en nationell regering, upplösning av cortes, och så vidare. Det initiativet godtogs inte av den nya regeringen, och förmodligen var det omöjligt.

När solen gick upp den 19 juli kördes lastbilar med gevär snabbt längs gatorna i Madrid, från krigsministeriet till UGT:s och CNT:s högkvarter, där de togs emot av de väntande folkmassorna (särskilt av en beväpnad fraktion av den socialistiska ungdomen med lastbilar och motorcyklar, känd såsom *La Motorizada*) med hänförd upphetsning. Men det fanns ett allvarligt problem. 65 000 gevär delades ut, men av dem hade bar 5 000 slutstycken. De återstående 60 000 slutstyckena fanns i Montañakasernerna. Krigsministeriet 'beordrade den därvarande befälhavaren, överste Serra, att överlämna dem. Hans vägran att göra det betecknade början till resningen i Madrid.

Liknande order, att dela ut de vapen som fanns tillgängliga, gavs per telefon till alla de civila styrelserna i provinserna, fastän sådana order i många fall kom för sent. Ty detta inträffade just när, i sommarmorgonens gryning den 19 juli, den andra vågen av uppror höll på att bryta fra över Spanien. Det var också i det ögonblicket som Franco äntligen kom till Afrika, i planet Dragon Rapide, för att hälsas av överste Sáenz de Buruag på samma flygfält Sania Ramel i Tetuán, där dagen innan de sista republi kanerna, anförda av Francos egen kusin major de la Puente, hade övermannats. Luis Bolín redogör för ett samtal med Franco i flygplanet, natten mellan den 18 och 19 juli. Generalen sade då: ”Det kan ta längre tid än de flesta tror, men vi kommer med säkerhet att segra.” Planet gick ner i Agadir och Casablanca innan det nådde Tetuán. Det är tänkbart att den försiktige generalen fördröjde sin ankomst till Marocko till dess att det var säkert att hans vänner segrat där. Han hade låtit sin hustru och dotter följa med ett tyskt passagerarfartyg, *El Wadi*, destinerat till Le Havre.

Det var också då *Churruca* i Cádiz landsatte det första förband ur den afrikanska armén som anlände till Spaniens fastland, 200 moriska regulares. Och det var då som besättningarna på den huvudstyrka av örlogsfartyg som var på väg söderut till Algeciras stod i begrepp att göra revolt mot sina officerare. En så hårdför revolutionär som kommunisten *El Campesino* kunde senare med fog uttrycka sin förundran över att en enda dag kunde ha inrymt så mycken ”blodsutgjutelse och strid”.

15. 19 juli — kampen om Barcelona — Oviedo — de baskiska provinserna — Zaragoza — Pamplona — Valladolid — upproret i Madrid — Toledo och Alcázar — slutet i Barcelona — La Coruña och El Ferrol — Sanjurjos död — en skiljelinje

I Barcelona, som nyss var lugnt, utkämpades den största striden den 19 juli. Kvällen innan hade det i denna storslagna stad cirkulerat vilda rykten. Folkmassor hade strömmat samman hela vägen från den centrala Plaza de Cataluña längs den trädprydda avenyn, Rambla, till utkanten av hamnen vid Plaza Puerta de la Paz, där Columbusstatyn på sin höga kolonn skådar ut över Medelhavet. Den snabbe Companys hade hittat dokument som bevisade kapten López Varelas upproriska avsikter och hade sänt honom till Madrid, under uppsikt av Esquerras yngste cortesledamot, Ramón Casanellas. Generalen som förde befäl över den fjärde, i Barcelona baserade divisionen, Llano de la Encomienda, hade till sina officerare uttalat den varningen, att han, som personligen stödde det republikanska unionspartiet, inte skulle tveka att ge sitt stöd åt kommunismen hellre än åt fascismen, om omständigheterna tvingade honom att välja mellan två ytterlighetsrörelser. Bland dem som hörde detta fanns ledarna för den revolt som var planerad att börja dagen därpå — bland dem kavallerigeneralen Fernández Burriel, som skulle ta befälet till dess att general Goded anlände från Mallorca.

Deras plan gick ut på att de omkring 5, 000 männen i kasernerna i utkanten av staden skulle samlas på Plaza de Cataluña. De antog att det sedan skulle bli en lätt uppgift att tvinga Barcelona till underkastelse. Men de sammansvurna hade underlåtit att tillräckligt ta med i beräkningen bristen på entusiasm för revolten inom civilgardet, kravallpolisen och antalet av, och stridsdugligheten hos de anarkistiska arbetarna, åtminstone i själva staden. Sent på kvällen den 18 juli vägrade Companys att ge ”vapen till folket”. Det hindrade inte att CNT genom stormning erövrade flera vapendepåer, bland dem det gamla fängelsefartyget *Uruguay* i hamnen, utlyste en generalstrejk till följande dag och förberedde sig till strid. Så övergick, på ett ögonblick, de anarkistiska ledarna från att vara jagade förbrytare till — vad? Förvisso inte till demokratins försvarare, men till ”ledare av den antifascistiska revolutionära alliansen”. Companys fick meddelande från Llano de Encomienda att allt var lugnt i garnisonerna. Men presidenten kunde inte sova. Klockan två på morgonen gick han och Ventura Gassol, skalden som var hans rådgivare i kulturfrågor, ut på La Rambla. Companys bar en filthatt långt nerdragen över ögonen, hans följeslagare hade sin vanliga bredbrättade hatt, som kom honom att likna en artonhundratals-violinist. Den strålande munterheten en lördagsnatt i Barcelona under sommaren började långsamt ge vika för något i den staden lika traditionellt: en revolutionär gryning. Folkmassorna visade sig plötsligt mindre vara helgfirare än beväpnade arbetare, och i högtalarna ersattes dansmusiken av eldiga uppmaningar till handling. Klockan fyra på morgonen fick Companys underrättelse om att trupper under befäl av major López-Amor hade lämnat Pedralbeskasernerna väster om staden och var på marsch mot Plaza de Cataluña.

Männen i kasernerna hade väckts tidigt och fått en frikostig ranson konjak. De hade omväxlande fått veta att de skulle sändas ut för att krossa ett anarkistiskt uppror, eller att marschera kring i staden för att hylla ”Folkolympiaden”, en av vänstern anordnad fest i protest mot de officiella olympiska spel som just skulle inledas i Berlin. Folkolympiaden måste nu givetvis inställas, trots att några tusen utländska gäster redan hade anlänt. För att förbrylla fienden fick soldaterna instruktioner att lyfta armarna med knuten näve. Noggranna planer beträffande kommunikationen mellan rebellerna, behandling av fångar och handlandet sedan man nått destinationsorten spreds. Men de skilda rebellkolonnernas förening åstadkoms aldrig, eftersom var och en av dem möttes av motstånd från anarkisterna, kravallpolisen och civilgardet. (Entusiasmen i Barcelona kände inga gränser när en skara beridna civilgardister långsamt red Rambla fram och hälsade med knutna nävar.)

Polisen var också lojal. I spetsen för den stod överste Frederic Escofet, som tillsammans med major Pérez-Farras hade lett *mozos* i försvaret av *la generalidad* år 1934. En del underoffice-

rare hade släppt in anarkister i arsenalerna, och en stor styrka inom kravallpolisen hade i en dramatisk scen överlämnat sina vapen till anarkisterna, som hade bönfallit dem om att göra det. En infanterikolonn under befäl av major López-Amor lyckades nå fram till Plaza de Cataluña och där genom en kupp besätta telefonbyggnaden, men de kom inte längre. Officerarna som ledde revolten var ur stånd att handskas med sina motståndares revolutionära, icke vedertagna metoder. Så till exempel övermannades en andra truppstyrka ur artilleriet av beväpnade arbetare, som ryckte fram med gevären i vädret och ”med lidelsefulla ord” bad rebellerna att inte ge eld. Sedan uppmanade de trupperna att vända sina vapen mot de egna officerarna.

De flesta striderna i Barcelona var inte så lätta. Sekreterarna i den katalanska förenade socialistiska ungdomsrörelsen (Francisco Graells) och i POUM:s ungdomsförbund (Germinal Vidal), liksom också den anarkistiske sekreteraren i Barcelona (Enrique Obregón) dödades alla under dagens lopp. Goded anlände med ett hydroplan från Mallorca (som han hade erövrat nästan helt utan skottlossning) sent på morgonen. Han lyckades inte vare sig att ingjuta mod i sina män eller att säkerställa civilgardets revolt: general Aranguren, civilgardets chef, försäkrade alltjämt att han endast ville lyda order av *la generalidad*. Överste Jacobo Roldán talade om för Goded att soldaterna kärrspade väl, men ”Gud allena vet vad som kommer att hända när de upptäcker att vi gör uppror mot republiken”. I själva verket kunde soldaterna inte föra fram sitt artilleri. Striderna fortsatte hela dagen, Plaza de Cataluña var översållad av döda män och döda hästar. Barcelonas flygplats förblev lojal under sin chef, överste Díaz Sandino. Tidigt på kvällen stormades det gamla generalkapatinatet, nära hamnen, där Goded hade upprättat sitt högkvarter. Goded (som tydligen räddades undan folkmassans raseri av en välkänd kommunist i Barcelona, Caridad Mercader, mor till Trotskijs blivande mördare) togs till fånga och förmåddes att i radio rikta en vädjan, i värdiga men dystra ordalag, till sina anhängare att lägga ner vapnen, ungefär så som Companys hade gjort under revolutionen 1934: ”Ödet har varit emot oss, och jag har tagits till fånga, och därför löser jag alla som följt mig från deras plikter gentemot mig.” Goded talade så för att avhålla sina anhängare på Mallorca att sända den hjälp, som han tidigare .bönfallit om. Generalens röst hördes över hela Spanien och gav republikanerna mod, Mot kvällen var det i Barcelona endast Atarazanaskasernerna i närheten av hamnen och San Andréskasernen med dess vapenförråd, några kilometer utanför staden, som höll stånd. I de striderna kämpade anarkisterna och de katalanska säkerhetsstyrkorna (kravallpolis såväl som civilgardet) om den största äran.

På andra håll hade den 19 juli varit en stormig dag. Det fanns många olösta konflikter. I Asturien höll sappörregementet i Gijón stånd i Simancas-kasernerna under ledning av militärguvernören, överste Antonio Pinilla. I Oviedo, centrum för revolutionen 1934 och sedan februari 1936 i ett fortgående tillstånd av revolutionär jäsning, hade det uppstått en märklig situation. Staden ansågs ha gått förlorad för upproret. Men överste Antonio Aranda, garnisonens befälhavare som i Marocko hade fått rykte om sig att vara en av arméns främsta strateger, uppträdde först som ”republikens svärd” både inför civilguvernören och fackföreningarna. Han hävdade att situationen inte var allvarlig nog att nödvändiggöra beväpning av arbetarna. González Peña, som hade lett revolten i Asturien 1934, övertalades jämte Belarmino Tomás, den andre socialistledaren i provinsen, att komma överens med Aranda, vars politiska sympatier var okända. Fyratusen gruvarbetare, som trodde att Oviedo var i trygga händer, reste därför med tåg till Madrid. Sedan, klockan fem på eftermiddagen och sedan Aranda hade talat med Mola i telefon, förklarade han sig stå på rebellernas sida. Han understöddes av kravallpolisen, liksom också av Falangen och civilgardet. Men resten av Asturien var fientligt inställd mot honom, och den 20 juli ansattes han hårt av ännu en skara gruvarbetare. Det var för dem upprörande att Oviedo, hjärtat i revolutionen år 1934, inte skulle ansluta sig till vänstern under den större krisen 1936.

Längs kusten hölls Santander för republikens räkning utan strid. I de baskiska provinserna erövrades den tredje och sydliga provinsen Alava, vars huvudstad är Vitoria, utan svårighet av rebellerna under befäl av general Angel García Benítez, med bistånd av en gammal vän till Franco, överste Camilo Alonso Vega. (Befolkningen i Alava är delvis basker, delvis navarraner. Alonso Vega var barndomsvän till Franco, gick med i främlingslegionen samtidigt med honom och hämtades av honom till Zaragoza. Han var senare i många år inrikesminister.) Men de båda andra baskiska provinserna, Vizcaya och Guipúzcoa, hölls lika lätt av regeringen. I Bilbao blev det inget uppror. Militärbefälhavaren, överste Piñeiroa, sade nej till Molas telefonerade uppmaning att stödja upproret, och socialistledaren Paulino Gómez lyckades behålla kontrollen. Områdets officerare avskedades men mördades inte. I San Sebastián arresterades militärguvernören överste Carrasco under morgonen. Han hade först helt nyligen tagits med i sammansvärjningen, och Mola litade inte på honom, trots att han var monarkist. Prieto ringde under tiden ideligen från Madrid för att övertyga sig om att det alltjämt långt ifrån revolutionära baskiska nationalistpartiet skulle fortsätta att stödja regeringen. Men han behövde inte ha oroat sig. Vid middagstid hade både Bilbao och San Sebastián, tillsammans med de båda provinsernas samtliga bergs- och fiskebyar, genomfört vad som verkade vara en allmän, frivillig mobilisering. Försvarsjuntor upprättades i båda städerna, framstående högermän arresterades, deras bilar beslagtogs. De baskiska nationalist-politikerna, under ledning av Manuel de Irujo, var de som inspirerade till dessa åtgärder. De militära konspiratörerna vacklade. Till slut stimulerade ett telefonsamtal från Mola överste Vallespín, i Loyolakasernerna i San Sebastián, till beslutsam handling. Två kanoner i de kasernerna riktades mot den civila styrelsens byggnad, vars hela personal flydde, och detta lät överste Carrasco, som hölls i förvar där, undkomma. Det gjorde han, och tillsammans med en annan grupp högermän inrättade han sig i hotell María Cristina. Upproriska civilgardister flyttade också in på klubben Gran Casino. Detta var det ögonblick, då Spaniens vackra sommarhuvudstad kunde ha vunnits för resningen. Alla var nervösa. När ett pistolskott hördes i San Sebastiáns radio måste hallåmannen förklara: ”Skottet ni just hörde var följden av att en kamrat ramlade omkull, varvid ett skott från hans vapen avlossades. Ingen skadades.” Överste Vallespín dröjde, trots att överste Carrasco förklarade att krigstillstånd rådde. Under kvällen började en republikansk kolonn från det närliggande vapencentrum Eibar bege sig mot staden. I Galicien förekom ingen aktivitet över huvud taget förrän den 20 juli: konspiratörerna, som var förvirrade av upprorets förtidiga påbörjande i Marocko, höll händerna i styr, och de republikanska representanterna höll andan. Flottbasen i El Ferrol och de båda hamnarna i La Coruña och Vigo gjorde detta område betydelsefullt.

Rebellernas förnämsta segrar den 19 juli vanns i landets centrala och norra delar. I Burgos, Kastiliens gamla huvudstad, en allvarsam, sluten, konservativ stad, triumferade upproret utan svårighet och nästan utan att det avlossades något skott. ”Själva stenarna är nationalistiska här”, påpekade grevinnan de Vallellano stolt för dr Junod från Röda korset i augusti. Överste Marcelino Gavilán var eldsjälen bland rebellerna (general Gonzalo González de Lara hade arresterats och förts bort till fängelse i Guadalajara dagen innan). Gavilán lät arrestera den 64-årige lojale general Batet (sjätte divisionens chef), och den likaså lojale general Julio Mena, som hade varit statssekreterare i krigsdepartementet och som sänts för att efterträda González de Lara.

Civilgardisternas hustrur hade tidigare hindrat civilguvernören från att dela ut vapen till folket. De sade att vapnen skulle användas för att döda deras män. I denna stad fanns det många framstående högermän, sådana som Sáinz Rodríguez och Goicoechea, som firade segern i väntan på Sanjurjo, för att ingå i hans regering. I Zaragoza drog trupperna ut på gatorna i gryningen och hade tagit makten över de viktigaste delarna av staden innan fackföreningarna lyckats organisera något motstånd. CNT:s mäktiga styrkor ”slösade bort alltför mycken tid på att tala med den civile guvernören”. Det förekom en generalstrejk, men inga strider. Det hindrade inte att underkuvandet blev fruktansvärt. Upprorets ledande man i

Zaragoza var överste Monasterio, som hade varit en av Gil Robles' adjutanter 1935.

I resten av Aragonien vanns Huesca och Jaca lika lätt, trots att garnisonens befälhavare i det gamla Barbastro, nära den katalanska gränsen, överste José Villalba, som tydligen tidigare hade sagt att han ämnade stödja upproret, beslöt att ge republikanerna sitt stöd. (Mola förklarade sedan i Burgos radio att Villalba hade begärt mo 000 pesetas i mutor för att låta Barbastro ta till vapen mot rebellerna. En annan teori är att Villalba väntade för att se på vilken sida Franco stod och själv ställde sig på den andra.) I Teruel, huvudstaden i den sydligaste provinsen i Aragonien, förklarade den ledande rebellen, inför endast sju soldater, att det rådde krigstillstånd. Den civila guvernören upphävde det, men civilgardisterna och kravallpoliserna anslöt sig till upproret. Den därpå följande generalstrejken räckte inte för att hindra rebellernas framgångar utan blodsutgjutelse.

I Navarra rådde det aldrig något tvivel om nationalisternas seger. Mola förklarade Pamplona i krigstillstånd, med entusiastiskt stöd av de 6 000 karlistiska *requetés* som han hade blivit lovad, och genast var hela provinsen i hans händer. Scenerna med religiös entusiasm, i förening med krigisk hänförelse, motsvarade upphetsningen i Navarra under i 800-talets karlistkrig. I röda *boinas*, baskermössor, strömmade gamla och unga män in till Pamplona från byarna i närheten, och alla sjöng de den gamla karlistsången *Oriamendi* och krävde vapen. Ingen kände till, eller brydde sig om, att tronpretendenten Alfonso Carlos hade förbjudit rörelsen att göra uppror utan mera bestämda politiska garantier än dem Mola hade utfärdat. Mola hade bara i 200 gevär från arsenalen i Pamplona att dela ut, men snart skickades 10 000 andra dit från Zaragoza, för att komplettera karlisternas utrustning. Major Rodríguez Medel, civilgardets chef i Pamplona, hade stött folkfronten, men han hade mördats av sina egna män kvällen 'innan. Krigsentusiasmen var sådan att tidningen i Pamplona Diario de Navarra utkom med samma rubriker två dagar i följd. (Den hade sedan som ständig underrubrik *Camino de la victoria* — segerns väg.) Major Martínez de Campos i artillerikåren erinrade sig hur lastbilar, hyrda av borgmästarna, började anlända från byar när och fjärran. Varje lastbil mottogs, när den körde runt det största torget i Pamplona, med ovationer av folkmassorna, som till ljudet av trumpeterna visade sig på de flaggprydda balkongerna. Mola gjorde sedan förberedelser att sända en del av sina män söderut.

I Valladolid, den kastilianska högslättens andra katedralstad, uppenbarade sig general .Andrés Saliquet, en konservativ, mustaschprydd officer som hade förolämpat Azaña, och general Miguel Ponte, en outtröttlig monarkistisk konspiratör, oväntat på divisionsbefälhavaren general Nicolás Moleros tjänsterum, en frimurare och krigsminister hos den olycksförföljde Portela, och krävde hans anslutning till deras sak. Rebellerna gav sin officerskollega en kvart att fundera på och drog sig in i ett yttre rum. Medan minuterna gick kunde man höra oväsendet när gatustriderna började mellan falangister och arbetare. Plötsligt slog general Molero upp dörren och ropade *Viva la República!* En av hans adjutanter öppnade eld. Det följde en kort strid, varunder två yngre officerare dödades på vardera sidan, men rebellerna gick segrande ur den. Molero fördes bort för att senare dömas till döden för ”revolt”, men han sattes endast i fängelse, under många år. I staden kämpade järnvägsarbetarna tappert hela dagen mot sina välbeväpnade motståndare, som omfattade civilgardet, kravallpolisen och civila såväl som falangister. *Casa del pueblo* kapitulerade aldrig och jämnades med marken. Men mot kvällen hade Valladolid erövrats. Luis Lavin, civilguvernören, som hade utnämnts av Casares Quiroga för att kontrollera fascismen i staden, fann sig övergiven av hela sin personal. Han steg i sin bil och försökte fly till Madrid. Han greps och fördes tillbaka som fånge i sitt eget hem, där general Ponte då redan hade installerat sig.

Bland de övriga städerna i Gamla Kastilien vanns Segovia för rebellerna utan blodsutgjutelse, liksom Salamanca och. Avila, där många falangister, bland dem Onésimo Redondo, frigavs ur fängelset. Zamora och Palencia erövrades också snabbt, fastän officerarna, civilgardet och högerpolitiker i båda städerna fick ligga på sträckbänken i flera dagar, beroende på rykten om

att det sannolikt skulle komma ett tåg fullt av gruvarbetare, som i själva verket återvände för att göra livet surt för Aranda i Oviedo. I León kom det faktiskt 2 000 gruvarbetare; som begärde vapen. Militärguvernören general José Bosch gick med på att ge dem vad de ville ha, på villkor att de lämnade staden. Till slut överlämnades 200 gevär och fyra kulsprutor. León självt förblev upproriskt till dagen därpå, när gruvarbetarna redan var på väg till Madrid. I Estremadura vanns Cáceres och dess provins för revolten, men Bajadoz förblev republikanskt, tack vare garnisonens lojalitet, under befäl av general Luis Castelló (den nye krigsministern). I Nya Kastilien och La Mancha förekom bara en framgång för rebellerna i Albacete, som erövrades av civilgardet.

Beträffande Andalusien denna dag, den 19 juli, stärkte Queipo de Llano sitt grepp om Sevilla, men dess förstäder stannade kvar i arbetarklassens händer. I de andalusiska städer där resningen i allmänhet hade varit framgångsrik den 18 juli fortsatte sporadiska strider, varvid nationalisterna i Cádiz och Algeciras fick kraftigt bistånd genom ankomsten av förband av morer från den afrikanska armén, som hade skeppats över Gibraltarsund i jagaren *Churruca*, i mörkret, mitt för näsan på de republikanska fartygen. Dödläget i Granada fortsatte hela dagen. Castelló ringde från krigsministeriet till general Campins, militärguvernören, och beordrade honom att utrusta en kolonn för marsch mot Córdoba. Men två äldre överstar i garnisonen svarade att det var tvivelaktigt, om officerarna skulle gå med på att leda en sådan styrka. En annan överste förklarade, med hänsyftning på den generalstrejk som då började, att Granada redan befann sig i marxisternas händer. Campins föreslog att folkfrontens miliser skulle företa den expedition som krävdes av Madrid. Han gick först till artillerikasernerna och meddelade de församlade officerarna: ”Mina herrar, det militära upproret har misslyckats. Jag förlitar mig på att ni förblir absolut lojala mot republiken. Jag har order från krigsministeriet att överta den här garnisonens vapen.” Tystnad mötte hans ord, och han tolkade den som medhåll. Men vid midnatt var milismännen alltjämt obeväpnade.

Det rådde ett liknande dödläge i Valencia. Mitt på morgonen var allt klart för resningen, med flera tusen civila meningsfränder säkrade, när dåliga nyheter anlände från Barcelona. General González Carrasco, som hade kommit från Madrid för att leda rebellerna, var vankelmodig, vilket gjorde major Barba, sammansvärjningens huvudorganisatör där, ursinnig (han var rikschef för UME). Militärguvernören, general Martínez Monje, som under några månader hade försökt att spela ut båda parterna mot varandra, vacklade på liknande sätt. Den civile guvernören avgick. CEDA:s ledare i staden, rörelsens osäkre vice ordförande, Luis Lucía, som hade kastats från regionalism till upproriskhet, fördömde revolten och förhindrade därmed medelklassens massanslutning till upproret, vilken var till så stor hjälp för den på andra håll. (Lucía sökte skydd undan anarkistmassorna på enbondgård, arresterades och hölls i fängelse såsom högerledamot av cortes. Det hindrade inte att han efter inbördeskriget sattes i fängelse av de segerrika nationalisterna och dog ung, år 1942.) Valencias arbetare, anförda av de anarkistiska hamnarbetarna, samlades på gatorna. Colegio de San Tomás de Villanueva och kyrkan De två Johannes plundrades och stacks i brand. Generalerna var alltjämt nervösa, medan vänsterorienterade officerare inom civilgardet, under ledning av kapten Manuel Uribarri, började dela ut vapen. Ställningen var sålunda odeciderad när natten bröt in. Den osäkerheten återspeglades utmed kusten i Alicante, Almería och i Gandia. Men det rådde inte något tvivel om folkfrontens framgångar längre söderut, och i alla de delar av Andalusien där det inte hade förekommit något uppror den i8 juli. I kvällningen flammade revolutionens lågor i denna av fattigdom härjade del av Spanien.

På Balearerna, av vilka Mallorca hade tagits i besittning för rebellernas räkning av Goded, förhindrade garnisonens underofficerare och manskap på Menorca att resningen där, ledd av general José Bosch, fick någon framgång. Vid nattens inbrott hade denne officer förklarat undantagtillstånd i Mahón men blev kraftigt belägrad. På Ibiza triumferade revolten, liksom på de andra småöarna. Frågan om ögruppens politik ger helt naturligt upphov till ett

beaktande av var flottan höll hus.

Under den händelserika gryningen den 19 juli var jagarna *Libertad* och *Miguel de Cervantes* på väg söderut från El Ferrol. De hade av regeringen avdelats för att söka hindra den afrikanska armén från att gå över Gibraltarsund. Senare lämnade också det enda sjödugliga spanska slagskeppet, *Jaime I* (*España* höll på att repareras i El Ferrol) Vigo med kurs söderut. Ombord i alla dessa fartyg, i jagaren Churruca som redan hade satt i land en last moriska trupper i Cádiz och i alla örlogsfartyg i Cartagena, inträffade samma revolutionära händelser som ombord i de tre jagare som dagen innan hade beordrats till Melilla. Det vill säga att manskapet, drivet härtill av radiomeddelandena från amiralitetet i Madrid, adresserade till dem och inte till deras befälhavare, övermannade, fängslade och i många fall sköt de officerare som verkade illojala. (De officerare som blott fängslades sköts, de flesta av dem, i Cartagena i augusti. Siffran 230 av 675 sjöofficerare i aktiv tjänst har uppgivits, det vill säga 34,2 procent av det totala antalet.)

De våldsammaste striderna utkämpades ombord i *Miguel de Cervantes*, där officerarna mitt ute på havet gjorde motstånd mot besättningen, till sista man. (På den lakoniska frågan vad som skulle göras med liken — den ställdes av den kommitté inom besättningen som övertog befälet — svarade amiralitetet: ”Fira kropparna över bord med vördnadsfull högtidlighet.”) Det streds emellertid föga ombord i *Jaime I*, vars kapten behöll kommandot. Därför samlades på kvällen den i 9 juli en besynnerlig flotta, under befäl av självutnämnda besättnings-kommittéer, i farvattnen kring Gibraltar. Den spärrade vägen för general Franco till södra Spanien. Kanonbåten *Dato*, som officerarna alltjämt hade kontroll över, förde dock en andra uppsättning *regulares* över sundet på kvällen den 19 juli, medan en del av främlingslegionens femte *bandera* flögs till Sevilla av tre Bréguetplan som råkade befinna sig i Marocko.

Det rådde alltjämt förvirring bland de sammansvurna i Madrid. Mola hade inte lyckats samordna de skilda elementen där — arméofficerarna kring Fanjul, de i UME, falangisterna — som var fientligt inställda till republiken. Det var tvivel underkastat om general Miaja, infanteribrigadbefälhavaren (och en mycket kort tid krigsminister), var för eller emot rebellerna. Några sade att han var medlem av UME, och folk kom ihåg att han hade varit Molas främste befälhavare i Marocko. I sista minuten uppstod också tvekan om vem som skulle leda resningen i Madrid: den politiskt aktive Fanjul, eller García de la Herrán, generalen som förde befälet över regementet i Carabanchel. Saknades gjorde också sammansvärjningens ”motor”, överste Galarza, komplottens ”tekniker” och samordnare, som hade blivit arresterad. Den formelle ledaren av upproret i Madrid, general Villegas, beslöt därför att uppgiften var alltför stor för honom, och så intog general Fanjul hans plats, cortesledamoten som en gång hade varit statssekreterare i krigsdepartementet under Gil Robles. Han anlände till Montañakasernen på eftermiddagen. Till denna stora oregelbundna byggnad väster om Madrid, med utsikt över den stillastående floden Manzanares' dalgång, där överste Francisco Serra förde befälet, begav sig också under dagens lopp officerare från andra kaserner i Madrid, och ett antal falangister. General Fanjul höll en föreläsning om resningens syften, och om dess laglighet. Sedan försökte rebellerna göra ett utfall på huvudstadens gator. Men nu hade en stor folkmassa, organiserad av UGT och CNT samt de politiska partierna, samlats utanför grindarna, många av dem beväpnade med UGT:s gevär eller med de 5 000 som delats ut av regeringen och som hade slutstycken. Den tätt packade folkmassan gjorde det svårt för rebellerna att ta sig ut. De tog därför sin tillflykt till skottlossning med kulsprutor. Folkmassan besvarade elden, men ingenting annat hände förrän på morgonen. Under tiden höll den natten Dolores Ibarruri, La Pasionaria, det första av många våldsamma tal, i radio, där hon uppmanade ”arbetare, bönder, antifascister och patriotiska spanjorer” att inte tillåta att ”bödlarna från Asturien” segrade: *no pasarán*, de skall inte komma igenom, ett eko från Verdun, var lösen, ofta upprepad under de följande månaderna.

Under natten mellan den 19 och 20 juli stacks femtio kyrkor i Madrid i brand. Arbetarklassens

partier, anförda av milisförband, av vilka MAOC (den kommunistiska milisen) var den mest betydande, skaffade sig effektiv kontroll över huvudstaden, medan lojala republikaner befäste sitt grepp över ministerierna, särskilt krigsministeriet. Den 20 juli samlades en folkmassa på Plaza de España, ännu större än den som hade funnits där dagen innan. Alla skrek ”död åt fascismen” och ”alla till republikens hjälp”, med triumferande enformighet. Don Quijotes lans — hans staty står mitt på torget — tolkades entusiastiskt såsom pekande mot Montaña-kasernen. (Men nationalisterna påpekade senare att Don Quijotes arm, på denna skulptur, är utsträckt till fascisthälsning, inte böjd, med knuten näve.) Fem timmars beskjutning av den fästningen följde. Flygplan och tre artilleripjäser (dragna av en ölbil) hörde till angrepps-vapnen. Högtalare uppmanade till kontrarevolt bland soldaterna inne i kasernerna. Där inne hade Fanjul, som ändå var förtröstansfull, med 2 000 man trupper och omkring 500 monarkister och falangister, ingen möjlighet att planera några åtgärder tillsammans med de andra garnisonerna i Madrid. Garnisonerna kunde vid den här tidpunkten endast kommunicera med varandra med hjälp av signaler över takåsarna. Fanjul anropade ändå på detta sätt general García de la Herrán, i förstaden Carabanchel, att sända en styrka för att undsätta honom.

Men det fanns ingen möjlighet för någon undsättning att ta sig igenom. Nu efteråt verkar det som om det var ett ödesdigert misstag att dra sig tillbaka till Montañakasernerna; Fanjul hoppades att kunna invänta hjälp där, men det var en katastrof som drabbade honom. Klockan halv elva sårades Fanjul och överste Serra, chefen för garnisonen i kasernen. En bomb som fälldes på kaserngården från ett plan av typ Bréguet XIX, från flygbasen i Getafe, oroade rebellerna. Artilleriet var också effektivt. En halvtimme senare dök en vit flagga upp i ett av fästningens fönster. Folkmassan gick fram för att ta emot den väntade kapitulationen. Den hälsades med kulspruteeld. Den händelsen upprepades ännu en gång, och den gjorde de angripande utom sig av vrede. Det som bar ansvaret härför var förmodligen förvirring bland försvararna, snarare än en svekfull list. Några av de meniga önskade ge sig, och de var därför beredda att svika sina officerare. Till slut, några minuter före klockan tolv, bröt kasernens stora port samman under upprepade angrepp. Folkmassan störtade in på kaserngården, där allt under några ögonblick var hysteri och blodsutgjutelse. En milisman uppenbarade sig plötsligt i ett fönster och började kasta ner gevär till den folkhop som ännu befann sig på gatan. En jättelik revolutionär uppfattade det som sin plikt att slänga officer efter officer, avväpnad och skrikande, från den högst upp belägna gången ner till folkmassan på kaserngården. Den därpå följande massakern trotsar all beskrivning. Flera hundra av försvararna, bland dem Serra, dödades. De som klarade sig kastades i Modelfängelset, många med sår som inte förbundits. General Fanjul fördes med svårighet bort för att ställas inför rätta för uppror. De dyrbara förråden av slutstycken (och ammunition) räddades också undan utdelning till folket och fraktades bort till krigsministeriet av kravallpoliserna. Ett av deras förband i Madrid, anfört av major Ricardo Burillo, var alltigenom lojalt (de båda andra förbanden var mindre pålitliga). Burillo, en vänstersinnad aristokrat, puritansk, antiklerikal och romantisk, blev snart faktiskt kommunist. Han sade år 1937 till Azaña att han hade tre lojaliteter: mot armén, kommunistiska partiet och frimurarlogen.

De framgångsrika angriparna marscherade nu till Puerta del Sol. Men där avbröts deras segerparad av skottlossning från alla håll. Ett förband kravallpoliser rensade husen runt torget, medan folk låg med ansiktet mot marken. Beträffande de andra garnisonerna i Madrid drog sig ingenjörstrupperna i El Pardo norrut mot Segovia, varvid officerarna talade om för sina män att de var på väg för att kämpa mot general Mola. Bland de på det sättet lurade befann sig Largo Caballeros son, som satt i fängelse under resten av kriget. I förstaden Getafe kvävde de flygvapenofficerare som var lojala mot regeringen ett upprorsförsök vid flygbasen där, sedan åtminstone en lojal officer hade mördats. I garnisonen i Carabanchel besattes också artilleri-kasernen av lojala officerare, tillsammans med enheter ur miliserna, sedan översten Ernesto Carratalá, en av grundarna av den republikanska officersgruppen UMRA, hade skjutits av sin personal för ett försök att dela ut vapen till milisen. General García de la Herrán dödades av

sina egna soldater, av rakt motsatta skäl. En efter en föll garnisonerna. Kommunisterna, La Pasionaria och Lister, gick in i infanterikasern nr 1 och vann, med ren vältalighet, de tämligen motvilliga soldaterna för regeringens sak.

Omedelbart efteråt sändes i all hast beväpnade milisstyrkor, jämte delar av det demoraliserade civilgardet samt kravallpoliser och det som återstod av armén, i taxibilar, lastbilar eller beslagtagna privatbilar, söderut mot Toledo och i nordöstlig riktning mot Guadalajara. Ty i båda dessa närliggande städer hade resningen tillfälligt varit framgångsrik. I Toledo drev den numerära överlägsenheten hos general Riquelmes förenade reguljära trupper och milis tillbaka en grupp rebeller, anförd av överste José Moscardó, militärguvernör och chef för arméns centrala gymnastikskola, till Alcázar, tillhälften fästning, till hälften palats, som låg uppe på en höjd som behärskade staden och floden Tajo och som alltsedan 1800-talet hade varit det spanska infanteriets officersskola. Moscardó motstod försök av krigsministeriet och regeringen att övertala honom att kapitulera. Till slut innestängdes han med omkring i 300 man, av vilka 800 var medlemmar av civilgardet, 100 officerare, 200 falangister eller andra stridbara högermän samt sex kadetter vid krigsskolan (som då hade sommarferier). översten tog också med sig 550 kvinnor och 50 barn, de flesta personer som var beroende av försvararna eller andra invånare i Toledo. Slutligen tog han också med sig Manuel González López, den civile guvernören, ”med hela hans familj och ett antal personer (cirka 100) ur vänsterpartierna, som gisslan”. Garnisonen var välförsedd med ammunition från vapenfabriken i närheten, men man hade ont om livsmedel.

Vad den milis angår som begav sig till Guadalajara, erövrades både den staden och Alcalá de Henares på vägen dit snabbt, trots att officerarna i Guadalajara gjorde tappert motstånd, under ledning av generalerna Barrera och González de Lara. De flesta mördades efteråt. De som inte genast dödades dömdes och avrättades. Den gamle konspiratören general Barrera lyckades emellertid undkomma, i civila kläder, och banade sig väg till Burgos. González de Lara hade befriats ur fängelset av rebellerna strax innan. I alla dessa strider uppenbarade sig nya ledare, som anarkistcheferna Cipriano Mera, David Antona och Teodoro Moro — alla byggnads-arbetare till yrket, av omständigheternas makt gatukämpar, kommunister som Enrique Lister, Juan Modesto och *El Campesino*, eller socialistiska studenter, sådana som Manuel Tagüeña, eller gamla soldater vilkas tid som krigare faktiskt var förbi, som den eldige litteratören överste Mangada, eller överste Arturo Mena, ytterligare en lojal officer i sextioårsåldern.

Seger över upproret betydde, i Madrid och dess omgivningar som på andra håll, revolutionens utbrott. Stora porträtt av Lenin dök nu upp, bredvid sådana av Largo Caballero, på planken vid Puerta del Sol. Manuel Azaña kunde fortfarande dröja sig kvar, dyster och förskräckt, i kungliga palatset, hans vänner kunde alltjämt inneha regeringstaburetterna, men ute på gatorna härskade ”massorna”. Det socialistledda UGT utgjorde det verkliga verkställande organet i huvudstaden. Med den kommunistisk-socialistiska ungdomen som sina ombud vidmakthöll det den ordning som existerade. Syndikalismen hade alltså kommit till Madrid såsom resultatet av ett stort antisyndikalistiskt uppror. För arbetarna var den 20 juli en triumfens dag. Men på kvällen begicks många lönnmord av skjutgalna milismän. Två republikanska officerare, överste Mangada och major Luis Barceló, upprättade också ståndrätter i Casa de Campo, för att döma officerare som tagits till fånga i rebellkaserner — män som de, i många fall, hade känt till och hatat under hela sin karriär. Under kvällen och natten inleddes de första avrättningarna inför denna olyckliga myndighet. Andra mord följde i alla stadsdelar, de rikas hus brändes, medan klubbarna, hotellen och de offentliga byggnaderna fylldes till trängsel av revolutionärer.

I Barcelona hade upproret också underkuvats mot kvällen den 20 juli. San Andréskasernen, Barcelonas främsta arsenal, kapitulerade till anarkisterna under natten och gjorde cirka 30 000 gevär tillgängliga för dem (de hade haft endast 200 dagen innan). Atarazanaskasernen gav sig sedan klockan halv två, efter en utdragen strid. Anarkisten Francisco Ascaso dödades under

angreppet. Molas bror, kapten Ramón Mola, hade begått självmord under natten. Över 500 personer, av vilka cirka 200 var ”antifascister”, hade dödats och 3 000 sårats i den två dagar långa striden. President Companys fick genast besök av anarkistledare, med García Oliver, Abad de Santillán och Durruti i spetsen. Dessa fruktansvärda våldets män satt framför Companys med gevären mellan knäna, med kläderna fortfarande dammiga efter striden och sorg i hjärtat över Ascasos död.

Companys sade då:

> Först av allt måste jag erkänna för er att CNT och FAI aldrig har beviljats sin rätta behandling. Ni har alltid blivit svårt förföljda, och jag, som tidigare stod på er sida (detta var en hänsyftning på Companys' tidigare advokatverksamhet, då han ofta brukade försvara anarkisterna i domstolarna, för symboliska arvoden), fann mig efteråt tvungen, av politiska skäl, att motarbeta er. I dag är ni stadens herrar.

Han gjorde en paus, och så talade han avvärjande om den roll hans eget parti spelat i besegrandet av upproret:

> Om ni inte behöver mig eller inte önskar att jag skall stanna kvar som president i Katalonien, tala om det för mig nu, och jag skall än en gång bli soldat i kampen mot fascismen. Men om ni å andra sidan tror att jag, i denna befattning som jag endast som död skulle ha lämnat, om fascisterna hade triumferat, om ni tror att jag, mitt parti, mitt namn, min prestige kan vara till nytta, då kan ni räkna med mig och min lojalitet, som en man övertygad om att skammens hela förflutna är dött och begravet, och som lidelsefullt önskar att Katalonien hädanefter skall höra till de mest progressiva länderna i världen.

Givetvis hade rebellerna gjort uppror mot regeringen, och de reguljära säkerhetsstyrkorna hade spelat en stor roll när det gällde att besegra dem. Men civilgardet och kravallpolisen uppgick kanske bara, liksom rebellerna, till 5 000 man, och anarkisterna hade nu sex gånger det antalet beväpnade män. Säkerhetsstyrkornas lojalitet var inte obestridlig. Companys befann sig således i en svår situation, men hans kloka tal gav anarkistledarna ett besvärligt problem att fundera på. Skulle de gå vidare, som de förmodligen kunde göra åtminstone i Barcelona, och etablera ”frihetlig kommunism”, eller skulle de samarbeta med den katalanska regeringen? Att välja det förstnämnda skulle kunna nödvändiggöra ytterligare strider med, eller åtminstone undertryckandet av uppfattningen hos många republikaner, katalanska nationalister, socialister och kommunister, och att riskera anarkisters liv i andra delar av Spanien, där CNT var betydligt svagare. Att välja det senare var en kompromiss med staten, något som var förbjudet av all deras tidigare erfarenhet och av deras långsiktiga mål. De valde det senare alternativet, inte utan tvekan. Krigets krav hotade redan principen rörande statsstyrelsens avskaffande.

Men var Companys verkligen tvungen att tala så ödmjukt? Kunde han inte återupprättat både den katalanska och den spanska statens makt och myndighet genom ett effektivt utspridande av ordningens lojala styrkor, under befäl av generalerna Llano de la Encomienda och Aranguren? Eller hoppades han dra fördel av förvirringen för att en gång för alla, med anarkisternas hjälp, säkerställa Kataloniens avskiljande från Spanien? Det verkar sannolikt att det var hans plan. Under tiden upprättades, för att samordna den anarkistiska makten i staden med den makt som utövades av de andra organisationerna, en så kallad ”antifascistisk miliskommitté” av alla partier i Barcelona, varpå Companys förde in de olika grupperna i *la generalidad* omedelbart efter det just skildrade samtalet. Denna sammanträdde under natten och var sammansatt av tre representanter vardera för UGT, CNT och Esquerra, två för FAI, en för kommunisterna (PSUC), Acción Catalana, POUM och vinodlarna (*rabassaires*). PSUC, det nya *Partit Socialist Unificat de Catalunya*, bestod av fyra vänstergrupper som nu gick samman under socialistisk och kommunistisk ledning och som dominerades av kommunisterna. Detta organ, där dess anarkistiska medlemmar till en början tog ledningen, var den verkliga styrelsen i Barcelona sedan upproret slagits ner. Fastän det förekom isolerade fall av

skottlossning mot milismän av dolda rebellsympatisörer, blev kommitténs uppgift därefter att förbereda milisstyrkor för marschen mot Zaragoza och att organisera revolutionen i Barcelona. I fråga om allt detta rådgjorde Companys inte med den centrala regeringen, och det gjorde inte heller den antifascistiska miliskommittén.

I Granada upphörde dödläget äntligen den 20 juli. General Pozas telefonerade från Madrid för att söka förmå den civile guvernören till ”förtvivlat och blodigt motstånd” mot minsta tecken till militär revolt. En sådan höll på att kokas ihop av överstarna Muñoz och León. General Campins, som oklokt nog gjorde ytterligare ett besök i artillerikasernerna, utpekades som förrädare av en av sina egna kaptener. Han hörde till sin förvåning att garnisonens hela officerskår, civilgardisterna och kravallpoliserna stod på rebellernas sida. Campins vände sig om för att gå och fann vägen spärrad. Hans adjutant föreslog att generalen skulle underteckna en förklaring om krigstillstånd. Det gjorde han, sedan ett besök i infanterikasernerna hade visat honom att officerarna också där tog parti för rebellerna. Trupperna i garnisonen i Granada fick snart order att bege sig ut på stadens gator. Men deras befälhavare var inte general Campins, som hölls fängslad, utan överste Muñoz. Staden var då tagen i besittning. De obeväpnade folkmassorna skingrades när militären anlände till stadshuset, och civilguvernören och hans personal arresterades utan motstånd. Endast en nationalistsoldat dödades i denna erövring av stadens centrala delar. Under natten var det bara arbetarstadsdelen El Albaicín, rakt nedanför Alhambra, som höll stånd. Den betvingades inte på några dagar. Slutligen skedde det, med otaliga offer inom arbetarklassen.

I Valencia fortsatte dödläget ännu några dagar, men den 20 juli kom avgörandet till förmån för republiken. Stadens cortesledamot Carlos Esplá lyckades tillsammans med dess främste domare, Mariano Gómez, övertala general Martínez Monje, chef för den tredje divisionen med högkvarter i staden, att förbli lojal mot regeringen. Men under en eller ett par dagar var denne officer synnerligen osäker om vad han skulle göra, trots att de sammansvurna inte hade tagit kontakt med honom. Under tiden belägrades stadens garnisoner av tusentals arbetare. Den förment ledande konspiratören, general González Carrasco, som nervöst ilade från tillflyktsort till tillflyktsort, gav allt förlorat och försökte fly. Det gjorde han slutligen, till sjöss via Nordafrika, tillsammans med major Barba. Hans anhängare i garnisonerna var alltjämt belägrade, medan elva kyrkor stacks i brand och ärkebiskopens palats förstördes. En liknande osäkerhet fick sin upplösning i Alicante, där general García Aldave, militärguvernören, också han vankelmodig, lät övertala sig att förbli lojal. Men de båda generalerna gick skilda öden till mötes. Martínez Monje stannade kvar som militärguvernör, medan García Aldave sköts till döds. (I fängelset i Alicante försmäktade under denna tid, utan hopp om frigivning, José Antonio Primo de Rivera och hans bror Miguel.) I Almería gjorde karabinjäröversten Crespo Puerta uppror den 20 juli och besatte offentliga byggnader men tvingades att kapitulera vid ankomsten av lojala soldater från Granada och inför hotet av beskjutning från den lojala jagaren *Lepanto*.

I Sevilla bekräftades Queipo de Llanos seger den 20 juli. Erövringen av flygfältet, ett som betydde mycket för södra Spanien, var till stor hjälp för rebellerna. Ett litet antal främlingslegionärer anlände dit i en Fokker från Marocko, under befäl av major Castejón. Denne officer anförde sina män i ett slutgiltigt angrepp på Triana, arbetardistriktet på andra sidan floden Guadalquivir. Alla stadsdelarna gjorde motstånd ända till slutet, praktiskt taget utan vapen. I den som hette San Julián var blodbadet fruktansvärt. Legionärerna tvingade ut alla män de lyckades få tag i på gatan och dödade dem med knivar. Den lägre belägna delen av Triana förintades sedan av artilleri.

Striderna i Galicien inleddes också den 20 juli. I La Coruña fanns två generaler, Enrique Salcedo, 8:de divisionens befälhavare, och Rogelio Caridad Pita, militärguvernör och 5:te infanteribrigadens chef. Den förre var fet, försiktig, gammal och försoffad, trots att han hade deltagit i striderna i Marocko och på Cuba. Den senare var ivrig anhängare av folkfronten.

Konspirationens ledare i La Coruña var major Martín Alonso, som hade suttit i fängelse i Villa Cisneros för sin delaktighet i upproret 1932 och som hade flytt därifrån under dramatiska omständigheter. Både generalerna och de civila myndigheterna var tveksamma, om de skulle beväpna fackföreningarna, Under dröjsmålet höll CNT på platsen ett stort vänskapsmöte med UGT, på tjurfäktningsarenan. En man som spontant tog till orda meddelade att det fanns vapen gömda i kyrkan San Pedro de Mezonzo, och en del av folkmassan begav sig av för att plundra den byggnaden. Till slut, vid middagstid den 20 juli, när folkfrontens anhängare befann sig ute på gatorna, övertalade general Caridad Pita, som kom med goda nyheter från Barcelona och Madrid, Salcedo att ta ställning för regeringen. De arresterade major Martín Alonso.

Men överste Cánovas Lacruz, de lokala ingenjörstruppernas befälhavare, förklarade inte desto mindre undantagstillstånd och sände ut sina män för att erövra staden. Arbetarna försökte göra motstånd, men de hade inga vapen. Falangen på platsen beväpnades i all hast och var armén till stor hjälp, under befäl av Manuel Hedilla, ledaren i Santander som råkade vara där. Inom några timmar hade rebellerna rensat stadens centrum och tillfångatagit den 27-årige civilguvernören, Joaquín Pérez Carballo, som sköts tillsammans med sin hustru Juanita. De båda generalerna togs till fånga av sina stabschefer och de sköts de också, några månader senare, jämte andra officerare. (Det cirkulerade många rykten om det sätt varpå guvernörens hustru dog. Hon var gravid och fick missfall när hon hörde att hennes man hade avrättats, försökte begå självmord och arresterades sedan av falangisterna, som sköt henne.)

Striderna fortsatte sporadiskt i flera dagar, då arbetarna fick förstärkning av en skara tenngruvearbetare från det närbelägna Noya. Till slut avgjordes kampen av rebellernas överlägsna beväpning. Den sista skärmyts-lingen här ägde rum i den romantiska trädgård, där sir John Moores grav, hjälten i kriget mot Napoleon på halvön, alltjämt hålles i ära. På andra platser i Galicien utbröt också strider. I Vigo anföll soldater brutalt en obeväpnad befolkning, men handgemängen pågick i flera dagar, särskilt i stadsdelen vid hamnen. I den förtjusande staden Pontevedra kom folk från de kringliggande byarna för att slåss mot soldaterna, och de kom som till en fest, med påkar, skäror, knivar och klubbor — och en del dynamit. Men förgäves. Provinsen besegrades snabbt, och mord snarare än strid kännetecknade segern.

Vid flottbasen i El Ferrol nådde en strid mellan besättningarna i örlogsfartygen och rebellerna, som var segerrika till lands, också sin höjdpunkt den 20 juli. Tvekan och skilda åsikter ledde till att kryssaren *Almirante Cervera* kapitulerade. Detta åtföljdes av hissandet av den vita flaggan på slagskeppet *España*. Därpå gav sig ett antal torpedbåtar och kustbevakningsfartyg, på vilka det också förekommit revolutioner. Trettio officerare hade mördats, ett ungefär lika stort antal revolutionära matroser sköts. Amiral Antonio Azarola, tidigare marinminister och basens befälhavare, framträdde såsom anhängare av regeringssidan, för att med tiden bli arresterad. Den nationalistiska erövringen av detta örlogsskeppsvarv skulle visa sig vara ett hårt slag mot regeringen under ett långt krig.

I León inträffade upproret klockan två på eftermiddagen den 20 juli. Civilguvernören beklagade mycket de gruvarbetares frånvaro, som hade begivit sig till Madrid dagen innan. Det hindrade inte att arbetarna i den svåra hettan kämpade med stor uthållighet mot de trupper som ryckte fram under befäl av general José Bosch. Men rebellerna segrade, som de gjorde i hela provinsen. Den enda beaktansvärda striden utkämpades i Ponferrada, ett kommunikationscentrum i området. Där massakrerades, på marknadstorget, en del av de kringströvande gruvarbetare som hade lämnat Oviedo, då de trodde att den staden var trygg i Arandas händer, och som hade fått tag i några vapen. På Menorca övermannades den andre general Bosch den 20 juli av folkfrontens och hans egna garnisoners manskaps förenade styrkor. Så vanns ubåtsbasen i Mahón, med de flesta av Spaniens ubåtar, byggda under första världskriget, för republikens sak.

En annan viktig händelse inträffade den 20 juli. Mola hade till Lissabon sänt ett litet flygplan, fört av en ung monarkistisk pilot, Ansaldo, för att transportera general Sanjurjo, upprorets överbefälhavare, till Burgos. Ansaldo anlände till Sanjurjos villa och fann fyrtio upprörda människor samlade kring ”Lejonet från Rif”. De lyssnade på varandra motsägande nyheter i radion, de tog emot vanvettiga telefonsamtal och gjorde felaktiga förutsägelser i ett slags officiell stil. Ansaldo förklarade sig högtidligt ”stå till den spanska statens överhuvuds förfogande”. Alla de närvarande började då sjunga ”Kungamarschen”, många grät av rörelse, andra ropade: ”Länge leve Sanjurjo! Länge leve Spanien!” Regeringen i Madrid klagade över att ett portugisiskt militärt flygfält hade utnyttjats av en rebellpilot. De portugisiska myndigheterna uppmanade Ansaldo, trots att de var vänligt inställda gentemot Sanjurjo, att föra sitt plan till en mera avlägsen landningsplats. Han måste slutligen starta från ett litet fält, omgivet av pinjer, i Marinha. Här yrkade generalen, till pilotens bestörtning, på att få ta med sig en tung väska, som innehöll hans paraduniform såsom den nya spanska statens överhuvud. Det var måhända detta extra bagage som gjorde det svårt för planet att lyfta. Propellern slog i trädtopparna, och planet fattade eld. Ansaldo kastades ur skadad, men hans passagerare brändes till döds — ett offer för anpassning snarare än för sabotage. (Sanjurjo hade tackat nej till det ”utmärkta tvåmotoriga plan” som Fal Conde sände till Lissabon.)

Denna olyckshändelse innebar att revolten inte hade någon ledare, och den var ett hårt slag i synnerhet för karlisterna. Efter mordet på Calvo Sotelo, José Antonios fortsatta fångenskap och sedan Goded nyligen tagits till fånga, fanns Franco jämte Queipo och Mola kvar som de framstående personerna på nationalistsidan. Och medan Mola var sysselsatt med följderna av en långt ifrån framgångsrik revolution i norra Spanien och beredde sig att slåss på tre fronter, behärskade Franco redan Marocko och den afrikanska armén. Vad Queipo angår tycktes hans begåvning mera vara propagandistens än den politiske ledarens.

Den 21 juli kunde en preliminär linje ha dragits, som skilde de platser där upproret i stort sett hade varit framgångsrikt från dem där det mestadels hade misslyckats. Den linjen, som gick från ungefär halvvägs upp på den spansk-portugisiska gränsen i nordostlig riktning, vek så av åt sydost vid Guadarramabergen nära Madrid, och sedan till Teruel (omkring 160 km från Medelhavet i Aragonien). Den gick sedan norrut till Pyrenéerna och träffade den spansk-franska gränsen ungefär mitt på. Med undantag för den långa kustremsan som omfattade Asturien, Santander och de båda baskiska provinserna vid kusten, var allt norr och väster om denna linje nationalistterritorium (som också omfattade Marocko, Kanarieöarna och Balearerna med undantag för Menorca). I söder och öster, med undantag för de främsta städerna i Andalusien, Sevilla, Granada, Córdoba, Cádiz och Algeciras (som alla, utom de båda sista, var isolerade från varandra), var området i huvudsak republikanskt. Inom det republikanska området, i Toledo, San Sebastián, Valencia samt Gijón, Albacete och Oviedo, hölls vissa byggnader av rebellerna. I många i stort sett nationalistiska städer fortsatte skärmytslingarna under några dagar i arbetarförstäder. Det fanns också många platser, som Sierra de Albarracín, som låg mellan det rebelliska Aragonien och det revolutionära Kastilien och därför saknade styrelse lika mycket som de saknade kommunikationer. De tjänstgjorde bara som en öken, genom vilken hemliga agenter, flyktingar och banditer kunde passera.

På den andalusiska landsbygden var situationen speciellt förvirrad. Det som skedde i den gamla ullstaden Pozoblanco var typiskt. Omkring ett-hundratjugo civilgardister genomförde ett framgångsrikt uppror, den 18 juli. Då omringade vänstern, gruvarbetare från Linares och cirka 150 lojala civilgardister, staden och svälte civilgardisterna till underkastelse. De belägrade civilgardisterna med familjer sattes på ett tåg till Valencia, där de fängslades i fartyget *Legazpi* och där sedan alla utom tjugosex sköts. Sextiofyra av de belägrade civilpersonerna sköts också. Sådana händelser utgjorde kulmen på otaliga bonderevolter och våldsamma uppror i det förflutna. Dessa dagar innebar i själva verket höjdpunkten av hundra års klasskamp: våld provocerade till ny brutalitet, underrättelser om illdåd i en by gav upphov

till nya illdåd i en annan. Så till exempel anlände flyktingar från Queipo de Llanos Sevilla till en eller annan av byarna mellan den staden och Córdoba. Deras berättelser var i allmänhet så fruktansvärda, att vedergällning utkrävdes på alla som råkade finnas i närheten. Senare under kriget kunde armén inskrida, och det då följande förtrycket var ännu värre.

Vad de få återstående spanska kolonierna beträffar blev händelseutvecklingen där fördröjd. Men Guinea, Fernando Po, Ifni och Villa Cisneros (Spanska Sahara) ställde sig alla till slut på nationalisternas sida — fastän Guinea först tog parti för regeringen.

16. Det nationalistiska Spanien — förföljelsen — Garcia Lorcas död — revolutionen — massakern på prästerna — beräknat antal — granskning av ansvar och förklaringar

Bortom denna skiljelinje fanns det hundra Spanien, men två världar. Rebellspanien var motsatsen till rebelliskt. Utländska kommentatorer kallade det ”vita Spanien”, ”upproriska Spanien” eller ”fascistiska Spanien”, ibland till och med snart ”kristna Spanien”. Men det bästa ordet är det neutralare ”nationalistiska” — de kallade sig oftare de ”nationella” och talade om upproret som ”rörelsen”. Det verkade vara mera ett militärt än ett fascistiskt samhälle, delvis därför att Falangen uppträdde militärt, uniformerad, beväpnad och stridande. ”De som inte bär uniform bör bära kjolar” var ett ständigt återkommande hån. Ståndrätten övertog gradvis hela rättsväsendets område. Förvaltningspersonal och juridiska ämbetsmän ”undersöktes”, för att pröva deras pålitlighet under de nya förhållandena. En domare måste vara en man med högersympatier och en man som fogade sig efter militärens vilja. Alla politiska partier som hade stött folkfronten förbjöds. Det politiska livet upphörde. Också de gamla höger- och centerpartierna, bland dem CEDA, försvann. De enda aktiva politiska grupperna var Falangen och karlisterna, och de var ”rörelser” snarare än partier. *Casas del pueblo* och vänsterns tidningsredaktioner stängdes. Strejker kunde bestraffas med döden. Privat järnvägs- och landsvägstrafik förbjöds. I hela det nationalistiska Spanien blev frimurare, medlemmar av i folkfronten ingående partier, fackföreningsmedlemmar och, i vissa områden, alla som ens hade röstat på folkfronten i februarivalen, arresterade, och många av dem sköts. ”Det där är det röda Aranda”, påpekade monarkisten greve de Vallellano för dr Junod, den förbluffade schweiziske Rödakorsrepresentanten när de åkte förbi den staden på järnvägslinjen Madrid-Paris i augusti. ”Tyvärr måste vi sätta hela staden i fängelse och avrätta många människor.” Yttrandet tar upp ett oundvikligt ämne: arten och omfattningen av undertryckandet.

Antalet avrättningar varierade från distrikt till distrikt, beroende på den lokale kommendantens eller myndigheternas godtycke. Civil- och militärguvernörer och tjänstemän inom den civila förvaltningen blev ofta skjutna, om de hade utnämnts av folkfrontsregeringen. Likaså de som hade försökt vidmakthålla den generalstrejk som utlystes vid tiden för upproret. Välkända människor, som generaler eller civilguvernörer, fick vanligen något som skulle likna en rättegång inför en krigsrätt och som pågick i två eller tre minuter. De flesta vanliga människor, de som strejkat, fackföreningsfolk, anarkister, sköts utan vidare. Men om armén genomförde en hel del avrättningar, gjorde också beväpnade gäng av falangister eller karlister det. CEDA:s jordbruksminister, Giménez Fernández, undgick med knapp nöd att bli skjuten av ”några señoritos från Jerez” som kom till hans hus i Chipiona. Hans fru miste förståndet. Hans son, som var närvarande, trodde att han skulle ha blivit skjuten, om señoritos inte hade varit så berusade. Hustrurna, systrarna eller döttrarna till avrättade män fick ibland dela deras öde. Dessa skändligheter hade ett speciellt syfte. Trots att rebellerna var beslutsamma och ofta väl beväpnade, var de få till antalet. På platser som Sevilla eller Granada måste arbetarbefolkningen skrämmas till eftergivenhet för den nya ordningen, innan de nationalistiska befälhavarna kunde sova lugnt. Följaktligen handlade rebellerna inte bara skoningslöst mot sina fiender, utan de måste också agera öppet och lägga ut deras kroppar som de hade dödat till allmänt beskådande. Allt kyrkan officiellt påyrkade var att de som skulle dödas efter något slags rättegång skulle beredas tillfälle att bikta sig. ”Endast tio procent av dessa kära barn vägrade att ta emot sista smörjelsen innan de togs om hand av vår barmhärtighetstjänst”, antecknade Hans Högvördighet på Mallorca. Sorgebetygelser var emellertid förbjudna, också för släktingar till dem som på detta sätt hade undfått en god död. Dessa avrättningar pågick i månader. Den främste tröstaren i det nationalistiska Spaniens fängelser, fader Martin Torrent, kom senare med en ny teologisk poäng, genom att säga: ”Den till döden dömda människan är lycklig, för hon är den enda som vet när hon måste dö. Hon har sålunda den bästa möjligheten att få frid i sin själ innan hon dör.”

Förtrycket var en taktisk åtgärd, beslutad av en grupp desperata män som visste att deras

ursprungliga planer hade gått snett. Men Molas direktiv från april hade förberett detta alternativ. Vid ett möte med borgmästare i distriktet nära Pamplona, den 19 juli, upprepade Mola andemeningen i dessa uttryckliga, fräna instruktioner: ”Det är nödvändigt att sprida en stämning av skräck. Vi måste skapa ett intryck av övertag ... Var och en som öppet eller i hemlighet är anhängare av folkfronten måste skjutas.” Detta skedde också i Navarra, där upproret triumferade nästan utan strid. Om biltogheten var något som bestämdes i den högsta ledningen, är det uppenbart att det inte rådde någon som helst svårighet att finna officerare och soldater, poliser, falangister eller karlister för arresteringar, hastiga rättegångar och likvideringar. Hur kom det sig? Det är knappast nog att säga, att det var en av lidelser uppfylld tid. Inte heller kan dessa illdåd förklaras av vetskapen, som snabbt inställde sig, många gånger överdriven, om jämförbara händelser i den del av Spanien där upproret inte hade triumferat. Det finns ingen lättvunnen förklaring. Andan inom högern var förbittrad och ängslig, och många människors blod hade råkat i svallning. De nya militära myndigheterna i det nationalistiska Spanien fann det också nästan lika svårt att kontrollera ”spontana” aktioner som regeringen. Följaktligen dödades många utan arméns gillande, eller bemyndigande.

Dag efter dag fortsatte arresteringarna, alltsedan upproret hade lyckats. Vem visste vilket brott de omhändertagna skulle anklagas för, eller om de någonsin skulle komma tillbaka? Den franske katolske författaren Georges Bernanos, som just då befann sig på Mallorca, beskrev hur män arresterades av de nationalistiska beväpnade gängen

> varje dag från byar som gått förlorade, vid den tid på dagen då de kom hem från åkrarna. De begav sig av på sin sista resa, alltjämt med händerna fulla av dagens slit, lämnade soppan orörd på bordet, och en kvinna, andtruten, en minut för sent vid trädgårdsmuren, med ett litet bylte tillhörigheter som snabbt virats in i en skinande ny handduk: *Adios: Recuerdos*.

(Bernanos vistades vid den här tiden i falangistfamiljen de Zayas' hem. Efter inbördeskrigets utbrott diskuterade markisen — han var då Falangens chef på Mallorca — och hans bror vad de skulle ta sig till med Bernanos. De beslöt att inte skjuta honom, och han lämnade senare ön. Bröderna de Zayas läste aldrig Bernanos' bok ”Les grands cimetières sous la lune”, och markisens son gifte sig senare med en dotter till Bernanos.)

Men i de flesta fallen gjordes arresteringarna nattetid, och de därpå följande avrättningarna utfördes också i mörkret. Ibland var exekutionerna enskilda, ibland kollektiva. Ibland, torterades uppenbarligen fångarna innan de dödades. Det hände att den vakthavande av medlidande såg till att det fanns ett förråd av vin till hands, så att de dömda kunde dränka sin förtvivlan i rusets visdom. Morgonen därpå brukade kropparna påträffas. Ofta var det framstående medlemmar av vänsterpartierna, eller mot republiken lojala officerare, Men ingen brukade våga identifiera liken. Så till exempel blev stoften av en lojal kavalleriöverste (Rubio Saracibar) och andra välkända medborgare i Valladolid dömda att för evigt vila under en sten med inskriften ”Sju oidentifierade kroppar. Funna på kullen nära 102-kilometerstenen på vägen till Valladolid.” Ett ögonvittne som bor i närheten säger att en ”gryningspatrull” falangister sköt fyrtio personer dagligen i början av kriget: Onésimo Redondo, grundaren av JONS i Kastilien, nyligen frigiven ur fängelse, hängav sig åt detta rensningsarbete. Fångar fördes i den staden från fängelserna i lastbilar till en viss plats utanför staden, där de sköts — så regelbundet, att ett stånd som sålde churros, oljekringlor, sattes upp till fromma för de åskådare som brukade samlas. En kapucinmunk erinrade sig hur han skickades efter vid midnatt för att ta emot massbikt i en öppen grav av en skara dödsdömda män, nära Estella (Navarra), varefter alla sköts. En dag begravdes kroppen av en requeté vid namn Castiella i Tafalla (35 km söder om Pamplona). Han hade dödats på slagfältet. En upprörd folkmassa krävde att de femtio fångarna i stadens fängelse skulle dödas som vedergällning. Borg-mästaren invände att alla dessa inte förtjänade att bli avrättade. Folket stod på sig, och borgmästaren hänsköt frågan till den karlistiska junta de guerra i Pamplona. Juntan sade nej; men folkmassan bröt sig ändå in i fängelset och släpade ut alla som fanns där, fraktade dem

med buss 26 km till Monreal, och där sköt de dem i nattens ödslighet, också ett antal förvirrade kvinnor.

Efter en tid upphörde man (åtminstone i norra Spanien) att visa upp liken för allmänheten, på begäran av general Mola. Han förklarade sig illa berörd av kropparna vid vägkanten. Hädanefter skedde avrättningarna diskret i något avlägset klosters fruktträdgård, eller bland stenblocken på någon ödslig sluttning, medan på många håll likvideringarna brukade utföras, mycket lämpligt, på själva begravningsplatsen.

Många detaljer från denna tid har förblivit dunkla. Historier hittades på av propagandaskäl, ibland av republikanska spanjorer, ibland utomlands. Arthur Koestler, som då arbetade för Kominterns propagandaavdelning i Paris, beskrev hur förvrängningar medvetet smögs in i hans bok *L'Espagne ensanglantée* av hans överordnade, den tjeckiske propagandachefen Otto Katz. Men några av de mest fördömande anklagelserna i fråga om skändligheter utarbetades av det aktningsvärda advokatsamfundet i Madrid. Fruktansvärda berättelser ger eko genom åren — hur en skollärare i Huesca pryglades nästan till döds av falangister, för att förmå honom att bekänna vetskap om ”revolutionära planer”. I ett försök att begå självmord bet han med sina egna tänder av en pulsåder. I Navarra, och i Alava, sköts baskiska nationalister utan några biktfäder närvarande. En man befalldes tydligen av vissa *requetés* att sträcka ut armarna i form av ett kors och ropa ”Leve Kristus Konungen!” medan hans ben skars av. Hans hustru, som tvingades att se på, blev vansinnig när han till slut stacks till döds med bajonetter. Några präster som försökte inskrida blev också skjutna. Antingen dessa speciella våldsdåd begicks så som det har uppgivits eller inte, kan det inte råda något tvivel om att många sådana händelser ägde rum runt om i det nationalistiska Spanien. De ägde också i stort antal rum på sådana orter som Córdoba och Granada, där revolten hade blivit framgångsrik så gott som omedelbart.

Vad dessa skändligheters upphovsmän beträffar var de flesta av dem officerare eller soldater i armén, eller medlemmar av de gamla högerpartierna, i några fall blott och bart civila ämbetsmän eller officerare i civilgardet. Givetvis sköt falangisterna en mängd människor, men de befann sig inte i befälsställningar, och om de ibland var med i exekutionspatrullerna, fanns det också några som, i likhet med Falangens tillförordnade riksledare Hedilla, försökte — i vissa enskilda fall med framgång — att hejda vågen genom protester eller genom utnyttjande av inflytande. Biskopen av Pamplona, Marcelino Olaechea, krävde ett slut på blodsutgjutelsen i Navarra, och det fanns platser där avrättningarna utfördes av ”okontrollerbara” personer, mot myndigheternas uttryckliga order. Men många stora städer hade blodtörstiga, till och med sadistiska polischefer eller militärguvernörer, som effektivt förhindrade protester: överste Díaz Criado i Sevilla, major Doval (redan välkänd från Asturien) i Salamanca, major Ibañez i Córdoba, kapten Rojas och överste Valdés Guzmán i Granada, den förutvarande republikanen Joaquín del Moral i Burgos: deras namn lever kvar i historien som storslaktare av sitt eget folk. Jesús Muro, falangistledaren i Zaragoza, Falangen i Andalusien och Andrés och Onésimo Redondo i Valladolid hade också mycket att stå till svars för.

Ledarna reagerade inte positivt på böner om medlidande. När Mola av Röda korsets representant dr Junod ombads att byta ut fångar på ena sidan mot fångar på den andra, svarade han: ”Hur kan ni tro att vi skulle byta ut en spansk gentleman mot en röd hund? Om jag släppte fångarna, skulle mitt eget folk betrakta mig som förrädare ... Ni har kommit för sent, monsieur, de här hundarna har redan förstört vårt lands finaste andliga värden.” (Junod uträttade emellertid ett underbart arbete, han bytte till och med, några dagar efter denna händelse, ut den socialistiska borgmästaren i Bilbao, Ercoreca, mot Esteban Bilbao, en karlistisk cortesledamot.) Fruktan att bli ansedd som förrädare var visserligen en fix idé hos Mola, men uttalandet återspeglade vad de flesta rebeller verkligen trodde, nu när de hade bränt sina skepp, deras övertygelse om att deras motståndare var värdelösa stärktes av de nyheter de fick från städer där upproret hade slagits ner.

Det kommer förmodligen alltid att vara svårt att få kännedom om antalet personer som dödades av rebellerna eller deras anhängare under dessa krigets första dagar. Några protokoll fördes inte, om det inte var fråga om krigsrätt. Det var helt enkelt en del av uppröjningsprocessen, limpieza, att befria Spanien från skadligt frimureri, marxism och judendom, en trilogi som alltjämt tedde sig hotfull för den spanska högern, trots att dess första del var relativt harmlös och att den tredje hade krossats på femtonhundratalet. Ändå kan en tålmodig granskning av dödsstatistiken för hela Spanien en dag avslöja mycket, fastän kanske inte hela sanningen.

Siffror har redan uppgivits, dock ofta som propagandamaterial snarare än grundade på faktiska förhållanden. De kan ha överdrivits utan någon bedräglig önskan, därför att det, som exempelvis en överlevande från ett fängelse erinrar sig, ett fängelse där det förekom otaliga nattliga avrättningar, lätt kan förstoras av fantasin. Den bästa självständiga undersökning som verkar övertygande är den som gjorts beträffande Granada. I begravningsboken och i kyrkogårdens förteckningar finns 2 137 personer registrerade såsom skjutna i Granada mellan den 27 juli 1936 och den 1 mars 1939. Det största antalet under en enda månad var i augusti 1936: då dödades 572 personer. Historikern kan därför mycket väl anta, att det sannolika antalet skjutna människor i Granada och dess närmaste omgivningar var omkring 4 000, och kanske i hela provinsen cirka dubbla det antalet.

Bland de dödade i Granada var skalden Lorca, utgivaren av vänstertidningen El De f ensor de Granada, Constantino Ruíz Carnero, professorn i pediatrik vid universitetet i Granada, Rafael García Duarte, konstruktören av vägen till Sierra Nevadas topp, Juan José de Santa Cruz, universitetets rektor, Salvador Vila, professorn i statsrätt, Joaquín García Labella, professorn i farmaci, Jesús Yoldi, professorn i historia, José Palanco Romero, stadens främste läkare, Saturnino Reyes, borgmästaren Manuel Fernández Montesinos och 23 stadsfullmäktigeledamöter, några socialister, några vänsterrepublikaner. Givetvis var de flesta av de 2 137 offren vanliga medborgare, vilkas namn inte är lätta att identifiera.

Förmodligen var det som hände i Granada typiskt för det nationalistiska Spanien i allmänhet, både när upproret bröt ut och efteråt. Granada hade visserligen en hög politisk medvetenhetsnivå, och högerns förbittring var stor på grund av fyllnadsvalen i juni, då högern trodde att den hade blivit motarbetad. Inte desto mindre existerade hatet i Granada också i Sevilla, Córdoba, Valladolid, Zaragoza, Pamplona och i Coruña, för att nämna endast ett fåtal av de huvudstäder som vunnits för upproret. I fråga om var och en av dessa platser har det antytts siffror rörande de döda bakom linjerna: Navarra 7 000 till 8 000, Sevilla 9 000, Valladolid 9 000, Zaragoza 2 000, Balearerna 3 000, och än mera skrämmande siffror har man vågat ange. I Coruña påstods 300 människor ha skjutits i juli och augusti, och till och med på en så liten ort som Villagarcía de Arrosa (Pontevedra) sköts 100. Antalet dödade i hela Spanien måste uppgå till flera tiotusental, möjligen till 50 000 under krigets första sex månader, och kanske hälften av det antalet under de följande månaderna, om man tar hänsyn till det undertryckande som genomfördes på orter som erövrats av rebellerna.

Bland de avrättade fanns många mot republiken lojala officerare. Bland dem sex generaler och en amiral: Núñez de Prado, generaldirektör för det spanska flyget; Batet, general och chef för 6. divisionen i Burgos; generalerna Salcedo och Caridad Pita, de båda generalerna i Coruña; Romerales i Melilla; Campins i Granada och amiral Azarola, arsenalens chef i El Ferrol. Många andra officerare sattes i fängelse, ibland under långa perioder, till exempel generalerna Gómez Morato, Molero, Mena, VillaAbrille, López Viota. Bland de övriga som dödades var så gott som alla folkfrontens cortesledamöter som togs till fånga i nationalistiska områden, med undantag för Joaquín Maurín, som mirakulöst nog lyckades dölja sin identitet några månader, till dess att det värsta var över. Trettionio av folkfrontens cortesledamöter sköts år 1936, jämte en fjärdedel (25) av alla socialistiska ledamöter. Bland andra som dödades befann sig Arturo Menéndez, säkerhetschefen vid tiden för Casas Viejas, som

hämtades från tåget i Calatayud, mellan Zaragoza och Madrid. Vidare förutvarande rektorn vid universitetet i Oviedo, Leopoldo Alas Argüelles; Luis Rufilanches och den anarkistiske författaren av Zaragozaprogrammet, Isaac Puente. Men några isolerade fall betyder föga mot bakgrunden av den våg av avrättningar som började i juli 1936 och som fortsatte, om sanningen skall fram, ända till 1941 eller 1942. Ett stort antal läkare, skollärare och civilguvernörer i städerna tillhörde offren. I Teruel, exempelvis, sköts den vänsterrepublikanske läroverksrektorn, Joaquín de Andrés, av en skara tidigare elever.

Men det mest oförglömliga dödsfallet gällde Federico García Lorca, den tidens störste spanske diktare. Lorca var aldrig medlem av något politiskt parti. Men hans svåger var Fernández Montesinos, socialistisk borgmästare i Granada, och Lorca hade givetvis förbindelser med hela den litterära vänstern i Spanien. Efter revoltens seger i Granada, Lorcas hemstad (som han just då besökte) tog han sin tillflykt till familjen Rosales' hem, hans vänner sedan många år tillbaka, trots att de var medlemmar av Falangen (José Antonio var också en av Lorcas vänner). Det beskyddet hjälpte inte, han upptäcktes och sköts. Det är tvivelaktigt vem som egentligen bar ansvaret för hans död. Men ansvaret för hans arrestering bar den förutvarande CEDA-cortesledamoten för Granada, Ramón Ruiz Alonso. Beslutet att skjuta Lorca fattades dock av den då närmast galne nya civilguvernören i Granada, José Valdés Guzmán, chef för den lokala falangistmilisen och även överste i garnisonen. Lorcas avrättning skedde antagligen inte förrän i mitten av augusti, omkring den 18:de. Hans kropp vilar nu med säkerhet i en okänd grav i en avlägsen del av provinsen Granada. Under tio år omnämnde ingen Lorcas död i det nationalistiska Spanien. Sedan började Falangen anklaga katolikerna för avrättningen av honom.

Det juridiska rättfärdigandet av alla dessa snabbt verkställda avrättningar var det krigstillstånd som hade förklarats den dag upproret började. Republikens regering förutsattes vara rebellerna, och nationalisterna den legitima makten. Till en början förekom ingen som helst rättegång. En skjuten man ansågs vara en dömd man. En rad tillfälliga militärdomstolar inrättades emellertid inom kort, sammansatta av pensionerade officerare och inkallade jurister. De förstnämnda förvärvade juridisk behörighet, de senare militär sådan, till bägge parters belåtenhet. Den paradoxala juridiska situationen ”oroade alla som inte var blint sekteristiska” (Ansaldo). Men folk hade fått blodvittring och behöll den länge. En general som år 1935 skulle ha tvekat en hel vecka att avkunna en enda dödsdom godkände i augusti 1936 hänsynslöst tjugo stycken om dagen. Rebellbefälhavarna, från Mola till den yngste fascisten i Valladolid, förenades hädanefter av ett blodsband, som var en av anledningarna till att de aldrig ville ge efter, eller överväga en kompromiss. Likvideringarna fortsatte, av fångar som tagits under sommarens strider — i ett dike, på fängelsernas gårdar eller i vägkorsningar. Förmodligen sköts flera människor i augusti och september än i juli. Genom detta blodbad banade sig rebellerna lugnt väg till makten. Några blev desto mer okänsliga för brutaliteten därför att de var tvungna att stadfästa dödsdomar över gamla vänner och släktingar. Franco, till exempel, godkände dödsdomen över sin kusin major de la Puente när han anlände till Tetuán. Andra blev mera beslutsamma till följd av kamraters, bröders eller söners död i republiken. En del av gängens ledare var helt enkelt ungdomar som njöt av dödandet. Somliga trodde utan tvivel att det var deras plikt att utrota liberalismens, socialismens, kommunismens, anarkismens och frimureriets usla irrläror — och ju längre kriget varade, desto ondskefullare verkade dessa.

Revolutionen svepte under tiden fram över de städer, där det nationalistiska upproret antingen hade slagits ned eller där det inte hade ägt rum. Kontrollkommittéer bildades överallt, formellt i proportion till de i folkfronten ingående partierna, jämte anarkisterna. De återspeglade i själva verket de politiska styrkeförhållandena på de berörda orterna. (Dessa kommittéer bildades överallt utom i Madrid, där Girals regering formellt härskade, trots att makten hade övergått till UGT och Largo Caballero.) I alla tätorter försvann kommunstyrelserna, ofta med

våld och blodsutgjutelse. Polisen och civilgardet försvann också ofta underrevoltens första dagar, till och med på orter där dessa styrkor hade varit lojala mot republiken. Ibland blev borgmästarna, om de hade tillhört vänstern, ordförande i revolutionära kommittéer, och ibland brukade polisen dyka upp på nytt som säkerhetsmän. Kommittéerna brukade då söka förändra samhällslivet i staden och dess omgivningar, i enlighet med det starkaste partiets åsikter. De första stegen, gemensamma för hela det republikanska Spanien, brukade vara att förbjuda högerpartier, jämte beslagtagande av hotell, högertidningarnas officiner samt de rikas hus. I de sistnämnda brukade de revolutionära partierna och fackföreningarna skaffa sig praktfulla nya högkvarter. Vägarna bevakades av milispatruller. Kommittéer bildades för att ta itu med livets alla angelägenheter. Det republikanska Spanien tycktes, så som landet hade varit under napoleonkrigen eller i slutet av den första republiken, utgöra mindre en enda stat än en anhopning av republiker.

Revolutionen började, så som kontrarevolutionen hade gjort, med en våg av mord, förstörelse och plundring. Milisförband ur de politiska partierna och fackföreningarna bildade gäng med namn påminnande om namnen på fotbollslag. Där fanns exempelvis ”Republikens lodjur”, ”Röda lejonen”, ”Furierna”, ”Spartacus” och ”Kraft och frihet”. Andra gäng lade sig till med namnen på vänsterledare, i Spanien och utomlands. Deras ursinne riktade sig i första hand mot kyrkan. I hela det republikanska Spanien, men särskilt i Andalusien, Aragonien, Madrid och Katalonien brändes och plundrades kyrkor utan urskillning. Praktiskt taget ingenstans hade kyrkan deltagit i upproret. Så gott som alla berättelser om att rebeller skjutit från kyrktorn var också osanna, fastän präster kanske ibland hade låtit monarkister lagra vapen i de tysta och lugna sakristiorna. Kyrkan angreps på grund av det sätt, varpå religionen hade blivit politikens avgörande fråga sedan 1931, på grund av prästernas omfattande underkastelse under överklassen och därför att många kyrkors utmanande rikedomar och den gamla misstanken rörande munk- och nunneklosters hemlighetsfullhet retade folk. Det förekom en viss ”utmaning” efter upproret, något som man faktiskt kunde vänta sig. Så till exempel rapporterade CNT—FAI:s informationsbulletin i Barcelona den 25 juli: ”I San Pablosjukhuset råkade på lördagen en präst i en upphetsad diskussion med en läkare, drog en revolver och tömde hela magasinet, inte mot läkaren, utan mot de sårade kring honom. De närvarande blev så rasande, att de valde ut de fyra mest prästerliga och fascistiska bland munkarna och ofördröjligen sköt dem.”

Förstörelse snarare än rov var syftet. Federica Montseny, anarkisten, fick stolt en brandskadad tusenpesetasedel överlämnad till sig. En anarkist i Madrid hördes läxa upp en pojke för att denne hade stulit en stol, i stället för att bryta sönder den. Vissa kyrkor och kloster som var centralt belägna i Madrid räddades visserligen undan angrepp av regeringen. Men i Barcelona skyddades endast katedralen och klostret Pedralbes. De förnämsta konstverken bevarades dock, *la generalidad* mobiliserade sina vakter för att rädda konstsamlingar och bibliotek. Trots att många mindre skatter gick förlorade, var det enda katastrofala utslaget av vandalism att man brände tiotusen volymer tillhörande katedralbiblioteket i Cuenca, bland dem den berömda *Catecismo de Indias*. Goyas enligt vad som påstods tidigast kända målningar, på trädörrarna till ett relikskåp i kyrkan i Fuendetodos, hans födelseort, förstördes också. I Vich hindrades elden som härjade katedralen från att sprida sig till museet och biskopspalatset. Katedralerna i Gerona och Tarragona, och likaså klostren i Montserrat, Poblet och Santa Creus, förblev oskadda. Kyrkbränder iakttogs vanligen med oro snarare än med upphetsning. Men detta att bryta sönder bilder och heliga föremål, eller att milismännen skrudade sig i kyrkliga dräkter, hälsades ofta med skratt. Därefter var kyrkorna, antingen de var plundrade eller alltjämt användbara som förråd eller tillflyktsorter, lika definitivt stängda i det republikanska Spanien som högerns partilokaler. Klostren tömdes på alla sina invånare. För somliga innebar detta naturligtvis en befrielse.

Dessa angrepp åtföljdes av en våldsam stormlöpning mot kyrkans medlemmars och mot

bourgeoisiens liv. Nationalisterna har efter kriget nämnt en siffra på cirka 55 000 i fråga om alla lekmän som uppgivits mördade eller avrättade i det republikanska Spanien under kriget. Den beräkningen, hur hög den än är, ter sig fördelaktig i jämförelse med beskyllningarna att 300 000 till 400 000 skulle ha dödats, beskyllningar som gjordes under kriget mördade präster kan ställas i relation till Paul Claudels förhärligande i 4 184 präster och 2 365 munkar. Siffrorna antyder att omkring 12 procent av de spanska munkarna omkom, 13 procent av prästerna och 20 procent av biskoparna. 283 nunnor av 60 000 är ett lågt procenttal. Siffran som anger mördade präster kan ställas i relation till Paul Claudels förhärligande i dikten *Aux Martyrs Espagnols*, som står som inledning till Juan Estelrichs propagandabok *La Persécution réligieuse en Espagne*:

> On nous met le ciel et l'enfer dans la main et nous avons quarante secondes pour choisir.
> Quarante secondes, c'est trop! Sceur Espagne, sainte Espagne, tu as choisi!
> Onze évêques, seize mille prêtres massacrés et pas une apostasie!
> Ah! Puisse-je comme toi un jour å voix haute témoigner dans la splendeur de midi!

(Man räcker oss himmel och helvete, och vi har fyrtio sekunder på oss att välja. Fyrtio sekunder, det är för mycket! Syster Spanien, heliga Spanien, du har valt! Elva biskopar, sexton tusen präster massakrerade, och inte ett enda avfall! A, kunde jag som du en dag med hög röst vittna, i middagstimmens glans!)

Men en sådan jämförelse är orättvis: siffrorna är överväldigande, liksom den nationalistiska vredens. Många av dessa brott åtföljdes av futtig, sadistisk grymhet. Så till exempel sade församlingsprästen i Torrijos, Liberio González Nonvela, till de milismän som tog honom till fånga: ”Jag vill lida för Kristus.” — ”A, vill du det”, svarade de, ”då ska du dö som Kristus gjorde.” De klädde av honom och piskade honom skoningslöst. Därpå fäste de en träbjälke på sitt offers rygg, gav honom ättika att dricka och törnekrönte honom. ”Häda nu, så förlåter vi dig”, sade milisens ledare. ”Det är jag som förlåter och välsignar er”, svarade prästen. Milismännen diskuterade hur de skulle döda honom. Några ville spika fast honom på ett kors, men till slut sköt de honom. Hans sista bön var att få dö med ansiktet mot sina plågoandar, så att han kunde välsigna dem. Biskopen i Jaén dödades tillsammans med sin syster av en miliskvinna med öknamnet *La Pecosa*, ”Den fräkniga”, inför en kaotisk folkmassa på tvåtusen personer, nära Madrid, i ett moras som var känt såsom ”Farbror Raymonds pöl”. Biskoparna i Guadix och Almería tvingades att skrubba däcket på fängelsefartyget *Astoy Mendi* innan de mördades i närheten av Málaga. Biskopen i Ciudad Real mördades medan han arbetade på ett verk om Toledos historia. När han hade skjutits förstördes hans kortregister med i 200 kort.

En nunna dödades därför att hon tackade nej till ett erbjudande om äktenskap, framfört till henne av en bland de milismän som stormade hennes kloster Nuestra Señora del Amparo i Madrid. ”Blodskommittén” i El Pardo, strax utanför Madrid, blev så småningom berusad av nattvardsvin under det att dess medlemmar förhörde kyrkoherden. En av milismännen rakade sig efter att ha använt nattvardskalken som tvättfat. Det förekom enstaka fall av våldtäkt mot nunnor, före avrättningen. Men det var sällsynt att man våldförde sig på kvinnor i folkfrontens Spanien. Sánchez del Arco, en journalist på *ABC de Sevilla*, som följde de framryckande nationalistarméerna i södra Spanien, påpekar att ingenting sådant över huvud taget hade skett i de byar han besökte. En jesuits döda kropp lades på Calle María de Molina i Madrid med skylten ”Jag är en jesuit” fäst kring halsen. I Cervera (Lérida) pressades radbandskulor in i munkars öron till dess att det gick hål på deras trumhinnor. En uppvisning av de uppgrävda kropparna av nitton nunnor, salesiarinnor, samlade stora folkmassor i Barcelona. Antonio Díaz del Moral från Ciempozuelos (nära Madrid) fördes till en inhägnad fylld av stridande tjurar, där han stångades till medvetslöshet. Efteråt skars hans ena öra av, enefterapning av den hyllning man skänker en matador genom att skära av tjurens öra, efter en framgångsrik faena. Prästers öron gick ofta laget runt. En del personer brändes, andra begravdes levande —

det senare efter att ha tvingats att gräva sina egna gravar. I Alcázar de San Juan fick en ung man, känd för sin fromhet, sina ögon utstuckna. I den provinsen, Ciudad Real, var brotten verkligen ohyggliga. Ett krucifix kördes ner i halsen på modern till två jesuiter. Åttahundra människor vräktes ner i ett gruvschakt. Ofta brukade dödsögonblicket hälsas med applåder, som om det vore sanningens minut under en corrida. Sedan skrek man ”Frihet! Ned med fascismen.” Mer än en präst blev vansinnig under dessa händelser. En kyrkoherde i Barcelona vandrade omkring omtöcknad i flera dagar, innan någon bad honom visa upp fackförenings-kortet. ”Vad behöver jag kort till, jag är prästen i San Just”, svarade han obetänksamt. Angreppen på kyrkan i Katalonien och Aragonien förbluffade många som bodde där. Få hade misstänkt att antiklerikalismen var så våldsam. Inga kyrkor hade ändå bränts ner där år 1931.

Runt om i landet sade man inte längre *adios*, utan alltid *salud*. En man vid namn Fernández de Dios skrev till och med till justitieministern och bad att få ändra sitt efternamn till Bakunin, ”för han ville inte ha något med Gud att skaffa”. Ministeriets statssekreterare skrev i sitt svar: ”Det kan synas tillrådligt att förkorta den långa och komplicerade proceduren, där nödvändigheten att ändra namn verkar berättigad till följd av namnets ökändhet.” — ”Tror ni fortfarande på denna gud som aldrig talar och som inte försvarar sig ens när hans bilder och tempel sticks i brand? Erkänn att gud inte existerar, och att ni präster bara är en massa hycklare som bedrar folket” — sådana uttalanden gjordes i otaliga städer och byar i det republikanska Spanien. Inte under någon epok i Europas historia, eller kanske i hela världens, har ett så lidelsefullt hat till religionen och alla dess gärningar uppvisats. Ändå var en präst som lyckades fly till Frankrike med hjälp av president Companys, medan t 215 munkar, nunnor och präster dog i provinsen Barcelona, storsint nog att medge, att ”de röda har förstört våra kyrkor, men vi hade dessförinnan förstört kyrkan”.

Präster som inte dödades eller flydde utomlands betraktades helt enkelt som män som hade valt ett visst yrke, och de behandlades inte annorlunda än låt oss säga en tandläkare, eller en jurist — förutom att de inte hade tillåtelse att utöva sitt yrke eller att bära sin uniform kaftanen. Om de hade skämt ut yrket och kanske aldrig burit en ren krage när de jordfäste en fattig man, men alltid gjort det vid en rik mans begravning, blev de sannolikt dödade. (Detsamma gällde läkare. Sådana som var kända för att helhjärtat ägna sig åt sina fattiga patienter lämnades i fred.) Det fanns vissa undantag. Så till exempel bodde biskopen av Menorca kvar i sitt palats till krigets slut, och generalvikarien i Tarragona utövade sitt ämbete i fängelse under hela kriget. Tidningen ABC uppger att en präst gifte sig i Alicante, och att en annan anslöt sig till kommunistpartiet. Men andra liknande fall är sällsynta.

Givetvis var angreppen på lekmän, vad antalet beträffar, våldsammare än de mot kyrkans män. Alla som på något sätt kunde misstänkas för sympatier för det nationalistiska upproret svävade i fara. Vad nationalisterna angår gjorde ett inbördeskrigs irrationella förhållanden det omöjligt att fastställa vad som var förräderi och vad som inte var det. I östra Andalusien körde av CNT bemannade lastbilar in i byar och beordrade borgmästare att överlämna sina fascister. Borgmästarna måste ofta säga att samtliga hade flytt, men terroristerna brukade ofta av angivare få veta, vilka förmögnare människor som fortfarande fanns där, arrestera dem och skjuta dem i någon ravin i närheten. I många fall var de döda bönder, utpekade av personer som var skyldiga dem pengar. Stöd åt CEDA eller medlemskap i det gamla katalanska gendarmeriet på Martínez Anidos tid, somatén, var nog för att man skulle bli skjuten i Sitges (Barcelona). Att ha varit medlem av Falangen var så gott som överallt livsfarligt, även om många undkom till följd av sina tillfångatagares försummelse eller ånger. Några av dem som dödades förtjänade måhända sitt öde: bland de summariskt likviderade befann sig pistoleros som Ramón Sales i Barcelona och Inocencio Faced i Alicante, som allmänt troddes vara de som mördat anar-kistledarna Seguí, Boal, Layret och andra mellan 1919 och 1923. Ute på landsbygden bestod själva revolutionen ofta i första hand av mord på överklassen och bourgeoisien. Följaktligen är skildringen i Ernest Hemingways roman *Klockan klämtar för*

dig av hur invånarna i en liten *pueblo* först pryglade medelklassens män och sedan störtade dem utför ett klippstup nästan identisk med verkligheten i den berömda andalusiska staden Ronda (fastän ansvaret för vad som där skedde bars av ett gäng från Málaga). Där mördades 512 personer under krigets första månad. I Guadix tog en grupp unga terrorister, mer eller mindre anarkistiska till utseendet, kommandot i staden och mördade hänsynslöst under fem månader.

I de större städerna, där de potentiella fienderna var talrikare, tillgrep man mera raffinerade metoder. De politiska vänsterpartierna inrättade undersökningsorgan som med stolthet, efter ryskt mönster, kallade sig tjeka. Det fanns flera dussin sådana enbart i Madrid. En verklig labyrint av olika grupper, var och en med makt över människors liv, var och en ansvarig inför ett parti eller ett ministerium eller till och med inför någon enskild person, kännetecknade dessa inbördeskrigets första dagar i de republikanska städerna. De olika tjekorna brukade ibland rådgöra med varandra innan de tog sitt offer ”på en promenad” (*dar un paseo*). Språkbruket härrörde från Hollywood, en återspegling av byggandet av ett stort antal biografer under Primos tid. Men den formaliteten brydde man sig inte alltid om. Korsförhöret av misstänkta genomfördes ofta under förolämpningar och hotelser. Ibland brukade tjekans chef på håll visa upp ett kort, för att antyda för den anklagade att det var hans eget medlemskort i ett parti som var motståndare till folkfronten. Dödsdomar som fälldes av dessa ”domstolar” angavs på vederbörande dokument med bokstaven F för frihet, men med en punkt efter. Det var en instruktion att fången omedelbart skulle avrättas. Den uppgiften fullgjordes av speciella kårer, som ofta var sammansatta av förutvarande straffångar.

Kanske var den mest fruktade tjekan i Madrid den som var känd såsom ”gryningspatrullen”, på grund av den tidpunkt då den utförde sin verksamhet. Men det rådde inte stor skillnad mellan det gänget och ”brotts-undersökningskåren”, ledd av en förutvarande boktryckare och kommunistisk ungdomsledare, Agapito García Atadell, som, tydligen med myndigheternas goda minne, inrättade sin ”antifascistiska tjeka” i ett palats. García Atadell organiserade den kommunistiska ungdomen i slutet av tjugotalet. Han flydde sedan från republiken med ett betydande byte men greps av nationalisterna när det argentinska fartyget, Primero de Mayo, som förde honom till Sydamerika anlöpte Santa Cruz de la Palma. Arthur Koestler träffade honom i fängelset i Sevilla i början av år 1937. Han garrotterades strax efteråt. Han blev katolik i fängelset. Båda dessa organisationer utnyttjade inrikesministeriets arkiv för att spåra upp medlemmar av högerpartier. (Falangen hade förstört sina egna medlemsförteckningar, men kar-listerna och UME hade inte gjort det.)

I det stora flertalet fall begicks dessa mord mot vanligt folk inom högern. Ofta brukade medlemmar av arbetarklassen dödas av sina egna bekanta för hyckleri, för att de alltför ofta hade svansat för sina socialt överordnade, till och med blott och bart för falskhet. I Altea, i närheten av Alicante, dödades exempelvis en kaféägare med en yxa av en anarkist därför att han hade tagit för mycket betalt för frimärken och för det glas vin, som frimärksköpare måste beställa medan de väntade. (I små spanska byar var inköp av frimärken en komplicerad historia. De enskilda frimärkena lades i silkespapper och veks prydligt ihop. Händelsen i Altea berättades för mig av en person som bodde där. Anarkisten dödades senare själv av en kommunist.) De flesta av högerns politiska ledare, jämte generaler och andra som hade deltagit i upproret, sattes i fängelse. Några av dem, som general López Ochoa, släpades ut ur fångenskapen eller till och med från sjukhuset för att dödas. Andra, till exempel de som fördes till Modelfängelset i Madrid, behandlades väl ännu så länge. Fyra tyskar, medlemmar av nazistpartiet, sköts i Barcelona den 24 juli, sedan den tyska arbetsfrontens lokala högkvarter hade plundrats.

I det kaos som rådde gjordes många personliga räkningar upp. I den fantasidialog som Azaña skrev år 1931, *La velada en Benicarló* (”Soarén i B.”), låter han en läkare hotas till livet och kastas i fängelse enbart för att han angivits av en man han opererat utan framgång. En

förbrytare som släppts ur det vanliga fängelset bröt sig in i den domares lägenhet som hade dömt honom några månader tidigare, dödade honom i familjens närvaro och flydde med familjens silver insvept i ett lakan. Det begicks också många misstag: den store violoncellisten Casals hade under någon tid sitt namn upptaget på dödslistan i Barcelonas förstad Vendrell. (Anarkisterna i den förstad, där Casals bodde, besökte hans hus flera gånger på jakt efter en vän till honom, som var politiskt högerorienterad och som gömde sig där.)

Under hela denna besvärliga tid kunde sådana män som republikens president, Azaña (vars sovrumsfönster i Nationalpalatset vette mot Casa de Campo, där så många avrättningar ägde rum), inte sova lugnt om natten. Trots att de inte kunde kontrollera dödandet var de, såsom regering, ansvariga för det. Eftersom de inte avgick, kunde de knappast vänta sig att undgå klander. En del socialister och också vänsterrepublikaner, liksom kommunister och anarkister, tycks ha givit upphov till många arresteringar och ”undersökningar”, fastän behovet av dem endast kan ha haft mycket litet att skaffa med seger i kriget. Flera av dem som organiserade sådana tjekor fick också senare ansvarsfyllda befattningar inom republikens polisväsen, när ordningen väl var återställd. Så till exempel Julio de Mora, som stod i spetsen för en tjeka i greve de Eletas palats och som blev chef för den speciella informationsbyrån (DEDIDE), med överstes rang, eller Angel Pedrero, som var García Atadells medhjälpare och efterträdare och senare blev chef för SIM (*Servicio de Información Militar*) i Madrid år 1937.

Men många andra, som drevs av personliga känslor snarare än av politiska motiv, gjorde sitt bästa för att inskrida till förmån för sannolika offer för våldet. Companys räddade kardinal-ärkebiskopen av Tarragona när anarkistiska milismän hade arresterat honom i klostret i Poblet, medan biskopen av Gerona och många präster och medlemmar av den katalanska ligan räddades av Ventura Gassol (katalanskt kulturråd). Azaña räddade några munkar i sin gamla skola i augustinklostret i El Escorial. La Pasionaria räddade många nunnor i Madrid undan FAI. Galarza var visserligen svag som inrikesminister, men han räddade ändå ordföranden i katolikernas studentförbund, Joaquín Ruiz Jiménez. Juan Negrín, socialistisk parlamentsledamot och professor i fysiologi, räddade många i Madrid. Den anarkistiska ledningen kritiserade också våldet och försökte hejda det efter några dagar. Från den 25 juli lade CNT och FAI fram en rad protester mot illegalt våld. Den 30 juli skrev Federica Montseny, anarkistledaren, sorgset:

> Vi har stadfäst något vi endast kände till rent teoretiskt, nämligen att revolutionen, i vilken okontrollerade och okontrollerbara krafter verkar på ett diktatoriskt sätt, är blind och destruktiv, storslagen och grym ... Hur mycket förstörs inte i kampens hetta och i stormens blinda raseri ... Människorna är sådana vi alltid har lärt känna dem, varken bättre eller sämre ... ur bovars hjärta spirar en förborgad hederlighet, djupt nere i hederliga män bryter det fram råa lustar — ett utrotelsebegär, en blodtörst.

Än kraftigare gick Juan Peiró, som länge varit medlem av CNT, till vältaligt och frispråkigt angrepp på dem ’

> som har dödat för dödandets egen skull, därför att de kunde döda ostraffat ... många som har dödats sköts på grund av personligt hämndbegär ... Ett folk i uppror har infiltrerats av amoraliska element som yrkesmässigt rånar och mördar ... Många av dem som genomför expropriationer har inte hyst något annat intresse än att lägga sig till med andra människors pengar och ägodelar för egen räkning.

Ingen skyddade medvetet den katalanske chefen för den offentliga ordningen, Frederic Escofet, som avskedades för att han hjälpte några religiösa släktingar att fly till Frankrike. Ändå näpstes ett antal folkfrontskommittéer av regeringen för begångna brott, och en miliskapten, Luis Bonilla, samt anarkistledarna i Valdiviedra och Molins de Llobregat avrättades senare för brott. Likaså José Olmeda Medina, som hade stulit lik ur Carmenkyrkan i Madrid. Den anarkistiska (kastilianska) tidningen Campo Libre påpekade i augusti 1937: ”Obehärskade elements kriminella böjelser (i byn Cabañas de Yepes, Toledo) ... trodde att

revolutionen var en fråga om plundring och ligistuppträdande, och under rörelsens första dagar” — anarkisterna använde samma ord som nationalisterna för att beteckna revolutionen i juli ”behandlade de på ett fegt sätt dem som inte hade begått något annat fel än att vara olyckliga.” Ett betydande ansvar måste obestridligen åvila den oduglige inrikesministern, general Pozas, den skräckslagne säkerhetschefen Alonso Mallol och den inkompetente justitieministern Manuel Blasco Garzón. Den verksamhet som dessa herrar var chefer för tog sin tillflykt till förnekanden av att brott hade begåtts, påståenden att de som dödats hade mördats av fascister samt ett tyst gillande av några av de ifrågavarande gärningarna genom därefter följande befordran av de direkt ansvariga.

Vilka var mördarna? Utan tvivel var många fler än man tidigare insett brottslingar, oväntat frisläppta ur fängelserna, och många var hänsynslösa, fattiga pojkar utan samvete och utan ideologi. Men de flesta var förmodligen unga män, slaktare av den typ som framkläcks av alla revolutioner — så till exempel den förutvarande klockare som idogt dödade präster år 1936 och som efteråt fördömde sina medbrottslingar och år 1939 sysslade med att döda republikaner. (Han sköts i fängelset i Ocaña 1939.) Men den socialistisk-kommunistiska ungdomen spelade en stor roll, kanske en lika stor som anarkisterna. I Santander omvittnade en falangist som i hemlighet enrollerade sig i CNT att avrättningarna där utfördes av den socialistisk. kommunistiska ungdomen, ”försedd med anarkistiska färger och emblem för att få skulden att drabba CNT och FAI”. Å andra sidan erkände samme falangist att han och några av hans vänner med likartade åsikter själva bar ansvaret i Santander för en hel del av det ”röda” skjutandet. Denne individ, José Antonio Baruela, tog sedan värvning i det republikanska flygvapnet och dödade många milismän genom att bomba dem, innan han upptäcktes och avrättades i Santander.

I Andalusien kom mördarbanden vanligen från andra platser än de byar där morden ägde rum. De banden brukade anlända i lastbilar, beväpnade med kulsprutepistoler, och ”tvinga byarna att utlämna sina reaktionärer”. I Jaén satte anarkisterna stopp för det urskillningslösa dödandet, och ofta var banden sammansatta av personer utan någon verklig politisk övertygelse. Men lika ofta dödade anarkisterna som om de vore mystiker, fast beslutna att för gott krossa denna världens materiella tillgångar, alla de yttre tecknen på ett korrumperat och hycklande borgerligt förflutet. När de ropade ”Länge leve friheten” och ”Ned med fascismen”, medan någon orättvis godsförvaltare låg döende, gav de röst åt djupt rotade lidelser med ett fruktansvärt allvar. Många av dem som togs till fånga i Barcelona fraktades över fyrtio kilometer längs kusten, för att skjutas på en plats med utsikt över den storslagna Sitgesbukten. De som skulle dö tillbringade sina sista stunder i livet blickande ut över havet i den underbara medelhavsgryningen. ”Se hur vackert livet kunde ha varit”, tycktes deras mördare säga, ”om du bara inte hade varit en borgare, om du hade stigit upp tidigt och hade sett gryningen oftare — som arbetare gör.”

Fastän det förekom mycket godtyckligt dödande i rebellernas Spanien, utgjorde tanken på *limpieza*, ”rengörandet” av landet från de olyckor som drabbat det, en disciplinerad åtgärd av de nya myndigheterna och en del av deras pånyttfödelseprogram. I det republikanska Spanien var det mesta av dödandet en följd av anarki, resultatet av ett nationellt sammanbrott och inte statens verk, även om vissa politiska partier i vissa städer understödde ogärningarna och även om några av de för dem ansvariga till slut befordrades till höga poster. Lufträder gav också upphov till hat och bar ansvaret för många dödsfall, som repressalier. Likaså orsakade Queipo de Llanos röst mycken fruktan och fick till följd att många av hans egna partisaner dödades på republikanskt område. På båda sidorna utfördes det mesta dödandet av personer under tjugofyra års ålder.

Illgärningarna bakom de ”republikanska” och de ”nationalistiska” linjerna i början av inbördeskriget var en del av samma fenomen varigenom, under åren efter 1931, spansk politik hade skärpts till att utesluta kompromisser. Denna politiska extremism hade utvecklats till

våld, olagligheter och intolerans före juli 1936. Det sätt varpå den militära revolten genomfördes, och så som regeringen reagerade på den de första timmarna, förorsakade ett sammanbrott för all återhållsamhet, som inte hade bevittnats i Europa sedan trettioåriga krigets dagar. På den ena sidan sköts skollärare, och *casas del pueblo* stacks i brand, på den andra präster och kyrkor. De psykologiska följderna av detta sammanbrott blev att båda parterna i konflikten kom att behärskas av hat och fruktan: ”Hat som utkristalliserats under åren i de egendomslösas hjärtan, hat hos de högmodiga, föga benägna att godta de fattigas 'oförskämdhet', varandra motsatta ideologiers hat, ett slags *odium theologicum* varmed man sökte rättfärdiga intolerans och fanatism. En del av landet hatade den andra, och fruktade den.” (Azaña) Därför fanns det inga tillfällen till kompromissfrister och, bortsett från pessimister (som Azaña) och några neutrala (som Madariaga) ingen förståelse för fiendens inställning. Det förekom otaliga fall av hjältemod, men också av brutalitet. De båda verkade att finnas vid sidan av varandra. Kanske har fallet med general Batet, den 6. divisionens befälhavare i Burgos, en speciell betydelse: han hade arresterat Companys för uppror 1934, och han arresterades själv, av sina egna trupper, för vägran att revoltera 1936. Han var då sextiofyra år och sköts, efter sju månaders fängelsevistelse, 1937, tillsammans med sin lika oskyldige adjutant. Queipo de Llano och Cabanellas bad förgäves Franco att benåda honom. Batet riktade följande ord till exekutionspatrullen: ”Soldater, gör er plikt utan att låta den ge er samvetskval i morgon. Disciplinen kräver att ni måste ge eld, att ni lyder er överordnades röst. Gör det helhjärtat. Det uppmanar er er general, därför att ni inte begår något brott genom att utföra era överordnades order.” Batet ”visste att dö” som en spanjor. Många gjorde det.

17. Det nationalistiska Spaniens egenart

Nationalisternas ledning anförtroddes från den 24 juli åt en junta, upprättad i Burgos under ordförandeskap av den skäggige general Cabanellas, befälhavaren i Zaragoza. Han tilldelades den posten av Mola för att lugna honom, snarare än för att hedra honom. Han var den äldste inblandade generalen, den ende tjänstgörande divisionsgeneralen som anslöt sig till revolten: Mola var formellt bara brigadgeneral. Mola konsulterade monarkisterna Goicoechea och greve de Vallellano innan han bildade juntan i Burgos, men inte Franco, inte heller karlisternas ledning eller falangisterna. Mola önskade att civila skulle ansluta sig, men inga namn föreslogs som vann allmänt gillande. Goicoechea yrkade på att Mola till varje pris skulle bilda en junta: ”Även om det blir en junta av överstar, bilda en junta omedelbart, general.”

Juntan utgjordes av, till en början, ledarna av upproret endast på halvön — generalerna Mola, Saliquet, Ponte och Dávila, jämte Dávilas båda adjutanter, överstarna Montaner och Moreno Calderón. Franco blev medlem av den i början av augusti. På fastlandet förblev Franco en tid framöver en myt. Man talade ständigt om honom, men ingen tycktes veta var han fanns. När upproret bröt ut var de nationalistiska kommunikéerna mycket tillitsfulla. Franco påstods redan ha rest över till fastlandet. Det förkunnades att Mola stod utanför Madrids portar. Men sedan blev nyheterna vaga. Folk sade att Franco organiserade så fulländat och perfekt, att ett nederlag vore omöjligt. Mola fick i själva verket kontakt med Franco först genom att med flyg sända en agent till Marocko, kapten Angel Salas Larrazábal, den 21 juli.

Mola installerade juntan. Under det att alla klockor i Burgos klämtade i en öronbedövande sarabande skrek den rävlike generalen hest från en balkong vid det stora torget:

> Spanjorer! Medborgare i Burgos! Den regering som var det usla resultatet av ett liberalt och socialistiskt konkubinat är död, dödad av vår tappra armé. Spanien, det sanna Spanien, har sträckt draken till marken, och nu ligger den och krälar på buken och har bitit i gräset. Jag ämnar nu inta min plats i spetsen för trupperna, och det kommer inte att dröja länge förrän två fanor — korsets heliga emblem och vår egen ärorika flagga — vajar tillsammans i Madrid.

Juntan höll sedan sitt första möte, erkände förhandenvaron av två arméer i det revolterande Spanien, en i norr under Mola, en i söder under Franco (med Marocko), och drog sig tillbaka till ett oansenligt bord i kasinots kafé. Cabanellas och de båda överstarna bildade därefter ett sekretariat, för att ge det nationalistiska Spanien de administrativa instruktioner som krävdes. Regeringsfrågan blev besvärlig på grund av bristen på såväl statstjänstemän som urkunder. Men bristen på de förstnämnda kompenserades av frivillig tjänstgöring av folk från medelklassen. Ett enkelt fasthållande vid undantagstillståndets väl beprövade regler ersatte bristen på skriftliga dokument. Vidare fortsatte de flesta domare, advokater och poliser helt enkelt sitt arbete i rebellernas Spanien under juntan, utan någon förändring av rutinerna, och de föll tillbaka, om så behövdes, på alla de ändringsförslag som gjorts under republiken. I själva verket var Cabanellas och hans junta i lika hög grad kringskurna kungar som Giral, Azaña och Companys. Mola härskade faktiskt över norra Spanien från El Ferrol till Zaragoza, och från Pyrenéerna till Avila. Franco kontrollerade Marocko och Kanarieöarna. Queipo de Llano behärskade det nationalistiska Andalusien. Hans nattliga radiotal, fulla av inkonsekvent gyckel, av hotelser att döda de ”rödas” familjer i den republikanska flottan, av skryt om regulares' oerhörda sexuella kraft och löften att slå ihjäl ”tio marxistiska busar” för varje rebell som dödades, gjorde honom mycket omtalad i hela Spanien. Han samlade kring sig ett kotteri av falangister, karlister från Sevilla, tjuruppfödare och sherryproducenter, jämte tjurfäktaren ”El Algabeño”, som blev hans adjutant. Uppe i norr talade Mola då och då i radio Navarra, radio Kastilien eller radio Zaragoza, varvid han reserverade sitt speciellt hat för Azaña, ”som mera verkar att vara det absurda påhittet av en dubbelt vanvettig Frankenstein än en kvinnas kärlekspant. Azaña måste buras in, så att speciella hjärnspecialister får tillfälle att studera det kanske intressantaste fall av psykisk degeneration som historien känner.” De generalstrejker som utlysts av alla arbetarorganisationerna hade i allmänhet stoppats genom

att skjuta strejkledarna och UGT:s och CNT:s främsta män, så som det skedde i Zaragoza. Republikens jordreform fick äga bestånd, om den hade genomförts före februari 1936, men allt som gjorts av folkfronten upphävdes, utom i Estremadura, där några yunteros, drängar, som hade fått vissa tillstånd under våren 1936, tilläts att stanna kvar på sin jord ännu ett eller två år, för att sedan dock lämna tillbaka den.

Under den militära regeringen var Falangen i upplösningstillstånd. José Antonio, Ledesma, Ruiz de Alda och de flesta andra kända ledarna befann sig långt borta i republikens fängelser. Redondo dödades under krigets första dagar, i ett bakhåll nära Guadarramas. De lokala ledare som överlevde och som vanligen kom från den fångenskap de hade hållits i under de sista veckorna av republikens liv var knappast kända på riksplanet. Under den närmast följande månaden uppträdde deras gamla medlemmar mera som en politisk polis än som ett politiskt parti. Några falangister organiserade visserligen frivilligkårer, men de var odisciplinerade, i än högre grad än karlisterna, och de fann sig tagna i anspråk för byråkratisk organisation, att ta hand om sjukhus, utföra arresteringar och avrättningar, liksom att delta i strider. De hade föga tid över till att skaffa sig verkliga politiska poster i det nya systemet, tillsammans med generalerna. Några falangister strövade omkring på landsbygden tillsammans med gäng av likasinnade, sköt personer som de ogillade och anmälde sig efteråt till någon av de mera stadgade kårerna. Dessa aktiviteter beklagades mer än man ibland har medgivit, men de förläts också.

En tysk representant, Eberhard Messerschmidt, som reste omkring i det nationalistiska Spanien i augusti, klagade över att Falangen inte ägde några verkliga mål eller idéer. Falangisterna verkade att vara ”blott och bart unga människor som tycker att det är en trevlig sport att leka med eldvapen och inringa kommunister och socialister”. Falangistpatruller strök förvisso rovgirigt omkring på gatorna i det nationalistiska Spanien och hälsade på fascistvis med utsträckt arm, de hejdade misstänkta personer, krävde legitimationer och skrek Arriba España! vid varje upptänkligt tillfälle. Men efter en tid förändrades sinnesstämningen. Samtliga de gamla politiska partierna råkade i vanrykte. Karlisterna vände sig bara till de ultrakonservativa. Många unga medlemmar av JAP hade spelat en roll i striderna den i8 juli och bytte nu glatt ut sina gröna skjortor mot blåa, anslöt sig i stora skaror till Falangen. Fastän Gil Robles av Mola inbjöds att återvända till Spanien, överlämnade han sina befogenheter till en junta de mando de las milicias, en milisstyrkornas befälsjunta, och drog sig tillbaka från det politiska livet. Han ”bemyndigade” sina anhängare att ta värvning i armén som vanliga rekryter och sade åt dem att undvika de repressiva krafterna. I stort sett åtlydde de hans instruktioner, men de hade också föregripit dem. Själv stannade han kvar i Portugal, men besökte Spanien och träffade Mola i augusti. Lerroux, som lyckades undkomma från Madrid i behaglig tid, förklarade att han stödde upproret men lämnade också han den aktiva politiken. Majoriteten inom den icke-militära medelklassen började i Falangen se sin möjlighet att identifiera sig med ”korståget”. Dessa nykomlingar blev snart i hög, senare i överväldigande grad flera än de gamla kvarlevande. Så gott som ingen av dem hade en aning om ideologi. De visste att Falangen var emot de ”röda” — vad annat betydde något? Sålunda skrev 2 000 personer in sig som medlemmar i Falangen i Sevilla under ett dygn i juli.

I Sevilla klistrades Queipos flotta porträtt upp överallt i staden. På andra håll syntes efter några dagar fotografier av Franco överallt. Butikerna sålde patriotiska emblem. Falang-affischer täckte hela husfasader. ”Falangen kallar dig”, utropade dessa. ”Nu eller aldrig. Det finns ingen medelväg. Med oss eller mot oss?” Karlisternas affischer var också stora, inte bara i Navarra. ”Vår flagga är den enda flaggan”, förkunnade de, ”Spaniens flagga! Alltid densamma!” Frågan om vilken flagga rebellerna skulle använda var inte avgjord. Den tycktes alltjämt vara det viktigaste politiska spörsmålet. När Mola hade anlänt till Burgos den 21 juli var samtliga flaggor på balkongerna monarkins i rött och guld: ett verk av Eugenio Vegas Latapié. Men när Mola lämnade staden yrkade han på att alla togs bort.

Arbetarklassen i det nationalistiska Spanien var kuschad, och inte utan skäl. I ett dekret av den 23 juli tog Queipo exempelvis med passivt motstånd som ett allvarligt brott. Många som tidigare hade varit knutna till något av arbetarklassens partier bestämde sig för att ikläda sig salvavida, livräddningsbältet, som Queipo kallade Falangens blå skjorta, för att försäkra sig om beskydd. I flera fall upptäcktes sådana hemliga politiska simulanter och straffades senare, ibland med döden. Andra skickades till fronten med stöttrupper.

Nationalisterna behövde kyrkans stöd för att inrätta det nya samhället. De fick det, med undantag för den baskiska kyrkan. Franco började tala om Gud och kyrkan med samma vördnadsfulla tonfall som han tidigare hade reserverat för regementen och kaserner. Men det hindrade inte att precis som det fanns några präster och munkar som stödde republiken, trots att så många av deras bröder hade blivit dödade, fanns det också kyrkans män som kände samvetskval inför de kallblodiga morden i nationalisternas Spanien, begångna i Kristi namn. Så till exempel klagade två munkar i klostret Marias hjärta i Sevilla hos Queipo de Llano över avrättningen av så många oskyldiga människor. Prästen i den andalusiska byn Carmona berövades sitt levebröd av Falangen för att han protesterade mot deras avrättningar. När Molas styrkor senare tågade in i Oyarzún (Guipúzcoa) tvingades en hjälppräst att skriva Viva España tusen gånger, för att kompensera en förment tidigare likgiltig inställning till upproret.

Inom hierarkin var endast ärkebiskopen av Tarragona, dr Vidal y Barraquer, och (i lägre grad) dr Mateo Múgica, biskopen i Vitoria (vars biskopsdöme var den sydligaste baskiska provinsen), ovilliga att lämna ”rörelsen” sitt fulla stöd. Vidal y Barraquer flydde till utlandet från det revolutionära Katalonien. Biskopen i Vitoria stödde upproret till en början men ändrade uppfattning på grund av avrättningarna i Navarra. Till slut måste han lämna Spanien, officiellt för att rädda livet undan angrepp av falangisterna men i själva verket därför att han var ovälkommen på nationalistiskt område, Dr Múgica var monarkist och konservativ, och han hade varit ett svart får i republiken i nästan lika hög grad som kardinal Segura. Under krigets första veckor stödde han upproret. Han lämnade Vitoria den 14 oktober. Dessförinnan hade han satts upp på svarta listan, för att dödas av en grupp falangister, som förmodligen hade de lokala nationalistiska myndigheterna bakom ryggen.

Primas, kardinal Gomá, ärkebiskop av Toledo, dröjde med att ge rörelsen sitt fulla stöd, trots att han vid krigsutbrottet befann sig i Pamplona. Först när Toledo undsattes (i slutet av september) framträdde han helt. Monsignore Marcelino Olaechea, biskop av Pamplona, utropade i ett storsint tal vid en ceremoni i staden den 25 augusti: ”Nog med blod, mina barn, nog med blodiga straff, det blod som flyter på slagfälten är i sig nog!” Han vägrade också vid detta tillfälle att välsigna en skara falangister på väg till fronten, av det skälet att de drog ut för att döda sina arbetarbröder.

Men så småningom började falangisterna, som parti, att uppvisa ett religiöst intresse som inte hade utmärkt deras metoder tidigare. Falangister började automatiskt gå i mässan, bikta sig, begå nattvarden. Propagandister började framställa den idealiske falangisten som till hälften munk, till hälften krigare. Den idealiska kvinnliga falangisten beskrevs som en förening av den heliga Teresa och Isabella den katolska. Biskopar, kaniker och präster bad under tiden dagligen om madonnans beskydd av de nationalistiska trupperna, bönföll henne att ordna så att de snabbt skulle dra in i Madrid. Nationalisternas Spanien verkade faktiskt att bli en enda väldig kyrka, full av fantastiska bilder och hänförelse, slitna fanor, reliker och nattvardsgäster ur medelklassen. Några präster stred faktiskt tillsammans med de nationalistiska styrkorna. Prästen i Zafra (Estremadura) var känd för sin brutalitet. Andra präster, som den fanatiske pater Fermín Yzurdiaga, från Pamplona, medlem av Falangen sedan år 1934, kom nu till sin rätt. Yzurdiaga var en tid propagandaavdelningens chef i det nationalistiska högkvarteret.

Rebellerna behövde pengar lika mycket som de behövde kyrkan. Deras ledare vädjade om det i radio, i offentliga tal och i tidningarna. Juan March hade med hjälp av sina utländska

intressen gjort krediter tillgängliga, och det bidrog till vapen som köptes utomlands, men mycket mera behövdes. Juveler, ädelstenar, stora och små gåvor strömmade in till det nationalistiska högkvarteret. Det ständiga behovet av mera förklarar våldsamheten i talen och propagandan: man kunde ge till Cid, till minnet av Ferdinand och Isabella, till den heliga jungfrun, även om man inte var villig att hjälpa general Cabanellas eller general Mola. Så kom det till Pamplona tjugotusen glas marmelad, tusen yllekappor, tusentals kängor, hjälmar, bilar och lastbilar i hundratal, och en och en.

Medelklassens stöd av movimiento salvador, den räddande rörelsen, var omisskännligt. Städerna i nationalisternas Spanien vaknade till liv när kriget bröt ut, efter seklers sömn. Musikkårer, trummor, flaggor, möten, radiotal stödde rebellerna, som om kriget vore en fortgående fiesta, i vilken marxistas, inte tjurarna, skulle ”tillintetgöras”. Högtalare spelade blodtörstiga sånger, sådana som El novio de la muerte (Dödens brudgum) eller Los voluntarios (De frivilliga). De lokala militärguvernörerna hade makt att beslagta bussar, taxibilar, privatbilar och till och med privata hus. De flesta offentliga byggnader övertogs, bland dem vänsterpartiernas samtliga högkvarter. På en del platser framtvingades bidrag till ”rörelsen”, på andra undersöktes bankkonton. Löner och priser var kontrollerade, vanligen på nivån från februari 1936 (betydligt gynnsammare för arbetsgivarna än juli), och ett av Queipos första påbud var att öka arbetsveckan i koppargruvorna i Río Tinto till fyrtioåtta timmar, Listor lades fram för bidrag till krigföringen. Queipo de Llano såg också till att exporten av vin, oliver och frukt fortsatte obehindrad, varigenom han tillgodosåg den betydelsefulla anglo-andalusiska affärsvärlden och samtidigt upprättade goda förbindelser med den portugisiska. Det fanns färre stränga bestämmelser i Molas zon än i Queipos, men det var i norr som, i augusti, en särskild uppsättning kommittéer (Comisiones Provinciales de Clasificación) bildades för att granska den ekonomiska situationen. De gjordes senare till ett offentligt statligt organ (*Comisión de Industria y Comercio*).

Så tedde sig det nya Spanien under de första dagarna av det som omväxlande kallades Era Azul, efter falangisternas blåa färg, och ”Rörelsens år I”.

18. Revolutionen i det republikanska Spanien

Sedan den första våldsamma hänförelsen inför segern överupproret hade upphört blev Madrid krigiskt såväl som revolutionärt. Gatorna var fulla av milismän i blå monos — de overaller som blev ett slags uniform inom de republikanska arméerna på Madridfronten. Gevär bars (eller snarare slösades bort) som revolutionens symboler. Många fann detta upplivande. Azaña gjorde det inte. Han betraktade denna förening av ”lättsinne och heroism, verkliga strider och oförargliga parader” såsom ”hotfulla”. ”Befolkningen prålade med en ny uniform av oaktsamhet, smuts och trasor”, och han tillade att ”släktet verkade mörkare, därför att de unga krigarna lät skägget växa, så gott som alltid ett svart skägg, och ansiktena blev också mörka i solskenet”. Medelklassens människor tog av sig hattar, slipsar och kragar i ett försök att se ut som proletärer, i en stad där det tidigare hade varit anstötligt att visa sig ute utan slips och kavaj. Hundratals flickor ur arbetarklassen sågs samla in pengar på gatorna, i synnerhet för Kominterns Internationella Röda hjälpen. Hela tiden förkunnade högtalare optimistiskt segrar på alla fronter. ”Hjältemodiga” överstar och ”obesegrade” befälhavare uppträdde helt kort i den republikanska pressen och försvann sedan i glömska. Kaféer, biografer och teatrar var fullsatta. Det förekom några tjurfäktningar, varvid de beridna medhjälparna hälsade med knuten näve och matadorerna bar baskrar i stället för de trekantiga hattarna.

UGT grep i själva verket makten i Madrid, med ansvar för livsmedelsförsörjningen och nödvändiga samhällsuppgifter. Statstjänstemännen var i många fall bedrövade över den sak de fann sig tjäna och förlorade dagligen i betydelse, precis som Girals regering faktiskt också gjorde. Det förekom utrensningar inom civilförvaltningen, men många potentiellt illojala personer stannade kvar på sina poster. UGT samarbetade relativt friktionsfritt med CNT, sin gamla fiende, trots att byggstrejken, anledningen till deras senaste ovänskap, inte avslutades förrän i augusti och trots att några våldsamma händelser inträffade: en ung kommunist, Barzona, mördades av CNT i juli. En populär affisch visade emellertid två döda milismän från CNT och UGT, och hur deras blod blandades i en pöl under dem. Ändå fick CNT, som under alla förhållanden hade ökat i Madrid i början av år 1936, många nya medlemmar under revolutionens första dagar. Deras dagliga tidningar, som *Castilla Libre, CNT* och *Frente Libertario,* ökade sina upplagor enormt. (Den dagliga upplagan var år 1936 resp. 40 000, 40 000 och 35 000 exemplar.)

Bakom UGT skymtade kommunistpartiet. Dess ledares propaganda och taktiska skicklighet var de främsta orsakerna till kommunistiska framgångar, fastän fiendskapen mellan Largo Caballeros och Prietos fraktioner av socialistpartiet också spelade en roll. Kommunisternas prestige ökade också till följd av deras effektiva organisation av deras så kallade Femte regemente. Kommunistpropagandan, ledd av Jesús Hernández och Antonio Mije, koncentrerades på två ämnen — en måttfull, icke-revolutionär socialpolitik och identifieringen av det nuvarande motståndet mot upproret med det spanska folkets motstånd mot Napoleon 1808, Den kommunistiska tidningen *Mundo Obrero* talade om kampen såsom uteslutande motiverad av önskan att försvara den demokratiska republiken. Helt annorlunda var Claridad, den socialistiska tidningen, som ungefär vid samma tid förkunnade att ”folket kämpade inte längre för Spanien av den 16 juli”. Den förenade socialistisk-kommunistiska ungdomen, under ledning av Santiago Carillo, var dock numera helt kommunistisk. De socialistiska meningsskiljaktigheterna och de intellektuella svårigheter anarkisterna stod inför (de kunde inte inrätta staten efter kollektivistiska principer) banade väg för ett ökande kommunistiskt inflytande i huvudstaden.

Den revolution som UGT var den ledande i verkade till en början inte särskilt omfattande. Det förekom expropriation (endast) av de företag och större byggnader, vilkas ägare man med säkerhet visste hade tagit nationalisternas parti. Det betydde dock att tusentals bankkonton länsades och att otaliga konfiskationer gjordes av bostäder, juveler och andra privata rikedomar.

Den socialistisk-kommunistiska ungdomen slog sig ned i Gran Peña, den kända konservativa klubben på Gran Via, hotell Ritz blev militärsjukhus, hotell Palace hem för föräldralösa barn. Högertidningarnas redaktioner övertogs av vänsterkonkurrenterna. Den monarkistiska *ABC* gavs ut såsom *ABC de Madrid* av Republikanska unionen, den karlistiska *Siglo Futuro* övertogs av CNT, och så vidare. All industri som var förknippad med krigsmaterielförsörjningen togs också i anspråk, formellt av krigsministeriet, i själva verket av arbetarkommittéer. Ledarna för andra företag bad senare att sådana kommittéer skulle bildas, för att dela deras ansvar och därigenom kanske undvika ett värre öde. Men i augusti kontrollerades bara en tredjedel av industrin i Madrid av staten på detta sätt. Bankerna förstatligades inte, trots att de arbetade under överinseende av finansministeriet. Det rådde skuldmoratorium, och uttag från löpande konton begränsades, men bankväsendet fortsatte i övrigt normalt. Alla hyror minskades med 50 procent. Bortsett från morden nattetid, och de lik som följande dag låg på Casa de Campo, var det mest påtagliga yttre tecknet på revolution i Madrid de kollektiva restauranger som inrättades av fackföreningarna. Till dem distribuerades livsmedel, som fackföreningarna tog hand om när de kom från jordbruksområdena i öster. På restaurangerna serverades en billig men riklig måltid bestående av ris och potatis, kokt med kött, i obegränsade kvantiteter. Det var ont om bröd, en följd av att rebellerna erövrat de veteodlande slätterna i norra Kastilien. På sådana kollektivrestauranger, och i allt större utsträckning i varuhus och andra butiker, byttes av fackföreningarna utfärdade kuponger ut mot en måltid eller en vara. Efter en tid började löner i Madrid allt oftare utbetalas med dessa papperslappar. Pengar började försvinna ur marknaden, och köpmännen gjorde inköp endast av sådant de var säkra på att få sälja. Detta ekonomiska kaos stoppades till slut av myndigheterna i Madrid, som kontrollerade utgivningen av kuponger och försåg milismännens familjer i republikens försvarsstyrkor, de arbetslösa och tiggarna i staden med medel till livsuppehälle. Men många köpmän förlorade pengar genom att ta emot sådana skuldsedlar, som aldrig inlöstes med motsvarande summa i kontanter. Milismän började få 10 pesetas om dagen (i en del fall anskaffade från fabriker där de hade varit anställda, i andra betalda av regeringen eller fackföreningarna), en summa som utbetalades till de av dem beroende, för den händelse de dödades. Det var tre gånger så mycket som soldater erhöll före kriget, och den solden gjorde dem till de bäst betalda meniga i Europa. Det undergrävde också ekonomin. Under tiden trängdes stora skaror av flyktingar på de utländska ambassaderna i Madrid, i synnerhet de latinamerikanska, och dessa beskickningar beslagtog i många fall hus för att härbärgera sina gäster — ibland hittade till och med de som tog sin tillflykt dit på ambassader för egen räkning. Så till exempel inrättade en rik ingenjör, Alfonso Peña Boeuf, en Paraguay-ambassad, med tre byggnader som inrymde trehundra personer, trots att det tidigare inte hade funnits någon sådan ambassad. Pejla Boeuf blev minister för offentliga arbeten under Franco 1938, sedan han utväxlats mot en republikan i nationalisternas händer.

Städerna och landsbygden i Nya Kastilien, det republikanska Estremadura och La Mancha behärskades, liksom huvudstaden, av UGT och av den socialistisk-kommunistiska ungdomen. Anarkisternas antal ökade allt efter som veckorna gick, och det förekom intressanta kollektiviseringsprojekt runt om i Nya Kastilien. De gamla kommunala och stadsstyrelserna fortsatte ofta jämsides med folkfrontens kommittéer. Expropriation av industrier och av små privatföretag utgjorde undantag. Butiker och affärsföretag i exempelvis Talavera de la Reina, i Tajodalen, kunde vara täckta av anslag som meddelade att ”här arbetar man kollektivt”. Men det angav en överenskommelse att fördela vinsten mellan ägare och arbetare, inte arbetarkontroll. På landsbygden, i La Mancha såväl som i Nya Kastilien, konfiskerades alla de stora egendomarna och sköttes av UGT:s lokala filial. Det fanns många kollektiv inrättade i enlighet med de anarkistiska resolutionerna på deras kongress i maj, men de organiserades inte överallt, inte heller genast, och också i *pueblos* där kollektiv inrättades var det ovanligt att dessa utgjorde den enda ekonomiska enheten: privatpersoner tilläts (huvudsakligen beroende på stöd av UGT eller kommunisterna) att fortsätta att bruka jorden, och att bedriva affärsverk-

samhet. Och åtminstone teoretiskt kunde var och en som hade anslutit sig till ett kollektiv dra sig ur det, om han så önskade, och ta med sig varor värda lika mycket som de han hade när han gick in i kollektivet. Men både UGT och CNT (här som på de flesta håll i det revolutionära Spanien) var överens om att kollektivisering var överlägsen fördelning av jorden, såväl av ekonomiska som sociala skäl.

I söder, i La Manchas förnämsta stad Ciudad Real, hade endast ett företag, ett elverk, exproprierats. Marknaden, butiker och kaféer fortsatte som förut. När den österrikiske sociologen Franz Borkenau besökte detta område i augusti noterade han att på ett kollektivjordbruk boskapen tycktes vara vid god hälsa, och att vetet hade skördats i rätt tid och lagrats i kyrkans kapell. Före kollektiviseringen hade lantarbetarna bott i Ciudad Real och kommit ut till skörden. Nu hade de slagit sig ned i herrgårdsbyggnaden. Mat fanns inte i överflöd men beskrevs såsom bättre än tidigare. Före kriget hade samma lantarbetare förstört maskiner som anskaffats av jordägaren, eftersom de antog att han försökte pressa ner lönerna. Nu välkomnades och beundrades ett tröskverk från Bilbao. Den allmänna regel som gällde för kollektivisering var att jord icke skulle innehas utöver den areal som kunde odlas utan lejd arbetskraft. Utdelning av livsmedel kunde endast ske genom den lokala kommittén. På några platser kunde tre liter vin i veckan utdelas gratis, på andra håll dubbelt så mycket. På några orter kunde kollektivister och individualister leva fredligt sida vid sida. I en by fanns det kanske två kaféer, ett dit de enskilda jordbrukarna gick, ett för kollektivets arbetare. På några håll kunde kyrkan bli ett magasin, på andra ett ställe för lugn eftertanke.

Den revolution som koncentrerades till Barcelona i juli 1936 skilde sig från den i det centrala Spanien genom att i första hand vara anarkistisk. Med den beslagtagna radiostationen, åtta dagliga tidningar, otaliga veckotidningar och tidskrifter som sysslade med alla samhällsfrågor samt ständiga offentliga möten hade den anarkistiska rörelsen faktiskt erövrat Barcelona. Enbart i den staden fanns det nu 350 000 anarkister. Det verkliga exekutivorganet i Barcelona, och därmed i Katalonien, var den antifascistiska miliskommittén, som hade bildats den 21 juli och inom vilken, som vi har sett, FAI och CNT var de inflytelserikaste krafterna. Flera representanter för *la generalidad* var vanligen närvarande vid kommitténs sammanträden. Kommittén försökte återupprätta ordningen, organisera produktionen och livsmedelsförsörjningen och, samtidigt, sätta samman en armé för att försvara Barcelona och ”befria” Zaragoza. Kommittén sammanträdde i allmänhet nattetid, eftersom medlemmarna var sysselsatta med annat under dagen. Alla de stora industriföretagen i Barcelona hade övergått till CNT: CAMPSA, Ford Iberia, det bolag för offentliga arbeten som hette *El Fomento de Obras y Construcciones* — alla leddes av anarkister. Så var också fallet med vatten, gas och elektricitet. Barcelona blev på det sättet en proletärernas stad, på ett sätt som aldrig skedde i Madrid. Expropriation var regel — hotell, varuhus, banker och fabriker antingen beslagtogs eller stängdes. De beslagtagna sköttes av kommittéer av förutvarande tekniker och arbetare. Majoriteten av Barcelonas fabriksägare sköts eller hade flytt. De som stannade kvar var främst sådana som hade rykte om sig att stå på god fot med arbetarna. Fords och General Motors' verkstäder överfogs i Barcelona i början av augusti. Sedan den amerikanska regeringen protesterat garanterade den spanska regeringen ekonomisk gottgörelse. I allmänhet sökte republiken undvika att stöta sig med andra länder genom att beslagta utländska företag, och CNT gav ut en lista på åttiosju brittiska firmor som skulle lämnas i fred.

Livsmedelsdistribution, pastörisering av mjölk, till och med små hantverksföretag kollektiviserades. Räkenskapsböcker granskades med förtjusning av de nya ledarna. Vilket slöseri, vilka vinster, vilken korruption tycktes de inte uppvisa! Och sedan (som en arbetarkommitté vid tunnelbanan i Barcelona påpekade) ”gav vi oss in i det stora äventyret!” De flesta industrier var på nytt i full verksamhet tio dagar efter upproret. Samhällsservicen vidmakthölls av anarkisternas fackföreningar, elarbetarna garanterade fortsatt tillgång på elkraft genom att hålla vakt vid dammarna och vattenkraftverken i Sub-Pyrenéerna, som försåg

Barcelona med elektrisk ström. Barcelonas sextio spårvagnslinjer sköttes av sina 6 500 anarkistiska arbetare och var snart i gång i stort sett som före upproret. Ändå hittade man på en utomordentligt stor mängd lösningar. På en del platser bibehölls de gamla lönerna, med talrika skillnader, på andra infördes en ny enhetslön. Spårvägsarbetarna i Barcelona sökte nå en kompromiss, de minskade antalet olika löner till fyra. Skillnaderna kvarstod dock beträffande tekniker och specialarbetare, och medan arbetarna i framgångsrika fabriker förmodligen betalades bättre än tidigare, fick de i de sämre lottade ofta lika låg lön som förut. Om en fabrik hade stora inneliggande lager och gott om kontanter vid tidpunkten för revolutionens utbrytande, brukade den göra rätt för sig; om så inte var fallet, gick det snabbt utför med den. Det verkade vara svårare än folk hade trott att organisera en fabrik enligt anarkistiskt mönster, om den krävde råvaror från källor utanför anarkistisk kontroll. Om råvarorna kom från utlandet (och den bomull som användes i Barcelona kom huvudsakligen från Egypten), måste fabrikerna förhandla med de socialistiska hamnarbetarna och också med affärsmän. Därför började kompromissandet, till och med centraliseringen, redan under revolutionens första dagar. Råvarubrist och brist på likvida medel banade också väg för statlig intervention. Den katalanska regeringen försökte reglera förhållandena först genom att godkänna en arbetarnas kontrollkommitté vid varje stor fabrik och sedan genom att utnämna en officiell delegat såsom medlem av varje sådan kommitté. Men delegaten var, till en början, i allmänhet själv en arbetare, som uträttade föga. Den anarkistiska teorin hade inte förutsett en situation, i vilken de skulle få makten i vissa fabriker men inte tillintetgöra staten eller sina politiska motståndare. Vad kriget föreskrev spelade också en roll: den 19 juli instruerade García Oliver en av sina anarkistkamrater, Eugenio Vallejo, att skapa en rustningsindustri i en stad, där inga förutvarande fabriker hade tillverkat vapen. Planen krävde uppenbarligen, från början, samarbete mellan anarkister och andra politiska rörelser, även om de kemiska och metallurgiska fabriker som skulle göra vapen befann sig i anarkisternas händer. Också här inskred den katalanska regeringen. (I oktober 1936 kontrollerade *la generalidad* femtio sådana fabriker i Barcelona och cirka 75 utanför staden.) Otaliga problem måste också lösas med tekniskt bistånd: kunde en läppstiftsfabrik verkligen göras om till att tillverka granathylsor? Därtill kom att anarkisterna måste samarbeta med bankerna, som behärskades av UGT — vilket i praktiken betydde kommunisterna. Följaktligen ägde ända från krigets början de som stödde regeringens uppfattning — från det katalanska Esquerra till republikaner, socialister och kommunister — kontroll över kreditgivningen, också i det anarkistiska fästet Barcelona. På grund av alla dessa svårigheter arbetade textilindustrin i Barcelona snart bara tre dagar i veckan. För att övervinna detta var en nationell ansträngning önskvärd, organiserad av en kraftfull regering. Ställda inför en situation utan tidigare motstycke improviserade alltså anarkisterna i Katalonien inom industrierna, som de plötsligt hade blivit herrar över, och sökte ett flertal olika, temporära lösningar. Fastän några lyckades, pekade de som inte gjorde det på oförutsedda svagheter i den anarkistiska ”idén”.

Ett typiskt exempel på vad som hände var kollektiviseringen av Barcelonas biografer: alla sådana sammanfördes till ett enda företag, lett av en kommitté på sjutton personer, av vilka två valts av en arbetarnas generalförsamling, de femton andra av arbetare inom industrins olika yrkesgrupper. Kommitténs medlemmar fick sin normala lön men slutade med sitt vanliga arbete, ägnade sig helt åt administration. Tre fjärdedels majoritet inom arbetarnas generalförsamling krävdes för att genomdriva ett avskedande. En och en halv månads årlig semester påbjöds, därav två veckor under vintern. En arbetare som var sjuk skulle erhålla full lön, permanent invalidiserade 75 procent av sin gamla lön. Vinsten gick till byggandet av en skola och en sjukhusklinik.

Revolutionen i Barcelona antog också andra former. Som i Madrid sågs här ingen i medelklasskläder. Att bära slips var att riskera arrestering. Solidaridad Obrera fördömde till och med den ryske utrikesministern Litvinov såsom kälkborgare för att han gick klädd i hatt. (Den anarkistiska hattmakarnas fackförening protesterade.) Så gott som samtliga de femtioåtta

kyrkorna i Barcelona, med undantag för katedralen (fredad på order av *la generalidad*) brändes ner. Några förstördes helt, andra blev endast skadade. Mycken värdefull bensin slösades bort på ett försök att bränna Gaudís ofullbordade nya katedral, *Sagrada Familia*, men den var tyvärr gjord av betong. I början av augusti hade den upphetsning som tidigare hade ackompanjerat sådana skådespel lagt sig, och förstörelsen begränsades omsorgsfullt av brandkåren. Kyrkliga skolor stängdes: ”Folkets revolutionära vilja har förbjudit skolor med konfessionell inriktning. Nu är det den nya skolans tur, grundad på rationalistiska principer om arbete och mänsklig gemenskap.”

Efter mordet på Desiderio Trillas, ledare för UGT:s hamnarbetare — förmodligen dödad av anarkister — förenade sig FAI och CNT med andra partier i ett fördömande av brottet. Tillsammans hotade de till livet alla som urskillningslöst sköt eller plundrade: ”Barcelonas undre värld är en skam för revolutionen.” FAI beordrade sina medlemmar att vara vaksamma: ”Krossa slöddret! Om vi inte gör det, kommer tjuvarna att krossa revolutionen genom att vanhedra den.” Flera framstående anarkister blev också skjutna, som José Cárdenas i byggnadsarbetarnas fackförening i Barcelona, och Fernández, ordförande i livsmedels-syndikatet, för att de inte lyckats ”övervinna ett ögonblick av förvirring och svaghet”, utan dödat en man och en kvinna som flera år tidigare hade angivit dem för polisen. Men nattetid hördes alltjämt skott på vägen ut från Barcelona, mot berget Tibidabo. ”Fascister” arresterades fortfarande. En välkänd oberoende parlamentsledamot och jurist, tillhörande yttersta vänstern, Angel Samblancat, hade under revolutionens inledningsskede trängt in i justitiepalatset i spetsen för CNT—FAI-milisen, kastat ut juridiska dokument genom fönstret, likaså kontrakt, arrendehandlingar, krucifix samt dödat många advokater och domare. Men kort tid efteråt inrättade Samblancat en revolutionär juridisk kommitté, vars första åtgärd blev att återkalla domstolens tjänstemän och sekreterare.

Anarkisternas dominans i Katalonien gjorde deras förhållande till den katalanska regeringen besvärligt, i det som Azaña skulle beteckna som ”en sammansvärjning för att upplösa den spanska staten”. Barcelonas milismäns inträngande, med anarkister i spetsen, i Aragonien kan framställas såsom ett ansvarsfullt försvar av centralregeringen. Men det förekom alltjämt ingen diskussion om den saken med krigsministeriet i Madrid. Det skedde också andra förändringar: när nu regeringen i Madrid var svag kunde *la generalidad* utan protester överta tullväsendet och gränsbevakningen, järnvägarna och hamnarna, säkerhetstjänsten vid vattenkraftverken, fästningen Montjuich och Spaniens centralbank — också rätten att släppa ut pengar och att efterskänka straff. Alla dessa befogenheter tillkom Spanien, enligt den katalanska författningen. Nu övertog *la generalidad* dem, under förevändningen att man riskerade att FAI skulle lägga sig till med dem. Universitetet i Barcelona döptes om till Kataloniens universitet. *La generalidad*, sade Azaña, ”drog fördel av den militära revolten för att göra slut på statens makt i Katalonien och sökte sedan förklara allt med att säga, att staten inte existerade”. En Esquerrapolitiker, José Tarradellas, ansåg att Katalonien, eftersom det framgångsrikt hade försvarat sig mot det militära upproret, kunde två sina händer vad Spanien angick.

Den 9 augusti hölls ett anarkistiskt massmöte i Olympiateatern i Barcelona för att protestera mot Madridregeringens inkallande av årsklasserna 1933 och 1934 av reserven till tjänstgöring under stamanställda officerare: ”Vi kan inte vara uniformerade soldater. Vi vill vara frihetens milismän. Till fronten, ja visst. Men till kasernerna såsom soldater, inte underställda folkets styrkor, absolut inte!” Genom att protestera mot centralregeringen gjorde anarkisterna sålunda gemensam sak med den traditionella katalanska separatismen. Men *la generalidad*, som fruktade konsekvenserna av legaliserade politiska arméer, insnärjda i en labyrint av motstridiga uppfattningar, stödde tanken på att bibehålla den reguljära armén, med officerare utnämnda på högre ort och med deras politiska syn beslöjad. Companys fick härvidlag stöd av Kataloniens nya förenade socialistparti (PSUC). Fastän han var socialist blev Juan Comorera

det partiets generalsekreterare, och det dominerades av kommunisterna på grund av deras överlägsna effektivitet, deras skoningslöshet och skicklighet. PSUC anslöt sig också till Komintern. Comorera, en smedson som hade emigrerat till Argentina på tjugotalet och återvänt på trettiotalet, hade varit jordbruksexpert i *la generalidad* år 1934 och hade hjälpt till att orientera *rabassaires* åt vänster det året. Han blev snart kommunist och till och med, inom några månader, medlem av det spanska kommunistiska partiets centralkommitté, tillsammans med en annan förutvarande socialistisk PSUC-ledare, Rafael Vidiella. (Vidiella hade en gång i tiden varit anarkist och CNT:s representant i diskussionerna år 1925 mellan kommunisterna, anarkisterna och Esquerra.) UGT i Barcelona, likaså under kommunistiskt inflytande, ökade sitt medlemsantal från 12 000 den 19 juli till 35 000 vid månadens slut, delvis på grund av den hjälp ett partimedlemskort, eller ett medlemskort i fackföreningen, erbjöd när det gällde att få livsmedel, delvis till följd av strävan efter samgående under revolutionära förhållanden.

PSUC förordade ”armésystemet” snarare än det med milis, eftersom de hade organiserade anhängare och eftersom deras främsta hopp om inflytande stod till infiltration i den officiellt erkända styrelsen. Inget parti var i själva verket mera intresserat av att skapa ett politiskt intresse inom armén, men man planerade att göra det uppifrån. Formellt gick dock kommunisternas taktik i Barcelona, som i Madrid, ut på att intet skulle göras som kunde äventyra seger i kriget, medan ”politiska uppgörelser mellan kamrater” skulle vänta till efter segern. PSUC stödde sålunda helt *la generalidad* i fråga om flera reformer — 15 procents ökning av lönerna, pantbankernas återlämnande av alla varor som pantsatts för mindre än 200 pesetas och fyrtio timmars arbetsvecka. (Malraux lämnar i Förtvivla ej en livfull redogörelse för oväsendet i Barcelona, som orsakades av återlämnande och det plötsliga bruket av de många symaskiner som förut fanns på pantbankerna.) PSUC reste också ekonomiska krav för de döda kämparnas änkors räkning. Hela dess inställning var reformistisk och försonlig, i den bemärkelsen att den var avsedd att förbättra förhållandena inom det existerande samhället. Det nya samhället fick vänta.

Den 31 juli befordrade Companys sig själv från att formellt vara ordförande i *la generalidad* — det vill säga den katalanska regeringen — till att bli ”president i Katalonien”. Det var ytterligare ett steg i riktning mot katalansk självständighet, ännu ett varom han inte rådgjorde med regeringen i Madrid. Tre medlemmar av PSUC (Comorera, Vidiella, Ruiz) ombads att ingå i det ombildade *generalidad* under Juan Casanovas, tidigare talman i det katalanska parlamentet. Anarkisterna hotade med att lämna den antifascistiska miliskommittén, om PSUC skulle ta säte i regeringen. PSUC:s män drog sig tillbaka, och *la generalidad* förblev tills vidare sammansatt av nio Esquerramedlemmar och en från vardera *rabassaires* och den mera högerinriktade Acción Católica. ”Jag överlämnar regeringen till er”, sade Companys högtidligt till Casanovas, som svarade: ”Ni överlämnar ingenting, eftersom det inte finns något.” Regeringen försökte avväpna anarkistiska milismän i ”patrullkontrollerna”, en åtgärd som CNT ilsket motsatte sig. FAI vädjade den 5 augusti storsint till PSUC: ”Kamrater, tillsammans har vi besegrat den fascistiska militarismens blodiga bestar. Låt oss göra oss värdiga vår seger genom att behålla vår enighet i handlandet ända till den slutliga triumfen. Länge leve den revolutionära och antifascistiska alliansen.” Den katalanska regeringen, själv maktlös, fortsatte under de närmast följande veckorna, genom sitt stöd åt den antifascistiska miliskommittén, att i hög grad inkräkta på Madridregeringens befogenheter. Några veckor senare, när Prieto (vid den tidpunkten minister i Madrid) besökte Barcelona, hälsade överste Díaz Sandino, katalansk försvarsminister, honom som vore han ett främmande lands minister.

POUM, de antistalinistiska revolutionärerna under ledning av katalanska exkommunister, stod i Katalonien vid sidan av anarkisterna, Esquerra och PSUC. Deras antal ökade också mycket.. Några anslöt sig till detta parti i tron att det representerade en medelväg mellan anarkisternas brist på disciplin och PSUC:s fasthet. Utlänningar i Barcelona gick med i POUM i den romantiska föreställningen att det förkroppsligade en storartad utopisk strävan. Franz

Borkenau konstaterade stamningen av politisk entusiasm bland dessa utvandrare, som påtagligt uppskattade krigets äventyr och som helt och fullt trodde på ”fullständig framgång”. POUM, med nytt högkvarter i hotell Falcón vid las Ramblas, koncentrerade sig på att göra sitt tämligen okända namn uppmärksammat av allmänheten, målade det med stora bokstäver på bilar och bussar och agiterade för ”en regering av enbart arbetare”. Trots att en av dess grundare, Maurín, (felaktigt) förmodades ha dött i nationalisternas Spanien, talade de andra ledarna ofta. De var samtliga tidigare kommunister under tjugotalet — Nin, Gorkin, Andrade, Gironella. POUM:s ungdomsrörelse JCI (Juventud Comunista Ibérica) verkade vara den radikalaste av vänsterns alla privata arméer och manade ständigt till ”bildandet av sovjeter”, medan de skoningslöst dödade ”folkets fiender”.

Katalonien i dess helhet och det republikanska Aragonien återspeglade händelserna i Barcelona. En politisk kommitté bildades i alla byar. Makten låg, som på andra håll, i det starkaste partiets händer, oberoende av formell representation. Sålunda var POUM det förhärskande i provinsen Lérida, CNT på andra håll. Vanligen brukade en röd flagga, prydd 'med hammaren och skäran, hängas utanför stadshuset, ett tecken på den magnetiska dragning Ryssland utövade på alla proletära partier, inte bara på kommunisterna. Järnvägarna och kommunala inrättningar sköttes av kommittéer inom UGT och CNT. På de flesta orter måste alla yrkesmän och hantverkare ta order av kommittén. Så gott som alla kyrkor stacks i brand. På en del håll, i synnerhet där bränderna inte ägde rum förrän i augusti och speciellt i medelklassens rekreationsorter längs Costa Brava, var ångern påfallande. Borkenau iakttog hur sorgsna kvinnor till bålen bar fram andaktsböcker, bilder, skulpturer och andra talismaner, som mindre hade ägt ett religiöst värde än utgjort en del av det dagliga livet. Endast barn verkade belåtna, när de högg av näsorna på skulpturerna innan de kastade dem i elden. Husen och jorden som tillhört den bourgeoisie som mördats eller flytt brukade beslagtas av kommunen. Som på andra håll mildrades revolutionärernas skoningslöshet av drag av generositet. Så till exempel lyckades den franske flygaren och författaren Antoine de Saint-Exupéry, då tidningen *L'Intransigeants* korrespondent, övertala en bys revolutionära kommitté att skona en munk som hade jagats i skogarna. När detta var ordnat skakade anarkisterna upphetsat hand med varandra, och också med munken, samt lyckönskade honom till att ha undkommit.

Det fanns få stora egendomar i Katalonien, och till och med anarkisterna var osäkra om vad som borde göras med den jord man övertagit. Den slutliga lösningen — som i större delen av Katalonien inte nåddes förrän till hösten — ordnade det så, att hälften av den exproprierade jorden skulle tas om hand av kommunen, medan den andra hälften fördelades bland de fattigare bönderna. Folkfrontskommittén i en *pueblo* tog halva arrendesumman, medan den andra hälften efterskänktes. Revolutionen var inte fullständig i Katalonien, eftersom både Esquerra och UGT kunde stödja småbrukarna. Ändå saknades det också där framsynthet i böndernas behandling av bourgeoisiens egendom. I Sariñena, en stad mellan Lérida och Zaragoza, där några människor ur medelklassen (inklusive veterinären) hade skonats, iakttog Borkenau hur alla dokument rörande jordegendom förstördes. Man tände ett bål på torget, lågorna slog upp högre än' kyrktaket, och unga anarkister kastade med triumferande gester på nytt brännbart material.

En förbluffande rad sociala och ekonomiska experiment prövades på landsbygden i Katalonien och Aragonien, liksom i Kastilien. På många platser fanns till exempel inte längre några pengar i omlopp. En noggrann redogörelse för vad som skedde i Alcora (Castellón) gavs av en skarpsynt tysk iakttagare, Hans Erich Kaminski:

Alla kan få vad de behöver. Av vem? Av kommittén, naturligtvis. Men det är omöjligt att förse 5 000 personer med livsmedel från en enda utdelningsplats. Följaktligen finns det butiker där man, som tidigare, kan få sina behov tillgodosedda, men de är blott och bart fördelningscentra. De tillhör hela byn, och deras tidigare ägare gör inte längre några vinster.

Betalningen sker inte med pengar, utan med kuponger. Till och med barberaren rakar mot kuponger, som utdelas av kommittén. Principen enligt vilken varje invånare skall få varor efter sina behov har endast ofullkomligt förverkligats, ty man utgår från att alla har samma behov ... Varje familj och varje ensamstående person har fått ett kort. Det klipps varje dag på arbetsplatsen; följaktligen kan ingen låta bli att arbeta, för på grundval av de korten delas kupongerna ut. Men det stora felet i detta system är att det, till följd av bristen på varje annan värdemätare, har blivit nödvändigt att på nytt ha tillgång till pengar, för att åsätta ett utfört arbete ett värde. Alla — arbetaren, läkaren, affärsmannen — får kuponger till ett värde av 5 pesetas för varje arbetsdag. En del av kupongen bär påskriften ”bröd”, och varje kupong berättigar till inköp av ett kilo; en annan del representerar en summa pengar. Men dessa kuponger kan inte betraktas som sedlar, eftersom de bara kan bytas mot varor, och detta endast i begränsad omfattning ... Alla pengar i Alcora, omkring 100 000 pesetas, är j kommitténs ägo. Kommittén byter ut ortens produkter mot andra varor, som saknas, men det den inte kan anskaffa genom byte köper den. Pengar bibehålles emellertid bara som ett provisorium ...

Det hindrade inte att man kunde få pengar av kommittén, om exempelvis en lantbrukare behövde dem för att besöka en flicka i grannbyn, eller gå till en medicinsk specialist. På alla sådana platser spelade ”rättskommittéerna” en stor roll: i Lérida, ett bra exempel, var den sammansatt av en tredjedel POUM, en tredjedel PSUC—UGT, en tredjedel CNT—FAI, varvid POUM utnyttjade sin gamla starka ställning i den staden. Ordföranden och åklagaren var båda sotare.

Längre ner på kusten, i Valencia, hade talmannen i cortes Diego Martínez Barrio, som hade flytt dit sedan han misslyckats med att bilda en regering i Madrid den 18 till 19 juli, organiserat en junta som skulle styra de fem provinserna i öster. Den juntan tvingades till större overksamhet inför den lokala kommittén än *la generalidad* inför den den antifascistiska miliskommittén. Martínez Barrio var till och med tvungen att bo på landsbygden inte i Valencia, efter rebellofficerarnas kapitulation i kasernerna den 31 juli. Den framgången gav makt och myndighet åt den lokala CNT-UGT-kommittén, vars ledare var en vänsterorienterad officer som tillhörde det gamla UMRA, överste Ernesto Arín. Den verkliga makten låg i händerna på en revolutionär löjtnant, José Benedito, medlem av det självständighetsivrande vänsterpartiet i Valencia och ordförande i den lokala försvarskommittén. Men trots att CNT var starkt och dominerade hamnen samt transport- och byggnadsarbetarna, var Valencia ändå mera borgerligt än Barcelona, med betydligt färre expropriationer. Anarkisterna i Valencia hade huvudsakligen varit *treintistas*, och landsbygden hade i stor utsträckning röstat på CEDA i februari. UGT hade stort inflytande bland manschettarbetarna. Republikanerna, med anhängare inom den lägre medelklassen och bland de förmögnare bönderna i Valencias huerta, konstbevattningsområde, var splittrade mellan dem som under nuvarande omständigheter såg en chans för en separatiströrelse i Valencia och dem som stödde Azaña och Giral. Det obetydliga kommunistpartiet i Valencia var det enda som stödde regeringsdelegationen, ledd av Martínez Barrio. Det vann senare stöd 'bland de rika bönderna i Valencia, på grund av sitt försvar av utdelning av exproprierad jord till enskilda lantbrukare, mot anarkisternas planer på kollektivisering. På andra håll i östra Spanien stred anarkister och socialister om makten i olika byar. Alcoy, en av frigörelsesträvandenas gamla bastioner, var anarkistisk, jämte Jativa, Elche och Sagunto, medan Alcira och Elda var socialistiska. I Castellón, Alicante och Gandia delade de båda rörelserna makten.

I Andalusien var revolutionen anarkistiskt inspirerad, utan den brännpunkt som Barcelona tillhandahöll för revolutionen i Katalonien. I de flesta *pueblos* smälte gamla kommunstyrelser samman med de nya kommittéerna. Kontrollen av vägar och offentliga tjänster delades upp mellan tjänstemän och milismän som utnämndes av kommittén. Varje stad handlade på eget ansvar. Det förekom också fientligheter mellan anarkistledarna, i städer som Málaga och

mindre landsortsstäder. De förstnämnda ville göra sig gällande i småstäderna och mötte motstånd bland de lokala ledarna, som såg detta som ett angrepp på deras egna rättigheter. Den socialistiska jordbruksunionen, FNTT, sköts trots sitt medlemsantal åt sidan av extremisterna: ”Vi i socialistpartiet övermannades. Vad kunde vi göra? De människor som tog över tänkte bara på våld. Vi träffades knappast någon gång, sanningen att säga. De som grep makten hade så föga politisk medvetenhet att de berövade småbrukarna det lilla de hade.” Så skriver Ronald Fraser i sin bok The Pueblo.

På många orter avskaffades den privata äganderätten, jämte betalning av skulder till butiksägare. I Castro del Rio nära Córdoba (i många år ett av anarkismens stora centra i Spanien) inrättades en regim som kan jämföras med anabaptisternas i Münster år 1530. Allt privat varuutbyte förbjöds, byns krog stängdes, invånarna förverkligade sin länge närda önskan om avskaffandet av kaffe. ”De ville inte njuta det goda liv som levts av dem de hade berövat äganderätten”, konstaterade Borkenau, ”utan de ville bli kvitt deras lyx.” På många håll i detta område hade anarkisterna ryckt till sig initiativet mot myndigheterna, och i stället för att efteråt tala om sitt motstånd mot upproret brukade de kalla denna tid den ”när folket reste sig mot señoritos”. De stora godsen i denna trakt fortsatte ofta att brukas av sina förutvarande lantarbetare, som inte fick någon lön men som försörjdes av byförråden, efter behov. (Några klagade senare över att de nya bykommittéerna uppförde sig precis så som de maktägande alltid gjorde: ”De åt de feta bitarna.”) Mellan de olika *pueblos* rådde ett osäkert förhållande. Inom området fanns det gott om platser där det revolterande civilgardet hade övergivit sina garnisoner och, efter att ha dragit sig tillbaka till kullar, kloster och andra lätt försvarade punkter, höll ut på obestämd tid som stråtrövare, med plundringståg i grannskapet. Det längst överlevande lägret av denna typ upprättades av kapten Cortés i civilgardet, i klostret Santa María de la Cabeza i bergen utanför Córdoba. Det fanns liknande läger med anarkistiska ”fredlösa” inne i rebellernas Andalusien, som plundrade landsbygden och återgick till det banditväsen, som anarkismen en gång i tiden delvis hade utgjort en politisering av.

Revolutionens allmänna anarkistiska mönster i Andalusien skiftade i Jaén, som i många år hade haft många UGT-anhängare, och i Almería, där hamnarbetarna huvudsakligen var kommunister. Civilgardet skickades bort, men de lokala kommittéerna organiserade sina egna miliser, som patrullerade landsbygden två och två, så som civilgardet också hade gjort. Kommittén trädde vanligen i jordägarens ställe och fortsatte att ta emot dennes halvpart, från arrendatorer som var lika missbelåtna nu som förut. I den oregelbundet byggda, stagnerande staden Andújar, exempelvis, dödades visserligen fem personer ur medelklassen, men den jord de ägde exproprierades-inte. UGT överlät förvaltningen av de stora egendomarna i närheten åt kommunstyrelsen, med resultat att lantarbetarna arbetade lika många timmar som tidigare; för samma svältlöner. Kommittéer som skötte dessa byar valdes ibland av folkförsamlingar, stundom utnämndes de av folkfrontens partier.

Revolutionen i Málaga, behärskad av CNT och FAI, kännetecknades av sin godtyckliga ineffektivitet. Málaga var så gott som helt avskuret från det övriga republikanska Spanien (på grund av nationalisternas grepp om Granada, i nordost), staden levde under dagligt hot om angrepp från luften, med ständiga rykten om att anfall till lands skulle sättas in. Nerverna var hårt spända: ”De kommer att förstöra dig, Málaga. Dina laster har dömt dig”, sade en anarkist som såg de brinnande kyrkorna från en by utanför staden. Antonio Fernández Vega, civilguvernören, ”blott och bart en stämpel” för de segerrika arbetarna, verkade enligt den franske journalisten Louis Delaprée att vara ”en blek girondist som skalv inför jakobiner, i jämförelse med vilka våra var rena småbarn”. Till slut erkändes kommittén för offentlig säkerhet officiellt av Madrid, och dess ordförande, en socialistisk skollärare vid namn Francisco Rodríguez, utnämndes till civilguvernör. Den kommittén påtvingade inte provinsen sin myndighet: Motril, Vélez Málaga och Ronda skötte sina egna angelägenheter under anarkistisk ledning, medan de gamla kommunstyrelserna sopades undan. Men när

anarkistmilisen ockuperade Puente Genil i provinsen Córdoba meddelades det att den, efter kriget, skulle införlivas med Málaga. Följaktligen måste det ha existerat provinsiell lojalitet. I Ronda ”kollektiviserade man inte, fördelade inte, man socialiserade allt”. I själva Málaga inrättades under tiden ett militärkommando av en grupp sergeanter som utropade sig själva till överstar, och sedan blev en verklig överste, Romero Bassart från *regulares*, som hade flytt från Marocko, deras chef,

Det republikanska området längs Spaniens nordkust var avskuret från Madrid och Barcelona av de truppenheter som opererade under befäl av general Mola. Här tillkom tre samhällen, ett som koncentrerades kring Bilbao och San Sebastián, ett kring Santander och ett kring Gijón. I de förstnämnda städerna och runt om i provinserna Vizcaya och Guipúzcoa såg de baskiska .nationalisterna till att en medelklassens samhällsordning bevarades. Både, Bilbao och San. Sebastián, och området runt dem, kontrollerades av försvarskommittéer, men i dessa var de baskiska nationalisterna i majoritet. Endast anarkisterna (som var starka bland fiskarna och byggnadsarbetarna) var benägna att sätta sig till motvärn mot baskerna, som betraktade arbetarklassens partier med misstro. Följaktligen tilläts inte i den nya baskiska motoriserade poliskåren några medlemmar av de revolutionära
vänsterpartierna, fastän det fanns personer som eventuellt hade föredragit att stå på rebellernas sida. Omkring femhundra personer mördades antagligen i de baskiska provinserna, bortsett från överste Carrasco och några officerare och falangister som deltog i upproret. Anarkisterna bar i första hand ansvaret. Den baskiske ledaren Irujo påpekade att han och hans kolleger under flera dagar praktiskt taget var fångar hos CNT, som i själva verket hade gått i spetsen för motståndet mot upproret. Men efter de första dagarna i augusti förekom föga förföljelse av över- eller medelklassen. (Dock hölls 3 000 politiska fångar på fängelsefartyg och i befästningar, bland dem många kvinnor, och barn.) Prästerna gick oantastade och gudstjänsterna fortsatte. Endast två kyrkor hade bränts, i San Sebastián. Expropriation av kapitalisters ägodelar skedde endast om de hade deltagit i upproret. Sådana personers egendom överantvardades till en statlig styrelse med representanter för de anställda, men som de inte kontrollerade.

De enda åtgärderna i fråga om sociala förändringar i de baskiska provinserna var ett påbud som förbjöd alla att vara chefer för mer än ett företag (ett hårt slag mot de baskiska miljonärerna, men inte mot bourgeoisien), den nedsättning av arrendeavgifterna med 50 procent som gällde på andra håll i det republikanska Spanien samt inrättandet av en ny socialhjälpsbyrå för behövande. Vapenindustrin i Vizcaya — kanonverkstäderna i Eibar, handeldvapensfabrikerna i Guernica och Durango, granat- och granatkastarfabrikerna i Bilbao — övertogs givetvis av Bilbaos försvarskommitté. De baskiska nationalisterna fick också kontrollen av sina provinsers ekonomiska struktur. Nya styrelser bildades för att sköta de baskiska bankerna.

Trots denna återhållsamhet råkade baskerna i konflikt med kyrkan. Biskoparna i Vitoria och Pamplona fördömde, i ett herdabrev som sändes i radio den 6 augusti, de baskiska katolikernas anslutning till den republikanska sidan. De baskiska prästerna överlade gemensamt, under ledning av generalvikarien i Bilbao, och rådde de baskiska politiska ledarna att fortsätta att stödja republiken. Skälen till detta råd var att det icke fanns några bevis för att herdabrevet var äkta, eftersom inga kopior av det hade anlänt; att herdabrevet icke hade utfärdats med vederbörlig auktoritet, då det blott och bart varit en radioutsändning; att det fanns antydningar om att biskopen av Vitoria icke ägde full handlingsfrihet; att biskoparna icke kunde känna till sanningen om det som skedde i provinserna Guipúzcoa och Vizcaya; slutligen att en; förändrad inställning bland de baskiska nationalisterna skulle drabba många människor och kyrkan med omätliga olyckor. Därefter fortsatte de baskiska prästerna att trotsa, stannade kvar hos sina församlingar, vilkas andliga, behov de också i fortsättningen tillgodosåg. De inskred till hjälp för personer som riskerade våld från vänsterhåll, särskilt sina bröder i Asturien och Santander. De baskiska katolska politiska ledarna fortsatte att stödja republiken och deltog

senare i dess styrelse. Deras förbindelser med Madrid var aldrig goda, avståndet bringade oreda i de ideologiska problemen. De rättfärdigade sin hållning i stort sett genom att hävda, att de fyra villkor som Thomas ab Aquino uppställt såsom tillstädjande ett uppror mot staten icke uppfyllts, och att påvliga encyklikor på senare tid hade antytt att revolten aldrig varit laglig.

Längs kusten i Asturien komplicerades situationen av motståndet från civilgardet i Simancas-kasernen i Gijón under överste Pinilla, och av Arandas försvar av Oviedo. Men under belägringen blev förbindelserna mellan UGT, CNT och kommunistpartiet i Gijón intimare än de varit till och med år 1934. Till en början delades makten mellan rivaliserande myndigheter: krigskommittén i Gijón, under ledning av CNT:s Segundo Blanco, och folkfrontskommittén i Sama, ledd först av González Peña, den gamle socialistledaren från 1934, och senare av en annan socialist, Amador Fernández. Dessa maktägande förenades till slut. Belarmino Tomás, en socialistisk parlamentsledamot, blev guvernör i provinsen Asturien, med regeringsbefogen-heter anförtrodda honom, så som de, .mindre effektivt, hade anförtrotts Martínez Barrio i Valencia.. De betydelsefulla kolguvorna i Asturien kontrollerades av ett råd, bestående av en direktör som representerade staten, vissa tekniker, en biträdande direktör och sekreterare som valts av gruvrådet i Asturien samt tre arbetare. Denne direktör kunde icke agera utan arbetarnas medgivande.

Belägringsföretaget mot Aranda sköttes alltjämt av de politiska ledarna. Gijón låg under ständig beskjutning från den nationalistiska kryssaren *Almirante Cervera*. Stadens befolkning var fattig, puritansk: och hyste stor förtröstan inför framtiden. En väldig affisch på planken visade ett rött Spanien och, i mitten, en fyr vars ljusstråle sträckte sig. över Europa. Texten löd: ”Spanien skall, vara ett ljus för världen. Leve Folkfronten i Asturien!” Nattetid brukade högtalare på tomma gator 'böla ut falska goda nyheter från fjärran. krigsskådeplatser. Gijón, som ligger högt uppe vid kanten av den vresiga Atlanten, gav intryck av att vara en enslig sovjet alldeles på egen hand. Vad Santander beträffar var staden en UGT:s fjärran utpost, som dess gamla ställning som Kastiliens enda hamn kunde antyda. Dess försvarskommitté, under ledning av en viss Juan Ruiz, handlade också så gott som oberoende av den centrala regeringen i Madrid.

Ända från början av inbördeskriget hämmades den militära taktiken i dessa nordliga områden, som förblev republiken trogna, av skilda politiska inriktningar. Det enda de efter några veckors krig hade gemensamt var bristen på livsmedel. Det fanns öl, cigarretter, ost och lite fisk, men inte mycket att äta. Norra Spaniens symboliska gestalt i slutet av år 1936 var den invånare i Gijón som var känd såsom ”mannen katterna är rädda för”. Han kunde slå ner på en katt från tjugo meters håll. Den kvällen stod det kyckling på middagsmatsedeln.

Vad det republikanska Spaniens gamla gränser angår, kom morden på många karabinjärer, eller det faktum att de flydde, gränsövervakningen att bli en de lokala kommittéernas angelägenhet. Några tullstationer sköttes av de gamla tjänstemännen, under kontroll av nya kommittéer. Så togs, trots den katalanska regeringens formella begäran, de tre förnämsta kontrollstationerna vid den katalanska gränsen mot Frankrike om hand av CNT — särskilt den anarkistiske borgmästaren i Puigcerdá, ”krymplingen från Málaga” Antonio Martín, behand-lade sin sträcka av gränsen som om den vore hans egen jord, till dess att han mördades av kommunister i april 1937.

President Azaña, som i Radio Nacional den 23 juli offentligt vädjade till spanjorerna att sluta upp bakom republiken, inte stödja revolutionen, uttalade senare ett skarpt fördömande av ”rrrevolutionärerna”, som han kallade dem. Han gjorde det via ”Garcés”, en av personerna i hans berömda fantasidialog *La velada en Benicarló*: ”Var fanns den nationella solidariteten? Jag såg den ingenstans. Husets tak fattade eld, och grannarna ägnade sig, i stället för att hjälpa till att släcka branden, åt att plundra byggnaden, stjäla allt de kunde komma över. Något av

det allra gemenaste i dessa händelser var den allmänna oredan, angreppet på staten.” Det tråkiga var emellertid att huset höll på att störta samman, och Azaña hade jämte Casares Quiroga varit dess alltför optimistiska väktare veckorna innan. Under återstoden av kriget uppträdde Azaña som en passiv lärd och författare, även om han fortfarande var president. Han odlade, ofta alltför påfallande, Montaignes stillhet och frid i sitt slott, medan landsbygden stod i lågor: en helt annan man än den högdragne, skeptiske, självmedvetne vältalaren från år 1931. Hans chef för ett militärt hushåll 1936, major Casado, som skulle spela en avgörande roll under inbördeskrigets sista veckor och som i stort sett delade Azañas politiska uppfattning, anklagade till slut denne direkt för inbördeskrigets utbrott.

19. Det första fälttåget — striderna i Guipúzcoa, Aragonien och Guadarrama-bergen — Alcázar i Toledo — en beräkning av styrkeförhållandena i juli 1936 — vapen från utlandet?

Den 22 juli var det krig i Spanien snarare än uppror, eller motstånd mot det. Överallt gav det jubel som hade följt på upprorets nederlag (eller seger) vika för fruktan att arméer var på marsch mot vänsterns eller högerns revolutionsfest. Fackföreningarnas och partiernas miliser, också i de minsta städerna, började betrakta sig som soldater, inte bara som gatuslagskämpar, vid sidan av polisen, kravallpolisen och civilgardet eller den reguljära armén. På liknande sätt organiserade generalerna ”förband” enligt det mönster de hade tillämpat i de marockanska krigen, för att som de hoppades och trodde fullborda krossandet av revolutionen. Redan den 19 juli skickade Mola sin adjutant, den andalusiske översten García Escámez, söderut med 1 000 man, huvudsakligen frivilliga, två kompanier *requetés* och ett kompani falangister, för att undsätta Guadalajara. Det kunde han ha åstadkommit, om han inte hade stannat för att trygga upprorets seger i Logroño, där militärguvernören hade varit ovillig att engagera sig. Mola hade fordon, bensin och manskap, men föga ammunition: om han skulle segra, måste det ske snabbt. Som det nu var nådde denna första anfallsstyrka en punkt dryga trettio kilometer från Guadalajara, innan den fann att den hade råkat ut för en kombination av milis och reguljära trupper från Madrid. Därför drog sig García Escámez tillbaka till norra delen av Somosierra-passet, över Guadarramakedjan, den östligast belägna av inkörsportarna till Madrid. Här hade järnvägstunneln för nationalisternas räkning hållits av en skara unga monarkister i Madrid, under bröderna Miralles, sedan den 19 juli. Mot dem ryckte nu fram republikanska styrkor som tidigare hade erövrat Guadalajara.

Nordväst om Madrid gav sig vid midnatt den 21 juli i väg från Valladolid ett blandat förband, kanske två eller trehundra man starkt, av reguljära soldater och falangister, under överste Serrador (en av de sammansvurna från år 1932), likaså mot Madrid via Guadarramabergen, och det utspelades scener av våldsam entusiasm. Det gick mot det västliga pass som kallas Alto de León. Den styrkan åtföljdes av Onésimo Redondo, grundaren av JONS i Valladolid, nyligen frigiven ur fängelset i Avila, och en annan ung falangistledare som senare skulle få stor betydelse, José Antonio Girón. Alto de León hade erövrats av en milisstyrka från Madrid. Rebellerna insåg vikten av att hålla sina fiender bortom den punkten. Båda dessa bergspass, avgörande för försvaret av Madrid, intogs av rebellerna den 22 respektive 25 juli. Därefter tvingade ammunitionsbrist Mola att göra halt. Under de närmast följande dagarna tycktes den bristen vara hopplös, och endast en speciell sändning från Franco satte honom i stånd att fortsätta. Samtidigt hade Mola också sänt tre ytterligare förband från Pamplona, under överstarna Beorlegui, Latorre och Cayuela, bestående av *requetés*, falangister och reguljära trupper (dock övervägande frivilliga), i riktning mot de baskiska provinserna. De trupperna uppgick till 3 430 man, och de drog ut ”i en atmosfär av fest snarare än av krig”.

Ettusen tvåhundra karlister tågade också ner till Zaragoza från Pamplona. Deras närvaro gjorde det möjligt för nationalisterna att företa flera straffexpeditioner mot de omgivande städerna i Aragonien. Ingen allmän offensiv mot Barcelona planerades. Men två förband gav sig å andra sidan i väg från Barcelona för att ”befria” Zaragoza. De följdes av andra längs hela frontavsnittet västerut. Kanske lämnade 20 000 man Barcelona på väg till ”fronten” under krigets första dagar, några med tåg, ty järnvägslinjerna fungerade snart väl, under arbetarnas kontroll. Det första förbandet, 2 500 anarkister under ledning av Durruti; revolutionens framgång hade skänkt honom självförtroende och kommit honom att drömma om storhet. Det förbandet gav sig av den 24 juli, under sådan upphetsning att de redan var två timmars väg från Barcelona när de upptäckte att de hade glömt sina förråd. Så gick det till när (som en propagandabroschyr uttryckte det) ”Den frie mannen fördes ut i kamp mot den fascistiska hyenan i Zaragoza”. Durruti hade som militära rådgivare en av hjältarna från år 1934, major Pérez Farras, och en förutvarande sergeant, José Manzana. Alla de förband som drog ut från Barcelona så tappert hade en politisk sammansättning: anarkistisk; katalansk eller Esquerra;

POUM; socialistisk och kommunistisk, vanligen förenade. Berömda anarkister från de senaste tjugo åren, ryktbara för märkliga brott, trädde nu i förgrunden vid fronten, som befälhavare. Utöver Durruti fanns där till exempel hans gamla kamrater bland *solidarios*: Domingo Ascaso (bror till den för inte så lång tid sedan avlidne Francisco), Gregorio Jover, García Vivancos och Antonio Ortiz, medan García Oliver stannade kvar i Barcelona för att elda alla förbanden. En annan av solidarios, Ricardo Sanz, arrangerade utbildningen av anarkistiska milismän i Pedralbeskasernerna. Förbanden inrymde också reguljära soldater: kanske 2 000 av de sammanlagt 20 000 som drog upp till Aragonien från Katalonien under denna våldsamma tid.

I början av augusti fanns republikens framskjutna ställningar vid Tardienta (högkvarteret för 1 500 man i ett PSUC-förband) och Siétamo, erövrat av den lojala garnisonen i Barbastro, nära Huesca. Det stora POUM-förbandet på 2 000 man hade sitt högkvarter i Leciñena, nordväst om Zaragoza i Sierra Alcubierre. Längs Ebro, i Osera och Pina, hade anarkisterna inrättat sig under Durruti. I Montalbán, längre söderut, förde snickaren Ortiz befäl över en heterogen skara, huvudsakligen anarkister. Durrutis förband, som nu ökat till 6 000 man, var den mest skräckinjagande av dessa styrkor, och den hade ryckt fram genom Caspe, Fraga, Peñalba till Bujaraloz, inom skotthåll från Zaragoza. Här övertalade överste Villalba, chef för garnisonen i Barbastro och nu officiellt, om än vagt, med befäl över hela fronten, Durruti att göra halt, för att inte riskera att bli avskuren. Där, inom räckhåll för Zaragoza, stannade förbandet kvar, och ljusen i staden blinkade irriterande nattetid, ”som ventilerna i en stor oceanångare”, som George Orwell senare skrev, i ”Hyllning till Katalonien”, under ytterligare arton månader. Villalbas råd var förmodligen felaktigt. Den nationalistiska linjen kan inte ha hållits av mer än högst 10 000 man, och anarkisterna och republikanerna var dubbelt så många. Vidare måste revolutionens vapen ha varit överlägsna; det fanns åtminstone 100 000 gevär i Barcelona, jämte cirka 150 artilleripjäser. Milismännen i Aragonien uppgick i augusti till ett antal av 18 000. Men många av dem kan ha varit soldater eller gamla soldater. Nationalisterna i Zaragoza hade förmodligen 4 000 man i armén, omkring 18 kompanier civilgardister och karabinjärer, cirka 1 500 karlister, 2 000 falangister och kanske t 000 andra frivilliga den första veckan. Den 22 augusti fanns det omkring 14 000 man på nationalistsidan på fronten från Pyrenéerna till Teruel. Men den reguljära femte divisionen, i Zaragoza, var alltjämt en organiserad stridsstyrka, medan den gamla fjärde divisionen, i Barcelona, hade upplösts.

Fronten utgjordes av en framskjuten, delvis befäst ställning på högländ mark, med omkring 300 man i byn där bakom. En sådan skara, med ungefär sex lätta fältkanoner och två haubitser, kunde ha föga eller ingen kontakt med förbandet i nästa by, eller på nästa bergstopp. Anarkisterna var okunniga i fråga om krig, disciplin och till och med geografi, och de erkände endast motvilligt att striderna behövde organiseras. Följaktligen rådde det förvirring. I alla de *pueblos* som milisen från Barcelona drog fram genom hade man dock räckt revolutionen en hjälpande hand. Så till exempel hade folket i Lérida beslutat att skona sin katedral undan lågorna. Durruti satte snart stopp för ett så kallsinnigt beteende. Katedralen brändes ner. Men Durrutis våldsamma framfart gjorde honom avskydd av bönderna i Pina, fastän det på andra platser fanns till och med monarkister som vittnade om anarkistledarens tolerans. Den enda ort där det tycks ha förekommit verkliga strider var i Caspe, där civilgardesbefälhavaren, kapten Negrete, oförväget höll stånd i många timmar. Durruti gjorde ingen hemlighet av sina revolutionära förväntningar:

> Det är möjligt — så berättade han för den ryske journalisten Koltsov, i sitt högkvarter i ett övergivet lanthus mellan Bujaraloz och Pina — att endast hundra av oss kommer att överleva, men med de hundra skall vi tåga in i Zaragoza, krossa fascismen och utropa den frihetliga kommunismen ... Jag skall vara den förste som går in i Zaragoza; jag skall där förkunna den fria kommunen. Vi skall inte underordna oss vare sig Madrid eller Barcelona, inte heller Azaña eller Companys. Om de så önskar, kan de leva i fred med oss; om inte, skall vi marschera till Madrid ... Vi skall visa er, bolsjevikerna, hur man gör revolution.

Befälets uppbyggnad var oklar: teoretiskt underställd försvarsrådet i den katalanska regeringen, överste Díaz Sandino, var García Oliver den verklige militäre organisatören i Barcelona. Överste Villalbas befogenheter sträckte sig inte långt. Förbandens befälhavare var med i eller representerade vid *Delegació del Front d'Aragó*, tillsammans med några officerare ur den reguljära armén, men detta var ej effektivt. Inga rapporter sändes till Madrid, den taktiska ledningen lyste med sin frånvaro.

På andra sidan var nationalisterna organiserade på liknande sätt, fastän deras officerare garanterade militär disciplin. *Requetés* och falangisterna, med Jesús Muro i spetsen, den lokale *jefe territorial*, var besatta av ett raseri lika stort som deras motståndares. De blev ytterligare förbittrade när ett ensamt republikanskt bombplan fällde en bomb som träffade den berömda alabasterstatyn av Den heliga jungfrun i Zaragoza. Bomben exploderade dock inte. Det var inte bara fråga om en religiös kränkning: Den heliga jungfrun hade högtidligen utnämnts till stadens generalkapten. Flygningen spelade en blygsam roll under dessa skärmytslingar: någon enstaka republikansk Fokker, Nieuport eller Bréguet drabbade samman med nationalistiska plan av samma typ, något som knappast påverkade striden men som skapade oro.

I Spaniens centrala delar var ett annat drama på väg att spelas upp. Republiken och revolutionen, som stod inför Molas framstötar över bergskedjorna, .försvarades av återstoderna av den reguljära armén och av miliserna, olustigt sammanokade och lika olustigt ledda av ett krigsministerium med radikala officerare som personal, biträdda av en del andra som var neutrala eller till och med i hemlighet illojala. Ett stort antal officerare förblev formellt lojala mot republiken, bland dem talrika generaler och två divisionsbefälhavare (en annan stannade kvar i den republikanska zonen och blev avskedad). Av de mot republiken lojala officerarna förklarade antagligen hälften den slump att de råkade befinna sig på republikanskt territorium vid tiden för upproret rationalistiskt såsom lojalitet mot republiken. Andra hade blivit vänsterns män, socialister, republikaner eller till och med kommunister. Några sympatiserade med anarkisterna. Spaniens politisering hade förvisso påverkat armén. Bland dem som förmodligen stödde regeringen av en slump snarare än av övertygelse var den maklige general Miaja, chef för infanteribrigaden i Madrid. Andra kände, sig förpliktade att stödja republiken på grund av den ed de svurit den, som till exempel major Vicente Rojo. Överste Hernández Sarabia, en republikan som hade varit chef för Azañas livgarde år 1932, arbetade som krigsministerns allmänna samordningsman, med major Menéndez som sin medhjälpare. Till följd av krigsminister Castellos svårmod inför händelseutvecklingen blev Hernández Sarabia i realiteten krigsminister (han blev formellt utnämnd i början av augusti). General Riquelme, som hade deltagit i den beryktade sammansvärjningen mot Primo de Rivera 1926, utnämndes till överbefälhavare i Madrid och försökte vinna regeringsinflytande över milisstyrkorna genom att utse officerare ur den reguljära armén till att leda dem, eller åtminstone att ge deras ledare råd. De båda bröderna. Galán, Francisco och José Maria, löjtnanter i resp. civilgardet och karabinjärerna, båda kommunister, bröder till ”hjälten från Jaca”, ledde milisen norrut till passet i Somosierra, jämte anarkistiska förband under ledning av framstående män inom CNT i Madrid, sådana som Cipriano Mera eller Teodoro Mora.

Ytterligare en styrka ryckte fram i riktning mot Avila, för att avskära staden från passet i Alto de León. Den anfördes av överste Mangada, den originella poeten och officeren (vegetarian, nudist och teosof), inom armén väl känd för sin radikalism. Fastän han erövrade flera *pueblos*, där civilgardet hade tagit ställning för nationalisterna, kom han inte längre än till Navalperal, cirka tjugo kilometer från sitt mål, eftersom han, trots sin popularitet, fruktade att förlora kontakten med Madrid. Hans misslyckande att gå vidare mot den då illa försvarade staden Santa Teresa förklarades av nationalisterna bero på att helgonet självt uppenbarade sig, hon som förment (men säkerligen icke enbart symboliskt) missledde Mangada genom att säga att Avila var ”fullt av beväpnade män”. Inte desto mindre var Mangadas framryckning tillräcklig

för att få hans män att föra honom i ett triumftåg till Puerta del Sol i Madrid och att utse honom till general. Mot honom kämpade en styrka som brutalt men inkompetent leddes av major Lisardo Doval, och Dovals misslyckande gav Mangada ett rykte han knappast förtjänade. Mangadas berömda förband hade ett vildsint utseende, med ett stort påhäng från kaféerna i Madrid (också prostituerade), vilket kom det att verka snarare som en medeltida trupp än en från vårt sekel. Hans hustru plågade ständigt ministeriet i Madrid för att få pennor, regnkappor, till och med visselpipor.

Under tiden utkämpades striderna vid Alto de León och Somosierra, inbördeskrigets första verkliga bataljer, med utomordentlig våldsamhet. Republiken borde ha fått övertaget, för trots att antalet män måste ha varit ungefär detsamma, hade republikanerna Madrids tre artilleriregementen, och deras närhet till Madrid skapade manövreringsöverlägsenhet. De hade tillgång till omkring 100 000 gevär och hade förmodligen ett bättre flygvapen. Regeringen hade genom ett dekret befriat alla soldater från plikten att lyda sina officerare (det bidrog till att lämna rebellofficerare utan trupper) och .hade sedan krävt att det skulle bildas, under befäl av yrkesofficerare, tjugo frivilligbataljoner som skulle omfatta förutvarande soldater och som skulle kämpa tillsammans med milisen. Men ständigt uppstod svårigheter mellan de militära befälhavarnas och de politiska ledarnas intressen. Så till exempel övergav anarkisterna en postering som kontrollerade vattenreservoarerna i Madrid, på grund av meningsmotsättningar med den republikanske befälhavaren. Det var blott en slump att detta icke upptäcktes.

På båda sidor sköts fångar. (Båda parternas läkare hade all möda att förhindra, att också de sårade sköts på sina bårar.) Luftstriderna var obetydliga, som i Aragonien, och det verkade faktiskt att vara till föga gagn att ha så många jaktplan som republiken hade, om det fanns få jaktplan att angripa och få bombplan som var i stånd att utöva någon större verkan på markstriderna. Det lilla antalet nationalistiska flygplan fick en demoraliserande verkan. Hur många som dog under dessa dagar kommer aldrig att bli känt, ty ingen vet hur många eller vilka som drog ut i striden: säkerligen inte mer än 5 000. Att döma av det stora antal officerare ur den reguljära armén som dog på den republikanska sidan, kaptener i civilgardet eller kravallpolisen, måste milisens förluster ha varit betydande, på grund av den förvirring som rådde mellan milisgrupper och yrkesmilitärer, men också på grund av milismännens naiva mod. (Falangisten Onésimo Redondo dödades av milismän som hade trängt igenom bakom linjerna, i ett bakhåll i byn Labajos på stora landsvägen till Madrid.) På den republikanska sidan blev överste Castilló, som förde befälet i Alto de León, antingen dödad av sina egna män, eller också begick han självmord sedan hans son stupat i striderna. Men det var inte lätt för en officer att anföra en skara män som krävde att planerna skulle röjas före en attack. Både kapten Condés och Luis Cuenca, de män som hade med Calvo Sotelos död att skaffa, mötte själva döden här, tillsammans med åtskilliga andra ur sin generation inom kravallpolisen och den socialistiska ungdomsrörelsen.

I likhet med de arméer som hade dragit ut från Barcelona var Madrids milismän (i augusti förmodligen totalt 40 000 man) organiserade i förband på omkring trehundra man. De lade sig till med typiska namn, många erinrande om gamla revolutioner och fjärran gatuslagsmål, sådana som ”Pariskommunen” eller ”Oktober nr 1”. Andra antog samtida politiska ledares namn, som La Pasionaria. Det fanns flera bataljoner som kallades Stålbataljonen, av den anledningen att den påstods vara den utvalda skaran inom den union av politiska partier som bildat den. Förband uppsatta av krigsministeriet stod under befäl av yrkesofficerare, men det gjorde inte milisbataljonerna. Den mest berömda av de republikanska milisstyrkorna i bergskedjorna var den som organiserades av kommunistpartiet, Femte regementet.

Det förbandet hade som sin grundval kommunistmilisen, MAOC, men andra anslöt sig som följd av en rekryteringskampanj under ledning av La Pasionaria. Det första högkvarteret var i Francos Rodríguez' salesiankloster i Madrid. I slutet av juli hade 1 000 medlemmar av ”Femte regementet” dragit ut till fronten. De hade sina egna reserver, krigsförrådssystem och sitt eget

artilleri. De tillämpade också bruket av politiska kommissarier, så som Röda armén under det ryska inbördeskriget, i syfte att klargöra för soldaterna vad de kämpade för. I teorin var kommissarierna såväl i Femte regementet som i Röda armén knutna till befälhavarna på alla nivåer, ner till kompanichefer. Likaså var, i teorin, kommissariernas kontrasignering av alla order nödvändig. Men ingen av de bestämmelserna följdes. Den förste befälhavaren var en ung kommunist vid namn Enrique Castro Delgado. Men de verkliga drivkrafterna var den kommunistiske representanten för Cádiz, Daniel Ortega, och den italienske kommunisten Vittorio Vidali (”Carlos Contreras”). Den senare var en outtröttlig, hänsynslös och fantasifull yrkesrevolutionär. Medan han exempelvis fick rykte om sig att skjuta pultroner, fick han också Femte regementet att marschera i takt genom att hyra Madrids UGT:s orkester, under ledning av kompositören Oropesa.

Vidali var son till en arbetare i Monfalcone nära Trieste. Han hade varit en av de pådrivande i ”Arditi rossi” i Trieste under de år det nästan rådde inbördeskrig i Italien. Han emigrerade sedan till USA och så till Mexico, var elev vid en partiskola i Moskva, genomförde ett uppdrag i Tyskland och hade uppenbarligen varit i Spanien sedan 1934 som organisatör av ”Internationella Röda hjälpen”. Castro Delgado beskriver ”Carlos” som ett monster, men det råder inget tvivel om hans kompetens. Han kom åtföljd av sin hustru Tina Modotti, en italiensk kommunist med vilken han hade varit invecklad i den mystiska affären med mordet på den kubanske kommunisten Julio Antonio Mella år 1929. Under Carlos' ledning dök vissa berömda militära ledare upp — i synnerhet Enrique Lister, en gång i tiden stenbrytare, och Juan Modesto, en förutvarande vedhuggare som hade varit organisatör av MAOC sedan 1933 och korpral i de infödda trupperna i Marocko. Lister hade som pojke förts från Galicien till Cuba, hade fått sin politiska skolning på byggena i Habana under diktatorn Machadas tid, hade blivit kommunist i ett fängelse i Asturien 1931, tillbringat tre år i Moskva, där han gått på kurser och arbetat i tunnelbanan, samt återvänt till Spanien i september året innan. Men den man som förmodligen i själva verket utbildade Femte regementet var en portugisisk landsflykting, kapten Oliviera, och ”kapten Benito” Sánchez, en av de officerare som hade dömts för upprorisk verksamhet efter händelserna år 1934. En annan kommunistledare som trädde fram (dock inte i Femte regementet) under striderna i bergen var Valentin González, ”El Campesino” (Bonden), som var känd för sitt skägg, sin svada och sin fysiska styrka. Hans fiender sade att han fått sitt namn, liksom också sitt skägg, av kommunisterna för att locka bönderna till kommunistpartiet. Själv sade han att han hade varit känd under detta öknamn alltsedan den tid då han, sexton år gammal, hade sprängt fyra medlemmar av civilgardet till döds i en enslig vaktkur i Estremadura och sedan flytt upp i bergen. Han kämpade sedan i Marocko — på bägge sidorna, enligt honom själv. Han var en utmärkt gerillaledare, även om han förmodligen inte var lämplig 'för sitt följande befäl över en brigad eller en division.

Den mest berömda 'händelsen under denna fas av det spanska kriget inträffade i Toledo. Från Madrid hade utbildningsministern, krigsministern och general Riquelme rasande telefonerat till den 58-årige infanteriöversten Moscardó, chefen för den nationalistiska garnison som fortfarande höll stånd i Alcázar, i ett försök att få honom att kapitulera. Till slut, den 23 juli, ringde Cándido Cabello, en republikansk advokat i Toledo, till Moscardó för att säga, att om han inte inom tio minuter gav upp Alcázar, skulle Luis Moscardó, överstens 24-årige son, skjutas. Han hade tagits till fånga samma morgon. ”För att ni skall förstå att det är sant, kommer han att tala med er”, tillade Cabello. ”Vad är det som händer, min gosse?” frågade översten. ”Ingenting”, svarade sonen, ”de säger att de skall skjuta mig, om Alcázar inte kapitulerar.” — ”Om det är sant”, sade Moscardó, ”befall då din själ i Guds händer, ropa Viva España och dö som en hjälte. Farväl, min son, en sista kyss.” — ”Farväl far”, svarade Luis, ”en mycket stor kyss.” Cabello kom åter till telefonen, och Moscardó meddelade att någon nådatid inte behövdes. ”Alcázar kommer aldrig att kapitulera”, sade han och lade på luren. Luis Moscardó sköts emellertid inte där och då, utan avrättades tillsammans med andra fångar framför Tránsitosynagogan den 23 augusti, som vedergällning för en flygräd. Denna

hjältesaga blev legendarisk i det nationalistiska Spanien. Senare har den beskyllningen framförts, att telefonförbindelsen redan hade brutits den 23 juli och att ingen registrerade eller antecknade telefonsamtalet vid den tidpunkt, dådet skulle ha ägt rum.

Fästningen, Alcázar, förblev belägrad. Det var ont om livsmedel men det fanns vatten och ammunition. Förråden kompletterades inom kort genom en räd mot ett spannmålsmagasin i närheten, där man kom över tvåtusen säckar vete. Hästkött (det hade funnits 177 hästar i Alcázar vid belägringens början) och bröd utgjorde den huvudsakliga födan. Allt efter som dagarna gick blev Moscardó mindre den verklige ledaren i den belägrade fästningen än översten i det lokala civilgardet, Pedro Romero Bassart. Men Moscardó förblev den heroiska symbolen. De angripandes antal växlade mellan 1 000 och 5 000, av vilka många var ”krigsturister” som åkte ut från Madrid med sina fruar eller flickvänner för en eftermiddags prickskytte. Vad den gisslan angår, som försvararna tog i början av belägringen, hördes de aldrig mera av, och alla femtio måste antas ha delat Luis Moscardós öde.

Medan Alcázar i Toledo alltjämt höll ut, kapitulerade Loyolakasernerna i San Sebastián till baskerna den 27 juli, och civilgardet i Albacete övermannades den 25 juli. Officerarna i Valencia stormades också i sina kaserner den 31 juli, efter ett uppror av underofficerare och soldater mot dem. De som inte dödades under angreppet ställdes inför rätta, och i många fall avrättades de. De återstående platser där nationalistiskt motstånd gjordes inom republikanskt område var därför Oviedo, Simancaskasernerna i Gijón, Alcázar och en eller ett par isolerade orter i Andalusien.

Samtidigt höll skiljelinjen i själva Spanien på att ändras, i söder samt i norr och nordost. De hittills fåtaliga medlemmarna av den afrikanska armén, legionärer och *regulares*, som hade transporterats över Gibraltarsund, var tillräckligt många för att avsevärt utvidga det område som behärskades av general Queipo de Llano från Sevilla. Huelva, hela södra kusten från den hamnen upp till den portugisiska gränsen, det en gång rika men nu försummade området mellan Sevilla, Cádiz och Algeciras samt det mellan Sevilla och Córdoba hamnade nu i nationalisternas händer, efter en rad snabba marscher av officerare och manskap som utbildats i de marockanska krigen. I stället för att alltså blott och bart behärska ett fåtal städer i Andalusien, där upproret hade haft framgång, innehade nationalisterna ett kompakt territorium, som skar upp ett sår i den revolutionära södern. Fortfarande var Granada och flera städer på vägen dit belägrade. Men deras undsättning verkade inte långt borta. I samtliga de städer eller byar som erövrades genomfördes blodiga vedergällningar, som gottgörelse för de föregående dagarnas grymheter.

Mellan Barcelona och Madrid, de båda främsta republikanska centra och fronterna, var stridslinjen obestämd. Det förband som hade erövrat Guadalajara och Alcalá ryckte fram för att inta katedralstaden Sigüenza. Men vidare framstötar hejdades, liksom på den nationalistiska sidan, av brist på ammunition... Från Valencia körde en miliskolonn i nordvästlig riktning mot Teruel, den sydligaste rebellstaden i Aragonien. Civilgardet, som utgjorde en del av styrkan, övergick till nationalisterna så snart de nådde fronten. Fastän Teruel var inneslutet på tre sidor och major Aguado, dess nationalistiske befälhavare, dödades lyckades man inte erövra staden. Här som på andra håll sysselsatte revolutionen milismännen lika mycket som kriget. Förvirringen i området ökades av frigivandet av de vanliga brottslingarna ur fängelset San Miguel de los Reyes i Valencia. Dessa anslöt sig i huvudsak till CNT:s Järnbataljon. En av de släppta förbrytarna (trettiofyra år gammal vid tidpunkten för frigivandet, efter elva års fängelse) beskrev hur han och hans kamrater ”förändrade sättet att leva i de byar vi drog fram genom, gjorde slut på. de brutala: politiska bossar som hade plundrat och plågat bönderna och placerade sina rikedomar i händerna på de enda som visste hur man skapar. sådana ...” Han berättade hur bourgeoisien (som alltjämt behärskade händelseutvecklingen, enligt hans tolkning) planerade Järnbataljonens senare krossande, eftersom ”de kan skadas ... av de vilda, okuvliga begär vi när i vårt hjärta att bli fria som örnar på de högsta bergstopparna, som

lejonet i kampen”.

Men ändå, trots att retoriken kunde inge kämpaglöd, var järnvägarna lika viktiga för att transportera manskap och förråd från städer till fronter och från en stad till en annan. Bakom de republikanska linjerna eftersträvade CNT att hålla i gång lika många tåg som före kriget — ett slöseri med resurser, eftersom det var färre resande och annorlunda behov.

Mellan dessa båda huvudstridsplatser, längs den skiljelinje som snart började kallas ”fronten” och som var närmare 3 200 km lång, fanns det många hål, varifrån det var lätt, på ömse håll, att gå över till det andra Spanien. Många flyktingar tog sig i hemlighet över under dessa inledande veckor, från den ena ”zonen” till den andra. Många ”lojala” civilgardister anslöt sig till sina vänner på det sättet, andra flydde i båt. Så mognade gradvis lidelserna i Spanien, eller degraderades, till ett regelrätt krig.

Det krig som nu började var i många avseenden ett klasskrig. Men som vanligt under sådana omständigheter innebar det i synnerhet att medelklassen var splittrad. Det fanns otaliga fall då fäder och söner eller bröder befann sig på skilda sidor. General Pozas, civilgardets chef och republikansk inrikesminister, hade en bror som inom kort blev general Molas adjutant. Överste Romero Bassart, milisens militäre rådgivare i Málaga, hade en bror som faktiskt ledde försvaret i Alcázar i Toledo. Brodern till den republikanska flottans befälhavare, amiral Buiza, dog snart i Andalusien, där han kämpade för legionen. Hidalgo de Cisneros, som snart skulle bli flygvapenchef i republiken, hade också en bror som anslöt sig till Franco. Fyra bröder Pérez Salas skulle, år 1936, kämpa i den republikanska armén, en femte med karlisterna i Beorleguis förband. Franco själv dömde, som det har sagts, en kusin till att skjutas. (En annan kusin, kapten Hermenegildo Franco Salgado, och en bror till hans egen adjutant, var kapten på örlogsfartyget *Libertad*; han mördades av sin besättning i El Ferrol.) Carlos Baráibar, redaktör för Claridad och Largo Caballeros rådgivare i militära frågor, hade en bror som var tjänsteman i Francos ingenjörstrupper. Listan kunde fortsättas i det oändliga. Bourgeoisien visste förvisso vad klasskampen betydde. Men inte bara bourgeoisien: Largo Caballeros förtvivlan vid den (felaktiga) underrättelsen att hans älsklingsson hade blivit skjuten av nationalisterna påverkade hans omdöme. Till och med Durruti hade två bröder som var falangister. ”Så gott som alla hade någon på den andra sidan”, påpekade en gammal anhängare av CEDA, som till slut kämpade för högern, och han tillade surt men kanske inte riktigt att ”den överväldigande majoriteten ville inte slåss för någondera sidan”.

Högerns revolt var på många sätt en ungdomens revolt. Att den 64-årige general Cabanellas sattes i spetsen för *junta de defensa* skymmer det faktum, att Franco var den yngste divisionsgeneralen och att Falangens ledare oftast var tjugo år yngre än sina fiender bland socialisterna eller vänsterrepublikanerna. Familjer splittrades ofta i inbördeskriget, men det rådde ingen påtaglig generationsklyfta.

Hela antalet män under vapen år 1936 var, på papperet, obetydligt över 100 000 på halvön och 30 000 i Marocko, jämte 33 000 civilgardister, 1 000 karabinjärer och 18 000 kravallpoliser. Men i Spanien är siffror på ett papper aldrig sista ordet, eftersom som vanligt omkring en tredjedel av de värnpliktiga hade permission: män brukade inkallas i februari, få tre månaders utbildning och sedan permission åtminstone under sommaren, kanske för återstoden av sin tid i rikets tjänst. Följaktligen var det antal som faktiskt tjänstgjorde i den spanska armén omkring 66 000 man, av vilka cirka 34 000 befann sig i den republikanska zonen (jämte 12 000 ”permittenter”) och omkring 32 000 i rebellzonen (jämte 13 200 ”permittenter”). Därutöver stod den afrikanska armén, cirka 30 000 man, helt på rebellernas sida. Förmodligen stred cirka 18 000 civilgardister för regeringen, mot 14 000 för rebellerna, 12 000 kravallpoliser för regeringen, 5 000 för rebellerna, och 4 000 karabinjärer för regeringen, 10 000 för rebellerna. Vad flygvapnet angår stod troligen 3 000 man på regeringens sida och 2 000 på rebellernas, medan när det gäller flottan siffrorna kan vara 13 000 lojala och 7 000

upproriska.

Sådana beräkningar förbiser det lika stora antalet män, också på båda sidorna, som var ”lojala” eller ”upproriska” enbart på grund av geografiska tillfälligheter. Inte heller betyder i modern krigföring män mycket, om de betraktas oberoende av sina vapen, sin organisation, ledning och utbildning. Så till exempel utgjorde främlingslegionen och de marockanska regementenas 30 000 man en förträfflig, om ock brutal styrka, om de bara kunde transporteras till fastlandet. De värnpliktiga på halvön var ofta analfabeter och lika främmande för disciplin som anarkisterna. Därtill kom att många av den reguljära arméns officerare och underofficerare som tog ställning för republiken inte var veteraner från Afrika och därför hade föga strids-vana. Av omkring 12 000 officerare som antingen befann sig i aktiv tjänst eller var pensionerade tog förmodligen cirka 7 000 ställning för, eller fanns tillgängliga för rebellerna (jämte officerare i civilgardet och omkring 2 750 i Afrika). Cirka 5 000 officerare befann sig i det som blev den republikanska zonen när kriget bröt ut. Av dem sköts 1 500 och ytterligare 1 500 avskedades ur armén. Omkring 1 000 gömde sig på ambassader eller på andra håll och lyckades kanske undkomma till det nationalistiska Spanien. Cirka 1 000 i tjänst varande officerare (bland dem över 20 generaler) borde teoretiskt sett ha stått till regeringens förfogande. Det fanns också många pensionerade officerare, av vilka några var glada över att bli ombedda att tjänstgöra igen i armén, även om en del var illojala.

Vad vapnen beträffar fanns det förmodligen över en halv miljon gevär och andra bärbara vapen i hela Spanien och Marocko: civilgardet, kravallpolisen och den lokala polisen i de baskiska provinserna och Katalonien hade omkring 100 000 gevär, armén cirka 400 000. Flottan hade 30 000 gevär, flygvapnet 6 000. Det var huvudsakligen mausergevär av 1893 års modell. Det fanns också cirka 3 000 automatgevär, tillverkade i Spanien, av typ Trapote, och 1 650 Hotchkisskulsprutor, inköpta från Frankrike. Av dessa vapen hade regeringen efter upproret förmodligen något över hälften av gevären (kanske 275 000) och måhända en tredjedel av automatvapnen. Ingen vet hur många militärt användbara vapen det före kriget fanns i privat ägo, eller i de politiska partierna. Regeringen lyckades behålla omkring 400 av de 1 000 artilleripjäserna i landet, liksom också vapenfabrikerna i Trubia, Reinosa och Placencia de las Armas. Allt detta artilleri var föråldrat, huvudsakligen tillverkat av Schneiderverken i Frankrike men trots det inte lätt att samordna: haubitsarna hade kalibrar från 105 till 155 mm, kanonerna från 70 till 150 mm, kustartilleriet var grövre. Men i vapenfabrikerna, ammunitions- och sprängämnesfabrikerna (i Toledo, Murcia, Galdacano, Guernica, Eibar och Le Manjoya) fanns möjligheter till modernisering och nyproduktion. Vad stridsvagnar angår fanns endast tjugo sådana i Spanien år 1936: rebellerna hade åtta av dem, republiken tolv. I det stora hela saknade regeringen inte vapen 1936. Vad den saknade var militär ledning, organisation, yrkesskicklighet och disciplin.

Det fanns omkring 400 flygplan i landet. Cirka 100 av dem var civila plan, antingen privat ägda eller plan som användes i postverkets tjänst. (De sistnämnda, 18 plan, var stora Douglas som tillhörde LAPE (*Línea Aero Postal Española*). Flottan hade cirka 100 flygplan, huvudsakligen hydroplan, medan det egentliga flygvapnet (en avdelning inom armén och under befäl av officerare i den reguljära armén) hade 50 jaktplan, 100 spaningsplan och 30 lätta bombplan. Många (kanske en tredjedel) av de militära flygplanen var i dåligt skick, de var obeväpnade eller kunde inte flyga av andra orsaker. Följaktligen visade sig i juli 1936 cirka 200 användbara flygplan befinna sig i regeringens ägo, medan rebellerna hade något under 100. Regeringen behöll Spaniens fyra jaktplanseskadrar, med baser i Getafe och Barcelona, och en spaningseskader. Rebellerna hade inga fullständiga eskadrar, bara cirka tio jaktplan, som råkade finnas på ett av de få flygfält som de fick hand om. De nittio spaningsflygplanen av typ Bréguet XIX fördelades nästan jämnt mellan de båda sidorna. Republiken hade fem Fokkerbombplan, i motsats till rebellernas tre (inklusive det enda som förde de första främlingslegionärerna till Sevilla), och fyra bombplan av typ De Havilland Dragon, medan

rebellerna hade ett (det plan som förde den olycklige general Núñez de Prado till Barcelona). Republiken behöll de fyra Douglas DC 2 och några bombplan av typen Dornier Wal, inköpta av armén föregående år, liksom de flesta av sjöflygplanen. Postplanen och cirka femtio lätta flygplan stannade kvar i regeringens ägo, men rebellerna hade omkring ett dussin användbara sportplan, tillhörande Andalusiens flygklubb. Reserver av bomber och ammunition var på ömse håll försvinnande små. Blandflygvapnets piloter var 150 republikaner mot go nationalister, men rebellerna kunde ta i anspråk vissa privata eller pensionerade flygare, samt några andra som snabbt kunde utbildas.

Vad flottan beträffar verkade det som om regeringen där hade större överlägsenhet än inom andra vapenslag, eftersom den innehade det gamla slagskeppet Jaime 1, tre kryssare (*Libertad, Miguel de Cervantes* och *Méndez Núñez*), tjugo moderna jagare och tolv ubåtar. Rebellerna hade endast Jaime I:s systerfartyg, det lika gamla slagskeppet *España* som då låg i torrdocka, kryssaren *República* (ett gammalt fartyg) och *Almirante Cervera*, en jagare, *El Velasco*, fem kanonbåtar, två ubåtar samt några kustbevakningsfartyg. Regeringens överlägsenhet var endast skenbar. Rebellerna innehade det främsta örlogsvarvet i El Ferrol, där två nya kryssare, *Canarias* och *Baleares*, nalkades sin fullbordan, jämte Spaniens två enda minutläggare. De hade också en liten flottbas i Cádiz och en hamn i Algeciras. Mot detta kunde republiken endast ställa det lilla örlogsvarvet i Cartagena, och ingen torrdocka som passade dess kryssare: *Mahon*, på Menorca, hade en flytdocka som var lämpad för jagare och ubåtar, men inte för större fartyg. Viktigare var att revolutionen inom flottan innebar att republiken bara kunde räkna med två amiraler av sammanlagt nitton, två befälhavare på örlogsfartygen av trettioen, sju fregattkaptener av sextiofem och endast tretton korvettkaptener av 128. Dessa få officerare var också demoraliserade på grund av morden på många av deras kamrater, och på grund av sin egen osäkra ställning. Men andra omständigheter gynnade republikanerna till sjöss. Hamnarna i Barcelona och Bilbao kunde utrustas för att tjäna flottan, och de hade över två tredjedelar av Spaniens handelsflotta (omkring 1 000 fartyg, av vilka många kunde byggas om för örlogstjänst).

Om det skulle bli en långvarig kamp, verkade republiken att ha en stark ställning från ekonomisk synpunkt. Den innehade större delen av industrin, i Katalonien och i de baskiska provinserna, sätet för den spanska beklädnadstillverkningen och för dess järn- och stålindustri. I Asturien kontrollerade republikanerna landets kolgruvor, och de hade de kemiska och sprängämnesfabrikerna. De hade den spanska centralbankens guldreserv. De hade också de båda städerna i Spanien med en befolkning över en miljon (Madrid och Barcelona), och fem av de nio övriga som hade mer än 100 000 invånare. (Valencia, Málaga, Murcia, Bilbao, Cartagena. Zaragoza, Sevilla, Granada och Córdoba tog parti för rebellerna.)

De kontrollerade kanske en befolkning på omkring fjorton miljoner människor, mot rebellernas tio miljoner, och fastän Pamplona och kanske några andra städer i norr eventuellt var entusiastiska för upproret, var Zaragoza, Sevilla, Granada och Córdoba det inte. Regeringen hade till sitt förfogande troligen två tredjedelar av de 200 00 bilar som då fanns i Spanien, de flesta av de 60 000 bussarna och lastbilarna, majoriteten av de 4 000 loken och de 100 000 järnvägsvagnarna. De spannmålsodlade arealerna i Spanien var däremot så gott som jämnt fördelade, även om nationalisternas framryckningar efter några veckor kom att ge rebellerna två tredjedelar av den mark där det odlades vete. Rebellerna kunde göra anspråk på fåren i Kastilien och Estremadura, svinen i Galicien och Estremadura, liksom också på nötkreaturen i Galicien och Kastilien. Ost- och smörproduktionen, bomulls-, socker- och potatisområdena, linet och fiskeindustrin tillhörde också i stort sett rebellerna. Regeringen hade å andra sidan de bästa oliv- och vinodlande markerna, i La Mancha och Katalonien (dock inte Rioja), samt frukt-, ris- och grönsaksodlingarna längs Medelhavets kust. Nationalisterna innehade en stor del av skogarna, bland dem korkekskogarna i Estremadura och de skogbevuxna höjderna i Galicien. De hade också det tenn, den koppar och mangan

som delvis kompenserade republikens kontroll av järnet. Men det republikanska Spanien hade Almadén med dess kvicksilver. Det republikanska Spanien bidrog i själva verket i slutet av juli 1936 med 70 procent till budgeten, det nationalistiska Spanien med endast 30 procent. Regeringen behärskade omkring 645 000 km^2, rebellerna bara 296 000. Men rebellernas innehav av Marocko, de båda arkipelagerna Kanarieöarna och Balearerna (med undantag för Menorca), jämte större delen av det till det vänligt sinnade Portugal gränsande området, gav dem en strategisk fördel. Å andra sidan kontrollerade republiken de båda förnämsta inkörsportarna per järnväg och landsväg till Frankrike, liksom också den norra kusten.

Båda de stridande parterna började, oberoende av varandra, att i denna tämligen jämspelta men tragiska situation överväga att skaffa sig avgörande hjälp utifrån. Båda trodde, också oberoende av varandra, att den hjälpen bäst kunde komma i form av flygplan (fastän Mola led brist på ammunition och inte kunde rycka fram i slutet av juli, i första hand av det skälet). Flygplanet utgjorde den okända faktorn. Det verkade vara framtidens vapen. Därför blev det krig som höll på att utvecklas det första verkliga luftkriget — liksom det hade varit telefonålderns första revolt.

20. Spaniens förhållande till det övriga Europa — republiken och Frankrike — republiken och Ryssland — Franco och Hitler — Englands ställning

Under många generationer hade Spanien spelat en obetydlig roll i den internationella maktpolitiken, och utrikesfrågor hade spelat en mindre roll i den inhemska politiken. Under republikens första år hade Spanien varit en samvetsgrann medlem av Nationernas förbund, trots att Gil Robles hade kritiserat NF:s fördömande av Mussolini. Nu, om det spanska inbördeskriget utvecklades till en internationell kris, om båda sidor snart började anklaga varandra för att ge upphov till utländsk invasion, om ropen ”Vi vill inte ha några utlänningar här” skulle ljuda som stridsrop i Aragoniens ödsliga dalgångar och om så gott som varje utlänning som har skrivit om kriget inregistrerar någon spanjor, på ena eller andra sidan, som önskade att ”utlänningarna” skulle lämna Spanien för att utkämpa sina egna strider, var det ändå spanjorerna själva som, till en början, sökte hjälp utifrån, inte de europeiska makterna som yrkade på att intervenera.

Dessa vädjanden utgjorde kulmen på flera generationers vacklan när det gällde spanjorernas känslor gentemot yttervärlden. Skulle man söka efterlikna Europa, eller skulle det hållas på avstånd? Om det första var fallet, skulle då inspirationen vara det krigiska Tyskland eller det fredliga England? Unamuno trodde att en ”japanisering” av Spanien skulle fördärva alla utsikter till en nationell pånyttfödelse. En sådan ”afrikanism” gjorde Unamuno omtyckt av högern, som hade betraktat alla reformivrare såsom förfranskade (*afrancesado*) alltsedan år 1808. Men högern var inte konsekvent. De som anklagade socialisterna för att vara ”antispanska” tillbringade somrarna i Biarritz. Om katolikerna i frimureriet såg en internationell sammansvärjning, var frimurarna lika berättigade att tro, att de som var lojala mot den romerska kyrkan var indragna i en lika stor sammansvärjning, ledd såväl av den verklige som av den svarte påven. Spaniens medelklass hade givetvis livliga ekonomiska och handelsförbindelser med andra länder. Det berömda International Telegraph and Telephone Company (ITT) ägde det spanska telefonnätet. (En amerikansk tjänsteman i det bolaget på 1920-talet, Philip Bonsal, senare amerikansk ambassadör på Cuba, säger att de andalusiska godsägarna var skräckslagna inför denna uppfinning, eftersom de antog att den skulle ”göra det möjligt för revolutionärer att tala med varandra från stad till stad”.)

Andra amerikanska intressen (uppgående till sammanlagt 80 miljoner dollar) var General Motors, Ford, Firestone Rubber och en del bomullsaktier. Det brittiska Rio Tinto Company hade omfattande innehav av koppar och svavelkis, medan Tarsis Company i Glasgow också ägde en del av den spanska kopparn. Armstrong Company ägde en tredjedel av den spanska korktillverkningen. Vattenledningsverket i Sevilla var också brittiskägt. England, den största utländska investeraren, hade. cirka 40 miljoner pund (194 miljoner dollar) investerade i Spanien, av totalt 200 miljoner pund (970 miljoner dollar) utländskt kapital. Fransmännen behärskade blygruvorna i Peñarroya och San Plato samt hade byggt järnvägarna. Deras sammanlagda investeringar uppgick till omkring 28 miljoner pund (135 miljoner dollar). Belgierna hade också stora innehav av spanskt timmer, spårvägar och järnvägar och i Asturiens kolgruvor. Ett kanadensiskt bolag hade organiserat elnätet i Katalonien. Dessa, de viktigaste av många utländska investeringar, utgjorde omfattande intressen i ett så föga utvecklat land som Spanien. Förenta staterna, Tyskland, England och Frankrike ombesörjde respektive 34, 28, 22 och 12 procent av den spanska importen, och England, Tyskland, Frankrike och USA tog hand om 43, 26, 12 och 10 procent av landets export. Spansk järnmalm hade varit en standardvara inom den engelska järn- och stålindustrin under många år — 57 procent av den spanska produktionen gick till England år 1935 — och malm till England sysselsatte större delen av den spanska handelsflottan.

Sedan var Falangen, trots all dess nationalism, säkerligen inte mera representativ för den spanska traditionen än låt oss säga anarkisterna, och fastän det förekom en ökning av den ryska propagandan i Spanien före inbördeskriget, fick man också mycken information om det

nazistiska Tyskland. Det nazistiska partiet hade cirka 600 anhängare inom den tyska kolonin i Spanien, som totalt uppgick till omkring 13 000 personer. Den spanska avdelningen av den tyska arbetsfronten hade över femtio filialer. Tyska turistbyråer och boklådor växte fram under månaderna före inbördeskrigets utbrott, fastän nazisterna huvudsakligen inriktade sin aktivitet på att kontrollera tyska tjänstemäns och diplomaters uppförande. När så många ”lösningar” på Spaniens problem dryftades utövade naturligtvis exemplet från det nazistiska Tyskland, det dekadenta Frankrikes disciplinerade fiende, ett mäktigt inflytande över unga spanjorer ur medelklassen, medan åtskilliga monarkistiska officerare hade goda minnen av förbindelserna med Tyskland på tjugotalet.

I en vidare bemärkelse var det spanska inbördeskriget resultatet av allmänna europeiska idéers inverkan på Spanien. Alla Europas ledande politiska idéer alltsedan 1500-talet har mottagits med entusiasm av en grupp spanjorer och våldsamt bekämpats av en annan, utan att någon önskan att kompromissa har kommit till synes på någotdera hållet: habsburgarnas allmänna romerska katolicism, bourbonernas envälde, fransk revolutionär liberalism, romantisk separatism, socialism, anarkism, kommunism och fascism. Det var därför oundvikligt att det krig som började 1936 skulle utvecklas till en europeisk kris. Liksom i spanska tronföljdskriget, självständighetskriget och under det första karlistiska kriget blev, under år 1936, prestigen, rikedomarna och i vissa fall människorna i det övriga Europa intimt förknippade med den spanska konflikten. Allmänna europeiska tankegångar hade fört spanjorerna till krigets brant. Europeiska stater blev indragna i kriget på spanjorernas begäran. Samma stormakter blev sedan ansvariga för mycket av dess förlopp, framför allt för bistånd åt ena eller andra sidan, när den tycktes vara på väg att förlora. Under hela inbördeskriget återspeglades den omväxlande motvilja och lockelse som det övriga Europa ständigt hyst för Spanien, och Spanien för det övriga Europa, i kampens internationella komplikationer.

På kvällen den i 9 juli skickade José Giral, republikens nye premiärminister, ett telegram i klartext till den franske premiärministern: ”Överraskad av en farlig militär kupp. Ber Eder hjälpa oss omedelbart med vapen och flygplan. Broderligen Er Giral.” Det faktum att Giral sökte meddela sig direkt med sin franska kollega förklaras av det kamratliga sättet att underteckna. Ty det verkade sannolikt att Léon Blum, den nye socialistiske konseljpresidenten, skulle vara mera gynnsamt inställd till en vädjan om hjälp än den spanske ambassadören i Paris, Juan Cárdenas, en diplomat av gamla skolan. (Förmodligen var det bara 10 procent av den diplomatiska kåren i Spanien som stödde regeringen.)

Léon Blum, denne lidelsefulle och känslige fransman, hade varit Frankrikes konseljpresident endast sedan den 5 juni, i spetsen för en ministär av socialister och radikaler som åtnjöt kommunisternas stöd. I likhet med den spanska regeringen hade den bildats som ett resultat av ett folkfrontens valförbund. Fastän Blum och hans kolleger var pacifistiska till sin läggning och angelägna att fortsätta med avhjälpandet av sociala problem i hemlandet, visste de att den spanska republikens kinkiga belägenhet var av yttersta vikt för Frankrike. Ty vid denna tid förekom det i Paris, Lyon och i alla Frankrikes städer många gatusammandrabbningar mellan vänstern och högern, mellan socialisterna eller kommunisterna och fascistiska grupper, sådana som Eldkorset och *Action Française*. Blums sympati för republiken understöddes av strategiska beräkningar, eftersom ett nationalistiskt Spanien kunde tänkas bli fientligt inställt till Frankrike. Därför, när Blum erhöll Girals telegram, på morgonen den 20 juli, tillkallade han utrikesministern, Yvon Delbos, och Edouard Daladier, sin krigsminister. Båda dessa män var radikalsocialister. Trots att de kunde ha antagits sympatisera mindre med den spanska republiken än ministärens socialistiska medlemmar, gick de genast med på att hjälpa Giral.

Under tiden flög, sent den 19 juli, Luis Bolín på uppdrag av general Franco, fortfarande med Dragon Rapide-planet och fortfarande med engelsmannen kapten Bebb som pilot, till Biarritz och sedan vidare till Rom, för att hos den italienska regeringen framställa en formell begäran om tolv bombplan, tre jaktplan och ett visst antal bomber. Denna Francos begäran

kontrasignerades av Sanjurjo i Lissabon, med det som förmodligen var hans sista namnteckning före hans död. Samtidigt förkunnade en nationalistisk kommuniké stolt att ”Spaniens intressen är inte de enda som står på spel när vår trumpetstöt ljuder över Gibraltarsund”. De brittiska myndigheterna ställde till general Kindeláns förfogande, den äldste flygvapenofficer som tog parti för rebellerna, telefonlinjer på vilka han och hans vänner under de följande veckorna kunde tala direkt med Berlin och Rom.

Den 21 juli kom så tydligen den första reaktionen på den spanska krisen i Moskva. Ett gemensamt möte hölls mellan sekretariaten i Komintern och Profintern (det organ som bildats för att samordna kommunistisk verksamhet i västländernas fackföreningar). Man stödde tanken att bistå republiken, och ett nytt möte utlystes till den 26 juli. Stalins och den ryska regeringens reaktion på det spanska krigets utbrott var (vilken roll de spanska kommunisterna än hade spelat tidigare) dikterat av frågan hur det skulle påverka den ryska utrikespolitikens aktuella behov. Om, som fallet var med Kina 1926, lägliga tillfällen för kommunismen behövde offras, då skulle de offras: kommunismens mål kunde inte vara andra än Rysslands. Fruktan för krig hade kommit Ryssland att träda fram ur sin isolering under slutet av 1920-talet och bli medlem av NF år 1934, samt att avsluta fördraget med Frankrike 1935. Litvinov, utrikesministern, hade i NF vältaligt tagit till orda för den kollektiva säkerheten. En nationalistisk seger i inbördeskriget i Spanien skulle innebära att Frankrike bleve omgivet på tre sidor av potentiellt fientligt inställda länder. Det skulle göra det lättare för Tyskland att angripa Ryssland, utan att frukta franska angrepp i ryggen. Enbart av det skälet hade Stalin stort intresse av att förhindra en nationalistisk seger.

Det spanska kriget erbjöd alldeles givet det spanska kommunistpartiet, med dess disciplin, dess propagandistiska skicklighet och den prestige det åtnjöt tack vare sina förbindelser med Ryssland, stora möjligheter, men vid den tidpunkten kunde ingen förutse exakt hur mäktigt det partiet skulle växa sig. Samtidigt skulle ett övermodigt kommunistiskt uppträdande oroa England och Frankrike. Av det skälet sände Stalin förmodligen inte några order till det spanska kommunistpartiet, och till sina främsta ombud där, Codovilla och Stepanov, att fullt utnyttja varje tillfälle att gripa makten i den spanska republiken. Han tvekade också när det gällde att skicka vapen till Spanien. Stalin stod då i begrepp att inleda ett nytt stadium av utrensningarna av de gamla bolsjevikerna. Det kom måhända den ryske diktatorn att med ovanlig uppmärksamhet lyssna på Kominterns ledare vid denna tid. Dimitrov, Togliatti och Marty, för att nämna bara tre av de förnämsta internationella kommunister som då befann sig i Moskva, måste ha hyst egna känslor rörande vad den kommunistiska reaktionen på kriget i Spanien borde bli. De kunde peka på hur Trotskij, medan Stalin dröjde, redan kallade honom ”den spanska revolutionens dödgrävare och förrädare, Hitlers och Mussolinis medhjälpare”. Med gnetig försiktighet fattade Stalin alltså uppenbarligen ett beslut om Spanien: han skulle inte låta republiken förlora, även om han inte nödvändigtvis skulle hjälpa den att segra. Krigets fortsättning skulle ge honom fria händer att handla på ena eller andra sättet. Den kunde till och med möjliggöra ett världskrig, i vilket Frankrike, England, Tyskland och Italien skulle förgöra varandra, med Ryssland stående utanför, som skiljedomare. Detta kan förklara varför Ryssland, och de franska kommunisterna, var så angelägna att Frankrike skulle dras in i kriget på republikens sida. Den tolkningen av Stalins politik får ett visst stöd av Litvinovs svar på en fråga av den franska regeringen, vad den ryska reaktionen skulle bli på ett allmänt krig som följd av fransk intervention. Han medgav visserligen att den fransk-sovjetiska pakten skulle framtvinga ryskt bistånd till Frankrike, om detta land angreps av en tredje makt, men ”det skulle vara en helt annan sak, om krig utbröt såsom resultat av ett av våra länders intervention i ett tredje lands angelägenheter”.

Den ryska regeringen skulle alltså stödja agitationen för hjälp åt Spanien, tills vidare endast i form av livsmedel och råvaror, och se till att ryska fabriksarbetare lämnade ett ”bidrag”. Kominterns representanter i Spanien skulle få förstärkning. Den duglige, vänlige, bildade och

hänsynslöse italienske kommunistpartiledaren i landsflykt, Togliatti, tidigare under någon tid Kominterns rådgivare i spanska och italienska frågor, reste alltså snart till Spanien, under täcknamnet ”Alfredo”, som det spanska kommunistpartiets taktiske rådgivare. Kommunisten Ettore Quaglierini från Livorno ägnade sig åt det spanska kommunistpartiets publikationer och hjälpte landsmannen Vidali (”Carlos”) med projekteringen av Femte regementet som en modell för militär effektivitet. Ytterligare en kommunistisk internationell ledare var ungraren Ernö Gerö, ”Pedro” eller ”Gueré”, som fick ansvaret för vägledningen av kommunisterna i Katalonien. Bulgaren Stepanov och Codovilla, de två ombud för Komintern som hade vistats någon tid i Spanien, stannade kvar. Föreningen av ett snabbt växande parti och en oerfaren ledarkader gav de internationella funktionärerna speciell betydelse. Män som Stepanov struttade över den spanska revolutionshistoriens scen som om de vore gudar, visade förakt för spanjorerna, utstrålade mystik och makt men var i själva verket cyniska, rädda för Stalin och byråkratiska. Stepanov själv, i skydd av en stab av sekreterare som ”Angelita”, en ”verklig demon, vacker men kall och grym”, och ”Tjocka Carmen”, en ryska som blev chef för den förenade ungdomens kaderavdelning, etablerade ett bokstavligt tyranni inom partiets centralkommitté.

Den Västeuropeiska sektionen av Komintern, under ledning av sin lysande tyske kommunistledare Willi Münzenberg, var också aktiv från sitt högkvarter i Paris när det gällde att anknyta den spanska republikens sak till det allmänna antifascistiska korståg som hade inletts när den sovjetiska regeringen hade börjat tillämpa folkfrontens och den kollektiva säkerhetens tvillingpolitik. Münzenberg, tidigare känd som den ”Röde Hearst” i Tyskland, var ett journalistiskt geni. Med sin talang att samla hertiginnor, bankdirektörer och generaler, liksom också intellektuella, till stöd för en eller annan av sina idéer var det faktiskt han som uppfann sympatisören. Hans medhjälpare i Paris var Otto Katz, alias Simon, en tjeck som också var hans livvakt. I juli 1936 hade Münzenberg redan börjat gräla med sina chefer i Moskva, som fann honom alltför självständig. Det spanska kriget kom verkligen utmärkt väl till pass för dem som agiterade för folkfronten och den antifascistiska, följaktligen prosovjetiska saken. *”A notre secours, à votre secours”*, vädjade Romain Rolland, den franske romanförfattaren vars verksamhet var ett uttryck för den kortlivade alliansen mellan litteratur, pacifism och vänskap med Ryssland, *”au secours de l'Espagne!”* (Till vår hjälp, till er hjälp, till Spaniens hjälp!)

Medan dessa frågor tveksamt fördes på tal i Moskva och Paris hade Francos agent, journalisten Bolín, anlänt till Rom, den 21 juli. Dagen därpå sammanträffade han och markisen de Viana, en monarkist som just hade kommit från exkung Alfonso i Wien, med greve Ciano, den italienske utrikesministern. Några år senare berättade Ciano för Hitler att Franco hade sagt, att tolv transportflygplan skulle sätta honom i stånd att vinna kriget på några dagar.

Tillsammans med Francos första sändebud var Ciano entusiastisk, men givetvis måste Mussolini. rådfrågas. Det stod inte klart för il Duce vilken förbindelse Franco hade med de monarkistiska konspiratörer, som han, Mussolini, hade förpliktat sig att hjälpa år 1934. Tydligen kände inte heller Franco till detaljerna i den överenskommelsen. Det var först när Mola sände monarkisten Goicoechea, den ledande gestalten under händelserna 1934, till Rom den 24 juli som italienarna gick med på att på allvar lyssna på de spanska rebellerna. Men Franco gjorde, likaledes den 22 juli, sitt första närmande till Tyskland med begäran om hjälp. För hans räkning skickade överste Beigbeder, den förutvarande militärattaché i Berlin som hade installerat sig i departementet för inhemska frågor i Tetuán, en ”mycket brådskande begäran” till general Kuhlenthal, tysk militärattaché i Paris men ackrediterad också i Madrid, om ”tio transportflygplan, med maximalt passagerarutrymme, som skulle förvärvas av privata tyska företag och av tyska piloter flygas till Spanska Marocko. De behövdes för att komplettera de gamla Bréguetplanen när det gällde att transportera den afrikanska armén över

Gibraltarsund. (Beigbeder kände mycket väl till tidigare tyska förbindelser med Spanien i frågor som gällde vapenförsörjning. Han och Kuhlenthal hade rest tillsammans i Marocko 1935, och Kuhlenthal hade känt Franco alltsedan revolutionen i Asturien.)

Samma dag sammanträffade en nationalistisk flygvapenofficer, kapten Francisco Arranz, i sällskap med Adolf Langenheim, nazistisk partichef i Tetuán, och Johannes Bernhardt, nazistisk affärsman av preussisk härkomst, med Franco, och dagen därpå gav de sig av med ett privat brev (stilmässigt ”barnsligt”, enligt Bernhardt) till Hitler för att biträda Beigbeders begäran. De reste i ett Junkersplan som rekvirerats av Lufthansa i Las Palmas. Bernhardt, en förutvarande sockergrossist från Hamburg, ruinerad 1929, hade kommit till Marocko för att söka börja ett nytt liv. I Tetuán anställdes han först av ett bolag som sålde köksspisar och annan utrustning till den spanska garnisonen. Han hade på det sättet skaffat sig vänner i officersmässen. Både han och Langenheim såg möjligheterna till personliga fördelar, liksom också tyskt inflytande, i försäljningen av krigsmateriel till rebellerna. Bernhardt sökte nya utvägar; några månader tidigare hade han övervägt att resa till Argentina.

I Paris besökte under tiden den spanske ambassadören, Cárdenas, Léon Blum och framställde, på Girals vägnar, en begäran om 20 Potezbombplan, 50 lätta Hotchkisskulsprutor, 8 haubitsar typ Schneider, 155 mm kaliber, med ammunition, 1 000 Lebelgevär, 259 000 kulsprutepatroner, en miljon gevärspatroner och 20 000 bomber. Eftersom den franska vapenindustrin hade förstatligats, skulle köpet kräva den franska regeringens godkännande. Till Cárdenas' förvåning gick Blum med på detta. Nu kom det, så gott som samtidigt, ett telefonsamtal till Quai d'Orsay från Corbin, den franske ambassadören i London. Corbin tillhörde själv högern och var en trogen uttolkare av engelska önskningar. Den brittiska regeringen, sade han, var oroad över den franska reaktionen på krisen i Spanien. Ett möte hade tidigare arrangerats. i London, den 23 och 24 juli, mellan de brittiska, franska och belgiska utrikesministrarna för att diskutera en eventuell hänvändelse till Hitler och Mussolini om ett nytt femmaktsfördrag för kollektiv säkerhet. Baldwin ville nu att Blum skulle följa med sin utrikesminister, Delbos, till England för att diskutera Spanien. På inrådan av Alexis Léger, den på Martinique födde generalsekreteraren i utrikesdepartementet (senare känd såsom skalden och nobelpristagaren St. Jean Perse), samtyckte Blum. Légers mardröm var att Baldwins England kunde vända sig från ett vänsterorienterat Frankrike för att anknyta till Tyskland. Samtidigt avgick Cárdenas, Spaniens ambassadör i Paris (på grund av sina nationalistsympatier) och överlät åt två spanska flygvapenofficerare, Ismael Warleta och Juan Aboal, att ordna vapenaffärens detaljer, till dess att Fernando de los Ríos, den socialistiske professorn och förutvarande ministern, anlände från Genève för att överta ledningen från dem.

Den 23 juli inleddes konferensen i London, på morgonen. Blum anlände vid lunchdags. I vestibulen till hotell Claridge frågade Eden: ”Ämnar ni sända vapen till den spanska republiken?” — ”Ja”, sade Blum. — ”Det är er sak”, svarade Eden, ”men jag ber er, var försiktiga.”

Nu återspeglade naturligtvis detta råd från Eden den längtan efter fred som engelsmännen hyste vid den tidpunkten. Oppositionsledaren, Clement Attlee, kan ha givit röst åt labourpartiets medkänsla för dess spanska kamrater när han, den 20 juli, vädjade om ”allt görligt stöd”, och den engelska medel- och överklassen föredrog eventuellt nationalisterna, men ingen politiker i England hävdade att landet faktiskt skulle blanda sig i konflikten på ena eller andra sidan. Frågan var vilket slags neutralitet som skulle iakttas. Labourpartiet tyckte först att neutralitet innebar att republiken skulle få köpa vapen, från England liksom från andra håll. Här var de oense med de konservativa kritikerna av regeringen, till exempel Winston Churchill, som fastän han i lika hög grad som oppositionen var fiende till Tyskland och Italien inte direkt ansåg att den spanska konflikten hade någon betydelse för England. Churchill själv var bestört över republikens revolutionära karaktär och skrev några dagar senare till Corbin för att protestera mot fransk hjälp till republiken och för att påyrka ”en

absolut strikt neutralitet". Churchill gjorde sin inställning fullständigt klar för den då nyutnämnde republikanske ambassadören i London, Pablo de Azcárate, i oktober. När han presenterades för Azcárate av lord Robert Cecil blev han röd i ansiktet av ilska, muttrade "blod, blod, blod" och vägrade att ta spanjorens framsträckta hand.

Eden försökte i utrikesministeriet att trygga denna politik, både för England och för Frankrike, fastän han hatade diktatoriska regeringar. Engelsmännen antog att den tyska remilitariseringen av Rhenlandet i februari, och den italienska erövringen av Abessinien, hade mättat diktatorerna, som nu kunde förmås att bidra till att skapa en ny europeisk ordning. I den planen var "den spanska krisen" ett ovälkommet avbrott. Baldwins instruktioner till Eden hade varit att "på inga villkor, franska eller andra, får han föra oss in i striden på ryssarnas sida". Edens enda åtgärd hade i själva verket varit att beordra brittiska örlogsfartyg till spanska hamnar för att skydda engelsmäns liv. (Den 24 juli fanns nitton fartyg, dels från hemmaflottan, dels från Medelhavsflottan, utspridda längs den spanska kusten.) Eden hade också tagit emot den spanske ambassadören López Oliván och meddelat honom att det inte skulle bli något förbud mot export av civila flygplan till Spanien, och att en begäran om krigsmateriel, som visserligen skulle kräva en speciell licens, "säkerligen skulle beaktas". Samma dag, den 28 juli, meddelade Eden den brittiska regeringen att det "gängse förfaringssättet" skulle tillämpas, om antingen den spanska regeringen eller rebellerna ville köpa vapen; "givetvis var det icke tal om intervention". Under tiden hade de första flygplan som såldes privat av British Airways till en representant för Franco, en viss señor Delgado från oljebolaget Ibarrola i Ceuta, lyft. Det var fyra passagerarplan av märket Fokker, till ett pris av 38 000 pund. Men fransmännen vägrade att låta dem lämna Bordeaux när de landade där för att tanka. Den 31 juli utfärdade emellertid den brittiska regeringen ett unilateralt förbud mot vapenskeppningar till Spanien.

Den brittiske ambassadören i Spanien, sir Henry Chilton, hade under tiden inrättat ambassaden i en livsmedelsbutik i Hendaye, på den franska sidan av den internationella bron. Han var en fantasilös diplomat av den gamla skolan: hans amerikanska kollega Claude Bowers, som hyste starka sympatier för republiken, rapporterade till Washington att allt Chilton gjorde var "avsett att lamslå regeringen och tjäna de upproriska". Chilton var också övertygad om att en seger för Franco skulle vara bättre för England.

Den engelska opinionen var snart lika upphetsad av det spanska kriget som den en gång hade varit av franska revolutionen. Förläggaren Victor Gollancz' Vänsterbokklubb, som tog itu med att varje månad publicera en bok mot "fascism och krig", hade börjat i maj. Den hade följts av Höger-bokklubben. Ett sådant litterärt engagemang i politiken var en återspegling av de besvärliga sociala problemen, liksom också av allmän moralisk eller internationell oro, orsakad av Rysslands lockelse, religionens förfall, "normernas sammanbrott" och Hitlers uppstigande till makt. Den officiella oppositionen mot Baldwins regering verkade ineffektiv. Dugliga ledare som Churchill och Lloyd George blängde hotfullt i den politiska ödemarken. Tidens anda fick ett fullgott uttryck i W. H. Audens dikt "Spanien 1937":

> I morgon, för de unga, skalder exploderande som bomber,
> en tur runt sjön, den fulländade gemenskapens veckor;
> I morgon cykeltävlingarna genom sommarkvällens förstäder. Men i dag kampen.

En annan strof i samma dikt verkade nu träffande:

> Vad föreslår du? Bygga den rättfärdiga staden? Jag gör det.
> Jag är med på det, eller är det självmordspakten, den romantiska döden? Nåja, jag håller med, för jag är ditt val, ditt beslut. Ja, jag är Spanien.

Bland vänsterns intellektuella blev Spanien det centrala i liv, arbete och konstnärlig inspiration. Stephen Spender skrev att Spanien "erbjöd det tjugonde seklet ett 1848". Philip Toynhee, studentmedlem av kommunistpartiet, erinrade sig hur nyheterna om det spanska

kriget kom honom att tänka, att nu äntligen ”hårdhandskarna hade tagits till i kampen mot fascismen”. Rex Warner, som också var republikanskt sinnad, skrev att ”Spanien har slitit slöjan av Europa”. Bland de flesta intellektuella beredde det inga svårigheter att avgöra vilken sida i kampen som var den ”rätta”. För Cecil Day Lewis, som senare skulle bli Poet Laureate, var kriget ”en ljusets kamp mot mörkret”. Spanien gav engelska intellektuella en känsla av frihet, föreställningen att stå i nära beröring med de utslagna i ett halv-utvecklat land, framför allt illusionen att deras ”aktion” kunde bli effektiv. Spanien tycktes vara verklighet, England en låtsaslek som knappast kunde ryckas upp ur självbelåtenheten annat än ”av bombernas dån”, som George Orwell sade.

Nancy Cunard och tidskriften *Left Review* gjorde en opinionsundersökning bland engelska författare och frågade dem vilken sida de ”satsade på”. Bara fem — bland dem Evelyn Waugh, Eleanor Smith och Edmund Blunden — tog parti för nationalisterna. Ruby Ayres, Norman Douglas, T. S. Eliot (”Jag känner mig fortfarande övertygad om att det är bäst att åtminstone några författare bör förbli isolerade och inte tar del i dessa kollektiva aktiviteter”), Charles Morgan, Ezra Pound, Alec Waugh, Sean O'Faolain, H. G. Wells och Victoria Sackville-West hörde till de sexton som förklarade sig neutrala. De återstående hundra författarna engagerade sig, många av dem i lidelsefyllda ordalag, för republiken. Bland dem Auden (”Kampen i Spanien har röntgat de lögner som vår civilisation är byggd på”), George Barker, Samuel Beckett (som kort och gott kommenterade, i versaler och i den stil som blev känd och älskad i *I väntan på Godot.,.* ”FRÄMJAREPUBLIKEN!”) och en mängd andra.

Men samhället i stort var splittrat: *Morning Post*, *Daily Mail*, *Daily Sketch* och *Observer* stödde nationalisterna, och *News Chronicle*, *Daily Herald*, *Manchester Guardian*, *Daily Express* och *Daily Mirror* var i allmänhet republikanska. *The Times* och *Daily Telegraph* sökte inta en opartisk hållning. *Punch* hälsade inbördeskriget, den 29 juli, med en av sir Bernard Partridges välkända skämtteckningar: en gitarrist, kallad ”Revolutionen”, dyker upp framför en sorgsen kvinnas fönster på en Sevillaliknande gata. ”Vad nu då, du här igen?” säger hon. Förutsättningen var klart och tydligt att vänstern hade börjat kriget. Den i 2 augusti var sir Bernard mindre partibunden. Mot en fond av brinnande städer kämpar två banditer, kommunismen och fascismen, om ungmön Spanien. Den förra har en halsduk knuten kring huvudet. Den senare bär en svart hatt. En mera aktuell eller samtida ton anslogs av Lows teckning ”Turkiskt bad” den 29 juli i *Evening Standard*. Under rubriken ”Revolution i vårt turkiska bad: Blimps uppror”, avbildades överste Blimp, vänsterns mest omtyckta driftkucku, när han i radio utfärdade en proklamation från bastun.

I Frankrike var allmänna opinionen än mer illa berörd än i England. De flesta framstående franska författarna tog snabbt ställning, även om den, så som fallet var med François Mauriac, senare ändrades. Spanien låg när allt kom omkring närmare Frankrike än England, kommunistpartiet var i Frankrike betydligt större och mera betydande. Såren efter första världskriget var värre. Vänstern i Frankrike såg Spanien som ”symbolen för frihet i fara” och som ”vår egen framtids förebild”, som André Chamson uttryckte det. Högern i Frankrike, som intellektuellt var mera framstående, mera grundlagsstridig och mera beslutsam än i någon annan kvarlevande demokrati, betraktade Spanien som det enda land där man gjorde motstånd mot kommunismen. *Les camelots du roi*, rojalisterna, trodde i likhet med Philip Toynbee att man nu tagit till hårdhandskarna, och det ”mot revolutionen”. Men det var vänstern som tog initiativet i den allmänna opinionsbildningen.

21. Blum återvänder till Paris — de los Ríos — Blums vånda — Mussolini sänder Savoiaplan till Franco — Francos sändebud i Bayreuth — Salazar — Münzenberg i arbete — reaktioner på andra sidan Atlanten — italienarna blandar sig i leken

Medan Eden och Blum rådslog i London besökte socialisten och humanisten Fernando de los Ríos, den nye tillfällige företrädaren för republiken i Paris, Daladier, den franske krigsministern, Pierre Cot, flygministern, och Jules Moch, statssekreterare i Blums hemliga råd. Fransmännen åtog sig att tillhandahålla piloter som flög de Potezbombplan spanjorerna hade begärt att få till Spanien. ”En medlem av den franska ministären” talade också ungefär samtidigt om för greve von Welczeck, tysk ambassadör i Paris, att Frankrike gjorde sig redo att förse den spanska republiken med vapen och bombplan. Welczeck rapporterade detta till dr Hans Heinrich Dieckhoff, tjänsteförrättande chef i det tyska utrikesdepartementet, en högtidlig karriärdiplomat som instruerade tyska ambassaden i London att ta upp spörsmålet med Eden. Trots detta informerade Dieckhoff det tyska krigsministeriet om att han ansåg tanken att hjälpa Franco (Beigbeders telegrafiska begäran från Tetuán hade då anlänt) ”icke kunna komma i fråga”. Det tyska utrikesdepartementet reagerade alltså på den spanska krisen i stort sett som det engelska. Bistånd till endera av de stridande parterna skulle öka riskerna för ett storkrig. Vid den här tidpunkten hade Francos budbärare till Hitler inte hunnit längre än till Sevilla, där de fördröjdes av motorskador.

Under kvällen den 24 juli återvände Léon Blum och Delbos till Paris. På Le Bourget väntade den inställsamme radikale ministern Camille Chau-temps på dem. Han förklarade att nyheten om regeringens beslut att bistå den spanska republiken hade läckt ut till högerjournalisten Henri de Kerillis (förmodligen via Welczeck). Kerillis hade redan skarpt kritiserat planen i *L'Echo de Paris*. ”Ingen kan förstå”, sade Chautemps, ”varför vi skall ta risken av ett krig för Spaniens skull, när vi inte gjorde det för Rhenlandet.” En radikal revolt mot tanken på att bistå Spanien började göra sig gällande. Både det första mullret härav och minnet av Edens ord ringde i Blums öron när han, sent den kvällen, träffade de los Ríos jämte Daladier, Cot, Vincent Auriol (finansminister) och Delbos. De los Ríos påpekade för Blum att inbördeskriget ”inte kunde' ses såsom rent nationellt”, på grund av Spaniens förbindelser med Italien och Marocko. Blum önskade alltjämt hjälpa republiken. Kontrakten om leverans av flygplan var färdiga. Men han ville inte handla stick i stäv mot Edens varningar. Därför frågade han, om spanska piloter kunde flyga planen till Spanien. De los Ríos sade att bristen på piloter skulle omöjliggöra det. I varje fall hade hans regering hoppats att kunna återgälda de franska piloternas tjänster. Då erinrade sig Daladier ett fransk-spanskt avtal av år x935. En hemlig klausul i detta föreskrev att Spanien skulle köpa krigsmateriel från Frankrike till ett värde av 20 miljoner francs. De los Ríos och Blum kom överens om att flygplanen och annan materiel skulle sändas enligt den klausulen. Ännu senare den kvällen väcktes de los Ríos av Pierre Cot, en radikal professor i internationell rätt men till följd av antifascismen på väg ut mot den yttersta vänstern, som ringde för att be honom att omedelbart besöka honom i hans bostad. Han gjorde det. Cot sade att Delbos inte kunde övertygas om att franska piloter kunde flyga planen till Spanien. Cot hade därför föreslagit att de skulle flyga till södra Frankrike, och att planen sedan skulle transporteras av spanjorer. Det verkade att vara en bra kompromiss.

Morgonen därpå, den 25 juli, besökte de los Ríos det franska flygministeriet. Alla tycktes vara välvilligt inställda till transporten. Men under tiden vägrade Castillo, rådgivaren på spanska ambassaden, att underteckna de vederbörliga papperen. Barroso, militärattachén, vägrade också att skriva på den check som utgjorde betalning. Båda dessa män avgick nu, av det skälet att de icke ville ta del i förvärvet av vapen som skulle användas mot deras eget folk. De meddelade pressen vad de gjorde. (Barroso, god vän till Franco, som han åtföljde som adjutant till London vid Georg V:s begravning, anslöt sig senare till Francos stab.) Det blev genast ett stort rabalder. Alla de franska kvällstidningarna, i synnerhet L'Echo de Paris, publicerade sensationella artiklar om ”vapengeschäftet”. Lebrun, presidenten, varnade Blum och sade att han förde Frankrike in i kriget. Herriot, förutvarande konseljpresident och

deputeradekammarens talman, gjorde likadant: ”*Ah, je t'en prie, mon petit, je t'en prie, ne vas pas te fourrer la-dedans!*” (Å, jag ber dig, min vän, jag ber dig, låt inte lura in dig i det där!)

Konseljpresidenten var uppriven. På eftermiddagen sammanträdde den franska ministären. Daladier och Delbos var talesmän för en vägran, Cot för ett accepterande. Till slut meddelade regeringen i en kommuniké att den skulle avvisa den spanska regeringens begäran om vapen. Men inga hinder skulle resas för privata affärstransaktioner, förutsatt att flygplanen ej var beväpnade. Bombplan skulle följaktligen inte sändas. Men de bestämmelserna följdes inte. Ett antal militärflygplan iordningställdes. Under dagen anlände 140 000 pund i guld från den spanska guldreserven till Le Bourget, som säkerhet för betalningen. Pierre Cot, flygministern, organiserade alla dessa transaktioner, hans kanslichef Jean Moulin (motståndsrörelsens framtida hjälte) fick i uppdrag att skaffa fram ett lag flygspecialister för att ta itu med transporten. Den unge idrottsministern, Léo Lagrange, hjälpte också till. Den tidens Byron, André Malraux, som då stod kommunisterna nära, uppträdde en tid som mellanhand för den spanska regeringen, varvid han tillämpade ”en stor romanförfattares uppfinningsrikedom på köpet av vapen och vapensmuggling”. Malraux hade 1934 blivit världsberömd, efter publiceringen av Människans lott. Han var kanske aldrig själv kommunist, men han försåg tusentals unga män med motiven att bli det. Han trodde, vid denna tidpunkt, att marxismen var ”den enda organismen i stånd att motsätta sig fascismen med våld”. Malraux hade besökt Spanien den 20 juli och hade blivit övertygad om att republikens öde berodde på herraväldet i luften. Han återvände till Spanien den 25 juli, i ett Lockheed Orionplan som tillhörde luftfartsministeriet i Paris, såsom den franska regeringens inofficielle observatör, men också i sin egenskap av ordförande i Världskommittén mot fascism och krig. Hans pilot var den berömde franske flygaren Edouard Corniglion-Molinier. Hädanefter var den spanska ambassaden i Paris en ”verklig karavanseraj”, där vid alla tider på dagen och ofta också under natten individer från alla nationer gick in och ut och bjöd ut alla slags vapen, ammunition och flygplan, till högst varierande priser — och den en smula lättrogne de los Ríos ledde under några veckor vapeninköpskommissionen. Verkan av den formella franska noninterventionen blev djupa sprickor och gräl inom hela Andra internationalen, inom vilken det franska socialistpartiet var ett av de ledande. Splittringen inom exempelvis det belgiska socialistpartiet (som vid denna tid hade del i den belgiska regeringen) varade ända till år 1940.

Den 25 juli anlände Goicoechea, åtföljd av Pedro Sáinz Rodríguez, den monarkistiske ideologen, till Rom och den mera reserverade stämningen där, för att biträda Bolins begäran om vapen. Sambandet mellan konspiratörerna 1934 och rebellerna 1936 förklarades på ett tillfredsställande sätt för greve Ciano. Mussolini var påverkad av ryktena om fransk hjälp till republiken. Ciano var alltjämt entusiastiskt för bistånd åt Franco, och hans uppfattning fick överhanden. Italien träffade anordningar för att sända tolv bombplan av typ Savoia 81 till Marocko under de närmaste dagarna. Ett telefonsamtal till Mussolini från exkung Alfonso, som bodde hos furstinnan Metternich i Tjeckoslovakien, påskyndade sändningen. Nu hade också storfinansiären Juan March kommit till Rom, där han ordnade krediterna för dessa första italienska sändningar och samordnade andra ekonomiska frågor för rebellerna.

Mussolinis motiv för att handla på detta sätt var blandade. Han var smickrad över att bli tillfrågad. Eftersom han eftersträvade att behärska Medelhavet, antog han att det målet skulle främjas av att det bildades en högerregering i Spanien. Ett sådant ”nytt Spanien” skulle dra bort franska trupper från den italienska gränsen och, i händelse av ett fransk-italienskt krig, bidra till att förhindra att franska trupper i Nordafrika kunde komma till Frankrike. Den segerrika erövringen av Abessinien i april hade gjort Mussolini angelägen att stoltsera med sin personlighet på något nytt sätt, men han saknade någon iögonenfallande plats att göra det på. Italienarna, det trodde han, måste ”hållas i gång med sparkar på benen”. Han yttrade senare: ”När kriget i Spanien är över blir jag tvungen att hitta på något annat: den italienska karaktären måste formas i strider.”

År 1936 befann sig Mussolini i upprymd sinnesstämning. Den 24 oktober skulle han förkunna: ”Vid slutet av år 15 (av den fascistiska eran) höjer jag en stor olivkvist. Den olivkvisten sticker upp ur en väldig skog; det är en skog av åtta miljoner väl vässade bajonetter.” Det offentliga skälet till den italienska interventionen i Spanien var att Italien ”icke var berett att se bildandet av en kommunistisk stat” i Spanien. Det var också det skäl han privat anförde till sin hustru Rachele. Fastän hans propaganda före juli 1936 mera hade varit riktad mot de ”dekadenta” demokratierna än mot kommunismen, skulle en också måttfullt vänsterorienterad regering i Spanien stå i strid mot dessa planer. Men det var ändå möjligt att il Duce internationellt kunde dra sig närmare de borgerliga föremålen för hans speciella förakt än till Tyskland. Hans förhållande till Hitler var fortfarande oklart och utforskande. Härvidlag framtvingade, liksom i hans angrepp på kommunismen, den spanska krisen en förändring. Det spanska kriget skulle göra Hitler och Mussolini till bundsförvanter. Senare berättade Ciano för Cantalupo, hans förste ambassadör i det nationalistiska Spanien, att il Duce endast ”mycket motvilligt hade gått med på att militärt bistå Franco”. Kung Viktor Emanuel motsatte sig alltid tanken på bistånd, men han var maktlös.

Cianos diplomati, som spelade en betydande roll i den följande händelseutvecklingen, var våldsamt antibrittisk, utan den lockelse blandad med hat som Ribbentrop, och också Mussolini, kände till England. När tre falangister senare beskrev för honom hur alla olyckor i Spanien alltsedan Filip II:s regering hade orsakats av England, eggade Ciano dem vidare på ”denna kloka väg” och varnade för ”en del gamla diplomatiska förståsigpåares anglomani”. Hans uppgift under det spanska kriget underlättades av den brittiska regeringens önskan att nå en allians med Italien. Det ökade Cianos förakt för England, trots att han umgicks på vänskaplig fot med lord Perth, den katolske konvertiten och förutvarande generalsekreteraren i NF, som var ambassadör i Rom och som överskred sin regerings instruktioner så långt, att han inför Ciano upprädde som ”en man som kommit att förstå, till och med älska fascismen”. Under hela denna tid fick också en italiensk spion i Perths hushålls tjänst tillgång till de telegram som utväxlades mellan Rom och England, genom att placera ett utbytbart bakstycke på ambassadörens privata kassaskåp. Ciano kunde följaktligen handla med osedvanligt fria händer i sina relationer med England.

Likaledes den 25 juli anlände Francos utsända till Hitler, kapten Arranz, Bernhardt och Langenheim, till Berlin. De hade mött och sammanträffat med Molas sändebud till Mussolini på flygplatsen i Marseille. Francos brev till Hitler överlämnades via det nationalsocialistiska partiets utrikesministerium. Där upprepade både Dieckhoff, tjänstgörande chef för utrikesministeriet, och Neurath, utrikesministern, till sin egen tillfredsställelse att vapenleveranser till det nationalistiska Spanien var otänkbara, eftersom de skulle bli kända och eftersom ”det skulle uppstå allvarliga följder för den tyska kolonin i Spanien”. Både nazistpartiet och amiral Canaris, chefen för Abwehr (det vill säga det militära underrättelseväsendet), hyste andra tankar. Canaris talade inför sina överordnade om Franco såsom en ”tillförlitlig man” som ”förtjänade full tilltro och stöd”, och som han uppenbarligen hade träffat under besök i Spanien. Canaris hade burit ansvaret för att Spanien 1926 placerat sin beställning av ubåtar hos ett holländskt varv, som i hemlighet finansierades av det tyska amiralitetet. Franco beviljade senare fru Canaris asyl och en pension, efter hennes mans död 1944. Canaris hade 1916 varit i Spanska Marocko, där han hade organiserat en underhållsbas för tyska ubåtar, förberett ett system för observation av allierade fartyg i Medelhavet och även, efter vad som påstods, lett uppror mot Frankrike. Canaris var en fanatisk antikommunist.

Göring, chef för Luftwaffe och för den tyska femårsplanen, lämnade under rättegången i Nürnberg 1946 en redogörelse för det som härnäst hände:

> När inbördeskriget bröt ut i Spanien sände Franco en begäran om hjälp till Tyskland och bad om stöd, särskilt i luften. Franco var med sina trupper förlagd i Afrika och ... han kunde inte få över

> sina trupper, eftersom flottan var i händerna på kommunisterna ... den avgörande faktorn var, i första hand, att få hans trupper till Spanien... Führern tänkte över saken. Jag uppmanade honom att under alla omständigheter lämna bistånd: för det första för att hindra ytterligare spridning av kommunismen; för det andra för att pröva mitt unga Luftwaffe i det ena eller andra tekniska avseendet.

Spanien gav i själva verket Luftwaffe dess första krigserfarenheter. Hitler gick med på att träffa Langenheim och Bernhardt samma kväll, den 25 juli, i Bayreuth, i Villa Wahnfried efter en föreställning av Wagners Siegfried. Francos brev till Hitler hade endast begärt tio luftvärnskanoner, fem jaktplan och en del annan utrustning. Efter operans slut frågade Hitler vem Franco var, vad han stod för, hur han skulle bli i stånd att transportera armén i Afrika över Gibraltarsund och hur han skulle betala sina män, för att inte tala om Tyskland, om Hitler skulle gå med på att bistå honom. Konversationen fortsatte till klockan två på morgonen den 26 juli. Hitler, till en början bara åtföljd av dr Kraneck, chef för den juridiska avdelningen i nazistpartiets utrikesministerium, samtyckte till slut till att hjälpa Franco, för ”att undvika att Gibraltarsund råkade i kommunisternas händer”. Antingen den 26 juli eller dagen därpå beslöt han att skicka transportplan till Franco, något som denne inte särskilt hade bett om (medan däremot Beigbeder hade gjort det). Han ställde också villkor: tyskt bistånd skulle ges endast till Franco, så att man undvek konflikter mellan de olika generalerna, och tyskt bistånd skulle enbart vara defensivt, inte offensivt. Senare under diskussionen anlände Göring, krigsministern general von Blomberg och en högre sjöofficer från Hamburg,

Hitler förklarade senare att han bistod Franco för att ”dra västmakternas uppmärksamhet till Spanien och därmed sätta den tyska upprustningen i stånd att fortgå obemärkt”. Men år 1941 sade Hitler: ”Om det inte hade varit för risken att den röda faran skulle gripa kring sig i Europa, skulle jag inte ha ingripit i revolutionen i Spanien. Kyrkan skulle ha krossats”, tillade han, inte utan en viss entusiasm. Han angav det som skäl för interventionen, till Ribbentrop den 27 juli. Führern trodde också att en nationalistisk framgång i Spanien skulle upprätta en fascistisk makt ”tvärs över Englands och Frankrikes sjökommunikationer” — och därmed också ge en strategisk anledning till intervention. År 1937 lämnade Führern ännu en förklaring: Tyskland, som importerade tre fjärdedelar av sin malm, behövde spansk järnmalm, och andra mineraler, och en nationalistisk regering skulle vidmakthålla eller öka försäljningen till Tyskland, medan en vänsterregering eventuellt inte skulle göra det. Denna sista punkt tycks inte ha framhävts av Bernhardt, trots att den måste ha varit underförstådd, eftersom Spanien hade exporterat järnmalm till Tyskland i många år och tyskarna alltsedan år 1900 hade känt till möjligheterna härvidlag i Marocko. Canaris, som måste ha konsulterats mycket snart och som erinrade sig sina erfarenheter från första världskriget, trodde utan tvivel att tyska ubåtar inte kunde fylla på sina bränsleförråd i de spanska baserna, om dessa under ett krig befann sig i tyskfientliga händer. Hitler var, liksom Mussolini, förtjust över att Franco hade bett honom om hjälp, och över att för första gången sedan maktövertagandet tre år tidigare av ett annat land behandlas som om han vore oumbärlig. Den roll som spelades av Bernhardt och, i mindre utsträckning, av Langenheim visar att den politik man bedrev var nazistpartiets, inte utrikesministeriets. Detta var mönstret för de första nazistiska årens beslut: skepsis bland yrkesdiplomaterna, en skepsis som delades av armén, självständigt handlande, understött av tyskar, i det berörda landet och snabba beslut av Hitler. De senare ledde till framgångar på ett tidigt stadium, vilket kom diplomaternas och generalernas försiktighet att verka löjlig.

Efter mötet i Bayreuth bildades en avdelning inom det tyska flygministeriet, *Sonderstab W*, av ministeriets statssekreterare Erhard Milch, under general Wilberg, för att övervaka rekryteringen av ”frivilliga” och leverans av materiel. Två förvaltningsbolag bildades också, genom vilka materiel kunde sändas från Tyskland till Spanien, jämte all betalning och spanska råvaror som sändes i utbyte. De bolagen var HISMA (*Compañia Hispano-Marroquí de Transportes),* som helt stod under ledning av Bernhardt, med Francos stöd, och ROWAK

(*Rohstoff-und-Waren-Einkaufsgesellschaft*). Om en tysk affärsman ville sälja något till Spanien, måste han först sälja det till ROWAK, varefter HISMA marknadsförde det i rebellernas Spanien. Ett antal fartyg samlades, och flottan fick instruktioner att ge dem skydd. Tjugo Junkers 52 (Luftwaffes kraftiga, vanliga transport- eller bombplan) och sex Heinkel 51 (ett mindre pålitligt jaktplan) sändes snart till Marocko, med åttiosex man, huvudsakligen från Luftwaffes reserv: de första Junkersplanen anlände den 29 juli. Några av de förstnämndas motorer var speciellt iståndsatta för att de skulle kunna nå Spanien, fastän hälften flögs dit, den andra hälften sändes med båt. Samtidigt bildades en ”turistgrupp” (*Reisegesellschaftsunion*) tyskar av major Alexander von Scheele, en veteran från första världskriget som en gång hade emigrerat till Chaco i Argentina och nyligen återvänt. Männen gav sig i väg från Hamburg till Cádiz den 29 juli, med Heinkelplanen och hälften av Junkersplanen ombord i Usamoro. Milch sade personligen farväl till dem. De anlände den t augusti. Efter dem följde mekaniker, andra tekniker och ytterligare några jaktplan. Vid denna tidpunkt levererades också till Spanien tjugo 20 mm luftvärnskanoner, två kortvågsstationer, en del kulsprutor, bomber, gasskyddsutrustning, förråd av flygmotorer och medicinsk utrustning. Scheele blev senare militär chef i HISMA; Bernhardt chef i Sevilla och överste von Thoma befälhavare för marktrupper och stridsvagnar, som började anlända efter cirka en månad. Von Thoma och hans officerare tog itu dels med att utbilda spanjorerna, dels med att själva förvärva stridserfarenhet. Han fann, säger han, att spanjorerna var snabba att lära — och snabba att glömma.

Hädanefter, under mer än två år, levererades fyra transportplan till Spanien från Tyskland varje vecka. Lastfartyg sändes i genomsnitt var femte dag. (Etthundrasjuttio transportfartyg gjorde uppenbarligen resan till Spanien under hela kriget, i första hand från Hamburg.) Bernhardt kom åter till Spanien i det första Junkersplanet den 28 juli. Den nationalistiske flygbefälhavaren, general Kindelán, sade till honom: ”Ni är bara en narr som försöker tjäna pengar.” Bernhardt protesterade och sade åt honom att yppa sina misstankar för Franco. Junkersplanen sattes omedelbart in för att bistå lufttransporterna. Dagen därpå, eller någon av de följande, sedan de återstående planen hade anlänt, måste Bernhardt gå och tala om för både Queipo de Llano och Mola att det tyska biståndet endast skulle ges Franco. Queipo tog emot det meddelandet med ett skratt, medan Mola verkade moloken. Han visste vad den nyheten betydde för honom.

Dessa arrangemang gjordes inom en vecka efter det att Franco hade framställt sin begäran till Hitler, via de båda marockanska nazisterna. Det tyska utrikesministeriet överrumplades. Den 28 juli noterade Dumont, på det spanska kontoret i Berlin, på nytt att ministeriet var emot intervention. Den åsikten delades av krigsministern, fältmarskalk von Blomberg, och av general von Fritsch, armébefälhavaren. De ansåg *Unternehmen Feuerzauber*, ”operation magisk eld”, som det spanska äventyret officiellt kallades, vara militärt slöseri. Hitlers specielle rådgivare i utrikesfrågor, Ribbentrop, delade dessa farhågor. Såväl det tyska utrikesministeriet som finansministeriet hölls därför okunniga om HISMA och ROWAK till i mitten av oktober — fastän finansministeriet kände till saken ända från början, eftersom det hade beviljat ROWAK krediter på 3 miljoner RM. Det hindrade inte att utrikesministeriet gav sitt tysta medgivande, utan protester, till de beslut som fattats mot dess inrådan. När den spanska regeringen klagade inför den tyske rådgivaren i Madrid över att tyska flygplan hade siktats i Tetuán krafsades den koncisa anteckningen ”skall icke besvaras” på kopian av protestskrivelsen som anlände till utrikesministeriet. Allt hölls hemligt. Flygarässet Adolf Galland beskrev hur ”en eller annan av våra kamrater (i Luftwaffe) plötsligt försvann spårlöst ... Efter cirka sex månader brukade han återvända, solbränd och på gott humör.”

Nästan alla de tyskar som begav sig till Spanien, i synnerhet som piloter, var unga nazister som trodde att, som det hette i en av deras sånger, ”Vi skall marschera vidare, om också allt annat krossas kring oss: våra fiender är de röda, de som gör världen bolsjevikisk.” De flesta

tycks ha varit verkligt frivilliga.

Det var via Portugal som mycket av den tyska hjälpen organiserades. Den roll det landet spelade i det spanska kriget var mycket enkel. De spanska nationalisterna, mindre klerikala än den korporativa portugisiska regimen, stod för så gott som samma saker som den ”älskvärde Salazar” — så brukade den sydafrikanske skalden Roy Campbell kalla diktatorn i Lissabon. (Campbell skrev så i sin dikt ”Det blommande geväret”. Han överraskades i sitt hem i Toledo av revolutionens utbrott. Han undkom med nöd och näppe med livet — och med sin familjs liv — och blev senare en av nationalisternas mest glödande försvarare, utan att dock faktiskt dra ut i strid för dem.) Den portugisiska regeringen fruktade en invasion, om vänstern skulle segra. Den frestades inte av den ytligt sett tilltalande tanken på att uppmuntra Spaniens sönderfall i små kalifat. Det militära bistånd Salazar kunde ge nationalisterna var ringa. Men han erbjöd dem annat som var lika värdefullt: en plats att konspirera på, en tillflyktsort och en möjlighet att kommunicera mellan deras båda zoner i början av inbördeskriget. Nicolás Franco, generalens äldste bror, tilläts att upprätta sitt högkvarter för inköp av vapen i Lissabon. Den republikanske ambassadören i denna huvudstad, den framstående historikern och förutvarande utrikesministern Claudio Sánchez Albornoz, övergavs av sin personal och blev snart fånge på sin egen ambassad. Salazar förkunnade den 1 augusti att han hade för avsikt att hjälpa rebellerna ”med alla tillgängliga medel” — också med intervention av den portugisiska armén, om så bleve nödvändigt. Som följd härav överlämnades ofta spanska republikaner som flydde in på portugisiskt territorium till nationalisterna — som exempelvis Andrés de Castro, en republikansk jurist, med tjugofyra flyktingar från Vigo, som sköts på den internationella bron i Tuy. Den portugisiska pressen tjänade nationalisternas sak från början. Den 20 augusti rapporterade den tyske chargé d'affaires i Lissabon att krigsmateriel som förts från Tyskland på ångarna Wigbert och Kamerun hade levererats vidare till Spanien, helt obehindrat. Salazar, sade han, hade undanröjt ”alla svårigheter.., genom sitt personliga initiativ och sitt ordnande av detaljerna”. Inom den internationella vänstern blev känslorna gentemot Portugal snart lika häftiga som mot Franco. Romanförfattaren Louis Golding agiterade till och med för en bojkott av portvin i England.

Samma dag som Hitler gick med på att hjälpa Franco var tydligen Gaston Monmousseau, de franska kommunistiska järnvägsmännens ledare och chef för den kommunistiska fackföreningsunionens europeiska kontor, Profintern, ordförande vid ett gemensamt möte mellan den organisationens exekutivkommitté och Kominterns. Det beslöts att 1 000 miljoner francs skulle anskaffas för att bistå den spanska regeringen, av vilken summa fackföreningarna i Ryssland skulle bidra med nio tiondelar. Förvaltningen av fonden skulle omhänderhas av en kommitté, sammansatt av Thorez, det franska kommunistpartiets ledare, Togliatti, La Pasionaria, Largo Caballero och José Díaz. En intensiv propagandakampanj skulle därutöver organiseras i hela Europa och Amerika för bistånd till republiken. Ett stort antal hjälporganisationer bildades, formellt humanitära och oberoende, i själva verket dominerade av kommunister. Paris, och där Willi Münzenberg, förblev centrum för denna verksamhet. Den mest betydande av dessa grupper var Internationella Röda hjälpen, som hade verkat för hjälp åt vänsterns revolutionärer i Spanien sedan 1934. Den 30 juli hölls ett väldigt möte i Salle Wagram i Paris, varvid Malraux, som hade återvänt från Spanien, var den klarast lysande talaren i en rad anföranden som, interfolierade av *La Marseillaise, La Carmagnole* och *La Jeune Garde*, krävde ”frivilliga och bidrag för att hjälpa Spanien i dess kamp för friheten”. Efteråt bildades en *Comité International de l'Aide au Peuple Espagnol*, i vilken Victor Basch var ordförande. (Han var en judisk polyhistor av ungersk börd. Han och hans hustru mördades båda, vid över åttio års ålder, av Gestapo 1944.) Denna fick inom kort avläggare i så gott som alla länder. Tills vidare ägnade sig dessa organisationer endast åt att skaffa fram pengar, livsmedel och medicinsk utrustning, icke militär hjälp. Kommittéernas formella ledare var vanligen framstående personer, om än oskuldsfulla, men sekreterarna var kommunister. Men det kom ännu inget militärt bistånd från Ryssland. När de spanska

kommunisterna klagade påpekade Togliatti fränt: ”Ryssland betraktar sin säkerhet som sin ögonsten. Ett felaktigt drag från dess sida kunde rubba maktbalansen och släppa loss ett krig i Östeuropa.” Samtidigt sammanträdde också den (icke-kommunistiska) Internationella fackföreningsfederationen (Fackliga världsfederationen) i Bryssel, den 28 juli, och beslöt att också den rikta en internationell vädjan om pengar till Spanien — men med begränsad framgång. Till september hade endast 45 000 pund insamlats.

De första reaktionerna på det spanska kriget kom snart till synes på andra sidan Atlanten. Chile, Mexico, Argentina, Uruguay, Paraguay och Cuba hade på senare tid tagit emot många immigranter från Spanien, och alla länder i Latin- och Sydamerika kände sig oroade av händelserna i Spanien. Man hyste stora sympatier för nationalisterna i Brasilien och i den kanadensiska provinsen Quebec, där det liksom i Spanien fanns fascistiska organisationer i en katolsk miljö. Regeringen i Chile var avgjort pro-nationalistisk. Den mexikanska regeringen stödde från början den spanska republiken, som man kunde vänta sig av ett land vars författning själv härrörde ur ett uppror mot klerikala och aristokratiska privilegier. I Venezuela tog Rómulo Betancourts illegala reformistiska parti, *Acción Democrática*, form kring tanken på stöd till den spanska republiken, medan vänstern på Cuba kände sig lika gripen av dramat i Spanien som av någon händelse sedan den egna revolutionen 1933: spanjorer betydde synnerligen mycket i Havannas kommersiella liv.

Förenta staterna förberedde bekräftandet av det som uppnåtts under Roosevelts första ämbetsperiod, i presidentvalen 1936. Internationella problem tycktes då för de flesta amerikaner vara något fjärranliggande. Neutralitet i fråga om alla ”äventyrligheter” i Europa var både det republikanska och det demokratiska partiets politik. Under Abessinienkrisen, i maj 1935 hade en neutralitetslag antagits i kongressen, som gjorde det olagligt för amerikanska medborgare att sälja eller transportera vapen till krigförande, när presidenten väl hade förkunnat att det rådde krigstillstånd där. Fastän den lagen inte var avsedd att tillämpas på inbördeskrig, uppträdde den amerikanska regeringen från början av den spanska konflikten som om så vore fallet, trots att president Roosevelt hyste vissa sympatier för republiken — en inställning som betydligt kraftfullare redovisades av den amerikanska ambassadören i Spanien, Claude Bowers, till yrket journalist och biografiförfattare. Han skrev bl.a. ett verk om Jefferson. Mrs Eleanor Roosevelt, Henry Morgenthau, finansminister, Henry Wallace, jordbruksminister, Harold Ickes, inrikesminister och Sumner Welles, biträdande utrikesminister, var också republikanska förkämpar. Men utrikesministern, Cordell Hull, favoriserade enbart opartiskheten, och han fick i allmänhet sin vilja igenom. Å andra sidan hade vissa företag, som exempelvis Texas Oil, fria händer att bistå Franco, som det strax skall visas. Roosevelt själv var okunnig om spansk politik. ”Jag hoppas att Franco, om han vinner, skall upprätta en liberal regim”, sade han uppenbarligen till den senare republikanske ambassadören de los Ríos, under deras första samtal.

Allmänna opinionen i USA blev emellertid lika upprörd över det spanska kriget som den i Europa. En störtflod av propaganda strömmade från den spanska regeringens informationsbyrå i New York och från ”Pyreneiska nyhetstjänsten”, det nationalistiska högkvarteret där. Amerikanska tidningar tog parti i kriget med minst samma glöd som tidningarna i England och Frankrike. Amerikanska katoliker angrep journalister med republikanska sympatier, och liberaler angrep dem som skrev till försvar för nationalisterna. I *New York Times* utsträcktes denna meningsskiljaktighet till två av dess egna journalister, W. P. Carney, som skrev utifrån nationalisternas synpunkter, och Herbert Matthews, från republikanernas. Amerikanska socialistiska och liberala intellektuella gick med liv och lust in för den spanska republikens sak, så som de aldrig förr hade gjort för någon utländsk angelägenhet, och de antifascistiska (pro-sovjetiska) och biståndsorganisationer som redan existerade växte sig starkare.

Den 29 juli hade under tiden, av det första partiet på tolv Savoia 81 bombplan som Mussolini

sände från Elmas (Cagliari), under befäl av överste Ruggero Bonomi för att hjälpa nationalisterna, ett nödlandat i Berkane i Franska Marocko, ett störtat i Zaida i Algeriet och ett tredje störtat i havet femtio kilometer från kusten. En undersökning som gjordes av general Denain, tidigare fransk luftfartsminister, visade att planen hade fått sina italienska nationalitetsbeteckningar övermålade, hade försetts med fyra kulsprutor, hade lämnat Sardinien i gryningen och hade haft besättningar av italienska flygvapenmän, civilklädda. En överlevande erkände att expeditionen genomfördes för att bistå de spanska rebellerna. Vid den tidpunkten var de andra Savoiaplanen i Francos högkvarter, under befäl av Bonomi och med en god vän till Mussolini, piloten Ettore Muti, bland besättningen.

Nu hade redan tidigare, den 29 juli, Quai d'Orsay förnekat att den franska regeringen hade sänt någon krigsmateriel till den spanska republiken, och Blum och Delbos upprepade detta förnekande inför senatens utrikesutskott den 30 juli. Den 2 augusti höll den franska ministären ett stormigt möte. Cot hävdade att bevisen för italiensk hjälp till rebellerna tydligt angav att noninterventionspolitiken hade misslyckats. Delbos påyrkade, driven härtill av Léger och ”med hänsyn tagen till den brittiska hållningen”, att alla länder som eventuellt bistod den ena eller den andra parten i Spanien borde kontaktas för en allmän överenskommelse om nonintervention. Ministären meddelade att den hade beslutat att enträget vädja till ”berörda regeringar” — England och Italien i första hand — om en ”noninterventionspakt”. Den välkomnades av engelsmännen, som åtog sig att garantera dess framgång. Inte desto mindre, trots dessa förnekanden och kanske utan att en del av den franska ministären visste om det, levererade Pierre Cot, Jean Moulin, Malraux och deras vänner redan i all hast sändningar till Spanien av några av de nyaste militärflygplanen — bland dem bombplan av typ Marcel Bloch (Dassault) byggda 1935, bombplan Potez 54 som just tagits i bruk och jaktplan Dewoitine 371. De planen flögs till flygplatser i södra Frankrike som Montaudran (Toulouse) eller Ubarière (Perpignan), där de antingen övertogs av spanska piloter eller flögs till Spanien av franska piloter i reserven. De togs emot i Prat de Llobregat, Barcelona, av Abel Guides, en fransk pilot som utnämnts till denna befattning av Cot. Sammanlagt hade den 8 augusti cirka sjuttio flygplan sänts, omkring fyrtio eller femtio av regeringen, tjugo eller trettio via privata vapenhandlare eller organisatörer som Malraux. De första planen gav sig i väg den 31 juli. Det hade inte, när allt kom omkring, varit så lätt att övertala cheferna för Bréguet- och Potezfabrikerna att hjälpa spanjorerna, och endast Dewoitines direktörer sände materiel med någon större entusiasm, jämte de vid vapenfabriken Hotchkiss.

Värdet av detta bistånd var under alla förhållanden omtvistligt, eftersom Potezplanen var långsamma, även om de kunde ta en bombplast på i 000 kilo: deras marschfart var bara 160 km i timmen och de behövde sju mans besättning. De fick därför öknamnet ”kollektiva flygande likkistor”. Dewoitineplanen (som gick 290 km i timmen) var snabbare än Nieuportplanen, men de anlände utan beväpning och var inte lätta att göra stridsdugliga. Rekrytering av franska tekniker följde, liksom av piloter. Så till exempel anskaffades specialarbetare i Frankrike till flottans reparationsverkstäder i Cartagena och Valencia. Den franske radikale politikern senator Boussutrot organiserade rekrytering av piloter (av vilka några skulle avlönas med den väldiga summan 50 000 pesetas i månaden). Dessa män var livförsäkrade för 500 000 pesetas, i ett bolag där, som sig borde, Boussutrot var direktör. En spansk officer av lägre rang hade genomsnittligt 333 pesetas i månaden i lön. Senare sjönk dessa enorma löner till utländska piloter till hälften, och när vintern kom betalades frivilliga piloter t 000 pesetas för varje fientligt plan de sköt ner. De 13 första piloterna var fransmän, men snart kom det engelsmän och senare också några amerikaner. Alla var legoknektar, men alla hyste också vissa politiska åsikter.

Samtidigt återlämnades de fyra Fokkerplan som köpts av Franco i England, och som kvarhållits i Bordeuax, till den plats varifrån de kommit, och snart skaffade sig den fantasifulle André Malraux rätten att bilda och i striden leda en flygeskader av utlänningar.

Han samlade hop omkring tjugo plan, huvudsakligen bombplan Potez 54, men också det privatplan som en gång tillhört kejsar Haile Selassie i Abessinien, några mekaniker, en tolk, en transportledare och ett dussin piloter. Några av dessa var idealister, som den kommunistiske kommissarien Julien Segnaire, andra var legosoldater. De flesta var fransmän, men det fanns några italienare och senare en del amerikaner, tyskar och engelsmän. *Escuadrilla España*, som Malraux kallade sin eskader, hade till en början sin bas i Barcelona men flyttade sedan till Barajas utanför Madrid. Den tjänstgjorde vid fronten i Estremadura i augusti. Piloterna bodde i Madrid. Malraux flög själv, trots att han inte hade något certifikat. Hans uppgift var att stålsätta och inspirera. Många av hans kumpaner på hotell Florida i Madrid gjorde ett dåligt intryck.

I de revolutionära förbanden på marken fanns det i augusti också många utlänningar, särskilt tyska och italienska utvandrare, kommunister och socialister, som hade kommit till Folkolympiaden i Barcelona. Italienska anarkister hade sedan många år tillbaka slagit sig ner i Barcelona, och några av dem deltog i striderna om telefonstationen där. En österrikisk anarkist stupade i striderna om Atarazanaskasernerna, och kanske deltog tvåhundra utlänningar i striderna i Katalonien i juli. Italienarna bildade snart bataljonen Gastone-Sozzi (uppkallad efter en italiensk socialist som dödats av svartskjortorna), och tyskarna, under ledning av Hans Beimler, en förutvarande kommunistisk riksdagsledamot, bildade ”centurian” Thälmann. (Thälmann var en transportarbetare från Hamburg, som vid denna tidpunkt satt i koncentrationsläger, där han senare dog, år 1944. Beimler hade suttit fängslad i Dachau och hade rymt efter att ha strypt SS-vakten och gett sig i väg i dennes kläder.)

Ett antal fransmän och belgier bildade en Parisbataljon. Dessa män (och några kvinnor) tillhörde ingen speciell politisk grupp, även om kommunisterna dominerade. I slutet av augusti kämpade en annan italiensk grupp nära Huesca, förbandet *Giustizia e Libertà*, ledd av anföraren för den italienska socialdemokratiska gruppen med samma namn, Carlo Rosselli, som hade varit verksam bland italienska landsflyktingar i Paris sedan han själv rymt från ett fascistiskt fängelse. De första engelska frivilliga i Spanien var Sam Masters och Nat Cohen, kommunistiska ”beklädnadsarbetare” från östra London, som cyklade omkring i Frankrike när upproret bröt ut. I Barcelona organiserade de en ”centuria”, uppkallad efter den engelske kommunisten Tom Mann. Den förste engelsman som kom till fronten var antagligen John Cornford, en tjugoårig kommunistisk forskningsstuderande historiker vid Trinity College i Cambridge, barnbarnsbarn till Charles Darwin och son till en professor i antikens filosofi. Han åtföljdes (på en annan del av samma front i Aragonien) av Richard Bennett, också han från Trinity College i Cambridge. Efter en kort tid ute vid fronten tog Bennett anställning vid radion i Barcelona och framträdde där som ”Voice of Spain”, Spaniens röst. Cornford anslöt sig, märkligt nog för en kommunist, till ett POUM-förband vid fronten i Aragonien, i Leciñena, den 13 augusti. Anledningen var att han inte hade med sig några papper som bevisade hans ”antifascistiska identitet”, och han vägrades därför tillträde till ett PSUC-förband. Cornford var en mycket lovande poet. Den första engelska frivilliga som stupade var en kvinna, Felicia Browne, en kommunistisk målarinna som sköts i Aragonien den 25 augusti. Hon hade tidigare varit bosatt på Costa Brava och hade deltagit i gatustriderna i Barcelona, dit hon hade rest för att närvara vid Folkolympiaden. Totalt uppgick dessa första ”frivilliga för friheten” i Aragonien och Katalonien troligen till 1 000 eller 1 500.

Under tiden gjordes en del nya drag i det internationella schackspel som kännetecknade den diplomatiska bakgrunden till inbördeskriget. Philip Noel-Baker, det engelska labourpartiets talesman i utrikesfrågor, anlände till Paris. Blum trodde att ett nationalistiskt Spanien skulle utgöra ett hot mot England såväl som mot Frankrike. Noel-Baker föreslog att den engelska regeringen borde få höra detta av den franska. Därför sände Blum den franske flottchefen, amiral Darlan, för att göra ett inofficiellt närmande till Baldwins regering, som faktiskt var i behov av exakt information. Ty den brittiska ambassaden i Madrid trodde att det blott var en

fråga om dagar innan huvudstaden skulle falla, och följaktligen ämnade regeringen inte ägna någon större uppmärksamhet åt utländska medborgares bekymmer. Konsuln i Barcelona, Norman Kink, förutsåg ekonomiskt sammanbrott, medan ambassadören i St. Jean de Luz skrev att kampen stod mellan ”rebeller och pack”. ”Situationen börjar likna den under franska revolutionen, utom det att geväret och revolvern har ersatt giljotinen. Det är stort behov av Den röda nejlikan ...”, tillade han. Dagligen sändes från det republikanska Spanien, och särskilt från Katalonien, vädjanden om hjälp:

> Arbetare och antifascister i alla länder! Vi, Spaniens arbetare, är fattiga men strävar mot höga ideal. Vår kamp är er kamp. Vår seger är en seger för friheten. Vi är det internationella proletariatets förtrupp i kampen mot fascismen. Män och kvinnor i alla länder! Kom till vår hjälp! Vapen till Spanien!

Regeringen i Madrid visade emellertid också att den inte ämnade låta några känslor stå mellan den och dess jakt på vapen. Den 2 augusti frågade Barcia, den republikanske utrikesministern, en tysk affärsman, herr Sturm, chef för en flygplansfabrik i Berlin, om Tyskland kunde sälja några jaktplan och lätta bombplan, med bomber som vägde femtio eller etthundra kilo. Betalningen skulle ske i önskad valuta, till och med i guld. Den begäran förklarar utan tvivel den republikanska regeringens fortsatta artighet mot Tyskland vid denna tid (censuren förbjöd till och med det förnedrande bruket av hakkors i skämtteckningar), trots att den måste ha känt till tyskars leveranser av krigsmateriel till dess fiender. Den tyske ämbetsman, Schwendemann, som mottog denna begäran påyrkade att den skulle behandlas med förhalningstaktik, inte att den direkt skulle avvisas. En fartygslast med reservdelar till flygplan och likaså smörjoljor till motorerna anlände under tiden till Marocko från Italien, den 2 augusti. Och den 4 augusti ankom amiral Canaris i hemlighet till Rom, för att samordna tysk och italiensk hjälp till Franco. Han hade ett långt samtal med sin motsvarighet inom den italienska militära underrättelsetjänsten, överste Mario Roatta. Det mötet markerade den verkliga inledningen till det militära samarbete som ledde fram till den kommande axeln Berlin—Rom. Italien gick med på att leverera bensin och att bevilja tillstånd för tyska flygplan att mellanlanda på väg mellan Tyskland och Spanien.

En annan sida av det spanska inbördeskrigets internationalisering bör observeras. 1930-talet var utlandskorrespondentens stora tid. Från slutet av juli 1936 och under två och ett halvt år kunde man återfinna journalistikens mest kända namn söder om Pyrenéerna. Framstående författare engagerades av nyhetsbyråer för att företräda dem i det spanska kriget. Journalisterna själva skulle skriva mycket om Spanien som var felaktigt, och mycket som var lysande. Men många journalister skrev också artiklar som var avsedda mindre som kommentarer än som pamfletter, i syfte att hjälpa den ena eller den andra sidan. Det gällde i synnerhet beträffande den republikanska sidan, för den nationalistiska pressavdelningen hade en svårare uppgift i fråga om att väcka entusiasm bland anglosaxiska korrespondenter. Bland republikanerna drog journalisterna ut till frontlinjerna, hjälpte till att utbilda spanjorer i bruket av kulsprutor och organiserade vapenförråd. En korrespondent till *The Times* var den förste som påpekade för Antifascistiska miliskommittén att de inte kunde vinna kriget, om de inte kom på något sätt att förse Barcelona med livsmedel och utrustning.

Ingen speciell internationell aktion orsakade inbördeskriget, även om man kan diskutera att det aldrig skulle ha inträffat, om inte vänstern tryckts av fruktan för fascismen, högern av fruktan för kommunismen. Ingen främmande makt tog initiativet till att hjälpa endera sidan. Men de som nu drogs in i det, på ett eller annat sätt, fann det svårt att lösgöra sig. Som Napoleon sjönk de ner i den spanska politikens gungfly. Den europeiska ordningens slutliga sammanbrott började alltså i juli 1936 i Spanien.

22. Den afrikanska arméns framryckning — Badajoz — Tajodalen — Guipúzcoas fall — Varela i Andalusien — Miaja i Córdoba — Bayo på Mallorca — Pinilla i Gijón — Aranda i Oviedo — Alcázar — lufträder

Två fälttåg förändrade snart Spaniens politiska utseende: den afrikanska arméns framryckning, under befäl av Franco, norrut från Sevilla, och den nordliga arméns, under Mola, mot den baskiska provinsen Guipúzcoa.

Tyskarna tillhandahöll transportplan under befäl av kapten von Moreau för att föra 1 500 man ur den afrikanska armén till Sevilla mellan den 19 juli och den 5 augusti. Därefter transporterades 500 man över dagligen. Det var historiens första större ”luftbro” med trupper. 12 000 man flögs till Spanien från Afrika i augusti och september, i cirka 677 flygningar. Efter slutet av september upphörde behovet av sådana lufttransporter, då Franco vann herravälde till sjöss. Hitler yttrade senare att ”Franco borde uppföra ett monument till ära för Junkers 52. Det är det flygplanet den spanska revolutionen har att tacka för sin seger.” Fem italienska bombplan av typ Savoia 81 gav också skydd, tillsammans med några andra plan och ytfartyg, åt en konvoj av handelsfartyg som förde över omkring 3 000 man från Marocko till Spanien den 5 augusti, ”Den afrikanska jungfruns dag”. Den republikanska flottan, betydligt mäktigare än något rebellerna kunde samla, men med inkompetent ledning, drog sig tillbaka till hamnarna i Cartagena och Málaga. De republikanska sjömännen var förmodligen också skrämda av två av Tysklands tre slagskepp i området, *Deutschland* och *Admiral Scheer*. Dessa transportsegrar innebar att ett kraftigt förband kunde samlas i Sevilla, för att marschera i nordlig riktning i syfte att skära av den portugisiska gränsen för republikanerna och förena sina styrkor med nordarmén.

Denna ”Afrikas” armé leddes av Franco, som flög till Sevilla den 6 augusti, sedan han överlämnat befälet i Marocko åt Orgaz. Förbandet anfördes i fält av Yagüe och under honom överstarna Asensio, Delgado Serrano, Barrón och Tella samt major Castejón, alla veteraner från de marockanska krigen. Var och en av dessa officerare kommenderade en *bandera* av främlingslegionen och en *tabor* av *regulares*, med ett eller två batterier. (En *bandera* bestod av 600 man, en tabor var en bataljon på 225 man.) Hela styrkan (nästan alla hade flygtransporterats över Gibraltarsund, och den uppgick till omkring 8 000 man) åkte i avdelningar på hundra man, i lastbilar som beslagtagits i Sevilla av Queipo de Llano. De kördes fort, mitt i vägbanan. Åtta italienska Savoia 81 och nio tyska Junkers 52, förda av italienare och tyskar, gav nationalisterna effektivt lokalt herravälde i luftrummet, medan frivilliga från flygklubben i Sevilla sysslade med spanings-och förbindelseuppdrag. (Två flygklubbspiloter fick en skara milismän att överge sin ställning genom att bombardera dem med meloner.) Vid ankomsten till en stad brukade lastbilarna göra halt, och artilleri och flygplan besköt den under en halvtimme. Främlingslegionärerna och marockanerna brukade så rycka fram. Om det gjordes motstånd, brukade en regelrätt stormning göras. Milismännen kämpade kanske tappert så länge deras ammunition varade och greps sedan av panik, varvid ingen disciplin förhindrade vild flykt: ingen sade åt dem att sprida sig för att försvara ett samhälle. Efteråt brukade man hitta kropparna av dem som dödats i de revolutionära illdåden, och som vedergällning jagade man så upp de ledare för vänsterpartier som hade stannat kvar och sköt dem. Alla riskerade att bli skjutna som bar vapen, eller vilkas axlar bar märken efter gevärsrekyler. Få fångar togs. Främlingslegionens och marockanernas brutalitet var oväntad. Morerna — *los moros* — hade alltid varit skurkar i spanska sagor: de blev nu representanterna för terrorn i hela södra Spanien. Den portugisiska pressen meddelade att i 000 människor dödades i den lilla staden Almendralejo. (De portugisiska tidningarna var under de första månaderna uppriktiga i sina redogörelser för nationalistiska massakrer.) En väldig skara flyktingar gav sig framför Yagües armé i väg norrut. Överallt brukade dödandet av ”röda” åtföljas av återinvigning av kyrkor, mässor och dop av dem som fötts den senaste månaden. På det sättet nådde Yagüe Mérida, med dess storslagna romerska byggnadsminnen, den 10 augusti. Han hade under en vecka ryckt fram över 300 kilometer. Det var i äventyrliga

marscher av det slaget som Yagüe frossade — han var till sin natur en kondottiär. Han var hetlevrad, omtyckt av sina män, och han liknade inte på något sätt den kyliga moderna generalstyp av tysk modell som Franco senare kom att beundra. Dryga sex kilometer söder om Mérida gav milisen Yagüe det första verkliga motståndet. Striden utkämpades om floden Guadiana utanför staden. En framstöt av Asensio erövrade både bron och staden. Försvarskommittén i staden avrättades — i spetsen för den stod Anita López, själen i det anarkistiska motståndet. Yagüe upprättade på det sättet kontakt med den norra zonen i rebellernas Spanien — fastän ännu inte med någon grupp män som var organiserade som en stridsstyrka. Han avskar också gränsstaden Badajoz. Mot den drog han härnäst fram tillsammans med Asensio och Castejón, lämnade kvar Tella med en liten styrka för att hålla Mérida. Den 11 augusti satte Méridamilisen, som hade flytt ur staden och som nu förstärkts med 2 000 kravallpoliser och civilgardister från Madrid, in ett motangrepp. Tella avvärjde det och gjorde det möjligt för Yagüe att med Castejón och Asensio och cirka 3 000 man koncentrera sig på Badajoz, fastän det är tänkbart att angreppet var ett strategiskt misstag: det hade eventuellt varit bättre att skynda vidare mot Madrid. Staden försvarades av överste Ildefonso Puigdendolas (tidigare befälhavare för det förband som erövrade Guadalajara) med omkring 8 000 oerfarna milismän. Strax före angreppet måste Puigdendolas slösa materiel, energi och förtröstan på att ta itu med ett myteri bland civilgardisterna.

Den heta staden Badajoz är omgiven av murar, och i öster, varifrån Yagüe ryckte fram, skyddas den också av den breda floden Guadiana. Efter en morgons artilleribeskjutning beordrades anfallet, mitt på eftermiddagen den 14 augusti. Det sextonde kompaniet i främlingslegionens fjärde *bandera* stormade Puerta de la Trinidad och sjöng i framryckningens ögonblick sin regementssång, som förkunnade att deras brud var döden. Vid den första stormningen drevs de tillbaka av milisens kulsprutor. Under den följande banade sig legionärerna igenom, högg ner sina fiender med knivar.

Intåget gjordes, men av stormningsstyrkan överlevde bara en kapten, en korpral och fjorton legionärer. Samtidigt stormade ett annat förband legionärer murarna i närheten av Puerta del Pilar. De trängde sig in där med mindre svårigheter. Striderna fortsatte sedan på gatorna. De båda angreppsstyrkorna möttes på Plaza de la República, i skuggan av katedralen, och sedan var staden förlorad. Strider man mot man pågick till ut på natten. Badajoz blev en stad av lik. Strid och vedergällning gick inte att skilja åt när staden väl hade genomsökts, och det fanns ingen som kunde ge order vare sig att fortsätta eller att upphöra med kampen. Överste Puigdendolas flydde in i Portugal. Legionärerna dödade alla som bar vapen, också milismän på högaltarets trappsteg i katedralen. Tjurfäktningsarenan blev ett koncentrationsläger. Många milismän sköts, och än flera karabinjärer, på Yagües order. De avrättningarna pågick till dagen därpå, den 15 augusti, och i mindre omfattning under någon tid efteråt. Yagüe inskred inte för att förhindra blodsutgjutelse. Men på Francos order avhöll han ändå morerna från att kastrera sina offers kroppar — en hävdvunnen morisk sed. Ett annat vedergällningsutbrott kom när Salazar utlämnade flyktingar som flytt över gränsen. Denna erövring stängde den portugisiska gränsen för den republikanska regeringen.

Den 20 augusti påbörjade Yagüe en ny framryckning, österut mot Madrid. Tella drog fram genom Trujillo till Navalmoral de la Mata, som han intog den 23 augusti. Österut sträckte sig Tajodalen, utan några besvärligare naturliga hinder. Alla de revolutionära kollektiv som bildats efter ockupationerna av lantegendomar i mars bröt samman, utan mycken strid, trots att sammanbrottet efterföljdes av en myckenhet dödande. Asensio Castejón drog vidare mot Tajo över Guadalupebergen, Här mötte dem regeringens Estremaduraarmé under ledning av general Riquelme, med trupper från Madrid. En avdelning av Asensios förband var nära att krossas i staden Medellín, av Malraux' flygeskader i dess första allvarliga strid. Eskadern hade fört samman två eller tre Potezbombplan, ett eller två Bréguet och en Douglas. Men milisens marktrupper beredde legionärerna och marockanerna inga svårigheter. De utmanövrerade

dem, tvingade dem att hastigt dra sig tillbaka från sin ställning eller riskera att bli avskurna. Också flygplanen var föga förberedda för modern krigföring (bomberna måste skjutas ut genom fönstren av de stridande). Niotusen man slog till reträtt, bland dem 2 000 anarkister som vägrade att lyda Riquelmes order och satte i gång meningslösa anfall uppe i San Vicentekullarna.

Asensio och Castejón förenade sig alltså med Tella i Navalmoral. Efter några dagars vila började framryckningen på nytt den 28 augusti, längs norra sidan av Tajos floddal. Motstånd förekom sällan. Den afrikanska armén fortsatte längs vägarna. De republikanska trupperna var ovana vid stridsförhållandena i denna torra och sterila dal. Folk deserterade. Milisen vägrade att gräva skyttevärn, av det skälet att sådant var fegt. Regeringen kunde inte riskera att mista allt sitt folk i en allmän sammandrabbning och retirerade därför hela tiden. Ungefär vid den här tiden förstärkte dessutom uppträdandet av italienska Fiatjaktplan i den så kallade Cucarachagruppen, snabbare än några plan republikanerna ägde, rebellernas herravälde i luften. (Dessa Fiat-Ansaldo, CR 32, var de mest använda italienska jaktplanen på den nationalistiska sidan.) Den 2 september nådde den afrikanska arméns marschkolonner Talavera de la Reina, där 10 000 milismän hade gått i ställning, med så mycket artilleri som kunde undvaras (liksom också ett pansartåg), på en lättförsvarad plats på sluttningarna utanför staden. I gryningen den 3 september avancerade Asensio och Castejón för att omringa staden. Flygplatsen och järnvägsstationen, ett stycke från centrum, ockuperades. Vid middagstid sattes ett anfall i gång mot själva staden, vars försvarare nu hade blivit ordentligt uppskrämda. Tidigt på eftermiddagen, efter småstrider på gatorna, erövrade Yagüe Talavera. Statssekreteraren i krigsdepartementet i Madrid, Hernández Sarabia, telefonerade till Talavera på kvällen, och det var en marockan som svarade. Den sista staden av betydelse mellan Franco och Madrid hade nu fallit.

Fullbordandet inom en månad av detta 480 km långa fälttåg var en triumf för Franco, som av en del personer hade kritiserats för att han valt den västra, längre vägen från Sevilla till Madrid, i stället för den östra, kortare och mera gängse via Córdoba, La Mancha och Aranjuez. Fälttåget stärkte också Francos ställning gentemot både Mola och Queipo de Llano.

Den andra stora kampanjen i augusti var den i norr. I slutet av juli hade, som vi sett, Mola varit nära att förtvivla på grund av brist på ammunition. Han var till och med, den 29 juli, betänkt på att ta sitt eget liv, berättade hans sekreterare. Vid ett tillfälle hade han endast 26 000 patroner. Då meddelade Franco honom telegrafiskt att tyska och italienska flygplan hade anlänt och sände honom 600 000 patroner. Molas plan, i samförstånd med Franco, som han träffade i Sevilla den 13 augusti, gick nu ut på att erövra San Sebastián och Irún, för att därigenom utestänga baskerna från den franska gränsen i västra Pyrenéerna. Förbanden av huvudsakligen Navarra-trupper som opererade där hade ställts under befäl av sin landsman överste José Solchaga. Den 11 augusti hade major Latorre intagit den gamla baskiska huvudstaden Tolosa. En socialist som hade hindrat anarkisterna och kommunisterna på platsen från att förstöra elverket i staden blev som tack för detta rakad, med undantag för en tonsur, och tvingades att springa runt i staden och ropa *Viva Cristo Rey!* Samma dag erövrade överste Beorlegui en viktig bergskam, Picoqueta, som behärskade tillfarten till Irún. Telesforo Monzón, en framstående baskisk nationalistisk politiker, reste snabbt till Barcelona för att söka hjälp. Men *la generalidad* kunde endast undvara 1 000 gevär. Baskerna beslagtog därför guldet i den spanska centralbankens filial och i andra banker i Bilbao och skickade det med båt till Paris, för att med det som säkerhet köpa vapen. Den förste befälhavaren för de republikanska styrkorna i Guipúzcoa, Pérez Garmendía, föll i Beorleguis händer. Garmendía, svårt sårad, underrättades fränt av Beorlegui, en gammal vän till honom, att det var tur att han höll på att dö av sina sår, eftersom han annars skulle ha skjutits som förrädare.

Rebellerna flyttade några av sina få örlogsfartyg i riktning mot San Sebastián och Irún. Militärguvernören löjtnant Antonio Ortega, som förde befälet i San Sebastián, hotade att

skjuta fem fångar för varje person som dödades i beskjutningen från havet. Och fångarna i staden var många och framstående, beroende på att San Sebastián var landets sommarhuvudstad. Rebellfartygen, *España*, *Almirante Cervera* och *Velasco*, började ändå ge eld den 17 augusti. Befolkningen sökte skydd, men fyra människor dödades och tjugoåtta sårades. Ortega avrättade åtta civila fångar och fem rebellofficerare. Beskjutningen från flottan fortsatte de följande dagarna, utan att ge upphov till panik. Irún och San Sebastián började också bombas dagligen, och Junkers 52-planen var främst bland angriparna. Den 26 augusti inleddes stormningen till lands av Irún. De deltagande styrkorna var små: omkring 3 000 basker och republikaner, och närmare 2 000 nationalister. Beorlegui fick emellertid stöd av så gott som allt det artilleri Mola kunde komma över. Han hade också ett litet antal lätta tyska stridsvagnar, *Panzer Mark 1,* beväpnade med kulsprutor, samt pansarbilar. Baskerna, å andra sidan, fick förstärkning av några franska och belgiska tekniker som sänts dit av det franska kommunistpartiet, och likaså av några anarkister från Barcelona. De förfogade över ett artilleriregemente. (Enligt vad han själv medgav i deputeradekammaren den 16 mars 1939 befann sig den franske kommunistledaren André Marty, medlem av Kominterns centralkommitté ECCI och blivande ledare av de regelrätt organiserade internationella brigaderna, i Irún.)

Den strid som följde utkämpades i bländande solsken, så nära den franska gränsen att Beorlegui måste avhålla sina män från att ge eld österut. Dag efter dag pågick rebellernas utdragna artilleribeskjutning, följd av en stormning sedan de baskiska linjerna tycktes ha utrymts. Försvararna återkom sedan och tog tillbaka ställningen, i strid man mot man. Åsen Puntza, exempelvis, förstördes, utrymdes och återtogs fyra gånger på detta sätt innan den slutgiltigt erövrades, den 2 september. Den dagen intog navarranerna också det vitkalkade klostret San Marcial, på den blåsiga kullen omedelbart ovanför Irún, och tullstationen i Behobia. Den senare omringades, männen där inne kämpade sida vid sida till sista man, medan de som haft möjlighet till det hade hoppat i floden Bidasoa och simmat över till Frankrike och säkerheten. Båda parterna kämpade med fullständigt åsidosättande av den personliga tryggheten och vederlade därmed de beskyllningar för feghet som de skrek åt varandra när skottlossningen hade upphört, under natten, eller under eftermiddagssiestan.

Invånarna i Irún började fly över den internationella bron på vägen till Hendaye. Till fots, i rullstol, i bil, i vagn, till häst, med husdjur och boskap, med småbarn, med några billiga möbler eller tavlor flydde de till gränsen, drivna av blind skräck, många gråtande och utan ett öre på fickan. Milismännen hade hitintills fått mat av och manats på av sina hustrur och familjer där hemma. Nu var de ensamma, en eftertrupp utan något att försvara. Den 3 september angrep Beorlegui Irún, sedan han dagen innan fått besök av den nu anakronistiska figuren Gil Robles. Han förde befäl över endast 1 500 man. Han observerades av åskådare på den franska sidan av floden Bidasoa. Angreppet blev inte genast framgångsrikt. Men klockan två på morgonen erövrades gränsbyn Behobia. De flesta av Irúns försvarare, också kommittén i ledningen, flydde till Frankrike innan solen gick upp. En avdelning anarkister från Asturien stannade kvar längst, tillsammans med några av ortens kommunister samt fransmännen och belgierna. De förstnämnda stack flera delar av Irún i brand. De sköt också ett antal högerorienterade fångar i fästningen Guadalupe i Fuenterrabía och flydde sedan, överlät åt den resterande befolkningen att hylla Beorlegui dagen därpå, då han tågade in i den ödelagda staden. Beorlegui fick ett dödligt sår i benet under slutstriden vid den internationella bron, uppenbarligen av en grupp franska kommunistiska kulspruteskyttar. Vad flyktingarna beträffar sändes de som önskade fortsätta att slåss — 560 man, inklusive fransmännen och belgierna — per tåg till Barcelona, där de anslöt sig till förbanden i Aragonien. De övriga skickades till läger i Frankrike.

Detta fälttåg överlämnade till nationalisterna omkring drygt 2 500 km^2 rikt jordbruksland, tätt befolkat, med många viktiga fabriker. Det var också en seger av ojämförligt stor strategisk

betydelse, eftersom förlusten av denna terräng avskar de baskiska nationalisterna, invånarna i Santander och asturierna från det vänligt sinnade Frankrike. Nationalisterna kunde nu också färdas med tåg från Hendaye till Cádiz.

Bortsett från nationalisternas främsta strategiska företag i södra Spanien satte de i augusti i gång flera plundringståg för att upprätta förbindelser mellan Sevilla, Córdoba, Granada, Cádiz och Algeciras. General Valera, den elegante sonen till en fanjunkare, karlisternas förutvarande instruktör, körde tvärs över Andalusien med en *tabor* marockaner och undsatte Granada. Provinsen Málaga, som var skyddad av berg, stod sålunda både i norr och i väster inför eventuella rebellframryckningar. Ett angrepp på staden Málaga inställdes emellertid. Varela beordrades norrut för att försvara den nationalistiska ställningen i Córdoba, som den 20 augusti hotades av ett republikanskt angrepp under general Miaja, han som var krigsminister natten mellan den 18 och 19 juli och som nu ledde en avdelning republikanska trupper från Madrid, jämte en del milismän i Andalusien, totalt cirka 3 000 man. Angreppet nådde Córdobas utkanter, och staden, under befäl av den nationalistiske överste Cascajo, kunde ha fallit, om det inte hade varit för det skickliga utnyttjandet av italienska Savoiabombplan. Sedan drevs Miaja tillbaka, och många inom milisen bar gevär enbart för att använda dem mot dem som hejdade deras flykt. (Andra kämpade tappert: en överlevande erinrar sig hur en hel bataljon frivilliga från Alcoy kniv-höggs till döds av morerna i sina skyttevärn.) Miajas misslyckande ställde frågan om hans lojalitet mot republikens sak. Möjligen ryckte Miaja inte fram mot Córdoba därför att Cascajo hotade med repressalier mot hans familj, som befann sig där, men mera troligt för att han inte kunde förmå sina män att gå till anfall. Man började då fråga sig i Madrid, om någon general eller förutvarande officer i den reguljära armén kunde vara lojal. Det förekom förvisso spioneri i stor skala. Miajas adjutant, kapten Fernández Castañeda, hoppades faktiskt senare kunna byta sida och gjorde redan då sitt bästa för att sätta civilgardister i stånd att fly från republiken (han flydde själv i februari 1937 och tog då i hemlighet med sig Ramón Serrano Súñer. Fernández Castañeda blev slutligen general i nationalisternas Spanien). Förräderi, eller åtminstone lojalitetsvacklan, var verkligen mycket utbrett i Andalusien: ”Det var en man som förde befäl över skyttevärnsgrävarna”, erinrade sig en skolpojke från den tiden, ”som hade sänts från Málaga till byns försvar, och han gjordes till en av ungdomsledarna. Man hade svårt att föreställa sig det, men han visade sig vara en ledande falangist när nationalisterna gjorde sitt intåg.”

Republiken tog vissa andra initiativ i augusti. Fronten i Aragonien var visserligen lugn, bortsett från ett angrepp på Huesca av Carlo Rossellis grupp av italienska anarkister och socialdemokrater ur förbandet *Giustizia e Libertà*, som fick sitt elddop på Monte Pelato i Sierra de Galoche den 28 augusti — en skärmytsling i vilken deras befälhavare, juristen Mario Angeloni, dödades. Viktigare var att den g augusti en katalansk och valenciansk expeditionsstyrka under befäl av flygvapenkaptenen Alberto Bayo och en civilgardeskapten, Manuel Uribarri, anlände till Ibiza i en beslagtagen oceanångare (*Marqués de Comillas*), med två jagare, en ubåt och sex flygplan. Arbetarna gjorde uppror mot garnisonens femtio man, och ön återlämnades till republikanskt herravälde. Socialisten som var en så dålig rådgivare till Largo Caballero, Luis Araquistáin, och den kommunistiske poeten Rafael Alberti frigavs därigenom ur fängelse. Några dagar senare, efter ett gräl med Uribarri, anlände Bayo till Mallorcas västra kust. Den expeditionen genomfördes under bemyndigande av *la generalidad*, och krigsministeriet i Madrid tycks inte ha känt till mycket om den.

I gryningen den 16 augusti steg Bayo med omkring 8 000 man i land på östra kusten, nära den lilla staden Porto Cristo som snabbt intogs. Men efter framgången med landstigningen tillbringade inkräktarna morgonen obeslutsamt. På kvällen togs också sex 75 mm kanoner och fyra med 105 mm kaliber i land, jämte hydroplan från Barcelona. (Republiken hade gjort ett annat försök att erövra Mallorca: en jagare ankrade i Pollensabukten, kaptenen gick ensam i land, beslagtog en bil och körde till Palma, där han i full uniform uppmanade

militärguvernören att kapitulera. Denna djärva begäran avvisades och kaptenen häktades.) Man slog läger cirka 11 km in från kusten. Förvåningen över den egna framgången höll i sig och gav därmed nationalisterna tillfälle att samla sig till ett motangrepp. En liten italiensk flygeskader som stolt kallade sig ”Dödens drakar”, bestående av tre bombplan Savoia 81, samt en grupp italienska svartskjortor, ledda av Arconovaldo Bonaccorsi, en fanatisk fascist från Bologna med rött skägg, känd under namnet ”greve Rossi”, anlände för att stödja dem, jämte tre Fiatjaktplan (CR 32) och några andra nationalistiska plan. Fiatplanen, med italienska piloter (bland dem en utmärkt flygare vid namn Cerestiato), utklassade sina republikanska motståndare. Hädanefter kunde republikanska bombplan inte komma igenom för att bomba Palma. Den 3 september inleddes en nationalistisk motoffensiv, ledd av överste García Ruiz. Till en början hade garnisonen 1 200 man, 300 karabinjärer och civilgardister jämte ett antal falangister, under befäl av markisen de Zayas. Därmed uppgick antalet till 3 500 man. Den katalanska expeditionsstyrkan, som inte hade någon läkarvård, inga fältlasarett, och som saknade tillräckliga förråd, flydde tillbaka till sina fartyg. De invaderande demoraliserades av flyget, men beslutet att ge upp brohuvudet togs i onödan. Reträtten täcktes, i någon mån, av slagskeppet *Jaime I* utanför hamnen, samt några andra republikanska fartyg. Stränderna var täckta av lik, men många milismän lyckades undkomma, kvarlämnande sina vapen. Många sårade som inkvarterats i ett kloster sköts emellertid, i abbedissans åsyn. Få fångar undgick avrättning. Så tog expeditionen ett snöpligt slut, trots att Barcelonas radio förkunnade: ”De hjältemodiga katalanska förbanden har återvänt från Mallorca efter en storartad insats. Inte en enda man tog skada av inskeppningen, för med enastående taktisk skicklighet lyckades kapten Bayo genomföra den, tack vare våra oövervinnliga milismäns stridsmoral och disciplin.” Därefter förblev Mallorca under några månader ”greve Rossis” närmast privata besittning. Han dånade fram över ön i en röd racerbil, klädd i sin svarta fascistuniform som lättades upp av ett vitt kors i halsen, och åtföljdes av en beväpnad falangistpräst. Det var nu morden på Mallorcas arbetarklass nådde höjdpunkten. Ibiza och Formentera övergavs under tiden. (Den vackra ön Ibizas öde blev fruktansvärt: rebellerna dödade först 55 personer i en lufträd, FAI sköt sedan 239 fångar. När rebellerna slutligen återvände sköt de 400.)

I Asturien fortsatte också de båda striderna om Simancaskasernerna i Gijón och om Oviedo i augusti. Först när de förra hade erövrats kunde de asturiska gruvarbetarna koncentrera sina krafter på Oviedo, där överste Aranda inte kunde göra något utfall från staden han hade intagit så svekfullt. Hans försvar underlättades av att Oviedo hade blivit välförsett med vapen efter upproret i Asturien 1934 — särskilt kulsprutor. Aranda hade till sitt förfogande omkring 2 300 man, inklusive 860 frivilliga, huvudsakligen falangister. Belägringen av kasernerna i Gijón försvårades av beskjutning från den nationalistiska kryssaren *Almirante Cervera*, som låg utanför kusten. De 180 försvararna insövdes å andra sidan ständigt av radiosändningar från Lissabon, Coruña och Sevilla i falska förhoppningar om att undsättning var på väg. Försvararnas vattenförråd sinade, och Queipo de Llanos smackanden med läpparna varje natt i Sevillas radio höll på att göra flera av de belägrade vansinniga. Ändå gav de inte upp. Här, liksom det skedde mindre dramatiskt i Toledo, hämtades sönerna till befälhavande översten, den fanatiske Antonio Pinilla, och till hans ställföreträdare, Suárez Palacios, av milisen för att kräva kasernernas kapitulation. Pinilla vägrade. Till slut stormades kasernerna av gruvarbetare, som använde dynamit som sitt främsta vapen. Pinilla gav order om att man inte skulle ge sig, inte ens i slutskedet. Den 16 augusti skickade slutligen denne befälhavare ett romerskt budskap per radio till de nationalistiska örlogsfartygen utanför staden: ”Försvar omöjligt. Kasernerna brinner och fienden börjar tränga in. Ge eld mot oss!” Den uppmaningen åtlyddes, och de sista försvararna av Simancaskasernerna omkom i lågorna. Därefter kunde gruvarbetarna börja belägra Oviedo intensivt. Deras militära chefer var den socialistiske gruvarbetaren Otero och den CNT tillhörande stålarbetaren Higinio Carrocera. Aranda saknade förråd, men de belägrande saknade så gott som all materiel med undantag för den djävulska dynamiten. Därför vidtog ingendera sidan några åtgärder. Aranda måste med

mindre än 3 000 man hålla ställningarna i en stad med fiender såväl inom som utom den. Hans egen kyliga men fryntliga personlighet var försvarets främsta styrka, men under hans befäl dök också på nytt upp en kapten i ingenjörstrupperna, Oscar Pérez Solis, som en gång en kort tid hade varit det kommunistiska partiets generalsekreterare men som nu var falangist. Han var kanske angelägen om att i strid rentvå sig från de snedsprång, bankrån och mord, som han hade gjort sig skyldig till tio år tidigare, i kommunisternas tjänst.

I Toledo böljade striderna fram och tillbaka. Alcázars motstånd gjorde de milismän som belägrade fästningen rasande, men deras inkompetens besegrade bara deras egna befälhavare, som i sin tur skiftade från en riktig general, som Riquelme, till den socialistiske målaren Luis Quintanilla. Under hela augusti fortsatte gevärselden från ömse håll. De välutbildade försvararna var goda skyttar, och milisen gjorde inga försök att storma. Förolämpningar och skryt utväxlades via megafoner. De bomber solv någon gång fälldes betydde över huvud taget föga för försvaret av den gamla fästningen, som grundligt hade förstärkts i början av detta sekel. Den strängt katolska befolkningen i Toledo kom de belägrande att tycka att de var omgivna av förräderi. De civila myndigheterna ägnade sig under tiden åt att käbbla om skyddet av de oskattbara målningarna i Toledos kyrkor och i El Grecomuseet. Fastän försvararna i Alcázar ägde all den ammunition de behövde, tycktes det finnas föga hopp om deras undsättning. De var avskurna från det övriga Spanien. Det fanns ingen elektricitet, och väggarnas salpeter användes i stället för salt. Rebellerna uppförde sig inte desto mindre lugnt. Parader hölls, och den enda fullblodshästen innanför murarna vårdades som på ett stuteri. En fest till ära för Marie himmelsfärd hölls till och med i Alcázars källare, med flamencodans och kastanjetter. Så, den 17 augusti, flög ett nationalistiskt plan över dem och kastade ner uppmuntrande budskap från Franco och Mola samt, viktigare ändå, nyheter. Den 4 september föll Talavera de la Reina, endast 64 km bort, vid Tajo. Alcázar mottog ett meddelande från de ”unga kvinnorna i Burgos”: ”Den hjältedikt som er tapperhet för Gud och Spanien har skrivit på vårt ärorika Alcázar skall för evigt vara den spanska ridderlighetens stolthet. Herrar kadetter, vi är señoritas som strålar av glädje och som, i likhet med er, hoppas att vi är en lysande grynings nya Spanien.” (Man trodde fortfarande i vida kretsar att Alcázar hölls av kadetter.)

Att nationalisterna närmade sig Madrid tog sig snart synnerligen livliga uttryck. Den 23 augusti bombades flygplatsen Getafe och den 25 augusti Cuatro Vientos, ett flygfält ännu närmare staden. Den 27 och 28 augusti företogs ett plötsligt angrepp mot själva Madrid. Hans Völckers, jourhavande på den tyska ambassaden, beskrev angreppet den 27 augusti såsom företaget av tre flygplan Junkers 52. ”Var god ordna så”, bad han Berlin, ”att inga Junkersplan anfaller Madrid så länge Lufthansas trafik fortsätter.” Men den 29 augusti måste han klaga på nytt. Junkersplan hade fällt fyra tunga bomber mot krigsministeriet och åstadkommit stora skador och flera dödsoffer. Det rådde en ökande antitysk stämning i Madrid. Völckers påyrkade att den tyska ambassaden och kolonin skulle lämna staden.

Lufträderna gav upphov till bildandet, i Madrid, av huskommittéer i varje kvarter, för att organisera avlyssning av sirenerna som var signalen att gå ner i källarna. De kommittéerna granskade också regeringens bostadsförordningars dunkla texter och försökte prestera ett skydd mot olagliga arresteringar. De var i själva verket ett slags lokal speciell poliskår, i vilka socialisterna och kommunisterna tog ledningen. Lokala kommunistavdelningar organiserade också grupper som skulle måla gatlyktorna blå och övervaka mörkläggningen. Men vid den tiden på året var en mörkläggning svår att genomföra, eftersom stängda fönsterluckor gjorde rummen outhärdligt varma. Folk uppmanades att undvika att vistas i de rum som vette åt gatan och hålla sig i de inre rummen, med levande ljus. De erfarenheterna skulle bli blott alltför vanliga för dem som bodde i andra delar av Europa under andra världskrigets dagar. Men, med undantag för de blygsamma flyglarmen under första världskriget, var dessa räder mot Madrid de första i sitt slag.

23. På jakt efter en noninterventionspakt — USA håller sig på avstånd — Italiens och Stalins bedrägeri — en rysk beskickning anländer — Tysklands bedrägeri — noninterventionskommittén

Medan republiken höll på att misslyckas militärt utgjorde de diplomatiska händelserna i augusti ett tecken på nederlag. Den 3 augusti lade greve Charles de Chambrun, den franske ambassadören i Rom, fram den franska regeringens noninterventionsplan för Ciano, som obekymrat lovade att studera den. England godtog å andra sidan tanken i princip när den framfördes, och Eden lämnade sitt godkännande från en semesterort i Yorkshire. Samma dag gick det tyska fickslagskeppet *Deutschland* in till Ceuta, och amiral Rolf Carls, som var dess befälhavare, åt lunch med Franco, Langenheim, Bernhardt och Beigbeder. En hedersvakt av falangister ropade *Heil Hitler!* Det fartyget samt *Admiral Scheer* hade beordrats till spanska farvatten från Wilhelmshafen den 24 juli. Dagen därpå, den 4 augusti, lade den franske ambassadören i Berlin, André François-Poncet, fram noninterventionsplanen för baron von Neurath, den tyske utrikesministern, som svarade att Tyskland inte hade behov av att göra en sådan deklaration. Neurath tillade att han kände till att fransmännen hade levererat flygplan till republikanerna. François-Poncet svarade med att hävda, att tyskarna på samma sätt hade bistått nationalisterna.

I Moskva gjorde den franske ambassadören en liknande hänvändelse till den ryska regeringen, medan i Paris den nyligen anlände republikanske ambassadören, Alvaro de Albornoz, på nytt framställde krav på Lebelgevär, Hotchkisskulsprutor, miljoner patroner, bomber, kanoner, flera Potezflygplan och flera Dewoitine jaktplan. Den 6 augusti sade Ciano, sedan han rådgjort med Ulrich von Hassel, tysk ambassadör i Rom, att Italien gick med på den franska planen. Men han ville ”kontrollera all penninganskaffning” till vardera parten, få planen att gälla alla länder och upprätta ett internationellt kontrollsystem. Den dagens nummer av *Pravda* uppgav att de ryska arbetarna hade bidragit med 12 145 000 rubel för att hjälpa Spanien. Men den ryska regeringen gick också den, i likhet med den italienska, med på den franska noninterventionsplanen ”i princip”, och man begärde att Portugal skulle uppmanas att ansluta sig till de undertecknande staterna och krävde att ”vissa stater” — Tyskland och Italien — skulle upphöra att lämna hjälp. Inte desto mindre återkom François-Poncet den 7 augusti till Wilhelmstrasse (och Chambrun till Palazzo Chigi) med ett utkast till en noninterventionsdeklaration, redan accepterat av England, Belgien, Holland, Polen, Tjeckoslovakien och Ryssland, som skulle avsäga sig all handel med krigsmateriel eller flygplan. Neurath gjorde gällande att något sådant skulle bli svårt utan en blockad: och hur var det med Kominterns agerande? Samma dag uppmanade de brittiska och franska ministrarna i Lissabon Monteiro, den portugisiske utrikesministern, att ansluta sig till noninterventionsöverenskommelsen. Monteiro lade, som Ciano, inte korten på bordet.

Hela denna tid var den franska gränsen öppen, och nya bomb- och jaktplan, för att inte tala om piloter, kom till republiken. Men den 8 augusti ändrade den franska ministären sin politik. En kommuniké meddelade att från och med den 9 augusti all export av krigsmateriel till Spanien skulle inhiberas. Det förklarades bero på det ”så gott som enhälligt gynnsamma” svar regeringen hade fått på sina tankar om nonintervention. I själva verket hade dagen innan sir George Clerk, den brittiske ambassadören, utan att ha fått några instruktioner talat med Delbos i kraftiga ordalag. Hur kunde han bringa leveransen av franska flygplan till Spanien i överensstämmelse med kvarhållandet av de fyra Fokkerplanen i Bordeaux, de som var destinerade till rebellerna från England? Om Frankrike inte förbjöd exporten av krigsmateriel till Spanien, skulle ett gemensamt uppträdande tillsammans med England i hela denna sak bli mycket svårare. (Den vedertagna uppfattningen vid denna tid var att det ”perfida Albion” ända från början hade inspirerat noninterventionen.)

Vidare hade just nu amiral Darlan återvänt från London. Han hade träffat amiralen lord Chatfield, som hade sagt honom att det inte tjänade något till att göra några hänvändelser till

England om Spanien, och vidare att Franco var en ”god spansk patriot”. Det brittiska amiralitetet var också ”ofördelaktigt påverkat” av vad man fått höra om mord på spanska marinofficerare. Ingenting borde göras som tillät kommunismens spridning till Spanien eller, värre ändå, till Portugal. Darlan rapporterade därför att det inte fanns någon möjlighet att England skulle betrakta fransk hjälp till republiken med gillande. Fruktan att stöta sig med England var den främsta orsaken till att den franska regeringen på det viset förmåddes ompröva sitt beslut av den 2 augusti. Blum ångrade det bittert. Han var nära att avgå, men hans kollega Auriol (som var gynnsamt inställd till den spanska republiken) och Fernando de los Ríos övertalade honom att inte göra det. En regering Blum vore ändå, när allt kom omkring, bättre för republiken än någon annan. (De los Ríos övertygade Blum med en vältalig skildring av de unga milismän som bekämpade fascismen uppe i bergen. Blum grät.) Den 9 augusti hurrades det trots allt för Blum vid ett möte i Saint-Cloud, av en stor folkmassa som mässade ”Vapen till Spanien!”, medan ett flygplan med rök tecknade ordet FRED mot den blåa sommarhimlen. Såväl socialistiska som kommunistiska franska fackföreningsledare tog nu ställning för den politik folkflertalet krävde. Léon Jouhaux, den socialistiske fackföreningsledaren, och Thorez, den kommunistiske generalsekreteraren, förklarade som en man att det för ”den medvetne arbetaren” inte kunde finnas någon neutralitet. Eftersom vapenleveranserna var förbjudna, insamlades i stället pengar till kläder, livsmedel och medicinsk utrustning till republiken. Så länge Pierre Cot alltjämt var flygminister (till juni 1937) fick franska flygplatser faktiskt order att bistå republikanska flygplan, Dessa brott mot noninterventionen ursäktades officiellt såsom orsakade av ”navigationsfel”. En del flygplan sändes också i fortsättningen direkt från Frankrike. Femtiosex flygplan tros ha nått Spanien mellan den 9 augusti och den 14 oktober från Air Frances flygfält i Montaudran. Den katalanska regeringen lyckades också skaffa sig en del hjälp, både materiel och personal, från Frankrike och Belgien, för utveckling av sin ammunitionsindustri.

Medan Blum talade i Saint-Cloud försäkrade den tyska ambassadens rådgivare i London förbindligt för utrikesministeriet att ”ingen krigsmateriel hade sänts från Tyskland, och ingen kommer att sändas”. Men Junkers- och Heinkelplanen, deras piloter och tekniker började redan utöva sin verkan på krigföringen i södra Spanien. Den tyske konsuln i Sevilla vädjade till Wilhelmstrasse att dessa tyskar inte borde visa sig ute på gatorna i tysk uniform, eftersom de kändes igen och möttes med ”stora ovationer”. En Junkers 52 nödlandade dock på republikanskt område, där planet kvarhölls, jämte sin besättning. Dagen därpå krävde den tyske rådgivaren i Madrid, Schwendemann, deras frigivning, enligt instruktioner från Berlin. Den spanska regeringen vägrade. Den 12 augusti sade Neurath till François-Poncet att Tyskland inte kunde gå med på noninterventionsöverenskommelsen förrän spanjorerna utlämnade planet (”blott och bart ett transportplan”). Den 13 augusti accepterade Portugal noninterventionen i princip men förbehöll sig handlingsfrihet, om dess gränser skulle visa sig hotade av krigsutvecklingen. Några dagar tidigare hade den spanska regeringen förklarat Kanarieöarna och de galiciska provinserna vara ”krigszoner” och därför underkastade blockad. Utrikesministeriet sade att man betraktade uttalandet som innebärande en avsikt: blockaden var ett nödvändigt faktum innan den kunde bli internationellt erkänd.

Förenta staterna hade vid denna tidpunkt också uppmanats att ta ställning till det spanska kriget. Den 5 augusti, efter ett sammanträde i utrikesdepartementet, lät utrikesminister Cordell Hull det bli allmänt känt (ehuru inte officiellt meddelat) att hans regering förordade nonintervention. Den 10 augusti frågade Glenn Martin Company, det ledande flygplansföretaget i USA, vilken hållning regeringen skulle inta till försäljningen av åtta bombplan till republiken. Den tjänstgörande utrikesministern svarade att en sådan försäljning ”icke skulle stå i samklang med denna regerings politik med ett 'moraliskt embargo' på vapen till Spanien”. Utrikesdepartementet instruerade härnäst Bowers, den amerikanske ambassadören i Spanien, att vägra att ansluta sig ens till ett medlingsförslag som antytts för diplomatiska kåren i St. Jean de Luz av den argentinske ambassadören. (Den första

”incidenten” för Amerikas vidkommande i inbördeskriget var nationalisternas oavsiktliga bombning av den amerikanska jagaren Kane, när denna var på väg från Gibraltar till Bilbao för att evakuera amerikanska medborgare där. Inga skador uppstod, och en till intet förpliktande ursäkt från Franco följde.) Den amerikanska liberala opinionen var upprörd: ”Låt oss fråga Jefferson var han står i den här frågan!” Orden kan vara Earl Browders, den amerikanske kommunisten, men hans känslor delades av många demokrater. Ändå stödde de flesta amerikaner säkerligen embargot. Mexico började under tiden, som den enda av alla regeringar, att öppet skicka en del vapen till republiken. President Cárdenas skulle i september meddela att han hade sänt 20 000 gevär och 20 miljoner patroner till den spanska regeringen.

Den engelska och franska strävan efter noninterventionens illusion fortsatte. England förbjöd export av krigsmateriel till Spanien den 15 augusti, sedan underrättelser mottagits om att engelska flygplan flugit från Croydon till rebellerna i Spanien. Neurath överlämnade en not till François-Poncet den 17 augusti, där han i avvaktan på frisläppandet av Junkersplanet och godtagandet av liknande förpliktelser i alla länder som ägde vapenindustrier gick med på att förbjuda vapenleveranser till Spanien, och föreslog att det förbudet skulle utsträckas till att också gälla frivilliga. Ciano tog också upp detta spörsmål med den franske ambassadören i Rom men lovade, innan den frågan och den om pengar hade avgjorts, att Italien skulle förbjuda vapenexport. Den omkastningen förvånade fransmännen. Den orsakades av en insikt om att det skulle bli möjligt, som den tyske chargé d'affaires i Rom uttryckte det, ”att i varje fall inte stå fast vid deklarationen”. Den 24 augusti, då Junkersplanets framtida öde i Madrid ännu var osäkert, undertecknade Tyskland den deklaration som krävts av fransmännen. (Junkers-planets besättning hade redan frigivits. Planet självt förstördes under en nationalistisk lufträd.) Samma dag lade de engelska stabscheferna fram ett dokument, senare ofta hänvisat till inom den brittiska regeringen, som hävdade att England av strategiska skäl måste stå på god fot med vem som än vann kriget. (”Ett fientligt sinnat Spanien eller ockupation av spanskt territorium av en fientligt sinnad makt skulle göra vår kontroll av sundet och utnyttjandet av Gibraltar som flott- och flygbas ytterst besvärliga.”) Ryssland hade inte för avsikt att ställas utanför dessa förhandlingar, lika lite som det tyska utrikesministeriet ville att så skulle ske. Eftersom Stalin eftersträvade en allians med Frankrike och England, ville han delta i alla sådana diskussioner. Den 23 augusti gick Ryssland med på noninterventionsöverenskommelsen, och den 28 augusti utfärdade Stalin ett dekret som förbjöd export av krigsmateriel till Spanien, i syfte att liera sig med de övriga makterna. Ryska ämbetsmän gav till och med under dessa förhandlingar prov på större blygsamhet än vanligt, och Litvinov måste hänskjuta också obetydliga detaljer i formuleringen av regeringens anslutning till Stalin. *Izvestija* gjorde många logiska kullerbyttor när tidningen fördömde neutraliteten såsom ”icke alls vår tanke”, och som ”en allmän eftergift för fascistiska regeringar”, men ändå förklarade att det ryska accepterandet av den ”berodde på det faktum, att den franska deklarationen syftade till att göra slut på fascistisk hjälp till rebellerna”. Den ryska politikens dilemma, när den önskade att göra Frankrike till lags, samtidigt som det skulle se ut som om den inte övergav världsrevolutionen, var aldrig bekymmersammare. Men Stalins dröjsmål förklaras också av att han just då var fullt upptagen av rättegången mot den första gruppen gamla bolsjeviker, som inleddes den 19 augusti: Kamenev dömdes till döden den 23 augusti, Zinovjev några dagar senare. Stalins tankar var alltså riktade åt annat håll än Spanien.

Dessutom, i just det ögonblick då Ryssland anslöt sig till noninterventionsöverenskommelsen upprättades diplomatiska förbindelser mellan det och den spanska regeringen, formellt och faktiskt också på ett fruktansvärt sätt. (Republiken hade erkänt Ryssland år 1933, men upproret i Asturien lade hinder i vägen för en utväxling av ambassadörer, något som hade planerats alltsedan februari 1936 men som först nu skedde.) En gammal revolutionär, Vladimir Antonov-Ovsjenko, som hade fört befälet över de rödgardister som stormade Vinterpalatset i S:t Petersburg 1917 och som senare hade varit medlem av den första

bolsjevikregeringen, anlände till Barcelona som generalkonsul den 25 augusti. I slutet av tjugotalet hade han varit en framstående medlem av den trotskistiska oppositionen, men 1928 hade han böjt sig för Stalin och efteråt varit diplomat i Prag och Warszawa. Utnämningen av en så erfaren revolutionär till posten i Barcelona var ett märkligt och, som det senare visade sig, ironiskt schackdrag. Den duglige ryske diplomaten Marcel Rosenberg, tidigare biträdande sekreterare i Nationernas förbund, kom till Madrid som ambassadör den 27 augusti. Rosenberg förde med sig en stor stab, bland dem en marinattaché, kapten N. Kuznetzov, en flygattaché, överste Boris Sviesjnikov, och en militärattaché, general V. Gorjev. Den främste ryske militäre rådgivaren i Spanien var letten general Jan Berzin, tidigare chef för det ryska militära underrättelseväsendet, en modig man som i sin ungdom i Lettland hade bekämpat den tsaristiska polisen. Han spelade en lysande roll i det ryska inbördeskriget. Han var lång, gråhårig, och några trodde att han var engelsman. (Berzins egentliga namn var Jan Pavlovitj Kuzis.)

Antonov-Ovsjenko hade också en ekonomisk rådgivare, Artur Stasjevsky, som de facto var rysk ekonomisk attaché i Spanien. Han var polack, kortvuxen och undersätsig, gift med en fransyska, han verkade vara en högst vanlig affärsman och han hade också en gång varit Berzins assistent. Bland andra ryssar fanns Ilja Ehrenburg, som i slutet av augusti kom till Spanien som *Izvestija*s korrespondent och som förutom med reportage sysslade med propaganda och också militär verksamhet. En annan betydande rysk författare, Michail Koltsov, *Pravda*s korrespondent, hade anlänt till Spanien tidigare, den 8 augusti. (Koltsov utgav sig för att vara en mexikansk kommunist vid namn Miguel Martínez. Han var förmodligen Stalins personlige agent i Spanien, med ibland direkt telefonlinje till Kreml.) Dessa ryssar utökade alltså antalet inflytelserika kommunister som redan befann sig i Spanien. Data för dessa delegationers ankomst antyder att den dubbelhet som kom till uttryck i *Izvestija* återspeglades i en tvetydig politik. Det visade att Stalin, nu som alltid, avsåg att hålla alla vägar öppna.

Den ryska beskickningens högkvarter i Madrid var det tysta Gaylords hotell, mellan Prado och Retiroparken. Hemingway har, i romanen *Klockan klämtar för dig*, givit en strålande skildring av livet på det hotellet. Hittills syntes inte någon rysk militär utrustning till i Spanien, trots att Stalin, i samma ögonblick som Ryssland formellt ”förbjöd exporten av krigsmateriel”, i själva verket godkände en sådan.

Rysslands dubbelspel motsvarades av Tysklands. Den 25 augusti, dagen efter den då Tyskland undertecknade noninterventionsöverenskommelsen, kallade krigsministern, fältmarskalk von Blomberg, till sig överste Warlimont, en lovande och ärelysten officer. Blomberg sade att Führern alltmer började inta en uttryckligen fientlig inställning till Ryssland. Hitintills hade hans antikommunism begränsats till att gälla Tyskland. Nu omfattade den Komintern och allt vad denna gjorde. Hans tal vid det nazistiska partiets årliga kongress i Nürnberg i september skulle spegla den hållningen. Till följd härav, fortsatte Blomberg, hade Hitler beslutat att ge Franco betydande hjälp. Warlimont skulle leda den tyska kontingenten. Den 26 augusti besökte Warlimont och Canaris chefen för det italienska militära underrättelseväsendet, överste Roatta, och sedan begav sig Roatta och Warlimont till Tetuán, på en italiensk kryssare. Ett tyskt plan flög dem båda till Sevilla, där de samtalade med Queipo, och sedan till Cáceres, där de träffade Franco. Warlimont började så sin tjänstgöring. Roatta återvände till Italien, men under loppet av följande månad sändes omkring tjugo lätta Ansaldo-Fiatstridsvagnar, bland dem några utrustade med eldkastare, och en del italienskt artilleri av den pålitliga typ 65/17 mm som använts i första världskriget, till Spanien av Mussolini, jämte ”specialister” på användningen av denna materiel, som skulle arbeta tillsammans med piloterna på de Savoia och Fiatjaktplan som redan fanns där.

Medan de andra staterna sålunda var i full färd med att arrangera löftesbrott tog Eden upp ett italienskt förslag om att en permanent grupp skulle övervaka noninterventionens tillämpande.

Efter en dispyt om dess befogenheter bildades en kommitté. Denna, som härrörde ur den framgångsrika ambassadörskonferensen vid tiden för balkankrigen, skulle sammanträda i utrikesministeriet i London. Det första mötet bestämdes till den g september. Så bildades Noninterventionskommittén, som skulle övergå från tvetydigt tal till rent hyckleri och som skulle vara lika länge som inbördeskriget. Trots noninterventionen gav utrikesministeriet från denna tidpunkt asyl åt spanska flyktingar undan den ”röda terrorn”, och inom några veckor omfattade ambassaden i Madrid, under ledning av George Ogilvie Forbes, sju byggnader. Förändringen i den brittiska inställningen till flyktingar berodde på följderna av en vägran att bevilja asyl åt markisinnan de Balboa och hennes tolv år gamla son (som senare sköts). Under resten av kriget förblev ambassaderna i den spanska huvudstaden hem för flera tusen spanjorer ur över- och medelklassen. En del av dessa var aktiva medlemmar av femte kolonnen, andra var skräckslagna och ruinerade, alla var hungriga, frusna och bleka, på grund av bristen på frisk luft. Det förekom senare en viss utväxling av dessa flyktingar mot republikaner i nationalisternas händer. Eden hade återvänt till London den i6 augusti, men Baldwin hade ordinerats tre månaders vila, av medicinska skäl, och hade rest till Sydwales. Ministären, rapporterade Eden senare, ”sammanträdde inte från slutet av juli till början av september, och den brittiska politiken bestämdes av utrikesministeriet”.

Noninterventionskommittén sammanträdde första gången i London den g september. W. S. Morrison, statssekreterare i finansdepartementet, stod i spetsen för den engelska delegationen och blev ordförande. (”Darriga” Morrison, som han kallades, var en konservativ politiker och hade varit ordförande i ett regeringsutskott sedan början av augusti för samordning av noninterventionen.) De övriga länderna, företrädda av sina ambassadörer i London, omfattade samtliga de europeiska med undantag för Schweiz, som hade förbjudit vapenexport men vars neutralitetsregler förbjöd dess intervention också i en noninterventionskommitté. Alla kommitténs dokument och andra papper uppsattes av ett engelskt sekretariat.

Kommitténs första sammanträde tog befattning med ”den skumma procedurfrågan”, för att bruka *Pravda*s ovanligt korrekta uttryckssätt. De närvarande representanterna gick med på att till Francis Hemming, en engelsk statstjänsteman i regeringskansliet, vars kunskaper om Spanien inskränkte sig till Pyrenéernas fjärilar och som blev kommitténs sekreterare, överlämna texterna till de lagar deras länder hade stiftat för förbud mot vapenexport. Bortsett från den engelske representanten var de ledande personerna inom kommittén Corbin, den franske ambassadören, Grandi, den fascistiske tidigare italienske utrikesministern, som Mussolini hade förflyttat till ambassaden i London för att han icke var tillräckligt fascistisk, och Majskij, den ryske ambassadören. Ribbentrop (som blev tysk ambassadör den 30 oktober) och hans närmaste man, furst Bismarck, sonson till Järnkanslern, intog en mindre framträdande ställning än Grandi, till vilken de faktiskt hade fått instruktioner att överlåta ledningen. Ribbentrop beskrev senare hur svårt han fann det att arbeta tillsammans med Grandi — ”en intrigör, om det någonsin har funnits en sådan”.

Portugal, vars närvaro ryssarna hade krävt, företräddes inte omedelbart. Den portugisiske ministern i Berlin sade den 7 september (när det tyska fartyget Usamoro vägrades tillfälle att lossa ännu en vapenlast till nationalisterna i Lissabon, något som enligt vad man trodde i Berlin berodde på engelskt inflytande) att landet icke skulle representeras förrän det utfärdats ett förbud mot frivilliga. Salazar ansåg tydligen att en anslutning till kommittén i viss mån skulle innebära att man gav efter för auktoritetskrav. (I början av september övermannade besättningarna på två portugisiska örlogsfartyg sina officerare och gjorde sig beredda att avsegla för att ansluta sig till republiken. Salazar lät sänka båda fartygen genom artilleribeskjutning.) Men portugiserna behövde inte ha oroat sig. Grandi hade fått instruktioner av Ciano ”att göra sitt bästa för att ge kommitténs hela verksamhet en rent platonisk karaktär”. Ribbentrop yttrade senare skämtsamt att ett bättre namn på Noninterventionskommittén skulle ha varit ”Interventionskommittén”. Han tillade, i det

försvarstal han skrev i Nürnberg mellan rättegången och domstolsutslaget: ”Jag önskade ofta att detta eländiga spanska inbördeskrig skulle gå åt helvete, för det blandade ständigt in mig i dispyter med den brittiska regeringen.” Den tyska inställningen till kommittén var mera vacklande än den italienska, därför att det tyska utrikesministeriet var så illa informerat om vad krigsministeriet och nazistpartiet sysslade med. De tyska diplomaterna hade faktiskt inte avgjort, om verklig nonintervention skulle gynna Franco eller inte. Vad Frankrike och England beträffade rapporterade Bismarck att kommitténs första sammanträde gav intrycket, i fråga om bägge länderna, att ”det inte så mycket gäller att omedelbart vidtaga faktiska åtgärder som att lugna de upprörda känslorna inom vänsterpartierna ... genom själva inrättandet av en sådan kommitté”. Ända från början var de brittiska och franska regeringarna upptagna inte så mycket av ett slut på interventionen från alla håll som av hur ett sådant slut skulle te sig. På det sättet skulle strömmen av krigsmateriel till de bägge parterna i Spanien eventuellt inte hejdas, men i varje fall kunde en utvidgning av det spanska kriget hejdas.

England beskyllde Italien för att låta flygplan landa på Mallorca den 7 september. Den 12 september sade Ingram, den brittiske chargé d'affaires i Rom, till Ciano att förändringar i Medelhavet skulle ”allvarligt bekymra den brittiska regeringen”. Ciano svarade att inga sådana förändringar hade inträffat eller övervägdes. Men Mallorca var inte desto mindre ett italienskt bålverk under hela inbördeskriget. Huvudgatan Rambla i Palma döptes om till Via Roma, och statyer av två romerska ungdomar i togor, med örnar på axlarna, stod vid ingången till den. Pollensabukten blev en italiensk örlogsbas. Krigsmateriel strömmade in till ön, som minerades och befästes på nytt av italienare. Den händelsen visade att England kunde protestera när landet ansåg sina intressen vara hotade av några av det spanska krigets följder, men att det icke skulle göra det med hänsyn till ett enkelt brott mot överenskommelsen. Ändå, för att göra Baldwins och Blums ministärer rättvisa, trodde båda att deras länder, och Spanien, och freden i Europa, bäst skulle tjänas genom att man förhindrade att Spanien fick militärt bistånd. Båda regeringarna ansträngde sig mycket för att hålla fördraget, trots att detta i Frankrike också i fortsättningen beredde Blum svårigheter. Men vid denna tid stödde större delen av den uttalade opinionen i båda länderna den politiken. Labourpartiet i England beklagade till och med dröjsmålet med att förverkliga noninterventionen. Vad kommunisterna angår försökte Thorez övertala Blum att ändra sin politik i fråga om hjälp till Spanien, den 7 september. (La Pasionaria, Marcelino Domingo och Jiménez de Asúa gjorde också ett misslyckat försök att övertala Blum vid den här tiden. Men andra blev övertygade. Så till exempel skrev Edith Thomas:

> Pasionaria, Pasionaria
> il n'est plus temps que les hommes t'aiment
> ils t'écoutent
> comme ils écoutent le vent chanter .. .
>
> Pasionaria, Pasionaria,
> det är för sent för männen att älska dig
> de lyssnar på dig
> som de lyssnar på den sjungande vinden.

Fastän Thorez misslyckades, svarade han för att kommunisterna inte skulle rösta mot regeringen i nationalförsamlingen. Komintern betalade i London för en ”Undersökningskommission angående föregivna brott mot noninterventionsöverenskommelsen i Spanien”. Så aktningsvärda personer som Philip Noel-Baker, lord Faringdon, professor Trend i Cambridge och miss Eleanor Rathbone var medlemmar. De båda sekreterarna var Geoffrey Bing och journalisten John Langdon-Davies, av vilka den förstnämnde, då en ung advokat, var medlem av kommunistpartiet. Bing blev senare parlamentsledamot för labour och president Nkrumahs kronjurist i Ghana. Den spanska republiken sade att den skulle acceptera ”verklig nonintervention”. Härmed avsåg den ingen lagstiftning i något land som hindrade den från att köpa vapen. Det var något ganska

väsensskilt från exempelvis labourpartiets uppfattning av nonintervention, som var att ingendera sidan skulle vara i stånd att skaffa vapen från utlandet.

Noninterventionskommitténs andra sammanträde ägde rum den 14 september, då man bildade ett underutskott bestående av Belgien, England, Frankrike, Italien, Ryssland, Sverige, Tjeckoslovakien och Tyskland, som skulle syssla med noninterventionens vardagsfrågor. De mindre staterna var också i utskottet blott alltför villiga att gå i stormakternas ledband, och de verkliga debatterna begränsades till att omfatta Frankrike, England, Tyskland och Italien. Rädslan för Hitler, och för allt internationellt ansvar, i de skandinaviska och (som de nu skulle komma att kallas) Beneluxländerna utgjorde faktiskt, i vissa avseenden, den mest motbjudande sidan i dessa dagars diplomatiska historia. Men ändå, vad kunde de göra, om England fortsatte sin ”eftergivenhet”? Och ”eftergivenhet” verkade att vara den enda trygga politiken för ett imperium som redan befann sig långt i utförsbacken, hur föga det än ville medge något sådant.

Detta sammanträde kom samtidigt med påven Pius XI:s första offentliga reaktion på kriget i Spanien. Han talade den 14 september om republikanernas ”i sanning djävulska hat till Gud”, till sexhundra spanska flyktingar i Castelgandolfo. Samma dag besvor en präst i Madrid som hade tagit parti för republiken, fader García Morales, påven att fördöma rebellerna. Några dagar senare beskrev José Bergamin, den katolske lärare som redigerade Cruz y Raya, generalerna, biskoparna, morerna och karlisterna som bekämpade republiken såsom inbegripna i något slags ”fantastisk dödspantomim”. Det spanska inbördeskriget orsakade alltså en konflikt inom katolska samveten, om också inte inom kyrkan, i Europa och i hela världen. Diplomatiska manövrer motsvarades av prästerliga. Krig hade också förklarats inom den internationella opinionen. Konflikten var i september 1936 följaktligen inget isolerat karlistkrig av 1 800-talsmodell.

24. Republikanska nederlag och deras orsaker — massaker i Modelfängelset — regeringen Girals fall — Largo Caballero bildar sin regering — San Sebastiáns fall — Alcázar

I början av september 1936 var Franco i Talavera, och Mola var i Irún, varifrån han hotade San Sebastián. Den mallorcanska expeditionen hade misslyckats. Zaragoza, Huesca, Oviedo och till och med Alcázar i Toledo förblev i rebellernas besittning. I söder hade en stor del av Andalusien förlorats för republiken, och så gott som hela Estremadura. Den välbeväpnade afrikanska arméns brutalitet och erfarenhet var den främsta förklaringen till nationalisternas framgångar. Tapperhet kunde avgöra gatuslagsmål, men den räckte inte mot legionärerna och *regulares*. Endast Femte regementet inom milisen visste något om disciplin. De rester av de reguljära trupperna, civilgardet och kravallpolisen som alltjämt stod på republikens sida verkade demoraliserade. Republiken kunde ofta, genom inköpen av franska flygplan och sin till en början numerära överlägsenhet i fråga om plan, ha behärskat luftrummet. Men de lejda franska piloterna höll inte någon högre standard, och nationalisternas koncentration på sina få men imponerande nya plan från Tyskland och Italien på fronterna i Estremadura och längs Tajo gav dem övertaget där. De unga tyska piloter som flög dessa Junkers och Heinkel, tillsammans med spanjorer, i de så kallade ”Pedros och Pablos-eskadrarna”, var överlägsna sina franska motparter. Politiska preferenser påverkade också taktiken. Så till exempel hyste republikanerna på Talaverafronten stora förväntningar på ett pansartåg, denna mycket uppskattade nyhet i det ryska inbördeskriget. I Spanien visade sig denna ”nödvändiga skovel kol som håller en döende eld vid liv”, som Trotskij hade sagt om sitt tåg, helt oanvändbar. Det ryska inbördeskriget åberopades inte desto mindre ständigt av republikens spanska officerare, när de sökte något motstycke till sina egna problem att leda en massarmé. Deras bekymmer inskränkte sig inte enbart till stridslinjerna. Krigsministeriet hade ännu inte någon verkligt central stab, och milisstyrkornas förflyttningar från plats till plats förde med sig ändlösa dröjsmål. De katalanska och anarkistiska styrkorna hade fortfarande ingen förbindelse med regeringen i Madrid. Det fanns inte många tillfällen till övningar i gevärsskjutning, och inte många gevär för sådana övningar, eftersom många arbetare fortsatte att bära dessa vapen som symboler för friheten och därför att de politiska partierna undanhöll så stora mängder vapen de kunde för eventuell användning mot sina vänner. CNT i Madrid, till exempel, förmodades äga 5 000 gevär i sitt högkvarter. Det uppstod också livsmedelsbrist — den berodde inte bara på förlusten av Gamla Kastilien, utan också på det oerhörda slöseriet med mat vid fronten och den direkta konsumtionen, t.ex. överdriven slakt av boskapshjordar, i många jordbrukskollektiv. En djupgående misstro förhindrade varje samförstånd mellan kommunister och anarkister: La Pasionaria, som ingick i en delegation till Frankrike för att söka skaffa vapen såväl som sympatier, hejdades tillsammans med den förutvarande ministern Marcelino Domingo lång tid i Barcelona av den förlamade FAI-ledaren Manuel Escorza och Aurelio Fernández, chef för ”Barcelonas undersökningskommitté”. De brittiska och franska regeringarnas försvar för noninterventionen verkade också demoraliserande, mindre därför att det ännu rådde någon brist på vapen än för att noninterventionen kom republiken att verka isolerad.

I huvudstaden gav dysterheten till resultat ett ökat stöd åt Largo Caballero, som nu praktiskt taget var kung i Madrid. Så gott som varje dag besökte han och Álvarez de Vayo sierran för att uppmuntra milismännen och välkomnas av dem. De ville emellertid behärska regeringen, inte bara ingå i den. De talade om behovet av en stark regering, i stånd att övervinna de motstridiga uttrycken för folkviljan runt om i Spanien. De och deras anhängare eftertraktade också en rent proletär styrelse. Också Prieto hade klagat, i *Informaciones*, över att man i inrikesministeriet såg ogillande på läsandet av socialistiska tidningar. Prieto själv kunde ha varit en alternativ premiärminister; han arbetade oavbrutet för försvarets ministerier, trots att han inte var minister. Den italienske socialisten Pietro Nenni beskrev honom i skjortärmarna, upp över öronen i arbete: ”Han är ingenting, han är inte minister, han är en parlamentsledamot i ett parlament som har ferier. Ändå är han allt — den som besjälar och samordnar

regeringens handlande.” Prieto hade en längre tid motsatt sig tanken på att hans parti skulle överta regeringsmakten, då han alltjämt trodde det vara möjligt att påverka England och Frankrike till att hjälpa republiken, om man bibehöll en regering helt ur medelklassen. Men Prieto, som fortfarande ogillade Largo Caballero, insåg dock att han var Girals ende tänkbare efterträdare. I en intervju den 25 augusti sade han om Largo Caballero: ”Han är en idiot, en splittrare ... i stånd att leda allt och alla till ruinens brant. Men ändå är han den ende ... som kan stå i spetsen för den nya regeringen.” Prieto föreslog därför att socialistiska ministrar helt enkelt skulle ”vägleda” Girals regering, som han själv gjorde. Kommunisterna understödde den politiken. Largo Caballero trodde att det skulle kompromettera socialisterna, så som han nu trodde att deras delaktighet i Azañas regering 1931 hade gjort, och hjälpa anarkisterna. Largo önskade i själva verket själv leda regeringen.

Vid den här tiden hade stämningen inom republiken påtagligt förändrats till följd av att många av regeringens politiska fångar hade dött. I Barcelona ställdes generalerna Goded och Fernández Burriel inför rätta i början av augusti. En pensionerad officer som hade blivit advokat utsågs till att försvara de båda generalerna, som uppträdde värdigt. General Llano de la Encomienda och civilgardesgeneralen Aranguren vittnade mot dem. De båda rebellerna sköts som upprorsmakare, i fästningen Montjuich. De liberala medlemmarna av den republikanska regeringen gick motvilligt med på att stadfästa dödsdomen: många av dem hade känt Goded väl. Några dagar senare sköts också general Fanjul och överste Fernández Quintana, rebellerna i huvudstaden, efter krigsrätt i Madrid, den förstnämnde efter att i sista stund ha ingått äktenskap med en änka som hade varit budbärare under förberedelserna till upproret. De dog innan ett hemskt öde drabbade deras medfångar i Madrid. Ty den 23 augusti utbröt eld i Modelfängelset.

Orsakades den av de tretusen politiska fångar som var inhysta där och som angrep sina väktare med brinnande madrasser, i ett försök att fly? Eller var det ett verk av vanliga förbrytare i fängelset, eggade av CNT-milismän som hade letat efter vapen? Den ärlige domaren Mariano Gómez, som kom dit strax efteråt, trodde att det förstnämnda var fallet. Men i alla händelser spred sig ryktet i staden att de politiska fångarna hade gjort uppror, samtidigt som det också började talas om ”massakern i Badajoz”. En folkmassa samlades, ledd av milismän på permission. De krävde att byggnaden skulle stormas och ett blodbad anställas på de politiska fångarna. Socialistiska politiker anlände och påyrkade besinning. Men milismännen vägrade att lyssna. Fängelsepersonalen flydde. Fyrtio fångar sköts på gården. Ytterligare trettio människor sköts morgonen därpå. Bland de döda befann sig så välkända förutvarande ministrar som Manuel Rico Avello, Melquíades Álvarez, det reformistiska partiets grundare år 1912, under vars ledning många republikanska politiker hade gjort sina första lärospån, och Martínez de Velasco, bondepartiets ledare, men också framstående falangister som Fernando Primo de Rivera, bror till José Antonio, och Ruiz de Alda. I Modelfängelset dödades också dr Albiñana, nationalistpartiets ledare, Santiago Martín Bagüeñas, polischef i Madrid fram till upproret, general Capaz och general Villegas, ledare av revolten i Montañakasernerna. Ruiz de Alda, som sköts av ”republikanerna”, var gift med en dotter till amiral Azarola, som hade skjutits av ”fascisterna” i El Ferrol, medan general Capaz, befälhavare i västra Marocko och ”hjälte från Rif”, i juli hade kommit till Madrid just för att undvika att behöva ta ställning till upproret. Dessa mord gjorde fler än ”fascisterna” bestörta: Azaña och Giral var förtvivlade, den förre önskade att han också hade dött, den senare grät. Azaña återhämtade sig aldrig efter dessa mord. Inte heller förlät han den gamle ”monarkisten utan kung”, Ossorio y Gallardo, som tycktes ta mycket lätt på sådana hemskheter: ”Jag rättfärdigar ingenting. Men detta hör till historiens logik!” Det var emellertid Ossorio som övertalade Azaña att inte avgå: ”På den andra sidan dör män med ditt namn på läpparna.” Hädanefter var Azaña mindre en president än, med hans egna ord, ”fången som var en republikansk symbol”. Inrikesministern, general Pozas, gjorde vad han kunde. Andra, som kunde ha väntats vara närvarande (som den nye högste säkerhetschefen, Manuel Muñoz) lyste

med sin frånvaro.

Efter dessa händelser inrättade justitieministeriet folkdomstolar, avsedda att fylla ut de luckor som uppkommit på grund av att de ordinarie juridiska myndigheterna dragit sig tillbaka, flytt eller mördats. De utgjordes av fjorton delegater från folkfronten och CNT, med tre medlemmar av den gamla domarkåren. Personer som ställdes inför dessa domstolar kunde genomföra ett slags enkelt försvar — men falangister sköts så gott som alltid, vanligen tillsammans med medlemmar av CEDA eller sådana som hade bidragit till deras fonder. Det förekom alltjämt oegentligheter och vrånga domar: sålunda kunde en läkare som angivits av en patient som var skyldig honom pengar motbevisa anklagelsen och få angivaren åtalad, medan en handelsman inte förrän i sista ögonblicket lyckades undgå att straffas som spion av en fordringsägare. ”Icke bemyndigade” avrättningar fortsatte icke desto mindre, med något minskande grymhet. De båda bröderna, hertigarna de Veragua och de la Vega, ättlingar till Columbus, sköts av milismän som fruktade att folkdomstolen skulle frikänna dem. I slutet av augusti uppmanade regeringen alla att stänga dörrarna klockan i i på kvällen, avskaffade nattvakterna (*serenos*), instruerade portvakterna att inte släppa in någon i huset och att ringa till polisen om ”ljudliga knackningar tyder på att milismän vill komma in”.

Den 4 september böjde sig Azaña för det oundvikliga, accepterade Girals avskedsansökan som premiärminister och uppmanade Largo Caballero att bilda regering. Largo Caballero, den självskrivne efterträdaren, vägrade att tillträda ämbetet om inte kommunistpartiet också gjorde det. Han inbjöd anarkisterna att delta: de vägrade. De var inte beredda att överge sitt teoretiska förakt för regeringsmakt. I stället önskade de en nationell försvarskommitté, med enbart UGT och CNT representerade — makt delegerad direkt från kollektiven och regionerna — det vill säga det fulla förverkligandet av den syndikalistiska staten. Det var oacceptabelt; debatterna inom CNT om vilken inställning man borde ha till dessa frågor fortsatte. Så krävde vid ett möte av federationer inom den frihetliga rörelsen i Katalonien, i slutet av augusti, García Oliver, som hade tröttnat på allt prat: ”Antingen samarbetar vi, eller också inför vi diktatur. Var goda och välj!”

Ärkefienden till varje tanke på regeringsauktoritet var krymplingen Manuel Escorza, vars enda befattning var hans medlemskap i FAI-kommittén. Han var hederlig, obeveklig, otillgänglig, bitter och ironisk, och han dominerade debatterna inom anarkiströrelsen med ren viljestyrka, men också, som kommunisterna påpekade, genom sitt utnyttjande av en privat polisstyrka, som helt och fullt genomförde sin herres order — ”ingen pardon åt fascister eller neutrala”. Medan denna storinkvisitoranda levde kvar var det svårt att hävda realistiska ståndpunkter, det vill säga sådana som gick ut på allians med andra partier. Å andra sidan anslöt sig kommunisterna till den centrala regeringen. De spanska kommunisternas centralkommitté hade motsatt sig detta, men Moskva hade ändå givit instruktioner om anslutning. Kommunisterna förklarade att inbördeskrig krävde enigt uppträdande mot fascismen, och att den borgerliga revolutionens uppgifter redan var lösta. Följaktligen blev Hernández, redaktör för tidningen Mundo Obrero, utbildningsminister och Uribe, en marxistisk teoretiker, jordbruksminister. Det fanns sex socialister i regeringen, bland dem Prieto som flyg- och marinminister, och Álvarez del Vayo som utrikesminister. Det skulle ha varit lämpligare att ge Prieto posten som krigsminister. Men Largo ville själv ha kontroll över detta viktigare ministerium. Det var också dumt att överlämna inrikesministeriet, så betydelsefullt ur synvinkeln att förhindra mord, åt en så inkompetent man som Angel Galarza, som dock hade skaffat sig erfarenheter som säkerhetschef under republikens första år. Juan Negrín, socialist och anhängare till Prieto, blev finansminister. Han hade varit professor i fysiologi vid universitetet i Madrid och hade, fastän han var parlamentsledamot, huvudsakligen utmärkt sig genom att organisera den nya universitetsstaden utanför Madrid. Luis Araquistáin fick posten som ambassadör i Paris, vilken medförde ordförandeskapet i vapenköpskommissionen i Paris. Ambassadören i London, monarkisten López Oliván, avgick

nu från sin befattning för att ansluta sig till nationalisterna. Han ersattes av Pablo de Azcárate, biträdande generalsekreterare i Nationernas förbund, som i sin egenskap av vidsynt liberal verkade vara den bäste att företräda republikanska intressen vid den mycket betydelsefulla ambassaden i London.

Den republikanska regeringen kompletterades med två medlemmar av den republikanska vänstern (inklusive Giral, den tidigare premiärministern, som minister utan portfölj) och en från vardera republikanska unionen och Esquerra.

Largo Caballero stöddes i krigsministeriet av en ny kvalificerad stab, organiserad av major Estrada. överste Rodrigo Gil, en artilleriofficer av den gamla skolan men ändå med utpräglade vänsteråsikter, blev statssekreterare i krigsministeriet. Det kommunistiska inflytandet i departementet ökade, eftersom major Estrada stod i begrepp att gå med i kommunistpartiet, och chefen för det tekniska sekretariatet var Antonio Cordón, en annan ny kommunist, som övervakade krigsförråden. Ytterligare en nybliven kommunist, major Díaz Tendero, den drivande kraften i förkrigstidens UMRA, blev chef för en ”klassificeringskommitté”, vars uppgift det var att betygsätta alla officerare i den republikanska zonen efter deras politiska pålitlighet: F för fascist, I för indifferent och R för republikan sattes efter omkring 10 000 namn, och alla de som betecknades R inkallades snart på nytt till tjänstgöring. En liknande omorganisation, ehuru i mindre skala, skedde i flygvapnet, där Prieto inrättade en ny generalstab under major Ignacio Hidalgo de Cisneros, en flygvapenofficer och gammal medhjälpare till honom som hade fört befälet över flyget i Madrid sedan juli.

Denna ”segerregering” som den kallades, var den första i Västeuropa som inrymde kommunister. Dess mål var att skapa ett kraftfullt styre inom den republikanska laglighetens ram. Largo Caballero och den socialistiska flygel som följde honom hade därför i mångt och mycket reviderat sin politiska inställning, till följd av sina erfarenheter under de sex veckor som förflutit sedan krigsutbrottet. Hädanefter talades det föga i Largos kretsar om behovet av revolution. Parollerna var i stället kompromiss och mobilisering, fullständig mobilisering av alla samhällsklasser, om så var möjligt även av bourgeoisien, mot fienden. Largo Caballero eftersträvade i maktställning en hållning till auktoriteten som skilde sig mycket starkt från den han inskärpte hos sina anhängare före kriget.

Hans första uppgift var att undvika ett nederlag. Major (nu överste) Asensio Torrado, en av de få dugliga africanistas som förblev lojal mot regeringen, sändes till den oroande närbelägna Tajofronten för att möta Yagüe och sin egen namne, Asensio från främlingslegionen. Gastone-Sozziförbandet av italienska frivilliga förflyttades från Aragonien till Tajo, tillsammans med en ny skara franska frivilliga, förbandet Commune de Paris. Asensio Torrado anföll i Talavera. Han hyste förakt för politik, hade ett myndigt uppträdande, var helt och hållet yrkesofficer, och han skapade ordning och disciplin vid fronten, men han kunde inte hålla den. Trots att hans män kämpade tappert och, den här gången, ståndaktigt, lyckades han inte manövrera så att han kunde möta det snabba nationalistiska motangreppet. Som andra republikanska befälhavare måste han göra så ofta, han tvingades att välja mellan reträtt och inringning. Hans män fattade beslutet åt honom. De strömmade tillbaka förbi hans högkvarter, lämnande efter sig en mängd materiel. Men någon omedelbar nationalistisk framryckning följde inte på denna nya republikanska reträtt. Framryckningen från Sevilla hade tröttat ut också den afrikanska armén. Den nationalistiska generalstaben väntade att motståndet skulle bli hårdare ju närmare dess arméer drog fram mot Madrid.

I pausen medan den framryckande huvudstyrkan omorganiserades och Talavera inrättades som bas för operationerna mot Madrid drog en nyutrustad styrka under befäl av överste Delgado Serrano hastigt norrut för att för första gången upprätta förbindelse i strid med den sydligaste delen av Molas armé i norr, överste Monasterios kavalleristyrka på väg från Avila. Samband uppnåddes den 8 september i Arenas de San Pedro i Gredosbergen. Detta skar av en

stor del av republikanskt territorium västerut. Pacificeringen av området följde på det sedvanliga skoningslösa sättet. Det var nu som till Afrikaarmén anslöt sig två förutvarande brittiska officerare, löjtnanterna Nangle och Fitzpatrick. Nangle, som hade tjänstgjort i den indiska armén, var en synnerligen duglig officer. Fitzpatrick var en mera romantiskt lagd irländsk äventyrare, som förklarade att han drivits till att anmäla sig som frivillig i Spanien sedan han sett ett beryktat fotografi av milismän sittande på ett altare, klädda i prästers skrudar. Båda fick fullmakter i legionen — de första utlänningar som fick officersfullmakter utan att ha gått den långa vägen. Fitzpatrick var vänlig nog att låta mig läsa hans opublicerade hågkomster av erfarenheterna i Spanien.

Dagen därpå fick de som försvarade Alcázar i Toledo meddelande, via megafon från en milispostering i ett hus tvärs över gatan, att major Rojo, tidigare lärare i taktik vid infanterihögskolan, önskade komma med ett förslag från regeringen. Eftersom Rojo var känd av Moscardó och andra av de försvarande officerarna, togs han emot under ett eld upphör. Han föreslog att, i utbyte mot Alcázars kapitulation, frihet skulle garanteras alla kvinnor och barn där inne. Försvararna själva skulle ställas inför krigsrätt. Moscardó vägrade att gå med på de villkoren. I stället uppmanade han Rojo att anmoda regeringen att skicka en präst till Alcázar, under ett nytt avbrott i eldgivningen. Rojo lovade att vidarebefordra denna begäran och avlägsnade sig, sedan han pratat med officerarna i garnisonen, som utan framgång bönföll honom om att stanna hos dem. Sedan, under en tre timmar lång vapenvila, anlände den i t september en förbindlig präst, Vázquez Cama-rasa, som i Madrid hade undgått att dödas av milisen på grund av sitt frisinne. Då det var omöjligt att höra enskild bikt, gav han Moscardó och försvararna allmän absolution. I en dyster predikan talade han om den ära garnisonen skulle vinna i livet efter detta. Han gav sålunda försvararna ett slags sista smörjelsen. En del av civilgardisterna som försvarade Alcázar talade under tiden med milismännen som belägrade dem. De senare gav försvararna cigarretter och åtog sig att lämna meddelanden till deras familjer. Vázquez Camarasa gav sig i väg, och belägringen fortsatte. (Han reste snart till Paris från Madrid, desillusionerad.) Republikanerna sökte göra slut på motståndet genom att gräva sig ner under murarna utifrån och placera en landmina under vart och ett av de två tornen närmast staden. Civilpersoner evakuerades från staden, i väntan på den stormning som planerats att följa på explosionen. Krigskorrespondenter inbjöds till Toledo, för att bevittna Alcázars fall, som om händelsen med säkerhet skulle bli en galaföreställning. Largo Caballero (som hade blivit besatt av tanken på Alcázar) avvisade ett erbjudande av José Díaz och Enrique Lister, kommunistledarna, att sända Femte regementet till Toledo. Förmodligen trodde han att han kunde vinna denna strid utan kommunistisk hjälp — ett tidigt tecken på att kommunisterna kunde finna ”den spanske Lenin” lika svår att handskas med som de ”moderata” hade gjort. Den 18 september sprängdes det sydöstra tornet, men minan under det nordöstra exploderade inte.

Före de avgörande stunderna i Toledo, som nu med visshet tycktes närma sig, inregistrerade rebellerna några viktiga segrar på andra håll. Så till exempel överlämnade den i 3 september baskerna sommarhuvudstaden San Sebastián till Mola utan strid, hellre än att äventyra dess vackra avenyer. De sköt också en del anarkister som ville sticka staden i brand innan fienden gjorde sitt intåg. Politiska fångar (bland dem den nationalistiske överste Solchagas hustru) eskorterades bort — en generositet som stod i skarp kontrast mot nationalisternas behandling av den erövrade staden. En svart lista lästes nämligen upp, med namnen på dem som misstänktes vara baskiska nationalister, och de eller deras anförvanter (om de själva var frånvarande) togs till fånga och sattes i fängelse i Pamplona eller sköts. Men nationalisternas, särskilt karlisternas sinne hade upprörts när man fick veta att det i provinsen hade begåtts mord på många framstående medborgare, som Victor Pradera och Honorio Maura, och talet om barmhärtighet tystades ned.

Det nederlaget kom hela Guipúzcoa att hamna i rebellernas händer. Det fick också Prieto, den

nye marinministern, att sända den republikanska huvudflottan från Cartagena och andra medelhavshamnar till nordliga farvatten, den 22 september. Det genomfördes, och aktionen förhindrade med säkerhet en rebellblockad av nordkusten. Men i övrigt betydde det föga för kriget. I söder gav sig under tiden general Varela ut på en ny andalusisk marsch, norr om de berg som skyddade Málagas långa kustslätt. Varela var på väg mot Ronda och ockuperade pueblo efter pueblo, utan motstånd. Ronda föll den 16 september. Queipo de Llano erövrade de viktiga gruvorna i Peñarroya. De segrarna åtföljdes av brutala landsförvisningar.

Striderna bröt snart ut på nytt i Tajodalen. Än en gång kämpade milisen med obevekligt mod. Den här gången hade de till och med övertalats till att gräva skyttevärn, i Oropesa. Men från dem vägrade de nu att flytta sig, också när Yagüe sände styrkor på ömse sidor för att överflygla dem. Efter en sju timmar lång strid tvingades milisen åter att välja mellan reträtt och inringning. Än en gång valde den det förra, övergav sin försvarsposition i Santa Olalla och också den större staden i närheten av den, Maqueda, som kapitulerade för Yagüe den 2! september. En av drivkrafterna i den gångna månadens strider, den italienske landsflyktige ledaren av den kommunistiska bataljonen ”Oktober Nr 11”, Fernando de Rosa, dödades. Han var före kriget en av dem som organiserade den socialistiska milisen. I Oropesa kämpade en skara av den förenade socialistiska ungdomen ända till slutet, anförd av kommunisten Andrés Martín, i kyrkan. I alla dessa strider hemförde legionärernas yrkesskicklighet, liksom också berättelserna om deras brutalitet, segern, fastän de var numerärt underlägsna och föga bättre beväpnade än sina motståndare.

Nu stod emellertid det nationalistiska befälet inför ett avgörande beslut: skulle man undsätta Toledo, som nu bara var fyrtio kilometer avlägset, eller fortsätta marschen mot Madrid? Alcázars läge var nu oroande. Försvararna uppehöll sig uteslutande i källarna. De hade fått ont om vatten och måste äta sina mulåsnor och alla sina hästar utom en — ett fullblod och kapplöpningshäst som vårdades till slutet. Den 20 september ställdes två brandsprutor fulla av bensin upp i sjukhuset Santa Cruz, och Alcázars murar besprutades med den lättantändliga vätskan. Granater avlossades för att tända eld på den. En försvarare rusade ut ur Alcázar och riktade slangen mot milisen. Han dödades, och slangen vändes åter mot Alcázar. På eftermiddagen antändes bensinen, men inga större skador åstadkoms. På kvällen anlände Largo Caballero till Toledo, med krav på att Alcázar skulle falla inom tjugofyra timmar. Till slut medgav han att kommunistiska förband under ledning av major Barceló fick delta i striden — till ingen nytta. Dagen därpå beslöt Franco att undsätta staden. General Kindelán frågade honom, om han visste att den manövern kunde kosta honom Madrid. Franco höll med om att det var tänkbart men hävdade att den moraliska (eller propagandistiska) fördelen av att undsätta Moscardó var viktigare. Han hade rätt — Franco var visserligen allt annat än känslosam, men han kände väl till den betydelse symboler hade i Spanien. Den 23 september började Varela, som hämtats dit från Andalusien för att överta befälet, därför att Yagüe hade motsatt sig diversionen mot Toledo, med förband under ledning av överstarna Asensio och Barrón att rycka fram mot staden från norr. De belägrande placerade under tiden en ny mina under det nordöstra tornet. Stormtrupper strömmade in till Toledo från Madrid, för att utföra det sista anfallet. Minan sprängdes den 25 september, och tornet störtade ner i Tajo. Men fästningens massiva klippgrund kunde inte forceras, och medan regeringen utfärdade kommunikéer som sade att Alcázar hade fallit nådde Varela en punkt bara 16 km därifrån.

Den 26 september skar den afrikanska armén av Toledos vägförbindelse med Madrid. Republikanerna kunde endast undkomma söderut. På morgonen den 27 september såg försvararna Varelas armé samlas på de långa, kala kullarna i norr. Vid middagstid sattes ett angrepp på Toledo utifrån i gång. På nytt gjorde sig den afrikanska arméns utbildning omedelbart gällande, trots att Toledo är lätt att försvara. Milisen upplöstes och flydde men tog med sig det mesta av vad som fanns i vapenfabriken. På kvällen hörde Alcázars försvarare arabiska ord på gatan nedanför. Undsättningen hade kommit. Det återstod bara det blodbad,

som efter vanligheten åtföljde rebellernas erövring av en stad. Löjtnant Fitzpatrick, som red in med främlingslegionen, rapporterade att, såsom hämnd för upptäckten av två nationalistiska flygares lemlästade kroppar utanför staden, inga fångar togs när man tågade in i Toledo och att det forsade blod på huvudgatan nedför kullen till stadsportarna. Marockaner dödade också läkaren och ett antal sårade milismän i deras sängar i sjukhuset San Juan. Fyrtio anarkister som stängts in i ett seminarium drack en väldig mängd anislikör och stack byggnaden där de gömde sig i brand, brände sig själva till döds. Varela tågade in i staden den 28 september. Moscardó, som stod framför sina paraderande män, meddelade honom under honnör att han inte hade något att rapportera. Han använde uttrycket sin novedad (all väl), som hade tjänstgjort som lösenord för rebellerna den 17 till 18 juli. De belägrade kom ut i fria luften för första gången på två månader. Ärkebiskop Gomá återvände till sitt stift, eskorterad av morer, och böner uppsändes till ”Alcázars underjordiska heliga jungfru”.

De militära följderna av Alcázars undsättning blev ändå de som Yagüe hade fruktat. Republiken fick tid att omorganisera framför Madrid och blev, som vi skall se, i stånd att skaffa sig' betydande bistånd utifrån. Franco fattade emellertid avsiktligt sitt beslut att göra omvägen till Toledo, och det är lätt att föreställa sig de smädelser han skulle ha blivit föremål för, om han hade lämnat Moscardó att dö. Utan tvivel härrörde den tonvikt man i den följande propagandan lade på ”dramat” i Alcázar ur en önskan att lämna det bestående intrycket av att det beslutet var det rätta.

25. Det nationalistiska Spanien i augusti — den nationalistiska flaggan — stort möte i Sevilla — krediter från Texas — tyskar käbblar ”den unge generalen”

Rebellerna hade i september börjat genomsyra sin rörelse med en heroism som ensam kunde rättfärdiga att man förde krig. Medan de första kommunikéerna i juli talade om behovet av ordning och kontroll av anarkin, talade folk nu om ”ett befrielsens korståg”. För att stödja krigsansträngningarna, för att se till att arbetet fortsatte på varven och i fabrikerna, för att vidmakthålla stridsmoralen, för att rättfärdiga avrättningarna, var det hela tiden nödvändigt att göra våldsamma vädjanden till det förflutna och till dess anda, och att med patriotisk propaganda uppegga civilbefolkningens känslor. Republikaner av alla schatteringar fördömdes såsom ”röda”. Kyrkor som hade stått tomma före juli fylldes varje söndag, medan tvisten om vilken flagga man skulle använda, och vilket stridsrop — *Viva la República* eller *Viva España* — löstes till förmån för det gamla. (Under krigets första veckor hade vänstern och högern trots allt samma stridsrop: *Viva España, y Viva la República,* sade major Bayo när han landsteg på Mallorca, precis som Franco gjorde i juli.)

Den 15 augusti, när man firade Marie himmelsfärd, ersattes den republikanska flaggan formellt av den monarkistiska. Den handlingen, av så stor betydelse för karlisterna, var den enda eftergift åt monarkin som gjordes under kriget, och Molas styrkor använde ännu någon tid den republikanska flaggan. Det hindrar inte att Franco under en högtidlig ceremoni i Sevilla steg ut på stadshusets balkong, kysste den röda och gula flaggan många gånger och skrek ut över det till trängsel fyllda torget: ”Här är den! Den är er! De ville beröva oss den!” Kardinal Ilundaín av Sevilla kysste också flaggan. Så fortsatte Franco: ”Detta är vår flagga, en som vi alla svurit eden till, för vilken våra fäder har dött, hundra gånger höljd med ära.” Han slutade med tårar i ögonen. Queipo de Llana talade därpå och hamnade i en virrig diskussion om de olika flaggor Spanien hade ägt under olika tider. Till slut jämförde han de monarkistiska färgerna med ”våra soldaters blod, frikostigt utgjutet, och den andalusiska jorden, guldgul av skördar”. (I romanen *Klockan klämtar för dig* hänsyftar Pilar till den republikanska flaggan som ”blod, var och granatäpple”, och till den monarkistiska helt enkelt som ”blod och var”.) Queipo slutade med sina sedvanliga anspelningar på ”marxistiskt slödder”. Under det talet fann Franco och Millán Astray, främlingslegionens grundare (vilken just hade återvänt från Argentina), som stod i närheten, det svårt att undertrycka sitt skratt. Efteråt sade Queipo att hans intensiva känslor hade hindrat honom från att utveckla sitt tal så som han hade avsett. Näste talare var general Millán Astray, en man som tycktes ha fått mera kött bortskjutet än vad han hade kvar. Han hade nu bara ett öga, en arm och få fingrar kvar på sin enda återstående hand. ”Vi hyser ingen fruktan för dem”, skrek han, ”låt dem komma och se vad vi är mäktiga under den här fanan.” En röst hördes ropa: *”Viva Millón Astray!”* — ”Vad är det?” ropade generalen. ”Inga leven för mig! Men må alla skrika med mig *Viva la muerte!*” (Leve döden!) Folkmassan upprepade det berömda slagordet. Han tillade: ”Låt nu de röda komma! Död åt dem alla!” När han sade det kastade han sin uniformsmössa ut i folkhopen, under våldsam upphetsning.

Millán Astray var en allvarlig, hängiven kämpe med mycket stark hederskänsla. Han hade deltagit i striderna på Filippinerna och föreslagit bildandet av främlingslegionen efter en vistelse hos dess franska motsvarighet. Djärv ända till vanvettets gräns hade den ”ärorike stympade”, sedan han varit främlingslegionens förste chef, tagit avsked mitt under det marockanska kriget, som en protest mot insubordinationen bland *junteros*, men han hade återvänt till befälet under segerns dagar. Eftersom Millán Astray råkade vara i Argentina i juli 1936 och inte hade rådfrågats av Mola, var han uppenbarligen tveksam om vilken sida han skulle stödja när kriget bröt ut. Men Francos engagemang fällde avgörandet, och han förblev under hela kriget inflytelserik över Franco, som litade på hans omdöme, trots att han i fortsättningen aldrig sökte efterlikna hans absoluta oförvägenhet.

José María Pemán, den monarkistiske skalden och författaren, en av Primo de Riveras gamla

stallbröder och en av ”rörelsens” litterära försvarare, gick i Millán Astrays fotspår genom att jämföra kriget med ”ett nytt självständighetskrig, en ny *reconquista*, ett nytt utdrivande av morerna”. Det sista ropet verkade besynnerligt i en stad, från vilken en expedition med marockanska soldater några dagar tidigare hade givit sig av norrut för att erövra Madrid och vars offentliga byggnader och ledande generaler ännu i detta ögonblick skyddades av marockaner. ”Tjugo seklers kristen civilisation”, fortsatte Pemán, ”står bakom oss. Vi kämpar för kärlek och ära, för Velázquez' målningar, för Lope de Vegas komedier, för Don Quijote och för El Escorial.” Medan folkmassan applåderade honom våldsamt tillade han: ”Vi kämpar också för Pantheon, för Rom, för Europa och för hela världen.” Han avslutade denna framgångsrika oration med att kalla Queipo de Llana ”det nya Giralda” (katedralens berömda klocktorn i Sevilla). Trots att denna sista jämförelse av den frispråkige generalen med det förtjusande moriska tornet gick en smula för långt också för de skaror som hyllade talaren, kan människor ändå förmås att tro på sin egen propaganda så lätt, att de som aktivt stödde nationalisterna i inbördeskriget började godta sådana jämförelser som giltiga. Ord som upprepas av symboliska skäl får trots allt en ny mening. Sålunda förkunnade Astray i Pamplona en vecka senare inför en stor folkmassa: ”Navarra! Pamplona! Med djupaste vördnad hälsar jag er! Ni skall bli Spaniens och trons nya *reconquista*s Covadonga! Ni skall bli det nationella hjältemodets vagga! Ni skall bli — Navarra!” Medeltida namn, utropade på ett berusande sätt, tjänade faktiskt under en tid åt nationalisterna som ersättning för en ideologi. Som Millán Astray uttryckte det vid ett annat tillfälle: ”Kastilien! Tillåt mig att säga farväl med ett *Viva Navarra!*, vilket är detsamma som att säga *Viva España!*”

Med ett förråd av militärt bistånd från Tyskland och Italien efter en veckas krig var rebellernas främsta intresse hur de skulle erhålla krediter för råvaror sådana som olja. Den lilla inhemska produktionen härav från Kanarieöarna var hopplöst otillräcklig. De måste också improvisera en ny statlig organisation, ett företag som de ”reaktionära” bankirerna i Schweiz genomförde med traditionella revolutionärers hela entusiasm.

Republikanernas innehav av den spanska guldreserven innebar att nationalisterna började kriget utan vare sig stöd för en valuta eller möjligheter att få krediter utomlands. De metoder som planerades för att ta itu med denna situation var: ett dröjsmål från de nya myndigheternas sida med betalning av räntor på statsskulden; en minskning av alla överflödiga kostnader för regeringen; nya pålagor för att få större intäkter, till exempel en skatt på statstjänstemäns löner — de måste arbeta en dag i veckan gratis — och en arvsskatt. I fortsättningen finansierades kriget med inhemska ekonomiska åtgärder (lån, insamlingar, andra skatter) och utländskt bistånd. Stränga åtgärder vidtogs som förbjöd export av inhemsk valuta, och man fixerade pesetan på den nivå den hade nått före kriget. Det enda stödet för denna peseta var förhoppningen om en nationalistisk seger. Men den tyska byrån HISMA, under Bernhardts kraftfulla ledning, bidrog till att stabilisera den nationalistiska valutan. Exporten från gruvorna i Andalusien och i Marocko hjälpte också till, jämte jordbruksprodukterna från Kanarieöarna och Andalusien. Därtill kom att finansmännen i Europa och Amerika inte bara väntade att nationalisterna skulle segra, utan också önskade det. Sammanbrottet för investeringarna i Ryssland hade skett alltför nyligen för att glömmas bort. Så löstes problemet med oljeförsörjningen av den värdefulla långfristiga kredit, utan garantier, som beviljades av Texas Oil Company. Fem tankfartyg från detta bolag hade varit på väg till Spanien vid tiden för upproret. De fick order av kapten Thorkild Rieber, den intensivt profascistiske direktören i bolaget (som besökte nationalisternas Spanien i augusti för att tala med Franco och Mola), att leverera sin last till nationalisterna. Dessa oljefrakter fortsatte. Under år 1936 levererades 344 000 ton olja, 420 000 ton år 1937, 478 000 ton 1938, 624 000 ton 1939. Räkningen på 6 miljoner dollar betalades, och krediten förnyades.

Relationerna mellan spanjorerna och deras tyska bundsförvanter var inte uppriktiga. Så till exempel grälade chefen för militär utrustning, major von Scheele, med nationalisternas

flygbefälhavare general Kindelán i slutet av augusti. Von Scheele trodde att republikanernas snabba Bréguetplan som opererade i Aragonien skulle utmanövrera tyskarna, och Kindelán begärde att Heinkeljaktplanen skulle flygas av spanjorer. Då svarade von Scheele att spanjorer inte skulle vara i stånd att flyga dem. Dispyten måste hänskjutas till Franco. Det rådde också rivalitet mellan nazisten Bernhardt och soldaten von Scheele, eftersom den förre behandlade von Scheele som blott och bart en av sina anställda och förmedlade intrycket av att han, Bernhardt, var Hitlers befullmäktigade ombud hos Franco. Den latenta tvisten mellan nazistpartiet och den tyska armén kom således till synes på spansk jord. Den tyske ämbetsmannen Eberhard Messerschmidt, som återvänt till Tyskland efter ett besök i nationalisternas Spanien på uppdrag av exportkartellen för krigsmateriel, framhöll ivrigt i sitt utrikesministerium att tiden nu var mogen att avkräva Franco löften med hänsyn till Tysklands ”framtida ekonomiska och kanske också politiska inflytande” över Spanien. Han föreslog ett avtal som skulle fastställa en kvot för leveranser av råvaror till Tyskland under ett antal år. Bernhardt, som var angelägen att ställa sig in hos Franco, motsatte sig detta. Men Franco förmåddes senare, mot Bernhardts inrådan, att påbörja leverans av koppar till Tyskland från de formellt brittiskägda gruvorna i Rio Tinto, som delbetalning för krigsmateriel. Inte heller hade tyskarna ideologiskt samma uppfattning som Franco. Kapten Ronald Strunk, en tysk journalist och underrättelseofficer, klagade senare och sade att han ansåg Azañas ”medelvägspolitik” överlägsen Francos så kallade ”frälsararmé”, eftersom den varslade om en återgång till den gamla ordningen, med godsägare och en stark kyrka. I slutet av september hade tyskarna fraktat 250 000 kilo krigsmateriel och 13 500 man från Marocko till Andalusien i Junkersplan och eskorterat dessa med Heinkeljaktplan. Omkring 550 man tyska trupper befann sig i Spanien, och cirka 400 italienare. En stor ny vapenöverföring från Hamburg till Spanien inleddes den 29 september, under namnet ”Operation Otto”.

Vid denna tidpunkt var den italienska hjälpen begränsad till leverans av Savoia- och Fiatplan, flugna av italienska piloter, några stridsvagnar av typ Fiat-Ansaldo och andra mindre artiklar. De införlivades med de nationalistiska styrkorna såsom formellt medlemmar av främlingslegionen. Med italienarna förekom än så länge inga allvarliga tvister.

Francos ställning på den nationalistiska sidan hade förstärkts under augusti. Delvis var detta ett resultat av den afrikanska arméns framgångar, och av detta att Mola ägnade sig åt så många mindre imponerande kampanjer. Men delvis berodde det på de förbindelser Franco hade upprättat med Tyskland och Italien. Båda nationerna, i synnerhet den förra, fick intrycket att ”den unge generalen” var på en gång duglig och med sannolikhet skulle påverkas av dem. Juan March uppskattade också Franco, och det hjälpte förmodligen. Canaris talade lika hjärtligt om Franco som Johannes Bernhardt gjorde.

Tillsvidare hade emellertid nationalisternas Spanien inte ett enda befälsområde. Det blev allt mera besvärligt, och i slutet av augusti funderade åtskilliga generaler — i synnerhet flygbefälhavaren Kindelán — på hur man skulle övervinna den svårigheten. Franco installerade sig den 26 augusti i ett palats i Cáceres, som högkvarter. I en sval salong i denna varma stad i Estremadura arbetade han med sina adjutanter och sin bror Nicolás, den senare som politisk rådgivare. Vid två tillfällen, när han besökte den afrikanska armén vid fronten, måste han lämna sin bil och söka skydd undan republikanska flygplan.

”Kantonalismen” hade i nationalisternas Spanien gått till nästan samma överdrifter som i republiken. Så till exempel vägrade militärguvernören i Badajoz, överste Cañizares, som hade iklätt sig falangisternas blåa skjorta, att samarbeta med Queipo de Llano och förblev så gott som självständig i sitt län i flera månader. (Cañizares, som tidigare hade varit god vän med Queipo de Llano, som utnämnt honom, grälade med denne om den handlingsfrihet civilguvernören skulle åtnjuta. Han förflyttades inte förrän 1938. Han dömdes senare till döden av Queipo och räddades endast genom inskridande av Franco, med vilken han tjänstgjort i Marocko.)

Skulle Falangen helt utnyttja detta tillfälle? Det gjorde den inte, eftersom den inte hade återhämtat sig efter de slag som tilldelats den i juli. Falangisterna hade då dragits med i ett uppror som många av ledarna inte hade några sympatier för. De flesta av de ledarna var nu försvunna i det republikanska Spanien — eventuellt vid liv, förmodligen döda. En härskara av nya medlemmar stoltserade kring i blåskjortorna. Dessa män och kvinnor ägde ofta inga kunskaper om José Antonios politiska idéer. Några var äventyrare, som kanske i hemlighet alltid hade längtat efter en nationell kris. Många var opportunister. Några kom från vänstern, och den dåvarande platschefen i Segovia, Dionisio Ridruejo, beräknade senare att vänstern tillhandahöll 20 procent av de nya medlemmarna. Jesús Muro, tidigare medlem av Primo de Riveras patriotiska union, en tjurfäktare och förutvarande anhängare till Miguel Maura, som hade övertagit så gott som alla de andalusiska partierna, organiserade ett möte av de ledande falangistiska överlevande från händelserna i juli. (Ett tidigare möte av överlevande jefes provinciales hade hållits den 2 augusti.) Närvarande var också Augustin Aznar, tjugofyra år gammal, chef för milisen i Madrid, som hade lett de dödsbringande gatustriderna i Madrid omedelbart före kriget. Vidare Andrés Redondo, bror till Onésimo, som trots att han inte hade varit falangist före kriget hade tagit upp sin brors mantel i Valladolid och nu kallade sig ”territoriell chef” i Gamla Kastilien. Härefter följde Falangens nationalråds möte i Valladolid den 2 september. Där yrkade Aznar, Rafael Garcerán (José Antonios juridiska biträde, som hade flytt från Montañakasernerna sedan de fallit) och andra bundsförvanter från den gamla Falangen i Madrid, framgångsrikt på att en ”provisorisk” befälsjunta om sju man skulle bildas, med provinschefen i Santander Manuel Hedilla som ordförande.

Hedilla var hederlig, fantasilös och, som det tycktes, oförmögen till självständigt ledarskap. Han hade varit verkstadsarbetare och saknade formell utbildning. Han hade en del originella idéer och skulle senare ta till orda mot dem av sina kolleger som hade begått mord för att göra upp personliga räkningar. Mola beundrade honom för hans beslutsamhet i Galicien vid tiden för upproret. Några såg i honom en proletär ledare, som skulle kunna göra spansk fascism till något stort. Aznar och Garcerán uppfattade honom som en effektiv, tillfällig chef till dess att José Antonio befriades — det var deras främsta intresse. Denna önskan att hålla en plats öppen för José Antonio var den huvudsakliga anledningen till att Falangen misslyckades med att få ett grepp om staten.

Gil Robles gjorde ett kort besök i nationalisternas Spanien och vid fronten. När han med knapp nöd undgick att arresteras av falangister i Burgos drog han sig tillbaka till Lissabon, där han tillbringade den återstående krigstiden och ytterligare flera år i landsflykt, medveten om att hans tid var förbi, fastän han, om han hade stannat kvar i Spanien, kanske fortfarande kunde ha spelat en roll, trots antalet av och energin hos hans fiender bland monarkisterna och falangisterna. ”Gil Robles bär skulden till allting”, sade José Antonio i sitt fängelse i Alicante till den amerikanske reportern Jay Allen, och många andra tyckte också det.

Bland andra som tävlade om befogenheter, om än inte om makt, stannade exkung Alfonso kvar i Centraleuropa och tvekade att stödja, öppet, ens sina egna vänner i denna kamp. Inte heller uppmanade någon honom att återvända. Hans son Don Juan försökte faktiskt komma och kämpa. Men han kom bara så långt som till Pamplona. Där arresterade Mola honom bokstavligen och eskorterade honom tillbaka över gränsen, med förklaringen att hans liv var alltför dyrbart för att riskeras. Tydligen skulle monarkin ha mött samma svårigheter i det nya Spanien som demokratin. Det hindrar inte att lokalt arbetande karlister i september på ett halvt självständigt sätt behärskade provinsen Navarra och var i full färd med att på nytt införa religionen i undervisningen där.

Vid denna tid hade Franco såväl som den nationalistiska flottans befälhavare, kapten Moreno Hernández, anslutit sig till den av Mola i juli bildade juntan. Denna kommitté höll ett möte den 21 september, på ett tillfälligt iordningställt flygfält på en egendom som tillhörde en tjuruppfödare, Antonio Pérez Tabernero, i San Fernando nära Salamanca. Generalerna Orgaz

och Kindelán framförde tanken på ett enda kommando. Mola stödde förslaget, med en iver som väckte tvivel på hans uppriktighet. General Cabanellas var den ende generalen som ogillade planen. Kindelán föreslog, med stöd av Mola, att Franco skulle bli general i spetsen för det enda kommandot. Man kom överens om detta, trots att Cabanellas inte röstade. Generalerna skildes sedan åt. Men under cirka tio dagar blev ingenting mer uträttat. Kindelán var monarkist och en av kungens vänner. Han trodde att Franco så småningom skulle stödja monarkins återupprättande. Andra i kretsen kring Franco, som drev honom och sig själv framåt i hans högkvarter i Cáceres, var hans 45-årige bror Nicolás, Yagüe, tillfälligt sysslolös trots sina segrar i Estremadura, sedan han frånträtt sitt befäl på grund av beslutet att undsätta Toledo, samt Francos gamle befälhavare i legionen, Millán Astray.

General Cabanellas tjänstgjorde ytterligare några dagar som juntans ordförande. Han kände lika väl som någon annan till meningsskiljaktigheterna mellan de övriga generalerna och måste ha förstått att de förr eller senare skulle få en menlig inverkan på krigföringen. Han skulle emellertid ha föredragit en junta med tre generaler, så att man kunde undvika hotet om en diktatur. Fastän han insåg Francos militära duglighet, då han ju hade fört befäl över honom i Afrika, misstänkte han att denne aldrig skulle släppa makten ifrån sig, om han väl fick den. Följaktligen sökte Cabanellas undvika följderna av röstningen den 21 september. Men nu utgjorde Franco, den segerrike generalen i södern, hela medelklassens och hela högerns hopp i en nation som, om någon hejdade sig och tänkte efter, klart och tydligt befann sig i ett katastroftillstånd. Calvo Sotelo, Sanjurjo, José Antonio, Goded var antingen döda eller omöjliga att nå. Mola var misskrediterad av sammansvärjningens misslyckande att nå sina mål och hade varit republikens bittre motståndare, då den hade behandlat honom illa. Samtidigt betraktades han som republikan av monarkisterna. Queipo och Cabanellas hade revolterat mot Primo de Rivera. Endast Franco hade förblivit politiskt neutral i det förgångna. Han hade varit lojal mot kung Alfonso, han hade arbetat för republiken. I mitten av september 1936 vann dessutom arméer under hans befäl segrar. Mola hyste alls ingen sympati för Falangen och dess idéer, och trots att han var kraftfull kunde han inte ha blivit en lämplig *caudillo*, ledare, för falangisterna, vare sig för de nya eller de gamla. Många människor ansåg också att han fortfarande var alltför mycket av en polis. Queipo, med sin retorik, sin särpräglade personlighet, sina tjurfäktarvänner och sitt artonhundratalsmaner, verkade att vara en rent andalusisk ledare, något av en löjeväckande figur i Burgos och Salamanca, föraktad både för sitt grova språk och sitt republikanska förflutna av de väluppfostrade, konventionellt monarkistiska officerarna kring Franco, sådana som Kindelán.

Inom de närmaste två veckorna gjorde Kindelán, i samarbete med Nicolás Franco, generalens bror, och överste Yagüe, den mest kände befälhavaren i strid, stora framsteg i sina planer. Den 27 september visade sig Yagüe på en balkong i Cáceres för att tala till en applåderande folkmassa, som hade samlats för att hälsa nyheten om Alcázars undsättning. Översten berättade för folket att främlingslegionen behövde en överbefälhavare, och en som den kunde lita på. Givetvis var Franco den uppenbara kandidaten, och segern i Toledo var nog för att komma de tveksamma att bestämma sig. Några sade spydigt att diversionen till Toledo från vägen till Madrid hade beslutats av Franco för att befrämja hans politiska planer. Trots att Franco tvivelsutan skulle ha varit i stånd till något sådant, är det svårt att tro att så nödvändigtvis var fallet, eller att han kunde ha varit säker på att det skulle ha utfallit till hans förmån. Men i alla händelser, dagen efter Toledos fall, den 28 september, reste juntans generaler och några andra till Salamanca med flyg. Vid ankomsten hyllades Franco som ”generalissimo” av en hedersvakt av falangister och karlister, beordrade att handla så av Nicolás Franco. För det samlade sällskapet av generaler läste Kindelán upp ett dekret som han och Nicolás Franco hade utarbetat. Det föreskrev att de väpnade styrkorna skulle vara underställda en generalissimo, som också skulle vara statschef så länge kriget varade. Men denna gång förhöll sig de församlade generalerna kallsinniga till förslaget. Varför foga politiskt ansvar till generalissimos militära plikter? Cabanellas sade att han önskade få tid på

sig att begrunda dekretet. Konferensen avbröts för lunch, varefter Kindelán genom en blandning av maskerat hot och smicker — detaljerna är inte fullt klara — lyckades ge Franco den ställning han önskade. Yagüe var också närvarande och antydde att legionen ville ha Franco. Queipo och Mola återvände inte till mötet efter lunchen. Dekretets utkast, sådant det godtogs av generalerna den 28, talade om Franco som ”chef för den spanska statens regering”, utan någon tidsbegränsning. Men i dekretet sådant det publicerades nämndes det att Franco åtog sig ”alla den spanska statens maktbefogenheter”. Senare talade Franco ändå om sig själv som statschef i sina kungörelser och förordningar — i själva verket ända från sitt första regeringsbeslut. ”Varför röstade du för Franco?” tillfrågades Queipo de Llano en gång av monarkisten Vegas Latapié. ”Och vem kunde vi annars nominera?” svarade Queipo. ”Cabanellas var otänkbar. Han var övertygad republikan, och alla visste att han var frimurare. Om vi hade utsett Mola, skulle vi ha förlorat kriget. Och jag — min prestige var betydligt minskad.”

Cabanellas måste signera det dekret som utnämnde Franco till generalissimo, men han gjorde inte det innan han lämnade Salamanca. Han återvände ensam till Burgos och beslöt att underteckna först efter telefonsamtal under natten med Mola och Queipo. Den förre var försiktig men sade att Franco måste utnämnas, om man såg till fakta. Den senare talade grovhugget och var fientligt inställd. Cabanellas ansåg att han måste underteckna, i segerns intresse. Han gjorde det vid midnatt. En monarkistisk jurist, Yanguas Messía, utrikesminister under Primo de Rivera, färdigställde till slut dekretet.

Den i oktober installerades Franco i Burgos. Cabanellas överlämnade till honom juntans alla maktbefogenheter, läste upp en text som på nytt skilde sig en smula från det publicerade dekretet. Franco höll sitt första offentliga tal från en balkong i stadshuset i Burgos, över ämnet Spaniens framtid: valurnan skulle avskaffas till förmån för ett ”bättre sätt att uttrycka folkviljan”; arbete skulle garanteras mot kapitalets dominans; kyrkan skulle respekteras, skatterna revideras och böndernas oberoende ställning uppmuntras. I den mån talet hade någon teoretisk grundval var det baserat på de mera oförargliga sidorna i Falangens program. Betydligt viktigare var de triumferande om än helt icke-teoretiska vädjandena till stridslysten nationalism. På dem svarade folkmassan på torget nedanför generalen med ropen ”Fran-co, Fran-co, Fran-co”, så som den bara ett år tidigare hade ropat ”*Je-fe, Je-fe, Je-fe*” åt Gil Robles. Hädanefter proklamerade affischer runt om i nationalisternas Spanien dygden att ha ”En stat, ett land, en ledare”. Franco började beskrivas såsom *caudillo* — det spanska ordet för chef, eller man borde kanske snarare säga Führer eller Duce. Satsen ”Caesarer är alltid segerrika generaler” klottrades då och då på väggarna i nationalisternas Spanien. Franco vidmakthöll tvivlet på om han var regeringschef eller statschef, och om han var någondera, i så fall för hur lång tid, så att monarkisterna alltjämt kunde kämpa för honom. Falangen godtog den förändringen utan protester, tills vidare. Den hade emellertid inte rådfrågats, och de ledare som var mest intresserade av att hålla minnet av José Antonio levande — Agustín Aznar, exempelvis — var förbittrade. Karlisterna hade vid denna tidpunkt mest intresserat sig för den gamle tronpretendenten Alfonso Carlos' död i Wien den 28 september. Den siste av Don Carlos' ursprungliga ätt, hans kusinbarn och systerson genom äktenskap furst Xavier skulle fungera som regent till dess att en ny medlem av bourbon-dynastin kunde påträffas, som verkligen gick i borgen för Dios, Patria, Rey och för den antidemokratiska traditionalismens obevekliga principer. Fal Conde och andra karlistledare var under tiden på väg till Wien och Don Alfonso Carlos' begravning, när Franco vann ”kronan” i Burgos. En epok i spansk autoritär politik avslutades när en annan började.

Den 2 oktober utsågs en ny *junta técnica*, en provisorisk regering, i Burgos för att fortsätta den nationalistiska förvaltningen. Chef var en kamrat till Mola, general Dávila, den officer som hade tillförsäkrat upproret i Burgos dess framgång. Nicolás Franco, en ”god vän till Tyskland” som den tyske diplomaten Dumoulin rapporterade, stannade vid sin brors sida som

”generalsekreterare”. General Orgaz, ”bestämd och hetlevrad”, stannade kvar som guvernör i Marocko, tillsammans med arabisten överste Beigbeder som sin generalsekreterare, ett viktigt arbete för att hålla de infödda på gott humör och tillströmningen av frivilliga konstant. Diplomaten José Antonio Sangroniz, en annan god vän till Franco från tiden i Marocko, var i själva verket utrikesminister, med titeln ”kabinettschef”, medan Juan Pujol, en monarkistisk journalist som hade utarbetat Sanjurjos manifest i Sevilla 1932, blev chef för propagandan och pressen. Han blev dock inte kvar länge, utan ersattes av Millán Astray. Cabanellas begåvades som tröst med titeln generalinspektör för armén. Med Franco utnämnd till ”Generalissimo” (med högkvarter i Salamanca) stadfästes de två huvudarméer som redan satts upp, den i norr och den i söder, såsom stående under befäl av Mola och Queipo de Llano. Den senare fortsatte dock att göra vad han kunde för att korsa Francos planer, från sitt privata välde i Sevilla. Ty hans kvällssändningar i radio fortgick, även om han hade upphört att ropa *¡Viva la República!* i slutet av dem.

Den 6 oktober gav Franco en mottagning för greve Dumoulin, den tyske rådgivaren i Lissabon som hade anlänt med Hitlers lyckönskningar till statschefsutnämningen. Franco uttryckte ”absolut beundran” för Hitler och det nya Tyskland. Han hoppades att kunna hissa sin egen flagga intill det civilisationens baner som Führern redan hade hissat, och han tackade Hitler för ”hans värdefulla materiella och moraliska hjälp”. Så följde en middag, i närvaro av den i rang högste tyske piloten i Salamanca och av Nicolás Franco och Kindelán. Franco, rapporterade Dumoulin, ”tillät inte ett ögonblicks tvivel på uppriktigheten i sin hållning gentemot oss, och han var mycket optimistisk i fråga om den militära situationen, räknade med att erövra Madrid inom en nära framtid”. Beträffande Spaniens framtida politiska organisation sade Franco att ett återupprättande av monarkin för närvarande inte kunde diskuteras, men det var väsentligt — ”ehuru man måste tillämpa mycket försiktiga metoder” — att skapa ”en gemensam ideologi bland dem som tillsammans kämpade för befrielsen” — armén, Falangen, karlisterna, ortodoxa monarkister och CEDA, och denna började faktiskt ta form.

Ett lika viktigt inslag vad den nationalistiska stridsmoralen angick var att den nya kryssaren Canarias hade byggts färdig i El Ferrol och tagits i tjänst, och att detta enda fartyg hade förändrat situationen till sjöss, som en sjöstrid utanför Gibraltar den 29 september hade visat. Den republikanska jagaren Almirante Fernández sänktes, de andra republikanska fartygen drog sig tillbaka och den republikanska blockaden av Gibraltarsund var förbi. Hädanefter hade rebellerna övermakt till sjöss, särskilt när den andra nya rebellkryssaren, Baleares, också togs i aktiv tjänst. Med hänsyn till den effektiva nationalistiska överlägsenheten i luften verkade kriget så gott — eller så illa — som överståndet. Men internationellt drog det ihop sig till svårigheter, som krossade denna rebellernas optimism.

26. Anarkisterna i den katalanska regeringen — Durruti fortfarande optimistisk — rådet i Aragonien — baskisk självstyrelse — ett nytt angrepp av den afrikanska armén — kommissarier — Azaña lämnar Madrid — stridsbuller i Gran Vía

Dessa förändringar bland rebellerna utgjorde en verklig statskupp av general Franco, även om få uppfattade den som en sådan i krigstumultet och de känslor som svepte fram över det nationalistiska Spanien efter Alcázars undsättning. På den revolutionära eller republikanska sidan av kampen var förändringarna fortlöpande, dramatiska, slingrande men mindre avgörande. Utan tvivel höll en ny statlig auktoritet på att ta form där, men de växte fram tveksamt ur den gamla regimens ruiner, och det dröjde många månader innan den blev allmänt accepterad.

Den 27 september grep anarkisterna, som hade innehaft den verkliga makten i Barcelona alltsedan upproret, denna makt formellt genom att gå med i *la generalidad*. En intellektuell anarkist, García Birlán, fick ansvaret för hälsovården, Juan Domenech för försörjningen och Juan Fábregas blev ekonomisk rådsmedlem. Anarkisterna hänvisade öppet till den katalanska regeringen såsom ”Regionala försvarsrådet”, för att undvika att ge sina redan oroade anhängare intryck av att de hade gått med i en verklig regering, men deras inträde i denna nya formella organisation innebar att deras tidigare ansträngningar att få regeringen i Madrid ersatt av ett nationellt försvarsråd hade misslyckats. Ironiskt nog innebar denna en anarkistisk rörelses första tillträde till en ställning med politisk auktoritet början till slutet för anarkismen som politisk maktfaktor i Spanien. Krymplingen Escorzas puritanska gestalt såg här sitt inflytande försvagas, medan den mera realistiske García Olivers stjärna var i uppåtgående.

POUM anslöt sig också till *la generalidad*, och dess erfarne ledare, den kontroversielle Andrés Nin, blev justitieminister. PSUC:s ledare Juan Comorera fick ta hand om offentliga arbeten. Tre medlemmar av Esquerra (Tarradellas, premiärminister, Ventura Gassol, utbildning, Artemio Ayguadé, inrikes) innehade de viktigare posterna. Överste Díaz Sandino, en annan ”katalanist”, var försvarsminister. Den antifascistiska miliskommittén, den drivande kraften under de första veckorna efter det att upproret slagits ned, upplöstes emellertid den i oktober, och dess underutskott smälte samman med vederbörande katalanska departement. FAI-ledaren Abad de Santillán skrev senare: ”Om och om igen fick vi höra att för att få vapen skulle vi vara tvungna att överge den antifascistiska miliskommittén och gå med i regeringen.” Men det beslutet upprörde ytterligare anarkiströrelsen, trots att García Oliver, som försvarets generalsekreterare, ledde armén i Aragonien och anarkisten Aurelio Fernández, inrikesministeriets generalsekreterare, var mäktigare än sin minister Ayguadé. En annan anarkist, Dionisio Eroles, stod alltjämt i spetsen för ”kontrollpatrullerna”, vilka överlevde som en oberoende källa till anarkistisk makt i flera månader. Dessa hänsynslösa män, till hälften idealister, till hälften terrorister, skrämde fortfarande Barcelona och drev medelklassen — butiksägare, privata affärsmän eller till och med ambitiösa arbetare — allt mera bort mot den enda tillflyktsort som tycktes stå öppen för dem, kommunisterna i PSUC.

Om relationerna mellan anarkister, kommunister och katalanska nationalister, för att inte tala om POUM, var dåliga, existerade det knappast någon kontakt mellan Barcelona och Madrid. Ändå förekom det beskyllningar om att Madrid höll på att svälta ut Katalonien: det katalanska ekonomiska rådet sände en delegation till Madrid för att begära en kredit på 800 miljoner pesetas, en annan på 30 miljoner för att köpa krigsmateriel, ännu en på 150 miljoner francs för att köpa råvaror. De avslogs. Inte desto mindre klagade Madrid över Kataloniens militära overksamhet. Men den redan legendariske Durruti bevarade sin idealism framme vid fronten. ”Jag väntar mig ingen hjälp från någon regering i världen”, sade han till en journalist, Pierre van Paasen. Kanadensaren svarade: ”Ni kommer att sitta på en ruinhög, om ni segrar.” Durruti genmälde: ”Vi har alltid bott i slumområden och i hål i väggen — vi vet nog hur vi skall inrätta oss en tid framöver ... Vi kan också bygga. Det är vi som har byggt palatsen och städerna här i Spanien och i Amerika och överallt. Vi, arbetarna, kan bygga städer som

ersätter dem. Och bättre sådana — vi är inte det minsta rädda för ruiner. Vi tänker bli jordens arvtagare. Bourgeoisien kan skövla sin värld och lägga den i ruiner innan de lämnar historiens scen. Men vi bär en ny värld i våra hjärtan."

Närvaron av Durruti och de andra anarkistiska förbanden i Aragonien möjliggjorde där inrättandet av ett rent frihetssträvande samhälle. Det var oroande från den centrala regeringens synpunkt, den katalanska regeringens, kommunisternas och faktiskt för alla förutom CNT och FAI. Men det fanns ingenting de kunde göra åt det. De kollektiv som bildats i Aragonien — CNT hävdade senare att det fanns 450 sådana — höll i slutet av september en konferens i Bujaraloz, nära Durrutis högkvarter. De organiserade ett regionalt "försvarsråd", bestående av CNT-medlemmar och med Joaquín Ascaso i spetsen, en kusin till den berömde anarkist som dödades i juli. Det hade sitt säte i Fraga och utövade därifrån allenarådande makt över hela det revolutionära Aragonien. Dess organisatörer förkunnade att det lantliga Aragonien hade blivit det "spanska Ukraina" och att det aldrig skulle krossas av marxistisk militarism, så som den ryska anarkismen hade blivit år 1921.

Ännu en splittring uppstod den hösten på den republikanska sidan. En obetydlig rest av cortes samlades för att godkänna en lag om baskisk självständighet. José Antonio Aguirre utropade högtidligt den nya baskiska republiken (den skulle bli känd under namnet Euzkadi), vars president han skulle bli, och att den skulle stå på Madridregeringens sida "ända till dess att fascismen besegrats". Den 7 oktober röstade alla kommunalfullmäktige i de tre baskiska provinserna som kunde närvara, i den heliga byn Guernica, för att presidentskapet i "Euzkadis provisoriska regering" skulle härska under inbördeskriget. Aguirre valdes så gott som enhälligt. Han utsåg sedan en regering, som fick avlägga trohetseden under den berömda gamla eken. Civilguvernören i Bilbao och ordföranden i de försvarsjuntor i Vizcaya och Guipúzcoa som hade utövat makten sedan juli överlämnade den till Aguirre. I hans "ministär" fanns det fyra baskiska nationalister, som innehade nyckelbefattningar inom inrikes-, justitie-, försvars- och jordbruksministerierna. Den första baskiska regeringen omfattade också tre socialister, en kommunist (partiets generalsekreterare i den baskiska provinsen, Astigarrabía, som var minister för offentliga arbeten) och en medlem från vart och ett av de båda republikanska partierna. Det fanns inga anarkister i ministären. Den nya regeringens första åtgärd var human. Man evakuerade 130 kvinnliga politiska fångar på de engelska fartygen *Exmouth* och *Esk* till Frankrike, med hjälp av dr Junod i Internationella Röda korset. Bilbao hade bombarderats den 29 september. Det därav följande raseriet hos stadens befolkning gav upphov till mord på ett antal av de politiska fångar som hölls inspärrade i tre små lastfartyg i Bilbaos hamn. Efteråt frigav den baskiska regeringen 130 kvinnor, som del av en utväxling man tidigare kommit överens om genom dr Junod. Men när dr Junod första gången återvände till Bilbao kom han utan de barn, som han hade lovat att ta hem från den plats, där de hade tillbringat lovet, nära Burgos. Nationalisterna hade nämligen svikit sina löften. Kyrkklockorna i Bilbao ringde, mödrarna och barnens övriga anförvanter trängdes på kajen när HMS *Exmouth* löpte in, tom. Besvikelsen var nära att förorsaka lynchning av dr Junod. Men senare sändes fyrtio barn hem. Den fulla utväxlingen blev dock aldrig av.

Denna baskiska regering kom till stånd först efter en del villsamma förhandlingar, under vilka å ena sidan Aguirre måste övertyga Largo Caballero om att en eftergift av denna art var det bästa sättet att få baskerna att kämpa, och å andra sidan vissa baskiska nationalister hade lekt med tanken att skaffa sig självständighet i utbyte mot stöd åt nationalisterna, med vilka de hade kontakt genom några av sina medlemmar som, i Alava, hade stött upproret.

Samma dag som baskerna nådde sina eftersträvade mål, den 7 oktober, återupptogs rebelloffensiven mot Madrid. Yagüe, som hade fått förlåtelse, återvände till sin befälspost i fält, fastän han fick en befattning under Varela. Den afrikanska armén, nu omkring 10 000 man och alltjämt organiserad i sina förband (under befäl av överstarna Asensio, Tella, Delgado Serrano, Castejón och Barrón), skulle nu delta i den slutliga stormningen av Madrid,

tillsammans med de 10 000 falangister, *requetés* och reguljära trupper som hade avdelats för angreppet av Mola, under befäl av general Valdés Cabanellas. (Mola var överbefälhavare för denna armé, men Varela fattade de dagliga besluten, i samband med Franco och Yagüe.) Det fanns också en kavalleriavdelning under överste Monasterio. Armén, i synnerhet legionärerna, var väl förplägad och väl beväpnad.

Yagüe väntade sig förmodligen posten som befälhavare, men hans förbindelser med Mola var alltför irriterade för att tillåta det. I stället fick Varela den stora chansen. Oklanderligt klädd, alltid med vita handskar, hade han rykte om sig att sova med sina medaljer på bröstet — i varje fall såg en engelsk journalist dem på en sidenmorgonrock. General Mola meddelade skämtsamt att han ämnade dricka en kopp kaffe på Gran Vía i huvudstaden den 12 oktober. Den afrikanska armén erövrade snart San Martín de Valdeiglesias och samordnade sin offensiv med Valdés Cabanellas' i El Tiemblo. Milisen flydde åt Madrid till och alltid på vägen, varvid den blev ett lätt mål för nationalisternas flygplan och deras kulsprutor. Bayo, chefen för den olycksaliga expeditionen till Mallorca, försökte utan större framgång oroa den nationalistiska armén med en rad gerillaingripanden.

Fastän alltså Mola inte kunde prestera sitt möte på Gran Vía (i vars kafé Molinero man därefter reserverade, hånfullt, ett bord åt honom, med hans namn på i stora bokstäver), stod republiken efter tio dagar i oktober på nytt inför nederlag på alla håll. Men Largo Caballero vägrade att mobilisera Madrids stora byggnadsindustri till att gräva skyttevärn och förskansningar, av det skälet att han inte hade några spadar och ingen taggtråd. Han trodde också att spanjorer kunde slåss bakom träd, aldrig i skyttevärn. Den franska journalisten Simone Tery rapporterade hans förebråelse: ”Vad nu då, tror ni att spanjorer kan slåss under marken, som råttor?” Dessutom var hans gamla vänner i byggnadsarbetarnas fackförening ovilliga att uppmana sina medlemmar att gräva skyttevärn efter arbetstidens slut. Han inkallade faktiskt, den 30 september, reservisterna av årgång 1932 och 1933, men till kommunisternas förargelse lät han de värnpliktiga, om de var anarkister, ansluta sig till CNT:s milisförband. Kommunistledarna började nu kritisera premiärministern för vad de betraktade som hans pedanteri, hans fåfänga och hans besynnerliga förtroende för gamla och konventionellt tänkande generaler. Largo Caballero hade hittills inte hållit ett enda tal till nationen sedan han blev premiärminister. Han var en förnäm och hederlig man, det höll alla med om, men han tycktes trots allt inte vara någon krigsledare. Ryska vapen hade det inte träffats några överenskommelser om, medan leveranserna från franska och andra källor var lika otillförlitliga som de från de spanska fabrikerna. Den 10 oktober vädjade de los Ríos, nyutnämnd republikansk ambassadör i Washington, utan framgång till Cordell Hull att låta republiken köpa vapen av Förenta staterna. Han sade då att republikens sammanbrott skulle medföra Blums fall och därmed förebåda demokratins tillintetgörande. Hull sade att Amerika inte hade någon lag som förbjöd hjälp till Spanien — bara en den ”moraliskt indifferenta hållningens” politik. Vid denna tid representerades nationalisterna i Washington av den förutvarande ambassadören i Paris, Cárdenas, som anlände till USA i slutet av augusti och som varje vecka hade samtal i utrikesdepartementet med statssekreterare James Dunn, en karriärdiplomat som sjutton år senare, som amerikansk ambassadör i Francos Spanien, slutgiltigt slöt överenskommelsen om amerikanska militärbaser i Spanien.

Ändå gjorde Largo Caballero sitt bästa i många avseenden för att egga republiken till en yttersta ansträngning. I ett försök att åstadkomma effektivitet inom armén förkunnade regeringen ett slut på milisernas självständighet och gjorde dem beroende av den centrala generalstaben. Arméns grundläggande enhet skulle hädanefter vara den självständiga ”blandade brigaden”, vanligen bestående av tre milisbataljoner, en bataljon ur den gamla armén, och varje bataljon skulle ha tre kompanier gevärsskyttar och ett kompani med kulsprutor. Denna omorganisation inleddes den i 6 oktober, men det dröjde länge innan den var genomförd. Som den intelligente franske militärattachén, överste Morell, uttryckte saken i

en rapport till Paris, ”en armé kan inte skapas med hjälp av påbud”. Han tillade:

> Arméns kvalitet fortsätter att försämras. I stället för den första månadens entusiastiska unga madrileños skrapas det samman undernärda bönder, som landsbygdsevakueringen har föst in i Madrid. De får tio pesetas. De får kläder, någorlunda (en uniform med en röd stjärna, à la russe), de får vapen. De ger sig av, utan att begripa något, till fronten, där de alltför sent upptäcker att krig är något allvarligt.

För att söka undvika den okunnigheten inrättade regeringen, tydligen på förslag av italienaren ”Carlos” (Vidali), också i alla förband systemet med politiska kommissarier, som redan var gängse i det kommunistiska Femte regementet. Avsikten med dem var att de skulle vidmakthålla milismännens tro på saken sedan deras egna partier hade försvunnit, och att dämpa deras misstänksamhet gentemot den reguljära arméns officerare. Tanken härrörde från Röda arméns kommissarier, mera avlägset från Carnots regementen år 1794. Kommissariens roll var inte tydligt preciserad — han kunde vara allt eller intet. Denna utveckling med ”Röda arméns teologer” eller ”röda allmoseutdelare” (som nationalisterna kallade dem) visade sig vara ännu en seger för kommunisterna. Organisationen gjorde ytligt sett alla partier rättvisa: så till exempel var socialisten Álvarez del Vayo generalkommissarie, vice generalkommissarier var Crescenciano Bilbao (en Prietosocialist), Antonio Mije (kommunist), Angel Pestaña (den gamle anarkisten, nu syndikalist), Gil Roldán (anarkist) och Felipe Pretel (också socialist och den näst högste inom UGT). I själva verket spelade Mije en avgörande roll i fråga om organisation, men en tidigare socialistisk ungdomsledare, nu kommunist, José Laín Entralgo, blev föreståndare för utbildningsskolan för kommissarier nära Valencia, vilken han gjorde till ett kommunistiskt fäste. Både Álvarez del Vayo och Pretel var sympatisörer, och Pestaña skulle snart remplaceras (på grund av ohälsa) av en annan socialist med sympatier för kommunisterna, García Maroto. Pestaña var i varje fall en man utan anhängare vid denna tid. Álvarez del Vayo var verksam som utrikesminister och uträttade faktiskt föga som generalkommissarie, medan Mije och Bilbao var kårens egentliga chefer.

Några månader senare tycktes kommissarierna vara snarare biträdande stabschefer än någonting annat: med jämna mellanrum brukade de ”skickas omkring av partiet för att ... hålla något slags politiskt föredrag ... Vid denna tid var den politiske kommissarien helt enkelt en mellanhand som sändes till högkvarteren för att klaga över ransoner etc....” Det var George Orwell som beskrev dem så.

På slagfältet hade under tiden uppe i norr den nationalistiska garnisonen i Oviedo undsatts, av ett förband från Galicien, och efter många försakelser — och faktiskt i sista ögonblicket för att förhindra att staden erövrades av de asturiska gruvarbetarna, som redan hade trängt in i den. (Den 15 oktober trängde García Escámez också in i Sigüenza efter ett plötsligt anfall, nordost om Madrid. Milismännen gömde sig i katedralen, och nationalisternas kanoner ramponerade en del av denna underbara byggnad.) Men gruvarbetarna pressade också i fortsättningen på hårt, om än ineffektivt, i Oviedo, under ytterligare sex månader, eftersom garnisonens förbindelse med yttervärlden var en smal landremsa.

General Varela inledde snart nästa fas i sitt angrepp på Madrid. Den 15 oktober drevs hela den 40 km långa frontlinjen fram i 6 km. Vägkorsningen i Illescas, halvvägs mellan Toledo och Madrid, föll den 17 oktober. Largo Caballero telefonerade till staden för att tala med sin befälhavande officer, och fick till sin fasa svar av Varela. Dagen därpå satte de trötta republikanska milissoldaterna, som förråats av sina marockanska och legionärmotståndares grymhet och som endast delvis trodde på sina kommissariers försäkran att rysk hjälp var på väg, in ett motangrepp på Castejón vid Chapinería. Sextusen milismän bröt Castejóns linjer och omringade staden på morgonen den 19 oktober. Castejón anförde då ett utfall ur staden genom dess kyrkogård och förvandlade det republikanska motangreppet till ett nytt nederlag. Den 20 oktober sattes ett annat republikanskt anfall, lett av överste Ramiro Otal, under Asensio Torrado (nu befordrad till general), med majorerna Bojo, Mena och Modesto i

spetsen för 15 000 man, i gång i Illescas, där Barrón hade installerat sig med sina marockaner och legionärer. De republikanska styrkorna fördes fram till fronten av dubbeldäckade Madridbussar, synliga i det flacka landskapet från Barróns eldledningsplatser. Illescas täcktes av kanoneld, och staden omringades. Monasterios kavalleri och Tellas förband från Toledo kastades in i striden. Nationalisterna överflyglade milismännen, som drevs tillbaka till sin utgångspunkt den 23 oktober.

Stridsbullret kunde nu höras i Madrid. Regeringen beslöt att flytta till en tryggare stad. Den valde först Barcelona. President Azaña gav sig i väg först och slog sig ner i parlamentsbyggnaden i den katalanska huvudstaden. Regeringen ändrade sedan uppfattning om att lämna Madrid. Azaña stannade där han var, och ministären lät hastigt meddela att han begivit sig ut på en omfattande tur till fronten. Hädanefter kunde Azaña konsulteras endast per telefon. Han försatte i allt högre grad sina ministrar i raseri. Han vägrade att lyssna på underrättelsetjänstens rapporter, som han (inte utan en viss rätt) kallade ”dåliga detektivhistorier”. Hans uppriktighet kom honom att säga sanningen, också under telefonsamtal till andra länder, som lätt kunde avlyssnas. När hans minister gjorde honom föreställningar brukade han svara: ”Jag rår inte för att jag har en analytisk läggning och att ni inte har det.” Azaña var upprörd över de mord och justitiemord som begåtts i republikens namn, han var övertygad om att republiken skulle förlora, han föraktade Largo Caballero, och därför framstod han nu mera som en belastning än som en ledare.

Under dessa oroliga förhållanden inrättades en kommitté av folkfronten och CNT i Madrid för att intensifiera jakten på medlemmar av femte kolonnen. Avrättningarna utan rannsakan och dom, som så gott som upphört, tog fart på nytt. En som dödades på det sättet var Ramiro de Maeztu, en gång i tiden hemmahörande i generation -98, senare en av den spanska monarkismens teoretiker, och en annan var Ramiro Ledesma, medgrundare av den spanska fascismen. Lojaliteten var överallt misstänkt. Asensio Torrado fick skulden för nederlaget vid Illescas, i synnerhet av kommunisterna, men Largo Caballero beundrade honom och insisterade på att ge honom befattningen som statssekreterare i krigsministeriet den 24 oktober, medan general Pozas tog befälet över centrumarmén. Pozas började, i likhet med många andra icke-politiska äldre officerare, bli allt mera imponerad av kommunisterna. Samma dag fördes general Miaja, den gamle syndabocken för sammanbrottet under Córdobaoffensiven, från Valencia och utnämndes till kommendant i Madrid såsom efterträdare till general Castelló, den tidigare krigsministern, vars förstånd började omtöcknas. Miaja hade fördömt en nyligen inträffad våg av avrättningar i Valencia, han förordnades uppenbarligen till posten i Madrid för att rädda honom undan följderna av det klagomålet.

Detta att striderna närmade sig Madrid åstadkom ett visst mått av broderliga känslor mellan anarkister och socialister i Katalonien. I Barcelona, åtminstone, satte de stopp för sina tvister, i en deklaration av gemensamma syften den 22 oktober, som sattes i kraft genom ett dekret av *la generalidad* två dagar senare. Medan stora företag (det vill säga sådana som hade över 100 arbetare anställda) och företag som ägdes av ”fascister” skulle förstatligas utan ersättning, kunde fabriker med mellan 50 och 100 anställda (i själva verket flertalet av dem i Barcelona) kollektiviseras endast om det krävdes av tre fjärdedelar av de anställda. Ännu mindre företag kollektiviserades bara på ägarens begäran, om de inte var delaktiga i krigsproduktionen. *La generalidad* skulle ha en representant i varje fabriksråd och skulle utse rådets ordförande i stora kollektiv. Och varje kollektiviserat företag skulle ledas av ett av arbetarna valt råd, med två års tjänstgöringstid. Alla kollektiv som tillverkade samma saker kunde samordnas av ett av fjorton industriråd, som också kunde ta med privata företag, där så krävdes, för att ”bringa produktionen i samklang”. Det påbudet var faktiskt kulmen på ett hundratal andra lagstiftningsåtgärder i fråga om kollektivisering. Det betydde mindre fria händer för anarkisterna än ett försök av staten att standardisera, och följaktligen också kontrollera, kollektiviseringsprocessen. Något av det som påbudet föreskrev hade redan åstadkommits.

Juan Fábregas, finansminister och också ordförande i ett alltjämt anarkistdominerat ekonomiskt råd i Katalonien (teoretiskt underställt *la generalidad*), en man som helt nyligen övergått till anarkismen, var i stor utsträckning ansvarig. Samordningen förblev ändå i praktiken vag; det fanns ingen statistik och inga försäljningsböcker. Den katalanska textilindustrin var avskuren från råvaruleveranser och från marknaden, och den gick därför tillbaka. Krigsindustrierna arbetade, men deras omvandling från driften i fredstid var allt annat än lätt.

Rebellernas Spanien hade efter tre månaders krig antagit karaktären av en ny stat, där allt gick ut på centralisering, enhet och följaktligen, i krig, effektivitet. I republiken höll den gamla statens institutioner på att med stor möda återupplivas, medan sådana nyheter och förändringar som infördes betydde ständig splittring och slöseri med tillgångarna. I rebellernas Spanien sökte en skara dugliga generaler i fyrtioårsåldern skoningslöst en ny värld, i det republikanska Spanien försökte ett antal till åren komna politiker hålla sig kvar på ett vrak som redan hade borrats i sank. Ty närvaron av så många unga män i armén och i kommunist- och socialistpartierna, för att inte tala om den anarkistiska rörelsen, bör inte lura iakttagaren att tro, att republiken erbjöd ungdomen några lysande utsikter. Revolutionen gjorde det — men republik och revolution var två skilda hanteringar.

27. Nationernas förbund — ryskt bistånd — internationella brigaderna bildas — Kléber

NF:s årliga förbundsförsamling hade sammanträtt i Genève. Organisationen höll på att vittra sönder. Dess fel var uppenbara. Trots att NF 1936 ännu inte var tjugo år gammalt och dess permanenta högkvarter, med dess väldiga, optimistiska väggmålningar av den katalanske målaren Sert, ännu inte hade invigts, verkade företaget redan som något från en annan tidsålder. Aldrig, inte ens under dess glansdagar (som till exempel efter Tysklands inträde år 1925), hade förbundet förlorat karaktären av en institution som dominerades av segrarna år 1919. Det hade inte desto mindre, fram till år 1935, genomfört sin roll som uttryck för en världsomfattande längtan efter fred, jämförelsevis framgångsrikt. Det hade åstadkommit fred mellan greker och bulgarer 1925,. Det gjorde slut på kriget mellan Colombia och Peru 1934. Det hade visserligen avstått från någon resolution beträffande Manchuriet 1931. Men det misstaget verkade inte ohjälpligt.

Men år 1935 underlät NF att vidta effektiva åtgärder inför Mussolinis invasion av Abessinien. Det röstade för sanktioner, men inte för några som hade någon som helst verkan. Den 4 juli 1936 hade man frångått också dessa. Mussolinis afrikanska äventyr förläts under tystnad. Ansvaret för alla dessa uppgivelser åvilade de engelska och franska regeringarna, vilkas inflytande var allenarådande i Palais des Nations. Under generalförsamlingen 1936 måste sammanbrottet i fråga om Abessinien granskas på nytt. Men nu var det också Spanien. I församlingens kulisser övertalade Eden, den 24 september, dr Monteiro att inlemma Portugal i noninterventionskommittén. Men i sitt tal under den allmänna debatt som inledde sammanträdet nämnde Eden över huvud taget inte Spanien. Dr Carlos Saavedra Lamas, församlingens argentinske ordförande, försökte hindra republikens utrikesminister Álvarez del Vayo från att tala om inbördeskriget, fastän man vanligen hade ansett att den allmänna debatten tillät diskussion av allt. (Saavedra var för rebellernas sak.) Men Álvarez del Vayo höll trots allt sitt tal, sedan han av Eden övertalats att vara måttfull. Han beklagade det faktum, att noninterventionsöverenskommelsen hade jämställt hans regering med rebellerna, medan, enligt internationell rätt, en regering var berättigad att köpa vapen utomlands, rebellerna icke. Regeringen var villig att acceptera verklig nonintervention, men därmed menade han frihet att köpa vapen.

Detta möte i Gèneve var inte gynnsamt för republiken. Det verkade uppenbart att den anglo-franska politiken gick ut på att underordna Spanien dessa båda regeringars allmänna europeiska politik. Azaña, Giral, Azcárate och alla ”liberalerna” i republikens regering var besvikna på England. Endast Litvinov hade talat välvilligt för Spanien. Vid den tidpunkten hade Ryssland, om nu Litvinov kände till det eller inte, beslutat att hjälpa Spanien med vapen, inte bara med ord. I själva verket måste beslutet ha fattats någon gång i augusti, eftersom vapen började anlända till Spanien i mitten av oktober.

Republikens regering hade bett den ryska regeringen att sälja vapen till den medan Giral ännu var premiärminister. En delegation från Madrid kom tydligen till Odessa i slutet av augusti. Vid den tiden, det bör man komma ihåg, fanns redan en kraftig rysk representation i Madrid och Barcelona, ledd av en erfaren ambassadör (Rosenberg) och en inflytelserik chef för en militär beskickning (Berzin). Några dagar senare började en handfull ryska piloter flyga några av de nya franska plan som republiken nyligen hade köpt, ”i ett tillstånd av underlägsenhet för oss”, och de imponerade stort på sina spanska kamrater: kapten Garcia Lacalle beskrev dem såsom ”i sanning utomordentliga piloter”. En del krigsmateriel kan också ha anlänt i slutet av augusti, dock inte av någon större betydelse — inga ryska flygplan eller stridsvagnar skulle komma förrän i oktober. (En tysk agent rapporterade att tre ryska fartyg passerade genom Dardanellerna i september, med last av 500 ton krigsmateriel och i 000 ton ammunition. Den tyske generalkonsuln i Barcelona rapporterade den 16 september att en tillförlitlig källa för honom uppgivit att trettiosju flygplan hade fraktats av ryssar till Spanien med båt en vecka tidigare, men ingen såg dem i luften förrän i oktober. Det franska sändebudet i Turkiet

rapporterade dock att mellan den 15 augusti och 15 september ”endast fyra ryska eller spanska fartyg observerades, som fraktade 30 000 ton olja till Spanien”).

Men också när England och Frankrike stödde noninterventionen fanns det alternativ till Ryssland i USA eller i Sydamerika som leverantörer av vapen till republiken. Dock, med tyskt och italienskt statligt stöd till Franco var klart och tydligt en regering, inte bara en vapenfabrikant, önskvärd som biståndsgivare, och den ryska utrustningen var kvalitativt bättre än något man kunde få utanför England eller USA. De ryska stridsvagnarna och flygplanen var faktiskt lika effektiva som, om inte rent av bättre än några andra i världen, fastän varken Largo Caballero eller Girals regering visste det.

Enligt Walter Krivitskij, den ”bofaste” ryske militäre underrättelseagenten i Haag, fattade Stalin beslutet att hjälpa den spanska republiken den 31 augusti, vid ett politbyråmöte i Moskva, och alltifrån den dagen började både den ryska regeringen och Komintern, liksom också deras olika hemliga och halvt spionliknande agenter och organisationer, att förbereda ett större militärt engagemang. Ett skäl till detta beslut var misskötseln av de republikanska intressena i Paris: ambassadören, Albornoz, de los Ríos jämte den socialistiske parlamentsledamoten i Granada, dr Alejandro Otero, var alla upplysta män, men de dög inte mycket till som vapensmugglare. La Pasionaria besökte (med en delegation från Madrid) Paris i slutet av augusti och fann att telefonisten på ambassaden (som hade haft samma befattning under den monarkistiske ambassadören, Quiñones de León) yppade alla republikanska hemligheter för de nationalistiska representanterna i Paris. I alla händelser fick Krivitskij i Haag instruktioner (den 2 september, enligt honom själv) att uppbåda alla tänkbara möjligheter att frakta vapen från Europa till Spanien. Ungefär tio dagar senare, den 14 september, hölls ett möte i Moskva för att ordna transporten av bistånd från Ryssland direkt till Spanien. Mötet hölls, olycksbådande nog, i Lubljankafängelset, och närvarande var, tycks det, Jagoda, som ännu under en vecka eller där omkring skulle vara chef för hemliga polisen (NKVD), general Frinovskij, då ”befälhavare för NKVD:s militära styrkor”, general S. P. Uritskij, chef för den militära underrättelsetjänsten efter Berzin, som befann sig i Spanien i spetsen för den militära beskickningen, samt A. A. Slutskij, en ”älskvärd, modig och human” man som var chef för NKVD:s utlandsavdelning. Under detta möte erhöll NKVD en viktig övervakande roll i fråga om de följande leveranserna av vapen och personal till Spanien, och det överenskoms (eller bekräftades) att den övervakande officeren skulle vara en viss Alexander Orlov (hans rätta namn var Nikolskij), en ”officersveteran” inom NKVD som också redan befann sig i Spanien. Transporten av vapen skulle bli Uritskijs uppgift, som skulle inrätta en speciell byrå med kapten Umanskij som chef, i Odessa. Detta gjordes också inom kort. Men ingen som inte absolut måste göra det kände till denna plan. Förmodligen var Litvinov, Rosenberg, Majskij och Koltsov okunniga om dessa åtgärder i flera veckor, liksom Kominterns ledare (i Moskva och i Paris). De flesta av dem fortsatte att klaga i september och i början av oktober över att Stalin alltjämt ”svek den spanska revolutionen”, som Trotskij sade under sin vistelse i Norge. Den spanska regeringen visste inte att Ryssland hade för avsikt att hjälpa den med vapen förrän en mycket kort tid innan fartygen som var lastade med denna materiel avgick.

Ryssland hade inte tidigare inlåtit sig på äventyr av detta slag. Landet hade ingen medelhavsflotta. Leveransvägarna måste följaktligen hållas hemliga. Med tanke på de geografiska problemen och Stalins egna inhemska problem (om det inte är ett alltför blygsamt ord för de utrensningar som sattes in bland topparna bland de gamla bolsjevikerna) var planen att bistå republiken riskfylld, när helst beslutet fattades.

De första skeppslasterna till Spanien från Odessa måste dock ha tagits ombord i slutet av september. Sålunda skrev det tyska sändebudet i Moskva, Tippelskirch, den 28 september en intressant rapport, att en expert hade observerat att ”i hamnen i Novorossijsk vid Svarta havet har tillträde till hamnområdet varit strängt begränsat alltsedan sommaren. . .” Samme

iakttagare (förmodligen en agent i tjänst hos den tyske konsuln i Odessa) ansåg att ”... det var mer än livsmedel i de tunga lådor som utgjorde Nevas last, när hon avgick från Odessa till Spanien ... Hitintills har det emellertid varit omöjligt att införskaffa pålitliga uppgifter om den sovjetiska regeringens kränkande av vapenembargot”. Olja, ja. Republiken hade återgått till sin gamla överenskommelse med Ryssland (som högerregeringen inte hade förnyat, år 1935), och Ryssland levererade till Spanien åtminstone 30 000 ton olja mellan den 15 augusti och den 15 september, 44 000 ton mellan detta datum och den 12 oktober.

Men Stalin hyste alltjämt farhågor rörande beslutet att bistå republiken. Han gav de ryska tekniker och militära experter som han skickade till Spanien order att ”hålla sig utom skotthåll för artillerield”. Ryska leveransfartyg måste ha lämnat Odessa senast omkring den 4 oktober. Till och med vid den tidpunkten är det möjligt att beslutet inte legat fast, vilket en berättelse av en fransk anarkist, Pierre Besnard, antyder: den 2 oktober kom han till Madrid tillsammans med två representanter för ett (icke namngivet) internationellt vapenhandlarkonsortium. Besnard, Durruti och Largo Caballero träffade dessa båda män och hörde vad de hade att säga. Largo lovade att för ministären framlägga tanken på att köpa vapen av detta konsortium samma eftermiddag. Ministären gick med på det, och dagen därpå, den 3 oktober, utarbetades detaljerna, då Durruti åter var närvarande. Den 4 oktober blev Durruti uppringd av den ryske ambassadören Rosenberg, som uppmanade honom att komma på besök. Durruti kunde inte göra det, eftersom han måste återvända till fronten. Några dagar senare fick Besnard veta att den republikanska regeringen inte kunde slutföra den operation som han hade tagit initiativet till: ryssarna hade klagat.

Vederbörliga diplomatiska arrangemang gjordes snart för detta nya engagemang. Det sovjetiska sändebudet i London, Kagan, sände sålunda en not, till formen närmast ett ultimatum, till lord Plymouth, den nye brittiske representanten i noninterventionskommittén. Kagan påstod att italienska flygplan hade transporterat legionärer till det spanska fastlandet den 20 september och sade, den 7 oktober, att om sådana kränkningar av noninterventionsavtalet inte upphörde, skulle Ryssland anse sig löst från sina förpliktelser enligt överenskommelsen. ”Om det finns en överenskommelse”, skrev Kagan, ”vill vi att den respekteras. Om kommittén ... kan garantera det ... gott och väl. Om den inte kan det, låt då kommittén säga det.” Dagen därpå, den 8 oktober, sade en rysk diplomat i Moskva till det amerikanska sändebudet att Ryssland, om inte kommittén visade sig fast besluten att omedelbart göra slut på kränkningarna, skulle dra sig ur den och anse sig ha fria händer att bistå Spanien med militär utrustning. Denna burdusa ändring av taktiken gjorde utrikesministeriet rasande. ”Vad kan Ryssland vänta sig att vinna”, frågade de, ”genom att överge neutraliteten vid den här tidpunkten?” Men det ryska tillvägagångssättet fick stöd, den 9 oktober, av det brittiska labourpartiets kongress, som enhälligt antog en resolution som förklarade att Tyskland och Italien hade brutit sin neutralitet, och som begärde en undersökning. Den dagen pågick kommitténs sammanträde i sju timmar, och utväxlingen av anklagelser mellan Kagan och Grandi förvånade de andra diplomaterna. Lord Plymouth påpekade för Tyskland, Italien och Portugal de beskyllningar för hjälp som den spanska regeringen framfört i Genève. Kagan anklagade Portugal för att låta sitt territorium utnyttjas av nationalisterna som operationsbas och krävde att en kommission skulle avpatrullera den spansk-portugisiska gränsen. Den portugisiske ambassadören drog sig tillbaka under diskussionen av detta ryska förslag, som han fann förolämpande.

Ryssland ansåg nu sin hållning vara juridiskt oantastlig. Åtminstone sexton ryska och andra fartyg passerade genom Bosporen i början av oktober, lastade med vapen till Spanien. Det första som anlände till Cartagena var Komsomol, med last av stridsvagnar, pansarbilar och en del artilleripjäser, jämte en grupp stridsvagnsspecialister, anförda av överste S. Krivosjein. En del fartyg var ryska, de flesta spanska. Kanske kom totalt ett hundratal stridsvagnar och hundra flygplan dessa dagar, liksom också en mängd lastbilar, luftvärnskanoner, pansarbilar

och annan utrustning, mycket av den ny. De två ryska jaktplanstyper som sändes till Spanien, 1-15, ett biplan som kallades *chato*, ”trubbnos”, i Spanien och 1-16, ett nytt monoplan som i Spanien fick heta *mosca* (fluga) — nationalisterna kallade det *rata* (råtta) — var de snabbaste i Europa och i själva verket de ryska versionerna av de amerikanska Curtiss- och Boeing-jaktplanen. *Chato* hade en högsta hastighet på 350 km i timmen, fyra kulsprutor samt möjlighet att fälla små bomber på 11,3 kilo. *Mosca* hade endast två kulsprutor men var betydligt snabbare, eftersom dess högsta hastighet var närmare 480 km i timmen. Det hade också en ny anordning för snabb stigning, indragbart landningsställ och en högvarvig motor. Två eskadrar om trettioett plan vardera av dessa jaktplan var snart i tjänst i Spanien, och så gott som samtliga flögs till en början av ryska piloter. Det anlände också snart tre andra flygplan: SB-2, ett tvåmotorigt bombplan känt under namnet Katjuska, byggt 1933, som då det hade konstruerats som ett ”motattackplan” och kunde gå 400 km i timmen inte krävde någon eskort, vidare Natasja, ett annat snabbt bombplan, och Rasante, ett lågflygande bombplan för kulsprutebeskjutning.

Dessa plan var snabbare än och tekniskt överlägsna de tyska och italienska motsvarigheterna, fastän det kraftiga Fiatjaktplanet ibland var i stånd att utmanövrera *Chato*, och Junkers 52 förblev en nyttig packhäst för transport, men mindre användbart för bombning. Heinkel 51 var hädanefter till betydligt mindre nytta.

Inom kort skulle de omkring etthundra ryska flygplanen i Spanien ge republiken herraväldet i luften. Något liknande skedde med avseende på de ryska stridsvagnarna, som sänts till Spanien vid samma tid. Dessa tio ton tunga stridsvagnar T-26 var kraftigt pansrade, kanonbärande maskiner av en mera skräckinjagande typ än de tre tons Fiat Ansaldo och sex tons Panzer Mark 1 som mötte dem, utan kanoner, bara med kulsprutor. Ryska luftvärnskanoner (45 mm, med de engelska Vickers som förebild) var också överlägsna alla då tillgängliga tyska modeller.

Den ryska personalen i Spanien uppgick den i november till femhundra. De var regementsofficerare, piloter, stridsvagnsspecialister eller flyginstruktörer, med några tolkar. Chef för hela företaget förblev general Berzin (Grisjin), som hade anlänt till Madrid i september. Chefen för flygvapnet var överste Jacob Smusjkevitj (”general Douglas”). Largo Caballero anklagade honom senare för att vara verksam oberoende av det republikanska försvarsministeriet, från flygbasen Los Llanos, och för att visa sig föraktfull gentemot spanjorer som inte var kommunister. Bland hans piloter fanns några, som Prokopiev, Kopets och Schacht, som hade varit i Spanien hela september, och andra som nu kom för första gången och som snart gjorde sig hemmastadda i Spaniens klimat. De blivande marskalkarna Malinovskij, Rokossovskij och Konjev fanns alla snart i Spanien, liksom general Kulik, ”segraren från Tsaritsyn” i det ryska inbördeskriget, som blev rådgivare åt general Pozas, befälhavaren i mellersta Spanien. (I Spanien kallades Kulik ”Kupper”). De flesta av dessa ryssar uppträdde som ”rådgivare” till de republikanska befälhavarna på deras stridsledningsplatser, andra höll sig till de tekniska vapnen eller i den ryska beskickningens högkvarter.

Rådgivare i Madrid skulle bli den militärattaché som hade anlänt i augusti, general Goriev, av Ehrenburg beskriven som ”intelligent, reserverad och samtidigt passionerad — jag kunde till och med kalla honom poetisk ... alla trodde på hans lyckliga stjärna”. Enligt El Campesino anklagades Rokossovskij för spionage i nationalisternas Spanien — det gjordes gällande att han för Stalins räkning skulle röja arten av vissa tyska vapen. Konjev, som uppträdde under namnet ”Paulito”, påstås ha utbildat terrorister i Spanien. En annan ryss som ledde sabotage och gerillakrigföring på nationalistiskt område var Etington (också känd som Kotov). Det var han som blev Barcelonakommunisten Caridad Mercader del Ríos älskare och som valde ut hennes son som en användbar agent — vilken senare användes till att mörda Trotskij.

Den ryska stridsvagnsbasen i Archena, en brunnsort dryga trettio kilometer inåt land från Cartagena, nära Murcia, omgiven av olivträd, hade en lokal spansk organisatör, överste Sánchez Paredes, som rekryterade stridsvagnsförare bland taxi- och busschaufförerna i Madrid och Barcelona. En jaktplansbas och en bombplansbas för ryssarna inrättades i det närbelägna Alcantarilla. Andra flygbaser upprättades i El Carmolí, nära Madrid i Algete, och utanför Alcalá de Henares. En del av dessa män kom sjövägen, andra till lands — några till och med tvärs över Centraleuropa. Chefen för det tjeckoslovakiska militära underrättelseväsendet, överste Moravec, redogör i sina memoarer för hur Tjeckoslovakien hjälpte 120 ryska officerare till Spanien genom att ge dem pass.

Dessa leveranser av manskap och materiel gjordes inte av Ryssland som ett välvilligt bidrag till revolutionens sak. De måste betalas. Det skedde genom transport till Ryssland av större delen av det guld som hittills hade legat som säkerhet för den spanska valutan, landets värdefullaste tillgång. Spanien hade då en guldreserv som var den fjärde i storleksordning i hela världen. En del av detta guld hade sänts till Paris för att säkerställa leverans av varor före kriget, en del i juli. Men det mesta låg kvar i valven i den spanska centralbanken i Madrid. Den totala guldreserven uppgick till 2 367 000 000 pesetas. En stor del var myntad — Louis d'orer, sovereigns, dollars, men också guldpesetas. I september hade det synts önskvärt för republiken att flytta denna skatt ”till en säker plats”. Den 13 september fick den nye premiärministern och finansministern, Largo Caballero och Negrín, regeringens bemyndigande att säkerställa detta. Tanken var tydligen att guldet skulle föras till någon plats i Spanien, och det fraktades per tåg till en stor, välbevakad grotta i närheten av Cartagena. Largo Caballero och Negrín, jämte den senares statssekreterare Aspe, kom snart överens om att Ryssland var den tryggaste platsen. Ryssland nappade på idén, och Stalins chef för hemliga polisen i Spanien, Orlov, fick uppenbarligen till uppgift att föra guldet till Ryssland. England och Frankrike, de mest logiska platserna för guldreserven, var de ståndaktigaste förespråkarna för nonintervention, och det verkade riskfyllt att ta guldet dit. Det var inte bara ”fascisterna” Largo Caballero fruktade: Durruti hyste planer på att göra en kupp mot Spaniens riksbank i början av oktober, men han avråddes från det av Abad de Santillán. Men Largo Caballero och Negrín underrättade tydligen inte vare sig Azaña eller någon annan minister om sina nya planer. Azaña blev, begripligt nog, ursinnig när han fick veta att guldet hade lämnat Spanien. Prieto ville avgå i protest men avråddes av Azaña från en handling med vilken han själv sympatiserade.

Negrín utskeppade guldet till Ryssland den 25 oktober. Det blev ett slags ”löpande räkning”, med Largos ord, som republiken kunde utnyttja för att betala sina vapenleveranser och andra köp, också olja, både från Ryssland och från andra håll. Spanskt vin, socker och frukt, jämte en del andra varor, bidrog också till Spaniens handelsbalans med Ryssland. Detaljerna utarbetades av Negrín och den ryske ekonomiattachén, Stasjevskij.

Detta sagoguld — som det senare visade sig vara — avgick till Ryssland i stora lådor som lastades ombord i fyra ryska ångare av sextio matroser, som arbetade i tre nätter, medan de under dagen sov på lådorna med guldet. Matroserna anskaffades av befälhavaren för basen i Cartagena, kapten Ramírez de Togores, och de fick inte veta vad de sysslade med. När ilastningen var färdig kollationerade statssekreteraren Méndez Aspe siffrorna med Orlov. Orlov fick det till 7 900 lådor, Méndez Aspe till 7 800. Felet uppgick till två lastbilslaster, eftersom varje lastbil hade rymt femtio lådor. Orlov meddelade inte Méndez Aspe denna skillnad, då han ju, om hans räkning skulle visa sig vara korrekt, kunde ha blivit ansvarig för de saknade lådorna. De ryska fartygen bevakades av den republikanska flottan ända till Alger. Guldets ankomst, eller en del av det, sågs av den tyske konsuln i Odessa, som den 6 november noterade att ett grått fartyg på 4 000 ton hade anlänt. Dess namn hade gjorts oläsligt, och det låg på Odessas redd utan flagga samt lossades nattetid. När guldet nådde Moskva höll man på i all oändlighet med räkningen — för att de fyra spanska tjänstemän som följde med det skulle

bli kvar i Ryssland så länge som möjligt. När deras familjer i Spanien började bli oroliga sändes också de till Ryssland. De fick inte röra sig fritt förrän 1938. Marcelino Pascua, den spanske ambassadören i Moskva, socialist, till yrket läkare och hitintills generaldirektör i medicinalstyrelsen, kunde inte göra något för dessa olyckliga tjänstemän. Utan tvivel hade de tur, att de inte förvandlades till stenstoder, så som det vanligen händer med människor som inträder i jättarnas rike. Till slut släpptes de fria — en kom till Stockholm, en till Washington, en till Buenos Aires. Enligt Orlov firade Stalin guldets ankomst med en bankett, under vilken han förkunnade: ”Spanjorerna får aldrig mera se sitt guld, lika lite som man kan se sina egna öron”, detta trots att det officiella kvittot sade att den spanska republikanska regeringen kunde reexportera guldet när den så önskade.

Under tiden inleddes den 21 september den andra delen av Rysslands bistånd till Spanien, när en NKVD-agent vid namn Zimin besökte Krivitskij i Haag, och ett möte anordnades i Paris med Krivitskijs kolleger i London, Stockholm och Schweiz. Zimin betonade den oerhört stora betydelsen av att Rysslands namn icke fick förknippas med Kominterns vapenhandel. Den första åtgärden, sade han, var att bilda en organisation för inköp av vapen runt om i Europa. Krivitskij, som själv vid denna tidpunkt funderade på om han kunde göra sig fri från sin sovjetiska tjänst, ordnade kapitalet och kontoren, och han garanterade vinster. Både han och Ignace Poretskij (Ignace Reiss), NKVD-chefen i Schweiz som samarbetade med honom i denna fråga, hoppades dunkelt att ”en seger för den spanska revolutionen skulle bidra till att störta Stalin i Ryssland”. Agenter var lätta att få tag i, det var blott en fråga om priset. De liknade figurerna i en spionroman. Där fanns till exempel en dr Mylanos, en grek som hade installerat sig i Gdynia. Där fanns Fuat Baban, en annan grek, representant i Turkiet för Skodaverken, och för Schneider och Hotchkiss, senare arresterad i Paris för narkotikalangning. Och där fanns ”Ventoura. Av judisk börd. Född i Konstantinopel. Befunnen skyldig till bedrägeri i Österrike. Falskt pass. Bor med en kvinna i Grekland. Bostad i Paris på ett hotell på avenue Friedland”. (Citatet härrör ur en not av den 8 oktober 1938 från tyska utrikesdepartementet till det spanska nationalistiska utrikesministeriet.) Det är personer sådana som dessa som måste skildras, under återstoden av det spanska kriget, då de utförde sina vinstbringande uppdrag bakom ryggen på de värda herrarna i noninterventionskommittén och levererade dyra, ibland föråldrade vapen till den republikanska regeringens vapeninköpskommission, som hade sitt högkvarter i Paris, kanske via det franska kommunistpartiet, den spanska ambassadören i Paris eller andra ombud. Araquistáin förblev ordförande i kommissionen till december 1936, då hans befattning övertogs av Alejandro Otero. Otero kom tillbaka till Spanien 1937 för att efterträda överste Pastor som statssekreterare i försvarsministeriet, med ansvar för rustningarna. Han avskedades av Prieto i december 1937, vistades sedan i Paris och sålde vapen på egen hand. I april 1938 skulle han bli biträdande försvarsminister — en utnämning som Peirats jämförde med att göra Al Capone till chef för Spaniens riksbank. Anarkisterna betraktade Otero, socialistisk departementsledamot och professor i gynekologi, som lätt och slätt en krigsprofitör. Å andra sidan, när han ansvarade för rustningsfabrikerna vägrade han bestämt SIM (den politiska polis som inrättades i republiken under krigets senare skede) tillträde till de fabrikerna.

Kring denna kommission flockades en hord av hänsynslösa profitörer. Många av de inblandade blev, på ett eller annat sätt, korrumperade, vare sig de arbetade för Komintern eller inte. Om hela frågan om vapenköp hade bedrivits hederligt, skulle betydligt mera vapen ha kommit till Spanien, vad som än hände med noninterventionen. Men måhända ger privat vapenhandel oundvikligen upphov till korruption. En rad import—exportfirmor etablerades i Paris, London, Prag, Zürich, Warszawa, Köpenhamn, Amsterdam och Bryssel, med en medlem av NKVD som passiv delägare i kontroll av ekonomin. Vapen skaffades från Tjeckoslovakien, Frankrike, Polen, Holland och till och med Tyskland. Från Tyskland ordnade den förslagne amiral Canaris leverans, via kommunister, av bristfällig krigsmateriel till republiken. När den franska gränsen var stängd var det bästa sättet att transportera vapnen

till sjöss, varvid konsulära dokument anskaffades från de engelska, grekiska, latinamerikanska eller kinesiska regeringarna, som falskeligen intygade att varorna var avsedda för de länderna.

Så inleddes ett tredje element i den kommunistiska hjälpen till republiken. Exakt hur den kom till är en smula dunkelt. Willy Münzenberg, Kominterns propagandachef i Västeuropa, besökte Moskva i september. (Münzenberg kunde återvända till Paris först efter personligt inskridande av Togliatti. Ar 1937 hade han ett slutligt gräl med sina överordnade och lämnade partiet. Han mördades under mystiska omständigheter i Sydfrankrike 1940.) Han stödde ett förslag som uppenbarligen lagts fram av Thorez, generalsekreteraren i det franska kommunistpartiet, att ett visst bistånd också kunde komma republiken till del i form av frivilliga som uppbådats internationellt av utländska kommunistpartier (som dock också välkomnade ickekommunister), för att utöka antalet av dem som redan kämpade i Spanien för ”frihetens sak”. I slutet av september sammanträdde det italienska kommunistpartiets centralkommitté i Paris, i närvaro av franska kommunistledare och av Codovilla, den främste företrädaren för Komintern i Spanien. De kom överens om att ”ett förband större än Rossellis” skulle organiseras bland italienska antifascister och resa till Spanien. Inom ett par dagar fattade Kominterns exekutiv beslutet att under sitt överinseende bilda ett antal internationella förband bland alla de många som önskade, eller kunde övertalas till att, eller sändas för att kämpa för republiken. Luigi Longo, den italienske kommunistiske ungdomsledaren från några år tidigare, hade tillbringat en stor del av augusti och september i Spanien, och han fick i uppdrag att träffa lämpliga uppgörelser med den spanska regeringen. Dimitrov, den bulgariske kommunisten som var Kominterns generalsekreterare, påstås också ha blivit entusiastisk över denna idé.

Men tvivelsutan var det ryska försvarsministeriet delaktigt i planen på ett tidigt stadium, av det förträffliga skälet att det fanns ett motstycke till denna internationella styrka i Röda armén, under det ryska inbördeskriget. Beteckningen ”Internationell brigad” hade till och med använts, jämte andra namn som Röda arméns första internationella legion, Internationella Röda armén och Första revolutionära internationella detachementet. Till dessa styrkor till stöd för revolutionen i Ryssland hade värvats otaliga frivilliga, eller förutvarande krigsfångar från österrikisk-ungerska eller tyska eller bulgariska arméer, ur de människovågor som hade sköljt in i Ryssland under första världskriget. Många av de männen tjänstgjorde i Ukraina under ingen mindre än Antonov Ovsjenko, nu, 1936, rysk generalkonsul i Barcelona. En del av dem fanns till och med fortfarande disponibla i delar av den ryska armén. Förmodligen ansåg Stalin det vara mycket lägligt, om ett experiment som en gång med god verkan hade prövats i ett inbördeskrig kunde prövas på nytt i ett annat. Komintern hade ju haft att göra med väpnat uppror under 1920-talet och Togliatto, nu livligt intresserad av händelserna i Spanien, hade skrivit en del av Kominterns handledning i ämnet.

Därutöver kom att många italienare, tyskar och andra landsflyktiga från fascistiska eller högerorienterade autoritära regimer, jämte många andra som alltjämt befann sig i de länderna, själva längtade efter utbrottet av ett verkligt krig mot fascismen: ”Vi hade ett större behov av att dra till Spanien än den spanska republiken hade behov av oss”, skrev en italiensk landsflyktig, Emilio Lussu. *Oggi in Spagna, domani in Italia*, ”i dag i Spanien, i morgon i Italien”, så löd Rossellis berömda fältrop, som upprepades av många andra. Tidigare i september hade Randolfo Pacciardi, en italiensk liberal republikansk utvandrare, tagit kontakt med den spanska regeringen i syfte att bilda en italiensk legion i Spanien, oberoende av politiska partier. Den skulle rekryteras i Paris. Men Largo Caballero motsatte sig den tanken. Nu, efter nya katastrofer vid fronten, ändrade han uppfattning. Luigi Longo, den framstående unge italienske kommunisten, Stephan Wisniewski, en polsk kommunist, och den franske kommunisten Pierre Rebière underhandlade i Madrid för Kominterns räkning den 22 oktober. Dessa tre besökte Azaña och Largo Caballero, som överlät ansvaret på Martínez Barrio (som då var ordförande i en kommitté för omorganisation av armén). Det verkar inte som om någon

av dessa tre republikanska politiker hyste någon entusiasm för tanken, men de trodde att åtminstone publiciteten skulle bli förmånlig.

Bildandet av internationella brigader blev sedan Kominterns huvudsakliga arbete. Varje kommunistiskt parti fick instruktioner att skaffa fram ett bestämt antal frivilliga. I många fall var den föreskrivna siffran högre än de lokala partierna kunde nå. De flesta av de dugligaste ledarna inom Komintern, bland dem som inte redan hade med saken att göra i Spanien, var engagerade på detta sätt. Så till exempel var Josip Broz, den blivande marskalk Tito, i Paris och organiserade, från ett litet hotell på vänstra stranden, strömmen av rekryter via sin så kallade ”hemliga järnväg”, som tillhandahöll pass och pengar åt östeuropeiska frivilliga, och den erfarne Jules Humbert-Droz gjorde detsamma i Schweiz. När Tito efter det hemliga mordet på Gorkić och andra ledande jugoslaviska kommunister blev det jugoslaviska kommunistpartiets chef övervakade han avsändandet av jugoslaver. Tito förnekar att han någonsin varit i Spanien, men med hänsyn till det förvånande stora antal människor som påstår sig ha sett honom där verkar det troligt att han åtminstone besökte brigadens högkvarter, av ett eller annat skäl. Hans ovilja att erkänna detta förklaras utan tvivel av vissa detaljer i mordet på Gorkić. Denne organiserade också själv under en tid sändningen av frivilliga till brigaderna från Paris. En grupp frivilliga förråddes av den jugoslaviska polisen strax innan de lämnade Dalmatiens kust: Gorkić hölls ansvarig för detta.

Om den frivillige inte var kommunist, undersöktes han av en representant för NKVD och av en kommunistisk läkare — den senare vid den fransk-spanska gränsen. (Det faktum att den spanska republikanska regeringen inte hyste några falska föreställningar om sambandet mellan de kommunistiska partierna och de frivilliga bekräftas av spanska konsulers råd till tilltänkta frivilliga att ta kontakt med kommunistiska partier.) Många undkom emellertid obestridligen denna säkerhetskontroll, särskilt de som anslöt sig till de frivilliga i Spanien eller på vägen dit. Några äventyrare på jakt efter något spännande kom med — som Nick Gillain, en belgier som senare angav som skäl för sin anslutning ”äventyrsanda, leda och den där regniga hösten 1936”.

Cirka 60 procent var kommunister innan de anmälde sig som frivilliga, och ytterligare 20 procent blev förmodligen kommunister till följd av sina erfarenheter i Spanien. Från alla länder (också England) var 80 procent av brigadernas medlemmar män ur arbetarklassen. De flesta var unga män, fastän några av tyskarna och italienarna, stridbara flyktingar från fascistregimerna, var veteraner från första världskriget. Många, allra helst bland fransmännen, var vid denna tid arbetslösa, och många hade erfarenheter av gatuslagsmål mot fascisterna i Berlin, Paris och till och med London. Det var inte samma sak som att slåss mot ”morerna”, eller främlingslegionen, som de snart upptäckte. Omkring 500 eller 600 landsflyktiga kommunister sändes till Spanien efter att ha vistats i landsflykt i Ryssland. Bland dem befann sig män som Stern (”Kleber”), Zaisser (Gómez), Zalka (”Lukács”) och Galicz (”Gal”), som hade kämpat både i första världskriget och förmodligen i de internationella brigaderna i den ryska armén. De spelade en ledande roll i dessa i Spanien. En engelsk kommunistisk frivillig sammanfattade träffande sina landsmäns motiv till att anmäla sig som frivilliga genom att säga, att ”utan tvivel är det överväldigande flertalet här för ett ideals skull, sak samma vilka motiv som drev dem att söka ett”. Många frivilliga betraktade den strid de utkämpade i Spanien som ett första steg i kampen mot fienden i hemlandet, i synnerhet italienarna, som hade möjlighet att utnyttja de spanska radiostationerna till sändningar på italienska mot Mussolini: ”högtalarartilleriet”, som ”Carlos” uttryckte det. Det spanska kriget föryngrade sålunda den italienska antifascistiska kampen. En tjeckisk kommunist som Artur London kunde se sin tjänst i internationella brigaderna som en del av den antinazistiska kampen i Centraleuropa. Artur London blev biträdande utrikesminister innan han blev ett av de tre offer för Slanskyrättegångarna 1949 som lyckades överleva.

Brigadens centrala rekryteringsbyrå låg på rue de Lafayette i Paris. Karol Świerczewski, en

polsk överste i rysk tjänst, känd under namnet ”Walter”, var militär rådgivare i spetsen för en teknisk byrå på den närbelägna rue de Chabrol. Świerczewski hade i första världskriget kämpat för Ryssland. Han deltog i ryska revolutionen och i inbördeskriget, blev sedan lärare vid militärhögskolan i Moskva. (Han förekommer i Hemingways *Klockan klämtar för dig* såsom general Goltz.) Rekryteringspropagandans slagord var att Spanien skulle bli ”den europeiska fascismens grav”. Frivilliga skrev på utan något kontrakt och utan vetskap om hur länge de skulle kämpa — ett obestämt engagemang som senare gav upphov till bekymmer. Från Frankrike skickades de frivilliga till Spanien med tåg eller båt. De banade sig sedan väg, eller transporterades, till den nya basen i Albacete, halvvägs mellan Madrid och Valencia, omgiven av La Manchas livlösa ödemarker och känd i flera sekler för sin tillverkning av knivar.

Den första kontingenten frivilliga, femhundra man stark, lämnade Gare d'Austerlitz i Paris med tåg 77 (”de frivilligas tåg”) och for via Perpignan och Barcelona, för att vid ankomsten till Albacete den 14 oktober finna att inte många förberedelser hade gjorts. Civilgardets kasern hade överlåtits till dem, men rummen i bottenvåningen var fortfarande fläckade av deras blod som hade dödats där den 25 juli. Internationella brigadens medlemmar föredrog därför, överkänsligt, att tränga ihop sig i den övre våningen och sova där. Den första gruppen var så gott som uteslutande fransmän, jämte några polska och tyska landsflyktiga från Paris. Det fanns också några vitryssar som hoppades kunna använda denna omväg för att återvända till sitt eget land. Dessa nya rekryter fick kort tid efteråt sällskap av många av de utländska frivilliga som hade deltagit i striderna i Aragonien och Tajo-dalen, bland dem återstoden av den tyska Thälmanncenturian, några ur den italienska Gastone-Sozzicenturian samt den franska bataljonen ”Commune de Paris”. Den unge engelske skalden John Cornford tillhörde dessa frivilliga (han hade dock återvänt hem till England på sjukpermission efter sina strider i augusti). Dagen efter ankomsten till Albacete identifierades och registrerades alla frivilliga. En tjänsteman brukade fråga om det fanns några officerare, underofficerare, kockar, maskinskrivare, artillerister, ryttare eller kulspruteskyttar närvarande. Många svarade dumt, enligt sina önskemål snarare än enligt sin förmåga. De frivilliga organiserades sedan i språkgrupper, med lämpliga namn. De brittiska frivilliga var hittills alltför få för att bilda en separat bataljon, och en del av dem placerades därför tillsammans med tyskarna, andra med fransmännen. Dessa frivilliga fick snart stöd av en engelsk sjukvårdsgrupp med läkare och sjuksköterskor. Den uppstod på följande sätt: Isobel Brown, den kommunistiska eldsjälen bakom den Brittiska kommittén för hjälp åt fascismens offer (en av Münzenbergs skapelser) fick ta emot många gåvor försedda med påskriften ”Spanien”. Hon gav därför inspiration till bildandet av en engelsk sjukvårdskommitté, med icke-kommunistiska men vänsterorienterade läkare i spetsen. De sände den medicinska biståndsenheten till Spanien under ledning av en socialist, en samtida till Cornford i Cambridge, Kenneth Sinclair Loutitt. Värdet av denna och andra medicinska enheter var betydande, eftersom så gott som alla militärläkare i Spanien fanns hos rebellerna. De civila läkarna tycks ha varit i det närmaste jämnt fördelade mellan republikanerna och nationalisterna.

Den högsta ”trojkan” som basens befälhavare var André Marty som överbefälhavare, Luigi Longo (”Gallo”) som generalinspektör och Giuseppe di Vittorio (”Nicoletti”) som politisk chefskommissarie. (Longo blev senare det italienska kommunistpartiets generalsekreterare och så småningom dess ordförande.) De båda italienarna var dugliga och humana män. Giuseppe di Vittorio, en arbetarorganisatör från Apulien och tidigare verksam i Italien mot Mussolini, var 1945 till 1958 det kommunistiska fackförbundets generalsekreterare. Longos nom de guerre härrörde från namnet på en berömd och elegant matador, El Gallo. Marty saknade både duglighet och humanitet. Han var till börden katalan, född i Perpignan, son till en arbetare som dömts till döden i sin frånvaro för sin andel i Pariskommunen. Han hade första gången fått en framskjuten ställning när han år 1919 som maskinist på ett fartyg hade lett den franska Svarta havsflottans myteri, som protest mot order att stödja de ryska vita

arméerna. Han blev senare kommunist. Hans framgångar i det franska kommunistpartiet under de följande åren berodde på att han var känd såsom *le mutin de la mer noire*, myteristen från Svarta havet. För sin utnämning i Albacete hade han att tacka sina förmenta militära kunskaper och att han stod högt i gunst hos Stalin, som en av dem som hade vägrat att ta till vapen mot det kämpande Sovjetunionen sjutton år tidigare. Han var medlem av sjumannadirektoratet (sekretariatet) i ECCI, Kominterns exekutiv, och med hänsyn till det spanska företagets betydelse var det oundvikligt att någon från det organet skulle bli de internationella brigadernas chef. År 1936 var han besatt av fruktan för fascistiska eller trotskistiska spioner. Han åtföljdes till Spanien av sin hustru, Pauline — som också han ibland tycktes försöka undvika.

Utnämningen av honom var en av Stalins många omdömeslösheter, också i smärre saker. Endast Stalin själv var mera misstänksam till sin natur än André Marty. Basens stabschef var en av Martys stallbröder, en parisisk stadsfullmäktig, Vital Gayman, som i Spanien gick under namnet ”Vidal”. Kapten Alloca, en italiensk skräddare från Lyon, förde befälet i en kavalleribas i den närbelägna staden La Roda, medan en tjeck, den duktige teknikern och blivande författaren kapten Miksche, inrättade en artilleriskjutskola i Chinchilla de Monte Aragón. Den förste befälhavaren för infanteriutbildningen i Albacete var en tysk journalist, Ernst Adam — icke kommunist — som efteråt förflyttades till fronten. Han efterträddes av en inkompetent bulgar, som för sin utnämning hade att tacka sin andel i explosionen i Santa Sofia år 1923 — knappast någon särskilt militär operation. Albacete blev snart för trångt för alla elever, och *pueblon* Madrigueras i grannskapet övertogs av italienarna, Tarazona de la Mancha av slaverna, La Roda av fransmänen och Mahos av tyskarna. En annan bulgarisk kommunist, Travetan Angelov Kristanov, som hade varit emigrant i Ryssland från 1926 till 1936 skötte internationella brigadernas sjukvårdstjänst under det skandinaviskt klingande nom de guerre Oskar Telge, med en många nationaliteter omfattande personal, och Martys hustru Pauline tjänstgjorde som sjukhusinspektris. Louis Fischer, den amerikanske journalisten som formellt representerade *Nation* i Spanien, var först verksam som generalkvartermästare, till dess att han råkade i gräl med Marty, då hans befattning övertogs av ännu en bulgar, Ljubomir Karbov. Tysken Walter Ulbricht organiserade uppenbarligen en avdelning av NKVD inom brigaderna, där han undersökte tyska, schweiziska och österrikiska ”trotskister”. Brigaden försågs med uniformer av det franska kommunistpartiet, samt med en rund alphatt av ylle. Disciplinen upprätthölls med järnhand.

> Det spanska folket och det spanska folkets armé har ännu icke underkuvat fascismen (sade Marty till brigaden). Varför? Är det för att den har saknat entusiasm? Tusen gånger nej. Det är tre ting som har saknats, tre ting vi måste ha — politisk enighet, militära ledare och disciplin.

När han talade om militära ledare pekade han på en kortvuxen gestalt med grått hår, med överrocken knäppt ända upp till hakan — ”general Emilio Kléber”. Kléber var nu fyrtioett år, tydligen härstammande från Bukovina, då tillhörande Rumänien, vid tiden för hans födelse Österrike—Ungern. Hans verkliga namn var Lazar eller Manfred Stern, hans nom de guerre en av de dugligaste franska revolutionsgeneralernas. I första världskriget tjänstgjorde han som kapten i den österrikiska armén. Han togs till fånga av ryssarna och sattes i fängelse i Sibirien. Under revolutionen rymde han och anslöt sig till bolsjevikpartiet. Sedan han deltagit i det ryska inbördeskriget och bildat en del av de där verksamma internationella brigaderna, kom han till Kominterns militära avdelning. Han sändes på hemliga uppdrag till krigen i Kina och kanske också till Tyskland. Andra rykten gjorde Kléber till en av tsarens mördare, rådgivare åt Haile Selassie och åt Luis Carlos Prestes i Brasilien — en veritabel flygande holländare i revolutionskrigen. Nu anlände han lägligt till Spanien, som den första internationella brigadens förste ledare. Han understöddes väl av propaganda, som ”en legosoldat, naturaliserad kanadensare”. När han av Marty presenterades för den styrka han skulle föra befäl över tog han några steg framåt och hälsade med knuten näve, under stormande applåder. Marty fortsatte: ”Det finns några som är otåliga, som genast vill störta i väg till fronten. De är

brottslingar. När den första internationella brigaden drar i fält, skall den utgöras av väl utbildat folk, med bra gevär.”

Alltså fortsatte utbildningen i Albacete. Språksvårigheterna övervanns. De olika sätt varpå nationerna utförde sina vändningar höger om och vänster om samordnades. Men bara tyskarna tog drillen på allvar och gav prov på någon skicklighet i den. Irländare livade upp de mörka kasernerna med sorgliga sånger. På ett dussin språk klottrades slagord på väggarna: *Proletarios de todos países! Uníos! Proletarier aller Länder, vereinigt euch! Prolétaires de tous pays, unissez-vous! Pracownic świata, laczüe się! Proletari di tutti i paesi, unitevi! Workers of the world, unite!*

Under de närmaste månaderna fortsatte frivilliga att strömma till Albacete. Poeten W. H. Auden, som själv arbetade i ett ambulansförband en kort tid 1937, skildrade den trängande aktualiteten i Spaniens vädjan med följande ord:

> Många har hört det på fjärran halvöar,
> på sömniga slätter, på vinddrivna fiskares öar,
> eller i en stads fördärvade hjärta.
> Har hört och dragit bort som måsar, eller som blommors frön.
>
> Klängande som kardborrar vid långa tåg som kränger
> genom orättvisans länder, genom natten, genom alptunneln;
> flöt de över haven:
> drog de genom passen. Alla förärade sitt liv.
>
> På denna torra fyrkant, ett fragment av det heta
> Afrika, så grovt hoplött med det uppfinningsrika Europa;
> på denna högplatå ritsad av floder,
> får våra tankar kroppar; vår febers hotfulla gestalter
>
> är exakta och levande. Ty fruktan som kom oss att påverkas
> av medicinannonser och vinterkryssningsbroschyrer
> har blivit invasionsbataljoner;
> och våra ansikten, principansiktet, butiken, ruinen
>
> låter sin lystnad framträda som exekutionspluton och bomb.
> Madrid är hjärtat. Vår ömhets stunder går i blom
> som ambulansen och sandsäcken;
> vår vänskaps stunder till en folkets armé.

Några frivilliga kom med båt från Marseilles, några över Pyrenéernas hemliga stigar, okända för eller icke bevakade av den franska polis som utförde sin noninterventionsregerings order. De som gick över Pyrenéerna brukade stanna en natt i det gamla slottet i Figueras. På båda rutterna kom så gott som alla via Barcelona, eller via Alicante, där de entusiastiskt hälsades av skaror som skrek *salud, no pasarán* och *UHP*. Gatorna brukade fyllas av spanjorer som sjöng Internationalen, Det unga gardet, Den röda fanan eller Riegos hymn, eller samtliga. Tåget vidare brukade stanna vid små stationer, där bönder brukade tränga sig fram och bjuda på vin och druvor, hälsa med knuten näve och ropa *Viva Rusia!* Lokala kommunister och andra folkfrontspartier brukade trängas på perrongerna, med namnen på sina byar skrivna på flaggor. Ofta brukade rekryterna anlända berusade. En irländsk rekryt från Liverpool, som efteråt skrev en Candideliknande skildring av sina erfarenheter, inledde under sin första kväll i Albacete en följetong av sjukdomar, dryckeslag och vistelser i brigadens arrestlokaler, som varade i ett halvår.

Alla var inte entusiastiska. Anarkisterna misstrodde de internationella brigaderna och beordrade sina män som kontrollerade de franska gränspassen att motsätta sig deras tillträde. Men ”efter begäran från internationella personligheter”, skrev en ledande anarkist, ”upphörde

vi, trots att vi alltjämt ansåg att dessa personer inte var önskvärda. Vapen behövde vi, inte män.”

När brigadernas stamtrupp anlände till Albacete telegraferade Stalin ett öppet brev till José Díaz, den spanske kommunistledaren, som publicerades i *Mundo Obrero* den 17 oktober, där det sades att ”befrielsen av Spanien från de fascistiska reaktionärernas ok är inte enbart spanjorernas privata angelägenhet, utan den progressiva mänsklighetens gemensamma sak”. I slutet av oktober hade organisationer för bistånd åt republiken faktiskt växt fram i så gott som varje land i världen. Spanienvänner, spanska medicinska hjälpkommittéer, kommittéer för understöd åt Spanien inrättades överallt. Bakom dem alla låg kommunistpartiernas skugga på lur. Philip Toynbee, en kommunist i Oxford, beskrev hur hans order den terminen var att ”snabbt sprida spanska försvarskommittéer i hela universitetet, så som en mygga lägger sina ägg i ett klädskåp”. Spanien tjänade också andra syften: det indiska kongresspartiets ledare, Jawaharlal Nehru, påpekade när han skrev för den indiska kommittén för livsmedel till Spanien: ”Genom att skicka ett läkarlag till Kina, genom att skänka livsmedel till det spanska folket tvingar vi världens uppmärksamhet att fästas vid vår synpunkt. Därigenom börjar vi fungera i internationellt sammanhang, och Indiens röst börjar höras i nationernas rådslag.” (Nehru besökte Spanien under kriget.)

I Berlin klagade under tiden Göring över att han inte hade tillräckligt med folk för att sköta tyska leveranser till och från Spanien. Hess ställde då nazistpartiets utlandsorganisation till hans förfogande härför, med Eberhard von Jagwitz i spetsen. Jagwitz arbetade därefter direkt under Göring, och lokaler ställdes i ordning för honom i nazistpartiets högkvarter. Det var i själva verket först nu, den 16 oktober, som de tyska utrikes- och finansministerierna hörde talas om existensen av ROWAK och HISMA. De höll tyst med sin förvåning. Bernhardt hade ordnat så att ett fartyg lastat med koppar, tillhörande Rio Tinto, beslagtogs i Cádiz och destinerades till Hamburg. När Göring en dag i oktober frågade Bernhardt hur det tyska biståndet betalades, kunde Bernhardt svara: ”Det finns ett fartyg fullt av koppar i beredskap åt er.”

Noninterventionskommittén existerade alltjämt. Men den 23 oktober meddelade Majskij att Ryssland inte längre kunde anse sig bundet av noninterventionsöverenskommelsen ”i större utsträckning än någon av de återstående deltagarna” i kommittén. Det slutliga resultatet var att Portugal bröt de diplomatiska förbindelserna med spanska republiken, på grund av Rysslands beskyllningar. Ryssland lämnade nu inte kommittén, så som landets press hade antytt vara sannolikt. Det kan ha berott på Litvinovs återkomst från Genève. Han påpekade förmodligen att detta att överge kommittén skulle innebära en brytning med Frankrike och England och, därigenom, ett hårt slag mot den kollektiva säkerhetens politik. Lord Plymouth föreslog därpå kontroll av leveranserna av krigsmateriel till Spanien genom att man, exempelvis, placerade observatörer i spanska hamnar, som kunde rapportera vad de såg till kommittén. Denna det aristokratiska förnuftets röst verkade dock sorgligt malplacerad.

Under dessa meningsutbyten avlade den italienske utrikesministern, greve Ciano, ett viktigt besök i Berlin. Han diskuterade Spanien med Neurath och Hitler. Dessa män kom överens om att Tyskland och Italien skulle bevilja nationalisterna diplomatiskt erkännande efter Madrids fall. Neurath inbillade sig att man kunde räkna med det inom en vecka. Både tyskar och italienare förnekade hårdnackat inför varandra att de önskade överta någon del av spanskt territorium. De utbytte också rykten: Ciano sade att han inte hade hört något om den tyska rapporten att 400 000 ryssar var på väg till Spaien. Men han inrättade trots det en observationstjänst mellan Sicilien och Afrika. Därutöver slutförde Italien arbetet på två ubåtar till nationalisterna. Tvivelsutan skulle de fullbordade fartygen bli nyttiga i denna vakttjänst i Medelhavet. Detta möte förde tyskarna och italienarna nära varandra i alla frågor. Inom en vecka skulle Mussolini för första gången tillgripa frasen ”Berlin—Rom-axeln” för att beskriva denna ödesbestämda vänskap.

Hädanefter skulle det spanska inbördeskriget, i mer än ett avseende, bli något mer än ett europeiskt inbördeskrig: det skulle bli ett världskrig i miniatyr. Ty det spanska inbördeskriget hade brutit ut vid en särskilt kritisk tidpunkt inte bara inom diplomatin, som vi har sett, utan också i rustningarnas utveckling. I oktober 1936 var Junkers 53 och Heinkel 51 en välkänd syn mot himlen över Spanien. Det var också Fiatjaktplanet CR-32 och de franska ”flygande likkistorna”, jämte Dewoitine och Blochplan.

Snart skulle de ryska flygplanen av den nyaste typen, med amerikanska plan som förebilder, bli lika välbekanta. Det senare berömda Messerschmittjaktplanet och det mycket snabbare Heinkel 111, byggda med förstyvad skalkonstruktion, hade redan utprovats och skulle snart ses i Spanien. På marken skulle pansarstridsvagnarna och T 26-or från Tyskland och Ryssland snart vara i aktion, i det som den tyske stridsvagnsbefälhavaren general von Thoma skulle kalla ”ett europeiskt Aldershot”. Likaså skulle det nya tyska automatgeväret — MG 34 — som togs i bruk först 1936 användas i Spanien, liksom också den något äldre ryska Degtjareva Pechotnij (DP). Den nya tyska 88 mm luftvärnskanonen — berömd i andra världskriget såsom ”Åtti-åttan” för användning mot stridsvagnar — fanns i Spanien redan i slutet av oktober, jämte det alltjämt tillförlitliga italienska artilleriet från första världskriget. I ett land som till juli månad hade varit teknologiskt efterblivet brukades sålunda de modernaste konstruktionerna i de viktigaste industrierna i mordiskt syfte. Upproret i juli 1936 störtade alltså Spanien bokstavligen och med ens in i det tjugonde seklet.

III. Världskrig i miniatyr

”Jag vet inte om det är vanvördigt eller inte. Jag tror inte det. Men jag är i varje fall övertygad om att för den händelse, alltifrån denna dag, någon son av denna välsignade trakt Navarra infinner sig vid himmelens port och säger att han är härifrån, då kommer Sankte Per att med förtjusning säga: 'Bravo! Passera!' ”

General Millón Astray i Pamplona

”I går marscherade tusentals män och kvinnor sjungande till skyttegravarna. Internationalen nådde fiendens linjer och kom legoknektarna att fly. Folket i Madrid stod på vakt kring staden. Kamrater, det är en svår stund. Trots det skall vi triumfera. Vi skall triumfera för egen räkning, för vårt land och för hela den antifascistiska världen.

Länge leve det stridande och stridbara Madrid! Länge leve vår milis och vårt Femte regemente! Länge leve världskampen mot fascismen! Länge leve det nya Spanien, folkets Spanien!

”Comandante Carlos” (Vittorio Vidali)

28. Ryska vapen anländer — Condorlegionen — femte kolonnen — anarkisterna inträder i regeringen — Molas angreppsplan — regeringen lämnar Madrid — general Miaja — massakern i Paracuellos — slaget om Madrid — de första internationella brigaderna — Asensio går över Manzanares — eldräder — Boadilla, Lopera och Coruñavägen

Den 28 oktober träffades diplomaterna på nytt i det förgyllda Locarnorummet i utrikesministeriet. Majskij upprepade, med ett övermått av dubbla negationer, att de länder som ansåg det rättvist att leverera till den spanska regeringen (det vill säga Ryssland) var ”berättigade att icke anse sig mera bundna av noninterventionsöverenskommelsen” än vad Tyskland, Italien och Portugal gjorde. Samma dag följde den brittiska fackföreningskongressen och labourpartiet ryssarnas exempel genom att avbryta sitt stöd för noninterventionen, efter ett möte av representanter såväl för Andra internationalen som för Komintern, i Paris den 26 oktober. Hädanefter var ”vapen till Spanien” ett fältrop som enade vänstern i England som på andra håll. Vid labourpartiets kongress, som det året hölls i Edinburgh, hade 435 000 röster — mot 1 728 000 — avgivits mot partiets linje att stödja noninterventionen. Till rebellerna hörde sir Charles Trevelyan, Christopher Eddison, Philip Noel-Baker och Aneurin Bevan. Mycket vältaligt vände sig Jiménez de Asúa och Isobel de Palencia, republikansk minister i Stockholm, till kongressen. I samma ögonblick yttrade Largo Caballero i Madrids radio:

> Stunden har kommit att utdela en dödsstöt. Vår förmåga att gripa till offensiven ökar. Vi har till vårt förfogande en fruktansvärd mekaniserad krigsmakt. Vi har stridsvagnar och kraftiga flygplan. Lyssna, kamrater! I gryningen kommer vårt artilleri och våra pansartåg att öppna eld. Genast kommer våra flygplan att anfalla. Stridsvagnar kommer att rycka fram mot fienden på hans sårbaraste punkt.

Madrid hade hört sådana optimistiska förutsägelser förr. Men den här gången talade Largo Caballero sanning: ryska stridsvagnar och flygplan hade anlänt.

Angreppet ägde rum i gryningen den 29 oktober. Femton ryska stridsvagnar T-26, körda av ryssar och anförda av en litauisk stridsvagnsspecialist i den ryska armén, kapten Paul Arman (känd under namnet ”Greisser”), slog till mot nationalisternas kavalleri. Annan dog som general i andra världskriget. Det verkar som om de så kallade ”Molotovcocktails” här användes för första gången, av legionärerna mot stridsvagnarna. Dessa stridsvagnar utnyttjades på ett nytt sätt, i Blitzkrieg, som i Tyskland förespråkades av överste Guderian och som beundrades i Ryssland. De fördes samman till ett stormangrepp i stället för att, som fransmännen föredrog, spridas ut till stöd för infanteriet. Nu följde en märklig Don Quijotestrid mellan stridsvagnar och ryttare på de trånga gatorna i Seseña. Då Listers nya ”blandade brigad”, som hade tilldelats uppgiften att göra huvudangreppet bakom stridsvagnarna, inte kunde rycka fram snabbt nog, tvingades slagfältets nya monster att dra sig tillbaka. Inte desto mindre visade sig dessa stridsvagnar, med tungt pansar och grova kanoner, vara effektiva. En rysk stridsvagn påstods ha förstört elva italienska. Därtill kom att den afrikanska armén ännu bara hade ett fåtal dåliga, italienska pansarvärnskanoner. Samma dag bombade en eskader ryska Katjuskabombplan Sevilla. I de planen var piloterna ryssar, men bombfällarna och kulspruteskyttarna var spanjorer.

Dagen därpå sände den tyske utrikesministern Neurath — förmodligen utan vetskap om det ryska stridsvagnsangreppet — instruktioner till amiral Canaris, som då befann sig i Spanien, där han under namnet ”Guillermo” roade sig med fortkörning på de övergivna vägarna. ”Med hänsyn till eventuellt ökat bistånd åt de röda”, sade Neurath, ”anser den tyska regeringen icke det vita Spaniens taktik i striderna, till lands och i luften, utlova någon framgång.” Han beordrade därför Canaris att föreslå Franco, att Tyskland skulle sända kraftiga förstärkningar. Om Franco önskade dem, skulle han vara tvungen att gå med på att de ställdes under en tysk befälhavare, som var ansvarig enbart inför honom, och garantera att kriget fördes mera systematiskt. Franco

accepterade de villkoren. Den 6 november började den så kallade Condorlegionen, med ”den general som såg grymmast ut” i Tyskland (som Hitler själv uttryckte det), generalmajor von Sperrle som chef och överste von Richthofen (kusin till första världskrigets berömda ”flygaräss”) som stabschef, lämna Tyskland, på väg till Sevilla under täcknamnet ”manöver Riken vinter”.

Denna styrka omfattade cirka etthundra flygplan: en stridsgrupp om fyra bombplanseskadrar på vardera tolv plan, en jaktplansgrupp av samma storlek samt en sjöflygplans-, spanings- och experimenteskader. Den understöddes av luftvärns- och pansarvärnsförband samt av två pansarförband på fyra stridsvagnskompanier med vardera fyra stridsvagnar. Styrkan uppgick till omkring 3 800 man till en början, senare till 5 000. Stridsvagnarna stod under befäl av överste von Thoma, som hade vistats i Spanien i tre månader och utbildat spanjorer. Jaktplanen hade till en början som befälhavare major von Merhard. Det tyska flygvapnet förfogade vid denna tid över i runt tal 1 200 stridsflygplan.

Richthofen, en av de två medhjälparna till chefen för Luftwaffes tekniska avdelning, var en av dem som byggde upp det växande tyska flygvapnet. Han var ”en man med fantasi och beslutsamhet”. Fastän Condorlegionen i vissa avseenden var en revolutionerande enhet, var dess utrustning och beväpning alltjämt primitiva. Till en början flög planen i stort sett utan radio. Kulsprutorna måste laddas om för hand. Bombplanen var Junkers 52. Jaktplanen var fortfarande Heinkel 51. Dessa tunga flygplan var samtliga långsammare än sina ryska motsvarigheter. Senare fanns också till Condorlegionen ansluten en ”Nordsjögrupp”, bestående av artilleri-, min- och signalspecialister. De opererade från fickslagskeppen *Deutschland* och *Admiral Scheer*. Eftersom Franco när kriget började bara hade fem `signalofficerare, och inga stridsvagnar, är det tekniska värdet av denna hjälp uppenbar. Användningen av en Heinkel 70 för fotografering inne på republikanskt område var en annan nyhet. De ryska och tyska officerare som, åren innan Hitler kom till makten, i hemlighet hade övat tillsammans på Vitrysslands slätter var nu i stånd att genomföra andra experiment på det spanska krigets större stridsarena.

De nationalistiska generalerna verkade nu oerhört säkra på sin sak, utan tvivel på grund av detta nya engagemang. Mola hade för det slutliga angreppet på Madrid upprättat sitt högkvarter i Avila. När han av en skara utländska journalister tillfrågades, vilken av hans fyra kolonner som skulle erövra Madrid, svarade han att det skulle bli den ”femte kolonn” av hemliga nationalistanhängare som fanns inne i staden. (Många gör anspråk på att ha myntat frasen ”femte kolonnen”. Men den användes faktiskt om ryska sympatisörer inne i fästningen i Ismail, när den belägrades av Suvorov år 1790.) Denna okloka fras blev till ett rättfärdigande av otaliga mord i huvudstaden. En kraftig bombning av Madrid sattes in från den 29 oktober, delvis för att tillfredsställa de tyska rådgivarna, som var nyfikna på civilbefolkningens reaktion. Angreppet på Getafe den 30 var särskilt svårt. Alltifrån den tiden, varje dag till dess att strider började i stadens utkanter den 6 november, erövrades den ena lilla *pueblon* efter den andra, av journalisterna beskrivna som en ”nyckel” till Madrid, av den afrikanska armén. Den 4 november föll flygplatsen i Getafe. Samma dag visade de nya ryska jaktplanen (som första gången flög i strid den 3 november) sin överlägsenhet genom att skingra en eskader Fiatjaktplan som eskorterade några Junkers 52.

Franco meddelade att befrielsen av huvudstaden var nära förestående och uppmanade madrileños att hålla sig inomhus, vilket ”våra ädla och disciplinerade trupper kommer att respektera”. Ett hot att ”vi skall veta vilka som är de skyldiga, och endast dem skall lagen drabba med full kraft” åtföljde de orden. Förteckningar på personer som skulle arresteras gjordes i ordning, en stadsförvaltning för den erövrade staden bildades. Lastbilar med livsmedel åt befolkningen samlades bakom artilleriet. Radio Lissabon sände även en skildring av Francos intåg i Madrid på

en vit häst.

På den republikanska sidan rådde dysterhet, trots de ryska flygplanens effektivitet och de stora förhoppningarna den dag stridsvagnarna gick till attack. Stridsvagnarna, som kom till användning på nytt den 3, 4 och 5 november, hade gjort föga verkan, delvis därför att de spanjorer som nu bemannade dem förbryllades av deras invecklade konstruktion. Gatorna i huvudstaden var fulla av flyktingar, boskap och husdjur. Regeringen ombildades då och omfattade, i denna kris, också anarkisterna, precis som den katalanska *generalidad* hade ombildats en månad tidigare. Den ledande anarkistiske organisatören i Katalonien, García Oliver, blev justitieminister; Juan Peiró, den *treintista* som så kraftfullt hade tagit till orda i juli mot terrorn i början av kriget, blev industriminister; Juan López Sánchez, också en treintista, från Valencia, blev handelsminister och Federica Montseny, en intellektuell från Barcelona, blev hälsovårdsminister. Dessa arbetarklass-ledare gick med i regeringen nästan utan att orsaka en tillstymmelse till förvåning. Den åtgärden hade påyrkats ända sedan mitten av september av CNT:s generalsekreterare Horacio Prieto, en oböjlig ”realist” och förespråkare för samarbete. De fyra anarkisterna hade i förväg utvalts som de lämpliga medlemmarna av sin organisation att inträda i regeringen, vid ett rörelsens ”plenum”. Resten av ministären, utökad från tretton till arton medlemmar, förblev i stort sett som förut. En vänsterrepublikan, Carlos Esplá, aktiv i försöket att hindra upproret i Valencia, blev Spaniens första propagandaminister. Azaña motsatte sig att man tog med anarkister, men han var ur stånd att utöva något inflytande för att förhindra det. I själva verket var antalet anarkister med ministerposter mindre än det verkade, eftersom industri och handel tidigare hade varit ett departement och hälsovården hade haft en generaldirektör som chef. García Oliver, den ende anarkist som någonsin varit justitieminister i något land, imponerade till och med på republikanerna genom sin effektivitet. Men hans fixa idé när han tillträdde sitt ämbete var att förstöra brottslingsregistren. Det gjorde han. Det sades senare att de komprometterande dokumenten hade bränts upp under en lufträd. *Solidaridad Obrera* talade om den 4 november som ”den sublimaste dagen i landets politiska historia” och förkunnade att regeringen hade ”upphört att vara arbetarklassens förtryckare”. Federica Montseny var den första kvinnliga ministern i Spaniens historia. Socialisten Araquistain förklarade under tiden från sin ambassad i Paris att UGT hade omvänts till revolutionär socialism, och att CNT nu erkände staten som ett ”instrument för kamp”.

Peiró hade några veckor tidigare antytt hur styrelsen efter segern skulle bli en federal socialistisk republik — eftersom, när man hade gått med på samarbete med de andra arbetarklasspartierna, ”det varken skulle vara rättvist eller högsint” att försöka påtvinga det framtida samhället anarkistiska åsikter. Men Federica Montseny fick av sin far höra (en gammal anarkistisk propagandist, Federico Urales) att denna åtgärd innebar ”anarkismens död. När ni väl fått makten kommer ni inte att göra er kvitt den.”

> Hur många reservationer (så sade hon senare), tvivel, inre våndor måste jag inte personligen övervinna när jag accepterade den posten! För andra kunde en post i regeringen vara målet och tillfredsställandet av oändliga ambitioner. För mig var den ingenting mindre än en brytning med ett helt livs arbete, som självt härrörde från mina föräldrars livsverk.

Samtidigt som anarkisterna gick med i regeringen öppnade det anarkistiska rådet i Aragon, som flyttade till Caspe, också sina dörrar för att ta emot företrädare för andra partier. Joaquín Ascaso togs emot av Largo Caballero, Companys och Azaña, och rådets maktbefogenheter erkändes formellt, om än högst motvilligt, av regeringen. Inom överskådlig framtid skulle det republikanska Aragonien förbli anarkistiskt. Men fröna till dess slutliga undergång hade redan sått, eftersom två kommunister, två medlemmar av UGT och en republikan nu var närvarande vid dess överläggningar, och den republikanske ledamoten var Ignacio Mantecón, en man som

hyste starka kommunistsympatier och som snart blev medlem av det juridiska rådet. Ändå var Aragonien just nu i praktiken en självständig stat, som till och med hade handelsförbindelser med omvärlden. Man hade en poliskår, ett produktionsprogram, domstolar — men, olyckligt nog, ingen armé.

Med en blandning av alltför stark självtillit och försiktighet fördröjde under tiden Mola, Varela och Yagüe sitt angrepp på Madrid till gryningen den 8 november.

Planen gick ut på att en pilliknande attack skulle sättas in mellan universitetsstaden och Plaza de España, in i medelklassdelen av staden på kullarna direkt ovanför Manzanaresdalen. Anfallet skulle medföra en svår klättring uppför Parque del Oestes kulle, över floden Manzanares och Casa del Campo. Av Yagües förband skulle det första, Asensios, gå över Manzanares direkt nedanför Paseo de Rosales, den långa, terrassliknande gatan längs Parque del Oeste och klättra upp för att inta Modelfängelset och Don Juan-kasernerna. Castejón skulle gå över till vänster och ta ställning i en studentbostad som hette Fundación del Amo, på Madridsidan av universitetsstaden. Delgado Serrano, på den högra flanken, skulle inta Montañakasernerna och beskjuta kungliga slottet och Gran Vía. Barrón och Tella skulle rycka fram i förstaden Carabanchel, för att söka ge sken av att huvudanfallet kom söderifrån. Dessa fem förband, ledda av befälhavare som alla i ungdomen hade deltagit i Rifkrigen, bestod huvudsakligen av marockaner och främlingslegionärer. Fastän de senare, som vi sett, mest var spanjorer, kan de i antal ha överträffats av marockanerna. Några italienska stridsvagnar — kanske tjugo stycken — deltog också, under befäl av kapten Oreste Fortuna, som jämte sina män formellt utgjorde en del av främlingslegionen, och det fanns också några tyska stridsvagnar under överste von Thoma — två kompanier ”tunga” stridsvagnar, ett kompani lätta.

Largo Caballeros regering beslöt nu att trots allt lämna Madrid och bege sig till Valencia. Det meddelades att förvaltningen inte kunde skötas i en krigszon. Uppskjutandet av det beslutet till nu kom regeringens försvinnande att likna flykt. Vidare hade Prieto tänkt att de som Azaña skulle flytta till Barcelona, ett mera logiskt beslut. Men på eftermiddagen den 6 november underrättade Largo Caballero plötsligt befälhavaren för Madriddivisionen, general Miaja, om planen och meddelade samtidigt att han hädanefter innehade den fullständiga politiska, inte bara militära makten. De ledande ministrarna, statstjänstemännen och politikerna ur alla partier lämnade därpå Madrid och tog med sig alla regeringens dokument, också krigsministeriets. De nya anarkistiska ministrarna protesterade mot detta, de ansåg att de hade tagits med i regeringen under falska förevändningar, men de kunde inte göra något åt saken. De gav sig i väg under tystnad, ur stånd att meddela sig ens med sina anhängare. Stora konvojer av fordon trängdes på landsvägarna till Valencia, och de förde med sig dokument, arkiv och annat material som tillhörde regeringen.

Den ryska ambassaden gav sig i väg jämte andra diplomater — den enda ryska tjänsteman som stannade kvar var NKVD:s Orlov. Han sade till Louis Fischer: ”Ge er av så fort som möjligt. Det finns ingen front. Madrid är fronten.” Miaja och general Pozas, centrumarméns befälhavare, tillkallades av statssekreteraren i krigsministeriet, general Asensio, som gav dem vardera ett kuvert, märkt ”mycket konfidentiellt, får ej öppnas förrän kl. 6 f.m.”. Asensio begav sig sedan till Valencia, också han. Miaja insisterade på att dessa order skulle öppnas omedelbart. De båda generalerna upptäckte då att de båda uppsättningarna instruktioner hade placerats i fel kuvert. Pozas beordrades att upprätta ett nytt högkvarter för centrumarmén i Tarancón. Miaja fick i uppdrag att bilda en försvarsjunta med representanter för de i folkfronten ingående partierna, som skulle bära ansvaret för Madrid och försvara huvudstaden på det sätt som stod i hans förmåga. Om han måste slå till reträtt, skulle han göra det med sin armé intakt och upprätta en ny försvarslinje i närheten av Cuenca, på den plats som Pozas ansåg bäst.

Den föreslagna juntan bildades och bestod så gott som helt av unga män. Fastän makten, som det föreskrevs, stod i proportion till regeringspartierna, liksom i *pueblos* under krigets första dagar, kom den att ligga hos den starkaste gruppen — under dessa förhållanden den socialistisk-kommunistiska ungdomen och kommunistpartiet. *Pravda*s korrespondent, Koltsov, sysslade med allt, organiserade och valde ut kommissarier, påverkade krigsministeriet, besökte kommunistpartiets centralkommittés möten. General Goriev och de andra ryska rådgivarna skaffade sig också en fast position, medan deras chef, general Berzin, reste till Valencia. Den republikanska propagandan fick en något rysk anstrykning när *Mundo Obrero* uppmanade sina läsare att ”efterlikna Petrograd”.

En ny generalstab inrättades i Madrid. Chef för denna blev Rojo, duglig, bildad men pessimistisk och utan några folkliga drag, den officer som hade besökt Alcázar under dess belägring. Ett antal yngre stabsofficerare (Matallana, Estrada, Casado) var lika ivriga att dra fördel av en spännande möjlighet att skaffa sig anseende. Alla befälhavarna, och sedan fackföreningsledarna i Madrid, kallades till krigsministeriet. Miaja talade till dem i heroiska ordalag, utan att dölja situationens allvar, och krävde att ytterligare 50 000 fackföreningsmedlemmar skulle mobiliseras för fronttjänst. Stabschefen fick under tiden hjälp av slumpen: en italiensk stridsvagn sprängdes, och i en död spansk officers ficka hittade man Varelas stridsplan för dagen därpå. Befälhavarna återvände uppmuntrade till sitt manskap, de visste åtminstone att Madrid inte skulle falla utan strid. Försvarsjuntans första möte ägde rum i krigsministeriet: en skara entusiastiska unga män, lika ivriga att skörda ära som officerarna. Men i spetsen för dem stod den motsägelsefyllde Miaja, som säkerligen var förvånad över att befinna sig bland dem. Han var, enligt Azaña, ”talträngd, full av anekdoter, hoppade från ett ämne till ett annat”, och han är därför svårbedömd. Han var förstående, lugn, sorglös och hade turen med sig, men han var också inkompetent och fåfäng. Han var kortvuxen, liknade en älskvärd franciskansk munk och hade varit lika vacklande i Madrid i juli som han varit framgångslös i Córdoba i augusti.

Koltsov åtog sig tydligen själv bortskickandet från Madrid av de mera betydande politiska fångar som alltjämt fanns kvar i Modelfängelset (de uppgick sammanlagt till över s 000). Nästan alla dessa slaktades av sina vaktare, officiellt medan de ”förflyttades till ett nytt fängelse”, inte långt från byn Paracuellos de Jarama, några kilometer bortom Barajasflygplatsen. Under de följande dagarna skedde många andra avrättningar av politiska fångar i Madrid, på samma kusliga ställe, i San Fernando de Henares i närheten och i Torrejón de Ardoz. Det står tämligen klart att de ledande polistjänstemännen, från den nye chefen för den allmänna ordningen, Manuel Muñoz, och nedåt i rangskalan var medvetna om dessa mord. Det överläts åt en anarkistisk fängelse-direktör, Melchor Rodríguez, utnämnd senare, att protestera. Dessa mord måste förklaras av den panikstämning som spred sig i Madrid, av fruktan för att huvudstaden kanske skulle falla. Katastrofhotet spädde på känslorna, och de unga männen i försvarsjuntan som visste att de skulle dö, om Franco segrade, översåg med brutaliteten, där de inte sanktionerade den.

Ministären undgick med knapp nöd ett liknande öde. På vägen till Valencia hejdades flera ministrar i Tarancón av den lokala anarkistkommittén. Den som bar ansvaret på platsen, anarkisten Villanueva, hade fått order av sina kamrater i Madrid att hindra all flykt från huvudstaden. ”Ni är fega. Återvänd till Madrid”, sade han, ”lämna åtminstone era vapen här.” De kom vidare först efter en skriftlig order från CNT i huvudstaden. Pedro Rico, den populäre borgmästaren i Madrid, tvingades också att vända om. Vid sin återkomst till Madrid sökte han sin tillflykt i den mexikanska ambassaden. Han välkomnades inte av de högerorienterade flyktingar han fann där. Men han kunde nu inte återvända till stadshuset. Han vågade inte bege sig till sitt hem. Trots sitt väldiga omfång placerades han i bagageluckan på den bil som tillhörde ”El Nili”, Juan Belmontes *banderillero*, och kördes till Valencia. Prieto såg till att han undkom till

Frankrike. Sådant var regeringens förfall när den afrikanska armén stod utanför Madrids portar.

I huvudstaden samlades frivilliga till försvar, efter uppmaningar som riktats till dem med högtalare. Många av dem var flyktingar från andra delar av Spanien. De mobiliserade karabinjärerna, soldaterna ur den reguljära armén och milismännen, som eldats av tal, broschyrer och dikter som förkunnade att de som inte trodde på seger var pultroner, åtlydde närmast bokstavligt sina order att inte vika en tum. En sjöman, Antonio Coll, vann berömmelse genom att ensam förstöra två stridsvagnar i förstaden Usera. På Casa de Campo nådde den nationalistiska framryckning som planerats att nå fram till Montañakasernerna endast den höjd som var känd under namnet Monte Garabitas. Därifrån har man en strålande utsikt, och också en eldledningsplats för artilleriet, mot Madrid. Hela tiden sände de republikanska befälhavarna vädjanden om mer ammunition, eller rapporter om att hälften av deras män stupat. Hela tiden svarade Miaja att förstärkningar hade sänts. Men mycket av motståndets organisation, som härrörde från detta källarhögkvarter i krigsministeriet, kom mindre från Miaja än från den ryske generalen Goriev, vars tjänsterum låg några dörrar längre bort. Exakt hur mycket kan diskuteras: varje general har sina vänner bland historikerna, liksom de hade vänner bland sina samtida. Det verkar emellertid som om en annan ryss, major Voronov, utgjorde inspirationskällan i artillerihögkvarteret snarare än hans spanske chef, generalinspektören för artilleriet överste José Luis Fuentes. Fuentes vägrade till en början att träffa Voronov, och sedan sade han att denne inte kunde spela någon roll, eftersom han inte talade spanska. Largo Caballero gjorde efteråt ett lika dåligt intryck på Voronov, då han sade att det republikanska Spanien inte hade behov av utländska vapen. Voronov själv påstår att det var han som yrkade på att det republikanska artillerihögkvarteret skulle flyttas till telefonstationen och han som protesterade mot att artilleriet tog en lunchpaus på två timmar.

Det var i detta kritiska ögonblick som de första förbanden i internationella brigaden marscherade Gran Via fram mot fronten. Det första av dessa var en bataljon tyskar, med en avdelning engelska kulspruteskyttar, bland dem poeten John Cornford. Bataljonen uppkallades först efter sin ledare, en förutvarande preussisk officer, Hans Kahle, nu kommunist, men dess namn ändrades sedan till Edgar Andrébataljonen, för att hedra en tysk kommunist av belgisk börd, som den 4 november halshuggits av nazisterna.

För det andra var det bataljonen Commune de Paris, sammansatt av fransmän och belgier under befäl av överste Jules Dumont, en fransk ex-officer men sedan länge kommunist som hade varit i Abessinien och var känd för sina föreläsningar i det ämnet. Han beskrevs som överste ”Kodak”, därför att han så gärna ville bli fotograferad. Tjugo år tidigare hade Dumont och ”Hans” stått ansikte mot ansikte i de tyska och franska arméerna på västfronten. Pierre Rébiére var kommissarie. Den tredje bataljonen var Dombrowskibataljonen under ledning av en polack, Boleslav Ulanovski. Den bestod huvudsakligen av socialistiska eller kommunistiska polska gruvarbetare som nyligen bott i Frankrike och Belgien. Alla tre grupperna inrymde några överlevande av de tyskar, fransmän och polacker som hade kämpat i Aragonien och i Tajodalen. Hela brigaden (känd såsom 11 :te brigaden, eftersom tio andra nya ”blandade brigader” vid den tidpunkten hade bildats i den republikanska armén) stod under befäl av ungraren ”Kléber”. Den hade anlänt efter att ha hälsats i hela La Mancha av bönder som ropade *no pasarán* och *salud*, varpå dess medlemmar hade svarat med ropen *Rote Front* och *Les soviets partout*. Nu gjorde dessa uppenbarligen disciplinerade män, i korderojuniformer och stålhjälmar, åtföljda av två skvadroner franskt kavalleri, stort intryck på invånarna i Madrid, som hade trott huvudstaden vara förlorad. Många tänkte att Ryssland äntligen intervenerade. Därför skallade ropen ”Länge leve ryssarna” från balkongerna vid Gran Vía.

På kvällen den 8 november hade brigaden gått i ställning. Bataljonerna Edgar André och Commune de Paris beordrades till Casa de Campo. Dombrowskibataljonen mascherade för att ansluta sig till Lister och Femte regementet i Villaverde.

Det har hävdats att de internationella brigaderna räddade Madrid. Den brittiske ambassadören, sir Henry Chilton, försäkrade till och med sin amerikanska kollega i St. Jean de Luz att det ”inte fanns några spanjorer i den armé som försvarade Madrid”. Denna 11:te internationella brigad omfattade emellertid bara omkring 1 900 man. Den 12:te internationella brigaden, som anlände till Madridfronten den 13 november, omfattade cirka 1 550. Denna styrka var alltför liten för att ha kunnat segra enbart genom sin numerär. Vidare hade den republikanska armén hejdat Varela den 7 november, före brigadens ankomst. Det var överste Galán och överste Romero som, med de 3:dje och 4:de blandade brigaderna, hindrade rebellerna från att gå över floden Manzanares (förutvarande karabinjärer spelade en viktig roll i den 3:dje brigaden). Brigadernas tapperhet och erfarenhet var dock avgörande i flera senare strider. Internationella brigadernas exempel ingav folkmassorna i huvudstaden känslan att de inte var ensamma, att det fanns en kärna av sanning i de manande uttalandena av exempelvis Fernando Valera, biträdande statssekreterare i kommunikationsministeriet, en republikansk parlamentsledamot som på kvällen den 8 november i Madrids radio förkunnade:

> Här i Madrid går den allomfattande gräns som skiljer frihet från slaveri. Det är här i Madrid som två oförenliga civilisationer utkämpar sin stora strid: kärlek mot hat fred mot krig, Kristi broderskap mot kyrkans tyranni ... Detta är Madrid. Det är kamp för Spanien, för mänsklighet, för rättvisa och, med sitt blods mantel, skyddar det alla mänskliga varelser! Madrid! Madrid!

Större delen av världen godtog inte desto mindre rapporterna från de framstående journalister, sådana som Sefton Delmer, Henry Buckley och Vincent Sheean, som var inkvarterade på Gran Vías eller Floridahotellen och som sade att Madrid sannolikt skulle falla.

Följande dag, den g november, satte Varela, som hejdats i Casa de Campo, in en ny attack i Carabanchelsektorn, och nu inte längre ett skenanfall. Men gatustriderna förbryllade marockanerna, som inte gjorde några framsteg. De var utmärkta skyttar i öknen eller i öppen terräng, men mindre påhittiga i den okända staden. Med milismännen var motsatsen fallet: republikens misslyckanden hitintills kan faktiskt tillskrivas stadsmilis-männens bristande förtrogenhet med landsbygden. Det republikanska artilleriet räknade dessutom sexton pjäser i Madrid och var väl riktade. Telefónicabyggnaden var en förträfflig observationspost för major Alejandro Zamarro och den ryske rådgivaren, major Voronov. I Casa de Campo samlade Kléber internationella brigaden. Under den dimmiga kvällen satte de in ett anfall. ”För revolutionen och friheten — framåt!” Bland järnekarna och gummiträden pågick striden hela natten och fram till morgonen den 10 november. Då återstod för nationalisterna bara Monte Garabitas i Casa de Campo. Men en tredjedel av den första internationella brigaden hade stupat. Varela övergav planerna på ett direkt angrepp på Madrid genom Casa de Campo. En blodig strid fortsatte dock i Carabanchel. Kamp man mot man förekom i militärsjukhuset. Bombningen av huvudstaden, som med avbrott hade pågått sedan stormningens början, ökade. Särskilt brandbomber användes, eftersom eldsvådor ansågs vara det bästa medlet att sprida panik. Regeringens bombplan lyckades den 1 1 förstöra en stor del av löjtnant Eberhards Junkers- och Heinkeleskader på marken, på flygfältet i Avila. Löjtnant Kraft Eberhard var den första tyske (nazistiska) officeren som dödades i Spanien.

Den 12 november övertygade den fortsatta striden i Carabanchel Goriev, Rojo och Miaja om att nästa angrepp skulle företas mot landsvägen Madrid—Valencia. Följaktligen sände de till det avsnittet av fronten den nya 12:te brigaden, som omfattade Thälmann-, André Marty- och

Garibaldibataljonerna med tyskar, ”fransk-belgier” och italienare. Den brigaden stod under befäl av general ”Lukács”, som i själva verket var den ungerske romanförfattaren Mata Zalka. Liksom Kléber var han en ungersk officer som hade tjänstgjort i den österrikiska armén under första världskriget, och han hade nu varit revolutionär längre tid än han varit författare. Han hade som rysk militär rådgivare överste Batov. Den fint bildade tyske kommunistiske författaren Gustav Regler, ståtlig som en Siegfried, var brigadens kommissarie, fastän Longo, den italienske kommunisten, till en början innehade den befattningen. Lukács hade också två bulgariska stabsofficerare, Luka-nov (”Belov”) och Kozovski (”Petrov”) . (Karlo Lukanov deltog i första världskriget, gick med i kommunistpartiet 1919, flydde till Österrike 1923 och reste till Ryssland efter en kort period i Bulgarien. Efter 1945 var han Bulgariens biträdande premiärminister — 1952-53 — och senare utrikesminister.) I denna brigad anfördes Thälmannbataljonens tyskar av romanförfattaren Ludwig Renn, berömd för sin pacifistiska roman ”Krig”, grundad på hans erfarenheter från första världskriget. Den bajerske kommunisten och tidigare riksdagsledamoten Hans Beimler var hans kommissarie. Anslutna till bataljonen var arton engelsmän, bland dem Esmond Romilly, en anarkistisk systerson till Winston Churchill. Italienarnas Garibaldibataljon leddes av republikanen Randolfo Pacciardi. Denne, medlem av det republikanska partiet i Italien, kom från Maremmerna och var veteran både från första världskriget och åtskilliga strider mot fascisterna under åren 1920-22. Sedan 1926 hade han befunnit sig i landsflykt i Frankrike och Schweiz. Hans utnämning till Garibaldibataljonens ledare föregicks av långa diskussioner mellan honom och kommunisterna, som avslutades med en överenskommelse den 27 oktober, då Pacciardi gick med på att ha en kommunist, Antonio Roasio från Biella, som kommissarie. Mussolinis tidigare kamrat, socialisten Pietro Nenni, var en tid kompanichef, medan sammanlagt sjutton nationaliteter var företrädda.

Denna styrka var, trots sin lysande samling av olika slags begåvningar, mindre väl förberedd för krig än den 11:te brigaden hade varit. När brigaden drog ut i striden blev orderna en enda röra, eftersom språket beredde ordergivningen svårigheter. (Lukács var en mindre duktig språkman, liksom också en mindre duglig befälhavare än Kléber.) Brigaden måste kämpa när den var trött efter 16 kilometers marsch. Artilleriunderstödet var otillräckligt. Vissa kompanier gick vilse. Än en gång lyckades det ryska stridsvagnsdetachementet inte få den rätta kontakten med infanteriet. Striderna pågick hela dagen, men anfallsmålet, den kulle i Spaniens geografiska centrum som var känd under namnet Cerro de los Angeles, förblev ointagligt. Motanfallet misslyckades alltså. Likaså lyckades en stor luftoffensiv av ryssarna den 13 november inte fördriva de långsammare rebellplanen. Detta var en berömd strid, den hårdaste under år 1936, i vilken 14 Fiatplan stred mot 13 Chato över Paseo de Rosales och sköt ned flera av dem. En rysk pilot lynchades när han i fallskärm landade i Madrid, då man felaktigt trodde att han var tysk.

Samtidigt med den 12:te internationella brigaden anlände också Durruti till Madrid, med ett förband omfattande 4 000 frivilliga anarkister, sedan han av Federica Montseny hade övertalats att lämna Aragonien. Han och García Oliver, justitieministern, ville ha ett självständigt frontavsnitt att operera på, och också nya vapen. Båda dessa önskemål tillgodosågs i viss mån, fastän gevären var schweiziska av 1886 års modell, köpta i Ryssland på den fria vapenmarknaden. Miaja gick med på att tilldela anarkisterna Casa de Campo. Durruti fick order att anfalla den 15 november, med hela det republikanska artilleriet och alla dess flygplan som understöd. De order som gavs honom var förvirrade, men de förutsatte en frontalattack mot fienden: ”en dumhet”, tyckte en annan anarkistledare; ”de söker ett nederlag för att rubba förtroendet till oss ... kommunisterna kan inte tillåta Durruti att bli huvudstadens räddare”. (Durruti hade fått sig tilldelad en rysk ”rådgivare”, kallad ”Santi”, vars verkliga namn var Mamsurov Jadji- Umar, en ”kaukasier” och blivande rysk general.)

I alla händelser, när stunden var inne gjorde marockanernas kulsprutor anarkisterna — som givetvis inte hade mött dem tidigare — så skräckslagna, att de vägrade att slåss. Durruti blev rasande och utlovade ett nytt anfall dagen därpå. Varela valde denna tidpunkt för att rycka fram än en gång, nu för första gången under täckning av den tyska Condorlegionen. Denna bombade också samma dag Cartagena, den hamn dit de ryska leveranserna vanligen kom. Tre gånger nådde Asensios förbands förtrupp Manzanares, tre gånger drevs den tillbaka. Till slut fick Asensio fotfäste på flodstranden nedanför Palacete de la Moncloa. Efter kraftigt artilleri- och luftbombardemang stormade två marockanska *tabors* och en *bandera* över. De fann att förbandet framför dem (de katalanska socialisternas Libertadförband) plötsligt hade dragits tillbaka. Men deras ersättare fanns inte där. Nationalisternas väg upp till universitetsstaden var så gott som fri. Man besteg snabbt höjderna. Arkitekturskolan och andra byggnader i grannskapet erövrades. 11:te internationella brigaden sändes från Casa de Campo för att försvara den filosofiska fakultetens hus. Men allt flera ur den afrikanska armén, jämte män från Delgado Serranos och Barröns förband, gick samtidigt över floden.

En blodig strid inleddes i universitetsstaden. Språkförbistringen, det ofta förekommande sjungandet av Internationalen på olika språk, smädelserna som utväxlades mellan nationalisterna och republikanerna, allt bidrog till den makabra förvirringen. De tyska kommunisternas marschvisor ekade germanskt vemodigt mellan laboratoriernas och föreläsningssalarnas nerstörtande murmassor. Anarkister fraterniserade med män ur brigaden. Dämpade kommandoord ljöd i mörkret, riktade till män som aldrig hade sett den stad de kommit för att försvara: ”*Bataillon Thaelmann, fertig machen!” ”Bataillon André Marty, descendez vite!” ”Garibaldi, avanti!*”

Timmar av artilleri- och luftbombardemang, då ingen gav vika, följdes av strider man mot man om enstaka rum eller våningar i byggnaderna. I det ännu ofullbordade undervisningssjukhuset placerade Thälmannbataljonen bomber i hissar, som sändes upp för att explodera bland marockanerna i våningen ovanför, och i det huset led marockanerna förluster därför att de åt smittobärande experimentdjur. Båda sidor gav prov på stort mod. Ett kompani polacker från Dombrowskybataljonen gjorde i franska institutets Casa de Velázquez motstånd till sista man. En marockansk förtrupp kastade tillbaka Durrutis anarkister än en gång på Plaza de la Moncloa, det första torget inne i det egentliga Madrid, och började slå sig fram längs Calle de la Princesa. Några körde till och med Paseo de Rosales fram för att nå Plaza de España. Alla dödades. Men ryktet att ”morerna är på Plaza de España” var inte lätt att hejda. Miaja dök upp i stridslinjen för att ge milisen nytt mod. ”Pultroner!” skrek han, ”dö i era skyttegravar! Dö med er general Miaja!”

Den 19 november, medan striderna alltjämt rasade, blev Durruti dödligt sårad framför Modelfängelset. Han dog dagen därpå i hotell Ritz, som gjorts om till sjukhus åt den katalanska milisen. Hans död påstods ha orsakats av en förlupen kula från universitetsstaden. Det kan också hända att han sköt sig själv av olyckshändelse med sitt eget gevär, när han steg ur bilen. Det ryktet spreds också att han dödats av en av sina egna män, en ”okontrollerbar” som ogillade den nya anarkistiska politiken (”den bristande disciplinens disciplin”, sedan augusti rekommenderad av Durruti) att delta i regeringen, men härför finns inga bevis, och inte heller är det troligt. Durrutis begravning i Barcelona var en märklig händelse. Hela dagen tågade en procession, åtta till etthundra personer bred, El Diagonal fram, stadens bredaste gata. På kvällen avgav en skara på 200 000 människor ett högtidligt löfte att tillämpa den döde mannens principer. Men Durrutis död, vid fyrtio års ålder, markerade slutet på den spanska anarkismens klassiska period. En anarkistpoet förkunnade att Durrutis ännu levande ädelhet skulle komma ”en legion av honom liknande män” att växa fram bakom honom. Han hade fel.

Under tiden inlät sig Franco, som tydligen inför portugisiska journalister hade förklarat att han hellre ville förstöra Madrid än lämna staden åt ”marxisterna”, på experimentet att bomba Madrid till underkastelse. De tyska officerarna i den nya Condorlegionen var intresserade av att se en civilbefolknings reaktioner på ett omsorgsfullt planerat försök att sticka staden i brand, kvarter efter kvarter. Bombningen omfattade också byggnader som Telefónica eller krigsministeriet, vars ödeläggelse skulle medföra speciell skada. Lufträderna åtföljdes av artilleribombardemang, med brandbomber från Monte Garabitas. Från den 19 till den 22 november fortsatte bombfällningarna från plan av typ Savoia 81 och Junkers 52, särskilt nattetid, och omkring 150 personer dödades. Ingen stad i historien hade då prövats så — fastän angreppet utgjorde en försmak av vad som skulle hända inom några år i London, Hamburg och Tokyo och Leningrad — som kommentatorer i Madrid vid den tiden vältaligt förutsade. Ryska jaktplan var ur stånd att ge effektivt svar på tal nattetid. Men de militära och psykologiska verkningarna av luftangreppen var värdelösa, eftersom bombningen, som fallet så gott som alltid har varit med ”luft-psykologisk krigföring” — något man senare lärde sig — gav upphov till större hat än fruktan. Endast cirka etthundra hus förstördes, och Telefónica stod kvar. Palacio de Liria, hertigens av Alba bostad i staden, träffades men milismän lyckades bära undan större delen av konstskatterna i det. (År 1937 besökte sir F. Kenyon, tidigare chef för British Museum, och James Mann, Wallace Collections föreståndare, det republikanska Spanien och rapporterade att konstskatterna i Prado och på andra håll i republiken var utomordentligt väl vårdade.) *Paris Soirs* korrespondent Louis Delaprée skrev gåtfullt i sin dagbok: ”Å, gamla Europa, alltid så upptaget av dina små lekar och dina allvarliga intriger, Gud give att allt detta blod inte kväver dig.” (Han blev själv dödligt sårad i en luftstrid några dagar senare, när han flög hem för att klaga över att hans chefredaktör inte hade publicerat hans mest sensationella rapporter.)

Striden om universitetsstaden pågick till den 23 november. Vid den tiden befann sig tre fjärdedelar av området i Molas händer. Undervisningssjukhuset och Santa Cristinasjukhuset, med hygieniska kliniken och cancerkliniken, utgjorde hans yttersta utposter. Hans framryckning mot Plaza de la Moncloa hindrades av det fortsatta försvaret i den filosofiska fakultetens byggnad. De båda så gott som utmattade améerna grävde nu skyttevärn och byggde befästningar. Nationalisterna insåg att varje ytterligare framryckning in i Madrid skulle kosta alltför mycket. Republikanerna förstod att ett fördrivande av fienderna ur deras ställningar skulle bli lika dyrbart. De ryska flygplanen var, fastän de användes i blygsam skala, med få bombangrepp på långt avstånd, tillräckliga för att ge republiken fullt skydd. Dystra nationalistiska befälhavare sammanträdde den 23 november i Leganés, under Francos ordförandeskap. Rebellgeneralerna kom överens om att de skulle inställa frontalangreppet på Madrid. De följande anfallen skulle bli försök till inringning. Mola kunde alltså inte hysa något hopp om en kopp kaffe på Gran Vías kafé Molinero. (*El café se le enfrió y en Madrid no entró* — kaffet kallnade för honom, och i Madrid tågade han inte in.)

Frågan om hur många som dödades i dessa mycket omtalade strider i Madrid förblir kontroversiell. Trots att antalet döda var färre än man kunde ha väntat, med tanke på att 30 000 till 40 000 man deltog på båda sidor, uppgick förlusterna på ömse håll förmodligen till omkring 10 000.

Madrid inriktade sig nu på det som beskrevs såsom en belägring, fastän endast en del av staden var innesluten. Åtgärder fortsatte att vidtas mot femte kolonnen, särskilt mot dem som misstänktes för att nattetid skjuta från ”spökbilar” — en form av sabotage som planerades av den siste falangistchefen i medicinska fakulteten, Ignacio Arévalo, som inom kort dödades. Polisen knackade en kväll på hos den finska ambassaden på Calle Fernando el Santo men vägrades tillträde. Inifrån öppnade någon eld (varvid en polis träffades). När polismännen till slut trängde

in, anförda av den unge kommunistiske säkerhetschefen Serrano Poncela och den allestädes närvarande Koltsov, hittade de inne i huset 525 spanjorer tillhörande bourgeoisien. Ambassadtjänstemännen, med undantag för en spanskfödd anställd, hade samtliga begivit sig till Valencia. Efter denna incident öppnades en falsk ambassad, under Siams flagga. Syftet var att locka till sig hemliga nationalister. Olika personer (tydligen bara sex stycken) kom för att söka sin tillflykt där. Deras samtal avlyssnades med hjälp av hemliga mikrofoner, och de blev senare mördade.

En annan typisk händelse i början av vintern var mordet på baron de Borchgrave, den belgiske chargé d'affaires. Han hade övertalat flera av sina landsmän i internationella brigaden att desertera. En natt upptäcktes hans kropp, jämte två andra, utanför Madrid. Nu hade nästan alla ambassader i Madrid flyttat till Valencia. Den amerikanska var den sista. Ändå förblev situationen diplomatiskt besynnerlig, ty medan ambassadörerna dröjde sig kvar i St. Jean de Luz, som om sommaren varade evigt, stannade små personalstyrkor kvar i Madrid för att ta hand om högersinnade flyktingar.

Den 13 december försökte nationalisterna fortsätta en offensiv som på ett trevande sätt inletts tio dagar tidigare, i syfte att skära av de republikanska styrkorna i Guadarramas och slutligen omringa Madrid norrifrån. Striden utvecklades till en nationalisternas kamp för att nå vägen Madrid—Coruña på några kilometers avstånd från El Escorial. General Orgaz, nyutnämnd överbefälhavare på Madridfronten i stället för Mola, ledde operationerna. Varela förde befälet ute på fältet. Under honom hade samlats 18 000 man infanteri och kavalleri, organiserade i fyra rörliga brigader under befäl av García Escámez, Barrón, Sáenz de Buruaga och Monasterio.

Nationalisterna började, som vanligt, med kraftig artilleribeskjutning. Den 14 december inleddes framryckningen mot Boadilla del Monte, en enslig *pueblo* på Kastiliens slättland (fastän den i själva verket låg endast cirka 30 kilometer från Madrid) och med ett litet kloster som dominerande byggnad. När kvällen kom hade staden fallit. Den republikanska styrkan där utgjordes av en rad heterogena bataljoner under major Barceló, en republikansk arméofficer som i likhet med många andra yrkesmilitärer hade anslutit sig till kommunistpartiet därför att han tilltalades av dess disciplin. En avdelning ryska stridsvagnar under general Pavlov, nyligen utsedd till att överta befälet efter överste Krivosjein över de stridsvagnar som sänts från Ryssland till Spanien, samt båda de internationella brigaderna kastades in i striden. (De båda engelska grupper av frivilliga som var anslutna till bataljonerna Thälmann och Commune de Paris, Cornfords grupp och Romillys, träffades första gången under järnekarna på vägen till Boadilla.) Nationalisterna retirerade från Boadilla, och Dombrowsky- och Thälmannbataljonerna trängde in där. Så omringade nationalisterna dem. En fruktansvärd kamp följde. Förlusterna var stora på bägge sidor. Dombrowsky- och Thälmannbataljonerna lämnade sjuttioåtta lik efter sig i själva staden. Alla utom två av de tio ännu återstående engelska medlemmarna av Thälmannbataljonens första kompani dödades. Åtta (av de ursprungligen arton) hade dödats i sina två tidigare strider, sydost om Madrid och i universitetsstaden. En av de överlevande var Esmond Romilly, som kort tid efteråt återvände till England och som senare dödades när han tjänstgjorde som bombplanspilot i slaget om England. Hans bok Boadilla är en inspirerad skildring av denna strid. En annan våldsam kamp man mot man ägde rum om det slott i närheten som tillhörde hertigen de Sueca, som hölls av republikanska medlemmar av civilgardet, vilka till slut drog sig tillbaka och lämnade efter sig ett hundratal döda. Härefter inställde nationalisterna sitt angrepp, sedan de erövrat endast Boadilla och Villanueva de la Cañada, åtta kilometer norrut.

Knappt hade dessa strider upphört förrän republiken satte i gång ett misslyckat anfall på Córdobafronten. En ny republikansk sydarmé hade just organiserats under befäl av general

Martínez Monje, med ryssen Meretzkov som rådgivare och med förband som stod i begrepp att ombildas till blandade brigader. En mindre nationalistisk framryckning hade inletts, och republiken bedömde det såsom klokt att gå till kraftig motattack. Det var under denna strid som den beryktade kommunikén utfärdades: ”Under dagen fortsatte framryckningen utan förlust av något territorium.” Nu hade de engelska frivilliga i internationella brigaden blivit tillräckligt många för att tillåta bildandet av ett helt engelskt ”kompani nr 1”, 145 man starkt och anslutet till den franska Marseljäsbataljonen inom den nyligen organiserade 14:de internationella brigaden, anförd av den polske generalen ”Walter” (Sxxwierczewski). (En 13:de internationell brigad hade också bildats och var vid denna tid förlagd utanför Teruel. Den utgjordes huvudsakligen av östeuropéer. Dess befälhavare var en tysk kommunist, Wilhelm Zaisser, känd såsom ”general Gómez”, medan dess politiske kommissarie var en polack, Ferry, och stabschef en annan tysk, Albert Schindler.)

Dessa anglosaxare stod under befäl av kapten George Nathan, som under första världskriget hade befordrats till fanjunkare och kompaniadjutant och sedan en kort tid varit officer i gardesbrigaden. Han fann sig verkligen till rätta som ledare i Spanien — fyndig, tapper som ett lejon och respekterad av alla. Nathan hade vistats på Irland i början av tjugotalet. Det verkar som om han hade varit knuten till hjälppoliskåren, the Black and Tans, och var med i det så kallade Dublin Castles mördargäng. Som sådan identifierades han sedan som den man som mördade borgmästaren och förutvarande borgmästaren i Limerick i mars 1921.

En brittisk avdelning bestod av irländare som alla, sades det, hade ”erfarenhet av krigföring på Irland”. Deras tappre ledare, Frank Ryan, hade varit en radikal medlem av den irländska republikanska armén (IRA) sedan 1918. Kompaniet reste med tåg till Andújarfronten mellan den 28 och 29 december, utan framgång, för att inta den lilla byn Lopera. I den striden dog Ralph Fox, kompaniets kommissarie och kommunistiske poet. Han var trettiosex år. En annan lovande engelsk poet, John Cornford, dödades också, dagen efter sin tjugoettårsdag. I samma drabbning stupade Pepe, ”El Algabeño”, Queipo de Llanos adjutant, en tjurfäktare som blivit falangist och nu befälhavare för ett förband. Följderna av denna aktion blev att rebellerna erövrade omkring 260 hektar bra jord, några städer och vattenkraftverket i El Campo.

Efter det misslyckandet uppenbarade sig André Marty i general Walters högkvarter, och major Gaston Delasalle, Marseljäsbataljonens befälhavare, anklagades för spioneri för nationalisternas räkning, ställdes inför rätta och sköts. Majoren dog under försäkringar att han var oskyldig, han skrek förbannelser över Marty och bönföll att den elsassiske överste Putz, ordförande i det krigsråd som hade dömt honom, skulle inskrida. Om Delasalle var spion för någon, vilket verkar tvivelaktigt, bör det förmodligen ha varit för den franska regeringen och inte för Franco. Delasalle angavs av sin kommissarie, kommunisten André Heussler, som själv avrättades av sina kamrater i den franska motståndsrörelsen, anklagad för förräderi. Marty var besatt av tanken på spioner, men det fanns säkert sådana.

Efter jul gjordes ett nytt försök av nationalisterna att skära av vägen mellan Madrid och Coruña. Förbanden som deltagit i striden vid Boadilla hade fått förstärkning av nyinkallade trupper och falangister, som hade utbildats av tyska officerare i Cáceres. De möttes av en republikansk armé som på Madridfronten omorganiserats till en armékår (under befäl av Miaja), med fem divisioner, ledda av respektive Nino Nanetti (en italiensk kommunist som när han anlände till Barcelona hade anfört en bataljon katalanska ungdomar i Huesca i augusti), Modesto (den spanske, kommunistiske förutvarande underofficeren från Afrika och Femte regementets organisatör) samt överstarna i den reguljära armén Perea, Prada och José María Galán. Det nationalistiska anfallets värsta stöt togs emot av Modestos division, sammansatt av nya blandade brigader anförda av El

Campesino, Luis Barceló, Cipriano Mera och Gustavo Durán. Mera var den ledande anarkistiska befälhavare kriget frambragt, medan Durán hade varit kompositör — huvudsakligen av filmmusik — som plötsligt blivit befälhavare och som, före jul, hade varit Klébers stabschef. Mauricio Amster, en polsk frivillig, då kommunist, berättade för mig (i Chile, år 1971) att Kléber hade sänt efter honom och sagt honom att han ville ha en stabschef och ville ställa tre frågor till honom: Kom er far från medelklassen, har ni en gång i tiden varit socialdemokrat och ville ni bli präst när ni var ung? Amster svarade ja på de båda första frågorna. Han fick inte befattningen. Flera år senare, då han var landsflyktig i Santiago de Chile, talade han med Durán, som då tjänstgjorde i FN, och berättade för honom om detta. Durán sade att också han hade haft ett sådant samtal med Kléber, men att han hade svarat ja på alla tre frågorna. Så skapades en karriär i Klébers värld. Durán hade veckorna före kriget varit en av de ledande inom la motorizada, den motoriserade avdelningen av den socialistiska ungdomsrörelsen, med anknytning till Prieto.

Den 3 januari sattes anfallet in. Barrón ryckte fram på vägen från Villanueva de la Cañada, och den 4 januari nådde han de första husen i Las Rozas, vid järnvägen Madrid—El Escorial. Till höger kämpade García Escámez och Sáenz de Buruaga mot hårdnackat motstånd i Pozuelo. Framryckningen gick långsamt, eftersom de många sommarvillorna i området erbjöd försvararna ett gott skydd. Kléber skickade som förstärkning bataljonerna Commune de Paris till Pozuelo och bataljonerna Edgar André och Thälmann till Las Rozas. Den 5 januari, efter en dag av overksamhet beroende på tät dimma, inleddes ett nytt nationalistiskt angrepp. Bombfällning följdes av framryckning av stridsvagnar och rörligt artilleri, sedan av de första två infanterivågorna, så av ytterligare stridsvagnar. Den republikanska fronten bröt samman överallt. Detta blitzkrieganfall var av intresse för de tyska officerare på den nationalistiska sidan som, med skoningslös objektivitet, fortsatte att betrakta Spanien som ett ”europeiskt Aldershot”.

Något tidigare hade, i Pozuelo, sex ryska pansarbilar, med 37 mm kanoner ursprungligen baserade på tysk Rheinmetallkonstruktion, försatt tjugofem tyska lätta Mercedesstridsvagnar ur stridbart skick — en händelse som till slut gav upphov till många förändringar inom tysk rustningsindustri. Nu förlorade Barcelós, El Campesinos och Cipriano Meras brigader kontakten med varandra, och ammunitionen började ta slut. Miaja, som var överbefälhavare, var tvungen att sända lösa skott till fronten, under antagande av att män som hörde sina gevär ge eld skulle fortsätta att försvara sig. Han iscensatte till och med en skenavrättning av desertörer för att sätta stopp för all svaghet i skyttevärnen. Den överhängande katastrofen medförde förflyttning av Listers brigad från Madrid och förmådde Largo Caballero att sända den 14:de internationella brigaden från Córdoba.

Men nationalisternas framryckning fortsatte. Orgaz' förband nådde stora landsvägen i Las Rozas och bortom Pozuelo (fastän staden själv höll stånd). Men de förbanden led svåra förluster av den internationella brigadens kulsprutor. Den 6 januari sändes Thälmannbataljonen för att bjuda motstånd i Las Rozas, med order att inte ge vika en tumsbredd. De orderna reviderades senare, men då kunde inte längre några meddelanden nå fram, eftersom bataljonen var omringad. Hela dagen höll Thälmannbataljonen stånd, mot stridsvagnar, luftangrepp och infanteri. Morerna — det fanns förmodligen alltjämt en marockansk majoritet inom den nationalistiska attackstyrkan — stormade flera skyttevärn och dödade med bajonetterna de sårade de fann där. Men tyskarna gav inte vika. Dagen därpå sände Kléber en ny order till bataljonen, att rycka fram. De överlevande måste motvilligt lämna följande svar: ”Omöjligt. Thälmannbataljonen har nedkämpats.” Walter, befälhavare för kompani nr 1 i Thälmannbataljonen, hade under denna strid den kusliga erfarenheten att stöta på den döda kroppen av en pilot i Condorlegionen, med vilken han en gång hade tjänstgjort i samma flygeskader. (Denne Walter bör inte förväxlas med den polske generalen ”Walter”.)

Den 9 januari hade nationalisterna till ett högt pris erövrat dryga tio kilometer av den ombyggda landsvägen, från strax bortom de sista husen i Madrid i Puerta de Hierro till Las Rozas. Den 10 januari anlände till Madrid de 14:de och 12:te internationella brigaderna, bland dem det engelska kompaniet nr 1, nu under befäl av Jock Cunningham, kommunist sedan 1920, då han hade dömts till fängelse för att ha lett ett myteri inom Argyll and Sutherland Highlanders på Jamaica. Nathan ledde Marseljäsbataljonen, som efterträdare till den olycksförföljde Delasalle. En tysk grupp i den 14:de brigaden bad om tolv timmars sömn efter den fyrtioåtta timmar långa resa som följde på deras strider vid Córdoba. Walter, deras polske befälhavare, vädjade till dem: ”Regeringen har begärt de bästa trupperna. Det är ni. Eller kan det ha skett något misstag i fråga om 14:de brigaden?” De genströviga trupperna fortsatte till fronten, och det var måhända första gången i historien som en polsk befälhavare tillrättavisat en tysk styrka. Följande dag nådde 12:te internationella brigaden Majadahonda och den 14:de Las Rozas — en bataljon ur den senare hade gått vilse i dimman och sågs aldrig mer. Ryska stridsvagnar, ledda av general Pavlov personligen, körde vilt omkring, dödade män men kunde inte vinna någon terräng. Striden pågick till den 15 januari, då båda parter grävde befästningar. Båda hade på tio dagar förlorat 15 000 man. Orgaz behöll sina tio kilometer landsväg, Miaja hade förhindrat isoleringen av bergskedjorna. Det militära dödläget verkade alltså vara fullständigt. Rebellerna hade märkt att deras motståndares förmåga att sätta sig till motvärn hade ökat och tillskrev detta förhandenvaron av ”utländska yrkesbefälhavare”, liksom också disciplin och nya vapen.

Återstoden av den 2 000 km långa fronten var under tiden lugn, då ingendera sidan hade tillräckligt mycket moderna vapen för mer än en drabbning samtidigt. Republikanerna hade manskap nog, men många av dem var, i generalstabens ögon, alltför opålitliga (som i Aragonien), alltför dåligt utbildade (som i södra Spanien) eller alltför illa beväpnade (som längs Biscayabukten). Fronterna utgjordes fortfarande på de flesta håll helt enkelt av ”ett system av trånga skyttevärn uthuggna ur klippan, med enkla skottgluggar gjorda av staplad kalksten”. Tolv vaktposter kunde vara ”på olika punkter i skyttevärnet, och framför det fanns taggtråden, och sedan stupade sluttningen ner mot en skenbart bottenlös ravin: mitt emot låg nakna berg”. (Det är George Orwells beskrivning.) På varje bergstopp, exempelvis i Aragonien, tycktes det finnas ett virrvarr av trasklädda, smutsiga män, nationalister eller republikaner, som ”huttrade kring sin flagga” och med kulor som då och då visslade fram mellan dem — och ibland röster som uppmanade till desertering, utmålade en rosenskimrande bild av allt det behagliga på andra sidan och skrek förolämpningar. Nationalisterna brukade faktiskt desertera, ibland fem stycken under en natt, framför ett enskilt kompanis sektor. Republiken erbjöd varje desertör från fiendesidan 50 pesetas, och 100 om de tog sina vapen med sig — obestridligen inte en särskilt frestande belöning (det gick 36 pesetas på ett engelskt pund före inbördeskriget). Det förekom också att republikaner deserterade, fastän proportionerna under detta skede av kriget förmodligen var till republikens fördel. I de flesta fallen var desertörerna emellertid män som fastnat på fel plats vid krigets början, som hade låtsat tillhöra den sida som de kämpade för helt enkelt för att rädda livet och som alltsedan dess hade avvaktat ett tillfälle att gå över till den andra sidan.

Dr Junod, Röda korsets outtröttlige humanitetsförkämpe, hade slagit sig ner i St. Jean de Luz för att söka åstadkomma utväxling av fångar, huvudsakligen personer som gripits i början av kriget, snarare än soldater. Röda korsets filialbyråer inrättades i Salamanca och Valencia, och de meddelade sig med varandra via Genève. Listor på fångar utarbetades, och ibland brukade enskilda individer utväxlas med hjälp av Röda korsets organ, mot fångar i ett eller annat läger och deras släktingar. Giral, som blev republikens minister med ansvar för eventuell utväxling av fångar, föreslog att man skulle utväxla so 000 personer — men nationalisterna var ohjälpsamma, och det kom bara att gälla några hundra. Vänner och fiender var i ständig beröring med varandra

på Röda korsets kontor, oförsonliga också i sin sorg. Dr Junod berättade senare om Isabella, en obändig monarkist, för vars brors räkning han hade ansatt de republikanska myndigheterna i månader. Äntligen kom meddelandet: ”Avrättad tillsammans med tio andra. Begravd på kyrkogården.” Utan att gråta men dödsblek gick hon på vägen ut förbi Carlota, vars fästman var försvunnen. Båda kände till den andras historia. De såg varandra, och de begrep genast. Med samma gest av förakt och hat undvek de varandra när de gick. Men Carlota sade efteråt: ”Hon kan åtminstone gå till hans grav. Men jag får aldrig veta, aldrig.”

Vintern 1936 i Spanien kännetecknades dock bäst av de långa lastbilskonvojerna, lastade med livsmedel som hade hämtats av nationalisterna för att försörja Madrid när staden väl hade fallit. Deras innehåll ruttnade långsamt i snön och regnet. Ett par kilometer därifrån, bakom de republikanska linjerna, höll befolkningen i Madrid stoiskt till godo med ris, bröd och tilltagande svält, följden av att man slaktat boskapen och genast konsumerat köttet under revolutionens första dagar, och av allmän ekonomisk förvirring, liksom också av närvaron i den republikanska zonen av en miljon flyktingar som under hösten flytt från den ena provinsen efter den andra.

29. José Antonios avrättning — Unamuno — det nationalistiska Spanien vintern 1936 — nationalistisk rättvisa — det nationalistiska Spaniens ekonomiska förhållanden — kyrkans hållning

Speciellt en händelses återverkningar sträckte sig över dessa stridslinjers båda sidor. Det var rättegången mot José Antonio. Beslutet att ställa Falangens ledare (som nu hade suttit i fängelset i Alicante sedan den 6 juli, förvånansvärt väl behandlad av en fängelsepersonal som beundrade honom) inför rätta tycks ha vägletts av fruktan att, om den ”militära revolten” skulle bryta samman, en av deras främsta fiender skulle slippa undan helskinnad.

Planer på en utväxling av José Antonio hade misslyckats. Regeringen tycks inte ha varit i stånd att acceptera ett sådant arrangemang av fruktan för sina egna anhängare. Ett äventyrligt försök att rädda José Antonio genom överrumpling i Alicante hade gått om intet, trots att både den tyske honorärkonsuln von Knobloch och amiral Carls, på slagskeppet Graf Spee, hade varit beredda att hjälpa till. Den falangistiske milisledaren Agustín Aznar anlände förklädd till Alicante, på den tyska torpedbåten *Ildis*, och försökte tubba platsens CNT, men han lyckades ända inte finna någon i Alicante som ville hjälpa honom, inte ens för 8 miljoner pesetas. Senare erbjöd sig José Antonio att söka förhandla om fred i inbördeskriget genom att flyga till Salamanca, varvid han lämnade sina släktingar i fängelset som gisslan. Regeringen vägrade, liksom de nationalistiska myndigheterna utan tvivel också skulle ha gjort.

Rättegången mot José Antonio fördes korrekt inför en domare, och han kunde försvara sig genom att läsa upp ledare ur Arriba för att visa, att hans åsikter skilde sig från Francos eller monarkisternas. Under rättegången uppträdde en milisman som åklagarsidans vittne. ”Hatar ni svaranden?” frågade José Antonio, som skötte sitt eget försvar. ”Av allt mitt hjära”, svarade vittnet. Alltigenom värdig och vältalig dömdes Falangens grundare till döden. Samma dom krävdes för hans bror Miguel och hans svägerska. José Antonio vädjade för deras räkning, med den ridderlighet som hans fiender aldrig har frånkänt honom. ”Livet är inte ett fyrverkeri man bränner av i slutet av ett garden party”, slutade han. Till följd härav fick de fängelsestraff. Men en sådan nåd var inte tänkbar för José Antonio själv. Prinsessan Bibesco, Asquiths dotter som såsom hustru till den förutvarande rumänske ministern i Madrid hade varit god vän med Azaña, ringde till presidenten för att be honom förhindra avrättningen. Azaña svarade dystert att han inte kunde göra något, eftersom också han var fånge, fastän han tidigare två gånger hade räddat José Antonios liv genom att medla hos civilguvernören i Alicante, Jesús Monzón. Denne var en kommunist av förnäm börd från Navarra, som tidigare under kriget hade räddat åtminstone en god vän och ideologisk motståndare, den karlistiske konspiratören Lizarza, undan en säker död.

Enligt Largo Caballero föredrogs dödsdomen i ministären för stadfästelse den 20 november, men ännu medan diskussionen pågick kom det ett meddelande om den formellt dagliga avrättningen, då de lokala pamparna i Alicante var rädda att domen skulle mildras. Anarkisterna hade motsatt sig dödsdomen, då de medgav att José Antonio var ”en spansk patriot som sökte lösningar för sitt land”. Alla ministrarna skulle uppenbarligen ha röstat för en mildring av domen. Avrättningen av José Antonio var faktiskt i det långa loppet till stor fördel för Franco, eftersom han var den enda verkliga personligheten inom den spanska högern som fanns kvar efter massakern i juli. Men inga åtgärder vidtogs mot myndigheterna i Alicante; i själva verket fälldes fortfarande en hel del domar utan att regeringen tillfrågades. Regeringen hade för övrigt visat sig vara lika ineffektiv två månader tidigare, när den radikale förutvarande ministern Salazar Alonso hade dömts till döden av en revolutionär domstol. Regeringen benådade den dömde men frångick sedan sitt beslut, på grund av allmänhetens påtryckningar.

José Antonio sköts den 20 november på fängelsegården i Alicante, mellan två andra falangister

och två karlister, som också avrättades. Hans sista bön var att det gårdsrum där han skulle skjutas skulle rengöras efter hans död, ”så att min bror Miguel inte behöver gå i mitt blod”. Nästan samma timme den dag José Antonio sköts dog hans samtida Durruti av sina sår på hotell Ritz i Madrid. Två spanska ”sin tids hjältar” dog och lämnade vägen öppen för mindre storsinta efterföljare. José Antonio efterlämnade ett testamente fyllt av konstruktiva idéer för ett framtida Spanien utan hätskhet: det tilltalade Prieto men fick ingen verkan.

Under lång tid stod det ingenting om denna avrättning i den nationalistiska pressen. Han omnämndes såsom *el ausente*, ”den frånvarande”. Alltsedan år 1933, när falangistiska martyrers namn lästes upp vid ceremonier, brukade Falangen ropa *presente*, ”närvarande”, efter José Antonios namn, och många som visste att denne *jefe* faktiskt var död låtsades som om de trodde att han inte var det.

En annan märklig händelse tvärs över frontlinjerna var den förändrade inställningen bland de mest framstående intellektuella i förkrigstidens Spanien. De flesta av dessa hade befunnit sig i det republikanska Spanien vid tidpunkten för upproret. De undertecknade ett manifest som utlovade stöd åt republiken. Bland undertecknarna fanns läkaren och historikern dr Marañón, den förutvarande ambassadören och romanförfattaren Pérez de Ayala, historikern Menéndez Pidal och den produktive filosofen José Ortega y Gasset — vänner till, grundare till och med av 1931 års republik. Men ogärningarna och kommunisternas ökande inflytande kom alla dessa män att ta varje tillfälle i akt att fly till utlandet. Där förnekade de att de hade stött republiken. Författaren Pio Baroja flydde från det republikanska till det nationalistiska Spanien, som han också övergav. Den baskiske filosofen Miguel de Unamuno, den främste inom generation —98, slog in på en annan väg. Som rektor vid universitetet i Salamanca befann han sig när inbördeskriget bröt ut på nationalistiskt område. Republiken hade gjort honom besviken, han hade beundrat några av de unga falangisterna och han skänkte pengar till upproret. Så sent som den 15 september stödde han den nationalistiska rörelsen — enligt vad han sade i en intervju i *Le Petit Parisien* den dagen. Den 12 augusti hade regeringen i Madrid fråntagit Unamuno rektorsbefattningen för ”illojalitet”, och den 1 september hade juntan i Burgos bekräftat detta.

Men den 12 oktober hade hans uppfattning ändrats. Han hade, som han senare sade, blivit ”förskräckt över den karaktär detta inbördeskrig höll på att anta, verkligt hemsk, beroende på en kollektiv sinnessjukdom, en galenskapens epidemi med ett patologiskt underlag”. Den dagen, den årliga åminnelsedagen av Columbus' upptäckt av Amerika, utspelades en ceremoni i den stora aulan — *paraninfo* — i universitetet i Salamanca. Där var dr Plá y Deniel, biskop av Salamanca, en prelat som redan i ett herdabrev av den 30 september tycks ha använt ordet ”korståg” för att beskriva den nationalistiska rörelsen. Där var general Millán Astray, främlingslegionens grundare, vid denna tid en betydande om än inofficiell rådgivare till Franco. Hans svarta lapp för ena ögat, hans enda arm, hans stympade fingrar gjorde honom till stundens hjälte. Och som ordförande fungerade Unamuno, universitetets rektor. Sammankomsten ägde rum mindre än hundra meter från Francos högkvarter, nyligen upprättat i biskopspalatset i Salamanca, på prelatens inbjudan. Efter de inledande formaliteterna hölls tal av dominikanen, fader Vicente Beltrán de Heredia och den monarkistiske författaren José María Pemán. Båda kom med hetlevrade anföranden. Det gjorde också professor Francisco Maldonado, som gick till våldsamt angrepp på katalansk och baskisk nationalism, beskrev dem som ”cancersvulster i nationens kropp”. Fascismen, Spaniens ”hälsobringare”, skulle veta att utrota båda, ”skära i det levande friska köttet som en beslutsam kirurg, utan falsk sentimentalitet”. En man långt bak i salen ropade främlingslegionens motto: *Viva le muerte!* (Leve döden!). Millán Astray inledde så det sedvanliga slagordsrabblandet. ”Spanien!” ropade han. ”Stort!” svarade publiken. På Millán Astrays sista rop ”Spanien!” gav hans livvakt svaret ”Fritt!” Flera i blå skjortor klädda falangister

hälsade på fascistiskt vis det sepiatonade foto av Franco som hängde på väggen över estraden. Allas blickar riktades mot Unamuno, som efter vad man visste ogillade Millán Astray och som nu reste sig för att avsluta mötet. Han sade:

> Alla hänger ni fast vid mina ord. Alla känner ni mig och är medvetna om att jag är ur stånd att tiga. Ibland är detta att tiga detsamma som att ljuga. Ty tystnad kan tolkas som samtycke. Jag ämnar kritisera det tal — för att nu kalla det så — som hölls av professor Maldonado. Låt oss bortse från den personliga skymf som inryms i det plötsliga utbrottet av smädelser gentemot baskerna och katalanerna. Jag är själv, givetvis, född i Bilbao. Biskopen är (här pekade Unamuno på den bävande prelat som satt bredvid honom), vare sig han gillar det eller inte, en katalan från Barcelona.

Han gjorde en paus. Det rådde ängslig tystnad. Inget tal liknande detta hade hållits i det nationalistiska Spanien. Vad skulle rektorn säga härnäst?

> Just nu (fortsatte Unamuno) hörde jag ett dödsälskande och meningslöst rop: ”Leve döden!” Och jag, som hela mitt liv har skapat paradoxer som har väckt andras oförstående vrede, jag måste, som sakkunnig auktoritet, tala om för er att denna besynnerliga paradox är mig motbjudande. General Millán Astray är en krympling. Låt detta sägas utan någon ringaktande undermening. Han är en krigsinvalid. Det var också Cervantes. Tyvärr finns det alltför många krymplingar i Spanien just nu. Och snart kommer det att finnas än flera sådana, om Gud inte kommer till vår hjälp. Det plågar mig att tänka, att general Millán Astray skall bestämma masspsykologins mönster. En krympling som saknar en Cervantes' andliga storhet brukar söka olycksbådande lättnad genom att ge upphov till stympningar runt kring sig.

Nu kunde Millán Astray inte längre behärska sig. ”Död åt de intellektuella — *Mueran los intelectuales!*” skrek han. ”Leve döden!” Det hördes krav på stöd för detta yttrande från falangisterna, med vilka den enkle, militäriske Millán Astray faktiskt hade föga gemensamt. ”Ner med *falska* intellektuella! Förrädare!” skrek José María Pemán, angelägen att skyla över sprickorna i den nationalistiska fronten. Men Unamuno fortsatte:

> Detta är intellektets helgedom. Och jag är dess överstepräst. Det är ni som profanerar dess heliga krets. Ni kommer att segra, därför att ni äger mer än nog av brutal styrka. Men ni kommer inte att övertyga. Ty för att övertyga behöver ni övertala. Och för att övertala skulle ni behöva vad ni saknar: förnuft och rätt i kampen. Jag anser det vara gagnlöst att uppmana er att tänka på Spanien. Jag har gjort det.

Det blev en lång paus. Några av legionärerna kring Millán Astray började hotfullt ställa sig i ring kring estraden. Millán Astrays livvakt riktade sitt maskingevär mot Unamuno. Francos hustru, Doña Carmen, gick fram till Unamuno och Millán Astray och krävde enträget att rektorn skulle bjuda henne armen. Han gjorde det, och de båda lämnade långsamt lokalen. Men detta var Unamunos sista offentliga anförande. Den kvällen gick han till den klubb i Salamanca, vars ordförande han var. När medlemmarna, en smula skrämda, såg rektorns vördnadsvärda gestalt skrida uppför trappan ropade någon: ”Ut med honom! Han är kommunist, inte spanjor! Kommunist, förrädare!” Unamuno fortsatte och slog sig ner, men av en viss Tomás Marcos Escribano fick han höra: ”Ni borde inte ha kommit hit, Don Miguel, vi beklagar det som hände på universitetet i dag, men ändå borde ni inte ha kommit.” Unamuno gick, åtföljd av sin son, och ropen ”förrädare” ekade kring honom. En mindre betydande författare, Mariano de Santiago, var den ende som gick tillsammans med dem. Därefter lämnade rektorn sällan sin bostad, och den beväpnade vakt som då följde honom var måhända nödvändig för att garantera hans säkerhet. Universitetets konsistorium ”begärde” och uppnådde hans avskedande från rektoratet. Han dog nedbruten av sorg den sista december 1936. Hans sista månaders tragedi var ett naturligt uttryck för Spaniens tragedi, där kultur, vältalighet och skapande förmåga började lämna plats för militarism, propaganda och död. Inom kort fanns det till och med ett koncentrationsläger som kallades ”Unamuno”, för republikanska fångar.

Salamanca var nu maktens centrum i det nationalistiska Spanien. Franco sov, tog emot besökande och åt middag en trappa upp i biskopspalatset, och han arbetade med sin stab två trappor upp. Det diplomatiska sekretariatet med José Antonio Sangroniz som chef och press- och propagandaavdelningen, under ledning av Juan Pujol, sedan av Millán Astray, höll till i bottenvåningen, medan en radiotelegrafistation hade inrättats högst upp. Denna organisations enkelhet gjorde den effektiv. Bortsett från Franco själv var de betydande personerna hans stabschef överste Martín Moreno, hans bror Nicolás, som tjänstgjorde som politisk sekreterare, den juridiska rådgivaren överste Martínez Fusset samt en eller ett par stabsofficerare, som överste Juan Vigón, en pro-tysk monarkist, och major Antonio Barroso, tidigare militärattaché i Paris. Inflytelserika var också Kindelán, flygvapnets chef, och amiral Juan Cervera, den 66 år gamle erfarne sjömannen som blev flottans stabschef. Alla dessa officerare träffade Franco dagligen — eller rättare sagt varje natt, eftersom Franco höll en *tertulia*, ett aftonsamkväm i sin våning de flesta nätter för att diskutera kriget, vanligen med en general från fronten närvarande: Varela, Yagüe eller någon annan *africanista*. I Salamanca fanns också de tyska och italienska beskickningarna och diplomatiska representanterna, Falangens högkvarter och några, dock inte alla av de statliga byråerna; skattkammaren, det nya Spaniens bank, justitie- och arbetsministerierna låg i Burgos. Salamanca var emellertid den nationalistiska revoltens nervcentrum: till Salamanca kom rapporterna från de få diplomater som det nationalistiska Spanien ännu så länge officiellt hade (endast markis de Magaz i Berlin, García Conde i Rom), de hemliga agenterna (Juan de la Cierva eller markisen de Portago i London) och hemliga underrättelser (i synnerhet om fartygsförflyttningar och republikanska vapeninköp) som sändes från den tidigare monarkistiske ambassadören i Paris, Quiñones de León, liksom också de informationer som tillhandahölls av spioner i den ”röda zonen”. Lojala men tillbakadragna generaler som Orgaz och Dávila spelade åtminstone lika stor roll som mera ordrika och bättre kända officerare sådana som Varela, medan amiral Cerveras roll var betydande. Han var brorson till den olycklige amiral som förlorade den spanska flottan i det spansk-amerikanska kriget, äldre än någon av Francos förtrogna, och han ägde karaktärsstyrka nog att hävda havets betydelse i konflikten samt att säkerställa inköp av marina förråd, som minor (från Tyskland) eller barkasser (från Italien), liksom också pengar för att inrätta nya skolor för marintekniker.

Våren 1937 hade nationalisterna ett maktövertag till sjöss, beroende huvudsakligen på att deras motståndare hade försummat den saken, och detta, i lika hög grad som militär organisation, var en avgörande faktor. Den republikanska flotta som hade sin bas i Cartagena begav sig aldrig ut på Atlanten igen efter slutet av september. Detta lämnade den norra kusten illa försvarad; en seger för nationalisterna lika stor, om än inte så påfallande som den afrikanska arméns framryckning till Madrid.

Nationalisterna påverkades emellertid ogynnsamt av andra tekniska faktorer: i synnerhet av att det internationella telefonnätet under hela kriget behärskades av republikanerna. De hade också bara en rikskabel i början av kriget, den i Vigo, medan de båda i Málaga och Bilbao befann sig i republikanernas händer. Kommunikationerna mellan Salamanca och Vigo var dåliga. Det betydde att nationalisternas förbindelser med omvärlden var mindre tillfredsställande än republikanernas. Journalister inom den republikanska pressen var följaktligen vanligen först med nyheterna.

Franco hade nu inga medtävlare bland sina generaler, och varken falangisterna eller karlisterna befann sig i en sådan ställning, att de effektivt kunde trotsa honom, mycket mindre de gamla politiska partierna. Falangisterna, de få ”gamla skjortorna” och det väldiga antalet unga och nya, gjorde alltjämt försök att hitta sin politiska kurs. Få politiska partier hade ju när allt kom omkring någonsin vuxit så snabbt som de — inte ens kommunistpartiet i republiken. Från som mest 75

000 medlemmar i juli hade de närmare en miljon i slutet av året, vilket politiskt ursprung dessa än hade. Nya falangistiska tidningar hade dykt upp överallt. Hedilla, den nye om än temporäre nationella *jefe*, arbetade hårt för att av den våldsamt utökade rörelsen skapa ett verkligt parti, men krigets krav förmenade honom några större framgångar. Falangens nya junta grundade faktiskt två små ”krigsskolor” för milisofficerare i Salamanca och Sevilla, men de gjorde ingen lycka. Deras bästa truppenheter övertogs av den reguljära armén. I slutet av år 1936 hävdade rörelsen att den hade skickat 50 000 man till fronten, med 30 000 i kön — men de siffrorna kan ha varit överdrivna. I själva verket mötte Falangen större svårigheter inom sina egna led än den hade med Franco. Några falangister betraktade Franco som en potentiell ledare av ett fascistiskt Spanien, och några hoppades mycket av Hedilla. Andra konspirerade med tyskarna och italienarna. Under tiden var den märkligaste falangistiska institutionen *Auxilio de invierno* (Vinterhjälpen), som grundades i Valladolid av Mercedes Sanz Bachiller, Onésimo Redondos änka. Den tog sin början i oktober i ett enda rum i Valladolid, som ett centrum för föräldralösa barn. Inom några månader hade den filialer runt om i det nationalistiska Spanien. (I oktober 1937 hade den 711 filialer, i oktober 1938 1 265 och i oktober 1939 2 847. Det var en ”frivilligorganisation”, men givetvis hade den myndigheternas stöd.) Då dess namn verkade alltför likt ett motsvarande nazistiskt organ i Tyskland, ändrades det till *Auxilio social*. En del av denna organisations personal var utbildad i Tyskland. En dyster uppgift var att ta hand om döda republikaners eller ”marxisters” barn. (”Först skjuts fäderna, sedan blir barnen föremål för välgörenhet”, löd en cynisk kommentar.) Dessa improviserade socialbyråer var inte desto mindre livliga platser, skötta av de rikas hustrur och döttrar, en smula nedlåtet beskyddande kanske, men med en hängivenhet som, om den hade anpassats till samhället före kriget, utan tvivel skulle ha gjort detta onödigt. Andra organ växte fram ur *Auxilio social*. Bland dem fann *Cocinas de hermandad* (”Broderskapskök”), organisationer för tillverkning av kläder åt de utblottade, samt förlossningshem. ”*Margaritas*”, de karlistiska kvinnornas organisation, uträttade mycket socialt arbete.

General Francos enda allvarliga svårigheter under vintern 1936-37 uppstod i förhållandet till karlisterna. Den 8 december inrättade det karlistiska överbefälet en ”Kunglig krigshögskola” för utbildning av unga officerare i såväl militära som ideologiska ämnen. Mola gav sitt bifall. Falangen hade trots allt två sådana centra för krigets hantverk. Men initiativtagarna hade inte rådfrågat Franco, som sade till general Dávila att meddela greve de Rodezno att skapandet av en krigshögskola endast kunde uppfattas som ett försök till statskupp. Fal Conde, karlisternas högste ledare, drivkraften bakom planen med högskolan, beordrades av Dávila att lämna landet inom fyrtioåtta timmar, om han inte ville ställas inför krigsrätt. Karlisternas krigsjunta övervägde denna slutgiltiga instruktion den 20 december. De beslöt att samtycka, under protest, för att bevisa att de var oskyldiga till varje försök till en kupp, och Fal Conde begav sig till Lissabon, den favoriserade uppehållsorten bland högerorienterade landsflyktiga från Spanien. Franco följde upp detta med en förordning som slog samman alla miliser — karlistiska, falangistiska och CEDA — och placerade samtliga under en konventionell militär myndighet. Franco talade senare om för den tyske ambassadören att han skulle ha låtit skjuta Fal Conde, om han inte hyst fruktan för kar-listernas stridsmoral. Karlisternas stridshumör kunde faktiskt inte bestridas. En *requeté* tillfrågades vem som skulle underrättas, om han stupade. ”Min far, José María de Hernandorena, i Montejurramilisen, sextiofem år gammal.” — ”Och om han också skulle stupa?” — ”Min son, José María de Hernandorena, i Montejurramilisen, femton år gammal.” Karliströrelsen hade själv utökats nästan lika mycket som Falangen, och alltsedan oktober hade den kommit med initiativ för att påverka nationaliststatens utveckling.

I januari måste antalet frivilligbataljoner på Pyreneiska halvön ha varit ett hundratal. Många unga spanjorer ur medelklassen och förutvarande soldater befann sig under utbildning i de tjugotvå

officersskolorna, alla mellan arton och trettio år gamla, alla med *bachillerato*, studentexamen, alla med två månaders erfarenhet av krig och ledda av general Orgaz, med hjälp av tyska instruktörer. Dessa *alféreces provisionales*, provisoriska officerare, som hade fått tjugofyra dagars utbildning, utgjorde kärnan i den framtida nationalistarmén, trots att så många av dem stupade: ”provisorisk officer, säkert lik” var ett i Burgos gängse makabert skämt. Omkring 3 000 eller 4 000 officerare hade skaffats fram av Orgaz i slutet av vintern 1936-37.

Befälhavarna föredrog att organisera sina rekryter, nu liksom i början av kriget, i mindre förband, inte i brigader, varför de i det avseendet förblev mera gammalmodiga än republikanerna. Under våren började dock de första blandade brigaderna inom nationalistarmén organiseras, med artilleri, kulsprutor och tekniska vapen kombinerade. Då stod över 200 000 man under vapen i nationalisternas Spanien: den afrikanska armén omfattade 60 000 man, *requetés* och falangisterna tillhopa 120 000, och det fanns 25 000 man kavalleri, artilleri, ingenjörstrupper och andra vapengrenar. Snart började denna armé organiseras löst i divisioner, med lokala namn.

Någon intellektuell ram för dessa skilda bemödanden verkade i denna ideologiernas tid önskvärd. Nicolás Franco förordade skapandet av en ”patriotisk armé”, sådan som Primo de Riveras *Unión Patriótica*. Ett hundratal idéer dryftades: en frankistisk falang? ”Restauration”? Det var ord som gick längre än Ett land, En stat, En ledare. Men hur långt kunde de gå under krigets lopp? Den 27 februari blev ”Kungamarschen” nationalsång i Francos Spanien. Men man måste också lyssna stående, för att hylla de döda, på *Oriamendi* och *Cara al Sol* samt på främlingslegionens hymn. Ändå tycktes förändringen vara uppmuntrande för monarkisterna, med den röda och gula flaggan. Men vad för slags monarki? Förvisso inte den av år 1931, än mindre den av år 1923. Ferdinands och Isabellas ”nya stat”, vars emblem, oket och pilarna, kunde ses överallt? Den moriska livvakten utanför Francos högkvarter antydde å andra sidan en mera österländsk, mera storslagen styrelsestil än Spanien hade sett hos sina kungar under generationer.

En politisk inställning var, trots att den kunde synas negativ, konstant: att göra slut på artonhundratalet, ”liberalt, dekadent, frimurarinriktat, materialistiskt och förfranskat”, och ”att återgå till att fylla oss med femtonhundratalets anda, majestätisk, heroisk, stolt, kastiliansk, andlig, sagolik och ridderlig”. Ett tecken på denna nya heroiska hållning var förändringen av gatunamn: artonhundratalspolitiker som Castelar eller Salmerón försvann, liksom naturligtvis också ”14 april”, från gatorna, och ersattes av ”Berlin”, ”Arbete” eller ”San José”. I det ingenmansland där propaganda, ideologi och stridsrop blev till ett var det ibland svårt att veta, om dessa tankar representerade revolution eller kontrarevolution. Det pågick exempelvis en presskampanj till förmån för ”koncentration, snabbhet och ett slut på senfärdighetens anda”. Att göra sedvänjor, hotellnamn och till och med maträtter spanska på nytt blev till en besatthet hos de nationalistiska propagandisterna, som försökte kräva att allt som lät utländskt skulle försvinna ur ordförrådet: rysk sallad blev ”nationell” sallad, ragu försvann från matsedlarna, till och med *tortilla a la francesa* miste sitt galliska namn. (Vad skulle det bli? Helt enkelt *tortilla*.) Det fanns en liknande kampanj för att förbjuda andra ”liberala” sätt att uppträda: den hela baddräkten var oundgänglig vid två års ålder och för alla män, det fördes ”krig mot den dekolleterade klänningen” och mot den korta kjolen. Ärmen måste nå till handleden, och man rynkade kraftigt på näsan åt alla sätt at hälsa på människor som antydde jämlikhet. Var och en som sade salud på republikanskt vis riskerade ett besök av polisen.

Det förekom många andra demonstrationer av den fascistiska motrenässans som Tyskland och Italien företedde många jämförbara exempel på under nazismen och fascismen. (I Berlin kallades Händels oratorium Israel i Egypten efter det nazistiska maktövertagandet Mongolisk vrede.) Det nationalistiska Spanien befann sig sålunda i de första stadierna av åtminstone en kulturell

revolution. Tre element — konservatism, reaktionär nostalgi och fascism — var i lika mån närvarande i den nationalistiska rörelsen, men där fanns också Millán Astrays evangeliska svärmeri för medeltiden och hans vädjanden om en återgång till den ridderliga kristendomen. ”Till mig, mutilados!” brukade han vråla åt de i kriget sårade, i sin egenskap av ordförande i deras förbund, precis som han en gång hade ropat ”*A mí la Legión!*” till främlingslegionen, och männen i rullstolarna och på kryckor brukade göra vad de ömkligen förmådde för att inta givaktställning. Propagandan fungerade. I kamp för ”gamla Spanien”, mot Ryssland, *marxismo* och frimureriet fann många spanjorer ur över- och medelklassen något som nästan förde dem tillbaka till korstågens dagar. Den unge hertig de Fernán Núñez, exempelvis, som dödades på Madridfronten i november, skrev ett klassiskt sista brev till sin hustru, som i sin stämning uttrycker den naiva storsintheten hos en paladin: ”Så går jag, lugnt och trofast, beklagar bara att jag kommer dig att lida ... Jag hoppas att /barnen/ får leva i en värld lugnare och mera normal än denna, en där Manolo skall fortsätta ättens traditioner, i dygder, plikter och arbete, och veta att välja sina vänner.” Det kan dock hända att unge Manolo och hans vänner redan hade inrangerats bland det nationalistiska Spaniens motsvarighet till Mussolinis *balilla* eller ungdomsrörelse. Under beteckningarna *pelayos, cadetes* eller *flechas* paraderade under dessa dagar de små pojkarna i Salamanca, Sevilla och Burgos i Falangens uniformer, eller karlisternas, med trägevär.

Kyrkan förblev en intensiv bundsförvant till regimen. Typisk för regimens propagandister var avbildandet på så gott som alla dess frimärken av katedraler, bilder som ersatte republikanska eller socialistiska ledares porträtt. Skilsmässor och borgerliga äktenskap ingångna under republiken förklarades ogiltiga. Predikningar liknade ofta politiska tal. Präster brukade ofta avsluta sina predikningar med ett *Viva España!* eller ett leve för *el generalissimo*. En söndag, under högmässan i klostret La Merced i Burgos, avbröt prästen spontant mitt under nattvarden och sade:

> Å, ni som hör mig! Ni som kallar er kristna! Ni bär skulden till mycket av det som hänt. För ni har mitt ibland er tolererat, ja till och med i er tjänst anställt arbetare förenade i organisationer som är fientliga mot Gud och mot vårt land. Ni har icke frågat efter våra varningar och har slagit er i slang med judar och frimurare, ateister och avfällingar och därmed hjälpt till att förstärka makten hos just de frimurarloger, vilkas mål det var att störta oss alla i kaos. Tag varning av dagens tragedier! Ni bör vara för alla dessa människor — som vi alla måste — som eld till vatten ... inget umgänge med dem av något slag ... ingen pardon för brottsliga förstörare av kyrkor och mördare av fromma präster och kyrkans tjänare. Låt deras säd utrotas — den onda säden — djävulens säd. Ty sannerligen, Belsebubs söner är också Guds fiender!

Katolikerna visste att hundratals präster hade mördats i det republikanska Spanien, och de trodde att antalet döda kyrkans män var större än det i verkligheten var. Det fanns nu också få familjer som inte hade fått någon släkting, eller nära vän, skjuten på andra sidan frontlinjen. Vidare nåddes den nationalistiska zonen i allt större utsträckning av personer som hade kommit dit efter förbluffande, med stora faror förknippade färder, och sådana människors berättelser fyllde tidningarna.

Det rådde en skillnad mellan den spanska hierarkins engagemang för nationalisternas sak och Vatikanens hållning. Visserligen hade påven Pius XI, när han i september tog emot sexhundra spanska flyktingar från republiken, talat om de gudlösas ”sataniska” beteende i Spanien. Men nu, i slutet av december, klagade general Franco inför den italienske ambassadören Cantalupo över påvens inställning till nationalisternas sak. Hans företrädare vid Vatikanen föreslog påven att denne offentligt skulle fördöma baskerna. Men Pius vägrade, kanske på grund av monsignore Múgicas inflytande, biskopen av Vitoria. Som längst ville påven sträcka sig till att utfärda ett fördömande av katolskt samarbete med kommunisterna. Han klagade också över nationalistiska

truppers avrättningar av baskiska präster och visade sig beklämd över Francos framtidsutsikter. Antagligen var orsaken till denna hållning från påvens sida Francos förbindelser med Mussolini och Hitler. Men denna tveksamhet i Rom delades endast mycket sällan av präster och katoliker i Spanien. För dem var ”korståget” ett heligt krig. Biskopen av Salamanca hade beskrivit kommunister och anarkister som Kains söner, och kyrkans primas hade betecknat kriget som ett straff för den sekularisering och det sedefördärv som de politiska ledarna påtvingat det spanska folket: ”Judarna och frimurarna hade förgiftat folksjälen med absurda läror, och tatariska och mongoliska sagor hade förvandlats till ett politiskt system.” Kyrkobesökarnas antal ökade stadigt: i en by i Aragonien, till exempel, underlät under påsken 1937 endast 58 personer av en befolkning på 1200, gammal nog att undfå nattvarden, att bikta sig. År 1936 hade siffran varit 302.

Men det fanns trots allt vissa meningsskiljaktigheter inom kyrkan. Biskopen av Vitoria, monsignore Múgica, hade nu vistats flera månader i Rom, och när meddelandet kom att vissa baskiska präster som hade sympatiserat med eller tjänstgjort som kaplaner hos de baskiska nationaliststyrkorna hade skjutits skrev han en fullständig, välgrundad och övertygande rapport till påven. Han träffade Pius XI den 24 november, och den därefter följande påvliga förmaningen till Franco var ett av skälen till att skjutandet av baskiska präster — fjorton sådana hade redan dödats — upphörde.

Alla dessa präster hade skjutits snabbt, utan rättegång, och begravts utan kistor, jordfästning eller officiell registrering. En av de dödade var en karmelitmunk, de övriga församlingspräster. En av dem, fader José Aristimuño, var en aktiv baskisk nationalistisk skribent (fastän han tydligen hade motsatt sig den baskiska nationalismens allians med vänstern), och en annan präst, med rätta uppskattad på orten för sin fromhet, fader Joaquín Arín, var den främste prästen i den lilla stålstaden Mondragón. Senare försökte kardinal Gomá förklara att dessa präster dödats genom att säga, att de hade haft sig själva att skylla, en uppfattning som, uttryckt i ett öppet brev till president Aguirre, medförde ett nytt kraftigt ogillande av monsignore Múgica från påvligt håll. (Han hade redan sagt Gomá rakt i ansiktet att Franco och hans soldater snarare borde ha kysst den vördnadsvärde fader Aríns fötter än skjutit honom.) Ett tredje brev, till kardinal Pacelli, i mars, följde när ärkebiskopen av Burgos, Manuel Castro, sökte bannlysa de präster i de baskiska provinserna som alltjämt var lojala mot den baskiska nationaliströrelsen. Monsignore Múgica, för var dag allt mera hängiven, förhindrade detta och fortsatte att stödja baskernas sak från Rom.

På liknande sätt drog sig ärkebiskopen av Tarragona, kardinal Vidal y Barraquer, räddad undan mord av Companys, tillbaka till landsflykt i Schweiz, med en tystnad som alla förstod innebära ett fördömande av skändligheter på ömse håll i kriget. Det påstods också att ärkebiskopen av Santiago de Compostela fördömde de brott falangisterna begick i Galicien. Slutligen hade de i korståget deltagande sina dispyter med de utländska framstående katoliker som, i likhet med Bernanos, Mauriac och Maritain (”juden Maritain” försökte den nationalistiska propagandan felaktigt kalla honom) och de som, likt biskopen i Dax i södra Frankrike, sökte medla eller anordna utväxlingar av fångar. (Biskopen av Dax reste till Bilbao i september för att söka trösta högersinnade fångar, som var inhysta i ett fruktansvärt fångskepp, mer eller mindre som gisslan. Följaktligen försökte han åstadkomma en utväxling. Men myndigheterna i Salamanca kunde inte acceptera att någon kyrklig auktoritet fick ta kontakt med de ”röda”.)

Nationalistledarna fruktade oroligheter i de bakre linjerna och fortsatte att låta skjuta många fiender till regimen, såsom en del av *la limpieza*, ”reningen” av Spanien från dess utländska sjukdomar, jämte — slumpmässigt — fångar. Naturligtvis förekom det viss gerillaverksamhet i exempelvis Galicien eller Sierra de Gredos, anstiftad av revolutionärer eller

regeringssympatisörer som hade sökt upp gömställen efter nationalisternas erövring av det område det gällde. Cantalupo, den förste italienske ambassadören i det nationalistiska Spanien, inledde sitt uppdrag med att begära ett slut på slaktandet av fångar. Franco sade honom att man hade upphört med att skjuta fångar. Så förhöll det sig inte. Den humana demokratins misslyckande i Spanien hade givit makten åt en av de känslolösaste bland människor, en man som inte kunde tåla mänskliga svagheter, helt utan humor men duglig, lugn och beslutsam. En dag denna vinter åt Bernhardt lunch tillsammans med Franco (som han beundrade). Den frågan kom på tal, vad man skulle göra med fyra tillfångatagna miliskvinnor, beväpnade med gevär. Franco ansåg att alla kvinnor som greps beväpnade borde skjutas. ”Det finns ingenting annat att göra”, sade han, ”skjut dem.” Och han sade detta med samma tonfall som när han diskuterade vädret. För överste Faldella, de italienska truppers stabschef som i stort antal började anlända under vinterns lopp, klargjorde Franco att hans politik inte gick ut på att besegra arméer, utan på att erövra territorium, ”med de efterföljande nödvändiga utrensningarna”.

Två stadier kan urskiljas i fråga om de nationalistiska avrättningarna. Till en början skedde skjutandet utan några som helst domstolsförhandlingar. Efter en tid lämnade dessa det inofficiella förtryckets fruktansvärda autodaféer plats för krigsrätter, dock utan särskilt mycket större garantier för offren, ty de domare som satt som ordförande var ofta unga löjtnanter, vilka efter en tid inte tyckte att det var värre att döma människor till döden än ”att skjuta kaniner”. De ”brott” som begåtts av några som sköts hade visserligen ibland varit avskyvärda, medan somliga, som till exempel republikanska officerare, särskilt de som tillhörde civilgardet, måste ha vetat att de sannolikt skulle dö, om de motsatte sig upproret. Spioner och personer som hade deltagit i nedbrännandet av kyrkor, eller mord i den republikanska zonen, skulle troligen avrättas i varje sådant krig. Men listan på personer som fick sista smörjelsen i det enda fängelset i Torrero, i Zaragoza, är förbluffande. Här sköts inte bara de flesta människor som hade tagit aktiv del i den republikanska krigföringen (till exempel överstarna Encisco, en av grundarna av den republikanska officersgruppen UMRA, och González Tablas, båda tillfångatagna vid fronten), utan också Jaime Pérez, dödgrävaren i en liten by (Blesa, Teruel), vars ”brott” uteslutande bestod i att ha begravt framstående personer inom högern. En annan man sköts därför att han, när domstolshandlingarna i Blesa brändes, mitt ute på bygatan, rörde om i elden med en käpp. Många invecklade fall av hat och motstridiga vittnesbörd kom i dagen och avfärdades godtyckligt. Beskyllningar kunde framföras att N.N. (en tjänsteflicka på ett hotell, en busskonduktör eller en soldat) hade förrått den eller den personen inom högern. En gång anklagades en politisk kommissarie som tillfångatagits på Teruelfronten av en likaledes republikansk officer, också fånge, för att ha dödat en milisman som hade velat desertera. Kommissarien hade sagt att han hade anmält löjtnanten för stöld, men inte desto mindre sköts han. Han sade till prästen som gav honom sista smörjelsen att han inte lade skulden för sin död på någon människa; samhället ensamt var ont. En del inofficiella avrättningar fortsatte också. Antalet av dem som, på ett eller annat sätt, dömdes och sköts är fortfarande svårt att beräkna, men det kan inte ha rört sig om mycket mindre än 1 000 personer i månaden, och ibland, som när en republikansk stad erövrades, många fler.

Otaliga republikaner, revolutionärer och krigsfångar, baskiska präster, separatister av allehanda slag befann sig i den nationalistiska eftertruppens överfyllda fängelser, utlämnade på nåd och onåd till fängelsedirektörer och fångvaktare som ofta var pedantiska, småsinta och grymma. Fångar kunde bli skjutna omedelbart för att de ropat ett viva för republiken, de kunde straffas genom att få brev från sina hustrur sönderslitna eller förbjudas att ta emot brev från eller skriva till sina fästmör. ”När hjärtan förstår varandra existerar det inga galler”, skrev en hustru till sin man. Fängelsetjänstemannen frågade mannen, om han trodde att någon anständig kvinna kunde

skriva så.

För dem som undslapp död eller fängelse fanns risken att förlora anställningen, om vederbörande hade hyst minsta sympatier för vänstern. Statstjänstemän hade det besvärligt, även om de blott hade varit i regeringens tjänst mellan februari och juli 1936, om de inte aktivt hade deltagit vid tiden för upproret. Domare, skollärare, stadsnotarier, till och med posttjänstemän som efter juli fortsatte sitt arbete i den republikanska zonen och senare ”befriades” hade tvivelsutan mycket svårt att trygga sitt uppehälle.

Några röster höjdes för tolerans: en av dem var Hedilla, falangisternas ledare, i hans jultal 1936. Han sade, när han talade till falangister som sysslade med undersökningar: ”Avhåll med all makt alla från att tillfredsställa personliga hämndkänslor, se till att ingen straffar eller förödmjukar den som, av hunger eller förtvivlan, har röstat på vänstern. Vi vet alla att det på många platser fanns — och finns — folk tillhörande högern som är värre än kommunisterna ...” Han slutade sitt tal med att öppna famnen ”för arbetaren och bonden: låt ingen av de sociala förmåner som har förvärvats av arbetarna stanna på papperet utan att få någon verkan och utan att omsättas i verklighet”. Men Hedilla befann sig inte i den ställningen, att han kunde förverkliga dessa vackra tankar. Vidare, även om Hedilla och några andra, män som Dionisio Ridruejo, den nye chefen för Falangen i Valladolid, eventuellt tänkte så, brydde sig många av deras kamrater i Falangen mera om sina beslagtagna bilar, sina livvakter (beväpnade till tänderna) och sin egen politiska framtid.

Ekonomiskt befann sig nationalisternas Spanien i gott skick. Deras peseta noterades internationellt till dubbelt så mycket som republikens. De ägde så gott som alla livsmedel de behövde, och de stöddes av de flesta av de gamla spanska finansmännen och bankirerna. Deras kredit var alltjämt god i fråga om väsentliga varor, också olja. Under vintern 1936-37 trycktes nya sedlar av firman Gieselke i Leipzig, på initiativ av Johannes Bernhardt. De ersatte så småningom de gamla sedlarna. Garantin för dem var helt enkelt segerviljan på den nationalistiska sidan, inte guld. Priskontrollen gjordes formell den 13 oktober, och provinskommittéer för att säkerställa detta upprättades under ledning av civilguvernörerna, med representanter för Falangen och armén. Spaniens riksbanks filialer i Burgos och Sevilla tjänstgjorde som landets centralbanker. De medel som fanns tillgängliga där för rebellmyndigheterna (500 miljoner pesetas) kompletterades med lyxskatter på 10 procent på tobak och vin, och likaså med en krigsskatt på alla inkomster över 60 000 pesetas. Folkfrontspartiernas konton konfiskerades, och några utländska bolags tillgångar övertogs, om än tillfälligt. Alla skulder till personer i den republikanska zonen förklarades annullerade, medan skulder eller förfallna räntor där måste betalas till den nationalistiska skattkammaren. I förhållande till utlandet bestämdes den nationalistiska pesetans kurs till 42,50 pesetas för ett engelskt pund. De åtgärderna var betydligt effektivare än jämförbara åtgärder i republiken, men ändå fortsatte en blygsam inflation.

Det har redan antytts att i augusti 1936 det område av Spanien som kontrollerades av rebellerna avkastade endast cirka en tredjedel av de spanska skatteintäkterna. I december hade erövringen av San Sebastián och Tajodalen ökat det ”befriade” området, men det tillhandahöll alltjämt mindre än två femtedelar av statsskatterna före kriget. Samtidigt ökade de nya myndigheternas utgifter i en takt som var snabbare än någon normal spansk regerings i fredstid. Hur anskaffades de pengarna? För det första innebar tilliten till Tyskland och Italien vad vapen beträffar att den största enskilda posten, nödvändig utrustning, var tryggad, liksom olja, på kredit (givetvis fick detta också den verkan, att Tyskland och Italien, och också Texas, blev livligt intresserade av Francos seger). För det andra spelade insamlingsplaner en stor roll, även om de ibland urartade till möjligheten att använda hot. Det förekom också ständiga vädjanden om att skänka smycken, guld eller kontanter: i själva verket påyrkade myndigheterna i november 1936 att allt guld i privat

ägo skulle bytas ut mot kontanter. För den händelse människor ej begrep detta förkunnade en affisch: ”Spanjor! Skaka inte hand med en man eller kvinna som efter tio månaders krig alltjämt bär en vigselring av guld, som landet kräver. Den personen är ingen spanjor.” Det verkar emellertid som om detta inte inbringade mycket. Men på liknande sätt måste, teoretiskt, alla utländska tillgodohavanden i enskilda personers eller i företagens händer överlämnas till en kommission för utländsk valuta. Den förordningen påverkade också utländska bolag, med undantag för de tyska och italienska. Nästan alla de pengar som på det sättet samlades under inbördeskrigets första månader tillföll Bernhardts HISMA. Enskilda medborgare fick inte ta med sig några pengar utomlands, räntebetalningarna på statsskulden inhiberades, och en annan plan att skaffa pengar var den så kallade *plato unico*, ett påhitt av Queipo de Llano, med förebild i Tyskland, enligt vilken gäster på restauranger fick en rätt men betalade för tre, och skillnaden inbetalades till myndigheterna. (Det blev dock till slut blott och bart en skatt på måltider.) Fastän detta eventuellt var ineffektivt, var det ändå mera framgångsrikt än dagarna sin *postre* och sin *cigarro*, utan efterrätt och utan cigarr.

Några av insamlingsplanerna tedde sig besynnerliga. Vad skall man till exempel säga om vädjandena om pengar till ett fritidshus åt överste Cascajo, den hårdföre politiske härskaren i Córdoba? Det måste säkerligen också ha förekommit planer som gav till resultat direkta förmåner för andra ämbetsmän, bland dem kanske den whiskyhese Queipo de Llano.

Inga planer på obligationer lades fram under hela inbördeskriget. Följden var att de rika, som investerade föga, blott och bart ökade sina banktillgodohavanden. Den privata handeln fortsatte naturligtvis, men eftersom butiksägarklassen hade varit splittrad politiskt före kriget, påverkades många små företag och små butiker ogynnsamt. Särskilt blev bokhandlare lidande, då böcker som också avlägset hade med förbjudna ämnen att göra inte fick säljas. Denna litterära *limpieza* utsträcktes till folkbiblioteken och skolorna. Stora bål gjordes av dessa böcker, varvid många misstag begicks och otaliga godtyckliga ingripanden gjordes, som vanligt vid sådana förryckta tillfällen. En del utpressnings- och beskyddarhumbug förekom. Barer, kaféer och andra offentliga lokaler förutsattes stänga tidigt, mycket tidigt enligt spanska vanor, men de stränga reglerna sattes sannolikt i kraft i större utsträckning i norr än i Andalusien, där det i Queipos nyckfulla ståthållarskap rådde en friare atmosfär. Utlandshandeln fortsatte i den nationalistiska zonen, men i januari beordrades varje provinsguvernör att bilda en kommitté för regleringen av import och export, som skulle övervaka all export härrörande från områden under deras kontroll. Ett annat påbud, av den 22 januari, förbjöd export av alla viktiga varor (olivolja, vin, hudar, ull, järnmalm, svavelkis, kvicksilver, zink och koppar), om den icke godkänts av den nyligen organiserade nationalkommittén för utrikeshandeln. Detta gav de nationalistiska myndigheterna större makt över exporten än någon tidigare spansk regering, ehuru export—importkommittén i Sevilla, på grund av Queipos närvaro, arbetade så gott som oberoende av Burgos.

Trots tyskarna var handeln med England fortfarande betydelsefull. Så uppvisade exporten av sherry, andra viner och svavelkis till och med en ökning från 1935 till 1937. Ett handelsavtal som bekräftade ”gamla förbindelser” undertecknades, på det mest ”slumpartade” sätt, i december 1936. Därefter vidmakthölls i Burgos brittiska handelsintressen av Arthur Pack, handelsråd vid den brittiska ambassaden. Det var en effektiv medtävlare till HISMA, och populärare än italienarnas motsvarighet till HISMA, *Societá Anonima Finanziere Nazionale Italiana* (SAFNI), vars allt annat än driftiga tjänstemän inriktade sig på att tillförsäkra sig en god andel när — och om — nationalisterna skulle ta hand om kvicksilvergruvorna i Almadén. Inte desto mindre dominerade de tysk-spanska förbindelserna den nationalistiska ekonomin. Så till exempel klagade det brittiskägda Rio Tintobolaget, vars gruvor ockuperades av nationalistarmén i augusti (efter flera månaders oroligheter bland arbetarna), i mitten av januari över att dess koppar beslagtogs

och skickades till Tyskland. De Glasgowägda svavel- och koppargruvorna i Tharsis klagade också, liksom direktörerna för järn- och mangangruvorna i Marocko, i vilket det fanns betydande engelska intressen. Den brittiska regeringen klagade senare hos den tyska regeringen, men utrikesministeriet i Berlin var maktlöst, till och med utan kännedom om förhållandena, på grund av det inflytande Bernhardt och HISMA hade förvärvat. Det förekom en del tvister mellan HISMA—ROWAK och utrikesministeriet i januari 1937, men Bernhardt framträdde till slut ur dem såsom den som behärskade den spanska handeln, och nazistpartiet vann ytterligare en seger över utrikesministeriet.

Ett tyskt bistånd till general Franco återstår att notera: i december 1936 anlände en jättestor radiosändare av Lorenz' fabrikat till Vigo från Hamburg, tre gånger större än någon annan i Spanien. Hädanefter kunde sändningarna från Salamanca och Burgos tydligt höras inte bara i hela det nationalistiska Spanien, utan också i det republikanska — och till en början kunde särskilt Queipo de Llanos röst höras: ”Ikväll skall jag ta en sherry, och i morgon skall jag ta Málaga.”

30. Det republikanska Spanien — dess politiska och regionala splittring — katalansk industri — kommunisterna och republikanerna — Largo Caballeros vedermödor — republikanska reformer — ett upplopp i Bilbao

Under vintern 1936-37 tycktes republiken vara en enad stat endast i spalterna i den utländska pressen. Oenighet utmärkte varje institution, och medan varje parti och varje region verkade vara oense förekom det också förbittrade gräl inom de flesta partierna. Bland dem tycktes kommunisterna, lag och ordnings nya parti, både vara det mest utmanande och det mest självsäkra av de olika element som ingick i den republikanska alliansen. Deras känsla av att behärska framtiden, deras dynamiska kraft, deras praktiska politiska inställning samt de ryska vapnens prestige (”åskådlig propaganda”, som González Peña uttryckte det) gjorde dem till det självklara partiet för ärelystna människor att ansluta sig till. Till de tunga stridsvagnarna och snabba jakt- och bombplanen kom snart utmärkta nya kulsprutor. Många förut neutrala arméofficerare gick med i kommunistpartiet eller hamnade under dess inflytande. Så stod exempelvis general Pozas, centrumarméns befälhavare, redan partiet nära, medan Hidalgo de Cisneros, det republikanska flygvapnets chef som tidigare aldrig ens hade ägnat en tanke åt socialismen, blev kommunist därför att han ”trodde att de skulle bidra bäst till kampen”. Det socialistiska partiets svaghet, ständiga splittringar och ideologiska obestämdhet var en annan orsak till den kommunistiska framgången: de som sedan gammalt röstat på det partiet anslöt sig massvis till kommunisterna. Largo Caballero var eventuellt fortfarande socialist, men före kriget, bara för några månader sedan, hade han inte varit den mest pro-kommunistiska spanjoren av alla?

Anarkisterna råkade under tiden i gräl inbördes. Många kritiserade att de fyra ledarna hade gått med i regeringen. Andra kritiserade att regeringen flyttat från Madrid och beskyllde sin generalsekreterare Horacio Prieto för feghet, därför att han låtit ministrarna ge sig av: en orättvis anklagelse, eftersom han inte hade blivit tillfrågad. Han avgick. Denne kärve, stolte, sarkastiske, orubblige man ersattes då av Mariano Rodríguez Vázquez, en sprudlande och kraftig ung byggnadsarbetare med mäktig stämma, en av Garcia Olivers protegéer. Hade Marx kanske haft rätt, undrade en del människor, när han antydde att anarkismen i praktiken urartade till ett småborgerligt beteende?

Katalanska socialister och kommunister var redan nästan omöjliga att skilja åt i PSUC. På andra håll blev många som inte formellt anslöt sig till partiet i realiteten partimedlemmar: bland dem fanns parlamentsledamöterna Margarita Nelken och Francisco Montiel (UGT:s skattmästare), Felipe Pretel (som också var vice generalkommissarie) och Edmundo Domínguez, ordförande i

Madrids *casa del pueblo* och sekreterare i byggnadsarbetarnas fackförening. Många andra medlemmar av socialistpartiet i Madrid, kvar i den huvudstad där kommunisterna vid denna tid var som allra starkast, lade sig också till med kommunisternas språk och uppträdande, även om deras lojalitet i många fall var helt ytlig. Kommunisternas antal ökade formellt till 250 000 i slutet av år 1936. (Av dessa var 87 660 — 37,5 procent — industriarbetare, 62 250 — 25 procent — lantarbetare, 7 045 — 2,9 procent — intellektuella och akademiker.) Deras försvar för odlarnas rätt till jorden och motstånd mot revolutionen gjorde att de överallt vann inflytande. Den katalanske författaren José Agustín Goytisolo skrev senare att hans far gick med i PSUC eftersom han, trots att han var en högerorienterad man, sökte skydd mot anarkisterna, som ville överta den fabrik där han arbetade som ingenjör. José Díaz skulle i mars tala om för den kommunistiska centralkommittén att inte mindre än 76 000 (närmare en tredjedel) av partimedlemmarna var självägande bönder och 15 485 (6,2 procent) medlemmar av städernas medelklass. Det var sålunda fler självägande bönder än lantarbetare — en märklig situation. I juni skulle antalet kommunister i Spanien öka till närmare 400 000, av vilka 22 000 bodde i Vizcaya och 64 000 i Katalonien. De gemensamma ungdomsrörelserna ökade också kraftigt. Det gjorde också medlemmarna av kommunistiska frontorganisationer, sådana som ”Flickförbundet”, ”Kulturmilisen” och, framför allt, ”Internationella Röda hjälpen”. I jämförelse med denna väldiga ökning bland kommunisterna räknade socialistpartiet nu bara i 60 000 medlemmar, FAI i stort sett samma antal och den anarkistiska ungdomsrörelsen omkring 100 000. POUM hade kanske 60 000 medlemmar, på sin höjd. En orsak till den kommunistiska framgången var att de i Katalonien bildade GEPCI, *Federación Catalana de Gremios y Entidades de Pequeños Comerciantes e Industriales*, ett förbund av hantverkare och småföretagare. Den organisationen gjorde anarkisterna rasande, då de hade klart för sig att den var en tillflyktsort för kapitalister. Både anarkisterna och socialisterna på vänsterkanten kritiserade också det kommunistiska stödet åt småbönderna i Valencia, av vilka många i det förflutna hade röstat för Valencias självständighetsrörelse, medan andra hade varit medlemmar av CEDA. Kommunisterna hävdade att över hälften av deras medlemmar tjänstgjorde i armén: om det var sant, skulle det innebära att 130 000 i den republikanska armén på 360 000 man i slutet av år 1937 var kommunister.

Ett sätt varpå kommunistpartiet utnyttjade sin makt var att etablera sig varaktigt i den republikanska förvaltningen, att ordna det så, att NKVD:s tentakler, genom Orlovs åtgörande, skulle tränga ut alla privata tjekabildningar, både bland den socialistisk-kommunistiska ungdomen och andra, och bereda väg för samma anlopp mot antistalinistiska marxister i Spanien (sådana som POUM) som ägde rum i Ryssland. (Radek, Pjatakov och andra stod inför rätta i Moskva mellan den 23 och 30 januari.) Kommunisternas motiv kräver en smula uppmärksamhet. POUM var inte trotskister, då Nin hade brutit med Trotskij när han gick med i den katalanska regeringen och Trotskij hade uttalat sig kritiskt om POUM. Nej, det som gjorde kommunisterna förbittrade var det faktum, att POUM var en betydande grupp revolutionära spanska marxister, under utmärkt ledning och oberoende av Moskva. POUM:s ledare var samtliga förutvarande kommunister, varför de kunde betraktas som förrädare. I hela Spanien nämnde exempelvis endast POUM:s tidning *La Batalla* och CNT:s *La Noche*, utgiven av medlemmar av den anarkistiska extremistgruppen, Durrutis vänner, utrensningarna i Moskva, och CNT desavuerade till slut artikeln i *La Noche*. För de flesta spanska republikaner fick utrensningarna i Ryssland verka som ett påhitt av den fascistiska propagandan.

Det första steget i den spanska utrensningen var den kommunistiska kampanjen för att utmanövrera POUM ur den katalanska generalidad, av den skenbara anledningen att regeringen skulle bestå av förbund, inte av partier. Nin, vars innehav av ämbetet i det juridiska rådet under alla förhållanden hade varit kontroversiellt, avgick den 16 december. Den katalanska regeringen

ombildades, varvid CNT fick fyra platser (Herrera, Domenech, Isgleas och Abad de Santillán) mot UGT:s tre (Comorera, Vidiella och Miguel Valdés — samtliga medlemmar av PSUC), Esquerra tre (Tarradellas, Ayguadé, Sbert) och *rabassaires* en (Calvet). Av dessa stod emellertid Ayguadé, som inrikesminister, mycket nära kommunisterna. Den kraftfulla personligheten Comorera, PSUC:s generalsekreterare, kom mer och mer att dominera denna regering. Anarkisten Isgleas, formellt försvarsminister, uträttade föga.

Anarkisterna gjorde inte mycket för att försvara POUM, eftersom de betraktade grälet som blott och bart ännu ett internt marxistiskt käbbel. Nin kom man ihåg, trots att han tidigare varit kommunist, som en avfälling från CNT. Esquerras brist på entusiasm för POUM var också välkänd.

Samtidigt var kommunisterna nu (om också bara för tillfället) Companys nära vänner — inte bara mot revolutionen (POUM, CNT och FAI), men mot reaktionen. Man måste ta sig till vara mot den sistnämnda lika mycket som mot den förstnämnda, då vissa katalanska nationalister hösten 1936 hade gjort ett försök till statskupp. Ledarna för Estat Catalá (av vilka de flesta befann sig i Paris) hade väntat att Franco skulle segra i Madrid. De undrade tydligen, om de inte kunde försöka att underhandla om ett självständigt Katalonien i utbyte mot ett erkännande av Francos seger i hela det övriga Spanien. De sammansvurna försökte också vinna en del politiskt missnöjda anarkisters intresse. Historien läckte ut, och Andreu Reverter, polischef i *la generalidad*, samt Juan Casanovas, ordförande i *la generalidad*, befanns vara inblandade. Saken tystades ned: Reverter arresterades, anklagad för korruption, och Casanovas fick tyst och snabbt bege sig till Paris. Reverter frigavs också i hemlighet, och han hördes senare aldrig av. Eventuellt sköts han. Han ersattes av en god vän till Companys, Martí Rouret, som själv snart fick lämna plats för en kommunist, Rodríguez Salas. Estat Catalá-sammansvärjningen har förblivit dunkel. Reverter påstås av somliga ha skjutits i fängelset, men det sägs också att han avrättades av det skälet, att han låtit skjuta sin svärmor.

Denna kris vittnade i varje fall om känslorna av olust mellan centralregeringen och Barcelona. Som vi har sett hade Katalonien redan dragit fördel av militärrevolten i juli 1936 för att genomföra det som i själva verket hade varit dess egen statskupp gentemot Madrid. Ett olöst och viktigt problem hade att göra med de katalanska industrierna, särskilt krigsindustrierna: regeringen i Katalonien krävde att den republikanska centralregeringen skulle förhandla endast med den, inte direkt med vederbörande industriföretag. Ändå var *la generalidad* långt ifrån effektiv, och krigets behov var trängande.

Situationen i Katalonien var alltså komplicerad utan motstycke: Companys och hans vänner i Esquerra hade exakt samma uppfattning som både centralregeringen och kommunisterna om hur man skulle ta itu med anarkisterna och POUM, om behovet av att göra slut på terrorn i eftertruppen och om önskvärdheten av att säkerställa statligt inflytande inom industrin, snarare än arbetarkontroll. De motsatte sig centralregeringens (och kommunisternas) tankar på centralisering av krigsansträngningarna. Inför Companys' bekymrade blick fortsatte under tiden anarkisterna och kommunisterna sina dagliga sammandrabbningar i pressen. Så till exempel skrev *Solidaridad Obrera* den 19 december att ”den malande refrängen — bland kommunisterna — 'först vinna kriget' plågar oss. Det är ett förtorkat slagord, utan innehåll, utan kraft eller nytta. Att först vinna kriget och göra revolution samtidigt, ty kriget och revolutionen är gemensamma verklig-heter, som solen och ljuset.”

Den kommunistiska planen var att först återställa *la generalidad*s makt gentemot anarkisterna och POUM, och sedan att hjälpa centralregeringen att överta *la generalidad*. Följaktligen agiterade de under vintern 1936 för de revolutionära kommittéernas upplösning, för att placera

alla verkställande regeringsorgan under *la generalidad* — i synnerhet kontrollpatrullerna, under vilket oskyldiga namn anarkistledare som Dionisio Eroles, José Asens och Aurelio Fernández alltjämt terroriserade Barcelona. Misstänksamheten mellan anarkisterna och kommunisterna slog ut i full låga i Barcelona i början av januari, sedan de senare övertalat Companys att utnämna deras generalsekreterare Comorera till livsmedelsminister. Comorera avskaffade de brödkommissioner, ledda av anarkisterna, som hittills hade övervakat livsmedelstillgången i Barcelona. Under en tid förekom det inget statligt ingripande i Kataloniens livsmedelsförsörjning. Till och med ransonering uppsköts. Detta medförde stora påfrestningar, eftersom priset på bröd hade ökat betydligt mer än lönerna. Följden blev brist på bröd, delvis orsakad av föregående års otillräckliga skörd, men av anarkisterna tillskriven Comoreras ineffektivitet. Men Comorera spred ryktet att hans CNT-företrädare, Domenech, hade varit mycket mer inkompetent. (Det allmänna prisindex hade gått upp 40 procent sedan juni och ökade varje månad: 1937 skulle bli ett år med kännbar inflation.) Ett affischkrig följde, och anarkisternas affischer krävde Comoreras avgång, medan PSUC-affischerna krävde ”Mindre prat! Färre kommissioner! Mera bröd!” och till och med ”All makt åt *la generalidad*”. Under tiden blev brödköer på 300 eller 400 personer utanför stängda bagerier en daglig syn. Ibland, när det inte kunde delas ut något bröd, måste kravallpolis skingra köerna med gevärskolvarna. Alla anarkistledare, också ministrarna i såväl centralregeringen som den katalanska regeringen, var synnerligen upprörda över kommunisternas accepterande av en kontrollerad kapitalistisk ekonomi, men de fogade sig.

”Normaliseringen” av livet i Barcelona (understödd av både kommunisterna och Companys) var inte desto mindre en lättnad för många också inom arbetarklassen. Biträdande justitieministern Quero Morales återerövrade justitiepalatset från den revolutionsdomstol, under ledning av den blodtörstige advokaten Samblancat, som hade funnits där sedan juli. Sbert, utbildningsminister i *la generalidad*, hade börjat omorganisera folkskolorna på konventionell grund. Ytterligare förändringar undveks på liknande sätt inom läroverken och den högre utbildningen på grund av professor Bosch Gimperas bemödanden. Han var lärare vid universitetet i Barcelona. Det förekom också ett långsamt återupprättande av det kommunala livet, då rådsförsamlingar tillsattes i stället för de revolutionära kommittéerna, med de ungefärliga proportionerna tre delegater för anarkisterna, tre för den icke-revolutionära vänstern och två för PSUC (kommunister), samt ibland en plats för POUM.

Samtidigt övertalade, på det nationella planet, Largo Caballero den nye anarkistiske industriministern, Peiró, att upphöra att yrka på ytterligare kollektivisering av industrier — av det skälet att det skulle skrämma bort utländskt kapital, trots att givetvis större delen av det katalanska näringslivet var kollektiviserat vintern 1936-37, med fabrikerna arbetande under ledning av råd som bildats i oktober. Många små verkstäder hade också stängts, i rationaliseringens intresse. Inte desto mindre fungerade systemet inte så som förordningen av oktober hade förutsett. Illegala kollektiviseringar fortsatte, och många överenskommelser om ersättning infriades aldrig. De allmänna råd som ansågs vara så nödvändiga bildades inte alltid. Många småföretag begärde statlig hjälp för att klara sig ur svårigheterna. Det var inte förvånande, på det hela taget, att den industriella produktionen hade minskat med en tredjedel sedan juni, och att den fortsatte att minska. Förklaringen härtill var inte i första hand dålig, eller oerfaren, ledning: den var brist på råvaror, och också på marknader. Anarkisterna var också benägna att medge, att revolutionen hade medfört problem som de aldrig hade drömt om: FAI-ledaren Abad de Santillán (då ekonomiminister i *la generalidad*) skrev uppriktigt:

> Vi hade i den privata äganderätten till produktionsmedlen, till fabriker, till transportmedel, i den kapitalistiska distributionsapparaten, sett den främsta anledningen till elände och orättvisa. Vi önskade socialisering av alla rikedomar, så att inte en enda individ skulle ställas utanför livets gästabud. Vi har

> nu uträttat något, men vi har inte gjort det väl. I stället för den gamle ägaren har vi satt ett halvt dussin nya, som betraktar fabriken, de transportmedel de kontrollerar, som sin personliga egendom, med den olägenheten att de inte alltid vet hur de skall organisera ... lika bra som den gamle.

Fastän en del nya åtgärder inom socialvården förverkligades — bland dem olycksfalls- och sjukvårdsförsäkring, förnuftigare pensioner och familjebidrag — höll sig den industriella syndikalismen i Barcelona, i motsats till anarkisterna på landsbygden, till individuella löner och experimenterade inte med familjelöner. De lönerna blev förmodligen högre, det är sant, i slutet av år 1936 omkring en tredjedel högre än i juli. Men verkan upphävdes av inflationen, beroende på produktionsminskning, kreditåtstramning samt också på tillströmningen av flyktingar från Kastilien och Aragoninen. Senare skulle anarkistiska ministrar klaga bittert över att deras idéer i regeringen avvisades av kommunisterna och republikanerna. Peiró, industriministern, sade att kommunisterna vägrade honom pengar, motsatte sig hans påbud om kollektivisering och motarbetade honom vid alla tänkbara tillfällen. Å andra sidan förhindrade de att många företag som redan förstatligats återgick till privat äganderätt.

Anarkismens problem i krig kunde inte ha förutsetts, inte heller kunde de lösas. Tag som exempel energin: före kriget kom Barcelonas kol huvudsakligen från Asturien. Nu var Asturien avskuret. England var en stor kolexportör, men sedan i september den nya nationalistiska kryssaren *Canarias* hade sjösatts behärskade republiken inte längre havet. Bristen på kol nödvändiggjorde en omprövning av transporten och andra industriella taktiska tillvägagångssätt. Var det nödvändigt att hålla lika många tåg i gång som före kriget? CNT ansåg att det var det. Ändå hade de i november varit tvungna att avsevärt modifiera det programmet. Liknande problem påverkade den katalanska textilindustrin. Före kriget hade Katalonien köpt sin bomull från Egypten, USA och Brasilien, medan ullen man använde delvis kom från Kastilien. Nu var USA och Brasilien oåtkomliga, på andra sidan Gibraltar, medan Kastilien var i Francos händer. Fartyg, i första hand brittiska fartyg, kunde fortfarande komma från Egypten, men också Medelhavet började bli allt mindre säkert för republikanska handelsfartyg.

Katalonien hade nu tre huvudtyper av industriell ledning: för det första företag där ägaren i teorin stannade kvar i sin gamla ställning, men där arbetarna hade valt en kommitté som kontrollerade affärerna. De flesta företag inom denna kategori var utlandsägda. För det andra fanns det företag där den gamle ägaren direkt hade ersatts av en vald arbetarkommitté. För det tredje hade man de ”socialiserade” företagen, i vilka man hade gjort ett försök att omvandla vederbörande industri. Ett exempel härpå var Kataloniens träindustri, i vilken all verksamhet, under beskydd av träarbetarnas anarkistiska syndikat, hade sammanförts, från fällningen av trädet till försäljningen av plankan. Men detta ger en falsk bild av enkelhet. I alla stora industrier, och i industrier av betydelse för kriget, satt en representant för staten i kommittén. Han skulle ansvara för kontrollen av krediter, och ibland för råvarorna. Hans roll blev allt viktigare, så att i en del företag (i synnerhet ammunitionsfabrikerna) någonting som bra mycket liknade förstatligande snart uppnåddes. Så hade förordningen av den 24 oktober givit sitt godkännande av att de företag överlevde som hade mindre än etthundra arbetare anställda. Det betydde det överväldigande flertalet katalanska företag. Trots den roll som spelades av anarkisten Juan Fábregas vid förordningens tillkomst, blev de verkliga konsekvenserna av den att bekräfta småborgarnas roll i affärslivet och, viktigare ändå, att ge staten ett allt större ansvar för industrin.

Den mest betydande industrin i Katalonien var givetvis textilindustrin, som hade 180 000 arbetare anställda, mer än dubbelt så många som någon annan enskild industri. De flesta fabrikerna var små. Ansträngningar gjordes att förstatliga den (det vill säga, att rationalisera den under en enda styrelse), men många privata företag överlevde, liksom också några kollektivt ledda fabriker som vägrade att samarbeta med någon nationell eller regional plan. Under tiden

kom bristen på råvaror och på en marknad en tre- eller till och med tvådagarsvecka att ibland tillämpas (fastän arbetarna, om så skedde, brukade få lön för fyra dagar). Ett försök gjordes att normalisera lönerna, vilket gav en allmän löneminskning till resultat, för vanliga arbetare såväl som för tekniker, fastän CNT förklarade att detta kompenserades av den nya fyrtiotimmarsveckan, införandet av en fast och permanent lön samt avskaffandet av ackordsarbete. Men inga försök gjordes att ge män och kvinnor samma lön. Industrin tycktes ha skötts av en sannskyldig anhopning av kommittéer, organiserade i den pyramidform som CNT var så förtjust i: verkstadsgolvets, zonens, regionens och marknadsföringens kommittéer; alla valda av plenarförsamlingar av arbetare. Denna industri hade till en början inga representanter för staten, och vägrade att ha sådana. *La generalidad* svarade med att gå så långt som till att importera tyg från Frankrike till sin nya armés uniformer. Det var knappast förvånande att denna revolutionära textilindustri i januari 1937 skulle producera mindre än hälften mot vad den gjort i januari 1936.

Vad rederierna beträffar sköttes de flesta av de större (Transatlantiska bolaget, Medelhavsbolaget) nu av kommittéer sammansatta av medlemmar både från CNT och UGT. Transatlantiska bolaget hade, utöver dessa två fackförbunds vardera tre medlemmar, i sin kommitté en representant från vardera *la generalidad* och centralregeringen. De anarkistiska transportarbetarna skötte tågen, tunnelbane- och busstrafiken, men UGT var representerat i de två katalanska järnvägsnätens kommittéer. Å andra sidan övertogs bankerna, efter det att de under någon tid hade förvaltats av socialistiska banktjänstemän, av *la generalidad*, medan telefonbolaget sköttes av en arbetarkommitté inom varje telefoncentral.

En annan betydelsefull grupp av företag i Katalonien var de metallurgiska fabrikerna. Några av dessa var utlandsägda och drevs därför av arbetarkommittéer, utan något långsiktigt förstatligande. Andra förstatligades men socialiserades inte, det vill säga de förblev isolerade företag — med undantag, givetvis, för dem som behövdes för krigföringen — och blev därför föremål för inblandning av, i tur och ordning, miliskommittéerna, *la generalidad* och centralregeringen. Sålunda spelade regeringens ombud en avgörande roll i Hispano-Suizafabrikerna, där pansarlastbilar, handgranater och kulsprutelavetter tillverkades, bland annat. Detta var den enda industrigren som under vintern 1936 registrerade en ökning av den totala produktionen i jämförelse med föregående år. Tillverkningen av maskiner uppvisade den största ökningen.

Utanför Katalonien bedrev centralregeringen en liknande politik. Den sökte ställa alla större fabriker under statligt överinseende, vare sig dessa var förstatligade eller privat ledda. För att säkerställa detta gjordes det svårt för anarkistiska fabriker att få krediter, och många andra hinder restes i deras väg av regeringen. Några spinnerier måste därför stoppa produktionen, när bomullslagren var tömda. Detta skedde trots att en anarkist, Peiró, formellt fanns i industriministeriet. Peirós planer på förstatligande förkastades av Largo Caballero, och den republikanska industrin förblev under hela vintern 1936-37 icke likriktad. Några fabriker var förstatligade, några socialiserade och rationaliserade, en del var kvar i privat ägo och somliga i arbetarkommittéernas händer, medan de båda sistnämnda kategorierna hade statliga representanter. Alla hade ont om råvaror, reservdelar och, med undantag för krigsindustrierna, marknader. När Peiró tillträdde sitt ämbete fann han på sitt bord 11 000 kreditansökningar.

I Valencia var uppgörelserna inom industrin enklare. Så gott som alla fabriker och verkstäder sköttes direkt av sina arbetare. Men verkan av regeringens flyttning till Valencia hade blivit att ändå ge den betydligt större kontroll över östra Spanien, som före november hade varit i det närmaste självständigt. Ricardo Zabalza, som hade stått i spetsen för det socialistiska

jordbrukarfackförbundet (FNTT) år 1934, blev nu civilguvernör och visade sig vara hängiven centralist. Den halvt självständiga kommittén i Valencia undertrycktes av centralregeringen, och den och dess mest framstående ledamot, den revolutionäre löjtnant Benedito, försvann ur historien efter januari 1937. Borgmästare började åter, som tidigare, att utnämnas av civilguvernören. Civilguvernörer som stödde en stark centralregering tillsattes på så många, platser som möjligt.

I Madrid fick fientligheten mellan kommunisterna och anarkisterna olika följder. Å ena sidan utgjorde den en del av grälet mellan Madrid och Valencia, och å den andra av en tvist mellan kommunisterna och Largo Caballero. Efter striden vid Coruñalandsvägen hävdade general ”Kléber” att republiken borde gå till attack, med de internationella brigaderna i spetsen för offensiven. Men här råkade ”Kléber” ut för den misstro han hade ingivit Miaja och andra spanska befälhavare. Largo Caballero, som var avundsjuk på La Pasionaria och andra kommunister som hade stannat kvar i Madrid under striderna, misstänkte till och med att ”Kléber” ville använda de internationella brigaderna för att iscensätta en kommunistisk statskupp i huvudstaden. Trots detta kunde ”Klébers” taktiska idéer ha triumferat, om han inte hade ådragit sig André Martys misstankar. Som följd härav lämnade ”Kléber” sitt befäl och bosatte sig temporärt på ett litet hotell i Valencia. Därefter växte dagligen Miajas anseende, vilken hans faktiska påverkan av striderna än var. Han höll på att bli utomordentligt populär i Madrid — och han visste om det. ”När jag sitter i min bil”, berättade han för Zugazagoitia, ”skriker kvinnor åt mig: 'Miaja! Där åker Miaja!' Jag hälsar på dem, och de hälsar på mig. De är lyckliga, och det är jag också.” Miaja var inte någon politisk general. Han sade faktiskt en gång till Pietro Nenni att han tyckte bättre om kommunisterna än socialisterna, därför att de var beslutsamma: ”Socialisterna talar först och handlar sedan. Om kommunisterna talar, då gör de det sedan de handlat. Militärt sett är det en fördel.” Senare antyddes det att han hade blivit partimedlem. I själva verket hade Miaja medlemskorten i samtliga politiska partier kvarlämnade i Madrid, också den förenade ungdomsrörelsens, trots sina sextio år. Och Azaña erinrade sig hur han några år tidigare hade sagt att han, trots att han förvisso var republikan, inte kunde arbeta tillsammans med socialister: de borde alla skjutas.

Den ”spanske Lenin” var under tiden i färd med att ändra hela sin politiska syn. Som premiärminister hade Largo Caballero återupprättat statens auktoritet och hade, med den konventionelle general Asensio som statssekreterare i krigsministeriet, påbörjat arméns omorganisation. Kommunisterna och den förenade ungdomsrörelsen, som dominerades av kommunisterna, hade hjälpt honom till makten, och han hade dragit fördel av det kommunistiska partiets organisatoriska skicklighet. Ändå var han besviken på kommunismen. Detta började måhända när kommunisterna, i likhet med Miaja, i så hög grad utnyttjade försvaret av Madrid. Det hjälpte förvisso inte att Stalin den 21 december sände ett brev till honom, fullt av nedlåtet beskyddande råd: den parlamentariska metoden var eventuellt mera revolutionärt effektiv i Spanien än i Ryssland, men trots det kunde de ryska erfarenheterna vara nyttiga — härav följde att man sänt vissa ”militära kamrater”, som hade fått order att lyda spanska instruktioner och uppträda som rådgivare. Stalin bad Largo Caballero ”som vän” att rapportera hur framgångsrika rådgivarna hade varit, och likaså att säga om han var nöjd med ambassadören, Rosenberg. Brevet slutade med rådet att man borde respektera bönders och utlänningars egendom, att partisanstyrkor borde bildas bakom nationalisternas linjer, att småborgarna inte borde angripas och att Azaña och republikanerna inte borde behandlas kyligt. (Brevet publicerades första gången i *New York Times* den 4 juni 1939, av den dåvarande antikommunisten Araquistain, ambassadör i Paris 1936-37. När brevet anlände till Largo Caballeros tjänsterum kunde ingen läsa undertecknarnas oläsligt skrivna namn. Kominternagenten Codovilla tillkallades. Inte heller han kunde läsa

underskrifterna. Det krävdes en medlem av Rosenbergs personal på den ryska ambassaden för att deschiffrera namnen Stalin, Molotov och Vorosjilov.)

Men kulmen på Largo Caballeros förbittring gentemot Ryssland kom i januari, när ambassadören Rosenberg sökte förmå honom att avskeda general Asensio och vidta ett antal andra åtgärder som kommunisterna önskade. Efter två timmars livligt samtal, i vilket Álvarez del Vayo såsom utrikesminister också hade deltagit, protesterade Largo:

> Ut med er, ut! Ni måste förstå, señor ambassadör, att spanjorerna må vara fattiga och behöva hjälp utifrån, men vi är tillräckligt stolta för att inte godta, att en utländsk ambassadör försöker påtvinga den spanska regeringens chef sin vilja. Och vad dig angår, Vayo, bör du komma ihåg att du är spanjor, och republikens utrikesminister, i stället för att söka komma överens med en utländsk diplomat om att utöva påtryckningar på din egen premiärminister.

Hur ironiskt var det inte att den gamle fackföreningsmannen skulle nå en vattendelare i sitt politiska liv för att försvara en officer som, trots att han var duglig, ändå var i grunden konservativ! Det förekom liknande scener mellan Largo och de båda kommunistiska ministrarna i hans regering.

Rosenberg lämnade till följd härav snart Spanien (för att falla offer för ett justitiemord i Ryssland, tillsammans med de flesta av hans kolleger inom den diplomatiska kåren). Han efterträddes av sin fogligare chargé d'affaires, Gaikins. Men det var i början av år 1937 uppenbart att kommunisterna var missbelåtna med premiärministern, som de tidigare hade givit så starkt stöd. Han vägrade att låta det socialistiska och det kommunistiska partiet gå samman, så som de båda ungdomsrörelserna hade gjort och som kommunisterna krävde hela den vintern. Marcelino Pascua, den spanske ambassadören i Moskva, kom till och med till Spanien med ett nytt budskap från Stalin, i speciellt syfte att driva på samgåendetanken. Largo vägrade alltjämt, trots att han fick veta att Stalin själv ville att han skulle fortsätta som den förenade rörelsens ledare. Följaktligen började Largo slå tillbaka mot kommunisterna under vintern 1936-37, och de i sin tur började intrigera mot honom. Largo övervägde att avskeda Álvarez del Vayo för bristande lojalitet, fick Azañas stöd för den saken men tvekade och åtrade sig i sista minuten, fastän han hade tillgripit starka ord i samtal med Azaña: ”En av mina ministrar har svikit mig. Han är socialist. Det är utrikesministern.”

Det tråkiga med att klaga hos Azaña var att den politiska moderationen inom kommunistpartiet i Spanien hade fört dem till en fungerande allians med de liberala republikanerna. Azañas och Girals politik, till exempel, i den mån det existerade en sådan bortsett från det allmänna målet att vinna kriget, var i stort sett densamma som kommunistpartiets, både med hänsyn till militär strategi och ekonomi. Det var sålunda med ord närmast identiska med La Pasionarias som Azaña under ett av sina sällsynta offentliga framträdanden, i Valencia den 21 januari, krävde ”en krigspolitik ... med bara en uttrycksform — disciplin och lydnad för republikens ansvariga regering”. På samma sätt såg Prietos socialister, också Prieto själv, och finansminister Negrín, kommunisterna som nyttiga allierade inte bara mot Largo Caballero, som de så länge hade ogillat, utan mot hela den omåttliga revolutionens politik, som de hatade. De hatade POUM och anarkisterna lika mycket som kommunisterna gjorde och dessutom vidmakthöll ryskt militärt bistånd och internationella brigadernas ojämförliga anda myten om ”folkfrontism”, som de också fortsatte att odla. Denna arbetsallians mellan Azaña, Prieto och kommunisterna var kanske inte särskilt djupgående, och eventuellt varade den inte länge, men som vi skall se var den tillräcklig för att krossa Largo Caballero. Vid denna tidpunkt talade Prieto till och med, något som skulle besvära honom senare, till förmån för ett samgående mellan socialist- och kommunistpartierna.

Sociala och andra reformer borde avvakta segern, det kunde Azaña och kommunisterna nu

komma överens om. Det var valet av den inställningen som skänkte kommunistpartiet mycket av dess lockelse. Vid en ungdomens rikskongress i Valencia i januari sade den socialistisk-kommunistiska ungdomens generalsekreterare Santiago Carrillo ”puppan i glasögon”, som hans fiender kallade honom: han var bara tjugo år: ”Vi är ingen marxistisk ungdom. Vi slåss för en demokratisk parlamentarisk republik.” *Solidaridad Obrera* kallade detta ”reformistiskt kvacksalveri”: ”Om den förenade socialistiska ungdomen inte är vare sig socialistisk, kommunistisk eller marxistisk, vad är den då?” I själva verket hade den förenade ungdomen inte insett att dess ledare så helhjärtat gått över till kommunismen, och när den gjorde det förekom det klagomål — sekreterarna i såväl Valencia som Asturien avböjde som följd härav platser i rörelsens rikskommitté.

Men ändå, när man kommit underfund med alla dessa tvister och tagit hänsyn till det allt kraftigare strupgrepp som de opportunistiska kommunisterna tog på republiken, de spanska och de utländska kommunisterna, fanns det många sätt varpå Largo Caballeros regering trevade sig fram mot ett bättre Spanien. Kriget tog visserligen huvuddelen av republikens resurser i anspråk, men man ägnade större omsorg än någonsin tidigare åt uppfostran och utbildning. Antalet nya skolor som började sin undervisning 1937 närmade sig i 000, många i de rikas beslagtagna hus, och kyrkans skolor hade omvandlats till statliga eller nationella skolor (”Nya gemensamma skolor”) . År 1937 skulle det finnas 2 000 militärskolor, där omkring 100 000 tidigare icke läskunniga milismän fick lära sig att läsa. I jordbrukskollektiven fanns det vanligen åtskilligt flera lärare än före juli 1936. Ett allvarligt försök gjordes att kräva utbildning för alla, och de flesta iakttagare noterade att det nu var färre barn som håglöst drev omkring utanför hemmen än förut. Flera tekniska eller yrkesskolor grundades, som till exempel jordbrukshögskolan i Moncada (Valencia), där cirka trehundra elever fick lära sig bättre jordbruksmetoder. Enligt en anarkistisk beräkning gick 116 846 barn i skola i Barcelona i januari 1937, jämfört med 34 431 i juli 1936.

Inom hälsovården togs också de första stegen mot ett förstatligande. Det arbete som uträttades av den anarkistiske hälsovårdsministern i Barcelona, García Birlán, och av den chef för sjukvården han utnämnde, dr Felix Martí Ibáñez, var synnerligen framstående. De 1 000 läkarna i Barcelona, de 3 200 sjuksköterskorna, de 330 barnmorskorna, de 600 tandläkarna, alla arbetade de väl och fantasirikt. Vidare var de tjänster man tillhandahöll gratis, också operationer. Trots efterfrågan på läkare och medicinsk vård vid fronten fanns det över ettusen fler bäddar för tuberkulospatienter i republiken än 1936. Senare under år 1937 satte man i gång med obligatorisk vaccinering mot smittkoppor, difteri och tyfus. I slutet av år 1937 fanns det lika många barnavårdscentraler i det republikanska Spanien som det före kriget hade funnits i hela Spanien. De utländska medicinska hjälporganisationernas hängivna arbete spreds också i hela republiken och gav nya former för hygien och effektivitet. Fastän García Birlán snart lämnade *la generalidad* stannade en annan hängiven och bildad anarkist, Federica Montseny, kvar på sin post som republikansk hälsovårdsminister till långt in på år 1937. Vid fronten införde läkare som Trueta och kanadensaren Bethune nya metoder för blodtransfusion och sårbehandling, som skulle utgöra en medicinsk revolution. En ytterligare nyhet var att aborter förklarades lagliga, genom en förordning av den 13 januari — de var dock alltjämt förbjudna efter tredje havandeskapsmånaden — och sådana operationer utfördes med vederbörlig medicinsk hjälp.

Äktenskap ingicks snabbt. I *Solidaridad Obrera* för den 29 december 1936 stod följande notis att läsa:

> På söndagsmorgonen utspelades, i närvaro av talrika kamrater, en enkel och stämningsfull ceremoni i transportarbetarfackföreningen, en som hade större frihetlig än social betydelse ... Två unga människor förenades efter fritt och spontant beslut ... Juan Freixas och Tomasa Costa ... Denna förening hade ett enda band: kärlek... vår ordförande Liberio Callejas bekräftade detta förbund när han sade till dem: ”I

frihetens namn, förbli förenade!”

Livet i mittzonens republikanska fängelser var, å andra sidan, inte bättre än i Francos. Gamla fängelser, som det i Montjuich i Barcelona eller fångskeppen i hamnen, var fyllda till trängsel, maten var knapp (ris och en bit bröd till frukost och middag, en smula varmt vatten med några droppar kaffe och kanske ännu en bit bröd i dagbräckningen) och tvättmöjligheterna primitiva. Liksom fallet var med republikaner och revolutionärer i Francos fängelser uppförde sig många av fångarna föredömligt heroiskt, och liksom i Francos fängelser var fångvaktarna ofta småsinta, brutala och despotiska. Inte heller var folkdomstolarna ännu så länge hederligare än Francos krigsrätter: fångar gavs föga tid att förbereda sitt försvar, de måste ofta godta en försvarsadvokat som de aldrig hade träffat före rättegången, och domstolen var fortfarande ofta sammansatt av fördomsfulla personer, som själva påverkades av entusiasmen i en folkhop som kunde applådera var gång en dödsdom tillkännagavs. I december hade visserligen ett regeringspåbud förkunnat att ingen fick avrättas förrän domen hade stadfästs av fyra domare och efteråt av ministären, och så småningom kom den ordern att åtlydas. Det hindrar inte att skjutandet av ”högerextremister”, officerare, människor som röstade på CEDA, präster, konspiratörer och oskyldiga personer fortsatte under vintern 1936-37 i hela det republikanska Spanien, fastän de privata ligorna kom att spela en mindre roll och domstolarna och regeringen en mera framträdande sådan. Den förnämsta skillnaden mellan de båda Spanien i detta avseende var att behandlingen av fångar gradvis förbättrades i republiken, då regeringen var angelägen om att införa humanitet såväl som ordning. I Francos Spanien är det svårt att upptäcka någon sådan önskan. Melchor Rodríguez, en människovänlig anarkist som García Oliver hade utnämnt till generaldirektör för fångvården, ägde ingen motsvarighet i Burgos eller Salamanca. Rodríguez, en självlärd filosof, orädd och fientligt inställd till all terrorism, förvärvade betydande moralisk auktoritet. Men utnämningen ledde senare till att kommunisterna inrättade sina egna fängelser, utan bemyndigande eller överinseende, under ledning av José Cazorla, den kommunistiske ungdomsledare som bar ansvaret för den allmänna ordningen i Madrid.

García Oliver, den anarkistiske justitieministern, stod bakom de flesta sådana juridiska förändringar till det bättre. Han höll, den 31 januari 1937, det märkligaste tal någon justitieminister någonsin hållit:

Rättvisan måste vara brännhet, rättvisan måste vara levande, rättvisan kan inte begränsas inom ett yrkes skrankor. Inte så att vi avgjort föraktar böcker och jurister. Men faktum är att det fanns (sic!) alltför många jurister. När relationerna människor emellan blir vad de bör vara, då kommer det inte att finnas något behov av att stjäla eller döda. Låt oss för första gången medge, här i Spanien, att den vanlige brottslingen inte är en samhällets fiende. Det är mera sannolikt att han är ett offer för samhället. Vem finns här som säger att han inte vågar gå ut och stjäla, om han drivs till det för att skaffa mat åt sina barn och sig själv? Tro inte att jag försvarar stöld. Men människan härrör, när allt kommer omkring, inte från Gud, utan från grottan, från djuret. Rättvisan, det tror jag fullt och fast, är något så svårfattligt, att man för att tolka den endast behöver ett hjärta.

När han tillträdde sitt ämbete, sade han senare, fanns det inga rättsorgan. ”... alla skötte sin egen rättvisa. Det var det som har kallats *el paseo*. Jag kallar det rättvisa utövad direkt av landet, i den fullständiga frånvaron av de traditionella rättsorganen.” Trots denna föga löftesrika början grep han sig an med att skapa en ny samling lagar. Den 12 december blev svartabörsaffärer belagda med fängelsestraff. Den 22 upphävde en förordning alla straff för brott begångna före den 15 juli. Den 28 december skapades ett antal arbetsläger för nationalistiska fångar — ”Arbeta och förtvivla ej” var mottot över grindarna. Den nyheten innebar en förbättring av fängelserna. Men

frihetsvänliga anarkister från forna dagar skulle ha vänt sig i sina gravar, särskilt på grund av det tyskklingande mottot. Domstolsavgifter avskaffades, också advokatarvoden. Den 4 februari gav en förordning för första gången kvinnor juridisk identitet, och en annan erkände såsom lagliga äktenskap de ”fria förbindelser” som vid fronten dödade milismän ingått. Anarkisterna hade alltid trott på ”fria förbindelser” i motsats till konventionella äktenskap, med deras bokstavliga försäljning av brudarna på fattigare platser, men inte på lätt erhållna skilsmässor. Federica Montseny, till exempel, var inte motståndare till familjen, och hon trodde att barn ofta fick en bättre uppfostran i hemmen än i skolorna. Hon trodde på födelsekontroll men ansåg att de flesta kvinnor skulle vara emot den.

De isolerade republikanska områdena i norr stod alltjämt vid sidan av tvisterna i söder. De förblev också fjärran från varandra. Var och en av de tre regionerna (Asturien, Santander, Viscaya) hade sina egna pengar, och också gränser ”betydligt svårare att överskrida än en internationell”. En gång när general Llano de la Encomienda, överbefälhavaren i norr, önskade gå över från Asturien till Santander — han bar ansvaret för båda områdena — visiterades hans bil och en ost togs i beslag.

I Asturiens kolgruvor låg ledningen i händerna på lokala råd, valda nere i gruvschakten, och de i sin tur övervakades av en arbetarkommitté som var underordnad provinsens junta. Fiskarna i Gijón var organiserade i ett anarkistiskt kollektiv. Hamnen i Santander förvaltades av socialisterna. I Baskien fortsatte industrin i normal omfattning. Men vart och ett av dessa områden hade sina egna svårigheter. Ett manifest som i januari utfärdades av UGT:s och CNT:s provinssekreterare i León, Asturien och Palencia angrep våldsamt ”byråkratin” och antydde genom sitt tonfall det hot, som denna började bli också i en liten socialistisk stat som Asturien. Asturien var då fortfarande invecklat i en ständigt pågående strid mot sin egen huvudstad, som alltjämt hölls av Aranda.

De baskiska nationalisterna sökte förskona sitt lilla område från det republikanska Spaniens ytterlighetslösningar. Men det blev allt svårare att göra det. Den 4 januari följde en rad upplopp på en tysk lufträd mot Bilbao, utförd av Condorlegionens Junkers 52. Två av dessa sköts ner av ryska jaktplan. Två tyskar tog mark med fallskärm. En av dem dödades av en folkmassa som var rasande över detta hänsynslösa angrepp. Den andre räddades undan samma död av en rysk pilot. Under tiden greps Bilbao av en vanvettig vrede. Folkets raseri skärptes av hunger, eftersom få livsmedelsfartyg på senare tid hade lyckats ta sig igenom den allt effektivare nationalistblockaden. En folkhop som var utom sig, senare stödd av en bataljon UGT-milis, drog bort till de byggnader, där de politiska fångarna i Bilbao förvarades. Omkring 208 fångar dödades, i tre olika fängelser. Ett liknande utbrott inträffade, av samma orsaker, ombord i fångskeppet *Alfonso Pérez* utanför Santander: närmare 200 falangister, karlister och högeranhängare miste där livet.

Förbindelserna mellan baskerna och centralregeringen var kyliga. Utan tvivel kunde baskerna ha försökt kapitulera på gynnsamma villkor, om den republikanska regeringen inte hade godtagit deras krav på självständighet. Den republikanska flottans besök i baskiska farvatten i september hade stärkt stridsmoralen och också tillfört vapen. Senare blev leveranserna oregelbundna, trots att en del ryska och andra vapenleveranser gick norrut. Aguirre hade gjort sig till överbefälhavare för armén i ”Euzkadi” — cirka 30 000 man — precis som om han vore chef för en självständig stats självständiga armé. Men Largo Caballero ansåg den styrkan vara en del av den republikanska armén i norr, omfattande de baskiska provinserna samt Asturien och Santander, formellt under befäl av general Llano de Encomienda, den något motsträvige segraren i Barcelona i juli. I ”Euzkadi” var baskiska ett med spanskan jämställt officiellt språk. Bara i de

baskiska provinserna var kyrkorna alltjämt öppna i det republikanska Spanien. ”Euzkadi” förblev dominerat av ett katolskt och konservativt nationalistparti, som av beräkning, omständigheterna och slumpen hade drivits att alliera sig med den revolutionära vänsterrepubliken. Många basker — jämte en del förutvarande baskiska nationalister — kämpade för Franco, och ”Euzkadi” omfattade endast Vizcaya. Större delen av Alava och Guipúzcoa var redan frankistiska. Men stridsmoralen var hög i ”Euzkadi”. Man hade inga problem med kommunisterna, och den lokale kommunistledaren, Astigarribía, var egentligen en baskisk nationalist. En baskisk minister, Espinosa, som tillhörde den republikanska unionen, flögs efter ett förräderi till nationalisterna av en illojal pilot och avrättades där under vinterns lopp. I övrigt skulle det, om man bortser från en viss livsmedelsbrist, ibland ha varit svårt att föreställa sig, att de baskiska provinserna befann sig i krig. Men det gjorde de, som händelseutvecklingen snart skulle visa. Och den baskiska vapenindustrins dåliga produktionssiffror skulle snart vittna mot den lilla republiken.

I republikansk propaganda stod två bilder mot varandra, som om det alltid potentiellt existerade ett inbördeskrig inom inbördeskriget: en bild, för utlänningar, visade spansk demokrati i kamp mot internationell fascism, den andra bilden, för hemmabruk, visade det spanska folket bara ett enda steg från en ny värld: seger skulle leda till *la vida nueva*. Den motsättningen var inte lätt att komma till rätta med.

31. Folkets armé — kommunistiskt inflytande — de blandade brigaderna kommunisterna i flygvapnet — flottan — revolution av sjukvårdsutrustningen

I december 1936 hade omorganisationen av den republikanska armén nått långt. Återstoden av den gamla armén hade effektivt smälts samman med milistrupperna till de självständiga blandade brigaderna, av vilka två eller tre skulle bilda en division. De blandade brigaderna numrerades inte nödvändigtvis i ordningsföljd efter sitt färdigställande, utan efter organisationens påbörjande. I slutet av december 1936 var femton sådana brigader i tjänst: nr 1, 2, 4, 5, 6, II (internationell), 12 (internationell), 35, 37, 39, 40, 41, 43, 44, 50 samt en onumrerad (E). Av dessa stod fyra under befäl av milisledare, resten (med undantag för de internationella) av arméofficerare. De saknade numren var sådana som endast planerats. Men snart framträdde milisbefälhavare. Detta var en organisationsbragd, för vilken general Asensio, statssekreterare i krigsministeriet, bör få äran. Flera tusen arméofficerare, aktiva eller pensionerade år 1936, var, eller skulle snart bli, engagerade i den nya armén.

Den påstods räkna omkring 350 000 man under vintern 1936-37. Av dessa befann sig 85 000 i centrum, 40 000 i Aragonien, 30 000 resp. 20 000 i de södra och östra zonerna, 40 000 i de baskiska provinserna, 16 000 i Santander och 45 000 i Asturien, med kanske 80 000 man reserver. Men de siffrorna var konstlat överdrivna, då divisionernas kassörer, som var korrumperade, fick livsmedel och pengar för många fler män än som faktiskt var närvarande: 20 000 milismän i Aragonien fick uppenbarligen sold för 90 000, ransoner för 80 000, och på Madridfronten utgick dagligen 120 000 ransoner till 35 000 man.

Livsmedelsfrågan var betydelsefull. Rekryteringen av frivilliga fortsatte kanske bara huvudsakligen därför att det var känt att maten var bra vid fronten, medan den i städerna både var svår att få tag i och dålig. Befälhavarna var inte särskilt roade av att rapportera desertörer, inte heller de olovligt frånvarande. Önskan att bibehålla numerären gjorde lokala befälhavare ivriga att undvika förluster. Det ”odugliga patrask, uppgående till 5 eller 10 procent, som påträffas i alla truppförband och som man skoningslöst borde göra sig kvitt, blev man sällan eller aldrig av med”. Så skrev George Orwell, som anslöt sig till armén i Barcelona. En liten avdelning engelska frivilliga till POUM hade bildats i England av Bob Edwards, huvudsakligen bestående av medlemmar i ILP, det oberoende labourpartiet. Av dem anlände 25 till Barcelona den 12 januari. Det är sant att Orwell var stationerad på den ”lugna sektorn” av den lugna fronten i Aragonien (hyllad i John Cornfords vackra dikt *The Last Mile to Huesca*), och hans yttrande gäller inte stöttrupper sådana som Listers brigad, inte heller de internationella brigaderna. Men större delen av den republikanska armén måste ha varit sådan som Orwell beskrev den. ”Jag drog den slutsatsen”, fortsatte Orwell, ”i viss mån mot min vilja, att 'goda partimän' i det långa loppet blir de bästa soldaterna, i synnerhet om de tillhör arbetarklassen. I POUM-milisen”, tillade han, ”fanns det en lätt men märkbar tendens till att folk av borgerlig härkomst valdes till officerare.” Vad åldern beträffar observerade Orwell att ”medan så pass unga pojkar som fjortonåringar ofta är mycket modiga och pålitliga, var de helt enkelt ur stånd att uthärda bristen på sömn”. Det uttalandet visar att många av republikens soldater (och tvivelsutan också i Francos armé) var unga. De värnpliktiga var år 1936 tjugo till tjugofem år gamla, de frivilliga ofta yngre.

De flesta av det spanska krigets långa frontlinjer var lugna. Å andra sidan trodde många republikaner att de skulle skjutas, om de togs till fånga — om de var frivilliga eller officerare blev de vanligen det. Få värnpliktiga sköts på någondera sidan. Men ändå skärpte faran sinnena och manade till försiktighet. Alla i den republikanska armén hade nu blivit soldater så länge kriget varade, det togs för givet. Internationella brigadens frivilliga kunde inte välja tidpunkt att dra sig ur, fastän en del gjorde det genom att utnyttja (om de kom från antifascistiska eller

demokratiska länder) sina permissioner till att besöka sina ambassader och ibland därigenom få en möjlighet att fly.

Männen hölls kvar ute vid fronten under långa perioder — i Aragonien fem månader utan avbrott, då de under ständigt obehag sov i skyttevärn. Soldaterna led följaktligen av sömnbrist och var alltför trötta för att lära sig något nytt. Truppernas liv var tristare än det behövde ha varit: ”De få kvinnor som fanns vid eller i närheten av fronten ... utgjorde bara en källa till avundsjuka. Det förekom en del fall av sodomi bland de yngre spanjorerna”, konstaterade Orwell torrt. Michael Alpert kommenterar: ”Kanske var smuts och skabb, eller gonorré efter en snabbtur till staden, mer typiska än sodomi.”

Anarkisterna var bestörta över alla dessa utvecklingsskeenden, som ledde fram till en ny konventionell armé. Folkets krigsskolor, Femte regementets skola i Madrid och också anarkisternas egen ”Bakuninskola” i Barcelona representerade slutet på en epok. Var det möjligt för en anarkist att tjänstgöra i samma förband som en kommunist, eller en medlem av bourgeoisien? Att bära uniform, att lyda order av en centralregering? Den frihetliga ungdomen talade om faran för att armén knappast skulle skilja sig från den styrka som hade gjort uppror i juli: ”En stöttrupp som inte vet någonting om kanonmatens rop på frihet, bröd, rättvisa.” — ”Vi för inte krig, vi gör revolution”, hette det i en ledare i Acracia, Peirats tidning. FAI krävde att hälsningsplikten skulle avskaffas, lika lön för alla i armén, tidningar ute vid fronten samt soldatråd, på alla nivåer. *Solidaridad Obrera* muttrade om ”kadaverdisciplin”, ”nymilitarism” och ”enighetspsykos”. Den 3 000 man starka Järnkolonnen utanför Teruel (delvis bestående av frigivna fångar — kanske 400) gjorde revolt mot följderna av påbuden mot miliser. Hittills hade förbandet fått betalt i klump. Nu skulle männen få individuella löner, av en kassör i krigsministeriet. Den misströstan dessa män upplevde inför utsikterna att behöva lyda order, att vara tvungna att tilltala officerare med *usted* (ni) i stället för med det förtroliga tú, att behöva vänta sig förolämpningar av korpraler och sergeanter, sådana de hade fått utstå under den gamla onda tiden, den var fruktansvärd. Många medlemmar av truppen, kanske flera tusen, deserterade hellre än att bli ”soldatrobotar” — återstoden, cirka 4 000 man, röstade den 21 mars mycket motvilligt för ett accepterande av militariseringen, som alternativ till upplösning.

”En dag”, skrev en förutvarande fånge i Järnkolonnen, som före inbördeskriget hade dömts till elva års fängelse (för mordet på en *cacique*)

> en dag — en dag som var dyster och mulen — svepte nyheten om att vi måste militariseras ner över sierrans toppar som en isig vind ... Jag har bott i kaserner, och där lärde jag mig hata. Jag har varit på tukthuset, och det var där, besynnerligt nog, mitt ibland tårar och tortyr, som jag lärde mig älska, älska intensivt. I kasernerna var jag nära att mista min egen personlighet, så sträng var behandlingen och den idiotiska disciplin de sökte påtvinga mig. I fängelset återfann jag den personligheten, efter svår kamp ... När jag, på avstånd, hörde mumlas om ordern om militarisering kände jag hur min kropp började bli kraftlös, för jag kunde klart och tydligt inse att den gerilla-oräddhet jag hade begåvats med av revolutionen skulle försvinna.

Anarkisterna förstod att kommunisterna avsåg att spela en förhärskande roll i den nya armén, jämte de förutvarande arméofficerarna. Det kommunistiska Femte regementets ledare Enrique Lister, exempelvis, utsågs till att leda den första blandade brigaden. (Lister hade utnämnts den 10 oktober och efterträddes i Femte regementet av Modesto. Regementet upplöstes den 21 januari 1937.) Kanske var dessa farhågor överdrivna. Asensio, statssekreteraren, Martínez Cabrera, stabschefen, Llano de la Encomienda i norr och Martínez Monje i söder var inte kommunister, inte heller de ledande försvararna av Madrid, Miaja och Rojo. Ändå, anarkisternas misslyckande vid fronterna, de dröjsmål som förorsakades av diskussioner av de politiska fördelarna av det eller det anfallet, gjorde anarkisternas ställning svag. Anarkisterna ogillade yrkesofficerare lika

mycket som de ogillade kommunister, och de blev naturligtvis misstänksamma när dessa båda kategorier visade tecken på att vara överens.

Under några månader fanns miliser kvar, särskilt i söder och i öster, där de nya befälhavare som utnämnts av republiken hade svåra tider. Men i stort sett försvann de gamla grupperingarna. Bataljonschefer blev majorer, ”centuriondelegater” blev kaptener. Till våren var brigaderna 1-40 kompletta, brigaderna 101-115 var under utbildning och brigaderna 41—100 befann sig i olika stadier av organisation. Brigaderna organiserades också snabbt till divisionsförband. Varje brigad skulle vara 3 800 man stark, med tre bataljoner på omkring 500 man vardera, fyra batterier med tre eller fyra kanoner, 120 kulsprutor, 104 granatkastare, ett förråd innehållande 2 200 gevär samt en kommunikations- och ingenjörsavdelning.

Några anarkister tog aktiv del i den militära omorganisationen, García Oliver själv utsågs av regeringen till att föreslå officersskolorna. Han var också anarkisternas representant i Högsta krigsrådet, bildat den 9 november under Largos ordförandeskap. (De andra medlemmarna var Prieto, Julio Just och Álvarez del Vayo.) Federica Montseny var också förstående för dessa förändringar; hon hade offentligt beklagat att så många timmar gått förlorade under diskussioner vid fronten. Men mång anarkister beklagade att deras ledare hade godtagit dessa ”reaktionära” åtgärder, allra helst när García Oliver i radio omnämndes såsom ”Hans Excellens justitie-ministern, kamrat García Oliver”.

Vad Katalonien angår gjorde *la generalidad* i Aragonien till en formell enhet det som i praktiken var dess egen separata armé. Det skedde i december. Tre divisioner sattes upp genom utskrivning, och de gamla förbanden omvandlades till regementen, som katalanerna föredrog som grund-läggande enhet framför brigaden. Formellt uppgick hela antalet till omkring 40 000 man, fastän siffran förmodligen — som det har antytts tidigare — var betydligt mindre. Men de var förvisso flera än de 20 000 nationalister eller däromkring som var deras motståndare och som då skulle ha varit illa ansatta i försvaret mot en beslutsam katalansk attack. De katalanska divisionerna bibehöll sin gamla politiska karriär under annat namn. Så omvandlades den anarkistiska milisen till tre divisioner, slutligen ledda av nya ”majorer”, Ortiz, Sanz och Jover, alla utbildade såsom guerilleros. (Teoretiskt kunde milisbefälhavaren inte nå högre än majors rang.) POUM:s milis blev den 29:de divisionen, under den så kallade major Rovira, PSUC:s milis blev den 27:de divisionen, under den kommunistiska milisledaren, ”major” José del Barrio, medan ”Marcia—Companys” eller katalanska förbandet blev den 30:de divisionen, under befäl av armémajoren Jesús Pérez Salas. De flesta av dessa befälhavare hade lett de förbanden alltsedan juli. Över-befälhavare var överste Vicente Guarner, som före kriget var major i armén. Trots ”militarise-ringen” fortlevde ändå olika förbands skilda politiska karaktär, och regeringen kunde aldrig utnämna sina egna kandidater till att föra befäl över anarkistförband: det regionala CNT:s försvarskommitté brukade ge regeringen en lista över namn, bland vilka befälhavarna skulle väljas.

Uniformer existerade alltjämt inte, utan de flesta bar knäbyxor av korderoj och en jacka med blixtlås. Utbildningen var elementär. Skjutskickligheten var dålig och gevärsexercis var så gott som okänd. Handgranaterna hade fortfarande lika lätt att explodera i handen på den som kastade dem som på fienden. På många håll fanns det inga kartor, avståndsmätare för artilleriet, kikare eller rengöringsmedel. Och Orwell upptäckte, med fasan hos en utbildad medlem av officers-utbildningskåren vid Eton College, att ingen i hans POUM-förband hade hört talas om en ”borstviskare” att rengöra gevär med.

Den katalanska krigsindustrikommittén, som leddes av Tarradellas och organiserats av överste Jiménez de la Beraza (chef för vapenfabriken i Oviedo 1934; han hade dömts till livstids

straffarbete för underlåtenhet att försvara fabriken), var tämligen framgångsrik i försöken att växla om Kataloniens industrier till krigsmaterieltillverkning. Så till exempel producerade i slutet av februari 1937 dessa industrier i Katalonien (som inte hade funnits i juli 1936) dagligen 500 000 gevärspatroner. Kommittén hade också haft samma framgång med att koncentrera produktionen till fabriker med den bästa utrustningen, och med att stänga och omorganisera flera industrier. Men de betydligt viktigare baskiska krigsindustrierna var ett långt stycke efter förkrigsproduktionen, delvis beroende på råvarubrist, delvis på otillfredsställande ledning.

Den republikanska armén var alltjämt beväpnad med gevär av olika typer, omkring en tredjedel mausergevär (det vill säga från den gamla armén), en tredjedel ryska (av ”Mosin”-typ) och en tredjedel av skilda fabrikat, i första hand mexikanska. Kaliberskillnaderna vållade stora besvär. Republikanerna hade några hundra 37 mm ryska pansarvärnsvapen, som de inte utnyttjade väl, och vid den här tiden var mycket av det artilleri de hade haft i juli förbrukat, på grund av milisförbandens okunniga missbruk av det eller för att det lämnats kvar vid reträtter. Inte desto mindre började artilleriskolor i Chinchilla och Almansa sin verksamhet under vintern 1936-37. Det var synnerligen nödvändigt, eftersom en majoritet av artilleriofficerarna i juli 1936 befann sig på nationalistsidan.

Det republikanska flygvapnet var, på grund av sina intima förbindelser med Ryssland i fråga om utbildning och materiel, mera kommunistiskt än armén. Dess befälhavare, Hidalgo de Cisneros, en aristokrat och Prieto-anhängare, hade, som vi har sett, blivit kommunist av samma typ som Cordón och andra tidigare icke-politiska arméofficerare. (Hidalgo de Cisneros avslöjade för sin hustru, Constancia de la Mora, dotterdotter till den konservative politikern Antonio Maura, hemligheten att han hade gått med i partiet. Hon svarade att hon några veckor tidigare hade gjort samma sak.) De flesta av de spanska piloter som genomgick en sex månaders utbildningskurs i Ryssland kunde flyga bra när de kom tillbaka, och många hade också blivit kommunister. De ryska piloterna under general Smusjkevitj utgjorde i sig en förträfflig propaganda, trots att det mellan dem, de spanska piloterna och Belarmino Tomás, flygets generalkommissarie och antikommunist, förekom ständiga gräl.

I flottan hade kommunismen varit mindre framgångsrik. Chefen, amiral Buiza, hans efterträdare kapten González Ubetia och jagarflottiljens befälhavare, Vicente Ramírez, var samtliga sjöofficerare i karriären, som inte visade kommunistpartiet någon uppskattning. Bruno Alonso, flottans generalkommissarie, var en *prietista*, men han var okunnig när det gällde sjön. Två ryssar var kaptener på republikanska ubåtar, ett antal andra ryska officerare var tilldelade de högre officerarna som rådgivare, och den ryske marinattachén, kapten Kuznetsov, gav alltid Prieto råd. Men den sovjetiska påtryckningen markerades inte på annat sätt. Denna relativa frihet från ryskt eller kommunistiskt inflytande befrämjade inte effektiviteten. I själva verket utgjorde den republikanska flottan närmast en börda under inbördeskriget, overksam och försummad. En stor del av skulden måste tillvitas Prieto, den ansvarige ministern, som visste lika litet om hav och flotta som Bruno Alonso och som i dessa ting alltför mycket litade på en personlig sekreterare, löjtnant Eduardo Merín (*El Papa Negro*). Denne gav sig sken av att veta allt men var indolent, uppsköt ständigt allt och var eventuellt också en förrädare.

De sjöofficerare som formellt var lojala mot republiken var, många av dem, långt ifrån entusiatiska över revolutionen, medan många bland manskapet var anarkister. Kapten Kuznetsov beskrev ett besök ombord i slagskeppet *Jaime I*, där han konstaterade att åtminstone tre politiska möten pågick. ”Dispyter och diskussioner upphörde aldrig”, kommenterade den blivande överbefälhavaren för den ryska marinen surt, ”frasen 'segra eller dö' hördes överallt, men anarkisterna varken segrade eller dog.” Denna bristande disciplin bland manskapet, okunnigheten

bland många av dem som befordrats till fartygsbefälhavare och stridiga känslor i de högsta befälhavarnas hjärtan var orsakerna till den republikanska flottans misslyckande. Buiza var tystlåten, modig men blyg. González Ubieta hyste ingen önskan att kämpa. Vicente Ramírez, en öppenhjärtig andalusier, spetsade sin konversation med kraftiga sjömansuttryck och var därför populär, men han kunde inte åstadkomma någon disciplin. Den effektivaste officeren var den konventionelle chefen för ubåtsflottan, Remigio Verdía.

Den republikanska flottans viktigaste uppgift var obestridligen mindre att bekämpa Franco än att skydda sjövägen till Ryssland. Här hade republiken större framgång. Mellan oktober 1936 och september 1937 gjorde över tjugo stora, mest spanska, lastfartyg resor från Svarta havet till Spanien, utan svårighet.

Utöver armén fanns också kvar fyra beväpnade polisstyrkor: det gamla civilgardet, omdöpt till nationella republikanska gardet, kravallpolisen, karabinjärerna, under ledning av finansministern för att garantera betalningen av tull vid gränsen, samt kåren för ”undersökning och övervakning”. Av dessa spelade kravallpolisen och det republikanska gardet en obetydlig roll när inbördeskriget väl hade börjat. De betydde mindre än de lokala ”eftertruppsmiliser”, av vilka många fanns kvar blott alltför länge, med tanke på den välmenande socialistiske inrikesministerns svaghet, Angel Galarza. Karabinjärerna organiserades av Negrín under vintern 1936-37 till att uträtta ett effektivt arbete. De fick öknamnet ”Negríns 100 000 söner”, trots att deras antal inte uppgick till mer än 40 000. De var så gott som samtliga socialister, inte kommunister, i den mån detta kunde säkerställas. Men den egentliga polisen och kåren för ”undersökning och övervakning” inrymde faktiskt betydande kommunistiska komponenter, fastän den nye säkerhetschefen, Wenceslao Carrillo — han efterträdde Muñoz — kraftigt stödde Largo Caballero. Men ändå, polischeferna i Madrid var antingen kommunister eller vänligt inställda gentemot dem, och de båda cheferna för underrättelseavdelningen inom inrikesministeriet, Juan Galán och Justiniano García, var båda partimedlemmar.

En rad nyheter inom den republikanska armén under vintern 1936-37 skulle till slut påverka den övriga världen. Det var förändringarna i behandlingen av krigsskador, som till att börja med infördes i Katalonien, inspirerade av den dåvarande chefskirurgen vid det främsta sjukhuset i Barcelona, Josep Trueta. De nyheter denne införde var behandlingen av sår och frakturer genom omedelbart kirurgiskt ingripande, att sy sårkanterna, skydda den skadade delen och ge patienten vila genom ett omfattande bruk av gipsförband. De förändringarna innebar att föra läkaren till patienten och inte, som det vanligen skedde under första världskriget, patienten till sjukhuset. Den förändringen räddade i sig många liv. Utnyttjandet av blodbanker i frontlinjen gjorde att kirurgerna kunde företa operationer utan dröjsmål. Doktor Durán-Jordà, chef för *la generalidad*s blodtransfusionsavdelning (senare den republikanska arméns), var den som inledde detta tillvägagångssätt, tillsammans med sin kanadensiske assistent, den odisciplinerade, yvige men mycket modige Norman Bethune. Dr Bethunes rörliga spansk-kanadensiska blodcentral gjorde de första transfusionerna vid fronten den 23 december 1936, i universitetsstaden, en händelse lika betydelsefull i krigets historia som det nya tyska jaktplanets, Messerschmitt 109, nästan samtidiga första flygning över Madrid.

En annan av Truetas nya metoder var att man övergav det dagliga bytet av förband och antiseptiska medel, något som så länge hade fruktats av de sårade. Följden blev att i det republikanska Spanien antalet dödsfall bland de sårade var mycket mindre än det hade varit i Frankrike under första världskriget, även om sjukvården till en början inte var organiserad som sig borde och hygienen var dålig, medan förbindelseskyttegravarna (för att få de sårade bakåt) knappast existerade. Dr Bethune dog år 1949, när han var chef för en rörlig operationsavdelning

hos de kinesiska kommunisterna. Antibiotika kom i bruk först år 1943. Trueta blev senare professor i neurokirurgi och traumatologi i Oxford. Han hade vissa svårigheter att få sina idéer accepterade i den konventionella republikanska armén, fastän han till slut lyckades övertyga överste d'Harcourt, den fältläkare som var chef för den kirurgiska verksamheten, om det kloka i dem. Fördelarna av att regeringen i slutet av år 1937 flyttade till Katalonien var i detta hänseende avsevärda. Truetas arbete hade framgått ur den amerikanske läkaren Winnett Orrs. Annat betydelsefullt arbete under inbördeskriget utfördes av d'Harcourt och Bofill, beträffande frostskador och behandling med sulfapreparat, och också av González Aguilar i fråga om neurokirurgiska metoder. Det skedde en speciellt gynnsam förändring i fråga om förekomsten av gasbranden, denna dödliga sjukdom i krig — i så stor utsträckning att kirurger som år 1938 besökte Barcelona började tro att Spanien (eller åtminstone Katalonien) inte hade några anaerober, de organismer som ger upphov till den sjukdomen. Men de som mindes längre visste något annat.

32. Jorden— jordbrukskollektiv — lyckades de?

Tvisterna mellan anarkisterna och kommunisterna i fråga om armén åtföljdes av än värre svårigheter på landsbygden. Ty kommunisterna gav nu öppet stöd åt småbönderna, medan anarkisterna, och många socialister i samarbete med dem, kämpade för jordbrukskollektiv. Dessa kollektiv var den spanska revolutionens romantiska nyhet. De har varit förhärskande i många människors föreställningar allt sedan den tiden. Hur såg de ut, hur fungerade de, kunde de ha överlevt, var de befogade?

Det fanns kanske omkring 2 500 kollektiv i det republikanska Spanien — några hundra i Andalusien, cirka 450 i Aragonien, cirka 350 i östra Spanien och kanske 300 i Kastilien. I Katalonien bara omkring 80, och i det lilla hörn av Estremadura som alltjämt hörde till republiken cirka 40. Alla dessa nyheter på jordbruksområdet dominerades förvisso inte av anarkister. Det fanns omkring 800 socialistiska kollektiv, och omkring 1 100 hade åtminstone en eller två socialister som medlemmar av sina kommittéer. Familjerna som arbetade på kollektivjordbruken uppgick till närmare en halv miljon människor, och den totala kollektivt brukade arealen var drygt 3 500 000 hektar. Jämte dessa kollektiv hade ungefär 300 000 bönder fått jord av Institutet för jordbruksreformer, och den sammanlagda areal som hade överlåtits sedan 1932 var nu kanske 600 000 hektar. Det fanns givetvis kvar många självägande bönder, som önskade förbli det, särskilt i Katalonien men också i Aragonien. Några orter hade helt kollektiviserats, de flesta hade privata inslag vid sidan av kollektiven. På en del håll hade man till och med två kollektiv, ett anarkistiskt, ett socialistiskt. På somliga platser hade en majoritet av bygdens folk, när de övertog de stora godsen i närheten, röstat för att bruka dem som småbruk. I Aragonien utgjordes kollektivet ofta av själva byn. I östra Spanien var kollektiven oftare delföretag, med endast 40 procent av jordbruksbefolkningen organiserad kommunalt. I Andalusien bildades ibland kollektiv på de konfiskerade privata godsen, vilkas storlek och historia gav upphov till andra problem än dem som uppenbarade sig i Aragonien. I själva verket hade större delen av egendomarna i kollektiven tidigare haft medelstor areal, inte varit mycket stora gods, eftersom storgodsens klassiska områden i Estremadura och Andalusien snabbt hade övergått till nationalisterna.

På landsbygden i Katalonien utvidgade vinodlarnas sammanslutning (*rabassaires*) sin organisation till att omfatta alla de självägande böndernas föreningar i ett enda förbund, som det krävdes att alla sådana bönder anslöt sig till. All jord som på något sätt arrenderades övertogs av dem som brukade den. Barcelona var måhända, under krigets första månader, en triumf för den kollektiviserade industrin. Landsbygden i Katalonien var ett hav av småbruk.

Mellan hälften och två tredjedelar av hela landsbygden övertogs under inbördeskrigets första sex månader. Som det tyvärr så ofta sker med revolutionära planer på landsbygden tänkte revolutionärerna snarare i antal hektar än i olika typer av skörd. Det var en svaghet, eftersom — vare sig nu revolutionen eller reaktionen segrar — en vingård i La Mancha, en apelsinodling i Valencias *huerta* (konstbevattnade område) och en fattig gård i Kastilien som odlar lite av varje uppenbart är helt olika företag.

Kollektiven varierade i storlek, mellan ett med 5 000 medlemmar, som till exempel Tomelloso (Ciudad Real) i hjärtat av Don Quijotes land, som ägde vinkällare där över 18 miljoner liter vin kunde lagras, och Villas Viejas (Albacete), som utgjordes av två gårdar som övertagits av omkring tjugo familjer (nittiotvå personer) som arbetade där. Till att börja med tillämpade varje kollektiv en särskild stadga, med regler som skilde sig från plats till plats. Senare godkände en regional anarkistkonferens en mönsterstadga, som alla skulle efterlikna. Ett allmänt redovisningssystem antogs också, och en riksomfattande statistisk avdelning inrättades. Kollektiven skilde sig emellertid också i fortsättningen åt till karaktär och regler. I Aragonien hade en kollektivkongress

lett fram till bildandet av ett regionalt råd, under ledning av Joaquín Ascaso. Fastän det i andra områden skapades råd för annan verksamhet (produktion och ransonering), fanns det i övrigt ingenstans något mäktigt, självständigt, av anarkister lett råd som avvisade all yttre politisk auktoritet.

De flesta kollektiven i byar eller småstäder styrdes av en allians mellan UGT och CNT. Vilka skillnader det än fanns på riksplanet mellan dessa båda organisationer, eller mellan deras ledare, var relationerna goda på mindre orter, under hela kriget. Dessa UGT-medlemmar var huvudsakligen folk som hade gått med i den socialistiska rörelsen 1931 eller 1932 och som hade spelat en mycket betydande roll inom jordbrukspolitiken före kriget. I motsats till socialisterna i städerna förblev dessa landsbygdens socialister tämligen fria från kommunistiskt inflytande. De hade naturligtvis varit revolutionära *caballeristas* under månaderna närmast före kriget.

De lokala föreningarnas ledande medlemmar brukade förklara kollektivet grundat och utnämna de ”delegater” som skulle övervaka arbeten av olika slag — boskap, vin, olja och så vidare, samt också statistik, transport, förvaltning och varuutbyte. När de männen församlades brukade de bilda ett kollektivets förvaltningsråd, bestående av en ordförande, sekreterare, skattmästare och kanske fyra andra medlemmar. På en del håll bildades förvaltningsrådet efter omröstning i en kollektivets generalförsamling. Samme ”delegat” kunde inneha flera befattningar, alltid under förutsättning att han kunde utföra sitt eget arbete på åkerfälten: dessa män var inte, i första hand, yrkespolitiker eller tjänstemän. För att inpränta den saken och påvisa att man inte vann något genom att vara delegat fick medlemmar av förvaltningsrådet ofta sämre betalt än vanliga arbetare: de fick exempelvis i Tomelloso i i pesetas mindre i veckan än de övriga. (Detta är ett tillvägagångssätt som kunde efterliknas under andra förhållanden.) Förvaltningsdelegaten brukade vid årets slut för regionens räkenskapsförare redogöra för import-exportbalansen i kollektivet. överskottet skulle, om det förelåg något sådant, gå till det regionala sparkontot, för att hjälpa kollektiv som inte kunde täcka sina omkostnader. Pengarna kunde också gå till lokalt behövliga nyinköp. Alla som gick med i kollektivet bidrog med sin jord, sina redskap och sina förråd. Långt ifrån alla kollektivmedlemmar var jordlösa personer som hoppades få del av den lokale godsägarens egendom: några småbrukare anslöt sig också. Så till exempel hjälpte Jaime Segovia, en ung advokat i Alcorisa (Teruel), till att organisera kollektivet där, trots att han ägde en blygsam förmögenhet, och jordbrukaren Vidal Cruz, ordförande i rådet i Alcázar de Cervantes, bidrog med ett par hektar av sin egen jord, jämte halva den arealen, som han arrenderade. Alla kollektiv hade sin egen kassa, men inte ens ett framgångsrikt kollektiv hade sannolikt mer än 7 pesetas per medlem till hands i kontanter.

I vilken utsträckning människor tvingades att gå med i kollektiven är svårt att uppskatta. Den kommunistiska pressen uppgav att terror var allmänt förekommande, till och med att ”kända falangister” etablerade sig överallt, under sken av att vara anarkister. I början av år 1937 kunde självägande småbönder fortsätta sin verksamhet utan störande avbrott på de flesta håll, men de var förbjudna att anställa någon, och i varje fall i Aragonien var de också förbjudna att få sina egendomar noterade i jordregistret — ”för att motväga den egoistiska äganderättens anda”. Relationerna mellan självägande bönder (ofta stärkt av medlemskap i kommunistiska partiet) och kollektiven förbättrades under hela år 1937.

Frågan om i vad mån kollektiven var socialt framgångsrika och i vilken utsträckning de förföll till lokala pampars diktatur, lika trångsynta som de människor de hade fördrivit eller dödat, är alltjämt svår att avgöra. Kommunisten Lister var i sina memoarer kritisk mot rådet i Aragonien: han beskrev hur Ascaso anlände till Barcelona i en hel flottilj av stora bilar, hur han togs emot med banketter, medan den genomsnittlige arbetaren i hans område levde ”under ett omänskligt

tyranni, oändligt mycket värre än före den anarkistiska revolutionen". Det räckte att den lokala kommittén angav en bondefamilj för att den skulle likvideras, och de som frågade efter de människor det gällde fick veta att de hade "gått över till fienden". Under tiden för *comunismo libertario*, slutade han, "fick invånarna i Aragonien lära känna terrorn som ett redskap för makt och organiserad brottslighet ... Fienderna till all diktatur upprättade en styrelse som, i fråga om terroristiska metoder, överträffade de reaktionäraste regeringars". Anarkisterna själva medger åtskilliga brister: i Iniesta (Cuenca), exempelvis, tycks individualistas ha varit starka. De människorna var inte kommunister, utan anarkister som var intresserade av fördelning av jorden. Sedan de stora egendomarna hade lagt grunden till kollektivet krävde individualistas att få tre femtedelar av denna jord, jämte cirka hälften av boskapen och jordbruksredskapen. Åttio familjer stannade efteråt kvar i kollektivet, och uppenbarligen hade de framgång — de lånade 13 000 pesetas av regionhögkvarteret — så att antalet samarbetande familjer hade ökat till tvåhundra i slutet av år 1937. I Peñalba (Huesca) blev resultatet mindre tillfredsställande. Till en början, i augusti 1936, blev hela befolkningen, 1 500 personer, medlemmar av kollektivet. Men det var inte populärt, därför att kollektivets främsta uppgift var att skaffa livsmedel åt det i närheten inrättade Durrutiförbandet. Till följd härav meddelade större delen av befolkningen, när de hade samlat tillräckligt mycket mod, eller när de hade förstått att de skulle få kommunisternas stöd, sin avsikt att återkräva sin egendom. En kommission fick i uppdrag att övervaka raseringsarbetet och gjorde det på ett nöjaktigt sätt. Femhundra personer fanns kvar att fortsätta arbetet på kollektivet. Ändå förekommer det ytterligare omnämnanden av "dåliga kollektivister" som, när allt tillhandahölls gratis, försökte hopa ägodelar och sedan sälja dem eller låta dem förfaras. Vad som hände med människor av det slaget är inte alltid fullt klart: i San Mateo (Castellón) och Serós (Huesca) var det uttryckligen föreskrivet att kollektivets generalförsamling kunde utesluta medlemmar för omoraliskt handlande — fastän den befogenheten aldrig utnyttjades. På många håll var förhållandet mellan självägande bönder och kollektivister kyliga och formella, men inte direkt dåliga: i Calanda (Teruel), Buñuels födelseort, hade de skilda kaféer. Slutligen grep i Fatarella (Tarragona) de små jordägarna till vapen mot CNT, som önskade kollektivisera dem, och flera personer dödades innan ordningen återställdes. Men hade Lister, om man tar full hänsyn till hans överdrifter och hans partiskhet, rätt i sitt utdömande av detta experiment? Det är nödvändigt att granska en del andra sidor av problemet, innan man säger sin mening härom.

Den roll kollektivens "generalförsamling" spelade varierade. På en del håll var den ett aktivt organ, där befolkningen under en viss tid var i stånd att styra kollektivets planer och handlande. I Ademuz (Valencia), en förtjusande by uppe på en bergssluttning, sammanträdde generalförsamlingen varje lördag för att diskutera den "framtida inriktningen". I Alcolea de Cinca (Huesca) hölls generalförsamlingar "när de var av behovet påkallade". I Alcázar de Cervantes och i Granadella (Lérida) valde generalförsamlingarna förvaltningsrådet men upprättade sedan föga. Kollektivet i Cervera del Maestre (Castellón) upprättades genom "överenskommelse under ett allmänt möte på stadens torg". Gaston Leval, en fransk anarkist, beskrev sina besök hos sådana generalförsamlingar i Aragonien, där de tillämpade åtgärderna

> tillät befolkningen att lära känna, förstå och andligt inlemma sig själva i samhället, att ta del i skötseln av offentliga angelägenheter och ansvariga uppgifter, så att beskyllningar och spänningar — som alltid uppstår när makten att besluta är begränsad, utan möjlighet till genmäle, till vissa enskilda personer, hur demokratiskt valda dessa än må vara — lyser med sin frånvaro.

Ett betydande ansvar åvilade kollektivens sekreterare, som ofta valts mindre för sitt politiska engagemang än för sin förmåga att läsa och skriva. Så var i ett kollektiv i övre Aragonien sekreteraren en tid universitetsstuderande och son till den lokale *cacique*, Vicente de Piniés, en man som var minister under monarkins tid. (Han inträdde senare i armén, bytte sida mitt under en strid

och blev en av Francos ambassadörer.)

Det är särskilt svårt att fälla ett allmänt omdöme om de anarkistiska kollektivens ekonomiska framgång. Det fanns så många olika former av jordbruk. I några byar gav sig bondefamiljerna till exempel i väg på måndagsmorgnarna för att hela veckan arbeta uppe i bergen med sina getter och får och kom tillbaka först på lördagskvällarna. Den statistik som existerar uppger en ökning av veteproduktionen i Aragonien och mellersta Spanien, kollektivens förnämsta centra, och en minskning i Katalonien och östra Spanien, de självägande böndernas bålverk. Det var ett faktum som anarkisterna tog fasta på: ”Bönder i Kastilien”, skrev en viss N. González, ”här har ni avgörande bevis för att bondekollektivet inte är någon galenskap: det är det system ... där produktionen är störst. Detta är den rätta vägen att gå, kära kamrater ...” Tyvärr förhöll det sig så, att även om veteproduktionen ökade, orsakade ändå den allt större konsumtionen på produktionsorten, transport- och distributionssystemens förfall, det ökade antalet flyktingar och den större efterfrågan på livsmedel som nationalisternas blockad gjorde oundviklig, en brist på livsmedel i alla republikens städer, med undantag för Valencia.

Ibland finns enskilda kollektivs räkenskaper tillgängliga. Nedanstående tabell gäller Almagro, en stad i La Mancha med cirka 8 000 invånare, inte långt från Ciudad Real, ett av vinindustrins stora centra. (En *fanega* är ett rymdmått för torra varor, 55,5 liter. *En arroba* är lika med 18,2 l.)

	Tillgångarnas värde 1 september 1936		Tillgångarnas värde 2 oktober 1937	
Tillgångar				
Mulåsnor	68 080	pesetas	91 150	
Svin	19 750		26 700	
Får	70 000		74 000	
Jordbruksredskap	140 500		150 405	
Vägförbättringsredskap	—		4 969	
Snickeriarbeten	—		5 125	
Kontanter	—		4 336:	74
Summa	298 330		356 686	
Produktion				
Korn	3 400	fanegas	5 955	fanegas
Vin	500	arrobas	2 050	arrobas
Olja	600	arrobas	1 700	arrobas
Råg	80	fanegas	139	fanegas
Ärtor	60	fanegas	310	fanegas
Vete	1 700	fanegas	900	fanegas
Majs	35	fanegas	—	
Algarrobilla (baljväxter)	160	fanegas	335	fanegas
Yeros (fodervicker)	70	fanegas	30	fanegas
Kikärter	4	fanegas	20	fanegas
Haba (bondbönor)	20	fanegas	160	fanegas
Produktionens värde	100 953	pesetas	158 726	pesetas
Tillgångarnas och produktionens sammanlagda värde	298 330 100 953		356 686 158 726	
	399 283	pesetas	515 412	pesetas
Import till kollektivet 1936-37:			375 577 : 84	pesetas
Export från kollektivet 1936-37:			371 242 : 10	pesetas
Skillnad:			4 335 : 74	pesetas

Värdeskillnad mellan åren 1936 och 1937: 116 129 pesetas

Dessa siffror ger vid handen att staden Almagro knappast höll jämna steg med inflationen i republiken, som också på landsbygden måste ha varit något i närheten av 30 procent mellan de nämnda tidpunkterna. Den anarkistiske reporter som besökte staden för veckotidningen Campo Libres räkning konstaterade också tämligen skarpt att kollektivet, trots att det tydligen klarade sig bra, borde försöka att göra besparingar — inte för sig självt, men för andra mindre lyckligt lottade i regionen. Kollektivet i Almagro tycktes ha glömt att det utgjorde en del av en sammanslutning. Kamraterna i förvaltningsrådet i Almagro var alltför högmodiga. Ändå — och det var tydligen något som då kunde sägas om styrelsemedlemmarna i mycket få kollektiv — rökte eller drack ingen av dem. I denna stad förekom en anomali: en anarkistisk kvarn, skött av arbetarna, som inte desto mindre inte utgjorde en del av kollektivet. Dess produkter var av tre kvaliteter, beskrivna i arbetsordning såsom ”FAI”, ”CNT” och ”AIT”. (Den sistnämnda förkortningen står för *Alianza internacional de trabajadores*.) Kollektivet bestod av 300 familjer som, under året mellan 1 september 1936 och 31 augusti 1937, vardera konsumerade drygt 180 liter olivolja, 90 kg potatis och omkring 360 kg bröd. Cirka 430 liter vin per familj dracks det året — en blygsam mängd, kan det tyckas, under den revolutionära frihetens första år. Kyrkan hade förvandlats till en snickarverkstad. Staden var känd för sin avsaknad av ”bråkiga kommunister” och för goda relationer mellan partierna. Stadsfullmäktige fortsatte att existera, och anarkisterna innehade sex platser av femton.

Lönerna varierade från kollektiv till kollektiv, och normen var att ju rikare kollektivet var, desto bättre betalda var dess arbetare. Det var en ironisk, om än tvivelsutan oundviklig följd av drömmen om full frihet. Å andra sidan var på många orter en smula olja, vin, bröd, till och med kött gratis, jämte hyra, elektriskt ljus (då sådant fanns), frisörens tjänster, läkarkonsultationer och mediciner. Lönerna varierade vanligen i enlighet med familjens storlek, eller behov. Som vi har sett avskaffades pengar helt på många platser, men på de flesta infördes efter några månader antingen en ersättning för dem, i form av anvisningar (*vales* eller *bonos*), eller också kom de tillbaka på nytt som en ”sedvanlig lön”, som på andra håll. Så till exempel utbetalades lönerna i Graus (Huesca) först såsom anvisningar; vid slutet av månaden ersattes de av ort, uppdelade i poäng; sedan återinfördes pesetan, på grund av stadens betydelse i trakten, vid en korsväg; och slutligen utfärdade kommittén en lokal valuta för bruk inom samhället, med olika avlöningar beroende på behov.

På ett fåtal platser, i synnerhet avlägset belägna, där dåligt väder kunde väntas förorsaka brister under vintern, tilläts kollektivmedlemmarna att hålla ett fåtal egna djur: i Piedras Menares (Guadalajara) betydde detta arton kycklingar och tre getter. På andra ställen inrättades kommunala matsalar, där ungkarlar kunde äta gratis, tillfälliga gäster för en peseta.

Statistiken pekar ibland på en verklig ökning av produktionen, som till exempel i fråga om kollektivet i Miralcampo, organiserat nära. Guadalajara, på jord som tidigare tillhörde greve de Romanones. Siffrorna där var följande:

	1935-36		1936-37	
Vete	3 000	fanegas		7 000 fanegas
Korn	500	fanegas		2 000 fanegas
Vin	3 000	arrobas	över	4 500 arrobas
Meloner	värde	196 000 pesetas	värde	300 000 pesetas
Lusern	värde	80 000 pesetas	värde	300 000 pesetas

En del radikala förbättringar dikterades också, eller möjliggjordes av krigets krav, och kanske

också av kollektivmedlemmarnas önskan att bevisa sitt systems överlägsenhet över alla andra. Ideligen kom rapporter om nya mönsterjordbruk för svinuppfödning, nya kvarnar, nya vägar. Jorden brukades ofta rationellare än före kriget, med utökad konstbevattning, förnuftiga produktionsändringar genomfördes, hygienen förbättrades, uthus byggdes. Många kollektiv köpte nya jordbruksmaskiner. Skolornas antal ökade, och både ungdomens och de vuxnas kunskapstörst släcktes åtminstone delvis, i ombyggda kloster och palats, av nya skollärare som själva fann studierna svåra.

För otaliga arbetare innebar naturligtvis frånvaron eller, i vissa fall, enbart detta att den gamla härskarklassen hade dragit sig tillbaka, eller dött, att prästerna försvunnit, jämte det traditionella katolska levnadssättets hela komplicerade apparat, och allt som följde med den, som kvinnoförtrycket — allt detta innebar en ständigt upplivande faktor, som kompenserade många av de försakelser kriget gav upphov till. Det traditionella livet i Spanien hade så ofta, i Kastiliens eller Aragoniens småstäder, varit utomordentligt inskränkt. Nu tycktes fönstren åtminstone ha öppnats. Arbetarnas erövring av makten hade skapat problem, men mycket av det gamla livets tristess hade försvunnit, i ett överflöd av slagord, uppmaningar att arbeta hårdare, revolutionssånger, gamla sånger som skrivits om med modern text, radioprogram och kommittésammanträden, som i varje fall gav illusion av att det fanns ett politiskt liv som det var möjligt för alla att bli delaktiga av.

Från regeringens synpunkt var den främsta praktiska nackdelen med kollektiv att de inte betalade någon skatt, och fastän anarkisterna sade att de ”bedömde det såsom en helig plikt att föra livsmedel direkt till fronten”, kom dessa med ojämna mellanrum, så att man inte kunde räkna med dem, och ofta var de fördärvade. Inte heller kunde man, trots närvaron av socialister i många förvaltningsråd, lita på att kollektiven genomförde de av regeringen givna direktiven.

I december 1936 var de högre tjänstemännen i jordbruksministeriet, från ministern nedåt, kommunister. (Castro Delgado hade lämnat Femte regementet för att bli generaldirektör för jordbruksreformen, och generalsekreterare var en annan kommunist — Morayta Núñez.) Detta fick till följd att många lantarbetare tog för givet att härskarklassen, trots att den var ny, faktiskt var densamma som förut, i alla verkligt viktiga avseenden.

Kollektivens öde om landet hade haft fred är svårt att bedöma. Ty själva förhandenvaron av krig och av de andra revolutionära partierna — hur förbryllande båda än syntes för anarkisterna — kan ha svarat för en del av den framgång kollektivet fick. Kriget vidmakthöll känslan av samhällsnytta. Samtidigt innebar regeringens och kommunisternas stöd åt småbrukarna att sådana personer i allmänhet var säkra på en bundsförvant vid behov, från hösten 1936 och framåt i tiden: det lokala byförvaltningsrådet kunde inte gå alltför långt för att skrämma enskilda personer till att ansluta sig eller foga. sig. (Den kommunistiske jordbruksministern höll en mängd tal, där han lovade den självägande bonden att dennes intressen skulle tillgodoses av kommunistpartiet, och budskapet gick fram: som det tidigare påpekats sades närmare en tredjedel av partimedlemmarna vara jordägande bönder i februari 1937.)

Den enda möjliga allmänna slutsatsen är att den kollektiva erfarenheten skulle ha varit en framgång eller ett misslyckande beroende på om dess ledare var i stånd att, i fredstid, acceptera den permanenta förhandenvaron av och samarbeta med staten och privata jordägare, och om staten och de privata jordägarna kunde ha förmått sig att godta sådana företag som dessa spanska kibbutzer, jämsides med konventionella sociala och ekonomiska företag. En del anarkister, som Horacio Prieto, tänkte i sådana banor, och några började också inse att sammansmältningen av, säg tjugofem eller femtio diversehandelsföretag till ett stort kollektivt varuhus, något som ibland hände, inte nödvändigtvis var en social fördel. Avskaffandet av privata låssmeder, skomakare,

möbelrenoverare och finsnickare ledde ofta till att dessa väsentliga hantverk helt och hållet försvann. Och vad skulle ske för att garantera, att rika kollektiv överlämnade sitt produktionsöverskott till förmån för fattiga sådana, och hur skulle styrelserna på landsbygden ha säkerställt att gödningsämnen, maskiner, kredit och tekniskt bistånd som det spanska jordbruket var i behov av verkligen anskaffades, vem som än stod i ledningen för det? Följaktligen är alltför många frågor obesvarade för att man skall kunna säga, att dessa jordbruksföretag var framgångsrika, kort och gott. Ändå är det uppenbart att de gav röst åt entusiasmen bland många fattiga, men engagerade, män och kvinnor. De förtjänade varken kommunisternas förakt eller nationalisternas brutalitet, även om hänsynslösheten och den inbillade storvulenheten hos några av anarkistledarna, som Joaquín Ascaso, minskar den sympati man annars kunde ha hyst för de idealistiska självlärda människor som arbetade i systemet.

33. Den nationalistiska blockaden — tyskt och italienskt erkännande av nationalisterna — det spansk—italienska avtalet av den 28 november — Spanien inför Nationernas förbund — Abraham Lincolnbrigadens begynnelse — kontrollplanen för nonintervention — embargolagen i USA — Mar Cantábrico

Striderna kring Madrid under vintern 1936-37 var internationella händelser lika mycket som spanska. Ändå talade diplomaterna som om noninterventionen kunde fås att fungera. Så hade Majskij, den ryske ambassadören i London (”på sätt och vis en andra regeringstrogen ambassadör i London”) den 12 november lyckligtvis lagt märke till att ”efter veckor av planlöst kringirrande har vår kommitté ... utarbetat en plan för mer eller mindre effektiv kontroll av noninterventionsöverenskommelsen”. Ty den dagen godkändes en plan, framlagd av lord Plymouth, att avslöja brott mot avtalet genom att placera observatörer vid spanska gränser och i spanska hamnar. Portugal, Tyskland och Italien hävdade att kontroll från luften borde inbegripas, innan planen kunde föreläggas de båda stridande parterna i Spanien. Det så gott som omöjliga i detta antydde att dessa länder var angelägna att förlänga underhandlingarna, snarare än att nå en uppgörelse. Hela denna tid rapporterade den tyske konsuln i Odessa och tidningskorrespondenter i Istanbul skeppningen av vapen från Ryssland.

Skeppningen av ryskt militärt bistånd noterades givetvis av andra konsuler än den tyska. Den 15 november meddelade Eden i underhuset rakt på sak att det fanns länder som ”mera kunde förebrås för brott mot noninterventionen än Tyskland och Italien”. Den 17 november stod Eden också inför ett nytt problem. Nationalisterna förklarade att de hade för avsikt att förhindra att krigsmateriel nådde republiken och att de, för att åstadkomma det, skulle hejda och visitera fartyg ute på öppna havet. Nu kunde brittiska fartyg, enligt internationell lag, föra vapen till Spanien från utländska hamnar, och de kunde begära hjälp av flottan om de hindrades, så vida inskridandet inte skedde på spanskt territorialvatten, dit flottan icke hade rätt att följa dem. Den brittiska regeringen betrakade sådana handelsfartygs handlingar ”stå i strid mot andan, om än inte mot bokstaven” i noninterventionsavtalet. Flottan ville inte skydda handelsfartyg som sysslade med sådant. Om det vore erkänt att Franco hade krigförande parts rättigheter i inbördeskriget, skulle ingripandet vara lagligt. Fastän den brittiska regeringen skulle ha velat göra ett sådant erkännande (den trodde att det lättare skulle hålla England utanför konflikten), motsatte sig fransmännen det. Eden önskade varken hjälpa Franco eller stöta sig med Frankrike. Men han skulle gärna ha ”visat tänderna i Medelhavet”. Den 22 november talade de flesta ministrarna för krigförande makts rättigheter, men Eden protesterade. Eden segrade, och ministären beslöt att låta flottan skydda brittiska fartyg med vanlig last men att förbjuda brittiska fartyg att frakta vapen. Amiralitetet hade faktiskt den 20 november meddelat brittiska örlogsfartyg att båda de spanska flottorna kunde hejda handelsfartyg och leta efter vapen. Eden fick inte den ordern upphävd förrän den 25 november. Det var tur för den brittiska regeringen att detta inte läckte ut till pressen.

Innan denna utveckling hade kunnat smältas meddelade Tyskland och Italien sitt erkännande av nationalisterna som Spaniens regering. Franco mottog den nyheten genom att beskriva Tyskland och Italien, jämte Portugal och det nationalistiska Spanien, som bålverk för kulturen, civilisationen och kristendomen i Europa. ”Detta ögonblick”, tillade han, med ett för honom ovanligt översvallande uttryck, ”markerar livets höjdpunkt i världen.” Detta var den 18 november. Dagen innan hade Tyskland och Japan bekräftat sin vänskap i antikominternpakten, till skenet riktad mot kommunismen men i realiteten en offensiv militärallians. Italien anslöt sig ett år senare. Den 24 november besökte poeten Robert Graves, tidigare (som Bernanos) bosatt på Mallorca, Churchill för att be honom gå skarpt till rätta med tysk och italiensk politik i västra Medelhavet. Churchill sade: ”Båda sidorna har sölat sina händer i blod. Ni önskar intervention?

Landet skulle inte tåla det.” Graves svarade: ”Inte intervention i bemärkelsen ta parti ... men att trygga brittiska intressen i Medelhavet.”

Men situationen var farlig, för den 21 november hade en italiensk ubåt gått med i striden och torpederat den republikanska kryssaren *Miguel de Cervantes*, utanför Cartagena. (Den sjönk inte, men på grund av bristen på lämplig torrdocka i republikanernas ägo blev den inte reparerad förrän år 1938.) Den 27 november meddelade den italienske ambassadören i Paris sin amerikanska kollega, Bullitt, att Italien inte skulle upphöra att stöda Franco, även om Ryssland skulle överge republiken — ”eftersom Francos effektiva styrka är otillräcklig för att sätta honom i stånd att erövra hela Spanien”. Mussolini satsade allt på en seger för Franco. Han hade nyss skickat Anfuso, Cianos främste sekreterare, och chefen för den militära underrättelsetjänsten, överste Roatta, till Franco för att föreslå att Italien skulle sända en division svartskjortor att kämpa i Spanien. I gengäld önskade han att Franco skulle stödja Italien i dess medelhavspolitik. Handelsförbindelserna skulle göras så gynnsamma som möjligt. Den 28 november gick Franco med på detta arrangemang, utan entusiasm, och svartskjortorna började utrustas. Vid den tidpunkten hade Italien till Franco levererat omkring 50 lätta Ansaldo-Fiatstridsvagnar, 50 artilleripjäser, omkring 24 Fiatjaktplan, 19 bombplan Savoia 81 och några lätta bombplan Romeo 37. (IMAM Ro. 37 b, som var det sistnämnda flygplanets fulla beteckning, var ett mångsidigt användbart plan, med 320 km i timmen som högsta hastighet på 6 000 meters höjd. Det användes för spaning, lätt bombning, kulspruteeld på låg höjd, men även för flygfotografering.) Stridsvagnsspecialisterna, som hade varit i verksamhet från den 21 oktober till den 26 november, anknutna till främlingslegionen, hade nu tagits hem, de flesta av dem. De lämnade efter sig en tämligen demoraliserad skara italienska piloter under befäl av kapten Fagnani, såsom de enda italienare som faktiskt kämpade för Franco. Men den återstående materielen fanns fortfarande där. Fagnani gav till och med order om att det nationalistiska flygarässet Angel Salas Larrazábal skulle arresteras, när han vägrade att lyda en order att inte flyga över fientligt territorium i en Fiat. Salas led ingen skada härav, men många italienska piloter hade dödats och deras flygplan förstörts av ryssarna vid denna tidpunkt.

Under tiden anlände den förste tyske chargé d'affaires hos den nationalistiska regeringen till Burgos. Det var general von Faupel, armékårsbefälhavare under första världskriget, organisatör av frikårer därefter, som hade tillbringat större delen av 1920-talet med att hjälpa till med omorganisationen av arméerna i Argentina och Peru. Han var ivrig nazist, talade flytande spanska, då han sedan år 1934 hade varit chef för det tyska ibero-amerikanska institutet, och var mycket illa omtyckt av det tyska utrikesministeriet. Hitler hade sagt åt honom att inte befatta sig med militära frågor, och han tog med sig en man för att bedriva propaganda och en för ”organisation av Falangen”. Ända från början var han och hans hustru — ”fet, intelligent och moderlig” — impopulära bland de spanska ledarna. Faupel, å andra sidan, fann Franco ”sympatisk” men ”ur stånd att mäta sig med situationens krav”. General Faupel var antireligiös och avskydde den spanska överklassen — han trodde att endast en man av enkel härkomst kunde göra en fascistisk revolution. Följaktligen umgicks hans stab med och uppmuntrade Falangens mera radikala medlemmar, särskilt Manuel Hedilla. Faupel ville att Hitler skulle genomföra ett antibolsjevikiskt korståg, i Spanien och på andra håll, men Hitler hade talat om för honom att Spanien var ”en läglig historia av underordnad betydelse, som sysselsatte stormakterna och lämnade Tyskland fria händer att fullfölja sina syften i öster”.

Faupels första rapport till Berlin gick ut på att kräva (general von Sperrle, Condorlegionens chef höll med om detta) att Tyskland nu antingen skulle låta Franco sköta sina egna angelägenheter eller också sända ytterligare styrkor. En kraftig tysk division och en italiensk var allt som behövdes. En koncentrerad stridsstyrka på 15 000 till 30 000 man kunde, sade han, lätt bryta

igenom de republikanska linjerna med överväldigande kraft och därmed vinna kriget. Dieckhoff i utrikesministeriet varnade för detta, hävdade att mer än en tysk division skulle behövas och att, om sådana styrkor sändes, Tyskland och Italien skulle utsätta sig för samma hat som Frankrike hade blivit föremål för i Spanien 1808. Och inom kort skulle Tyskland och det nationalistiska Spanien bli tvungna att överväga frågan om betalning, om tysk lystenhet efter spanska malmer och andra varor. Ett protokoll som utsträckte det gällande handelsavtalet till den 31 mars 1937, och som föreskrev nya förhandlingar före den tidpunkten, undertecknades faktiskt på 1936 års sista dag av Faupel och en tjänsteman från den nationalistiska diplomatiska byrån.

Dessförinnan föreslog Delbos, som fruktade att Italien stod i begrepp att anfalla Barcelona och som var medveten om att tysk hjälp till Franco eventuellt skulle betalas med mineral, Eden att de skulle anmoda Tyskland, Italien och Ryssland om en ”gentlemen's agreement” att upphöra med vapenförsäljningen och sedan medla i Spanien. Delbos bad också om R00sevelts stöd. Bullitt tog, när han fick denna begäran, tillfället i akt att varna Delbos för att ”inte grunda sin utrikespolitik ... på förväntningarna att Förenta staterna någonsin mer skulle sända trupper eller örlogsfartyg eller strömmar av ammunition och pengar till Europa”. Noninterventionskommittén kom under tiden, den 2 december, överens om (Portugal avstod) att lägga fram lord Plymouths kontrollplan för de båda spanska parterna.

Den 4 december närmade sig Frankrike och England officiellt Tyskland, Italien, Portugal och Ryssland i frågan om medling. Eden föreslog att de ”sex närmast berörda makterna” skulle kunna kräva ett vapenstillestånd, sända en kommission till Spanien och, efter en folkomröstning, skapa en regering under ledning av män som hållit sig utanför inbördeskriget, sådana som Salvador de Madariaga, som Eden hade lärt känna och respektera i Genéve. Madariaga hade varit Spaniens representant under republikens sista år och tjänsteman i NF:s sekretariat.

Det fanns nu alltså tre engelsk—franska planer för ett förbättrande av inbördeskrigets tillstånd: kontrollplanen, medlingsförslaget och ett förslag framlagt av lord Plymouth i noninterventions-kommittén att i första hand hejda frivilliga från att resa till Spanien. Den 6 december träffades Mussolini, Ciano och de italienska stabscheferna för att planera nästa stadium av sin hjälp till Spanien — medan de antogs åtminstone överväga dessa upplysta tankegångar. Den allestädes närvarande Canaris var också med, för att meddela italienarna att den tyska regeringen önskade begränsa deltagandet i Spanien i förhållande till Italien. Det tyska krigsministeriet hade fattat beslut mot Faupels förslag att sända fullständiga enheter till Spanien. Eftersom Italien hade utsikter att göra diplomatiska vinster, var det förvisso Mussolinis sak att ge Franco mer hjälp än Tyskland hade råd med. Dagen därpå, den 7 december, fick överste Roatta högsta befälet över alla italienare i Spanien, och en ”spansk byrå” inrättades i det italienska utrikesministeriet för att planera detta nya engagemang. De båda diktaturernas marinstaber sammanträdde också i december och kom överens om att Italien i allmänhet skulle verka för Franco i Medelhavet och Tyskland koncentrera sig på Atlanten.

Den to december lade Álvarez del Vayo, till Litvinovs förtret (han avrådde från att föra den spanska frågan inför NF), fram republikens sak inför folkförsamlingens råd i Genéve. Han kunde knappast ha väntat sig att NF, efter så många uraktlåtenheter att handla kollektivt, skulle visa någon beslutsamhet i fråga om Spanien, men frågan kom åtminstone upp på dagordningen. Álvarez del Vayo krävde att NF skulle uttala en förkastelsedom över Tysklands och Italiens erkännande av rebellerna. Han påpekade att utländska örlogsfartyg hade angripit handelsfartyg i Medelhavet, att otaliga moriska trupper hade utnyttjats, att kriget i Spanien utgjorde en allmän fara för freden och att noninterventionspakten var ineffektiv. Till slut uppmanade rådet dem av NF:s medlemmar som satt med i kommittén i London att göra sitt yttersta för att trygga

noninterventionen samt rekommenderade medling. Fastän Ryssland och Portugal förklarade sig villiga att stödja varje rimlig medlingsplan, sade Tyskland och Italien, under det att de erbjöd sitt stöd, att de ansåg det osannolikt att tanken skulle accepteras av någondera parten. De fick rätt: spanska nationalistiska och republikanska tidningar avvisade båda medling, i sina ledare. Medlingsplanen förkastades, och Eden och Delbos fullföljde i stället ihärdigt sina mindre anspråksfulla planer. Republiken godtog i princip kontrollplanen den 16 december, varvid den samtidigt lade fram sina välkända åsikter om noninterventionen och förbehöll sig rätten att avvisa planen efter närmare granskning. Nationalisterna svarade, den 19 december, med att ställa frågor. De togs i övervägande av noninterventionsordförandens underutskott den 22 december, i en atmosfär av fruktan inför den nya möjligheten av ett allmänt krig.

Denna oro orsakades av meddelandet att de första 3 000 svartskjortorna anlänt till Cádiz, av den spanska republikens uppbringande av det tyska fartyget *Palos*, destinerat till det nationalistiska Spanien och av att nationalisterna sänkte ett ryskt förrådsfartyg, *Komsomol*. I Paris hade Delbos ett allvarligt samtal med Welczeck. Frankrikes folk önskade en överenskommelse med Tyskland, sade han. Sättet att nå den var samarbete i Spanien. På julafton 1936 yrkade de engelska och franska ambassadörerna i Berlin, Rom, Moskva och Lissabon, över huvudet på noninterventionskommittén, på det brådskande behovet av att förbjuda frivilliga från början av januari. François-Poncet i Berlin tillfogade att frågan tidigare inte hade synts viktig nog för Frankrike för att rättfärdiga ett sådant ingrepp i den personliga friheten. (Tyskarna trodde att engelsmännen bara ville tillgodose sina handelsintressen i Spanien.) Utsikterna till att detta skulle leda någonvart förbättrades emellertid knappast när Blum fick försäkringar av den italienske ministern, att en period av italiensk—fransk vänskap kunde inledas endast om han gick med på att Franco installerades i Spanien. Men Mussolini hatade Hitler, tillade diplomaten, kanske sanningsenligt, och längtade efter ett tillfälle att bryta med honom. En utvidgning av denna positiva eftergift sågs i den engelsk—italienska ”gentlemen's agreement” av den 2 januari 1937. Den bekräftade Spaniens oberoende och dess fria passage genom Medelhavet. Men nyheterna om ytterligare italienskt stöd åt Franco satte stopp för varje tanke att denna överenskommelse skulle betyda särskilt mycket. ”Det verkade bara alltför sannolikt”, tänkte Eden senare, ”att Mussolini hade utnyttjat våra förhandlingar som ett kamouflage för sin vidare intervention.”

”Beväpnade turister”, som Winston Churchill kallade dem, *commis-voyageurs en idéologie*, handelsresande i ideologi, med överste Morells ord, den franske militärattachén i Madrid, begav sig nu tvivelsutan i skaror till Spanien. Den 15 januari anlände en andra expedition, omfattande 3 000 italienska svartskjortor och 1 500 tekniker, till Cádiz. Il Duce ville ha sina italienare i Spanien till ära för Italien, och därför ville han inte att de skulle inmängas i spanska förband, som Franco gjorde. Franco gav motvilligt vika, en tid. I mitten av januari uppgick det sammanlagda antalet italienare i Spanien till 17 000. (Det italienska flygministeriet konstaterade den 23 januari att ”Italien i januari hade 21 11 piloter, 238 'specialister', 777 markofficerare, 995 underofficerare och 14 752 man”.) Dessa trupper fick två uppsättningar löner: 2 pesetas per dag av Franco, 20 lire per dag av Mussolini. I Rom uppgavs dock andra löner, för att locka frivilliga: 25 pesetas per dag och en försäkring på 20 000 lire. (Betalningen var alltså över 175 lire i veckan, medan en murare i Rom bör ha fått omkring 150 lire. Timlönen för lantarbetare i Italien var 11 lira.) Rekryteringsbyråer för frivilliga till Spanien sattes nu upp i Italiens större landsortsstäder, särskilt i fattiga områden som Bari, Cagliari och Neapel. (Det fanns också i hemlighet arbetande kommunistiska rekryteringsagenter i Italien, för de internationella brigaderna.) Men inte bara det, utan tjänstemän vid de italienska järnvägarna skickades till Spanien för att reorganisera de järnvägar som erövrats av Franco. Tyskarna i Spanien uppgick alltjämt till 7 000. Alla fick sin betalning uteslutande från Berlin.

På år 1936 sista dag beräknade den amerikanske generalkonsuln i Barcelona att 20 000 frivilliga till republiken hade anlänt med tåg från Frankrike sedan oktober, att 4 000 hade rest igenom Barcelona och Albacete mellan jul och nyårsafton, medan i Moskva, den i januari 1937, sjutton ryska piloter utnämndes till ”Sovjetunionens hjältar” för ”svåra uppdrag i statens tjänst” — det vill säga för sitt arbete i Spanien. Kriget förde alltså fler och fler människor till Spanien, från alla håll. Hela tiden kommenterade Ryssland inte offentligt sitt bistånd till Spanien, men stridsvagnarna och flygplanen lade givetvis alla observatörer märke till.

Den första organiserade gruppen på nittiosex amerikaner som anmälde sig som frivilliga till det republikanska Spanien lämnade New York den 26 december. De anlände den 6 januari till sin bas i Villanueva de la Jara, nära Albacete, på La Manchas flacka slätt, som med sin kalhet och blåst påminde två man från Wisconsin om deras hembygd. Eftersom de åtföljdes av ett antal kubaner, kom de snart i förtrolig kontakt med invånarna. Kubanerna hade som befälhavare Rudolpho de Armas, i sällskap med den erfarne kommunistledaren Joaquín Ordóqui, som senare, under Fidel Castro, skulle gå ett mycket märkligt öde till mötes. Bland kubanerna fanns en ungdomlig kommunist, Rolando Masferrer, efteråt beryktad som politisk gangster och senator. Bland andra kubaner befann sig cirka sextio medlemmar av den mördade arbetarledaren Antonio Guiteras' halvmilitära organisation *Joven Cuba*. En förteckning över kubaner som kämpade i Spanien skulle också omfatta många av dem som dominerade denna ös gangsterpolitik mellan 1933 och 1959.

Det var i själva verket ett brott mot amerikansk lag att en amerikan gick med i en annan stats armé. Men det gällde inte amerikaner som anmälde sig som frivilliga utomlands, bara dem som rekryterades på amerikansk mark. Från den 11 januari stämplades amerikanska pass vanligen ”Icke giltiga för Spanien”. Dessa mäns pass har måhända spelat en lika stor roll i historien som männen själva. Ty NKVD lade sig till med pass som tillhörde många döda (och några levande) medlemmar av internationella brigaden, och de sändes till Moskva. Så försågs de med nya innehavare, som reste till Amerika som, till synes, omvända medborgare. En av dessa var förmodligen katalanen Mercader, Trotskijs utpekade mördare. Men ogiltighetsstämpeln betydde föga, eftersom de frivilliga alltifrån Paris kunde tas om hand av brigadernas nu väl etablerade organisation. Inga åtal väcktes faktiskt någonsin mot medborgare i Förenta staterna som reste som frivilliga till republiken.

Det amerikanska ”moraliska embargot” på försäljning av krigsmateriel till Spanien hade i stort sett varit effektivt, trots att en del amerikanska varor nådde Spanien via Mexico. Den 28 december ansökte Robert Cuse, en naturaliserad lett tillhörande det så kallade Vimalertbolaget i Jersey City (förmodligen var han anställd av ryska regeringen), om licens att utskeppa flygplan, flygplansmotorer och andra delar till ett värde av 2 775 000 dollar till den spanska regeringen. Utrikesministeriet måste bevilja licensen men beklagade att ett amerikanskt företag hade hävdat sina lagliga rättigheter mot regeringens policy. Cuse, som med rätta fruktade att den amerikanska regeringen snabbt kunde skrida till handling för att förhindra skeppningen, började omedelbart ta ombord sina varor i det spanska handelsfartyget *Mar Cantábrico*. Presidenten vidtog under tiden anstalter för att senator Pittman och medlemmen av representanthuset McRenynolds skulle genomdriva beslut om förbud av utförsel av vapen till Spanien i kongressens båda hus, när de åter samlades den 6 januari. (Det beslutet fattades uppenbarligen utan diskussion med regeringen. Inrikesministern konstaterade: ”Jag är säker på att det skulle ha förekommit opposition mot den här saken, om den hade lagts fram för allvarlig debatt inför regeringen.”)

Samma dag var det, i senaten, endast senator Nye som motsatte sig resolutionen. Han hävdade att embargot var orättvist, eftersom det skadade republiken mer än nationalisterna. Flera ledamöter

av representanthuset kritiserade det också. Men senaten antog den nya lagen med röstsiffrorna 81 mot o, och representanthuset med 406 mot 1. Reservanten, Bernhard, förklarade att lagen var hycklad neutralitet, då dess verkan var ”att avskräcka det demokratiska Spanien från dess legitima internationella rättigheter, vid en tidpunkt då det överfölls av fascisthorderna”. Men ett tekniskt fel i senaten gjorde att resolutionen inte blev lag förrän den 8 januari, och den 7 lämnade *Mar Cantábrico* i all hast New York, dock med bara en del av Cuses last.

Detta var inte slutet på äventyret. Två amerikanska piloter, Bert Acosta och Gordon Berry, som hade flugit för republiken under hösten, för den höga lön som då erbjöds, påstod att man var skyldig dem i 200 dollar för deras tjänster. De övertalade kustbevakningen att delge kaptenen på *Mar Cantábrico* en stämning i Long Islandsundet. (Den spanske generalkonsuln i New York förnekade senare att man var skyldig dessa män några pengar. Acosta var en berömd flygare, som tillsammans med amiral Byrd hade flugit över Atlanten med America, år 1927.) Men stämningen visade sig gälla enbart Prietos egendom. Därför styrde *Mar Cantábrico,* eskorterad av en av kustbevakningens båtar och ett flygplan bort till tremilsgränsen (för den händelse vapenembargot skulle bli lag snabbare än beräknat), kurs mot Vera Cruz i Mexico, där hon tog ombord mera last och avseglade till Spanien. Fastän fartyget då var maskerat såsom brittiskt, prejades det i Biscayabukten av den nationalistiska kryssaren *Canarias,* och varorna ombord beslagtogs. Spanjorerna i besättningen avrättades. Senator Nye anklagade senare ägarna av ett rederi i New York för att spionera för Francos räkning och för att ha varit orsak till att *Mar Cantábrico*s uppbringades.

Franco förkunnade att president Roosevelt i fråga om embargolagen hade uppträtt som en ”verklig gentleman”. Tyskarna lovordade också lagen. Amerikanska kommunister protesterade, och det gjorde också många liberala intellektuella i Förenta staterna. Lagen gällde inte olja. Presidenten ombads ivrigt av liberaler att åtminstone förklara att det rådde krigstillstånd, på grund av närvaron av så många utländska trupper i Spanien. Därför, påyrkade liberalerna, borde neutralitetslagen av år 1935 tillämpas — varmed all export av krigsmateriel till Tyskland och Italien skulle förhindras. R00sevelt övertalades av Cordell Hull till att tro, att ett sådant tillkännagivande kunde öka sannolikheten av ett allmänt krig. Han avstod därför från denna åtgärd. En del amerikansk utrustning nådde emellertid faktiskt fram till Spanien, via både Tyskland och Ryssland, så till exempel stridsvagnen T-26, som var försedd med en 40 mm kanon, vilken till en början tillverkades i USA och såldes till Ryssland. Cuses öppna utmaning av den amerikanska regeringen gjorde det besvärligt för andra i Nordamerika (exempelvis den republikanske ambassadören i Mexico, Félix Gordón Ordás) att mera i hemlighet anskaffa vapen i USA.

Den 5 januari besvarade Portugal, och den 7 januari Tyskland och Italien det engelsk—franska förslaget om frivilliga. (Ryssland hade lämnat ett jakande svar den 27 december.) Den tyska noten hade Hitler personligen skrivit utkastet till. Vad tjänade det till att undvika noninterventionskommittén? Var det inte orättvist att komma med ett sådant förslag nu, när den republikanska sidan var så välförsedd med utländska frivilliga? Men Tyskland önskade samarbeta, förutsatt att planen blev effektivt kontrollerad. Eden föreslog därför den brittiska regeringen att man skulle erbjuda flottans tjänster för övervakning av hamnar runt den spanska kusten, och att man skulle få rätt att undersöka. Baldwin, som före diskussionen hade gillat Edens idé, gav honom inget stöd. Hoare, sjöministern, kritiserade Eden hårt och sade: ”Vi närmar oss en punkt där vi, som nation, försöker hindra general Franco från att segra.” Hoare gjorde ”allehanda tekniska invändningar” för att kullkasta Edens plan: den spanska kusten var alltför lång, alltför många fartyg skulle behövas och flottans reserv måste inkallas. Andra ministrar intog samma hållning, och regeringen bemyndigade endast Eden att gå vidare med en internationell, inte en

engelsk noninterventionsplan. Det Eden beskrev såsom ett ”stympat förslag”, längs dessa linjer, avlämnades den to januari. Följaktligen hade ett utmärkt tillfälle till verklig noninterventionskontroll gått förlorat. Enligt ett dokument som utdelades till regeringsmedlemmarna den 8 januari stod det fullt klart att Eden åtminstone hade kommit att inse, att ”karaktären av den framtida regeringen i Spanien har nu blivit mindre betydelsefull för freden i Europa än att diktatorerna icke bör tillåtas segra”.

Tyskland, som tycktes ha helt överlåtit Spaniens angelägenheter till Italien, skred plötsligt till utmanande handling. Det tyska fartyget *Palos* hade frigivits, sedan det uppbringats av republikens flotta den 27 december, men en spanjor ombord kvarhölls, jämte en last av celluloid och telefoner, på den grund att det var krigsmateriel. Tysklands krav på frisläppande av mannen och materielen godtogs inte. Neurath gick med på att hota med ”strängare åtgärder”, om kravet inte omedelbart uppfylldes. När så inte skedde uppbringades tre republikanska handelsfartyg, och två av dem överlämnades till nationalisterna. Bombningen av en hamn var en åtgärd man skulle tillgripa först senare.

Så följde en annan kris. Den franska regeringen fick veta, den 7 januari, att trehundra tyskar hade landstigit i Spanska Marocko. Chefen på Quai d'Orsay, Alexis Léger, påminde den tyske ambassadören i Paris, Welczeck, om den fransk—spanska marockanska överenskommelsen av år 1912, som förbjöd befästning av vare sig Spanska eller Franska Marocko mot den andra parten. Welczeck förnekade att det kunde finnas tyska trupper i Spanska Marocko. Den franska pressen blev så småningom upprörd. Van-sittart vädjade om brittiskt stöd åt Frankrike, om rapporterna skulle visa sig vara riktiga. Dagen därpå koncentrerades franska trupper längs gränsen mellan Franska och Spanska Marocko. Faupel rapporterade till Neurath att det fanns ett tyskt förband i Melilla — en spansk besittning som den marockanska överenskommelsen inte gällde — men i övrigt ingenstans. Hitler kallade under tiden till sig François-Poncet och sade till honom att Tyskland inte hade några territoriella anspråk på spanskt område. Det uttalandet lämnades till pressen, och krisen ebbade ut. överste Beigbeder, som nu tjänstgjorde som generalguvernör i Marocko (under Orgaz' frånvaro), sade till den franske konsuln i Tetuán att det i själva verket var italienarna, inte tyskarna, som ”under varje förevändning sökte få fast fot i Spanska Marocko: de erbjöd i överflöd allt man kunde önska sig ... han hade vägrat”. Han sade också att, fastän en del tyskar hade passerat igenom Marocko, det inte fanns några där permanent, och det skulle inte finnas några. Beigbeder var en hederlig man, och fransmännen trodde honom. Incidenten lades sålunda till handlingarna som ännu ett skrämskott, lätt uppkommet och lätt dämpat, i den långa rad av orosmoment som ansatte Frankrikes nerver mellan 1918 och 1939.

Men Marocko spelade en besynnerlig roll i inbördeskriget. Marockanska trupper skyddade general Franco, inemot 50 000 marockanska frivilliga hade intalats, eller lockats, av den förslagne arabisten överste Beigbeder att stödja upproret. Men ändå hade underhandlingar inletts mellan republiken och marockanska nationalistledare om att köpslå om protektoratets självständighet, i utbyte mot ett slut på dess hjälp till Franco. Före den 18 juli 1936 hade en ”kommitté för marockansk nationalistisk aktion” sänt en delegation för att varna regeringen i Madrid för det som höll på att planeras av officerare i den afrikanska armén. Men Casares Quirogas regering negligerade den varningen, liksom alla andra. Efter upproret tog samma kommitté emot representanter för den franska vänstern och för regeringen i Madrid. Kommittén sade att den skulle hjälpa till att ”rädda demokratin i Spanien”, under förutsättning att republiken ville uttala sitt stöd åt Marockos oberoende av både Frankrike och Spanien. Andra krav ställdes, som att Spanien skulle ge nationalisterna vapen och att Frankrike skulle ta itu med alla nödvändiga reformer i sultanatet. Abdel Kjalak Torres, reformpartiets ledare, kom till Barcelona på hösten 1936 med erbjudande om en allians. Katalanerna var intresserade, men Largo Caballero

förkastade tanken, av fruktan att göra det svårt för Léon Blum. Ty Herriot, den franske koloniministern, ”hotade med fruktansvärda handlingar, om republiken skulle ge sitt stöd åt ett sådant företag, vilket enligt hans uppfattning var en vanvettig handling”. Largo Caballero erbjöd då bara 40 miljoner pesetas till Abdel Kjalak Torres' kommitté för att göra propaganda för spansk demokrati, med löfte ”att uppföra sig väl” i Marocko när de segrade. Marockanerna avvisade den tanken men upprätthöll förbindelser med katalanerna.

Senare vidtog emellertid den republikanska regeringen andra åtgärder för att söka uppegga Marocko mot Franco. Så till exempel föreslog de den 19 februari 1937 England och Frankrike koncessioner i Marocko, fördelaktiga för båda länderna (kanske en överlåtelse av hela Spanska Marocko till Frankrike), om de ville ändra uppfattning beträffande noninterventionen. Ännu senare skulle Carlos Baráibar, då Largos statssekreterare i krigsministeriet, helt enkelt erbjuda marockanerna pengar för att sätta i gång en revolt mot Franco. De vägrade.

Den 14 januari berättade Weizsäcker för en medlem av Ribbentrops privata underrättelsetjänst att ”det spanska äventyret skall överges. Det gäller bara att på ett elegant sätt dra Tyskland ut ur den här affären”, tillade han. Ändå erkände Göring samma dag att Tyskland aldrig skulle tolerera ”ett rött Spanien”. Mitt ibland dessa motstridiga uppfattningar träffades Göring, Mussolini och Ciano i Rom den 20 januari. De kom överens om att Tyskland och Italien, nu när Franco var ”rikligt utrustad”, skulle stödja den engelsk—franska planen att hindra frivilliga från att komma in i Spanien. Det sista militära biståndet skulle avsändas den 31 januari. De kom också överens om att inbördeskriget inte under några omständigheter fick leda till ett världskrig. Schmidt, Görings tolk vid detta möte, lade märke till att både tyskarna och italienarna talade om sina truppstyrkor i Spanien som om de verkligen vore frivilliga — också sinsemellan. Weizsäcker konstaterade också: ”Tysklands mål, liksom Italiens, är i första hand ett negativt sådant. Vi vill inte ha ett kommunistiskt Spanien.”

Den ryska hjälpen syftade fortfarande till att förhindra ett republikanskt nederlag. Intervention av truppstyrkor, stora nog att tillförsäkra endera sidan seger år 1937, skulle ha inneburit risk för ett allmänt krig i Europa. Ingen önskade ett sådant krig som följd av konflikten i Spanien.

I själva verket skulle noninterventionskommittén snart vinna sin egen första verkliga seger. Den 28 januari fick general Faupel i Salamanca höra av den tyske utrikesministern att Tyskland önskade ”effektivast möjliga kontroll för att avstänga Spanien från krigsförråd då kommittén upprättats”. Det enades man snart om. Det skulle finnas internationella observatörer på den icke-spanska sidan av Spaniens gränser, och på de fartyg från noninterventionsländerna som gick till Spanien. Det skulle också finnas örlogsfartyg som patrullerade spanska farvatten. Ribbentrop fick instruktioner att inte göra kontroll i luften till ett villkor för ett godkännande av kontrollplanen - av fruktan att fördärva överenskommelsens framtidsutsikter. Grandi uppmanades också av Ciano att vara ”positiv”, eftersom italienska skeppningar till Spanien hade upphört. Stötestenen var Portugal, som av ”suveränitetsskäl” vägrade att acceptera internationella observatörer på sin sida av den spanska gränsen. Ryssland sade då att man önskade delta i flottpatrulleringen. Landet erbjöds ett område utanför norra Spanien. Majskij föreslog östra kusten. Den tanken avvisades av Tyskland och Italien (som hade blivit tilldelade det området), då de inte ville ha den ryska flottan i Medelhavet. Portugal gick med på att ta emot ett antal engelska observatörer, officiellt knutna till den brittiska ambassaden i Lissabon, som inte skulle erkännas som ”internationella kontrollanter”, och Ryssland, som i varje fall hade mycket få fartyg att undvara, samtyckte slutligen till att icke insistera på deltagande i sjökontrollen. Kanske förmåddes man till denna eftergift av uppbringandet strax utanför Barcelona av en stor last från Odessa, ombord i den gamla atlantångaren *Marqués de Comillas*. Bytet hade varit enormt.

Kostnaderna för årets noninterventionsverksamhet uppskattades till 898 000 pund. England, Frankrike, Tyskland, Italien och Ryssland skulle vardera betala 16 procent (143 680 pund), medan de tjugotvå övriga länderna delade på de återstående 20 procent. (Englands 16 procent reducerades med 64 000 pund, den beräknade kostnaden för den portugisiska gränskontrollen.) Patrulleringen till sjöss skulle utföras av de fyra deltagande länderna på deras egen bekostnad. Man enades slutligen om planen den 8 mars. En internationell styrelse, med England, Frankrike, Italien, Tyskland och Ryssland (samt senare Polen, Grekland och Norge) företrädda och med den holländske viceamiralen van Dulm som ordförande, skulle administrera planen. England skulle svara för den portugisisk—spanska gränsen. Etthundratrettio observatörer, under ledning av en chefsorganisatör (den danske översten Lunn), skulle finnas vid den franska gränsen, och 550 observatörer på fartyg som var destinerade till spanska hamnar, med konteramiral Oliver som chef, skulle övervaka all lossning av laster. Sjöpatrulleringen skulle kontrolleras av England från den franska gränsen till Cabo Busto på Galiciens nordvästra udde, och från den portugisiska gränsen i Algarve till Cabo de Gata. Frankrike skulle patrullera från Cabo Busto till den portugisiska gränsen, kusten i Spanska Marocko, Ibiza och Mallorca. Tyskland skulle svara för Spaniens östra kust från Cabo de Gata till Cabo de Oropesa, och Italien från Cabo de Oropesa till den franska gränsen. Menorca tillhörde också Italiens ansvarsområde. Organisationen av planen, och den lagstiftning som krävdes i de olika länderna för att se till att deras medborgare rättade sig efter den, tog i anspråk tiden fram till den 20 april. Observatörerna och noninterventionens patrullfartyg var då på plats. Noninterventionsflaggan, två svarta klot på vit botten, vajade hädanefter hoppfullt utanför Spaniens hamnar.

34. Malagas fall och striderna vid Jarama och Guadalajara

Under våren 1937 utkämpades tre strider i Spanien: i Málaga, vid floden Jarama nära Madrid och utanför staden Guadalajara, också i närheten av huvudstaden. Den första, bara en skärmytsling, blev en seger för Franco. Den andra slutade med ett dödläge, och den tredje var en moralisk seger för republiken.

Málaga, med 100 000 invånare, är den förnämsta staden på en smal slätt mellan havet och Sierra Nevada. Dess förträffliga klimat och dess naturliga hamn har gjort den berömd som handelsstad i tretusen år. I början av år 1937 gick fronten från en punkt på kusten dryga trettio kilometer från Gibraltar inåt landet till Ronda och fortsatte längs bergen till Granada. Republiken höll sålunda en över trettio kilometer bred kustremsa, med Málaga som centrum. Den enda väg som förenade området med det övriga republikanska Spanien i norr spärrades av en översvämning i Motril. Málaga självt hade bombarderats, och arbetarna hade tidigare förstört den fashionabla stadsdelen La Caleta. Staden hade därför ett ödsligt och övergivet utseende. Myndigheterna i Málaga hade uppträtt som om de vore en från det övriga Spanien skild republik och hade organiserat sig otillräckligt: därför sades det att centralregeringen inte önskade ”höra något om Málaga”. Men formellt stod Málaga under beskydd av den nya republikanska södra armén, som general Martínez Monje förde befäl över. Han hade en rysk rådgivare, major Meretskov (en blivande marskalk). Hans styrkor hade börjat organiseras som blandade brigader, men det var en utveckling som inte hade nått långt.

En nationalistisk offensiv inleddes i detta område den 17 januari, ledd av Queipo de Llano i spetsen för den armé som också kallades den södra. Översten, hertigen av Sevilla, en bourbon och kusin till exkungen, förde befälet på slagfältet. Han började med att skära av den västra delen av det republikanska området så långt som till, och innefattande, Marbella, under de första tre dagarna. Därpå ryckte trupper från garnisonen i Granada under befäl av överste Muñoz fram för att inta Alhama och det omgivande området, norr om Málaga. Båda dessa förberedande anfall genomfördes utan motstånd.

Fastän flyktingar från det nyligen förlorade området strömmade in till staden och sov på katedralens stengolv, hyste det republikanska befälet i Málaga tydligen inga misstankar om att dessa händelser förebådade en allmän kampanj. Inte heller gjordes något för att ge Málaga förstärkning från Valencia. Eftersom vägen var avskuren vid Motril kunde artilleri inte ha sänts. Largo Caballero lekte i varje fall med tanken på ett angrepp från vägen Madrid—Valencia mot nationalisterna söder om Madrid.

Omedelbart norr om Málaga hade nu de italienska svartskjortornas mekaniserade styrkor, sammanlagt nio bataljoner, betydligt över 10 000 man, samlats under befäl av Roatta (”Mancini”; detta nom de guerre var hämtat från hans hustrus efternamn. Roatta, en av de unga officerare som stod marskalk Badoglio nära, hade varit militärattaché i Frankrike.) Han hade överstarna Emilio Faldella och Rossi som respektive stabschef och befälhavare i fält. (Roatta själv stod kvar på sin post som chef för den italienska underrättelsetjänsten medan han tillfälligt, som han trodde, vistades i Spanien.) En del av hans trupper var förutvarande fascister från tiden för marschen mot Rom 1922, de flesta var nya frivilliga, fastän, som en av dem senare skrev, få verkligen var frivilliga, trots att alla formellt var det: de var *voluntarios sin voluntad*, frivilliga utan vilja. Det italienska ”legionära” flygvapnet med t00 flygplan uppträdde som stöd. I motsats mot piloterna från juli—augusti 1936 (som hade burit främlingslegionens uniformer) hade dessa italienare sina egna uniformer, och de opererade helt självständigt, så att de om möjligt skulle kunna förverkliga den ärofulla seger Mussolini åstundade. Roatta hade upprättat en bas i Sevilla, där han samlade sin utrustning, däribland många utmärkta lastbilar av märkena Fiat, Lancia och Isota Fraschini.

Hans män hade samma mausergevär som användes av den spanska armén, jämte kulsprutor, kanoner och granatkastare från första världskriget. Roatta hade till en början önskat sätta i gång en offensiv från Teruel till havet, men han hade avrådts från den tanken av Franco, som övertalade honom att delta i kampanjen mot Málaga, som så länge hade eftertraktats av Queipo de Llano. Strax innan fälttåget började meddelade Mussolini Franco att han inte kunde sända någon ytterligare hjälp, efter den förestående noninterventionsöverenskommelsen om upphörandet med frivilliga. Franco svarade, den 25 januari, att eftersom noninterventionskontrollen inte kunde omfatta sådana stater som Mexico, som inte var delaktig i överenskommelsen, borde den avvisas. Han lämnade också en ny förteckning på ting som behövdes för krigföringen. Faupel och Roatta besökte Franco för att fråga vilka av dessa som var mest brådskande. ”Alla”, sade Franco. För att försäkra sig om detta sade generalissimo att han var villig att upprätta en gemensam italiensk—tysk generalstab, bestående av fem tyska och fem italienska officerare. De båda bundsförvanterna gick sin väg för att diskutera det förslaget. Under tiden kom Málaga-fälttåget i gång.

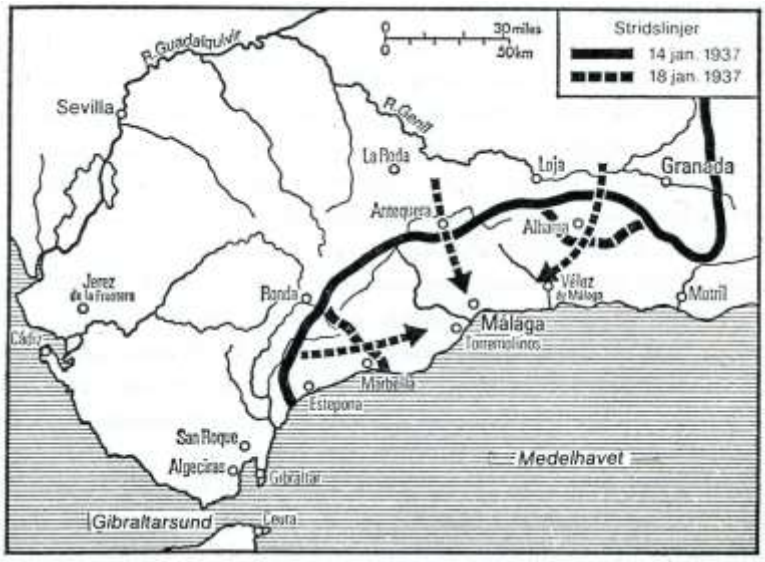

Slaget om Málaga, febr. 1937

Republikansk befälhavare i Málaga var överste Villalba, överlöparen från Barbastro, som nyligen förflyttats hit från Katalonien. En rysk överste, känd under namnet ”Kremen”, satt i Villalbas tjänsterum och försökte ge honom order, men de var högst ovälkomna, och förbindelserna dem emellan var ringa. Inte heller stod Villalba på god fot med sin överbefälhavare, Martínez Monje (som gjorde ett kort besök i Málaga i januari), eller med generalstabens chef i Valencia, Martínez Cabrera. Villalbas trupper uppgick till omkring 12 000 man, men han hade endast cirka 8 000 gevär och bara 16 artilleripjäser. Det var mycket ont om ammunition. Milisen var inte desto mindre tillitsfull, och den stöddes varmt av traktens bönder. Så till exempel blev dr Borkenau utanför Málaga, i en *pueblo* som var alltför fattig för att ha haft några stora jordegendomar, av en bonde försäkrad om att han kämpade ”för friheten”. I själva staden Málaga var stridsmoralen låg, disciplinen dålig, brutalitet ofta förekommande. De politiska fångarna hade behandlats på ett avskyvärt sätt i fängelset. I slutet av januari reste den kommunistiske representanten och kommissarien Cayetano Bolívar till Valencia för att inför Largo Caballero förklara försvararnas bristande organisation. Men Largo Caballero var inte benägen att hjälpa, och han påstods ha svarat: ”Inte ett gevär eller en patron till åt Málaga.”

Den 3 februari började angreppet på Málaga på allvar. Tre bataljoner under befäl av hertigen av Sevilla ryckte fram från Rondaavsnittet och mötte våldsamt motstånd. På morgonen den 5 februari började de italienska svartskjortorna sin framryckning. Det uppstod panik i Málaga, delvis på grund av fruktan att bli avskurna. Villalba var ur stånd att inge människorna i Málaga mod, och hans tröga temperament var inte av det slaget, att det fick honom att tro att en civilbefolkning kunde kämpa till sista blodsdroppen. Under de omständigheterna fortsatte nationalisternas framryckning, efter det inledande genombrottet, med rytmisk regelbundenhet längs vägarna. Den 6 februari nådde italienarna höjderna vid Ventas de Zafarraya, som behärskade flyktvägen till Almería. Roatta sårades av ett av de få skarpa skott som avlossades, men så lätt att han inte lämnade befälet. Villalba beordrade allmän evakuering, i tron att stadens sista stund var inne. I själva verket skar nationalisterna inte av reträttvägen. De ville inte ha den förtvivlade kamp som en inringad stad oundvikligen skulle ge sig in i. Det republikanska överbefälet, de politiska ledarna och fackföreningsledarna samt andra som fruktade följderna av en nationalistisk ockupation, gjorde allt för att undkomma upp längs kusten, trots att översvämningen vid Motril gjorde det utomordentligt svårt att komma förbi där. De som hade tur flydde i de få bilar som stod till förfogande, resten till fots. Fartygen *Canarias, Baleares* och *Velasco* bombarderade staden, men den republikanska flottan förblev overksam. På kvällen den 7 februari nådde italienarna Málagas utkanter. Dagen därpå drog de in i den öde staden, tillsammans med spanjorerna under hertigen av Sevilla. Italienarna hade förlorat 130 döda (4 officerare) och hade 424 sårade.

Så följde den vildaste förföljelse som förekommit i Spanien sedan Badajoz' fall. Den uppeggades av minnet av de 2 500 personer som hade dödats i Málaga under republikens tid, förstörelsen av kyrkor och plundringen av privathus. Tusentals republikanska sympatisörer hade lämnats kvar, av vilka några genast sköts, medan de övriga kastades i fängelse. Ett ögonvittne gjorde gällande att 4 000 människor dödades under den första veckan efter stadens fall. Det kan vara en överdrift. Men förvisso sköts många utan dom och rannsakan, nere på stranden, andra efter en summarisk rättegång inför det nyligen upprättade krigsrådet. Den enda republikanska journalist som stannat kvar, Arthur Koestler, som då arbetade för *News Chronicle*, satt i fängelse i Sevilla i flera månader, under en stor del av den tiden dödsdömd såsom misstänkt spion — en anklagelse som det fanns visst fog för. Han hade varit i Spanien i augusti och givit sig ut för att vara nationalistsympatisör, till dess att han upptäcktes av en tysk som kämpade för Franco. Han utväxlades senare, genom förmedling av dr Junod, mot den sköna hustrun till den nationalistiske piloten major la Haya. Den brittiska regeringen inskred för att hjälpa Koestler, på grund av hans förbindelser med *News Chronicle*, trots att Eden i underhuset sade att han inte kände till Koestlers nationalitet. Han var förstås ungrare och hade arbetat för Komintern i Paris sedan år 1934.

Den italienske ambassadören Cantalupo klagade inför Francos hov över att italienska trupper hade misskrediterats av avrättningarna i Málaga, och Ciano beordrade honom att besöka staden för att se vad som försiggick. Han fann att rika kvinnor vanhelgade republikanska gravar och skrev senare till sin arbetsgivare, att han personligen hade åstadkommit benådning av nitton frimurare och fått två alltför stränga domare avskedade. (En åklagare i Málaga var en ung jurist, Arias Navarro, som hade suttit i fängelse i sex månader och nu inledde en karriär, som till slut skulle göra honom till Spaniens premiärminister 1973.) Bland bytet fanns den hand som påstås ha tillhört den heliga Teresia av Jesus, som tagits från ett kloster nära Ronda och påträffades i överste Villalbas resväska. Den sändes till Francos högkvarter, och han förvarade den hädanefter vid sin säng.

På den långa kustvägen till Almería hann nationalisternas stridsvagnar och flygplan upp

flyktingarna. Många sköts. Många bland dem som undkom låg utmattade och svältande. Det försök till försvar av detta tragiska uttåg som gjordes från luften var den sista strid, i vilken André Malraux' flygeskader deltog: planen hade nu till största delen förstörts, piloterna var döda eller sårade, de flesta av dem, och Malraux ägnade sig hädanefter åt publicitet snarare än åt strid för republiken. Återstoderna av *Escuadrilla España* införlivades med det republikanska flygvapnet.

Detta nederlag ledde också, den 21 februari, till Asensio Torrados fall, statssekreteraren i krigsministeriet och Largo Caballeros favoritgeneral, som kommunisterna beskyllde för att hålla till i en nattklubb i Valencia medan Málaga var nära sitt sammanbrott. De två kommunistiska ministrarna i regeringen klagade också över att ministären hade diskuterat glasindustrins problem i fyra timmar, när den militära krisen nådde sin höjdpunkt. Largo Caballero hade räddat Asensio undan vanära i oktober, då han förut hade blivit brännmärkt såsom ”nederlagets general”. Han kunde nu inte göra samma sak, ty hela ministären var beredd att samtycka till hans avskedande som syndabock, trots att han inte var mera klandervärd än många andra. (Anarkisterna ogillade Asensio som en disciplinerad motståndare till ett fritt handlande på slagfältet. Prieto och vänsterrepublikanerna ogillade honom för att Largo Caballero beundrade honom.) Asensio efterträddes som statssekreterare i krigsministeriet av Baráibar, utgivare av *Claridad*, en god vän till Largo som till slut inte var till större hjälp för kommunisterna än vad Asensio hade varit. Denna sak var ytterligare ett tvistefrö mellan dem och den ”spanske Lenin”. Den gav också upphov till ett sista gräl mellan Largo Caballero och hans gamle vän Álvarez del Vayo, som stödde kommunisterna i denna sak, som i så många andra.

Under tiden retade Queipo de Llano upp sig på den återhållsamhet Franco hade ålagt honom, att han inte skulle tränga fram längre. Det var ett misstag, eftersom återstoden av östra Andalusien, också Almería, förmodligen kunde ha erövrats utan större strider. Erövringen av Málaga gav emellertid nationalisterna en hamn vid Medelhavet och möjliggjorde därigenom att blockaden lätt kunde utvidgas. Striden klöv också fronten på längden.

Nederlaget i Málaga sammanföll i tiden med den nya nationalistoffensiven sydost om Madrid. Nationalisterna gick till angrepp i floden Jaramas dalgång med fem rörliga kolonner (nu av dem kallade brigader) under Varelas ledning, var och en med ett regemente av marockaner och främlingslegionärer, under befäl av García Escámez, Sáenz de Buruaga, Barrón, Asensio och Rada (karlisternas gamle instruktör), understödda av sex 155 mm batterier och en Condorlegionens artilleriavdelning med nya och hitintills oprövade 88 mm kanoner. Syftet med offensiven var att skära av stora landsvägen Madrid—Valencia. Den företogs längs en femton kilometer bred front som sträckte sig från norr till söder, från en linje några hundra meter öster om landsvägen Madrid—Andalusien. Republikanerna hade planerat ett angrepp i samma område, men det hade inte blivit av, då Miaja var ovillig att låta några trupper lämna Madrid för att bistå general Pozas' armé i centrum.

Angreppet, en överraskning för republiken, började den 6 februari. Garcia Escámez trängde våldsamt in i den lilla staden Ciempozuelos, försvarad av den nyligen bildade republikanska 15:de brigaden, vars framskjutna ställningar övermannades. Rada ryckte fram i norr för att erövra den 610 meter höga toppen La Marañosa, där två republikanska bataljoner kämpade till så gott som sista man. Den 7 februari nådde Barrón floderna Jaramas och Manzanares' sammanflöde, inte så långt från vägknuten i Vaciamadrid, varigenom vägen Madrid—Valencia lades under beskjutning. Det republikanska försvaret hämmades av ett antal nya brigader, som hade varit avsedda att delta i den planerade offensiven och som nu befann sig på reträtt. Den 8 februari skickade Miaja den välutbildade och omorganiserade mm :te divisionen, nu ledd av kommunisten Lister, för att bistå general Pozas, centerarméns befälhavare. (Lister beskriver i sina memoarer

den ryske generalen Pavlov som ”själen i det republikanska motståndet” under dessa dagar.) Två republikanska försvarsavdelningar slogs hastigt samman, den första tillhörande Miajas armé och under befäl av kommunisten Modesto. Den andra var ansluten till Pozas centerarmé, och dess chef var överste Burillo. Den 9 februari omfördelades de republikanska försvarskrafterna längs höjderna på Jaramas östra strand. Men i gryningen den 11 februari lyckades nationalisterna ta sig över Jarama. En *tabor* marockaner (under major Molero) banade sig tyst väg i mörkret till järnvägsbron i Pindoque, halvvägs mellan Ciempozuelis och San Martín de la Vega, en annan liten vitkalkad by vid kullarnas fot, där de med knivar stack ned vaktposterna i den franska André Martybataljonen (som nu tillhörde 14:de brigaden), den ena efter 'den andra. Genast gick återstoden av Barróns brigad över floden. Pindoquebron sprängdes med minor som utlöstes från den republikanska stridsledningen på platsen. Men sedan bron lyfts ett par meter föll den ner i samma läge som förut och erbjöd därmed fortfarande en övergångsmöjlighet. Italienarna i Garibaldibataljonen koncentrerade från en högt belägen plats sin eld mot brohuvudet och hejdade varje vidare framryckning. Ännu längre söderut hade Asensio i gryningen stormat San Martín de la Vega. Kulsprutor stoppade honom hela dagen vid bron där, men när natten bröt in kom han över, genom en krigslist liknande den som på morgonen tillgripits vid Pindoquebron. En avdelning marockaner dödade de spanjorer som stod på vakt. Asensio befäste under natten sin ställning, och dagen därpå, den 12, stormade han höjderna vid Pingarrón, på andra sidan floden. Sáenz de Buruagas brigad gick också över vid San Martín och förenade sig med Asensio i frontavsnittets centrum. Under de följande två dagarna vann nationalisterna emellertid föga terräng. Den 14 februari var en dag fylld av hårda strider utan resultat.

Republikanskt herravälde i luften upprätthölls under tiden över krigsskådeplatsen, trots att Condorlegionens 88 mm luftvärnsbatterier (deras träffsäkerhet var fenomenal) begränsade den omfattning, i vilken detta kunde bli till verklig hjälp för en offensiv. Ändå drevs de gamla tyska Junkers bort av ryska Chatos, medan den ryska tankbrigaden koncentrerades framför staden Arganda i frontens norra del.

Denna strid var den 15:e internationella brigadens första. Den stod under befäl av överste ”Gal” (Janos Galicz), en naturaliserad ryss av österrikisk—ungersk härkomst, i likhet med ”Kléber” och ”Lukacs” (och förmodligen verksam i Röda arméns internationella brigader 1919-20). Gal var inkompetent, retlig och hatad. Den centrala gestalten vid bildandet av brigaden var dock den engelske stabschefen, kapten Nathan. Kommissarie var en fransk kommunist, Jean Chaintron (”Barthel”) . Brigaden omfattade frivilliga från tjugosex nationer. Dess första bataljon var sex-hundra engelsmän i Saklatvalabataljonen — uppkallad efter den indiske kommunist som hade varit parlamentsledamot på tjugotalet, men vanligen benämnd den Brittiska bataljonen. Befälhavare var den ”engelske kaptenen”, Tom Wintringham, en kommunist ur medelklassen, redaktör för *Left Review* och militärkorrespondent till *Daily Worker*, en ”outtröttlig militär teoretiker”, dock med ”föga verklig erfarenhet av krig”. Politisk kommissarie var först David Springhall, en kommunist som senare blev beryktad för sin andel i en spionrättegång, och sedan en erfaren och självständigt tänkande skotsk kommunist, George Aitken. Kompanicheferna och de politiska kommissarierna var så gott som alla kommunister. De andra bataljonerna i den 15:e brigaden var 800 män från Balkan (bland dem 160 greker) i Dimitrovbataljonen, 800 fransmän och belgier i 6 februaribataljonen, så kallad efter uppploppen i Paris den 6 februari 1934, men faktiskt av en slump bildad den 6 februari 1936, samt 550 amerikaner, Abraham Lincolnbataljonen, vari ingick ett antal negrer. Den befann sig emellertid fortfarande under utbildning.

Några irländare fördelades taktfullt mellan Abraham Lincolnbataljonen och de brittiska bataljonerna. En del av männen var, som Frank Ryan, medlemmar av den irländska

republikanska armén (IRA). För dem som äger kännedom om det ironiska i irländsk politik bör det inte komma som någon överraskning, att vid samma tidpunkt en irländsk grupp frivilliga (bland dem andra medlemmar av IRA) också var på väg till fronten, men på den nationalistiska sidan. Deras befälhavare, general Eoin O'Duffy, stod i spetsen för en irländsk fasciströrelse, de så kallade blåskjortorna. Han hoppades utan tvivel att hans sexhundra mäns bedrifter i Spanien skulle skänka honom högt anseende i hans eget land. Just då hade de fullbordat sin utbildning i Cáceres och hade fått order att rycka fram till Jaramafronten. För några måste följaktligen det spanska inbördeskriget i första hand ha varit ett krig inom den irländska republikanska armén.

Den brittiska bataljonen hade tagit emot den värsta stöten i Asensios och Sáenz de Buruagas attack den 12 februari. De försvarade den så kallade Självmordskullen i sju timmar, mot artilleri- och kulspruteeld från Pingarrón högt ovanför dem, med ”total avsaknad av kartor” och med måhända tre fjärdedelar av bataljonen bestående av män som aldrig förut hade hållit i ett laddat vapen. Det var en tapper prestation. Nästan alla nationalistiska reserver kastades in i striden, medan Lister, med sin erfarna 1:sta brigad, marscherade upp till vänster om den brittiska bataljonen. En engelsk frivillig, John Lepper, beskrev scenen:

> Döden smög bland olivträden,
> valde sina män.
> Hans blygråa finger pekade
> om och om igen.

Striderna fortsatte hela den 12 februari. De internationella brigaderna led svåra förluster, däribland de flesta av deras officerare. Tvåhundratjugofem av de ursprungliga sexhundra männen i den brittiska bataljonen fanns kvar vid dagens slut. Wintringham, bataljonschefen, var sårad, medan Christopher Caudwell, en lovande ung kommunistisk författare, fanns bland de döda. Hans verkliga namn var Christopher Saint John Sprigg. Han hade skrivit sju detektivromaner, fem böcker om flygning samt tre verk om filosofi och ekonomi, bland dem det berömda *Illusion and Reality*, en undersökning av poesins källor, där han koncist redovisade den marxistiska estetiska uppfattningen. Ett kompani i den brittiska bataljonen lurades till fångenskap genom att i sina skyttevärn släppa in en grupp marockaner, som ryckte fram sjungande Internationalen.

Det är lätt att utbreda sig över de bedrifter medlemmarna av de internationella brigaderna utförde i denna och andra strider, då deras prestationer har blivit föremål för många skildringar, eftersom många män var modiga och eftersom deras närvaro var så ovanlig. Men militärt viktigare vid Jarama var de ryska flygplanen och stridsvagnarna, som höll stånd och behärskade luftrummet. Den ryska ledningen av det republikanska artilleriet betydde också mycket. Tvisterna mellan generalerna Miaja och Pozas orsakade en viss förvirring, och först när Miaja fick samma rang som Pozas, som arméchef, engagerades hans reservstyrkor helt. Samtidigt befordrades den hatade överste Gal till general och divisionschef. Han ersattes vid 15:e brigaden av en kroat, Vladimir Copić, en trög och tystlåten schackfantast och musiker, som en kort tid hade varit kommunistisk parlamentsledamot i Jugoslavien och som senare, under namnet ”Senko”, hade varit en av de ledande inom det jugoslaviska kommunistpartiet i Moskva. Under tiden drevs främlingslegionärerna och marockanerna, trots initiativ och god ledning, den 16 februari till en försvarsställning, när de väl hade erövrat höjderna bortom Jaram.

Fronten var inte helt händelselös. Den 16 februari hade general O'Duffys irländska nationalister nått fram till Jaramafronten vid Ciempozuelos. Knappt hade de gått i ställning förrän de fick syn på en styrka som ryckte fram mot dem. De irländska officerarna slöt sig till att det var vänner och gick för att möta dem. Åtta steg från chefen för de framryckande trupperna gjorde den spanske förbindelseofficeren hos irländarna honnör och meddelade: ”*Bandera Irlandesa del Tercio!*”

Kaptenen drog sin revolver, sköt, och på några ögonblick blev skottlossningen allmän. Irländarna förlorade fyra man, bland dem den spanske förbindelseofficeren. Det framkom senare att deras motståndare faktiskt var nationalister, från Kanarieöarna. Ett förhör anställdes, varvid irländarna förklarades oskyldiga och männen från Kanarieöarna hölls helt ansvariga. Men därefter inkvarterades irländarna i Ciempozuelos, och de deltog sedan föga i striderna.

Franco hade också vissa besvär med en annan bundsförvant: Italien. Den 12 februari hade Roattas stabschef, överste Faldella, kommit från Andalusien och föreslagit ännu ett stort italienskt angrepp, så att de kunde vinna ännu större ära än de gjort i Málaga. En stor ny kontingent reguljära italienska trupper hade anlänt till Spanien i början av februari, under befäl av general Bergonzoli. Hur vore det nu med en framstöt från Teruel till havet? Faldella träffade major Barroso i Francos stab, och dagen därpå Franco själv. Franco klagade bittert:

> Först fick jag höra att kompanier av frivilliga var på väg för att införlivas med de spanska bataljonerna. Jag gick med på det. Så ombads jag att bilda italienska bataljoner, och jag gick med också på det. Därnäst anlände högre officerare och en general för att föra befälet över dem, och slutligen började redan bildade förband anlända. Nu vill ni samla alla dessa trupper till gemensam kamp, under general Roatta, när mina planer var helt annorlunda.

Franco önskade faktiskt sprida ut italienarna över hela Spanien. Men han ville inte motsätta sig Mussolinis vilja, och därför samtyckte han på nytt. Italienarna, frivilliga och reguljära trupper, skulle tillåtas bilda en enda armé, kallad CTV (*Comando Truppe Volontarie*) och kämpa på en enda front, fastän det skulle bli nordost om Madrid, inte där Roatta ville. Franco hade fortfarande inte givit upp hoppet om att avsluta kriget den vintern, genom att erövra huvudstaden.

Den 17 februari satte den omorganiserade republikanska armén i gång ett motanfall. En division drev Barrón tillbaka över Valenciavägen. En annan, från norr, gick över floden Manzanares väster om Marañosa. Men en luftstrid den 18, i vilken ett alltmera framstående nationalistiskt flygaräss, Joaquín García Morato, spelade en avgörande personlig roll, hade tillfälligt givit nationalisterna herraväldet i luftrummet. Under befäl av García Morato hade de italienska Fiatjaktplanen visat sig vara lika bra som de ryska Chato, förutsatt att de flögs modigt och fantasifullt, och åtminstone åtta ryska jaktplan sköts ner. (De ryska befälhavarnas försiktighet — vad skulle Stalin säga, om alla dessa flygplan förlorades? — fick dem att hålla kvar sina plan på marken under resten av denna strid, något som i hög grad hjälpte upp den nationalistiska stridsmoralen.) Samtidigt var general Gal, den nye divisionsbefälhavaren som övervakade de internationella brigaderna, mindre framgångsrik i sina attacker, den 23 och den 27, mot nationalisternas front mellan Pingarrón och San Martín.

Här deltog Abraham Lincolnbataljonen, 450 man stark, för första gången i striderna. Dess befälhavare var Robert Merriman, tjugoåtta år gammal, son till en skogsarbetare, som hade banat sig väg via universitetet i Nevada till en docentur vid University of California. Han hade kommit till Europa på ett resestipendium, för att studera jordbruksproblem. Den amerikanska brigaden var den enda som hade en majoritet av studerande. Sjömän utgjorde den näst största gruppen. (*Life* beräknade att lo procent av de amerikanska frivilliga var judar: ”Jag vet hur Hitler behandlar mitt folk”, var en vanlig förklaring när man anmälde sig som frivillig.) Amerikanerna verkade oskuldsfulla i jämförelse med de övriga brigadernas män. De kom inte från krigshärjade städer som nu behärskades av diktatorer, som många av deras kamrater. De var yngre än de flesta i de andra brigaderna. Ändå kämpade de mycket modigt, utan artilleriunderstöd, och precis lika oförberedda som engelsmännen hade varit en vecka tidigare. Etthundratjugo man dödades, etthundrasjuttio sårades. Bland dem som stupade var Charles Donnelly, en ung och löftesrik irländsk skald. De överlevande sjöng senare hans text:

En dal i Spanien heter Jarama,
vi känner den alla alltför gott,
där ödslades bort våra mannaår,
där har vi vår ålderdom nått.

Hädanefter var båda sidorna alltför starka för att angripas, så som fallet hade varit i striden om Coruñavägen. Franco försökte nu driva på italienarna att sätta i gång sin offensiv nordost om Madrid, för att avleda den republikanska motstöten, men de ville inte, eller kunde inte skynda sig. Befästningar iordningställdes därför. Striden vid Jarama slutade med ett nytt dödläge, i vilket republikanerna hade förlorat terräng på ett djup av dryga femton kilometer längs en cirka tjugofyra kilometer lång front, men de hade behållit Valenciavägen. Båda parterna tillskrev sig följaktligen segern, men båda hade i själva verket lidit nederlag. Republikanerna hade förluster på omkring 10 000 man (cirka 1 000 stupade, förmodligen 7 000 sårade, omkring 3 500 sjuka), och nationalisterna ungefär 6 000 man. Motsättningarna mellan de republikanska befälhavarna, de hårda striderna, de säkra tecknen på att kriget, också med betydande ryskt bistånd (som, åtminstone en tid framöver, var tekniskt överlägset nationalisternas), skulle pågå länge, allt detta gav upphov till allmän dysterhet.

Francos italienska allierade började, som planerat, bli redo att angripa Madrid från nordost. Deras mål var Guadalajara, huvudstaden i provinsen med samma namn, 48 km från Madrid. De hoppades att Orgaz skulle fortsätta Jarama-offensiven och, om möjligt, möta framryckningen från nordost i Alcalá de Henares, för att slutligen inringa Madrid. Angreppet på Guadalajara företogs på den högra flanken av Soriadivisionen under Moscardó, hjälten från Alcázar, med 15 000 nyinsatta marockaner samt några karlister. På den vänstra kämpade 35 000 italienare under Roatta. Det var tre divisioner fascistiska svartskjortor: divisionen ”Dio lo vuole” under general Rossi, ”Svarta lågorna” under general Coppi och ”Svarta pilarna” under general Nuvoloni. Där fanns också Littoriodivisionen, en reguljär italiensk armédivision, under general Bergonzoli. De understöddes av 80 stridsvagnar och 200 rörliga artilleripjäser, därtill ett kompani för kemisk krigföring, ett eldkastarkompani, 8 pansarbilar, 16 luftvärnskanoner och 2 000 lastbilar. Denna styrka åtföljdes av 50 jaktplan och 12 spaningsplan. Det betydelsefulla med planen, från Mussolinis synpunkt, var att alla italienare skulle handla gemensamt, så att den seger som stod att vinna skulle lända till italienarnas ära.

Offensivens inledning följdes av ett bisarrt förslag från Mussolini till Franco, framfört av fascistpartiets sekreterare Roberto Farinacci, att Spaniens bekymmer efter segern kunde avhjälpas genom att den spanska tronen intogs av hertigen av Aosta, kusin till den italienske kungen och sonson till den olycksförföljde Amedeo I, nu vicekung i Abessinien. Farinacci gjorde inga försök att dra in ambassadör Cantalupo i dessa diskussioner, och de båda möttes endast av en tillfällighet under en tjurfäktning. Farinacci hade före marschen mot Rom 1922 varit känd som den speciellt brutale *Ras* (hövdingen) i Cremona. Bland dem som kämpade hade Littoriodivisionen, trots att den var en reguljär division i den italienska armén, sammanställts av inkallade män, arbetare som hade velat resa till Abessinien, många i trettioårsåldern eller äldre, en del utan att veta vart de var på väg — kanske för att medverka i masscenerna i den planerade filmen *Scipio i Afrika*. Alla samlades i den nya staden Littorio, under befäl av arméofficerare. (Mussolini grundade tre städer med detta namn.) Fastän förbandet var oerfaret, hade det god utrustning. Alla de italienska divisionerna var välförsedda med motoriserade transportmedel. Moscardós Soria-division skulle endast tjänstgöra som reserv åt italienarna, delvis för att den måste bevaka hela fronten.

Guadalajara är i fredstid en sömnig provinshuvudstad med utsikt över den klyfta, genom vilken floden Henares snabbt forsar ner från Sierra de Guadarrama. Fronten hölls då av den nya republikanska 12:te divisionen. Den bröts vid det första anfallet av Coppis Svarta lågordivision,

sammansatt av lastbilar och pansarbilar, med den taktik som sedan blev känd såsom *Blitzkrieg*. Samtidigt bröt Moscardó igenom de republikanska linjerna på Soriavägen. Men mitt under morgonen sjönk temperaturen, och det började regna. Så följde snöslask, is och dimma. Många av italienarna bar kolonialuniformer, avsedda för tropikerna. Deras flygplan kunde inte lyfta från de improviserade startbanorna. Det republikanska flygvapnet, som behärskade luftrummet, krossade å andra sidan den italienska stridsmoralen nästan från början. General Smusjkevitjs högkvarter låg i närheten, i Alcalá de Henares. Striden utgjorde faktiskt ett tillfälle till ”den snabbaste och mest metodiska koncentration av truppstyrkor som någonsin genomförts av republikanerna”. Det urusla vädret, men också soldaternas trötthet, hindrade Orgaz från att sätta i gång sitt anfall i Jaramadalen. Utan tvivel spelade en viss motvilja hos honom mot att hjälpa italienarna ut ur deras svårigheter en roll. Dagen därpå, den 9 mars, började den italienska framryckningen på nytt, trots det dåliga vädret. Coppis Svarta lågor trängde in i Almadrones och förflyttade sig sedan till den vänstra flanken, för att vidga klyftan i de republikanska linjerna, och erövrade därmed Masegaso. Nuvoloni och Svarta pilarna tog över i centrum, men befälhavaren kommenderade halt när natten föll, ett beslut som senare kritiserades, för det blev avgörande. Många av hans män var antingen gamla eller saknade erfarenhet av krig, och dessutom frös de. Och, som fallet var med alla de italienska trupperna, utbildningen hade varit dålig. Moscardó fortsatte dock att rycka fram och erövrade Cogolludo. Situationen verkade en tid kritisk för republikanerna. Det erbjöd kommunisterna en möjlighet att kräva avskedandet av ännu en person som de inte tålde, den republikanske stabschefen Martínez Cabrera. Han ersattes av överste Rojo, stabschef under försvaret av Madrid. Fastän Rojo aldrig själv var kommunist, var han en duglig tekniker, i stånd att uppskatta de militära fördelarna av samarbete med kommunistpartiet.

På kvällen hade en fjärde armékår snabbt förts samman från de bästa republikanska regementena, under överbefäl av överste Jurado, en skicklig artilleriofficer. Den 11:te divisionen, anförd av Lister och omfattande den tyska 11:te internationella brigaden och El Campesinos brigad, gick i ställning i skogen utmed vägen från Trijueque till Torija. Längs vägen mellan Brihuega och Torija hade anarkisten Cipriano Mera inrättat sig med den 14:de divisionen, som omfattade Lukács' 12:te internationella brigad, med Garibaldibataljonen längst fram. En tredje republikansk division, den 12:te, utgjorde eftertrupp, med en officer ur ingenjörstrupperna, överste Lacalle, som chef. Den gamla, delvis muromgärdade staden Brihuega (ett kollektiv med 125 deltagande familjer) låg halvvägs mellan de båda arméerna. Här hade år 1710 den franska generalen Vendóme besegrat lord Stanhope, under den sista bataljen i spanska tronföljdskriget. Här inträffade på nytt en internationell strid.

I gryningen den 10 mars föll Brihuega för de framryckande italienska Svarta lågorna och Svarta pilarna under överste Enrico Francisci. Bergonzolis Littoriodivision med reguljära trupper följde efter som reserv. Samtidigt hade Moscardó, som drog fram längs floden Henares' stränder, nått Jadraque. Roatta var på ett sprudlande humör. Vid middagstid avancerade Garibaldibataljonen — åtföljd av den fruktansvärda trion Vidali (Carlos Contreras) som generalinspektör för hela fronten, Luigi Longo (Gallo), som innehade samma befattning inom de internationella brigaderna, och Nenni, som var chef för ett kompani i bataljonen — längs vägen från Torija mot Brihuega. De hade ingen aning om att Coppi och Nuvoloni redan hade intagit den staden. När de nådde fram till det så kallade ”Don Luis' palats” drog de vidare till fots, följda av en motorcykelpatrull. Fem kilometer före Brihuega mötte den patrullen en motorcyklist från Coppis Svarta lågor, som när han hörde de italienska rösterna i Garibaldi- bataljonen frågade om han hade rätt i sin förmodan att han var på väg till Torija. Garibaldimotorcyklisterna sade att han var det. Båda grupperna återvände till sina högkvarter. Coppi antog att Garibaldibataljonens spanare utgjorde en del av Nuvolonis division. Han fortsatte framryckningen. Ilio Barontini,

Garibaldibataljonens kommissarie och tjänstgörande befälhavare, en kommunist från Livorno, gjorde detsamma. Han installerade sina män i vingårdarna till vänster om vägen, där de fick kontakt med den likaså långt framskjutna 11:te internationella brigaden. Coppis stridsvagnar dök nu upp. De angreps av Garibaldibataljonens kulsprutor. Svarta lågornas infanteri skickades fram för att anfalla. Två patruller ur de mot varandra stående italienska styrkorna möttes. Svarta lågornas befälhavare frågade varför de andra italienarna hade beskjutit honom. ”*Noi siamo italiani di Garibaldi*”, löd svaret, vi är italienare ur Garibaldidivisionen. Svarta lågornas patrull gav sig då. Men under återstoden av dagen utkämpade italienarna ett eget inbördeskrig, runt ett gods känt under namnet Ibarrapalatset. Vidali, Longo och Nenni satte under tiden i gång en propagandakampanj. Högtalare skallade i skogen: ”Bröder, varför har ni kommit till ett främmande land för att mörda arbetare?” Republikanska flygplan släppte ner flygblad som utlovade fri lejd åt alla italienska desertörer från nationalisterna, jämte en belöning på 50 pesetas. Etthundra pesetas utlovades om de kom med vapen. Under tiden försäkrade greve Ciano i Rom den tyske ambassadören Hassell att Guadalajara utvecklades i rätt riktning. ”Våra motståndare”, tillade han, ”är i första hand ryssar.”

Följande dag, den 11 mars, började striden på nytt. De italienska fascistbefälhavarna uppmuntrades av en dagorder från Roatta, som instruerade dem att hålla sina män i högsta grad skärpta. ”Det är en enkel sak”, fortsatte Roatta, ”om de ofta får höra politiska hänsyftningar och ständigt påminnes om Il Duce, som har påbjudit denna kamp.” Svarta pilarna bröt Listers 11:te divisions frontlinje, erövrade Trijueque och började köra fort i sina pansarbilar på vägen till Torija. Thälmannbrigaden led svåra förluster och kunde ha fått stridsmoralen allvarligt skadad, om det inte hade varit för dess stabschefs, Ludwig Renns, sinnesnärvaro. De samlade nya krafter och höll vägen till Torija från Trijueque. Den till Trijueque från Brihuega hölls också hela dagen av Garibaldibataljonen. Roatta beordrade en dags vila. Den 12 mars lät en storm de republikanska bombplanen, som lyfte från permanenta startbanor, ostörda trumma på de stationära italienska förbanden. Svartskjortorna besköts med kulsprutor från luften och bombades. Lister gav så sin division order att gå till motanfall, varvid en rysk officer, kapten ”Pablito”, den blivande marskalk Rodimstev, var speciellt aktiv i Listers högkvarter. General Pavlovs ryska stridsvagnar angrep först, både T-26 och TB-5 — den senare, som vägde 20 ton, var betydlig fruktansvärdare än italienarnas 3-tons Ansaldo. Trijueque återerövrades i bajonettstrid av Thälmann- och El Campesinobrigaderna. Många italienare gav sig. Det republikanska anfallet fortsatte längs vägen till Brihuega. Garibaldibataljonen gick till storms mot sina landsmän i Ibarrapalatset och erövrade det vid nattens inbrott. Dagen därpå, den 13 mars, telegraferade den republikanska regeringen till Nationernas förbund, att dokument hos och uttalanden av italienska fångar bevisade”närvaronav reguljära militära enheter ur den italienska armén i Spanien”, i strid mot artikel 10 i Nationernas förbunds stadga. De dokument man tog hand om i Guadalajara omfattade många bittra brev från italienska hustrur och mödrar till deras i kriget tjänstgörande män och söner. En hustru skrev: ”Vilken underbar smekmånad jag har haft! Två dagars äktenskap och tjugofem månaders oändlig väntan. Först kommer fosterlandet, det vet jag, och sedan kärleken, men jag är en egoist, och det med rätta, för du var en av de första frivilliga som drog till Afrika, och bland de sista som kommer tillbaka. Jag ber till Gud att han en dag skall göra det möjligt för dig att både tjäna ditt land och skaffa din familj uppehälle.” En mor skriver: ”Käre Arman do, jag kan bara be att Gud och helgonen bevarar dig, och om du kommer hem vid god hälsa kan vi resa till Rom och öppna butiken.” Andra dokument upptar förteckningar på dem som avrättats för att de skaffat sig självförvållade sår, och för att de lagt förband på sig när det inte var något fel på dem.

General Roatta sände sina två andra divisioner, Rossis svartskjortor och Littoriodivisionen under Bergonzoli. De hade hållits i reserv för att följa upp det inledande genombrottet. Att de sattes in

nu betydde att den ursprungliga Guadalajaraplanen hade misslyckats. Båda angreppen slogs tillbaka. Den 14 körde Pavlovs stridsvagnar fram på vägen bortom Trijueque, mot katedralstaden Sigüenza, erövrade mycket materiel och kunde till och med ha intagit Sigüenza, om de hade understötts av rörligt infanteri. Det blev en paus i striderna under tre dagar, den 15, 16 och 17 mars. Roatta utfärdade dagorder men gjorde just inga förberedelser, han föredrog att klaga över Orgaz' fortsatta overksamhet vid Jarama.

Den 18 mars sattes republikanerna på Guadalajarafronten in i offensiven. Huvudanfallet leddes av Pavlov, som hade sökt undvika uppgiften, men Miaja hade insisterat. Det var ett olyckligt ögonblick för italienarna: Roatta hade den morgonen rest till Salamanca för att be Franco att ge honom tillåtelse att inställa Guadalajaraanfallet. Franco vägrade och vidhöll att anfallet, nu när det hade påbörjats, skulle fortsättas. De planer han antydde för Roatta krävde alla att offensiven fortsattes. Roatta hade just accepterat en sådan plan när hans högkvarter ringde och sade att republiken gick till motanfall. Klockan halv två angrep över etthundra republikanska flygplan (Chato, Mosca, Katjuska, Natasja) Brihuega. Tung republikansk artillerield följde. Klockan två angrep Listers och Cipriano Meras två divisioner, med sjuttio av Pavlovs stridsvagnar, den ena i väster, den andra i öster, i syfte att inringa staden. De hade nästan nått sitt mål när italienarna fick order att dra sig tillbaka. De gjorde det, så snabbt att det närmast liknade vild flykt, längs den enda väg som alltjämt var öppen. De förföljdes åtskilliga kilometer. Moscardó beordrades också att dra sig tillbaka till Jadraque.

I detta felaktigt benämnda ”slaget vid Guadalajara” rapporterade Mussolinis italienare att de bara förlorat 400 man i stupade, men de var inte särskilt sanningsenliga, och siffran var förmodligen mycket större. De kan ha förlorat så många som 3 000 i stupade, 800 fångar och 4 000 sårade. Moscardós förluster var obetydliga. Republiken förlorade omkring 2 000 man i stupade, 400 fångar och 4 000 sårade. Stora mängder italiensk utrustning erövrades också: Lister påstår att de uppgick till 65 kanoner, 13 granatkastare, 500 kulsprutor, över 3 000 gevär, 10 stridsvagnar. De frivilliga i ”Garibaldi” behandlade sina italienska fångar illa. Dödade de samtliga? Det är tänkbart. Efter slaget hävdade de som försvarade republiken att det var en stor seger över Mussolini. Ernest Hemingway, som anlände till Spanien den 16 mars, skrev i en rapport till det nordamerikanska tidningssyndikatet: ”Jag har studerat slaget i fyra dagar, gått över terrängen i sällskap med de befälhavare som ledde det, och jag kan rent ut konstatera att Brihuega kommer att inta sin plats i den militära historien tillsammans med världens övriga avgörande drabbningar.” Hemingway deltog sedan aktivt i kriget på republikanernas sida, till exempel genom att undervisa unga spanjorer i konsten att hantera ett gevär. Hans första besök hos 12:te internationella brigaden var en stor händelse. Den ungerske generalen Lukács sände bud till en by i närheten att dess flickor skulle närvara vid den bankett han gav.

Herbert Matthews från *New York Times* rapporterade att Guadalajara för fascismen var vad nederlaget vid Bailén hade varit för Napoleon. Militärt skulle det ha varit riktigare att uppfatta detta slag som liknande dem vid Jarama och Coruñavägen. Ett nationalistiskt försök att fullborda inringningen av Madrid omintetgjordes — det fattades en sträcka på tjugo kilometer. Men italienarnas reträtt, och bevisen för att organiserade italienska förband användes av nationalisterna, hade ett betydande propagandavärde för republiken. Slaget hade varit avsett som en uppvisning av hur italienarna kunde genomföra moderna stridsmetoder. Men det var i själva verket en åskådningsundervisning hur ett motoriserat angrepp icke skulle företas. Många stridsvagnar stod kvar orörliga i timmar av brist på bränsle. Italienarna hade inte upprätthållit stridskontakt med sina motståndare och hade sökt operera utan understöd av flyg, likaså utan luftvärnsskydd. Bataljonsbefälhavarna hade inga kartor, och inte ens Roatta hade annat än en Michelinvägkarta (i skala 1:400 000), vars brist på detaljer och topografiska upplysningar gjorde

den otillräcklig. De ryska rådgivarnas roll i denna strid var betydande. Smusjkevitj (”Douglas”) i flyget, Pavlov med stridsvagnarna, Rodimstev hos Lister, likaså Malinovskij, Batov och Meretskov: en lysande samling av framtida ”hjältar”, till och med marskalkar av Sovjetunionen.

Guadalajara fick också den verkan att förarga Mussolini till den grad, att han förklarade att inga italienare kunde återvända levande från Spanien, om de inte hade vunnit en seger. Inför Hassell anklagade han sina spanska allierade, som, enligt vad han sade, ”knappast avlossade ett enda skott dessa avgörande dagar”. Inte heller var den tidigare övermodiga italienska bundsförvantens missräkningar ovälkomna för Franco och hans överkommando. Cantalupo, den italienske ambassadören i Salamanca, blev så oerhört dyster och nedslagen, att han snart hemkallades, efter att ha innehaft sin post i mindre än ett halvår. Tillsammans med honom återvände generalerna Rossi, Coppi och Nuvoloni, liksom också stabschefen Faldella. Men Roatta, som bar ett större ansvar än de övriga, stannade kvar i Spanien, jämte Bergonzoli, fastän general Ettore Bastico, en veteran från krigen i Libyen och Abessinien, och också från första världskriget, senare ersatte honom som högste befälhavare i fält. Och en välkänd fascistisk organisatör från 1920-talet, Attilio Teruzzi, korn för att organisera de ”frivilliga”. Slaget kom också generalstaberna i Europa (allra helst den franska) att dra slutsatsen, att motoriserade trupper inte var så effektiva som man först tänkt sig. Tyskarna avhölls från att dra den slutsatsen, på grund av sitt förakt för italienarna som soldater.

Närvaron av organiserade italienska divisioner i slaget vid Guadalajara diskuterades inom noninterventionskommittén. Den 23 mars hade stämningen inom kommittén blivit upphetsad av nya rapporter om att italienska trupper var på väg till Cádiz ombord i *Sardegna*. Grandi sade att han inte kunde diskutera frågan och i ett utbrott av dåligt humör tillade han, att han hoppades att ingen italiensk frivillig skulle lämna Spanien före årets slut. Den uppriktigheten skapade bestörtning. Dagen därpå anklagade Majskij Italien för ”ständigt ökande militär intervention” och påstod att det fanns 60 000 italienare i Spanien i mitten av februari (det fanns omkring 40 000), samt att en kommission borde undersöka saken på platsen. Grandis tal diskuterades under tiden i ambassadkanslierna. Tyska diplomater gav prov på takt. De tycktes vilja att kontrollöverens-kommelsen skulle inledas. Cerruti, den italienske ambassadören i Paris, försäkrade Delbos att Italien inte hade någon som helst avsikt att omintetgöra noninterventionen. I början av april hade kommittén räddat ansiktet, trots att den ännu inte hade blivit utnyttjad.

Guadalajara gjorde slut på striderna runt Madrid. Bortsett från periodiskt återkommande bombardemang var fronten lugn i månader. Men de internationella skuggorna över inbördeskriget blev dagligen längre, och allt fler individer och intressen blev inblandade i känslostämningarna i ett land som de, sanningen att säga, visste mycket litet om. Så till exempel anlände den framstående biologen J. B. S. Haldane till Madrid för att ge råd beträffande granatkastare och gasanfall. Försvararnas främsta bekymmer hade att göra med livsmedelsförsörjningen. I Valencia hade befolkningen gott om mat under hela kriget. I Madrid förekom kött så gott som aldrig, utom på de hotell där utländska gäster bodde, som Gaylords och Florida. I universitetsstaden blev ”analfabetism och råttor” de fiender man kraftigast bekämpade.

De internationella brigaderna fick nu sin första vila från kamp. De frivilliga hade i striderna upptäckt att ”ett idéernas krig” i stort sett liknar varje annan konflikt. I Spanien, som på andra håll, förekom förvirrad ordergivning, krångel med gevären i kritiska ögonblick, osäkerhet om var fienden befann sig, och var högkvarteret, längtan efter cigarretter (eller efter något som smakade sött), trötthet och någon gång hysteri. En okänd medlem av den brittiska bataljonen hade skrivit:

> Ögon hos män som springer, faller, skriker,
> ögon hos män som ropar, svettas, blöder,

de räddas ögon, och de sorgsnas,
utmattningens, vanvettets ögon.

Ögon hos män som tänker, hoppas, väntar,
ögon hos män som älskar, svär och hatar,
sårades rödflammiga ögon och
de döendes och dödas ögon.

Ända från början hade de bråkigare frivilliga haft svårigheter med de kommunistiska myndigheterna, om det så bara gällde fylleri. Men besvärligheterna var många. Könssjukdomar förekom i stor utsträckning bland de franska frivilliga, främst därför att ingen hade vidtagit några försiktighetsmått mot deras spridning. De engelska ledarna höll föredrag för sina trupper om preventivmedel. De som ville återvända hem fick inte göra det. Några klagade över att de hade anmält sig som frivilliga under förutsättning att de skulle kunna resa hem efter tre månader. Men de hade inga papper som bevisade det. Här stod principerna inom en frivillig-armé som kämpade för ideal i strid mot militära krav. Straffet för försök till desertering eller flykt var minst fångenskap i ett ”återanpassningsläger”, för vars rigorösa regler idealistiska men lätt upprörda unga män från anglosaxiska eller skandinaviska länder var illa rustade. Men det förekom trots allt deserteringar. Utrikesministeriet i London förhandlade om ett avtal som undantog brittiska frivilliga från dödsstraff, om de ertappades med försök att desertera, men det straffet utmättes åtskilliga gånger, kanske på så många som femtio andra. Brigadernas kommunistiska ledning visade sig okänslig för humanitära behov, trots att organisatörerna, särskilt sådana som Marty, levde gott. Det var så ont om uniformer, att den brittiska bataljonen närmast verkade trasklädd. Inte heller var de internationella relationerna inom brigaderna alltid vänskapliga. Så till exempel anordnade Gal, som nu var general, en kväll en bankett för den 15:de brigaden. Vid middagen placerade han till höger om sig den nye brigad-kommissarien, George Aitken. Till vänster satt den nye befälhavaren, Copié. Stabschefen, överste Klaus, en preussare som hade varit officer i första världskriget, satt bredvid Copié längre ner vid bordet. Klaus blev så förgrymmad över sin placering, att han på äkta tyskt vis marscherade ut från matsalen och måste hämtas tillbaka av beväpnade vakter.

Medan några anglosaxare blev desillusionerade fortsatte östeuropeiska frivilliga att strömma in till Spanien, många via Titos ”hemliga järnväg”. Några arresterades under vägen, eftersom det var olagligt att anmäla sig som frivillig till Spanien i noninterventionsländerna. (De lagarna hade antagits som en del av noninterventionens kontrollöverenskommelse.) Högerregeringarna på Balkan och i Östeuropa gjorde stora ansträngningar att skaffa de lagarna efterlevnad. Inte desto mindre fortsatte rekryteringen. På universiteten eller i slumområdena i Centraleuropa eller på Balkan verkade Spanien att vara en exotisk skådeplats, där världens frihet stod på spel. Så tjänstgjorde den kommunistiske författaren Djilas, medan Tito alltjämt var verksam i Paris, i Belgrad som kontrollant av strömmen av frivilliga från Jugoslavien. Basen i Albacete blev under våren 1937 en kraftstation för kommunistiskt ledarskap i Östeuropa tio år senare. De flesta frivilliga fick givetvis av sin brigad tidningar och annan läsning, en huvudsakligen kommunistisk tolkning av krigshändelserna och av republikens bekymmer: POUM visade sig följaktligen, om det alls nämndes i denna litteratur, inte vara bättre än fascisterna.

Stephen Spender, den unge skalden som hade varit en aktiv försvarare av republiken, anlände vid denna tid, på jakt efter en förutvarande sekreterare som hade gått med som frivillig i brigaderna och som hade försökt fly, eftersom han var besviken. En tid verkade det som om den mannen skulle skjutas. Som i en roman av Kafka åt Spender middag med kommissarierna i den brittiska bataljonen, som var mannens domare och som övertalades att ge efter. Unge Coopes om *Candide* påminnande historia tilldrog sig också inom kort uppmärksamhet i England. Han var en pojke på

arton år som anmälde sig som frivillig till brigaderna sedan han hört ett tal av labourpolitikern Ellen Wilkinson, men senare flydde från dem på ett fartyg och hamnade i Grekland. Pojkens far reste till Spanien för att leta rätt på honom och måste ansluta sig till brigaden för att göra det.

De amerikanska bataljonerna i den internationella brigaden fick också besök av goda vänner hemifrån. (Det fanns nu två amerikanska bataljoner, Abraham Lincolnbataljonen under befäl av Martin Hourihan från Pennsylvania och George Washingtonbataljonen, ledd av en jugoslav—amerikan, Mirko Markovié — mera jugoslav än amerikan, faktiskt.) Vid en sjuksäng i ett sjukhus som finansierades av amerikanska sympatisörer tröstade Ernest Hemingway en sårad med litterärt prat. ”De säger att Dos Passos och Sinclair Lewis också ska komma över”, sade en sårad amerikan, en författare in spe. ”Jaha”, sade Hemingway, ”och när de kommer ska jag se till att de kommer hit och hälsar på dig.” — ”Hyggligt, Ernest”, sade mannen i sängen. ”Du har ingenting emot att jag kallar dig Ernest?” — ”Nej, för fan”, svarade Hemingway. Hemingway började inom kort biträda vid inspelningen av den holländske kommunisten Joris Ivens' propagandafilm *Den spanska jorden*. Poeten Archibald MacLeish, Dos Passos och Lillian Hellman hade alla del i den (en efterföljare till *Spanien i lågor*, som Hemingway också hade arbetat med, tillsammans med Prudencia Pereda, en spansk romanförfattare i New York). Med tanke på dessa begåvningar är det förvånansvärt att filmen inte blev bättre. Hemingways ovannämnda samtal utgjorde ett uppfriskande öppet inslag i de internationella brigadernas värld, där ingen människas namn tycktes uppges sanningsenligt. Det stod aldrig klart vem som skulle luras, om det inte var de republikanska spanjorerna, inför vilka alla dessa Gómez, Pablo, Martínez som talade med slavisk brytning snarare tycktes leka en allvarlig lek än utöva någon krigslist.

Den utlandsfinansierade sjukvården med sina erfarna och hängivna läkare, sjuksköterskor och ambulansförare spelade i det närmaste en lika stor roll som de internationella brigaderna. Så hade den amerikanska sjukvården sex sjukhus i Spanien, den engelska fem. I de förbanden kunde pacifister tjäna saken utan dåligt samvete, och det kunde också skalder utan militär utbildning. Det var i en sådan grupp som den tidens främste engelske poet, W. H. Anden, tjänstgjorde som bårbärare. Men han for hem ”efter ett kort besök som han aldrig talade om”. (Audens erfarenheter i Spanien liknar Simone Weils. Båda lämnade — i motsats till alla andra som besökte Spanien — inga upplysningar när de kom hem. Simone Weil, som vistades i Katalonien mellan augusti och oktober 1936, genomgick en religiös kris till följd av sina erfarenheter. Hon hade gripits av fasa inför morden bakom de republikanska linjerna.) Senare, i juni, bildades i England en de anhörigas hjälpkommitté, till stöd för engelska frivilligas familjer. Den organiserades av Charlotte Haldane. Hennes sekreterarstab var samtliga kommunister, men organisationen fick ekonomiskt stöd av obundna personer som den sextioåriga röda hertiginnan av Atholl (då konservativ parlaments-ledamot, som senare begick politiskt självmord till följd av sitt försvar för republiken), sir Norman Angell, Victor Gollancz, professor Harold Laski, Sean O'Casey, H. G. Wells och Sybil Thorndike, jämte några socialdemokratiska labourpolitiker som Attlee och Emmanuel Shinwell. Under tiden kungjorde Förenta staternas regering, som sökte upprätthålla den striktaste neutralitet, bestämmelser som förbjöd insamlandet av medel för den ena eller den andra av de båda spanska parterna, för så vitt insamlingarna inte gjordes för verkliga hjälpändamål. Men ingen av de tjugosex organisationer som inregistrerades enligt de avtalen förvägrades tillstånd, och mycket pengar kom in.

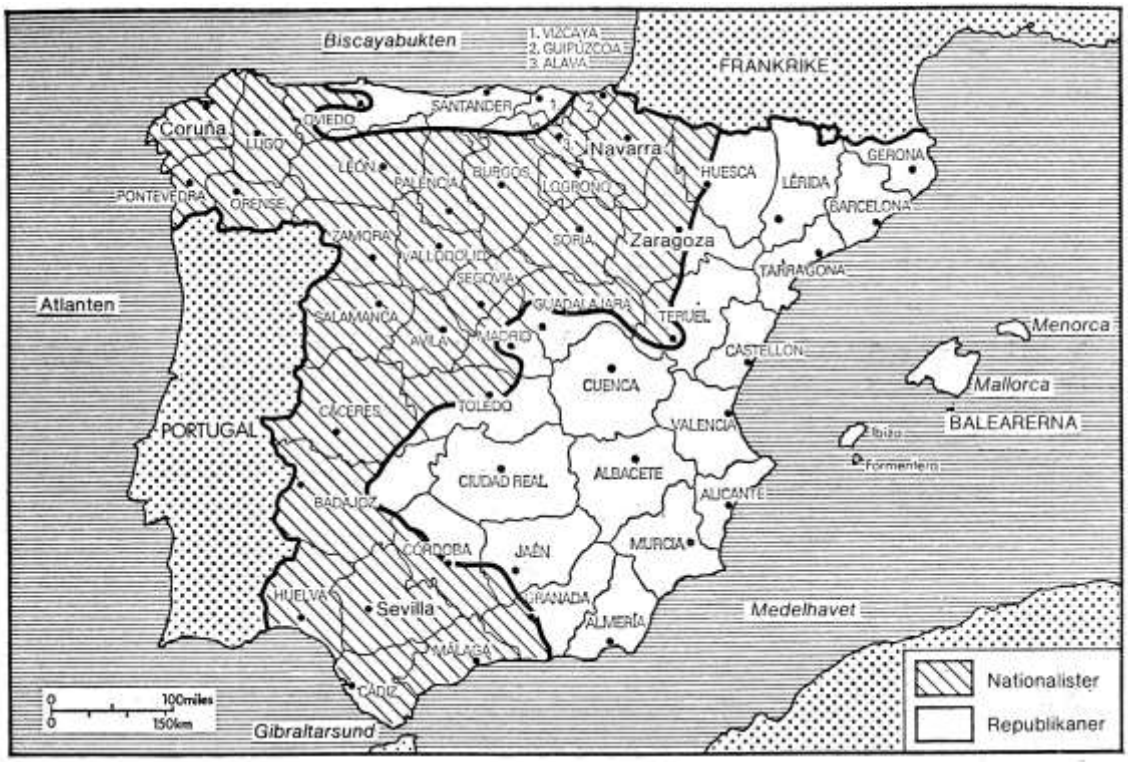

Spaniens uppdelning, mars 1937

Vad var orsaken till det lidelsefulla intresset för Spaniens sak bland så många som visste så föga om Spanien före år 1936? Virginia Woolf skrev, när hennes systerson Julian Bell reste till Spanien:

> Jag frågar mig om och om igen, utan att få något svar, vad han kände för Spanien. Vad kom honom att uppleva det som nödvändigt, då han ju visste hur det skulle plåga Nessa (hans mor) att han for? Jag förmodar att det är en feber i blodet hos den unga generationen, som vi inte har någon möjlighet att förstå. Jag har aldrig känt någon i min egen generation som hyst den känslan för ett krig ... Och fastän jag förstår att detta är en ”sak”, kan kallas frihetens sak och så vidare, är ändå min naturliga reaktion att kämpa intellektuellt; om jag vore till någon nytta, skulle jag skriva mot det ... Kanske var det rastlöshet, nyfikenhet, någon tillgång som aldrig hade blivit utnyttjad i det personliga livet samt en övertygelse, till en del känslomässig, beträffande Spanien ... Jag är ibland ond på honom; ändå tycker jag att det var fint, så som alla starka känslor är fina; ändå är de också fel på något sätt; man måste behärska känslorna med förnuftet.

Svaret på Virgina Woolfs fråga var att män som Julian Bell såg det spanska kriget som en det europeiska missnöjets värld i smått, ett sätt att bekämpa fascismen, vare sig det mörka molnet hade dragit in över deras land eller inte. Spanien dämpade också en längtan efter handling, som i stor utsträckning hystes av ungdomen. För den verkade inbördeskriget, i motsats till kriget 1914-18, vara ett rättfärdigt krig.

35. Det baskiska fälttåget — de båda arméerna — bombningen av Durango — baskiska försök till medling — blockaden av Bilbao — ”Potatis-Jones” ”Seven Seas Spray” — Guernica — Santa María de la Cabeza

Den 22 mars 1937 lade Franco fram nya planer för sin flygvapenchef general Kindelán. Madridfronten skulle omorganiseras defensivt. Mola skulle inlåta sig på ett fälttåg mot baskerna och skulle få det mesta av det nationalistiska flyget samt det artilleri som kunde avvaras. Den planen innebar det bistra inseendet av att Madrid inte genast kunde erövras och att kriget inte kunde vinnas snabbt, även om nationalisterna, till följd av en omfattande rekryteringskampanj, snart skulle räkna 300 000 man under vapen. De republikanska områdena i norr var ett frestande mål: de var inte bara politiskt splittrade och sämre utrustade än de centrala delarna, utan de ägde också järnet i Baskien samt kolet i Asturien, liksom också stålverk och kemiska fabriker.

I Molas armé spelade den nyligen organiserade Navarradivisionen en betydande roll. Dess män hade varit i elden i Guipúzcoa året innan. Divisionen omfattade 18 000 man, fördelade på fyra brigader ledda av överstarna García Valiño, Alonso Vega, Cayuela och Latorre. De kunde vid den här tidpunkten mäta sig med de andra äldre stormtrupperna av ”främlingslegionärer” (bland vilka man kunde återfinna en del förutvarande anarkister och vänstersinnade, som bevisade sin lojalitet genom att utsätta sig för fara). Många trodde att Bilbao kunde intas inom tre veckor efter operationernas början. Mola kände nämligen till sina fienders gruppering, genom förräderi av major Alejandro Goicoechea, en baskisk officer som hade deltagit i uppbyggandet av Bilbaos försvar, den så kallade ”järnringen”, och som hade kört över till nationalisterna i sin bil i början av mars. Utan tvivel visste han också en del om bristen på kontakt och förståelse mellan baskerna och den republikanska regeringen i centrum: baskerna kämpade när allt kom omkring för sin självständighet, inte för revolutionen eller för den spanska demokratin. Vidare bestod järnringen av två linjer på ett par hundra meters avstånd från varandra, de saknade djup och skydd på flankerna och var belägna på bergstopparna, utan kamouflage.

Några dagar innan det baskiska kriget började inträffade en sjöstrid utanför Bilbao, en repetition av det som skulle följa. Ett handelsfartyg lastat med krigsmateriel till Bilbao hejdades av den nationalistiska kryssaren *Canarias* åtta kilometer utanför kusten. Tre små baskiska trålare tog upp kampen mot kryssaren, till dess att de hade förlorat två tredjedelar av sin besättning och nästan hade skjutits i sank. Om den striden skrev den engelske poeten Cecil Day-Lewis, då kommunist, sin berömda berättande dikt *Nabarra*, som börjar:

> Frihet är mer än ett ord, mer än ett tarvligt påhitt av statsmän, tyrannens oinlösta check eller drömmarens övervärderade mynt. Den är förgänglig, vet vi, och gjord som en bild av enkla män utan lust för blodbad, men som hellre dödar och dödas än de ser den bilden förrådd.

Molas offensiv inleddes den 31 mars. Angreppet leddes av general Solchaga. Tysklands monarkistiske vän general Vigón var Molas stabschef och överste Martínez de Campos var artillerichef, med 200 pjäser.

Navarrabrigaderna gick i ställning mellan Vergara och Villarreal, på gränsen mellan de båda baskiska provinserna Vizcaya och Alava. De var tungt beväpnade. Tillsammans med dem fanns en ny styrka, Svarta pilarna, som räknade 8 000 spanjorer med italienska officerare, under befäl av överste Sandro Piazzoni. Till understöd hade 80 tyska flygplan samlats i Vitoria, och ytterligare 70 italienska och spanska plan på ett annat nationalistiskt flygfält i norr. Den nationalistiska flottan, som omfattade det gamla slagskeppet *Jaime 1*, kryssarna *Canarias* och *Almirante Cervera* samt jagaren *Velasco*, kunde tillsammans med många mindre fartyg upprätthålla en effektiv blockad.

Den republikanska norra armén stod fortfarande under befäl av general Llano de la Encomienda, den lojale befälhavaren för armén i Barcelona i juli 1936. Han var pessimistisk i fråga om segern, eftersom det alltjämt, fastän hans befäl omfattade de republikanska styrkorna längs Biscayabuktens kust, inte rådde någon enighet över huvud taget mellan baskerna, asturierna och invånarna i Santander, inte ens en hycklad sådan. Arméns generalkommissarie var den asturiske socialisten González Peña; kommissarien i Baskien, den baskiske parlamentsledamoten Jesús Larrañaga; i Asturien anarkisten Francisco Martínez och i Santander Antonio Somarriba, en socialist. Den koalitionen fungerade inte. Också kommunisten Larrañaga var prisgiven åt motstridiga uppfattningar, eftersom baskerna misstrodde honom som kommunist, kommunisterna som bask, som till och med talade baskiska i sin familj, i olikhet med Aguirre. Nordarméns generalinspektör general Martínez Cabrera, den nyligen avskedade stabschefen, hade inte något gott anseende. Largo Caballero hade privat försäkrat baskerna att nordarmén faktiskt inte existerade och att han betraktade den baskiska armén, ”Euzkadis armé” som formellt utgjorde en del av Llano de la Encomiendas kommando, som den främsta militära organisationen i norra Spanien.

Llano de la Encomienda hade tvingats förödmjuka sig till att skicka ett telegram till premiärministern, med förfrågan om det verkligen förhöll sig så. Han flyttade sitt högkvarter till Santander i februari och hade därefter föga att skaffa med fälttågets dagliga rutiner. Hans trupper uppgick teoretiskt till sammanlagt 150 000 man. Likaså hade han i teorin över 250 artilleripjäser, men de var skilda åt, med 75 i Vizcaya, 130 i Asturien och 50 i Santander. Han hade några T-26 ryska stridsvagnar och ett fåtal Renaultstridsvagnar från Frankrike, men de var färre än motståndarens. Mot den starka nationalistiska flottan kunde republiken i norr endast ta i anspråk två jagare ett stycke från land, och tre ubåtar. Baskerrea hade bara 25 till 30 flygplan. De republikanska bombplanen i Spaniens centrum hade alltför kort räckvidd för att därifrån kunna sättas in i striderna i norr, och de förflyttades inte. (Några jaktplan sändes dock snart i väg.) Nordarméernas utrustning var inte så god som den kunde ha varit, med tanke på att republiken behärskade vapenfabrikerna i Trubia, Eibar och Reinosa, ammunitions- och sprängämnesfabrikerna i Galdacano, Guernica och La Manoya, för att inte tala om de olika stålverken i Vizcaya. Men produktionsnivån där hade sjunkit, inte stigit under kriget.

Baskerna hade ställt upp fyrtiosex infanteribataljoner, sammanlagt cirka 30 000 man. Av dessa utgjordes tjugosju av baskiska nationalister (de kallades *gudaris*), åtta av socialister, de återstående var en blandning av kommunister, socialistisk—kommunistisk ungdom, vänsterrepublikaner och anarkister. Denna armé åtföljdes av en själasörjarkår bestående av åttiotvå präster. Deras uppgift, enastående i den republikanska armén, var att hålla gudstjänst, att övervaka moralen bland *gudaris*, att vara närvarande när de döende utandades sin sista suck och att ”forma de inkallades tankar enligt den kristna traditionen”. Det fanns också omkring tio bataljoner asturier, som var mycket impopulära bland baskerna, beroende på att de stal boskap, att de förförde baskiska flickor och ibland till och med uppträdde som mördare; så till exempel sköts prästen i Abadiano uppenbarligen av asturierna när de tågade genom staden.

Mola utfärdade ett ultimatum som erinrade om atenarnas hot mot ön Melos: ”Jag har beslutat att snabbt göra slut på kriget i norr; de som inte har gjort sig skyldiga till mord och som utlämnar sina vapen kommer att skonas till liv och egendom. Men om underkastelsen inte sker omedelbart, skall jag jämna Vizcaya med marken och börja med krigsindustrierna.”

Den 31 mars började det hotet, som avsåg att ha psykologisk betydelse, att sättas i verket. Junkers 52 ur Condorlegionen bombade landsortsstaden Durango, en väg och en järnvägsknut mellan Bilbao och fronten. En bomb dödade 14 nunnor i Santa Susanas kapell. I kyrkan Santa María

dödades prästen just under elevationen av hostian. Resten av staden bombades också och besköts med kulsprutor. Den dagen dödades 127 civilpersoner, bland dem två präster och tretton nunnor, och 121 dog senare på sjukhus.

Durango hade tidigare blivit känd som den stad, där Don Carlos år 1834 hade dekreterat att alla utlänningar som greps beväpnade mot honom skulle avrättas utan rättegång. Från år 1937 fick staden den lika hemska ryktbarheten att vara den första försvarslösa stad i Europa som bombats skoningslöst.

Samma dag ryckte nationalistöversten Alonso Vega, efter kraftigt och väl samordnat luft- och artilleribombardemang, fram på frontens högra avsnitt för att inta de tre bergen Maroto, Albertia och Jarindo. Norr om Villarreal, i frontens mittsektion, uppstod våldsamma strider i Ochandianos förstäder. Den striden pågick till den 4 april. Fyrtio till femtio flygplan bombade staden varje dag. Navarratrupperna nära nog omringade den. Baskerna, som var förskräckta över att bli avskurna och därmed falla levande i fiendernas händer, drog sig tillbaka, kvarlämnande sexhundra döda. Fyrahundra fångar togs. Efter den 4 april blev det ett avbrott i offensiven, beroende på kraftigt regn. Mola disponerade om sina trupper för fälttågets nästa fas. Det hade redan verkat bli längre än han hade förutspått. General von Sperrle klagade.

Baskerna befäste sina nya ställningar och gjorde ytterligare justeringar av järnringen. Det taktiska utnyttjandet av luftbombardemang hade, fastän träffsäkerheten inte var stor, orsakat stor oro och ökade hatet mot Tyskland. Fler män mobiliserades och ännu någon krigsmateriel anlände, så att baskerna den 10 april hade 140 artilleripjäser. General Gorievs, den framstående ryske officeren i Spanien, ankomst som militär rådgivare, tillsammans med viss annan rysk personal, tycktes emellertid inte förbättra sakernas tillstånd, trots Gorievs stora anseende i Madrid.

Den 6 april meddelade nationalisterna att de skulle hindra livsmedelsförråd från att nå republikanska hamnar i norra Spanien. Den engelska ångaren *Thorpehall*, med last av livsmedel till Bilbao från Santander, hejdades följaktligen åtta kilometer utanför kusten av nationalisternas kryssare *Almirante Cervera* och den beväpnade trålaren *Galerna*. Till slut fick *Thorpehall* tillåtelse att fortsätta, eftersom de nationalistiska fartygen visade sig obenägna att tvista med HMS *Blanche* och *Brazen*, som hade skyndat till. Den händelsen gjorde hela frågan om blockad brännande. I krigets början hade den republikanska regeringen förklarat vissa hamnar på nationalistiskt område i blockad. Engelsmännen hade ansett att kungörelsen gällde ett alldeles för stort område, och ”för att vara giltig måste en blockad vara effektiv”. Följaktligen, om ett spanskt örlogsfartyg hade hejdat något handelsfartyg ute på öppna havet, skulle England ha betraktat den handlingen som felaktig. Engelska fartyg måste skyddas mot sådana ingripanden. England erkände dessutom bara en tremilsgräns utanför kusten, medan Spanien påyrkade en sexmilsgräns. Situationen var så tilltrasslad och marina order ändrades så ofta, att det blev en outhärdlig belastning för de yngre officerarna i flottan.

Meddelandet om denna nya nationalistblockad skärpte lägets allvar för den brittiska regeringen. Enligt internationell rätt kunde en blockad (jämte rätten att visitera ute på öppna havet) genomföras av erkända krigförande parter. Men då Baldwin och hans ministrar inte önskade underkasta brittiska handelsfartyg visitation av spanska örlogsfartyg, motsatte de sig erkännandet av de båda spanska parterna såsom krigförande. Situationen komplicerades ytterligare av det faktum, att många utländska fartyg förde engelsk flagg för att undgå uppbringning och tillförsäkra sig skydd. Den brittiska ministären var väl medveten om att många handelsfartyg ”i realiteten var blockadbrytare, som tog risken för de höga fraktprisernas skull”. Men nationalisterna hade nu herraväldet till sjöss. Om därför krigförandes rättigheter garanterades, skulle det bli nationalistiska örlogsfartyg som i första hand gjorde uppbringningarna, och brittiska

handelsfartyg skulle bli mest lidande. Men om krigföranderättigheter inte godkändes, skulle brittiska handelsfartyg ha rätt att begära hjälp av den brittiska flottan, om någon ingrep mot dem (utanför baskiska territorialvatten). Hur mycket mindre bråk skulle det därför inte bli, om inga brittiska handelsfartyg över huvud taget gick till baskiska hamnar!

Denna sista reflexion, som kanske var omedveten, gjorde förmodligen kaptenen på HMS *Blanche* och överbefälhavaren för medelhavsflottan benägna att dra den slutsatsen, att den nationalistiska blockaden var effektiv. Sir Henry Chilton rapporterade samma sak från Hendaye. Det förekom liknande rapporter: den nationalistiska flottan utanför Bilbao var inte bara i stånd att hindra alla brittiska handelsfartyg från att komma in, utan baskiska territorialvatten var också minerade. Alltså (rapporterade Chilton och flottan) skulle det vara riskfyllt för brittiska handelsfartyg att försöka gå in till Bilbao. Innanför tremilsgränsen hade den brittiska flottan givetvis inte rätt att skydda handelsfartyg. Eftersom baskerna hade förlorat herraväldet till sjöss, kunde angrepp genomföras mot brittiska fartyg inne på territorialvattnen. Därför instruerade amiralitetet alla brittiska handelsfartyg på ett avstånd av mindre än hundra distansminuter från Bilbao att bege sig till den franska fiskehamnen Saint Jean de Luz och att där invänta vidare order. Dagen därpå fick Chilton veta av major Julián Troncoso, den nationalistiske militärguvernören i Irún, på order från Burgos, att Franco var fast besluten att göra blockaden effektiv. Fyra brittiska handelsfartygs färd — man visste att de förde last av livsmedel och att de nu fanns i Saint Jean de Lupz — skulle framför allt stoppas med våld. Under tiden skulle flera minor placeras ut tvärs över hamnen i Bilbao. Detta bestämda uttalande nådde London på morgonen, lördagen den i o april. Det kom Baldwin att sammankalla ministären till söndagen. Tillbaka från sitt weekendfirande kom då Duff Cooper, krigsministern, sir Samuel Hoare, marinministern, sir John Simon, inrikesministern, och Eden, utrikesministern. Resultatet blev att handelsdepartementet ”varnade” brittiska fartyg att icke gå till Bilbao och lät förstå att flottan inte kunde hjälpa dem, om de försökte göra det. Amiralitetet sände också slagskeppet *Hood*, flottans stolthet, till ”någonstans i närheten av Bilbao, för att de brittiska styrkorna i det området inte skulle vara underlägsna general Francos”. Baldwin förklarade på måndagen, inför ett upprört underhus, att det fanns risker som det var omöjligt att skydda brittiska fartyg för. Regeringen brydde sig mindre om den abstrakta principen rörande havens frihet än om den viktiga frågan beträffande de 60 000 ton järnmalm som England normalt importerade från baskiska hamnar. I själva verket var hamnarna i norra Spanien fria från minor, och det fanns anledning tro att de skulle förbli det, ty minor skulle förhindra nationalisternas eget utnyttjande av hamnarna, för den händelse de segrade. Men hamninloppen hade minerats.

Under hela den följande veckan rådde det upphetsning i parlamentet. Under våren hade Spanien utgjort ett intressant ämne under frågetimmarna och i debatter om utrikesfrågor. Eden och hans närmaste man, Cranborne, hade pressats hårt både av republikens liberala och labour-sympatisörer, och av en handfull konservativa som stödde nationalisterna. Hade regeringen hört talas om ankomsten av nya italienska divisioner till Cádiz? Hur många ryssar fanns det i Madrid? Hur många brittiska frivilliga hade dödats? På de frågorna hade regeringen förklarat sig icke äga några exakta informationer. Den hade också fört hemliga underhandlingar med nationalisterna för att tillförsäkra sig produktionen från brittiskägda gruvor i rebellzonen, förutsatt att de inte sålde svavelkis till Frankrike. Nu nådde det brittiska intresset för Spanien en höjdpunkt. Eden försvarade noninterventionen, i ett tal i Liverp00l:

> En omfattande fördel består. Noninterventionspolitiken har begränsat och bit för bit minskat den utländska interventionens tillflöde av vapen och män till Spanien. Och viktigare ändå, förhandenvaron av den politiken, vetskapen om att många regeringar, trots alla avskräckande omständigheter, arbetat för den, har i hög grad minskat riskerna för ett allmänt krig.

Privat, det anförtrodde Eden sin sekreterare Oliver Harvey, ”önskade han avgjort att republiken skulle segra”. Den 14 april väckte Attlee förslag om misstroendevotum. Den brittiska regeringen, världens största sjömakt, hade givit upp försöken att skydda brittisk sjöfart. Ändå hade baskerna sagt att minorna i Bilbaos hamn hade röjts och att beväpnade trålare nattetid, utrustade med strålkastare, skyddade hamnen. (Den informationen härrörde från ett telegram Attlee fått från Aguirre.) Varifrån fick regeringen sina uppgifter om riskerna? Fick den dem från ”dessa märkliga människor, våra konsulära representanter som verkar så tystlåtna när det gäller landstigande italienska trupper”? Sir John Simon, inrikesministern, hävdade så att om brittiska fartyg skulle tillåtas gå till Bilbao, måste det företas minsvepning. Det skulle utgöra ”en generalrepetition för krig”. Sir Archibald Sinclair, liberalernas ledare, påstod att regeringens godtagande av nationalisternas blockad innebar intervention. Tyskarna hade, sade han och erinrade om händelser under vintern, ändå alltid varit ute efter *deras* fartyg. Churchill talade härnäst. Han upprepade sitt olympiskt upphöjda avståndstagande från båda sidorna i kriget och hängav sig åt en dagdröm om medling, genom ”något möte i vad lord Rosebery en gång kallade ett 'värdshus vid vägen', som i Spanien skulle ge möjligheter till fred, till lag och ordning, till bröd och till glömska”. Då kunde faktiskt dessa ”knutna nävar slappna av till det storsinta samarbetets öppna händer”. Harold Nicolson, som talade för nationella labourpartiet, beskrev vägran att riskera brittiska fartyg i baskiska farvatten som ett ”beskt piller. Det är inte behagligt. Det är en medicin som är närmast kväljande” — men den måste sväljas. Noel-Baker antydde att det var första gången sedan 1588 som engelsmännen tycktes ha varit rädda för den spanska flottan. Eden avslutade debatten med att säga, att om brittiska handelsfartyg skulle lämna Saint Jean de Luz och därmed motsätta sig handelsdepartementet, skulle de få örlogsflottans skydd så långt som till tremilsgränsen. ”Vår förhoppning är att de inte skall avsegla, därför att vi, med tanke på rapporter om förhållandena, inte anser det vara tryggt för dem att göra det.”

Skepparna på handelsfartygen i Saint Jean de Luz började bli otåliga. Deras laster (som de hade fått rikligt betalt för) höll på att ruttna. Tre fartyg, samtliga under befäl av kaptener från Wales med namnet Jones (därför efter sina laster kallade ”Potatis-Jones”, ”Majskolvs-Jones” och ”Skinka och ägg-Jones”) blev allmänt kända genom föregivna försök att lämna hamnen. ”Potatis-Jones”, vars potatis dolde vapen och vars motiv var materialistiska, vann ett plötsligt, om än oförtjänt, anseende på grund av en rad muntra svar till en reporter från *Evening News*, som ett bitande salt i Joseph Conrads efterföljd. Men det var inte han (han levererade sin last i Valencia) som bröt Bilbaoblockaden. Först avseglade den ”röde domprosten” i Canterbury, dr Hewlett Johnson, en framstående och outtröttlig försvarare av Ryssland och nu av republiken, från Bermeo, nära Bilbao, till Saint Jean de Luz ombord i en fransk torpedbåt, utan missöden, och han berättade det för *Manchester Guardian*. Sedan gav sig *Seven Seas Spray*, ett handelsfartyg med last av förnödenheter från Valencia, ut från Saint Jean de Luz klockan tio på kvällen den 19 april, utan att bry sig om meddelanden från land. Hennes skeppare, kapten Roberts, ignorerade varningarna från en brittisk jagare tio sjömil utanför den baskiska kusten. Jagarens kapten talade om för Roberts att han fick fortsätta på egen risk och önskade honom sedan lycka till. På morgonen nådde *Seven Seas Spray* Bilbao, utan att ha sett till vare sig minor eller nationalistiska örlogsfartyg. När detta fartyg långsamt gick uppför floden för att angöra kaj, med kaptenen och hans dotter stående på bryggan, samlades de hungriga invånarna i Bilbao i upphetsad stämning på kajen och ropade: ”Länge leve de brittiska sjömännen! Länge leve friheten!”

Det brittiska amiralitetet erkände nu sitt tidigare misstag. Ty sanningen om Bilbao var sådan Attlee hade beskrivit den under debatten: blockaden i Bilbao var ineffektiv.

Andra fartyg som låg förtöjda i Saint Jean de Luz gav sig därför i väg till Bilbao. Ett av dem, *MacGregor*, beordrades när det hade hunnit tio distansminuter ut att dreja bi av nationalisternas

kryssare *Almirante Cervera*. *MacGregor* sände ett SOS till HMS *Hood*. Dess befälhavare, viceamiral Blake (som inte hade trott på berättelserna om minor), begärde att *Almirante Cervera* inte skulle inskrida mot brittiska fartyg utanför territorialvattnen. *Almirante Cervera* svarade att spanskt territorialvatten sträckte sig sex distansminuter ut. Amiral Blake sade att England inte erkände detta krav och uppmanade *MacGregor* att fortsätta, om hon så önskade. *MacGregor* gjorde det. Några meter före tremilsgränsen avlossade den beväpnade trålaren *Galerna* ett skott tvärs för *MacGregor*. HMS *Firedrake* beordrade *Galerna* att inte angripa ett brittiskt fartyg. Från kusten sköt det baskiska kustbatteriet en salva, och *Galerna* drog sig undan. Inga ytterligare försök gjordes att hindra brittiska fartyg från att nå Bilbao, fastän blockaden fortsatte.

Vad var förklaringen till denna besynnerliga händelse i sjöfartens historia? Eden talade utan tvivel sanning när han den 20 april meddelade underhuset, i förbigående, att ”om jag måste välja i Spanien, tror jag att den baskiska regeringen närmare skulle överensstämma med vårt system än Francos eller republikens”. (I sina memoarer skrev Eden senare att ”alltifrån de första månaderna år 1937 skulle jag, om jag måst välja, ha föredragit en regeringsseger”.) Men amiralitetet och sir Samuel Hoare, som önskade undvika allt bråk med Franco, gav tydligen ministären felaktiga upplysningar. Åtminstone en del av amiralitetets informationer härrörde mindre från en omsorgsfull granskning av fakta än från själva de nationalistiska örlogsfartygen. *Daily Telegraph* publicerade den 20 april en intervju med en nationalist, kapten Caveda, som påpekade hur angenämt det hade varit att samarbeta med den brittiska flottan ”i frågor som gällde blockaden av Bilbao”. Sir Samuel Hoare i amiralitetet tycks ha varit nöjd med att godta den felaktiga informationen och att brådstörtat handla i enlighet med den.

Den 20 april inleddes en ny nationalistisk framryckning i Viscaya. När artilleri- och flygbombardemanget hade upphört och baskerna kom upp ur grunda skyttevärn, där de hade sökt skydd, hörde de Navarratruppernas kulsprutor bakifrån. Än en gång, liksom i Ochandiano, ropade man ”vi är avskurna”. Många försvarare slog till reträtt medan de ännu kunde göra det. Men utanför byn Elgeta, bland de lejonformade kullarna i Inchorta, hade bra och djupa skyttevärn grävts. Under ledning av milismajoren Pablo Belderrain höll baskerna stånd mot angreppet. Men två CNT-bataljoner drog sig tillbaka. Det sveket fullbordade sammanbrottet. De baskiska befälhavarna längtade nu efter att återvända till ”järnringens” förberedda skyttevärn. Ständig bombning blockerade vägarna och hindrade förflyttning. Generalstaden i Bilbao gav prov på en slapphet som medförde anklagelser för förräderi. Den 24 april föll alla höjder på det avsnitt av fronten som valts för offensiven för översten i spetsen för 1:a Navarra-brigaden, Rafael García Valiño. Belderrain måste dra sig tillbaka från Elgeta. Panikstämning rådde. Artilleriet visste inte var man skulle skjuta. Skyttevärn evakuerades. Ett allmänt nederlag för baskerna tycktes alltså vara omedelbart förestående, sex dagar efter Molas förnyade offensiv. Emellertid följde nu en ny kris: Guernica.

Guernica var en liten stad i den baskiska provinsen Vizcaya, belägen i en dal ungefär tio kilometer från havet och tjugo från Bilbao. Med en befolkning på 7 000 personer tycktes Guernica vid första ögonkastet på ett odramatiskt sätt passa in i ett kulligt landskap med vänliga byar och isolerade bondgårdar. Den hade skadats svårt av fransmännen under kriget 1808—14. Den hade ändå varit berömd, långt före de historiska vittnesbördens tid, såsom den baskiska frihetens hem. Ty de ”baskiska senatorernas parlament” brukade hållas framför den berömda eken i Guernica, medan de spanska kungarna, eller deras representanter, i kyrkan Santa María brukade svära eden att respektera baskiska lokala rättigheter. (Eken var också en fristad för baskiska gäldenärer i äldre tider.) Den 26 april 1937 låg Guernica dryga femton kilometer från fronten och var till trängsel fyllt av flyktingar och retirerande soldater.

Klockan halv fem på eftermiddagen signalerade en enda ringning med kyrkklockorna en lufträd. Det hade förekommit en del räder i området tidigare, men Guernica hade inte bombats. Det fanns inget luftförsvar av något slag. Klockan tjugo minuter i fem bombade en enda Heinkel 111 (ett nytt, snabbt tyskt bombplan med metallram, i stånd att medföra 1 500 kilo bomber), fört av major von Moreau, staden, för att sedan försvinna och återvända tillsammans med tre liknande plan. (Denne von Moreau var ett ”flygaräss” som framgångsrikt hade släppt ner förråd till Alcázar i Toledo i september 1936.) Dessa Heinkelplan följdes av tre eskadrar av de äldre spökena i det spanska kriget, Junkers 52 — tjugotre plan — en del nya jaktplan Messerschmitt 109 och några äldre jaktplan av typ Heinkel 51. Jaktplanen skulle eskortera bombplanen men också på låg höjd kulsprutebeskjuta alla människor de såg. Brandbomber, hög-explosiva och shrapnelbomber med en totalvikt på 50 000 kilo fälldes av flera flygplansvågor. Fyrtiotre plan deltog inalles, Junkersplanen under ledning av löjtnanterna von Knauer, von Beust och von Krafft. Stadens centrum låg förstört och brinnande. Det baskiska parlamentshuset (casa de juntas) och återstoderna av den berömda eken, ett stycke bort från centrum, förblev oskadade. Likaså vapenfabriken utanför staden. Många människor, kanske så många som 1 000, dödades, fastän därpå följande händelser gör det omöjligt att med säkerhet fastställa hur många. Många andra lemlästades eller skadades på annat sätt. Det är möjligt att en del italienska flygplan deltog i bombningens sista skede.

Denna redogörelse vitsordades av alla vittnen, bland dem stadens borgmästare samt den brittiske konsuln, liksom också av utlandskorrespondenter — i första hand engelska — som befann sig i Baskien vid denna tid. Men Bolín, chefen för de utländska pressavdelningarna i Salamanca, sade den 27 april att baskerna hade sprängt sin egen stad. (År 1945 försökte den baskiska exilregeringen anhängiggöra rättegång mot Tyskland vid krigsförbrytelsedomstolen i Nürnberg. Försöket misslyckades, eftersom inga händelser som inträffat före 1939 togs upp i Nürnberg.)

Den 28 april föll Durango och den 29 april Guernica i nationalisternas händer, utan större motstånd. General Solchaga lät avrätta den tillfångatagne baskiske befälhavaren, överste Llarch, jämte tre man i hans stab, efter en summarisk rättegång. Utländska journalister hos nationalisterna fick höra, och se, att fastän ”en del bombsplitter” hade påträffats i Guernica hade skadorna främst orsakats av baskiska mordbrännare, för att väcka indignation. Den 4 maj förkunnade en ny nationalistisk rapport att Guernica helt naturligt uppvisade spår av bränder efter ”en veckas bombardemang av artilleri och flygplan”. Den medgav att Guernica också hade bombats, med avbrott, under en tidrymd av tre timmar. Tio dagar senare påträffades ordet ”Garnika” i dagboksanteckningen för den 26 april hos en tysk pilot som skjutits ned av baskerna. Piloten förklarade, föga övertygande, att detta avsåg en flicka han kände i Hamburg. Några månader senare medgav en ny nationalistisk rapport att staden hade bombats, men den påstod att planen var republikanska. Bomberna, sades det här, hade tillverkats på baskiskt område, och explosionerna hade orsakats av dynamit i avloppsledningarna.

Men i augusti erkände en nationalistisk officer inför en reporter från *The Sunday Times* att Guernica hade bombats av hans kamrater: ”Jodå, vi bombade och bombade den, och *bueno*, varför inte?” Flera år senare medgav det tyska flygarässet Adolf Galland, som inom kort gick med i Condorlegionen, för första gången att tyskarna bar ansvaret. Han hävdade dock att angreppet var ett misstag, orsakat av dåliga bombsikten och brist på erfarenhet. Galland sade att tyskarna försökte träffa bron över floden, missade den fullständigt och av misstag förstörde staden. Den tanken får stöd av andra tyskar, bland dem några som deltog i räden. Vinden, sade de, kom bomberna att driva västerut. I själva verket var Guernica ett militärt mål, då staden var ett kommunikationscentrum nära frontlinjen, faktiskt nästan inom synhåll för de nationalistiska förbanden några kilometer söderut. Retirerande republikanska soldater kunde endast undkomma

västerut något så när lätt genom Guernica, eftersom bron strax utanför staden över floden Oca var den sista före havet. Men om Condorlegionens syfte i första hand var att förstöra bron, varför använde von Richthofen då inte sina överlägset träffsäkra Stukabombplan, som han hade några stycken i Burgos? Och varför iscensattes en så speciellt förhärjande expedition? Åtminstone en del av syftet måste i hans tankar (om än inte i hans dagbok) ha varit att ge upphov till största möjliga panik och förvirring, bland civilbefolkningen så väl som bland soldaterna. Användandet av brandbomber bevisar att viss ödeläggelse av byggnader eller människor, utöver bron, måste ha varit avsedd, trots att von Richthofen måhända inte visste att elden skulle sprida sig så snabbt genom Guernicas trånga gator och fastän damm och rök från explosionerna kan ha hindrat Junkerspiloterna från att se bron tydligt, eller kanske gjort den helt osynlig för dem. Den väl omvittnade kulsprutebeskjutningen av människor som rusade ut ur staden kunde knappast utgöra en del av syftet att förstöra bron.

Den dagbok von Richthofen förde slår också fast att överste Juan Vigón, Molas stabschef, kände till räden på förhand: de båda påstås ha överlagt både den 25 och 26 april, ”utan hänsyn till högre myndighet”.

Samtidigt är det emellertid rätt och billigt att erkänna, att räden utgjorde en del av kombinerade operationer, intimt förknippade med det fälttåg som var på gång, och det finns inga direkta vittnesbörd om att tyskarna kände till vilken betydelse Guernica hade för baskerna, inte heller att några nationalistiska spanska officerare, som naturligtvis bör ha vetat vilken plats Guernica intog i barkernas tankar, visste att räden skulle bli så fruktansvärd. Det finns inte ens några vittnesbörd om att Vigón visste att räden skulle bli så förhärjande, eller att Franco, Mola eller ens Sperrle diskuterade den planerade räden på förhand: vid den tidpunkten var Franco fullt upptagen av problemen med Falangen och Hedilla. Det påstås att Mola fick en chock när han kom till Guernica den 29 april. Det har också antytts att Franco blev rasande på tyskarna när han insåg rädens konsekvenser. Det kan mycket väl vara sant, eftersom det inte förekom några liknande räder i Baskien senare. Och Condorlegionen försökte sig faktiskt aldrig mer på något av typ ”områdesbombning” av försvarslösa städer. (De italienska räderna mot Barcelona 1938 företogs mot en stad med ett visst luftförsvar.)

Det uppstod en internationell kontrovers kring Guernica. Picasso hade, tidigare under året, fått i uppdrag att utföra en väggmålning i den spanska regeringens byggnad vid världsutställningen i Paris. (Trots att Picasso inte hade bott i Spanien sedan år 1903, accepterade han 1936 det — honorära — chefskapet för Pradomuseet och rapporterade om det skick de målningar befann sig i, som hade flyttats från Madrid till Valencia. I januari hade han skapat etsnings- och diktserien ”Francos dröm och lögn”, i den satiriska stil som varit känd i spansk politik sedan 1700-talet — och som återupplivades under inbördeskriget.) Han började nu arbeta på en framställning av de krigets fasor som tagit sig uttryck i förstörelsen av Guernica, i en målning som förmodligen är hans mest kända. Den visades första gången i Paris 1937 och kom sedan till Metropolitan Museum i New York. Upprördheten över vad de gjort och ängslan inför återverkningarna kom så det nationalistiska befälet och tyskarna att sätta i gång en utstuderad hemlighållandekampanj. Ingen så koncentrerad räd hade ändå förekommit tidigare. Propagandister på ömse håll intog ställningar, från vilka de aldrig avvek. Om en korrespondent till *The Times*, George Steer, var beredd att skriva så oförbehållsamt om den baskiska uppfattningen av händelsen, skrev James Holborn, korrespondent till samma tidning på nationalistsidan, när han drog in i staden med Solchagas tross: ”De få kratrar jag inspekterade var orsakade av exploderande minor.” Tjugo baskiska präster, av vilka en med egna ögon bevittnade bombningen och en annan var stiftets generalvikarie, skrev till påven och talade om för honom vilka som hade ödelagt Guernica. Två av dem, Pedro Menchaca och Agustín Isusi, universitetslärare i Vitoria och präst i Santos Juanes i

Bilbao, reste till Vatikanen med detta brev. Det överlämnades, men de togs emot endast av kardinal Pacelli, den påvlige utrikesministern, på villkor att de icke nämnde det ämne som fört dem till Rom. När de fick företräde kunde de båda baskerna inte låta bli att tala om Guernica, och Pacelli, som kyligt påpekade att ”kyrkan är förföljd i Barcelona”, följde dem till dörren.

Den nationalistiska berättelsen om denna händelse vidmakthölls under en generation. De som då berättade den, som kapten Luis Bolín, levde kvar. (Det verkar inte desto mindre som om han genast förflyttades från sin post. Bolins memoarer publicerades först år 1967.) Det var först när de hade dött, eller när de inte längre ägde något inflytande, och när statliga dokument började bli tillgängliga, som erkännandet gjordes, år 1970, att Guernica bombades från luften. Men också då fortsatte det ofta att hävdas, att baskerna hade avslutat det som tyskarna endast påbörjat.

Den 30 april, tio dagar efter det att den internationella noninterventionskontrollen hade inletts och när den engelske utrikesministern därför trodde att han en tid skulle vara fri från överväganden av det han tänkte på såsom ”den spanska anfäktelsens krig”, talade Eden om för underhuset att kabinettet övervägde vad som kunde göras för att förhindra ett nytt Guernica. Inom Condorlegionen följde ett ”stort missmod” på anfallet. Den 4 maj lade lord Plymouth fram förslag inför noninterventionskommittén att den skulle uppmana båda de spanska parterna att icke bomba öppna städer. Ribbentrop och Grandi hävdade falskt att den frågan inte kunde diskuteras oberoende av ett beaktande av de allmänna humanitära aspekterna på kriget. Majskij protesterade mot denna utvidgning av debattens ämnessfär. En konferens av ledare inom den engelska statskyrkan, bland dem William Temple, ärkebiskopen av York, framförde en formell protest till Eden mot bombning av icke-militära mål. Krisen tjänade till att avleda uppmärksamheten från de mycket stora sändningar av militär utrustning som då kom till republiken från Ryssland. På liknande sätt hade Franco den 29 april undertecknat ett avtal att från Italien köpa två gamla ubåtar, *Archimedes* och *Torricelli,* för att komplettera sin flotta. Detta passerade också obemärkt.

Det baskiska sammanbrottet bortom den ödelagda staden dämpades under tiden, fastän fiskehamnen Bermeo erövrades den 30 april av Svarta pilarna, som räknade 4 000 man. Den dagen stimulerades den baskiska stridsmoralen av att slagskeppet *España* gick under, tydligen sedan det gått på en av rebellernas egna minor utanför Santander. Besättningen räddades. Den 1 maj gick Mola till anfall längs hela fronten. Italienarna i Bermeo inringades och tvingades att begära undsättning. Bombningen hade nu mist något av sin fasa för den baskiska milisen, eftersom de hade märkt att det buller den åstadkom var värre än dess verkningar.

Medan Guernica upptog alla rubriker inträffade nästan lika dramatiska händelser i Sierra Morena, den storslagna bergskedja som skiljer Kastiliens högplatå från Andalusien. På två bergstoppar kring helgedomen Santa María de la Cabeza hade 250 civilgardister från Jaén, större delen av deras familjer, 100 falangister och cirka 1 000 medlemmar av borgerskapet i Andújar hållit stånd i närmare nio månader. Under krigets tidigare skede hade det inte förekommit något angrepp på denna nationalistiska enklav i hjärtat av det republikanska Spanien. En tid hade faktiskt folkfrontskommittén i Andújar varit osäker på om civilgardet i denna fristad var vänner eller fiender. Sedan rebellerna hade levt i denna ovissa trygghet någon tid, och sedan de hade samlat ett fullgott livsmedelsförråd, beslöt de att det var moraliskt otänkbart att inte låta de ”röda” veta vilka åsikter de hyste. Därför sände de ett handskrivet brev som innehöll en krigsförklaring. Major Nofuentes, som önskade kapitulera, avsattes såsom befälhavare, men hans och vissa andra pro-republikanska officerares liv skonades. En belägring inleddes. En kapten i civilgardet, Santiago Cortés, vars hustru och familj var politiska fångar i Jaén, tog befälet över försvararna. Brevduvor förmedlade nyheter och triumferande budskap till nationalisterna i Sevilla.

Nationalistpiloter, som den lysande major Carlos de Haya, tränade speciellt för att släppa ner förråd i det lilla område som försvarades — en teknik som de fann likna störtbombfällning. Sammanlagt 80 000 kilo livsmedel skickades från Sevilla, och 70 000 kilo från Córdoba. Mera ömtåliga förråd, som medicinsk apparatur, kom med en kalkon, en fågel vars flykt är tung, majestätisk och vertikal. Inne i fristaden improviserade man skolor och sjukhus. Trots att en av Queipo de Llanos styrkor befann sig på endast omkring trettio kilometers avstånd, i Porcuna (som erövrades den i januari 1937), gjorde nationalisterna inga allvarligt menade försök att undsätta garnisonen.

I början av april beslöt republiken att krossa denna motståndsficka och sände en stor styrka under befäl av den kommunistiske parlamentsledamoten, nu överstelöjtnanten Martínez Cartón. Efter våldsamma strider delades det lilla lägret i två delar. Lugar Nuevo, det mindre lägret, sände i väg sin sista duva till kapten Cortés för att säga att man inte längre kunde hålla stånd. Så kom forsande regn, och under natten evakuerades Lugar Nuevo utan förluster. Alla försvararna, jämte tvåhundra kvinnor och barn, togs in i helgedomen. Därpå gav Franco Cortés tillåtelse att kapitulera, om motstånd skulle bli omöjligt. Han gav också order om evakuering av kvinnor och barn, med de nyligen anlända Röda korsofficerarna som garanter. Men Cortés och försvararna, fyllda av den lidelse som det varit nödvändigt att väcka till liv för att fortsätta motståndet, betvivlade att Röda korset hade förmåga att genomföra den uppgiften. Försvararna var omringade av 20 000 republikaner. Man tvivlade. Anfallet sattes in på nytt. Cortés sårades den 30 april och sände ett sista budskap med brevduva, medan den republikanska armén den i maj trängde in i helgedomen. Cortés' sista order till sina män löd: ”Civilgardet och Falangen dör men ger sig inte.” Helgedomen stacks i brand. Lågorna lyste upp sierran. Till slut fördes de flesta av kvinnorna och barnen bort i lastbilar, och de återstående försvararna togs till fånga. Cortés dog av sina sår. Han tog med sig i graven hemligheten var bilden av Den heliga jungfrun i La Cabeza hade lagts i säkert förvar.

36. Underhandlingar mellan karlister och falangister — affären Hedilla — mordet på Goya — påbudet om sammanslagning — Serrano Súñer

Under våren 1937 konsoliderades de båda till strid rustade Spanien. Hädanefter inrymde landet något som mera tycktes vara två stater än en enda klassuppdelad. Franco vann, å ena sidan, en förkrossande seger över falangisterna och karlisterna, de båda rörelser som ensamma hade överlevt. Nationalisternas sak blev starkare genom krisen i april 1937, och myndigheterna i Salamanca respekterades överallt, trots att män som Queipo i Sevilla och Cañizares i Badajoz ägde stor handlingsfrihet. Konsolideringen av makten i Spaniens republikanska zon var en mera utdragen historia, och fastän staten framträdde som segrare medförde den segern demoralisering, varför den var en pyrrusseger.

Krisen bakom nationalisternas linjer sträckte sig tillbaka till föregående vinter, när den karlistiske ”generaldelegaten” Fal Conde av Franco hade förvisats till Portugal. Karlisterna hade blivit förtörnade över denna stränga åtgärd. Det missnöjet bland karlisterna fick sitt gensvar bland en del falangister, på grund av deras sympati för general Franco. Fal Conde fick i Lissabon en inbjudan av Falangen att diskutera tanken på ett samgående mellan de båda partierna. Den inbjudan antogs. När allt kom omkring var de båda partierna överens om diagnosen beträffande Spaniens problem, även om de hade olika uppfattningar om botemedlen.

De underhandlingarna pågick i tre veckor. De gav inget resultat. Karlis-terna drog den slutsatsen, att falangisterna syftade till att svälja hela den nationalistiska rörelsen. De båda parterna skildes därför åt, vänskapligt, i slutet av februari. Vägen till ett återupptagande av diskussionerna skulle hållas öppen av den medgörlige greven de Rodezno. Men tanken på en förening av de båda partierna togs upp av general Franco själv, som hade hört talas om dessa händelser, förmodligen av Rodezno. Dennes principiella stöd av den gamla saken hade alltid dämpats av ärelystnad och av hans ogillande av Fal Conde, vilket framgick under hans samtal med Mola före kriget. Sedan Franco kommit till makten manipulerade han framgångsrikt den nationella rörelsens olika anhängare, som om de hade varit de stridande hövdingarna i Rifbergen i hans ungdom. Skulle inte ett enkelt enande, uppifrån, leda till den sammansmältning av ideologier som han hade talat så hoppfullt om med den tyske diplomaten Dumoulin fem månader tidigare?

En annan inflytelserik person stödde den planen: Ramón Serrano Súñer, generalissimus' trettiosex år gamla svåger, som före kriget hade varit CEDA:s representant för Zaragoza och vice ordförande i den rörelsen. Denne ärelystne jurist hade flytt från det republikanska Spanien. Trots att han hade varit Francos närmaste bundsförvant i politiska kretsar, hade upproret överraskat honom i Madrid. Han hade satts i Modelfängelset, där han sett hur hans vänner Fernando Primo de Rivera och Ruiz de Alda hade skjutits. Hans hat till republikanerna förstärktes också, till ett ständigt raseri, av att republikanerna dödade hans båda bröder. Eftersom de hade dött därför att de vägrades asyl på den franska ambassaden, närde han en speciell vrede mot Frankrike, något som stödde hans växande förakt för demokrati. Dessa hemska upplevelser märkte honom för livet. Det fanns nu föga kvar av den CEDA-politiker han till en början hade varit. Hans tal vid JAP:s berömda möte, i snöslasket i El Escorial i april 1934, hade i varje fall varit en bannstråle mot demokratins förfall. Han hade alltsedan universitetstiden varit god vän med José Antonio. Serrano Súñer var före 1936 inte medlem av Falangen. Hans flykt från den republikanska zonen kunde ske tack vare att han förflyttades till ett sjukhus.

Hädanefter hade denne snobb med i förtid vitt hår och blå ögon det dominerande inflytandet över sin svåger. Den maklige Nicolás Franco, med sin brist på punktlighet och sina besynnerliga arbetstider, blev allt mindre betydande, till dess att han lugnt och stilla placerades som ambassadör i Portugal. Serrano Súñer hade för sin politiska framgång att tacka sin slughet, sin

förmåga att fatta beslut, sin hänsynslöshet och sin charm. Men trots att han tilltalade en trängre krets, stötte han bort massorna. Han verkade känslig, hämndlysten, arrogant och kvicktänkt — ”snabb som en kniv i ord och handling”, brukade en engelsk motståndare säga om honom — i lika hög grad den reserverade Francos motsats som den öppenhjärtige och fryntlige Nicolás Francos. De nära förbindelserna mellan Franco och Serrano upprätthölls också av deras hustrur, Carmen och Zita, som ständigt träffades. Så inleddes i Spanien den styrelse som brukade kallas *cuñadismo* — svågerskap.

Till en början hade *el cuñadisimo* (den förnämsta svågern) ingen officiell ställning. Alltifrån hans ankomst till Salamanca den 20 februari utnyttjade Franco honom som politisk rådgivare. Serrano ägnade sig åt att söka finna någon teoretisk och, om möjligt, juridisk grundval för den nya nationaliststaten. Han önskade rädda sin svåger undan detta att upprätta en militär och personlig regim i general Primo de Riveras efterföljd. I lika mån ville han inte ha någon partistat. Han hade överläggningar med monarkister, falangister, kyrkans män och generaler. Han träffade kardinal Gomá, greve de Rodezno och general Mola. Efteråt promenerade han en dag med Franco i trädgården till biskopspalatset i Salamanca. Han talade om för Generalissimo att hans diskussioner antydde, att inget av de i nationalisternas Spanien existerande partierna uppfyllde ögonblickets krav. Men trots det måste något göras. Armén utgjorde grunden för den rådande makten. Men ”en den rena militära styrkans stat”, tillade han, kunde inte bli hur långvarig som helst. Den nationella rörelsen hade till en början varit en negativ reaktion på den republikanska regeringens ”brottsliga svaghet”, och på hotet om en kommunistisk revolution. En återgång till parlamentariskt styrelsesätt var omöjlig. ”På andra håll kan demokratin måhända ge effektiva resultat, tack vare en förnuftig serie överenskommelser. Men i Spanien liar den tydligt visat att den är möjlig endast i en rå och våldsam, form, och i en form som leder till självmord.” Här fanns förvisso ett tillfälle att skapa en stat fri från alla åtaganden, precedensfall och bördor, en stat som verkligen var ny, den enda stat av det slaget som någonsin hade kunnat uppstå. Var inte Spaniens ställning år 1937 faktiskt snarlik den som hade förekommit på 1400-talet (som den nu mördade karlisten Pradera hade uttryckt saken), i begynnelsen av de katolska kungarnas välde?

Alla nya idéer inom den spanska högern tycktes gå tillbaka till Ferdinand och Isabella. Därför kan det inte ha varit överraskande för Franco när Serrano talade till honom på detta sätt, en våreftermiddag 1937. Detta var det första av många sådana samtal de båda männen förde. Franco sysselsatte sig med att studera Falangens stadgar; han var givetvis inte medlem av den. Han läste José Antonio och Pradera. Men inte heller i det ”vita Spaniens” militaristiska samhälle var det politiska livet riktigt dött. Det fanns många undersysselsatta falangister som längtade efter mera inbringande tjänster. Sex månaders stoltserande omkring med beväpnad eskort var nog. De ville ha makt. I mars planerade de falangister som hade tagit ledningen i de fruktlösa underhandlingarna med karlisterna att störta Hedilla, Falangens tillfällige ledare. Detta var den så kallade Madrid-gruppen, alla vänner eller släktingar till Primo de Rivera. De mera framstående medlemmarna var Agustín Aznar, Rafael Garcerán, José Antonios juridiska biträde som hade lyckats göra sig till sekreterare i Falangens junta, José Moreno, *jefe provincial* i Pamplona samt Sancho Dávila, en kusin till José Antonio, som hade flytt ur ett republikanskt fängelse och var Falangens ledare i Andalusien. Dessa män beundrade José Antonio, och som många andra vägrade de att acceptera ryktena om att han var död. (Det cirkulerade berättelser om att han var i livet: i England, gömd i Alicante, redan i hemlighet i det nationalistiska Spanien. Hans död hade inte annonserats, och många trodde att han faktiskt ännu levde.) De ogillade Hedilla, för de trodde att han försökte bli den nye ledaren, och en av en överdrivet proletär typ. Dessa män hade få anhängare, men de var inflytelserika i Salamanca.

Hedilla, som ännu inte var trettiofem år gammal, hade bott i Salamanca sedan oktober med sin

familj och försökt organisera den alltjämt växande rörelsen. De flesta av de vanliga ”gamla skjortorna” stödde Hedilla, och det gjorde också de flesta provinscheferna i norr, liksom de intellektuella inom rörelsen. Den på frammarsch stadda falangistpressen räknade också med Hedilla, fastän *FE* i Sevilla föredrog Sancho Dávila. Hedilla reagerade förstående på de påtryckningar som sökte göra honom till nationell ledare, men han arrangerade inte själv dessa påtryckningar. Både han och hans anhängare sökte inspiration i Tyskland snarare än i Italien, och den tyske ambassadören Faupel hade gripit sig an med att odla en nazistanda bland dem. Hedilla hade vissa politiska talanger. Så till exempel, när José Andino, falangistledaren i Burgos, hade givit spridning åt ett tal av José Antonio i Kastiliens radio, mot Vicente Gays order, chefen för Generalissimos pressbyrå, och därför blivit arresterad, hade Hedilla tålmodigt underhandlat om hans frisläppande. (Den episoden ägde rum den 2 februari. Talet hade innehållit sådana fraser som ”vi vill inte ha någon marxistisk revolution. Men vi vet att Spanien behöver revolutionen.” Talet hade varit ett angrepp på såväl vänstern som högern i valen 1936.)

Å andra sidan var Hedilla taktlös. Han lät en journalist, Víctor de la Serna, publicera en överdrivet lovordande artikel om honom, och han lät en gång, oklokt nog, Serrano Súñer vänta i förrummet. Han förnärmade också en del personer genom sina ingripanden för att få människor benådade som annars skulle ha skjutits, och den italienske ambassadören Roberto Cantalupo hade försökt utnyttja honom som mellanhand för att dämpa förtrycket. (Italienska fascister chockerades ofta av spanska konservativa ledares brutalitet.) Hedillas bemödanden att etablera Falangen som en betydande rörelse, skild från armén, omintetgjordes dock, dels eftersom många ansåg det välbetänkt att hålla sig på god fot både med honom och med Francos högkvarter, dels därför att militären satt inne med alla resurser. En banal men viktig svårighet var att telefonlinjerna kontrollerades av militären, och att ett samtal från Valladolid till Salamanca som inte gällde någon militär angelägenhet kunde få vänta i upp till tio timmar.

Om oppositionen mot Hedilla hade kommit från ”Madridgruppen”, skulle den inte ha varit allvarlig. Men oppositionen mot honom inom rörelsen stärktes av ett antal fackmän — ingenjörer, jurister, ”teknokrater” — som ville omvandla Falangen till ett enda doktrinfritt, pragmatiskt parti i en ny autoritär stat. Också de hade stött tanken på underhandlingar med karlisterna, och en typisk representant för denna grupp, ingenjören José Luis Escario, hade varit med i falangisternas delegation till Lissabon. Serrano Súñer gav dessa män sitt stöd: varken han eller Franco ville ha något annat maktcentrum, vare sig utformat av Hedilla eller någon annan.

Så som allt detta utvecklades saknade Hedilla förståelse. I början av april reste han upp från Salamanca till Vitoria för att besöka Fal Condes provisoriske efterträdare som nationell representant för *requetés*, José Luis Zamanillo, och de båda kom överens om att de, om det blev något samgående mellan falangismen och karlismen, inte skulle ha något med det att skaffa, och att de skulle säga det. Men nästan vid samma tidpunkt talade Franco med Rodezno och några andra karlister om tanken på ett formellt enande av alla partierna, rörelserna och underavdelningarna inom det nationalistiska Spanien. Det var ett mycket militärt förslag: vem om inte en general kunde ens överväga ett samgående av så olika slags män i en enda rörelse, som om de faktiskt blott och bart vore de beväpnade fribytarband som deras fiender trodde dem vara? Ändå rekommenderade Rodezno planen åt sina anhängare. Nyheten härom nådde Hedilla när han fortfarande befann sig uppe i norr. Han förkunnade att han ämnade sammankalla ett Falangens nationella råd till den 25 april. Hans falangist-motståndare, Dávila, Aznar och Garcerán, beskyllde honom då för att ”bedriva oerhörd propaganda för sig själv ... inrikta sin verksamhet på att skaffa sig personliga anhängare ... ge prov på uppenbar oduglighet, ytterligare förvirrad av brist på bildning ...”. De förklarade att José Antonios fortsatta frånvaro krävde, enligt partiets stadgar, en tremannastyrelse, och följaktligen övertog de, bokstavligen, rörelsens lokaler i

Salamanca, med tyst medgivande av andra falangister i staden, kanske också Francos och Serrano Súñers. Hedilla accepterade detta fait accompli men gick till Franco för att klaga. Han träffade bara Francos stabsofficer, överste Barroso. Men ”rebellerna” togs emot av Franco. Hedilla beordrade härnäst den lokala Falangen i Salamanca, med Ramón Laporta i spetsen, att återerövra rörelsens lokaler, och han uppmanade kommendanten i den närbelägna Pedro Llen-skolan för falangistofficerare, den finske fascisten major von Haartman, att sända en avdelning av sina kadetter som hjälp. Men von Haartman (som hade kommit i oktober förra året för att bekämpa kommunismen och som hade den tyske ambassadören att tacka för sin befattning vid Pedro Llen) krävde en skriftlig order. När han fick den marscherade hans kadetter in och Falangens lokaler överlämnades till Hedilla, utan blodsutgjutelse, mitt i natten. Byggnaden fylldes snabbt av Hedillas vänner, bland dem Hans Kroeger, nazistpartiets representant i Faupels stab. Exakt vad som sedan hände är ovisst. Von Haartman erinrade sig att Hedilla beordrade honom att kvarhålla de upproriska falangistledarna, medan Hedilla själv sade att han ville att triumviratet skulle komma och tala med honom och skickade ut sändebud i det syftet. Vittnesbörd tyder på att uppdraget var offensivt. I alla händelser gick chefen för falangistmilisen i Santander, José María Alonso Goya, en av Hedillas hängivna vänner, med en skara beväpnade män till Sancho Dávilas pensionat vid Plaza Mayor. Goya kände alla dessa män och hade till och med suttit tillsammans med Sancho Dávila i Modelfängelset i Madrid. Men när han kom till den sistnämndes bostad började ett gräl. Goya och en av Sancho Dávilas vänner (livvakten Peral) dödades. Civilgardet arresterade alla övriga inblandade, också Dávila. Inom några timmar anhölls också Garcerán, när ett annat Hedillagäng stod i begrepp att bryta sig in i hans hus. Civilgardet hade på nära håll följt alla dessa händelser. Också von Haartman arresterades.

Hedilla sammankallade Falangens nationella råd till ett möte den 18 april. Närvarande vid det tillfället var rörelsens kvarlevande ledare, med undantag för Dávila, som satt i fängelse. Hedilla höll ett tal och rättfärdigade sin tid som provisorisk ledare, och han begärde en omröstning rörande frågan vem som hädanefter skulle vara chef. Vid den slutna omröstningen valdes Hedilla, med tio röster mot fyra av tjugotvå avgivna — de övriga röstsedlarna var blanka. Hedilla gick till Franco för att tala om för denne att hans ställning hade bekräftats. Franco sade att det gladde honom, det var, påstod han, vad han hade hoppats skola ske. Han övertalade Hedilla att visa sig på balkongen tillsammans med honom. Det hurrades och utbringades leven för båda. Franco höll vad *ABC* dagen därpå beskrev såsom ”ett magnifikt tal, inspirerat av den spanska traditionens renaste tankar och känslor”. Det nya Spaniens tre förberedande faser, förklarade Franco, var de katolska kungarnas Spanien, Karl V:s och Filip II:s Spanien. Alltsedan år 1598 hade det emellertid stadigt gått utför.

Den 19 april avskedade Hedilla den ende medlemmen av rebellernas ”triumvirat” som inte satt i fängelse, Aznar, från chefskapet för milisen. Den handlingen tycks ha undertecknats av Franco, eftersom Aznar och alla hans anhängare, också livvakterna, skickades till fronten. Hedilla verkade ha segrat, men klockan åtta på kvällen fick han, i sitt hem, texten till en förordning som Franco hade för avsikt att utfärda senare samma kväll, i Radio Nacional. Den förenade med våld Falangen med karlisterna. Vid midnatt utfärdades det påbudet, som upptog alla grupper som stödde nationalisterna, också monarkisterna. Franco skulle vara ledaren, lade den titeln till de tidigare statschef och överbefälhavare. Det nya partiet skulle bära samlingsnamnet *Falange Española Tradicionalista y de las JONS*. (Den kvicke Agustín de Foxá kallade partiet med det monstruösa namnet ”*Compañia Internacional de Coches Camas y de los Grandes Expresos Europeos*”, Internationella Sovvagns- och Stora Europeiska Expresskompaniet.) Likaväl som Franco hade hållit Hedilla utanför sina planer hade han inte rådgjort med vare sig Fal Conde eller den karlistiska regenten Xavier av Bourbon-Parma. Gamle Don Alfonso Carlos' åldriga änka

(hon var själv veteran från det andra karlistkriget på 1870-talet) skrev den 23 april till Fal Conde: ”Det är en skändlighet som har begåtts mot oss. Med vad rätt ...?” Det karlistiska krigsrådet meddelades inte officiellt av Franco om vad som hänt förrän den 30 april. Den officiella parti-uniformen utgjordes hädanefter av Falangens blå skjorta och karlisternas röda basker. Intetdera partiet gillade kompromissen, och falangisterna stoppade karlistbaskern i fickan så ofta de kunde. Vid ett berömt tillfälle hälsades en skara falangister utan huvudbonad av karlisten Rodezno, som var civilklädd. Tillfrågad varför han var klädd så svarade den gamle cynikern: ”Det är för att jag inte kan stoppa min blåa skjorta i fickan ...” De fyra karlister som Franco tog med i rörelsens föreslagna nya politiska sekretariat (Rodezno, Dolz de Espejo, Arellano och Mazón) var kända för att gärna kompromissa med armén. Många karlister, som vann betydligt mindre än vad som egentligen tillkom dem av den nya ”rörelsen”, skummade av ilska, men begränsade de sin protest till ett tyst ogillande.

Men hur förhöll det sig, kan man fråga, med general Mola, nordarméns befälhavare, den gamle konspiratören från Pamplona? Han var närvarande den 18 april på balkongen till Francos högkvarter i Salamanca. Men han sade sin mening bara genom en obetydlig protest mot användningen, i förordningen, av ett verb som inte fanns inregistrerat av Spanska akademien. Queipo de Llano tillkallades också från Sevilla, och man fick hans motvilliga anslutning. Från hela Spanien nådde under tiden servila telegrafiska lyckönskningar Franco. Han hade slutfört en andra statskupp.

Hedilla tilldelades en plats i detta nya politiska sekretariat. Han vägrade. De som accepterade poster var samtliga obetydliga män i rörelsen. Franco försökte övertala honom, genom sändebud. Han fortsatte att vägra, rådd härtill av Pilar Primo de Rivera, av Aznar (vars motiv måste ha varit sammansatta), av Ridruejo, den unge skalden som var provinschef i Valladolid, och av den tyske ambassadören. De hoppades alla på en självständig Falang av ”gamla skjortor”. Ett telegram skickades till alla provinschefer i det nationalistiska Spanien. Det hade uppenbarligen skrivits av José Sainz, och det talade om för dem att de, för att undvika eventuella felaktiga tolkningar av förordningen om samgående, blott skulle åtlyda order de fick direkt från överbefälet. Detta betraktades senare som ett trots mot Franco, men tydligen visste Hedilla inte att det hade sänts. Omständigheterna var oklara nog för att missförstånd skulle bli närmast oundvikliga. Under de följande par dagarna gick Hedilla till den ene efter den andre för att få råd: kanske förekom det mera allvarliga missförstånd, och hans handlande verkade som konspiration för Generalissimo och hans rådgivare. Nazistledaren Kroeger erbjöd Hedilla att garantera honom fri lejd till Tyskland, och fascisten på platsen, Guglielmo Danzi, erbjöd en liknande fri lejd till Italien. Hedilla vägrade. Under tiden arresterades Aznar, efter anklagelser som hade med händelserna på natten den 16 april att göra.

Den 25 april arresterades också Hedilla och sattes i fängelse i Salamanca. Där anklagades han för den olagliga interneringen av Dávila, för olagligt utnyttjande av statens lastbilar för att transportera kadetterna i Pedro Llen till Salamanca och för att ha orsakat att den naturvetenskapliga fakultetens laboratorium vid universitetet i Salamanca omvandlats till hans personliga förmån, i syfte att framställa en gas som, i sin tur, skulle ha satt honom i stånd att angripa Generalissimos högkvarter. (Det var just vid denna tidpunkt som angreppet mot Guernica den 26 april planerades och genomfördes.) Dessa bisarra, konstruerade anklagelser gjorde det möjligt för regimen att kvarhålla honom i fängelse medan andra framstående falangister också arresterades och beskylldes för den ena omstörtande verksamheten efter den andra. Den i maj avskaffades alla provinspresidier (*jefaturas*) inom Falangen, och i juni anklagades Hedilla på nytt, medan en del falangister frigavs, nu för mord på Peral, Dávilas livvakt, och för försök att störta El Caudillo. Francos juridiske rådgivare, överste Martínez Fuset, och civilgardets nye befälhavare i

Salamanca, major Lisardo Doval — som man hade dystra minnen av i Asturien — spelade en avgörande roll då den anklagelsen formulerades, eftersom båda uppfattade falangisterna som farliga ”röda”. Hedilla dömdes till döden, men straffet omvandlades. Det förekom en del offentliga demonstrationer till stöd för Hedilla, men de som deltog i dem arresterades som ”kommunister” och försvann till fängelserna under flera månader. Åtskilliga andra framstående falangister anklagades på liknande sätt och dömdes till långvariga straff, som till slut samtliga mildrades. Men få av dem spelade senare någon roll i den spanska politiken. Ett undantag var José Luis Arrese, som dömdes till döden i Sevilla för att han hjälpt Hedilla men som senare, inte desto mindre, blev rörelsens generalsekreterare år 1941. Andra mera fogliga falangister tjänade Franco villigt, ofta med entusiasm.

Denna sammanstötning mellan fascismen och autoritär konservatism vanns av den senare, på grund av Francos förakt för idéer. Och i ärlighetens namn måste erkännas att många av de ”idéer” han förkastade var ogenomtänkta, billiga och föråldrade, så som en hel del är i masskulturens århundrade, i Spanien och på andra håll.

Så slutade den så kallade ”Hedillasammansvärjningen”, i vilken Hedilla var så gott som den ende som inte hade konspirerat: ändå skulle han tillbringa de följande fyra åren i fängelse, med hunger och andra obehag. Trakasserierna mot honom blev än större därför att hans medfångar var ”röda” och helt naturligt hatade honom. Francos behandling av Hedilla är ytterligare ett exempel på den förstnämndes känslokyla, i detta fall tillämpad på en som hade varit till god hjälp för saken under krigets första månader. Det var ett bisarrt ögonblick, och också ett tragiskt sådant för Hedilla, att den nya hälsningen, med armen lyft och handflatan pekande utåt, antogs såsom folkhälsning vid formella tillfällen just den dag han arresterades. Denna ”knytnävarnas och pistolernas dialektik”, för att tala med José Antonio, hade de nått fram till som hade den största tillgången på de sistnämnda.

Serrano Súñer blev generalsekreterare i den nya rörelsen. Han skylde över de olika riktningarna inom den politiska högern, i synnerhet åsikterna hos de falangister som samlades i Pilar Primo de Riveras salong i Salamanca. (Gil Robles, tidigare CEDA:s ledare, förkunnade sitt stöd åt Franco, men han spolierade effekten genom att samtidigt liera sig med de — ortodoxa — monarkisterna. Han stannade kvar i landsflykt, deltog inte i det politiska livet, även om han ibland hjälpte till med vapentrafiken, och återvände inte till Spanien förrän år 1957.) Pilar Primo de Rivera, som själv hade varit orolig under våren 1937, blev förgrundsgestalten inom *Auxilio Social* i oktober 1937. General Monasterio, kavalleriofficer och en av Gil Robles' adjutanter när han var krigsminister, fick befattningen som milisbefälhavare — en honorär post, eftersom karlistiska och falangistiska milismän samtliga numera tillhörde armén.

Franco ansåg att Serrano, eftersom denne var en man utan anhängare och hade honom att tacka för allt, skulle bli lätthanterlig. Och inga tvister mellan dem båda tycks faktiskt ha förekommit förrän efter inbördeskrigets slut. Serrano förblev isolerad, misstrodd och fruktad. Han var starkt, till och med lidelsefullt pro-tysk, fastän han var illa omtyckt av den tyske ambassadören. I sin egenskap av en gång framstående medlem av CEDA hade Serrano gamla vänskapsförbindelser med ett stort antal människor på högerkanten inom spansk politik. Han ägde stora kunskaper när det gällde spansk politik, men han var fullt redo att skapa en ”ny stat”. Det var

> ... vad som är lämpligt att kalla den autoritära staten, den unika typ av modern stat som verkar ändamålsenlig, den enda samhällsform som kan genomföra den nya fostran och den reorganisation som är nödvändig för det politiska livet i Spanien. Den staten företer kanske, till sin yttre form, en viss likhet med regimer som redan har antagits av vissa andra folk, men det som verkligen varierar från folk till folk är de lärosatser som döljer den formen, och den anda i vilken de åtlyds. Det kan, som i det

> totalitära Ryssland, finnas en fullständig motsättning mellan styrande och styrda. Formen kan, som fallet är i Tyskland, ha en omoralisk sida. Vi har, å andra sidan, ingenting att skaffa med sådana dogmatiska ting. Vår ställning härrör från vår nationella tradition och från den tro vi bekänner oss till. Vi avvisar politisk relativism och politisk agnosticism. Utanför det väldiga område som står öppet för diskussion och tvivel existerar det eviga sanningar, vissheter som det politiska livet är sammansatt av och som sätter gränser för det statliga handlandet. Dessa är de stora och oföränderliga principer, som påverkar landets ”vara eller icke vara”, och hela det civiliserade samhällets.

(Detta skrevs år 1947, och omnämnandet av den tyska politiska verksamhetens ”omoraliska” sida var sålunda en kritisk anmärkning efter år 1945.) Serrano eftersträvade en ideologi som skulle ”införliva det röda Spanien, vårt stora mål och våra stora plikter” med varandra, och han antog att Falangen skulle göra det, snarare än traditionalismen. Vad förordningen i april huvudsakligen uppnådde var emellertid inte att skänka den nya staten en struktur, utan att undanröja behovet av politiskt spekulerande, åtminstone till dess att kriget hade vunnits.

Francos bundsförvanter, generalerna Faupel och Roatta, träffades för att diskutera nya faktorer. Roatta trodde nu att kriget inte kunde vinnas, om inte Tyskland och Italien inskred för att utöva ett avgörande inflytande såväl över krigsoperationerna som över det spanska samhällets utveckling. Faupel lämnade till Franco en översättning till spanska av den nazistiska arbetslagstiftningen. Han föreslog att Franco skulle ta itu med en liknande social lagstiftning och erbjöd sig att ställa lämpliga ”experter” till hans förfogande. Den italienske fascistrepresentanten, Danzi, gav Franco ett författningsutkast för Spanien enligt italienskt mönster. Men Generalissimo ägnade inte vare sig Danzi eller Faupel någon uppmärksamhet. Serrano Súñer sade att dessa planer och deras upphovsmän skulle ha varit mer välkomna, om de senare hade gjort sig besväret att översätta vad de hade att säga till spanska.

Och hur blev det med monarkin? Franco sade till tidningen *ABC*, den monarkistiska, senare samma år: ”Om tiden för restaurationen är inne”, måste den nya monarkin ”vara mycket olik den som föll den 14 april ... den person som förkroppsligar den måste komma som en fredens återställare”. Men det betydde att monarkins återkomst skulle fördröjas — fördröjas lång tid. Den ende monarken i Spanien skulle vara Franco. Omgiven av eskorterande marockaner, hälsad med vördnad av alla som mötte honom, skulle titeln sultan faktiskt ha varit lämpligare för den nye segraren, om den inte i moderna människors öron antydde ett visst sinne för livets njutningar. Kanske vore titeln ”Caesar”, som användes mycket i den nationalistiska propagandan 1937, i själva verket lämplig.

Under år 1937 fick Francos ställning ytterligare stöd. En förordning av den 4 augusti förklarade att El Caudillo skulle utse sin egen efterträdare. Franco började uppträda klädd som amiral, inte bara som general. Samtidigt var väggarna i det nationalistiska Spanien täckta av affischer som utropade *Franco, Caudillo de Dios y de la Patria*, och av fotografier av ”den leende generalen”. (Åtminstone en man, en konditor från Estremadura som hette Fernando Gordillo Bellido, var oförsiktig nog att använda baksidan av en sådan affisch för ett annat ändamål: han skrev ett brev och förnyade prenumerationen på en tidskrift. Han anhölls, dömdes till fängelse i sex år och en dag, och i fängelsetö Las Palmas träffade han en annan oskyldig man, Hedilla.) Nya böcker innehöll ofta en underdånig dedikation till Franco, exempelvis ”den västerländska kristna civilisationens nya bragders riddare, nu och i framtiden”.

Propagandister för det nya Spanien under Francos era var den stridbare prästen från Navarra, pater Izurdiaga, ”protofascisten” Giménez Caballero och Eugenio D'Ors, en gång en radikal katalansk republikan, studerande vid Fria institutet, nu en glödande falangist. (Han yttrade en gång: ”Spanjorerna älskar en uniform, förutsatt att den är individuell.”) I början av år 1937 var

Generalissimos pressavdelning fortfarande skött av Vicente Gay, den alkoholiserade, antisemitiska professorn från Valladolid. Bland nya polemiska ”frankister” — det ordet började nu komma i bruk — befann sig den monarkistiske journalisten Joaquín Arrarás, som snart skulle publicera den första biografin över Franco, polisreportern Mauricio Carlavilla, en expert på sambandet mellan *Anti-España* och homosexualitet, samt ”El Tebib Arrumi”, en läkare som blivit journalist, som Franco hade lärt känna i Marocko och som var högkvarterets officielle reporter. ”El Tebib Arrumi” hette egentligen Victor Ruiz Albéniz. Han hade i åtta år arbetat som läkare vid gruvorna i Monte Uixan. Gays medhjälpare var Ramón Ruiz Alonso, förutvarande CEDA-representant för Granada, som hade varit inblandad i mordet på Lorca. Andra intellektuella från högern dök upp för att få befattningar som universitetsrektorer, chefer för nya institut och tidningar. Det var. en underbar tid för alla dessa missnöjda eller misslyckade skribenter från republikens dagar. Deras misslyckande berodde, som de uppgav sig tro, på den ”judisk—marxistiska frimurarsammansvärjningen för att få beskydd” vid universiteten, eller för att vinna förmåner inom litteratur och konst.

37. Kommunisterna fördömer Largo Caballero — en ny katalansk regering — majdagarna i Barcelona — Estremaduraoffensiven — kampanjen mot POUM — Largos fall — Negrins regering — arméernas tillstånd

Den politiska krisen i Francos Spanien orsakade bara två människors död, även om den kom många att hamna i fängelse. Den påverkade inte kriget. Den så gott som samtidiga krisen i det republikanska Spanien, mera komplicerad, mera betydelsefull för Spanien och för den europeiska socialiströrelsen, orsakade flera hundra personers död, skadade stridsmoralen och hindrade republiken från att sätta i gång någon offensiv som kunde ha dragit fördel av att dess fiender var fullt upptagna uppe i norr.

Republikens kris var följden av att det sedan juli 1936 hade dykt upp en ny kraft i spansk politik, nämligen kommunistpartiet, en rörelse understödd av Rysslands diplomatiska och militära hjälp, ledd av en skara erfarna internationella kommunister och med stöd av många människor inom medelklassen. Ty detta var inget vanligt kommunistparti. Om dess propaganda återgick på den ryska revolutionen, passade och återspeglade dess praktiska politik önskningarna hos ägare av småbutiker, små jordbruk, taxichaufförer, lägre tjänstemän och yngre officerare, som anslöt sig till det mellan juli 1936 och årets slut. De gjorde det utan att just läsa något av Marx eller veta så mycket om Ryssland, i hopp om att finna ett skydd mot anarkism och laglöshet. Kommunisterna stod för en disciplinerad, borgerlig regim till vänster om mitten, i stånd att vinna kriget, med den privata industrin begränsad av ett visst förstatligande men utan någon kollektivisering eller arbetarmakt. Den önskan om skydd förklarade många medelklasspolitikers tillmötesgående mot kommunisterna under våren — ett visst skydd i Spanien, det republikanska Spanien, mot anarkister, och ett tänkbart internationellt skydd mot Franco. Också Prieto, alltid fientligt inställd till revolution, var tillsammans med socialisterna på högerflygeln alltjämt en varm förespråkare för samarbete med kommunisterna. Companys föredrog, trots sin vetskap om att kommunismen betydde centralisering, att utnyttja de katalanska kommunisterna i PSUC, väl organiserade av Juan Comorera, mot anarkisterna som hade bistått de katalanska självständighetssträvandena i det förflutna och som han, Companys, så ofta hade försvarat. Det hade tidigare påvisats hur många officerare inom armén och flygvapnet som, av tekniska skäl, föredrog kommunisterna framför de andra partierna, och hur många andra såg med välvilja på det partiet, medan några oförbehållsamt anslöt sig till det. De självsäkra kommunisternas förbluffande, till synes ändlösa rad av triumfer alltsedan juli 1936 syntes några vara ett tecken på att de ägde något slags elixir för fortsatt framgång.

Mot denna nya politiska kraft stod - fastän det antyder en icke existerande formbundenhet — en heterogen samling. Där fanns socialisterna på vänsterflygeln, anförda av Largo Caballero, alltjämt premiärminister, i allt högre grad harmsen över kommunistisk infiltration i statens organ och över den kommunistiska arrogansen. Där fanns en del officerare och ämbetsmän, som general Asensio, som hade hållit huvudet kallt, som inte kapitulerat inför massans känslostämningar och som var bestörta över kommunisternas cynism. Där fanns de allt mera isolerade revolutionära kommunisterna i POUM, vilkas känslor så väl skulle skildras av George Orwell (som vid den tiden tjänstgjorde inom POUM-milisen i Aragonien), och där fanns den anarkistiska rörelsen, trots att den var splittrad — det var lång väg, intellektuellt, från den lilla gruppen av nationellt inflytelserika anarkister, sådana som CNT:s generalsekreterare Mariano Vázquez, och de fyra anarkistiska ministrar som hade blivit övertygade om behovet av något slags auktoritet, åtminstone så länge kriget varade, till dem som fortfarande, och självständigt, kontrollerade den allmänna ordningens styrkor i Katalonien. Där fanns också de anarkister som styrde halva Aragonien som ”det spanska Ukraina”, och där fanns anarkisterna i Barcelonas fabriker, som var förnärmade över det lömska sätt varpå staten hade styrt revolutionen, genom manipulation av

krediter, råvaror och kraven på prioritering av krigsindustrin, ty under våren var kommunisterna i stånd att med framgång öka den statliga representantens betydelse i alla de större fabrikerna.

I det drama som spelades upp befann sig vanligt folk, icke-politiska arbetare eller de som i hemlighet sympatiserade med nationalisterna, i en svag ställning, eftersom censuren låg i kommunisternas händer och ofta förhindrade att sanningsenliga redogörelser för vad som hände blev kända. Under förevändning av krigets krav blev allt mindre korrekt kunskap om vad som skedde tillgänglig för goda republikaner, medan deras bild av yttervärlden blev nästan lika begränsad som den i Francos zon. Under tiden försämrades det ekonomiska läget stadigt. I maj 1937 var livsmedelspriserna i Barcelona i det närmaste dubbelt så höga som i juli 1936. De flesta fabrikerna höll faktiskt på att gå omkull. Bara metallindustrin, till vilken krigsproduktionen var koncentrerad, uppvisade en ökning i jämförelse med juli 1936. Industrins förbrukning av elkraft i april 1937 hade minskat med 27 procent av vad den hade varit samma månad 1936. Lönerna hade under tiden ökat med endast 15 procent jämfört med juli 1936 — en stabilitet i en del av samhällsekonomin som berodde på det faktum, att strejker — som både UGT och CNT hade varit sådana experter på — nu var otänkbara.

Den politiska krisen i republiken nådde sin höjdpunkt i maj 1937, men dess rötter måste sökas i händelserna under den föregående vintern. Si hotade FAI, under sin årliga kongress den 21 februari, att dess ministrar skulle dra sig ur regeringen, om inte fronten i Aragonien, som fortfarande huvudsakligen var besatt med anarkister, försågs med vapen. Någon gång under våren beslagtog FAI en skeppslast vapen i Barcelonas hamn. Largo Caballero tog upp saken i ministären och uppmanade de anarkistiska ministrarna att utlämna vapnen. Garcia Oliver sade att han skulle lämna ifrån sig vapnen, om regeringen gav anarkisterna några flygplan. Largo gick med på detta utan protester.

Kommunistpartiet höll en kongress från den 5 till den 8 mars i Valencia. Talen var utomordentligt måttfullt hållna, utom i fråga om POUM. Diaz lovordade republikanerna som var Azaña trogna för att de deltagit i den ”antifascistiska rörelsen hand i hand med proletariatet”. Han förnekade att republiken tog parti för en kamp mot religionen. Han lämnade den frågan öppen, om beslagtagna egendomar skulle skötas kollektivt eller individuellt. Men han, och alla övriga talare, påyrkade ett snabbt enande av armén och organisation av industrin för krig. Annars, tillade han, ”kommer regeringen att upphöra att vara regeringen”. Lister, i allt högre grad i propagandan utmålad som den populäraste generalen, och hans kommissarie Santiago Álvarez, blev medlemmar av centralkommittén. Vad POUM beträffar blev dess ledare baktalade. Med Trotskij hade de nyligen talat om ”stalinistiska thermidorkuppmakare”, som i Ryssland hade upprättat ”en förgiftad diktators borgerliga demokrati”. De hävdade också bestämt att de kämpade för socialismen mot kapitalismen, och att ”borgerlig demokrati i detta land” hade haft sin tid — farliga angrepp mot kommunisternas försvar av ”den demokratiska republiken”. POUM hade till och med föreslagit att Trotskij skulle inbjudas att bosätta sig i Katalonien. Diaz fördömde POUM som ”agenter för fascismen, som gömmer sig bakom revolutionärers förmenta slagord för att genomföra sitt stora uppdrag såsom agenter för våra fiender i vårt eget land”. De få tidningar och radiostationer som tillhörde POUM utanför Katalonien beslagtogs, såsom skadliga för krigföringen. Under våren blev POUM:s ledare allt oroligare. De var huvudsakligen förutvarande kommunister, som i en del fall hade lärt känna Moskva väl på 1920-talet. Nin hade känt den ryske generalkonsuln i Barcelona, Antonov Ovsejenko, när han hade varit en av Trotskijs anhängare. Utan tvivel visste han alltför mycket, från Stalins synpunkt. Den minister som svarade för press och propaganda, Carlos Esplá, förklarade för Gorkin: ”Just nu kan vi inte polemisera med ryssarna.” Hans ställföreträdare varnade POUM och sade sig tro att kommunisterna förberedde deras rent fysiska undertryckande.

En förbindelsekommitté mellan kommunister och socialister hade under tiden bildats. Denna farliga åtgärd, som Largo Caballero ansåg den vara, motvägdes av hans egen förflyttning av ett antal kommunistiska officerare — ”kommunistoida”, som deras fiender kallade dem — till avlägsna frontavsnitt. Den planen omfattade också att personalchefen, major Díaz Tendero, sändes norrut. Diaz Tendero hade angripit Largo Caballero anonymt, i en militärtidskrift, såsom senil och därför ur stånd att leda krigshandlingarna. Under mars — när de ryska militära rådgivarna och de äldre kommunistiska tjänstemännen var som inflytelserikast, efter segern i Guadalajara — beslöt Kominterns ledare av det spanska kommunistpartiet tydligen att krossa Largo Caballero en gång för alla.

Kommunisterna hade då också förmodligen fått korn, via Álvarez del Vayo, på en plan Largo Caballero hyste, varigenom en uppgörelse skulle sökas och garanteras internationellt, en som gav Italien baser, Tyskland gruvor, i utbyte mot det totala utestängandet av Rysslands inflytande. Den tanken förelades antagligen stormakterna av Araquistain, ambassadören i Paris, som helt delade Largo Caballeros åsikter i fråga om kommunistiskt inflytande. Planen ledde inte till något, precis som ingenting hade kommit ut av planen att skapa svårigheter för nationalisterna i Marocko, genom att stödja en självständighetsrörelse där. I alla händelser verkade Largo Caballero strängt upptagen på det internationella planet, på ett sätt som kunde vara till Rysslands nackdel, och han hade indirekt angripit kommunisterna genom att offentligt säga, att det runt fötterna på honom krälade ”förräderiets, illojalitetens och spionagets ormar”.

Det spanska kommunistpartiets exekutiv höll inom kort ett förbluffande möte, i närvaro av Marty, Codovilla, Stepanov, Gerö, Gaikins (den ryske chargé d'affaires) och tydligen också Orlov från NKVD. En av dem — det är ovisst vem — meddelade att Largo Caballero skulle avlägsnas från premiärministerposten. Díaz och Hernández protesterade. Díaz tillade att spanska kommunister inte alltid borde vara tvungna att gå i Moskvas ledband. Fruktan eller ärelystnad avhöll de övriga spanjorerna från att ta till orda. Stepanov sade att det inte var Moskva, utan ”historien” som utdömde premiärministern, för hans defaitism och för hans nederlag. Marty höll med om detta. Diaz kallade Marty en byråkrat, och Marty muttrade att han var revolutionär. ”Det är vi alla”, sade Diaz. ”Det återstår att se”, svarade Marty. Díaz erinrade Marty om att han var gäst vid de spanska kommunisternas möten. ”Om våra förhandlingar inte tilltalar dig”, sade Díaz med berått mod, ”så är dörren där.” Det uppstod tumult. Alla stod upp. La Pasionaria ropade: ”Kamrater! Kamrater!” Gerö satt där, gapande av förvåning. Endast Orlov verkade orubbligt lugn. Codovilla försökte lugna Marty. Sådana scener hade man aldrig hört talas om vid kommunistpartiernas möten. Till slut förmåddes Díaz acceptera förslaget, om majoriteten röstade för det. Díaz och Hernández var de enda som röstade mot det. En representant för Komintern sade härnäst att kampanjen för att krossa Largo Caballero borde inledas under ett möte i Valencia, och han föreslog smått ironiskt att Hernández skulle hålla det tal som anslog grundtonen. Vad nästa premiärminister angick skulle det vara bäst att välja Juan Negrín, finansministern. Han var mindre påtagligt pro-kommunistisk än Álvarez del Vayo, som i varje fall var dum och mindre potentiellt antikommunistisk än Prieto. Hernández höll snart sitt tal, på biografen Tyris i Valencia. Largo Caballero krävde hans avskedande. Hernández sade att han var med i regeringen som representant för kommunisterna, och om han avgick, då skulle alla kommunister göra detsamma. Largo Caballero tvekade, bad kommunisterna om en annan man i Hernández' ställe, men till slut gjorde han ingenting.

Spänningen ute på gatorna i Barcelona mellan å ena sidan anarkisterna och POUM och å den andra mellan regeringen och PSUC var lika intensiv. Companys närmaste man, Taradellas, ville sammanföra alla katalanska poliser till en kår och därigenom framför allt upplösa de kontroll-patruller, som alltjämt leddes av CNT. I den frågan, som i så många andra, sammanföll än en

gång kommunisternas mål och de republikaners eller katalaners som satte den effektiva krigföringen över allt annat. Problem hade funnits där ständigt, alltsedan januari. Det hade förekommit många mord både i Barcelona och Madrid, då anarkister dödat kommunister och vice versa, gräl om kontrollen över kommittéer, och i industrierna plötsliga försök till skrämsel från kommunistiskt håll. I mars stal en kommunistisk grupp tjugo primitivt tillverkade stridsvagnar från ett anarkistiskt förråd, genom att förfalska en order från en anarkistisk kommissarie. När Tarradellas den 26 mars förbjöd alla poliser att vara partipolitiskt anslutna och beordrade alla politiska partier att överlämna sina vapen, avgick anarkisterna ur *la generalidad*. Den följande regeringskrisen varade så länge, att Plaza de la República fick öknamnet ”Den permanenta krisens plaza”. (Den är nu omdöpt till Plaza San Jaime.) Den anarkistiska ungdomen förklarade, inspirerad av den oförsonlige krymplingen Escorza, att den inte kunde, och inte ville, dö för den där ”snygga aprildemokratin (av år 1931) som brukade deportera oss ... det tragiska alternativet är, som det var under Första internationalens tid: antingen stat eller revolution”. Faktum var dock att José Asens, kontrollpatrullernas anarkistiske chef, hade arresterat och dödat otaliga människor utan orsak och fortfarande satte skräck i Barcelona. Andra anarkistpatruller eggade till privata ”expropriationer”, som inte var annat än stölder. ”Okontrollerbara grupper” berövade, på CNT:s order, *la generalidad* 9 000 kilo mjöl, 5 vagnslaster vete och 40 vagnslaster potatis: *Solidaridad Obrera* tog dem i försvar.

Till slut, den 16 april, bildade den snabbe Companys en ny regering, av i stort sett samma karaktär som den tidigare. Den väsentliga skillnaden var att den betydande kommunistiske försörjningsministern, Comorera, övertog justitieministerposten. Den nya regeringen bestod av Tarradellas, premiärminister, Sbert, kulturminister och Ayguadé, inhemsk säkerhet, samtliga tillhörande Esquerra. Vidare Isgleas, Capdevila, Domenech och Aurelio Fernández från CNT, Miret, Vidiella och Comorera från PSUC. Calvet (*rabassaires*) blev jordbruksminister. Utnämningen av en pistolero som Aurelio Fernández var knappast ägnad att inge förtroende. Partierna behöll sina vapen, kontrollpatrullerna överlevde och nervositeten i Barcelona fortsatte. De anarkistiska ministrarna i regeringen i Valencia hade gjort sitt bästa för att lägga band på sina kamrater i Barcelona, men de förlorade bara inflytande bland sina egna anhängare, som de under alla omständigheter inte hade särskilt stor makt över.

Den 25 april publicerade den anarkistiska tidningen *Solidaridad Obrera* ett kraftigt angrepp på José Cazorla, den kommunistiske kommissarien för den allmänna ordningen i Madrid. Han hade stoppat utgivningen av den anarkistiska tidningen där helt enkelt för att den hade tryckt Melchor Rodríguez', den anarkistiske fängelsedirektörens, fördömande av kommunisterna för att de bibehållit ett privat fängelse och förhörsrum. Den därpå följande skandalen resulterade i en kommunistisk motgång: Largo Caballero upplöste hela försvarsjuntan i Madrid, vilken som vi tidigare sett behärskades av kommunisterna. Han överlämnade åter huvudstadens förvaltning till en grupp stadsfullmäktige som representerade alla partier. Likaledes den 25 april påträffades en framstående kommunist i Barcelona, Roldán Cortada, död, förmodligen skjuten av anarkister. Samma dag inträffade i Puigcerdá, gränsstaden i östra Pyrenéerna, en sammanstötning mellan karabinjärerna och det lokala kollektivets anarkister. Negrín, finansministern, hade beslutat att göra slut på missförhållandet att den betydelsefulla gränsen kontrollerades av CNT. Kollektivet i Puigcerdá hade blivit ett centrum för spionage, tillverkning av falska pass och flykt i hemlighet, och borgmästaren, Antonio Martín, troddes behålla sin egen boskap, medan han krävde kollektivisering för andra. Han var i lika mån ett original och en smugglare, mera en handlingsmänniska än en anarkist. Det hindrade inte att han och flera av hans anhängare dödades, efter en våldsam sammanstötning, uppenbarligen provocerad av karabinjärerna. Negrín hade mindre besvär med att återta den statliga kontrollen över de andra tullstationerna.

Man började frukta öppen strid i Barcelona mellan å ena sidan anarkisterna och POUM, mellan regeringen och kommunisterna å den andra. Det var det intryck George Orwell fick. Han återvände till Barcelona från fronten den 26 april, efter att ha tjänstgjort i POUM-förbandet. Hans redogörelse för de följande gatuoroligheterna är, hur magnifikt den än är skriven, en bättre bok om kriget i sig än om det spanska kriget. Kommunisterna sades ha hittat på ett nytt slagord: ”Innan vi erövrar Zaragoza måste vi inta Barcelona.” Vapen samlades och hus befästes i hemlighet, båda sidor fruktade att den andra skulle slå till först. Vorosjilov- (tidigare Atarazanas-) och Pedrerakasernerna var de kommunistiska tillflyktsorterna. Marxkasernen var POUM:s bålverk. CNT höll stånd i handelskammarens hus. En vecka gick. Folk började säga att mordet på Roldán Cortada hade varit en kommunistisk provokation för att rättfärdiga en polisrazzia i Barcelonas anarkistkvarter. De ryktena lever kvar än i dag, ty Cortada, en gång i tiden en av Largo Caballeros vänner, var känd såsom motståndare till den ökande ”progromandan” inom PSUC.

Den i maj, av tradition en glädjens dag, var lugn och stilla, eftersom UGT och CNT var överens om att demonstrationståg med säkerhet skulle leda till bråk. Den 2 maj ringde Prieto till *la generalidad* från Valencia. Den anarkistiska telefonisten svarade att det inte fanns något sådant som en regering i Barcelona, bara ”en försvarskommitté”. Regeringen och kommunisterna hade en tid trott att CNT avlyssnade deras samtal, vilket de hade möjlighet att göra. Kanske lyssnade de bara. Kommunister har aldrig gillat att bli avlyssnade. Den 2 maj avbröts ett samtal från Azaña till Companys av telefonisten, som sade att linjen skulle användas för viktigare saker än ett samtal mellan de båda presidenterna. På eftermiddagen den 3 maj gick polischefen i Barcelona, Eusebio Rodríguez Salas, till televerkets byggnad och besökte censorns avdelning en trappa upp, i avsikt att överta byggnaden. Det såg ut som en provokation, eftersom den anarkistiska kommitténs kontroll av televerket var ”laglig”, enligt *la generalidads* egen förordning om kollektivisering. De anarkistiska arbetarna öppnade då eld från andra våningen, nedför trapporna till censorns avdelning. Rodríguez Salas ringde efter hjälp. Civilgardet kom, likaså två av FAI:s polisledare, Dionisio Eroles (nu chef för det anarkistiska kommissariatet) och José Asens (som hade efterträtt Eroles som chef för kontrollpatrullerna). Eroles övertalade CNT-arbetarna att inte skjuta mera. De lämnade ifrån sig sina vapen men avlossade sin återstående ammunition genom fönstren. En folkmassa hade nu samlats nedanför på Plaza de Cataluña. Man antog först att anarkisterna hade gripit polischefen. POUM, Durrutis Vänner, bolsjevik-leninisterna (en liten grupp av verkliga trotskister, under ledning av en begåvad journalist, Grandizo Munis), den anarkistiska ungdomen, alla intog sina ställningar. Inom några timmar hade alla politiska organisationer plockat fram sina dolda vapen och börjat bygga barrikader. Butiksägarna bommade snart för sina fönster.

Fram till denna tidpunkt hade kommunisterna i Barcelona nått sina mål huvudsakligen genom en blandning av hotelser och sunt förnuft. Deras politiska taktik hade stöd av såväl *la generalidad* som den republikanska regeringen i Valencia. Ayguadé, den katalanske rådsmedlemmen för den allmänna ordningen (i själva verket inrikesminister), beundrade Comorera och stod kommunisterna nära. De trodde förmodligen att televerkets byggnad skulle ha varit lätt att erövra. En öppen sammanstötning med CNT i Barcelona var en kamp som kommunisterna inte kunde ha varit säkra på att vinna. Kommunistpartiet hade tagit itu med uppgiften att krossa Largo Caballero, med all dennes prestige inom arbetarklassen i Spanien. Den uppgiften krävde deras odelade uppmärksamhet. Largo Caballero hade vissa framgångar i sin kampanj mot kommunisterna. En förordning av den 17 april, som inskränkte kommissariernas befogenheter och krävde att utnämningen av alla kommissarier skulle personligen godkännas av honom, Largo, hade gjort dem lika förbittrade som upplösningen av Madrids försvarsjunta. Kommunisterna skulle ha gjort sig större möda, och hämtat män från fronten, om de hade planerat en kupp i Barcelona.

Men när skjutandet väl hade börjat kunde de förväntas dra mycket stor fördel av det som skedde — i synnerhet att rubba förtroendet för POUM, som de tvivelsutan hade för avsikt att krossa en dag, om de kunde. POUM, speciellt dess ungdomsrörelse (*Juventud Comunista Ibérica* — JCI), och ”bolsjevik-leninisterna” hade under tiden utfärdat många vädjanden till förmån för fortsatt revolution, omedelbar upplösning av cortes och inrättandet av en konstituerande församling, med kollektivistkommittéer som grundval. Den anarkistiska ungdomen och en liten ytterlighets-betonad anarkistisk smågrupp som kallade sig ”Durrutis Vänner” fann dessa tankegångar acceptabla. Vilka var ”Durrutis Vänner”? Unga medlemmar av FAI, sådana som Pablo Ruiz, Careño, Eleuterio Roig och, framför allt, Jaime Balius, som hade ogillat CNT:s politik alltsedan november. Durrutis verkliga gamla vänner, solidarios och männen kring tidskriften *Nosotros*, var emellertid inte vänskapligt inställda till ”Durrutis Vänner”. De senares idéer kommer till synes i tidskriften *El Amigo del Pueblo*. De var bolsjevikiska anarkister, i den bemärkelsen att de ville erövra makten, inte upplösa staten. De var leninister, måhända, utan att vara marxister, om något sådant är tänkbart. En annan oliktänkande grupp hade bildats kring tidskriften *Acracia*, utgiven i Lérida av José Peirats.

Kommunistpartiet ville senare göra gällande att krisen hade orsakats av Francos agenter inom CNT och, framför allt, POUM. Dokument som bevisade detta sades ha påträffats på hotell i Barcelona. Det har obestridligen senare blivit känt att Franco talade om för Faupel, den tyske ambassadören i Salamanca, den 7 maj, att han hade tretton agenter i Barcelona. En av dem hade rapporterat att ”spänningen mellan kommunisterna och anarkisterna var så stor, att han kunde garantera att strider skulle utbryta där till följd därav”. Franco sade att ”han hade avsett att inte utnyttja den planen förrän han inledde en offensiv i Katalonien, men eftersom republikanerna hade gått till anfall i Teruel för att undsätta baskerna, hade han bedömt den nuvarande tidpunkten vara den rätta för oroligheternas utbrott i Barcelona. Agenten hade, inom några dagar efter mottagandet av sådana instruktioner, lyckats få i gång gatustrider med hjälp av tre eller fyra personer”. Men spioner är skrytsamma, och den här kan ha tillskrivit sitt eget intrigerande det spontana utbrottet av striderna. Franco måste också ha varit angelägen att inför tyskarna antyda sin underrättelsetjänsts effektivitet.

Under tiden besökte representanter för CNT Tarradellas och Ayguadé. De båda rådsherrarna lovade att polisen skulle lämna televerkets byggnad. Anarkisterna fortsatte med krav på att både Rodríguez Salas och Ayguadé skulle avgå. Det vägrade man. När natten bröt in var Barcelona därför en stad i krig. PSUC och regeringen behärskade Barcelona öster om las Ramblas. Anarkisterna behärskade området i väster. Förstäderna anslöt sig alla till CNT. I stadens centrum, där fackföreningars och politiska partiers högkvarter låg tätt intill varandra i beslagtagna byggnader och hotell, placerades kulsprutor på taken, och skottlossningen började längs hustaken. Alla bilar besköts, från ömse håll. Ändå hade man i televerkets byggnad kommit överens om vapenvila, och själva telefonstationen, inbördeskrigets nervcentrum från början till slut, fungerade. Polisen en trappa upp skickade till och med upp smörgåsar till CNT-männen ovanför. Men flera polisbilar sprängdes av handgranater som släpptes från taken. Varje färd med bil var farlig. Richard Bennett (på Radio Barcelona) beskrev för mig hur hans dörr i Barcelona öppnades av två män som bar bomber. De frågade rakt på sak: ”Vems sida är du på?” — ”Er”, svarade han visligen. Ett annat ögonvittne till dessa händelser var Willy Brandt, som företrädde norska tidningar i Spanien från februari till maj 1937. Brandt hyste förståelse för POUM, fastän han var kritisk mot dess övergrepp. Han återvände till Norge synnerligen kritisk mot kommunisterna. Vad som förvärrade situationen var att CNT och FAI inte längre var konsekventa i sitt handlande; revolutionens fackla hade gripits av deras extremistiska anhängare, eller av den anarkistiska ungdomen. På kvällen föreslog POUM:s ledare de förvirrade anarkistledarna i

Barcelona en allians mot kommunismen och regeringen. Anarkisterna vägrade.

Den 4 maj var det tyst i Barcelona, med undantag för kulsprute- och gevärseld. Butiker och hus var barrikaderade. Skaror av beväpnade anarkister angrep kravallpolisen, det republikanska gardet eller regeringsbyggnader. Så följde motanfall från kommunisterna eller regeringen. Atmosfären påminde om den som rådde den 19 juli 1936. Skottlinjerna var ungefär desamma som under den historiska dagen. På nytt öppnade polisen eld mot sina tidigare vapenbröder, i juli soldaterna, nu anarkisterna. Under tiden sände anarkisternas politiska ledare, García Oliver och Federica Montseny, i radio ut en vädjan till sina anhängare att lägga ner vapnen och återgå till arbetet. Jacinto Toryho, *Solidaridad Obreras* chefredaktör, gjorde samma sak. Ministrarna reste så till Barcelona, med Mariano Vázquez, sekreterare i CNT:s rikskommitté, jämte Pascual Tomás och Carlos Hernández Zancajo från UGT:s exekutivkommitté. Federica Montseny förklarade senare att meddelandet om uppploppen hade kommit som en fullständig överraskning för henne och de andra anarkistiska ministrarna. Inte heller hyste Largo Caballero någon önskan att gripa till våld mot anarkisterna. Förband ur anarkisternas 26:te division (tidigare Durrutikolonnen) under befäl av Gregorio Jover samlades i Barbastro för att marschera mot Barcelona. När de hörde García Olivers tal stannade de där de var. Den i närheten stationerade 28:de divisionen, den gamla Ascasokolonnen, avhölls emellertid — och kanske också POUM-divisionen under Rovira — från att marschera mot Madrid endast genom ingripande av chefen för flygstyrkorna på fronten i Aragonien, den kommunistiske majoren Alfonso Reyes, som hotade att bomba förbandet, om det marscherade vidare. Romantikens anda levde emellertid kvar i Barcelona: ”Innan vi ger upp kampen mot fascismen skall vi dö i skyttegravarna; innan vi ger upp revolutionen skall vi dö på barrikaderna.” Så sade den anarkistiska ungdomen.

Inom *la generalidad* fortsatte Tarradellas, med stöd av Companys, att motsätta sig anarkisternas krav att Rodríguez Salas och Ayguadé skulle avgå. Men den 5 maj nådde man fram till en lösning. Den katalanska regeringen avgick och ersattes av ett ”provisoriskt råd”, i vilket Ayguadé icke fanns med. (Rådets medlemmar var Sesé från UGT, Valerio Mas från CNT, J. Pons från *rabassaires* och Martín Faced från Esquerra.) Men oordnad skottlossning fortsatte inte desto mindre, beströk de tomma, breda gatorna och dödade dem som vågade sig ut från de platser där de sökt skydd. Två ledande italienska anarkistiska intellektuella, Camillo Berneri och hans medarbetare Barbieri, mördades under mystiska omständigheter. Av vem? De båda italienarna arresterades, förmodligen av PSUC eller av *la generalidads* polis, den 5 maj, som ”kontra-revolutionärer”. Sedan försvann de.

”Durrutis Vänner” spred ett flygblad som förkunnade att en revolutionär junta hade bildats. Alla som bar ansvaret för angreppet på televerket skulle skjutas. Nationalgardet måste avväpnas, medan POUM, som hade ”intagit sin ställning på arbetarnas sida”, måste återfå en plats i regeringen. *La Batalla* återgav detta manifest utan kommentarer. Den oroliga stämningen förstärktes av ankomsten till bukten av brittiska jagare. George Orwell, som tjänstgjorde på en av POUM:s eldledningsplatser, delade den fruktan. I själva verket var engelsmännen rädda att anarkisterna ”höll på att få övertaget... och evakuering av utlänningar övervägdes”. Den dagen förekom det också strider i Tarragona och andra städer längs kusten. Under natten hade Companys och Largo Caballero ett telefonsamtal, och då antog Companys premiärministerns erbjudande om hjälp för att upprätta ordningen.

Den 6 maj iakttogs en av anarkisterna proklamerad vapenvila hela morgonen. Men vädjanden om att återgå till arbetet ignorerades, av fruktan, inte av slöhet. På eftermiddagen började striderna på nytt. Polis och Esquerrafrivilliga angrep anarkisternas byggnader. Ett antal civilgardister sprängdes till döds på en biograf av 75 mm artilleri, som hämtats från kusten av ungdomar i frihetsrörel-

serna. Antonio Sesé, den kommunistiske generalsekreteraren i det katalanska UGT, medlem av *la generalidads* nya provisoriska råd, dödades när han var på väg att tillträda sin befattning. Det skedde kanske av olyckshändelse, eftersom alla bilar i rörelse besköts, men eventuellt var det en vedergällning för anarkisten Domingo Ascasos död. På kvällen anlände två republikanska jagare, åtföljda av slagskeppet *Jaime 1*, med beväpnade män från Valencia. Largo Caballeros ovillighet att skrida till handling i krisen hade övervunnits av Prieto. Fyratusen man kravallpolis, under befäl av överste Emilio Torres, en anarkistsympatisör (tidigare militär rådgivare åt förbandet *Tierra y Libertad*) kom också till Valencia, landvägen, under en del blodsutgjutelse: anarkisterna på platsen hade sprängt landsvägen och järnvägsbroar för att hindra förbandets framryckning. Den 7 maj vädjade CNT om återgång till det ”normala tillståndet”. Närvaron av kravallpolis från Valencia ute på gatorna garanterade att så skedde. Den 8 maj meddelade CNT i radio: ”Bort med alla barrikader! Varje medborgare sin gatsten! Åter till det normala!”

Uppploppen i Barcelona var över. Samtida press beräknar att 500 människor dödades och 1 000 sårades. (Anarkistledarna ångrade efteråt att de hade åstadkommit detta eld upphör, eftersom det ledde till deras slutgiltiga kapitulation inför kommunisterna.) *La generalidad* byggdes upp på nytt, på grundval av endast en representant vardera från UGT (kommunisten Vidiella), CNT (Valerio Mas) och Esquerra (än en gång Tarradellas). Några som bar ansvar för dödsskjutningarna ställdes senare inför rätta — men bara de i Tarragona, och de dömdes inte till döden, endast till fängelse.

Under hela denna oroliga tid hade president Azaña stannat kvar i sitt palats i Barcelona, ostörd av striderna men misstänksam. I flera månader, skrev han i sin dagbok, hade han inte gjort annat än räknat minuterna till dess att hans (oföränderligt dystra) förutsägelser gick i uppfyllelse. Han sammanfattade dessa dagar i Barcelona såsom

> revolutionär hysteri som övergår från ord till handling, för att mörda och stjäla; de styrandes oduglighet, brist på moral, feghet, smädelser, skottlossning av en eller annan fackföreningsman, förmätenhet hos utlänningar, separatisters oförskämdhet, bristande lojalitet, skryt, tomt prat av dem som misslyckats, utnyttjande av kriget för att tjäna pengar, negativ inställning till dem som vill organisera en armé, krigsoperationernas förlamning, miniatyrstater (gobiernitos) av obetydliga pampar i Puigcerdá, La Seo, Lérida och så vidare. Companys pratar dumheter om att leverera batalj mot anarkisterna, men han har inte resurserna till det.

Prieto — den ende minister som försökte göra något för att skydda Azaña — ringde ofta, erbjöd eskort åt ett örlogsfartyg in i hamnen. Men det skulle ha krävt ett kraftfullt fysiskt handlande av Azaña, också en riskfylld färd utomhus. ”Don Manuel föredrar”, skrev Zugazagoitia obarmhärtigt, ”fyra dagars frossa och osäkerhet framför fyra minuters beslutsamhet.” Under dessa fyra dagar avslutade han ändå *La Velada de Benicarló* (Aftonen i Benicarló), en lysande men pessimistisk dialog om orsakerna till inbördeskriget, och om dess karaktär, ett arbete han hade påbörjat två veckor före upproret.

”Majdagarna” i Barcelona visade att man inte kunde räkna med anarkisterna som en helhet i någon som helst situation: det fanns en avgrund mellan de anarkistiska ministrarna, upptagna av försöken att vinna kriget, och den anarkistiska ungdomen. Sådana tidigare inflytelserika personer som krymplingen, Escorza, hade förlorat kontrollen över sina anhängare. Krisen visade att det icke skulle bli någon vapenvila mellan POUM och kommunisterna. *La generalidad*, kommunisterna och den centrala regeringen visade sig beredda att handla gemensamt, med våld om så krävdes, mot ”extremister”. Slutligen markerade maj i Barcelona revolutionens upphörande. Hädanefter var det den republikanska staten som befann sig i krig med den nationalistiska staten, snarare än revolutionen mot fascismen. Den nye chefen för den allmänna ordningen i Barcelona,

José Echevarría Novoa, återställde snart normala förhållanden i de flesta fängelserna och i domstolsförhandlingar, han undanröjde den godtycklighet som hade utmärkt den anarkistiska kontrollen av mycket inom det rättsliga förfarandet. Men tyvärr sattes kommunisterna därigenom i stånd att lättare inlåta sig på sitt mera begränsade, men för dem det gällde inte mindre skoningslösa korståg mot POUM och andra marxistiska kättare.

”Majdagarna” ledde också fram till det sista stadiet av kommunisternas angrepp på Largo Caballero. Förhållandet mellan premiärministern och kommunisterna hade förvärrats mer än någonsin av en tvist om strategin. Flera republikanska officerare inom överkommandot föreslog att man skulle pröva den nya republikanska armén genom att sätta i gång ett angrepp i Estremadura, mot Peñarroya och Mérida. De trodde, med rätta, att nationalisterna hade ringa resurser i det området, och att de därigenom kunde klyva fiendens territorium i två delar. Largo Caballero stödde den tanken. Kommunisterna motsatte sig den. Den ryske chefsrådgivaren, general ”Grigorovitj”, vars verkliga namn var Stern och som hade ersatt Berzin — denne hade hemkallats och avrättats i Ryssland under utrensningarna inom Sovjets armé — föreslog tillsammans med sin kollega general Kulik, rådgivare åt armén i centrum, att man i stället skulle slå till från de republikanska ställningarna längs Coruñavägen mot den lilla staden Brunete och skära av nationalisterna i Casa de Campo och universitetsstaden. Miaja förklarade, under kommunistisk påverkan, att han ogillade Estremaduraplanen. Till slut, när de republikanska officerarna visade sig motspänstiga, hotade de ryska rådgivarna med att inte ställa sina flygplan till republikens förfogande för den föreslagna offensiven. (En promemoria från utrikesdepartementet, sänd från Valencia, beräknade att republiken vid denna tidpunkt ägde 460 flygplan. Av dessa sades 200 vara ryska jaktplan, 150 ryska bombplan, tvåmotoriga Martin, och 70 ryska spaningsplan.) Inte desto mindre övertygade sig Largo Caballero om att den plan han önskade skulle sättas i verket. En annan svårighet mellan premiärministern och ministären var den förres fasta beslut att genomdriva sin gamla idé att egga Spanska Marocko mot Franco, genom att ”dela ut pengar bland en del framstående morer”. Azaña trodde med rätta att motsvarande summor spenderades av nationalisterna i Marocko. Det fanns också en plan som gick ut på att moriska kvinnor skulle få betalt för att resa till Spanien och övertala sina män i Francos armé att lägga ner vapnen: ”Vi gör en marockansk omarbetning av *Lysistrate*”, sade Azaña bittert.

Detta militära gräl smälte samman med den större kommunistiska striden med Largo Caballero. Galarza, svag inrikesminister och fientligt inställd till kommunisterna, fördömdes av dessa för att han låtit krisen i Barcelona uppstå — för underlåtenhet ”att se de uppenbara förberedelserna till ett kontrarevolutionärt försök till statskupp”. (Det existerade inte vare sig några ”förberedelser” eller något ”kontrarevolutionärt försök till statskupp”, och Galarza hade ingen domsrätt i Barcelona över den inre ordningen, som låg i händerna på den katalanske rådsherren och vännen till Comorera, Artemio Ayguadé.) Den i i maj jämförde POUM:s tidning i Valencia, Adelante, regeringen, på grund av dess repressiva åtgärder, med en ledd av Gil Robles. Telefonsamtal inom staden förbjöds så — en åtgärd som ofta tillgripits under spanska kriser inom den inre ordningen, från 1909 och framåt i tiden — och en strängare presscensur infördes. Esquerra och kommunisterna i Barcelona började driva en kampanj för ”kommunalisering” av stadens kommunikationer, vilket betydde krossandet av spårvagns-, buss- och tunnelbanekollektiven. Den 13 maj beordrade regeringen på nytt överlämnande av alla vapen, förutom dem som innehades av den reguljära armén, inom sjuttiotvå timmar. Civilgardena, PSUC och kravallpoliserna i Barcelona började samla hop vapen. Till slut, likaledes den 13 maj föreslog vid ett kabinettsmöte i Valencia Jesús Hernández och Uribe bestraffning av dem som bar ansvaret för majdagarna, POUM och CNT, liksom också att Estremaduraoffensiven inställdes. Largo Caballero kallade kommunisterna ”lögnare och bakdantare” och sade att han var, framför allt, en arbetare som inte kunde upplösa

ett brödraskap av arbetarkamrater, för så vitt det inte fanns några bevis mot dem. Ministärens anarkistiska medlemmar understödde premiärministern och hävdade att uppploppen i Barcelona hade provocerats av de ”icke-revolutionära partierna”. De båda kommunisterna lämnade sammanträdet. Largo Caballero sökte fortsätta det, men kommunisterna följdes snart av Giral, Irujo, Prieto, Álvarez del Vayo och Negrin. Prieto sade att regeringen inte kunde fortsätta utan kommunisterna. Largo Caballero blev kvar i rummet tillsammans med två av sina gamla vänner, Galarza och Anastasio de Gracia, och fyra nya — de anarkistiska ministrarna. Anarkisterna föreslog Largo att regeringen skulle fortsätta utan kommunisterna och socialisterna på höger-flygeln, men den gamle premiärministern vägrade.

Regeringskrisen var sålunda ett faktum. Largo gick till Azaña, som med förtjusning tog emot hans avskedsansökan. Men han accepterade den inte genast. Någon gång under den dagen föreslog Hernández, för kommunisternas räkning, finansminister Negrín att han skulle bli premiärminister. Negrín svarade att han skulle göra det, om hans parti gick med på den tanken, och han tillade att han var okänd och inte populär. Hernández sade att popularitet var något som kunde skapas. Om det fanns någonting kommunistpartiet kunde utföra väl, tillade han, var det propaganda. Negrin protesterade och påpekade att han inte var kommunist, och Hernández svarade att det var ”så mycket bättre”. Samtidigt önskade tydligen också Prieto att Negrin skulle bli premiärminister, eftersom Negrín i många år hade varit en av hans vänner. Dagen därpå, den 14 maj, upprepade Largo Caballero inför Azaña sin önskan att avgå. Presidenten uppmanade premiärministern att kvarstå på sin post till efter den planerade militära operationen — antingen i Brunete eller i Estremadura. Largo Caballero samtyckte och började planera en ministär utan kommunisterna. En så stor brytning med den tidigare styrelsen skulle i själva verket ha krävt en ny verkställande myndighet. Följaktligen närmade sig Largo Caballero, understödd av UGT:s exekutivkommitté, anarkisterna med tanken på att bilda en ren fackföreningsministär, med folk från CNT och UGT. Vägen till den rena syndikaliststaten tycktes alltså stå öppen. Men nu talade emellertid Negrín, Álvarez del Vayo och Prieto om för Largo Caballero att regeringen inte kunde klara sig utan kommunisterna, på grund av behovet av rysk hjälp. Kommunisterna utgjorde nu också en självständig maktfaktor. Socialisternas högerflygel uppnådde, inspirerad av Prieto och ledd av exekutivkommitténs generalsekreterare Ramón Lamoneda (vid den tiden kommunistvän), vad man hade eftersträvat i många år: avlägsnandet av Largo Caballero. Eftersom Azañas vänsterrepublikanska parti delade prietistas åsikter, var det uppenbart att Largo Caballero inte hade tillräckligt starkt stöd för att vidmakthålla en regering.

Kommunistpartiet sände obestridligen ett meddelande till Largo Caballero, där man angav villkoren för stöd av en regering med honom i spetsen. Alla problem som hade med kriget att skaffa skulle handhas av ett högsta krigsråd. Premiärministern skulle upphöra att vara krigs-minister. Alla ministrarna skulle behöva godkännas av alla partier som stödde regeringen (Galarza måste därför avskedas.) En stabschef skulle planera krigföringen. De politiska kommissarierna skulle vara ansvariga endast inför krigskommissariatet, fastän det organet skulle vara ansvarigt inför krigsministern och krigsrådet. De villkoren avvisades av Largo Caballero. Han hoppades att kunna bekämpa kommunisterna och att utnyttja krigsministeriet, efter utrensningar, som bas. Han stöddes helt av sina forna anarkistiska fiender. Men Azaña sökte en kompromisskandidat. Prieto hade alltid tyckts honom vara ombytlig och alltför kontroversiell, då hans fientliga inställning till Largo Caballero var av så gammalt datum, så personlig och så väl känd. Negrín, som kommunisterna nu hade låtit förstå att de skulle stödja, framstod som den påtagligt rätte att välja. Kommunisterna ansåg Prieto olämplig av den anledningen, att de inte skulle kunna påverka honom så som de trodde sig kunna påverka Negrín.

Juan Negrín härstammade från en välmående medelklassfamilj på Kanarieöarna. Han var

fyrtioåtta år. Familjen ägde en hel del av det centrala Las Palmas, och den var religiös: Negríns mor bodde många år i Lourdes, och hans ende bror var munk. Utbildad till läkare i Tyskland hade han varit elev till nobelpristagaren i medicin Ramón y Cajal, en av Spaniens märkligaste män, som han, alltjämt ung, efterträdde som professor i fysiologi vid Madrids universitet. Han hade haft mycket att göra med organisationen av universitetsstaden. Han var gift med en ryska, och det talades franska i hans hem. Han talade också engelska och tyska, han var alltigenom en europé. Han anslöt sig inte till något politiskt parti och hade hyst föga intresse för politik fram till de sista åren av Primo de Riveras diktatur, då han gick med i socialistpartiet. Trots att han blev cortes-ledamot under republiken, tog han ingen aktiv del i politiken förrän under inbördeskriget. Den så gott som enda politiska handling man kom ihåg honom för under republiken var att han år 1932, i sin partigrupp, röstade mot benådning av general Sanjurjo.

Trots sin brist på politisk erfarenhet utnämndes Negrín till finansminister av Largo Caballero i september 1936. Hans initiativrikedom vid universitetet rekommenderade honom till denna mödosamma post. Han var också känd såsom outtröttlig och frikostig (han hade personligen hjälpt till att finansiera den medicinska fakultetens bibliotek och laboratorier). I juli och augusti 1936 hade han hjälpt många människor att fly från de revolutionära tjekorna. Han ogillade Largo Caballero och hade gjort sitt bästa för att undvika regeringssammanträden där denne satt ordförande. Vid den tiden var han en av Prietos anhängare. Men han tog så gott som aldrig till orda i cortes och var fortfarande politiskt okänd. I finansministeriet var han en framgångsrik administratör. Han handlade skickligt de komplicerade frågorna om betalning för ryskt bistånd och upprättade goda förbindelser med den ryske ekonomiske attachén, polacken Stashevsky. Men han var en man utan personliga anhängare och utan påtagliga politiska fördomar, fastän anarkisterna visste att han var ivrig motståndare till kollektivisering: han hade vägrat krediter åt kollektivistiska projekt som föreslagits av anarkistiska ministrar. Anarkisterna beskyllde honom också för att av karabinjärerna göra en privatarmé under finansministerns befäl. Det hade emellertid gjorts av Negrín för att se till att regeringen erhöll vederbörliga tullintäkter: det var en styrka som nu leddes av kemisten dr Rafael Méndez, en kollega vid universitetet. Negrin var en man som tillhörde högborgerligheten, han försvarade privat äganderätt, till och med kapitalism. Detta i förening med hans effektivitet och hans akademiska bakgrund verkade sannolikt tala till förmån för honom i England och Frankrike och kom honom att accepteras, utom all fråga, av många olika grupper, såsom republikens nye ledare. De betydligt mera politiskt erfarna männen i republiken (visst inte enbart kommunisterna) trodde att det skulle bli jämförelsevis lätt att påverka Negrin. Han hade inte lyckats förhindra inflationen under krigets första nio månader, men han hade åtminstone varit kompetent i sitt ministerium, i olikhet mot den slarvige Álvarez del Vayo.

I början av sin tid som premiärminister talade Negrín om för Azaña, att om han antog utnämningen, då skulle han bli premiärminister ”till etthundra procent”. Han stod fast vid att förbli det under resten av kriget. Ledningen av kriget krävde andra konststycken än ledningen av cortes, och Negrin hade framgång där hans konkurrenter misslyckades. Han arrogans, den oundvikliga följden av en så högklassig intelligens' inträde på den politiska arenan, skaffade honom emellertid tio nya fiender varje dag. Andra politiker var ursinniga över att en nykomling i politiken betedde sig så diktatoriskt gentemot dem och hyste sådant förakt för deras intriger och deras ärelystnad, och att han var så intolerant inför deras misslyckanden. Medlemmar av Negríns ministär förargade sig på hans oregelbundna vanor i fråga om mat och dryck, och på att han kallade till möten vid alla tider på dygnet. Andra anklagade Negrín för brist på de romerska dygder, som de påstod vara nödvändiga för att vinna kriget, och för att sannerligen ha de romerska lasterna frosseri och smak för utsvävningar. Utan tvivel var den nye premiärministern

ur stånd att samarbeta med en uppsättning ministrar, allra helst med en koalition av så olika individer som krävdes i republiken. Men han var en man, för vilken personlig frihet utgjorde en lidelse. Han krävde också sin rätt till personlig avskildhet. Det fanns inga tecken som tydde på att hans påkostade livsföring, hans glädje åt umgänge med kvinnor och hans enorma ätande och drickande hade någon inverkan på hans arbete. Largo Caballero påpekade att han ibland när han skickade efter Negrín fick veta att denne befann sig utomlands. Largo sade ingenting, trodde att det hade med vapeninköp att skaffa. I själva verket, uppgav Largo senare, jagade Negrín runt i Frankrike med flickor i snabba bilar, under antaget namn. Man bör ta sådana uppgifter med en viss reservation, eftersom de lämnades av en sjuttioårig puritan om en bon vivant. Ändå erinrar sig Prieto att Negrín ätit middag två eller tre gånger samma kväll på olika platser. ”Jag har aldrig sett dess make”, sade Azaña om hans aptit. Det hindrade inte att presidenten till en början var belåten: ”När jag talar med regeringschefen”, skrev han i sin dagbok den 31 maj, ”har jag inte längre intrycket av att tala med en död man ... det är en fördelaktig nyhet.” (Å andra sidan kritiserade han, den 16 juni, Negríns ”omogna optimism”.) Senare blev Azaña besviken. Negrín och han levde i skilda världar. Azaña såg tillbaka och undrade vad som hade gått snett, och vem som främst bar ansvaret. Negrín, som inte hade något politiskt förflutet, tänkte bara på det närvarande och framtiden. Förhållandet mellan presidenten, som teoretiskt kunde avskeda premiärministern, och premiärministern, som hade skyldighet att lyssna på presidentens råd, men inte att följa dem, undergick växlande öden. ”Karamasov”, så kallade Besteiro premiärministern i november 1938; vid den tidpunkten trodde han ensam på seger.

Negríns politik som premiärminister präglades av realistisk opportunism. Som moderat socialist med förkärlek för ”planering” var han beredd att göra varje politiskt offer för att vinna kriget. Detta förde honom, liksom det hade fört Largo Caballero, till nära förbindelser med Ryssland, då Ryssland liksom tidigare utgjorde den förnämsta källan till vapen. Vidare gjorde det spanska kommunistpartiets realism detta, under Negríns hela tid som regeringschef, till den användbaraste politiska gruppen i Spanien. Följaktligen måste Negrín från de ryska militära rådgivarna och från det spanska kommunistpartiet godta saker och ting han ogillade. Som finansminister hade Negrín speciellt tagit befattning med avsändadet av Spaniens guld till Moskva. Hans följande relationer till Ryssland påminde om dem Faust hade till Mefistofeles.

Det vore dock felaktigt att dra den slutsatsen, att Negrín blott och bart var ett redskap för rysk politik. Få politiker har framgångsrikt utnyttjat ett kommunistparti och senare inte blivit uppslukade av det. Men på 1930-talet och i Spanien verkade den möjligheten inte så sökt. Negrins personliga självtillit och hans sprudlande men hemlighetsfulla läggning kom honom att tro, att han kunde göra sig kvitt anknytningen till kommunisterna när så krävdes. När han, i början av sommaren 1938, sökte en fredsuppgörelse med nationalisterna anförtrodde han sig inte till kommunisterna, och inte heller till någon annan. Det vore dumt att föreställa sig att en intellektuell med sådant sinne för oberoende, med så häftigt humör, skulle kunna underordna sig någon. Medan Largo av ryssarna kallades ”kamrat”, krävde Negrín att bli titulerad ”Señor Presidente”. (Det vill säga *Presidente del Consejo*, den spanska motsvarigheten till premiärminister.) Negrín hade inga närmare förbindelser med det spanska kommunistpartiets ledare, och han tyckte illa om La Pasionaria. Trots att anarkisterna ställdes i skuggan, ökade kommunisterna faktiskt sin makt mindre under Negrín än de hade gjort under Largo. Hernández sade senare att det skulle ha kommit en tidpunkt, då de hade varit tvungna att ”omintetgöra” Negrín. (Kanske sades det därför att Negrín redan i ett tidigt skede satte sitt hopp till ett världskrig han betraktade såsom oundvikligt, men som Stalin alltid försökte avvärja.) La Pasionaria talade senare om Negríns ”dystra tankar” och påstod att Negrín långt ifrån att vara ett kommunisternas redskap i stället gjorde dem till offer för hans dåliga omdöme.

Detta krig var en strid på liv och död, i vilket de flesta spanjorer hade förlorat nära vänner eller släktingar, under upprörande omständigheter. Ingen nåd var att vänta för de besegrade. Negríns största misstag var att låta sitt förakt för revolutionär dårskap förmå honom att förbise kommunisternas förtryck av revolutionärerna. Negrín var naiv på den punkten. Det kommunist-dominerade SIM (*Servicio de Investigación Militar*), exempelvis, skulle bygga en rad privata fängelser, avslöjade av nationalisterna efter deras seger. Negrín förnekade att de kunde ha existerat och sade att rapporterna om dem var nationalistisk propaganda. Tio år senare medgav han att han hade haft. fel. Negrín var emellertid omgiven av spillrorna av anseendet hos män som Azaña, ”republikens starke man”, och ”den spanske Lenin”, Largo Caballero. Anarkisternas mod och anda hade krossats av upptäckten av det politiska livets realiteter. Negrín påtog sig ett stort ansvar när han blev premiärminister. Han gjorde sig skyldig till misstag. Men under återstoden av inbördeskriget representerade denne energiske fysiolog, med sitt stormiga privatliv, andan inom den spanska republiken. Juan Marichal har, i en uppsats om Negríns historiska betydelse, sagt att ”hos få män i Europas historia under de senaste hundrafemtio åren har det funnits — som fallet var med dr Negrín en sådan förening av intelligens och karaktär, av moralisk integritet och intellektuell förmåga”.

Negrins ministär hade till sin sammansättning mycket att tacka Azaña för. Den innefattade två socialister förutom premiärministern — Prieto, som förde sammankrigs-, marin- och flygministerierna till ett enda ministerium för nationens försvar, och Prietos skyddsling, Zugazagoitia, inrikesministern. Negrín behöll själv finansministerposten, och kommunisterna, Hernández och Uribe, kvarstod som undervisnings- och jordbruksministrar. Azañas gamle vän, premiärministern från juli 1936 Giral, och Giner de los Ríos, republikaner, blev respektive utrikesminister och minister för kommunikationer och offentliga arbeten. Basken Irujo blev justitieminister och en katalan, Jaime Aygaudé, bror till den tidigare katalanske rådsherren, blev arbetsminister. Alltså fanns inga medlemmar av Largo Caballeros flygel inom det socialistiska partiet med i regeringen. Araquistain, Largo Caballeros främste återstående anhängare, avgick till och med från sin post som ambassadör i Paris. Han ersattes av Ossoria y Gallardo, ”monarkisten utan kung”, civilguvernör i Barcelona 1909, sedan 1936 ambassadör i Bryssel. Man hoppades att han, som troende katolik, skulle tilltala den franska högern. Den mest inflytelserika republikanska representanten i Paris under Negrins regeringstid var dock chefen för vapeninköpen, dr Alejandro Otero. Han hade god hjälp av den amerikanske journalisten Louis Fischer, förutvarande kvartermästare i de internationella brigaderna, uttolkare av Ryssland åt USA på 1920-talet, som från hotell Lutetia ledde en organisation för köp av vapen och spridning av republikansk propaganda.

Álvarez del Vayo förblev politisk chefskommissarie och Spaniens representant i Genéve. Han lämnade mycket irriterad utrikeministeriet. Den tidigare löjtnanten i karabinjärkåren, som hade varit guvernör i San Sebastián under krigets första skede, kommunisten överste Antonio Ortega, efterträdde Wenceslao Carrillo som säkerhetschef: en felaktig utnämning. Kommunisterna behöll också andra betydelsefulla poster inom polisen, och major Díaz Tendero återvände som personal-chef inom armén. Negrín uppmanade anarkisterna att gå med i ministären, men de vägrade och sade att de inte hade framkallat krisen, som de betraktade såsom ”oklok, oläglig och skadlig för krigföringen”. Att ansluta sig till Negrín skulle, sade de, visa en ”brist på värdighet”. Den 27 maj höll de fyra tidigare anarkistiska ministrarna tal som fördömde kommunistisk och vänsterrepub-likansk opposition mot de revolutionära förändringar inom samhället som de hade förordat. Gemene man bland anarkisterna hörde detaljerade skildringar av Juan Peirós gräl med Negrín om statens övertagande av saltgruvorna i Sallent, om López' missräkningar i handelsministeriet, om Federica Montsenys uppriktiga tvivel på anarkismens roll i regeringen.

Därefter fortsatte CNT och FAI att samarbeta med regeringen men hade inte längre något ansvar för dess handlande. De drog sig inte tillbaka från vare sig armén eller från byråkraternas led. Deras ledare insåg att endast Franco skulle dra nytta av något sådant, och efter majdagarna i Barcelona hade också den anarkistiska ungdomen lärt sig den läxan, till och med kamraterna till dem som hade dödats under striderna i maj. Många anarkister förmodade alltjämt att deras stund skulle komma efter segern, när deras antal kunde väntas göra sig gällande. Det förekom följaktligen en viss minskning av vitaliteten på deras håll, och en del medlemmar (bland dem generalsekreteraren Mariano Vázquez) blev betraktade som anhängare till Negrín. Anarkisternas styrka var alldeles för stor för att det skulle bli tal om deras totala ”likvidering”, som fallet kunde vara med POUM: rörelsen gjorde anspråk på över två miljoner medlemmar i april 1937.

Anarkisternas formella förlust av makt fortsatte i början av sommaren. Kontrollpatrullerna i Barcelona upplöstes den 7 juni. Andra förändringar inom poliskåren i Barcelona överlät den effektiva kontrollen åt folk som bevisligen icke var anarkister — den prokommunistiske översten Ricardo Burrillo blev säkerhetschef i Katalonien. General Pozas övertog befälet över den katalanska armén; han tycks faktiskt ha anslutit sig till kommunisterna (PSUC). FAI miste sin andel av posterna inom folkdomstolarna, den 25 maj, på grund av att de, i olikhet mot CNT, inte utgjorde en lagligt grundad organisation och därför inte kunde bli representerade i republikens institutioner. Alla CNT—FAI-kommittéer i Katalonien hade nu ersatts av kommunala rådsförsamlingar. I juni försvann anarkisterna självmant från *la generalidad*, efter en rad politiska intriger som verkade frånstötande på dem. Den alltjämt snabbt handlande Companys (och PSUC) hade bestämt sig för att skaffa universitetets framstående rektor, dr Pedro Bosch Gimpera, en lysande antropolog som tillhörde *Acción Catalana*, tillträde till den nya regeringen. Men anarkisterna var fientligt inställda till denna utvidgning av ”katalanismen”. De trodde nu också att all verklig makt och myndighet i det republikanska Spanien låg i Negríns händer. Och därvidlag hade de rätt, eftersom Negríns karabinjärer hade återvunnit tullväsendet och det inte fanns någon katalansk försvarsminister, efter utnämningen av Pozas till generalkapten i Katalonien. Katalanska poliser, till och med katalanska brandsoldater, förflyttades till andra platser i Spanien. Detta återtagande av regeringsmakten i Katalonien var följden av ett uttryckligt, fast regeringsbeslut som i synnerhet påyrkades av Azaña. Den nya katalanska regeringen var sammansatt av PSUC och Esquerra med tre rådsherreplatser var, *Acción Catalana* och *rabassaires* med vardera en. Av Companys' tidigare moderata kolleger från början av kriget fanns endast två kvar, Tarradellas och Pi y Súñer. Alla de övriga, gamla vänner som Espanya, Gassol och Escofet, hade tvingats i landsflykt till Frankrike eller hade flytt dit. Enligt Azaña befann sig tolv förutvarande rådsmedlemmar av *la generalidad* i Paris.

Under tiden återvände rådets tidigare ordförande, Largo Caballero, vars fall hade skett så snabbt att man knappast kunde fatta det, till UGT:s sekretariat, där han skulle befinna sig i trygghet ännu några månader, omgiven av dem som, enligt vad han trodde, var ”fläckfria, renhjärtade samhällsmedlemmar, medlemmar av min egen klass — människor som kan begå misstag men som handlar i god tro”.

Largo Caballeros regering mellan september 1936 och maj 1937 hade med framgång införlivat revolutionen inom de gränser som dragits upp för staten. När Largo Caballero tillträdde sitt ämbete kunde centralregeringens order ofta inte uträtta annat än att bekräfta det som redan verkställts av regionala krafter. När han lämnade sin post utfördes sedvanligen order från Valencia. För att uppnå denna seger för den statliga makten hade Largo tvingats att välkomna kommunistpartiet som ett verkställande organ. Ett år tidigare kunde han ha accepterat detta. Men den politiska maktens verklighet, kommunistpartiets egen utveckling och det värde han satte på sitt eget oberoende kom honom att avvisa kommunisterna. Han kunde, som han själv visste, ha

blivit ledare för ett förenat socialistiskt—kommunistiskt parti. Han var ovillig att låta sitt eget parti gå samman med kommunisterna, och därefter övergav de honom. Följaktligen var, under hans sista tid som premiärminister, hans enda anhängare paradoxalt nog anarkisterna, mot vilka han hade kämpat hela sitt liv och vilkas inflytande han systematiskt hade inskränkt under de föregående åtta månaderna. Lika paradoxalt var det att de krafter som uppträdde mot Largo var de moderata socialisterna och kommunisterna, förenade i sin önskan att begränsa revolutionens vidare utveckling. Ett år tidigare hade samma exekutiv inom det socialistiska partiet som nu gjorde motstånd mot Largo Caballero — under ledning av González Peña och Lamoneda — försökt manövrera ut Largos anhängare från kontrollen av partiet just därför att de fruktade att han, och de, stod alltför nära kommunisterna. Den förändringen kan man endast förstå, om man erinrar sig att för Prieto, liksom för kommunisterna och för Azaña, den i första hand oroande faktorn inom det republikanska lägret alltjämt var anarkisterna, med deras kvardröjande kantonbetonade misstänksamhet mot själva statsidén.

Largo Caballero var, trots sin halsstarrighet, fåfänga och brist på fantasi, en man med redbarhet, mod och enkelhet som lätt lurades av kommunisterna, vilka till sitt förfogande hade stora propagandaresurser. Largos värdiga avgång från premiärministerposten betecknade slutet på en hel era i spansk politik — vad effektiviteten beträffar kunde förändringen från stuckatören till professorn i fysiologi enbart vara till det bättre. Men Negrín kunde aldrig bli så populär inom den spanska arbetarklassen som Largo Caballero hade varit.

IV. Två kontrarevolutioners krig

”Kanske är de enda som inte är trötta på kriget de stridande.”

Manuel Azaña till Marcelino Pascua

13 augusti 1937

”Elfenbenstornet är inte rätta platsen för författare som i demokratin har en sak att kämpa för. Om du lever, kommer det du skriver att bli bättre till följd av de i striden vunna erfarenheterna. Om du dör, kommer du att åstadkomma mera levande dokument än något du kunde skriva i elfenbenstorn.”

André Malraux i Hollywood

november 1938

*38. Nytt krig i Vizcaya — Besteiro i London — medlingsförslaget — incidenten med ”***Deutschland***” — den tyska flottan i Almería — Huesca- och Segoviao f f ensiverna — Molas död — Bilbaos fall — de spanska biskoparnas gemensamma brev — kontrovers i Frankrike — förföljelse av baskiska präster*

Den nya republikanska stat, vars ledare var dr Negrín, var en betydligt mäktigare sådan än den Largo Caballero hade ärvt av Giral. Den hade vad som på papperet tycktes vara mäktiga arméer: Miaja, med fem armékårer, i centrumarmén, överste Morales Carrasco, från de reguljära ingenjörstrupperna, med befäl över en armé i söder, general Pozas som befälhavare över armén i öster (jämte Katalonien och Aragonien) samt den till strid rustade armén i norr, under befäl av general Llano de la Encomienda. Flertalet befälsposter i fält innehades av förutvarande officerare i den reguljära armén, fastän en del av dessa nu, som vi har sett, var politiskt inriktade — oftast, som överste Cordón (nu Pozas stabschef) eller major Ciutat (Llano de la Encomiendas stabschef), kommunister, men det fanns några som till sin syn var anarkister, exempelvis major Perea, 4:de armékårens befälhavare. De mest framstående befälhavare som inte hade tillhört armén före år 1936 var den kommunistiske milisledaren Modesto, som förde befäl över 5:te armékåren, och några av divisionsbefälhavarna, som Lister, Ortiz, Sanz, Trueba, Mera, Jover och Rovira. Flera befälhavare i de internationella brigaderna kunde också återfinnas som divisionschefer (Hans Kahle, ”Walter” och ”Gal”). Tack vare Ryssland var utrustningen så gott som tillräcklig; så till exempel hade centrumarmén omkring 100 000 gevär åt sina 180 000 man. Det fanns sammanlagt 450 batterier, med totalt i 680 kanoner. Det besvärliga med utrustningen var att artilleripjäserna var olikartade till typen, att få av dem hade någon längre skottvidd och att det var ont om tungt artilleri. Många måste fortfarande använda laddningar av högst skiftande slag: så till exempel ordnade man det så att den pålitliga gamla 77 mm Krupps fältkanon kunde använda tjugotvå olika sorters projektiler. Inte desto mindre hade republiken faktiskt en fruktansvärd stridsvagnsstyrka, nu under befäl av den ryske generalen ”Rudolf”. Den förfogade över cirka 125 stridsvagnar T-26 och över 100 pansarbilar.

I motsats härtill var nationalisternas armé, med tyskt och italienskt artilleri, förmodligen kanon för kanon överlägsen republikens, och deras stridsvagnar var, trots att de var mindre skräckinjagande, bättre organiserade och utnyttjades med större fantasi.

Inom flygvapnet ägde republiken fortfarande teknisk och numerär överlägsenhet, i stort sett, men den förstnämnda skulle inte vara mycket längre, och intetdera gällde i fråga om fronten i norr. Republikanerna hade omkring 450 flygplan, under befäl av Hidalgo de Cisneros. Av dessa var 200 jaktplan (150 ryska) och 100 bombplan (60 ryska). Jaktplanen i den centrala zonen stod alltjämt under befäl av en ryss (överste ”José”), medan större delen av Chatoeskadrarna, och samtliga Moscaeskadrar, flögs av ryssar. Men från maj 1937 övertog spanska piloter, utbildade i Ryssland, ryssarnas befattningar. Bland de övriga flygplanen fanns ännu några av typ Bloch, Dewoitine och Nieuport från Frankrike, härrörande från krigets första tid (fastän republiken hade förlorat 150 flygplan sedan juli 1936), och även några Bristol Bulldog som köpts i England, samt en del Letov och andra som nyligen förvärvats i Frankrike.

I jämförelse härmed hade nationalisterna något mindre än 400 plan: omkring 150 hade spanska piloter, 100 tyska, i Condorlegionen, och cirka 120 italienska, i sitt ”legionärflygvapen”. Fiat CR-32 var alltjämt det typiska jaktplanet i både italiensk och spansk tjänst. Nya flygplan, från både Tyskland och Italien, särskilt bombplanet Savoia 79, bombplanet Heinkel 111 och, framför allt, det berömda Messerschmitt tog, kom emellertid att under sommaren 1937 få övertaget över sina ryska motståndare, då de var snabbare, lättare och hade större eldkraft. Messerschmittplanet hade till exempel en maximihastighet på över 560 km i timmen, stor stigningsförmåga, skottsäkra bränsletankar och en teoretisk räckvidd på 640 km — en betydande förbättring i jämförelse med de ryska plan som hade gjort så god

tjänst under vintern 1936-37 (även om räckvidden i praktiken var mycket mindre än 640 km). Det byggdes flera Messerschmitt tog än något annat plan i flygningens historia — 33 000. Det hade konstruerats av Willy Messerschmitt år 1935 och tillverkades av Bayerische Flugzeugwerke i Augsburg. Flera typer av det planet prövades i Spanien — 109 B-1, 109 B-1, C-1, D, E-o och, senare, E-1. Det hade två fasta kulsprutor och två 20 mm kanoner i vingarna. Dess radioutrustning var dålig i jämförelse med de engelska planens.

Denna tekniska överlägsenhet var redan påtaglig i marina frågor. Republiken hade övergivit varje försök att ingripa i Gibraltarsund. Trots att den republikanska flottan alltjämt var större än dess fienders, höll bristen på erfarna officerare fartygen kvar i hamnarna. Flera ubåtar hade gått förlorade, och den norra kusten var effektivt blockerad. Azaña insåg äntligen att: ”Inget krig kan vinnas på den pyreneiska halvön, om man inte behärskar haven, särskilt om den franska gränsen är stängd eller fientlig.” Överbefälet över den republikanska flottan gick snart till kapten Luis González Ubieta, som remplacerade amiral Buiza, men med undantag för en lyckosam drabbning år 1938 var den nye befälhavaren inte bättre än den tidigare: Prietos grå eminens i amiralitetet, löjtnant Merín, såg till att flottan uppträdde försiktigt.

Prieto oskadliggjorde dock faktiskt Largo Caballeros högsta krigsråd, han bekräftade utnämningen av den duglige överste Rojo till stabschef och tillsatte fyra statssekreterare i försvarsministeriet (Fernández Bolanos, Benjamín Balboa, Camacho och Pastor) för respektive armén, flottan, flygvapnet och rustningsindustrin. Ingen av dem var kommunist. Prietos plan, som till stora delar förverkligades, att motväga kommunisterna med republikaner eller antikommunistiska socialister, fick emellertid inte alltid de resultat han hoppades på. Så till exempel ”motvägde” utnämningen av överste Visiedo till chef för jaktplansoperationerna kommunismen hos överste Hidalgo de Cisneros, flygvapenchefen. Men Visiedo tycks ha varit en av dessa ”geografiskt lojala” enbart mot republiken, och följaktligen mycket försiktig.

Negríns regering omfattade fem män (Prieto, Zugazagoitia, Irujo, Uribe och Hernández) från de baskiska provinserna. (Prieto var född i Oviedo men flyttade till Bilbao som pojke.) Där fortsatte fronten att ge vika. Den 18 maj gick prästen i Amorebieta, pater San Román Ituricastillo, över frontlinjen i ett privat försoningsuppdrag. Det var, i allra bästa fall, ett riskfyllt företag. Nationalisterna sköt honom och förkunnade att han hade dödats av ”de röda”. Baskerna var nu närmast tillbaka till ”järnringen”. Bombningarna fortsatte, Condorlegionen experimenterade nu med att fälla brandbomber över skogar, för att tvinga baskerna att lämna sina ställningar. Att Aguirre övertog chefskapet för den baskiska armékåren i fält gjorde allt än mera förvirrat för Llano de la Encomienda. Aguirre skrev till Prieto att Llano var ”den förkroppsligade inkompetensen”, ur stånd att förstå baskerna och överdrivet påverkad av kommunisterna, särskilt av sin stabschef major Ciutat, en duglig officer men tydligen antibaskisk.

Flygplan som sänts till baskernas hjälp från Valencia via Frankrike kvarhölls under tiden i Toulouse av överste Lunn i noninterventionskommitténs patrullkommission. (Republikanerna väntade sig att vänner inom Air France skulle ha tankat planen och sänt dem vidare.) De fördes sedan tillbaka till Valencia, och deras kulsprutor beslagtogs. Slutligen, den 22 maj, tog man risken att sända jaktplan över nationalisternas Spanien till Bilbao. Sju av dem kom fram oskadda, och under de närmaste veckorna sändes cirka femtio flygplan från republiken norrut — några Mosca, Chato och en del Natasjabombplan. Dessutom gick engelsmännen med på att tillsammans med fransmännen eskortera baskiska flyktingfartyg (jämte brittiska handelsfartyg), när de väl befann sig utanför den spanska tremils- gränsen. De första flyktingar som evakuerades var barn, som fördelades bland dem som var villiga att ta hand om dem. CGT i Frankrike gick med på att ta emot 2 300 barn, medan Ryssland åtog sig vården av kommunisters barn. En baskisk barnhjälpskommitté i England, understödd av den romersk—katolska kyrkan i England, tog emot 4 000 barn. Sedan de noggrant undersökts av läkare från hälsovårdsministeriet placerades de i ett läger i Stoneham i Hampshire. Myndigheterna i

Burgos protesterade, då de trodde att dessa åtgärder innebar att baskerna förberedde ödeläggelsen av Bilbao. Men evakueringen av ”våra tappra expeditionsstyrkebarn”, som pressen i Bilbao kallade dem som reste, fortsatte utan svårighet. England lade fram ett förslag till baskerna att de skulle namnge en rad neutrala zoner, som skulle få garantier att icke angripas. Den republikanske regeringen protesterade mot det engelska sättet att förhandla med baskerna som om de vore en verklig regering.

Kanske var det i vetskap om svårigheterna mellan baskerna och den republikanska regeringen i Valencia som flera nya inofficiella förslag lades fram inför den baskiska regeringen om en separatfred. Sådana tankar hade inofficiellt förts fram under hela vintern. Den viktigaste nya planen härrörde från den argentinske ambassadören i Spanien, då tjänstgörande, i likhet med den övriga diplomatiska kåren, i St. Jean de Luz. Han föreslog påven att denne skulle söka åstadkomma en separatfred. Till följd härav sände kardinal Pacelli, den påvlige utrikesministern, omkring den 12 maj ett försonligt telegram till Aguirre och föreslog fredsvillkor i norr. Tyvärr expedierades telegrammet i klartext. Postkontoret i Paris, som såg ett meddelande till Spanien, sände det till Valencia, där det hamnade i den republikanska regeringens händer. Largo Caballero tog inte upp frågan i ministären. I stället skickade han ett fränt telegram, där han skarpt kritiserade baskerna för ett försök att nå en separatfred. Den baskiska regeringen, som inte kände till felexpedieringen i Paris, drog slutsatsen att detta var en manöver av kommunisterna för att misskreditera dem. Den baskiske justitieministern, Leizaola, sände därför ett telegram, avfattat i så kraftiga ordalag att Prieto, när han läste det, trodde att det krävde att han skulle skjutas.

I mars 1937 hade en annan démarche gjorts för att söka medla fred - denna gång av Mussolini via hans konsul i San Sebastián, markisen de Cavaletti, ”kanske genom att upprätta ett italienskt protektorat över de baskiska provinserna!” I detta virrvarr av missförstånd förblev relationerna mellan den baskiska och den republikanska regeringen under hela återstoden av kriget. Sedan tog påven kontakt med kardinal Gomá, på samma sätt som han närmat sig Aguirre. Gomá gick till Mola, och Mola ringde till Franco, varpå vissa begränsade garantier faktiskt erbjöds baskerna av nationalisterna. Men ingenting kom ut av detta.

Förbindelserna mellan baskerna, kardinal Gomá, påven och Mussolini var inte de enda ansträngningar som gjordes för att göra slut på åtminstone en del av blodbadet i Spanien. Anthony Eden hade nämligen fått besök i London av den reformistiske socialisten Besteiro, som hade företrätt republiken vid Georg VI:s kröning den 12 maj. Besteiro kom till Eden på den dystre Azañas vägnar och bad den brittiske utrikesministern att medla. Azaña hade föreslagit att stormakterna, sedan utländska frivilliga hade lämnat landet, skulle påtvinga Spanien en uppgörelse. (Azaña har, i vol. IV av sina *Obras completas*, bekräftat att detta var hans egen privata fredsmission, som Largo Caballero inte hade något att skaffa med. Largo hade i sina memoarer en motsatt uppfattning.) Tanken var en som Eden själv hade lekt med. Den nye brittiske chargé d'affaires i Valencia, John Leche, rapporterade emellertid att hatet i Spanien nu var sådant, att medlingsförsök inte skulle ha någon framgång. Eden framhärdade. De brittiska ambassadörerna i Rom, Berlin, Paris och Moskva, samt ministern i Lissabon, tog kontakt med utrikesministrarna i dessa huvudstäder, i den mening Azaña hade avsett. Den 19 maj klagade Bastiniani, Cianos närmaste man i Palazzo Chigi, ilsket inför Hassell över att Edens plan var typisk för ”den engelska önskan att till varje pris förhindra en fascistisk seger”. Franco sade till Faupel att ett vapenstillestånd och fria val skulle betyda en ”vänsterregering” och slutet på det Vita Spanien. Han ”och alla nationalistiska spanjorer skulle hellre dö än överlämna Spanien i händerna på en röd eller en demokratisk regering”. Serrano Súñer trodde också att en kompromiss, av vad slag den vara månde, skulle ”lämna dörren öppen för en återgång till det sakernas tillstånd som hade gjort kriget oundvikligt”. El Generalissimo tillade att han därför mycket väl kunde tänka sig att republiken skulle kunna acceptera en medling. Engelsmännen ville ha vapenstillestånd, sade Franco, eftersom de hade försträckt

baskerna stora summor. (Det var inte sant, trots att England hade omfattande ekonomiska intressen i Bilbao.) Franco och Faupel var ense om allt det besvär Vatikanen orsakade. Följaktligen hade Franco inför kardinal Gomá, ärkebiskopen av Toledo, vidhållit att det i Spanien inte skulle förekomma något omnämnande av den nyligen utfärdade encyklikan, *Mit brennender Sorge*, riktad mot det nazistiska Tyskland och uppläst i tyska kyrkor i mars. Geoffrey Dawson, chefredaktör för *The Times* i London, undrade under tiden ängsligt hur han skulle kunna dämpa Tysklands känslor beträffande hans tidnings rapporter om Guernica: ”Utan tvivel var de (tyskarna) förargade över Steers första artikel om bombningen av Guernica, men att den i allt väsentligt var korrekt har aldrig bestridits, och det har inte gjorts något försök här att idissla det ... Jag gjorde mitt yttersta, kväll efter kväll, att ur tidningen plocka bort allt som skulle kunna ha berört dem illa”. Den 24 maj sade Ciano till den amerikanske ambassadören att Edens vapenstilleståndsplan var orättvis, eftersom Franco stod i begrepp att tåga in i Bilbao.

Eden anlände till Genève, till NF:s rådsmöte, och den brittiska delegation han stod i spetsen för erkände där öppet att vapenstilleståndsplanen hade misslyckats. Och man hörde faktiskt inte mera talas om den. Den 28 tog förbundsrådet ett spanskt klagomål om italiensk intervention i övervägande. Álvarez del Vayo var vältalig. Han tvivlade på att noninterventionskontrollen skulle förhindra tillströmningen av materiel och gick med på tillbakadragandet av frivilliga. Litvinov stödde honom. Delbos och Eden deklarerade sin ”glödande tro” på de framsteg som gjorts sedan föregående december, då rådet senast hade debatterat Spanien. Deras taktik, både vid konferensbordet och i korridorerna, var nu som alltid att hålla diskussionen lågmäld, för att inte göra tyskarna och italienarna otåliga och komma dem att lämna noninterventionskommittén.

I det organet i London var Grandi ivrigt sysselsatt med att öka intresset för en ny incident, den med den italienska kryssaren *Barletta*. Det fartyget, som ingick i det italienska bidraget till noninterventionskontrollens patrullering, hade sökt skydd i Palma på Mallorca. Det kunde inte ha utfört sin patrulleringstjänst där, eftersom fransmännen svarade för Mallorca. Inte heller kunde dess närvaro i Palma ha varit oskyldig. Under en republikansk lufträd mot ön den 24 maj träffades *Barletta*. Sex italienare dödades. Noninterventionskommittén föreslog att man kunde skapa en säkerhetszon för alla sjöpatrulleringens fartyg i Palma. Dagen därpå beklagade NF-rådet formellt att dess resolution från december inte hade följts, välkomnade kontrollplanen, påyrkade tillbakadragande av frivilliga, fördömde bombningen av öppna städer och uttalade sitt gillande av sådana humanitära åtgärder som England och Frankrike hade vidtagit i fråga om de baskiska barnen. Dessa fromma tankar var dömda att förbli önskemål. Ty samma dag inträffade en incident till havs vid Balearerna.

Försvarsministeriet i Valencia hade påpekat att internationell sjöpatrullering inte kunde företas inne på spanska territorialvatten. Hamnen i Palma var ett känt centrum för nationalistiska vapenskeppningar. Republikanerna ämnade därför fortsätta att angripa den. Den 26 maj hade det på nytt utförts en lufträd mot Palma, och bomber föll nära det tyska patrullfartyget *Albatross*, som också låg i Palma, ej i tjänst. Den tyska sjöpatrullens befälhavare protesterade: ett upprepande av detta skulle medföra ”motåtgärder”.

Den kvällen låg det tyska slagskeppet *Deutschland* för ankar utanför Ibiza. Två republikanska flygplan, till en början omöjliga att identifiera i skenet av den nedgående solen, uppenbarade sig över det och fällde två bomber. Den ena hamnade i matrosernas mäss, där den dödade tjugotre och sårade sjuttiofem man av besättningen. Den andra träffade halvdäck och åstadkom föga skada. Händelsen bevittnades av den republikanska flottan, som då hade gjort en av sina sällsynta utbrytningar. På grund härav trodde tyskarna först att de hade blivit angripna av jagare.

Det republikanska försvarsministeriet hävdade att *Deutschland* hade givit eld först mot

flygplanen, som sedan besvarat den. Det var inte sant. ”Spaningsflygplan”, som ministeriet påstod att de var, medför inga bomber. Planen flögs i själva verket av ryssar.

Hitler råkade i raseri över så många tyskars död, och utrikesminister Neurath tillbringade sex timmar tillsammans med honom, i försök att dämpa hans vrede. *Deutschland* avgick till Gibraltar, där hon förde i land de sårade. Ytterligare nio man dog, varför dödssiffran steg till trettiotvå. (Offren från *Deutschland* togs om hand av guvernören i Gibraltar, generalen sir Charles Harrington, vars främsta intresse hitintills under det spanska kriget hade varit att återge Kungl. Calpejakten — Calpe är det antika namnet på Gibraltarklippan — dess forna glans. De jakterna hade återupptagits efter Málagas fall.)

I gryningen den 31 maj utkrävde tyskarna hämnd. Fickslagskeppet: Admiral Scheer och fyra jagare dök upp utanför Almería och avlossade 200 skott mot staden, varvid 35 byggnader förstördes och 18 personer dödades. Tyskland beslöt också att dra sig ur noninterventions-diskussionerna, och ur sjöpatrulleringen, till dess att landet erhållit ”garantier för att sådana händelser icke upprepades”. Italien skulle handla på samma sätt. I Berlin bönföll sir Nevile Henderson, som nyligen kommit dit som brittisk ambassadör, Neurath om ”att inte göra kommunisterna den tjänsten att vidga den spanska situationen till ett världskrig”. Också Cordell Hull kallade till sig den nye tyske ambassadören i Washington, Dieckhoff. Med sin sedvanliga försiktighet talade utrikesministern om för honom att Förenta staterna önskade att Tyskland skulle ”göra fredliga justeringar” av sina spanska svårigheter. I Valencia sammanträdde den republikanska ministären. Prieto föreslog att republiken skulle bomba den tyska flottan i hela Medelhavet. Det kunde utlösa ett världskrig, medgav han, men det var värt att riskera, eftersom det skulle undandra Franco tyskt bistånd. Detta fräcka förslag var typiskt för Prieto. Negrín sade försiktigt att Azaña måste 'rådfrågas. Det gav alla ministrarna tid att rådfråga sina samveten — och sina vänner. Hernández och Uribe gick till kommunistpartiets centralkommitté. Förslaget kom Kominterns rådgivare att få utomordentligt bråttom. Codovilla gick till Sovjets ambassad. *La Casa* — hemmet — som de spanska kommunisterna kallade Moskva, konsulterades per radio, och Moskva svarade att Ryssland icke önskade något världskrig. Prietos plan skulle därför till varje pris omintetgöras. Men Azaña motsatte sig också Prietos plan. Han sade att ”vi måste försäkra oss om att *Deutschland* inte är vår Maine”. Ett verkligt krig med Tyskland kunde trots allt ha medfört republikens förintande innan England och Frankrike hunnit förmås hjälpa dem. ”Incidenten” i Almería tilläts därför att hamna i glömska.

Vid ett annat tillfälle var ett världskrig nära att framprovoceras av republiken. En republikansk pilots stympade kropp släpptes ner på flygfältet i Barajas nära Madrid, med hånfulla kommentarer skrivna på italienska. Rasande människor i republikens flygvapen ville lyfta för att bomba Rom. Hidalgo de Cisneros, befälhavaren, meddelade att han skulle följa med sina män. Men än en gång lade den republikanska ministären band på de våldsamma. Fördelarna för republiken med en allmän konflikt var alltid tvivelaktiga, om den skulle härröra från det spanska kriget. Det är osannolikt att England och Frankrike skulle ha velat bistå republikers, om de kunde ha sluppit. Detta var av stort intresse för Ryssland, som visste att om landet sände Spanien tillräckligt mycket vapen för att vinna kriget, skulle ett världskrig följa, med England och Frankrike neutrala, om inte rent av lierade mot Ryssland.

Händelserna i Almería markerade inledningen till dåliga relationer mellan Prieto och kommunisterna. Tidigare, under krossandet av Largo Caballero, hade de förbindelserna blomstrat, därför att det var lämpligt för båda parter. Prieto hade kort tid efteråt uppsökts av Uribe och Hernández, som hade föreslagit dagliga konferenser med dem. Prieto svarade att kommunisterna kunde diskutera saker och ting med honom under regeringssammanträdena, inte med honom ensam. Därefter började, trots att prietistas förblev ense med kommunisterna i vissa frågor — hur Largo Caballero skulle behandlas, hur man skulle hålla anarkisterna kort — deras vänskap mattas, som vänskapen med kommunister ofta gör.

Dåligt väder hade under tiden sinkat Molas operationer mot Bilbao. Inne i den staden anlände en ny generalstab från Valencia (för att verka jämte ryssen Goriev) under general Gámir Ulíbarri, för att ersätta Llano de la Encomienda som ”ett löfte om effektivitet”. Gámir övertog befattningen som högste baskiske befälhavare, medan Llano de la Encomienda uppmanades att hålla fast vid befälet över armén i Asturien och Santander. Gámir, en militär teoretiker, hade en gång varit chef för infanteriskolan i Toledo och, sedan krigets början, republikansk befälhavare i Teruel. Denne duglige officer var faktiskt i stånd att skapa större effektivitet inom den baskiska generalstaben. Det var märkligt, eftersom hans stabschef, major Lamas Arroyo, skulle ha velat kämpa för nationalisterna, trots det faktum att han tidigare hade varit den av olyckan hemsökte Puigdendolas och general Walters stabschef. Han hade deltagit i de flesta av krigets stora strider men hade en benägenhet för bristande lojalitet, även om han var kompetent i striden. Förklaringen till baskernas större effektivitet under Gámir var i själva verket att Aguirre hade övertalats att dra sig tillbaka från sin post som överbefälhavare. Under maj hade många fler män inkallats. En ny fartygslast med tjeckiska vapen, däribland 55 luftvärnskanoner, 30 kanoner och två eskadrar Chatojaktplan, anlände också i början av juni. Andra befälhavare kom norrut från Madrid, bland dem den begåvade italienske kommunisten Nino Nanetti, som hade utmärkt sig vid 12:te divisionen i Guadalajara.

Den republikanska regeringen inledde nu två offensiver i andra delar av Spanien, för att rädda Bilbao undan nationalistisk beskjutning. Den första var ett angrepp på Huesca, vid fronten i Aragonien. Den genomfördes av den omorganiserade katalanska armén, som alltsedan maj-uppploppen hade stått under strängare central kontroll. Under general Pozas' ledning misslyckades angreppet. Republikanerna var flera till antalet än sina motståndare, som var väl förskansade i staden, men hårt pressade och närmast belägrade. Republikanernas förluster uppgick till 11 000 man, främst anarkister, under de två veckor angreppet pågick. Den glade general Lukács dödades av en granat. Han efterträddes som befälhavare av bulgaren Kosovski (”Petrov”). George Orwell, som nyligen hade blivit sårad, iakttog italienarna, som sjöng *Bandiera rossa* (Röda fanan) när de i ett tåg var på väg till fronten. Från sitt lasarettståg såg han

> fönster efter fönster med mörka leende ansikten, de långa lutande kanonrören, de eldröda halsdukarna som fladdrade — allt detta gled långsamt förbi oss mot bakgrunden av ett turkosblått hav ... Männen som var friska nog att stå upp gick tvärs över vagnen för att hurra för italienarna, när de for förbi. En krycka svängdes ut ur ett fönster; armar med bandage gjorde kommunisthälsningen. Det var som en allegorisk bild av kriget — tåglasterna med nya män gled stolt framåt järnvägslinjen, de lemlästade rullade långsamt bakåt.

Det andra angreppet vid denna tid skedde på Segoviafronten. Den 31 maj bröt general Domingo Moriones med tre republikanska divisioner (under befäl av José María Galán, Walter och överste Barceló) igenom nationalisternas linjer vid San Ildefonso. Angreppet nådde La Granja innan det hejdades av Varela, med förband som överförts från Barróns division söder om Madrid. Angreppet gav upphov till ett gräl mellan general Walter och överste Dumont, hans underordnade i den 14:de internationella brigaden, angreppsstyrkan, om vem som bar skulden till den slutliga motgången. (Segovias skyddshelgon, Vår Fru av Fuencisla, utnämndes senare till fältmarskalk för sin andel i stadens försvar. Det var när Varela hade blivit krigsminister i den nationalistiska regeringen år 1942. Den nyheten kom Hitler att säga, att han aldrig under några omständigheter skulle besöka Spanien.) Eftersom Dumont fick stöd av de franska kommunisterna, kunde Walter inte göra annat än protestera mot Dumonts fåfänga och ineffektivitet. Det ryska flyget till republikens stöd var inte bara ineffektivt, utan det bombade också republikanska ställningar. Det var denna republikanska offensiv Hemingway skildrade i *Klockan klämtar för dig*. Handlingen i boken omfattar de sextioåtta timmarna mellan lördag eftermiddag och tisdag vid middagstid under den sista veckan i maj 1937. Hemingway själv var, märkligt nog, då tillbaka i New York, där han bedrev en penninginsamling för republiken. Dessa båda offensivers misslyckande beseglade

Bilbaos öde.

Det förekom ytterligare en förberedande åtgärd inför det baskiska fälttågets slutakt. Den 3 juni dog general Mola. Det flygplan han färdades i störtade på berget Alcocero, nära Burgos. Mola utnyttjade flyget ganska mycket, och det finns ingenting som tyder på något brott, även om en överste i många år efteråt satt i Valladolid med två laddade pistoler framför sig på bordet, i väntan på att få veta vem som dödade hans son, kapten Chamorro, planets pilot. Faupel beskrev Franco såsom ”otvivelaktigt lättad av att Mola dött”. El Generalissimos sista ord om sin vapenbroder löd: ”Mola var en enveten figur! När jag gav honom order som inte stämde med hans egna förslag frågade han ofta: 'Litar du inte längre på min ledarförmåga?' ” Denna sorti av ”regissören” för föregående års sammansvärjning undanröjde ännu en general med en egen politisk ställning. Mola hade varit en beslutsam man, nervös och frispråkig, som fastän han hela sitt liv var republikan hade anslutit sig till karlisternas sak när han placerades i Pamplona, och karlisterna till honom, så varmt att hans död blev ett svårt slag för dem.

General Dávila, chef för den administrativa juntan i Burgos, som hyste ungefär samma åsikter som Mola, efterträdde honom som befälhavare för nordarmén. Han var en byråkratisk general, ännu kortare än Franco men ”renhjärtad, sträng och spansk”, som amiral Carvera erinrade sig honom. General Gómez Jordana efterträdde Dávila i Burgos. Han hade varit medlem av Primo de Riveras regeringar, han var son till en officer som i Marocko var legendarisk för sina kunskaper om och intresse för marockaner. Själv var han generalguvernör i Marocko under kungens tid. Nu var han gammal, och därför gjorde han sig uppskattad såsom helt utan personlig ärelystnad. Fastän han var monarkist betraktade han sig själv som liberal. Han var i sanning en man som tillhörde en tid fjärran från fascismens, kommunismens och den industriella revolutionens. Han var hänsynsfull, lojal, outtröttlig och hederlig, och han skulle senare, som utrikesminister, uträtta mycket för att rekommendera Francos regim hos utländska ambassadörer.

Den 11 juni gick nordarmén åter till attack. Det inledande artilleribombardemanget med 150 pjäser, åtföljt av bombning från luften av både Condorlegionen och italienska flygplan, var omfattande, och det våldsamma slaget krossade de baskiska försvararna av den sista höjden före ”järnringen”. När natten bröt in hade överstarna Garcia Valiño, Bautista Sánchez och Bartomeu med tre av de sex navarrabrigaderna nått denna berömda försvarslinje. Hela natten fortsatte bombningen. Brandbomber fälldes på en kyrkogård och kom de döda att i eldslågor stiga upp ur sina gravar. General Gámir hade förmodligen totalt cirka 40 000 man, av vilka några var från Asturien eller Santander och därför opålitliga, medan omkring hälften av de övriga förbanden till sin politiska färg var socialister eller kommunister och därför inte helhjärtat kunde delta i det baskiska nationalistiska äventyr, som det viskades om i brigader, vilkas namn var *Arana Goiri, Itxar Kundia* eller *Sukarrieta*.

Den 12 juni, sedan batterierna och flera flygplan (sjuttio bombplan var kanske i verksamhet den dagen) hade pepprat ”järnringen” i åtskilliga timmar, angrep Bautista Sánchez' brigad på den punkt, där försvarssystemet knappast alls hade byggts upp. Major Goicoecheas förräderi hade tvivelsutan antytt den punkten för stormningen, den svaga punkten vid Monte Urcullu. Angreppet följde på artilleribeskjutningen. Försvararna kunde alltså knappast avgöra när elden från stridsvagnarna avlöste granatelden. Plötsligt var det förvirring, rök, rörelse överallt. Än en gång fann de baskiska förbanden att de löpte risk att bli omringade, och de drog sig skyndsamt tillbaka. I skymningen hade Bautista Sánchez brutit igenom de baskiska linjerna på en 800 meter bred front. Han stod endast tio kilometer från Bilbaos centrum. Nationalisterna kunde beskjuta Bilbao med granater och bomba staden. Den 13 juni hade alla basker bortom ”järnringen” dragits tillbaka innanför den. Deras stridsmoral hade skakats våldsamt — därigenom bevisades det psykologiskt okloka i att ha ett invecklat, fast försvarssystem. I Bilbao gjorde sig många redo att fly till Frankrike. Det hölls ett rådslag på hotell Carlton, under vilket Aguirre frågade de militära befälhavarna om Bilbao kunde försvaras. Chefen för

artilleriet, Guerrica Echevarría, ansåg att det var omöjligt. Den ryske generalen Goriev tillstyrkte motstånd. En annan rysk rådgivare, överste Golmann, samt fransmannen Monnier var också ståndaktiga. Gámir sade ingenting. Under natten mellan den 13 och 14 juni beslöt den baskiska regeringen att försvara Bilbao. Prieto gav från försvarsministeriet exakta order att så skulle ske. Industriella och andra anläggningar som kunde vara fienden till nytta skulle förstöras. Men så många som möjligt av civilbefolkningen evakuerades västerut, åt Santander till. Detta förebådade att staden skulle överges.

Den 14 juni övertog den elsassiske översten Putz, som tidigare hade fört befäl över 14:de internationella brigaden, befälet över den första baskiska divisionen. Italienaren Nino Nanetti fick också en division. Det hindrade inte att strömmen av flyktingar från Bilbao fortsatte hela dagen, och vägen till Santander kulsprutebesköts av Condorlegionen. Två fartyg fulla av flyktingar uppbringades av den nationalistiska flottan. Den baskiska regeringen drog sig tillbaka till byn Trucios, i västra Vizcaya. De lämnade kvar åt Bilbao en försvarsjunta bestående av Leizaola (justitieministern), Aznar (socialist), Astigarrabía och Gámir. Regeringens avlägsnande var en förnuftig sak. Mindre förnuftigt var att Navarro, chefen för flottavdelningen utanför Vizcaya, artillerichefen Guerrica Echevarría och andra flydde med de sista fartyg som fanns tillgängliga.

Den 15 juni upprättades åtminstone, tack vare Putz, en frontlinje mot de framryckande karlisterna och italienarna: Belderrain befann sig i norr, Putz i centrum och i söder Nino Nanetti. Det var återigen på en plats där förrädaren major Goicoechea hade avslöjat att befästningarna var ofullständiga som det nya angreppet sattes in. Nanettis män bröt samman och flydde över floden Nervión, utan att spränga broarna bakom sig. De lade följaktligen vägen öppen till Bilbao. Dagen därpå, den 16 juni, telegraferade Prieto till Gámir att han till varje pris skulle försvara Bilbao, speciellt stadens industriområde. Men femte kolonnen hade börjat skjuta urskillningslöst mot förstaden Las Arenas. En anarkistgrupp tystade det anfallet. Det förekom emellertid ingen bombning från luften — nationalisterna hade fått sig en läxa i Guernica. Leizaola upptäckte, och omintetgjorde, en plan att bränna staden. Den nationalistiska framryckningen fortsatte hela dagen. Putz' division led svåra förluster. Den 17 juni låg dessa båda befälhavares stridsledningsplatser i Bilbaos centrum. Under den dagen föll 20 000 granater i staden. Högt belägna platser och isolerade hus bytte ägare flera gånger. Några fabriker evakuerades, andra evakuerades delvis, resten övergavs. Inne i Bilbao transporterades manskap och materiel på järnvägen och de sista två landsvägarna mot Santander. De färdlederna började nu komma inom räckhåll för de framryckande Svarta pilarnas artilleri. På kvällen ordnade Leizaola det ridderligt nog så, att till fienden utlämnades politiska fångar som befann sig i baskernas händer, för att undvika att lämna dem utan vakter i motståndets sista skede. Han hindrade också de kommunistiska och anarkistiska bataljonerna från att spränga universitetet och kyrkan San Nicolás, som de trodde skulle bli förträffliga kulsprutenästen för motståndarna. Nationalisterna hade nu erövrat floden Nervións högra strand från staden till havet, och större delen av den vänstra stranden, fram till järnvägsbron. I skymningen den 18 juni beordrades de baskiska förbanden att evakuera sin huvudstad. På morgonen den 19 juli gjorde de sista det. Vid middagstid företog nationalisternas stridsvagnar en inledande rekognosceringsfärd över Nervión. De fann Bilbao tomt. Femte kolonnen, opportunisterna och de hemliga agenterna dök upp och hängde röda och gula monarkist-flaggor från sina balkonger. En skara på tvåhundra nationalistiska sympatisörer samlades, sjöng och skrek. En baskisk stridsvagn uppenbarade sig ur intet, skingrade folkhopen, slet med salvor från sina kanoner ner tre flaggor från balkongerna och körde längs den sista flyktvägen. Mellan klockan fem och sex på eftermiddagen tågade den 5:e Navarrabrigaden, under befäl av Bautista Sánchez, in i staden och hissade monarkistflaggan på stadshuset.

Så slutade experimentet med den baskiska republiken, Euzkadi, vars politiska ledare flyttade till Barcelona, en exilregering. General Gámir sysselsatte sig med att dra tillbaka så mycket

trupper han förmådde till Santander. Härunder förlorade han, i en lufträd, den nye italienske befälhavaren för sin andra division, Nino Nanetti. Hans uppgift underlättades av att Franco inte gjorde några allvarliga försök att snabbt följa upp erövringen av Bilbao, något som hans flygvapenchef Kindelán klagade över. Nationalisterna hade förlorat omkring 30 000 man sedan i mars, varav 4 500 döda. Gámir beräknade republikens förluster till sammanlagt 35 000 man, bland vilka de stupade bör ha varit maximalt 10 000. De baskiska officiella förlustsiffrorna för juni gick förlorade. I april och maj var de resp. 7 344 och 8 793. En sannolik siffra för juni torde vara 14 000 man.

Franco hade efter Málagas fall lärt sig det ”meningslösa skjutandets” läxa. Han förbjöd stora truppavdelningar att marschera in i Bilbao och undvek därigenom övergrepp. Omedelbara repressalier förekom inte, och det togs få civila fångar. Men erövrarna vidtog genast alla åtgärder för att utrota de baskiska separatistkänslorna. Skollärare avskedades, om de inte kunde förete godtagbara bevis för åtminstone sin politiska neutralitet. Det baskiska språket förbjöds officiellt. Inom fjorton dagar hade herr Bethke, från ROWAK, besökt järngruvorna, masugnarna och valsverken i Bilbao. Han fann dem oskadade. Arbetet kunde fortsätta att sörja för framtida offensiver. Malm som tidigare sänts till England, i synnerhet till stålbolaget i Wales, dirigerades nu om. Likaså de viktiga kemiska fabrikerna i Galdacano, de enda i Spanien som var i stånd att tillverka artillerigranater. Vizcaya svarade för hälften av all sprängämnesproduktion i hela Spanien. Bilbaos fall innebar också att Spaniens samtliga tre förnämsta kabelmuffar för telekommunikationer nu befann sig i Francos händer (de andra var Vigo och Málaga).

Meddelandet om Bilbaos fall lämnades av en präst till de baskiska barnen i England, i deras största flyktingläger i Stoneham i Hampshire. De församlade barnen blev så bestörta, att de angrep överbringaren av så dystra tidender med stenar och käppar. Trehundra barn av totalt 3 500 rymde från lägret, drabbade av sorg och tillvarons meningslöshet. En av dem som arbetade i lägret erinrar sig att de baskiska barnen bildade en kommitté ”för att bekämpa kroppsliga bestraffningar”, och när en tandläkare kom till lägret fann han det tomt — barnen hade flytt.

Bilbaos fall intensifierade en redan upphetsad och världsomspännande kontrovers rörande de religiösa följderna av det spanska inbördeskriget. Tonen i den tvisten hade i januari anslagits av *Osservatore Romano,* Vatikanens tidskrift, som publicerade följande funderingar: ”För en militant livsuppfattning är kampen för en lära ett heligt krig ... endast liberal agnosticism, med dess uppfattning av tolerans såväl i teorin som i praktiken ... kan chockeras av ideologiska strider.” Men trots detta kom den republikanska anslutningen av baskerna, ”de mest kristna människorna i Spanien”, katolikerna att tänka på sin lojalitet. Under våren hade två mycket framstående franska katoliker, François Mauriac och Jacques Maritain, utfärdat ett pro-baskiskt manifest. Dr Múgica, biskop av Vitoria, skrev i Rom sitt stöd för det franska manifestet, även om han alltjämt vägrade att offentligt uppträda med sitt namn till försvar av baskerna. Han inskränkte sina protester till Vatikanen, där hans åsikter dock fick en viss verkan. Ödeläggelsen av Guernica stärkte deras ställning, som den högerorienterade franska katolska pressen kallade *les chrétiens rouges,* de röda kristna. Den 15 maj publicerade två spanska dominikaner i Rom, pater Carro och pater Beltrán de Heredia, en i våldsamma ordalag hållen broschyr som fördömde den tanken, ”förhärskande i alltför många katolska hem”, att man kunde förhålla sig neutral i spanska inbördeskriget. Ty det betydde att ge ”mördare, förrädare av Gud och fosterlandet” samma rättigheter som andra. Synden hade, som brottet, inga rättigheter. Ärkebiskopen av Westminster beskrev kriget som ”en rasande strid mellan kristen civilisation och den allra grymmaste hedendom som någonsin förmörkat världen”. Påven förklarade officiellt alla de präster som mördats för martyrer. Paul Claudel skrev därpå sitt ode *Aux Martyrs Espagnols,* som förord i bunden form till en pronationalistisk bok av Juan Estelrich, en katalan men nationalistisk diplomatisk agent i Paris. Den 1 juli

svarade Maritain med en artikel i *La Nouvelle Revue française*, där han beskrev dem som dödade de fattiga, ”Kristi folk”, i religionens namn såsom varande lika skuldtyngda som de som dödade präster av hat till religionen.

Den dagen tog den spanska hierarkin, under ledning av kardinal Gomá, ärkebiskop av Toledo, det ovanliga steget att sända ett gemensamt brev till ”biskoparna i hela världen”. (Det verkar sannolikt att brevet skrevs på förslag av general Franco.) De förklarade att de icke hade önskat en ”väpnad folkomröstning” i Spanien, fastän tusentals kristna ”hade gripit till vapen på eget ansvar för att rädda religionens principer”. De hävdade att den lagstiftande makten alltsedan 1931 hade sökt ändra ”spansk historia på ett sätt som stod i strid mot den nationella andans behov”. Komintern hade beväpnat ”en revolutionär milis för att gripa makten”. Inbördeskriget var därför teologiskt sett berättigat. Biskoparna erinrade om prästerna som ljutit martyrdöden och tröstade sig med tanken att deras fiender, när de hade fascinerats av ”demoners läror och dött under sanktion av lagen, hade försonats”, den överväldigande majoriteten av dem, med sina fäders Gud. På Mallorca hade endast 2 procent dött obotfärdiga, i Spaniens södra delar inte mindre än 20 procent. Biskoparna avslutade sitt brev med att kalla den nationella rörelsen ”en väldig familj, i vilken medborgarna uppnår sin fullständiga utveckling”. Trots detta tillade de att de ”skulle vara de första att beklaga, att parlamentets oansvariga envälde ersattes av det än fruktansvärdare enväldigt hos en diktatur utan rötter i nationen”. De förebrådde till slut de baskiska prästerna (dock med ord som var hovsamma nog att antyda, att de sökte en kompromiss) för att ej ha lyssnat ”på kyrkans röst”.

Detta brev undertecknades inte av vare sig ärkebiskopen av Tarragona (i landsflykt i Schweiz) eller, biskopen av Vitoria. Biskopen av Orihuela var sjuk, och en företrädare undertecknade på hans vägnar. Ärkebiskopen av Tarragona avstod visserligen från att kommentera den spanska kyrkans hållning under inbördeskriget men gjorde aldrig något offentligt uttalande om sin egen. Han återvände aldrig till Spanien, emellertid, och när han dött i landsflykt i kartusianklostret nära Zürich fick han på sin gravsten ristad den lakoniska inskriften: ”Jag dör i landsflykt för att jag alltför mycket älskat mitt land.” Kardinal Segura, som inom kort skulle återvända till Sevilla från Rom, ombads tydligen aldrig att underteckna brevet. Biskopen av Vitoria förnekade från Rom att det rådde religiös frihet i nationalisternas Spanien (också tyskarna hade klagat över förföljelse av protestanter), och inte heller var det sant att dödsdomar fälldes endast efter rättegång. Trots att de baskiska prästerna på det sättet försvarades av sin biskop, beskylldes de inför påven av den spanska hierarkin för att ha uppträtt som politiker och för att ha burit vapen. Det baskiska prästerskapet svarade att ingen baskisk präst någonsin hade varit ansluten, i sin egenskap av präst, till det baskiska nationalistpartiet och att ingen, inte ens allmoseutdelarna, hade burit vapen. Men den 28 augusti erkände Vatikanen formellt ”myndigheterna i Burgos” — som det brittiska utrikesministeriet kallade dem — som Spaniens officiella regering. Ett apostoliskt sändebud, monsignore Antoniutti, avsändes till Kastiliens huvudstad. Hädanefter blev varje katolik som tog republikens parti eller som till och med, i likhet med Maritain, predikade att kyrkan borde förhålla sig neutral, en regelrätt upprorsman mot påven. Men fram till slutet av år 1938 kände sig rebellerna fortfarande en smula kränkta av Vatikanen, eftersom påven inte beviljade dem fullt erkännande och inte sände en nuntie, endast ett apostoliskt sändebud.

Broschyrkriget fortsatte under återstoden av den spanska konflikten, framför allt i Frankrike. Anklagelser för spionage, eller för att utlänningar konspirerade med högerns eller vänsterns terroristgrupper, framkom dagligen. Mauriac skrev alltjämt sina artiklar till förmån för republiken. Charles Maurras svarade, i *L'Action française*, med att förkunna att kyrkan var den enda verkliga internationalen. Bernanos publicerade snart *Les grand cimetières sous la lune*, som gav en så fruktansvärd redogörelse för det nationalistiska förtrycket på Mallorca. En högerorienterad författare svarade med *Les grands chantiers au soleil*. En jesuitpräst, Juan Vilar Costa, som hade tagit parti för republiken, grundade ett katolskt institut för religiösa

studier, i syfte att ge republiken bättre anseende än den tidigare hade ägt bland världens katoliker. Han gav också ut en fyndig bok, *Montserrat*, som kommenterade de spanska biskoparnas brev. I Liége bads en typisk bön till Den heliga jungfrun av de landsflyktiga spanska prästerna:

> Till dig, o Maria, fredens drottning, återvänder vi alltid, vi de trogna sönerna av ditt högst älskade Spanien, nu förtalade, kränkta, orenade av brottslig bolsjevism, utestängda av judisk marxism och hånade av omänsklig kommunism. Vi ber dig, med tårar i våra ögon, att komma till vår hjälp, att förläna den slutliga triumfen åt de ärorika härarna under befäl av Spaniens befriare och återerövrare, den nye Pelayo, El Caudillo! Leve Kristus Konungen!

I England var stämningarna nästan lika segervissa. Så till exempel skrev den framstående katolske apologeten Douglas Jerrold, som ett år tidigare hade utgjort en liten länk i den kedja som ledde till upproret, i sin självbiografi, *Georgian Adventure*, om ett besök hos Franco: Franco må eventuellt ”inte vara en stor man, så som världen dömer människor, men han är något tusen gånger viktigare — en i högsta grad god människa, en hjälte, kanske, möjligen ett helgon”.

I Amerika förlitade sig de baskiska prästerna på protestanter för aktivt stöd. Men opinionsmätningar tydde på att endast fyra av tio amerikanska katoliker hyste samma uppfattning som biskoparna. Opinionen var så försiktig, att en plan att ta över en del baskiska barn till Amerika förkastades såsom farlig för neutraliteten. Men fruktan att stöta bort de katolska väljarna var säkerligen en avgörande faktor i Roosevelts beslut. I de baskiska provinserna hade förföljelserna inletts, 278 präster och 125 munkar (bland dem 22 jesuiter) avsattes, fängslades eller deporterades till andra delar av Spanien.

I juli 1937 hölls den ”Andra internationella författarkongressen”, ”en kringresande cirkus” av författare, i Valencia, Barcelona och Madrid, avsedd som en kulmination av dessa kontroverser. Den deklarerade avsikten var att diskutera de intellektuellas inställning till kriget. Men ett dolt syfte var att fördöma André Gide, som i sin nyligen publicerade bok *Resa i* Sovjet[3] hade angripit Sovjetunionen, där han av regeringen hade tagits emot som en vän. Denna kongress bevistades av Hemingway, Spender, Pablo Neruda, Nicolás Guillén och de flesta av republikens litterära försvarare. Bland övriga närvarande fanns Julien Benda, André Chamson, Ilja Ehrenburg, Ludwig Renn och Erich Weinert (av vilka Weinert och Renn båda hade tjänstgjort i de internationella brigaderna). Kongressen dominerades av Malraux, ”med hans nervösa fnysningar och ryckningar”, som försvarade Gide mot anklagelserna att vara en ”hitlersk fascist”. Delegaterna åkte omkring i Rolls Roycebilar och talade med de spanska poeterna om kriget — Rafael Alberti, Altolaguirre, Bergamin, Antonio Machado och Miguel Hernández. Av dem var Rafael Alberti den produktivaste: det fanns till exempel få utgåvor av Frivillig för friheten, 15:de internationella brigadens tidning, som inte innehöll någon av hans dikter. Den förnämsta nya skalden var dock förmodligen Miguel Hernández, soldat i Femte regementet vid krigets utbrott. Han var en herde som av en präst fått lära sig läsa uppe i bergen, med hjälp av prov på 1500- och 1600-talsdiktning. Inbördeskrigets utbrott inspirerade honom till ett plötsligt utbrott av poetisk verksamhet. Exempelvis denna dikt:

> Folkets vindar håller mig uppe,
> där de sprids i mitt hjärta.
> Folkets vindar eggar mig
> och vrålar i min hals...
>
> Jag kommer inte från ett folk av oxar,
> mitt folk prisar
> lejonets språng,

[3] Finns på marxistarkivet: Resa i Sovjet.

örnens raka dykning
och attacken från tjuren,
vars stolthet är hans horn.

Hernández var representativ för en hel generation unga socialister eller kommunister, som trodde att de kämpade för friheten i Spanien. De flesta av dem skulle inte ha funnit sig i stalinismen en enda minut, om de hade vetat vad den innebar. De var hånfulla mot defaitismen, och kriget gjorde dem snarare till militärer än till politiskt medvetna människor. (Hernández' svärfar hade varit medlem av civilgardet och hade skjutits, fullständigt oberättigat, av anarkisterna sommaren 1936.)

Ett tal av Berthold Brecht lästes upp under kongressen. (Han skrev kort tid efteråt *Señora Carrars gevär*, en satir över tanken på neutralitet.) Som vid så många andra tillfällen av det här slaget spelades de olika nationernas nationalsånger, så att den engelske skalden Stephen Spender i Barcelona fann sig hälsa med knuten näve när orkestern trumpetade ”God save the King”. Azaña vägrade att hålla avslutningstalet. Han ansåg att ingen betydande person hade kommit från utlandet, och att den spanska delegationen, som han skrev i sin dagbok, inte var ”mera lysande” än vad utlänningarna var.

39. POUM:s fall – Nin arresteras och mördas – följder och sensmoral

Under sommaren gjorde justitieminister Irujo sitt bästa, uppmuntrad av Negrín och i samarbete med de katalanska rådsmedlemmarna, att återupprätta vedertagen rättvisa: ordinarie domare satt som ordförande i folkdomstolar, fängelsedirektörer utnämndes ur den gamla karriärtjänsten snarare än på grund av politisk tillhörighet, baretten bars åter i rätten och den republikanska flaggan vajade över domstolsbyggnaden. Sådana radikala revolutionära jurister som Angel Samblancat och Eduardo Barriobero miste sin skräckinjagande maktställning i Barcelona. Många som till en början hade hälsat revolutionen med entusiasm välkomnade dessa bakslag för den. Ty dessa åtgärder var rättvisans betydelsefulla segrar över våldets välde, det förutsägbaras seger över godtyckligheten.

Men det fanns en mörk punkt i allt detta. Alltsedan Negrín bildat sin regering hade kommunisterna koncentrerat sig på förföljelsen av POUM. Dess ledare beskylldes för fascism och för att konspirera med Franco. Det förföljelsearbetet, som omfattade arrestering, förhör och tortyr, utfördes huvudsakligen av utländska kommunister. De spanska kommunisterna, som inte kände till och inte vågade gissa sig till sanningen, iakttog vad som försiggick och applåderade fegt, varigenom de gav upphov till ett moraliskt förfall inom den republikanska rörelsen som de kanske aldrig till fullo förstod. Trodde den katolske kommunisten José Bergamin verkligen att Nin, Gorkin och Andrade var spioner? Det är otänkbart. Ändå skrev han, att han ansåg att POUM:s ledare icke hade rätt till något försvar. Socialisternas prietistaflygel och även vänsterrepublikanerna blundade för dessa handlingar, på ett sätt som skadade också dem. Anfäktade av problemen med kriget och dess grymheter läste de redogörelser för POUM:s föregivna förräderi och var benägna att hellre fria än fälla — de anklagande, inte de anklagade.

I april hade den av kommunisterna behärskade polisen i Madrid avslöjat en sammansvärjning av Falangen. En av konspiratörerna, vid namn Castilla, lockades att bli polisspion. Castilla förmådde en annan falangist i huvudstaden, Golfín, att förbereda en vilseledande plan som gick ut på att femte kolonnen skulle göra ett militärt uppror. Golfín gjorde det, och han och hans plan uppdagades så. Därnäst förfalskade någon, förmodligen Castilla, ett ytterligt oskyldigt brev som föregavs komma från Nin, den främste ledaren inom POUM, och vara riktat till Franco. Det skrevs på baksidan av Golfins plan. Ungefär vid samma tid demaskerades en annan äkta falangist, José Roca, som hade en bokhandel i Gerona, av de katalanska kommunisterna. Rocas uppgift i femte kolonnen var att vidarebefordra uppgifter till en hotellägare i Dalmau i samma stad. En dag någon gång i maj besökte en välklädd person bokhandeln, lämnade Roca en del pengar och ett meddelande till Dalmau. Han frågade om han kunde lämna kvar en resväska i butiken i tre dagar. Roca gick med på den begäran. Strax efteråt kom polisen för att göra en husundersökning. Givetvis fann de resväskan, som när den öppnades befanns innehålla en trave hemliga dokument, alla märkligt nog förseglade med POUM:s militära kommittés sigill.

Det var på dessa dokument, brevet från Nin till Franco och den resväska som påträffades i Gerona, som de kommunistiska anklagelserna mot POUM grundade sig. Samtliga var förfalskningar.

I mitten av juni ansåg kommunisterna sin ställning vara stark nog för att de skulle kunna gå till aktion. De hade försäkrat sig om indragning av POUM:s tidning, *La Batalla*, den 28 maj. Antonov-Ovsjenko, Berzin och Stasjevskij, de mest bemärkta ryssar som hade varit i Spanien sedan augusti 1936 (som generalkonsul i Barcelona, den militära delegationens chef och ekonomisk rådgivare), hemkallades alla till Moskva i juni 1937 och försvann för alltid. Stasjevskij hade oförsiktigt nog besökt Moskva i april och inför Stalin klagat över den ryska hemliga polisens hänsynslösa framfart i Spanien. Men utan tvivel var hans öde beseglat dessförinnan. Hans franskfödda hustru och deras dotter försvann samtidigt från Paris.

Antonov-Ovsejenko utnämndes till folkkommissarie för rättskipningen och uppmanades att återvända till Ryssland för att åta sig den uppgiften: ett för Stalin typiskt skämt. Han anlände aldrig till sin post. Det har antytts att han hade kommit att uppskatta katalanerna alltför mycket, mer än som var bra för hans personliga trygghet.

Den 12 juni sköts i Ryssland marskalk Tuchatjevskij och sju andra äldre ryska generaler för ”intriger med Tyskland”. Det kunde sålunda knappast ha varit någon överraskning för den kommunistiske utbildningsministern, Jesús Hernández, när han den 14 juni av överste Antonio Ortega, säkerhetschefen, fick veta av GPU:s chef i Spanien, Orlov, hade givit order om arrestering av alla POUM:s ledare. Hernández uppsökte Orlov, som bestämt påyrkade att regeringen icke skulle få någon vetskap om saken, eftersom inrikesministern, Zugazagoitia, och andra var de anhållnas vänner. Det fanns bevis, tillade Orlov, för POUM:s förbindelser med en fascistisk spionliga. Hernández gick till Díaz, som blev ursinnig. Tillsammans begav de sig till kommunistpartiets högkvarter, där det uppstod gräl. Díaz och Hernández fördömde de utländska ”rådgivarna”. Codovilla antydde lugnt att alltför mycket arbete hade gjort Díaz sjuk. Varför tog han inte semester en tid? I Barcelona stängdes under tiden POUM:s högkvarter i hotell Falcón, den 16 juni, på order av den nye chefen för den offentliga ordningen där, överste Ricardo Burillo. Det förvandlades omedelbart till ett fängelse. POUM förklarades olagligt, och fyrtio medlemmar av dess centralkommitté arresterades. Rovira, befälhavaren för den 29:de POUM-divisionen på Aragonienfronten, fick ett telegram med uppmaning att i Barcelona inställa sig på östarméns högkvarter. När han kom dit arresterades han. Små POUM-bataljoner på de övriga frontavsnitten upplöstes. Andrés Nin bortfördes separat, och hans vänner placerades alla i underjordiska fängelsehålor i Barcelona eller Madrid. Alla medlemmar av POUM fruktade arrestering, eftersom det var väl känt att Stalin hade för vana att låta straffen för ledarnas förmenta brott gå ut över vänner och familjer. De kommunistiska tidningarna skrek ut anklagelser mot dem som deras parti hade arresterat men inte ställt inför rätta. Så spreds ett rykte att Andrés Nin hade mördats i fängelset. Nin hade en gång i tiden varit Trotskijs sekreterare, hade arbetat i Ryssland under hela tjugotalet, till dess att han lämnade landet, och den stalinistiska kommunismen, på grund av besvikelse över dess metoder, och han var just den typ av människa som Stalin önskade se död.

Negrín skickade efter Hernández. Han frågade var Nin höll hus. Hernández sade att han ingenting visste. Negrín klagade över att ryssarna uppträdde som om Barcelona vore deras eget land. Vad skulle hända i regeringen den eftermiddagen, när frågan om Nins försvinnande togs upp? Hernández lovade att undersöka saken. Codovilla talade om för honom att Nin just nu förhördes. Regeringssammanträdet gick av stapeln. I dörren bad journalisterna om nyheter om Nin. Inne i lokalen yrkade Zugazagoitia på att få veta, om hans jurisdiktion som inrikesminister skulle inskränkas av ryska poliser. Prieto, Irujo och Bernardo Giner stödde den protesten. Hernández och Uribe svarade att de inte visste någonting om Nin. Ingen trodde dem, då de inte insåg att det kunde finnas hemligheter också bland kommunisterna. Negrín uppsköt då diskussionen till dess att alla fakta var kända.

Om de socialistiska och republikanska medlemmarna av den spanska regeringen hade varit i stånd att köpa och transportera bra vapen från amerikanska, engelska och franska tillverkare, kunde de ha försökt att frigöra sig från Stalin. Men de engelska, franska och amerikanska regeringarnas nonintervention betydde att alliansen med Ryssland inte kunde brytas. Eftersom guldet redan hade förts till Moskva, fanns det också små möjligheter att köpa på annat håll.

En omfattande kampanj i Spanien och utomlands började nu fråga var Nin fanns. Nin var ju en av de internationellt mest kända personerna i den spanska revolutionära rörelsen. CNT:s rikskommitté sände den 28 juni en protest till regeringen och klagade över att de behövde mycket tillförlitliga vittnesbörd innan de kunde tro att människor som Nin, Gorkin och Andrade var fascister, precis som de skulle kräva bevis för att sätta tro till en sådan anklagelse mot Miaja: ”Vi ber, i rättvisans, den konstitutionella laglighetens namn, och i alla de

medborgares namn som försvaras och företräds av sin egen demokrati, att den politiska förföljelsen av POUM måtte upphöra.” Negrín uppmanade kommunistpartiet att göra slut på denna skamliga affär. De spanska kommunisterna, som knappast var bättre rustade att besvara dessa frågor än de som ställde dem, svarade att Nin utan tvivel befann sig i Berlin, eller i Salamanca. I själva verket var han så gott som säkert redan död.

Det ser ut som om Nin först hade förts med bil från Barcelona till Orlovs eget fängelse, i den till ruiner förvandlade förutvarande katedralstaden Alcalá de Henáres, Azañas och Cervantes' födelsestad men nu närmast en rysk koloni. Han undergick där det sedvanliga sovjetiska förhöret av förrädare. Hans motstånd mot dessa metoder var förbluffande. Han vägrade att underteckna dokument, där han bekände sin och sina vänners skuld. Orlov var alldeles rådlös. Det var också Bielov och Vittorio Vidali, som uppenbarligen var hans kolleger i de faktiska förhören med Nin. Vad skulle de göra? Orlov själv var dödligt rädd för Jezjov, den känslolöse chefen för GPU. Till slut föreslog, enligt vad Hernández senare uppgav, italienaren Vidali (Carlos Contreras) att man skulle simulera ett ”nazistanfall” för att befria Nin. Därför gick en mörk natt, förmodligen den 22 eller 23 juni, tio tyska medlemmar av den internationella brigaden till storms mot det hus i Alcalá, där Nin hölls fängslad. För att dra till sig uppmärksamhet talade de tyska under den låtsade attacken och lämnade kvar några tyska järnvägsbiljetter. Nin fördes bort och mördades, kanske i El Pardo, den kungliga parken strax norr om Madrid. [4] Hans vägran att erkänna sig skyldig räddade antagligen livet på hans vänner. Stalin och Jezjov planerade måhända en rättegång i Spanien, efter mönster av rättegångarna i Moskva, med därtill hörande bekännelser. Om så var fallet gäckades deras planer, fastän de återstående POUM-ledarna under de följande månaderna underkastades förhör och tortyr i, till exempel, S:ta Ursulas kloster i Barcelona, ”det republikanska Spaniens Dachau”, som en av de överlevande inom POUM senare beskrev det. Fastän Nin var den ende medlemmen av POUM:s ledarskikt som dödades, dog ett antal internationella sympatisörer till partiet under mystiska omständigheter. Bland dem befann sig Erwin Wolf, både tysk och tjeck, ännu en man som varit Trotskijs sekreterare. Han kidnappades i Barcelona och sågs sedan aldrig mera till. Vidare den österrikiske socialisten Kurt Landau, Marc Rhein, journalist och son till den gamle mensjevikledaren, Rafael Abramovitj (han gjorde två resultatlösa resor till Spanien för att ta reda på vad som hänt), José Robles, förutvarande docent vid Johns Hopkinsuniversitet i Baltimore, måhända dödad för att han varit den i onåd störtade general Berzins tolk. (Robles var landsflyktig i USA under några år. Han var god vän med Dos Passos, som engagerade sig för hans sak. Han mördades för att han visste för mycket. Det var Hemingways cynism beträffande Robles' öde som gjorde att vänskapen mellan Dos Passos och Hemingway upphörde.) Kanske mördades också ”Bob” Smilie, den engelske journalisten, son till gruvarbetarledaren med samma namn, som hade kommit till Spanien för det engelska oberoende labourpartiets räkning. Officiellt dog han i blindtarmsinflammation, i ett fängelse dit han sänts utan någon som helst anledning.

Vad tänkte medlemmarna av den republikanska regeringen om allt detta? Det är svårt att säga något med säkerhet. Negrín talade om för Azaña att Nin hade tagits i förvar och befriats av tyska agenter inom de internationella brigaderna. Var det inte en smula romanbetonat? frågade Azaña. Inte alls, sade Negrín. Samma sak hade hänt med flera ryska rådgivare på Gaylords hotell, de hade förgiftats av nazistspioner. Azaña antecknade detta ”faktum” i sin dagbok, utan kommentarer. Frågan står öppen nu, å ena sidan, Negrín misstänkte vad som var sant och vilseledde Azaña, eller om Negrín var förd bakom ljuset av kommunisterna. Det

---

[4] Här har Thomas, i 2001 års utgåva av *The Spanish Civil War*, ersatt de två föregående meningarna med följande (baserade på uppgifter som bl a kommit fram i de sovjetiska arkiven): ”Där [dvs i Alcalá] torterades han, men erkände ingenting. Han fördes bort och dödades på ett fält halvvägs mellan Alcalá och Perales de Tajuna”.

verkar sannolikt att det förstnämnda var fallet, och att Negrín kände till att det var ”en smutsig historia”, som han formulerade det för Hernández. (Hernández är den ende ex-kommunist — eller kommunist — som nämnt denna förklaring av Nins död. Men Santiago Carrillo har nu medgivit att han ”dödades i vår zon”.) Såväl Azañas som Negríns inställning till POUM påverkades av den irritation de kände inför vad de trodde vara en utmanande grupp revolutionärer, till hinder för krigsansträngningarna. Nins befattning som justitieminister i Katalonien hade knappast utmärkts av någon speciell omsorg om humanitet beträffande ”bourgeoisien”, och en kommentar av en medlem av POUM, Manuel Casanova, om partiets verksamhet i Lérida 1936 är en påminnelse om att partiet ”visste att hata”. Det rättfärdigar givetvis ingenting, men det bidrar till att förklara presidentens och premiärministerns uppfattning.

Affären POUM gav i kommunismens värld upphov till en lika stor intellektuell kontrovers som de baskiska prästerna gjorde i den romerska katolicismens teologiska värld. I en del fall protesterade samma människor mot påvens behandling av baskiska präster och mot Stalins behandling av POUM. Så till exempel skrev Mauriac, Jean Duhamel och Roger Martin du Gard till den republikanska regeringen, i protest mot rättegången mot POUM och för att anropa den om rätt för de anklagade att försvara sig. Ilja Ehrenburg, den ende ryske författaren i sin generation — bortsett från Pasternak — som överlevde utrensningarna i Ryssland och som hade vistats mycket i Spanien, skrev i *Izvestija*:

> Jag måste ge uttryck för de känslor av skam jag nu hyser som människa. Samma dag som fascisterna är i färd med att skjuta Asturiens kvinnor syntes i den franska tidningen en protest mot orättvisor ... Men dessa människor protesterade inte mot slaktarna i Asturien, utan snarare mot republiken, som vågar hålla fascister och POUM:s uppviglare i häkte.

Ehrenburg visste tyvärr blott alltför väl hur oskyldiga de var som dog i utrensningarna, vilket framgår av hans memoarer. ”Krossade utan ringaste anledning av sitt eget folk”, säger han om Goriev, Antonov-Ovsejenko, Berzin och Stasjevskij. George Orwell, som i det liberala England sökte försvara POUM, fann sina artiklar refuserade av Kingsley Martin, *New Statemans* redaktör. Orwell gjorde senare det något överraskande medgivandet, i ett brev till Frank Jellinek, *Manchester Guardians* korrespondent, att han höll med om att ”hela historien med POUM har det gjorts alldeles för mycket väsen av, och att det egentliga resultatet av såna här saker är att göra folk ogynnsamt stämda mot den spanska regeringen. . .” ”Faktiskt”, tillade han, ”har jag (i *Hyllning till Katalonien*) givit en mera välvillig redogörelse för POUM:s linje än jag i själva verket avsåg, eftersom jag alltid tyckte att de hade fel . . . Men ... jag tror att det låg något i vad de sade, fastän deras sätt att säga det tvivelsutan var tråkigt och ytterst utmanande.” Orwell påpekade också att kommunismen vid denna tid utövade en lockelse på de rika länderna i väster, medan trotskismen ”inte tilltalar någon med över 500 pund om året”.

Den republikanska regeringen gjorde sitt bästa för att slippa ur den fälla den råkat i, på grund av överdriven tillit till Ryssland. Irujo, den baskiske nationalistiske justitieministern, utnämnde en särskild domare. Miguel Moreno Laguía, i fallet Nin. Moreno Laguía lät faktiskt anhålla flera polismän, som enligt vad han trodde var inblandade, bland dem en viss Vázques. En grupp kravallpoliser kom för att befria honom när han stod under domarens uppsikt. När domaren protesterade försökte poliserna arrestera också honom. Domaren släppte Vázquez. Irujo, Prieto och Zugazagoitia hotade att avgå, om inte Moreno fick rätt. Senare förflyttade regeringen säkerhetschefen, Ortega, som hade burit ansvaret för det ursprungliga arresterandet av Nin, till en befälspost i fält och ersatte honom slutligen med Carlos de Juan, republikens chefsåklagare. Domare Moreno Laguía fortsatte förgäves att leta efter Nin, medan Nins kamrater i flera månader fick sitta i fängelse innan de ställdes inför rätta, och de som förmodligen mördade honom behöll sina inflytelserika ställningar. Under senare delen av år 1937 sköts också, fullständigt hänsynslöst och olagligt, ett antal vanliga medlemmar av

POUM, efter summariska rättegångar med kommunister som domare. Enligt Gorkin fanns det omkring 1 500 ”antifascistiska fångar” — anarkister, POUM-medlemmar och andra – i Modelfängelset i Valencia i slutet av år 1937.

De brott som begicks mot POUM var barbariska handlingar, som utfördes i Spanien av spanska och utländska kommunister på befallning av republikens enda och över måttan mäktiga allierade, Ryssland. POUM hade få vänner, i Spanien eller utanför det. Undertryckande av partiet gillades av de flesta av folkfrontens anhängare och gav knappast anledning till beklagande, ens bland anarkisterna. Azaña, Negrín och Prieto, för att nämna endast tre representativa män, var klart och tydligt oroade av fallet Nin, fastän de båda sistnämnda kanske mindre av själva dådet än av dess verkningar utanför Spanien. Azaña, och med honom tusentals andra, såg i Nins död och i undertryckandet av POUM en godtagbar ersättning, i krigstid, för ett faktiskt slut, under kommunistiskt polisvälde, på de första månadernas urskillningslösa dödande och för förborgerligandet av och statens övertagande av revolutionen. De hyste ingen sympati för POUM:s revolutionära mål, inga personliga känslor för Nin. Det framfördes anklagelser vid denna tid – de har aldrig bekräftats eller helt motbevisats – att vissa POUM-ledare, liksom också anarkister, hade varit noga med att i Frankrike placera pengar eller värdeföremål som de hade tagit hand om under revolutionens första skede. Azaña betraktade Ryssland som ”mannen man accepterar i sällskapslivet, men som inte är god vän med någon”.

Men brottet ger eko under åren, så som alla samtida brott i Ryssland gör. Därefter var kommunisterna i Spanien faktiskt försiktigare. Ingen annan mera betydelsefull politisk person togs i förvar. Detta berodde utan tvivel på att den förslagne Togliatti var ständigt närvarande som Kominterns främste företrädare inom det spanska kommunistpartiet, från sommaren och vidare. POUM-ledarna arresterades den 16 juni. Togliatti hade sålunda goda skäl till att vilja få det fastslaget, att han inte fanns i Spanien förrän efter detta datum. Skälen till att lämna Moskva var inte mindre tvingande. Togliatti befann sig med säkerhet i Spanien, när det i augusti utfärdades en rundskrivelse, som förkunnade att tidningar som kritiserade Sovjetunionen skulle dras in på obestämd tid. Men ändå, det var många människor som med orätt satt i fängelse under hela inbördeskriget. Och även POUM-ledarnas advokat, Benito Pabón, fann sig så hotad, att han flydde ur landet. Han begav sig så långt bort han kunde för att undgå kommunisternas hämnd och bosatte sig på Filippinerna.

40. Slaget vid Brunete — Santander — Ebro — slutet för rådet i Aragonien — Asturiens fall— slut på kriget i norr

Efter erövringen av de baskiska provinserna gjorde general Franco ett uppehåll innan han anföll Santander, nästa republikanska centrum i norr. Republiken satte då i gång sin länge diskuterade avledande offensiv i centrum. Det var, som man kunde vänta, kommunisterna som valde Brunete. Två armékårer hade dragits samman, under överbefäl av Miaja. Det var den 5:e armékåren, ledd av Modesto, och den 18:de under Jurado, ett artilleriförband. Den förra omfattade Listers 11:te division, El Campesinos 46:te division och Walters 35:te division, medan Jurados armékår hade Gal med den 15:de divisionen (de 11:te och 14:de internationella brigaderna). Som reserv återvände Kléber för att föra befäl över den 45:te divisionen, och Gustavo Durán, Klébers stabschef under vintern, anförde den 39:de divisionen. Det kommunistiska inflytandet i denna armé var omfattande. De hade fem av sex divisionsbefälhavare, en armékårsbefälhavare, och kommissarierna vid de två armékårerna var kommunister (Delage och Zapiraín). Det var också Miajas kommissarie — Francisco Antón. Armén räknade 85 000 man. Den understöddes av 40 pansarbilar, 300 flygplan, 130 stridsvagnar och över 220 fältkanoner. Målet var att rycka fram mot den fridfulla byn Brunete (den hade år 1935 en befolkning på i 556 personer) från platser norr om vägen El Escorial—Madrid, för att avskära alla dem som belägrade huvudstaden västerifrån. Rojo, arméns stabschef, väntade att republikanerna skulle nå dessa mål innan Francos förstärkningar kunde komma.

Den 15:de internationella brigaden, under befäl av den kroatiske kommunisten copié, utnyttjades i denna strid som en stöttrupp, tillsammans med den 11:te brigadens tyskar, nu under befäl av överste Staimer, och den 13:de, huvudsakligen slaver och fransmän, under den italienske kommunisten ”Krieger” (Vincenzo Bianco). I den senare ingick också ett antal spanjorer. Senare spelade Pacciardis 12:te Garibaldibrigad, mest italienare, en viss roll. Endast den 14:de (franska) internationella brigaden var helt overksam i denna drabbning. Staimer — ”överste Richard” — var ytterligare en mera betydande tysk kommunist som anförde en brigad i Spanien. ”Krieger” hade efterträtt en annan tysk, Zaisser (”Gómez”). Staimer hade varit ordförande i träarbetarnas fackförbund i Tyskland och chef för organisationen Rote Front i norra Bayern 1932. Ryska rådgivare fanns givetvis också på plats, bland dem general Stern (Grigorovitj) som främste rådgivare och Smusjkevitj, alltjämt i spetsen för flyguppdraget. Talrika ryska piloter arbetade fortfarande i det republikanska flygvapnet. Ansvaret för planeringen av anfallet åvilade Matallana, nu stabschef hos Miaja.

Nationalisterna överraskades av offensiven vid Brunete, kanske därför att den hade diskuterats på republikens kaféer i månader. På det avsnitt som skulle bära den tyngsta bördan under anfallet fanns det vissa kraftigt reducerade delar av den 71 :sta divisionen, huvudsakligen falangister, och omkring 1 000 marockaner. Sedan den 11:te republikanska divisionen under Lister på kvällen före anfallet hade eggats av Prieto och La Pasionaria slog den till i gryningen den 6 juli, efter en kraftig attack med artilleri och flyg. Inom några timmar hade de ryckt fram cirka femton kilometer och omringade Brunete.

Miajas motsvarighet som nationalistisk befälhavare i centrum var Saliquet, men general Varela gjordes till överbefälhavare i fält för försvaret och motanfallet. Flera divisioner överfördes till Brunetefronten, och Condorlegionen och tungt artilleri flyttades dit från norr. Likaså överstarna Alonso Vegas och Bautista Sánchez' 4:de och 5:te Navarrabrigader. Förflyttningen av de förstärkningarna genomfördes mycket snabbt: en verklig planeringstriumf. När de anlände befann sig Brunete i Listers händer. Garnisonen i den närbelägna byn Quijorna gjorde alltjämt tappert motstånd mot El Campesino. Villanueva de la Cañada, Villanueva del Pardillo och Villafranca del Castillo höll också stånd mot 15:de brigaden. De flesta av försvararna var unga falangistiska frivilliga från Sevilla. Trots att den förstnämnda av dessa byar dagen därpå erövrades av engelsmännen, försenades framryckningen av förvirring. Brigad efter brigad sändes fram genom den smala bräschen i nationalisternas linjer och förväxlades

med varandra. Stridens kända kommunistiska bakgrund kom republikanska officerare och icke-kommunister att knota över ledningen. Operationens stabschef, Casado, som hade varit kritisk mot den, gjorde en illa genomförd reträtt i mitten. Åttio stridsvagnar kastades fram mot Villafranca. Vid midnatt den första dagen rapporterade Varela till Franco att en front hade återupprättats. Tjugofyra timmar senare hade trettioen bataljoner och nio batterier anlänt som förstärkning av de nationalistiska ställningarna. Striden, som utkämpades på den uttorkade kastilianska slätten mitt i sommaren, blev synnerligen blodig. Den har beskrivits som en törstens strid, och det är uppenbart att vatten var en väsentlig fråga. Negrín hade önskat hålla ett speciellt ministermöte i Madrid för att fira segern. Azaña avrådde honom.

Den 8 juli nådde El Campesino de sista husen i Quijorna, eggad av att han fått höra att hans trupper var de bästa i den republikanska armén och att de måste vara ett föredöme för de andra. Den byn föll dagen därpå. Villanueva del Pardillo och Villafranca del Castillo föll tidigt på morgonen den i i juli. Men Boadilla, som ständigt angreps, försvarades av Asensio. I Condorlegionen uppenbarade sig Messerschmittjaktplan (ME 109) vid fronten här för första gången. Trots att de till antalet var underlägsna de ryska Chatoplanen, verkade de betydligt effektivare. Bombplanet Heinkel 111 var också lika effektivt som det hade varit i norra Spanien, särskilt nattetid. Men de ryska jaktplanen användes här också första gången under natten.

Den 13 juli var det offensiva skedet vid Brunete förbi. Hädanefter skulle republikanerna söka försvara de ställningar de hade intagit. Den 15 juli, efter ytterligare våldsamma strider kring Boadilla, gavs order om skyttevärnsgrävning. Republiken hade erövrat en terrängficka som var cirka tolv kilometer djup och femton kilometer bred. Lister stod tre kilometer söder om Brunete, på vägen till Navalcarnero. Mot slutet av dessa strider dödades den tappre engelske majoren Nathan. Han blev svårt sårad av en bomb. Under sina sista stunder beordrade han dem som stod kring honom att sjunga när han gav upp andan. När natten bröt in begravdes han i en grovt tillyxad kista under olivträden nära floden Guadarrama. Ett gravtal hölls av brigadkommissarien George Aitken.

Orsaken till att republikanerna inte lyckades fortsätta sin offensiv när allt gick dem väl i händer har diskuterats mycket. Felet var den brist på fantasi och på initiativ som under striden uppvisades av officerare i de lägsta och mellersta graderna. Utbildningen i republiken, under överinseende av ryssar eller äldre officerare i den reguljära armén, var mycket ålderdomligare än den som erbjöds nationalisterna i deras nya skolor, under tysk ledning. Nationalisternas provisoriska officerare, *alféreces provisionales*, var ofta välutbildade unga män ur överklassen, vana vid landsbygden (och vid skyttetävlingar). De var nu, som vid andra tillfällen, effektivare som soldater än till och med intelligenta unga män ur städernas arbetarklass, intellektuella eller kroppsarbetare, för att inte tala om äldre stamofficerare, som hade tillbringat många år i trista garnisoner med läsning av franska böcker om exercis. Det var inte första gången segern tillföll dem som kunde tänka på kriget som en jakt, utförd med andra medel. Republiken hade också ont om underofficerare och underbefäl. I en armé så konventionellt organiserad som den republikanska är dugliga korpraler och sergeanter lika viktiga som stabsofficerare. De fanns inte. Den strikta disciplinen och frånvaron av politiska intriger och gräl i den nationalistiska armén spelade också en avgörande roll.

På en högre nivå kan nationalisterna ha gjort sig skyldiga till ett misstag i fråga om Brunete, ty Franco avbröt sin offensiv i norr för att återerövra en i ruiner liggande kastiliansk by av föga strategisk betydelse. Han sökte undvika den psykologiska skada en förlust av territorium kunde innebära. Det var Francos inställning under hela kriget; det var en politisk snarare än en militär reaktion. Samtidigt var Miaja, överbefälhavaren, som väntat långsam i sina reaktioner. Man kan också notera yttranden av överste Menéndez om Modesto, Lister, Mera, El Campesino och andra milisledare: ”Modesto är den enda av dem som vet hur man läser en karta. De andra saknar inte bara kunskap om hur man gör det, de tycker inte heller att det är

nödvändigt.”

Den 18 juli angrep divisioner under Sáenz de Buruaga på vänstra flanken, under Asensio på den högra och under Barrón mot själva Brunete i mitten. Den dagen började Condorlegionen behärska luftrummet över Kastilien och sköt ner 21 republikanska flygplan. Hädanefter hade nationalisterna övertaget i luften i det centrala Spanien. Striden fortsatte mellan den 19 och 22 juli, i fruktansvärd hetta och skoningslöst solsken, med törsten som det mest typiska på bägge sidor. Den 24 juli bröt Asensio och Sáenz de Buruaga igenom republikens linjer på flankerna. Barrón bröt igenom i centrum för att återta Brunete, med undantag för dess begravningsplats, där Lister höll stånd till den 25. Varela ville förfölja republikanerna till Madrid. Men Franco avhöll honom från det, pekade på det i tiden mera näraliggande behovet att avsluta kriget i norr. (Juan Ignacio Luca de Tena, då Varelas adjutant, ger en redogörelse för samtalet som tyder på att Francos skäl till att hejda Varelas framryckning mot Madrid härrörde ur hans fruktan att Varela skulle skörda alltför mycken ära.) Republiken behöll Quijorna, Villanueva de la Cañada och Villanueva del Pardillo, till en kostnad av förluster på 20 000 man och omkring 100 flygplan. Nationalisterna förlorade 23 flygplan och 17 000 man.

Striden kan betraktas som liknande dem vid Jarama, Guadalajara eller Coruñavägen, men med omvända förtecken. Båda sidor tillskrev sig segern. Striden fördröjde med säkerhet anfallen i norr. Republikanerna erövrade ett område som var cirka 6 kilometer djupt, längs en front på 15 kilometer. Men de lyckades inte uppnå sitt mål. I själva verket förlorade den republikanska armén så mycken värdefull utrustning, och så många gamla och erfarna soldater, att slaget vid Brunete bör betraktas som ett nederlag för dem. Det var också ett bakslag för kommunisterna, som hade ivrat för det. Uppträdandet av Messerschmittplanen, jämte de nya Heinkel 111 och de nya Savoia 79, markerade slutet på republikanskt luftherravälde, som hade betytt så mycket för att trygga Madrid. Dessa nya och snabba mono-plan, med sin förstyvade skal-konstruktion, kunde mer än väl mäta sig med ryssarnas plan.

Internationella brigadernas förluster var särskilt svåra vid Brunete. Lincoln- och Washington-bataljonerna förlorade så många män, att de måste slås samman. Bland de amerikaner som stupade befann sig Oliver Law, Lincolnbataljonens befälhavare, som var neger. Det förekom också insubordination bland brigaderna. Kapten Alocca, chef för brigadernas kavalleri, deserterade i fiendens åsyn och körde mot den franska gränsen. När han senare återvände till Madrid blev han skjuten. Den brittiska bataljonen, reducerad till omkring åttio man, knotade över att tvingas ut i strid på nytt. Den 13:de brigaden, huvudsakligen polacker, vägrade absolut att återvända. Dess befälhavare ”Krieger” (Vincenzo Bianco) försökte hävda sig genom att dra sin revolver. Han pekade med vapnet på en av myteristerna och krävde lydnad. De andra vägrade. ”Tänk noga över vad du gör”, sade översten. ”Det har jag gjort.” — ”För sista gången!” — ”Nej”, svarade myteristen. Översten sköt honom till döds. Männen blev ursinniga, och ”Krieger” själv slapp nätt och jämnt undan med livet. Myteristerna gav sig i väg till Madrid och underkuvades först sedan kravallpolis anlänt med stridsvagnar. Brigaden måste därefter grundligt omorganiseras och få en ”ny uppfostran”.

Militärteoretiker hade senare mycket besvär med att påpeka Bruneteslagets taktiska betydelse för användningen av stridsvagnar. Den tjeckiske kaptenen Miksche, till exempel, som var chef för en grupp batterier på den republikanska sidan, kritiserade senare i sin teoretiska undersökning *Blitzkrieg* det faktum att de republikanska stridsvagnarna misslyckades, därför att de användes i spridd ordning för att understödja infanteriet, i enlighet med franska teorier. Men Varela koncentrerade, på yrkande av tysken von Thoma, sina stridsvagnar för att finna en taktisk tyngdpunkt, och därmed tog han hem spelet. Republiken utnyttjade faktiskt hela sin arsenal spridd, artilleri och flygplan såväl som stridsvagnar, och von Thomas experiment kunde bara genomföras i en liten skala, eftersom han hade så få fordon att föra fram infanteri med för att stödja stridsvagnarna. Denna kontrovers rörande användningen av stridsvagnar kan spåras tillbaka till det första operativa utnyttjandet av dem, i slaget vid Cambrai på väst-

fronten år 1917. I inbördeskriget hade ingendera sidan tillräckligt med lastbilar för att sätta motoriserat infanteri i stånd att dra fördel av det inledande genombrottet. Ingendera sidan skötte sig heller särskilt väl i detalj: trehundra man i El Campesinos förband omringades och togs till fånga. De återfanns senare döda, samtliga med benen avskurna. El Campesino grep kort därpå en *tabor* marockaner. Fyrahundra av dem sköts. Var detta det nya Spaniens födelse? Det frågade sig Azaña när han fick höra det. Då var tvärtom det gamla Spanien, med alla dess osympatiska drag, att föredra.

Två veckor senare förnyade nationalisterna sin offensiv i norr. Nordarmén stod alltjämt under befäl av Dávila. Italienarna, under general Bastico, var grupperade som Littoriodivisionen, Svarta lågorna och divisionen 23 mars, anförda av respektive generalerna Bergonzoli, Frusci och Francisci. (Beteckningen 23 mars hugfäste minnet av fasciströrelsens grundande i Italien 1919.) De sex erfarna Navarrabrigaderna, under Solchaga, hade som befälhavare överstarna García Valiño, Muñoz Grandes, Latorre, Abriat, Alonso Vega och Sánchez González. (De båda sistnämnda hade återvänt från Brunetefronten). Muñoz Grandes, som hade varit kravallpolisens förste chef år 1931, hade i början av året rymt från Madrid. I likhet med Alonso Vega var denne bistre officer en gammal vän till Franco från Marocko, som nu inledde en framgångsrik militär karriär. Till dessa styrkor kom två brigader kastilianska frivilliga under general Ferrer, som gärna ville återerövra Kastiliens enda hamn, den lysande badorten Santander. En annan grupp var spanjorerna och italienarna, Svarta pilarna, omkring 8 000 man, under befäl av överste Piazzoni. Alltså deltog förmodligen cirka 25 000 italienare i de strider som följde. Nordarmén omfattade totalt 90 000 man. Före detta fälttåg flyttade Franco sitt högkvarter från Salamanca till Burgos och hade den italienske generalen Bastico vid sin sida. Dávila hade till sitt förfogande omkring 70 flygplan ur Condorlegionen, 80 italienska plan och 70 spanska, jämte en flottilj sjöflygplan.

De 14:de och 15:de republikanska armékårerna utgjorde kärnan i försvaret av Santander. Generalerna Llano de la Encomienda och Martínez Cabrera hade misskrediterade sänts tillbaka till den centrala zonen, och general Gámir var nu högste republikansk befälhavare, medan de båda armékårerna stod under befäl av överstarna Prada och García Vayas. Den styrkan understöddes av cirka 50 batterier, 33 jakt- och bombplan samt 11 spaningsplan. Den republikanska armén räknade 80 000 man. Nakna siffror ger en felaktig föreställning om de oproportionerliga förhållandena styrkorna emellan. Med undantag för 18 ryska jaktplan var Gámirs plan långsamma och gamla. Nationalisternas flygunderstöd omfattade de senaste tyska typerna, som sattes in för att pröva deras effektivitet. Detsamma gällde artilleriet. Relationerna mellan Santander och Asturien var inte bättre än de hade varit när baskerna hade kämpat jämsides i Guipúzcoa, fastän resterna av den gamla baskiska armén nu stod intill männen från Santander. De var i dålig kondition, och stridsmoralen hade inte förbättrats av rykten, väl grundade, att de kanske skulle kapitulera för italienarna, i utbyte mot sina liv.

Fälttåget inleddes den 14 augusti. Frontlinjerna låg tvärs över Kantabriska bergen, vilkas högsta punkter behärskades av republiken. Krigsskådeplatsen var sålunda hela tiden kärvt skön. Republikanerna överväldigades av luftbombardemanget. Redan den första anfallsdagen bröts fronten i söder. Navarrabrigaderna rullade upp fronten på de låga kullarna vid bergens fot. Reinosa med dess rustningsfabrik intogs den 16 augusti. Gámir och hans ryska rådgivare diskuterade om överste García Vayas, chef för 15:de armékåren, som hade hållit Santander alltsedan krigets början och som var populär i staden, skulle avlösas eller inte av överste Galán, en av den berömda gruppen av kommunistiska bröder. Man nådde en kompromiss, men fronten bröt samman. Många fångar togs. Därnäst bröt de italienska Svarta pilarna, med stöd av sitt eget artilleri, flyg och stridsvagnar, genom frontlinjen vid havet den 18 augusti. Divisionen 23 mars, i centrum, erövrade det viktiga passet vid Escudo. Hädanefter fanns det inte någon egentlig front. Santanderarmén retirerade stadigt. Baskerna kämpade bättre för Santander än vad den stadens invånare hade gjort för Bilbao, men inte ens de kunde hålla sina

ställningar. I själva Santander hade fabrikerna och hamnen stängts, så att arbetarna kunde utnyttjas för befästningsbyggen. Än en gång fylldes en spansk stad av boskap, husdjur och de få personliga ägodelar som tillhörde bönderna på flykt undan striderna som rasade kring deras hem. Många invånare i Santander (kanske en majoritet) önskade att Franco skulle segra — det var en konservativ stad som hade blomstrat på grund av att den spanska aristokratin hade använt den som rekreationsort. Den baskiska emigrantregeringen — som den nu hade blivit — sysslade på nytt med evakuering. Många basker vägrade att slåss längre och gjorde förberedelser att fly. Den 22 augusti hölls ett möte av militära och politiska ledare. Soldaterna var, som vanligt, dystrare än civilbefolkningen. Den baskiska ”presidenten” Aguirre satt ordförande. Den här gången var det general Goriev, ryssen, som talade föga. Från Valencia kom order att retirera till Asturien. Men dagen därpå drog sig de baskiska väpnade styrkorna på eget initiativ tillbaka till hamnen Santoña, dryga 30 km österut. De hade ingen önskan att fortsätta att slåss så långt hemifrån. De hyste stora förhoppningar om att de underhandlingar som fader Onaindía hade fört med den italienska regeringen i Rom skulle medge att de separerat och i god ordning kapitulerade. Men de förhandlingarna hade faktiskt misslyckats, beroende på skilda åsikter i frågan mellan Aguirre och de andra baskiska ledarna. När natten bröt in hade regeringens order blivit omöjliga att verkställa, eftersom vägen till Asturien hade blivit avskuren. Santander blev skådeplatsen för upplopp, orsakade av ett uppror inom femte kolonnen. Tusentals stadsbor hoppade ner i de båtar de kunde få tag i för att söka nå Frankrike eller Asturien. De föredrog att trotsa vilket väder som helst ute på Biscayabukten framför att riskera fångenskap. Många drunknade. Gámir, Aguirre och Leizaola var bland dem som undkom. Resten av armén togs till fånga, 60 000 personer — den största enskilda segern under hela inbördeskriget. Santanders parlamentsledamot, Ramón Ruiz Rebollo, var en av de sista som gav sig i väg. Han överlevde och kunde ge en upprörande skildring av 100 000 personer på kajerna natten innan rebellerna anlände.

Två baskiska officerare begav sig från Santoña för att underhandla om den baskiska kapitulationen med den italienske befälhavaren, överste Farina, chef för Svarta pilarna. Baskerna ansåg sig med rätta tryggare i hans händer än i Francos. En uppgörelse nåddes. Baskerna skulle kapitulera, överlämna sina vapen till italienarna och upprätthålla ordningen i de områden de fortfarande behärskade. De hade redan frigivit 2 500 personer ur fängelset i Santoña. Italienarna skulle se till att alla baskiska soldater fick behålla livet. Baskerna gick då med på att kapitulera utan ytterligare villkor. De försökte men lyckades inte uppnå mera allmänna garantier. Till slut vägrade många basker att ge sig och gjorde sitt bästa för att undkomma. Ett senare följande försök av en baskisk nationalistisk politiker, Juan Ajuriaguerra (som i olikhet mot Aguirre hade varit inbegripen i underhandlingar med Italien ända från våren) att bedriva ytterligare förhandlingar med general Roatta avvisades av det nationalistiska överbefälet.

Under tiden gjorde Dávila och hans armé sitt intåg i Santander. Italienarna marscherade in i Santoña, och den italienska översten Fagosi övertog den civila styrelsen. De engelska fartygen *Bobie* och *Seven Seas Spray* höll sig i Santoñas hamn, beredda att föra flyktingar till Frankrike. Men inga instruktioner kom att påbörja några ombordtaganden. Den 27 augusti fick *Bobie*s befälhavare, en fransk kapten vid namn Georges Dupuy, och Costa e Silva, en brasiliansk noninterventionsobservatör ombord i *Seven Seas Spray*, tillstånd av italienarna att ta ombord alla personer som hade baskiskt pass. Inskeppningen började därför. Men klockan tio på morgonen omringade italienska soldater fartygen och de väntande baskerna med kulsprutor. Överste Fagosi meddelade Dupuy och Silva att ingen fick lämna Santoña, utlänning eller basker. Alla basker ombord i fartygen fick order att gå i land. Fartygen undersöktes sedan av fem falangister. I gryningen dagen därpå, den 28 augusti, såg Dupuy hur de som så kort stund hade varit hans passagerare fördes som fångar på vägen mot fängelset i Dueso. Överste Farina hade desavuerats av sin stabschef, major Bartolomé Barba. (Han hade varit chef för UME före kriget och rymt från Valencia i augusti 1936.) Dessa hoppets fartyg lättade sedan ankar, med

några flyktingar gömda i maskinrummen. De som måste stanna kvar behandlades helt enkelt som fångar av nationalisterna. Summariska rättegångar och avrättningar följde.

Mussolini telegraferade inte desto mindre sina lyckönskningar till de italienska befälhavarna. Telegrammets text och namnen på dess adressater publicerades i de italienska tidningarna den 27 augusti. För första gången fick den italienska allmänheten veta namnen på sina befälhavare i Spanien: Roatta, Bergonzoli, Teruzzi, Bastico — det nya Italiens nya hjältar! Ciano instruerade Bastico att försäkra sig om ”kanoner och fanor erövrade från baskerna”. Han skrev i sin dagbok: ”Jag avundas fransmännen deras Invalidhotell och tyskarnas deras militärmuseum. En fana tagen från fienden”, tillade denne landsman till Leonardo, ”är värd mer än någon bild.” Nästa dag skrev han: ”Detta är rätta stunden att terrorisera fienden. Jag har givit flygvapnet order att bomba Valencia.” Men Mussolinis spanska allierade var inte så entusiastiska över den roll de italienska trupperna spelade i dessa drabbningar: ”Endast en fiende utan befäl och utan inre sammanhang, en som är för fåtalig för att behärska de byggda befästningarna, kan ge vika inför en offensiv så överlägset planerad ... men så inkompetent genomförd som legionärernas.” Så uttalade sig överste Urbano i en specialrapport till den nationalistiska generalstaben.

Tyskarna i Spanien grälade inbördes. Sperrle, Condorlegionens chef, och ambassadören Faupel hatade varandra. Sperrle vägrade till och med att ta emot Faupel när denne besökte honom i San Sebastián. Sperrle kritiserade också offentligt det monopol HISMA hade och uppmuntrade därmed spanjorerna att kritisera det. Franco bad till och med, via Sperrle, att få Faupel förflyttad, dels på grund av hans intriger med Falangen, men huvudsakligen därför att han var så klumpigt arrogant. (Förflyttningen ägde rum i mitten av augusti. Sperrle själv hemkallades också inom kort, dock inte, som det har påstått, för sin delaktighet i Guernicahändelserna, och han efterträddes som chef för Condorlegionen av general von Volkmann.)

Franco mottog nyheten om erövringen av Santander medan han ägnade sig åt inledandet av ännu en republikansk avledande offensiv, denna gång på fronten i Aragonien. Den företogs av den katalanska armén — nu omorganiserad, med flera spanjorer och omdöpt till östarmén — under befäl av general Pozas. Under honom tjänstgjorde ”Kléber” med 45:te divisionen, överste Trueba (en intelligent autodidakt) med den 27:de samt kommunisten major Modestos 5:te armékår, som omfattade de 11:te, 46:te och 35:te divisionerna, anförda av resp. Lister, El Campesino och Walter. De hade förflyttats från Brunete. I Walters division ingick fyra internationella brigrader (inte den 14:de, på grund av hans gräl med Dumont).

Medan kroaten Copić förblev den 15:de brigadens chef var Steve Nelson, en varvsarbetare från Philadelphia, av slovensk börd trots sitt namn, brigadkommissarie. Han efterträdde Aitken, som hade rest hem. Dessa utnämningar kännetecknade en period av amerikansk dominans inom den 15:de brigaden. Det uppstod också en viss förbittring bland amerikanerna när befattningen som operativ chef inom brigaden tilldelades Malcolm Dunbar, en effektiv ung engelsman som tre år tidigare hade varit ”ledare för en avancerad grupp esteter i Cambridge”. Tre engelska brigadmedlemmar (Copeman, befälhavare i Brunete, Tapsell, kommissarie, och Cunningham, stabschef) återvände till England med ett speciellt mål i sinnet att diskutera arten av kommunistisk kontroll över den brittiska bataljonen. Det uppstod ett gräl inom kommunistpartiets centralkommitté. Cunningham reste aldrig tillbaka till Spanien, då han anklagades för ”fascism”. Han lämnade partiet. De båda andra återvände. Brigaden hade utökats med Mackenzie—Papineaubataljonen, bildad av kanadensarna som förut hållit samman med amerikanerna. Den var uppkallad efter två kanadensiska ledare i 1837 års revolt mot England. Mindre än en tredjedel av bataljonen utgjordes av kanadensare, de övriga var amerikaner. Kommissarie var Joe Dallet, en hamnarbetare från New York som tillhörde en rik familj och som hade trätt i republikens tjänst för att utplåna spåren av sitt skyddade liv. Dessa detaljer antyder hur Spanien verkade vara världens försöksfält också för annat än tunga stridsvagnar, Messerschmittplan och anarkistiska experiment.

Mot denna styrka stod general Ponte, befälhavare i Zaragoza, general Urrutia i Huesca och general Muñoz Castellanos i Teruel. Fronten var inte sammanhängande, eftersom endast strategiska höjder hade befästs. Fronten i Aragonien hade försummats. Det var ett område där nationalisterna inte hade utfört omfattande befästningar.

Aragonienoffensiven hade klart och tydligt ett annat syfte. Det var kommunisternas, och centralregeringens, önskan att spränga det aragoniska rådet. Här som på så många andra punkter uppträdde kommunister och ”liberala” anhängare av republiken som en man. De moderata socialisterna stödde helt den händelseutveckling som följde: Prieto utfärdade faktiskt orderna den 4 augusti, fastän hans motiv att sända Listers division på 11 000 man att göra jobbet kan ifrågasättas. Hoppades han kunna slå två flugor i en smäll? Azaña var förtjust — en av ”rådsherrarna i Aragonien” var en av hans förutvarande chaufförer.

Detta Aragoniens råd, med Joaquín Ascaso som ordförande, hade grovt kränkt både den katalanska och centralregeringen. Ascaso, en anarkist som hade undkommit från Zaragoza, var en dynamisk, våldsam och hänsynslös man. Många av kollektiven hade socialt sett varit en framgång, men de hade alltför ineffektivt bidragit till krigsansträngningarna. Det är svårt att fastställa fullständiga uppgifter om de ekonomiska prestationerna i området under anarkisterna, men kolproduktionen i gruvan i Utrillas, nära Montalbán, exempelvis, var endast en tiondel av den normala.

I slutet av juli hade kommunisterna inlett en av sina olycksbådande och hotelsefyllda presskampanjer mot Ascaso. Karabinjärer beslagtog livsmedelslastade bilar som körde från ett kollektiv till ett annat. Kommunisterna, UGT och socialisterna bildade en ny organisation, Aragonienrådet, i Barbastro, som uppmanade regeringen att skapa en ny ”federal regering” i Aragonien. Den 11 augusti, sedan skörden bärgats — en mycket viktig faktor i denna situation — upplöstes Aragoniens råd, och José Ignacio Mantecón utnämndes till generalguvernör i de tre aragoniska provinserna. Själv en gammal medlem av Aragoniens råd var Mantecón en vänsterrepublikan som då var nära att ansluta sig till kommunisterna. Så snart detta påbud hade publicerats skickades den 11:te divisionen under Lister till Aragonien ”på manöver”. Ascaso och de anarkistiska medlemmarna av Aragoniens råd fängslades (Ascaso beskylld för att ha smugglat juveler). Sexhundra andra anarkister runt om i Aragonien arresterades. De bönder som framgångsrikt hållit sig borta från kollektiven övertog många av de experimenten med våld, ”bar bort och fördelade sinsemellan skörden och jordbruksredskapen”. CNT:s regionala kommittélokaler togs i beslag, deras kartotek och register likaså. Andra kommunistiska arméförband tog hand om kollektiv i Ebrodalen och i övre Aragonien. Anarkistiska trupper vid fronten ville angripa kommunisterna när nyheterna långsamt och på ett förvirrande sätt nådde fram till dem, men de avhölls från det. De anarkistiska divisionerna med sina gamla hemmagjorda stridsvagnar och hoprafsade vapen var oändligt mycket sämre utrustade än Listers män, med deras kulsprutor av typ Degtjareva. CNT:s riksledning gjorde vad den kunde för att undvika avrättningar, men det utgjorde ett mått på dess minskande betydelse att den inte kunde göra mer. I själva verket blev vid denna tid kraftfulla försvarare av CNT:s och FAI:s principer, män som Abad de Santillán eller Escorza, i allt högre grad utestängda från dessa rörelsers överläggningar. Mariano Vázquez, CNT:s generalsekreterare, hade blivit närmast en *negrinista*, och det hade också många av de anarkister blivit som innehade statliga befattningar. Några anarkistiska tidningar fördömde, i den mån de kunde, kommunisternas handlande, men de uppgav inte exakt vad de hade gjort. De tillgrep allmän kritik av ryskt handlingssätt och publicerade artiklar som skildrade kollektivets ekonomiska och sociala fördelar. Senare återställdes faktiskt några kollektiv i Aragonien i ursprungligt skick, i ett försök att rädda nästa skörd, men cirka en tredjedel av den förstördes, och de som väcktes till nytt liv hade fått sitt självförtroende knäckt. Många anarkister satt kvar i fängelse eller läger till krigets slut.

Den följande offensiven i Aragonien var delvis planerad för att undanröja det dåliga intryck

dessa händelser skapat, delvis för att garantera de anarkistiska divisionernas kvarstannande i frontlinjen, delvis slutligen för att rättfärdiga en allmän förstärkning av detta område med militära förband ur de icke-anarkistiska delarna av den republikanska armén. Det huvudsakliga syftet var emellertid att undanröja de främsta nationalistiska insatserna från norra delen av landet.

Den 24 augusti började det republikanska anfallet på åtta punkter, utan flyg- eller artilleriförberedelser. Tre anfall gjordes norr om Zaragoza, två mellan Belchite och Zaragoza, och tre i söder. Republiken förfogade över 80 000 man, 100 stridsvagnar och kanske 200 flygplan. De två byarna Quinto och Codo, norr om Belchite, var de första som föll. Man gick över Ebro nära Fuentes del Ebro, och Mediana föll den 26 augusti. Den 15:de internationella brigaden spelade en viktig roll i dessa strider. Den brittiska bataljonens irländske befälhavare, Daley, dog av sina sår och efterträddes av Paddy O'Daire. Thompson och Dallet, befälhavare och kommissarie i Lincolnbataljonen, stupade, medan brigadkommissarien Nelson sårades. De nationalistiska garnisonernas seghet, som hade föga flygunderstöd, förvånade inte desto mindre angriparna, som omfattade de bästa trupperna i den republikanska armén. Den överraskade också många framstående utländska och ryska militära ledare, med i spetsen general Stern (Grigorovitj) och den nye ryske flygvapenchefen general ”Montenegro”. (Hans rätta namn tycks aldrig ha avslöjats.) Belchite höll ut längst. När republikanerna till slut tågade in i Codo, som hade försvarats av cirka 300 karlister mot republikanernas 2 000 man, fann de följande slagord klottrade på väggarna: ”När du dödar en 'röd' minskas din tid i skärselden med ett år.”

Den lilla väl befästa staden Belchite (dess befolkning hade uppgått till 3 812 personer 1935) hade en alldeles speciell tjusning för republiken, vars trupper hade haft uppmärksamheten riktad på den i flera månader. Belägringen var hård men försvaret energiskt. Försvararnas vattenförsörjning skars av. De kan knappast ha känt sig bättre till mods av att veta, att de enligt de militära handböckerna gav prov på ”utnyttjandet av motståndsfickan, organiserad för allmänt försvar”. Hettan var fruktansvärd. Den nationalistiske borgmästaren, Ramón Alfonso Trallero, dödades med ett gevär i händerna på stadens murar. Men det nationalistiska befälet gjorde sig inte skyldigt till samma misstag här som i Brunete: de övergav inte sin offensiv i norr för att rädda en liten stad i centrum. Till slut sändes betydande flygunderstöd ner dit, men till en början hade de endast femton flygplan (Heinkel). Snart kunde man se 40 nationalistiska jaktflygplan, 20 bombplan och 20 transportplan i Aragonien, av vilka bombplanen var Savoia 79, jaktplanen Fiat under befäl av flygarässet García Morato. Barrans och Sáenz de Buruagas 13:de och i 50:de nationalistdivisioner transporterades också från Madridfronten för att i Aragonien möta samma utvalda förband under ledning av Lister, Walter och El Campesino, mot vilka de hade kämpat i Kastilien. Barrón hejdade den republikanska framryckningen norr om Zaragoza. Sáenz de Buruaga försökte undsätta Belchite, som nu låg femton kilometer bakom de republikanska frontlinjerna. Men Belchite kapitulerade den 6 september. Republiken återgick nu till defensiven. Efter en våldsam framstöt in i Fuentes del Ebro, med användande av nya ryska stridsvagnar BT-5, kryssande i grupp, bromsades fälttåget upp helt. BT-5 vägde 20 ton, hade, en 45 mm kanon och två 7,62 mm kulsprutor (ibland fyra). Av de 40 stridsvagnar som sattes in återvände bara 28. De hamnade i ett moras och försattes lätt ur stridbart skick eller erövrades.

Offensivens misslyckande gav upphov till en ursinnig ordväxling mellan Prieto och general Pozas. ”Så mycket trupper för att ta fyra eller fem pueblos tillfredsställer inte försvarsministeriet”, telegraferade den förstnämnde, som i fortsättningen tillskrev' misslyckandet ”politiska intriger” och ”den ”väldiga mängd ryska officerare som det kryllar av i Aragonien och som behandlar spanska soldater som om de vore koloniserade infödingar”. Sanningen var emellertid den att Belchite och de övriga små städerna hade försvarats mycket tappert av karlister eller falangister, och att den republikanska stridsmoralen på detta frontavsnitt hade skadats

svårt av det politiska kaos som hade föregått drabbningen.

Ett annat fälttåg påbörjades den i september, av den nationalistiska nordarmén, alltjämt med Dávila som högste befälhavare och med Aranda och Solchaga som befälhavare i fält, mot Asturien. Detta var Arandas första tillfälle att ge prov på sina förnämliga egenskaper som befälhavare i strid, inte bara under en belägring. Italienarna hade dragits tillbaka, men de sex överstar som hade haft sådan framgång i Santander stod í ledningen för sina gamla Navarra-brigader. Martínez de Campos var alltjämt artillerichef. De understöddes av 250 flygplan och över 250 artilleripjäser. Mot dem stod vad som fanns kvar av den gamla republikanska 14:de armékåren under överste Francisco Galán, med bara omkring 8 000 till 10 000 man, 250 kulsprutor och 30 kanoner, samt den 17:de armékåren, under överste Linares, med 35 000 man, 600 kulsprutor och 150 kanoner. Det fanns också tjugosex ryska officerare, under befäl av Goriev.

Striden föregicks av något som under andra omständigheter skulle ha verkat vara en fantastisk nyhet, men som år 1937 blott tycktes vara en bekräftelse av något självklart. Ty den 28 augusti hade det Asturiens råd som inrättat sig i hamnstaden Gijón förklarat sig vara ett självständigt område och avskedat nordarméns högste befälhavare, general Gámir. Befälet övergick då till överste Adolfo Prada, en officer i den reguljära armén som hade lett ett förband i Madrid och som nu närmast var kommunist. Han hade gjort sitt bästa för att reorganisera sin armé på tio divisioner. Hans stabschef var den duglige major Ciutat, en den nya vågens kommunist, som också hade tjänat Llano de la Encomienda i den egenskapen. Den politiska makten var koncentrerad i händerna på den socialistiske gruvarbetarledaren Belarmino Tomás, som var fåfäng, ärelysten och slösaktig. Politiken i ”republiken Asturien” var nästan i stånd ”att skapa fascister”, som överste Prada själv senare påpekade. Och han tillade att ”till och med pojkar på tio år sattes i fängelse, om deras fäder var fascister, och flickor på sexton år, om de var söta”.

Den nationalistiska framryckningen gick långsamt, till en början. Bergen i León tillhandahöll förträffliga försvarsställningar i detta det revolutionära Spaniens gamla hjärta. Svindel var ett vapen i händerna på försvararna. Oviedo var givetvis redan nationalistiskt, men staden var fortfarande i det närmaste belägrad, och gruvstäderna i närheten var alltjämt revolutionära. Condorlegionens frånvaro — den fanns då på fronten i Aragonien — förhindrade den maskinernas snabba seger över naturen som hade utmärkt striden om Santander. I alla händelser, den 14 oktober, efter en sex veckor lång strid, behärskades ännu flera av de högsta topparna i Leónbergen av republiken, trots den dåliga stridsmoralen i dess arméer, där de flesta insåg att seger och räddning var lika osannolika. Enligt Prada själv var provinsen utanför gruvsamhällena högerorienterad, och 85 procent av soldaterna hade tvångsuttagits till krigstjänst. De mest praktiskt sinnade hoppades att vintern skulle komma tidigt och fördröja nationalisternas framryckning. Men kölden påverkade de republikanska soldaterna först. Det var svårt att fly, eftersom nationalisterna var herrar till sjöss. Bergen utgjorde mångas enda hopp. Stridsmoralen försämrades ytterligare av att ledande män flydde (så till exempel borgmästaren i Gijón) i de utländska båtar de kunde komma över. Överste Prada måste till och med, för att upprätthålla disciplinen, beordra att tre brigadbefälhavare och sex bataljonsbefälhavare sköts, jämte ett dussintal andra officerare. Plötsligt, under loppet av en vecka, förlorades och vanns Asturien. Condorlegionen återvände från Aragonien. Den 15 oktober kunde Aranda och Solchaga förenas i bergstaden Infiesto. Panik spred sig bland invånarna i Asturien. Rådet i Asturien höll ett krismöte. Ett förslag lades fram att invånarna, i utbyte mot tillåtelse för armén att gå ombord i fartyg, inte skulle förstöra stadens industrier. Men det fanns ingen flotta som kunde låta det förslaget bli verklighet. Hädanefter var motståndet lamt, i motsats till kampanjens tidigare veckor. Framryckningen fortsatte så snabbt som nationalisterna kunde genomföra den. Tyskarna i Condorlegionen prövade idén med ”bombmattor”. Galland och hans vänner flög i sluten formation, mycket lågt, längs dalgångarna och närmade sig fienden

bakifrån. Alla bomber fälldes så samtidigt över asturiernas skyttevärn. Det republikanska flygets svar härpå var obetydligt. De flesta av de ryska piloterna och de flesta spanska med någon erfarenhet hade försvunnit.

Vid rådets nästa och sista möte befanns Negríns order vara att göra motstånd ända till slutet. Kommunisterna Juan Ambou och Avelino Roces var beredda härtill, men under det rådsmöte som hölls den 17 oktober var de militära befälhavarna så pessimistiska, att den enda utvägen tycktes vara flykt med alla tillgängliga medel. Och alla som kunde gav sig av — bland dem, i en engelsk båt, Belarmino Tomás, den ledande anarkisten på orten, Segundo Blanco, befälhavaren, överste Prado, major Ciutat och andra. De ryska rådgivarna flydde i de få flygplan som fanns. Överste Galán undkom i en fiskebåt. Arméerna upplöstes. Många dödades till sjöss. Den 20 oktober, när Aranda alltjämt befann sig fyrtio kilometer från Gijón, slog femte kolonnen till. En grupp krävde villkorslös kapitulation. En annan satte sig med våld i besittning av en del byggnader. Tjugotvå republikanska bataljoner gav sig. Chefen för vapenfabriken i Trubia, överste José Franco, överlämnade staden till nationalisternas befäl, säkerställde tvåhundra politiska fångars trygghet och ställdes senare inför rätta och sköts. I sista minuten gav Prieto order att det sista republikanska fartyget i Gijóns hamn, jagaren *Ciscar*, skulle avgå. Chefen för den ryska delegationen klagade. Ingen uppgörelse nåddes. Dagen därpå fick Prieto till sin förvåning veta att *Ciscar* hade sänkts: general Goriev och överste Prada hade stått fast vid att inte lyda hans order. Den 21 oktober tågade Arandas och Solchagas styrkor in i Gijón. Så följde en vild flykt. Fastän hela fronten i norr hade försvunnit, uppehöll sig flera tusen man i Leónbergen ända till mars och fördröjde på det sättet nationalisttruppernas nya offensiver. Bland dem som lämnades kvar i Kantabriska bergen påstods befinna sig general Goriev, men han räddades enligt vad som uppgavs av ett ryskt flygplan senare under året. Ett misslyckat försök att rädda Goriev hade gjorts av Abel Guides, stjärnpiloten i Malraux' eskader, som senare hade anslutit sig till det republikanska flygvapnet. Guides gjorde tre flygningar men sköts ner och dödades under den fjärde. Goriev räddades i Asturien undan Franco, men ingenting kunde frälsa honom från hans egen regering. Han sköts när han återvände till Ryssland.

Kriget i norr hade varit märkligt på grund av nationalisternas överlägsenhet i luften och i fråga om artilleri. Men varken i Baskien, vid Santander eller under fälttåget i Asturien var överlägsen teknologi orsaken till nationalisternas seger. Förhandenvaron av tre så gott som självständiga stater på den republikanska sidan, med tre helt olika uppfattningar av styrelsen, var den ödesdigra källan till dess svaghet. General Llano de la Encomienda var aldrig i stånd att upprätta ett enhetligt befäl. Inte heller kunde hans efterträdare Gámir Ulibarri det. Det förekom också defaitism på den republikanska sidan, mer än direkt förräderi (som framgår av den torftiga information nationalisterna fick beträffande fiendens förflyttningar). Det republikanska flygunderstödet var till en början svagt i det baskiska området, men i juni blev ett betydande antal flygplan tillgängliga. Tyvärr förstördes de, trots tapperheten hos många unga spanska piloter som hade utbildats i Ryssland, i själva verket i Armenien.

Det långa fälttåget sedan mars hade skänkt nationalisterna kolgruvfälten i Asturien och industrierna i Bilbao, särskilt vapenindustrierna. Hädanefter kunde nationalisterna tillverka sin egen ammunition. Nationalisterna erövrade 29 700 km^2 mark, 1,5 miljoner människor, bland dem många krigsfångar, som sattes i arbete i koncentrationsläger, 36 procent av hela rikets produktion, 60 procent av kolproduktionen och i det närmaste hela stålproduktionen i Spanien. Segern gav också den nationalistiska flottan möjlighet att koncentreras till Medelhavet. Slutligen frigjorde den 65 000 man i nordarmén, och deras utrustning, för kamp i söder.

Den republikanska armén i norr hade sedan maj 1937 förmodligen förlorat 33 000 man i stupade, omkring 100 000 fångar och över 100 000 sårade. De nationalistiska förlusterna omfattade 10 000 stupade och sammanlagt 100 000 försatta ur stridbart skick.

41. Ytterligare överraskande manövrer i noninterventionskommittén ”Leipzig”-episoden — tysk ekonomisk press på Franco — den italienska utbåtskampanjen — Nyon — tillbaka till Nationernas förbund — kommittén under hösten — den engelska frivilligplanen

Spanska inbördeskriget förblev under hela år 1937 den största internationella krisen, ett orosmoment för demokratierna, ett tillfälle för diktaturerna. Men under sommaren och hösten följde konfliktens diplomatiska del en speciellt slingrande väg. Som vanligt spelades en avgörande roll av England, som under alla dessa månader främst sökte nå en uppgörelse med Tyskland. Englands spanska politik var alltid underordnad detta fåfänga men begripliga syfte. Politiken bedrevs med än större energi efter maj 1937, när Stanley Baldwin efterträddes som premiärminister av Neville Chamberlain.

Efter bombningen av Almería åstadkom den brittiske och franske utrikesministern, Eden och Delbos, att Italien och Tyskland återupptog patrulleringen till sjöss. De båda spanska motståndarna uppmanades att avstå från att angripa utländska örlogsfartyg och att namnge säkerhetszoner, där patrullfartygen kunde bunkra. Men republiken fördömde hela kontrollsystemet, därför att det behandlade den på samma nivå som nationalisterna, och krävde frihet att genomföra ”legitima krigshandlingar”, sådana som lufträder mot Palma, utan några ”Almería-incidenter”.

Ryssland, som fruktade en internationell koalition mot landet, förkunnade att patrullering borde vara en angelägenhet för alla i noninterventionskommittén deltagande makter. Ciano, som fruktade ett tyskt närmande till England, klagade i Berlin (liksom Ribbentrop gjorde i London) över att i sista minuten ha fått höra talas om den tyske utrikesministerns, Neuraths, planerade besök i England. Mussolini skröt under tiden inför Hassell att England fortfarande underskattade honom. I varje krig mellan honom och England kunde leoparden (Italien) till slut besegras, men lejonet (England) skulle bli svårt sårat medan det pågick.

Knappt hade tyskarna, jämte italienarna, gått med på att återgå till noninterventionen förrän kaptenen på den tyska patrullkryssaren *Leipzig* rapporterade att tre torpeder den 15 juni hade avskjutits mot hans fartyg utanför Oran. De träffade inte. Sedan, den 18 juni, föregav samma kapten att antingen hade en annan torped snuddat vid fartygssidan, eller också hade kryssaren kommit i kontakt med en del av ubåten. Den nyheten nådde Hitler i en olycklig stund. Han hade just återvänt från en minnesgudstjänst för de sjömän som dödats ombord i Deutschland. Han krävde, för det första, att Neurath skulle inställa sitt tillämnade besök i London, för det andra ville han ha en demonstrativ protest av samtliga sjöpatrulleringsmakternas flottor. Republiken förnekade allt ansvar för angreppet. Prieto erbjöd sig att lämna Eden alla möjligheter till undersökning av det inträffade. Eden, som hade trott på Tysklands redogörelse angående Deutschland, accepterade Prietos förnekande. Tyskland och Italien avvisade en undersökning. Azcárate rapporterade till Valencia att Eden ”inte kunde dölja sina känslor av skam och sin avsky inför Tysklands uppträdande”. Inte desto mindre, ingenting kunde förmå noninterventionskommittén att enas. Tyskland och Italien lämnade sjöpatrulleringen, fastän de stannade kvar i kommittén. Det verkade faktiskt osannolikt att Leipzig blev attackerad.

Negrín och Giral, hans utrikesminister, besökte Paris. Blum hade lidit nederlag och efterträddes som konseljpresident av Chautemps, den radikale socialisten. Blum var dock vice konseljpresident och Delbos alltjämt utrikesminister. De båda spanjorerna begav sig i väg för att söka övertala denna regering att upphöra med noninterventionen. Den ryska hjälpen till republikanerna hade minskat, sade de, för det första på grund av den nationalistiska blockaden i Medelhavet, för det andra för att den franska gränsen stängts och för det tredje, från början av juli, på grund av kriget mellan Kina och Japan, i vilket Stalin hade beslutat att hjälpa det förstnämnda landet. Negríns tanke att han genom att köpa vapen från demokratierna kunde lösgöra sig från Ryssland och från kommunisterna spelade naturligtvis en stor roll för honom. Frågan om hur han skulle ha betalat för de vapnen är emellertid dunkel.

Republikens läge hade förvärrats än mer av att portugiserna övergivit kontrollen, till dess att sjöpatrulleringen återupptogs. England och Frankrike erbjöd sig, sedan Tyskland och Italien lämnat sjöpatrulleringen, att själva sköta den i dess helhet, med neutrala observatörer ombord i sina fartyg. Grandi och Ribbentrop föregav att det skulle bli överdrivet partiskt. De föreslog att krigförande makts rättigheter, också rätten att utföra visiteringar till sjöss, skulle tillförsäkras båda de spanska parterna, som en ersättning för sjöpatrulleringen. Detta gynnade nationalisterna. Då det var långt ifrån godtagbart för fransmännen, övervägde Chautemps och Delbos att följa Portugals exempel och undanröja all gränskontroll. Negrín och Giral ansåg det vara näst bäst, efter ett slut på noninterventionen. Men fransmännens tillit till engelsmännen förhindrade detta. De franska ministrarna insåg att varje brytning med England blott och bart skulle hjälpa Italien. Den tragiske skådespelaren i detta drama förblev Léon Blum. Han brukade bestört mumla: ”*Je n'en vis plus*”, ”jag står inte ut med det här längre”, till sina vänner i Andra internationalen, män som Nenni eller de Brouckére.

Nationalisterna sände under tiden en not till alla utländska makter, med hot om att de länder (exempelvis England och Frankrike) som inte gick med på att bevilja krigförandes rättigheter ”inte borde bli förvånade”, om Spanien hädanefter var ekonomiskt stängt för dem.

De brittiska och franska regeringarna lappade mödosamt ihop noninterventionens invecklade väv på nytt. Noninterventionsstyrelsen beräknade att fyrtiotvå fartyg undgick inspektion mellan dess start i april och slutet av juli. Inte heller bevakades luftvägarna. Kontrollstyrelsen kunde inte förhindra sändningar av militära förråd med fartyg som förde spansk eller icke-europeisk flagg. Tysk, italiensk och rysk materiel fortsatte att strömma till Spanien, med tyska fartyg under Panamas flagga, ett faktum som förbisågs av noninterventionskommittén.

Nationalisternas skulder till Tyskland hade nått 150 miljoner mark. För vilket ändamål? Hitler meddelade, förvisso med en förenkling av problemet, i ett tal i Würzburg den 27 juni att han stödde Franco för att komma i besittning av spansk järnmalm. År 1937 skulle Tyskland importera 1 620 000 ton järnmalm från Spanien, 956 000 ton svavelkis, 2 000 ton andra mineral. Under juli kunde tyskarna, till följd av krisen rörande Brunete, tilltvinga sig vissa ekonomiska koncessioner av nationalisterna. (En stor del av Tysklands import från Spanien åren 1937 och 1938 utgjordes dock av grönsaker, frukt och vin, i pengar räknat en större import än den av mineral.) I ett dokument som undertecknades av Jordana och Faupel den 12 juli lovade spanjorerna att de skulle sluta sitt första allmänna handelsavtal med Tyskland, skulle underrätta Tyskland om alla ekonomiska förhandlingar med något annat land och behandla Tyskland såsom mest gynnad nation. Detta kompletterades den 15 juli av en deklaration att båda länderna skulle bistå varandra i fråga om utbyte av råvaror, livsmedel och fabriksvaror. Den 16 gick Spanien med på att betala sina skulder för krigsmateriel i riksmark, med 4 procents årlig ränta. Som säkerhet för skulden skulle råvaror skickas till Tyskland. Tyskland skulle delta i det spanska rekonstruktions- och utvecklingsarbetet. Monopolbolagen HISMA—ROWAK, fortfarande under ledning av Johannes Bernhardt, skulle också i fortsättningen kontrollera de tysk—spanska ekonomiska förbindelserna. Det tyska utrikesministeriet gillade inte denna överenskommelse, men man kände till vilken prestige Bernhardt åtnjöt i nazistiska partikretsar och kunde inte hoppas krossa hans auktoritet.

Dessa goda relationer stod i skriande motsats mot dem mellan nationalisterna och italienarna. De italienska befälhavarna önskade alltjämt sätta in sina trupper i en avgörande drabbning, där de kunde hemföra ”en stor triumf”. Danzi, den fascistiske ledaren i Spanien, hade uppenbarligen 240 000 pesetas i månaden att ge ut på propaganda för legosoldaterna. Men, sade Faupel, alla visste faktiskt att slaget vid Bilbao hade avgjorts av tyska flygare och luftvärnsbatterier, inte av de italienska marktrupperna. Franco själv hade nyligen beskrivit historien om de italienska trupperna i Spanien som en ”tragedi”.

Borta i London verkade dödläget inom noninterventionskommittén fullständigt. Den 9 juli

föreslog den holländske ambassadören att England skulle förlika de motstridiga synpunkterna. Lord Plymouth åtog sig den uppgiften, efter att ha konsulterat regeringen. Den 4 juli översände han till kommittén en brittisk ”kompromissplan för kontroll av noninterventionen”. Sjöpatrulleringen skulle ersättas av observatörer i spanska hamnar. Det skulle också finnas observatörer ombord i fartygen. Till lands skulle kontrollsystemet återupprättas. Krigförande makts rättigheter till sjöss skulle garanteras när ”väsentliga framsteg” hade gjorts i tillbakadragandet av frivilliga. Tyskland accepterade planen ”som diskussionsunderlag”. Delbos var förbittrad. England, klagade han, var nu i en ställning halvvägs mellan Italien och Frankrike, i stället för att samarbeta med Frankrike. Azaña dök upp ur sin förnäma ensamhet för att utdöma planen såsom hjälpande Franco. Krigförande makts rättigheter, sade han, kunde endast gynna nationalisterna, och ett partiellt tillbakadragande av de frivilliga skulle sätta Franco i stånd att göra sig kvitt de ineffektiva italienarna, medan republiken skulle tvingas att avstå från ovärderliga medlemmar av de internationella brigaderna. Greve Grandi lyckades emellertid undvika varje allvarligt övervägande av den brittiska planen. Han krävde att punkterna i den skulle diskuteras i nummerordning. Så skulle krigförande makts rättigheter, som i ett hastigt utkastskrivande hade placerats före frivilligfrågan, ha diskuterats först. Majskij ville först tala om de frivilliga. Den 26 bad England om andra regeringars åsikter, skriftligen. Léger i Paris klagade över att engelsmännen ”var beredda att acceptera vad som helst, hellre än att lägga korten på bordet”.

Eden, som fortfarande var utrikesminister i Chamberlains regering, hade börjat med att välkomna den nye premiärministerns intresse för utrikesfrågor, ty Baldwin hade blivit uttråkad av sådana. Eden hade också tyckt att Chamberlain var ense med honom innan han blev premiärminister. Det hindrade inte att den brittiska regeringen under Chamberlains tid skulle söka blidka Hitler och Mussolini betydligt mera energiskt än den hade gjort under Baldwin. Tyngdpunktsförskjutningen kom till synes i form av den olivkvist, som såsom ett privatbrev med förslag om ”samtal” sändes från Chamberlain till Mussolini den 29 juli. (Brevet skrevs utan Edens vetskap. Den spanska regeringen tycktes inte bry sig om denna förändring. Azaña, som hade ansett engelsmännen utöva ett dåligt inflytande över spanska angelägenheter, försäkrades av Azcárate den 16 augusti att den brittiska regeringen inte visste vad den ville. ”Det finns ingen i politiska kretsar i dessa länder som gör upp planer på lång sikt.” — ”Det skulle kosta mig en hel del ansträngning att tro, att det brittiska imperiet styrs av dumbommar”, svarade Azaña.)

Mussolini var angelägen att skaffa sig brittiskt erkännande av erövringen av Abessinien. Spanien utgjorde för Chamberlain en besvärlig komplikation som, om möjligt, borde glömmas. Det verkade nu möjligt. Till och med Eden sade till Delbos att han hoppades att Franco skulle segra, eftersom han trodde sig kunna nå en överenskommelse om ett slutligt tyskt och italienskt tillbakadragande. (Detta var utan tvivel en förhastad avsidesreplik av Eden, då utrikesministern vid denna tidpunkt i stort sett sympatiserade med republiken.) Den 6 augusti frågade Majskij rent ut i ett noninterventionskommitténs utskott, om Tyskland och Italien ville gå med på tillbakadragandet av alla frivilliga på ömse sidor i Spanien. Han fick endast ett vagt svar. Under återstoden av augusti förekom det endast ett noninterventionsmöte. Det ägde rum den 27, då man drog slutsatsen att sjöpatrulleringen inte rättfärdigade sina omkostnader och att därför den brittiska tanken på observatörer i hamnarna skulle ersätta den.

Men det kom nya larmsignaler. Strömmen av materiel till republiken från Marseilles, genom Gibraltarsund samt från Ryssland verkade att vara väldig. Nationalistiska agenter i Bukarest, Alger och Gibraltar, liksom också i Berlin och Rom (i samarbete med Tyskland och Italien) var bekymrade. Rykten om omfattningen av det ryska biståndet till republiken kom Franco att sända sin bror Nicolás till Rom och uppmana den italienska flottan att slå till mot ryska, spanska republikanska och andra fartyg i Medelhavet. Mussolini gick med på det. Han skulle inte använda ytfartyg, utan ubåtar, ”som skulle hissa spansk flagg, om de måste gå upp i

ytläge”. (Mussolini hade den största ubåtsflottan i världen vid denna tid: 83 ubåtar mot fransmännens 76 och engelsmännens 57.) Till följd härav angreps snart ryska, brittiska, franska och andra neutrala fartyg, liksom också spanska, i Medelhavet av italienska ubåtar, och av italienska flygplan som opererade från Mallorca. Ett brittiskt, ett franskt och ett italienskt handelsfartyg bombades den 6 augusti nära Alger. Den 7 augusti bombades ett grekiskt fartyg. Den 11, 13 och 15 augusti torpederades fartyg tillhörande republiken. Den brittiska tankern *Caporal* angreps den 10 augusti. Den 111 augusti sänktes den republikanska tankern *Campeador* söder om Malta av två italienska jagare — ytfartyg användes åtskilliga gånger. Den 12 sänktes ett danskt lastfartyg. Vansittart klagade hos den italienske chargé d'affaires, Guido Crolla, och sade att han ”med säkerhet visste att de planen var baserade i Palma”. Ett spanskt handelsfartyg, *Ciudad de Cádiz*, sänktes när det lämnade Dardanellerna den 14 augusti, och ett annat, *Armuro*, sänktes den 19. Den 26 augusti bombades ett brittiskt fartyg utanför Barcelona. Den 29 augusti besköts en spansk ångare av en ubåt utanför den franska kusten. En fransk passagerarångare rapporterade att hon av en ubåt jagades in i Dardanellerna. Den 30 sänktes det ryska handelsfartyget *Tunjajev* i Alger, på väg till Port Said. Den 31 augusti angrep en ubåt den brittiska jagaren *Havock*. Den i september sänktes den ryska ångaren *Blagajev* av en ubåt utanför Skyros. Den 2 september sänktes den brittiska tankern *Woodford* nära Valencia. ”Tre torpederingar och ett uppbringat fartyg”, antecknade Ciano i sin dagbok den dagen, ”men den internationella opinionen börjar bli mycket upphetsad, särskilt i England, till följd av angreppet på *Havock*. Det var *Iride*,” medgav den italienske utrikesministern — men bara inför sig själv.

Nationalisterna, som vid krigets början inte hade några ubåtar, hade nu två stycken, sålda till dem av Italien. Ett antal andra italienska fartyg hade gjorts tillgängliga för det nationalistiska överbefälet, såsom ”legionärubåtar”, medan en del andra italienska ubåtar opererade på egna, italienska order. *Tunjajev* hade sålunda sänkts av en ”legionärubåt”. *Iride* stod emellertid under italienskt befäl. (Italien hade till nationalisterna också sålt sex gamla jagare och en gammal kryssare, Taranto.) Den brittiska regeringen var fortfarande ovillig att skrida till handling: det framhölls att avsändandet av brittiska örlogsfartyg till Medelhavet skulle förse Italien med ytterligare mål. Många brittiska handelsfartyg fraktade, som regeringen väl visste, i hemlighet vapen så väl som livsmedel till Spanien, och deras motiv var i regel kommersiella, inte ideella. Havens frihet var en sak, friheten för Jack Billmeir, redarmiljonären i Newcastle, att skapa en förmögenhet en annan. Men Englands import av malm från Spanien var alltjämt betydande, och man kunde inte klara sig utan den.

Eden övertalade regeringen att sända flera jagare till Medelhavet. Chamberlain gick också med på Delbos' förslag om en konferens med ”vederbörande makter”. Den 6 september inbjöds alla stater med gränser mot Medelhavet, med undantag för Spanien, samt Tyskland och Ryssland, av England och Frankrike till en konferens den 10. Den skulle hållas i Nyon, inte långt från Genève. I den sistnämnda staden ville man inte hålla den, av fruktan att irritera Italien, som förknippade Calvins stad med FN:s fördömande av dess abessinska expedition. ”Full orkester”, noterade nu Ciano, ”tema: piratdåd i Medelhavet. Skyldiga fascisterna. Il Duce är mycket lugn.” García Conde, den spanske nationalistiska ambassadören i Rom, överlämnade ett budskap till Ciano från Franco, där det sades att om blockaden varade september ut, då skulle den bli avgörande. ”Det är sant”, medgav Ciano, men han beordrade inte desto mindre amiral Cavagnari att upphäva den, i avvaktan på vidare order. Blockaden var i det närmaste framgångsrik sådan den var. Vilken tilltro man än må sätta till de ofullständiga uppgifter som lämnades av den tyske militärattachén i Ankara, *återspeglar* han klart och tydligt sanningen när han rapporterar att ingen rysk materiel över huvud taget nådde fram till Spanien sjövägen under september. Å andra sidan kom betydande förråd fram i augusti. Stalin hade för Pascua påpekat fördelarna av i hemlandet tillverkad rustningsmateriel, för att spara ruinerande kostnader, som inte kunde fortsätta i all evighet: guldet kanske inte räckte till.

Den ryske chargé d'affaires i Rom, Helfand, anklagade italienarna för att med ubåtar ha sänkt handelsfartygen *Tunjajev* och *Blagajev*. Han påstod sig ha ovedersägliga bevis för italienarnas skuld — ”av uppsnappade telegram, antar jag”, skrev Ciano ogenerat, varvid han tvivelsutan erinrade sig den nytta han själv haft av den informationskällan. Ciano förnekade ansvar och bestred Rysslands rätt att komma med sådan kritik. Både Italien och Tyskland föreslog att noninterventionskommittén, snarare än en speciell konferens, skulle handlägga denna sak. Men Eden och Delbos tryckte på med sina arrangemang. Churchill och Lloyd George skrev från södra Frankrike till Eden, att nu var ”stunden inne att påminna Italien om dess internationella förpliktelser”.

Konferensen följde, med Italien och Tyskland frånvarande. Den fick framgång. Först föreslog Delbos och Eden att Medelhavet skulle patrulleras av örlogsfartyg från samtliga strandstater, varvid Ryssland (och Italien) skulle tilldelas östra Medelhavet. Men de mindre länderna hade inga örlogsfartyg att undvara för den uppgiften, och de ville inte ta risken av ett krig. Därför beslöts det att de brittiska och franska flottorna skulle patrullera Medelhavet väster om Malta och angripa varje misstänkt ubåt. Detta bestämdes under konferensens första dag. Överens-kommelsen undertecknades den 14 september. Mussolini blev ursinnig, och Litvinov talade om sin förtjusning över ett internationellt avtal ”med mycket betydande stöd”. Churchill skrev till Eden, att avtalet hade visat att brittiskt och franskt samarbete var möjligt. Ytterligare överenskommelser, mellan marina experter, planerades för att ta hänsyn till angrepp från luften. Ciano överlämnade en not som begärde ”likartade förpliktelser” för Italien och alla de andra staterna i Nyon. Kvickhuvudena på kafé Bavaria i Genève antydde att den ”okände statsmannen” — Mussolini — borde resa ett monument över den ”okända ubåten” i Rom. Den 17 september gav Nyonkonferensens marina experter sjöpatrullerna samma befogenheter gentemot flygplan som de redan hade mot ubåtar. örlogsfartyg som attackerade neutrala fartyg skulle i sin tur angripas av de patrullerande flottorna, oberoende av om de befann sig på spanskt territorialvatten eller inte. Den 18 september överlämnade de franska och brittiska chargés d'affaires i Rom till Ciano Nyonavtalens text och utbad sig en tolkning av hans krav på ”paritet”. De möjliggjorde därigenom återgången till vänskapliga relationer med Italien, som Chamberlain önskade.

Samma dag begärde Negrín i förbundsförsamlingen i FN att dess politiska utskott skulle granska Spanien. Som vanligt stödde endast Litvinov och Mexico republiken. Eden hävdade att noninterventionen hade förhindrat ett europeiskt krig. Han upprepade vad Baldwin hade sagt ett år tidigare och jämförde noninterventionen med en läckande damm, ”bättre än ingen damm alls”. Negrín ville att Frankrike skulle sända 400 eller 500 officerare eller underofficerare till hjälp åt republiken, och bad om det. Han talade också med Eden och kom på god fot med honom. Eden sade att folkopinionen i England inte ville att Franco skulle segra. Regeringen var splittrad, sade han. Chamberlain var rädd för kommunismen, och regeringen var ur stånd att inta en fast hållning förrän upprustningen hade fullbordats.

Italien uppmanades under tiden att sända experter till Paris för att ”reglera” Nyonavtalet i enlighet med italienska önskningar. Ciano ansåg sig därför ha triumferat. Den 27 september inledde engelsmännen, fransmännen och italienarna marina överläggningar i Paris. Italien tilldelades en patrullzon mellan Balearerna och Sardinien samt i Tyrrhenska havet. Detta satte Italien i stånd att fortsätta att sända förråd till Mallorca, utan risk för observation. Likaså den 27 tog NF:s politiska utskott upp frågan om Spanien. Álvarez del Vayo yttrade sig med vältalig bitterhet, när meddelande kom om italienska förstärkningar till general Franco. Walter Elliott, den engelske representanten, övertalade kommittén att utesluta varje fördömande av Tyskland och Italien ur den resolution som skulle läggas fram. Men det dokumentet hänvisade ändå till ”noninterventionens misslyckande”, till tanken på att upphöra med den (om man inte kunde nå en överenskommelse om tillbakadragande av frivilliga inom ”den närmaste framtiden”) samt till ”förhandenvaron av sannskyldiga utländska armékårer på spansk jord”.

Hur mycket engelsmännen än kunde ogilla en sådan försiktighet, kunde de knappast protestera. Ty Mussolini sörjde offentligt, ännu när resolutionen diskuterades, tusentals italienares död på spansk jord. Han gjorde det under sitt besök i Tyskland — där han blev överväldigad av de tecken han sett på tysk krigsberedskap. Privat sade il Duce till Hitler att han, med eller utan Nyon, ämnade fortsätta att torpedera. Han skröt över att han redan hade sänkt fartyg på sammanlagt närmare 200 000 ton. De yttrandena gav en något ironisk biton åt de skenbart framgångsrika marinöverläggningarna i Paris, då Italien nu skulle delta i den i Nyon beslutade patrulleringen.

Det var nu svårt att framställa Nyonkonferensen som egentligen en ”styrkans” triumf. Noter förbereddes i det brittiska utrikesministeriet och på Quai d'Orsay för att inbjuda ”piraten som nu blivit polis” (som Ciano skröt med att vara) till allmänna överläggningar om Spanien. Det framfördes till Ciano den 2 oktober. Samma dag antogs NF:s omsorgsfullt utarbetade resolution. Álvarez del Vayo gick endast med på den vaga frasen ”inom den närmaste framtiden” under förutsättning att England och Frankrike behövde tio dagar för att se, om Italien skulle svara välvilligt på deras inbjudan. Men Franco ville nu ha flera, inte färre ”frivilliga”. De italienska trupperna hade bevisat sin användbarhet under fälttågen i norr. Men Franco önskade se general Bastico hemkallad, på grund av denne sin underordnades oförsynthet under Santanderfälttåget att gå så långt som till att underhandla privat med baskerna.

Franco var vid denna tid upptagen av fallet Harold Dahl, en förutvarande pilot i det amerikanska flygvapnet, som hade låtit värva sig till det republikanska flyget. Han hade tvingats att hoppa med fallskärm över nationalistiskt territorium. En krigsrätt där dömde Dahl och två ryska piloter till döden för ”uppror”. Förenta staternas regering måste göra en ansträngning, och en amerikansk överste som hade kämpat i Marocko vid Francos sida telegraferade till sin forne vapenbroder för att vädja om nåd. Dödsdomen förvandlades senare till livstids fängelse. Men Dahl återvände till Amerika år 1940.

Den 10 oktober meddelade Ciano Eden och Delbos att han inte kunde göra något beträffande Spanien utanför Tyskland. Långt ifrån att vilja ordna situationen i Spanien undrade Ciano, om han kunde sända några reguljära alptrupper dit — ”för att bryta igenom till Valencia”. Han lät sig också påverkas av Francos begäran rörande befälet genom att utnämna general Mario Berti till ny befälhavare över de italienska trupperna i Spanien, såsom efterträdare till Bastico. När i slutet av oktober en ceremoni ägde rum för utdelning av medaljer till män som hade kämpat i Spanien, och till de stupades änkor, ”prövade” Ciano ”sitt samvete” med att ställa frågan, om detta blod hade utgjutits för en god sak. ”Ja, svaret är ja”, tröstade han sig, ”i Málaga, i Santander, i Guadalajara kämpade vi till försvar för vår kultur och vår revolution!”

Den franska reaktionen på Cianos vägran att förhandla utan att konsultera Tyskland var att öppna gränsen i Pyrenéerna helt för leveranser av vapen till republiken. Eden övertalade Delbos att först återvända till noninterventionskommittén. Delbos sade att om en överenskommelse beträffande frivilliga inte uppnåddes inom en vecka, skulle Frankrike öppna sin gräns. Ty blockaden av Medelhavet var nu så gott som fullständig; sänkningen av förrådsfartyget San Tomé hade varit ett hårt slag. Den 15 oktober meddelade Eden Grandi att denna nya vädjan till kommittén var ”ett sista försök”. Han sade till en konservativ publik i Llandudno att hans tålamod med italiensk intervention i Spanien var ”i det närmaste uttömt”. Några dagar tidigare hade labourpartiets kongress, som sammanträdde i Bournemouth, fördömt noninterventionen. Sir Charles Trevelyan, rebell år 1936, lade fram detta års speciella resolution. (Fackförbundskongressen några veckor tidigare hade följt samma linje.)

Den 16 oktober sammanträdde noninterventionskommitténs underutskott äntligen på nytt. Mellan den dagen och den 2 november blev den engelska planen från juli, som hade föreslagit beviljande av krigförande parts rättigheter under förutsättning av tillbakadragandet av en

”betydande del” av de frivilliga i Spanien, grundval för diskussionerna. Efter långvariga, tröttande och förvirrade förhandlingar, i vilka den tålmodige Eden spelade en framträdande roll, accepterades den planen. De båda spanska parterna skulle uppmanas till samarbete, till att acceptera två kommissioner för att räkna antalet utlänningar i sina zoner och till att verkställa tillbakadragandet. Under tiden, sedan över en vecka hade gått efter det att Delbos ställt detta villkor, lämnades den franska gränsen öppen för överföring av vapen nattetid. Eden sade mystiskt till Delbos: ”Öppna inte gränsen, men låt vad ni vill passera.” Därefter, för att tala med Léon Blum, ”blundade vi frivilligt och systematiskt för vapensmuggling, och vi till och med organiserade den”. Den 28 oktober talade Azcárate med Eden i underhuset. Azcárate påyrkade fasthet.

> Eden: Vad ni vill ha är ett preventivkrig mot Italien.
>
> Azcárate: Nej, bara en klar politisk linje som, om den vidmakthålls med energi och beslutsamhet, skulle vara tillräcklig för att hålla igen Mussolinis överdrifter.
>
> Eden: Det är inte lätt att bestämma den linjen.
>
> Azcárate: I fråga om Spanien är det lätt: det är att klargöra att Storbritannien håller Spanien fritt från utländska förvecklingar, och fritt från en fascism som skulle inkräkta på brittiska strategiska intressen.
>
> Eden — rapporterade Azcárate — lyssnade på mig med nedböjt huvud, påpekade att det var lättare för mig att säga detta än för honom att övertyga sina kolleger. Jag frågade honom vad republiken borde göra för att lämna garantier för att det inte existerade någon kommunistfara i Spanien. Eden gick enbart med på att det vore orimligt att insistera på att de båda kommunisterna lämnade regeringen.

Vid denna tidpunkt var Eden, trots Azcárates reservationer, ”mycket angelägen att finna en utväg att hjälpa Valencia”.

De ingripande ländernas verkliga motiv började stå klara, åtminstone för dem själva. Den 5 november sade Hitler, medan han yppade sin önskan om ett utrotningskrig mot England och Frankrike för de skrämda Neurath, Blomberg och Beck, att i det spanska kriget ”är, från tysk synpunkt, en hundraprocentig seger för Franco inte önskvärd. Vi är mest intresserade av att kriget fortsätter.” Endast så, fortsatte han, kunde den italienska ställningen på Balearerna — viktig ur strategisk synvinkel — bevaras. Något tidigare hade en rysk general talat om för Orlov, NKVD:s representant, att politbyrån hade börjat tillämpa en policy som i mycket liknade den av Hitler föreslagna: det vill säga att det vore bäst om kriget i Spanien drog ut på tiden och band Hitler där. Orlov kallar denne officer ”general N”. Kan man lita på Orlovs vittnesbörd? Araquistain framförde samma mening i *La Prensa*, Buenos Aires, den 12 juli 1939: Stalin ville inte vinna kriget, därför att det skulle ha gjort Hitler utom sig, men inte heller förlora det, därför att Hitler, när det väl var slut, skulle ha friare händer att fortsätta sitt aggressiva uppträdande i Östeuropa och gentemot Sovjetunionen. A andra sidan var Spanien för Ryssland en sekundär angelägenhet i jämförelse med vänskapen med England och Frankrike, något som Azaña och Pascua insåg.

Alltså, av ömsesidigt fientliga skäl nådde de båda ledande makterna i utkanten av det spanska kriget fram till samma slutsats. Strax innan hade också den brittiske utrikesministern gjort en något annorlunda bedömning: Eden hade i slutet av september sagt till regeringen att brittiska intressen bäst skulle tillgodoses av ett dödläge. Det stod i strid mot brittiska intressen att Franco skulle segra medan han var beroende av tyskt bistånd. En förlängning av kriget med sex månader skulle öka påfrestningarna på Italien. Vid ett följande regeringssammanträde hade Chamberlain sagt att det ”gjorde oss detsamma vilken sida som vann, så länge det var en spansk och inte en tysk eller italiensk seger”. Louis Fischer beskrev också hur en viss överste Clark i krigsministeriet frågade honom: ”Vore det enligt er mening bäst, om Franco segrade snabbt eller om Spanien förblev ett öppet sår, genom vilket Europas gifter kunde tränga ut?”

Den 6 november undertecknade Italien tillsammans med Tyskland och Japan sin så kallade antikominternpakt. Fastän Ciano önskade att den skulle förbli en ”jättarnas pakt”, hyste han planer på att ta med Francos Spanien i den, för att ”sammanlänka Axeln med Atlanten”. Den 20 november accepterade Franco den brittiska ”frivilligplanen” i princip. Han gjorde reservationer beträffande den föreslagna kommissionens befogenheter att garantera tillbakadragandet. Han föreslog att tillbakadragandet av 3 000 frivilliga skulle utgöra det ”betydande tillbakadragande”, på vilket krigförande parts rättigheter skulle bero. Den siffran föll utan tvivel Franco in, eftersom exakt det antalet italienska trupper nu hade dragits tillbaka, utan hänsyn till någon överenskommelse, därför att de var sjuka eller opålitliga. Den 1 december godkände också republiken planen — fastän av andra orsaker: Azaña och Giral hoppades att ett accepterande skulle kunna innebära fientligheternas upphörande, och att de sedan icke skulle börja på nytt. Azaña hade länge hyst förhoppningar att ett tillbakadragande av frivilliga slutligen skulle kunna leda till ett vapenstillestånd. Negrín höll med om att inledandet av en frivilligplan skulle betyda stridernas upphörande, och han gillade den tanken därför att detta, i sämsta fall, skulle ge republiken tid att omgruppera sina styrkor.

42. Francos Spanien på väg mot seger — italienarnas dåliga uppförande Tysklands gräl med Franco om gruvor — den nationalistiska armén Francos första regering

Under den stiltje som följde på fälttåget i Asturien verkade de båda Spaniens stabilitet vara sådan, att den skulle bevara ett dödläge. I jämförelse med den ”entusiastiska illusion” och det kaos, stämningarna av välbefinnande och massakrerna som präglade juli 1936, var den konsekventa organisationen av de båda Spanien, vart och ett med arméer större än några andra i Europa med undantag för Frankrike, förvånande. Kriget hade i båda zonerna skapat ordning, fastän det inte var en ordning som någon fredligt sinnad människa kunde vara stolt över. Dionisio Ridruejo, den unge falangisten, en elev till Serrano Súñer, skald och den nationalistiska regimens förespråkare, uttalade senare den tanken, att kriget var den tid i samtidens historia då det spanska folket mest helhjärtat tog del i sitt eget öde. Men det ödet påverkades i hög grad, om det inte rent av avgjordes, av vapen från utlandet. Dionisio Ridruejo kom från Segovia men hade en kort tid varit provinschef i Valladolid. Han kritiserade skarpt Franco för att denne låtit arrestera Hedilla. I början av år 1938 blev Ridruejo propagandachef under Serrano, sin handledare. Varför sattes han inte i fängelse för sin démarche mot Franco? Svaret måste vara att hans ungdom, vältalighet, allvar och charm försäkrade honom skydd både av general Monasterio, de förenade milisernas chef, och av Serrano, som han träffade vid Pilar Primo de Riveras *tertulias*, aftonsamkväm.

Hur politiskt medvetet dess folk än må ha varit, förblev det nationalistiska Spanien (nu två tredjedelar av hela landet) ett militärt samhälle. Den aristokratiske general Gómez Jordana stod fortfarande i spetsen för *junta técnica* i Burgos, den provisoriska regering, fri från all byråkrati, som skötte hela förvaltningsapparaten. Dess olika avdelningar var utspridda i flera städer. Serrano Súñer, med vaga maktbefogenheter men utan någon statlig tjänst eller titel under år 1937, var den politiske ledaren. Ett föga övertygande men brukbart falangistiskt förflutet skapades åt honom, hans vänskap med José Antonio vid universitetet underströks. Hans befogenheter inskränktes inte av det nya nationella rådet, vars fyrtioåtta medlemmar utnämndes den 2 december. Detta organ förblev till sin karaktär mera rådgivande än de flesta av sådana pompöst benämnda organisationer. Det liknade det italienska fascistiska stora rådet, eftersom dess medlemmar, med lagstiftande uppgifter, nominerades av Franco. Det fanns tre kvinnor i rådet — Pilar Primo de Rivera, Mercedes Sanz Bachiller, änka efter Onésimo Redondo, *Auxilio Social*s grundare, och María Rosa Urraca Pastor, de nationalistiska sjuksköterskornas Florence Nightingale, ehuru känd såsom la Coronela, den kvinnliga översten. Där fanns sex generaler (Queipo, Dávila, Jordana, Yagüe, Monasterio och Orgaz), två överstar (Beigbeder, generalguvernör i Marocko, och Gazapo), tjugo gamla falangister (bland dem Fernández Cuesta, Sancho Dávila, Agustín Aznar och José Antonio Girón) samt elva gamla karlister (däribland Rodezno och Esteban Bilbao). De övriga på listan var monarkister, konservativa eller tekniker av olika slag. Karlisten Fal Conde uppmanades att bli medlem. Han vägrade och stannade kvar i stolt men ineffektiv landsflykt.

Den nya ”nationella rörelsen” (*Falange Española Tradicionalista*), FET, utvecklades föga under år 1937. Existerade den över huvud taget, vilka var medlemmar av den, var fanns dess lokaler? Den var ett redskap för Serrano Súñer, men vad innebar det? Fascistisk, korporativistisk, militaristisk eller ”francoistisk”? Rörelsen hade obestridligen officerare, även om den saknade ideologi. Så till exempel var FET:s chef för press och propaganda i Salamanca pater Fermín Yzurdiaga, falangistprästen från Pamplona — en blandprodukt lämpad för detta blandproduktsparti. Jämte honom fanns Dionisio Ridruejo, propagandachef, och en karlist, Eladio Esparza, presschef. Senare lät Serrano Súñer Antonio Tovar, en annan ”gammal skjorta”, träda till i stället för Esparza. Stämningen inom Falangen var nu närmast servil gentemot armén: *Arriba España*, partitidningen, hade på sin första sida ett slagord, ”För Gud och Caesar”. Bortsett från propagandan uträttade FET föga. Den verkade vara en ”parallellstat” men var snarare en sinekurernas byråkrati. Ingenting förändrades i det avseendet när i oktober Raimundo Fernández Cuesta, Falangens generalsekreterare före kriget, utväxlades

från ett republikanskt fängelse mot Justino de Azcárate, bror till ambassadören i London. Prieto motsatte sig, ensam bland de republikanska ministrarna, denna utväxling. Vem var Justino de Azcárate? frågade han. Några republikaner hoppades att Fernández Cuesta skulle kunna ge upphov till svårigheter inom Falangen, om han fördes tillbaka till Burgos. Det gjorde han emellertid inte, och de Azcárate var inte till någon nytta för republiken, eftersom han uppehöll sig i Frankrike, allvarligt skakad av sin fängelsevistelse. Fernández Cuesta blev generalsekreterare i den nya enade rörelsen i Burgos. Han var inte energisk nog att bli en medtävlare till Serrano Súñer, och Prietos och några andras dröm att han eventuellt skulle grunda en *Falange Española Auténtioa*, en splittring av rörelsen i det nationalistiska Spanien, förblev ett fantasifoster.

De karlistrepresentanter som stannade kvar i det nationella rådet tillhörde samtliga den moderata flygel som, i Rodeznos efterföljd, hade accepterat sammanslutningspåbudet. Den 5 december utdömde prins Xavier, den karlistiske regenten, alla som svor den ed som krävdes av rådet utan att be om hans tillåtelse. Han lät detta åtföljas av en resa till Spanien, medan han vanligen hade sitt högkvarter i Frankrike. I San Sebastián sade han till Serrano Súñer att det var fel att söka begåva Spanien med ett Gestapo efter tyskt mönster. I Burgos sade han till Franco: ”Om det inte vore för *requetés*, betvivlar jag att ni skulle inneha den ställning ni har.” De yttrandena blev inte väl mottagna. Prinsen gjorde en resa till fronterna. Sedan han välkomnats i Sevilla nådde han Granada, innan han beordrades att lämna Spanien. Han hade ännu ett sammanträffande med Franco, som sade: ”Ni börjar en kampanj till förmån för monarkin.” Prinsen svarade: ”Jag har inte talat ett ord politik. Mitt namn är Bourbon. Och jag trodde faktiskt att ni också var monarkist.” — ”En stor del av armén är för republik”, svarade Franco, ”och jag kan inte lämna den sinnesstämningen utan avseende.” — ”Jag tror att den främsta orsaken till att ni vill att jag skall lämna Spanien är att tyskarna och italienarna påyrkar det”, sade prinsen. Franco höll överraskande nog med om det, genom att säga: ”Om ni stannar kvar i Spanien, Ers Höghet, kommer varken tyskarna eller italienarna att ge oss ytterligare krigsmateriel.” Prins Xavier begav sig därför av från Burgos till Frankrike. Han sade: ”Glöm inte att jag är den sista länken mellan er och *requetés*, inte heller att jag alltid skall arbeta för Spanien, men aldrig för er personligen.” (Denna konversation är hämtad ur en opublicerad serie anteckningar för en biografi över prins Xavier de Bourbon-Parma, i karlistarkivet i Sevilla.) I själva verket förblev Falangen och karlisterna skilda åt, i alla avseenden utom rent formellt. De båda ungdomsrörelserna gick aldrig samman, och Xavier stannade kvar i landsflykt.

Under vintern i 937-38 bildade nationalisterna en formell regering. Den 1 februari i detta andra triumfens år blev Franco rådets ordförande, med greve de Gómez Jordana som vice ordförande och utrikesminister. Gómez Jordanas aristokratiska uppträdande hade gjort ett gott intryck på utlänningar — allra helst på engelsmännen. ”En man från en annan tid”, så talade Serrano hånfullt om honom. Dávila blev försvarsminister, med bibehållande av befälet över nordarmén. General Martínez Anido, den ökänt brutale och till strid beredde civilguvernören i Barcelona efter år 1917 samt medlem av Primo de Riveras regeringar, återvände från utlandet vid sjuttiofem års ålder för att bli minister för den allmänna ordningen. De övriga regeringsmedlemmarna var icke-militärer. Andrés Amado, god vän tiCalvo Sotelo, blev finansminister. En mariningenjör, Juan Antonio Suances, en gammal vän till Franco, blev industri- och handelsminister. Kar-listen Rodezno blev justitieminister, Sáinz Rodríguez, den monarkistiske intellektuelle, utbildningsminister. Den mäktigaste medlemmen av regeringen var Serrano Súñer, inrikesminister, även om den allmänna ordningen hade separerats från det departementet. Han var också rörelsens generalsekreterare. Fernández Cuesta, den enda ”gamla skjortan” i regeringen, var jordbruksminister, utöver hedersposten som det nationella rådets generalsekreterare. Pedro González Bueno, en ingenjör och typiskt ”teknokratisk” medlem av den nya Falangen, blev arbetsminister. Den siste medlemmen av regeringen, Alfonso Peña y Boeuf, minister för offentliga arbeten, var också ingenjör. Han hade inte tidigare spelat någon

roll inom politiken.

Av dessa ministrar hade fyra — Serrano, Fernández Cuesta, Suances och Peña y Boeuf — flytt från det republikanska Spanien under kriget och visste följaktligen åtminstone vad de kämpade mot. Tre var män som tidigare samarbetat med Primo de Rivera (Martínez Anido, Andrés Amado och Jordana). Amado och Sáinz Rodríguez hade varit monarkister, Rodezno var den ende karlisten, Serrano Súñer den ende från CEDA, två var falangister (Fernández Cuesta och González Bueno) och två vänner till Franco (Peña och Suances). Inte en enda av dessa män hade varit minister under republiken, inte ens i de högerorienterade regimerna, och endast Rodezno och Serrano Súñer hade varit medlemmar av cortes. Överste Beigbeders utnämning till generalguvernör i Marocko bekräftades. Regeringen avlade lydnadsed till Franco och till Spanien i det romanska klostret i Las Huelgas: ”I Guds och hans heliga evangelisters namn svär jag att uppfylla mina plikter som Spaniens minister med den allra högsta trohet mot statsöverhuvudet, vår ärorika armés generalissimus, och mot de principer som konstituerar den nationalistiska regimen i tjänandet av vårt lands öde.” Med dämpad röst sade Rodezno till Sáinz Rodríguez, sedan han avlagt eden: ”Nu kan ingen ta ifrån oss rangen såsom förutvarande minister — den viktigaste man kan ha i Spanien.”

Queipo de Llano förbigicks. Han var ur stånd att begripa falangismen, och han ogillade att se falangister få bra befattningar i den nya regimen. Så småningom, men ännu inte helt, skulle hans privata förläning i Sevilla tas ifrån honom. I mitten av år 1938 var han inte annat än militärbefälhavare i söder. Serrano var ivrigt sysselsatt med att organisera en mera lätthanterlig metod att styra Spanien än denna. Queipo var förbittrad över att ha uteslutits och upphörde med sina radioprogram. Nationalisternas Spanien blev därefter tråkigare. Tusentals spanjorer hade lyssnat på honom varje kväll klockan 10 och trodde på allt han sade. (Två kvällar hade Queipo bytt sändningstid till klockan halv elva. Det skedde, berättade han för sina åhörare, för att en delegation av flickor från Sevilla hade klagat över att hans radioprogram klockan i o bara gav dem en halvtimme att sitta i fönstret och ses av sina *novios*, sina fästmän. Därför ändrade Queipo tiden, varigenom han splittrade de nationalistiska radioprogrammen — ty alla stationer var för Queipos skull samordnade med Radio Sevilla.) I den republikanska zonen hade man också hört honom — det förekom inga störningar — med antingen misstänksamhet eller entusiasm. Radio Barcelona hade ofta felaktigt beskyllt honom för att vara berusad. ”Tja, varför inte”, vrålade han till svar. ”Varför skulle inte en verklig *hombre* njuta av vinets och kvinnornas utsökta egenskaper i Sevilla?” Han anklagades för sitt republikanska förflutna. Han svarade att han en gång i tiden hade trott att republiken kunde lösa Spaniens problem. Nu vilade framtiden i Francos händer. Men, det försäkrade han sina lyssnare, om han skulle märka att Franco inte handlade i Spaniens verkliga intresse (något som han betraktade såsom otänkbart), var hans patriotism sådan, att han skulle bekämpa också El Caudillo. Den reflexionen var inte populär i Salamanca. Hans buttra personliga förolämpningar av ”juden Blum”, av Doña Manolita (Azaña) eller av engelska journalister som Noel Monks (som han beskyllde för att ha varit berusad när han till Daily Express skrev att Guernica hade bombats), eller Miaja, som han föraktade, eller Prieto, som han en gång hade varit god vän med, utgjorde allmänna samtalsämnen i rebellernas Spanien. Vad som hänförde hans åhörare var hans vana att i slutet av ett angrepp på ”packet” införa något helt ovidkommande, exempelvis: ”Och nu, om min fru och min dotter som är i Paris råkar lyssna, skulle jag gärna vilja säga att jag hoppas de mår bra och försäkra dem att vi här i Sevilla tänker på dem. *Buenas noches, señores!*” I själva verket var denne tidiga utövare av radiopropaganda en effektiv administratör. Han hade gjort sitt bästa för att utveckla textilindustrin i Sevilla, och han försökte också utveckla den kemiska. Han ordnade likaledes distribution av utsäde och gynnsamma lån åt jordbrukare. Han sökte skydda arrendatorer genom att införa ett moratorium på hypotekslån, och han fördelade egendomar som tillhörde republikaner bland bönder som var lojala mot nationalisternas sak. (En del jord skänktes också av mycket stora jordägare, som hertigen av Alba, för att bistå Queipos jordreform.) Queipo svarade också för

risodlingen i Guadalquivirs delta, som kompensation för nationalisternas förlust av de berömda risfälten i Valencia, i Albufera: 9 720 hektar uppodlades i sumpmarkerna.

Två andra som uteslöts ur regeringen var Nicolás Franco och Sangroniz, den nationalistiska hushållningens kontrollanter under arton månader, sedan oktober 1936. Ingen av dem stod på god fot med Serrano Súñer, som ogillade deras ålderdomliga metoder, och ingen av dem beskyddades av Franco, för vilken tacksamhet aldrig var någon dygd. Nicolás Franco begav sig till Lissabon som ambassadör, Sangroniz till Caracas.

Utnämningen av Martínez Anido till minister för den allmänna ordningen var beräknad att injaga skräck i alla republikaner. Men antingen på grund av senilitet eller av konservatism var Martínez Anido en av Francos mera humana ministrar. I likhet med Gómez Jordana, en man från en annan epok, föraktade han fascismen och krävde rättegångar inför militärdomstolar, så att hädanefter få människor avrättades i nationalisternas Spanien *por la libre*, godtyckligt.

Inom bourgeoisien i det nationalistiska Spanien skedde ingen avmattning av entusiasmen för ”korståget”. Ledarna stod eventuellt inte på så god fot med varandra som de låtsade. De besegrade blev måhända illa behandlade. Men nu var det krig, eller hur, och dessa otrevliga saker var baksidan av ens egna uppoffringar. Valutan var tämligen stabil, matpriserna hade inte ökat mycket och förråden torde ha varit tillräckliga för att förse hela det republikanska Spanien med livsmedel. Hungerspöket i städerna existerade inte. Till och med kol fanns det nu gott om. Följaktligen, bortsett från fronten kunde medelklasslivet levas utan större inskränkningar. Tjurfäktningarna hade återupptagits under sommaren, och de sedvanliga *ferias*, marknaderna, hölls. På kvällarna brukade man, som i gamla tider, promenera fram och tillbaka på huvudgatan i staden när det var dags för *el paseo* och kanske lägga märke till ett antal uniformer. Det brukade förekomma affischer som uppmuntrade till patriotisk tjänst. Man hörde kanske talas om den eller den personens dotter, som arbetade för *Auxilio Social*. Nationallotteriet hade inrättats på nytt. Man brukade vara tvungen att, innan kvällen var slut, på ett kafé eller en bio, lämna ett bidrag till krigets offer eller till statliga måltider, eller bistå flyktingar. Allt efter som kvällen framskred kunde kriget tyckas komma närmare. Klockan tio var det Queipo de Llano i radio på kaféer, i privata hem eller, om man råkade få ett bord, på någon av de överfulla restaurangerna. Så, vid midnatt, brukade den dagliga kommunikén komma, listan på stupade och tillfångatagna, och sedan, när ”Kungsmarschen” spelades, till sängs.

Vad de stridandes liv beträffar lämnade piloten Ansaldo, som nu hade återgått till kriget sedan han tillfrisknat från skadorna i den flygolycka, där Sanjurjo dog, en redogörelse för en dag vid nordfronten:

8:30 f.m.	Frukost med familjen.
9:30 f.m.	Avfärd till fronten. Bombning av fientliga batterier. Kulsprutebeskjutning av skyttevärn och konvojer.
11 f.m.	En smula golf i Lasarte ...
12:30 e.m.	Solbad på stranden i Ondarreta och en kort simtur i det lugna havet.
1:30 e.m.	Öl, räkor, samtal på ett kafé.
2 e.m.	Lunch hemma.
3 e.m.	Kort siesta.
4 e.m.	Andra krigsuppdraget, liknande morgonens.
6:30 e.m.	Bio. Gammal men bra film med Katherine Hepburn.
9 e.m.	Aperitif på Bar Basque. En god whisky. Livligt.
10:15 e.m	Middag på Nicolasa, krigssånger, sällskap, entusiasm.

Ansaldo gav här en bild av inbördeskrigets mest dramatiska sida, eftersom flyget alltjämt utgjorde en del av krigets skeende, där tappra eller sluga individer som kämpade man mot man kunde ha ett avgörande inflytande. Under krigets gång hade en rad nationalistiska

flyghjältar förvärvat stort anseende: Carlos de Haya, en jätte, som hade flugit Junkersplan under större delen av år 1937 och som sköts ned av ett Chatoplan i början av 1938, efter 300 soloräder. Angel Salas Larrazábal, som gjorde 618 soloflygningar under kriget, bland dem 49 luftstrider — den högsta siffran bland piloterna på hans sida, och, berömdast av alla, Joaquín García Morato, som hade 511 soloflygningar, 56 luftstrider och sköt ner 40 fientliga plan.

Om ”hjältar” hamnade i tidningarna, kom helgonen tillbaka till skolorna. År 1937 hade bevittnat den religiösa undervisningens upprättelse. I april beordrades alla skolor att ha bilder av Jungfru Maria. Alla elever skulle, som i gamla dagar, före republikens tid, läsa ett Ave Maria när de kom till skolan och när de lämnade den. Krucifix uppenbarade sig åter i klassrummen. Lärare och elever var tvungna att bevista mässan på helgdagar. Bibelläsning skulle förekomma en gång i veckan. Monsignore Antoniutti, den nye apostoliske vikarien, hade löst många problem rörande relationerna mellan kyrka och stat i Spanien. Så till exempel återvände kardinal Segura, av republiken driven i landsflykt såsom kyrkans primas, till Sevilla som ärkebiskop, efter ärkebiskop Ilundaíns död. Segura var ända från början nästan lika oförsonlig mot den nya Francoregimen som han hade varit mot republiken. Han vägrade till exempel att ha namnen på döda falangister inristade i katedralens väggar, och han höll sig på avstånd från krigspropagandans kollektiva vanvett.

Kriget medförde många radikala förändringar. Ett påbud av den 7 oktober förpliktade alla friska kvinnor i åldern sjutton till trettiofem år, som inte hade fullt upp att göra med sina familjer, krigsarbete eller sjukhusarbete, att åtaga sig socialt arbete. Ett intyg om samhällstjänst blev nödvändigt för att trygga anställning för spanska kvinnor. Kriget medförde sålunda förändringar för kvinnorna bland nationalisterna, liksom bland republikanerna, något som skedde under seklets alla krig. ”Kvinnor i Spaniens tjänst”, *Frentes y hospitales*, ”Biståndsarbete för fronten” var några av de organisationer, åt vilka ivriga kvinnor gav sin arbetskraft, uppmuntrade av slagord som talade om för dem att varje stickat plagg var en liten seger mot den köld som plågade männen vid fronten.

I stor utsträckning med inspiration från tyskarna var nationalistregimen i färd med att utveckla första världskrigets ideologilösa, sterila ”interventionism”: tillstånd måste sökas för att anlägga nya fabriker, statens funktion definierades såsom att ”disciplinera produktionen”, även om banker och aktiebolag befriades från tvånget att hålla bolagsstämmor eller att garantera offentlig granskning av sina böcker. Fabriker som hade med krigsproduktionen att göra, också stål- och järnverken i Baskien, sattes under militär kontroll och tvingades att förse arméerna med de knivar, tallrikar, uniformer som behövdes, liksom också krigsmateriel. Livsmedel, tvål och textilvaror ”syndikaliserades” i de så kallade vertikala syndikaten, under ledning av staten. Inga strejker eller kollektivavtal tilläts. Industrin omorganiserades i branscher kategorivis. Den nationalistiska jordbrukspolitiken var ett nationellt veteråds verk, SNT (*Servicio Nacional del Trigo*), i april 1938 följt av SNRET (*Servicio Nacional de Reforma Económico Social de la Tierra*). Det förstnämnda sökte kontrollera priserna på och distributionen av vete och andra jordbruksprodukter. Böndernas privata försäljning förbjöds; SNT köpte skörden av bönderna till fasta priser och sålde den sedan vidare till auktoriserade mjölnare eller bagare. Odling av jord utöver föregående års skörd var förbjuden — en åtgärd som kom en del lantbrukare att upphöra med produktionen. Trots det exporterades vete till Tyskland. Då under år 1937 allt större del av republiken erövrades, försvann överskottet. Priset på bröd var inte desto mindre stabilt. Olja, frukt, kött och en del andra livsmedel organiserades på liknande sätt. SNRET var avsett att reformera jordbruket med konstbevattning, modernisering och mekanisering, inte genom någon omfördelning. En annan uppgift var att återlämna jord till dess gamla ägare, i enlighet med upphävandet av jordreformens lagar och institut. Var detta en totalitär stat? Dess fiender sade det, och det gjorde också en del av dess vänner. Pater Menéndez Reigada, till exempel, skrev en katekes där några rader löd: ”Den spanska staten är totalitär, om man fattar det ordet rätt.” — ”Men vad är en totalitär

stat?" — "En totalitär stat är en sådan, i vilken staten måste inskrida i alla samhällslivets yttringar."

Nationalisternas armé räknade nu 500 000 man. Det var mindre än den republikanska armén vid samma tid. Omkring elva reservklasser hade inkallats. Bland de männen fanns inte bara desertörer från republiken, utan många som tagits till fånga i den republikanska zonen, till och med soldater, och sedan förmåtts att byta sida. Under vintern 1937-38 hade alla dessa trupper blivit omorganiserade i divisioner. De miste gradvis sina regionala namns territoriella betydelse. Fastän det förekom utskrivning, var antalet frivilliga stort: kanske 100 000 karlister och över 200 000 falangister. Dessa stora styrkor var alltjämt organiserade i tre huvudförband: nordarmén under Dávila, centrumarmén under Saliquet och sydarmén under Queipo de Llano. Tvåhundra bataljoner och sjuttio batterier (under befäl av general Orgaz, den effektive organisatören av krigsskolorna) utgjorde reserven.

Eftersom nationalisternas materiel köptes utomlands fanns det inget behov av lokala vapenfabriker (med undantag för sprängämnes- och ammunitionsfabriker), men Hispano Suiza hade byggt en ny anläggning i Sevilla, som också sysslade med reparation och ombyggnad av Fiatjaktplanen samt, naturligtvis, de vapen- och sprängämnesfabriker i norr som bidrog väsentligt till att minska regimens skuld till Tyskland.

Fyrtiotusen man i de nationalistiska trupperna var vid denna tid förmodligen marockaner, ett liknande antal italienare, medan den tyska personalen kanske uppgick till 5 000. Men de 5 000 var ojämförligt mycket betydelsefullare än antalet angav. Afrikaarmén, både främlingslegionen och *regulares*, var nu fördelad på resten av armén. Medan befälhavarna som hade skapat sig ett namn under framryckningen mot Madrid stannade kvar i den centrala zonen, stod de som haft del i segrarna i norr, män som García Valiño eller Alonso Vega, högt på listan över eventuella armékårsbefälhavare.

Det nationalistiska kommandot hade vid denna tid också en mäktig underrättelseavdelning, under befäl av överste José Ungría, som hade tillhört Miajas stab i Madrid fram till krigsutbrottet och som sedan hade flytt från huvudstaden. Tidigare studerande vid *Ecole Supérieure de la Guerre* i Paris och militärattaché där i början av 30-talet sammanförde Ungría nationalisternas alla skilda underrättelsetjänster, femtekolonnare och utländska agenter till en enda organisation, till en början känd under namnet SIM (*Servicio de Información Militar*), och senare som SIPM (*Servicio de Información y Policía Militar*) [Underrättelse- och militärpolistjänsten], inrättad i november 1937. Den sysslade med spionage och kontraspionage såväl som med underrättelseverksamhet. I mitten av år 1938 hade den så många som 30 000 personer i sin tjänst, med spioner i officersskolan i Barajas i Madrid, liksom också flera spionligor i Katalonien, ledda av folk som i hemlighet var falangister och monarkister. Över etthundra personer påstods senare dagligen ha färdats mellan Katalonien och Frankrike för att lämna informationer. (Republikens militära underrättelseväsen stod under ledning av en man med ett förbryllande snarlikt namn, överste Domingo Hungría, som förde befäl över den 14:de armékåren av *guerrilleros*. Den var speciellt aktiv bakom nationalisternas linjer under hösten 1937. Det fanns emellertid ingen stadsgerillarörelse i sådana städer som Zaragoza, Burgos eller Sevilla. Dessa kommandostyrkors verksamhet, uppenbarligen med den ryske översten Rokossovskij som rådgivare, var begränsad till vägar, järnvägslinjer och kommunikationer på landsbygden.)

Under år 1938 flydde många människor ur den republikanska zonen, av opportunism lika mycket som av idealism. De personerna fick eventuellt, vid sin ankomst till Irún, frågan varför de inte hade gått över tidigare. De undersöktes mycket noga. Likaså undersöktes de som tog sig över från den republikanska fronten till den andra sidan. Om de inte hade någon vän eller släkting som kunde gå i god för dem, hände det att de fick tillbringa månader eller till och med år i arbetsbataljoner, där de arbetade för två pesetas per dag. Å andra sidan

påträffade man stora skaror av accepterade flyktingar i det nationalistiska Spaniens samtliga stora städer, folk som levde gott på släktingar och som förstärkte myndigheternas fördomar.

Under hela år 1937 hade utan avbrott allehanda slagord vräkts över spanjorerna, från Cádiz till Hendaye. Falangens blå skjorta prisades av Giménez Caballero, dikter om ”stormakts-välde” skrevs av Pemán, otaliga böcker skildrade jublande livet vid fronten. Och hur skulle Francos Spanien ha tett sig utan ”För Spanien, enat, stort och fritt”, ”För Gud och Caesar”, ”För fosterland, bröd och rättvisa” eller ”Vi är kallade att härska”? ”Franco befaller, Spanien lyder” löd ett annat motto, och en affisch visade Franco yttrande: ”Min hand skall vara fast, mitt hjärta skall ej skälva.” Den nya treenigheten ”Tjänande, Broderskap, Hierarki” ersatte ”Frihet, Jämlikhet och Broderskap”. I tidningar eller böcker smädades republikens män, och Joaquín Arrarás' kommentarer till stulna avsnitt ur Azañas dagböcker från 1932 och 1933 innebar, i tidningen ABC och senare i bokform, ett nytt lågvattenmärke i fråga om personliga invektiv. Den falangistiska tidskriften Fotos publicerade ett galleri av ”ryktbara vildar” (republikens politiker), medan civilguvernören i Coruña, José María de Arellano, vidtog anstalter för att ur alla dokument, från födelseregistret till förteckningen på medlemmar av advokatsamfundet, avlägsna Santiago Casares Quirogas ”förhatliga namn”. Antisemitismen, som funnits latent i den högerorienterade spanska propagandan i många år, ökade stadigt på grund av den andliga frändskapen med Tyskland, trots att det saknades all grund för den. Juan Pujol, journalisten som en gång var god vän med Azaña och som en tid var Francos presschef, inlät sig på det äventyrliga påståendet att Companys var ättling av omvända judar, medan tidningarna till och med antydde att ”en oerhört stor del av den katalanska befolkningen är judisk”.

Den 7 mars utfärdade nationalisterna sin ”arbetsförordning”. Den markerade höjdpunkten av otaliga diskussioner inom regimen och var i mycket en kompromiss. (Förordningens författare var González Bueno, med bistånd av Ridruejo och andra unga falangister.) Många av förslagen lät beundransvärda. Arbetsförhållandena skulle regleras. En minimilön garanterades, i förening med socialförsäkring, familjebidrag och betald semester. Arbetarlönerna höjdes, och bondefamiljer skulle tilldelas en jordlott tillräcklig för deras elementära behov. Arrendatorer skulle tryggas mot avhysning. Men de flesta av de målen förblev dock önskemål. I praktiken miste, som i Italien under Mussolini, den gamla oligarkin aldrig sitt ekonomiska herravälde, trots allt det nya i regeringens anspråk. De enda delar av förordningen som tillämpades helt var de som skyddade privat egendom och som sade att handlingar som störde produktionen skulle betraktas som högförräderi.

Landets ekonomiska liv skulle kontrolleras av ”vertikala” syndikat, vilkas tjänstemän skulle vara falangister. De föreskrev en hierarki av församlingar, som från lokala korporationer i varje distrikt blev till fem nationella byråer för jordbruk, sjöfart, industri och handel, offentlig och statlig tjänst samt kultur, och slutligen till en riksomfattande korporativ församling. De tankarna var påverkade av Mussolinis *Carta del lavoro* av år 1927 och av Hitlers riksarbetslag av år 1934, men deras inverkan på det ekonomiska livet var i själva verket ringa. Få affärsmän ägnade hela planen mer än läpparnas bekännelse. Viktigare var presslagen från april, enligt vilken staten övertog kontrollen av den spanska nationalistiska pressen. Endast inregistrerade journalister skulle tillåtas utöva detta yrke, precis som endast inregistrerade tidningar och tidskrifter skulle tillåtas utkomma. *El Debate*, till exempel, CEDA:s förnämsta tidning, skulle aldrig mer utkomma, inte heller karlisternas *Época*. Pressen skulle vara ett statens instrument. Artikel 18 i presslagen förbjöd alla skrifter som hotade regimens prestige, ställde hinder i vägen för regeringen eller ”väcker skadliga tankar bland de intellektuellt svaga”. Denna vida definition säkerställde pressens underkastelse i många år. Monarkistiska, militaristiska, klerikala och extremt konservativa tankegångar kom mer och mer till uttryck, med en fernissa av fascism.

En annan nyhet var ”plan 38”, en utbildningsreform framlagd av Sáinz Rodríguez, den nye

ministern. Den placerade spanskt högre, statligt skolväsen tryggt under kyrkans överinseende, medan frågan om universiteten skulle avgöras efter kriget. (Universiteten stängdes under kriget på ömse sidor, jämte andra lyxbetonade institutioner.) Den fete Sáinz Rodríguez satt inte länge kvar som utbildningsminister. Hans felsteg var många, än större var hans ovilja att be om ursäkt för dem. Han avskedades och följde andra från en gången tid, män som Lerroux och Gil Robles, i landsflykt till Lusitanien, Portugal. Under Sáinz Rodríguez hade den statliga folkskolan formellt omorganiserats, något som inleddes med en utrensning av lärare och ersättandet av de traditionella kurserna med fyra ämnen — religion, patriotism, medborgerlig och fysisk fostran. Den fysiska fostran avsågs koncentrera sig på specifikt spanska idrotter. Detaljerna i de tre andra ämnena bestämdes av läraren. Följaktligen var utrensningen programmets viktigaste del. I undervisningen, som i politiken, är det människan som betyder något, inte teorin. Skollärare som utövade sitt yrke i Ferdinand och Isabellas nya Spanien måste avlägga en ed till den ärorika nationella rörelsen, måste svära att de aldrig tillhört något politiskt parti med anknytning till folkfronten, inte heller till något separatistparti eller till det gamla lärarförbundet, som hade kontakter med UGT. Om de hade tillbringat någon tid i den ”röda zonen”, måste de lämna en skriftlig försäkran, under ed, om sin verksamhet där. De måste också anskaffa intyg om sitt religiösa, moraliska, politiska och sociala uppförande före och under den nationella rörelsen, skrivet av deras församlingspräst, och också ett liknande intyg, i samma frågor, från befälhavaren för den lokala garnisonen eller från ”den för den allmänna ordningen ansvarige”. Ett intyg från borgmästaren måste också företes, och den blivande läraren måste slutligen framträda personligen inför en akademisk, civil eller militär undersökningskommission. När läraren klarat dessa hinder genomgick han en kurs som meddelade honom uppfostrans sanna principer. Praxis gjorde det tvivelsutan lättare att övervinna dessa svårigheter än som kunde synas sannolikt, men så gott som ingen vänsterorienterad eller liberalt sinnad person återfanns i den nationalistiska statens undervisningsväsen år 1938.

Kampen mot lättsinnet — och mot Frankrike — fortsatte. ”Spansk kvinna”, ett manifest utfärdat av de ”katolska damerna i Sevilla”, vädjade:

> I dessa för landet allvarliga stunder får ditt liv icke vara lättsinnets, utan självtuktens; din plats är icke på teatrarna, paseos, kaféerna, utan i kyrkan och vid hemmets härd. Dina prydnader får icke vara inspirerade av det usla modet i det förrädiska och judiska Frankrike, utan av kristen morals enkelhet och blygsamhet ... Din plikt är icke att för egen räkning skaffa dig ett behagligt liv, utan att uppfostra dina barn, offra dina nöjen och hjälpa Spanien.

Precis som i det republikanska Spanien konservatism, bakåtsträvande och kristendom fortlevde på ambassader, i undangömdhet eller obemärkt försiktighet, så fortsatte revolutionen och radikalismen i skuggan av de väl skyddade borgar, delvis uråldriga, delvis nya, som utgjorde Francostatens institutioner. Det politiska livet överlevde någorlunda i fängelserna, och man bör inte glömma de scener som beskrivits av den baskiske prästen, pater Gumersindo de Estella, i hans fängelsedagbok:

> 3 februari 1938. Torsdag. Närvarande vid två avrättningar. En vid namn Francisco Espinosa, född i Callosa de Segura (Alicante). Soldat i den republikanska armén, tillfångatagen i Celadas (Teruel). Ville icke bikta sig. Han sade att religionen hade förfalskats av högermänniskorna, att den som dödade med skott skulle dö av skott och att högermänniskorna snart skulle bli dödade själva. Den andre var en man på trettio år, med god fysik. Tagen till fånga i Santoña. Född i Funes (Navarra) men bodde i San Sebastián. Biktade sig, åhörde mässan och tog nattvarden. Denne olycklige man hade vistats i arbetsbataljonen i San Juan de Mozarrifar, han sade något mot Franco, greps och dömdes till döden. Kände ångest inför tanken på döden och framför allt när han såg soldatpatrullen. Bönföll om kloroform, men de gav honom inte sådan. De avrättades båda klockan sju på morgonen, på begravningsplatsen. Denne siste hette Florián Lacarra Iñigo.

Franco hade få politiska svårigheter, men hans regim hade en del sådana med hans allierade. Italienarna i Spanien upprättade obstridligen goda förbindelser med spanjorerna. Likartat temperament och ett besläktat språk åstadkom ofta nära relationer, också barn utom äkten-

skapet, och äktenskap. Det hindrade inte att de blandade brigaderna med italienare och spanjorer, som kom i bruk i stor utsträckning efter Guadalajara, samtliga stötte på svårigheter genom italienarnas ovilja att avstå från sin nationalrätt pasta, och svårigheter i ordergivningen. Cianos sekreterare, Anfuso, återvände från Spanien i mitten av oktober för att tala om för sin herre att de italienska trupperna i Spanien var trötta, och att Franco knappast kunde ge sig till tåls innan de gav sig i väg, trots att han behövde italienskt artilleri och flyg. Ciano förmodade at El Generalissimo ”måste vara avundsjuk på våra framgångar”. Men de italienska officerarnas och truppernas arrogans, särskilt i San Sebastián, förargade alla spanjorer de kom i kontakt med. Det förekom också käbbel med avseende på räkningen för de båda ubåtar som Italien sålt till Spanien. Den hade inte betalts. De svårigheterna slätades dock över genom att too 000 spanskt stål sändes till Italien. Men Mussolini kunde ändå räkna sig till godo 3 miljarder lire för krigsmateriel i slutet av november, utan utsikter till en snar reglering av den skulden. Han sade den 6 november till Ribbentrop:

> Vi har i Palma upprättat en flottbas och en flygbas; vi håller fartyg permanent stationerade där och har tre flygfält. Vi avser att förbli i den situationen så länge som möjligt ... Franco måste så småningom inse att, också efter vår slutliga evakuering, Mallorca måste förbli en italiensk bas i händelse av krig med Frankrike (så att) ... inte en enda neger blir i stånd att fara över från Afrika till Frankrike via Medelhavet.

Förmodligen lugnade denna försäkran med hänsyn till ett europeiskt krig il Duce i fråga om hans otillfredsställande bundsförvant i Burgos. Det fanns faktiskt nu också en nationalistisk flottbas i Palma, under ledning av amiral Moreno, som sysslade med att hindra ryska fartyg från att nå Spanien. De tre nationalistiska kryssarna var baserade i Palma, liksom också fyra i Italien köpta jagare samt den gamla Velasco, tre kanonbåtar, två minsvepare, de båda från Italien köpta ubåtarna och de italienska ”legio-närubåtarna”. Den basen var under det kommande året i stånd att tillförsäkra general Franco en så gott som fullständig blockad av den republikanska kusten. Det fanns i Palma också omkring femtio flygplan: en eskader Heinkel från Condorlegionen, en italiensk grupp Savoia och Fiatjaktplan samt en spansk eskader.

Nationalisterna hade det också en smula besvärligt med sina tyska vänner. Det var inte personliga svårigheter, ty de senare höll sig för sig själva. Condorlegionen bodde till och med i ett specialtåg, som de flyttade från front till front för att undvika att behöva umgås med spanjorer. De kunde någon gång bege sig av till reserverade bord på restauranger, eller till speciella bordeller, men få av dem kunde tala spanska. Instruktörerna vid krigsskolorna blev mera bekanta med Spanien. Tyskland gav nu nationalisterna krediter på 10 miljoner mark i månaden, av vilka 4 miljoner gällde krigsmateriel, 5,5 miljoner annan export och 350 000 kontant. Det syntes inga tecken till att spanjorerna hade någon brådska med att betala de skulderna. Likaså började tyska finansmän bli oroliga för att England skulle köpa järn. Tjänstemännen i HISMA och ROWAK hade, under inflytande av Bernhardt, koncentrerat sin uppmärksamhet på Montanaprojektet, avsett att tillförsäkra Tyskland ständiga leveranser av spanska mineral. Projektet syftade till tysk kontroll av sjuttiotre spanska gruvor. Den nye tyske ambassadören, baron von Stohrer (som efterträdde den impopuläre Faupel), tillrådde att det tyska intresset i Spanien måste vara ”det djupgående engagemanget” i jordbruk och gruvdrift. Den förstnämnda frågan löste sig själv, eftersom Spanien, vad som än hände, måste finna en marknad. Gruvorna var svårare, å andra sidan. På dem måste all tysk diplomati, alla militära och kulturella bemödanden grunda sig. ”Lösningen”, tillade von Stohrer, ”skulle behöva framtvingas, om den inte kan nås med rimliga medel.” Den 9 oktober ogiltigförklarade emellertid ett av spanjorerna utfärdat påbud alla rättsanspråk på gruvor som förvärvats sedan inbördeskrigets början. Tyskarna frågade ängsligt vad meningen var härmed. Nicolás Franco (som då fortfarande innehade sin befattning) svarade att bara en fullt utvecklad spansk nationalistisk regering kunde slutföra en så viktig affär som Montanaprojektet. Nu gjordes ingenting. Göring och Bernhardt blev otåliga. Otåligheten förbyttes i misstankar när England,

medtävlaren i fred och den antagliga fienden i krig, utväxlade diplomatiska sändebud med Franco — av handelspolitiska skäl, ty sir Henry Chilton drog sig tillbaka och lät chargé d'affaires i Valencia, John Leche, utnämnas till minister hos republiken. Sir Robert Hodgson (vars kunskaper i spanska och erfarenhet som officiell representant i Ryssland år 1921 rekommenderade honom till den besvärliga posten) reste till Burgos den 16 november som sändebud. Den brittiska beskickningen var inte populär. ”Man utgick ifrån”, sade sir Robert Hodgson, ”att vi var emot rörelsen och *España, una, grande, libre*. Det bevisades av vårt envisa förnekande av krigförandes rättigheter och av den brittiska pressens fortsatta beskrivning av nationalisterna som upprorsmän.” Hodgson fick inte sammanträffa med Franco förrän den 1 februari 1938.

Den brittiska regeringen hoppades att Hodgsons beskickning, utöver att tillvarata handelsintressena, skulle införskaffa informationer om tyska och italienska militära experiment. Hertigen av Alba reste till London för att komplettera beskickningen där. Eden var inte hågad att ta emot Alba och gav med sig först när spanjorerna begärde att få höra hans skäl — vilka han inte uppgav. (Efter några månader blev Alba och hans stab till slut lagligen diplomater; i mars 1938 fritogs hertigen från lagens krav att ta körkort, efter hemställan från utrikesministeriet.) Vidare gjorde i november ett brittiskt örlogsfartyg, *Galatea*, en artighetsvisit hos Beigbeder, generalguvernören i Marocko, och den röd-gula flaggan hissades alltså ombord på ett brittiskt fartyg — något liknande hade hänt i Palma. Den 2 december klagade Stohrer inför Franco att England hade fått betydande koncessioner av Spanien och krävde en förklaring, ty Tyskland ville ha lejonparten av malmen i Bilbao och Asturien, liksom också obegränsat tillstånd att köpa skrot. I annat fall skulle man behöva ”ompröva sin inställning” till den spanska nationalistregeringen. Franco beskrev de tyska påståendena såsom ”uppdiktade” och sade att han var förvånad över hur liten uppmärksamhet England ägnade Spanien. Dröjsmålet i fråga om Montanaprojektet, sade Franco, berodde på hans brist på kopior av tidigare lagar, på arkiv och på utbildade tjänstemän. I vilket fall som helst, frågan om ett formellt kontrakt uppsköts till *mañana*.

Under nyårshelgen mottog Franco ett personligt budskap från Mussolini. Il Duce ville fortsätta att sända italienskt bistånd — men kunde det inte utnyttjas i enlighet med dess kvalitet, i drabbningar där avgörande resultat kunde väntas?

Baron von Stohrer meddelade under tiden Berlin att om Franco skulle vinna med militära metoder, då skulle Tyskland behöva sända inte bara mer krigsmateriel, utan många fler tekniker och officerare med generalstabsutbildning. Ciano var bekymrad. Han fruktade ”en republikansk offensiv för att driva tillbaka hela den nationalistiska fronten Vad skulle då ske med den italienska expeditionsstyrkan? ”Antingen slår vi till först”, ha inskrivit segrarna vid Málaga och Santander. I slutet av månaden hade Ciano gripits av ett slags vanvett — ivrigt upptagen som han var av Hitlers planer på Österrike och av sin egen herres mera avlägsna sådana på Albanien. ”Vi *måste*”, skrev han, ”få ett slut på det spanska äventyret.”

I Burgos resonerade de tyska diplomaterna om sina gruvor. Gómez Jordana sade den 25 januari till Stohrer att han måste hålla sig till gamla spanska lagar i denna fråga, därför att ”det spanska folkets mentalitet är sådan, att det har en benägenhet att ställa medlemmar av tidigare regeringar till räkenskap för deras handlingar ... Man vet aldrig vad som kan hända”, tillade han, med en gammal monarkists erfarenhet. Sangroniz — detta var före hans utnämning till ambassadör i Caracas — sade dagen därpå till ambassadören:

> Jag vill tala om för er att det inte var riktigt att ordna saken så som Tyskland önskade. Det var ett psykologiskt misstag att oroa och, i viss mån, mobilisera de intresserade parterna, och hela den spanska förvaltningen, genom inköp av talrika gruvdriftsrättigheter. Det väckte opposition, som icke skulle ha kommit till synes, om Tyskland blott hade köpt ett fåtal till en början.

Det var inte första gången den tyska nationen hade bringats ur fattningen av penningbegär.

Tyskarna och italienarna var inte de enda som kom till nationalisternas Spanien för att kämpa, på uppmaning av sina regeringar lika mycket som av egen fri vilja. Några frivilliga — det fanns förmodligen 1 000 sådana under vintern 1937-38 — kom från Portugal, och ur den otåliga högerns led i resten av Europa kom också andra, ivriga att kämpa mot kommunismen, eller för religionen, eller för monarkin, eller för den ”väldiga, välgörande revolution” som en av gestalterna i den franska fascisten Drieu la Rochelles roman *Gilles* ansåg Francos och hans anhängares sak vara. Bland dem fanns också franska *camelots du roi*, rojalister, som baron de la Guilloniére, som hade anslutit sig till karlisterna och som dog i Vizcaya, eller överste Bonneville de Marsagny, som med ett antal vitryssar tog värvning i främlingslegionen, salut en eller ett par engelsmän eller irländare, några kvar från O'Duffys otursförföljda blåskjortor, andra frivilliga på egen hand. Det kom också frivilliga från det spansktalande Amerika. Slutligen fanns det marockanerna, vilkas roll i den nationalistiska armén också i fortsättningen var betydande.

Det nationalistiska Spanien, självsäkert, hänsynslöst och fullt av förakt för fienden, trotsades emellertid av republiken under vintern 1937, på ett sätt ingen hade trott vara möjligt.

43. Republiken går en ny krigsvinter till mötes — Azaña, Prieto, Negrín — separatismen hamnar i skuggan — Prieto och kommunisterna — de väpnade styrkorna — Negrín och kommunisterna

Medan de nya politikerna bland nationalisterna drömde om en fascistisk förnyelse, inspirerad av det länge sedan förflutna, utväxlade republikens gamla statsmän dödsmärkta minnen. Var gick egentligen allt snett, skulle det ha varit annorlunda om Alcalá Zamora inte hade varit president, var det Lerroux' fel? Nationalisterna var optimistiska, i republiken var pessimismen vida spridd.

Azaña hade varit dyster alltsedan kriget bröt ut. Under hösten 1937 trodde han att ett nederlag var oundvikligt och hade till och med börjat diskutera, med gamla medarbetare som Martínez Barrio, vad som borde göras under sådana förhållanden. Mexico var eventuellt vänligt sinnat, men man kunde inte föreställa sig emigration dit av en miljon eller två miljoner republikaner eller socialister. Frankrike stängde kanske sin gräns. ”I avsaknad av en förutseende politik måste vi stanna här, utlämnade åt rebellernas fruktansvärda vedergällning?” Martínez Barrio trodde att nederlaget, om allt gick förlorat, för arbetarklassen skulle bli ett tillfälligt bakslag och att de människorna, på ett eller annat sätt, skulle fullfölja sina klassintressen: ”För republikanerna skulle det bli slutet på allt, eftersom man inte kan tänka sig att en liberal republik kommer att återuppstå i Spanien på tjugo eller ens trettio år, och vi får tacka Gud om vi kan hitta en vrå i världen där vi kan sluta våra liv.” Det var gott och väl att tala i Numantia-anda, men i sista stund skulle ”numantinerna” försvinna. (Numanda, den nuvarande byn Garray vid Duerofloden i Gamla Kastilien, gjorde motstånd mot romarna till år 133 f.Kr. I själva verket fanns det ingen möjlighet att undkomma, då Scipio Africanus d.y. hade låtit gräva sammanhängande förskansningar runt hela staden.)

Så sade Azaña till Giral. Alla dessa politiker fann att de hyste förakt för men var osäkra på hur de skulle behandla Negrins ”okuvliga optimism”, som Giral uttryckte det. Azaña, Martínez Barrio, Prieto, kanska alla ministrarna med undantag för Negrín och kommunisterna, trodde nu att republiken inte kunde vinna kriget militärt, men de insåg att de inte kunde överge de miljoner spanjorer som stödde republiken, lämna dem åt deras öde. Förföljelserna efter stridernas slut i norr, det var Azaña och Martínez Barrio överens om, gav en förhandsbild av vad som skulle ske i resten av Spanien, om republiken underlät att förhandla om fred. Många äldre republikaner var än dystrare: Nicolau d'Olwer, republikens förste finansminister år 1931, trodde nu att det som var bäst lämpat för Spanien var en regim sådan som Primo de Riveras. ”Vad skulle hända”, undrade Pi y Súñer, den katalanske rådsmedlemmen, nervöst, ”om nationalisterna skulle gå till en fruktansvärd offensiv med alla sina styrkor och marschera in i Katalonien? Har generalstaben föreställt sig det?” Martínez Barrio trodde att vädjanden om att kämpa ”till sista man och till sista peseta” hade allt mindre lockelse. Alla var trötta på kriget, tänkte Giral, en outtröttlig utrikesminister som skapade effektivitet i ett ministerium som Álvarez del Vayo hade lämnat i sådan oordning, att Giral till en början hade varit tvungen, sade han, att leta i tidningarna efter detaljer rörande den brittiska kontrollplanen. (Azaña tröstade honom med att sådant var ”tradition där i huset”.)

Också Prieto var utled på kriget, på socialismens politik, på sina nya fiender och sina gamla fiender i lika mån: ”Jag bryr mig inte om ifall de båda partierna går samman eller inte”, sade han en gång till Hernández och Uribe, ”för när kriget väl är över, hur det än slutar, har jag beslutat, om jag klarar mig, att jag skall avsluta mitt politiska liv en gång för alla. Jag skall ge mig av på resa med första bästa fartyg som är destinerat till det mest fjärran spansktalande landet.”

Negrín, med sin ”lugna oförvägenhet”, var den ende som hyste något hopp. Han trodde att till och med en kompromissfred kunde uppnås endast om det fanns en klart synlig möjlighet till seger. Den franska gränsen var nu öppen för vapenleveranser, något som Negrín inbillade sig bero på hans egen diplomati. Han var en utmärkt språkman och mycket berest, och han såg

republikens räddning i Genève, Paris eller London. Hans förbindelse med Azaña var komplicerad, men det konstitutionella sambandet var inte lätt. På hösten 1937 såg de ut att vara personliga vänner. De var ense om politiken beträffande Katalonien, och i fråga om CNT, men medan Negrín var den drivande kraften i krigsansträngningarna var Azaña endast en guldsmidd observatör, och hans roll inskränkte sig till att gräla med Negrín om utnämningar. Flera år tidigare, när Negrín hade ätit middag med Azaña och Araquistain, hade han sagt att Spanien ”krävde en diktatur under demokratisk styrelse, som skulle förbereda folket på framtiden”. Nu fick han sitt tillfälle att sätta den idén i verket. Han regerade med hjälp av dekret. Dekreten måste kontrasigneras av Azaña. Det garanterade inte att demokratin överlevde, för det fanns ingen möjlighet att trotsa regeringen, utom genom att utnyttja påtryckningsgrupper, eller med hotelser. Cortes' då och då förekommande möten var andefattiga. Pressen tycktes, med Azañas goda minne, vara skriven hel och hållen av samma hand, vanligen ”stridslysten och obildad”.

Det angelägnaste för Negrín var att göra slut på republikens geografiska söndring. I slutet av år 1937 hade mycket uträttats i det avseendet, men civilguvernören i Cuenca kunde alltjämt klaga över att hans provins liknade Rifbergen: ”Det finns inga vägar, inga telefoner. Jag får inte kontakt med mina pueblos. Provinsen genomströvas av irreguljära milisförband.” Två av denne guvernörs företrädare hade flytt från sina poster, i fruktan för sina liv. Ett antal anarkistförband levde gott på pueblos i trakten, bidrog inte på något sätt till krigföringen. Guvernören inledde sin ämbetstid med lägerliv i ett officiellt residens, varifrån alla möbler hade stulits. General Hernández Saravia stötte på om möjligt ännu större förvirring lite längre norrut, när han övertog befälet i Teruel med sin nya östarmé.

Den största utmaningen mot republikansk makt och myndighet var alltjämt den katalanerna erbjöd, fastän ”normaliseringen” av livet i Katalonien hade pågått hela året. Som rådsherre för inrikes angelägenheter i *la generalidad* hade Antonio Sbert sträckt sig mycket långt när det gällde att återinföra rimliga normer för den allmänna ordningen, medan Pi y Súñer (utbildningsråd) och Bosch Gimpera (justitieminister och ansvarig för den högre utbildningen) pånyttfödde förnuftets herravälde på sina respektive områden, trots en del nappatag med centralregeringen. Alla domstolars dödsdomar granskades nu av regeringen. Domstolarna, hovrätterna, advokatsamfundet, notarius publicusinstitutionen, folkbokföringen — allt fungerade. En återgång till borgerliga normer, sådana som hade drivit socialister och anarkister till att göra revolution? Utan tvivel, men nu insåg allt fler människor, för sent, att den gamla föraktade borgerliga republiken var den bästa vän de någonsin skulle få. Domar som avkunnats år 1936 togs under omprövning, medan de brott som begåtts i början av kriget också började granskas, till CNT:s stora vrede, som fann så framstående anarkister från den revolutionära sommaren som Barriobero, Aurelio Fernández och till och med Sánchez Roca, García Olivers statssekreterare när han hade varit justitieminister, i förhör och faktiskt också i fängelse. García Oliver begärde hos riksåklagaren, Eduardo Ortega y Gasset, att Fernández skulle friges, och han tillade att ”vi framställer inte sådana krav två gånger”. Ortega flydde ur landet. Kommunisterna klagade också när den katalanska polisen förhörde medlemmar av PSUC. Vidiella, den kommunistiske rådsmedlemmen som svarade för arbetsministeriet, protesterade och hävdade att polisen inte kunde göra undersökningar av sådana ”revolutionära handlingar”. Det hindrade inte att de fortsatte med det, fastän kommunisterna fann det lättare att undgå vedergällning än anarkisterna.

Ändå förblev Katalonien en stat i staten. Azaña kunde inte förlåta att Katalonien, när den republikanska regeringen hade varit så svag, hade lagt sig till med så många företag som tillhörde spanska staten, och Negrín trodde att inskridandet, inte bara av staten, utan av den spanska staten, var av största vikt, om den katalanska industrin skulle bidra maximalt till krigsansträngningarna. Som det nu var stod den katalanska industrin, trots Companys' senare följande försäkringar i ett långt brev av den 13 december, på en nivå långt under den man

hade nått före år 1936. Också industrins metallurgiska sektor, som hade uppvisat ett stort uppsving under vintern 1936-37, hade 1937-38 sjunkit ner till en nivå som inte bara var lägre än den varit 1936, utan också under den nivå den hade nått under depressionens värsta år. Industrins allmänna produktionsindex var i november 1937 knappast hälften av det i juni 1936. Siffrorna i krigsindustrin kunde naturligtvis inte jämföras med förkrigsindex, men inom så gott som varje bransch var produktionen mindre än den kunde ha varit, i de flesta fall betydligt mindre. Bristen på råvaror och de oregelbundna leveranserna, liksom också en marknad som krympte för varje rebellseger, bar ansvaret härför, trots att Comorera, den kommunistiske rådsherren för industrin, hade sett till att den katalanske styrelserepresentanten spelade en allt större roll i alla fabrikskommittéer. Negrín var emellertid fast besluten att avgöra auktoritetsproblemet en gång för alla, och med stöd av Azaña — men mot kommunisternas argument — beslöt han att flytta regeringens uppehållsort från Valencia till Barcelona.

Det skedde under hösten 1937, och medvetet tog man ingen hänsyn till katalanska ömtåliga känslor. Negrín beslagtog efter eget val byggnader som ministerier, brydde sig inte om Companys' erbjudanden att skaffa lokaler och undvek all kontakt, skriftlig eller personlig, med honom. Han till och med hindrade Companys från att gå på operan, genom att vägra honom en plats i presidentlogen i Liceo. Negrín slog sig själv ner i Pedralbespalatset, medan Azaña följde honom tillbaka till den katalanska huvudstaden.

Dessa handlingar gjorde *la generalidad* rasande. De utgjorde för dem höjdpunkten i ”en fortgående och systematisk kampanj för att minska den katalanska regeringens auktoritet”. De ansåg att regeringen i alla andra frågor var vacklande och desorganiserad. Den verkade beslutsam endast när det gällde Katalonien. Unga katalaner vid fronten visste inte för vem de kämpade. Detta var de synpunkter Carlos Pi y Súñer framförde till Azaña i ett formellt klagomål i september. Staten var skyldig Katalonien 70 miljoner pesetas för insatser under kriget, fortsatte Pi. Katalonien betalade för Aragonienarmén men erhöll ingen gottgörelse, katalansk polis hade avskedats, medan en speciell underrättelsetjänst hade införts, som ogynnsamt påverkade Katalonien. Katalanerna betraktade östarmén som en ockupationsstyrka och fruktade att kommunisterna planerade en militärdiktatur. Hjältemyten om Madrids motstånd, klagade de, utnyttjades helt enkelt till att rättfärdiga centralismen. Statens organ för upprätthållande av ordningen var inte samordnade med den katalanska regeringens åtgärder. Samtidigt understöddes kommunisterna i Katalonien av centralregeringen och försökte lägga under sig allt. Katalanerna önskade få försäkringar om att de, när freden väl hade återställts, kunde återfå sin egen regim. Azaña försäkrade sin besökare att ingen hade en tanke på att undertrycka *la generalidad*. Den en gång så snabbe och kvicktänkte Companys tycktes dock nu nästan ha uttömt sina möjligheter: för de flesta människor framstod han som sjuk, för Prieto som galen, för Negrín som undermålig. Han bedyrade att han ville avgå, men hans vänner försäkrade honom att det inte fanns någon som kunde ersätta honom. Och Tarradellas och Comorera, hans närmaste medarbetare, tycktes faktiskt för Prieto vara ”eländigt slödder, ur stånd till ädelt handlande”, trots att de var dugliga män.

Baskerna kunde, efter sitt nederlag, inte ge upphov till liknande svårigheter. Deras ledare hade visserligen flyttat till Barcelona och hade bildat en ”emigrantregering”. Azaña skrattade hånfullt åt Aguirres fasoner, särskilt när han talade om en ”Barcelona—Bilbao-axel”, för att samordna separatisternas mål. Men en följd av förflyttningen var att de katolska gudstjänsterna på nytt hölls i den katalanska huvudstaden, i det baskiska högkvarteret. I juli föreslog Irujo, justitieministern, att kyrkorna åter skulle öppnas. Ministerrådet gav tillstånd till att gudstjänster hölls i privata hem. I oktober undantog finansministeriet kyrksilver och kyrkan tillhöriga juveler från den lag som stadgade inlämnande av alla andra ädla stenar och dyrbara metaller till staten såsom bidrag till finansieringen av kriget — fastän mycket av detta obestridligen redan hade försvunnit. När vintern kom hade 2 000 präster återvänt ur landsflykt, till Barcelona. De gick klädda i civil dräkt, fastän de inte (från mars 1938) som

dessförinnan inkallades till militärtjänst utan kommenderades till sjukvårdstjänst. Vatikanen önskade inte, bör det tilläggas, att det kyrkliga livet formellt återupprättades i republiken. Det kunde ha försvagat Francos saks katolska renhet. Kardinal Vidal i Barraquer var uppenbarligen villig att komma tillbaka till sin katedral i Tarragona, men påven vägrade honom tillåtelse att göra det.

Negrín och centralregeringens triumf över katalanerna efterlämnade besvikelse. Prieto hade bekymmer med ett liknande auktoritetsproblem. Man bör komma ihåg att Prieto, i sin fasta föresats att driva bort Largo Caballero, hade varit villig att utnyttja kommunistpartiet för det syftet. Han hade till och med en tid rekommenderat en sammanslagning av kommunist- och socialistpartierna. Kommunistpartiets mod, realistiska inställning och pålitlighet under kriget, vintern 1936-37, hade också lett honom till en tolerant hållning gentemot kommunisterna, när han väl förstod att de uppfattade Largo på alldeles samma sätt, och faktiskt också anarkisterna. Inte desto mindre hade affären med Nin och POUM skingrat det förtroendet. Flera händelser under hans första månad i de förenade försvarsministerierna hade kommit honom att dra den slutsatsen, redan i slutet av juni, att den kommunistiska politiken gick ut på att ta hand om ”alla den spanska statens resurser”.

Prieto drabbade samman med de ryska rådgivarna om förfogandet över en Messerschmitt 109, som så gott som oskadad hade fallit i republikanernas händer. Kommunisterna ville ge ryssarna det planet, medan Prieto yrkade på att först visa det för fransmännen. Under Aragonienoffensiven i augusti klagade Prieto över de ryska rådgivarnas uppträdande, liksom över deras kompetens, och fann sig motverkad av ryssarnas beteende i fråga om jagaren *Ciscar* i Gijón. Under hösten inledde Prieto en genomtänkt manöver för att begränsa kommunisternas inflytande, också inom armén: sålunda förbjöds officerare att ägna sig åt politisk proselytvärvning, eller att närvara vid partimöten. I november ersattes Álvarez del Vayo som högste politiske kommissarie av en god vän till Prieto, Crescenciano Bilbao. Álvarez del Vayo hade av krigskommissariatet gjort en ”så gott som helt kommunistisk” organisation. Många av kommissariaten vid fronterna avskaffades, trots protester från kommunisterna. Det betydde att Antón, generalkommissarie i centrumarmén, förflyttades till en reguljär bataljon. Denne unge man, som före inbördeskriget hade arbetat som järnvägstjänsteman, var sekreterare i partiavdelningen i Madrid. Han påstods vara La Pasionarias älskare, trots att hon var tjugo år äldre än han, och han bodde förvisso i ett hus tillsammans med henne och Togliatti, i Madrid. Antón var en spansk arbetarledare av den nya byråkratiska generationen. Hur olik var han inte Julián Ruiz, gruvarbetaren från Asturien som La Pasionaria hade gift sig med när hon var ung, och med vilken hon hade två vuxna söner! (Julián Ruiz avled i augusti 1977.) Prietos order skapade ont blod mellan honom och La Pasionaria, med resultat att Antón lämnade sin post som kommissarie men aldrig drog ut till fronten. Kommunistpartiet behärskade också de olika republikanska polisstyrkorna och hade fängelserna fyllda med sina egna speciella fiender, jämte mera sanna fiender till republiken. George Orwell beräknade i februari 1938, när han återvände från Spanien, att det fanns 3 000 politiska fångar i deras fängelser, och förmodligen är det en rimlig uppskattning, om man dock tar hänsyn till de anarkister och andra som arresterades — vilket nämnts ovan — för revolutionära brott i krigets början. De POUM-ledare som, i motsats till Nin, alltjämt var i livet, hade ännu inte ställts inför rätta. Orlovs män var fortfarande fullt verksamma, medan — och det var viktigare — det fanns ett nytt organ för kontraspionage, SIM (*Servicio de Investigación Milit*ar). Syftet med denna organisation, som hade ett välförtjänt dåligt rykte, var att begränsa de ”okontrollerbaras” verksamhet, anarkister eller andra. Det var av det skälet som Prieto, ansatt av ryska ”tekniker”, gick med på att över huvud taget inrätta SIM. Han hoppades därigenom kunna samordna all ”underrättelsetjänst” som arbetade i republiken — några sådana organisationer var ledda av armén, andra av inrikesministeriet, en av baskerna, en av katalanerna — sammanlagt var de minst nio. Han utnämnde en socialistisk vän, Angel Díaz Baza, till den förste chefen för SIM. Denne sympatiske man var emellertid inte den rätte att stå i spetsen för ett hemligt underrättelseväsen under

ett inbördeskrig. Prudencio Sayagües, en gång i tiden ledare för den republikanska ungdomen, tidigare näst högste man, övertog provisoriskt ledningen — han hade i början av kriget lett en skoningslös kontraspionageverksamhet i krigsministeriet. Men problemen höll i sig. Prieto beordrade arrestering av en kommunistisk milismajor, ”El Negus”, som hade rest runt i Katalonien och sökt stöd för en rörelse med syfte att avlägsna Prieto från försvarsministeriet. Men det visade sig till slut att det inte var SIM som genomförde arresteringen, utan kommunisterna, i vilkas fängelsehålor majoren hamnade — och faktiskt aldrig mera hördes av. Prieto var ursinnig. Så kom problemen med SIM:s lokala chefer. En av de militärt framgångsrika, en socialistisk intellektuell milisofficer, en gång ”Klébers” stabschef och divisionsbefälhavare i Brunete, utnämndes till att leda SIM i Madrid. Prieto fick veta att han hade kallat huvudsakligen kommunister till sin stab och överförde honom därför på nytt till aktiv tjänst. En rysk ”tekniker” klagade inför Prieto. Denne vägrade att återinsätta vederbörande i hans befattning, och hans förhållande till ryssarna försämrades. Officeren efterträddes i Madrid av Angel Pedrero García, som hade deltagit tillsammans med García Atadell i den förhatliga ”gryningspatrullen” och som, på senare tid, varit ledare för en av de små kontraspionagegrupper, som SIM i själva verket hade bildat för att göra sig kvitt.

Högste chef för SIM efter Sayagües blev överste Uribarri, en socialistisk officer som hade fört befäl över ett gerillaförband i Sierra de Gredos i oktober 1936 och som hade börjat kriget som lojal kapten i civilgardet i Valencia. Han hade också varit befälhavare på Toledofronten, där han, enligt Lister, levde som en feodalherre, ”med sitt högkvarter som ett spionnäste” och med döttrarna till ortens godsägare som sin stabs älskarinnor. Till en början tjänade han Prieto lojalt i SIM, beskrev för sin chef hur ännu en ryss hade försökt få honom att rådgöra direkt med honom. Efteråt tycks kommunisterna ha påverkat Uribarris personlighet. Han var utmattad av allt arbete och lät SIM bli exakt det som Prieto hade sökt undvika — en kommunistisk politisk polisstyrka. Här, som på så många andra områden i inbördeskriget, spelade händelseutvecklingen kommunisterna i händerna. Bara de var ståndaktiga nog att organisera en effektiv hemlig polis. I alla händelser började SIM snart tillgripa alla NKVD:s avskyvärda tortyrmetoder: cellerna gjordes så små, att fångarna knappt kunde stå upprätta, och golven lades med tegel på högkant. Det fanns kraftiga elektriska strålkastare för att blända, buller för att göra fångar döva, bad för att kyla ner dem, brännjärn, klubbor att slå dem med. SIM bar ansvaret för mord på åtskilliga till den republikanska armén inkallade, inte enbart de fega och ineffektiva, utan också de som var ovilliga att lyda kommunistiska befälhavares order. Lokala SIM-chefer, som Appellániz i Valencia eller Francés i Andalusien, visade sig vara brutala, antingen de formellt var kommunister eller inte (Appelániz var en förutvarande posttjänsteman som blivit polis). Många av SIM-ledarna var medlemmar av den socialistisk—kommunistiska ungdomsrörelsen, exempelvis Santiago Garcés, som slutligen blev rörelsens riksledare; en av de många vars tvivelaktigt lagliga verksamhet före kriget hade bidragit till att låta konflikten uppstå och som ansvaret och makten inte bibringade vare sig klokhet eller humanitet.

Det var dock tydligen inte SIM, utan en avdelning av den republikanska armén som bar ansvaret för en motbjudande plan i Madrid. En tunnel hade grävts från ett hus i förstaden Usera i riktning mot nationalisternas linjer. Ett antal nationalistsympatisörer, bland dem flera som sökt skydd på ambassaderna, betalade för att få använda denna flyktmöjlighet. När de anlände till tunneln, med några värdeföremål och minnessaker i händerna, sköts de ner. Sextiosju personer lurades av denna dödstunnel. Det arméförband som gjorde sig skyldigt till detta var den 36:te blandade brigaden, under befäl av Justo López de la Fuente. När han på 1960-talet återvände till Spanien sattes han i fängelse för detta och dog där.

SIM:s juridiska motsvarighet var militärdomstolarna, som bildats för summariska rättegångar i fråga om spioneri och andra brott. Inrättandet av de organen ledde i januari 1938 till att den i Baskien födde justitieministern, Irujo, avgick. Han förblev minister utan portfölj och efter-

träddes som justitieminister av ordföranden i UGT:s exekutiv, Ramón González Peña, hjälten i Asturien år 1934 och i början av 1936 en ivrig *prietista*. Därefter arbetade domstolarna som ståndsrätter, utan normala garantier för de anklagades försvar. Vittnesmålen utgjordes av rapporter upprättade av den speciella polisen, eller av SIM.

Det är rimligt att fördöma dessa domstolars orättvisa och olaglighet, men planen gick ut på att inga dödsdomar skulle verkställas utom efter godkännande av regeringen, och i stort sett höll man sig till detta, med undantag för dem som sköts vid fronterna för desertering eller feghet. Under år 1938 skulle omkring 240 dödsdomar avkunnas, och säkerhetsdomstolarna avkunnade ytterligare 725. Men många av dessa gick aldrig i verkställighet. Förmodligen sköts färre än 1 000 personer bakom de republikanska linjerna under loppet av år 1938.

Den republikanska armén räknade nu i teorin närmare 750 000 man. Det fanns 1 500 artilleripjäser, bland dem luftvärnskanoner. Denna väldiga organisation kostade 400 miljoner pesetas i månaden, mera än hela riksbudgeten före kriget. Den icke-politiske eller politiskt tvivelaktige Vicente Rojo, befordrad till general i november 1937, var fortfarande den effektive, om än pessimistiske stabschefen. Centrumarmén stod alltjämt under befäl av Miaja, sydarmén av Hernández Saravia och östarmén av Pozas. Två inaktiva arméer, i Andalusien och Estremadura, leddes av överstarna Prada och Burillo. Den förre var den siste befälhavaren i norr, den senare kravallpolisens aristokratiske tidigare chef. Hidalgo de Cisneros, chef för det republikanska flygvapnet, hade nu cirka 200 jaktplan, 100 bombplan och ytterligare 100 plan för spaning eller andra uppgifter. Detta gjorde republiken överlägsen i fråga om antalet jaktplan, men inte när det gällde bombplan. De flesta flögs nu av spanska, inte av ryska piloter, men Ryssland hade fortfarande en flygorganisation, och i ledningen för den hade ”Montenegro” efterträtts av en likaledes oidentifierad överste ”José”. Flottan förblev overksam. Sedan Buiza hade förlorat en konvoj från Ryssland den 7 september, beroende på motståndet från kaptenen på den nationalistiska kryssaren *Baleares*, miste han sin befattning som tillförordnad amiral och efterträddes av kapten González de Ubieta. Men läget till sjöss förvärrades ytterligare. Stridsmoralen förblev dålig, det togs sällan några initiativ, och den republikanska flottan var, i motsats till den nationalistiska, något som under hela kriget kostade mer än det smakade.

De internationella brigaderna var formellt införlivade med den republikanska armén. Officiellt intog brigaderna främlingslegionens plats i den gamla spanska armén. Det fästes nu stort avseende vid disciplin och klädsel. Ett rättfärdigande i fem punkter av den militära hälsningen, honnören, publicerades i *Our Fight* (Vår kamp), en veckotidning på engelska som gavs ut av den 15:e internationella brigaden:

1. En honnör är det militära sättet att säga god dag.
2. En honnör är det snabbaste sättet för en soldat att till en officer säga: ”Vad befaller ni?”
3. En honnör är inte odemokratisk: två officerare med samma rang gör honnör för varandra när de träffas i militära tjänsteärenden.
4. En honnör är ett tecken på att en kamrat som i privatlivet har varit en egocentrisk individualist har anpassat sig till det kollektiva sättet att få saker och ting uträttade.
5. En honnör är ett bevis för att vår brigad är på väg att från att ha varit en samling välmenande amatörer bli ett härdat precisionsinstrument för bortdrivandet av fascister.

I början av år 1938 följdes dessa maningar av en vädjan till alla att lära sig spanska. *Frivillig för friheten* beskrev det såsom ”vår antifascistiska plikt”.

Brigaderna började finna det svårare att värva nya rekryter utomlands. Så till exempel hade partiet i Italien börjat rekrytera först 400 i månaden, sedan mo eller 150. Under vintern 1937-38 minskade antalet till 68, 77 och 34 i respektive december, januari och februari. Frivilliga

återvände hem missnöjda. Avvecklingen av POUM gjorde ett med rätta dåligt intryck. Brigaderna fylldes i allt större utsträckning med spanska frivilliga. En kris var också på väg inom brigadorganisationen. Vital Gaymann, den franske chefen för basen i Albacete, hade anklagats för förskingring. Han gav sig i väg till Paris. Han och hans hejdukar hade tydligen lagt sig till med en hel del av de frivilligas personliga ägodelar. Hans efterträdare blev ”Gómez” (Zaisser), som tidigare hade varit 13:e internationella brigadens befälhavare. Den utnämningen intensifierade grälet mellan tyska och franska kommunister i Albacete. Karpov, den bulgariske generalkvartermästaren (efterträdare till Lous Fischer), och en fransk kommunist, Grillet, jämte dennes hustru, anklagades också för försnillning. Paret Grillet var förtrogna vänner till Pauline Marty. Till slut upphävdes ropet att Marty själv hade *volé les soldats de la Liberté*, bestulit soldaterna på friheten. Skandalen blev så stor, att den store mannen måste resa till Moskva för att rättfärdiga sig. Han återvände inte till Spanien på någon tid.

En annan skandal påverkade de generaler som haft samröre med Largo Caballero: Asensio, Martínez Cabrera och Martínez Monje. Efter Gijóns fall arresterades de, jämte överste Villalba från Málaga, innan de anklagades för förräderi. De var emellertid samtliga oskyldiga, och de frigavs. (Asensio blev militärattaché i USA, Martínez Cabrera militärguvernör i Madrid.)

Det skulle ha varit militärt klokare, om republiken hade bekymrat sig mindre om eventuella spioner än om sådana saker som bristen på lastbilar i dess reserv. Bristen orsakades lika mycket av vanvård som av ödeläggelse i strid. Under tiden greps hela armén, inte bara de internationella brigaderna, av desillusion. Under denna andra krigsvinter gjorde sig utmattning, chock och demoralisering ofta gällande, vilket man kan se av antalet rättegångar som inleddes mot dem som drog sig ur striden utan tillstånd, eller som var tilltänkta desertörer. En hel mängd deserterade inte desto mindre. Medan republiken hade organiserat en modern armé snarast snabbare än dess motståndare hade gjort, hade den också förnyat den byråkrati och den misstänksamhet som präglade den gamla armén. Miaja, till exempel, var stark nog att kunna hävda, att hans reserver inte skulle tas ifrån honom för att kämpa utanför den centrala zonen.

Vad vapen beträffar förvärvade man nu det som verkligen behövdes, tack vare Ryssland, fastän Stalin, som Prieto sade till den amerikanske chargé d'affaires, fruktade det som hela världen redan visste snart skulle upptäckas — nämligen att han sålde vapen till republiken. Men republiken måste, som Prieto påpekade, betala fulla marknadspriset för varorna. Förutom av Ryssland köpte republiken av mellanhänder och äventyrare. Alla krävde de enorma vinster, klagade Prieto. Mitt ibland dessa vapensmugglare och idealister, Kominternagenter och gangsters, fortsatte den amerikanske journalisten Louis Fischer att leda raden av vapenköpande organ från hotell Lutetia i Paris, i samverkan med överste Pastor. De skickade omkring tvåhundra materielsändningar till Spanien från Frankrike under de nio månaderna mellan den 1 juli 1937 och den 1 april 1938. Vapenprofitörerna på republikens bekostnad kom ur alla samhällsklasser. Vem hade vid denna tid inte hört talas om den engelske medlem av högadeln som, när han mottagit betalning av republiken för en last ammunition, sålde den på nytt till nationalisterna?

Negríns svårigheter fortsatte med såväl *caballerista*-socialisterna som med anarkisterna. Largo hade förolämpat sina efterträdare genom tal i Paris och i Spanien. Hans anhängare hade dock trängts ut från *Claridad*, socialisttidningen i Madrid som hade gjort så mycket för att försvara hans sak i början av år 1936. Den i oktober utestängde UGT, efter ett ovärdigt gräl, Largo Caballero och hans vänner från sin exekutivkommitté av det formella, om än ovärdiga skälet att de avdelningar som stödde honom icke hade betalat sina medlemsbidrag. Den händelsen var ännu ett bevis för att krig gör människor mera småsinta, lika ofta som det förädlar dem. Den 19 oktober höll den förutvarande premiärministern ett tal i Madrid, där han kritiserade Negríns sätt att föra kriget. Regeringen hade tillåtit det talet, under antagande av

att Largo Caballero skulle verka dum. Talet var emellertid ett värdigt självförsvar, utan bitterhet. Hans fortsatta verksamhet förbjöds. Säkerhetschefen, Carlos de Juan, ringde själv till Largo Caballero för att hindra honom från att resa till Alicante och hålla ytterligare ett tal, av den orsaken att alla stora möten nu skulle förbjudas. Largo klagade, till ingen nytta. UGT:s nya exekutiv omfattade Ramón González Peña, ordförande, Edmundo Domínguez, vice ordförande, Rodríguez Vega, generalsekreterare, Amaro del Rosal Díaz, biträdande sekreterare och Felipe Pretel, skattmästare. Både Domínguez och Pretel hade en gång varit Largos anhängare, men de höll sig nu till Negrín. Sådana är maktens följder. Den gamla caballerista-exekutiven fortsatte att existera och bestred den nyas giltighet. Efter några månader inleddes förhandlingar mellan dem, varvid man utnyttjade den franske fackföreningsledaren Léon Jouhaux' diplomatiska talanger för att påbörja diskussionerna. Till slut nåddes en kompromiss, och fyra man från Caballeroflygeln (Zabalza, Díaz Alor, Belarmino Tomás och Hernández Zacajo) kom med i exekutiven. Men de gjorde det inte som funktionärer, och Largo Caballero själv förblev utanförstående.

Kommunistpartiet hade under sommaren 1937 fortsatt att trycka på för ett samgående mellan socialisterna och dem, och ett arbetsavtal mellan de båda partierna offentliggjordes den 17 augusti. Det upprepade Negrínregeringens krigsmål, med tillägg av den ödesdigra kommentaren att den extrema revolutionära vänstern skulle rensas ut. Men den och en annan, senare, förklaring av alla fem folkfrontspartierna, den 10 oktober, gjorde ingen annan eftergift åt kommunisterna. I slutet av oktober avslutade Negrín diskussionerna om ett framtida samgående, då han sade att en så stel ram bättre passade det nationalistiska än det republikanska Spanien. Det bakslaget kompenserades inte av att kommunisterna i november lyckades åstadkomma, med hjälp av ett måttfullt program, en allians av samtliga ungdomsrörelser, också anarkisterna (*Alianza Juvenil Anti-Fascista* — AJA). Socialisterna kunde inte motsätta sig det, eftersom deras ungdomsförbund för länge sedan hade uppslukats. Fastän det nya förbundet inte hade något program, var själva bildandet av det ett tecken på att den anarkistiska ungdomen hade lärt sig något under majuppploppen. De var inte längre en inofficiell oppositions spjutspets. (Sammanbrottet i Asturien hade också förintat den splittrade avdelningen av den enade ungdomsrörelsen där.)

Den 1 oktober samlades cortes till ett av sina möten, som hölls var sjätte månad för att bevara skenet av demokrati. Det var spöken som dominerade: tjugoåtta medlemmar hade mördats under krigets tidiga skede i den republikanska zonen, åtminstone dubbla det antalet hade skjutits av rebellerna och förmodligen etthundra av de medlemmar som valts år 1936 sysslade blott alltför framgångsrikt med revolt mot republiken. Många republikanska cortesmedlemmar befann sig utomlands, som Marcelino Domingo eller Albornoz, andra som ambassadörer eller i landsflykt. Bland de omkring tvåhundra närvarande fanns flera radikaler och en medlem av CEDA. Portela Valladares, den svage premiärministern under valen år 1936, deltog. Han hade först anslutit sig till Franco och undgått att dödas av anarkisterna. Nu beskrev han hur Franco hade försökt övertala honom till att förklara landet i krigstillstånd efter valen. Han var en tvivelaktig figur, och hans tal vid detta tillfälle hjälpte inte upp hans anseende. Kommunisterna, som påstod sig ha 300 000 medlemmar, bortsett från PSUC (cirka 64 000) och den förenade socialistisk—kommunistiska ungdomsrörelsen, föreslog nyval, dock utan större entusiasm. Deras representation i parlamentet avspeglade förvisso inte deras styrka.

Den allvarligaste kritiken av regeringen kom från de medlemmar av CNT som alltjämt hoppades att av inbördeskriget kunna hopsmida en syndikalistisk stat. De inriktade sig emellertid under hösten och vintern 1937-38 på att bevara det oberoende de ägde, snarare än att utvidga det — framför allt på att vidmakthålla sitt minskade antal jordbrukskollektiv. CNT-kongresser diskuterade vad som skulle göras, både i september 1937 och i januari 1938. Trots att det dryftades reformförslag som täckte den republikanska ekonomins alla områden, syftade de flesta idéer som lades fram till förbättring av det rådande tillståndet; anarkismens

kiliastiska synpunkter hade så gott som helt försvunnit. Det som återstod verkade inte att vara annat än en federalistisk rörelse, utan effektiv organisation på riksplanet, som gav regeringen sitt allmänna, om än motvilliga stöd. Under påverkan av den realistiske förutvarande generalsekreteraren i CNT, Horacio Prieto, övertalades anarkisterna att acceptera tanken på förstatligande av stora industrier och banker i utbyte mot kollektivisering av de små, och de på landsbygden, liksom också ”kommunaliseringen” av lokala förvaltningsorgan. Men de gick inte så långt som Horacio Prieto önskade, till att bilda ett politiskt parti som utgick från CNT, så som det socialistiska partiet emanerade från UGT. Ockupationen av Aragonien av Listers trupper hade följts av liknande, men mindre framgångsrika försök att förinta kollektiven i La Mancha och i Kastilien, vanligen företagna av El Campesinos kommunistiska trupper. Det skedde också något obehagligt i Barcelona, i september 1937, när nya strider partierna emellan nätt och jämnt undveks då de väpnade styrkorna sökte inta det ransonutdelande syndikatets högkvarter: 8 000 bomber, hundratals gevär, kulsprutor, miljoner patroner som alltjämt var gömda upptäcktes då.

Under vintern 1937-38 fortlevde många kollektiv, också i Aragonien, i det republikanska Spanien, fastän det ständigt gick rykten om att de alla snart skulle avskaffas. Men deras tillit var borta. Anarkistiska tidningar kritiserade fortfarande regeringen och kommunisterna, och de gjorde det i så gott som varje fråga. ”I dag, mer än under diktaturens dagar”, (det var Primo de Rivera som åsyftades) — så skrev någon som undertecknade sig ”En ateist” i *Campo Libre* — ”förkunnar medelmåttiga, berusade och arroganta män att de är de absoluta härskarna i Spanien.” Ett annat nummer av samma tidning placerade kommunisterna på samma nivå som Machiavelli och Ignatius Loyola. ”Från Kristus till Durruti”, så heter det i en annan artikel, ”har den politiska makten, sak samma vilket namn den bär, dokumenterat sig genom att mörda dem som predikat doktriner.” Under vintern blev censuren allt strängare; *Solidaridad Obrera* indrogs flera dagar, helt enkelt för att den lämnat tomma rutor i stället för en censurerad artikel; ingen tidning förutsattes antyda, med ord eller uteslutningar, censorns verksamhet. För de flesta anarkisterna verkade det socialistiska partiets ledning att vara identisk med de ”andra marxisterna”, kommunisterna. Det gamla UGT, å andra sidan, var annorlunda, och samarbetet mellan det och CNT var gott på lokal nivå. Skomakarnas kollektiv i Lérida, Torrentes chokladkooperativ i Valencia, kvarnarna i själva Valencia, de allmänna kollektiven i Jativa eller Mas de las Matas fortsatte att vara verksamma, och om det inte förelåg något trängande statligt intresse gjorde de det lika självständigt som i början av kriget.

Institutet för jordreformer rapporterade i slutet av år 1937 att 2 350 000 hektar jord hade exproprierats av politiska skäl; i 944 000 hektar exproprierades på grund av ”samhällsnytta”, varvid 1935 års lag, ironiskt nog, hade tillämpats av republiken, och 1 315 000 hektar hade tillfälligt omhändertagits. Detta var sammanlagt omkring fem och en halv miljon hektar, eller i det närmaste en fjärdedel av den odlingsbara arealen i den republikanska zonen. Enligt en rapport såddes över 40 000 hektar mer brödsäd 1937-38 än 1936-37, men det saknades folk att bärga den. Samma rapport meddelade att traktorerna inte sköttes på rätt sätt; regeringens möjligheter att hjälpa begränsades av böndernas underlåtenhet att ange antalet maskiner de ägde, av fruktan att få dem konfiskerade. (Samma rapport uppger att Institutet för jordreformer gav ut 200 miljoner pesetas i form av krediter och bistånd till jordbrukarna mellan juli 1936 och den 31 december 1937.) Men regeringen fann aldrig någon utväg att övertala eller tvinga kollektiven eller bönderna att inleverera, snarare än konsumera, resultatet av det som understundom tycks ha varit en ökad produktion.

När år 1937 närmade sig sitt slut gick det otaliga rykten om försök att åstadkomma en kompromissfred. Angel Ossorio y Gallardo, republikansk ambassadör i Paris, påstods ha kontakter med vissa monarkister i den staden. Angel Díaz Baza, Prietos vän, upprätthöll förbindelser i Hendaye med Troncoso, den nationalistiske militärguvernören i Irún. (Detta var en olämplig kontakt: Troncoso, en betydande länk i det nationalistiska underrättelseväsendet,

arresterades i Bayonne för att han organiserat en grupp, däribland en italiensk fascist, markisen di Maraviglio, redaktör för Rom-tidningen *La Tribuna*, vars mål var att kapa den republikanska ubåten *C-2* när den dockade i Brest.) Men i själva verket hade Franco aldrig för avsikt att göra några eftergifter. En annan kontakt togs via Röda korset. Dr Junod lyckades, med hjälp av den brittiska ambassaden i Hendaye, arrangera utväxling av små grupper av fångar. Men det märktes knappast bland de tusentals som nu fanns i Spanien. Också de flesta av dem som vid krigets början hade tagit sin tillflykt till de utländska ambassaderna i Madrid hölls fortfarande kvar där. I januari 1938 överfördes de flesta till Valencia tillsammans med vederbörande ambassader, och något senare skickades 500 personer bort som hade flytt till den franska ambassaden. Det fanns dock över 2 000 flyktingar kvar i ambassaderna i Valencia.

De flesta anarkisterna betraktade Negrín som motrevolutionens levande symbol. Trots kvardröjande oroligheter och oro inom Negríns regering hade den ändå uppnått ett visst mått av enighet, som i sig innebar en revolution i spansk historia. Negríns mål var att skapa en stark stat, i stånd att hålla ut, om än inte att vinna kriget, mot en annan av samma styrka. Han sökte också begränsa jordbrukskollektiven, minska arbetarnas inflytande och ersätta det med förstatligande eller statlig skötsel, uppmuntra kapitalägare och småborgare samt slutligen, kompensera dem, vilkas kapital tidigare hade konfiskerats. Jordreformen fortsattes, men jordbruksministeriet gav inga krediter eller någon teknisk hjälp till jordbrukskollektiv, om de icke hade erkänts av staten. Detta var en rimlig socialdemokratisk lösning på Spaniens problem i krig. Negrín kämpade för demokrati och frihet, även om han kom att förlita sig på kommunisternas stöd (dock var många av dem endast salongskommunister). De som kämpade för revolutionen, av vilken typ som helst, förlät honom aldrig. Det gjorde inte heller de som kämpade för katalansk eller baskisk separatism. Han hade följaktligen många fiender — inte minst de som av överste Prada, den duglige och realistiske befälhavaren för nordarmén, antyddes för Azaña: ”Det besvärliga med det här kriget”, sade översten, ”är att praktiskt taget ingen säger sanningen om det han ser och vet, medan många människor i ansvarig ställning faktiskt är ur stånd att redogöra för vad de har sett.”

44. Teruel — Attlee hos den brittiska bataljonen — överste Rey d'Harcourt — Paul Robeson sjunger — El Campesino kringränd — genombrott i Aragonien — vägen öppen till Barcelona — Alonso Vega når havet

Efter erövringen av Asturien gick Francos planer ut på att angripa Guadalajara och sedan gå vidare till Madrid. De planerna mognade aldrig. De avslöjades. Enligt en nyligen lämnad redogörelse klädde tydligen en republikansk spion ut sig till herde, tog sig över linjen och skrev av planen i fiendens högkvarter. Vare sig detta är sant eller inte satte republiken i stället i gång sin egen offensiv, vid Teruel, den 15 december, en vecka innan anfallet vid Guadalajara skulle börja. Teruel valdes därför att staden inte troddes vara kraftigt försvarad, och erövringen av den skulle medföra kortare förbindelselinjer mellan Nya Kastilien och Aragonien samt hota vägen till Zaragoza. Liksom Belchite, Huesca och Zaragoza var också Teruel en stad som hade fascinerat republiken sedan krigets början. Prieto hoppades kanske att kunna utnyttja erövringen av Teruel som en styrkeposition, varifrån man kunde försöka åstadkomma ett vapenstillestånd. Den angripande östarmén stod under befäl av Hernández Saravia. Han hade omorganiserat den armén så gott som helt och hållet, för när han hade inlett sitt befäl befann sig de republikanska linjerna dryga trettio kilometer från fiendens, han hade själv ingen bil som kunde köra honom till de olika avsnitten och det fanns ingenting att äta i högkvarteret. De olika förbanden var tillfälligt inkvarterade i pueblos i nedre Aragonien och livnärde sig på dem.

Hernández Saravias armé räknade i december omkring 100 000 man och var sammansatt av 18:de armékåren under överste Fernández Heredia, en av de yrkesofficerare som hade hjälpt till att försvara Madrid 1936, den 20:de under överste Menéndez, en annan medlem av Azañas ”svarta ministär” från före kriget samt den 22:dra under överste Juan Ibarrola, en baskisk civilgardesofficer som hittills hade kämpat i norr. Ibarrola var hängiven katolik men samarbetade väl med kommunisterna, vilket många konservativa arméofficerare gjorde. Hans armékår omfattade Listers 11:te division, utvald till att göra det första anfallet. Den ryske general Stern (Grigorovitj) var som alltid detta fälttågs rådgivare och spelade en betydande roll för dess genomförande.

Teruel är den dystra, muromgärdade huvudstaden i en fattig provins, med en befolkning på 20 000 personer. Varje vinter inregistrerar den årets lägsta temperatur i Spanien. Staden är berömd för den dystra legenden om ”De älskande i Teruel”, som ofta lockar dem som söker ett melankoliskt ämne för en kort balett. Denna sorgliga historia utgjorde en lämplig bakgrund till den ohyggliga striden om Teruel, som pågick i över två månader.

Den 15 december 1937, i snöfall och utan föregående artilleri- eller flygbombardemang (för att undvika att avslöja vad som var på färde) inledde Lister sitt anfall. Han och Heredia tog itu med att omringa staden. Det gjorde de genom att rycka fram direkt till den bergkam på dess västra sida som är känd under namnet La Muela de Teruel — Teruels tand. Mot kvällen var inringningen genomförd. Befälhavaren för garnisonen i Teruel, överste Rey d'Harcourt, drog tillbaka sina försvarsstyrkor in i staden. Den 17 gav han upp försöken att hålla sig kvar på La Muela. Franco beslöt emellertid först den 23 december att uppskjuta Guadalajaraoffensiven, som hans tyska och italienska rådgivare uppmanade honom att fortsätta med. Men el Generalissimio kom fram till att han inte hade råd med det politiska misslyckandet att överge en provinshuvudstad. Angreppet hade kommit som en överraskning i det nationalistiska Spanien: hur mycket kommunisterna än fruktade spionage förekom det föga sådant i trakten av Teruel som var till någon nytta. Men Franco var, som i Brunete, fast besluten att inte göra några eftergifter åt sin motståndare. Därför satte han in en frontal motattack, på en smal front.

Vid jultid hade republikanerna trängt in i staden, medan de 4 000 försvararna (hälften var civilpersoner) hade fattat posto i civilguvernörens kontor, spanska riksbanken, seminariet och klostret Santa Clara. De byggnaderna låg tätt tillsammans i södra delen av staden. Ciano pladdrade den 20 december: ”Nyheterna från Spanien är inte goda. Franco har inget sinne för

de stora dragen i ett krig. Hans operationer är en storartad bataljonsbefälhavares. Hans mål är alltid terräng, inte fienden."

Francos motoffensiv för att undsätta Teruel kunde påbörjas först den 29 december. Rey d'Harcourt fick telegram att "lita på Spanien, så som Spanien litar på er", och att försvara staden till varje pris. Efter en dags artilleri- och flygbombardemang, ryckte generalerna Varela och Aranda fram, den erfarne *africanista* från attacken mot Madrid och "hjälten från Oviedo", med nyorganiserade armékårer, kända såsom "från" Kastilien och "från" Galicien. Deras överbefälhavare var Dávila. Under de båda generalerna som förde befälet i fält stod de berömda brigaderna från Navarra, nu förvandlade till divisioner. De skyddades av Condor-legionen, vars personal vid den här tiden hade börjat tröttna på de ständiga frontförändringarna. De republikanska linjerna sköts bakåt men bröt inte samman. Inne i staden vidmakthöll Rey d'Harcourt sitt motstånd. På nyårsaftonen, när vädret blev sämre, gjorde nationalisterna en yttersta ansträngning och nådde på eftermiddagen La Muela de Teruel. Staden kunde nu lätt utsättas för granateld, men republikanerna fortsatte sitt försvar till dess att sikten upphörde helt. Vägarna och alla motorer frös till is. Teruel, som levde upp till sitt rykte om dåligt väder, registrerade en temperatur på 18 grader under noll. Män som i Brunete hade förbannat Kastiliens skoningslösa solsken dukade nu under för köldskador. Nationalisterna led förmodligen mest av kölden, eftersom deras avsaknad av textilindustri gjorde att det inte fanns så mycket varma kläder att tillgå. De syende "kvinnorna i Spaniens tjänst" hade inte gjort tillräckligt mycket vinterkläder. En snöstorm varade i fyra dagar, varefter snön låg meterdjup och skar av båda arméerna från deras depåer. Sexhundra fordon satt fast i snön mellan Teruel och Valencia. Under tiden fortsatte striderna inne i själva staden. Prieto hade krävt att civilpersoner bland nationalisterna inte skulle tillfogas någon skada. Det uteslöt bruket av stora landminor. Inte desto mindre kastade republikanerna handgranater i byggnadernas källarruiner, där de av köld skakande försvararna trängde sig samman. Nyårsdagen 1938 var försvararna i klostret och sjukhuset Santa Clara döda. Den 3 januari föll civilguvernörens residens. De kvarvarande försvararna hade nu inget vatten, mycket små medicinska förråd och föga livsmedel. Deras försvarsverk var ruinhögar. Ändå höll de stånd till den 8 januari, när vädret alltjämt förhindrade ett nationalistiskt anfall. Artilleriet hade emellertid börjat på nytt, med djup snö på marken. Överste Rey d'Harcourt kapitulerade snart, med biskopen av Teruel vid sin sida. Han var en enkel soldat, men han anklagades av nationalisterna för såväl militära misstag som förräderi. Hans kapitulation verkade att vara en alltför rationell handling för sinnesstämningen i Francos nya Spanien. Men han hade gjort motstånd längre än man kunde ha trott det stå i mänsklig makt. Efter hans kapitulation evakuerades civilbefolkningen i Teruel. Republikanerna blev de belägrade och nationalisterna de belägrande. Vad biskopen beträffar ville Prieto att han skulle eskorteras till fronten och friges där: en majoritet inom regeringen motsatte sig det humana förslaget, och både han och översten hölls i fängelse.

Den 17 januari försökte Aranda och Varela erövra den höglänta terrängen runt staden. Grovt italienskt artilleri banade väg för framryckningen. Efter en timmes strid, med luftstrider mellan Fiatplan och ryska jaktplan, bröt den republikanska frontlinjen samman. Den 19 kastades för första gången de internationella brigaderna under general Walter in i denna kamp. De internationella brigaderna hade vilat under dessa operationers första skede. Det var i början av december som den brittiska bataljonen fått besök av labourledarna Attlee, Ellen Wilkinson och Philip Noel-Baker. Vid en middag lovade Attlee att göra sitt yttersta för att få slut på "noninterventionsfarsen", och Noel-Baker erinrade om hur England hade sänt 10 000 man för att bistå de spanska liberalerna under karlistkrigen. Hädanefter gick första kompaniet i den brittiska bataljonen under namnet "Major Attlees kompani". Attlee skrev till männen i det: "Jag skulle vilja försäkra [brigaden] om vår beundran för dess mod och hängivenhet för frihetens och den sociala rättvisans sak. Jag skall försöka berätta för kamraterna här hemma om vad jag har sett. Världens arbetare, förena er!" Sångaren Paul Robeson kom också på besök. Vad dem beträffar, för vilka "hemma" betydde Frankrike, blev vintern 1937-38

märklig på grund av publiceringen av Malraux' *L'espoir* (Förtvivla ej[5]). Azaña kommenterade: ”Å, dessa fransmän! Bara de kan tänka sig att göra en civilgardist till filosof!”

Republikanerna fortsatte att retirera långsamt, och höjderna vid La Muela gick förlorade. Men den 25, 26 och 27 januari satte Hernández Saravia i gång ihållande motanfall längs hela fronten norr om Teruel. Det förekom mycken krigströtthet och till och med upproriskhet bland de republikanska stridande. Omkring femtio man, av vilka tre var sergeanter, sköts för revolt den 20 januari av 40:de divisionens befälhavare Andrés Nieto, i Rubielos de Mora. Den 7 februari inleddes ett nationalistiskt angrepp norr om Teruel mot floden Alfambra, där de republikanska försvarsställningarna var svaga, eftersom deras huvudstyrka var koncentrerad till staden Teruel. Den striden pågick i två dagar. Fronten genombröts av tre anfall. Monasterios kavalleri svepte undan allt i inbördeskrigets mest imponerande kavallerichock, kanske den sista stora insatsen av kavalleri i krigets historia. (Med undantag för vissa ryska operationer nära Kaspiska havet år 1942.) Aranda och Yagüe, den senare med en ombildad ”marockansk armé”, ryckte fram lika snabbt. Den 7 februari, samma dag striden började, var segern fullständig och uppnådd innan Hernández Saravia lyckats sända några förstärkningar. Republiken förlorade under dessa två dagar 1 300 km^2, 7 000 fångar, 15 000 man försatta ur stridbart skick samt en väldig mängd materiel — ammunition, vapen och ambulanser. De som inte blev avskurna flydde i stor förvirring och blev beskjutna från luften när de gjorde det.

Den sista striden om Teruel började den 17 februari. Yagüe gick den dagen över Alfambra, ryckte fram längs dess östra strand och skar av staden norrifrån. Den 18 påbörjade han och Aranda en inringningsmanöver, lik den som i december genomförts av republikanerna, åtskilliga kilometer från staden.

Den 20 februari var de republikanska järnvägs- och landsvägskommunikationerna till Valencia hotade på bägge sidor. Nationalistiska förband höll på att tränga in i själva Teruel. Hernández Saravia gav order om reträtt. Större delen av den republikanska armén var utom fara innan reträttvägen skars av, men återigen kvarlämnade den mycket materiel. 14 500 fångar togs. Under dessa strider hade nationalisterna endast ett lätt övertag i luften, om man ser till siffror: republikanerna hade 120 jaktplan mot 150 nationalistiska plan, 80 bombplan mot 100 nationalistiska, medan antalet övriga flygplan förhöll sig som 100 till 110. Men rebellernas stridsmoral, deras redobogenhet att ta risker och deras utbildning var alltjämt överlägsen deras fienders. Förlusterna i och kring Teruel är svåra att beräkna. Det verkar som om den nationalistiska undsättningsarmén förlorade omkring 14 000 man i döda, 16 000 i sårade och 17 000 sjuka under kampen. De inne i staden uppgick till 9 500 man, och de var i februari antingen döda eller tillfångatagna. De republikanska förlusterna är praktiskt taget omöjliga att uppskatta, men det skulle förvåna om de vore mindre än en och en halv gång så stora som deras fienders.

Bland dem som inringades i Teruel var El Campesino och den 46:te divisionen. De lyckades dock bana sig väg genom de fientliga linjerna. Denna skäggiga handlingsmänniska påstod senare att han hade lämnats kvar att dö i Teruel av Lister och Modesto, hans medtävlare bland de kommunistiska befälhavarna. Han rapporterade också att Teruel sattes på svältkost i fråga om ammunition av general Grigorovitj, och att staden tilläts falla för att bringa Prieto i vanrykte. Lister uppgav å sin sida att El Campesino hade flytt ur striden. Denna tvist, inte längre militär, utan politisk, mullrar vidare under åren och är svår att avgöra. El Campesino har dåligt minne, men hans kommunistiska medtävlare hade ofta dåligt samvete.

Striderna i början av år 1938 åtföljdes av kraftiga bombräder mot Barcelona. Den 6 januari föreslog Prieto en överenskommelse om förbud mot bombning från luften av eftertruppens städer, på ömse sidor. Nationalisterna svarade att Barcelona skulle fortsätta att bombas, om

---

[5] På marxistarkivet: Förtvivla ej!

inte dess industrier evakuerades. Så bombades Sevilla och Valladolid av republikanerna den 26 januari. De räderna företogs mot Prietos instruktioner, beordrade av Hidalgo de Cisneros. De orsakade i sin tur ännu en nationalistisk räd mot Barcelona den 28 januari, varvid 150 personer dödades. Det flygangreppet sattes i gång av italienare från Mallorca, utan att de rådfört sig med någon spansk befälhavare. Ciano läste med förtjusning en melodramatisk redogörelse för de räderna: ”Jag har aldrig läst ett så realistiskt skräckinjagande dokument. Stora byggnader demolerade, trafiken stoppad, panik på gränsen till vanvett, femhundra sårade. Ändå var det bara nio Savoia 79, och hela räden varade bara en och en halv minut.” Eden lovade Azcárate att söka intervenera hos Franco mot dessa räder. Medan det antogs att den demarchen beaktades avstod republikanerna från vedergällningsåtgärder. Men senare, då Eden hade avgått, uppgav England att man aldrig hade tagit något initiativ i denna sak.

Det förekom nu också en ny våg av ubåtsaktivitetet i Medelhavet, genomförd av de båda nationalistiska, av italienarna köpta ubåtarna. Den ii januari sänktes det holländska handelsfartyget *Hannah*. Två misslyckade försök gjordes mot engelska fartyg, den 15 och 19 januari. Den 1 februari torpederades och sänktes det engelska fartyget *Endymion*, med last av kol till Cartagena, varvid tio liv gick förlorade, bland dem den svenske noninterventionsobservatören ombord. *Endymion* var ett känt smuggelfartyg, som hade erbjudit sig att frakta kol också till nationalisterna. Men Eden sade till Grandi att den brittiska flottan förbehöll sig rätten att förstöra alla ubåtar i undervattensläge i dess patrulleringszon. Det fick en viss verkan, och under någon tid inrapporterades inga ytterligare ubåtssänkningar. Sporadiska flyganfall fortsatte mot handelsfartyg som fraktade förråd till republiken. Amiralitetet upprättade ändå vissa vänskapliga förbindelser med amiral Moreno, den nationalistiska flottans överbefälhavare i Palma, som talade om var ”legionärubåtarna” och de nationalistiska ubåtarna var i verksamhet. (Kaptenen på Sanjurjo, som bar ansvaret för angreppet på *Endymion*, avsattes från sin befälspost vid återkomsten till hamnen.)

På den internationella scenen, som aldrig var lugn, skedde under våren 1938 stora förändringar. Noninterventionskommitténs oupphörliga verksamhet och obeslutsamhet tycktes vara det enda beständiga. Lord Plymouth föreslog, som svar på Francos idé att krigförande parts rättigheter skulle beviljas sedan 3 000 ”frivilliga” dragits tillbaka, att så skulle ske efter tillbakadragandet av tre fjärdedelar av deras hela antal. Men Plymouth var inte benägen att göra något förhastat. Den tyske representanten Woermann (under större delen av tiden Ribbentrops ersättare) beskrev kommitténs arbete i slutet av januari såsom

> overkligt, eftersom alla deltagarna genomskådar den andra sidans planer men endast sällan uttrycker det öppet. Noninterventionspolitiken är så vacklande, och den är en så artificiell skapelse, att alla fruktar att orsaka dess sammanbrott genom ett klart ”nej”, och bli ansvariga. Därför pratar man sönder obehagliga förslag, i stället för att avvisa dem. Det visade sig taktiskt förnuftigt att ta upp frågan om krigförande parts rättigheter samtidigt med frivilligproblemet, då det gjorde det möjligt att dra ut på diskussionen i all oändlighet.

Woermann trodde att England var intresserat av frivilligplanen enbart därför att den tycktes vara det bästa sättet att avlägsna italienarna från Balearerna. De frivilliga, det tröstade han sina överordnade med, kunde inte dras tillbaka före maj — och ytterligare dröjsmål skulle alltså bli möjliga. Så förlöjligade, med berättigad bitterhet, den engelske kommunisten Edgell Rickword kommittén i sin dikt ”Till varje noninterventionsstatsmans hustru”:

> Min fru, förlåt mitt intrång här,
> helt kort, i budoarens sfär:
> men intrång — termen är rätt grov,
> jag kom av eget, fritt behov.
> Så inga skrik, ej någon scen, med mera,
> ring ej på James — att intervenera.

Det tyska utrikesministeriet (Spanienexperten där var nu Weizsäcker) svarade Woermann

med lika stor cynism. Den tyska politiken gick ut på att förhindra en republikansk seger (inte nödvändigtvis på att garantera en nationalistisk sådan). Dess mål var att vinna tid, att uppskjuta ”så länge som möjligt den tidpunkt, då vi kanske måste binda oss för ett avgörande beslut”.

Lord Plymouth, den outtröttlige fredsstiftaren, lade snart fram nya förslag om tillbakadragande av de frivilliga. Staterna borde välja mellan ett proportionellt och ett numeriskt tillbakadragande. 20 000 eller 15 000 man skulle kunna vara en siffra som betraktades såsom ”betydande”. Grandi och Woermann kritiserade artigt. Viktigare samtal pågick nu i London, mellan Grandi, Eden och Chamberlain. Det blev uppenbart att de faktiskt fördes av tre parter. Relationerna mellan Eden och Chamberlain hade varit dåliga sedan den sistnämnde, under Edens frånvaro i januari, hade lagt sordin på president Roosevelts planer på en allmän fredskonferens. Eden ville underhandla om ett anglo-italienskt avtal, med tillbakadragande av åtminstone en del frivilliga från Spanien som villkor. Chamberlain ansåg att ett fasthållande vid det kravet skulle ödsla bort alltför mycken tid. Den i 8 februari vägrade Grandi att diskutera de frivilliga i Spanien som en separat fråga. Han föreslog ”allmänna samtal” i Rom, då man också skulle diskutera Englands erkännande av det italienska imperiet i Abessinien. Chamberlain gick med på detta. Eden gjorde det inte. Därför avgick han, med sin statssekreterare lord Cranborne, den 20, till Cianos och Mussolinis stora glädje — och likaså (enligt Ciano) till lord Perths.

Kort tid efteråt, 6 mars, fick republiken den oväntade uppmuntran av en sjöseger. Nationalisternas huvudflotta, med kryssarna *Baleares, Canarias* och *Almirante Cervera* i spetsen, befann sig vid midnatt den 5 mars utanför Cartagena, i konvoj med några handelsfartyg, på väg söderut från Palma. De republikanska kryssarna *Libertad* och *Méndez Núñez*, samt jagarna *Lepanto, Sánchez Barcáiztegui* och *Almirante Antequera*, under befäl av kapten González Ubieta, kom bredsides mot denna alltför självsäkra nationalistiska styrka. De republikanska jagarna avlossade torpederna och lämnade skådeplatsen. *Baleares* träffades midskepps och sprang i luften. De brittiska *Kempenfelt* och *Boreas*, på noninterventionspatrullering i närheten, plockade upp 400 man av de 1 000 som befann sig ombord och förde dem till *Canarias*. Den nationalistiske amiralen, Manuel Vierna, gick till botten med sitt fartyg, tillsammans med 726 officerare och matroser. Sänkandet av *Baleares* påverkade dock inte nationalisternas kontroll av havet runt Spanien.

Franco hade förberett sin nästa offensiv in i Aragonien. Den angripande armén skulle stå under befäl av Dávila, med Francos stabsrådgivare överste Vigón som stabschef. Solchaga, Moscardó, Yagüe och Aranda skulle vara chefer för armékårer, liksom italienaren general Berti. Divisioner under García Escámez och García Valiño, nu erkända som de mest framstående yngre befälhavarna, skulle utgöra reserven. Varela skulle, med Kastilienarmén, hålla sig beredd på det allmänna anfallets flyglar, i Teruel. Condorlegionen fanns också i beredskap. Vad de tyska stridsvagnarna beträffade ville Franco sprida ut dem bland infanteriet — ”på de generalers vanliga sätt som tillhör den gamla skolan”, påpekade von Thoma hånfullt. ”Jag måste kämpa ...” sade han, ”för att använda stridsvagnarna koncentrerat.” Men nationalisterna hade närmare tvåhundra sådana, och det visade sig att taktiken knappast betydde något. Stridsvagnskåren under von Thoma omfattade nu fyra bataljoner, vardera på tre kompanier med femton lätta stridsvagnar per kompani. Härtill hörde trettio pansarvärnskompanier, med vardera sex 37 mm kanoner.

Anfallet, föregånget av grovt artilleri och spärreld av flyget, började den 7 mars. Republikens bästa trupper var utmattade efter Teruel. Deras materiel var förbrukad: hälften av männen saknade till och med gevär. Fronten i Aragonien bröts igenom på flera håll den första dagen. Republikanera hade väntat sig ett nytt dödläge, som efter Brunete. Deras trupper i frontlinjen hade ingen stridserfarenhet. Yagüe ryckte fram längs Ebros högra strand, svepte undan allt i sin väg. Den ro mars återerövrade Solchagas navarratrupper Belchite. Den 15:de

internationella brigaden var de sista som lämnade denna döda stad, ett lätt byte trots befästningar som speciellt konstruerats av den ryske översten Bjelov (”Popov”), som visade sig vara en NKVD-specialist snarare än en ingenjör. Den nu i tjänsten grånade amerikanske majoren Merriman dödades under reträtten. Han efterträddes av engelsmannen Malcolm Dunbar. En konststuderande från Brooklyn, Milton Wolf, övertog Lincolnbataljonen. Kommissarien i den brittiska bataljonen, Wally Tapsell, stupade nära Belchite. Han hade öppenhjärtigt kritiserat frontförändringarna i den kommunistiska inställningen till Spanien.

Italienarna mötte kortvarigt hårt motstånd i Rudilla, och sedan, med Svarta pilarna i spetsen, bröt de igenom frontlinjen. ”Det är full fart framåt”, jublade Ciano i Rom. Lister ville dölja sitt eget ansvar genom att skjuta några av dem som förde befäl över sviktande trupper. Eftersom de var kommunister, verkade det som om den saken togs upp i diskussioner inom kommunistpartiet. Domarna verkställdes, och en italiensk kommunist Marcucci (”Julio”) begick självmord i Madrid i protest, eller kanske av fruktan för att han till följd av sina klagomål i centralkommittén själv skulle bli dödad. Aranda måste utstå hårdare strider innan han, den 13 mars, bröt igenom och intog Montalbán. Försvaret hade emellertid knappast börjat. Rojo utsåg Caspe som centrum för det, och dit församlades alla de internationella brigaderna. Men ännu medan han höll på med det kom meddelande om att italienarna närmade sig Alcañiz. Också där republikanska förband kämpade effektivt tvingades de att retirera, beroende på att förbanden intill dem bröt samman. Flykten såg ut att vara total. Deserteringar förekom ofta. Från luften bombarderade Heinkel 111, tillsammans med nya italienska Savoiaplan, de retirerande republikanerna. De skyddades av Messerschmittplan och lågtflygande Fiat, med hjälp av spaningsplan av typ Dornier 17. Otaliga fångar togs, divisionshögkvarter omringades. General Walter undgick med knapp nöd att gripas i Alcañiz. Marty kom till fronten, höll ett krigsråd med ledande internationella kommunister, men trots en viss omorganisation av befälet (en rysk officer, Michail Khartjenko, övertog den 13:de brigaden) åstadkom han ingenting för att hejda anloppet.

Den 16 mars omringade tre nationalistiska divisioner, anförda av Barrón, Muñoz Grandes och Baptista Sánchez från Varelas Kastilienarmé, staden Caspe. I söder intog Aranda Montalbán. Den 17 mars föll Caspe, efter två dagars hårda strider, i vilka de internationella brigaderna, också den 15:de, samlades och utförde underverk av tapperhet. Nu stod de nationalistiska arméerna 110 km öster om sin utgångspunkt åtta dagar tidigare. Före de naturliga försvarslinjer som utgjordes av de breda floderna Ebro och Guadalupe unnade de sig en paus för omgruppering. Men den 22 mars satte offensiven i gång på nytt, nu i norr, mot de frontlinjer framför Zaragoza och Huesca som sedan augusti 1936 hade hållits av den katalanska armén. Alla dessa välkända befästningar gick förlorade på en dag. Generalerna Solchaga och Moscardó satte in fem anfall på den 128 kilometer långa sträckan från Huesca till Zaragoza under en enda morgon. Huesca undsattes äntligen. Julian Amery, en blivande engelsk politiker som besökte det nationalistiska Spanien som student våren 1938, påminner i en bok om en makaber scen på begravningsplatsen utanför Huesca, som nu undsattes av nationalisterna. Skelett och ruttnande lik hade, tillsammans med män som nyss hade dött, ordnats till en dödsdans för att välkomna fienden.

Tardienta och Alcubierre föll. Dagen därpå gick Yagüe över Ebro och intog Pina, den pueblo där Durruti hade blivit utfryst av invånarnas tysta fientlighet. Alla dessa revolutionära byar i Aragonien som, i augusti 1936, hade givit upphov till en så växlande politisk bild erövrades nu. Förföljda av kulspruteeld från flygplan flydde invånarna i dessa kollektiv österut, där de förenade sig med en blott alltför välbekant människoström, med sin boskap, sina höns och sina av möbler fyllda kärror. Ty om desertörerna nu huvudsakligen var män som gick över från republiken till rebellerna, var flyktingarna undan rebellernas segrar otaliga. Den 25 mars intog Yagüe staden Fraga och trängde sedan in i Kataloniens gyllene land. I Lérida, nästa stad, höll El Campesinos division tappert och militärt värdefullt stånd i en vecka. I norr tågade

Moscardó in i Barbastro. Ännu längre åt norr var Solchaga instängd i Pyrenéerna. När hans förband slingrade sig fram genom dalgångarna utgjorde de ett lätt mål för republikanskt artilleri och flyg. Men i söder tågade Aranda, García Escámez, Berti och García Valiño tvärs över den högslätt som heter Maestrazgo, i södra Aragonien, innan de gjorde sig redo att rycka fram till Medelhavet.

Det existerade knappast några fronter. Det förekom isolerat motstånd av ett eller annat republikanskt förband, men också förvirring, sammanbrott av kommunikationer, misstankar om förräderi. Anarkistiska befälhavare (som Miguel Yoldi i den 24:de divisionen) led svår brist på ammunition. Andra, som den 127:de brigadens Máximo Franco, arresterades, helt enkelt på grund av kommunistisk misstro mot anarkistiska ledare. Marty reste omkring från högkvarter till högkvarter och letade efter förrädare: han kunde inte förhindra den bokstavliga upplösningen av de internationella brigaderna. Det förekom en hel del godtyckliga avrättningar, ibland av officerare i deras mäns åsyn men vanligen, som kapten Joaquin Frau uttryckte det, ”var skräcken för fientliga flyganfall större än den våra egna officerares pistoler väckte”. Det är svårt att gallra ut anklagelserna för förräderi, feghet, mordförsök, som fyller de antikommunistiska skribenternas verk från denna tid. Ett antal befälhavare måste nödvändigt avskedas till följd av dessa nederlag. En del andra sköts uppenbarligen, delvis av politiska eller till och med personliga skäl. Flera av de mest vanhederliga händelserna inträffade i Andalusien, där man inte kunde ursäkta sig med att nederlagsbördan framtvingade detta. Anarkisterna accepterade inte kommunisternas mord utan protester: den berömde gerillakämpen Francisco Sabater (”El Quico”) sköt sålunda en kommunistisk kapten och kommissarie som hämnd för att han placerats på ett utsatt frontavsnitt.

I stort sett verkade fälttåget förlorat. Det är oklart var den vilda flykten skulle sluta. Fastän överlägset artilleri och god ledning spelade sin roll för dessa snabba nationalistiska framryckningar, utgjorde överlägsenheten i luften den mest påtagliga orsaken till segern. Aragoniens slätter tillhandahöll utmärkta landningsfält. Flygplan kunde följaktligen utföra kavalleriets forna uppgift att driva republikanska förband ut ur deras ställningar, som vid en chock. Av dessa strider lärde sig tyskarna mycket om användningen av jaktplan som stöd för infanteriet. Ryssarna gjorde det också, mera motvilligt.

Den 3 april föll Lérida och Gandesa för de nationalistiska arméerna. Några dagar senare nådde de italienska trupperna nästan fram till havet, vid Ebros mynning. De hejdades i Tortosa, av hårt motstånd från Lister. Överste Gastone Gambara, italienarnas befälhavare i fält, rapporterade svårigheter med spanjorerna. Ciano höll för en gångs skull med om att hans landsmän inte var oförvitliga: ”Italienska officerare ger så ofta prov på en enveten och landsortsmässig intolerans, som endast kan förklaras av deras bristande kunskap om världen”, yttrade han.

I norr fortsatte nationalisternas framryckning in i Katalonien. Den 8 april hade Balaguer, Tremp och Camarasa fallit. Detta skar av Barcelona från stadens vattenkraftverk i Pyrenéerna. Verkan på den tynande industrin i Barcelona var betydande. Stadens gamla ångkraftverk måste åter tas i bruk. Men inget angrepp på Katalonien gjordes: Franco riktade i stället sina främsta ansträngningar mot havet. Det var förmodligen ett strategiskt misstag. Hans beslut fattades kanske för att undvika en utvidgning av konflikten, ty hans underrättelseväsen påstås ha rapporterat sannolikheten av fransk intervention, om ”tyskarna” skulle nå Pyrenéerna. Men ändå visste Yagüe att det inte fanns så värst mycket mellan honom och Barcelona. Det var ett hårt slag för honom, som för andra, att behöva dra bort från fiendens huvudstad. Men i april verkade det trots allt som om krigsslutet måste vara nära. Denna dag, långfredagen, intog Alonso Vega i spetsen för 4:de navarradivisionen Vinaroz, en fiskestad som var känd för sina nejonögon. Han kunde sålunda göra korstecknet på Medelhavets stränder. Hans män vadade ut i vattnet under stort jubel. Republiken var delad mitt itu. García Valiños styrkor drog norrut och skar av en mängd republikanska trupper i norra Maestrazgo. Den 19 april behärskade

Franco 64 km av Medelhavets kust. Denna segerrad, som följde på de oroliga stunderna under julen i Teruel, antydde faktiskt, som Serrano Súñer sade i ett tal den 3 april, att ”kriget närmar sig sitt slut”.

45. Negrín i Paris — Blums andra regering — gränsen öppnas — räder mot Barcelona — Mussolinis tillfredsställelse — SIM : s mord — Negrín och Prieto — ett upplopp i Barcelona — Prietos fall — Negrín nya regering

Aragonienfrontens sammanbrott kom Negrín att flyga till Paris för att begära att den franska regeringen åter skulle öppna den gräns, som hade varit stängd sedan januari, när konseljpresident Chautemps hade bildat regering utan socialister. Ursprungligen hade Negrín velat säga att republiken stod i begrepp att sätta i gång ett stort motanfall som, om det i tillräcklig utsträckning försågs med franska vapen, kunde driva tillbaka fienden. Han övertalades av Prieto att avstå från den tanken, ty denne ansåg att han borde säga sanningen, att endast en omedelbar vapenleverans kunde avvärja ett nederlag.

Negrín anlände till Frankrike vid ett lägligt tillfälle. Ty Frankrike var, som det övriga Europa, fullt upptaget av Hitlers våldtagande av Österrike den 12 mars, när de Junkers 52 som hade spelat en så betydande roll i inbördeskrigets början flög på nytt, för att frakta tyska soldater till Wien. (Hitler använde Condorlegionens förutvarande chef, Sperrle, som ett rent fysiskt hot under sitt beryktade samtal med Schuschnigg.) Den to mars hade Chautemps' ministär fallit, utan annan anledning än att konseljpresidenten inte gillade utländska kriser. Blum bildade sin andra regering, med den upplyste Joseph Paul-Boncour som sin utrikesminister. Chamberlain noterade att den nya franska regeringen var en ”som man inte kan hysa det minsta förtroende för”. Den var förvisso svag. Den var också frispråkig. Till och med den försiktige René Massigli, politisk chef vid Quai d'Orsay, gick så långt som till att kalla noninterventionen ”en fars”. Pierre Comert, informationschef vid Quai d'Orsay, hördes säga: ”Vi skall hämnas Österrike i Spanien.” (Hitler hade emellertid meddelat den österrikiske kanslern, Schuschnigg, att om han inte gav efter för Tysklands krav, då skulle Österrike bli ”ett andra Spanien”). Vid ett möte med den franska nationella försvarskommittén den 15 mars föreslog Blum att Frankrike skulle tillställa Franco ett ultimatum. Det skulle förklara: ”Om Ni inte, inom tjugofyra timmar, har avstått från stöd av utländska styrkor, kommer Frankrike ... att förbehålla sig rätten att vidtaga alla interventionsåtgärder vi bedömer såsom lämpliga.” General Gamelin påpekade dock att generalstaben icke hade någon separat znobiliseringsplan för sydvästra Frankrike. Daladier sade att ett världskrig skulle följa på varje fransk intervention i Spanien. Léger, alltjämt generalsekreterare vid Quai d'Orsay, yttrade att intervention skulle utgöra krigsorsak för Tyskland och Italien, medan England skulle bryta med Frankrike.

Den 17 mars gick den franska regeringen med på Negríns begäran att öppna gränsen. (Beslutet hjälptes måhända på väg av en tidningsartikel, som förkunnade att ett militärt uppror hade ägt rum mot Franco i Tetuán. Det var ett påhitt av Kominterns propagadanavdelning i Paris. Bluffen syftade till att ge intryck av att Franco alltjämt kunde besegras, och att det därför lönade mödan att fransmännen öppnade gränsen.) Blum grät av medkänsla med republiken när vapen, köpta i Ryssland, av privata äventyrare, av Komintern, några till och med i själva Frankrike, började strömma över gränsen i Pyrenéerna till Spanien. Men ytterligare åtgärder avvisades. Tanken att en fransk motoriserad kår kunde sändas till hjälp åt Katalonien förkastades av stabscheferna, när de insåg att ett sådant steg skulle åtföljas av allmän mobilisering. Blum fick en försäkran av överste Morell, den franske militärattachén i Barcelona: *Monsieur le Président du Conseil! Je n'ai qu'un mot å vous dire: un roi de France ferait la guerre.* (Herr konseljpresident! Jag kan blott säga Er detta enda, en kung av Frankrike skulle föra krig.) Men Ribbentrop hade rätt när han den 21 mars meddelade den italienske chargé d'affaires i Berlin, Magistrati, att Frankrike icke skulle intervenera i Spanien utan Englands stöd. (Han betvivlade att Chamberlain ”var inriktad på en äventyrlig politik”.) Ribbentrop efterträdde Neurath som tysk utrikesminister i februari.

Men det fann några medlemmar av den brittiska regeringen som var oroade: likaså den 21 mars skrev kapten Liddell Hart, militärhistorikern som då var krigsdepartementets specielle rådgivare, en promemoria till Hore-Belisha, den brittiske försvarsministern, där han drog

slutsatsen att ”ett vänligt sinnat Spanien är önskvärt, ett neutralt Spanien är mycket viktigt... från strategisk synpunkt är det politiska resultatet av den nuvarande kampen icke, och kan icke vara, en likgiltig angelägenhet för oss”. Men vad kunde göras? Frågan om frivilliga i Spanien hade fört Edens

gräl med Chamberlain till sin spets men verkade i övrigt att med säkerhet förbli olöst — som Frankrike åtminstone hoppades att den skulle bli. Halvvägs genom detta ”Andra triumfatoriska år” — det hade blivit vanligt i nationalisternas Spanien att datera offentliga kungörelser och till och med privatbrev År I, År II efter upproret den 18 juli 1936, på italienskt fascistiskt vis — skulle el Generalissimo inte ha något emot att mista det italienska infanteriet, sade markis de Magaz, hans höviske ambassadör i Berlin. Men han behövde Condorlegionen och de italienska ”specialisterna” (särskilt piloterna på Mallorca) till krigets slut. Mussolini grämde sig som vanligt över att hans dyrbara infanteri inte användes mera, o därför beordrade han grinigt flygvapnet på Mallorca att upphöra med sin verksamhet tills så skedde. (Ciano var nästan utom sig: ”Franco måste utnyttja sina framgångar. Lyckan är inte ett tåg som passerar varje dag vid samma tid. Den är en sköka som bjuder ut sig snabbt och sedan går vidare till andra.”) Av det skälet var Barcelona i början av mars 1938 befriat från flygangrepp. Bruno Mussolini, il Duces son, avlägsnades sedan från det i Spanien insatta flyget, efter tjugosju anfallsoperationer. Han hade anmält sig frivilligt som deltagare men drog sig tillbaka, på Francos förslag när det — felaktigt — rapporterades att speciella åtgärder vidtogs av republiken för att skjuta ned honom. Negrín lämnade under tiden Paris, övertygad om att Prieto hade vilselett honom beträffande det rätta tillvägagångssättet.

Den 16 mars bombades Barcelona på nytt kraftigt av italienarna. Den tyske ambassadören i Salamanca, Stohrer, rapporterade verkningarna såsom ”fruktansvärda. Alla delar av staden påverkades. Det fanns inga vittnesbörd om något försök att träffa militära mål.” Den första räden kom ungefär vid tiotiden på kvällen. Sex Hydro-Heinkel (flugna av tyska piloter) flög över staden med en hastighet av 130 km i timmen och på en höjd av cirka 35o meter. Därefter följde räder också av Savoiaplan, var tredje timme, till klockan tre på eftermiddagen den 18 mars. Sammanlagt utfördes sjutton räder. Omkring 1 300 personer dödades och 2 000 skadades. Ciano rapporterade att order om räderna, såsom fallet varit i februari, gavs av Mussolini och att ”Franco inte alls kände till dem”. Stohrer rapporterade att Franco var ursinnig. Italienarna hade nu tre flygbaser på Mallorca, underställda flygministeriet i Rom, vilkas piloter kunde handla oberoende av det nationalistiska överbefälet. Den 19 mars begärde el Generalissimo faktiskt att de skulle avstängas från tjänstgöring, av fruktan för ”komplikationer utomlands”. Det avhöll inte Ciano från att ljuga för den amerikanske ambassadören i Rom och säga att Italien inte hade någon kontroll över italienska flygplan som opererade i Spanien. Mussolini, som i likhet med sin egen förutvarande general Douhet trodde att flygplan kunde vinna ett krig med hjälp av terrorbombning, förklarade sin stora glädje över att italienarna ”skulle sätta skräck i världen genom sin aggresivitet, för omväxlings skull, i stället för att tjusa den med gitarren”. Republiken hade de jaktplan som behövdes för att slå tillbaka de anfallen, men rivalitet och avundsjuka hindrade dem från att på bästa sätt utnyttja sina resurser. Demoraliseringen var betydande, till dess att jaktplanen drogs bort från fronten och organiserades som en kustförsvarsstyrka under major García Lacalle.

Bestörtningen utomlands var stor. Protestmöten hölls i London. Ett öppet brev innehållande en protest undertecknades av en blandad skara framstående engelsmän, omfattande båda ärkebiskoparna, kardinal Hinsley, presidenten i högsta domstolen, styrelseordförandena i ICI och Lloyds, lorderna Horder och Camrose, rektorerna vid Rugby och Haileybury, Maynard Keynes och många andra. H. G. Wells satte sitt namn under en av dessa protester. Den nationalistiske agenten, hertigen av Alba, skrev till honom, förvånad över att en så stor författare hade sådana förbindelser med ”packet”. Den mest vältaliga protesten var George Barkers vackra dikt ”Elegi över Spanien”. Också Cordell Hull övergav sin vanliga försiktighet

och gav uttryck för fasa, ”på hela det amerikanska folkets vägnar”. Men urskillningslösa räder mot republikanska städer fortsatte tid efter annan. Det bidrag de lämnade till nationalisternas sak var dock förmodligen inte värt det besvär de förorsakade. Så till exempel angreps bensindepån i Barcelona trettiosju gånger innan den träffades. Inte heller störde anfallen allvarligt lastning och lossning av republikanska förrådsfartyg i Medelhavets hamnar.

I denna period av militär kris kom det vedervärdiga SIM till sin rätt i Barcelona. Avsedd att leta rätt på spioner sökte organisationen också ”defaitister”, definierade såsom de som gjorde sig skyldiga till jobberi, livsmedelshamstring eller plundring. Summariska rättegångar inför de speciella domstolarna (*tribunales de guardia*) följde på dessa anklagelser. SIM företog tydligen också en kort privat mordkampanj som hämnd på några av PSUC:s kritiker i Barcelona, särskilt anarkister. Fyrtio personer hade ”skaffats undan” innan regeringen inskred för att göra slut på denna utveckling. SIM:s speciella fängelser i Barcelona, särskilt det i klostret San Juan, förblev inte desto mindre fulla av märkliga tortyrredskap, som kunde ha konstruerats av Edgar Allan Poes ande. Ett runt rum, målat i svart och med en enda lampa högst upp, gav dem som fördes in dit yrsel. Några celler var så små, att man inte kunde sitta i dem. Tortyr av det slaget tillämpades utan åtskillnad på nationalister och republikaner (eller anarkister och POUM-fångar), allra helst de senare. ”Under inbördeskrigets sista år”, erinrade sig den dåvarande justitieministern i den katalanska regeringen, Bosch Gimpera, ”använde vi en stor del av tiden till kamp mot militärdomstolarna och SIM.” Det uppstod svårigheter rörande sammansättningen av *tribunales de guardia*, eftersom domaren som satt ordförande i rätten fann sig icke ha någon makt gentemot rättens övriga ledamöter, som alltid omfattade en officer och en medlem av själva SIM. Många rättegångar hölls av dessa *tribunales*, som borde ha avgjorts i de ordinarie domstolarna. SIM avslöjade faktiskt ett antal verkliga agenter. Under våren 1938 fick man tag i en lista på falangister som opererade i Katalonien. 3 500 personer häktades, och efter förhör med tortyr uppdagades bevis på spionage.

Vid sin återkomst från Paris fann Negrín Barcelona tyngt av dysterhet. Defaitismens källa var, som han väntade, Prieto. Utsträckt i sin fåtölj i ministeriet för det nationella försvaret brukade han rakt på sak förkunna för journalister och snyltgäster, med en segrares tonfall: ”Vi är förlorade!” Prieto smittade alla med denna pessimism, däribland den lättpåverkade men hårt arbetande utrikesministern, Giral, som till och med gav uttryck för sin dysterhet till den franske ambassadören, Labonne. (Giral stod obestridligen i nära kontakt med Azaña, som var ännu dystrare än Prieto.) Nästan innan Negrín hade återkommit informerades sålunda den franska regeringen av sin representant i Barcelona om att all krigsmateriel den eventuellt lät sända till Katalonien kunde hamna i Francos händer — eller Hitlers. Det krävde Negrins hela skicklighet för att övertyga Labonne om att han, under alla omständigheter, var fast besluten att kämpa vidare. Men vad skulle man ta sig till med Prieto? Ett kabinettsmöte hade utsatts till den 16 mars, dagen för den värsta bombningen av Barcelona, i Pedralbespalatset, under ordförandeskap av Azaña. Innan det började talade Negrín med både Prieto och Zugazagoitia, Prietos gode vän, tidigare tidningen El Socialistas redaktör och inrikesminister, och bad dem stödja honom, om någon under mötet skulle nämna förhandlingar. Båda gick med på att göra det, i tron att premiärministern själv ämnade föreslå medling. Prieto antydde att republikanska tillgångar utomlands kunde spärras, för att hjälpa dem som tvingats i landsflykt efter freden. Negrín svarade hastigt att ”allt det är ordnat”.

Under ett förberedande ministermöte sade Negrín att han förstod att vissa av ministrarna var för fred. Ingen svarade. Giral, utrikesministern, sade att Labonne, den franske ambassadören, hade erbjudit regeringsmedlemmarna en tillflyktsort i den franska ambassaden, i händelse av sammanbrott. Labonne hade tillagt att den republikanska flottan kunde avgå till Bizerte eller Toulon. Detta sista påpekande gjorde alla förbittrade, för de trodde att fransmännen bara tänkte på sig själva, att de önskade från Medelhavet överföra en potentiellt fientlig flotta i nationalisternas händer. Ministrarna begav sig sedan in i Azañas rum. Där kunde man höra en

stor folkmassas ilskna oväsen närma sig palatset. En demonstration hölls för att protestera mot kapitulation, och mot Prieto. Den var organiserad av kommunisterna och stöddes av en eller ett par framstående *negrinista*s, bland dem också Mariano Vázquez, CNT:s generalsekreterare. Skaran bar flaggor på vilka det skrivits: ”Ned med de förrädiska ministrarna!” och ”Ned med ministern för det nationella försvaret!”. Grindarna till Pedralbespalatset gav vika, och en stor skränande folkmassa ställde sig under de franska fönstren i Azañas rum. Prieto, föremålet för folkhopens vrede, kunde alltså höra La Pasionaria, hans speciella fiende, hålla tal till sina anhängare. Negrín övertalade hopen att gå sin väg, sedan han försäkrat en delegation med La Pasionaria i spetsen att kriget skulle fortsätta. Prieto beskyllde senare premiärministern för att ha organiserat denna demonstration. Ändå kunde Prieto inte ha kommit någon vart med förhandlingar. Nationalisterna skulle nämligen endast ha godtagit villkorslös kapitulation. Det skulle ha inneburit frihet att utrota den ”absoluta fienden” — den fras Serrano Súñer tillgrep för att beskriva varje nyans av vänsterorienterad opinion, från liberaler till anarkister.

Tio dagar senare, under ett möte med den socialistiska partiexekutiven den 26 mars i Negríns eget hem, förringade han meningsskiljaktigheterna mellan Prieto och kommunisterna. Zugazagoitia inskred. ”Don Juan”, sade han, ”av med maskerna! Vid fronten mördas våra kamrater därför att de vägrar att lyda kommunistiska order. Vad Don Indalecio angår, se på artiklarna i *Frente Rojo* och *La Vanguardia* av 'Juan Ventura', en pseudonym för utbildningsministern!” *La Vanguardia*, en republikansk tidning som stödde Negrín, hade den dagen kallat Prieto en ”förhärdad pessimist”. Negrín svarade att han behövde såväl kommunisterna som Prieto. Dagen därpå publicerade *Frente Rojo* en ny artikel av Hernández, som föreslog att Prieto skulle avskedas. Zugazagoitia protesterade, vid ett regeringssammanträde den kvällen, mot att den hade publicerats, efter det att censorn hade strukit den. Hernández svarade att en minister inte kunde censureras av tjänstemän. Negrín lugnade de båda motståndarna.

Prietos prestige hade, jämte hans eget självförtroende, lidit svårt avbräck efter Teruels fall, trots att hans vänner försäkrade honom att Teruel hade övergivits av kommunisterna i syfte att bringa honom i vanrykte. Sanningen i dessa påståenden kan måhända aldrig redas ut, fastän man kan bortse från en medveten plan att överge Teruel. Men kommunisternas kampanj mot Prieto hade med säkerhet inletts några veckor tidigare. Den 24 februari kom Hernández' första artikel i *Frente Rojo*, som fördömde ”defaitisterna”. Kommunisternas beslut att sätta i gång en synnerligen häftig propagandakampanj mot försvarsministern måste ha fattats strax innan.

Enligt Jesús Hernández hade den bulgariske företrädaren för Komintern, Stepanov, nyss varit i Moskva. Han sade att Ryssland var berett att sända en hel del ny hjälp till Spanien, förutsatt att den ombytlige Prieto undanskaffades. Sedan skulle man vara tvungen att bedriva en det hårdnackade motståndets politik ända till slutet. Hernández hävdade att Prieto var den ende som kunde göra något sådant, eftersom bara han kunde få stöd av kommunisterna, CNT och UGT. Men Togliatti sade att Prieto måste drivas bort, medan Negrín måste bli i det närmaste en diktator. Så följde en mängd tal, av La Pasionaria, Miguel Valdés (en kommunist i Katalonien) och Hernández, som alla angrep Prieto. Detta var knappast någon lycklig stund för världskommunismen: Bucharin och offren tillsammans med honom, bland dem Jagoda och Grinko, ekonomikommissarien som hade tagit emot det spanska guldet 1936, rannsakades och dömdes mellan den 2 och i 3 mars 1938.

Den 28 mars ägde ett dystert möte rum i krigsrådet, ett utskott inom regeringen som hade bildats för att sköta krigsärenden, med soldater, politiker och statstjänstemän närvarande. Prietos modfälldhet tycktes påverka alla. Negrín försäkrade generalerna att de hade åtminstone hans förtroende i behåll. Dagen därpå, då El Campesino utan framgång slogs om Lérida och den i 5 :de internationella brigaden om Gandesa, sammanträdde den republikanska ministären i Barcelona. Än en gång berövade Prieto regeringen all kraft ”med sin suggestiva

vältalighet, sitt sedvanliga patos” (det är Negríns ord), genom att felaktigt skildra de slutsatser som dragits under krigsrådets möte föregående dag. (Prieto själv sade senare att han blott och bart hade meddelat mötet att ”fascisterna oundvikligen skulle nå Medelhavet”.)

Under natten mellan den 29 och 30 mars ”vällde en plågsam och våldsam kamp upp” i Negríns själ. Han besökte ofta fronten, talade ofta med soldaterna och visste att defaitismen, vad man än tänkte privat, i likhet med feghet aldrig borde visas öppet. Till följd härav beslöt han att förflytta Prieto från försvarsministeriet, men att om möjligt behålla honom i regeringen. På morgonen ringde Negrín till Zugazagoitia och frågade honom, om Prieto skulle vilja lämna ministeriet. Zugazagoitia förmedlade denna förfrågan till Prieto, som skrev en avskedsansökan. Socialistpartiets exekutivkommitté besökte Prieto för att med honom rådgöra om vilken kurs man skulle slå in på, men han gav inga ledtrådar. Ett annat besök gjordes av en kommission från CNT, bestående av Horacio Prieto, Segundo Blanco och Galo Díez (en gammal anarkist, nu sekreterare i CNT:s nationella kommitté). Horacio Prieto och Segundo Blanco var båda ledande talesmän för det samarbete mellan CNT och UGT, som hade beseglats av ett konstaterande av gemensamt mål tio dagar tidigare. (Ett samarbetsutskott hade bildats, med Horacio Prieto som ordförande och Rodríguez Vega, socialist, som sekreterare.) De talade om för Prieto att de, trots ”de väldiga ideologiska skiljaktigheterna oss emellan”, inte hyste någon önskan att se honom avlägsnad från försvarsministeriet. Dessa tre män var besvikna på kommunisternas uppträdande; de trodde att kriget var förlorat och att fred borde slutas så snart som möjligt. Ett anarkistiskt riksmöte hölls inom kort. Alla var ense om att det var önskvärt att stödja Prieto och att göra sig kvitt Negrín. Men åsikterna gick isär om vad som härnäst borde göras. Horacio Prieto sade att republiken höll på att bli en rysk marionett, att underhandlingar var väsentliga, att Francos militära överlägsenhet var ett faktum och att han snart skulle vara i stånd att diktera sina egna villkor.

Det uppstod vild förvirring. Förutvarande rådsherren i *la generalidad* Juan Domenech svarade retoriskt att kriget inte skulle ta slut så länge det ännu växte ett träd i Katalonien, och så länge det fanns en man från FAI som kunde stå bakom det. Mariano Vázquez, Negrins gode vän som var generalsekreterare i CNT, höll med. Aldrig hade rörelsen verkat mera splittrad. Mötet slutade utan att något beslut fattats.

Den enda förklaringen av denna kris är att Negrín, utan kommunistisk uppmaning, hade bestämt sig för att förflytta Prieto från försvarsministeriet på grund av hans defaitism. Han ville att Prieto skulle bli minister utan portfölj, eller också minister för offentliga arbeten och järnvägar. Men Prieto tackade nej till posterna (han hade velat att järnvägarna skulle stå under överinseende av försvarsministeriet) och lämnade därför regeringen. Han förklarade senare att han hade lämnat sitt ministerium därför att han var trött på kommunisterna. Han beskrev sina gräl med partiet om strategiska och taktiska frågor. Han förklarade hur vissa rederier hade bildats för att köpa vapen utomlands men senare utnyttjades till att skaffa kommunisterna handelsvinster. Svagheten i hans argumentering var att han inte kunde ge vid handen att en social eller militär politik som skilde sig från kommunisternas skulle ha varit mera fördelaktig. Till helt nyligen hade faktiskt hans politik och kommunisternas tett sig ganska lika. Han förklarade inte vilken krigsplan, annat än en som innebar vänskap med Ryssland, som kunde ha tillämpats när Ryssland förblev den enda leverantören av krigsmateriel, och när Ryssland redan hade Spaniens guldreserv. Inte heller antydde han vad som i övrigt kunde göras, annat än att fortsätta kriget, om nationalisterna blott skulle erbjuda villkorslös kapitulation. När allt kom omkring hade hans egna förhandlingar om fred med Franco gjort föga framsteg. Sanningen tycktes vara den, att Prieto var utmattad av kriget, liksom också av sina egna besvär med kommunisterna. Hans sista insats som minister blev emellertid att avråda Azaña från att också avgå. Han sysslade i fortsättningen med journalistik och försökte, med hjälp av en mängd vänner utomlands, att få underhandlingar till stånd med nationalisterna. Prieto erbjöds posten som ambassadör i Mexico. Utan tvivel ville Negrin ha honom ur vägen. Azaña

var ursinnig. Det ledde till ett stort gräl dem emellan, eftersom Azaña ville ha kvar Prieto som tänkbar premiärminister. Prieto vägrade. Till slut, långt senare under året, gick Prieto med på att vara ”speciellt sändebud” vid president Aguirre Cerdas ämbetstillträde i Chile. Han reste till Santiago, höll otaliga glänsande tal och befann sig redan i landsflykt när kriget slutade.

Kommunisterna upplevde sin egen kris vid denna tidpunkt. Ryssarna önskade att också de spanska kommunisterna skulle dra sig ur Negrins regering. Den kommunistiska partimaskinen samlades i sin sedvanliga atmosfär av avundsjuka och cigarrettrök. önskade Moskva att republiken skulle förlora, undrade Hernández. Bulgaren Stepanov svarade att detta schackdrag syftade till att övertyga allmänna opinionen i England och Frankrike om att kommunisterna inte var intresserade av att erövra makten i Spanien. Om ett europeiskt krig bröt ut, vilket verkade sannolikt, skulle därigenom en rysk allians med England och Frankrike bli lättare att uppnå. (Den 18 mars föreslog Ryssland en ”stor allians” inom NF mot Hitler. Detta avvisades av Chamberlain.) Moskvas order åtlyddes dock delvis; Uribe stannade kvar i jordbruksministeriet, men Hernández lämnade utbildningsministeriet för att bli centrum- och sydarméns generalkommissarie, en befattning med slumrande maktbefogenheter. Denna ytliga förändring av ministären kompenserades av att den kommunistiske försvararen Álvarez del Vayo återvände till utrikesministeriet. Andra kommunister fick också viktiga befattningar: så till exempel blev Carlos Nuñez Maza statssekreterare i flygministeriet, Pedro Prados stabschef i flottan, överste Eduardo Cuevas generaldirektör i säkerhetstjänsten, Marcial Fernández chef för karabinjärerna och Hilario Arlandis, som var den så gott som ende i den första generationen spanska kommunister som alltjämt var partimedlem, blev chef för kommissarieskolan, medan generalkommissarien, Bibiano Ossorio y Tafall, i själva verket var en kommunistisk marionett, trots att han formellt var vänsterrepublikan.

Negrín övergav finansministerposten och blev såväl försvarsminister som premiärminister. Finansministeriet tillföll hans tidigare statssekreterare Méndez Aspe, en ämbetsman i karriären. De andra socialisterna i ministären, bortsett från Negrín, var González Peña, justitieminister, och Paulino Gómez Saez, inrikesminister. Den sistnämnde hade alltid varit en *prietista*, men kommunisterna behöll sitt grepp om polisväsendet under hans ämbetstid. Basken Irujo förblev minister utan portfölj, och katalanen Jaime Ayguadé stannade kvar som arbetsminister. Regeringen förstärktes av att Segundo Blanco inträdde i den. Han var en anarkistledare som hade flytt från Asturien, och han tog den obetydliga posten som utbildnings- och hälsovårdsminister.

Anarkisterna gick med på detta stöd av Negrín (så som de hade stött Largo Caballero under de heroiska, nu avlägsna dagarna i november 1936) på grund av den allvarliga militära faran: den 30 mars hade ett cirkulär från FAI uppmanat alla medlemmar att samlas kring regeringen i nödens stund, medan CNT-ledare hade sänt ut liknande budskap, med begäran om mobilisering av 100 000 frivilliga. I själva verket dominerade inte Blancos ministerium under kriget, och Blanco själv, som tidigare kritiserat Negrín och kommunisterna, blev snart god vän med premiärministern. Blancos närvaro i regeringen kan ha bidragit till att begränsa ytterligare kommunistisk förföljelse av anarkisterna vid fronten och på andra håll. Andra poster tillföll republikaner — Giral (minister utan portfölj), Giner (transport) och Antonio Velao (offentliga arbeten). Den tidigare inrikesministern, Zugazagoitia, blev generalsekreterare för försvaret, en obetydlig befattning. Han brukade klaga över att han, för att komma underfund med vad som försiggick, måste läsa tidningarna.

Negrín skapade, på Rojos förslag, av återstoderna av de i Aragonien besegrade arméerna och under den återhämtningstid som Francos marsch söderut skänkte honom, en ny ”östarmé” (*Grupo de Ejércitos de la Región Oriental*) under befäl av Azañas lojale vän Hernández Saravia, som hade lett framryckningen mot Teruel. Ordet Katalonien spelade ingen roll i dessa stora hopdragningar av folk. Miaja tilldelades högsta befälet över centrumarmén (*Grupo de Ejércitos de la Región Central*).

Republiken var inte slagen, trots att det kunde se så ut. Ett sken av arbetarklassens enighet skapades än en gång. Den 18 mars hade UGT och CNT undertecknat en överenskommelse som innebar ett ännu större avståndstagande från anarkismen. Industrin skulle bli föremål för central ekonomisk planering. Kollektiviseringen skulle hädanefter vara frivillig. UGT gick med på att övertala regeringen att upphöra med försöken att upplösa existerande jordbruks-kollektiv, och att stödja arbetarkontrollen inom de industrier som önskade en sådan. Båda fackförbunden var ense om att deras uppgift var att främja ökad produktion. I själva verket lämnade fortfarande kollektiviseringen plats för statlig kontroll. Regeringen utnämnde i allt större utsträckning ”medlare” som övervakare av de koncerner, vilka alltjämt sköttes av arbetarkommittéer. Ekonomiministeriet brukade sedan försöka att förse de koncernerna med de råvaror de behövde. Samma mått av samarbete mellan katalanerna och centralregeringen existerade ännu inte ens till synes: ett brev från Companys till Negrín, daterat den 25 april, upptog en mängd klagomål. Det främsta var att det, trots att fienden hade trängt in på katalanskt territorium, inte fanns någon katalan med högre tjänsteställning i krigsministeriet, inte heller i högsta krigsrådet. Den armé som kämpade på den katalanska fronten stod under befäl av kastilianare. Inte heller skickades dokument rörande krigföringen till *la generalidad* (så som det hade skett på Largo Caballeros tid). Companys krävde att den katalanska lagstiftningen skulle utvidgas till att omfatta krigets behov. Han fick inget svar på det brevet, och allt fortsatte som förut.

Administrativa åtgärder för tudelningen av det republikanska territoriet, länge fruktade, höll nu på att sättas i verket. De internationella brigadernas bas i Albacete flyttades till Barcelona. En postförbindelse med ubåtar upprättades mellan Barcelona och Valencia, jämte passagerar- och frakttrafik. Republikanska ledare flög regelbundet över rebellernas linjer, mellan sina baser. Följderna av tudelningen var mindre allvarliga än man kunde ha väntat. Daladiers nya franska regering (som i april efterträdde Blums andra, kortlivade regering) öppnade också kanalerna i södra Frankrike, för att sätta republikens fartyg i stånd att passera från Medelhavet till Atlanten.

Aragonienfrontens sammanbrott hade aktualiserat ännu en kris inom republiken, som hade legat och pyrt i månader. Konflikten mellan Negrín och Prieto, på sätt och vis ett problem som gällde personliga relationer, var en fråga om temperament. Men den berörde i sig den splittring, ideologisk och politisk, som anfäktade den osäkra republikanska koalitionen. Svårigheten var att den kommunistiska politiken, vid denna tid, hur effektiv den än var när det gällde att organisera det yrkesutbildade Spanien och resterna av den liberala bourgeoisien till kamp mot fascismen, hade uttömt mycket av republikens anda och kraft. Orwell hade i februari 1938 förklarat, vid sin återkomst till England efter att ha deltagit i striderna med POUM, att ”ett antal människor hade sagt mig, med olika grad av uppriktighet, att man inte fick säga sanningen om det som hände i Spanien och om den roll kommunistpartiet spelade, därför att det skulle vara att göra allmänna opinionen ogynnsamt stämd mot den spanska regeringen, och därmed hjälpa Franco”. Orwell tillade att han inte höll med om det, eftersom han hyste ”den urmodiga uppfattningen att det i längden inte lönar sig att ljuga”. Orwell hade tidigare påpekat att inbördeskriget frambringade en ”större mängd lögner än någon händelse efter världskriget 1914-18”.

46. Fälttåget i Maestrazgo —Yagüe och Negrín söker en kompromiss — USA och embargolagen — ny kris i Medelhavet — tyska tvetydigheter — nationalisterna hejdade utanför Valencia

Ännu var kriget långt ifrån slut. De senaste nationalistiska framryckningarna hade visserligen återvunnit väldiga sträckor av värdefullt territorium. I Pyrenéerna hade generalerna Solchaga, Moscardó och Yagüe avancerat så långt som till floden Segre och dess biflod Noguera Pallaresa, som går upp till den franska gränsen. De måste dock i veckor lämna en republikansk division obesegrad, under befäl av Antonio Beltrán, med öknamnet El Esquinazado (”Smitaren”), i Valle del Alto Cinca, åt gränsen till. Beltrán var en lokalpolitiker som år 1930 hade utmärkt sig i upproret i Jaca. Under kriget blev han ”kommunist”. Efter diverse äventyr i Ryssland återvände han till Frankrike och den underjordiska motståndsrörelsen. Han deporterades sedan till Korsika, bröt med kommunisterna, arbetade för den amerikanska underrättelsetjänsten i Spanien efter 1945, också i USA och Mexico, där han, som så mången annan av vår tids spanska hjältar, dog i fattigdom, sedan han råkat i delo med sina amerikanska herrar. Öknamnet ”Smitaren” hade han ärvt av sin far och farfar, berömda smugglare i Canfranc.

Floden Ebros lopp från sammanflödet med Segre erbjöd en naturlig försvarslinje för Katalonien, en som republikanerna snabbt förbättrade med befästningar. Vid Ebros mynning hejdades italienarna, besvikna i sin önskan att bli de första nationalistiska trupperna vid Medelhavets kust, i staden Tortosa till den 18 april. Fastän staden då slutligen föll, var italienarna stridsdugliga en tid framöver. På södra sidan av den nationalistiska utbuktningen mot söder försenades också deras framryckning mycket. Här sökte Varela bana sig väg från Teruel över Maestrazgos ödsliga högslätt. Ett genombrott i de republikanska frontlinjerna gjordes i det första anfallet. Men genast slog vädret om till ihållande regn. Det hjälpte försvararna, som också undsattes med nya vapen, i första hand jaktplan och luftvärnskanoner — en del av sändningen som förts in från Frankrike. Framryckningen hejdades helt den 17 april. Den i maj, i ännu ett försök att bärga den seger som för så kort tid sedan hade verkat så löftesrik, satte general Aranda i gång en ny offensiv dryga trettio kilometer öster om Varela och tjugofem kilometer från Medelhavet. Mellan Varela och Aran-da anförde general García Valiño en rörlig styrka för att tränga fram så snart de båda flankerna behärskades. Men längs alla tre framrycknings-linjerna var striderna hårda. Den långsamma takten gav upphov till nya politiska knotanden inne i det nationalistiska Spanien. De hämmades inte av meddelandet om en framgångsrik bombräd av trettiofyra bombplan ur Condorlegionen mot hamnen i Cartagena, som ytterligare skadade den republikanska flottans dåliga stridsmoral.

Ett grusat hopp om seger skapar förbittring. Franco kritiserades av sina kamrater för att han inte angripit Katalonien. Yagüe, som talade den 19 april vid en falangistbankett i Burgos för att fira årsdagen av enandet, prisade republikanernas stridsegenskaper och betecknade tyskarna och italienarna som ”rovdjur”. Han sade också:

> I fängelserna, kamrater, finns det tusen och åter tusen människor som lider. Och varför? För att de har tillhört ett parti eller ett syndikat. Bland dem finns det många hedervärda och hårt arbetande människor, som med en smula vänlighet kunde inlemmas i rörelsen. Vi måste vara generösa, kamrater, vi måste vara storsinta och kunna förlåta. Vi är starka, och vi kan unna oss denna lyx. Jag uppmanar myndigheterna ... att granska dessa människors dossiéer på nytt och, genom att låta dessa människor återvända hem, också återge dem välvilja och lugn, så att vi kan bannlysa hatet.

Detta tal publicerades endast i *Diario de Burgos*, den 19 april 1938. Prieto tog kontakt med Yagüe våren 1938 via Jakob Altmaier, en tysk journalist och socialistisk flykting, samt en namnlös österrikisk monarkist, för att söka åstadkomma en kompromissfred. Enligt överenskommelsen skulle Franco och Negrín bilda en koalitionsregering tillsammans med Prieto, Gil Robles och andra ”moderata”. Det skulle hållas en folkomröstning inom två år beträffande monarkin. Altmaier hade varit socialistledare i Frankfurt under revolutionen 1919, och under

andra världskriget arbetade han i den brittiska underrättelsetjänsten.

Yagüe vädjade också för den olycklige Hedillas räkning och för de gamla blåskjortorna i fängelse, ”vår rörelses initiativtagare”. Detta storsinta tal resulterade i att Yagüe temporärt berövades befälet över den ”marockanska armén”. Han hade hoppats på en fascistisk ”föryngring” av Spanien, men i stället skötte sjuttioåringen Martínez Anido de inrikes angelägenheterna, italienarna bombade Barcelona och kriget tycktes fortsätta i all oändlighet. Fjorton dagar senare motverkades de gamla anhängarna på nytt av en förordning som tillät jesuiterna att återvända och som satte dem i stånd att uppträda praktiskt taget oberoende av några statliga sanktioner.

Det var i denna atmosfär, ytligt sett mera hoppfull för republiken, som Negrín den i maj publicerade en deklaration i tretton punkter, som upptog hans regerings krigsmål. Negrins punkter fastställde behovet av Spaniens absoluta oberoende, bortdragandet av utländska militära styrkor, allmän rösträtt, ingen vedergällning, respekt för regional frihet, uppmuntran av kapitalistisk äganderätt, utan stora truster, jordbruksreform, arbetarnas garanterade rättigheter, ”släktets kulturella, fysiska och moraliska utveckling”, upprättandet av armén utanför politiken, avstående från krig, samarbete med Nationernas förbund samt amnesti åt alla fiender. Programmet, utarbetat för sitt internationella propagandavärdes skull men också ett utkast till medling, var betydligt måttfullare än folkfrontens trots allt måttfulla program. Varje konstitutionell politiker från restaurationens gångna oskyldiga tidsålder kunde ha biträtt Negrins punkter. CNT rådfrågades inte i förväg, men UGT—CNT:s samarbetskommitté gillade deklarationen varmt. FAI gjorde det inte, dess ”Pyreneiska halvöns kommitté” (på vilken krymplingen Escorza alltjämt utövade inflytande) fördömde den som en återgång till status quo före juli 1936. De tretton punkterna diskuterades vid ett regeringssammanträde den 30 april. Segundo Blanco sade att CNT borde konsulteras. Negrín avgjorde att det var omöjligt, eftersom brittiska ambassaden måste få dokumentet samma dag, och det var ju, när allt kom omkring, i första hand en deklaration för utländskt bruk. Var fanns nu de lyriska illusioner, de orubbliga drömmar som Durruti, Isaac Puente och de andra ledarna närt vid Zaragozakonferensen i maj 1936? Negrins regering gjorde i slutet av april till och med försök att tillvinna sig utländskt kapital, genom att påbjuda upplösning av CNT:s vattenkraftskartell och bolagens återgång till de forna ägarna. (Bolagen, som var övertygade om Francos seger, ignorerade detta.) Men ingen av de kontroversiella punkterna hade några utsikter att vinna Francos gillande. Han hade inte för avsikt att göra några eftergifter. Så länge Franco levde fanns det ingen möjlighet att försäkra sig om att armén skulle försvinna ur spansk politik.

Det verkar inte desto mindre som om Negrín, denna skarpsinniga och oåtkomliga personlighet, nästan ända från den tid han hade blivit premiärminister hade gjort försök att nå en fredsuppgörelse genom förhandlingar. Han hade sökt ta kontakt med Vatikanen i augusti 1937. Han hade redan haft sammanträffanden med den tyske ambassadören i Paris, greve Welczeck. Han försökte också åstadkomma medling med hjälp av en kusin till Serrano Súñer, men på nytt misslyckades han. Man kan svårligen beskylla Negrín för att ha fortsatt kriget, när det inte fanns något annat alternativ än villkorslös kapitulation. Hädanefter satte Negrín sitt hopp till att det skulle utbryta ett allmänt europeiskt krig, i vilket han förmodade att Spaniens svårigheter skulle inbegripas. Azaña sade under tiden till Negrín att han känt sig, ”sedan september 1936, som en 'fördriven president'. När ni bildade regering trodde jag, till en början, att jag kunde andas igen, och att man åtminstone skulle lyssna på vad jag hade att säga. Det blev inte så. Jag måste lida i tysthet.” De båda männen förblev olika: Azaña fortsatte att blicka bakåt, grubbla över på vad sätt han hade misslyckats i början av 1930-talet, medan Negrín, som inte hade något politiskt förflutet, alltjämt blickade framåt. Negrín, som hade den dagliga uppgiften att vidmakthålla stridsmoralen vid fronterna, stålsatte sig för att utstråla optimism. Azaña, som inte hade mycket att göra, kunde bara tänka tillbaka med bitterhet.

Franco gillade inte vare sig Negrins eller Yagües idéer: ”Var och en som önskar medling”,

sade han i ett tal den 6 juni, ”gynnar 'de röda' eller Spaniens dolda fiender.” Han tillade, därutöver, att kriget utgjorde ”kronan på en historisk process med fosterlandets kamp mot de 'antipatriotiska', och att sluta fred nu skulle med visshet leda till ett nytt krig senare”. En stor presskampanj sattes i gång i det nationalistiska Spanien mot dem som krävde medling: ”I den spanska framtidens namn, i dess martyrers och hjältars, kräver fosterlandet Francos villkorslösa seger.”

De internationella framtidsutsikterna under våren 1938 var, i motsats till den militära situationen i själva Spanien, allt mera nedslående för antifascister. Chamberlain tryckte på för att förekomma och därigenom omintetgöra ytterligare tyska krav i Centraleuropa, särskilt i Tjeckoslovakien. Den 16 april lyckades han uppnå den brittisk—italienska principöverenskommelsen om Medelhavet. Italien åtog sig att dra tillbaka sina trupper från Spanien, när kriget väl var över. Först då skulle överenskommelsen träda i kraft, varvid de båda länderna enades om att garantera status quo i Medelhavet. Perth var rörd, konstaterade Ciano. Han sade: ”Ni vet hur ivrigt jag har önskat att detta skulle ske.” — ”Det är sant”, tillade Ciano, ”Perth har varit en god vän — dussintals rapporter som befinner sig i våra händer vittnar om den saken.” Azcárate skickade en protestnot till utrikesministeriet i London, där han uttryckte sin fasa över att utväxlingen av skrivelser mellan Italien och England skulle acceptera italienska truppers närvaro i Spanien till inbördeskrigets slut — medan England förfäktade noninterventionsavtalet, för att inte tala om en plan att hämta hem frivilliga. Den republikanske ambassadören tillade att hädanefter ”blygsel och indignation” över det brittiska handlingssättet föranledde republiken att inskränka förbindelserna med Storbritannien till ett minimum. Pravda fördömde den brittisk—italienska överenskommelsen, därför att den gav Mussolini fria händer i ”hans krig mot det spanska folket”. Också Churchill upprepade samma sak, i ett brev till Eden: ”En fullständig triumf för Mussolini, som får vårt hjärtliga godkännande av sitt befästande av Medelhavet mot oss, av sin erövring av Abessinien och av sitt våld i Spanien.” Churchill förmåddes att föra ett vänskapligt samtal med den republikanske ambassadören Azcárate, och att visa sympati för republiken, efter en middag på den sovjetiska ambassaden. Churchills omvändelse till republiken åvägabringades av hans svärson, Duncan Sandys, som besökte Barcelona under våren 1938. Men Churchills ”republikanism” var alltid realistisk. Så sade han till en i Buenos Aires utkommande tidning: ”Franco har all rätt på sin sida, därför att han älskar sitt land. Likaså försvarar Franco Europa mot den kommunistiska faran — om man vill uttrycka det så. Men jag — jag är engelsman, och jag föredrar en triumf för dem som har fel. Jag föredrar att den andra parten vinner, därför att Franco kan bli ett hinder för brittiska intressen.”

Det syntes inga som helst tecken till att Italien hyste någon avsikt att hålla noninterventionsöverenskommelsen, nu mer än i det förflutna. Ytterligare trehundra italienska officerare reste till Spanien den 11 april. Tyskland drog för sin del den slutsatsen, att en snar nationalistisk seger skulle förhindra ett agerande enligt frivilligplanen. Utrikesministeriet instruerade därför sin ambassad i London att gå med på varje ”formel” de kunde tänka sig för de frivilligas tillbakadragande. Hitler önskade dra tillbaka de tyska trupperna i Spanien. Det österrikiska flygvapnet behövde ledning, och ”våra soldater har inte mer att lära”. Franco föreslog att Condorlegionen kunde hämtas hem, förutsatt att flygplanen, luftvärnsartilleriet och annan utrustning lämnades kvar åt de spanska piloterna, som tyskarna hade lärt att flyga. Utöver denna stämning av tysk rastlöshet kunde republiken en tid dra fördel av en ny fransk sinnesstämning under våren 1938. Den nye konseljpresidenten, den kärve bonden Daladier, meddelade den amerikanske ambassadören i Paris, Bullitt, att han hade öppnat den franska gränsen på vid gavel, till förmån för den spanska republiken. Ryssland, sade han, hade gått med på att sända trehundra flygplan till Katalonien, under förutsättning att fransmännen transporterade dem via Frankrike. Daladier gjorde det i stora lastbilar, trots att ”han måste hugga ner träd längs vägarna i Akvitanien för att vingarna skulle få plats”. 25 000 ton krigsmateriel fördes över gränsen i Pyrenéerna under april och maj. Inga framsteg gjordes,

föga förvånande, i de samtal som Daladiers utrikesminister, Georges Bonnet, hade inlett med Italien, med Chamberlains plan som förebild. Samtalen avbröts när Mussolini den 15 maj förkunnade att han förstod vad de skulle resultera i, eftersom de båda länderna stod ”på olika sidor av barrikaderna” i Spanien. Bonnet var emellertid konservativ och försiktig. Han visade sig inte vara någon vän till republiken.

Den 13 maj inställde sig Álvarez del Vayo på nytt inför NF:s råd och krävde att de länder som i oktober hade beslutat att noninterventionen skulle omprövas, om den inte inom kort gjordes effektiv, nu skulle genomföra den omprövningen. Chamberlains nye utrikesminister, lord Halifax, yrkade på omröstning. Han var angelägen att koncentrera intresset på krisen i Tjeckoslovakien. (Den 10 maj sade Ivone Kirkpatrick till furst Bismarck, att ”om Tyskland konfidentiellt ville meddela den brittiska regeringen vilken lösning av den sudettyska frågan man eftersträvade ... skulle den brittiska regeringen utöva sådana påtryckningar i Prag, att den tjeckoslovakiska regeringen skulle tvingas gå in på de tyska önskemålen”.) Halifax' egen privatsekreterare, som han hade ärvt av Eden, skrev: ”Varken han eller Chamberlain hyste en sådan avsky för diktatur, att den kunde övervinna deras medfödda misstro mot fransk demokrati och dess förmenta ineffektivitet.” Och Eden hade ofta sagt: ”Mina kolleger är diktatorsinnade.” Några delegationer i Genève, exempelvis de från Kina och Nya Zeeland, som vid detta tillfälle kunde ha stött Spanien, hade inte tid att konsultera sina regeringar. När omröstningen skedde, samma dag som frågan först hade tagits upp, röstade endast Spanien och Ryssland för den resolution som uppmanade till handling. England, Frankrike, Polen och Rumänien röstade mot, medan rådets nio andra stater lade ner sina röster. Antalet avståenden återspeglade den allt större sympati man kände för republiken, på grund av det allt mer försämrade läget i Europa.

Det förekom vissa påtryckningar på den amerikanska regeringen att upphöra med sitt embargo på vapen till Spanien. Kåsören Drew Pearson påpekade att ”Washington har bevittnat all slags korridorpolitik ... men sällan har (staden) tidigare sett folk ge ut pengar som kommer från alla håll i landet på en sak som de inte kan ha någon verklig nytta av”. Den förutvarande utrikesministern (och blivande krigsministern) H. L. Stimson och förutvarande ambassadören i Tyskland William Dodd undertecknade en petition mot embargot. Einstein och andra intresserade vetenskapsmän anslöt sig till kampanjen. Resolutioner lades fram i kongressen, med förslag om embargots upphörande, av medlemmen av representanthuset Byron Scott och senator Nye. Den 3 maj sammanträdde utrikesminister Cordell Hull med sina rådgivare för att ta senator Nyes resolution i övervägande. Hull och tjänstemännen kom överens om att de inte behövde inskrida för att förhindra att resolutionen antogs. En planlagd ”läcka” rörande detta dök upp i New York Times den 5 maj. Genast telegraferade den nye, katolske amerikanske ambassadören i London, Joseph Kennedy, sin oro över att denna åtgärd skulle orsaka en utvidgning av inbördeskriget. Katolikerna i Förenta staterna protesterade lidelsefullt mot hjälpen till ”bolsjeviker och ateister”. Roosevelt, som befann sig på fiskesemester i Karibiska havet, sade åt Hull att dröja, och när han återvände till Washington upphävdes beslutet att upphöra med embargot. I slutet av maj meddelade ett brev från Hull senator Pittman att det spanska inbördeskriget var ”mer än ett inbördeskrig” och därför inte kunde behandlas blott och bart som ett sådant. Harold Ickes, journalisten och politikern, säger i sina memoarer att Roosevelt den 9 maj sade till honom, att detta ”att upphäva embargot skulle betyda förlust av varenda katolsk röst nästa höst, och att de demokratiska kongressledamöterna var skakis för det och inte ville att det skulle ske”.

Litvinov klagade i Genive hos Louis Fischer, alltjämt verksam som vapenuppköpare åt republiken: ”Alltid nederlag, alltid reträtter.” — ”Om ni gav dem femhundra flygplan till, kunde de vinna kriget”, sade Fischer. Litvinov invände att en sådan leverans skulle hjälpa Ryssland mer i Kina än i Spanien. Han hade i varje fall inte några flygplan. ”Jag vidarebefordrar bara diplomatiska dokument”, tillade han. Men han lovade att fråga sin herre. (Detta

var en olycklig tid för honom; så gott som alla hans ambassadörer i det ryska utrikesministeriet hade nyligen arresterats. Litvinov själv hade, enligt vad hans hustru erinrar sig, i flera månader en resväska packad, för att ta den med sig till fängelset.) Men även om han hade skaffat fram femhundra flygplan, skulle det ha varit svårt att få dem till Spanien. Ty den 13 juni stängde Daladier, under påtryckningar från England, på nytt gränsen. De månader, under vilka vapenförråd fritt kunde föras till republiken, var sålunda slut. Men innan gränsen stängdes lyckades Miles Sherover, den polskfödde affärsman som nu var republikens inköpsagent i USA och i själva verket tillvaratagaren i stort av de republikanska intressena där, utskeppa betydande förråd med hjälp av det så kallade ”Hannoverbolaget”, till största delen lastbilar, personbilar och lastbilsmotorer. En månad senare beslöt första byrån i den franska appellationsdomstolen att en viss mängd guld som tillhörde den spanska riksbanken — den hade deponerat guldet i Mont de Marsan i Frankrike — i själva verket tillhörde ”ett privat sällskap” och därför inte kunde återlämnas till republiken. Det var ännu en motgång, trots att en del materiel alltjämt kom igenom. Medelhavsrutten var nu i det närmaste helt outnyttjad.

På den nationalistiska sidan sändes nya italienska styrkor till Spanien, från den i juni och framåt i tiden. Ciano försäkrade Millán Astray och en grupp spanska piloter som besökte Rom att, ”trots alla kommittéer skall Italien inte överge Spanien förrän den nationalistiska flaggan vajar från de högsta tornen i Barcelona, Valencia och Madrid”. Då en sådan stämning rådde i Rom, var det knappast förvånande att den brittiska regeringen snart måste ta upp den ”spanska frågan” på nytt, motvilligt. Den 18 maj hade överhuset debatterat den engelsk—italienska överenskommelsen. Utrikesminister Halifax hade om de italienska löftena sagt: ”Vi ... godtar dessa försäkringar och tror att de kommer att förverkligas på ett hederligt sätt.” Men det yttrandet följdes av en ny våg av nationalistiska bombningar av det republikanska Spanien. Räder företogs mot Valencia och andra kuststäder vid Medelhavet, och ingen av dem hade någon större tillgång till luftvärn.

Den 2 juni bombades Granollers, en stad utan militär betydelse, dryga trettio kilometer norr om Barcelona. Omkring etthundra människor (huvudsakligen kvinnor och barn) dödades. Halifax protesterade i Burgos och hos den tyske ambassadören i London, Dirksen, men han tillade ”att han var medveten om att detta var en mycket ömtålig sak och han ville i alla händelser undvika att väcka någon misstämning i Tyskland”. Sir Nevile Henderson bad Weizäcker att utnyttja tyskt inflytande för att få ett slut på dessa urskillningslösa attacker. Perth tog på samma sätt kontakt med Ciano. Det gjorde också den brittiske ministern vid påvestolen, med den påvlige utrikesministern. Ciano, förbindlig som alltid, lovade att göra vad han kunde. (”I själva verket”, försäkrade Ciano den tyske ambassadören Mackensen, ”har vi naturligtvis inte gjort något alls, och vi har inte heller för avsikt att göra något.”) Kardinal Pacelli förklarade att Vatikanen ständigt utövade sitt inflytande på ett eller annat sätt över Franco. Till slut föreslog England att en speciell kommission skulle undersöka sådana attacker, för att se om de verkligen var riktade mot militära mål. Intet av de länder England tagit kontakt med (USA, Sverige, Norge, Holland) och uppmanat att delta i planen var villigt att göra det. England sände därför två av sina egna officerare för att genomföra undersökningen. Fastän de rapporterade att bombningen ofta måste ha åsyftat icke-militära mål, ledde deras slutsatser ingen vart.

Situationen förvärrades av nya angrepp på engelska fartyg i spanska farvatten. Vid denna tid fraktades större delen av den sjötransporterade handeln med republiken ombord i brittiskägda fartyg. Andra ansåg att risken att bli bombade, eller uppbringade, var alltför stor. Många av de fartygen var dock brittiska endast till namnet — många var grekiska, registrerade i formellt brittiska rederier, under medverkan av män som Jack Billmeir, vars Stanhope Shipping Company nu hade cirka trettiofem fartyg som drev handel med republiken. Mellan mitten av april och mitten av juni angreps 22 engelskregistrerade fartyg (av 140 stycken som då drev handel med republiken) i spanska farvatten. Elva sänktes eller skadades svårt. Tjugoen

engelska sjömän dog, och det gjorde också flera av noninterventionskommitténs observatörer. Enligt sir Alexander Cadogan, kabinettssekreteraren i utrikesministeriet, var Chamberlains ministär ”nästan utom sig”. Den brittiska regeringen angreps dagligen i underhuset för att den tolererade detta sorgliga sakernas tillstånd. De flesta fartygen sänktes i hamnar, och flottan fann det sålunda svårt att göra några motdrag. Parlamentets statssekreterare i utrikesministeriet, R. A. Butlers, utstuderade talekonst togs i anspråk för att förklara, varför regeringen inte ville medge export av luftvärnskanoner till det republikanska Spanien och inte heller låta handelsfartygen vara beväpnade. Ändå blev det uppenbart att angreppen var avsiktliga. Flera konservativa, som Duncan Sandys, var ense med socialisten Noel-Baker om att protestera mot det vanhedrande i situationen. Vänsterns nya stjärna, Aneurin Bevan, väckte minnen av vad Clive i Indien skulle ha gjort, och Lloyd George krävde vedergällning genom bombning av italienska flygbaser på Mallorca. Churchill sade:

Jag tror att det fullständigt tryggt kan sägas till general Franco: ”Om det förekommer mera av det här slaget, skall vi stoppa ett av era fartyg i öppen sjö” ... Jag förstår mycket väl att man underkastar sig förödmjukelser för fredens skull. Jag skulle ha stött regeringen, om jag trodde att vi var på väg mot en större trygghet för freden. Men jag fruktar att denna förnedring på ett olyckligt sätt missförstås utomlands. Jag fruktar att den kommer ... att i själva verket föra oss närmare alla de faror, som vi framför allt annat önskar undanhålla vårt folk.

Lord Cecil of Chelwood avgick från sin befattning som det konservativa partiets inpiskare i överhuset på grund av regeringens ineffektivitet. Ärkebiskopen av York, dr Temple, vädjade tillsammans med andra prelater om ”effektiv handling”. Chamberlain antecknade i sin dagbok: ”Jag har gått igenom varje tänkbar form av vedergällning, och det står absolut klart att ingen av dem kan bli effektiv, om vi inte är beredda att börja krig med Franco ... givetvis kunde det gå så långt, om Franco vore dåraktig nog.” Vid ett tillfälle föreslog han, i ministären, att England skulle ockupera Menorca som protest. ”Svårigheten härmed”, konstaterade regeringsprotokollet syrligt, ”var att Menorca ägdes av regeringen.”

Nationalisterna föreslog till slut att Almería kunde göras till en säkerhetszon för sjöfarten. Den tanken förkastades såväl av republiken som av brittiska redarföreningen, eftersom bara en sjundedel av de fartyg som då anlöpte republikanska hamnar kunde tas emot i Almería. Situationen tilläts fortsätta. Det engelska fartyget Dellwyn sänktes utanför Gandia, i ett brittiskt örlogsfartygs åsyn. ”Första gången i historien”, klagade Bowers, den amerikanske ambassadören och en demokratins hängivne vän. (En reaktion var Lows teckning den 16 juni, där han låter överste Blimp — chauvinisten — säga: ”Vid Gud, sir, det är på tiden att vi talar om för Franco, att om han sänker hundra engelska fartyg till, då drar vi oss tillbaka från Medelhavet helt och hållet.”) Prieto kritiserade, i ett tal i Barcelona: Vem skulle ha trott det vara möjligt, vi som i vår granskning av internationella förbindelser har stött på omnämnanden av Englands förmätenhet och stolthet, som inte skulle tolerera att dess materiella intressen tog minsta skada, inte heller ett angrepp på en enda av dess undersåtars liv? Ändå ligger här, på våra begravningsplatser, stoften av engelska sjömän som med sina liv har betalat för den tillit de hyste till imperiets beskydd.

De fortsatta angreppen kom lord Perth att meddela Ciano, att han fruktade att Chamberlain ”kunde falla, om räderna fortsatte”. Räderna inställdes från början av juli, uppenbarligen som en följd härav. Krisen hade lett till dåliga relationer mellan nationalisterna och deras allierade. Ty om Tyskland och Italien förnekade sitt ansvar, lade de det på Franco. Stohrer fick instruktioner att meddela Franco, att Tyskland hade väntat sig att han skulle ha skyddat Condorlegionen för hat och ovilja. Men några tyskar var själva obetänksamma. Den 12 juli publicerade News Chronicle ett referat av ett föredrag av general von Reichenau, den ärelystne nazistiska befälhavaren för den tyska 4:de armégruppen, om ”Den tyska inställningen till händelserna i Spanien”. Reichenau sade där: ”Två års verklig erfarenhet av krig har varit till större nytta för vår ännu omogna Wehrmacht, för folkets offensiva förmåga,

än hela tio års fredlig utbildning kunde ha varit.” Den brittiska ministären fick föreläsningen skickad till sig, och de ministrar som läste den kunde observera att Tyskland inom flyg-, stridsvagns- och pansarvärnskrigföring hade haft stor nytta av sina spanska erfarenheter. ”Spanien har givit oss särskilt värdefulla lärdomar i fråga om användningen av motorfordon i krig”, sade von Reichenau. Lord Halifax föreslog att engelsmännen borde ”formulera en vädjan till de stridande parterna att avsluta kriget. En sådan vädjan skulle givetvis grundas på humanitet, kristendom och så vidare ... den skulle sannolikt inte lyckas, men den skulle stärka Hans Majestäts regerings moraliska ställning.”

Tyskarna var faktiskt den här sommaren invecklade i en rad gräl med Franco. Denne undertecknade den spanska gruvlagen innan han visade den för von Stohrer. De i denna medtagna koncessionerna för att tillfredsställa tyskarna medgav 40 procents investeringar av utländskt kapital, och möjligheter till undantagsbestämmelser, med högre procenttal än så, i Marocko. Lagen gjorde Tyskland till lags, men inte sättet för dess offentliggörande. Von Stohrer undrade kallt, om han inte längre var persona grata. Han fick veta att Franco var strängt upptagen. Han frågade då, om Franco inte kunde offra en halvtimme för att ta emot den tyske ambassadören. Senare togs han emot av Gómez Jordana, som förklarade hur han och Franco hade förfäktat Tysklands sak i sin regering, och till och med hade åstadkommit förbättringar till Tysklands förmån. Fientlig propaganda började nu falla samman på ett sätt som påminde om det som skett i Aragonien. Den nationalistiska, nyöppnade turistbyrån tillkännagav att man anordnade bussturer till slagfälten.

Skyddat av kraftigt luft- och artilleribombardemang ryckte navarra-infanteriet och det italienska på fem dagar fram närmare hundra kilometer, på en drygt trettio kilometer bred front. Allt som spärrade vägen till Valencias *huerta*, det trädgårdsliknande, konstbevattnade landet, så välmående i fred, så lätt erövrat i krig, var vissa befästningar som byggts utanför den lilla pueblon Viver och som sträckte sig in i Sierra de Espadán. Men de befästningarna, den så kallade XYZ-linjen, var fantasifullt uttänkta och försvarade av två armékårer under befäl av överstar som hade vunnit mycket högt anseende i striden om Madrid i november 1936, Romero och Güemes. Skyttevärn hade byggts som var i stånd att motstå 500-kilos-bomber. Framryckningen hejdades. Artilleribeskjutning och bomber gjorde inget intryck på försvararna. Varje nationalistiskt infanterianfall slogs tillbaka med en skur av kulspruteeld. Mellan den 18 och 23 juli led nationalisterna svåra förluster, av republiken uppskattade till 20 000 man. Sistnämnda datum visade angreppet tydliga tecken till att avstanna. Valencia var räddat.

47. Slaget vid Ebro — framryckning till Gandesa — utmattningskriget — krisen i augusti — Münchenkrisen och Spanien — tillbakadragandet av de internationella brigaderna — Nationernas förbunds kommission — Sir Philip Chetwode i Spanien — striderna i Sierra de Caballs — Medelhavs-överenskommelsen

Den 24 juli 1938 meddelade Negrín det republikanska krigsrådet i Barcelona att Valencia skulle gå förlorat, om det inte sattes in ett avledande angrepp någon annanstans. General Rojo, stabschefen, föreslog därför att man skulle gå till attack norr om nationalisternas utbuktande linje till Medelhavet. Planen gick ut på att bana sig väg över den stora floden Ebro på flera punkter, omkring 110 kilometer från havet, i syfte att för det första störa förbindelserna mellan nationalisterna i öster och i Katalonien samt för det andra, om möjligt, att återupprätta landförbindelserna mellan Katalonien och resten av det republikanska Spanien. För att genomföra den planen hade en ny ”Ebroarmé” bildats, under Modesto. Den utgjordes av 5:te armékåren under Lister, den 12:te under Etelvino Vega och den 15:de under Manuel Tagüeña. Den 18:de armékåren, under José del Barrio, utgjorde reserv. Denna styrka på 80 000 man skulle understödjas av 70 till 80 fältbatterier och 27 luftvärnskanoner. Republikanernas flygunderstöd hade förbättrats avsevärt, tack vare jaktplan av typ Supermosca och Superchato, bemannade av spanjorer som utbildats i Ryssland. Alla de föreslagna ledande befälhavarna i Ebroarmén var kommunister, såväl kårbefälhavare som divisionsbefälhavare, liksom också, naturligtvis, Modesto. De befälhavarna sammanträffade regelbundet, såsom partimedlemmar, med partiets styrelse. Anarkisterna innehade endast två brigadbefälsposter av tjugosju i hela Ebroarmén. De var emellertid inte på långt när så illa företrädda i andra arméer. Så till exempel hade överste Perea, östarméns befälhavare, alltid varit sympatiskt inställd till anarkisterna, medan av de fem arméerna i den centrala zonen, under överbefäl av Miaja, endast en (den oviktiga Estremaduraarmén) anfördes av någon som ens kunde kallas för kommunistsympatisör, överste Burrillo. De övriga var måhända inte anarkister, men de var inte heller kommunister. Därtill kom att kommunisterna inte var eniga; Modesto och Lister, de båda utan all gensägelse framgångsrikaste i kriget, stod på spänd fot med varandra. Modesto var en sarkastisk, despotisk andalusier, ibland brutal, sällan uppriktig, men en verklig militär ledare, utan några politiska talanger eller ambitioner. Lister var en varmhjärtad och ärelysten talare, med ett välutvecklat sinne för vänskap, odisciplinerad och beredd att medverka i all slags propagandaverksamhet, som han genomförde väl. Han var ibland barsk, men han stod också ut med otaliga misstag av sina underordnade, om han gillade dem.

Vidare var många nya kommunister i själva verket borgerliga i allt utom till namnet. Andra framgångsrika kommunistiska befälhavare hade fått sin politiska inställning utformad uteslutande av kriget. Ingen visste vilka åsikter de skulle hysa efteråt. Arméns stabschef, Rojo, tycktes också i fortsättningen bland anarkisterna vara alltför tolerant gentemot kommunisterna, men han var blott och bart en tekniker. Bernal, transportchefen, var känd såsom antirevolutionär. Den socialistiske chefen för arméförvaltningen, Trifón Gómez, var en anhängare till Prieto och hade också avlägsnats ur partistyrelsen år 1934, när Largo Caballero började orientera sig åt vänster. Överste Jurado, artilleriofficeren, som nu var chef för luftvärnet, troddes av några ha stött republiken av en händelse. Manuel Albar, som skötte samordningen av de olika kommissariaten, och Alfonso Játiva, statssekreterare i marinministeriet, var Prietos män. Det var också Belarmino Tomás, flygets nye kommissarie, och Zugazagoitia, försvarets generalsekreterare — fastän hans arbete knappast existerade. Många andra befattningar inom krigsministeriet innehades alltjämt, så som fallet hade varit under Prieto, av politiskt neutrala yrkesofficerare snarare än av kommunister. Så till exempel leddes artilleriet fortfarande av överste Fuentes, den officer som på major Voronov hade gjort ett så antiryskt intryck i november 1936. Överste Montaud, en av den baskiska arméns befälhavare, skötte kommunikationerna, doktor José Puché, rektor vid universitetet i Valencia och god vän till Negrín, var chef för fältläkarkåren. Endast major Azcárate, en kusin till ambassadören, som övervakade ingenjörskåren, och överste Sánchez Paredes,

stridsvagnsspecialisten, kunde betraktas såsom kommunistpartiet närstående. Statssekreteraren som hade hand om vapeninköpen, den gåtfulle cortesledamoten från Granada Alejandro Otero, verkade å andra sidan att vara en kapitalist med rik fantasi. De kommunistledda förbanden fick lejonparten av de bästa vapnen, men de var de offensiva. De tycks också ha varit de bästa befälhavarna, trots att det är en svår sak att avgöra.

I Ebroarmén var Manuel Tagüeñas upphöjelse, vid ännu ej trettio års ålder, till befälhavare för en armékår, fastän han inte hade haft några militära erfarenheter före år 1936, symbolisk för det stora antal unga män, i första hand kommunister eller medlemmar av den förenade ungdomsrörelsen, som fick befäl i fält under inbördeskrigets senare skeden. Hans kommunism var en patriotisk soldats, inte en ”ideologs”.

Dessa omorganiserade arméer höll ut i det republikanska Spanien under hela år 1938. Återhämtningen efter nederlagen under våren var en stor prestation. Öppnandet av den franska gränsen i mars bar delvis ansvaret härför. Inkallandet av nya reservistklasser var också viktigt, liksom ombesörjandet av nya officersskolor. Återhämtningen var också stridsberedda mäns envetna arbete, de flesta av dem yngre än tjugofem år. De visste att de hade allt att förlora, också sina liv, om de inte arbetade till dess att de stupade av utmattning.

Det var dumdristigt av republiken, nu när den franska gränsen på nytt var stängd, att sätta i gång en offensiv sommaren 1938, något som Brunete, Belchite och Teruel borde ha kommit dem att inse. Mönstret i dessa strider — angreppets inledande framgångar, uppehållande försvar tack vare nationalistiska förstärkningar, som snabbt förts dit från andra fronter, samt ett nationalistiskt motanfall — upprepades faktiskt i slaget vid Ebro, men i större skala och med hemskare följder än i de andra striderna.

Men ändå började övergången av Ebro en kvart efter klockan tolv natten mellan den 24 och 25 juli, med månen i nedan. Förband under Tagüefia började gå över floden mellan Mequinenza och Fayón. Lister och 5:te armékåren inledde övergången på sexton punkter i den stora flodkröken mellan Fayón och Cherta, särskilt vid Flix, Mora la Nueva, Miravet och fyrtioåtta kilometer söderut, vid Amposta nära havet. Nittio båtar (som vardera tog io man), 3 pontonbroar och omkring ett dussin andra hade monterats. Det väpnade skyddet utgjordes av 22 T-26-stridsvagnar och 4 kompanier pansarbilar med kulsprutor, inte kanoner. Mer materiel skulle följa efter över broarna, när de väl tryggt kunde monteras över floden. Det första förband som tog sig över i Listers kår var Hans Beimlerbataljonen ur 11:te internationella brigaden, ombildad, bestående av tyskar, skandinaver och katalaner. Deras befälhavare gick i spetsen och ropade: ”Framåt, Negríns söner!”, med främmande uttal. Pontonbroarna och de uppblåsbara gummibåtarna var köpta i Frankrike. Gav fransk militär råd om deras användning? Det finns inga vittnesbörd om det. Ebro är vid Mora cirka nittio meter bred och rinner genom en tämligen brant klyfta. Flodens andra sida, från Mequinenza till havet, bevakades vid denna tidpunkt av den marockanska armén. Yagüe hade nyligen återvänt till befälet över den. Officerarna i den 50:de divisionen, under befäl av överste Campos, hade rapporterat att bra trupper hade samlats på andra sidan floden, men överbefälet hade negligerat detta. Fronten i Spanien var 1 760 kilometer lång, och alla rykten kunde inte undersökas närmare. (Som jämförelse kan nämnas att västfronten år 1918 var bara 640 kilometer.)

Klockan halv tre på morgonen rapporterade överste Peñarredonda till Yagüe att republikanerna hade gått över Ebro. Några av Peñarredondas män hade hört skottlossning bakifrån, medan han och hans divisionshögkvarter hade förlorat kontakt med sina flanker. Denne överste var en av de otrevligaste i den nationalistiska armén. Han närde ett speciellt hat till de internationella brigaderna, och han gav, på eget ansvar, order om att varje man ur dem som togs till fånga skulle skjutas. Han tvingade till och med den engelske kaptenen Peter Kemp, som tjänstgjorde i hans bataljon, att skjuta en irländsk kamrat. Den 14:e (fransk—belgiska)

internationella brigaden hade under tiden gått över Ebro nära Amposta och invecklats i strid med styrkor ledda av general López Bravo. Den övergången misslyckades, men den hade betraktats som en framryckning av underordnad betydelse. Striden fortsatte inte desto mindre där i arton timmar, varefter de som fanns kvar drog sig tillbaka under förvirring över floden, så gott de kunde. De lämnade efter sig sextonhundra stupade och en mängd materiel.

Högre upp var angreppets inledande skeden framgångsrika. Alla strandbyarna i frontens mitt hade intagits i gryningen. Ett väldigt brohuvud hade upprättats. De som gått över, bland dem den 15:e internationella brigaden, fortsatte inåt landet för att överflygla, inringa och tillfångata Peñarredondas demoraliserade trupper. Mot kvällen hade denne officer fått tillåtelse att retirera, med dem av sina män han kunde få med sig. Den skakade översten själv drog sig därefter tillbaka till Zaragoza och syntes inte mera till i kriget. I norr, vid Mequinenza, hade Tagüeña ryckt fram närmare fem kilometer från Ebro. I centrum hade Lister ryckt fram fyrtio kilometer och nästan nått den lilla staden Gandesa (den hade år 1937 en befolkning på 3 396 personer). Mellan Gandesa och floden hade alla de viktiga observationspunkterna i hög terräng intagits. Fyratusen nationalistiska fångar hade tagits, och många deserteringar följde. Franco beordrade kraftig förstärkning av området, med divisionerna under Barrón, Alfredo Galera, Delgado Serrano, Rada, Alonso Vega, Castejón (från Andalusien) och Arias. Överste Martínez de Campos noterade i sin dagbok att han, medan han med sitt artilleri befann sig i Sierra de Espadán, plötsligt fick order att ”stoppa de påbörjade rörelserna ... fienden har gått över Ebro”.

Franco övervägde till en början att tillåta en framryckning så djup, att den medgav en kniptångsmanöver som skulle krossa hela den republikanska armén. Han avråddes härifrån men lät alltjämt bomba broarna; han var fast besluten att inte göra någon framryckning med infanteri förrän artilleri och flyg hade fått fullständigt herravälde.

Huvudstriden ägde rum i Gandesa. Staden stormades av Lister, dag och natt, under den heta sommaren i Aragonien. Den i augusti satte 15:e internationella brigaden i gång sitt våldsammaste angrepp på kulle 481, av dem kallad ”Blemman”, omedelbart utanför Gandesa. Än en gång blev listan över stupade lång, som den hade varit inne i Gandesa under striderna om den staden i mars. Bland de dödade befann sig Lewis Clive, socialistisk stadsfullmäktig i South Kensington, och David Haden Guest, en ung kommunistisk filosof från Cambridge. Den 2 augusti hade den republikanska framryckningen hejdats. Fronten sträckte sig rakt från Fayón till Cherta, längs basen av Ebros krök, men var urholkad österut, så att nationalisterna hade Villalba de los Arcos och Gandesa. I norr var fickan mellan Mequinenza och Fayón sexton kilometer på det bredaste stället. Republikanerna började gräva skyttevärn. Yagüe visade sig vara en lika skicklig organisatör av försvar som av framryckning. Han var alltigenom lugn. Det hindrade inte att tekniska svagheter förmodligen var orsaken till att republikanerna inte kunde rycka fram vidare. Det tog alldeles för lång tid att bygga en järnbro över Ebro, på vilken tunga stridsvagnar kunde passera. De republikanska infanteristerna måste ta sig fram till fronten till fots, på grund av bristen på lastbilar. Vidare var nationalisterna i stånd att fullborda sina försvarsanordningar i Gandesa, också skyttevärn, utan republikanskt bombardemang, vid en tidpunkt då de flesta nationalistiska jaktplanen alltjämt var i Valencia (bombplanen hade tagits upp och var ivrigt sysselsatta med att bomba broarna över Ebro).

Modesto hade velat bomba Gandesa, men hans planer gäckades av överste Visiedo, den operativa chefen i flygministeriet. Överste García Lacalle, republikens jaktplansbefälhavare, som föreslog bombningen, ansåg Visiedo, en traditionsbunden officer, vara närmast förrädisk i sin negativa inställning, men å andra sidan var beskyllningar för förräderi nästan lika vanliga som anklagelserna för trotskism i det republikanska lägret. Den 14 augusti måste ändå Bernhardt, HISMA:s chef, telegrafera till Göring efter mera ammunition till de ovärderliga 88 mm luftvärnskanonerna, för att avhjälpa den ”akuta militära faran”. Omedelbart före striderna vid Ebro hade den spanske nationalistiske ambassadören i Berlin, markisen de Magaz, klagat

över att den tyska regeringen sålde vapen till republiken. Gevär — till ett pund stycket — och också flygplan hade av Tyskland sålts, formellt till Kina och Grekland men i själva verket till det republikanska Spanien. Magaz gjorde gällande att Göring kände till den transaktionen, att han genom detta bedrägeri sökte förlänga inbördeskriget. Efter två månader förnekade Tyskland att dess regering var inblandad. De order som utfärdades av Lister och Tagüeña var alltjämt — ”vaksamhet, befästningar och motstånd.” De orden upprepades överallt under de följande veckorna. Officerare och manskap sköts om de retirerade. Sergeanter beordrades att döda sina officerare, om de gav order om reträtt utan skriftlig order från högre ort. ”Om någon förlorar en tumsbredd mark”, sade Lister, ”måste han återerövra den i spetsen för sina män eller bli avrättad.”

Franco tillät aldrig ens en taktisk motgång att gå opåtalad. Han var fast besluten att driva republiken tillbaka från den terräng den hade erövrat. Så gott som hela det nationalistiska flygvapnet var koncentrerat till Ebro: sammanlagt omkring trehundra flygplan. Franco kritiserades då för detta beslut av andra generaler, som till exempel Aranda. Men beslutet var hans, och det var typiskt för honom. Francos taktik gick ut på att sätta in ett massivt artilleri- och flyganfall mot en given punkt, liten till omfånget, så att motstånd skulle omöjliggöras. Sedan skulle angreppet genomföras av små förband — kanske bara två bataljoner. Den nationalistiske artilleribefälhavaren var Martínez de Campos, som hade varit artilleriets chef under hela fälttåget i norr. Slaget vid Ebro blev, under hans ledning, en stor artilleriduell — det enda tillfälle då i Spanien den klassiska formeln ”artilleri erövrar terräng, infanteri besätter den” helt och fullt tillämpades.

Det första nationalistiska motanfallet av detta slag kom den 6 augusti, när Delgado Serrano återerövrade den nordliga fickan mellan Mequinenza och Fayón. Republiken förlorade goo man i stupade, 1 600 gevär och över 200 kulsprutor. Den i i augusti satte Alonso Vega och Galera in ett motanfall mot Sierra de Pandols, de blå skifferbergen söder om fronten. Den 14 hade Lister givit upp den höga punkten Santa Magdalena. Den 19 påbörjades ett annat motanfall, av Yagüe, mot den republikanska ställningen på nordsidan av berget Gaeta, med mjukare, mera böljande sluttningar, täckta av järnek. Det blev också till slut framgångsrikt. Den 3 september utfördes ett angrepp av Yagües och García Valiños båda armékårer (den senare överförd från östarmén och nu med befäl över en ”Maestrazgoarmé”), i vilka ingick divisionerna under Galera, Delgado Serrano, Arias och Mohammed ”el Mizzian” — den ende marockanske officer (han var brorson till en av Spaniens en gång i tiden grymmaste fiender) som befordrades till divisionsbefälhavare i den nationalistiska armén.

Gandesa undsattes delvis, och nationalisterna återtog också byn Corbera i den odlade dalen mellan Sierra de Pandols och Gaeta. På det sättet förlorade republiken, efter sex veckor, omkring 310 km^2 av det område den tagit i besittning. Men dessa nakna konstateranden ger en felaktig bild av de skoningslösa strider som utkämpades i augustihettan. Hela dagarna, och varje dag, kretsade de nationalistiska flygplanen, ibland tvåhundra samtidigt, över de republikanska linjerna, knappast störda av det otillräckliga luftvärnet och av motståndarnas illa skötta jaktplan. Många av deras Mosca- och Chatoplan sköts ner, många skadades och många piloter dödades eller sårades; vid denna tid hade större delen av de bästa ryska piloterna tagits hem. Inte heller hade det republikanska befälet samordnat flygvapnet med arméns behov. Det republikanska lokala flygbefälet hade ställts åt sidan i början av augusti. Det mer än upphävde den fördel republikanernas innehav av den högre terrängen innebar. Under motoffensiven fällde nationalistiska plan 5 000 kilo bomber varje dag. Men de republikanska ingenjörerna, som reparerade broarna under bombfällning, var orubbliga. Denna period under striderna kännetecknades kanske främst av svårigheten att träffa små mål: femhundra bomber krävdes för att förstöra en pontonbro.

Republiken jublade någon tid efter Ebroslaget. Också Azaña var en tid övertygad om att bladet hade vänt sig. Den tjeckoslovakiska krisen hotade också med en allmän europeisk

konflikt, i vilken det spanska kriget förmodligen skulle ha inbegripits, så som Negrín önskade. Dessa gynnsamma händelser hindrade emellertid inte en farlig regeringskris. Femtioåtta dödsdomar för spionage eller sabotage väntade på att gå i verkställighet och var föremål för tvister inom ministären. De dömda var medlemmar av en spionliga, ledd av en falangist vid namn Villalta — den ligan hade nyligen sprängts. Till följd härav krävde Negrín att alla domstolar som handhade spionageärenden och andra brott som hörde samman med kriget skulle ställas under krigsministeriet. Han ville att ministeriet också skulle sköta hamnförvaltningen, och slutligen önskade han fullständigt förstatligande av krigsindustrin.

Nu rådde det förvisso förvirring inom rustningsindustrin, vilket ibland var arbetarnas fel, ibland den statliga organisationens. Därutöver hade SIM:s verksamhet i Katalonien lett till klagomål, av Companys och andra, över att denna polisstyrka kränkte den katalanska författningen. Det icke övertygande resultatet av denna tvist hade kommit Negrín att utfärda påbudet om militarisering. Vad planerna på förstatligande beträffar var många faktiskt delvis arbetslösa — i större utsträckning än före år 1936 — medan många kollektiviserade industrier behövde hjälp: ”Kollektiviserad fabrik behöver kapitalistisk partner”, löd en annons i en fabrik i Barcelona. Många ministrar (de flesta bland icke-kommunisterna) motsatte sig Negrins planer. De baskiska och katalanska ministrarna i centralregeringen, Ayguadé och Irujo, ansåg att de borde avgå. Krisen pågick i flera dagar. Censuren förhindrade att anledningen till dessa båda ministrars hållning blev känd i vidare kretsar; den mest betydande tidningen i Barcelona, *La Vanguardia*, som försvarade Negrín, förklarade att det var fråga om separatistiska intriger. Krigskommissarier lät det till och med bli känt att *la generalidad* stödde en separatistrevolt. Så lämnade Negrín Barcelona under flera dagar, och ingen visste var han fanns. Han hade beslutat att påskynda en kris, av fruktan att Azaña övervägde att skicka efter Julián Besteiro, som hade stannat kvar i Madrid praktiskt taget som privatperson, för att uppmana honom att bilda en regering som skulle begära medling eller kapitulera. Men Azaña trodde att när en vapenvila väl hade uppnåtts, om än temporär, skulle ingendera sidan vara i stånd att återuppta striderna.

Så småningom anlände Negrín till Companys' hem och inbjöd sig själv till middag. Han meddelade Companys att han var trött på att inte få tillräckligt stöd i Katalonien och att han hade beslutat att dra sig tillbaka från politiken för att resa till en biologkongress i Zürich. Han skulle dessförinnan inlämna sin avskedsansökan till Azaña och rekommendera att Companys efterträdde honom som premiärminister. Companys blev förbluffad och försökte övertala Negrin att stanna kvar på sin post. Negrin sade sig inse att han inte hade lyckats upprätta goda relationer med Katalonien, och han medgav att han saknade smidighet. Samtalet slutade tveksamt. Dagen därpå kom Tarradellas och Sbert, de båda äldre medlemmarna av Esquerra i *la generalidad*, för att träffa Negrin. De försäkrade premiärministern att de önskade ordna alla frågor vänskapligt med honom. Men Negrin verkade fast besluten att avgå, och han sade till Sbert: ”I morgon får ni se hur allt detta kan ordnas. Jag kommer att bli mycket lycklig i Zürich, med biologerna.” Detta var ett politiskt konstgrepp av Negrin, inte ett verkligt försök att hitta en efterträdare. Companys var inte någon konkurrenskraftig efterträdare; han hade för all del en gång varit en skicklig politisk ledare, men han hade nu mist många av sina gamla vänner i Esquerra till PSUC, andra hade gått i landsflykt, medan han själv hade tappat lusten sedan regeringen flyttat till Barcelona. Han var en bruten man. Omedelbart efteråt började Negrín ringa runt i Barcelona och bildade en ny ministär, varvid han uteslöt Ayguadé och Irujo. I stället för dem tog han med José Moix (kommunist, men anarkist till mars 1933, då han hade blivit utesluten på grund av en ideologisk tvist) och Tomás Bilbao (en bask, medlem av ett baskiskt minoritetsparti, dittills konsul i Perpignan och ivrig *negrinista*). De övriga ministrarna var de samma som i april. Segundo Blanco, anarkisten, stannade kvar, fastän han i CNT-kamraternas ögon redan var ”ännu en *negrinista*”.

Negrín uppsökte därpå Azaña, gav honom listan på den nya ministären och sade att han,

eftersom detta var en partiell kris, inte hade ansett det vara nödvändigt att konsultera honom men att om han, Azaña, önskade avvisa den nya ministären, borde han hålla i minnet att Negrín hade armén bakom sig (hundratals telegram hade, enligt vad som gjordes gällande, anlänt från befälhavare i armén som uttalade sitt stöd åt honom). Negrín lade sedan fram förordningarna i sitt ursprungliga program, det som hade lett till krisen, för Azaña. Denne förkastade den som militariserade domstolarna men accepterade dem som godkände dödsdomarna samt förstatligandet av rustningsindustrin. Tretton av de femtioåtta dödsdomarna gick i verkställighet. Förstatligandet ändrade emellertid inte förhållandena inom själva industrin. Förvånansvärt nog reste Negrín faktiskt till Zürich och sin fysiologkongress — med följder som vi skall se senare.

Denna fortsatta kompromiss med kommunisterna har varit till stor skada för Negrín. Hans privatsekreterare Benigno Rodríguez var partimedlem och hade en gång varit redaktör för *Milicia Popular*, Femte regementets tidning. Ändå hade han i augusti 1938, som tidigare, knappast något annat alternativ än att hålla god min i elakt spel. Hans försök att åstadkomma en försoningsfred — som han hade hemlighållit för kommunisterna — hade varit fruktlösa. Den enda seger Franco kunde föreställa sig var en fullständig sådan. Republikens enda hopp verkade alltjämt att vara att fortsätta motståndet, till dess att den allmänna situationen i Europa blev explosiv. Under tiden förblev kommunisterna de ståndaktigaste förespråkarna för motståndspolitiken. Det fanns inget alternativ till att ta deras tjänster i anspråk. Negrín gjorde inte kommunisterna till sina förtrogna i sin strävan efter en förhandlingsfred. Hans politiska mål var detsamma som Stalins — att vara villig att spela ett dubbelspel. Att göra det mot kommunisterna kunde vara farligt, men det kunde ha gjorts med framgång i ett så originellt land som Spanien.

Republiken hade nu accepterat den brittiska frivilligplanen i princip. Men man gjorde reservationer. Man önskade till exempel att marockanerna i den nationalistiska armén skulle betecknas som utländska frivilliga, att ”tekniker” skulle dras tillbaka först och att noninterventionen skulle göras tillförlitlig genom flygkontroll. Republiken beklagade också planens tillförsäkrande av krigförande parts rättigheter. Nationalisterna å sin sida krävde en omedelbar garanti av krigförande parts rättigheter, samt tillbakadragandet av 10 000 frivilliga från vardera sidan efteråt. Men det kunde inte övervakas internationellt, eftersom ”utländska observatörer på ett förödmjukande sätt skulle inkräkta på Spaniens suveräna rättigheter”. Noninterventionskommitténs sekreterare, Francis Hemming, skickades då till det nationalistiska Spanien för att övertala Franco till att ändra uppfattning. Denna nationalistiska not, så som den hade utformats, innebar ett avvisande. Azcárate skrev ett personligt brev till Vansittart och påpekade det orätta i att över huvud taget vidmakthålla noninterventionen, när Tyskland och Italien deltog i Francos förkastande av frivilligplanen. Den fransk—spanska gränsen hade varit stängd i juni, för att bidra till att förmå Franco att godta planen. Kunde gränsen åtminstone inte öppnas på nytt? Vansittart svarade aldrig.

General Berti talade nu med Franco, på Mussolinis befallning. Italienarna i Spanien uppgick vid denna tidpunkt till 48 000 man. Italien var villigt att göra så gott som allt för att hjälpa till: antingen sända två eller tre ytterligare divisioner till Spanien, eller 110 000 man för att kompensera förlusterna, eller dra sig tillbaka delvis eller helt. Franco valde ett partiellt tillbakadragande. Därför beslöt Mussolini att koncentrera Littorio- och 23 marsdivisionerna till en stor division och hämta hem de övriga italienarna. Englands uppmärksamhet kunde fästas vid detta, och Ciano kunde hävda att den engelsk—italienska överenskommelsen skulle förverkligas. Men Mussolini var förbittrad på el Generalissimo beträffande slaget vid Ebro. ”Anteckna i din dagbok”, dundrade Mussolini till Ciano, ”att jag i dag, den 29 augusti, förutspår Francos nederlag. De röda är kämpar, Franco är det inte.”

Den republikanska offensiven över Ebro gav naturligtvis upphov till dysterhet i det nationalistiska Spanien. Defaitismen spred sig, till och med i Burgos. Falangisterna muttrade både mot

Franco och mot Martinez Anido. Stohrer rapporterade uppträden mellan Franco och hans generaler, ”som inte genomför angreppsorder korrekt”. El Generalissimo var lika oroad av den tjeckiska krisen som Negrín var upprymd av den. Möjligheten av ett allmänt krig, och ett som han kanske måste utkämpa mot Frankrike, kom honom att sända 20 000 fångar till arbete på gränsbefästningar i Pyrenéerna och i Spanska Marocko. Ingen meddelade Franco Führerns avsikter. Det tyska biståndet upphörde tillfälligt i mitten av september, beroende på att det krävdes folk och materiel i Centraleuropa. Markisen de Magaz, nationalisternas ambassadör i Berlin, fick visserligen den 19 september veta att det icke skulle bli några förändringar i den tyska inställningen till Spanien, inte ens om det utbröt krig. Men en vecka senare var Franco alltjämt förbittrad. Behövde Tyskland spanska hamnar?

NF:s förbundsförsamling sammanträdde under tiden i Genève — för sista gången, skulle det visa sig. Negrín och Álvarez del Vayo lade än en gång fram Spaniens sak. De lämnade bakom sig kriget när det är som värst. Ty efter erövringen av Corbera hade striderna vid Ebro blivit en övning i uthållighet. Fronten förblev orörlig, men aktiv, till i slutet av oktober. Negrín själv tog nu — kommunisterna ovetande, liksom baskerna och katalanerna — itu med ett nytt kompromissprojekt. Den 9 september, när han ögonskenligen var i Zürich på sin fysiolog-kongress, träffade han i hemlighet ett av Hitlers sändebud (förmodligen greve Welczeck, den tyske ambassadören i Paris) i Sihlskogen utanför Zürich. (Det är svårt att tro att Hitlers sändebud, vem han nu var, såsom Prieto rapporterade, sade att Hitler var villig att överföra sitt stöd till Negrín från Franco, på villkor att Negrín skapade en nazistiskt orienterad stat. Kanske bör det tilläggas att Negrin alltid hade dörren på glänt till Berlin, via sångerskan Emerita Esparza, som flera gånger reste från Barcelona till Berlin under kriget och som bodde hos Negrín i Pedralbespalatset i Barcelona. Var hon spion? För vem?) Men det fanns ingen möjlighet till kompromiss så länge Franco hade makten. Tio dagar senare drog Mussolini inte desto mindre slutsatsen att en medlingsfred i Spanien var oundviklig, och att han sålunda skulle förlora sina ”krediter på 4 miljarder lire”.

Hertigen av Alba, den nationalistiske agenten i London, fick i utrikesministeriet veta att fransmännen icke skulle inskrida mot Spanien i ett allmänt krig, om Franco skulle förklara sig neutral. I annat fall skulle det, om kriget bröt ut, företas ett omedelbart angrepp på Marocko och över Pyrenéerna. Franco lämnade den förklaring som begärdes av honom. ”Avskyvärt!” sade Ciano. ”Tillräckligt för att komma våra döda att vända sig i sina gravar i Spanien!” I enlighet med samma taktik förkunnade El Generalissimo också, som tröst åt Frankrike, att inga tyska eller italienska förband skulle tillåtas på ett avstånd av 130 kilometer från den franska gränsen. Franco var vanligen realistisk.

Så följde Münchenkonferensen. Tjeckoslovakiens öde är väl känt. Vad Spanien beträffar meddelade Mussolini (som gick av och an i rummet med ”händerna i fickorna”, som Ciano beskrev honom, ”hans stora ande alltid före händelser och människor ... Han har redan gått vidare till andra ting”) Chamberlain att det snabba tillbakadragandet av 10 000 man skulle ”skapa den rätta atmosfären” för påbörjandet av den engelsk—italienska överenskommelsen. Han tillade att han var ”utled” på Spanien, där han påstod (osannfärdigt) att han hade förlorat 5o 000 man, och att han var trött på Franco, som hade förslösat så många tillfällen att segra. Chamberlain, som var förtjust över att ha lyckats ”lösa” det tjeckiska problemet, föreslog en liknande konferens för att ”lösa Spanienfrågan”. De båda parterna kunde uppmanas att iaktta vapenvila, medan de fyra Münchenmakterna skulle hjälpa till att utarbeta en uppgörelse. Nyheten härom läckte ut och kom republiken att frukta, att den nu skulle röna samma öde som Tjeckoslovakien. Franco gillade inte heller tanken.

Hodgson, den brittiske agenten i Salamanca, talade emellertid om för Stohrer att England hade för avsikt att medla i Spanien. Stohrer hade själv hört sig för, om inte en kompromiss nu kunde vara till Francos fördel, när hans trupper höll på att ”tappas av vid Ebro”. Men El Generalissimo själv, som satt bredvid Stohrer vid middagen den 1 oktober, talade bara om

Führerns triumf i München. Han satt tyst när ambassadören föreslog att den ”tjeckiska metoden” kunde stå som modell för lösningen av andra internationella frågor. Den 2 oktober höll Negrín (som var oroad av München och det vittnesbörd det bar om de gamla demokratiernas svaghet) ett tal i radio, där han förklarade att spanjorerna måste nå en uppgörelse med varandra. Han frågade offentligt, om nationalisterna önskade fortsätta kriget till dess att landet var ödelagt. Talet klargjorde för all världen, för första gången, att Negrín strävade efter en förhandlingsfred. Men Hodgsons försök — som syftade till ”en kompromiss som såg ut som en fullständig seger” — blev lika resultatlöst som alla liknande förslag hade varit. Den 4 oktober medgav Schwendemann, i den spanska nyhetsbyrån vid Wilhelmstrasse, att Tysklands ”negativa mål”, att förhindra tillkomsten av ett kommunistiskt Spanien, kunde nås genom en kompromiss. Det kunde också dess ekonomiska intressen. Men, tillade han, ”ett starkt Spanien som förlitade sig på Tyskland” kunde bli verklighet blott genom Francos seger.

Den 6 oktober upprepade Jordana för Stohrer att en kompromiss skulle innebära att hela inbördeskriget hade utkämpats förgäves. Republiken måste tvingas att kapitulera. En nationalistisk broschyr som publicerades i Paris förkunnade att ”inbördeskriget var självt orsakat av försöket till medling mellan de rivaliserande krafter i Spanien som låg inneslutna i republiken”. Långt ifrån att överväga någon kompromiss begärde Franco av Tyskland leverans av 50 000 gevär, 1 500 lätta och 500 tunga kulsprutor (en månads tysk produktion av sådana) och 100 75 mm kanoner. De skulle ge seger, försäkrade han tyskarna. Tyskarna var villiga härtill, på villkor att alla deras gruvdriftsrättigheter formellt erkändes. Men man kom inte överens i denna fråga förrän i november.

Efter München hade Stalin givit upp hoppet om att bli i stånd att åstadkomma en allians med Frankrike och Storbritannien mot Hitler. Från och med oktober lekte Ryssland i allt större utsträckning med tanken på den enda andra lösning som stod det till buds för att undgå att dras in i ett krig: vänskap med Hitler, på demokratiernas bekostnad. Det var en politik som Stalin förmodligen hade övervägt som en möjlighet, också i folkfrontens mest entusiastiska stunder. (Den 25 december 1937 hade en fransk journalist, Luciani, som representerade flera franska tidningar i Moskva, kallats till Litvinov och fått höra att Kreml hade ”tagit kontakter” för att inleda ett tysk—ryskt närmande. Litvinov uppmanade Luciani att underrätta sin ambassadör. Men trots att han gjorde det, tog ingen meddelandet på allvar.) Denna förändring fick sin verkan på det spanska kriget. Ryska talesmän hade antytt att de skulle vara glada att få dra sig tillbaka från Spanien. Därav kom sig Stalins samtycke till att de internationella brigaderna skulle tas hem, före den slutliga överenskommelsen inom noninterventionskommittén om frivilliga. Antalet ryssar i Spanien hade minskat, ty spanska piloter hade tränats att flyga de plan ryssarna hade givit dem. Också Orlov, NKVD:s representant, hade deserterat. Han flydde den 12 juli 1938, först till Canada, sedan till USA.

Brigadernas roll var nu utspelad. De hade upphört att vara en effektiv propaganda för republiken, och de härdade män som hade bildat de tidiga brigaderna hade dödats, de flesta av dem, eller lämnat Spanien. Ett flertal av soldaterna i brigaderna var nu spanjorer, några frivilliga men en del av dem män från fängelser, arbetsläger och straffbataljoner. Till och med åtskilliga av de officerare som förde befäl över utländska frivilliga var spanjorer. 15:de brigaden, exempelvis, anfördes av den spanske majoren Valledor. (Han hade varit revoltens ledare i Asturien år 1934 och också kämpat i Asturien 1936-37. Han hade flytt från nationalisternas Spanien 1938.) Överste Hans Kahle, den första internationella brigadens ledare i Madrid 1936, var obestridligen alltjämt i tjänst såsom divisionsbefälhavare vid fronten. Men hans trupper, liksom hans kollegas, den lika erfarne general Walter, var spanjorer. Till och med Lincolnbataljonen utgjordes till tre fjärdedelar av spanjorer. Följaktligen kunde Negrín, utan att riskera något militärt, under Münchenkrisen föreslå i Genève att alla utländska frivilliga i det republikanska Spanien skulle avlägsnas. Han bad NF att övervaka detta. Genom att göra det demonstrerade han sitt förakt för noninterventionskommittén och gav stämningen

inom NF en uppmuntran. Dess generalsekreterare, den vanligen kylige Englandsvännen Avenole, kunde inte undertrycka sin förtjusning. ”Ett mästerligt drag!” utbrast han när han träffade Azcárate i korridoren i Palais des Nations. Den i oktober enades man om att NF skulle övervaka tillbakadragandet, via en kommission bestående av femton officerare och med en general i spetsen. Ryssland dämpade nu sina propagandavädjanden för republikens räkning, men man fortsatte att sända militär utrustning, dock i mindre kvantiteter. När den franska gränsen på nytt var stängd var det svårt att förvissa sig om att någon hjälp kom fram. Sjövägen (också den mellan Marseilles och Barcelona) var oframkomlig.

De hårda striderna vid Ebro fortsatte. Franco förberedde sin stora motoffensiv. På den republikanska sidan ropade kommissarierna alltjämt ”Gör motstånd — Gör motstånd!” Striderna pågick ännu när de internationella brigaderna drogs tillbaka. Deras sista insats gjordes den 22 september, när den 15:de brigaden drog ut i strid för sista gången. Den brittiska bataljonen led på nytt svåra förluster. Sonen till den amerikanske författaren Ring Lardner, som hörde till de sista amerikaner som lät värva sig, dödades i denna strid. Under en avskedsceremoni för brigaderna i Barcelona den 15 november uttalade Negrín och La Pasionaria sitt tack. La Pasionarias tal väckte ett ögonblick till nytt liv alla ideal hos dem som hade intresserat sig så mycket för Spaniens sak under den heroiska tiden. Först vände hon sig till Barcelonas kvinnor:

> Mödrar! Kvinnor! När åren går och krigets sår läks, när det dystra minnet av de sorgtyngda, blodiga dagarna återkommer i en tid av frihet, kärlek och lycka, när hatets känslor dör bort och när stoltheten över att leva i ett fritt land upplevs lika av alla spanjorer — tala då till era barn. Berätta för dem om de internationella brigaderna. Tala om för dem hur dessa män, som kom över hav och berg, som tågade över gränser späckade av bajonetter och som övervakades av rovlystna hundar, som törstade efter att slita dem i stycken, hur de männen nådde vårt land som frihetens korsriddare. De övergav allt, sina kära, sitt land, hem och allt de ägde — fäder, mödrar, hustrur, bröder, systrar och barn — och de kom och sade till oss: ”Vi är här, er sak, Spaniens sak är vår. Det är hela den upplysta och progressiva mänskligheten sak.” I dag drar de bort. Många av dem, tusentals av dem stannar här, med den spanska jorden som sin svepning, och alla spanjorer minns dem med det djupaste deltagande.

Så vände hon sig till brigadernas samlade medlemmar:

> Kamrater i de internationella brigaderna! Politiska orsaker, statliga orsaker, den saks välgång som ni offrade ert blod för med gränslös frikostighet, sänder er nu tillbaka, några av er till era egna länder och andra till en påtvungen landsflykt. Ni kan resa med stolthet. Ni är historia. Ni är en legend. Ni är det heroiska exemplet på demokratins solidaritet och universalitet. Vi skall icke glömma er, och när fredens olivträd åter slår ut sina blad, tillsammans med den spanska republikanska segerns lager — kom då tillbaka!

Paraden svallade av återhållna känslor: det var faktiskt sant, som Pietro Nenni tänkte, att de, sig själva ovetande, hade ”levt en Iliad”. Folkmassorna hurrade under stora fotografier av Negrin, Azaña och Stalin. Blommor kastades. Något mindre än hälften av de i o 000 frivilliga som då ingick i den internationella brigaden började att med båt eller tåg bege sig till Frankrike, hem, vilken deras destination nu kunde vara. Nationernas förbunds kommission, under ledning av den finske generalen Jalander, den brittiske brigadgeneralen Molesworth och den franske översten Homo, räknade 12 673 utlänningar i de republikanska styrkorna. Några hade antagit spansk nationalitet. I mitten av januari hade 4 640 man tillhörande 29 nationer lämnat Spanien. Av dessa var 2 141 fransmän, 407 engelsmän, 347 belgier, 285 polacker, 182 svenskar, 194 italienare, 80 schweizare och 54 amerikaner. Ytterligare 6 000 — tyskar, jugoslaver, tjecker, ungrare — stannade kvar, i vetskap om att deras hemländer inte skulle välkomna dem. De skulle uppslukas av katastrofen i Katalonien och där kanske möta lidanden som var värre än dem de hade upplevt i kriget.

En annan kommission befann sig också i Spanien under denna för demokrater beklämmande höst. I oktober 1937 hade republiken föreslagit engelsmännen att de skulle förhandla om

utväxling av de spanska civilpersoner som önskade lämna nationalistiskt område, mot nationalistiska fångar i republikanernas händer. En kommission med fältmarskalken sir Philip Chetwode i spetsen, en hjälte från första världskriget, bildades för att besöka Spanien och åvägabringa en allmän fångutväxling, men Chetwode fick inte bege sig av förrän i september 1938. Kommissionen var inte framgångsrik. Den genomförde flera utväxlingar i liten skala, som till exempel den då mo engelsmän som var fångar hos nationalisterna byttes ut mot 100 italienare hos republikanerna. När sir Philip återvände till London efter krigets slut hävdade han att han hade övertalat republikanerna att upphöra med avrättningen av fångar, och att han av general Franco hade uppnått att 400 dödsdomar ej gick i verkställighet. Den sistnämnda prestationen verkar riktig, den förra inte, eftersom den republikanska regeringen redan hade utfärdat bestämmelser härom.

Den 30 oktober började den nationalistiska motoffensiven vid Ebro. Angreppspunkten var den en och en halv kilometer breda norra delen av Sierra de Caballs. Under tre timmar efter gryningen utsattes de republikanska ställningarna för bombardemang av 175 nationalistiska och italienska batterier, liksom också av över etthundra flygplan. Etthundra republikanska jaktplan gjorde ingen verkan på denna luftarmada. Så gick Maestrazgoarmékåren under García Valiño till attack. Mohammed el Mizzian erövrade med 1:sta divisionens navarra-trupper republikanska ställningar som övergivits under bombningen. Striderna på Caballs-höjderna pågick hela dagen, men när natten bröt in befann sig de i bergen i nationalisternas händer, jämte nitton befästa ställningar och hela den republikanska försvarslinjen. Nationalisterna räknade sig till godo 1 000 fångar och 500 stupade, samt 14 nerskjutna flygplan. Förlusten av Sierra de Caballs var ett fruktansvärt slag för republiken, eftersom bergskedjan behärskade hela området.

Men värre saker skulle hända. Natten mellan den i och 2 november stormade överste Galera, en officer som hade varit befälhavare för *regulares* i början av kriget, Pandols, den enda högre belägna punkt republikanerna alltjämt innehade. Den 3 november nådde han Ebro, efter att ha ryckt fram genom byn Pinell. Nationalistarméns högra flank hade nu nått sina mål. Den 7 november föll Mora la Nueva på flodstranden. Nationalisterna satte in ett kraftigt anfall mot den kulle som hette Picosa. I detta frontavsnitt hade republikanerna förskansat sig skickligt. Efter Picosas fall övertygade trycket från nationalisternas pansar republikanerna om att slaget vid Ebro var så gott som förlorat. Den ro november fanns endast sex republikanska batterier kvar väster om Ebro. Efter moget övervägande utrymdes de sista republikanska försvars-ställningarna. Den på en kulle belägna byn Fatarella föll den 14 november, för Yagüe. Drabbningens sista skede fördröjdes av att den första vintersnön föll på ett slagfält, som tidigare hade gjorts outhärdligt av sommarens hetta. Den 18 november drog Yagüe in i Ribarroya, det sista republikanska brohuvudet. De oförskräckta anglosaxiska reportrarna Hemingway, Buckely, Matthews och Sheean var bland de sista som tog sig över floden, Hemingway roende i en liten båt. (Hemingway var besviken på ”orgierna av förräderi och ruttenhet på ömse sidor”.) Det råder oenighet om antalet förluster i denna strid. Båda sidorna förlorade antagligen 50 000 till 60 000 man, varvid de stupade uppgick till 6 500 bland nationalisterna och förmodligen till mellan 10 000 och 15 000 bland republikanerna. Båda sidorna förlorade många flygplan, republikanerna mellan 130 och 150 — som de inte kunde ersätta. Det är rimligt att anta, att 10 procent av de sårade och sjuka senare dog.

Samma dag som de sista republikanerna lämnade Ebros högra strand, den 16 november, trädde den engelsk—italienska överenskommelsen i kraft, nu när de 10 000 italienare som Mussolini talat om i München hade dragits tillbaka från Spanien. De italienare som fanns kvar i Spanien torde ha varit omkring 12 000 man i Littoriodivisionen. De var utvalda män, som skulle stå under befäl av den temperamentsfulle och fascistiskt sinnade generalen Gambara. Berti, som hade varit framgångsrik, och Piazzoni (”Svarta pilarnas pappa”) hade hämtats hem. Kvar fanns piloter, stridsvagnskåren och artillerister, liksom också officerare och underoffi-

cerare som skulle föra befäl över blandade divisioner av spanjorer. Gambara, ung officer i första världskriget, hade kämpat i Etiopien som Basticos stabschef. Han skulle bli Grazianis stabschef år 1943, i Mussolinis olyckliga Salórepublik. *Cuerpo de Ejército Legionario* under Gambara bestod av Littoriodivisionen (general Bitossi), Svarta pilarna (överste Babini), Blå pilarna (överste la Ferla), Gröna pilarna (överste Battisti) och en artilleriavdelning med general D'Amico i ledningen. Kåren hade cirka 58 batterier. Italienarna utgjorde nu 26 000 underofficerare och manskap, 2 000 officerare.

Tiotusen hemvändande män välkomnades i Neapel den 20 oktober. Kung Viktor Emanuel och folkmassorna hälsade dem utan värme. Men Ciano glömde snart den förtret detta skänkte honom, när han av Franco som minne fick en målning av Zuloaga, *Den äldste requetén*, med en trevlig bakgrund av krig och lågor. Chamberlain ansåg att den länge eftersträvade engelsk—italienska överenskommelsen nu kunde träda i kraft.

Fjorton dagar senare erinrade Eden i underhuset om hur lord Perth hade sagt, när överenskommelsen undertecknades i april, att en lösning av den spanska frågan utgjorde en ”nödvändig förutsättning” för dess ikraftträdande. Nu hade det inte blivit någon sådan uppgörelse, sade Eden, bara ett avtal på Spaniens bekostnad. Ett sådant uttalande visade sig vara berättigat när Halifax i överhuset, den 3 november, meddelade att Mussolini hade ”klargjort, vare sig England gillade hans skäl eller inte, att han ej vore beredd att se Franco besegrad”. Dagen innan hade spanska inbördeskriget flammat upp också i Nordsjön. Elva distansminuter utanför Cromer sänkte ett nationalistiskt beväpnat handelsfartyg, Nadir, ångaren Cantabria, av republiken använd för livsmedelstransporter. Vidare hade elva engelska fartyg angripits i republikanska hamnar under november. Men ändå var, den 16 november, här i Rom, lord Perth ”rörd” — som den mästerliga lismaren Ciano sade — över denna sista handling för att blidka Italien.

Den engelsk—italienska överenskommelsens syfte var att fjärma Italien från Tyskland. Halifax skrev till sir Eric Phipps i Paris: ”Fastän vi inte väntar oss att lösgöra Italien från axeln Rom—Berlin, tror vi att överenskommelsen skall öka Mussolinis manöverutrymme och därmed göra honom mindre beroende av Hitler, och därför ge honom större frihet att återuppta den klassiska italienska rollen att balansera mellan Tyskland och västmakterna.” Mussolinis svar blev att inleda en ny kampanj för avträdandet av de franska territorierna Nizza, Savoie och Korsika.

48. En jämförelse mellan de båda Spanien efter Ebro fälttåget — elände och besinning — slutet för POUM — fälttåget i Katalonien — sammanbrottet — Barcelonas fall

När slaget vid Ebro var över hade den nationalistiska stridsmoralen helt naturligt åter blivit bättre. Den understöddes av press, radio och litterära kampanjer, som fortsatte att dränka landet i halvt fascistisk, halvt monarkistisk propaganda. De målningar som gjordes av Sáens de Tejada, exempelvis, eller Teodoro Delgado, såg ut som en högerinriktad parodi på de ståndaktiga arbetare och soldater med knutna nävar, blickande framåt, som man såg på republikanska affischer. *Radio Nacional de España*, vars chef var falangisten Antonio Tovar, hade ett annat mål, eftersom den riktade sig till de hemliga nationalisterna eller femte kolonnen i det republikanska Spanien lika mycket som till fienden. Tidskrifter med öppenhjärtiga namn som *La Ametralladora* (Kulsprutan), *Jerarquia* (*Revista Negra de la Falange*) (Hierarki) eller *Vértice* (Toppen) publicerade karikatyrer, dikter, berättelser, diskussionsinlägg och teckningar av den nya regimens nya eller nyupptäckta konstnärer och skribenter, för en stor publik. Utrensningarna av statstjänstemän, skollärare, universitetsprofessorer och läkare fortsatte, allt eftersom större och större områden erövrades. ”Fängelserna”, skrev den tyske ambassadören Stohrer, ”är överfulla som aldrig förr. I fängelset här (alltså i Salamanca), som är avsett för fyrtio personer, antas det för närvarande finnas omkring 1 800.”

I september meddelade nationalisterna att de hade tagit 210 000 fångar sedan krigets början, av vilka 134 000 befann sig ”i frihet” — vanligen i armén eller i något slags ”nationell tjänst”. De övriga var döda eller kvar i fängelse. Det förekom ryckvis avrättningar av så kallade spioner, en som omfattade flera hundra. Falangen och prästerskapet knorrade inbördes, fastän det icke kom till öppet gräl. Kulten av José Antonio, som inleddes på tvåårsdagen av hans död (20 november 1938) hade ingen inverkan på detta. Men trots sin utbildning hos jesuiterna hade Serrano Súñer inte lyckats överbrygga klyftan mellan dessa båda delar av det spanska samhället. Den slutgiltiga texten i den nya lagen om det högre skolväsendet av den 20 september 1938 tycktes exempelvis vara en ängslig kompromiss mellan Falangen och kyrkan: en timme i veckan skulle ägnas åt ”den patriotiska daningen av ungdomen”, medan det skulle vara två timmars religionsundervisning. Medan katolicismen förklarades utgöra ”det väsentliga i den spanska historien”, kunde av de två utländska språk som skulle läsas ett vara antingen tyska eller italienska. Men i allmänhet segrade katolikerna, tack vare att de hade ledningen inom justitie- och utbildningsministerierna (greve de Rodezno och Sáinz Rodríguez), i fråga om religionen: alla profana rättigheter upphävdes, staten var knuten till katolicismen och icke-katolska kyrkor fick få möjligheter. (Ändå hade denna katolicism märkliga kamrater: *Caminos de la guerra española; caminos del imperio hispano; caminos del Islam; trinidad que resulta en la sola meta del afán sin horizontes* — Det spanska krigets vägar; det spanska imperiets vägar; Islams vägar; en treenighet som till sitt enda mål har ändlös möda. Så uttryckte sig Antonio Olmedo i *ABC de Sevilla*, den 5 april 1938.) En nuntie, monsignore Cicognani, hade kommit till Spanien för att remplacera den apostoliske delegaten monsignore Antoniutti, i juni 1938, medan nationalisternas ambassadör i Rom var juristen José Yanguas Messía, som hade varit utrikesminister under Primo de Rivera. Ännu en man ur den gamla styrelsen hade sålunda funnit sig utnyttjad av det nya tyranniet.

Den ekonomiska situationen i nationalisternas Spanien var något mindre gynnsam än den varit ett år tidigare. Det fanns mat för dem som kunde köpa den, men lönerna hade inte hållit jämna steg med priserna, trots priskontrollen. Beroende på transportsvårigheterna varierade priserna våldsamt från trakt till trakt. Inflationen hade trissat upp priserna från indextalet 164 år 1935 (basår var 1913) till 212 år 1938. Kött hade gått upp cirka 80 procent, grönsaker, vin och olja närmare 5o procent och textilvaror cirka 40 procent, medan lönerna blott hade ökat med omkring 20 procent, i genomsnitt, sedan 1935. Fabriksvaror var i det närmaste obefintliga, trots att produktionen inom viktiga industrier hade ökat under år 1938. Järnmalmsproduktionen i Vizcaya, till exempel, nådde 154 000 ton år 1938, mot 115 000 ton det sista fredsåret — en betydande ökning också i jämförelse med vad som producerades i början av år

1937, under den baskiska republikens regim. Sjöfarten i hamnen i Bilbao ökade med 50 procent jämförd med förkrigstiden.

González Bueno, den syndikalistiska organisationens minister, hade under tiden skapat ett ramverk av nya statliga fackföreningar (*sindicales*) runt om Spanien. Men ”syndikalistisk” kontroll av arbete och ekonomi existerade bara på papperet. Den nationalistiska ekonomin var i huvudsak en bankirekonomi, med fortgående statliga ingripanden, med produktionen stimulerad av kriget, lönerna låsta med hjälp av terror. Aktiekurserna steg på den nationalistiska börsen i Bilbao, medan på den internationella marknaden den nationalistiska pesetan noterades till 110 på ett engelskt pund i slutet av år 1938, trots att den officiella kursen alltjämt var 42:50 (den republikanska pesetan noterades då till över 500 för ett pund).

Den nationalistiska regeringen, som var i trängande behov av nya krigsförråd, hade gått med på de tyska villkoren angående uppfyllande av dess senaste begäran. Tyskt kapital skulle tillåtas att få andelar i spanska gruvor, till en omfattning av minst 40 procent. Men 60 procent skulle tillåtas i en gruva och 75 procent i fyra andra. Dessa företag, samlade i det så kallade ”Montanaprojektet”, i vilket den listige Bernhardt var ordförande, inriktade sig på gruvor som inte fungerade väl just då. Det tyska intresset år 1938 var att skaffa sig en försäkring mot den dag, då Tyskland inte skulle vara i stånd att direkt byta vapen mot malm. Bernhardt valde sina spanska medarbetare väl, så att han visste att de skulle godta tysk ledning. I Marocko, där den spanska gruvlagen inte gällde, tilläts tyskt deltagande upp till 100 procent. Spanien gick med på att betala alla utgifter för Condorlegionen i Spanien och att importera gruvmaskineri till ett värde av 5 miljoner riksmark. Det skulle sätta Franco i stånd att planera en ny offensiv omedelbart och därmed slå till mot republiken i det ögonblick, då den hade uttömt sina förråd. Detta bistånd var följden av att tyskarna insåg att, efter München, ingenting de företog sig i det spanska kriget skulle förmå England och Frankrike att börja krig. Utan detta bistånd kunde en kompromissfred, eller kanske, mera sannolikt, en permanent delning av Spanien (så som det delade Tyskland, Korea och Vietnam efter 1945) ha blivit oundviklig. Den nya hjälpen anlände visserligen inte förrän på nyåret, men vetskapen om att den var på väg gjorde det möjligt för nationalisterna att handla snabbt. (George Orwell skrev: ”Fastän kriget kan sluta snart eller dra ut på tiden i flera år, kommer det att sluta med Spanien uppdelat antingen av verkliga gränser eller i ekonomiska zoner.”)

Den nationalistiska armén hade under året fördubblats, till att omfatta över en miljon man. Alla friska män mellan arton och trettioett års ålder befann sig i armén, och därutöver många fler som frivilliga. Denna här var organiserad i tre huvudarméer — den i söder, och overksamma, under Queipo, den i öster, som tog största del i det närmast följande fälttåget, under Orgaz, och centrumarmén under Saliquet, som förberedde ett angrepp på Madrid. De två sistnämnda generalerna var ”francoister”. Queipo ensam kunde förmodas tänka något så när självständigt. Den nationalistiska armén bestod av sextioen infanteridivisioner (840 000 man), 15 323 man i kavalleriet, 19 013 i artilleriet, 119 594 man hjälptrupper, 35 000 marockaner (med spanska officerare), 32 000 frivilliga (hälften spanjorer) och 5 000 man i Condorlegionen. Totalt 1 065 941 man.

På den republikanska sidan dolde den lyckade reträtten från Ebros högra strand den förstörelse som åstadkommits. När allt kom omkring hade det tagit nationalisterna tre månader att vinna tillbaka vad de hade förlorat på två dagar. Men missnöjet sjöd. Den anarkistiske historikern Peirats (då fänrik i armén) har beskrivit hur polisen nu tycktes kontrollera hela armén. SIM-agenter fanns överallt, och deras metoder kännetecknades som alltid av en blandning av sadism och inkompetens, då en del av deras chefer var helt nya. SIM-chefen i den 119:de brigaden, exempelvis, som rådde över liv och död i det förbandet, var bara nitton år i slutet av 1938. Vid den tiden hade förmodligen en miljon man mobiliserats också i republiken, sedan juli 1936. Årsklassen 1919, män som var fyrtio år, skulle snart inkallas (nationalisterna hade inte behövt sträcka sig längre än till årsklass 1927).

Följaktligen befann sig 8 procent av den spanska befolkningen i slutet av år 1938 antingen i armén eller satt i fängelse. Om republikens historia i fredstid var berättelsen om nationens ”politisering”, utmärktes kriget av dess ”militarisering”.

Den 30 september hölls cortes' halvårsmöte, denna gång i San Cugat del Vallés. Angrepp på Negrín förekom, av den katalanske (Esquerra) parlamentsledamoten Miguel Santaló och av den baskiske förutvarande ministern Irujo. Den förre påstod att tidningar som var vänligt inställda mot Negrín vid tiden för augustikrisen hade förvrängt den förordning som militariserade domstolarna, såsom en förordning gällande hamnen. Både han och Irujo påpekade att den republikanska regeringen var förpliktad, juridiskt och moraliskt, att konsultera den katalanska regeringen.

Vad religionsfriheten angick hade enskilt gudstjänstfirande varit tillåtet någon tid. Tvåtusen präster var privat verksamma i Barcelona 1938, av SIM beskyddade mot anarkisterna. Inga präster var i verksamhet, ens privat, i den centrala zonen. Från augusti tilläts emellertid präster att bedriva privat själavård både i fängelserna och vid fronten. Irujo föreslog att det skulle upprättas en kår av allmoseutdelare i armén, och att en kyrka skulle öppnas i Barcelona. Han och justitieministern i Barcelona (Bosch Gimpera) uppmanade på nytt pater José María Torrent, generalvikarie i Barcelona, att öppna åtminstone en kyrka, men han vägrade att tillåta det. Generalvikarien gjorde också andra svårigheter. Det var svårt för dessa kyrkans män att samarbeta med en regim som hade fördömts såsom satanisk av ortodoxa katoliker, och som i alla händelser underlåtit att förhindra mordet på så många av deras bröder. Den 17 oktober drog faktiskt en begravningsprocession fram genom Barcelona, till minnet av en död baskisk officer. Ytterligare misslyckade försök gjordes att söka försäkra sig om att ärkebiskopen av Tarragona, kardinal Vidal i Baraquer, skulle återvända. Den 9 december bildades slutligen ett religionskommissariat för att skaffa präster till armén, och dr Jesús Bellido, professor i medicin vid Barcelonas universitet, blev chefskommissarie. Det katalanska fälttågets början hindrade detta från att komma till utförande.

Det var nu ont om mat i republiken. I Madrid levde under vintern 1938-39 en halv miljon människor på en daglig utdelning av ett drygt halvhekto linser, bönor eller ris, med då och då en ranson socker eller kabeljo. Linserna, den vanligaste födan, kallades dr Negríns ”små segerpiller”. De republikanska truppernas genomsnittliga ransoner hade minskats: från tre kvarts kilo bröd per dag 1936 till mindre än ett halvt kilo 1938, cirka ett kvarts kilo kött till ett och ett halvt hekto, och tilldelningen av grönsaker gick också ner. Republiken måste köpa en stor del av sina livsmedel från utlandet, och leveranserna var oregelbundna på grund av den ständiga bombningen av förrådsfartygen. Sir Denys Bray, den indiske statstjänsteman som stod i spetsen för NF:s kommission för flyktinghjälp, rapporterade att republikens hela befolkning levde på minimiransoner, och att de inte heller fördelades på rätt sätt. I Barcelona, där det fanns en miljon flyktingar utöver den vanliga befolkningen, var problemen skrämmande. En internationell kommission för bistånd åt flyktingbarn, grundad av kväkarna i december 1937, kunde hjälpa endast 40 000 av 600 000 flyktingbarn, trots att den finansierades av sjutton regeringar. Kostnaderna för att ge en tredjedel av dessa barn ett mål mat om dagen under vintern beräknades till närmare 150 000 pund. Många sjukdomar uppträdde, som skabb och pellagra, och dödsfall till följd av undernäring fördubblades mellan 1937 och 1938. Kväkarmissionen hjälpte faktiskt till att lindra de värsta tragedierna. Nationalisterna sökte under tiden påvisa motsättningen mellan den svältande republiken och deras eget territorium, genom att låta bröd regna ner från flygplan över Barcelona. (Republikanerna svarade med en lufträd med skjortor och strumpor, för att demonstrera sin påstådda överlägsenhet i fråga om fabriksvaror.) Arbetet på åkrarna fortsatte i republiken, men på många håll med avsevärt minskad energi: i Cuenca, till exempel, kunde bara 14. procent av den jord som var reserverad för brödsäd besås, på grund av bristen på arbetare. I den republikanska zonen hade veteskörden uppgått till närmare 6 miljoner ton. Trifón Gómez, den realistiske socialisten som var

arméns generalkommissarie, trodde att den var mindre, men också det som uppenbarligen fanns försvann på ett snabbt och mystiskt sätt. Eftersom regeringen dröjde med betalningen, levererade bönderna inte sina varor. Oreda inom det i stor utsträckning kommuniststyrda jordbruksministeriet, liksom också i kollektiven, vilka varken betalade skatt eller samarbetade i fråga om ransoneringen, bar sålunda skulden till att republikens livsmedelsförsörjning gick snett.

Också i fråga om fabriksvaror befann sig republiken i ett svårt läge. Den främsta orsaken var den brist på råvaror som orsakades av blockaden. Men hur förhöll det sig med den spanska produktionen, och i synnerhet den katalanska krigsindustrins tillverkning, som det hade disputerats så mycket. om? Trots kommunisternas alla ansträngningar var övergången från textilvaror och kemikalier till vapenfabrikation besvärlig. Endast en flygplanstyp konstruerades, en kopia av den ryska Chato, och av den byggdes 169 under år 1938 men togs aldrig i bruk. Den månatliga vapenproduktionen i december 1938 var 1 000 gevär och 10 miljoner patroner, 700 000 granater och 300 000 artillerigranater, 80 000 granatkastarskott och 100 granatkastare. I övrigt var man helt beroende av Ryssland. Den totala industriproduktionen i Katalonien var bara en tredjedel av vad den hade varit i juli 1936, och priserna hade stigit 300 procent sedan dess. Mellan november 1937 och november 1938 uppgick inflationen till i det närmaste 200 procent. En mera avslöjande statistik var sammanbrottet i användningen av elektricitet under 1938, i sig en följd av förlusten av vattenkraftverken. I september 1938, den sista månad för vilken statistik tycks finnas tillgänglig, var den industriella elektricitetsförbrukningen hälften av vad den varit i september 1937, medan den i sin tur förmodligen utgjorde hälften av den normala. Detta att anarkisterna gick tillbaka i jämförelse med kommunisterna var också en av orsakerna till republikens ekonomiska misslyckande. Den tillbakagången hejdades inte — den kan till och med ha påskyndats — av att anarkister av alla schatteringar höll en rikskonferens — CNT, FAI och FIJL (den anarkistiska ungdomen) — i oktober 1938. Förslag väcktes på nytt om att omvandla FAI till ett regelrätt politiskt parti. Tanken avvisades. Horacio Pietro lade på nytt fram sina idéer om en ”samarbetsanarkism”, varigenom förstatligande, kollektiv och privat äganderätt skulle finnas till samtidigt. Men de tankegångarna syntes de flesta deltagarna vara förrädiska. Endast på ett område var republiken faktiskt alltjämt i stånd att bevara sin optimism. Det gällde utbildningen. Den franske författaren och piloten Antoine de Saint-Exupéry rapporterade:

> Jag har, vid Madridfronten, besökt en skola belägen 500 meter från skyttevärnen, bakom en liten mur, på en liten kulle. En korpral undervisade i botanik. Han plockade försiktigt av kronbladen på en vallmo. Kring honom hade samlats skäggiga soldater, de satt där med hakan i händerna och rynkade ögonbryn, i sina försök att koncentrera sig. De förstod inte lektionen särskilt väl, men de hade fått höra: ni är djuriska, det är inte länge sedan ni kom fram ur era hålor, vi måste rädda er åt mänskligheten. Och med tunga fjät skyndade de vidare mot upplysning.

Att denna brinnande anda överlevde, och mycken kulturell aktivitet som var en följd av krigets stimulans, kom en fransk journalist, Raymond Laurent, att säga: ”Ni kämpar för mänsklighetens ädla mål lika mycket som för Frankrikes egen trygghet.”

Den uppfattningen hystes nu inte längre av POUM:s ledare, som — naturligtvis med undantag för den mördade Nin — äntligen ställdes inför rätta i oktober 1938. Strax dessförinnan hade de verkliga falangister som hade varit inblandade i deras affärer också dömts. Tretton av dem, bland dem agenterna Golfín, Dalmau och Roca, sköts för något som, med hänsyn till omständigheterna under ett inbördeskrig, faktiskt var spionage. När POUM-ledarna kom till domstolen bröt emellertid målet mot dem samman. Republikanska ministrar och förutvarande ministrar, med Largo Caballero och Zugazagoitia i spetsen, vittnade till förmån för POUM. Gironella, den unge ledare som hade organiserat POUM-milisen i juli 1936 (liksom också POUM:s kavalleri, kaserner, sånger och orkester), tilltalade åklagaren, till allmän förargelse, som Visjinskij. Arquer gav upphov till svårigheter genom att envisas med att vittna på

katalanska. En verklig representant för Trotskij, Grandizo Munis, förklarade att POUM alls inte bestod av trotskister. Domstolens utslag fann POUM:s medlemmar vara sanna socialister och frikände dem från förräderi och spioneri. Fem ledare, bland dem Gorkin och Andrade, dömdes dock till olika fängelsestraff för sin verksamhet vid tidpunkten för majkrisen 1937, och för annan revolutionär verksamhet till förfång för krigsansträngningarna. En av POUM-ledarna, Rey, frikändes helt. [6] Han sköts av Franco efter krigets slut.[7] Efter denna rättegång besökte tre ledande anarkister — Federica Montseny, Abad de Santillán och García Birlán — Azaña för att fördöma Negrín som diktator och kräva en regeringsombildning. Men Azaña ville, som vanligt, inte göra något definitivt, trots att han höll med sina besökare.

Några ord bör ägnas den personliga sidan av kriget. I republiken hade män som några år tidigare helt enkelt var okända studerande, arbetare eller agitatorer, nått höga befattningar. De gamla ledarna — Azaña, Largo Caballero, Prieto, Martínez Barrio — hade fått minskat anseende och ersatts av en ny skara yngre män. Förändringen av denna senare grupps status påverkade deras privatliv. Rykten spreds överallt: den eller den var berusad när han förde befäl, den eller den hade övergivit sin hustru och bodde nu ihop med en annan kvinna. Det är mera underligt att omvälvningen inte blev större, med tanke på statusförändringen bland många militära ledare och andra tjänstemän i republiken. Några, som Cipriano Mera, hade förkunnat att de efter kriget ämnade återgå till sina gamla yrken — i Meras fall muraryrket. (Han gjorde det slutligen, i Frankrike.) Men många, också många anarkister, visade sig vara dugliga administratörer. Negrín var en republikansk motsvarighet till Franco i så måtto att han, som tillhörde en generation människor som var okänd före kriget, kunde utnyttja denna nya personal, utan föregående engagemang.

Den tyske ambassadören, Stohrer, avslutade en allmän analys av den spanska situationen vid denna tid med den medvetna förklaringen att ömsesidig fruktan var orsaken till att kriget fortsatte. Ingen framstående man på någondera sidan hyste några illusioner om vad som skulle ske med honom, om han tillfångatogs av sina fiender. Franco hade sagt till en amerikansk korrespondent att han hade en lista (med vittnen) på en miljon personer på den republikanska sidan som gjort sig skyldiga till brott. Den tyske ambassadören trodde inte desto mindre att tillfället till en förhandlingsfred plötsligt kunde komma. Samtidigt berättade Adolf Berle, bankiren som hade blivit biträdande utrikesminister i USA, för president Roosevelt hur man kunde nå fram till en kompromiss i Spanien. Han föreslog ett interamerikanskt försök under den kommande konferensen mellan sydamerikanska länder i Lima. Planen förverkligades aldrig, på grund av tvister bland sydamerikanerna och Cordell Hulls försiktiga inställning. Men Cuba, Mexico och Haiti förklarade sig, av olika skäl, vara för en metod att angripa problemet, på det sätt Roosevelt hade övervägt.

I själva verket var utsikterna till en kompromiss fjärran. Nationalisterna hade till och med vägrat att ge sin anslutning till ett förslag av Negrín i augusti, att båda sidor skulle upphöra med avrättning av krigsfångar under en månad. Också beträffande avlägsnandet av frivilliga (ett kriterium på hans fredliga avsikter) var Franco orubblig. Han ville inte gå med på någon sådan överenskommelse, om han inte först beviljades krigförande parts rättigheter. Under tiden förberedde han, med de nya tyska vapen som garanterats honom, en ny offensiv som skulle följa på slaget vid Ebro, precis som det lättvunna fälttåget i Aragonien hade följt på slaget vid Teruel. De bästa nationalistiska divisionerna samlades längs hela linjen från

---

[6] Påståendet att bara Rey ”frikändes helt” är felaktigt. Förutom honom frikändes även José Escuder Poves.
Mer om POUM-rättegången och omständigheterna kring denna, se Repressionen mot anarkister och POUM under spanska inbördeskriget av B Bolloten och En Moskvaprocess i Barcelona. Förföljelserna mot POUM och deras internationella betydelse av Reiner Tosstorff.

[7] Det är riktigt att Rey dömdes till döden av en Franco-domstol, men dödsdomen omvandlades sedan till fängelse och han frigavs villkorligt 1946.

Pyrenéerna till Ebro och havet. De var, från norr till söder, en ny ”Urgelarmé” (Urgel är en stad i provinsen Lérida, vid Pyrenéernas fot) under Muñoz Grandes, Maestrazgoarmén under García Valiño och ”Aragonienarmén” under Moscardó. Så följde den italienske general Gambaras fyra divisioner. Längre söderut fanns ”Navarraarmén” under Solchaga, och Yagüe med ”Marockoarmén”. Denna ”nordarmé” stod, som alltid, under ledning av den duglige byråkraten general Dávila och bestod av 300 000 man, som understöddes av 565 artilleripjäser. Det nationalistiska flygvapnet hade 500 plan, nog för att behärska luftrummet. Franco själv upprättade sitt högkvarter (det hade alltid kodnamnet ”Terminus”) i slottet i Pedrola, norr om Lérida. Francos högkvartersstab år 1938 leddes av den nu till general befordrade Francisco Martín Moreno, under vars befäl stod överstarna Villanueva, Ungría, Barroso, Villegas och Medrano, de betydelsefulla om än förgätna männen i organisationen av Francos krigföring. Cervera och Kindelán var alltjämt flottans stabschef och chef för flygvapnet, medan generalerna García Pallasar och García de Pruneda ledde artilleriet och ingenjörstrupperna. Offensiven, planerad till den 10 december och uppskjuten till den 15, bestämdes slutligen till den 23 december. Farhågorna var stora att angreppet på Barcelona skulle innebära hårda strider.

Den republikanska stridsledningen i Katalonien innehades av Hernández Saravia. Under hans befäl stod öst- och Ebroarmén, med överstarna Perea och Modesto som chefer. Dessa styrkor uppgick till 300 000 man. Av artilleri fanns 360 pjäser tillgängliga, likaså 200 stridsvagnar och pansarbilar (huvudsakligen stridsvagnar av typ T-26, som började verka mycket tunga och ineffektiva). Men många av dessa maskiner befann sig i dåligt skick. Flygplanen uppgick bara till 80 stycken, och de flesta piloterna var oerfarna, även om de var entusiastiska. Den republikanska armén i Katalonien led också av ammunitionsbrist, och framför allt av tro på en seger. Negrín själv var, som han bekände, ”psykiskt och fysiskt” trött. Den engelske redaktören Kingsley Martin talade i december om för Negrín att Churchill hade ”kommit på andra tankar” beträffande den spanska republiken. ”För sent”, svarade Negrín.

Stabschefen Roja trodde, å andra sidan, att Franco behövde månader för att förbereda en storoffensiv, och de republikanska ledarna lekte därför med tanken att landsätta en brigad i Motril på den spanska sydkusten, som skulle marschera till Málaga och förmå Andalusien till resning. Den planen var kombinerad med ett annat republikanskt angrepp, i Estremadura. Men både Miaja och hans stabschef Matallana, nu befordrad till general, vägrade. Regeringen i Barcelona måste godta denna defensiva insubordination. Eventuellt härrörde Matallanas ovillighet från förräderi. (Han hade faktiskt kontakter med nationalisterna två månader senare.) A andra sidan försvagades Katalonien av Rojos åtgärd att överföra trettiosex flygplan till den centrala zonen. Dessförinnan hade Negrín sänt flygvapenchefen Hidalgo de Cisneros till Moskva för en påfyllning av vapen: 25o flygplan, 25o stridsvagnar, 4 000 kulsprutor och 65o artilleripjäser. Kostnaden skulle uppgå till den då väldiga summan 103 miljoner dollar, fastän den kredit som stod till republikens förfogande i Ryssland uppenbarligen var mindre än 100 miljoner dollar. Hidalgo de Cisneros träffade Vorosjilov, Molotov och Stalin, och trots Vorosjilovs yttrande: ”Tänker ni lämna oss utan några vapen att försvara oss själva med?”, kom man överens om leveransen. Den skedde med sju fartyg, från Murmansk till Bordeaux. Men den anlände sent, och den franska regeringen påskyndade inte vidareskeppningen. Föga av den hade nått Barcelona i januari.

Den 23 december inleddes angreppet, sedan nuntien förgäves hade begärt vapenvila under julen, i påvens namn. Stormningen sattes i gång av navarranerna och italienarna, över floden Segre, tjugofyra kilometer norr om dess sammanflöde med Ebro i Mequinenza. När övergången skett övergavs de överraskade försvararna – ett välbeväpnat kompani karabinjärer – av sina officerare. Fronten bröts alltså vid den allra första stridskontakten. Högre upp längs Segre, i Pyrenéernas utlöpare, bröt Muñoz Grandes och García Valiño också de republikanska linjerna. De inbrytningarna ledde till att man övergav frontlinjerna vid Segre. I Barcelona

troddes angreppet först vara av mindre storleksordning, men snart kastades Listers 54:de armékår in i striden, i ett försök att avvärja anfallet. Med högkvarter i Castelldans, i den första raden av kullar öster om Segre, höll Lister stånd i två veckor.

Den 3 januari 1939 fällde nationalisternas pansar slutligen utslaget mot Lister, som tvingades ge upp sin försvarslinje till italienarna. I norr erövrade García Valiño och Muñoz Grandes, understödda av Moscardó, kommunikationscentrum Artesa de Segre. Den 4 jaunari föll den i ruiner lagda staden Borjas Blancas för de navarranska och italienska styrkorna. Fronten låg öppen. Gambara var sårad, men han lämnade inte sitt befäl. Flera italienare togs emellertid till fånga av Lister, för att efter förhör skjutas. Ciano, som konstaterade att den enda risken tycktes vara möjligheten av fransk intervention, gav sina ambassadörer i Berlin och London instruktioner att säga, att en sådan eventualitet skulle föra ”reguljära” italienska divisioner till Spanien — även om det skulle ”utlösa världskrig”. Men med den engelska regeringen benägen att bli god vän med diktatorerna (Halifax sade till Ciano i Rom den 1 2 januari att han hoppades att Franco ”skulle avgöra den spanska frågan”) var det alls inte sannolikt att Daladiers regering skulle skrida till handling för att rädda den spanska republiken. Den republikanske överbefälhavaren, Hernández Saravia, underrättade Azaña om att han blott hade 17 000 gevär kvar för hela Katalonien. Om det förhöll sig så — och Hernández Saravia var en hederlig man — antyder det förvirring inom trupperna, eftersom det borde ha funnits betydligt fler vapen än så tillgängliga. Striden i Katalonien utvecklades till en vild flykt. De omorganiserade italienska rörliga divisionerna förbluffade republikanerna. Alltför sent försökte Rojo få män och materiel sända med båt från Valencia. Förgäves utsträckte regeringen inkallelserna till att gälla män som var fyrtiofem år. På varandra följande försvarslinjer (L.1, L.2, L.3) var knappast bemannade. Republikens enda lyckade motåtgärd var en avledande manöver på gränsen till Andalusien och Estremadura. Den framryckningen (”Plan P”, som Rojo kallade den) anfördes av general Escobar, civilgardesöversten från år 1936 i Barcelona, med överstarna Ibarrola och Garcia Vallejo som befälhavare över stora om än inte särskilt disciplinerade arméer. De andra arméerna i den centrala zonen, anförda av general Moriones och överste Casado, inledde också en del lokala aktioner. Det område som erövrades var tämligen omfattande, men militärt betydde det föga. Ty den 14 januari företog Yagüe en plötslig och fantasifull framryckning från Gandesa längs Ebro ut till havet, där han erövrade Tarragona. Där mötte han Solchaga, med dennes armékår, som drog vidare norrut längs kusten. Den första mässan på två och ett halvt år hölls i katedralen, medan förföljelsen började i staden.

Den franska regeringen öppnade gränsen på nytt för att till Katalonien släppa in en del av den nya krigsmateriel som köpts i Ryssland, men det var för sent. Gatorna och torgen i Barcelona var fulla av flyktingar. Staden företedde en förtvivlad anblick. Soldater, borgare och anarkister tänkte bara på hur de skulle kunna undkomma till Frankrike. Lufträderna fortsatte utan avbrott, speciellt mot hamnen. De avsåg att förstöra fartyg som skulle kunna hjälpa dem som ville fly. Regeringen, fullt upptagen av frågan om evakuering av barn, gav sig inte i väg förrän i sista stund. I en av sina sista dagboksanteckningar noterade Azaña ett besök i Hernández Saravias högkvarter: ”Fruktansvärd katastrof. Armén har försvunnit. Männen från Ebro [sammanbrott] så gott som utan strid. Värre än i april.”

Fälttåget närmade sig Barcelona, men striderna trappades ner. Framryckningen gick nästan lika fort som om förbanden över huvud taget inte mött något motstånd. Den 24 januari hade Yagüe, vid kusten, Solchaga fyrtio kilometer inåt land och Gambara, elva kilometer längre norrut, nått Llobregat, floden som flyter i stort sett från norr till söder och mynnar ut i Medelhavet några kilometer väster om Barcelona. Samma dag erövrade García Valiño Manresa och d10g åt nordost för att söka avskära Barcelona från gränsen. Negrín, Azaña, regeringen, kommunistledarna, cheferna för armén och för den civila förvaltningen flyttade nu från Barcelona till Gerona, jämte den katalanska och den landsflyktiga baskiska regeringen.

(Azaña fick klara sig bäst han kunde. Enligt honom lämnade regeringen efter sig alla papper som hade med utrikesfrågor och med spionaget i det nationalistiska Spanien att skaffa. Detta var ödesdigert för många.) I den katalanska huvudstaden fanns ingen motståndsvilja, och det kommunistiska kravet att Llobregat skulle bli ”Kataloniens Manzanares” var ett rent gyckel. Den republikanske stabschefen Vicente Rojo påpekade att ”folket var trött på kriget, trots att det inte var utmattat av lidande och hunger”. Den katalanska huvudstaden kunde ha försvarats, och den republikanske jaktplanschefen García Lacalle uttryckte inför sin chef förvåning över att så inte skedde, en förvåning som delades av hela flygvapnet. Centralregeringens fejd med *la generalidad* krävde sin tribut, eftersom den hade brutit Kataloniens vilja att göra motstånd mot nationalistarméerna. Den kommunistiska kampanjen mot POUM och anarkisterna hade haft samma verkan. De utlänningar som fanns kvar anslöt sig antingen till strömmen av flyktingar som sökte sig norrut, eller också försökte de finna ett fartyg som kunde föra bort dem. Den stora stadens gator var fulla av avskräde, sedan de kommunala renhållningsarbetarna hade flytt. Folkmassor började plundra livsmedelsbutikerna.

I Rom ansågs Barcelona så säkert vara förlorat, att lord Perth redan bad Ciano att söka hindra nationalisternas vedergällning. I Frankrike rasade en debatt en hel vecka i nationalförsamlingen, under vilken Daladier och Bonnat sade att det var för sent för att söka rädda Spanien, medan Blum och den förenade vänstern, med kommunisterna, förnekade att allt var förlorat. Ändå kunde Blums kritik av regeringen Daladier för att också i detta skede fortsätta att vidmakthålla noninterventionen ha tillämpats på hans egen regering, åtminstone efter februari 1937. Den 25 januari gick Yagüe över Llobregat, åtföljd av Solchaga och Gambara. Det förekom isolerat och planlöst motstånd. Morgonen därpå hade norra och västra delen av Barcelona inneslutits. Navarranerna och italienarna intog ställningar på berget Tibibado och Yagüe på Montjuich (där han befriade 1 200 politiska fångar). Vid middagstid började ockupationen av staden. På den första stridsvagnen som körde in i Barcelona satt en skrattande tysk judinna uppflugen och gjorde fascisthälsning. Hon hade nyligen suttit i kvinnofängelset i Las Cortes, som trotskist. Skådespelets orimlighet utgjorde en hånfull kommentar till jubelropen över Kataloniens ”befrielse”. Gatorna var tomma. Närmare en halv miljon människor hade givit sig i väg norrut, med alla tänkbara transportmedel. Klockan fyra hade de förnämsta förvaltningsbyggnaderna besatts, de som inte skadats av eld. På kvällen kom de invånare i Barcelona som hela tiden i hemlighet hade tagit nationalisternas parti ut på gatorna och jublade.

Andra kom ut i annat syfte: under fem dagars *paesos* dödade de kvarvarande falangisterna i staden, förbittrade av sina lidanden, vem de behagade, utan straffpåföljd. General Gambara, de italienska truppernas befälhavare, rapporterade till Ciano att Franco hade ”satt i gång en mycket drastisk utrensning i Barcelona”. När Mussolini hörde att många italienska landsflyktiga hade tillfångatagits, sade han, tillfrågad om sin åsikt: ”Låt skjuta allesammans. Döda människor skvallrar inte.” Det följde så en mera regelrätt procedur, genomförd av krigsråd som organiserats av den nye militärguvernören, general Álvarez Arenas, som också bar ansvaret för det fulla återställandet av den gamla ordningen: upphävandet av förstatligandena, av kollektiviseringen, nya sedlar, nya sätt att hälsa, utplånandet av affischer och slagord och, enligt order av överste Mut, ”indragningen” av alla marxistiska, anarkistiska och katalanska separatistböcker. Hädanefter skulle katalanerna tala ”imperiets språk”. Nya tidningar utkom, eller gamla tidningar på nytt, *Vanguardia* som *Vanguardia Española*; en av dess medarbetare, Carlos Sentís, beskrev Kataloniens sammanbrott såsom helt enkelt ”slutet på en gangsterfilm”. Det var för otaliga människor slutet på en värld, och slutet på en dröm. Katalansk självständighet upphävdes, det utfärdades förbud mot att dansa *sardana*, den katalanska folkdansen, och det katalanska språket (hädanefter alltid benämnt en ”dialekt”) förbjöds som officiellt språk. De som publicerade affärsbroschyrer på katalanska bötfälldes, spanska måste talas i kyrkorna vid alla tillfällen och till och med katalanska förnamn förbjöds. Kort tid efteråt kom order att utplåna inskriptionerna på gravstenarna i Montjuich, de som

hugfäste minnet av Durruti, Ascaso och den anarkistiske skolläraren Ferrer, skjuten år 1909. Detta var ett passerat stadium i Kataloniens historia, liksom femtio års kraftfulla strävanden på det kulturella området.

Men Katalonien hade dock inte gått så långt som till fascism. När propagandachefen Ridruejo anlände med på katalanska skriven propaganda för Falangen konfiskerades den. Han tilläts inte att hålla en rad möten i avsikt att försona segrare och besegrade, och militärguvernören Álvarez Arenas sade åt honom att det allvarligaste problemet ”var att ... iståndsätta altaren åt staden”. Bibeln angav tonen för bestraffningen av den gamla ”röda staden” som liksom Sodom och Gomorra måste ”renas”.

49. Flykten från Katalonien

Avslutningen av fälttåget i Katalonien blev inte en offensiv, utan en segerparad, föregången av en flykt. Världen förvånades över det snabba sammanbrottet, som hade orsakats lika mycket av krigströtthet som av förlusterna av manskap och materiel vid Ebro. Duncan Sandys uttryckte många av republikens sympatisörers uppfattning (eller åtminstone Francos bundsförvanters fienders) när han för ambassadören i London, Azcárate, betonade att ett visst ytterligare motstånd var nödvändigt i övre Katalonien, för att världen skulle tro att kriget inte var slut. Henry Stimson, den förutvarande utrikesministern, skrev ett långt brev till New York Times, där han angav juridiska och politiska skäl för att upphäva vapenembargot till Spanien. Det följde en brevväxling i ämnet, som inte var mindre lidelsefull därför att den kom för sent för att vara till någon hjälp. Vita huset fick ett brev som sade: ”För Guds skull! Upphäv embargot mot Spanien! Se vad som har hänt med oss!” Det var undertecknat ”Tjeckoslovakiens spöke”. Den 27 januari sade president Roosevelt vid ett regeringssammanträde att embargot ”hade varit ett allvarligt misstag ... Presidenten sade att vi aldrig på nytt skulle göra något sådant ... Han höll med om att detta embargo stod i strid mot gamla amerikanska principer och gjorde vedertagen internationell rätt ogiltig.” Men det hjälpte inte då. Inte heller var det till någon större tröst för republiken att få veta, att i England sjuttiotvå personer av hundra som tillfrågades i en opinionsmätning stödde den, mot bara nio för Franco.

Katalonien norr om huvudstaden befann sig i ett tillstånd av förvirring. Den republikanska regeringen hade inte gjort några anstalter för den kris som nu följde. Staden bröt samman, och inrikesministern själv degraderades till att, med en pistol i handen, söka dirigera trafiken på huvudvägen till Frankrike. Regeringen, också Azaña, flyttade norrut från den ena tillfälliga uppehållsorten till den andra och grälade under färden. Jaktplanschefen i Katalonien, García Lacalle, hade ingen aning om var chefen för flygvapnet, Hidalgo de Cisneros, befann sig. Flykten från Irún, Málaga, Bilbao — alla dessa en skräckslagen befolknings förflyttningar — syntes obetydliga i jämförelse med flykten från Katalonien, längs det som till och med baron von Stohrer erkände vara en ”lidandets väg”. Det var en förflyttning i panik, för endast en liten del av dem som flydde skulle ha befunnit sig i livsfara, om de hade stannat kvar i Katalonien. Men hela Katalonien tycktes vara i rörelse — och många av dem som nu flydde var redan flyktingar, från Estremadura eller Andalusien. Det var ständiga trafikstockningar av officiella och privata bilar samt lastbilar. Alla städer på vägen till den franska gränsen var fulla av människor. Nattetid var trottoarerna fullproppade av svältande, köldrysande människor i alla åldrar. Typiskt för detta kaos var de fångars öde som var medlemmar av POUM — Gorkin, Andrade, Gironella och andra. De som tog dem till fånga och som var medlemmar av SIM hade velat lämna kvar dem i Barcelona, i Francos ömma vård. Men sedan förflyttades de flesta fångarna norrut. Vid en viss punkt nära den franska gränsen ställde sig deras fångvaktare till deras förfogande. När de väl kommit till Frankrike drevs de emellertid först tillbaka till Spanien. Först några dagar senare lyckades de verkligen undkomma, gav sig hastigt bort från vägen när de av en händelse såg den domare som dömt dem, José Gomis, åka förbi i en svart bil. Flyktingarnas svårigheter förvärrades av Condorlegionens lufträder, uppenbarligen mot Francos önskan.

Till en början hade den franska regeringen vägrat, av politiska såväl som ekonomiska skäl, att låta flyktingarna komma in i landet. Frankrike hade redan givit ut 88 miljoner francs på hjälp till spanska flyktingar, sedan krigets början. Man föreslog i stället en neutral zon på den spanska sidan av gränsen, där flyktingar kunde försörjas med utländskt understöd. Nationalisterna vägrade dock att ta den planen i övervägande. Därför tillät den franska regeringen att gränsen öppnades, till att börja med endast för civilpersoner och sårade. Under de förhållandena började de första gränsövergångarna vid midnatt den 27 januari. Femtontusen personer kom över den 28 januari. Under de följande dagarna överskreds det antalet. Den första veckan i februari stod det klart att den retirerande republikanska armén inte hade för avsikt, och inte hade någon möjlighet att göra motstånd mot den nationalistiska framryckningen, trots

ankomsten av två nya eskadrar I-15-jaktplan (Superchato) från Ryssland. (De sändes snart vidare till Toulouse.) Fransmännen stod därför inför valet att antingen tillåta tillträde av soldater, eller att med våld hindra dem. Den 5 februari beslöt den franska regeringen att släppa in armén, på villkor att vapnen överlämnades. Följaktligen kom till de 10 000 sårade, de 170 000 kvinnor och barn och de 60 000 manliga civilpersoner som hade gått över gränsen sedan den 28 januari, 220 000 man ur den republikanska armén, mellan den 5 och den 10 februari. Trots det tog nationalisterna omkring 60 000 fångar.

Fronten utgjorde ett tragiskt skådespel. Flyktingarna var fullständigt utmattade. Deras kläder var våta av regn och snö. Ändå hördes föga klagan. Större delen av de spanska republikanerna, tillintetgjorda av katastrofen, vandrade rakryggade ut i landsflykten. Barn släpade på sönderslagna leksaker, ett dockhuvud eller en boll som luften gått ur — symboler för en lycklig barndom som de förlorat. Vid gränsen, vilka skratt, vilken lycka! Men vilken besvikelse!

Den spanska sidan av gränsen kontrollerades av en viss José Ramos, chef för en av de mordiska revolutionsdomstolarna i krigets början i Barcelona, efteråt fängelsedirektör i Ordenes. Han uppträdde som en stråtrövare. På den franska sidan av gränsen upprättades en hjälpförbandsplats i Le Boulou. Där fanns inte något härbärge, men de flesta kvinnor och barn förflyttades, jämte en del sårade soldater, till andra delar av Frankrike. Familjer som aldrig tidigare hade varit åtskilda, inte ens under flyktens katastrof, drevs nu från varandra. Läger inrättades i Argelès, i S:t Cyprien, i Barcarès och på fyra mindre orter i området, för att ta emot den republikanska armén. Det var helt enkelt öppna vidder av sanddyner i närheten av havet, omgivna av taggtråd, och de som vistades där hindrades med våld från att lämna platsen. Männen grävde gropar åt sig, som djur, för att få en smula skydd. Det fanns till slut femton läger, vaktade av senegaleser och av medlemmar av nationalgardet. Några flyktingar gick över gränsen med en handfull jord, som de hade tagit när de lämnade sina byar. En nationalgardist öppnade med våld en av dessa knutna nävar och strödde föraktfullt ut Spaniens jord i ett franskt dike. Bland dem som tog sig över fanns en spöklik skara internationella frivilliga, som hade omgrupperats (eller omgrupperat sig själva) under ledning av en polack, Henrik Torunczyk: bland dem fanns fortfarande Ludwig Renn, Heinrich Rau, Mihály Szalvai och italienaren Giuliano Pajetta, liksom också André Marty. Malraux, som hade sysslat med filminspelningen av Förtvivla ej i Katalonien, var där: ”*C'était toute la révolution qui s'en allait*.” — Det var hela revolutionen som försvann. Det var sant, och förhoppningarna om ”antifascism” utanför Spanien led en svår motgång.

I lägren fanns det under tio dagar inget vatten och inga livsmedelsförråd, och de sårade som vistades tillsammans med sina kamrater fick ingen vård. Bland dem var den store skalden Machado, som inom kort dog på ett pensionat i Collioure, i ett återfall i en astmatisk åkomma som förvärrats av evakueringens lidanden. Mat skaffades senare fram, men det fanns inga möjligheter till hygien eller tak över huvudet, och hälsovården var torftig. Den franska regeringen kritiserades för att den tillät sådana förhållanden att existera, men svårigheterna att med kort varsel ta hand om cirka 400 000 flyktingar var trots allt enorma. Frankrike fick aldrig någon speciell erkänsla för att över huvud taget ha tagit emot flyktingarna. Utan tvivel hoppades den franska regeringen att, genom vanvård, tvinga så många som möjligt av flyktingarna att utlämna sig åt Francos misskund. Men känslolöshet visades också av personer som tryggt befann sig i Amerika eller England: Herbert Matthews, exempelvis, uppmanades av redaktören för New York Times att inte sända honom alltför många känslofyllda rapporter om förhållandena i lägren. Kostnaderna för varje flyktings försörjning uppgick till 15 francs per dag, och för de sårade till 60 francs. Franska regeringen anslog 30 miljoner francs för detta ändamål i februari. Samtidigt uppmanade den, helt naturligt, andra regeringar att bära en del av den bördan. Belgierna gick med på att ta emot 2 000 till 3 000 spanska barn, men till en början ville inte de brittiska och ryska regeringarna ta emot några flyktingar. Rysslands

inställning blev föremål för omfattande kommentarer, särskilt i den högerorienterade franska pressen. Senare gick England med på att ett utvalt antal ledare skulle få komma in i landet, och Ryssland lämnade 28 000 pund till flyktinghjälpen, England 50 000 pund till Röda korset för arbete i lägren. Det förekom oundvikligen uppgörelser av personliga mellanhavanden i dessa läger. I lägret i Argelès, till exempel, hälsades en dag Astorga Vayo, som tillhörde det hatade SIM och som en gång i tiden var kommendant i ett stort republikanskt fångläger i Omells de Nagaya i Lérida, av flera bekanta från krigets tidigare skede. (Astorgas metod att upprätthålla disciplinen hade varit att skjuta fem personer för varje fånge som flydde.) Han promenerade en stund med dem och diskuterade gamla tider. Plötsligt märkte han att de hade fört honom till en föga besökt del av lägret. Framför sig upptäckte han ett djupt dike som grävts under några tallar. Han vände sig bestört om. Hans följeslagare log bistert. De begrov honom levande.

Under tiden träffades, den 1 februari, en kvarleva på sextiotvå medlemmar av cortes, valda med sådan entusiasm närmare tre år tidigare, i en fängelsehåla i det gamla slottet i Figueras, den sista staden i Katalonien före gränsen. Diego Martínez Barrio satt vid ett bord som var täckt av republikens flagga. Negrín höll ett tal som upptog endast tre villkor för fred: garantier för spanskt oberoende, garantier för Spaniens folk att välja sin egen regering och frihet från förföljelse. Ingen motsatte sig de villkoren, fastän de med säkerhet visste att de icke skulle accepteras av general Franco och att regeringen därför i själva verket rekommenderade fortsatt krig.

Cortes skingrades. Dess medlemmar begav sig till Frankrike. Några hade faktiskt tillbringat föregående natt där. Álvarez del Vayo och Negrín tog kontakt med Ralph Stevenson och Jules Henry, de engelska och franska ministrarna, för att med nationalisterna söka åstadkomma en medling, på de villkor som förts fram i talet i Figueras. Diplomaterna gick med på att göra försöket. Negrín tillade att republiken, om villkoren avvisades, skulle fortsätta kriget från Madrid. Han hade beslutat det långt innan. Álvarez del Vayo sysselsatte sig med tryggandet av transporten från Figueras av Padros målningar. De fraktades i lastbilar till Genève, där de för spanska folkets räkning förvarades av NF:s generalsekreterare. Flyktingarna gick ur vägen när dukarna av Velázquez, Goya, Tizian, Rubens passerade. Azaña (som imiterade en av personerna i sitt verk Velada en Benicarló) sade till Negrín att alla åsikter om monarki och republik inte var värda en enda Velázques. Negrín höll med. Ingen av dem menade det, givetvis.

Den navarranska och italienska framryckningen fortsatte oemotståndligt. Gerona föll den 5 februari, efter fällning av brandbomber som gjorde de retirerande republikanerna så rasande, att de presterade motstånd. I gryningen samma dag lämnade Azaña, Martínez Barrio och Companys Spanien. Azañas avfärd blev banal. Den bil Martínez Barrio åkte i gick sönder och spärrade vägen. Negrín försökte själv att skjuta den åt sidan. Utan resultat; presidenten måste lämna Spanien till fots. Negrín och Azaña sade farväl till varandra i Las Illas, alldeles innanför gränsen. Så återvände Negrín under ytterligare några timmar till Spanien. Azaña drog vidare i landsflykt. Flera nationalistiska fångar mördades. Bland dem befann sig överste Rey d'Harcourt, hjälten från Teruel, och biskopen av Teruel. Marty hindrades i sista stund från ett försök att skjuta ett antal medlemmar av sin gamla stab, i Albacete. De kunde, så fruktade han i sitt trångsynta vanvett, berätta för all världen om några av hans vansinniga handlingar. I väster tågade García Valiño in i den gamla katedralstaden Vich. Som nationalisterna nu misstänkte var det sista motståndet förbi i Katalonien. Att Hernández Saravia i sista minuten ersattes av Jurado som överbefälhavare tjänade ingenting till. Den nye generalen var en erfaren man, men ingen kunde skapa en front på nytt. (Hernández Saravia hade velat avskeda Modesto och överlåta hans befäl åt den anarkistiskt sinnade överste Perea. Negrín och Rojo motsatte sig det.) Medan sir Robert Hodgson för Englands räkning lade fram Negríns fredsvillkor för nationalisterna ryckte fyra armékårer fram mot den franska gränsen.

Den 8 februari tågade navarranerna in i Figueras. Samma dag kom deras framskjutna förband i kontakt med de retirerande republikanernas eftertrupper. Den 9 februari nådde Solchaga och Moscardó den franska gränsen, den förre vid Le Perthus, den senare i Nuriabergen. Den 10 var hela gränsen kantad av de nationalistiska arméerna. Tidigare den dagen hade Modesto fört Ebro-arméns sista förband in i Frankrike. Det var i detta ögonblick som Giménez Caballero, den förste fascisten i Spanien, som då tjänstgjorde som ”tillfällig ställföreträdare” under Moscardó, erinrade om Ludvig XIV:s berömda skryt och på strålande humör förkunnade för sina män: ”Äntligen, där är Pyrenéerna!”

50. Fredsunderhandlingar — general Francos villkor — franskt och engelskt erkännande av Franco — överste Casados kupp — Negrins flykt — inbördeskriget inom inbördeskriget — kommunistiskt förnekande — misslyckade förhandlingar med Burgos — scener på Medelhavets kust

Efter Kataloniens fall drog världen den slutsatsen, att det spanska kriget var slut. Den nationalistiska pesetan steg på börsen i Paris till sjuttio gånger den republikanskas värde. (Det verkliga värdet var närmare den inofficiella kursen på 100 per pund än den fastställda på 42. *Vales*, penninganvisningarna som utfärdades av kommuner, av folkfrontskommittéer och av *la generalidad* i början av kriget — med öknamnet ”pyjamas”, eftersom de bara kunde användas hemma — togs inte längre emot.) Inne i det nationalistiska Spanien hörde man inte längre talas om mordplaner. På Chicotes bar i San Sebastián (den mest ”normala” av de nationalistiska städerna) hade en gång pessimister varit de förnämsta kunderna. Nu sökte optimister hindra också dem som skrattade åt anslag som förkunnade ”Håll tyst, var försiktig, fienden lyssnar.” Man kunde med gott samvete gå på bio, för att se exempelvis den italienska fascistiska monumentalfilmen *Scipio i Afrika* eller någon av de spanska dokumentärfilmerna — *España Heroica* eller *Los Conquistadores del Norte*, eller till och med Clark Gable och Jean Harlow i *Myteri*. Frågan om förhållandet mellan regimen och kyrkan diskuterades av Serrano Súñer på en presskonferens den 6 februari. (Han var nu minister för den allmänna ordningen såväl som inrikesminister, efter den åldrige general Martinez Anidos död den 24 januari.) Fastän han lovordade den katolska traditionen, föreslog han en maktfördelning, särskilt på utbildningens område. Han krävde också rätten att utnämna biskopar, som staten hade ägt alltsedan konkordatet av år 1851. Men Serrano Súñer fick inte sin vilja fram i allt. Kardinal Segura, nu ärkebiskop av Sevilla, hade fördömt Falangen såsom irreligiös och beklagat nazisternas inflytande. Något senare återvände kyrkans primas, kardinal Gomá, till det ämnet mera försiktigt (som han hade för vana), i sitt herdebrev under fastan, i vilket han kritiserade ”överdriven nationalism”. En förordning av den 15 december hade under tiden återgivit den kungliga familjen den egendom och de medborgerliga rättigheter som republiken hade berövat den. Kung Alfonso och hans son Juan förkunnade att de önskade betraktas som ”Francos soldater”, tills vidare.

Den nationalistiska regimen uppvaktades nu också av dem som tidigare hade hånat dem. Den franska regeringen, till exempel, sände senator Bérard till Burgos för att underhandla om diplomatiska förbindelser. Jordana krävde, för det första, erkännande de jure, republikanska fartygs återvändande till franska farvatten, tillbakasändande av spanska konstskatter som av republiken förts till Frankrike och av spanska pengar i Frankrike. Nationalisterna vägrade att betala något för de republikanska flyktingarnas underhåll i södra Frankrike, eller att låta den franska regeringen skaffa sig gottgörelse för utgifterna på detta område av spanska tillgångar i Frankrike.

Republikens regering samlades nu i Toulouse. Negrín och Álvarez del Vayo anlände dit den 9 februari från Figueras, för att upptäcka att resterna av ministären väntade på tillåtelse av de franska myndigheterna att flyga till Valencia. Efter ett kort regeringssammanträde på det spanska konsulatet slätades transportsvårigheterna över. Negrín och Álvarez del Vayo flög till Alicante i ett plan som tillhörde Air France. De fann det centrala Spaniens militära ledare nedstämda. Den sinnesstämningen förvärrades av det faktum att Menorca också kapitulerade, samma dag som Katalonien föll. Franco hade låtit det bli känt i London att han skulle besätta Menorca utan hjälp av tyskar eller italienare. Tre bataljoner i den republikanska garnisonen gjorde då uppror mot Negrín, och kaptenen i en av dem ringde till sin bror, chefen för skeppsvarvet i Pollensa på Mallorca, och uppmanade honom att skicka sändebud för att underhandla om kapitulationen. Som följd härav förde den brittiska kryssaren Devonshire förhandlare från Mallorca till Mahón.

Dess kapten hjälpte till att förhandla om öns kapitulation och transporterade sexhundra republikaner, under ledning av Luis González Ubieta, flottans nyligen avgångne chef, till Marseilles. Några i det centrala Spanien ansåg att detta kunde vara mönstret för deras egen kapitulation.

Nu hade i Madrid ett märkligt och för många ödesdigert spel inletts. Miaja, den politiske såväl som den militäre överbefälhavaren, innehade alltjämt en tredjedel av Spanien, jämte huvudstaden Valencia. Han hade 500 000 man under vapen, och hans fyra arméer (under generalerna Moriones, Escobar och Menéndez samt överste Casado) var obesegrade. Men general Matallana, dessa arméers militäre befälhavare, var redan antingen en förrädare eller en defaitist. Det var också Matallanas egen stabschef, överste Muedra. Miaja själv var förtvivlad och vistades mest i Valencia. Många sådana officerares ”kommunism” visade sig i stor utsträckning vara blott och bart en söndagsideologi. I grunden medel- eller överklassoldater sådana som Miaja själv, Burillo, Matallana, Moriones eller Prada, som hade verkat imponerade av kommunisterna ett år eller däromkring tidigare, avlägsnade sig nu från den tron, som från ännu ett fartyg de hade tagit sin tillflykt till och som nu, i sin tur, höll på att sjunka. Flera äldre officerare, med Casado i spetsen, centrumarméns befälhavare (chef för Azañas garde år 1936, en av skaparna av de blandade brigaderna och armébefälhavare i Brunete), hade kommit till den slutsatsen att Francos ovillighet att förhandla härrörde från Negríns regerings kommunistiska karaktär. Delvis berodde den slutsatsen på avundsjuka inför de kommunistiska officerarnas skicklighet och dominans. Casado och hans vänner ägde ingen vetskap om Negríns i hemlighet företagna fredssträvanden.

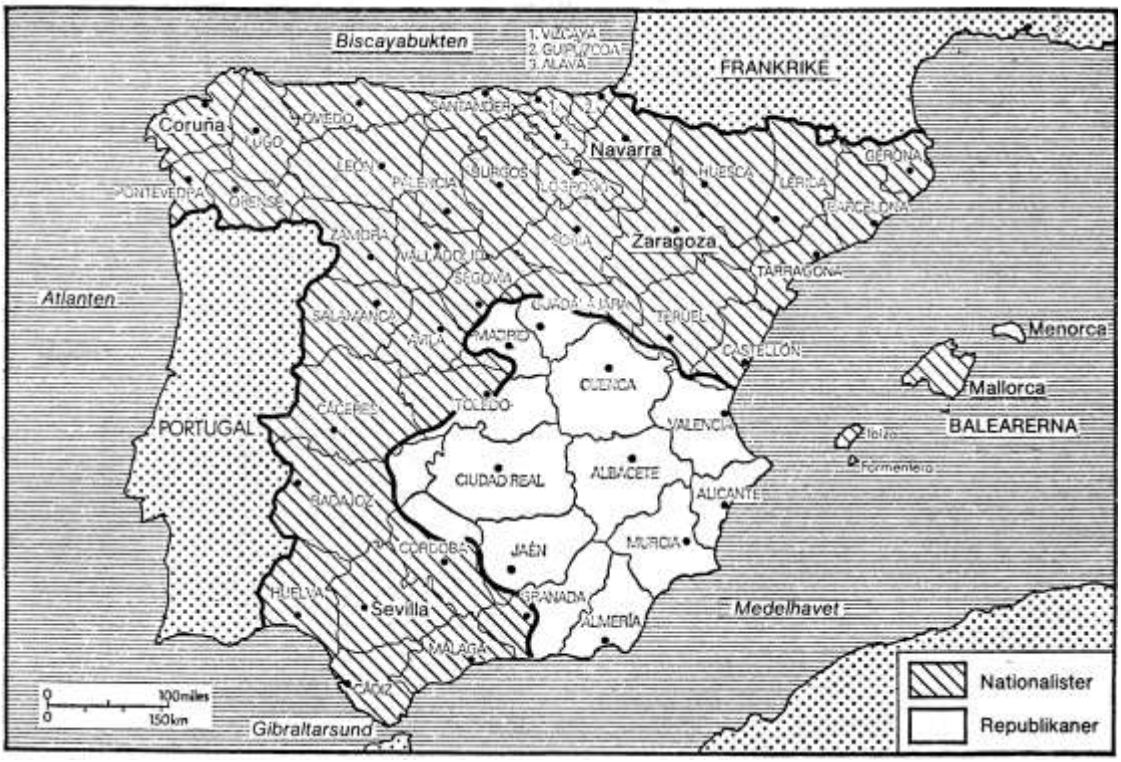

Spaniens uppdelning februari 1939

Kring dessa officerare samlades andra motståndare till Negrín — anarkister, vänner till Azaña, till Prieto, till Largo Caballero. Den främste politikern bland dessa konspiratörer var Besteiro, den reformistiske socialisten som under hela kriget hade stannat kvar i Madrid, gammal och sjuk, ett mönster av självbehärskning som från en den överlägsna moraliska styrkans ståndpunkt kunde

på allvar föreställa sig möjligheten av ett nederlag som ett medel att rensa ut konkurrensen inom det republikanska lägret. Hans hat till kommunismen och hans förakt för revolutionär terror kom honom att underskatta det nationalistiska förtrycket och utvecklingen av ”franco-ism” under kriget. Konspirationen kunde ha misslyckats, om det inte hade varit för anarkisterna, som fick instruktioner av Mariano Vázquez, sin generalsekreterare, nu i Frankrike, att förbereda erkännandet av nationalisternas seger. Vázquez hade blivit god vän med Negrín, som vi har sett, men den ende anarkist som hade visat sig vara en effektiv armébefälhavare, Cipriano Mera, 4:de armékårens chef under Casado, var det långt ifrån. (De tre andra armékårsbefälhavarna — Barceló, Ortega och Bueno — var kommunister.) En handfull medlemmar av CNT i Madrid, som journalisten García Pradas, Eduardo Val och Manuel Salgado, låg hårt åt Mera. Men Miaja, det centrala Spaniens överbefälhavare, hade slutit sig till att det inte var någon mening med att fortsätta kriget. Republiken skulle till sist förlora, även om den kämpade vidare ännu ett år. De nationalistiska spionorganisationerna, en verklig femte kolonn, var också verksamma i hemlighet. De sonderade, via pålitliga mellanhänder, Casados lojalitet, Matallanas, Muedras (Matallanas stabschef) och andra officerares. Casado hade redan i början av februari inlåtit sig i brevväxling med chefen för Francos underrättelsetjänst i Burgos, överste Ungría. Den avgörande rollen spelades av spionligans chef ”Antonio” (uppkallad efter Antonio de Luna, en universitetsprofessor). Professor Julio Palacios, en av ”Antonios” agenter, fick instruktioner att ta kontakt, via mellanhänder, med Casado i januari. Överste Bonel i Toledo spelade också en viktig roll i förhandlingarna mellan Madrid och Burgos.

Förhandlingarna mellan Casado och Burgos förutsatte trygghet till liv och lem för de arméofficerare som hade lagt ner sina vapen ”och som inte hade begått några brott”. Casado brevväxlade också med en gammal vän, general Barrón, en av Francos armébefälhavare. Casado, konspirationens hjärna, var kunnig, kultiverad, sträng och hårt arbetande. Han levde så enkelt som om han vore den yngste soldat och arbetade som om han vore överbefälhavare. Han hade också alltsedan slutet av år 1938 stått i förbindelse med Denys Cowan, Chetwodekommissionens förbindelseofficer i Madrid. Cowan, som förmodligen handlade inofficiellt för den brittiska regeringens räkning, var klart och tydligt intresserad av att få slut på kriget.

Kommunisterna hade en längre tid varit misstänksamma gentemot Casado. Han hade motsatt sig Bruneteoffensiven år 1937. Daniel Ortega, den kommunistiske cortesledamoten, i ett tidigare skede Femte regementets kommissarie, som arbetade i Casados högkvarter, hade tidigare under året yppat för La Pasionaria att han misstänkte Casado. Casado kände till Azañas försök att nå en kompromissfred, genom Besteiro. Casados hustru, som hade stort inflytande över honom, misstänktes av några för förräderi, fastän förklaringen förmodligen var defaitism. Casado antydde vid ett tillfälle, som man vet, att om Negrín vidhållit sin kamp ända till det bittra slutet och beslutat att allt skulle gå förlorat, hellre än att kapitulera, då skulle han, Casado, om än motvilligt ha fortsatt att stödja honom. Vad Casado och hans vänner fann fullständigt oacceptabelt var en offentlig benhård inställning med samtliga förberedelser till flykt — ”numantiner, med flygplan och hemliga bankkonton i Schweiz”, som Azaña sade om dem. (Numantia var en stad i det nuvarande Gamla Kastilien, där keltibererna hjältemodigt, men förgäves, försvarade sig mot romarna år 133 f. Kr.) Casados högkvarter låg i familjen Osunas förfallna gamla egendom utanför Madrid, nära Barajas, det Alameda — ”Poppelallén” — som så underbart målats av Goya. I detta förtjusande palats, med dess vackra skulpturer, trappor och gräsmattor, planerade Casado krigets slut.

I Madrid hade befälhavarna en längre tid saknat kontakt med sin regering. Alla var trötta på striderna. Motstånd påyrkades bara av kommunistpartiet — vars ledare i Katalonien och vid Ebro, Lister och Modesto, tillsammans med Togliatti också hade återvänt till Spanien från

Toulouse. Medan många befälhavare, som Rojo, Hernández Saravia, Jurado, Perea, Pozas och andra, stannade kvar i Frankrike, kom också de gamla kommunistledarna i Ebroarmén tillbaka. En yrkesofficer, Jesús Pérez Salas, som hade deltagit i hela kriget, påminde senare om att oron över vilket politiskt system som skulle råda, även om republiken skulle segra, då var allmän. Under tiden höll kommunisterna i Madrid från den 8 till den 11 februari en överläggning, under vilken många anklagelser för defaitism hördes. CNT, FAI och den anarkistiska ungdomen sammanträdde också och hade till och med ett möte i Valencia med Negrín, för att diskutera situationen. Negrín gav upphov till onödig vrede när han vägrade att ta emot FAI:s nye sekreterare, José Grunfeld, med motiveringen att ”han inte var spanjor”. I detta ögonblick stödde några anarkister på Pyreneiska halvön tanken på fortsatt motstånd, men från Frankrike, där många av ledarna nu befann sig (och stannade kvar) kom instruktioner som accepterade nederlaget och sökte planera för evakueringen av andra anarkist-ledare från det centrala Spanien.

Álvarez del Vayo flög från Madrid till Paris för att övertala Azaña till att också han återvända till Spanien. Men Azaña sade till honom: ”Min plikt är att åstadkomma fred. Jag vägrar att med min närvaro bidra till en förlängning av en meningslös kamp. Vi måste försäkra oss om bästa möjliga villkor och sedan sluta, så fort vi kan.” Álvarez del Vayo avstod från sin uppgift, såsom fåfäng.

Negrín kom till Madrid den 12 februari. Samma dag hade han ett flera timmar långt samtal med Casado. Denne talade om svälten och bristen på bränsle i Madrid och sade att kriget måste avslutas. Negrín lovade att skicka förråd som skulle räcka i två veckor. Casado svarade med ytterligare klagomål. Han hade inga transportmedel. England och Frankrike hade övergivit republiken. Kataloniens fall hade minskat den under alla förhållanden ringa tillgången på råvaror i republiken med 70 procent. Många soldater hade inga skor och ingen kappa. Det fanns endast fyrtio flygplan i hans armés tjänst, föga artilleri, mycket få automatvapen. Nationalisterna hade 32 divisioner söder om Madrid, med massor av artilleri, stridsvagnar och 600 flygplan. Negrín meddelade Casado att Ryssland sände 10 000 kulsprutor, 600 flygplan och 500 artilleripjäser. De var nu i Marseilles och skulle, trots alla svårigheter, snart nå Spanien. Fredsförhandlingarna med Franco hade misslyckats, tillade han. Casado sade att dessa förråd aldrig skulle komma fram, eftersom den enda vägen var den välbevakade över havet från Marseilles till Valencia. Han bönföll Negrín att ta upp underhandlingar på nytt och erbjöd sig att själv medverka. Negrín antog det erbjudandet. Han tillade att han inte skulle tveka att avlägsna kommunistpartiets medlemmar från regeringen, om så skulle bli nödvändigt. Han sammanträffade senare i Madrid med ledarna för folkfrontspartierna. Han uttryckte sig vagt om sina allmänna mål. Casado träffade samma politiker, och inför dem gav han luft åt sin irritation över kommunisterna. Några kommunister i Madrid, bland dem Tagüeña, Domingo Girón (den lokala organisatören) och Pedro Checa, började förbereda sig inför hotet av en militär konspiration, som de hade hört rykten om. En delegation från kommunistpartiet med La Pasionaria i spetsen uppsökte Negrín: ”Om regeringen är beredd att fortsätta kampen, kommer kommunistpartiet att stödja den; om regeringen ämnar lägga fram fredsförslag, skall kommunistpartiet icke utgöra något hinder.” Negrín sade att han såg fortsatt motstånd som det enda tänkbara handlingssättet. Ändå verkade han att vara en man ”överväldigad av händelser som, när han uttömt sina krafter i en svår kamp mot kapitulationens strömmar, lät sig dras ner i djupet trots allt, medan han försökte bevara en smula ära”.

Negríns politik i februari 1939 har varit omdiskuterad. Han önskade kämpa vidare. Men privat, påstås det, försäkrade han sig om att han och hans vänner hade trygga flyktvägar. Välkomnade han i själva verket, medan han uppvisade ett sken av motstånd ända till slutet, i hemlighet Casados konspirationer som ett rättfärdigande för honom själv att fly? Blev han utmanövrerad, eller tillät han själv att han utmanövrerades? Kände han till Casados (och Matallanas) hemliga förbindelser med Franco, och om han gjorde det, varför lät han inte arrestera dem? I efterhand

betraktade kommunisterna, på vilka han litade mer och mer, hans uppförande som ”självmotsägande och obegripligt”. Medan han ånyo bekräftade sitt beslut att göra motstånd, gjorde han ingenting för att organisera det motståndet. Negrín tycks verkligen ha varit obeslutsam. Han önskade fred men visste, bättre än Casado, att Francos villkor var hårda. Fram till sammanbrottet i Katalonien hade han haft en armé bakom sig. Nu, i det centrala Spanien, var han inte bara obeslutsam, utan han hade också en oprövad, eventuellt illojal armé, anförd av officerare vilkas lojalitet förvisso kunde betvivlas. Ändå visste han också att de kommunistiska befälhavarna, även om de var effektiva, i första hand var lojala mot partiet. Negríns handläggning av sina göromål under dessa månader kan ifrågasättas, men hans ställning var inte avundsvärd. Hans enda strategi var att invänta ett världskrigs katastrof. Hans taktik kunde endast gå ut på — och där stämde hans uppfattning helt överens med kommunisternas — att vara den siste som lämnade kampen.

Den 16 februari höll Negrín ett möte med republikanska militära ledare, i en hangar på flygfältet Los Llanos, strax söder om Albacete. Närvarande var flera äldre befälhavare i den republikanska armén — män som, såsom kaptener eller majorer, hade fylkat sig kring republiken i juli 1936 och som nu innehade, några av dem, och med en viss osäkerhet, generalspersoners värdighet. Negrín talade till dem i två timmar. Han beskrev hur hans fredsförhandlingar den senaste månaden hade misslyckats. Han beskrev också hur han, alltsedan maj föregående år, hade sökt åstadkomma fred på hedersamma villkor, via mellanhänder. Han sade att det nu inte fanns någon annan väg att gå än motståndets. Näste talare var general Matallana, som hävdade att det var galenskap att fortsätta kampen. Han vädjade till premiärministerns humanitet att göra slut på kriget. Generalerna Menéndez, Escobar och Moriones, befälhavare för östarmén samt arméerna i Estremadura och Andalusien, höll med Matallana. De var samtliga yrkesofficerare före år 1936 och representerade i sina egna liv, i hög grad, krigets tragedi: de var lojala mot regeringen, fientligt inställda till revolutionen. Amiral Buiza, flottans chef (han hade åter utnämnts till den befattningen, som efterträdare till González Ubieta), rapporterade att en kommission som företrädde den republikanska flottans besättningar hade kommit till den slutsatsen, att kriget var förlorat och att de nationalistiska lufträderna snart skulle tvinga flottan att lämna spanska farvatten, om inte fredsunder-handlingar inleddes. Negrín sade till Buiza att kommissionens ledare borde ha skjutits för myteri. Buiza svarade att han visserligen i princip höll med Negrín, men att han inte hade handlat så, därför att han personligen hyste samma uppfattning som kommissionen.

Härnäst talade överste Camacho för flygets räkning. Han sade att han bara hade tre eskadrar Natasjabombplan, två Katjuska och tjugofem Chato eller Mosca. Han föreslog också fred. Men han sade faktiskt att flygvapnet hade tillräckligt med bensin för ännu ett års krig. General Bernal, militärguvernör i flottbasen i Cartagena, sade detsamma. Miaja, ”hjälten från Madrid”, klagade över att han ej hade fått tala. Negrín överlämnade nu ordet till honom, sade att han helst såg att han, Miaja, talade sist. Miaja krävde motstånd till varje pris. Därpå gjorde Negrín en sammanfattning, utan att komma med några bestämda förslag om vilka åtgärder som skulle vidtas. Men han lät förstå att kriget måste fortsättas, eftersom underhandlingarna hade misslyckats.

Det fanns några som efteråt undrade, om Negríns handlande att endast kalla till sig officerare som var kända för sin pessimism inte gav vid handen att premiärministern också själv var pessimistisk. Och varför installerade han regeringen i den lilla obetydliga fabriksstaden Elda, dryga trettio kilometer inåt land från Alicante, så långt från Madrid, om han verkligen ville fortsätta att kämpa? Det var misstänkt nära kusten, för den händelse flykt skulle bli nödvändig. Det kommunistiska överbefälet, nu i det närmaste öppet under ordförandeskap av Togliatti, hade å andra sidan upprättat sitt högkvarter i närheten, i den vackra palmskogen vid Elche, och samma fråga kunde ställts till dem. Angrepp på Negríns levnadssätt under denna den spanska republikens

sista tid har företagits av Casado och García Pradas. Var han verkligen omgiven av balettflickor, fanns det verkligen hela korgar med champagne? Eller är detta puritaners fantasier? Det verkar sannolikt att Negrín, medan Casado, Matallana och de andra officerarna i Madrid konspirerade med anarkisterna och politikerna i Madrid, hade kommit till den slutsatsen, att något slags tillfällig diktatur under hans ledning och med kommunistiskt stöd var nödvändig för att garantera en fortsättning av kriget. Casado, Matallana, Escobar och andra officerare som inte var ense med premiärministern skulle befordras till poster som saknade betydelse.

Situationen i Madrid var nu verkligen fruktansvärd, som Casado hade sagt. Negrín insåg kanske inte riktigt hur svår den var. Kväkarnas internationella kommission för hjälp åt flyktingbarn rapporterade att den genomsnittliga tillgången på livsmedel var sådan, att även om man bibehöll den nuvarande nivån, kunde den inte vara tillräcklig för att upprätthålla livet längre än två eller tre månader. Det fanns ingen uppvärmning, inget varmvatten, inga mediciner eller förbandsartiklar. De förhållandena omintetgjorde den internationella hjälp som höll på att uppbådas. Pengar för ”Mat åt Spanien” insamlades i England. Gåvor överlämnades av flera regeringar. Så inköpte regeringarna i Canada, Norge och Danmark överskottsförråd av livsmedel och skänkte dem till Spanien. Belgien skänkte livsmedel för cirka 10 000 pund, Sverige för 75 000 pund (utöver tidigare 50 000). Den franska regeringen gick med på att skicka 45 000 ton mjöl till republiken, dock inte som gåva. Förenta staterna sände 600 000 tunnor mjöl, via Röda korset. Men den lasten fraktades från den ena hamnen till den andra i Medelhavet innan den slutligen levererades. Redarna försökte också göra räkningen för transporten av mjölet så stor som möjligt, varvid de rättfärdigade sig med att säga, att var gång en hamn utsågs för leverans tillföll den nationalisterna. Följaktligen fick republikens hungriga barn vänta i tre månader efter leveransen av det amerikanska mjölet i Le Havre. Kväkarkommissionen fortsatte under tiden att lämna bistånd till områden som erövrats av nationalisterna, men de vidhöll stränga villkor för den hjälpen. Ju närmare republiken kom slutet, desto större internationellt intresse för dess öde hyste man emellertid — särskilt i Förenta staterna. Madrid var en sällsam, tyst stad vars invånare visste att prövningens tid på nytt var inne för dem, om kriget skulle fortsätta. Tidningarna vidmakthöll en smått ironisk optimism, som ingen hyste, och det gjorde också sändningarna i radio, som fortsatte under Negríns ledning.

Under hemlighetsfullhetens täckmantel fortsatte Casado sina underhandlingar med Burgos. Hans plan var att arrestera och till Franco överlämna många kommunistiska och andra ledare, och han bad till och med om ursäkt för att han inte var i stånd att förhindra några flykt. Överste Ungría i Burgos fick en fullständig redogörelse för Negríns möte i Los Llanos. Två överstar i Casados stab, Garijo och Muedra, övervägde också att överlämna armén i den centrala zonen, utan vidare.

Den 13 februari koncentrerade Franco deras tankar som var benägna att arbeta för kapitulation genom att utfärda en förordning, som gällde alla som gjort sig skyldiga till ”omstörtande verksamhet” från oktober 1934 till juli 1936, liksom också dem som sedan hade ”motsatt sig den nationalistiska regeringen i handling eller genom besvärande passivitet”. Detta lämnade stort utrymme för hämnd. Frågan om vedergällning var den viktigaste för republiken. Om garantier mot sådan hade lämnats, skulle republiken ha slutit fred ett år tidigare. Azcárate gjorde alltjämt påtryckningar på den brittiska regeringen att förelägga Franco Negríns sista tre punkter som ett vapenstilleståndsförslag. I annat fall, sade republikanerna, skulle Franco bära ansvaret för blodbadets fortsättning. Den 17 februari telegraferade Azcárate och Álvarez del Vayo, som fortfarande var i Paris, till Negrín med förslag om att frihet från vedergällning skulle göras till det enda fredsvillkoret, och att låta dem framföra detta till lord Halifax, för att denne skulle vidarebefordra det till Franco. Halifax hade föreslagit Azcárate detta enkla villkor. På grund av telegrafiska dröjsmål (senare av Azcárate och Álvarez del Vayo tillskrivna Casados medvetna

inskridande) nådde Negríns jakande svar inte Paris förrän den 25 februari. Halifax hade under tiden, den 22 februari, slutat att vänta på ett godkännande av sitt förslag. Han började arrangera ett villkorslöst erkännande av nationalistregeringen. Chamberlain hade tre dagar tidigare anförtrott sin dagbok: ”Jag tror att vi bör kunna upprätta utmärkta förbindelser med Franco, som verkar 'välvilligt inställd till oss'.” Långt tidigare, den 18 februari, hade Franco skjutit bort alla tankar på en med villkor förknippad fred, antingen förslaget nu framfördes av England, Frankrike eller någon republikan. ”Nationalisterna har segrat”, förklarade han, ”republikanerna måste därför kapitulera villkorslöst.” Franco hade i november 1938 kungjort att det inte kunde bli tal om någon amnesti: ”De som beviljas amnesti blir demoraliserade.” Han trodde på ”försoning genom straffarbete”. De som inte skulle avrättas måste nödvändigtvis ”omskola” sig genom arbete i arbetsläger.

Den 20 februari fick Casado besök av en agent i Francos underrättelsetjänst, överste José Centaño de la Paz, som under hela kriget hade varit chef för en fabrik för tillverkning av precisionsinstrument i Aranjuez, tillhörande den republikanska armén, men också, sedan 1938, chef för en spionorganisation kallad ”Lucero Verde”, Gröna stjärnan. Han och Manuel Guitián, också agent i Burgos, besökte Casado i Alameda och mottogs entusiastiskt. Casado gav dem överdrivna löften rörande vad han kunde uträtta, sade att han kunde överlämna centrumarmén före den 25 februari. Han lovade att gå till Negrín och kräva dennes avgång. Centaño lämnade då en skriftlig garanti till liv och lem för yrkesofficerare i den republikanska armén som inte hade begått något brott och som lade ner sina vapen. ”Storartat, storartat!” sade Casado. Centaño hade tidigare rapporterat fördelaktigt om Casado i Burgos och hade talat om honom som en antikommunist som inte stod någon annan efter. Under en annan diskussion, den 22 februari, gav Casado Centaño intryck av att han kunde förverkliga sin kapitulationsplan ”med fullständig framgång och med största säkerhet” — de orden stod skrivna med versaler i rapporten. Casado bad under tiden det nationalistiska överbefälet att uppskjuta varje offensiv.

Franco sände den 22 februari ett telegram till Neville Chamberlain och försäkrade honom att hans egen patriotism, hans heder som gentleman och hans välkända ädelmod utgjorde de bästa garantierna för en rättvis fred. Han meddelade senare att de domstolar som skulle bildas efter den republikanska kapitulationen endast skulle ta itu med förbrytare — ”då vedergällning är främmande för den nationalistiska rörelsen”. Detta försonliga yttrande, jämte telegrammet till Chamberlain, ansågs av England vara det enda villkor man kunde uppnå för ett erkännande av den nationalistiska regeringen.

Casado förbjöd under tiden utgivningen av den kommunistiska tidningen *Mundo Obrero*, den 23 februari, på grund av ett tillkännagivande som skulle publiceras i den, där Largo Caballero angreps för att han lämnade Spanien och där man påyrkade fortsatt motstånd. Uribe, den kommunistiske jordbruksministern, som befann sig i Madrid, protesterade. Casado vägrade ändå att tillåta publicering. Dagen därpå spreds det handskrivna manifestet. Casado beslagtog det, i den mån det var möjligt. Negrín återvände till Madrid den 24 februari, och Casado sökte övertala honom att kapitulation var det rätta. Han misslyckades, så som han säkerligen måste ha insett skulle bli fallet. Han hade uppenbarligen lovat Franco mer än han kunde hålla. Franco själv ogillade tanken att ”underhandla” med något nytt försvarsråd, som kunde inrymma en politiker som Besteiro. Han fick i varje fall rapporter från officerare som Jurado, som nu var i Frankrike, och också från general Matallana, alltjämt överbefälhavare för centrumarméerna, beträffande var motståndet skulle vara svagast, om ett angrepp sattes in.

Den 26 februari slutförde senator Bérard sitt uppdrag i Burgos. Alla de nationalistiska kraven accepterades. Frankrike och det nationalistiska Spanien skulle leva samman som goda grannar,

samarbeta i Marocko och förhindra all verksamhet som var riktad mot respektive lands säkerhet. Den franska regeringen åtog sig att till Spanien återlämna all spansk egendom som förts till Frankrike mot dess rätta ägares vilja. Härtill hörde guld till ett värde av 8 miljoner pund, förvarat i Mont de Marsan som säkerhet för ett lån år 1931. Banque de France hade vägrat att återlämna det till republiken, trots att lånet hade betalats tillbaka. Alla andra republikanska ägodelar i Frankrike, alla örlogs-, handels- och fiskefartyg, konstverk, fordon och dokument, skulle också sändas till Spanien. I gengäld gick nationalisterna med på att ta emot en fransk ambassadör i Burgos.

Så kunde alltså Frankrikes och Englands officiella erkännande äga rum den 27 februari. Chamberlain läste den 22 februari upp Francos telegram för underhuset. Både liberalerna och labour motsatte sig erkännande och framtvingade en debatt. Attlee fördömde Chamberlains smygvägar, att komma överens med Daladier om ett erkännande innan han underrättat underhuset.

> Vi ser i detta handlingssätt ett grovt svek mot demokratin, slutet på två och ett halvt års hyckleri med en låtsad nonintervention, och hela tiden en flathet inför aggressionen. Och detta är blott ytterligare ett steg nedåt på Hans Majestäts regerings väg, där man i varje skede icke säljer, utan skänker bort landets bestående intressen. Man gör icke något för att bygga upp fred eller förhindra krig, utan förkunnar bara inför hela världen att var och en som har för avsikt att bruka våld alltid kan vara säker på att i den brittiske premiärministern ha en vän.

Chamberlain besvarade detta med att säga, att general Franco hade givit högtidliga löften om nåd och barmhärtighet, och att England inte kunde påtvinga honom några villkor, med mindre än krig. Så följde, som så ofta under den tid det spanska kriget pågick, ett upphetsat meningsutbyte mellan sir Henry Page Croft, en konservativ anhängare till general Franco (det var han som ett år tidigare offentligt hade beskrivit Franco som ”en tapper kristen gentleman”), och Ellen Wilkinson, en av republikens varma vänner. Eden stödde regeringen och sade att ett dröjsmål med erkännandet kunde förlänga kriget. Också andra konservativa, mindre betydande parlamentsledamöter, som Vyvyan Adams, beklagade ett villkorslöst erkännande. Kommunisten Gallacher föreslog också att premiärministern skulle åtalas för tjänstefel. Oppositionen hade, alltsedan den i oktober 1936 hade förklarat noninterventionen vara en ”fars”, aktivt stött den spanska republiken och hade haft goda förbindelser med Azcárate på den spanska ambassaden.

Azcárate avlade ett sista, sorgmodigt besök hos lord Halifax, för att uppmana England att fortfarande söka utverka vissa garantier om måttfullhet av Franco, som ett villkor för erkännandet. (Senare överlämnade han den spanska ambassaden i London till utrikesministeriet, som i sin tur lämnade den till hertigen av Alba. Liknande scener utspelades i andra huvudstäder.) Ryssland fördömde falskheten i ”det kapitalistiska sättet att kapitulera för angriparen” men vidtog inga andra åtgärder. Inget erkännande av Franco förbereddes i Washington, men de flesta andra länder följde nu Englands och Frankrikes exempel.

I Madrid höll anarkisterna ett möte. Instruktioner från deras generalsekreterare Vázquez i Frankrike att stödja varje försök att få slut på kriget godkändes. Det förekom en del debatt om tanken att Negrín övervägde en statskupp. CNT beslöt att motsätta sig detta, vilket kunde leda till en kommunistisk diktatur. CNT var emellertid nu föga mer än en stor arbetarklassens påtryckningsgrupp, utan bestämda mål men fast besluten att opponera mot kommunisterna. I Burgos mottogs ett nytt budskap från Madrid, där det sades att en krigets ”avvecklingsjunta” skulle bildas dagen därpå och att Besteiro och överste Ruiz-Fornells, stabschef i Estremaduraarmén, skulle bege sig till vilket som helst flygfält nationalisterna bestämde, för att genomföra kapitulationen. Franco svarade att han alltjämt inte ville förhandla med civilpersoner. Det kunde blott bli tal om

villkorslös kapitulation, med undantag för de garantier som redan utlovats för arméofficerare. Han ville inte förhandla med Besteiro. En eller två officerare kunde komma, om de så önskade. Franco ämnade inte erbjuda republiken lyxen att få en ärofull fred, inte heller ville han att de som önskade försvinna skulle bli i stånd att göra det. Detta fördröjde Casados statskupp i flera dagar.

Följande dag, den 28 februari, sedan det meddelats att Franco erkänts av England och Frankrike, avgick Azaña, i Paris, från sin post som republikens president. Cortes' permanenta utskott samlades i La Pérouse, en berömd restaurang på Quai des Grands Augustins, och Martínez Barrio åtog sig Azañas uppgifter, så som det var föreskrivet i 1931 års författning. Men han hade inte för avsikt att återvända till Spanien. Civilguvernören i Madrid, José Gómez Ossorio, talade under tiden om för Casado att han hade fått order om avlösning. Men Negrín försäkrade Casado, telefonledes, att han inte beordrade hans avlösning och kallade honom till ett möte i Elda den 2 mars, tillsammans med Matallana. De båda officerarna körde den 416 km långa vägen på morgonen. Negrín föreslog en omorganisation av generalstaben. Matallana och Casado skulle bli chefer för respektive ”generalstaben” och den ”centrala generalstaben”. Båda officerarna upprepade sina argument mot fortsatt motstånd. Casado skulle, tillsammans med kommunisterna Modesto och Cordón, utnämnas till generaler, medan två officerare i Casados stab, Muedra och Garijo, skulle bli respektive biträdande statssekreterare för armén och adjutant hos Miaja. Alla dessa utnämningar hade man kommit överens om vid ett regeringssammanträde under natten till den 28 februari. Casado och Matallana talade mot en omorganisation.

Efter mötet körde de norrut till Valencia. Där sammanträffade de med Miaja, general Menéndez och överste Ruiz-Fornells. Casado beskrev för dessa officerare sin fasta beslutsamhet att göra uppror mot regeringen och sluta fred. Alla utlovade sitt stöd men varnade för kommunistpartiet. Det hindrade inte att Casado tog en liknande kontakt med Hidalgo de Cisneros, som han visste vara kommunist, dagen därpå, vid en lunch utanför Madrid. Förmodligen antog han att flygvapenledarens lojalitet mot de gamla vännerna var större än den mot de nya kamraterna. ”Bara vi generaler kan få Spanien ut ur kriget”, sade Casado, som enligt Hidalgo de Cisneros redan hade givit order om att hans nya gradbeteckning som general skulle fästas på hans uniform. ”Jag ger er mitt ord på att jag kan utverka bättre villkor av Franco än vad Negrín någonsin kan”, tillade han. ”Jag kan till och med försäkra er att de kommer att respektera er rang.” Hidalgo frågade hur detta kom sig, och Casado sade att den brittiske representanten i Madrid (förmodligen Denys Cowan) hade ordnat allt med Franco. Hidalgo trodde att Casado berättade rövarhistorier, men han uppmanade honom att besöka Negrín. Hidalgo de Cisneros berättade för Negrín om detta samtal. Men Negrín gjorde ingenting. Han mötte den nya utmaningen med tillfällig men ödesdiger passivitet.

Praktiskt taget vid samma tidpunkt kallade amiral Buiza i Cartagena till sig fartygsbefälhavarna och de politiska kommissarierna. Han talade om för dem att en statskupp mot Negrín höll på att förberedas och att ett nationellt försvarsråd skulle bildas, med representanter för de väpnade styrkorna, alla fackföreningar och politiska partier. Ingen av de vid mötet närvarande protesterade, och Buiza slöt sig till att enighet hade uppnåtts. Tjugofyra timmar senare anlände den socialistiske inrikesministern Paulino Gómez Saez och berättade för befälhavarna att regeringen hade underrättats om vad Buiza hade sagt föregående dag, och att den var fast besluten att vinna seger. I Madrid fortsatte Casado att göra upp planer och fick stöd av de flesta icke-kommunistiska politiska överstarna och av de icke-kommunistiska politiska partierna. Han förhindrade spridningen av Diario O f icial av den 3 mars, som omnämnde de förändringar inom befälskåren som beslutats av Negrín. General Martínez Cabrera (militärguvernör i Madrid), Vicente Girauta (säkerhetschefen) och i synnerhet Angel Pedrero García, chef för SIM i Madrid, utlovade också sitt stöd. SIM:s överraskande stöd av Casado var av stor betydelse. Casado sade åt

Cipriano Mera att göra sig beredd att överta centralarmén i hans ställe. Ett telegram anlände från Negrín, som kallade Casado till ett nytt möte i Elda. Casado ringde till Matallana, som vistades hos Negrín, och sade att han inte ämnade komma, då han fruktade att bli arresterad. Negrín fick veta att Casados hälsa hindrade honom från att på nytt göra en så lång landsvägsfärd. Negrín skickade sitt privata flygplan för att hämta honom. Under tiden samlades alla de kommunist-ledare som hade anlänt från Frankrike i Elda och väntade att få arbetsuppgifter av Negrín. Cordón skulle bli generalsekreterare för försvaret, Jesús Monzón hans sekreterare, Francisco Galán befälhavare i flottbasen i Cartagena. Militärguvernörerna i de viktiga kustprovinserna Valencia, Murcia och Alicante skulle efterträdas av Lister, Etelvino Vega och Tagüeña.

Dagen därpå, den 5 mars, bevittnade konspirationernas höjdpunkt i Madrid. På morgonen meddelade chefen för flygplatsen i Barajas Casado att Negrins Douglasplan hade landat. Casado gav order att piloten skulle sändas hem. Vid middagstid ringde Negrín på nytt till Casado. översten sade att hans hälsa gjorde det omöjligt för honom att lämna Madrid. Negrín negligerade det och sade att han omedelbart måste träffa Casado, utan hänsyn till hans hälsotillstånd. Ett annat flygplan skulle anlända klockan sex på eftermiddagen, för att transportera flera regeringsledamöter som befann sig i Madrid till Elda. Casado skulle resa med dem, sade Negrín. Casado svarade att han skulle ”ordna den saken” med ministrarna.

Negríns utnämning av ”Paco” Galán till chef för flottbasen i Cartagena satte nu i gång märkliga händelser i den hamnen (på ungefär åtta kilometers avstånd från regeringen). Först gick general Bernal, dittills militärguvernör, motståndslöst med på att överlåta sina befogenheter till Galán. Artilleriofficerarna, under befäl av överste Gerardo Armentía, framträdde för att protestera. Liknande indignation gjorde sig gällande inom flottan. Amiral Buiza och generalkommissarien Alonso övervägde att angripa staden. Härnäst dök en femtekolonn av falangister upp, med överste Arturo Espá från kustartilleriregementet i spetsen. Med stöd av folkhopar som önskade visa sin entusiasm för segrarna i inbördeskriget omringade de artillerikasernerna. En pensionerad officer som bodde i staden, general Rafael Barrionuevo, utropade sig själv till militärguvernör, i Francos namn. Ett regemente marinsoldater anslöt sig till falangisterna, och tillsammans grep de sig an med att ockupera den marina radiostationen. Därifrån sände de krav på förstärkningar till Cádiz. överste Armentía kapitulerade för Falangen, och strax efteråt berövade han sig livet. Amiral Buiza beordrade sedan flottan till sjöss (däribland de tre återstående största fartygen, kryssarna *Miguel de Cervantes*, *Libertad* och *Méndez Núñez*, samt åtta jagare), med Galáns godkännande eftersom han, Galán, hade sökt sin tillflykt ombord i *Libertad*, efter att en kort tid ha hållits i fängsligt förvar av stabschefen på basen, överste Fernando Oliva. Galán avgick. Negrín utnämnde Antonio Ruiz, statssekreteraren i marinministeriet, till hans efterträdare.

Den kommunistiske förutvarande ministern, Jesús Hernández, som handlade på eget bevåg i sin egenskap av arméns generalkommissarie, sände 4:de divisionen, under befäl av en pålitligt lojal kommunistisk officer, överste Joaquín Rodríguez, som hade börjat sin bana i kriget i Femte rege-mentet, för att bistå Cartagena. Mitt på eftermiddagen hade både det falangistiska och det anti-kommunistiska upproret kuvats. Ett nationalistiskt örlogsfartyg, *Castillo de Olite*, som anlände med 3 500 soldater ombord, sänktes när det kom med förstärkningar till falangisterna. (Omkring 1 200 av soldaterna dog.) De andra nationalistiska örlogsfartygen hejdades i tid. Men den repub-likanska flottan stannade ute till havs och överlämnade sig faktiskt åt fransmännen, som begärde att Buiza skulle kapitulera i Bizerte. Republiken förlorade alltså sina tre kryssare, åtta jagare och många mindre fartyg.

I Valencia skedde någonting liknande: general Aranguren, militärguvernören, avböjde att överlämna befälet till Lister, och tillsammans med östarméns general Menéndez gjorde han sig

beredd att göra motstånd. La Pasionaria och Manuel Delicado, som hade varit i Murcia, körde till Elda för att rapportera vad som hänt i Cartagena. På vägen dit hade de turen att undgå att arresteras av en grupp kravallpoliser som representerade den socialistiske guvernören i Murcia, Eustasio Cañas, som hade givit order om arrestering av kommunister, till stöd för Casado.

I Madrid åt sex ministrar i Negríns regering lunch i den centrala regeringsbyggnaden — Giner, Velao, Paulino Gómez, Segundo Blanco, Moix och González Peña. Vid kaffet fick de sällskap av Casado, som senare sade att varje minister privat till honom uttryckte sin förtvivlan över Negríns politik. Casado förklarade att han inte hade för avsikt att följa med dem till Elda. Giner, som hade varit kommunikationsminister under hela kriget, ringde till Negrín och föreslog att regeringssammanträdet skulle uppskjutas. Negrín svarade så våldsamt, att ministrarna genast begav sig åstad, dock utan Casado. Klockan sju ringde Negrín till Casado på nytt och beordrade att han skulle komma. Casado svarade att han skulle komma, om inte situationen förvärrades. En halvtimme senare flyttade Casado sitt högkvarter till finansdepartementet, en lätt försvarad, förnämlig sjuttonhundratalsbyggning på Calle Alcalá, nära Puerta del Sol. Där träffade han Besteiro. Den anarkistiska 70:de brigaden under Bernabé López, från Meras armékår, intog ställningar runt byggnaden. Casado lät utnämna sig själv till ordförande i det nya nationella rådet, sedan Besteiro hade avböjt (han gick med på att tjänstgöra som utrikesminister). Casado lämnade senare plats för Miaja, som av trötthet, förstämning, realism och opportunism inom kort övertalades att ansluta sig till konspiratörerna. Casado tog sedan för egen räkning försvarsministerposten. De övriga medlemmarna av rådet var Wenceslao Carrillo, den socialistiske förutvarande säkerhetschefen under Largo Caballero, González Marín och Eduardo Val från CNT, Antonio Pérez från UGT samt Miguel San Andrés och José del Río, båda republikaner. Inga var välkända, med undantag för Besteiro. Dessa män åtog sig icke desto mindre att bli inrikes-, finans-, kommunikations-, arbets-, justitie- och utbildningsministrar. Sánchez Requena, en medlem av Pestañas misslyckade syndikalistparti, var sekreterare. Denna junta sände i radio ut ett manifest vid midnatt den 5-6 mars:

> Spanska arbetare, människor i det antifascistiska Spanien! Tiden är inne, då vi för himlens alla vindar måste sprida sanningen om vår nuvarande situation. Som revolutionärer, som proletärer, som spanjorer, som antifascister kan vi inte längre uthärda oklokheten och bristen på förtänksamhet i dr Negríns regering. Vi kan inte tillåta att ett fåtal privilegierade personer skall fortsätta att leva utomlands, medan folket kämpar. Vi vänder oss till alla arbetare, antifascister och spanjorer! Författningsmässigt saknar dr Negríns regering laglig grund. I praktiken saknar den också både förtroende och sunt förnuft. Vi har kommit för att anvisa den väg som kan undvika katastrof: vi som motsätter oss motståndspolitiken försäkrar att inte en enda av dem som bör stanna kvar i Spanien skall lämna landet förrän alla som önskar lämna det har gjort det.

Konspiratörerna stod på vacklande grund: Negríns regering var lagligt konstituerad. Och som de kommande händelserna skulle visa var Negríns politik logiskt grundad, och rådet kunde icke uppfylla löftet i den sista meningen.

Besteiro, Casado och Mera talade. Den förste krävde stöd av republikens lagliga makt som, tillade han, nu inte var något annat än ”arméns makt” — ett märkligt eko av det slags tal som kunde ha hållits av Franco år 1936. Casado inriktade sig på en vädjan till alla i skyttegravarna, på bägge sidor. ”Vi önskar alla ett land fritt från utländskt herravälde. Vi skall inte upphöra att kämpa förrän ni garanterar oss Spaniens oberoende”, tillade han, till förmån för Franco, ”men om ni erbjuder oss fred, kommer ni att finna våra spanska hjärtan högsinta.”

Negrín var ordförande under ett regeringssammanträde i Elda. Matallana var där med honom, men om såsom fånge eller som rådgivare är ovisst. I alla händelser verkar det som om det var han som tog emot ett telefonsamtal från Casado. ”Säg honom att jag har gjort uppror”, sade Casado.

Negrín tog telefonluren: ”Vad är det som försiggår i Madrid, general?” — ”Jag har gjort uppror”, svarade Casado. — ”Mot vem? Mot mig?” — ”Ja, mot er.” Negrín talade om för honom att han hade handlat vanvettigt. Casado svarade att han inte var någon general, utan helt enkelt en överste som gjort sin plikt ”som officer och spanjor”. Än en gång utgjorde telefonen den tekniska grundvalen i det spanska inbördeskrigets drama. Den ringde ofta den natten, mellan Elda och Madrid. Negrín försökte få tag i någon som kunde arrestera Casado. Men ingen ville göra det.

Följande dag träffade Casado anstalter för att Miaja skulle komma och överta posten som ordförande i det nationella rådet. Han uppmanade general Menéndez att meddela Negrín, att om inte Matallana, som var arresterad i Elda, frigavs inom tre timmar, skulle han skjuta hela ministären. Matallana frigavs — men inte förrän han (lögnaktigt) förklarat sig stå till Negríns förfogande med avseende på revolten i Cartagena. Under tiden utnämnde Casado anarkisten Melchor Rodríguez, med rätta berömd såsom en human fängelsechef, till borgmästare i Madrid, beordrade att de röda stjärnorna skulle avlägsnas från arméns uniformer och upphävde alla de på senare tid skedda befordringarna. Men Miaja blev generallöjtnant, en grad som avskaffats av Azaña 1931.

Negrín tvekade. Jesús Hernández anlände till Elda för att fråga vad som skulle göras. ”Just nu ingenting”, sade premiärministern. ”Vi funderar på vad vi skall göra.” Det övervägandet fortsatte hela dagen. De ryska rådgivarna visste emellertid mycket väl vad de skulle göra. Hernández körde norrut till general Jaborovs högkvarter på gården ”El Vedat” i Valencia, och fann det i upplösningstillstånd och generalen, som hade efterträtt general Maximov som chef för den ryska militärdelegationen, synnerligen upprörd. ”Vi ger oss av, vi ger oss av”, sade han utan vidare till Hernández. Biträdande kommissarien Castro Delgado och kommissarien Delage lämnade Madrid i hemlighet, för att fråga den kommunistiska ledningen, om de borde beordra de av kommunister ledda divisionerna att marschera mot huvudstaden. De upptäckte La Pasionaria, Lister och Modesto i en förnämlig villa nära Elda, nu ett hotell skött av skalden Alberti och hans hustru, María Teresa León. Närvarande var också La Pasionarias sekreterare, Irene Falcón, Tagüeña (som hade flytt från Madrid) och några andra. Medlemmar av centralkommittén och kommissarier promenerade omkring, som weekendgäster på en lantegendom, och visste inte riktigt hur de skulle få tiden att gå. Alberti strövade sorgset bland träden. Togliatti funderade på vad man skulle göra.

Även om Stalin önskade överlämna Spanien åt dess egna möjligheter, kunde de spanska kommunisterna förvisso inte tänka sig, efter så mycken möda, att en okänd överste skulle överta makten, med förbigående av kommunistpartiet. Ändå verkade alternativet att vara det riskfyllda, att mot honom sätta in de kommunistledda divisionerna runt Madrid, kanske tillsammans med gerillaförband under kommunistiskt befäl (den 14:de kåren, under major Domingo Hungría). Den planen verkade osäker, eftersom många republikaner som i annat fall inte alls skulle ha valt sida, då skulle samlas kring Casado, om det skulle bli ett inbördeskrig inom inbördeskriget. Befälhavare som Burillo, Prada, Camacho och Pedrero, från SIM, hade visat sig vara kommunisternas vänner bara för tillfället. Miaja, vars anseende höjts till skyarna av kommunisterna, visade sig också vara allt annat än lojal.

Negrín befann sig alltså i en besvärlig situation. Utan tvivel var han medveten om att Casado inte skulle tveka att arrestera honom, om han kunde, och från fängelset låta överlämna honom till Franco, om han inte själv sköt honom. Negrín var nu en politiker utan parti, och också en krigsledare utan armé. De en gång oerhört mäktiga *negrinistas* hade förvandlats till en liten grupp ministrar, som i likhet med sin ledare satt i en villa och funderade på hur de skulle kunna ta sig till Paris. Det stora kommunistpartiet tycktes nu ha smält ihop till en skara ledare som, sedan de

eggat upp revolutionärerna med sin kontrarevolution, hade kränkt bourgeoisien med sin grymhet, opportunism och lögnaktighet. Nu stod de så gott som ensamma: ledare utan några anhängare.

Negrín gjorde försök i sista minuten att förhindra split. Den anarkistiske utbildningsministern, Segundo Blanco, vars lojalitet under krisen var tvetydig, gjorde ett misslyckat kompromissförsök. Casado, å andra sidan, försökte åstadkomma arrestering av regeringen, och av kommunistledarna, utan tvivel för att erbjuda Franco dem som byte. Kaos rådde i hela det republikanska Spanien. De olika arméernas befälhavare var på nytt de egentliga härskarna. Ingen visste var hans kolleger höll till. Medlemskap i parti eller fackförening verkade ovidkommande. På det lilla flygfältet i Monóvar, några kilometer från Elda, samlades Negrín, hans stab och de kommunistiska ledarna. Där var Álvarez del Vayo, Uribe och Moix från hans regering, Hidalgo de Cisneros, flygvapenchefen, Lister, Tagüeña och Togliatti. La Pasionaria flög till Frankrike tillsammans med kommunisten Monzón från Navarra. Hidalgo de Cisneros ringde in ett budskap som uppmanade juntan i Madrid att bilägga sina tvister med Negrín. Till klockan halv tre väntade den lilla skaran på flygfältet på Casados svar. Kommunistpartiets centralkommitté höll sitt sista möte: Togliatti meddelade de få närvarande medlemmarna att det nationella försvarsrådet var den enda regeringen i Spanien, att kamp mot det var detsamma som att börja ett nytt inbördeskrig och att den enda utvägen var att rädda största möjliga antal kommunister. Ett manifest med det innehållet offentliggjordes, skrivet av Togliatti.

Álvarez del Vayo spelade schack med Modesto. Lister, som fått i uppdrag att med enbart omkring åttio guerilleros organisera försvaret av flygfältet medan regeringen gav sig i väg, hörde att det höll på att omringas. Man fick också veta att Alicante hade övergått i Casados händer och att Etelvino Vega, Negrins nyutnämnde militärguvernör där, hade arresterats. De väntade inte längre, de uppgav Spanien såsom förlorat. Jesús Hernández, Togliatti och Pedro Checa stannade kvar för att söka organisera, i hemlighet, något som liknade ett kommunistparti. Klockan tre på morgonen lämnade Negrins regerings tre sista flygplan det lilla flygfältet. Två satte kurs mot Frankrike, det tredje, med mindre aktionsradie, flög till Afrika. Innan de begav sig i väg tryckte kommunisten från Sevilla Manuel Delicado en pundsedel i handen på var och en av flyktingarna.

Men borta i Madrid var emellertid motståndet (mot vem? mot Franco, mot Casado eller mot båda?) ännu inte uppgivet. Om regeringen och de kommunistiska ledarna hade flytt, hade de kommunistledda divisionerna runt Madrid för avsikt att slåss. De fick så gott som säkert inte partiledarnas gillande av ett sådant handlingssätt, eftersom kommunikationerna var avbrutna. Det var inte första gången ett kommunistparti har tillgripit två varandra motsatta taktiska metoder samtidigt. Barceló ryckte fram med sin 1:sta armékår för att spärra alla tillfartsvägar till huvudstaden. Han besatte ministerierna i slutet av La Castellana, Retiroparken och centrumarméns gamla högkvarter i Alameda. Tre av Casados överstar och en socialistisk kommissarie sköts. (Det var överstarna López Otero, José Pérez Gazzolo och Alfredo Buznego samt kommissarien Peinado Leal.) Överstarna Bueno och Ortega sände trupper från 2:dra och 3:dje armékårerna för att understödja Barceló. På det sättet kom större delen av Madrids centrala delar under kommunistisk kontroll. Endast ett fåtal regeringsbyggnader var i Casadoanhängarnas händer. Inte desto mindre rådde stor förvirring, och de enda medlemmar av centralkommittén som alltjämt fanns i Spanien (Togliatti, Checa, jämte Jesús Hernández och ungdomsledaren Fernando Claudín) saknade i flera timmar kontakt med arméerna runt Madrid, då de en tid hölls som fångar i Monóvar av SIM.

På eftermiddagen marscherade Meras huvudsakligen anarkistiska 4:de armékår för att undsätta Casado, som nu höll stånd i de sydöstra förstäderna. Hans 12:te division, under befäl av Liberino González, erövrade Alcalá och Torrejón. Mera iklädde sig snabbt rollen av den starke mannen i

Casados parti, varvid han fick stöd av sin näst högste befälhavare, den socialistiske majoren ”Paquito” Castro.

Under hela dagen den 8 mars pågick striderna i Madrid. Kommunisterna behöll herraväldet. I resten av Spanien lyckades Jesús Hernández beröva Ibarrola befälet över den 22:dra armén. Togliatti, Checa och Claudín förenade sig med honom i närheten av Valencia, efter många svårigheter. Under tiden arresterades kommunister överallt, deras partilokaler beslagtogs och en allmän förföljelsekampanj inleddes mot dem.

De tre andra arméerna (östarmén, de i Estremadura och Andalusien) höll inne beskjutningen. Fastän deras chefer (Menéndez, Escobar och Moriones) muntligt hade lovat Casado sitt stöd, kunde de inte veta hur deras män skulle reagera, om order hade givits att rycka fram mot Madrid. Det förekom en del strider på de flesta håll. Av dessa generaler skulle endast Menéndez ha föredragit att kapitulera inför Franco, framför att bekämpa Casado. I Madrid var den kommunistiska segerns omfattning sådan att de, om de hade önskat, kunde ha dikterat villkoren. Men övergivna av sina politiska ledare och tydligen vid viktiga tillfällen utan kontakt med Togliatti visste de inte vad de skulle göra. Den 9 mars sade Matallana till en av Francos agenter, som han stod i förbindelse med, ”nästan med tårar i ögonen”, att han hoppades att Franco skulle sätta i gång en allmän offensiv, för att hindra att Madrid föll i kommunisternas händer. Men till följd av politisk obeslutsamhet väntade sig nästan de kommunistiska befälhavarna att bli besegrade. Barceló skulle uppenbarligen ha velat inleda ett slutgiltigt angrepp på försvarsrådet. Men hans män var uttröttade.

Dagen därpå steg den kommunistiske översten Ortega fram för att erbjuda sig att medla mellan de båda parterna i detta nya inbördeskrig. (Det var han som, i sin egenskap av säkerhetschef år 1937, hade burit ansvaret för arresteringen av Nin.) Under de senaste få veckorna hade också hans lojalitet mot adoptivpartiet varit utpräglat svag. Men enligt kommunisterna gjordes det erbjudandet på grund av förnyade nationalistiska angrepp. Casado gick med på den medlingen. Under tiden rådde eld upphör, då de båda grupperna fortfarande stod mot varandra i fientlig stämning. Nationalisterna i Madrid rapporterade i dystra ordalag: ”Casado verkar ur stånd att behärska situationen.” Nationalisterna hade ryckt fram ett stycke, under striderna i Madrid, över Casa de Campo mot Manzanares. Den 10 mars var kommunisterna i själva verket omringade i den stad de hade stormat, och deras ledare började överväga reträtt.

Den 11 mars fördrevs kommunisterna från sina ställningar, och många av Barcelós och Buenos män gick över till Casado. Till slut togs de flesta av deras befälhavare till fånga och var beredda att sluta fred. Arméförband under ledning av officerare som höll på juntan hade omringat Madrid. Casado bestämde att alla förband skulle återvände till de ställningar de intagit den 2 mars. Tagna fångar skulle utlämnas, befälhavare skulle avskedas. Detta skulle ge Casado fria händer att själv utnämna befäl i de tre kommunistiska armékårerna. I gengäld förband sig Casado att frige alla ”icke kriminella” kommunistiska fångar, och att lyssna på de kommunistiska ledarnas synpunkter. Så slutade inbördeskriget inom inbördeskriget — omkring 230 personer hade dödats, cirka 56o sårats. De stridande hade omfattat grupper från samtliga de gamla förband som hade dragit åstad så tappert i juli 1936. Till och med resterna av Järnkolonnen kunde återfinnas i den 12:te divisionen under Liberino González.

Kommunisterna kom överens om att söka åstadkomma eld upphör. Om det inte förekom någon vedergällning, skulle de handla som tidigare mot de nationalistiska ”inkräktarna”. Togliatti, som tydligen åter hade fått kontakt, uppmuntrade Barceló till denna kompromiss, i telefon från Alicante. Samma morgon, den 12 mars, återvände kommunisterna till sina ställningar från den 2 mars. Följande dag sammanträdde inte desto mindre krigsrätter och dömde Barceló, hans

kommissarie José Conesa och några andra till döden. Domarna över Barceló och Conesa (gammal medlem av den socialistiska ungdomsrörelsen och kommissarie vid fronten i centrum sedan oktober 1936) gick omedelbart i verkställighet. De var vedergällning snarare än rättvisa. Inga andra dödsdomar ledde till avrättning — men en del andra sattes i fängelse. Några anarkistiska domstolar upprättades privat mot kommunisterna. Utanför Madrid krossade general Escobar och Estremaduraarmén det kommunistiska motståndet i Ciudad Real, lett av den kommunistiske cortesledamoten Martinez Cartón. Menéndez, som alltjämt stod i spetsen för östarmén, hindrade 22 :dra armékåren, som nu behärskades av Hernández, från att rycka fram mot Valencia.

När Negrin och kommunisterna var avfärdade återgick Casado till sina förhandlingar med Burgos. Både han och Matallana hade dagligen stått i kontakt med Francos representanter under den kommunistiska veckan, *la semana comunista*, som den kallades. När de nu var fria att handla på nytt meddelade de sina nya vänner att de var redo att resa till Burgos när helst Franco önskade det. Men den 16 mars kom meddelande att Franco endast var intresserad av villkorslös kapitulation. Casado behövde bara sända en officer med obegränsade fullmakter, eller högst två, och de borde inte vara framstående ledare. Medan nationalrådet begrundade detta nedslående dokument planerade Casado själv centrumarméns reträtt till Medelhavet, och landsförvisning av dem som ville ge sig i väg. Det måste ha stått klart för översten att det fanns föga hopp om allvarliga förhandlingar. Hans uppgift var därför att vinna tid, för att ge dem som ville fly möjlighet att göra det. Under de följande två veckorna lyckades många fly. Men flyktmöjligheterna var små, också för dem som tog sig fram till hamnarna på ostkusten. Rådet gick under tiden också med på att sända yngre officerare till Burgos, som Franco önskade, och den 19 mars samtyckte Franco till underhandlingar på denna grundval. Han och det nationalistiska överkommandot hade varit upptagna av omdisponeringen av sina arméer, för att vara beredda på en ny offensiv, om en sådan skulle bli nödvändig.

De två yngre sändebud som av republiken utsetts till förhandlare var överstarna Garijo och Leopoldo Ortega, som båda hade tjänstgjort i centrumarméns stab under större delen av kriget. De båda officerarna gav sig i väg till Burgos med flyg på morgonen den 23 mars, åtföljda av Centaño och två andra medlemmar av Francos underrättelseväsen. De villkor de förde med sig diskuterades inte ens av överstarna Gonzalo och Ungría, deras nationalistiska medförhandlare, som endast till dem överlämnade ett dokument för vidare befordran till Casado. Nationalisternas dokument träffade anstalter för det republikanska flygvapnets flygning till nationalistiska flygplatser den 25 mars. Vad armén beträffade skulle det genomföras eld upphör på alla fronter den 27 mars. Officerare som förde befäl skulle, utrustade med vita flaggor, komma till de nationalistiska linjerna, med dokument som beskrev deras styrkors positioner. Därutöver namngav Franco två hamnar på ostkusten, där de som önskade fly skulle expatrieras. Han hade ingenting emot att engelska fartyg transporterade dessa flyktingar och skulle inte lägga några hinder i vägen för de fartygens avgång. Men det skulle icke bli något avtal, intet undertecknande av något dokument som angav några förmåner. Försvarsrådet, sade Garijo så, var inte intresserat av att rädda förbrytare, men han önskade få veta, om begreppet brott enligt nationalistiskt synsätt motsvarade lagstiftningen före den 18 juli, om ansvarighet skulle utkrävas kollektivt, om den välvilja som skulle gälla officerare som kapitulerade också skulle gälla civilpersoner och om den fria lejden för dem som ville lämna landet kunde garanteras. Hur många kunde tänkas vilja ge sig av? Kanske 4 000, sade Garijo, medan Ortega trodde 10 000.

Under ett samtal den 23 mars sade överste Ungría att yrkesofficerare i den republikanska armén hade förlängt kriget. Överste Garijo svarade med bravur att republiken hade förlorat kriget endast därför att de officerarna inte hade tillåtits att handla som de önskade. Vidare, om yrkesmännen

hade kämpat för en sak som de verkligen trodde på, var det tvivel underkastat att de skulle ha förlorat.

Den 25 mars, efter smärtsamma diskussioner inom försvarsrådet, återvände Garijo och Ortega till Burgos för att begära att villkoren trots allt skulle formuleras skriftligt, och att ett dröjsmål på tjugofem dagar skulle beviljas för expatriering av dem som ville lämna landet. Det sistnämnda kravet avvisades, men det förra accepterades. Garijo började göra utkastet till ett sådant dokument. Det fanns några andra omstridda punkter. Men klockan sex meddelade överste Gonzalo bryskt att förhandlingarna betraktades som avbrutna, därför att det republikanska flygvapnet trots allt inte hade kapitulerat. Garijo och Ortega flög tillbaka till Madrid. Flygvapnet var givetvis betydelsefullt, om också bara för att folk kunde fly med dess hjälp; just denna dag, den 25 mars, flög sex plan från det centrala Spanien och transporterade till Frankrike ämbetsmän och andra som fruktade vedergällningsaktioner.

Så slutade Casados olyckliga försök att trygga ett mera ärofullt slut på kriget än vad Negrín hade kunnat åstadkomma. Genom sitt handlande hade han förstört möjligheterna till fortsatt republikanskt motstånd, trots att fortsatt strid för många av dem som hade deltagit i kriget på den republikanska sidan, hur misströstande de än var, skulle ha varit fördelaktigare än villkorslös kapitulation och att överlämna sig åt den nationalistiska rättvisan. Om republiken hade förblivit i orubbat skick, med Negrín och Casado alltjämt i samma läger, om också bara två veckor längre, kunde deras internationella ställning ha förändrats. Den 15 mars marscherade Hitler in i Prag. Till och med Chamberlain protesterade, den 18 mars. Mot slutet av månaden hade de engelsk-franska utfästelserna till Polen omvandlat den internationella situationen. En enad republik kunde ha dragit fördel av den möjlighet som på det sättet yppade sig. Allt som kan sägas till förmån för Casado är att hans underhandlingar vann tid åt många republikanska ledare, skaffade dem, men inte det stora flertalet människor, ett tillfälle att undkomma. Så höll UGT:s exekutivkommitté, detta opålitliga organ som hade spelat en så märklig roll i inbördeskrigets historia, ett sista möte i Valencia. Diskussionen slutade i tumult, split och fruktan för våld. Samma dag begav sig Togliatti och Jesús Hernández med flyg från Cartagena till Mostaganem i Algeriet.

Tidigt på morgonen den 26 mars telegraferade Casado till Burgos och meddelade att flygvapnet skulle kapitulera dagen därpå. Till svar förkunnade Franco att de nationalistiska arméerna stod i begrepp att rycka fram. Han krävde att förbanden i den republikanska främsta linjen skulle visa vit flagg, innan artilleri- och flygbombardemanget sattes in. Yagüe, på nytt i Estremadura, där han hade skördat sina första lagrar i kriget, ryckte fram i Sierra Morena. Hela dagen fortsatte framryckningen. Pozoblanco föll vid middagstid, Santa Eufemia i skymningen. Trettiotusen fångar och 2 000 km^2 terräng togs under dagens lopp. I hundratals byar hissades vita flaggor, och i städerna flaggor i rött och guld. Klockan fyra på eftermiddagen lät Franco i radio meddela de ”eftergifter” som hans båda överstar hade lagt fram i Burgos den 21 mars. De lät goda nog. Försvarsrådet sammanträdde klockan sex på kvällen. Miaja, en gång en symbol, nu en nolla, satt ordförande, men Casado var den verklige ordföranden. Ingen föreslog ytterligare handlingar. Rådet beslöt att icke ge order om motstånd mot den nationalistiska framryckningen, och att låta alla som så önskade återvända hem. Alltså följde den republikanska arméns demobilisering av sig själv. Männen lämnade fronten och begav sig hem, och deras officerare hejdade dem inte. Detta spontana skeende, längs hela fronten, hindrades inte av en skildring som rådets sekreterare, José del Rio, i Madrids radio gav av vad som verkligen förevarit under förhandlingarna i Burgos.

Den 27 mars började en ny nationalistisk framryckning från Toledo. Navarranerna under befäl av Solchaga, italienarna under Gambara och Maestrazgoarmén under García Valiño tog sig obehindrade över Tajo. Här liksom i söder lämnade republikanerna fronten. Under dagens lopp

upplöstes deras centrumarmé. Matallana, högste befälhavare för alla dessa styrkor, meddelade Casado att flera förband hade gått över till nationalisterna och att soldater från bägge sidor omfamnade varandra i Casa de Campo. Klockan nio på kvällen fanns endast de första tre armékårernas stab kvar. Casado sade åt medlemmarna av hans råd att bege sig till Valencia, dit Miaja redan hade rest. En del anarkister önskade, för sent, fortsätta motståndet. Klockan tio vädjade representanter för UGT, socialistpartiet, republikanska unionen och CNT i radio om lugn. Så, när inte en enda republikansk soldat fanns kvar i frontlinjen, med undantag för Guadalajarasektorn, beordrade Casado överste Prada, den nye befälhavaren för centrumarmén och den officer som hade fört befälet i Asturien mot slutet, att förhandla om kapitulation med den nationalistiske befälhavaren i universitetsstaden. Den officeren gick med på ett möte med den nationalistiske befälhavaren, i undervisningssjukhuset.

Casado telegraferade till president Lebrun en begäran att alla republikaner som så önskade skulle få möjlighet att landstiga i Frankrike (om de kom dit). Han framförde samma begäran till president Cárdenas i Mexico. Härnäst uppmanade han Matallana att bemyndiga alla republikanska arméers reträtt på samma sätt som centrumarméns. Han flög sedan till Valencia. Han och hans hustru passerade över mängder av lastbilar och skaror av republikanska soldater på väg hem. Santiago Carrillo var den siste av kommunistledarna som lämnade Madrid, just denna dag, den 27 mars. Besteiro fanns kvar i Madrid, gåtfull och resignerad, tillsammans med Rafael Sánchez Guerra, nu Casados politiske sekreterare, så som han en gång hade varit president Alcalá Zamoras. Den tuberkulöse Besteiros smygande optimism kom honom att se fram emot rättvis behandling, precis som Casares Quirogas tuberkulos i början av kriget hade fått honom att göra en alltför optimistisk bedömning av händelserna under sommaren 1936.

På Matallanas vägnar kapitulerade överste Prada med centrumarmén klockan elva. En annan nationalistisk armé bröt igenom Guadalajarafronten och förenades med de styrkor som ryckte fram från Toledo. I själva huvudstaden dök femte kolonnen fram ur sina gömställen. Vid middagstid tågade den nationalistiska i :sta armén under general Espinosa de los Monteros, som en tid hade sökt sin tillflykt på den franska ambassaden, innan han utväxlades, in i Madrid och besatte regeringsbyggnaderna. Det förekom knappast något motstånd; den så gott som ende som dödades var den åldrade anarkistiske journalisten Mauro Bajatierra, som ensam tog upp kampen mot de poliser som kom till hans hem för att arrestera honom. General Matallana var den högste officer som överlämnade sig till fienden — han visste att han var garanterad säkerhet till liv och lem. Bakom Espinosa följde både representanter för *Auxilio Social* och tvåhundra officerare från nationalistarméns juridiska avdelning, med hela billaster av dokument rörande brott som påstods ha begåtts i republiken. ”*Han pasado!*” — de har gått — ropade de nationalistiska skaror som snabbt samlades. Dessa högerorienterade spanjorer som hade tillbringat krigsåren bakom utländska ambassaders gardiner kom snart fram i dagsljuset, för första gången på två och ett halvt år, blinkande och bleka som spöken. På andra fronter, i Estremadura, Andalusien och i de östra provinserna, ägde likaså massreträtter rum.

En man som iakttog Francos arméers intåg i Madrid var äldste sonen till Förenta staternas ambassadör i London, Kennedy. Den unge Joseph Patrick Kennedy hade anlänt till Barcelona i januari, sedan han vid Harvard hade skrivit en doktorsavhandling om ”Intervention i Spanien”. När Barcelona föll gav sig Kennedy i väg till Valencia och därifrån till Madrid, formellt betecknad såsom pressattaché vid den amerikanska ambassaden i Paris. I Madrid blev Kennedy både arresterad av en anarkistisk patrull och trädde i förbindelse med femte kolonnen. Han stannade kvar i huvudstaden till början av april. Man kan dra slutsatsen att hans uppdrag måste ha varit både officiellt och hemligt.

Casado anlände till Valencia. Han sände telegram till den brittiska regeringen och bad den att skicka fartyg för att föra 10 000 flyktingar till Oran eller Marseilles, men den hyste varken någon önskan eller hade några möjligheter att hjälpa till i så stor skala. I Valencia, i Alicante, i Gandia, i Cartagena och i Almería samlades kanske 50 000 republikaner, med högljudda krav på att få lämna landet. Men Mid-Atlantic Companys fartyg, det republikanska rederi som bildats i London, vägrade att hjälpa till. Man hävdade att man inte hade fått betalt. Den republikanska flottans desertering var nu till nackdel för tusentals republikanska soldater och politiker. Klockan tolv dagen därpå, den 29 mars, fick Casado, som nu slagit sig ned i det gamla generalkapitanatet, besök av Valencias femte kolonn, som krävde att de själva genast skulle få installera sig i förvaltningsbyggnaderna. Staden överflödade nu av personer som gjorde fascisthälsning. Casado vädjade i Valencias radio om lugn och begav sig till Gandia, där han gick ombord i det brittiska örlogsfartyget *Galatea*. Han kunde göra det enbart därför att utrikesministeriet, som insåg det oerhört tragiska i situationen, instruerade sin en smula tveksamma konsul där, Godden, att tolka sina instruktioner ”på ett så klokt och generöst sätt som möjligt”. *Galatea*s kapten ansåg att Casado och hans följeslagare var ”lämpliga personer att ta ombord i ett av flottans fartyg”. Han tyckte inte att de 300 ”beväpnade kommunister”, som plötsligt uppenbarade sig på kajen, var det. Totalt transporterade den brittiska flottan bort omkring 650 personer. Minst tio gånger det antalet lämnades kvar.

Under dagen erövrades Jaén, Ciudad Real, Cuenca, Sagunto och Albacete av nationalisterna. Den 30 mars tågade Gambaras italienare in i Alicante, och Aranda i Valencia, som då behärskades av Falangen. Kvinnor och barn rusade fram för att kyssa erövrarnas händer, medan rosor, mimosa och lagerkransar kastades från medelklassens balkonger. Den 31 mars ockuperades Almería, Murcia och Cartagena. I alla dessa kuststäder tillfångatogs tusentals personer som hade velat lämna landet, av de framryckande arméerna. De skräckscener som utspelades inför nationalisternas intåg var beklagansvärda att se. Det förekom åtskilliga självmord.

General Franco, som i Burgos led av förkylning, informerades till slut av en adjutant om att de nationalistiska trupperna hade nått sina slutliga mål, på kvällen den 31 mars. ”Mycket bra”, svarade han, utan att titta upp från sitt skrivbord, ”tack så mycket.” Det lugn varmed han mottog underrättelsen om sin seger utgjorde en lämplig kommentar till hans metoder att nå den. En annan reaktion var Mussolinis yttrande till Ciano, när han pekade på en atlas som låg uppslagen med en karta över Spanien: ”Den har legat öppen så där i närmare tre år, och det räcker. Men jag vet redan att jag måste slå upp en annan sida.” Italien angrep Albanien veckan därpå, den 6 april.

Slutsatser

”I klasskamper är det den segrande parten som dödar mest.”

Gerald Brenan, *South from Granada*

”Ironin, som finns i allt, framträder på ett slående sätt i Spaniens moderna historia, eftersom det är ”francoismen” som har förverkligat det kommunistiska programmet — det vill säga 'den borgerliga revolutionen'. Förvisso har denna borgerliga revolution, som gamla syfilitikers plågade dotter, sent född, av sina märkliga systrar inte fått gåvan till kulturell och social förnyelse, en ökning av den demokratiska friheten eller fäderneärvda fördomars försvinnande ... Men, för att tillgripa moderna marxisters språkbruk, den ekonomiska grunden till den borgerliga revolutionen har lagts — även om spanska marxister förnekar det ...”

Carlos Semprún Maura, *Révolution et contre-révolution en Catalogne*

De ouppgjorda frågor som blev en följd av det spanska kriget avgjordes snart. Den 26 mars hade Spanien anslutit sig till antikominternpakten, och den 31 undertecknades ett femårigt vänskapsfördrag mellan Spanien och Tyskland i Burgos av Gómez Jordana och baron von Stohrer. Likaså undertecknades den 31 mars en nonaggressionspakt mellan det nya Spanien och Portugal. Redan hade också marskalk Pétain, som hade varit fransk överbefälhavare i Marocko 1925, anlänt till Burgos som fransk ambassadör. Serrano Súñer beordrade bort folk från gatorna och stängda fönsterluckor för att hälsa honom. Hans mottagande bland hans forna vapenbröder var kyligt och blev det än mer på grund av den franska regeringens dröjsmål med att överlämna den republikanska flotta som låg församlad i Bizerte. Han och Franco hade under alla omständigheter aldrig varit vänner. Regimens utstuderade förolämpningar av Pétain skulle ha gjort varje annan rasande. Men Pétain höll god min och tröstade sig med att undan polisen rädda en republikan, som hade sökt sin tillflykt i hans ambassadträdgård i San Sebastián. Spanska konstföremål och pengar som förts till Frankrike av republiken, jämte vapen, flygplan och rullande materiel, återlämnades snart till Spanien. Målningarna från Prado skickades tillbaka till Madrid från Genève, efter en kortvarig utställning.

Den i april erkände Förenta staterna nationalistregimen. Ryssland var alltså den enda stormakt som inte hade gjort det. Den amerikanska ambassadören, Bowers, erhöll vid hemkomsten till Washington den bittra trösten att av Roosevelt få höra att denne, trots allt, ansåg att embargopolitiken hade varit felaktig. Den 20 april upplöste noninterventionskommittén, som inte hade sammanträtt sedan i juli 1938, högtidligen sig själv. Den 19 maj hölls en nationalistisk segerparad i Madrid. General Gam-baras italienare intog en hedersplats. Den 22 maj höll Condorlegionen en avskedsparad i León. Fyra dagar senare gick de tyska officerarna och manskapet i Vigo ombord i fartyg för att resa till Hamburg. Den 31 maj gav sig 20 000 italienare i väg från Cádiz. Både tyskar och italienare firades i sina hemländer; den 6 juni inspekterade Hitler 14 000 medlemmar av Condorlegionen i Berlin. Italienarna välkomnades i Neapel av Ciano och kung Viktor Emanuel. Eskorterade till Rom av en avdelning spanjorer togs de där emot i ännu en segerparad av Mussolini, och paraden åsågs från en balkong av kung Alfonso XIII. Alfonso fick tårar i ögonen när hans fosterlands soldater, det ”fjärran men segerrika” fosterlandet, marscherade förbi. I slutet av juni var evakueringen av tyska och italienska styrkor från Spanien fullbordad.

Vad beträffar de republikanska flyktingarna från hamnar vid Medelhavet fann många det svårt att nå en fristad. Till slut, sedan de väntat ombord i engelska eller franska fartyg i Marseilles eller i nordafrikanska hamnar, under besvärliga förhållanden, hamnade de flesta på fransk jord, tillsammans med de 400 000 eller fler som tidigare hade flytt från Katalonien. Många, kanske 50 000 flyktingar och soldater gick snart med på att resa till det nationalistiska Spanien. De flesta ledare hittade hyggliga bostäder, men de övriga fick stanna kvar i koncentrationslägren i södra Frankrike. I april hade förhållandena där blivit bättre. Tillgången på livsmedel var nu nästan fullgod. Hygien och hälsovård lyste inte längre med sin frånvaro. Det hade inte förekommit några större epidemier. Men de internerade hade fortfarande ingenting annat att göra än att vänta. De fick inte lämna lägren, då de officiellt var ”internerade”. Deras situation förblev i stort sett skärseldsliknande.

De landsflyktigas ledare grälade vid den här tiden. Den 31 mars lämnade Negrín en hett omstridd redogörelse för vad han uträttat sedan Kataloniens fall, inför ett patetiskt möte med cortes' permanenta utskott i Paris. Martínez Barrio, Araquistáin, La Pasionaria motsatte sig honom, den sistnämnda utropade att hennes händer hade ”varken blod eller guld på sig”. Samtidigt avseglade fartyget *Vita* från Boulogne till Mexico, lastat med ädla stenar och andra dyrbarheter, huvudsakligen sådant som konfiskerats från nationalistsympatisörer i början av inbördeskriget. (De spanska republikanerna påstods av sina fiender ha fört enorma tillgångar och

penningsummor utomlands. Det mesta av detta hade emellertid använts för inköp av vapen.) Negrín sände i väg denna skatt till säkert förvar hos den mexikanske presidenten Cárdenas, i syfte att finansiera republiken i exil. Men när *Vita* anlände till Mexico fanns Prieto, som hade stannat kvar i Sydamerika efter den nye chilenske presidentens ämbetstillträde, där och tog emot fartyget. Han övertygade Cárdenas om att han hade dispositionsrätt till skatten. Det var en tvivelaktig manöver. Han bildade en kommitté inom cortes' permanenta utskott, JARE (*Junta de Auxilio a los Republicanos Españoles*), för förvaltning av medlen i fråga. Negrín, som inte desto mindre hävdade sin ställning som premiärminister i exil, placerade med hjälp av en obetydlig majoritet inom samma permanenta utskott de tillgångar han hade räddat i SERE (*Servicio de Emigración para Republicanos Españoles*), förvaltade av dr Puché, chefen för fältläkarkåren och rektor vid universitetet i Valencia, en god vän till honom. Denna grupp kompromitterades i allt högre grad i världens ögon, därför att den stöddes av kommunistpartiet. Men de båda grupperna, som grälade våldsamt inbördes, transporterade faktiskt omkring 25 000 republikanska flyktingar till Sydamerika, särskilt Mexico och Argentina. (Sammanlagt reste till slut kanske 50 000 spanjorer till Sydamerika.)

De flesta av de återstående stannade kvar i södra Frankrike, för att så småningom införlivas med samhället där. Många av de arbetsföra fick inom kort sysselsättning med att bygga franska befästningar. Andra, kanske 100 000 personer, återvände till Spanien under loppet av år 1939. Så småningom gjorde den franska regeringen alla manliga utlänningar valbara till tjänstgöring i dess armé; den republikanska flottans chef, amiral Buiza, till exempel, skulle inträda i främlingslegionen. I juli hade antalet människor i koncentrationslägren minskat till 230 000. Ryssland välkomnade cirka 2 000 spanska kommunister, jämte de omkring 5 000 spanska barn som man tagit emot under krigets gång. Tvåhundra republikanska ledare, bland dem Casado och Menéndez, togs emot i England. Men år 1940 fanns det alltjämt cirka 350 000 spanjorer i Frankrike, många av dem skulle just sändas till arbete för tyskarna, eller till och med till utrotningsläger. Om man bör ge ett erkännande åt Frankrikes generositet att ta emot en så stor mängd flyktingar, bör man också konstatera den överraskande trångsyntheten hos franska ämbetsmän, poliser och politiker gentemot flertalet spanjorer som flydde dit.

En granskning av livet i de franska koncentrationslägren i södra Frankrike visar knappast människonaturen i bästa dager. Grälen mellan kommunister och anarkister under kriget hade inte glömts, inte heller spioneri, förräderi och mord. Cirka 4 700 personer antas ha dött i lägren, medan den italienske kommunisten Chedini påstås ha låtit sitt mord på italienska anarkister i Spanien följas av förslag om en förteckning på ”icke önskvärda” till de franska myndigheterna. Kommunisterna tog än en gång ledningen, några tyskar föredrog att återvända till Tyskland framför att stanna där de var, då de tydligen förråtts av en dubbelagent vid namn Stephen Maas, medan några italienska kommunister till och med hellre tog risken att återvända till Spanien än att stanna kvar i Frankrike.

I Spanien jublade givetvis segrarna. I Madrid, exempelvis, strömmade medelklassbefolkningen och den segerrika armén ut på gatorna om kvällarna, fyllde restaurangerna, barerna, åt och drack allt de kom över, medan officerarna i arméns juridiska avdelning tålmodigt tog itu med sin mordiska uppgift att arrestera, förhöra och lyssna på angivare. (I Madrid förekom få icke bemyndigade avrättningar, i motsats till Barcelona.) Äntligen kunde prästerna i Madrid bära sina baretter igen, civilgardisterna sina trekantiga hattar, karlisterna sina röda baskrar. Gatorna fick snabbt sina namn ändrade: Alfonso XIII-gatan blev sig själv igen, efter att under republikens tid ha hetat Alcalá Zamoragatan och sedan Jordbruksreformsgatan. ”Barnens rätts gata” hade en lika kort frist såsom ”Hemmafrontens förenade socialistiska ungdomsmilis' gata” (*Calle de la Milicias de Retaguardia de la Juventudes Socialistas Unificadas*). Men det var kanske för-

vånande att finna Marskalk Joffres gata i Barcelona under det nya namnet Bourbongatan.

En störtflod av berättelser om illdåd fyllde tidningarna och boklådorna, medan liberala eller ”marxistiska” böcker beordrades att plockas ur till och med privata hyllor. Symboliska bokbål av marxistiska böcker anordnades i stora städer. En våg av segerrusig propaganda sköljde över landet och lämnade åt de besegrade kvar, även om deras liv hade skonats, nätt och jämnt deras egna tankar, mycket mindre deras arbeten. Tonen anslogs i en sändning i *Radio Nacional* den 2 april: ”Spanjorer, var på er vakt! Fred är inte en behaglig och räddhågad vila inför historien ... Spanien förblir på krigsfot.” Det var ett korrekt konstaterande. Ty som väntat genomfördes fruktansvärda bestraffningar. De redan överfyllda fängelserna kompletterades med väldiga läger, där republikanska politiker, soldater och tjänstemän hopades. De blev ofta brutalt behandlade och hölls i en del fall kvar i flera år. Många dömdes till döden av en krigsrätt, och fastän det straffet ofta mildrades, brukade den utdömda fängelsetiden alltid vara trettio år. Men domen brukade i många fall avkortas till tio år, fastän några hade en dödsdom hängande över sig i två år. UGT:s nye generalsekreterare, Rodríguez Vega, som lyckades fly från Spanien i slutet av år 1939, beräknade att omkring två miljoner människor år 1942 hade vistats längre eller kortare tid i Spaniens fängelser och koncentrationsläger. Många av dem hölls i flera år i straffarbete, några i arbete på det monstruösa mausoleet De stupades dal, en ful byggnad som var ämnad att tävla med Escorial i Sierra de Guadarrama och där inbördeskrigets döda skulle vila. De flesta människor tvingades att ständigt göra fascisthälsning.

Många sköts. Brott som begåtts i det republikanska Spanien undersöktes, och de som förment bar ansvaret för 1936 års ”revolutionära övergrepp” förföljdes och infångades, varvid de överlevande från de republikanska fängelserna ivrigt bidrog med identifieringen. Sommaren 1939 var en fest för angivare, för de hämndlystna och blodtörstiga. Segrarnas skoningslöshet stärktes av en medelklass som hade klart för sig, att den endast med nöd och näppe hade undgått utrotning. Den brist på storsinthet som kännetecknade krigsslutet blev desto fullständigare som den snabbt försämrade internationella situationen tystade den liberala världsopinionens under alla omständigheter försvagade stämma. Terrorn under kriget hade ökats av propaganda, revolutionärerna hade faktiskt gjort mycket som var avskyvärt, de som hade kommit levande från ett republikanskt fängelse eller en ambassad var inte sinnade att förlåta, och i inrikesministern Serrano Súñer hade de en lämplig talesman, för hans egna erfarenheter var sådana — som vi har sett — att han slöt öronen för böner om barmhärtighet.

Utöver dem som sköts för revolutionära brott (att ha bränt ner en kyrka brukade räknas som lika förtjänt av dödsstraff som mord på en bankman), avrättades en mängd republikanska officerare, tjänstemän och andra personer i ansvarig ställning. Antalet av dem som dog i krigets slutskede (och dödandet fortsatte in på 1940-talet) har beräknat olika, och ibland har man lagt till siffran på dem som dödades i den nationalistiska zonen under själva kriget, ibland också tagit med dem som i likhet med Besteiro eller skalden Miguel Hernández dog av vanvård i fängelset. (Besteiro, som stannade kvar i Madrid för att ta emot segrarna, insåg hur han hade misstagit sig på stämningen i Francos Spanien, när hans medlingsförsök förskaffade honom ett trettioårigt fängelsestraff.) Ciano rapporterade, när han i juli 1939 besökte Spanien, att ”rättegångar pågår varje dag med en fart som jag skulle vilja kalla närmast summarisk ... Det förekommer alltjämt en hel del exekutioner. Enbart i Madrid mellan 200 och 250 varje dag, i Barcelona 150, i Sevilla 80.” (Sevilla hade legat i det nationalistiska Spanien under hela kriget: hur kunde det ändå finnas tillräckligt med människor att skjuta, under sådana förhållanden?) Ciano var naturligtvis en utomstående, vars uppfattning inte kan ha grundats på personliga iakttagelser. Ändå verkar hans siffror sanningsenliga: så till exempel beskrev civilguvernören i Albacete, Martínez Amutio, hur av de 36 personer som i december 1939 stod inför rätta tillsammans med honom i Almansa

(Albacete) 32 sköts. Ett vittne talar om 2 000 skjutna i Ocaña (Toledo), ett betydande fängelse i det centrala Spanien. Det tycks ha skett trehundra avrättningar i veckan i Barcelona under maj månad. De baskiska nationalisterna hävdade att 21 780 basker dog under förföljelserna efter kriget. Kan totalsumman ha närmat sig den ofta anförda på omkring 193 000, som år 1944 uppgavs till Charles Foltz, en amerikansk journalist, av en okänd tjänsteman i justitieministeriet? Det är osannolikt. Kanske inrymmer siffran de dödsdomar som avkunnades, utan att ta hänsyn till de strafflindringar som skett. Kanske omfattade siffran alla personer som sköts i Spanien såväl under som efter kriget? Det tjugonde seklets historia är, trots dess faiblesse för statistik och exakthet, tyvärr fullt av dunkel statistik, lika vag som denna, och det vore utan tvivel klokast att lämna frågan obesvarad, till vanära för nutiden snarare än — tills vidare — till historiens dom. Spaniens historia efter 1939 är knappast en angelägenhet för historiker, även om det är nätt och jämnt tänkbart att en västeuropeisk stats samtidspolitik skulle lämna en fråga av detta slag öppen. Det tycks inte råda något som helst tvivel om att tiotusentals spanjorer dog under månaderna närmast efter krigsslutet.

Bland dem vilkas död inte kan betvivlas befann sig generalerna Aranguren och Escobar, civilgardesbefälhavarna i Barcelona i början av kriget, general Martínez Cabrera, överste Burillo, den kommunistiske säkerhetschefen överste Antonio Ortega, hans namne, den kommunistiske kommissarien Daniel Ortega, den socialistiske ungdomsledaren José Cazorla, presidenten i Katalonien Luis Companys, inrikesministern Julián Zugazagoitia, den amerikanske handelsministern Juan Peiró, Prietos sekreterare Cruz Salido — av vilka de fyra sistnämnda sköts sedan de utlämnats av Gestapo i det ockuperade Frankrike efter 1940. De flesta av dem som deltagit i överste Casados kupp, också anarkisterna, överlevde, och det gjorde även några som, i likhet med Cipriano Mera, tillfångatogs först senare. Joaquín Maurín, en av grundarna av POUM, hölls kvar i fängelse. Men Comorera, kommunistledaren i Barcelona, riskerade alltför mycket när han frivilligt återvände till Spanien år 1956. Efter att ha arresterats och dömts dog han i fängelset några år senare. Men republikens ledare undkom oftast till en i många fall obehaglig, fattig och sorgfylld landsflykt, medan det var de vanliga människorna, borgmästaren i den lilla byn, inte i den stora staden, sekreteraren i det lilla kollektivet snarare än överbefälhavaren, som fick stå ut med de värsta följderna av denna brutala förföljelse.

Ansvaret för förtrycket åvilar i första hand nationalisternas lokala anhängare, vilkas hat och raseri endast kunde dämpas av ståndrätternas dödsdomar. Dessutom underblåstes elden förmodligen av den högste fängelsechefen, Máximo Cuervo Radigales, och av överste Martinez Fuset, chef för arméns juridiska avdelning. Inrikes-, justitie- och krigsministrarna kunde ha försökt begränsa skoningslösheten, men de gjorde det inte. Ytterst ansvarig var Franco, som fastställde flera dödsdomar än någon annan statsman i Spaniens historia men som kunde ha utövat ett avgörande inflytande när det gällde storsinthet. Förtrycket fick större skärpa därför att man medvetet rekryterade polis och säkerhetsstyrkor bland dem som hade suttit i republikanska fängelser eller som på annat sätt varit utsatta för lidanden.

Spanska inbördeskriget överträffade i grymhet många krig nationer emellan. Förlusterna i människoliv av alla orsaker, om man tar hänsyn till dödsfallen av undernäring i republiken, liksom också till dem som sköts efter kriget, måste ha uppgått till omkring 500 000. (Den första utgåvan av denna bok, år 1961, var bland de första som antydde att den dittills godtagna siffran, en miljon döda, var en överdrift. Observera att försök att nå fram till en siffra med hjälp av demografisk analys har givit så vitt skilda beräkningar som 800 000 och 560 000.) Som i många krig var antalet av dem som dödades i strid eller som dog av sår efteråt en blygsam del av hela antalet, förmodligen inte mycket mer än 200 000 (låt oss säga 90 000 på den nationalistiska sidan, 110 000 på den republikanska), eller 10 procent av samtliga stridande. Mord eller

avrättningar bakom linjerna svarar måhända för ytterligare 130 000 (75 000 nationalister, 55 000 revolutionärer eller republikaner, inklusive avrättningar i fångläger, vid fronten eller till följd av domar efter år 1936). Det verkar rimligt att beräkna 10 000 dödsfall på grund av flygbombardemang, 25 000 dödsfall av undernäring eller andra sjukdomar som kan tillskrivas kriget, jämte 100 000 avrättade eller döda av andra orsaker efter kriget (i eller utanför fängelserna). Om man utgår från en permanent emigration på 300 000 personer (det vill säga människor som lämnade landet och icke återvände), kan Spanien antas ha förlorat närmare 800 000 människor i inbördeskriget, bland dem blomman av den unga generationen.

Krigskostnaderna, utgifter såväl inom som utom landet, uppgavs senare av nationalisterna till 30 miljarder pesetas (9 375 000 000 dollar). Den största verkliga kostnaden gällde arbetskraft, beroende å ena sidan på dödsfallen och fallen av livslång invaliditet, å andra sidan på så många människors stadigvarande landsflykt efter kriget. Det skulle dock vara en svår uppgift att mäta till exempel skalden Juan Ramón Jiménez' landsflykt eller Lorcas död i pesetas. Men skador på egendom till ett värde av 4 250 000 000 pesetas vållades dock under kriget. 150 kyrkor förstördes helt och 4 850 skadades, av vilka 1 850 var mer än till hälften lagda i ruiner. 173 städer var så illa skadade, att el Generalissimo ”adopterade” dem — det vill säga att hans regering åtog sig att betala kostnaderna för deras restaurering. 250 000 hus blev så illa åtgångna, att de var obeboeliga. Ytterligare 250 000 blev delvis skadade — sammanlagt utgjorde detta cirka 8 procent av alla hus i landet.

Dessa skador var betydligt mindre än dem Frankrike drabbades av under första världskriget. Vad de praktiska konsekvenserna angår vägrade segrarna att godta pengar som utgivits av den republikanska regeringen efter den 18 juli 1936: sedlar utgivna före detta datum kunde dock växlas mot nya pesetas, till det nominella värdet. Kontanta bankinsättningar gjorda före den 18 juli 1936 betalades också ut till fullo i nya pesetas. Banktillgodohavanden som utnyttjats i republiken efter den 18 juli 1936 blev föremål för granskning, och av 9 miljarder pesetas på bankräkningar i den republikanska zonen när kriget slutade klarade bara 3 miljarder den undersökningen.

I fråga om näringslivets produktiva del förblev fabrikerna i Bilbao och Barcelona så gott som oskadda under hela kriget. Bevattningssystemet runt Valencia skadades inte. Trots att Spanien förlorade en tredjedel av kreatursbesättningarna och många jordbruksmaskiner, led själva åkerjorden och bondgårdarna mindre skada än man kunde ha väntat sig. (Kreatursbesättningarnas procentuella minskning fördelade sig så: nötboskap 34,3 %, får 32,7 %, svin 50,6 %. Jämförelseåren är 1933 och 1941.) Ändå uppvisade den besådda arealen en stor minskning i jämförelse med år 1935 — åtta miljoner hektar vete, mot elva miljoner hektar 1935. Vinskörden, *vendimia*, behövde många år för att nå upp till den gamla produktionsvolymen.

Kriget gick hårt åt järnvägarna: 1 309 lok (42 procent av alla som fanns 1936), 30 000 godsvagnar (40 procent) och 3 700 personvagnar (70 procent) förstördes. Det var ont om lastbilar, men vägarna befann sig i gott skick. En tredjedel av handelsflottan gick förlorad (70 fartyg på sammanlagt 220 000 ton). Lagren av råvaror och livsmedel var små. Andra världskrigets utbrott, i september 1939, sex månader efter inbördeskrigets slut, hindrade Spanien från att kompensera de förlusterna utifrån. Situationen förvärrades av en lång rad torkeperioder. Försakelsernas år som följde på kriget (särskilt 1941-42) kallades sålunda den ”stora svälten”. Jordbruksproduktionen år 1939 hade gått ned 21 procent, industriproduktionen omkring 31 procent, nationalinkomsten 26 procent och inkomst per capita 28 procent. (Inkomst per capita 1935, i 1929 års pesetavärde, 1 033, år 1939 endast 740.)

De arkeologiska och konstsamlingarna i Katalonien dök efter kriget upp närmast oskadda, tack

vare den katalanska regeringens omsorger. Det skedde inga större konstnärliga förluster i det centrala och södra Spanien heller. Många oersättliga privata och kyrkliga klenoder försvann emellertid. Några betydande skatter fördes utomlands av den republikanska regeringen år 1939 och överlämnades till Nationernas förbund tillsammans med Prados målningar, och samtliga återlämnades. Bland den arkitektur och de konstverk som gick förlorade utgjorde kyrkan Santa Maria del Mar, gotik-kyrkan i Barcelona, Plaza de Zocodover i Toledo och Infantadopalatset i Guadalajara de största konstnärliga förlusterna.

Inbördeskrigets slut innebar också slutet på en epok i spansk historia. Så gott som samtliga de huvudagerande från det gångna upprörda halvseklet var antingen döda eller befann sig i landsflykt. Många institutioner och ideal hade sopats bort. ”Liberalerna” och republikens katolska politiker hade utan vidare ställts utanför, till och med före krigsutbrottet. Nu hade också arbetarklassens stora partier i Spanien krossats, tillsammans med sina vilda, storslagna och våldsamma drömmar, liksom också deras hänförda experiment, sådana som kollektiven både i städer och på landsbygden. De baskiska och katalanska ledarna var i landsflykten skilda från sina egna högt älskade trakter, och också från Kastilien. Och hur många döda räknade inte också segrarna! Vem kunde glömma de tretton mördade biskoparna, i spetsen för en armé på sextusen kyrkans män? Den sprudlande Sanjurjo, konspiratören Mola, den lysande Calvo Sotelo, José Antonio Primo de Rivera, den charmfulle Onésimo Redondo, fascisten från Valladolid, Ledesma med sin hitlerska halvlugg, den excentriske Maeztu, den karlistiske filosofen Pradera — alla hade dött, alla hade dött en våldsam död. Ingen av de besegrade parterna i inbördeskriget hade lidit så stora förluster i döda bland sina ledare som Falangen — sextio procent av förkrigstidens medlemmar av Falangen påstås ha dödats — om inte skalderna, bland vilka slaktandet hade varit fruktansvärt, räknas som en part. Den gudfruktige humanisten Unamuno hade dött av sorg i Salamanca, García Lorca låg i en okänd grav nära Granada, Machado dog landsflyktig på ett pensionat i Collioure, medan Miguel Hernández snart skulle dö i Alicantes fängelse. Bakom alla dessa berömda mäns död skymtade den spöklika massan av de många tusen soldater, kända och okända, som också hade dött. Många gav sitt liv för en sak som de — på ömse sidor — hade kommit att betrakta såsom ädel, medan många andra hade dött utan idealism, för något de kämpat för utan hopp.

Orsakerna, motiven var också döda år 1939. De tre stora tvister som hade lett fram till kriget — de som gällde regionen, kyrkan och klassen — var uttömda, de hade förvandlats under striderna från lidelsefulla konflikter mellan oförsonliga ytterligheter till opportunistisk kamp för seger, eller överlevande, till varje pris. Fast liberalismen och frimureriet hade drivits ut, hade kyrkan skadats av Falangen. Ändå hade de flesta av Falangens sociala strävanden försvunnit lika fullständigt som kommunismen, anarkismen och socialismen. Den baskiska och katalanska separatismens nederlag betydde inte att monarkisterna eller karlisterna kunde påtvinga landet sina uppfattningar. På högen av alla dessa ideals döda ben, i minnets dammvirvlar av så mycken retorik, levde en mera hårdhjärtad, lidelsefriare, tristare och gråare man kvar i triumf, så som Octavius överlevde inbördeskrigen i Rom. Caesar och Pompejus, Brutus och Antonius, Cato och Cicero — alla saknade, trots all sin snillrikhet, den lilla förmågan att överleva — Franco var Spaniens Octavius.

Francos insatser i inbördeskriget var betydande. Då han var de nationalistiska styrkornas överbefälhavare, var hans uppgifter strategiska eller politiska, aldrig taktiska — trots att han ofta var vid fronten. Han hade inga tillfällen att visa upp sig själv (eller riskera sitt anseende) som befälhavare i fält. Hans uppgift var att bestämma i vilket område en ny offensiv skulle företas, att vara säker på att en offensiv inte inleddes förrän allt var klart, att hejda ett motangrepp (som vid Brunete) när det hade nått sitt mål och att se till, med bistånd av sådana effektiva men föga dramatiska officerare som Dávila, eller Orgaz, eller Barroso, att rätt utrustning anlände till rätt

front vid rätt tidpunkt. Han var noga med att ge det högsta befälet i fält till män som Saliquet, som var gammalmodig och faktiskt gammal och aldrig kunde bli hans medtävlare. Tyska officerare som tjänstgjorde tillsammans med Franco, exempelvis von Thoma, fann honom konventionell. Men i sin försiktighet, sitt tålamod och sin puritanism påminde han om von Thomas blivande besegrare vid El Alamein — Montgomery.

Som överbefälhavare uppvisade Franco ingenting av den oförvägenhet han gjort sig känd för som ung man i Marocko. Till skillnad från von Thoma hyste Franco inget intresse för militära nymodigheter i och för sig. Kanske var hans största militära framgång politisk. Politiska ledare var för general Franco blott och bart divisionsbefälhavare, medan militära frågor också hade sin politiska eller psykologiska betydelse. Därav kom sig beslutet att undsätta Toledo och Brunete, ovilligheten att acceptera faits accomplis i Teruel och vid Ebro. Han skaffade sig en ställning som den politiske ledaren i det mest upprört oroliga landet i världen genom sitt förakt för politisk upprördhet. Han var ingen vältalare: en lämplig hemsökelse, kan man kanske tycka, av ett land som lidit av ett övermått av retorik. Alcalá Zamora, Azaña, Prieto, Calvo Sotelo, Gil Robles, Melquiades Álvarez och La Pasionaria var beundransvärda talare, med verklig känsla för ordens klang. Franco däremot inledde i Spanien en statistikens tidsålder, då språket utnyttjades för att dölja snarare än förmedla tankar. ”Ned med de intellektuella”, Millán Astrays fältrop, Francos handledare i den amoraliska men effektiva främlingslegionen, var i allra högsta grad på sin plats i ett land där det gamla politiska livet, inspirerat av i Frankrike utbildade skribenter, med deras oändliga *tertulias*, aftonsamkväm, på kaféerna i Madrid och deras kult av vältalighet, så tragiskt hade misslyckats.

Den politiska allians han åstadkom bland sina anhängare var den främsta orsaken till hans seger. Utan tvivel fick han i fråga om den teoretiska grundvalen härför hjälp av Serrano Súñer, vars förkrigssympatier för ett radikalt, högerinriktat system, även om det inte var fascism, hade förstärkts av hans dystra erfarenheter i Modelfängelset. Rörelsens enighet var i sig upphovet till den propaganda, som gjorde det möjligt att mobilisera en miljon man i ”korståget”. Men Francos lugna, otvungna, yrkesmässiga överlägsenhet förskaffade honom ledningen bland nationalisterna redan innan Serrano Súñer hade sluppit ut ur ett republikanskt fängelse, och den satte honom sedan i stånd att hävda sig.

Det fanns nästan lika många tänkbara sprickor på den nationalistiska sidan som bland republikanerna. Detta att segern dröjde, och de oupphörliga besvikelserna, gav den nationalistiska alliansen många tillfällen att bryta samman. Utan tvivel gjordes samgåendet mellan Falangen, kyrkan, monarkisterna, karlisterna och armén lättare av en viss klassdesperation, en större förståelse för de katastrofala följderna av ett nederlag än vad som existerade på den republikanska sidan, kanske också av en större cynism, som kom dessa olikartade grupper att tro, som Franco själv, att det inte fanns några politiska mål så betydande, att segern fick äventyras i försöken att nå dem. Men det var Franco som förvandlade denna desperation, denna fruktan och denna cynism till drivkrafter i kriget. Dessa negativa känslor fick stöd av mycken positiv entusiasm från en högerflygel, som i kriget leddes av extremister. De var förtjusta över tanken att det gamla politiska käbblet med offentliga debatter och läpparnas bekännelse till fransk liberalism äntligen var slut. Denna yttersta höger, monarkistisk snarare än falangistisk, var både bättre understödd och mera beslutsam än vad dess fiender trodde, utomlands och i republiken. Franco och hans utrikesminister, greve. de Gómez Jordana, visade sig också vara skickliga diplomater genom att tillförsäkra sig tillräckligt tyskt och italienskt bistånd utan att åt diktatorerna i de länderna avstå från mer än ett visserligen stort antal gruvdriftsrättigheter.

Om politisk enighet i så hög grad bidrog till den nationalistiska segern, var oenigheten bland

republikanerna den främsta orsaken till deras nederlag. Det gjorde det republikanska Spaniens politiska antropologi speciellt fascinerande att studera, allra helst i de tidigare skedena. Och ingenstans var heller de republikanska rösterna mera disharmoniska än när det gällde att utmäta ansvaret för nederlaget. Några anklagade kommunisterna för att kväva ”revolutionen”, genom egen makthunger. Andra hävdade att Stalin, trots att många spanska kommunister eftersträvade segern så lidelsefullt som de sade sig göra, var rädd för följderna av en republikansk seger och, från ett visst stadium, gjorde vad han kunde för att säkra republikens nederlag. Madariaga påstod många år senare att splittringen inom socialistpartiet gjorde inbördeskriget oundvikligt, och att de politiska omdömesfel som Largo Caballero gjorde sig skyldig till, en förträfflig fackföreningsledare utan vyer, låg till grund för republikens problem månaderna före konflikten. Det spanska socialistpartiet utgjorde faktiskt en mikrokosm av Spanien självt: den revolutionära ungdomen i städerna, de militanta unga bönderna i FNTT, Prietos socialdemokrater, Largos ,nyckfulla ledarskap, Negríns teknokratiska yrkesmässighet, den teoretiskt ”rena” marxism men i praktiken milda medgörlighet som Besteiro representerade — allt detta inrymde visioner av vad Spanien kunde ha blivit. Men sammanstötningarna dem emellan var förödande för vad Spanien redan hade uppnått, i synnerhet för vad som uppnåtts för att befria spanjorerna. Ingenstans i världen har klasskampens idé varit mera förödande för just den klass som begreppet först var tänkt att hjälpa än i Spanien.

Anarkisterna trodde att kriget skulle ha vunnits, om den proletära revolutionen hade genomförts helt och fullt i sin begynnelse. Men i de områden där revolutionen fick företräde framför militära förberedelser, som i västra Andalusien och Estremadura, skar den afrikanska armén genom fiendeleden som en kniv genom smör. Bråken mellan anarkister och kommunister började tidigt. Under hela våren 1937 sköt kommunisterna anarkister och POUM-medlemmar. Denna föga uppbyggliga strof i den spanska revolutionens epos nådde sin kulmen under majdagarna. Så följde det kommunistiska undertryckandet av rådet i Aragonien. Och så slutade kriget, lika bisarrt som det hade börjat, med att en hängiven yrkesofficer gjorde revolt mot regeringen, för att undvika kommunism. Republiken besvärades sålunda mycket av tvisterna mellan dem som stödde den. Också när kommunisterna, tack vare överlägsen logik och skicklighet, hade vunnit en ledande ställning tog den tysta misstänksamhet de gav upphov till musten ur stridsmoralen. Spaniens ”gyllene sekel” hade fördärvats av hatet mellan gamla kristna och judiska proselyter. På samma sätt behärskades den spanska arbetarklassens intellektuella pånyttfödelse i vårt sekel av en motsvarande spänning mellan marxister och bakuninister, för att ge kommunismen och anarkismen en lämplig personlig beteckning. (”Liberalerna” stödde först den ena parten, så den andra.)

Kände alla partierna så starkt för sin egen politik, att själva nederlaget verkade att vara att föredra framför ett uppgivande av deras enskilda uppfattningars renhet? Det vore sanningsenligare att helt enkelt säga, att ingen var i stånd att skapa verklig enhet mellan de stridande republikanska fraktionerna, så som Franco kunde göra bland nationalisterna. Politikerna talade om småkalifaten under den tidiga medeltiden för att beskriva republikens politiska såväl som territoriella splittring; general Llano de la Encomiendas missade chanser på ”fronten” mellan Asturien och Santander var en symbol för den oenigheten. Negrín gjorde sitt bästa. Men en sådan politik innebar att utnyttja kommunistpartiet. Västdemokratiernas noninterventionspolitik tvingade Negrín att på ett vådligt sätt lita till Ryssland. Det skulle ha varit otänkbart att inte ha gjort bruk av kommunisternas förmåga att kämpa. Men vissa sidor av kommunisternas beteende, särskilt deras grymhet och deras osannfärdighet, förgiftade den republikanska sakens livsluft.

En verkligt revolutionär stat, sådan som Ryssland blev 1919, snarare än ett revolutionärt anarkistiskt samhälle, kunde visserligen ha fört krig effektivare. Men det skulle ha

nödvändiggjort att ett kommunistparti gripit makten, starkare och också hänsynslösare än det som fanns, och något sådant skulle än mindre ha vunnit anarkisternas gillande. Vidare, så som Europa såg ut då, för att inte tala om Spanien, är det tvivel underkastat att en revolutionär republik skulle ha tillåtits att njuta sin triumf i fred.

Hur lätt är det inte att hysa medkänsla med anarkistledarna i deras trångmål under kriget! Anarkismen hade ett skapande och originellt bidrag att lämna till det spanska samhället. Utan tvivel var en anarkistisk revolution i helhjärtad form omöjlig, om inte en mycket större procentandel av befolkningen var gynnsamt inställd. Men en mindre helhjärtad revolution kunde måhända ha funnits till jämsides med ett blandat samhälle. Anarkisterna dödade helt enkelt alltför många människor i början av inbördeskriget. Det var också den måttfulle Juan Peiró som skrev, i oktober 1938, att ”den första dagen efter den militära segern” över fascismen skulle frihetskampen börja på nytt mot marxismen och medelklassen. Han hoppades ändå ”undvika ett inbördeskrig inom vänstern” — ett föga trösterikt uttalande efter två års konflikter. I viss mån skapade också anarkisterna, som var utomordentligt hederliga, sina egna fiender. Folk som aldrig hade läst ett ord av Marx anslöt sig till kommunisterna, eftersom de sökte trygghet undan de anarkistiska ligorna i juli 1936, där förhärdade brottslingar arbetade hand i hand med idealister. De borgerliga medlemmarna av det spanska kommunistpartiet försvarade sin egendom med hjälp av det partiet; de var inte betydelselösa. Ur 1970-talets synvinkel, med den moderna industristatens storföretag och det nutida Rysslands statliga företag, verkar det gamla Spaniens småborgare, med de talrika småföretagen, inte att ha varit de värsta fiender den spanska arbetarklassen någonsin haft.

Tragiskt nog blev det enda område av den republikanska politiken där Negrín, med stöd av Azaña, lyckades åstadkomma enighet — de centrala myndigheternas förhållande till självständigheten i Katalonien — en besvikelse. Det var likaså ett misstag att inte vidmakthålla, eller förnya, det konstitutionella livet. Premiärministern borde regelbundet och strängt ha utfrågats i cortes, när ordningen väl blivit återställd. Bristen på ett kraftfullt demokratiskt liv återspeglades i republikens effektivitet, liksom i dess anseende. Oppositionen borde ha varit i stånd att utfråga de på varandra följande ministrarna om hur kriget fördes.

Franco hade tur: om den tjeckiska krisen år 1938 hade lett till ett världskrig, i stället för till Münchenöverenskommelsen, kunde en fransk armé ha ingripit för att rädda republiken. Om det inte hade varit för överste Casados statskupp, kunde kriget ha dragit ut på tiden till sommaren 1939. Den engelsk—franska garantin till Polen kom i slutet av mars, och Englands och Frankrikes strävan att åstadkomma en allians med Ryssland började i maj. Man ser sålunda hur nära Negrín kom förverkligandet av sitt mål att dra den logiska slutsatsen av det faktum, att det förekom utländsk intervention i konflikten, och att innesluta det spanska inbördeskriget i det europeiska.

Franco var hårdnackad i sitt motstånd mot tanken på medling. En kompromissfred skulle så gott som säkert ha välkomnats av flertalet spanjorer, om de hade tillfrågats när som helst efter augusti 1936. Azaña och Negrín började nära den önskedrömmen från mitten av år 1937. Det behöver inte sägas att en sådan kompromiss skulle ha räddat tusentals liv, liksom också fabriker, rullande materiel och jordbrukets produktionssiffror. Att rädda människoliv var aldrig något som Franco tog i allvarligt övervägande, han som drog fördel av sin seger för att fortsätta sin avskyvärda politik med *limpieza*, att ”städa” Spanien och göra landet kvitt de doktriner han ogillade. Franco och Serrano Súñer ansåg att deras allians med Tyskland och Italien närmade dem till den framtidens våg, som då såg ut att triumfera i Europa. Denna *limpieza* lyckades inte: ”franska” idéer har för länge sedan kommit åter till Spanien, jämte misstro, marxister, anarkister och till

och med demokrater. En medlingsfred skulle alltså inte bara ha varit human, den skulle ha erkänt de möjligheter som på lång sikt stod öppna för Spanien i vårt sekel, på ett sätt som Francos strävan efter absolut monarki inte kunde, vare sig i krig eller i den utmattningsfred som följde. Om nationalisterna inte hade klargjort sin önskan att avrätta en mängd människor efter sin seger, kunde kriget ha avslutats ett år tidigare än som skedde. Men med ”anti-España” ville de inte ha någon kompromiss, lika litet som de hade önskat någon med Abd-el-Krim, och ”befrielsens korståg” utkämpades faktiskt som om det vore ett stort kolonialkrig, lett av män som Sanjurjo, Mola, Kindelán, Varela, Yagüe och Franco själv, vars politiska föreställningsvärld hade utformats i Marockos solsken. Det tragiska, eller ironiska, var att det var ett imperialistiskt krig som fördes i hemlandet. ”Imperiets språk” lät i Aragoniens berg som ett främmande tungomål.

Pyrenéerna gör Spanien och Portugal till en ö snarare än en halvö. Makten till sjöss påverkar med säkerhet ett spanskt krig. Till en början innehade republiken större delen av flottan. Nationalisterna förde de två nya kryssarna *Canarias* och *Baleares* till Gibraltar i september 1936, och fastän de förlorade sitt enda slagskepp, *España*, utanför Santander i april 1937, behärskade de också atlantkusten i norr den sommaren. Republikens enda slagskepp, *Jaime I*, exploderade i juni 1937. Fastän republiken alltjämt hade tre kryssare ända till krigets slut, för att inte tala om fjorton jagare, behöll nationalisterna sin överlägsenhet, med fyra tidigare italienska jagare och två nya, egna jagare. När *Baleares* sänktes i mars 1938 ersattes den nästan helt av *Navarra*, det vill säga den ombyggda gamla *República*. Totalt sänkte nationalisterna 48 republikanska handelsfartyg (mot republikens uppbringande av 22) och 44 utländska (cirka 240 000 ton) och erövrade 202 republikanska handelsfartyg samt 23 utländska (330 000 ton — jämte 150 000 ton beslagtagna laster). I fråga om mindre fartyg var nationalisterna alltid överlägsna, utom när det gällde ubåtar. Nationalisterna kunde, med sina allierades hjälp, genomdriva en framgångsrik blockad. Den republikanska flottans historia är föga ärofull, nationalisternas däremot framstående. Republikanerna hade så ont om officerare, att de aldrig drog fördel av sin överlägsenhet i fråga om antalet fartyg. De led också av brist på olja till sjöss under det sista krigsåret (däremot inte på bensin i flygvapnet).

Republiken började också kriget med ett övertag i luften. Under de första två eller tre månaderna var Junkers-, Fiat- och Savoiaplan från Tyskland och Italien, oberoende av antalet, i praktiken överlägsna den franska hjälpen till republiken. De stora leveranserna av ryska flygplan, särskilt Mosca och Chato, gav republiken ett övertag i luften under vintern 1936, men år 1937 kom nya Messerschmitt, Heinkel och Savoia vågskålen att på nytt tippa över till nationalisternas fördel. De ryska planen användes också försiktigt, ofta räddhågat, av både ryssarna och deras spanska elever. De förlorade många plan. I norr, och under större delen av år 1938, hade nationalisterna förkrossande överlägsenhet i luften, men under Ebroslagets inledande stadier gjorde sig de nya ryska Supermosca- och Superchatoplanen gällande. Rebellerna använde cirka 1 300 plan under kriget, vänstern förmodligen omkring 1 500. Det var betydande siffror: så till exempel räknade det tyska flygvapnet år 1937 endast cirka 2 000 plan, medan engelsmännen och fransmännen hade respektive 1 500 och 3 000.

Det spanska revolutionskrigets historia är delvis historien om missbruket av teknologin: den Buick i vilken García Lorca färdades mot sin död i Viznar, de bilar som ”tog folk på en åktur” — en usel eufemism lånad från filmerna — på den republikanska sidan, telefonen i vilken Moscardó talade med sin son och telefonbyggnaden som den kommunistiska polisen beslöt att ockupera i Barcelona — allt detta var kuriosa i ett halvindustrialiserat samhälle, där makten till slut erövrades av de män, vilkas utnyttjande av dessa hjälpmedel var skickligare. Queipo de Llanos framgångsrika bruk av mikrofonen, med hans målande språk, var symboliskt för hur det gamla Spanien triumferade med nya vapen.

Francos armé var, när allt kommer omkring, bättre organiserad än hans fienders. Den politiska enigheten gav honom enighet i befälsföringen. De nationalistiska styrkorna var mera disciplinerade än motståndarna, och deras underhållstjänst var utmärkt, som framgick av den lätthet varmed deras reserver förflyttades från en front till en annan. Den tyska tekniska utbildningen, allra helst inom signaltjänsten, spelade där en avgörande roll. Men lika betydelsefullt var att det fanns så många unga män ur medelklassen tillgängliga såsom *alféreces provisionales*, tillfälliga fänrikar, vilkas uppfostran gjorde dem effektivare än de yngre republikanska officerarna. Den republikanska prestationen att över huvud taget samla en armé var ansenlig. Men de lyckades inte så helt utnyttja de yrkesofficerare som fanns tillgängliga för dem, som de kunde ha gjort. Folkarméns milistrupper var på samma sätt effektiva och modiga när det gällde försvar, ofta fantasilösa i anfallen. Detta att milisen på fronten i Aragonien misslyckades mot en tunn nationalistisk frontlinje gör de anarkistiska klagomålen beträffande en yrkesarmé till tomt prat. A andra sidan visade sig folkarmén vara precis så konventionell och byråkratisk som anarkisterna fruktade.

Till sist hade general Matallana förmodligen rätt när han år 1939 sade till Negrín, att ”fastän armén lärt sig en del defensiv taktik, behärskade den inte reträtt eller motangrepp”. Francos brister var mindre organisatoriska fel än bedömningsfel. Gång på gång, vid Brunete, Teruel och Ebro, envisades han med att slåss om några kilometer terräng som gått förlorad, heller än att minska sina förluster eller försöka riva upp fiendens flank. Dessa frontala motangrepp var ödeläggande i fråga om människoliv, som de alltid är i krig. Hans största strategiska misstag var förmodligen att han inte ryckte fram mot Barcelona i april 1938. Är det möjligt att han, som hans fiender (i synnerhet monarkisterna) antydde, medvetet förlängde kriget för att trygga sina egna politiska fördelar? Det verkar osannolikt. Liksom i fråga om Toledo 1936 kunde Franco inte veta, att ett så riskfyllt beslut i det långa loppet skulle ha gynnat honom. I april 1938 kunde den internationella situationen ha försatt honom i en besvärlig situation. Om det hade utbrutit ett världskrig med anledning av Tjeckoslovakien, vid tidpunkten för Münchenöverenskommelsen, skulle Spanien med säkerhet ha svepts in i det, med Francos Spanien lika säkert i frontlinjen. Francos beslut att inte angripa Barcelona förrän han hade krossat den republikanska armén i söder var helt naturligt, och det kan faktiskt rättfärdigas av såväl politiska som strategiska orsaker. (Också Azaña förklarade senare, i ett brev till Ossario, att han var förvånad över att Franco inte anföll Barcelona i mars 1938.) Ingen kunde då ha vetat att Barcelona skulle falla utan strid.

Den ekonomiska skötseln av kriget var en framgång för nationalisterna, en katastrof för republiken. De förra betalade för sin krigsinsats genom att dröja med räntebetalningarna både på statsskulden och på det mesta av de nya krigsskulderna, genom att hänsynslöst skära ned onödiga utgifter, genom nya skatter, genom att bilda en ny spansk riksbank, som till de nationalistiska myndigheterna lånade ut g miljarder pesetas, samt naturligtvis också genom utländskt bistånd, som återbetalades först efteråt. Republiken hade tillgång till liknande ekonomiska metoder (till exempel uppskjuten räntebetalning), men den grep sig an med en våldsam ökning av sedelstocken, väldiga statliga utgifter med betydande inflation som följd samt en sträng ransonering, som dock inte hindrade en avsevärd livsmedelsbrist alltifrån slutet av år 1937.

Den utländska interventionen var givetvis av stor betydelse i kriget, som man lätt kunde se, om man exempelvis tittade upp mot skyn över Brunete eller Ebro, full som den då var av flygplan tillverkade i Ryssland, Tyskland och Italien. Samma sak kunde man iaktta när kulsprutor av typ Hotchkiss och Degtjareva drabbade samman med sådana av typ Breda och Mauser. De som göt olja på elden påverkade varandra, och det räcker inte, för att få en uppskattning av deras betydelse, att blott och bart summera vad de var för sig skänkte eller sålde. (Se närmare härom i bilaga 3.) Det fanns många tillfällen då samordningen av vissa utländska leveranser var

avgörande. För det första hjälpte leveransen av Junkers 52 från Tyskland i juli 1936 Franco att transportera den afrikanska armén över Gibraltar sund. Att helt enkelt säga, att nationalisterna skulle ha förlorat kriget, om så inte hade skett, är att utan grund ta något för avgjort. En del trupper hade flugits över innan Junkersplanen anlände, och förr eller senare skulle rebellerna ha upptäckt den republikanska flottans oförmåga, som de faktiskt gjorde när de i slutet av september fick kontroll över sundet genom att sätta in Canarias. Men trots allt, kriget skulle ha fått en annan inriktning, om den afrikanska armén inte hade nått fastlandet så snabbt. Den hjälpen fick större verkan än republikens samtidiga inköp av flygplan från Frankrike, oberoende av de senares kvantitet eller kvalitet. Junkers 52 (”Järn-Annie”) kastar sin skugga över en stor del av Europa mellan 1936 och 1945, och aldrig i högre grad än när flygplanet gjorde det över det hav som skiljer Europa från Afrika, år 1936.

Den verkan nya män och ny utrustning utövade under krigets första tre månader är mindre lätt att bedöma. I ett land utan några stridsvagnar att tala om före juli var säkerligen de få Panzer Mark I som kom från Tyskland och de lätta Fiat från Italien mera imponerande än de väldiga CNT-stridsvagnar som tillverkats hemma i Barcelona. Sommaren 1936 var de franska flygplanen — av typ Potez, Dewoitine och Bloch — snabbare än tyskarnas Heinkel och Junkers 52, men de manövrerades inte så väl, och redan i slutet av sommaren visade sig italienarnas Fiatjaktplan — CR 32 — vara ett pålitligt nytt vapen i luften. De första Ansaldostridsvagnarna från Italien med lätta kulsprutor uppenbarade sig vid Irúns fall. Men de fällde inte avgörandet i den striden.

Det andra betydande tillfället med hänsyn till utländsk intervention var i november 1936, när det ryska biståndet till republiken, de internationella brigadernas ankomst samt den internationella kommunismens organiserade stöd, bidrog till att rädda Madrid. Här var den kritiska tidpunkten de första dagarna i november, när de tunga stridsvagnarna T-26, tillsammans med Mosca- och Chatojaktplanen, behärskade slagfälten. (La Pasionaria säger att ”utan de sovjetiska stridsvagnarna och flygplanen skulle försvaret av Madrid ha varit omöjligt”.) Ryssarna skickade också många av sina gamla kulsprutor, typ ”Pulemet Maxim”, som var mycket pålitliga, och likaså den lättare Degtjareva Pechotnij (DP), ett mycket bra vapen i sin klass. De var mycket nyttigare och hållbarare än de medeltunga kulsprutor av typ Hotchkiss som köptes från Frankrike. Ryska rådgivare spelade förmodligen också en avgörande roll, fastän det är mycket svårt att exakt veta till hur stor hjälp de var.

För det tredje förhindrade antagligen den materiel som levererades av Mussolini och Hitler år 1937 ett sammanbrott av den nationalistiska stridsmoralen, när rebellgeneralerna inte lyckades erövra huvudstaden. Condorlegionen blev en verkligt revolutionerande styrka, i kontrarevolutionens tjänst visserligen, under loppet av år 1937. Nya, lätta jaktplan av typ Messerschmitt 109 samt Heinkelbombplan, jämte de nya Savoia 79, återvann luftherraväldet åt nationalisterna från och med Brunete, och Panzer- och Fiat Ansaldostridsvagnarna återtog initiativet. Lika viktig var förmodligen den kraftiga tyska luftvärnskanonen ”88” (88 mm Flak 36), som förblev ryggraden i det tyska försvaret från det ögonblick den först började effektivt utnyttjas i Spanien under vintern 1936-37. Det nya tyska ”Maschinengewehr 34” (MG 34) gjorde också betydande verkan som en ”kulspruta för allmänna behov” — en större sådan än den italienska motsvarigheten, Breda 30.

För det fjärde avvärjde öppnandet av den franska gränsen för rysk och annan hjälp nederlaget för republiken under våren 1938, efter den nationalistiska Aragonienkampanjens framgångar.

Slutligen, om Franco inte hade bytt så många gruvdriftsrättigheter mot tyska vapen hösten 1938, hade han kanske inte kunnat sätta i gång den katalanska offensiven under julen det året. Utan detta skulle hans armé ha varit lika illa rustad efter striderna vid Ebro som den republikanska armén. I så fall kunde kriget ha kommit till ett faktiskt stillastånd längs frontlinjerna.

Den tyska regeringen visste i slutet av år 1938 att den fruktan man tidigare hyst för att kriget i Spanien skulle utvidgas till ”en europeisk storbrand” var utan grund, hur flagrant man än bröt mot noninterventionspakten. Ty efter Münchenöverenskommelsen verkade det som om Storbritannien (och Frankrike) aldrig skulle låta det komma till krig för ett europeiskt problems skull. Det intrycket bekräftades av det engelsk—italienska fördragets ikraftträdande i november 1938. Tyskarna uppmuntrades också till att tro, att de kunde handla ostraffat genom ryssarnas svalnande intresse för Spanien hösten 1938, och i själva verket på grund av gester från den ryska regeringens sida visavi Tyskland självt, i synnerhet efter München. Men fram till Münchenöverenskommelsen hade den tyska politiken varit att vägra att engagera tillräckligt med truppstyrkor och krigsmateriel för Spanien för att säkerställa sina nationalistiska skyddslingars triumf. Tyskarna trodde att ett sådant engagemang skulle ha inneburit risk för att det spanska kriget utvidgades till ett europeiskt. Tyskland och Ryssland var ju faktiskt under hela kriget båda obenägna att riskera utbrottet av ett allmänt krig på grund av vad som skedde i Spanien. När Ryssland väl hade tagit ställning för republiken, i oktober 1936, skulle varje allmänt krig till följd av den spanska konflikten med säkerhet ha dragit in också Ryssland. Därför hade Stalin tillämpat en politik liknande Hitlers: att förhindra skyddslingens nederlag, utan att garantera hans seger, ty att garantera en republikansk seger skulle ha inneburit åtaganden i fråga om trupper och materiel i en skala som skulle ha riskerat ett allmänt krig.

Samtliga de första fyra tillfällen när interventionen var kritisk var defensiva sådana, då de intervenerande makterna sökte förhindra den ena eller den andra partens nederlag. Det var ett av skälen till att kriget varade så länge. Hitler och Stalin fann båda goda skäl till att inför sig själva rättfärdiga krigets fortsättande. De kunde pröva nya militära tankegångar och ny utrustning. För båda kunde en seger medföra lika många svårlösta problem som ett nederlag. Om inbördeskriget fortsatte, skulle sådana problem uppskjutas. Mussolini, som eftersträvade ära i Spanien, var missbelåten. Han sände så stora truppstyrkor han kunde — alltför stora, som hans svaghet vid tiden för Anschluss visade. Om antingen Tyskland eller Ryssland hade sänt lika många män till Spanien som Italien gjorde, skulle ett europeiskt krig ha blivit följden. Men 50 000 italienare var varken tillräckligt många för att vinna kriget åt Franco eller för att driva Europa in i en allmän konflikt. Den sista avgörande interventionen, i slutet av år 1938, betecknade en tysk politik av fullt engagemang för rebellernas sak, i vetskap om att om Frankrike (och England) inte gick i krig för Tjeckoslovakien, då skulle de inte heller göra det för Spanien. Därtill kom att medan republiken under hela kriget ihärdigt försökte tillförsäkra sig leveranser eller omvandla sina fabriker till krigsmaterielproducerande, var de nationalistiska krigsförråden mera regelbundet påfyllda. Detta att man kunde förlita sig på Tyskland och Italien undanröjde behovet av en stor krigsindustri.

Teknologin och diplomatin samverkade. Det spanska inbördeskriget var en konflikt vid tiden för den revolutionerande ”förstyvade skalkonstruktionen” när det gällde flygplan, lika mycket som en ideologiernas kamp. Det var ett krig med revolutionerande idéer inom propagandan och kommunikationsmedlen, där utlänningar spelade en lika stor roll som de gjorde i själva striderna. I ett långt krig i industriåldern är energitillgångar lika viktiga som vapen. Texas Oil och, i mindre utsträckning, Standard Oil of New Jersey lämnade Franco mycken hjälp genom sina betydande leveranser på kredit. Närmare 3,5 miljoner ton olja levererades tydligen av dessa bolag till rebellerna under inbördeskriget, medan republiken importerade 1,5 miljon ton, huvudsakligen från Ryssland. Förenta staterna sände också några armélastbilar, till priser som var lägre än de som erbjöds från Tyskland eller Italien: 12 000 lastbilar kom från Ford, Studebaker och General Motors, medan 3 000 kom från Tyskland och Italien. Oljan kompenserade bristen på kol i den nationalistiska zonen, fram till erövringen av Asturien i slutet av år 1937. (Kriget satte i gång en

kampanj för användningen av olja inom industrin, järnvägarna och sjöfarten, något som sedan fortsatte.) Den nationalistiska handeln bedrevs på ett intelligent om än tjuvaktigt sätt, där Franco kunde sälja var han ville, utan att bekymra sig om några avtal från före kriget. Om republiken hade kunnat köpa vapen från låt oss säga England, USA och Frankrike, då skulle kriget ha fått ett annat förlopp, fastän man rätteligen bör fråga sig, om utrustningen från Frankrike verkligen skulle ha varit så bra som den från Ryssland. I-15-jaktplanet var bättre än Breguetplanet, Degtjarevakulsprutan bättre än Hotchkiss och stridsvagnarna T-26 och BT-5 kraftigare, om än klumpigare än de franska motsvarigheterna.

Den brittiska regeringen vidmakthöll faktiskt noninterventionspolitiken, trots att den hade föreslagits av Blum. De franska regeringarna fruktade Tyskland alltför mycket för att riskera en brytning med England. Chefen på Quai d'Orsay, Alexis Léger, påpekade att en brytning skulle ha blivit oundviklig, om folkfrontsregeringen i Frankrike verkligen hade blivit invecklad i stridigheter på sina ideologiska kamraters sida i Spanien. Den franska gränsen var därför öppen för transporter av vapen till Spanien endast under korta perioder. Engelsmännen var under tiden fast beslutna att förhindra, att ett allmänt krig blev följden av inbördeskriget, fastän det fanns en underström av sympatier för Franco inom delar av regeringen och utrikesministeriet (dock inte hos Anthony Eden) . De flesta engelsmän som bar ansvaret för utrikespolitiken önskade att Spanien på något sätt skulle försvinna. När det stod klart att noninterventionspakten ignorerades var det cyniskt att kräva dess vidmakthållande. Den cynismen inbringade den brittiska regeringen lika liten ära som fördelar. Ett allmänt krig som brutit ut på grund av Spanien åren 1936, 1937 eller 1938 skulle ha utkämpats under förhållanden som varit fördelaktigare för demokratierna i väster än det som kom år 1939 med anledning av Polen. Alternativet till ”noninterventionsfarsen” var (liksom till Münchenöverenskommelsen, till åter-tagandet av Rhenprovinsen och till den tyska upprustningen) att inta en fast hållning och fördöma avtalsbrotten. Den politiken hade vissa utsikter till att störta diktatorn utan krig. Men, av orsaker som härrörde ur det försämrade engelska ekonomiska läget, något som sträckte sig tillbaka till 1890-talet, prövade man den inte förrän i september 1939, när det brittiska samväldet började krig för Polens skull. Striderna i Spanien avgjordes sålunda av makligheten i noninterventionskommitténs debatter, på flera hundra mils avstånd. Eden blev så småningom medveten om det okloka i eftergifter, fastän han i augusti 1936, när noninterventionen inleddes, enligt egen uppgift ”inte hade lärt sig att det är farligt att ge diktatorer några erbjudanden, eftersom de troligen vantolkar dem i stället för att anta dem”. Det var svårt för honom att förstå människor som undertecknade ett avtal utan att ha för avsikt att följa det. Före år 1914 hade det inte varit god ton.

General von Thoma, den tyska stridsvagnsavdelningens chef i inbördeskriget, talade senare om Spanien såsom det ”europeiska Aldershot”. De stridserfarenheter Tyskland vann i de två tekniska vapenslagen, stridsvagnarna och flyget, var värdefulla. Det var också den järnmalm och andra malmer som Francos seger i inbördeskriget gjorde tillgängliga för Tyskland. León Blum, som under rättegången mot honom i Rom 1942 rättfärdigade leveransen av franska flygplan till Spanien, talade också om det spanska kriget som ett ”prov för fransk flygning”. Men fransmännen drog felaktiga lärdomar av kriget i Spanien. De trodde till och med en tysk emigrantförfattare, Helmut Klotz, som efter några veckor i Spanien skrev, i sin bok *Les Leçons militaires de la guerre civile en Espagne*, att stridsvagnen hade övervunnits av pansarvärnskanonen. Den franska generalstaben förbisåg den mekaniserade krigföring som hade satts på prov i Spanien. Det blev till deras nackdel när Guderians pansardivisioner strömmade ut över Nordfrankrikes slätter år 1940. Ryssarna drog också felaktiga slutsatser av sina spanska erfarenheter, trots att Prieto senare beskrev hur också ryssarna behandlade Spanien som ”en krigshögskola i verkliga livet”. General Pavlov talade om för Stalin att det spanska kriget bevisade, att stridsvagnsforme-

ringar inte kunde spela någon självständig operativ roll. Han gav eventuellt det rådet för att undgå att brännmärkas som en beundrare av marskalk Tuchatjevskij, som hyste tilltro till sådana formeringar. Den stora ryska armén av tunga stridsvagnar fördelades år 1939, förmodligen som en följd härav, som understödsstyrkor åt infanteriet. De tyska lätta stridsvagnarnas framgångar i Polen och Frankrike föranledde en återgång till Tuchatjevskijs system, men det kom alltför sent för utbrottet av det rysk—tyska kriget 1941.

Både de italienska och de jugoslaviska kommunisterna fann sin tid i Spanien ovärderlig som hjälp i partisanstriderna i deras egna länder 1944-45. Också engelsmännen lärde sig något: *Illustrated London News* visade vägen med en granskning av verkningarna av lufträderna i Barcelona, under rubriken ”En studie i mänsklig vivisektion”. Copeman, den förutvarande befälhavaren för den brittiska bataljonen i den internationella brigaden, föreläste, några månader efter krigsslutet i Spanien, för den kungliga familjen i Windsor om skyddsåtgärder mot lufträder. Läkarvetenskapen gjorde i stort sett enorma vinster av de nya metoder för behandling av krigsskador, som i Spanien infördes av den republikanska armén. Hädanefter har människor i krig dött i hundratal av skottskador, där de tidigare dog i tusental.

De allmänna slutsatser som i den övriga världen drogs av det spanska inbördeskriget kan emellertid inte beräknas eller uppskattas exakt. Utanför Spanien verkade kriget, åtminstone till en början, när vänsterns samtliga partier såg ut att samarbeta, att utgöra hoppets stund för en generation som var förbittrad över cynismen, slöheten och hyckleriet hos en äldre generation, som den inte sympatiserade med. Kampen gav upphov till en våg av skapande energi i många länder (liksom också i Spanien, på bägge sidor), som kan hävdas till kvaliteten vara jämförlig med allt som presterades under andra världskriget. Inbördeskriget krossade en hel generation spanjorers politiska förhoppningar, men kriget utgjorde också en del av det tjugonde seklets renässans i Spanien. Inbördeskriget kännetecknas inte desto mindre lika mycket av de heroiska striderna utanför Madrid som av hopandet, i samma hemska fängelser, av oliktänkande på ömse sidor: ”Vi var 400 fångar, en blandning av FAI, anarkistungdomar, präster, desertörer, några officerare, vanliga förbrytare, luffare, alkoholister, homosexuella.” Så sade en förutvarande fånge i ett läger som sköttes av SIM i Katalonien. Liknande anhopningar av avvikande falangister kunde, jämte anarkister, kommunister och frimurare, påträffas i det nationalistiska Spanien.

Korståg ger möjligheter till heroism såväl som till brutalitet. Men Nin och Hedilla var i lika mån offer för en ortodoxi. Inbördeskriget hade sina ärorika ögonblick. Men det var i allt väsentligt en fruktansvärd tragedi, och ett avbrott i ett europeiskt folks liv — det enda större europeiska folk, kan man dystert påminna om, som före år 1936 var alltför fattigt för att ha en modern vapenindustri.

Epilog

Det tog Spanien flera år att återhämta sig efter inbördeskriget. Landet kommer aldrig att göra det helt, för kriget förvandlade det. Första världskriget förlamade sina deltagare, i synnerhet Frankrike, under en generation. Nazisternas mord kommer aldrig att glömmas i Tyskland, inte heller kommer förföljelserna under Lenin och Stalin att glömmas av ryssarna. Spanska inbördeskriget var Spaniens andel av vårt sekels tragiska europeiska sammanbrott, i vilket artonhundratalets frisinnat demokratiska arv, och de känslor av optimism som hade hållit i sig alltsedan renässansen, skingrades.

Detta är icke platsen att i detalj redogöra för vad den känslolöse generalen gjorde av sin seger. Som Caudillo, statsöverhuvud och regeringschef, i själva verket kung utom till namnet, regerade Franco kungligt, enligt ingen annan teori än hans egen kompromiss, den som utvecklats under inbördeskriget mellan Falangen, kyrkan, armén, monarkisterna och industrin, och med stöd av en personkult som mera hörde hemma i vårt sekel än på Ferdinands och Isabellas tid. Franco fortsatte att behandla sina bundsförvanter som om de vore marockanska stammar, sådana han stött på i sin ungdom. Att uppskjuta saker och ting var hans vanligaste taktik, han var ständigt upptagen av etikettsfrågor, en strävan efter personlig makt var hans enda ideologi. Den romantiska, autoritära och katolska monarkismen, som kom till uttryck i Ramiro de Maeztus ledare i *Acción Española* före år 1936, påverkade hans styrelse mer än vad José Antonios fascism gjorde. Spanien blev formellt en monarki år 1947, men Juan, arvtagare till kung Alfonso XIII (som dog i Rom 1941), väntade förgäves i ytterligare tjugo år innan Franco utnämnde Juan Carlos, Juans son, till sin arvtagare och statschef år 1969. Trots att Spanien politiskt sett förblev tämligen orörligt i över trettio år efter inbördeskrigets slut, undergick landet en ekonomisk och social revolution, så att det blev ett av dessa som, i likhet med Tyskland och Japan, kommer att anses ha fått sin industriella revolution under beskydd av en autoritär högerregim. I många år fortsatte censuren i Spanien att vara lika sträng som den hade varit sedan tidningarnas tillkomst.

Franco överlevde de flesta av sina vapenbröder och de flesta av sina kolleger i hans tidiga regeringar. Några av korstågets generaler slutade som ministrar, till exempel Yagüe, Muñoz Grandes, Varela, Alonso Vega, García Valiño, Martín Alonso, Dávila, Orgaz, Vigón och Barroso. Andra gjorde det inte — till de mindre lyckosamma hörde Kindelán, Aranda, Saliquet och Queipo de Llano. Bland de civila förblev Serrano Súñer den mäktigaste mannen i Spanien, efter Franco, till år 1942. Han avskedades då och blev politiskt betydelselös, varför en meteor-liknande karriär tog slut vid fyrtio års ålder. Några falangister, som Raimundo Fernández Cuesta eller José Antonio Girón, som var kända vid tiden för inbördeskriget, spelade en viss roll i de följande regeringarna, liksom också några karlister, exempelvis greve de Rodezno och Esteban Bilbao. Men Franco var en mästare i att hitta nya män. De ”gamla skjortornas” gamle hjälte, Manuel Hedilla, och den spanska demokratiska högerns gamla hopp, Gil Robles, levde vidare lika obemärkta: den förre frigavs ur fängelset först år 1941, den senare stannade kvar i landsflykt till 1957. När Spanien väl i teorin blev en monarki på nytt, 1947, gav Franco adeln ny kraft genom att förläna åtskilliga nya titlar, främst, visserligen, åt Molas, Calvo Sotelos och José Antonios vålnader då de, som länge vilat i sina gravar, blev hertigar. Men till de döda hertigarna fogades flera levande markiser: Queipo de Llano (som hela sitt liv varit republikan), Dávila, Saliquet, amiral Moreno och Juan Antonio Suances, medan generalerna Yagüe, Varela, García Escámez, Vigón och Kindelán samt amiral Juan Cervera till slut blev markiser postumt. Det fanns också flera nya grevar, några i livet, som den nye greve del Alcázar de Toledo (Moscardó), den nya grevinnan del Castillo de la Mota (Pilar Primo de Rivera) och general Martín Moreno, och många döda, som Onésimo Redondo, Víctor Pradera, flygarässet García Morato och Juan de

la Cierva. Skapandet av en död adel utgjorde en av Francos generösaste gärningar.

Dels på grund av fattigdom, dels av politiska skäl gick Spanien aldrig med i världskriget vid Hitlers sida. Denne sade, när han bad att de 400 miljoner riksmark man var skyldig honom skulle betalas, att Franco kom honom att känna sig ”nästan som en jude, som vill göra affärer med mänsklighetens heligaste ägodelar”. (Det är en stor prestation att ha fått Hitler att känna sig som en jude. De spanska förslagen till Tyskland för inträde i kriget år 1940 var: Tyskland skulle till Spanien leverera mellan 400 000 och 700 000 ton spannmål, allt det bränsle och den utrustning den spanska armén behövde, samt artilleri, flygplan, specialvapen och trupper som krävdes för att erövra Gibraltar. Tyskland skulle också gå med på att till Spanien överlämna hela Franska Marocko, jämte Oran, och att bistå Spanien med att revidera den södra gränsen i Rio de Oro.)

Goethe definierade snille som konsten att veta var man skall sluta. Det var endast det mest påtagliga sätt, varpå Franco skilde sig från den populära bilden av den expansionssträvande fascistiske diktatorn. Han avskydde publicitet, även om han i motsats till sin granne, den munkaktige Salazar, uppskattade skådespel. Hitler och Franco träffades i Hendaye år 1940. Mötet var inte någon framgång, fastän det har förblivit omtvistat vad som sades. Hitler sade senare att han fann Franco så besvärlig, att han skulle föredra att få tre eller fyra tänder utdragna framför att uppleva ett nytt sådant sammanträffande. Det hindrar inte att den ”blå divisionen” med 47 000 falangistiska frivilliga, under befäl av general Muñoz Grandes, kämpade sida vid sida med tyskarna när Tyskland angrep Ryssland. Under hela andra världskrigets tidigare skede försåg det nationalistiska Spanien Tyskland med ubåtsbaser, radioobservatörer, krigsmateriel och till och med flygbaser, medan det organ till vilket HISMA, ROWAK och Montana-projektet hade sammanförts, SOFINDUS (*Sociedad Financiera Industrial Ltda*), fortsatte att kontrollera tysk—spanska ekonomiska relationer. (Tyska tillgångar i Spanien, uppgående till ett värde av 55 miljoner dollar, blev slutligen likviderade i maj 1948, genom överenskommelse med England, Frankrike och Förenta staterna.)

Vad de besegrade angår har historien, som Auden förutspådde, uttryckt sitt beklagande men inte skänkt ”vare sig hjälp eller förlåtelse”. Många kämpade visserligen i den franska motståndsrörelsen, eller i Röda armén — kanske dog 10 000 i koncentrationsläger. Uppskattningsvis 25 000 republikanska spanjorer dödades i andra världskriget.

De republikanska ledarna tillbringade sina år i landsflykt med gräl om sin illusoriska makt och om de ekonomiska tillgångar som fanns kvar för dem. Negrín dog år 1956 i Paris och efterlämnade i sitt testamente till den spanska regeringen åtskilliga dokument rörande det spanska guld som sänts till Ryssland. År 1945 avgick han som premiärminister i landsflykt, i hopp om att kunna ena alla landsflyktiga. Andra följde honom. Martínez Barrio hävdade sin ställning som republikens president i exil, en post han innehade till sin död 1962. Han efterträddes som president i exil av Jiménez de Asúa, den socialistiske advokaten, som dog 1970. Prieto dog år 1962 i Mexico. Álvarez del Vayo, alltjämt optimist, utstöttes ur det spanska socialistpartiet på grund av sin alltför intima vänskap med kommunisterna och levde fortfarande år 1975. Largo Caballero dog som en bruten man i Paris 1946, efter fyra år i ett tyskt koncentrationsläger. Azaña dog 1940 på Grand Hótel du Midi i Montauban. Av de republikanska generalerna dog Miaja, Riquelme, Pozas, Jurado och många andra i landsflykt, medan Rojo och Casado återvände till Spanien och dog där på 1960-talet. Matallana, som kapitulerade med centrumarmén, ställdes inför rätta, sattes i fängelse och dog vid endast femtioåtta års ålder i Madrid, 1952. Bayo, hjälten från Mallorcaexpeditionen 1936, levde länge nog för att följa Fidel Castros anhängare i spåren i gerillakrigföringen på en annan, större ö. Anarkisterna vidmakthöll, trots schismer, en blomstrande organisation bland emigranterna i Sydfrankrike. Av de främsta ledarna levde alltjämt

Federica Montseny, García Oliver och Ricardo Saenz år 1976, i Frankrike eller i Mexico.

Det spanska kommunistpartiet stod i många år under ledning av Santiago Carrillo, generalsekreterare och förutvarande generalsekreterare i den förenade socialistiska ungdomsrörelsen. La Pasionaria var i trettio år partiets ordförande. Díaz ramlade ner från ett fönster i Tiflis 1942, sedan han förlorat sin post till La Pasionaria. Modesto, Uribe, Castro Delgado och Jesús Hernández dog alla på 1960-talet, general Cordón år 1972. Hernández och Castro Delgado lämnade båda till slut partiet, och båda skrev böcker som var tillräckligt illvilliga för att snabbt publiceras i det nationalistiska Spanien. Det gjorde också en annan desillusionerad, en gång berömd kommunist, Valentin González, ”El Campesino”, som motsatte sig den disciplin man krävde av hans uppträdande i Ryssland. Efter många äventyr flydde han från Ryssland, genom Persien. Tagüeña lämnade partiet och dog i Mexico 1972. De flesta av POUM:s ledare, som Julián Gorkin och Joaquín Maurín, levde många år i landsflykt, den senare dog först år 1973.[8] Av de baskiska ledarna dog Aguirre 1960 och efterträddes som ordförande i den baskiska exilregeringen av Leizaola. Kataloniens samvete var i många år José Tarradellas, titulärordförande i *la generalidad*. Bland andra som dog i landsflykt och som spelade en roll i detta historiska skeende befann sig Alcalá Zamora, som dog i Buenos Aires 1949. Lerroux återvände till Spanien och dog där, likaledes 1949. Segrarnas bannlysning utsträcktes till dem som gjort något för att skapa katalansk eller baskisk nationalism, även om de, i likhet med Francisco Cambó, bara hade skänkt pengar till den nationalistiska saken. Cambó dog i Buenos Aires 1947, sedan han förbjudits att återvända till Spanien dessförinnan.

Republikanerna blev helt naturligt bedrövade när England och Amerika i andra världskrigets slutskede inte vände sina vapen mot general Franco. Deras bitterhet fortlever. De spanska landsflyktingar i Frankrike som hade deltagit i den underjordiska motståndsrörelsen mot Tyskland försökte mellan 1945 och 1949, i en kamp vars historia ännu ej har skrivits, att iscensätta en återkomst till Spanien genom gerillakrigföring, utan framgång. Till slut bör inte de prövningar glömmas, som krigsskadade i exil utstod. De har aldrig haft förmånen av någon statlig pension, och de har ofta levt sitt återstående liv under besvärliga omständigheter och fått lita till privat välgörenhet.

De ledande tyskar och italienare som hjälpte nationalisterna försvann alla i andra världskriget. Bland deras anhängare förblev von Stohrer ambassadör i Madrid till dess att han avskedades av Ribbentrop 1942, därför att han underlåtit att förhindra Serrano Súñers fall. General von Faupel och hans hustru begick självmord 1945, när ryssarna marscherade in i Berlin. Bland generalerna förde von Sperrle, von Thoma och von Richthofen med utmärkelse befäl i andra världskriget, och den förstnämnde ställdes efter det inför rätta som krigsförbrytare. Galland, som gjorde över trehundra uppstigningar med sin Messerschmitt 109 i Condorlegionen, blev tillsammans med Mölders, som efterträdde honom i den rollen i Spanien, den mest kände tyske piloten i striderna om England och Frankrike. Å andra sidan stannade den förslagne Johannes Bernhardt kvar i Spanien till 1950 och reste sedan till Argentina. (Jag träffade honom år 1972 i Buenos Aires, en landsflykting från två länder, med hemlängtan till sin ungdoms Ostpreussen, en symbol för det tyska spel om världsherravälde som slutade så tragiskt.)

---

[8] Fler POUM-exempel: Juan Andrade, CK-medlem och redaktionsmedlem i *La Batalla* återvände till Spanien 1978 och dog i Madrid 1981. Gorkin, CK-medlem och chefredaktör för partidningen *La Batalla* dog 1987 (i Paris). Víctor Alba ingående i redaktionen för *La Batalla* avled 2003 (i Barcelona), medan Ignacio Iglesias (alias Andrés Suárez) också redaktionsmedlem, avled 2005 (i Paris). Wilebaldo Solano, som var sekreterare i POUM:s ungdoms-förbund under inbördeskriget och 1947 blev generalsekreterare i POUM, återvände till Spanien efter den demokratiska öppningen och dog först 2010 (i Barcelona).

Bland italienarna tjänstgjorde general Roatta som Mussolinis stabschef, föll i onåd och undkom till Spanien från sjukhuset, medan han väntade att ställas inför rätta som krigsförbrytare. Han återvände till Italien för att dö, 1968. Bastico, Berti och Bergonzoli deltog alla i striderna i Afrika, och Bastico blev guvernör i Libyen 1941. Berti var artilleribefälhavare i Etiopien och dog 1960. Bergonzoli, de ”elektriska morrhåren” under Wavells framryckning, tillfångatogs i Bengasi 1941 och bodde vid Lago Maggiore under sitt återstående liv. Gambara kämpade i Libyen och Jugoslavien under andra världskriget, han blev Grazianis stabschef i Salórepubliken och dog i Rom 1962. Bonaccorsi, ”Conte Rossi”, deltog i striderna i Somalia och dog likaså 1962. Grandi levde, sedan han hjälpt till att störta sin härskare, i många år som affärsman i Mexico.

Av de ryssar som kom till Spanien blev Berzin, Stasjevskij, Antonov-Ovsejenko, Gorjev, Gaikins, Rosenberg och Koltsov samtliga avrättade eller dog i koncentrationsläger. Deras död beklagades, i förbigående, som misstag, av Chrusjtjov i det tal i februari 1956 vari han fördömde Stalin vid Sovjetunionens kommunistpartis tjugonde partikongress. Stridsvagnsgeneralen Pavlov sköts av Stalin 1941, när han hade förlorat sin armé under den tyska framryckningens första veckor. General Kulik blev också skjuten 1941 för förlöjligande av Röda arméns utrustning. General Stern (Grigorovitj) ledde den första Röda fanans armé 1938 mot japanerna vid färjeläget Changkon samt kämpade i Finland. Också han sköts 1941. Rytjagov, en framstående pilot i Spanien, som var med i Röda fanans armé mot japanerna, sköts för misslyckanden i kampen mot Luftwaffe. Å andra sidan fick Krivosjejn, Voronov, Rodimtsev, Jakusjin, Batov, Meretskov, Malinovskij, Konjev och Rokossovskij samt amiral Kuznetsov och alla Spanienveteraner hög rang i Ryssland. Kuznetsov förde befäl över den ryska flottan under hela andra världskriget, och på nytt efter 1953. Malinovskij blev försvarsminister under Chrusjtjov. Han blev, liksom Voronov, marskalk. Eitingon, som inledde sin karriär som ”Kotov” i Barcelona, som chef för kontraspionaget, sköts tillsammans med sin dåvarande chef Beria år 1953. Orlov levde i många år i hemlighet som en högt värderad avhoppare och ansedd medborgare i USA. General Krivitskij, detta ofta citerade vittne, hittades skjuten på hotell Bellevue i Washington den 10 februari 1941. Frågan om huruvida detta var ännu ett av Stalins mord eller ett självmord har aldrig tillfredsställande besvarats.

Bland de utländska kommunister som kämpade i Spanien avrättades den kraftfulla personligheten Kléber i Ryssland före år 1939, Gal och Copić kort efteråt. I slutet av 1940-talet hamnade alla kommunister som hade deltagit i striderna i Spanien under molnet av Stalins misstänksamhet. Den dåvarande ungerske utrikesministern Laszlo Rajk, kommissarie i Rákosibataljonen i 13:de internationella brigaden, ”bekände” under rättegången mot honom 1949 att han reste till Spanien som representant för amiral Horthys polis, ”med det dubbla syftet: att ta reda på namnen på männen i Rákosibataljonen ... och ... att åstadkomma en minskning av Rákosibataljonens militära effektivitet. Jag bör tillägga att jag också bedrev trotskistisk propaganda i Rákosibataljonen.” (Att ha varit medlem av de internationella brigaderna var lika illa som att ha ingripit mot bolsjevikerna i Ryssland 1919.) [9]

Efter Rajks avrättning arresterades många veteraner från spanska inbördeskriget i Östeuropa, och några sköts. När Stalin dött, 1953, fick dessa gamla ”frivilliga för friheten” emellertid upprättelse. De släpptes också ut ur fängelserna, om de alltjämt var i livet. Sådana män återfanns snart på betydande poster. Mehmet Shehu (en gång i 12:te internationella brigaden) blev ordförande i Albaniens ministerråd, och Enver Hoxha var också veteran från brigaderna, Raiko Damianov vicepresident i Bulgarien, Josef Pavel, Dimitrovbataljonens siste chef, var Dubceks inrikes-

[9] Se även Rajkprocessen i Ungern 1949.

minister 1968, Pal Maleter, som kämpade under Lukács, var den heroiske försvarsministern i Ungern 1956. Han avrättades av Chrusjtjov. Tjugofyra jugoslaver som kämpat i Spanien blev generaler i den jugoslaviska armén. De flesta utmärkte sig i partisankriget under Tito, han som organiserat den ”hemliga järnvägen” till Spanien. General ”Walter” (Świerczewski) var försvarsminister i Polen mellan 1945 och 1947, när han mördades av ukrainska partisaner. Gerö, ungraren med många täcknamn som ledde kommunisterna i Katalonien, blev Ungerns biträdande premiärminister och Chrusjtjovs redskap under revolutionen i Ungern 1956. Ferenc Múnnich, en annan politisk kommissarie i Rákosibataljonen, blev Ungerns president, efter en ambivalent karriär inom ungersk politik sedan 1945.

Togliatti och Luigi Longo (den senare hade lett partisanerna i Norditalien 1943-44) var i många år det italienska kommunistpartiets ledare, medan Giuseppe di Vittori var generalsekreterare i CGT i Italien till sin död 1958. Vittori Vidali (”Carlos Contreras”) var några år medlem av senaten och kommunistledare i Trieste. Codovilla återvände till Buenos Aires, där han dog 1972. Pacciardi, från Garibaldibataljonen och medlem av det italienska republikanska partiet, tjänstgjorde som försvarsminister i de Gasperis koalitionsministärer. Nenni, de italienska socialisternas ledare, blev Italiens vicepresident. Hans Kahle dog som polischef i Mecklenburg 1952, medan Franz Dahlem utrensades år 1953, efter junirevolten i Berlin. Heinrich Rau, en gång i tiden 12:te brigadens stabschef, blev biträdande premiärminister i Östtyskland. General ”Gómez” (Wilhelm Zaisser) var i fem år östtysk säkerhetschef, innan han föll i onåd i juli 1953. General Staimer, såsom överste ”Richard” 11:te brigadens befälhavare, blev polischef i Leipzig. I den franska motståndsrörelsen dog många förutvarande frivilliga i den internationella brigaden: överste Dumont, Pierre George (”överste Fabien”), överste Putz, Pierre Rebiére, Joseph Epstein (överste Gilles i motståndsrörelsen) och major François Bernard, medan Henri Tanguy — ”överste Rol-Tanguy” — den 14:de Marseillesbataljonens siste kommissarie, var bland dem som 1944 befriade Paris. Marty uteslöts ur kommunistpartiet i Frankrike före sin död 1955.

Av de överlevande amerikanska medlemmarna av internationella brigaden deltog många i andra världskriget. De männen var emellertid misstänkta i regeringens ögon. Inte förrän i krigets sista skede tilläts de ens att resa utomlands. Efter kriget, under McCarthytiden, kom varje samband med den spanska saken att betraktas som samhällsfientligt. Abraham Lincolnbataljonen själv förklarades omstörtande år 1946, efter att under sin sista sammankomst ha lyssnat till ett tal av general Walter. Denna veterankår förföljdes också i fortsättningen, till in på 1960-talet, på ett sätt som var vanhedrande för staten. Men Miles Sherover, den republikanske handelsagenten i USA, levde på 1970-talet i högönsklig välmåga i Venezuela, och också i Israel.

Få av de anglosaxiska förutvarande soldaterna i Spanien nådde höga befattningar i sina egna länder. Den ende brittiske parlamentsledamot under efterkrigsåren som hade varit med i Spanien var Robert Edwards, en gång kapten i POUM-bataljonen i Aragonien. Några av hans kamrater i de internationella brigaderna kunde dock i flera år återfinnas på viktiga poster inom fackföreningsrörelsen. Will Paynter, en längre tid gruvarbetarnas generalsekreterare, var exempelvis engelsk kommissarie vid basen i Albacete. Copeman lämnade kommunistpartiet i början av år 1939. Senare anslöt han sig i tur och ordning till den romersk—katolska kyrkan, labourpartiet och MRA-rörelsen. Jock Cunningham strövade under många år omkring i England som tillfällighetsarbetare, sedan han funnit sina militära meriter avvisade av den engelska armén på grund av hans upproriska förflutna. Frank Ryan, den irländske ledaren i de internationella brigaderna, satt några år i ett spanskt fängelse, innan han frigavs för att arbeta för tyskarna. Han dog, efter märkliga äventyr, på ett tuberkulossjukhus i Leipzig 1941, medan Malcolm Dunbar, 15:de internationella brigadens stabschef, begick självmord genom att dränka sig år 1963.

Nu, efter många år, åtnjuter Spanien självt ett välstånd som är betydligt större än före inbördeskriget. Dödstalet har minskat, och landet kan glädja sig åt en ökning av realinkomsterna, åtminstone en fördubbling i jämförelse med åren 1931-35. Men yttrandefriheten var i många år begränsad. Några framsläpade i åratal sitt liv i fängelse, av politiska skäl. Trots alla ekonomiska och sociala förändringar står Spanien inför en oviss politisk framtid. Inbördeskriget kastar långa skuggor över det närvarande, och också över framtiden. Spanien befinner sig alltså alltjämt i födslovåndor. Men friheten skall en dag komma, och när den gör det skall spanjorerna med säkerhet äntligen fästa avseende vid Azaña, som med all sin egoism, sekterism och pessimism inte desto mindre höjde sig, i förtvivlan, till en storsinthet och en visdom som han inte nådde när han hade makten och som, när inbördeskriget rasade som värst, avslutade ett tal med orden:

> När facklan övergår i andra händer, till andra människor, till andra generationer, må de då minnas, om de någonsin känner sitt blod koka och det spanska temperamentet än en gång råkar i raseri av intolerans, hat och förstörelselusta, må de tänka på de döda och lyssna på vad de har att lära dem: deras lärdomar som tappert stupat i strid, i ädel kamp för ett stort ideal, och som nu, i skydd av sin fädernejord, inte känner något hat eller agg och som sänder oss, med en stråle av sitt ljus, stilla och fjärran som ljuset från en stjärna, budskapet om det eviga fosterland som säger till alla sina söner: fred, förbarmande och förlåtelse.